IOANNIS BOTERI VIRI CLARISSIMI TRACTATVS DVO:

PRIOR: De Illustrium statu & politia, libris X.
POSTERIOR: De Origine vrbium, earum excellentia, & augendi ratione, libris III. comprehensi.

Omnibus; tam ijs, qui magistratus, atque adeo quovis publico munere funguntur: quam etiam subditis, siue iisdem, siue diuersis legibus, institutis: summe vtiles ac necessarij.

Ex Italico primum in Germanicum, atque exinde in Latinum translati, & multorum memorabilium accessione, ac Indice rerum & verborum locupletissimo aucti,

Auctore

M. GEORGIO DRAVDIO,
CIVE FRANCOFVRTENSI.

URSELLIS,

Apud Cornelium Sutorium, impensis Lazari Zetzneri, Bibliop. Argentorat.

M. DCII.

ADMODVM GENEROSO, STRENVO ET NOBILISSIMO Dn. IOANNI REICHARDO BROMBSERO A RVIDISHEIM, REVERENDISSIMI Archiepiscopi & Electoris Moguntinensis Consiliario, eiusdemque in Comitatu Königstein Proprincipi laudatissimo, fautori ac Mœcenati suo plurimum colendo, cum submissa salutis deuotione offert

M. GEORGIVS DRAVDIVS, P. M. C.

NON *eram nescius, strenue ac nobilissime Proprinceps, cū hasce meas lucubrationes literis mandare constituissem, fore vt hic meus labor in doctorum hominum vituperationē grauissimam incideret. Quidam enim temeritatis & audaciæ nomine me condemnabunt, quod rem tantā sim animo complexus, quantam vix homines exquisita doctrina præstantique ingenio suscipere ausi sunt: quosdam autem offendet, quod neque rerum magnarum adiectione, quas tamen in operis frontispicio promisi, neque orationis ornatu, videbor suscepti operis*

magnitudini aliqua ex parte satisfacere. Alij igitur in me prudentiam, alij vero ingenij vim & dexteritatem desiderabunt. Horum obiectiones retundere ante omnia æquum duxi. Ac primum quod attinet ad locupletationem illam meam qualemcunque, quam passim operi inserui, lubens equidem ac sponte fateor, perexiguam operi lucem ex illis ipsis accessisse; sufficit enim mihi, si modo cum auctoris mente consentiunt. Quamobrem etiam lector ac iudex mihi requirendus est æquus ac mitis, non inuidus, non malignus, aut certe denique, quantumvis serius, dummodo ne nimis seuerus. Nec enim est, vt quis calumnietur, hac me adiectione nescio quid popularis auræ captare, industriaq; auctoris conari detrahere. Absit hæc calumnia, nec sit ei locus in ingenium vel mores meos. Iniuriam mihi faciunt, sic qui factam à me auctori intendunt. Venerari ego didici aliorum labores, eorum merita grate agnoscere, prædicare etiam: non sugillare, non detrectare, non insectari. Quin ita mihi ingenium, vt de mea, si qua sit mihi, laude apponere alius malim, quam alios sua defraudare. Quod vero ad ingenij mei tenuitatem attinet, breuiter respondeo, necessitatem officij mei tenuitatem istam facile excusaturam. Nunquam alioquin meipsum ita amaui, vt mihi vel ingenij aliquam laudem, vel doctrinæ alicuius præstantiã assumerem. Nihil enim possum quicquam, iuuenis sum, ingenij exigui, doctrinæ vix vllius, & lectionis adhuc perpaucæ. Nec applaudo igitur ineptiis meis, neque benignius de me ipse sentio; quod tam abesse volo, vt hærere suspicionis eius vel tantulum nolim. De me, deq; meis vt sum tenuis, ita nunquam quisquam adeo tenuiter sentiet, quin infra censuram eius ego me

lon-

longe demiserim, & poni in aliquo saltem numero satis habeam. Hoc cum omnes mihi credere volo, tum vt credant, ita me geram, si quicquam aliud præter hæc à me deinceps editum fuerit, vt si minus de eruditione aliqua, de modestia certe & ingenui animi demißione magna vbiq; constet. Proinde quisquis cognoscendi mea desiderio tangitur, idem vt ignoscendi simul animum afferat, efflagito. Quod vero præter ætatem, atque in qua positus sum conditionem subliniora suscipere ausus sum, neque id quidem omnino vitio mihi verti debet. Bene siquidem veteri prouerbio admonemur, vt ad rerum fastigia nitamur, si media tenere cupimus. Audebo igitur, dum audere, Fabij opinione, non dedecet, dum & veniæ spes est, & quod operi deest, ætate suppletur, & quæ iuueniliter dicta, pro indole accipiuntur, faciamque id quod huius est, animo eo firmiore, quia Tullij *non modo non inuidetur adolescentiæ, verum etiam fauetur. Quodsi enim nihil animo atque studio complecti fas hominibus fuißet, nisi quod primum virium suarum imbecillitati conuenire putarent; neminem existimo vnquam ad vllam artium non dicam perfectionem, sed ne mediocritatem quidem fuisse peruenturum. Quocirca omnibus, qui alicuius artis præclaræ laudem admirati fuerunt, summa contentione enitendum est, vt non ad ea tantum, ad quæ peruenire cupiunt, sed ad altiora etiam cõtendant, vt sic tandem eo, quo cursum instituerant, facilius prouehantur. Cum sit igitur exploratum, neminem in aliquo numero esse posse, nisi summa studiosissime sequatur: non ij sunt in crimen audaciæ vocandi, qui conatum adhibent ad res maximas suscipiendas, atq; supra vires suas audendo,*

ſeipſos ad maximorum hominum imitationem maximo ſtudio conferunt: imo potius illorum, qui id non tentant, ignauia atque deſidia eſt ſummopere reprehendenda.

Cæterum neq; illorum etiam oratio me à ſcribendo deterret, qui genus aliud dicendi vberius & ornatius quam id, quod pro ingenij mei imbecillitate in hac translatione ſecutus ſum, fortaſſe requirent. Nec vereor, ſi verbum aliquod interdum barbarũ aut peregrinum poſuero, quod tamen auctoris ſententiam explicet, quin ea res apud æquos iudices mihi fraudi ſit futura; in quibusdam enim admodum difficile fuit, tueri latini ſermonis elegantiam, proinde vſque adeo rigidas latinitatis leges haud mihi impoſui, animique auctoris ſenſa clare, licet impolite, potius quam obſcure & eleganter expromere malui.

Sed inepte facere videbor, Nobiliß. Præſul, qui aliorum iudicium formidem in eo libro, quem ad te vnũ ſcribo. Nec enim eſt mihi dubiũ, quin hæc mea qualiacunque ſint, magis ex animo quo ſcribuntur, quam ex aliquo ſcribendi artificio ponderanda exiſtimes. Non me ſane fugit, quam id pro meo ſingulari erga te ſtudio, quo quidem ſum mirum in modum inflammatus, exiguum ſit; ſed non debent, qui magna præſtare nequeunt, parua negligere: & quod in rebus maioribus vſui eſſe non poſſunt, ob id in leuioribus muneribus apud eos, quos præcipue obſeruant, collocandis, diligentiam remittere: præſertim cum in omni genere officij plus animi voluntas, quam muneris magnitudo facienda ſit, dignaque ſint dantis, quam data, corda magis, vt Poeta ait. Id quod etiam feci audacius, ſingulari tua humanitate atque inſolita comitate fretus,

imo

imo prouocatus etiam, quæ vel prius, quam te viderem, tibi me plane fecit obnoxiũ. Ex eo enim tempore, quo primum huic functioni, (qua etiamnum fruor) soceri tui strenui ac nobilissimi Dn. Joannis Eberhardi à Cronberg, imperialis castri Fridbergensis Burggrauij, mihi summa & obseruantia & amore colendi, permissu præficiebar, agitur autem iam annus fere tertius, continuo te generum tanto dignum socero, in omnium ore esse ac passim deprædicari audiebam. Atq; sic famæ equidem credebam antea, cui fidem nunquã abrogo de magnis viris. Sed hanc superasti tu profecto apud me, qui præsens & agnoui, quæ prædicasset illa, & quæ prædicari ego ne quidem audiueram cognoui: quapropter nunc magis ipsum te veneror, postquam nosse magis cœpi. Quoties enim temporis istius recordor, quo in tui notitiam primum perueni, recordor autem quam sæpissime, toties noui mihi adduntur stimuli, qui vrgent, vt beneuolentiam illam tuam, qua me tum complecti cœpisti, non mihi tantum priuatim notam, sed publice etiam de ea omnibus constare oportere existimem. Factum id est primum ante annum fere, cum apud socerum tuum tui amantissimum, Generosum nostrum, hic esses, cum etiam simul adesset strenuus itidem ac nobilissimus Ioannes Gothofridus Schutz ab Holtzhausen, in quo an grauitatem, an insignem omnium rerum cognitionem atque de rebus quibusvis disserendi promtitudinem venereris, addubites; cuius etiam in me quamplurima extant beneuolentiæ argumenta, quam vt spero, non modo continuabit, sed & augebit quotidiana non amoris tantum, sed officiorum etiam & beneficiorum accessione. Habebantur tunc inter vos inuicem de rebus

grauißimis dissertationes atq; colloquia. Socer tuus, in quo innata quædã corporis totius dignitas & elegantia, vultus maiestas ac generosum plane superciliũ resplendent, omnibus suis dictis innata illa vultus ac sermonis grauitate incredibilem addebat auctoritatẽ; & quãvis alioquin raris cõceßum est, vt qui ingenij acumine excellunt, ijdem fœcunditate memoriæ, nec nõ dicendi arte & suauitate, adeoq; triplici illo diuinæ gratiæ nexu, facultate scilicet perceptiua seu apprehẽsiua, retẽtiua & exhibitiua simul, semelq; gaudeant & lætẽtur; in eo tamen hæc tria adeo cumulate cõcurrunt, & ad artis effigiem expressa sunt, vt in vtro p̃stet, alacriori ingenio, an tenaciori memoria, an vero diserta suadela polleat, haud sit promtum iudicare; quantumlibet enim iam sexagenarius, imo sexgenario maior sit, admodum tamen magno omniumq; doctrinarum capaci ingenio & memoria felicissima atq; promtißimo sermonis elegantißimi flumine quodã p̃ditus est, celerrimeq; arripit & fortissime retinet atq; eloqui callet, quæcunq; vel audit vel legit; proinde de rebus longe p̃teritis atq; de præsentibus æque differit. Quo magis id mirãdum in eo est, ꝙ maximis semper est implicitus negotijs, quibus tamen, (quod quartũ est in expeditiua facultate situm) promtißime vbiq; defungitur. Cæterum in rebus grauiorib. aliorum consulta ac placita, & audit libenter, & requirit etiã ac magnifacit, ipse quoq; interim grauiter animo secum deliberans, saluis aliorum votis atq; sententijs sæpenumero præter omnium opinionem alia via negotiũ aggreditur & mira dexteritate perficit. Bene siquidem meminit eius, quod Ben Syra, Ieremiæ summi illius Prophetæ nepos, prudenter admodũ monuit: Sexaginta tibi si fuerint consiliarij, tamen animæ tuæ consilium ne despicito.

Porro quod præter ætatem atq; corporis valetudinē tot ac tantis quotidie negotijs defungi patremq; velut patriæ, qui de salute ac fortunis subditorū summopere est solicitus, sese præstare non cessat, in eo Turbonem Adriani Cæsaris præfectum scite admodum imitatur, is enim à Cæsare admonitus, vt curā haberet suæ valetudinis, sibiq; daret vacationē à negotijs, grauiter respondit: non decere Cæsaris præfectos nisi stantes mori. O quam egregium Reip. egregium familiæ, egregium nobilitatis ornamentum, canum hoc caput! Est nempe is è senum illorum numero, ad quos Euripides Poeta adolescentes, vt sapientiam ab ijs discant, eleganti carmine, in Bellerophonte oblique ablegat:

Ω παῖ, νέων τοι δρᾶν μὲν εὔτονοι χέρες,
Γνῶμαι δ' ἀμείνους εἰσὶ τῶν γεραιτέρων.
Ὁ γὰρ χρόνος δίδαγμα ποικιλώτατον, *id est:*

O fili, manus quidem iuueniles ad agendū robustæ sunt,
Seniorum autem sententiæ sapientia præstant:
Tempus enim multam & variam doctrinam parit.

Sed nolo hic in laudes amplius diffundi. Illud ꝓsequar, ꝗ dicere instituerā. Cū ego soceri tui iussu adsciscerer, vt vestrarū dissertationū & colloquiorum forem particeps atq; auditor, primo equidē aspectu politicā quādam prudentiā (qua sane quam maxime etiam polles) in te suspiciebam. Cum vero de rebus varijs varij miscerentur sermones, aliquid amplius animo cōcepi, demum insolitā adeo, in tanto ꝓsertim fortunæ & honorū culmine constituto, omniū artiū & linguarū peritiā, & quasi κυκλοπαιδείαν quandā atq; de re quauis disserēdi promtitudinē animaduerti, vt plane obstupescerem. Tu vero, nescio qd in me literarū suspiciebas, ac ꝓsens ꝓsenti beneuolētiā in me tuā omni genere comitatis cumulatā ita ꝑ horarū aliquot eruditissimū sermonē explicabas, vt istū in hominē ignotū antea tibi ꝓlixissimā

affectum, deque immerente merendi benignißimam voluntatem aut verius cupiditatem & mirarer vehementer, & cum mirari non possem satis, etiam venerarer. Itaque digressus à te, cogitare cœpi mecum, quid in paupertino literario meo censu, quod isto titulo digne exhiberi posset. Euolutaui deinde, perrepsi & excußi copiolas omnes chartaceas, neq; tamen quicquam inueni, quod cum tua amplitudine, tum autem fastigio illo principali dignum videretur. Cum vero diu anceps hasitarem, quanam re animi mei in te promtissimum studium significarem, haud longe post accidit, vt socerum tuum, Generosum nostrum, Fridbergam comitarer, vbi in ipso itinere, dum vehimur, ego ex Ioannis Boteri libello quodam, quem de amplitudine præcipuorum orbis regnorum inscripsit, isque tum primum ex Italico latine prodierat, vt tempus fallerem, lectitabam, quo quidem cum mirifice affici atq; delectari socerum tuum animaduerterem, quamprimum cogitare atque optare cœpi, eiusmodi aut forte non absimilis materiæ libellus si ad manus meas transferendus veniret (non quidem è lingua Italica, quippe quam non calleo) ansam me sufficientem satis habiturum tibi gratificandi, minime dubius, quin futurus tibi fiet acceptissimus. Commodum itaque superioribus nundinis autumnalibus in hunc eiusdem auctoris, de Illustrium statu & politia, deque Vrbium origine magnitudine ac splendore, *tractatum incidi, quem Germanice prius ex Italico translatum, ego latinitate qui donaretur, cum dignum iudicarem, translationis huius in me negotium suscepi. Etsi autem, cum nec ætate, nec iudicio fortasse satis sim confirmato, anxius ac metuens iudiciorum publico-*

corũ, manũ subinde retraherem, ac leuiora etiã magis magisq; viderentur, quã quibus obreperem; amici tamen trepidãtem confirmarunt subinde & labantẽ erexerunt. Animũ etiam mirifice mihi auxit; cum nuper intellexi, te leuidensi illo plurimũ delectatum (tametsi nulla elegantia neque artificio politum erat, proinde me tum temporis editionis pigebat) illudq; animi mei in te ardens studium tibi non ingratum cecidisse, perhonorifico sermone socer tuus (id quod ego maximi facio) declarauit. Nec enim possum dissimulare, me quamvis minime laudis auidus sim, maximo tamen gaudio tum cumulatum fuisse, cum non dubitarem, quin tanti viri, tamque diuinis virtutibus ornati testimonium omnibus dignitatis ornamentis ad gloriam antecelleret. His aliisque animosior factus, atque iamdudum desiderio captus, vt quamprimum tibi testarer animum meum qualicunq; monumento, quam illius expectarem maxima cum molestia mea maturitatem, anxie deproperaui. Graue enim mihi in diem debere, quod cuperem citissime repræsentare. Et sperabam omnino gratius futurum, quod mora quamminimum tardasset. Quod igitur ad manus vnum erat, id festinaui, ac tumultuaria prope scriptione deproperaui, vt ad præsentem Circumcisionis Dominicæ diem à typographis absolui posset, & perueniret in vestrum, ac secundum vestrum in aliorum quoque conspectum.

Cæterum altius hic exordiri, tuiq; conciliationem captare, quem iam ante puto conciliatum, superuacaneum duco. Vereor enim, si in laudes tuas excurram longius, idipsum pro modestia tua moleste feras, & ego virtutum, atque cum corporis, tum animi dotium,

tium, quas natura in te quasi effudisse, & pro idea bonis quibusq; semper ob oculos habēda efformasse videtur, multitudine ita obruar, vt neq; vnde initium sumendum, neq; quid quoq; loco præ cæteris dicendum, neque quomodo finis faciendus, facile reperire poßem. Siue enim dicere instituerem de nobilißima & antiquissima illa prosapia, in qua maior semper atq; illustrior nobilitas illuxit, ex qua oriundus es: siue de eximia sapientia, singulari prudentia & deuota pietate (quarum trium virtutum ambitu cæteræ omnes continentur) quas plerique ne senes quidem assequuntur, tuā vero adolescens ætas mature exhibuit, vt ad quasuis res præclare gerendas nō factus sed natus videaris; ex quo etiam factum est, vt ad summas illas illustris præsulatus dignitates optimus scil. νομοφύλαξ *evectus, nec arcibus solum & oppidis Electoralibus, sed toti isti prouinciæ in antiquo Comitatu Konigsteinensi gubernandæ ac regendæ, veluti supremus moderator & præses* καὶ ἀρχιποιμὴν *constitutus, multisq; alijs etiam grādauis prælatus fueris. Animus quidē esset, modo vires suppeterent, explicandi omnia hic & velut profitendi: sed neq; tu commemorationem tuleris, grauem pudori tuo: qui nec bene ideo facis quicquam, vt audias bene, sed vt feceris, & in ipsa sola conscientia mercedem vnā tibi statuis, aliorum securus præmiorum, quæ vltro tamen ambiunt non affectantem, & nec respicientē consequuntur. Cū itaq; tenuius hæc minusq; splendide dicturus fuißem, quā dici debuisset, reiq; dignitas postularet, putaui satius esse silere, illasq; dotes & animi & corporis in te admirari & suspicere, quā de istis dicere, vt ne dicendo nihil dixisse iure cupiam videri poßim.*

A te vero, amplißime atque benignißime Præsul,

con-

contendere non desistam, ut qualem hoc tempore eiusq; animi significationem festinato depromsi, quam benigne accipias, affectumq; potius meum, quam effectum spectare digneris, & accipere quod nunc offero exiguum donarium cui inscribo, quod antiquitus solebant, qui pusilla pro facultate quisq; sua Diis consecrabant: ἄλλο γὰρ οὐδὲν εἶχον. (Cum & Ioui victima, grata manu oblata placeat; & Persicus ille Monarcha non dedignaretur aquæ haustum caua manu a pauperculo sibi oblatum, instar magni muneris placida serenaq; acceptare fronte.) Atq; otium modo tibi sit à grauissimis amplissimi tui muneris negotiis: à quibus cum respirare dabitur, ad hæc leuiora diuertas tui reficiendi causa. Facies autem hoc, vt tibi commodum erit, aut nostri etiam diiudicandi. Qua sane in re ego vel tui vnius iudicio stabo, cui merito tribuo plurimum: & scio, reliquos facile refutabis ac me defendes, si videbor alicubi aberrasse. Et posse te vnice hoc, quicquid huius generis dedicaui, tueri, multa mihi suggerunt; in his auctoritas præcipua tua, & ipsa doctrina in ista quidem fortuna tam admiranda, quam rara: velle autem in omnes doctos, quorum audis & es præsidium singulare, amor & ac fauor, aliis eiusdem tecum conditionis ferme insolitus, aut non admodum certe frequens; id quod etiam huic dedicationi maximum protelum fuit & validissimum incentiuum.

Ad extremum, in patrocinium tuum recipies vna cum ipso libro me quoque tibi deditum & vltro & meritis iam nunc tuis, qua in me, qua in alios harum Musarum viros: quos vt amas & foues, ita me inter eos minimum, non in minima tamen apud te gratiæ parte perpetuo hærere patieris. Etsi forte eruditio &

scripta

scripta mea acerrimũ illud tuum iudicium sustinere non potuerunt, mores quidem & vita sustinebunt egregie, quibus & malo probari probis omnibus, tibiq; inprimis, vir nobilissime, quem non doctrina magis admirabilem, quam virtus venerabilem, vtraque certe facit ita & omnibus charum & vbique clarum, vt per te familiæ vestræ, vtriusque laude iam pridem celeberrimæ & dignitas nunc magis exsplendescat, & gloria ad famam perpetuæ posteritatis efflorescat. Vt ut autem placere istuc poterit, animũ hunc tui obseruantissimum, & addictissimam tibi voluntatem placituram omnino confido, quam lubens amplecteris & valebis, ô meum, ô Regiosaxi, imo regionis, imo Europæ totius illustre sidus & præclarum ornamentum. Mega Carbæ, Kal. auspicibus anni M. DCII.

SVMMA

SVMMA CAPITVM, QVÆ IN HOC PRIMO Tractatu continentur.

CAPITA LIBRI PRIMI.

XIX. Quo

CAPITA LIBRI SECVNDI.

CAPITA LIBRI TERTII.

II. De

IOANNIS BOTERI

DE ILLVSTRIVM STATV ET POLITIA,

LIBER PRIMVS.

CAPVT I.

Doctrina de Illustribus & eorum Politia, quid in se complectatur?

PRÆCEPTIONES de Illustrium virorum statu atque dominatione, cognitionem & scientiam mediorum, quibus imperium exurgere, conseruari & dilatari queat, coërcent atq; continent. Quamuis autem omnis de vniuerso hoc negotio doctrina in tribus illis partibus, quas modo præmisimus, versetur, ad easque referenda sit; planum tamen euadit, præ cæteris Conseruationem magis quam reliquas, & ex his iterũ, Dilatationem, quam incunabula & primordia, doctrina hac contineri subintelligendasque venire. Argumentum quod est, ad manus est. Nam

 insti-

inſtituti noſtri ratio principem aut eius generis illuſtrem perſonam iam antè pręſupponit. Propagatio verò & dilatatio politiæ alicuius aut imperij, non vſque adeo neceſſario; primæua autem conſtitutio principem aut illuſtrem perſonam requirit nequaquam. Id quod res ipſa ſatis loquitur. Illud tamen interim ſciendum, in primæua alicuius imperij acquiſitione eiuſdemque dilatatione maximum eſſe momentum, ſiquidem qui acquiſitæ rei, induſtria & ratione acceſſionem quærit, næ ille opus habet, ſuper re amplificanda fideliter iacere fundamentum, iactoque firmiter & inconcuſſe ædificare. Sic enim iactis radicibus conſita, contra ventorum conſpirantium vim, contra hoſtiles impetus, ac demum contra morbos, qui in intimis viſceribus latent, intra ſe confirmatur, ac temporis diuturnitate robur acquirit, quouſq; ad ſummum (quẽ ſtatũ florentẽ appellare ſolemus) peruenerit.

CAPVT II.

De varijs imperiorum differentijs.

DISSIMILITER omnino comparatà ſunt imperia, multumque diſcriminis euidenter ſeſe in ijs offert. Hoc enim vetus, illud recens: hoc debile, illud firmum: hoc cõtra quam illud ſe habet, prout quodlibet aut ex diuerſis familijs, aut ex cohabitantium multitudine coaleſcit, quorum alij diuites, alij pauperes, alij medij & quaſi vtriuſque participes dicuntur: iterum horum alij armis, alij pacis ſtudio & ornamento ſunt dediti. Sunt etiã ex plebe alij, quorũ illi agriculturę, hi mercaturę, alijsve artib. mancipãtur

tur

ur. Nobilium quoq; sunt differétię, nam inter illos
lij genere, alij virtute, alij diuitiarū magnitudine
xcellūt. Atq; hę sunt cōmunes imperiorum diffe-
entię, ex quib. analogice tot oriūtur imperiorum
iue Rerumpublicarū constitutiones, quot ciuium
ōditiones & discrimina habētur. Exēpli gratia, si
opulus sit bellicosus, milites; si quæstui deditus,
nercatores; si honori studeat, nobiles; si virtuti se
ccōmodet, studiosi & excellentes viri principatū
enent: hinc politicus sapiens diligenter de morib.
opuli meditatus accuratius Remp. cōstituet, apti-
isq; legibus conformabit. Communes ergo hę dif-
erentię non sunt negligendæ, cum ex eisdem non
olum distinctio populi, sed etiam forma admini-
trationis quodammodo cognoscatur.

Cęterum quo proprius ad propositi scopū acce-
lamus tenendū est imperia secundum differentias
roprias ita distingui, vt quoddam imperium aliud
uperius se recognoscat; quoddā vero nullo modo:
tidemq;, aliud esse naturale, aliud non naturale, id
st, alijs medijs quęsitum. Naturale voco in quo vir
onus, fortis ac prudens, non vi factus & intrusus,
ed communibus suffragijs constitutus princeps,
naximam in imperio auctoritatē haber, cui resiste-
e nefas & flagitiosum est. Isq; aut electione & con-
ensu expresso ac plane, vt imperator Romanus,
ex Poloniæ; aut successione adeoq; consensu taci-
o, vt aliarum gentiū princ pes designatus. Atq; hęc
osterior quandoq; est iuris aperti, quādoq; dubij,
roindeq; in cōtrouersiā haud raro trahitur. Nō na-
urale, siue alijs medijs quęsitū imperiū dico id, ꝙ
ꝗs aut emtionis ti ulo possidet, aut ꝑ vim acqsiuit.

Porrò vi acquiſita adiudicantur conquiruntur que aut vi armata, aut certis conuentionibus, eæque conuentiones panguntur aut ad nutũ & placitũ victoris, aut certis quibuſdam cõditionibus & pactis.

Adde huc, quod quædam imperia dicuntur tenuia & infima, quædam ampla & ſumma, quædam verò media. Quæ tamen differentia imperijs non per ſe ineſt, ſed comparatè demum & reſpectu finitimorum intelligitur. Imperia infima ac tenuia dicuntur illa, quæ cum defenſandis hoſtiumque incurſiones propulſandis ſibi non ſufficiant, in ſui ſecuritatem aſciſcere ſibi defenſores & tutelares opus habent. Ac quo anguſtiores ſunt imperij fines, eo magis ipſis metuendum, vt ſunt Lucenſium, Geneuatum, Rhaguſiorum, quorum imperia vnius vrbis ambitu & anguſtiſſimis regionibus cõtinentur, vt qui vrbe potiatur, ſtatum ciuitatis euertere poſſit. At vbi longe lateq; imperia patent, vbi plurimæ arces, vrbes, prouinciæ, regiones mutuis auxilijs cõſociantur, vnius vrbis euerſionem aut prouinciæ direptionem non continuò ſequitur reip. occaſus. An autem vnius Reip. ciues, ſi cum alterius Reip. ciuibus ſupradicto modo in vnum quaſi corpus coniungantur, ſubditi ſint eorum quibus cum copulantur; hanc quæſtionẽ Cuneus Ictus, & Bartolus *in l. ſi conuenerit, de pign. act.* prolixè tractant, apud quos requiratur. Illud tamẽ obiter hic tenendum, clientelam illam ſiue protectionem, de qua ſupra, in fœderibus & pacis actionibus, quę inter principes aut populos ſocietate & amicitia coniunctiſſimos ſanciuntur, eam vim habere, vt nec alter alteri pareat, nec imperet; ſed vt alter alterius maie-

maiestatem obseruare sine vlla maiestatis imminutione teneatur. Quod quidem ius clientelare seu protectionis omnium maximum ac pulcerrimum inter principes censetur. Principes enim populive, qui alios in clientelam accipiunt, nihil præter dignitatis ac veræ laudis iucundissimos fructus sperare; sed clientes opibus & auxilijs aduersus hostium copias sine mercede tueri debēt; cum ex omnibus humanitatis officijs nullum maius sit, quam vti quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari, nec officij mercedem vllam præter gratiam sperare, quod si quid amplius quisquam paciscatur, patroni seu protectoris nomen amittit, perinde vt ex mutuo vel commodato lucri si quid fiat, & mutui & commodati nomen perit, vt mercenaria & quæstuaria locatio dicatur. Nam quidquid alteri se facturum gratuito quis promisit, idipsum sine mercede præstare legibus tenetur; quia promisit: sin ex officio id fiat, etiamsi non promiserit, officio tamen merces non debetur. Porro, vt & hoc obiter dicamus, diligenter attēdendum est, ne patrocinium vel ius clientelare, cum fiduciario seu feudali temere confundatur. Nam ius fiduciarium seu feudale sanctius est patrocinij iure, quod etiam à magistris *ius patronatus* appellatur. Et, cliens patronum in fœdere superiorē eatenus agnoscit, quatenus personæ ac loci dignitas postulat: at vasallus nō modo superiorem confiteri dominum, sed etiam fidem & obsequium ei supplex exhibere cogitur, aut feudo cedere. Sed & hoc obiter tenēdum est, periculosum admodum esse, alterius principis clientelam suscipere; periculosius etiam, sine

 iusti-

iuſtiſſima cauſa ſubire; cũ præcipua ſit bellorũ ferè omnium materia, ex qua ciuitatum & imperiorum cõuerſiones & ſępiſſimè euerſiones ſequũtur: cum ſubditi â ſuorum principũ fide ac obedientia, vt alienis imperijs pareãt, diſtrahũtur. qui etiamſi nullius imperio teneantur, ſeipſos tamen ſuaq; omnia potentiorũ arbitrio ſubiungere videntur, vt eoſdẽ, quos illi, hoſtes habeant, & amicos; proq; eorũ dignitate & exiſtimatione neceſſe habeant æquè ac pro ſeipſis propugnare, & eadẽ quę illi, pericula ac detrimenta ſubire; victoriarũ tamen vtilitates nullas adipiſci. Quo fit, vt qui melius ſibi cauẽt, huiusmodi clientelam, niſi armis coacti, aut potentium iniurijs oppreſſi nõ facile adire ſoleãt. Imperia media dicuntur illa, quę ſat viribus ac robore ita conſtant, vt ſe ſuaque fortiter queant tueri, nec ad ſui munitionẽ auxilijs aliũde cõtractis indigeãt. Quales inprimis ſunt: Reſpublica Veneta, regnũ Bohemię, ducatus Mediolanẽſis, & comitatus Flandrię.

Ampla deniq; & ſuma imperia dicũtur illa, quæ robore & potẽtia, continẽtia & finitima lõge antecellũt, prout eſt regnũ Turciũ, regnũ Hiſpanicũ, &c.

Porro, hiſce omnib. alia eaq; non contemnenda imperiorum accedit differẽtia. Sunt enim illorum quędam adinuicem contigua & cohærentia, quędã vero ſeiuncta. Contigua voco, quę ita cohærent, vt terminis ac finib. ſe mutuo attingant. Seiuncta autem intelligo, quorũ termini ac fines non ita cohærẽt, vnum & ſolidum vt efficiant ſyſtema. Tale fuit imperium Genuenſium, cum Famaguſtę, Ptolemaidis, Caphæ, Peræ, aliorumq; tutelares eſſent patroni. Eadem eſt ratio Portugalenſium: nam & horum imperio

aperio quædam Æthiopię, Arabię, Indię & Brasi-
; ciuitates, quantũvis longius ab ipsis dissitę, sub-
nt. Idem etiam de regno Hispanico constat.

CAPVT III.

De subditis.

SVBDITORVM sine quibus Respublica nulla est, (qualis enim foret dominatus, si nulli subessent subditi,) diuersimoda t ratio. Quidã n. sunt naturales, quidam assumpti; aturales itẽ liberi sunt aut serui; atq; hi quidẽ ma- amissi, momento ciues fiunt; peregrini serui non em. Ex pluribus ergo ciuibus, siue nati siue creati nt, vel adoptione peregrinorum, vel seruorũ ma- amissione, cõflatur Respublica, quando ciues o- nes vna continet, & eadem est imperii maiestas: ametsi moribus, legibus, institutis, ac infinita gen- ũ varietate inter se differãt. Si vero ciues omnes dem legib⁹ vtãtur, nõ solum eadem Respublica, d etiã eadẽ ciuitas est, tametsi ciues huc illuc per cos, vrbes, ac municipia dispersi à seipsis sedib. se- ngantur. Ac quemadmodũ familia locorũ ac re- onũ varietate diuisa familię nomen retinet, cũ o- nes serui ac liberi eiusdẽ patrisfamilias imperio õtineantur: ita quoq; ciuitas pluriũ vicorũ ac vr- iũ ciues ijsdẽ legib. ac morib. cõplexa moderatur. Porro cum varia sint subditorũ ingenia, alij enim nt cõstantes adeoq; fideles, alij inconstantes, ad- oq; infideles; alij obedientes, alij contumaces; alij egotiatores, alij mercatores; alij orthodoxi, alij se- is. Hinc sępe fit, vt etiam de leuissimis causis dis- nsiones inter ipsos cõcitentur: Hę autem cõten-

tiones sic quáplurimas ciuitates imperio atq; gloria florentes afflixerunt, vt sępenumero totius reip. statũ imutare coëgerint: qua quidẽ re nulla perniciosior comuni saluti excogitari potest. Ac sane si ea, quę sunt mãdata literis, memoria repetamus, vix vllã ciuitatẽ tam bene fundatam reperiemus, quæ non fuerit discordijs ciuilibus nimis sæpe conuulsa & in diuersas partes dissipata. Quæ quidem mutationes plerumq; neque sine ferro & cæde multorum, neq; sine summa morum pernicie fiunt. Nemo enim qui paulo est audacior, dubitat, dum sibi eam reip. conuersionẽ fructuosam fore putat, imminuere legum grauitatem, instituta maiorum violare, omniaque tandem perturbare, atq; commiscere; nullumq; est adeo pestiferum facinus ac inhumanum, quod non in rempub. suscipiatur: animisq; semel hostili animo imbutis, ita dimicant, vt etiam publicam salutem & propriam libertatem hostibus suis interdum prodere minimè recusent. Quæ cum ita sint, princeps reip. nascentem populi cupiditatem virtutis exemplo & legum seueritate mature frangere & refręnare conabitur. Vbi enim plebis animi flagitijs atq; nefarijs cupiditatibus semel infecti sunt, nullis tũc legibus, nullius auctoritate, nullo supplicij metu, à furore & audacia contineri, nec vlla ratione prohiberi possunt, ne erumpant aliquando in totius Reip. perniciem. Idque facto maximopere opus est. Cum enim princeps imperium & gloriam appetat; populus vero, dummodo vitæ commodis abundet, non ita magnum fructum in decore & dignitate ponendum arbitretur, neutraq; pars possit ad ea, quæ omnibus modis intue-

ntuetur, peruenire, nisi cum alterius auxilio; (Neque enim vulgus vitam securè traduxerit, si nō fuerit in tutela optimatum: neque optimates poterūt vllis ornamentis gloriæ illustrari & amplificari, nisi sit vulgus & multitudo, cuius patrocinium suscipiant. Ita vt præsidium multitudinis in clarorum hominum virtute cōstitutum esse videatur: & ipsi rursum homines clari, non solum ad opes suas muniendas, verumetiam ad gloriam atq; dignitatē comparandam, auxilio multitudinis indigeant,) Proinde princeps, in cuius virtute atque prudentia communis reip. salus continetur; summa ope eo niti debet, vt commoda legum moderatione, ac rigore etiam, subditorum ingenia conciliet, ne intestinis dissidijs in totius reip. perniciem se mutuò conficiant. Constat vrbium quarundam beneficia peculiaria esse, quæ cum suburbijs non communicantur. Constat suburbia ipsa alicubi prærogatiuas quasdam habere, quæ vicorum non sint communes; quorum tamen incolæ & subditi sunt reipublicæ, & ciues sunt vrbani. Sic optimo iure est, non qui creatur, sed qui nascitur ciuis, quique singulari quodam vrbanorum ciuium priuilegio vtitur, fruitur. Argumento sit, quod præfectus mercatorum Lutetiæ nemo fit, nisi qui in ipsa vrbe natus est; nec apud Geneuates syndicus aut secretioris consilij senator, nisi Geneuæ domicilium originis habuerit: id quod etiam apud Heluetios & Germanos vt plurimum vsu receptum est. Consimilem rationē princeps quilibet habere debet in suis subditis. Si enim, verbi gratia, indoctus cū docto, Iudæus cū Christiano ijsdem omnino priuilegijs &

immunitatib.fruerentur, mirum certe non foret, si æmulationes & simultates inter ipsos pullularēt, acerbissimumq; ciuiū inter ciues odiū nasceretur.

CAPVT IIII.

Quid causa sit, cur aliquando imperia occidant & pessundentur.

CAVSAS inclinationum atque occasuum rerumpublicarum indicaturi, rem admodum difficilem inire videbimur. Neque id sane abs re. Etsi enim omnium imperiorum, quotquot vnquam fuerunt & sunt, ea est cōditio, vt quoniam ortus sui principium habuerunt, fluxam quoque habeant ac dissolubilem naturam, neque vllum est imperium, quod temporis diuturnitate non conuertatur, ac tandem aliquando euertatur. Intereuntque aliquando Respublicæ nō tantum confectæ & absolutæ, sed etiam quæ in eo sunt, vt absoluantur, & quæ inchoantur adhuc & informantur, primisque lineis ac rudimentis designantur. Planè quemadmodum plerique in ipso ætatis flore, nonnulli in pueritia, quidam in infantia, multi antequam nasci licuerit, aboriuntur: ita quoque imperia videmus ac ciuitates prius exscindi, quam armis aut legibus florere potuerint; quasdam abortiuo similes prius extingui quam oriantur: Non raro etiam maxima quæque imperia suapte grauitate ac pondere, subuerti, aut vetustate caduca fatiscere, suaque senectute tabescere. Quibus etiam argumentis euidentissimis Plato, philosophorum facile princeps, conuictus, tametsi Reipublicæ formam pręclara mentis agitatione talem sibi finxisset, vt sempiterna fore videretur, si à legibus

us & institutis non aberraret: nihilominus ta-
n, cum tot ac tantas omnium rerum & præser-
Rerumpublicarum vicissitudines altius animo
ieretur, à priori sua sententia defecit, affirma-
; non erubuit, nulla tam pręclara instituta, nul-
tam sánctas esse leges, quæ ab obitu certissimo
publ. vindicare possent. Prospexit nēpe sapiē-
mus vir in clarissima luce, rerũ omniũ ludibria;
oriuntur, sic etiã aboriri necesse est; nec quid-
firmũ aut stabile esse, pter rerũ omniũ parentē.
Hæc inquam tametsi sint notissima; & vero o-
ium theologorum ac philosophorum decre-
onstet, res humanas nec præcipiti casu nec for-
æ temeritate ferri, consequensque sit, Rerum-
licarum interitus & conuersiones à Deo, vel à
ıra, vel ab hominum arbitrio ac voluntate pē-
e; Voluntas autem humana tam varia sit,
q; sui dissimilis, vt nihil ex ea cõstituere possis,
d ad Rerumpublicarum euersiones aut con-
siones accommodari queat; Quæ autem diui-
consilijs geruntur, maxime parte abdita sint
nanis cogitationibus, & hominũ sensib. omni-
etrusa. Proinde causas cõuersionis aut interitus
umpublicarũ peruestigare videtur difficilimũ.
Verum enimuero si instituti nostri rationem
uratius quispiam perpenderit, assecuturos nos
quod intendimus, facilè perspiciet. Quemad-
dum enim hominem aliter pictor, aliter medi-
; & animum aliter physicus, aliter theologus
templatur: sic quoque rerumpublicarum
uersiones, aliter politicus, aliter astrologus,
er theologus diiudicat. Politicus in ciuitatis
euer-

euersione, principis iniurias, magistratuum sordes, legum iniquitatem, quod nulla benefactis pręmia, nulla peccatis supplicia proponantur, accusat. Astrologus cœlestium siderum vim & efficientiam contemplatur, vnde varios animorum motus hominibus ad res nouandas ingenerari putat. Theologus vero pestes omnes, bella, frugum sterilitatem, ciuitatum denique ac populorum interitus, à diuini numinis & religionum contemtu manare constanter affirmat, ob idque Deum irasci, sapientissimos quosque magistratus in stuporem agere, ac sua sidera in principes armare. Sic quisque suas habet causas, quarum ope & concursu ciuitatis interitum fore auguratur. Proinde nos omissis duobus posterioribus diuinandi modis; iuxta priorem duntaxat, politicum nempe, Rerumpublicarum obitus ipsorumque causas scrutabimur ac definiemus.

Principio igitur, quemadmodum omnium rerum naturalium corruptio est duplex: vna interna, altera externa; quarum illa aut in rei corrumpendæ defectu, aut in perittomate, id est, abundantia, vna cum destructione primarum qualitatum proprietatumque; hęc autem in vi extrinsecus corrumpente sita est; siue id ferro, siue igni, siue aliis quibuscumque modis conficiatur. Eadem prorsus ratione internæ simul & externæ imperiorum peculiares quædam pestes ac faces sunt.

Porro internarum causarum potissima, in gubernandi impotentia consistit, cum nempe princeps rerum gerendarum imperitus, segnis, oscitans, suiq; muneris parum memor & fatuus est, nimiaq; insu-

ïuper cum plebe conſociatione decus & digni-
em omnem amittit. Quo etiam referuntur:
:lementia, ſuperba tyrannis in ſubditos, illicitæ
gæque cupidinis flammæ erga ſubditorum vxo-
filiasve; quibus ſanè vitijs omnium in ſe odia
ile concitat. Cum enim ipſi principes aliorum
idines vel ſolo continentiæ exemplo frangere
bebant, vita hac diſſoluta nō tantum non fran-
nt, ſed etiam vitæ turpitudine inſuper augent
que vehementer incendunt. Et certe nunquam
tantis flagitijs ſeſe forent inquinaturi, niſi ad
menſam luxuriam & infinitam cupiditatem,
timatum exemplo fuiſſent incitati. Quo fit vt
ornamenta dignitatis & præſidia ſtabilitatis a-
ttant rebusque deſperatis aut exulent, aut con-
atione ſubditorum crudeliſſime tandem tru-
lentur.

Hæc illicita & immoderata libido in cauſa fuit,
primum reges, deinde decemuiri vrbe Roma
lſi in exilio ſolum vertere cogerentur. Hæc in
ıſa fuit, vt Hiſpaniam occuparent Mauri, Sici-
que poſſeſſione defraudarentur Galli. Diony-
s ſenior, poſteaquam filio cum honeſti cuius-
m ciuis vxore rem fuiſſe inaudiuiſſet, acerbius
eum inuectus grauiter increpat, addita interro-
tione, Num vnquam de ſe ſiue fando ſiue viſu
e quippiam percepiſſet. Huic filius: Quod à te,
quit, idem non eſt factitatum, id vnum, quod
n eſſes regis filius, obſtitit. Hiſce regerit parens:
ıo niſi à profligata eiuſmodi vita manus abſti-
eris, nunquam regis parens eris. Veriſſime ſane
c voce, eius imperium non futurum diuturnū,
augu-

auguratus est. A Dione enim auunculo, post Dionysij senioris obitum, imperio spoliatus & in exilium missus fuit.

Ex his autem oritur quęstio, qui fiat, quod principum libidines vehemētius & citius, quam inclementia & tyrannis, ad interitum trahant imperia & euertant? Nodus hic solutu facilior est quam prima fronte apparet. Iracundia enim & inclemētia odium duntaxat metumque excitant apud eos, in quos adhibentur. At vero libido tyranni non modo subditos ad odium; verum etiam ad contemtum excitat: cum intelligunt hominem voluptatibus deditum impotentis animi esse: nec imperio dignum videri, qui imperare sibi non possit. Sic maiorum ætate duæ Africanę vrbes potentissimæ a rege Fessarum defecerunt, propterea quod præfectus sponsam alienam regis exemplo rapuisset: quo statim occiso, rex ipse Fessarum Abusabita cum sex liberis cęsus est à domestico seruo, quod eius vxori stuprum intulisset. Sic innumerabiles pene tyrannos voluptas perdidit, vtpote: Sardanapalum, Canadem, Dionysium iuniorem, Heliogabalum, Amyntam, Periandrum, Pisistratum, Tarquinium, Aristocratem, Timocratem, Childericū, Andronicum, Rhodericum, Appium Claudium, Galeacium Sfortiam, Alexandrum Medicen, Perucium Senensem, Lugtacum & Megalum, Scotiæ reges; qui omnes ab imperio exciderunt, cum impurę libidini quam virtuti seruire maluissent. Crudelitas vero per sese imperij conuersionem nō affert, nisi tanta fuerit tyranni feritas, vt hominem ex homine penitus exuisse videatur: qualem fuisse acce-

ccepimus Phalarim, Neronem, Vitellium, Commodum, Caracallam, Ecclinum Patauinum: quoum tamen sæuitia in plebem nõ tanta fuit, vt proterea cęsi fuerint; sed in principes & gratiosos hoines, qui tyranno semper metuendi sunt; quibus tiam contumelia quam crudelitas ipsa sæpe graior est. Præter hæc non raro contingit, vt iracuna illa inclemẽtia eũ, in quem recidit, omni facultte, viribus, ipsa etiam nonnunquam vita exuat, deoque vindictæ consilia præuertat. At gliscentius superiorum libidinibus, omnibus auxilij prædijq; neruis incisis, imperium suapte sponte coruit.

Internis imperiorum corruptionibus ascribena etiam sunt: inuidia, lites, dissidia, simultates, iscordiæ, ambitio primatum, leuitas, inconstana, insanus furor populi, inclinatio subditorum ad agistratus peregrinos. Ac quemadmodum huanis corporibus variæ accidunt mutationes, tum elementis, tum â corporis animique habitu, m ab humorum temperatione, tum ab educaone alimentorumque varietate; ita quoque Rempublicarum conuersiones siue in hanc siue in am partem diuersimode contingunt. Est enim plurimum plebis temeritas & inconstantia tan, vt rerum nouandarum perpetua cupiditate fetur; eoque sępius accidit nationibus illis, quæ cęris ingenio præstant, vt de Atheniensibus, Merensibus, Syracusanis, Florentinis, Genuensibus oditum est: tunc enim se quisq; imperio dignum dicat, ac sibi sapere plus satis quisq; videtur; nec si difficilime recta præcipientibus cedit. Et quẽadmo-

admodum arrogãtius ob victoriam insolescit, nec hostem habet capitaliorem, quam nimis prosperos rerum gestarum euentus: sic offensione accepta facile quoq; frangitur, nec magistros prudentiæ meliores quam casus aduersos; quibus fracta & abiecta, sapientum consilijs insistit, eisque gubernacula moderanda relinquit, proindeque nihil ad plebem in officio continendam vtilius est, quam externis bellis implicari. Quæ potissima etiam ratio fuit, cur Scipio Africanus iunior Carthaginem deleri nollet, ne si bellum aduersus hostes nullum esset, cum ciuibus esse inciperet.

Verum enim vero vt ea, quæ iam dicta sunt, apertius inspiciamus, par est, rem aliquanto altius repetere, inque exempla ciuitatum earum intueri, quæ omnium ferme opinione præstantissimæ sunt existimatæ. Athenæ post Codri regis mortẽ, fuerunt optimis legibus ac moribus à Solone constitutæ: qui tamen in hoc à multis excellentibus ingenio atque doctrina viris reprehenditur, quod popularem reipublicæ statum instituerit, & libertatem plus nimio parem effecerit. Itaque status ille propriam imbecillitatem indicauit: cum intra finem anni quadragesimi plebis temeritate conuulsus, Pisistrati tyrannidem perpessus est. Postquam vero sublatis tyrannis, ciuitas in pristinam libertatem redijt, aliquot annos in Græcia & magna Asiæ parte, rerum potita est. Quod tamen imperium non ita diu tueri potuit, ambitione quorundam, qui se populares esse & haberi cupiebant: Inter quos enumeratur Pericles: Qui quidem licet fuerit in dicendo admirabilis, & imperatorijs artibus

ibus instructissimus: non vidit tamen, quantum
iali patriæ moliretur, cum plebem principibus
quaret: & hoc modo miscendo infima summis,
ıctoritatem Areopagi imminueret. Nec enim est
iud, vulgus & multitudinem principib. libertate
ares efficere, quam effrẹnatæ cupiditati ad perni-
em arma largiri. Vide autẽ qui casus sint illam ci-
tatem consecuti, posteaquam ad arbitriũ libidi-
emq; plebis omnia administrari cœpere. Primo
uidem omnib. spectatis hominibus, qui rempub.
onseruarant & auxerant, pestis & exitium per ob-
uros & flagitiosos homines afferebatur. Nec. n.
it vnquam Athenis, post illam Reip. formam, vir
quis ad laudem insignis, qui non inuidia tandẽ
gratæ patriæ conflagraret. Multi bonis omnibus
ersi sunt: multi in exiliũ eiecti: multi etiã morte
ulctati: quorũ virtute fuerat Atheniensi populo
us & gloria quęsita Hoc iam certe nõ mediocre
ılum est existimandum, nudari videlicet vrbem
timorũ præsidijs: & nobilium industriam, qui
orũ exemplo ad patriam iuuandam inflammati
tasse erant, infringere. Ergo cum bonorũ aucto-
ıs concidisset: & populi vis nunq̃ consilio & ra-
ne, sed impetu semper & dementissima temeri-
e duceretur, nullum tantum malum excogitari
tuit, quod non fuerit in illius Reip. calamitate.
ım cũ Athenæ maximo periculosissimoq; bello
ssent implicatæ, omnisq; Græcia in ciuitatis illi9
niciem conspirasset: populi cupiditate atq; fu-
e factum est, vt eodem tempore aliud bellũ nõ
nus graue contra Siciliam susciperet, Nicia cõ-
dicente, & omnibus bonis reclamantibus. Me-

rito igitur in illa luctuosissima Syracusarum oppugnatione, non modo imperij, sed etiam fortunarū omnium naufragiū fecerunt, atq; in grauissimos & acerbissimos luctus inciderunt: atque tandem domesticis seditionib. agitatæ, & innumeris cladibus afflictæ, libertatem misere perdiderunt. Postquam vero triginta tyranni Reipub. dominatione semoti sunt: quid aliud collectas Reip. reliquias dissipauit, nisi plebis cupiditas & licentia? quæ nullis iam legibus poterat ad cōmunium rerū curam & studiū impelli. Imo cum vnicuiq; ciuium licuisset de publico sumere, quod in priuatos vsus conuerteret: omnes ab industria ad desidiā vocati, & ad theatra atq; fabulas conuersi, & reliquas voluptates, quæ virtutis neruos incidunt, omnem Attici decoris & antiquæ dignitatis memoriam deposuerunt. Itaq; nō multis post annis, gens illa, quæ innumerabiles Persarū exercitus fuderat: quæ tantas res gesserat: quę Gręciæ impio potita fuerat: armis Macedonū, quorū nomē sane obscurū ad id tempus extiterat, oppressa est, omnesq; imperij opes de manibus elapsæ sunt. Huius autem calamitatis principium non aliunde natū est, quam ab illa plebis petulantia & improbitate. Sic Ephori, qui quidē magistrat⁹ erat ex plebe, dum omnia priuata vtilitate metiuntur, mala quāplurima ciuib. suis inuexerunt, & teterrimā patrię perniciē machinati sunt. Nec est.n. aliud, leges, quibus publica certe salus continetur, labefactare & infringere, quā vniuersam Remp. iugulare. Ac tametsi Lycurgus vniuersos ciues ad industriam, virtutē & morum seueritatem sanctissimis legibus instruxerat, Ephori tamē multis post annis,

quę-

ręstus & voluptatis gratia, quæ duæ sunt maxime erump. omniũ pestes, inclytas illas leges sustule- t. Quo facto Spartana illa virtus subito extincta t. Cum vero reges aliqui voluissent Lycurgi leges ›stituere ciuiumq; mores in antiquã disciplinam uocare, fuerunt ab Ephoris indignissime truci- ti. Ita factum est, vt ciuitas illa, quæ Heraclidarũ ıctu & auspicio, optimatũq; sapiẽtia, tam multos nos imperiũ habuerat, & incredibili virtute atq; le Græcorũ libertatem defenderat, insanæ plebis ›era, crudeli tyrannorũ dominatu premeretur.

Quid autẽ hic Romanos cõmemorem? cũ illud ter oẽs constet, non ob aliud fuisse Romanam emp. funditus euersam, quã propter temeritatẽ ıltitudinis in superiores concitæ? Itaq; imperiũ ıd, quod per reges primo, deinde per optimates principes partũ & amplificatum erat, breui fuit lgi furore & amentia dissipatum. Cum.n.plebis piditas ita creuisset, vt nulla ratione aut metu erceri posset, & turbulentis hominũ populariũ ationib. ad spem ingentis prędæ fuisset vehemẽ- : excitata: non dubitabat, dum auaritiã expleret ım, omnia iura diuina humanaq; violare. Inde æ tribunitiæ seditiones & Agrariæ legis actiones on sine magno Reip. malo à tribunis agitatæ, do- c ad Gracchos ventum est: à quibus est natum incipiũ omniũ calamitatum, quæ postea Remp. nsecutæ sunt. Eiusmodi enim seditiones conse- :entia quædam exceperunt Mariana tempora: æ cũ per se satis grauia & luctuosa Reip. fuissent: m etiam ad ærumnas sexcentas; atq; tandem ad esaris dominationẽ viam munierunt. Nec vero

id ijs duntaxat ciuitatibus, quas modo diximus, accidisse comperies, sed in omnibus ferme alijs. Vt enim quisq; status maxime à plebis arbitrio seiunctus est, ita videbis eum maxime stabilem atq; diuturnum. Inde fit vt popularis status facilime conuellatur, & vix hominis ætatem duret: optimatum vero potestas diutissime permaneat; regnum autē immutabile propemodum atq; perenne sit.

Nec est quod hic quis obijciat Alcibiadem & Critiam, qui exitium aut vastitatem patriæ intulerunt: aut Pausaniam, qui nefaria cōsilia prodendæ totius Græciæ suscepit: aut Syllā, & Cæsarē, & alios præterea innumerabiles; genere quidem illos & industria excellentes, ita tamen cupiditate principatus incensos, vt suorū ciuium libertatem armis opprimere minime dubitarēt. Fateor equidē, mala quamplurima fuisse per viros egregios Rebuspub. importata. Nec enim semper illa animi elatio, quæ in claritate generis elucet, est cum virtutibus æquitatis & continentiæ cōsociata. Id tamen defendo, nullam vnquā ciuitatem fuisse ab humili plebe rite cōstitutam. Animus enim generosus & excelsus habet arma, quibus possit & violare & tueri Rempublicam, nempe ingeniū, industriam & fortitudinem. Contra plebs vtplurimū est temeraria & improuida, animiq; nimis abiecti atq; demissi. Potest igitur temeritate & furore Remp. labefactare, non tamen vnquā incolumem conseruare, neq; collapsam in pristinam dignitatē restituere potest. Vnde perspicuum est, quam male sit ijs ciuitatibus consultum, in quibus claris hominibus infimi præferuntur.

Atta-

Attamen grauissimum, inquies, est seruire? Equidem is sum, qui seruitutem extremum omniũ malorũ esse arbitrer. Sed, aliud est seruire: aliud parere. Quemadmodũ enim inter dominum & rectorem plurimum interest: Rector enim in salutem eorũ, quos regit, intuetur: dominus autem omnia ad suam vtilitatem refert: sic etiam liberi hominis obedientia & obsequiũ plurimũ à seruitute distat. Seruitus enim ea est, qua mancipia suo arbitrio prorsus carentia heri nutũ sequuntur: neq; suam, sed vnius domini voluntatem inuiti respiciunt. Liberi autem hominis officiũ est, ijs velle parere, qui valent ingenio & industria, & quibus intelligit esse curam salutis communis antiquissimam. Vt igitur ægrotus medico minime seruit, sed sua sponte obtemperat, quia id sibi salutare iudicat: vt vector gubernatori; vt miles imperatori: sic etiam munus incorruptæ multitudinis debet esse: ad optimatum imperiũ voluntatẽ suã applicare. Plebs enim, neq; quid in cõmune statuat, neq; quid sibi conueniat, ingenij tarditate potest explicare: contra vero excelsus animus non tantũ præsentia comprehendit, sed etiam impendentia multo ante prospicit, & ad omnia mala præcauẽda summam adhibet diligentiam. Deinde cum plebs nõ sentiat vllã gloriæ suauitatem: & nisi legibus & imperio refrenetur, omni studio lucri sordes atq; flagitia cõsectatur, & ad pericula pro patria subeunda mollis & languida est. Contra optimates sola cupiditate gloriæ & laudis incensi, turpitudinem ipsam omnibus malis peius ducerũt, & libẽtissime ꝓ Rep. res magnas suscipiũt. Quod sapienter Homerus multis in locis ostendit.

 Sic

Sic enim inducit regem vario sermone Græcos adhortantē, vt heroas & principes, laudis & dignitatis cōmemoratione ad certamē acuat: multitudini vero, si metu mortis abscedat à pugna, vitæ cruciatum, atq; necē denunciet. Vt igitur equi virtus tū maxime elucet, cū prudētis equitis arbitrio gubernatur: vt animū tum rectissime constitutū arbitramur, cū voluntas rationis dicto obediens est: vt familiam tum demū saluam & incolumē fore putamus, cum diligētis patrisfamiliæ imperiū sequitur: sic plebis salutē tum constitui atq; cōfirmari existimandum est, cū sui regendi arbitrium atq; tanquā habenas optimatibus tradiderit.

Hæc autem aliquanto prolixius à me dicuntur, vt appareat, quanto in discrimine Resp. versetur, cum salus eius libidini plebis exposita est, cū leuis & imperitæ multitudinis temeritatē pro legib. habere, cū in extremis Reip. periculis ab insana plebe consilium petere necesse est, proindeq; optimates omni studio eo adniti decet, vt nascentem populi cupiditatē & virtutis exemplo & legum seueritate ita refrenent, ne ipsorū auctoritas tandē perditissimo cuiq; sit ludibrio. Atq; hæc de internis imperiorū pestibus, ac plebis in imperij maiestate tuenda, impotentia. Sequitur de externis.

Ad externas itaq; imperiorū pestes atq; causas obitus Rerump. strategemata & insidias, apertam vim & alias huiusmodi externas Rerump. faces referimus. Hoc modo à Romanis Macedones domiti, & vicissim à Barbaris immensa illa Romanorum potētia fracta est atq; imminuta. Cum vero exempla in historijs passim sint obuia & quotidie etiam occur-

currant, plura hic inserere puto superuacaneum.
Cæterum, ecquę, inquies, causarum, quas modò
ensuimus, Rerump. euersiones potissimũ pro-
uent? Interioribus maxime id assignari affirma-
. Nec enim compertum est, Remp. vllam suis
ibus ac concordia constantem paruo negocio
sse euersam. Cum econtra haud paucæ inter se
tantes, mutuisque odijs ac cædibus exhaustæ
i negocio sæpissime oppressæ sint.
Porro ex prædictis & quidem simpliciorib. cau-
alia enascitur, ex vtraque commixta & conflata.
autem, cum priuati factiosa conspiratione cum
te colludunt, seq; ac libertatem omnem hosti-
produnt.

CAPVT V.

Vtrum imperij fines amplificare, an tueri, maius sit?

QVOD conseruandi imperia, quam eadẽ dilatandi ratio, maioris sit molis & laboris, non est quod quis dubitet. Res enim
urales natura ita habẽt, vt plane secũdum lunę,
subiacent, incrementa & decremẽta, nunc cre-
nt, nunc decrescant. Vere itaq; affirmare licet, ꝙ
perium constituere, & constituti cancellos, ne
iores deterioresve fiant, rite tueri, præclara vir-
, præclarumq; admodum opus sit, imo huma-
vires excedere videatur.
Occasiones, quæ quandoq; se offerunt, vt sunt
prudẽtia, insolentiaq; hostiũ & fida auxilia, haud
o ad acquirenda imperia maximũ habent mo-
ntum. Ast parta atque hoc modò acquisita sar-
ecta tueri, ac defendere, id vero singularis &

eximiæ est virtutis. Armis & vi quæsita, vt conseruentur, singularem requirunt industriam. Constat enim, multos sane potentia, robore ac viribus ad defensandum requisitis, esse instructos, veruntamen industriam ac mentis perspicacitatem in quam multis admodum desiderari.

Neque hic omittendum est, quod, qui alterius politiæ sceptrum ad se transtulit, eiq; accessionem adiungere studet, in eo tantum desudat, omnemque eo operam & studium ponit, qui ab iniuria causarũ extrinsecus corrumpentium suam Remp. vindicet & tutetur: Qui vero regnum iam partum defensare & conseruare cupit, sat oneris sibi incumbere iudicat, prouidere, quomodo impetus & externe & interne corrumpentiũ sit retundendus.

Lacedæmonij, vt testatum facerent plus momenti in re custodienda, quam comparanda positum esse, animaduerterunt in eum, non qui in acie gladium amisisset, sed qui clypeum abiecisset. Fabius Magnus apud Romanos clypeus, at Marcus Marcellus gladius Reip. audiebat. Vnde certo & indubie consequitur, eos Fabij quam Marcelli fuisse obseruantiores.

Hanc sententiam Aristoteles quoque comprobat in libris de Repub. Præcipuus, inquit, scopus legislatoris est, non vt ciuitatem constituat: sed vt bene illi de diuturnitate & incolumitate consulat. Cum Theopompus, Spartanorum rex senatores, quos vocabant Ephoros, potestati regiæ adsciuisset, atque ob id ab vxore incusaretur, quod nimirum potestatem regiam dignitatemque prostitueret hoc facinore atque imminueret. Respondit:

Imo

no vero accessio hæc tantum abest vt auctorita-
m regiam imminuat, vt potius sit futura summo
:namento atq; decori. Franciscus Guicciardinus,
.storicus inter recentiores exquisitissimus, eos
nprudentiæ tacite coarguit, qui armis imperia fa-
le propagarent, ea tamen retinere non possent,
:c viderent, partum imperium ijs, qui domestica
sciplina vti nescirent, non modo non vtile, sed
iam graue ac pernitiosum semper fuisse. Id non
;norauit Augustus Cæsar, cum enim Alexandri
Iagni res in Oriente gestas legeret, admiratum
runt, non induxisse Alexandrum in animum su-
m, qua ratione & via quæsita conseruaret ac rege-
:t, sed tantum quomodo quæsitis alia adijceret.
imili ingenio fuit Pyrrhus Epiri rex, cuius, vt
ıstinus historicus dicit, nemo qua tulisset, impe-
ım sustinere valuit. Verum, sicut ad deuincenda
:gna inuictus habebatur, ita deuictis acquisitisq;
:leriter carebat. Tanto melius studebat acquire-
: imperia quam retinere. Vnde Antigonus rex,
.eatori similem eum esse dicebat, qui spe futuri
ıcri proprias opes prodigit, nec vnquam conten-
ıs est eo, quod in alea vicerit, sed quæcunq; collu-
ɔribus supersunt, magna auiditate cupit, inq; ea
elictis omnibus solum inhians, quæcunque ante
[uæsierat, profundit. Scipio quoq; cum censor es-
:t, noluit in solenni carmine, sicut erat moris, pre-
ari: Dij augete Rempublicam; sed, conseruate. Sa-
is inquit, habemus auctam, si modo conseruetur.
Ioc etiam Totilas rex Gottorum, occupata Ro-
na cõsiderauit. ita enim orationem ad milites suos
oncludit: Tueri quæsita difficilius est quam ac-

 quire-

quirere: quoniam in acquirẽdo ignauia poſſidentis ſępe plus confert quam propria virtus. Tueri autẽ quæſita ſine propria virtute nemo poteſt. Hinc videmus, Turcam Chriſtiani nominis hoſtem infenſiſſimum, vt Busbequij in ſua exclamatione de acie contra Turcas inſtruenda verbis vtar, ea eſſe vigilantia, eam ſeruare diſciplinam, ea vti in conſeruandis ijs, quæ ſibi adiunxit, ratione, ita regnare ac dominari, vt vbi ſemel veſtigium fixerit, inde ſe moueri nequaquam patiatur: nunquam ſe attollat ſeges, quam ſemel calamitas illa depreſſerit. Sane prudenter Maximilianus I. Imperator optimus ſæpe in ore habuit, longe facilius eſſe vincere & ornare gentem, quam in officio retinere. Quod etiam Nicias apud Thucydidem monere voluit, vbi dicit, ſtultum eſſe eos inuadere, quos victor non poſſit in officio retinere. Recte itaque ſentit Franciſcus Patricius, quod quib. modis acquiratur imperium, ijſdem etiam augeatur. Quoniam, inquit, non eſt aliud incrementum quam adiectio eius, quod augetur. Sed vbi iam acquiſitũ eſt, auctumq; imperium, ſupereſt vt conſeruetur, ſubditorum animos continẽdo, vt libenter aut etiam inuiti maneant; quorum iſtud vi perficitur; illud, ſi optime eos tractaris, aut melius quam alij, aut ſaltẽ ſi melius quam alij tractare videberis. Quibus ſi accedat grauitas quędam magiſtratus, quę in ſubditis timorem quendam cum admiratione & reuerentia efficiat, nihil erit quod ſubditorum animos æque deuinctos, ceu catena quędam continere poſſit. Nam nihil eſt quod hominum animos ita terreat atque faſcinet, vt admiratio.

Doctiſ-

Doctissimus Lipsius prudenter ita suadet Re-
ous & Regulis: Quies vobis tutior, nec de obti-
ndo laborate, sed tenendo; scitote (inquit ex Li-
) testudinem, vbi collecta in suum tegmen est,
am ad omnes ictus; vbi exserit partes aliquas,
odcunque nudauit, obnoxium atque infir-
ım habet. Nam, vt inquit Demosthenes, qui
piditate acquirendi plura aggrediuntur, atque
ıtant ea, quæ fas non est, maximis difficultati-
s implicantur, conatusque irritos & spes vanas
rtuna deridet & frustratur. Dum enim maio-
concupiscunt, ea, quæ iam obtinebant, amit-
ıt. Non igitur prudentum nec generosorum
minum est, vt Dionys. Halicarnassæus pruden-
ratiocinatur, res alienas fortitudine quærere,
pati suas per ignauiam amitti. Idipsum Tarta-
ū princeps, licet alioquin barbarus, notare vo-
t, cum non ita pridem poculo e capti Mosci cal-
ria, vt fertur, inscribi curauit: *Hic aliena appeten-
propria amisit.*

Porro ad conseruationem partorum omnino
quiritur grauitas & auctoritas magistratus, qua
bditis sui timorem & reuerentiam incutiant,
od etiam Plutarchus inculcat; vbi dicit: homi-
homini obsequentē vltro cicuremq; nihil aliud
cere, quā fidē beneuolentię integritatisq; & iusti-
opinionē. Obediētia enim quę regib. debetur,
s est fragilis, nisi adsit timor quidam & reuerētia.
Cæterum non est rarum, quod tam sæpe in to-
res præclare gerantur, quam victorijs bello
rtis, illæque his non solum æquantur, sed etiam
ęferuntur, id quod etiā Cicero alicubi cōfirmat.

Quo

Quo inprimis etiam respexit in Catone maiore, vbi inquit: Dux ille Græciæ nusquam optat, vt Aiacis similes decem habeat, sed vt Nestoris: quod si acciderit, non dubitat, quin Troia sit breui peritura. Vnde non dubitauit idem pronunciare: *Cedant arma togæ* &c.

At pulchra hic oritur dubitatio, qui nimirum fiat, quod qui nouum Reipub. corpus instaurant, in maiori vulgo auctoritate sint, quam qui instauratam iam pridem, conseruare laborant? Resolui hoc facile potest. Etenim qui claustra imperij sui adaugent & amplificant, eorum facinora & res gestæ magis in vulgus notæ sunt, pluris etiam æstimātur, & in omnium incurrunt admirationem. Solet enim vulgus semper nouarum rerum plus ęquo esse studiosius.

Hinc fit vt vehementius admiremur res militares, magisque suspiciamus, quam pacis artem in imperijs tranquille conseruandam. Quæ si minus agitatur, manifestiorem reddit pacifici principis sapientiam & prouidentiam.

Tametsi perennis fluuius multo habeatur torrente prędarior & nobilior, plus tamen admirationis & terroris huius impetus, quam fluuij tranquillus fluxus adfert. Eodem modo hominum admirationem in se magis conuertit, qui Rerump. nouarum est instaurator, aut exteras suas facit, quam qui suam iamdudum instauratam & à se occupatam pacifice tenet & gubernat.

CAPVT

Caput VI.

Quænam Rerumpublicarum formæ sint durabiliores, an summa, an infima, an mediæ?

DICTVM est paulo supra, certas esse omnium ciuitatum commutationes & vicissitudines, naturalesque ortus & in-tus omnium Rerumpublicarum, neque fieri se, vt aliquid infra lunam sit immortale atque ipiternum. Omnia enim quemadmodum na-ntur, ita & concidant aliquando necesse est, mportunitate mortis cuncta demolientis ob-ntur. Quot namque ciuitates, quam multæ tes & nationes prostratæ atque sepultæ iacent, e olim imperio & rerum gestarum gloria erant entissimæ? Quis Assyriorum atque Persarum erium deleuit? Quis Atheniensium opes e-tit? Quis Macedonum potentiam excidit? iil aliud certe fuit in causa, quam natura re-ı humanarum, qua nihil est in terris imbecil-. Etenim si Cyrus Assyriorum imperium non euisset, si Alexander non fregisset potentiam sarum, si Romanorum armis Macedones at-: cuncta Græcia minime corruisset; tamen ne-le erat, vt omnia ista imperia vel aliorum viri-: conciderent, vel ætate consenescentia tandem eritent. Quare fit, vt nemo sapiens admire-mortiferos & exitiales Rerumpub. exitus, cum : sit omnium ciuitatum atque Rerumpub. com-nis conditio.

erum enim vero quæstio hic mouetur de impe-rio-

riorum ac rerumpubl. diuturnitate, vtrane rerumpublicarum forma sit durabilior: summa an infima, an vero inter vtramque media. Homo enim, ciuilis prudentiæ studiosus, dum historias politicas reuoluit, ac rerumpublicarum vicissitudines obseruat, haud abs re quærendum arbitratur, quæ sint causæ harum vicissitudinum, verbi gratia, Cur sparta tam multis annis in ijsdem moribus & eadem Reipubl. disciplina permanserit? Cur Atheniensium gloria tam cito perierit? Quid opes Romanas euerterit? quod tamen eo magis in Republica Romana est mirabilius, quo maior fuit in illa ciuitate gloriæ & imperij magnitudo, quam in omnibus alijs, quæ vnquam fuerunt. Proinde quæstio hæc digna omnino est, quæ hic copiosius explicetur, & fideliter ac congrue resoluatur.

Dico igitur, formas Rerumpublicarum medias cæteris duabus esse diuturniores. Infimæ enim ac tenues multo inferiores sunt potentiâ, quam vt se defendere & declinare possint odium & violentiam potentiorum: qui in hoc vnice intendunt, quomodo ex infirmarum, quas quasi solent absorbere, demolitione interituque pinguescant, non secus ac minores auiculæ a rapacibus, pisciculi minores a maioribus deglutiuntur. Quo sane in hominum genere nihil est immanius. Sic enim libidine regnandi in transuersum acti, nec amicis, nec generi indulgent suo; vsque adeo, vt Robertus Ganguinus affirmare non dubitet, apud plerosque, eos præsertim, qui insana regnandi libidine quasi excæcantur, nihil

aut

ıt probitatis aut fidei esse. Idque apparere ait in
ntonio Caracalla. Cum enim is fratrem Getam
gremio matris interfecisset, & quidam ei sua-
let, vt fratrem interfectum, ad mitigandam in-
diam parricidij, diuum appellaret; Sit, inquit,
uus, dum non sit viuus. Tam nescia est, vt inquit
:, veræ pietatis & iuris regnandi cupiditas. Sic
lemus bruta pleraque, quæ (quod tyranno-
m proprium est) rapto viuunt, & quibus soli-
pabuli cura impressit aliqua tyrannicæ naturæ
stigia, in proprios fœtus sæuire potius, quam vt
os venationis socios accipiant. Eodem modo
inius scribit, Aues vncos vngues habentes, omni-
non congregantur, & sibi quæque prædantur.
l summam, non frustra barbara illa vox tam sæ-
ab historicis repetitur, nullum regnum sine do-
estica cæde aut parricidio esse solere.

Sic Roma, deletis & expugnatis finitimis ad
nma potentiæ & roboris fastigia peruenit, sui-
e imperij fines in immensum adauxit. Sic sub-
gatis Græciæ ciuitatibus haud numero paucis,
out suum extulit rex ille Macedonum Philip-
s, regnumque adeo ampliauit, vt centum quin-
aginta populi in sua ditione numerarentur.
Sed enim Respublicæ potentiores finitima-
n odia & suspicionem facile in se concitant;
o fit vt interdum coniunctis viribus conspira-
ne & confœderatione facta bellum ipsis infe-
t, & quod alioquin singulæ præstare non pos-
t, id coniunctim præstant.

Citius tamen potentes Resp. causis internis cor-
npentib. succumbunt. Crescēte enim potentiâ,
diui-

diuitiæ quoque augeſcunt: His augeſcentibus omnis generis vitia peccataque ſuppullulant. His autẽ ſocia appendix eſt intemperantia, laſciuia, petulantia, luxus, prauæ cupiditates, & peſſimum horum germen auaritia, omnium malorum mater. Plurima quinetiam imperia, quibus parſimonia ſummam adiunxerat acceſſionem, diuitijs de gradu ſuo rurſus deiecta tandem interierunt.

His accedit vt indiuiduus comes ſuperbia, præſidiorumque confidentia, quibus ſe ſatis munitos arbitrantur, tum omni luxu diffluunt, arroganter in omnes ſe gerunt, ſubditos pariter ac hoſtes deſpiciunt, luxuque & otio adeo diffluunt, vt de adminiſtratione Reipub. quam minimum ſint ſoliciti. Quo fit, vt ſumma huiuſmodi imperia ſuapte grauitate ac pondere diſſipentur & corruant.

Ac veriſſimum eſt, quod longo vſu hiſtoriarumque inueſtigatione prodiderunt hiſtorici: Nulla imperia maiores motus aut caſus grauiores ſentire, quam quæ ſunt florentiſſima. Et quemadmodum Demetrius is qui *vrbium obſeſſor* eſt appellatus, neminem putabat infeliciorem, quam qui diutiſſime in ſumma rerum omnium affluentia pacate vixiſſet, nec caſus aduerſos vnquam eſſet expertus; quaſi hunc ipſum fortuna abiectum & indignum iudicaret, quo cum luctaretur. Ita ciuitates, inquit, quædam aut voluptatibus aut turpi otio ignauiter diffluunt; aut ita deprauatæ ſunt, vt ad miſericordiam potius quam ad inuidiam quenquam commouere poſſint.

Vnde

Vnde pleræque tales auctoritate & dignitate, quam res ante præclare gestæ conciliarunt, magis quam præsenti virtute sustentantur. Quemadmodum enim ars Chemica aurum aliquando simulat in speciem quidem probum, quod tamen Lydio lapide examinatum facile adulterinum deprehenditur: ita etiam eiusmodi in Rebuspublicis plus clamoris, vt habet illud vulgatum, quam lanæ inest. Vnde non iniuria conspicuo & in speciem lauto ędificio, attamen ruinoso conferuntur: aut etiam homini obesiori & corpulento, imbecillis tamen constitutionis. Exemplis infinitis hęc possent commonstrari. Vnum aut alterum duntaxat inseremus. Spartani, quandiu legibus & constitutionibus, quas dictauerat Lycurgus, adhærescebant, nihil ab ipsis deflectentes, tamdiu Respublica ipsorum & summa potentia et dignitate præ cæteris Græciæ ordinibus floruit. Verum cum libido ipsos suæ ditionis terminos ampliandi incesseret, eoque nomine nonnullas Græciæ vrbes bello adorti sibi subiugarent, imo quædam Asiæ regna ad se pertraxissent, paulatim in peius ruere & deflorescere cœperunt: adeo vt cum ante regem suum Agesilaum, neque in mænium conspectu hostem, neque puluerem hostilem vnquam cominus sensissent, debellatis Atheniensibus, fusis Asianis, ciues suos à Thebanis, vulgaris sortis, quosq; hactenus semper pro nihilo duxerant, hominibus, vinci, fundi fugarique videre cogerentur: imo ijdem ipsi, quos despicatui antea semper habuerant, incursione facta, Spartanam terram, omnibus disiectis & deuastatis, ad mœnia vsque

C deprę-

depdati sunt. Atq; ita Spartani demũ post occasum imperij sui suam ipsorũ temeritatẽ frustra deplorarunt. Nec vero sola regnãdi cupiditate pungebantur, verum etiam alię imperiorum intestinę pestes tanq̃ certissimę ei⁹ pedissequę inter ipsos gliscebãt, occulta nempe odia, priuata cõmoda & cõsilia iuuenilia, ac tum demũ agnouerũt, pristino illo & æquabili imperio, cũ adhuc aristocratica gubernatione fruerẽtur, quãdiu publica vtilitas chario priuata fuit, quamdiu cõiunctis viribus & cõmunicatis cõsilijs libertatẽ suam defenderũt, tamdiu se ab externis hostib. tutos, viribus ac opib. abundãtes, fuisse inuictos ac prę cæteris floruisse. Distractis aũt animis & in sua priuatim cõmoda respicientibus, prædã tyrannis factos fuisse. Nihil n. est procliuius, (vt inquit quidã grauissim⁹ auctor in Orat. ad principes & ordines imperij) quam vt talis Resp. nutet, languescat, intereat & collabatur tota, quãdo hoc illi proprium est, vt in ea suum quisq; priuatim spectet emolumentũ, & cogitet, quemadmodum ipse vel tueri sua possit, vel etiã amplificare. Quid Romanos memorẽ? quorũ maior fuit gloriæ & imperij magnitudo, quam in omnib. alijs, quę vnquã fuerunt; qui veluti vinci nescij potẽtissima regna sępe occuparũt, multarumq; regionũ dominos sibi vectigales fecerunt; quorũ Resp. felici auspicio cõsita, deinde adulta rebusq; gestis florens, deinde corroborata legib. & institutis, ad imperij maturitatem atq; ad summã amplitudinem peruenit. Ingentem tamen labẽ ac ruinã aliquoties passi sunt. A Viriato fusi sunt in Hispania: à Sartorio expulsi Lusitania: à Spartaco cęsi in Italia: tandẽ à Piratis obsessi

&

& fame enecati, innumeris ꝑterea cladibus diuersis tēporibus quassati sunt, quarū apud historicos creberrima fit mentio. Iam si causas harū cladiū scire desideres; memineris artes oēs, quib. illud imperiū partū fuerat & quib. retineri poterat, fuisse sublatas; sic causas ruinę facile pſpicies. An n. cū in Romanos mores im̄ensa luxuria & effrænata opū cupiditas inuasisset, cū legū atq; senat' auctoritas cōcidisset: cū plebis animi ad spē ꝓdæ turbulentis cōcionibus erecti, impetū facerēt in fortunas locupletū: cū impunitate armata crudelitas, cęde & sanguine ciuiū vrbē cruētaret: cū, qui armis plurimum poterāt, nō de patrię libertate sed de sua dominatione cogitarēt: cū essent omnia ista tela in Reip. corp' immissa; existimas fieri vllo modo potuisse, vt illa diutius ꝑmaneret? Adde his venalia comitia, iudicia redemta, nundinationes prouinciarū, impia extraordinaria & infinita, summam Reip. ad certos homines dominandi cupiditate ꝓcipites, delegatā; intelliges fieri nō potuisse, quin illi' ciuitatis opes fundit' corruerēt. Quid aūt hic referā Syllani atq; Mariani tēporis arma? quę cladib. innumeris Remp. vexarūt, misere dilacerarunt, ac tandē cōtagione discordiæ ad posteritatem continuatę, viam tyrannidi muniuerunt. Dubitas igitur, quin tam multis vulnerib. afflicta ciuitas, fuerit aliquādo diro & acerbo funere a suis ciuib. efferēda? Itaq; si a sapientib. viris interroges, quo tēpore Roma perierit, respondebūt, opinor, ia ex eo tēpore, quo obsoleuerat vetusta disciplina Romanorū, illā Rem. nulla fuisse. Nec n. rei euentū expectāt, qui futura certissime ex antecedētib. causis assequūtur, si ab imperitis q̄ras, illā Cęsa-

ris dominationē proferent. Nec eſt enim quisquā tam ſine mente, qui putet, poſt legum interitum & perditam libertatē & totius ciuilis ſtatus conuerſionē, vllū antiquę Reip. veſtigiū permanere. Quod ſi quærat aliquis, quid poſt tyrannidē conſtitutam illas opes Romanas ab vniuerſa ciuitate in vnū collatas cōminuerit, primum illa repetam, quæ antea cōmemoraui, illas artes omnes, quibus gloriam & imperiū prius quæſierant, iamdiu inclinatas, tandē pręcipites concidiſſe. Nam iam pridē pro frugalitate, infinita luxuria, ꝓ militari duricia, ſuma corporis & animi mollicies, pro metu, legū audacia, libido, cupiditas immenſa Romanorū animos oppreſſerat, hominesq; patrię amantes ad inteſtina bella concitarat. Deinde mores immanes imperatorū, & natura importunam, cum ſumma luxuria, & inaudita libidine coniunctā, exciſionem rebus omnib. intuliſſe dicam. Nec vero eſt, cur hic tātum funeſtas Reip. peſtes enumeremus, cū illud conſtet, multos propter crudelitatem atq; flagitia fuiſſe, tū à ciuib⁹ ſuis, tum à militibus, nō raro etiam ab ęmulis imperij contrucidatos. Cum autē illa conſuetudo interficiēdi principis inueteraſſet, neq; modo improbis tyrānis, ſed moderatis etiā imperatorib. eſſent inſidiæ comparatę, illudq; imperij nomē minime ſanctum hominib. fuiſſet, in eum locū res deducta eſt, vt nihil eſſet imperatore Romano vilius. Tandem, cum S.P.Q.R. auctoritas penitus extincta eſſet, & militaris licentia ſimul cum auaritia in immenſum creuiſſet, factum eſt vt milites pecuniarum fœdere quib. libuiſſet, imperiū addicerēt. Cum igitur neq; generis neq; virtutis rationem vllam haberent, ſed quaſi

uasi constituta auctione, illi qui plura promisisset, imperium venditarent, erat impurissimo cuiq; adi-s ad summam Reip. potestatem. Talibus igitur stodibus summæ rerum præpositis, necesse erat omnia Reip. ornaměta funditus interirent, prę-rtim cum sæpenumero nequaquam deesset oc-sio, ciuilis tumultus excitandi, eodem tempore iuersis in locis imperatores multi crearentur, si illi nperatores potius quam inaudita portenta atque rodigia appellandi sunt. Opes itaque Romanæ artim ciuili discordia, tetrisq; seditionibus nullũ xitum habentibus consumptæ sunt: partim maxi-nis bellis & acerbissimis, quę per orbẽ terrarũ cõ-ra Romanum imperium oriebantur, deletæ, com-nunẽ rerũ humanarum conditionem subierunt.

Atq; hi sunt intestini illi morbi, quibus imperia protensis dominationũ dignitatibus flaccescunt ac collabuntur; ac qua ratione ferrugo ferrum tingit idemq; exedit & cõsumit; qua itẽ ratione matura poma in se pleraq; gignunt vermiculos; eadem po-tẽtes dominatus sua mole suisq; vitijs laborãt, qui-bus si non subito, tamen sensim suspensoq; gradu atteruntur, aut in hostium potestatem transeunt. Hæc de potentiorib. dominatibus dixisse sufficiat.

Cum itaq; maximorum quorumq; imperiorum tam facilis propter antistitum vt plurimum desidi-am ac superbiam, sit ruina; infimorum vero eo quod propter augustiores territoriorũ fines infir-mioraq; præsidia hostiũ vim sustinere aut ꝓpulsare non possunt, adeoq; prædæ ac direptionibus hosti-libus fere quibuslibet expositi sunt, longe facilior. Restat igitur, vt dominatus medios durabiliores

 dica-

dicamus. Vt n.non sunt tam infirmi, quo minus efferorum insultus reprimere queant; ita quoq; tantarum viriũ non sunt, vt ideo se exteris suspectos & invisos reddãt. Et quidẽ ipsi affectus & perturbationes animorũ minus vehemẽtes belle respondent & opib. & potẽtię, quę & ipsę mediocritatis metas non transiliunt. Ambitioni tantus locus nõ est, nec cõcupiscentijs tanta indulgentia, quanta apud potẽtiores: siquidẽ a finitimis, eo ipso ꝙ aliquomodo suspecti ipsis sunt, iniectis quasi capistris cõpescuntur. Esto autẽ, oriatur nonnunquam aliquid discordiarum: facile tamẽ breuiq; consopitur. Quam etiam sententiã tuetur Aristoteles Pol.2.c.2.& 5. (vbi etiã disserit, imperij laudẽ nõ latifundijs aut regionũ amplitudine, sed virtutis finib. terminari,) ibiq; explicat quę sit Resp. media; Si n. inqt, ciuitas ex medijs ciuib. sit cõpacta ac constituta, quę neq; abundantia rerũ nimia insolescere, neq; nimia rerũ penuria cõtabescere videatur, quisq; sorte ac fortuna sua cõtentus in ea viuet, minusq; aliena appetet; vnde magna vis amicitię ciuilis nascitur, in qua viuit, viget, floret & cõseruatur ciuitas; ac quo maiores sunt ciuitates ex medijs ciuib. cõstitutę; eo min⁹ seditionib. sunt obnoxię, atq; ob eã causam magis sunt stabiles ac diuturnę. Vbi n. inquit idẽ Aristoteles, rara est in multitudine cõcordia, rara morũ ac studiorũ similitudo, talis ciuitas, tametsi populo numerosissimo referta sit, diuturna tamen esse non potest. Ex quib. apparet, ciuitatẽ siue Remp. mediã Aristoteli dici eã, in qua ciues morũ ac studiorũ similitudine consentiunt. Quinetiã sapiẽter idẽ Aristoteles duo in partib. cuiusq; ciuitatis cõsideranda monet; qualitatẽ nimirũ, quę libertate, opib. doctrina, virtute,

hono-

onore cõstat;&quantitatẽ,quę in ꝓportione rerũ
umeroq; ciuium constituitur; atq; a fundatorib.
moderatorib.ciuitatum ꝓ quantitate&qualita-
ciuiũ,idest,pro ipsorum morib.ac numero omnẽ
emp.temperanda,nõ quidem vt ad malos ac dis-
lutos mores ciuitatis administratio fluat, sed vt
niore administrandi via suscepta,tã mores quam
ges ciuitatis ad mediocrẽ statũ Reip.sensim ac pe
tẽtim ptrahantur. Nã etsi politici ac boni viri sit
constitutione ciuitatis animos ciuiũ ad amplexũ
tutis flectere ac cõformare: cum tamẽ aurũ non
sine scoria,granũ non sit sinè palea,id est,cũ ho-
ines rarissimè sine infirmitate viuãt,ꝓinde quali-
& mores loci,quantitas& multitudo hominum
ligenter cõsiderari debeat, ne susceptus labor in
gibus ferendis inanis fiat.Neglecta siquidem hac
sideratione,fieri nõ potest,vt ad mediã cõmuni-
q; optimã Reip.administrationẽ ciuitas adduca-
r.Itaq; vt idẽ monet Aristoteles,legumlatores ꝓ-
rtionem mediã intueri debent, ne concentus &
rmonia ciuiũ in extrema diuitũ pauperumq; o-
a cõmutetur,vnde velut paralysis &cõuulsio mẽ-
orum in corpore ciuili nõ sine magno dispendio
scitur. Roma neglecta hac cõsideratione prima
ndamẽta sanguine fraterno sparsit, adhuc pasto-
lis;folia,nõ fruct⁹ tulit,tandẽ vero cõsularis effe-
a,ramis suis vniuersũ terrarũ orbẽ obumbrauit,
certe maxime tũ demum contigit, cũ qualitatis
quantitatis rationẽ iustã accepit.Nam sicut qua-
atis ac quantitatis proportio in corpore naturali
nustatẽ:ita vtriusq; debita cõsideratio in corpo-
ciuili singularem vnitatem efficit: quippe vt illis
quandam temperiem naturæ vi redactis multa

membra specie distincta vnũ corpus: ita eisdem in ciuitate ad quendã cõsensum deductis, variç Reip. partes, quæ officio distinctæ sunt, vna ciuitas efficiuntur; quç si media sit, habetur omniũ pſtantissima; quippe illa cõstituta verendũ non est (vt ait Arist.) ciuiũ diuortiũ. Nã media ciuitas est quasi habena, qua tam diuites quam pauperes, summi quam infimi in gyro officij continẽtur. Cauendum ergo est, ne in administratione ciuitatis medię plus diuitib. summisq; viris tribuatur quã oporteat, quippe tẽporis progressu fallaciter populi vires frangere atq; eneruare contendent, verumq; malũ ex falsis bonis gignent, hoc est, sub specie boni omnẽ vim ac tyrãnidem in populum exercebũt. Vetus enim & verũ est illud, ꝙ vulgo dici solet: Cui plus licet quam par est, plus vult quam licet; caute venandũ est cum leonibus, nam aliter in diuisione prædę bestiolis pars nulla relicta erit. Opulẽti maxima ex parte in omni Republica sunt veluti vnguib. armati leones, (qui vt verbis Philosophi vtar) fallaciter populi vires frangunt atque eneruant; qui temporis progressu ex falsis bonis verum malum gignunt, qui insatiabili diuitiarum siti, Reip. quasi fluenta siccant, administrationemque ciuitatis perdunt. Audiendus est ergo Aristoteles, qui suadet, ne plus quam par est, diuitibus in Rep. tribuatur. Nam vt scaturigines in Oceanum fluentes tumorem: ita opes abundantes diuitem insolentem faciunt, cui si plus quã par est, honoris mandes, ex insolente insanum reddes. Cauẽdum est ergo, ne multi Crassi, id est, supra modũ opulẽti ac potẽtes in ciuitate viuãt; aut saltẽ (si viuãt) ne multis magnisq; honorib. cumulati in-

ımescant nimiũ. Rationes sunt quia primũ corrũ-
ent multitudinem, hinc rapient imperium, dein-
eps opprimẽt ciuitatem, postremo non aliter
uam truculẽti tyranni, deuastabunt omnia. Cor-
umpent multitudinem, nam mira vis est pecuniæ,
uius pondere nunquam defatigatur manus, cuius
dmiratione auarus satiatur nunquam; ac popu-
ıs auidior est in rem suam, Plutiq; stercora nimiũ
dmiratur. Si ergo opulenti potentiores fiant, faci-
: corrumpent multitudinem. Rapiẽt imperium;
am diuites vngues acutos habent, quibus tanquã
ultures plebis viscera possunt discerpere; si ergo
onoris stimulos addas, imperium statim depræ-
labuntur. Opprimẽt ciuitatem; nam filia ambi-
ionis est oppressio ciuitatis: quid tandem sequi-
ur ex his cunctis, nisi vt sic opibus armati trucu-
entius depopulẽtur omnia? Periculosum ergo est,
lus diuitib. in Republica quã multitudini tribu-
re; quippe hoc nõ est aristocratiam sed oligarchi-
m, motũ seditionis & quasi tempestatẽ excitare.

Cæterum cum, teste eodem Aristotele, potissi-
na rectæ administrationis vis in quinque Reipub.
nysterijs & arcanis fere consistat, in concionè ni-
nirum, magistratu, iudicijs, armis & exercitatione
ei militaris. In concione enim consilium, in ma-
gistratu imperium, in iudicio oraculum, in armis
orumq; exercitatione columen ac præsidium ci-
ıitatis inest, si hæc recte iusteque instituantur, diu
lorebit ciuitas; sin minus, necesse est, vt Herculis
urentis tragœdiam, id est, sui suorumq; perniciem
ræmaturam videat. Quippe si iniqua consilia, si
niusta imperia, si iudicia praua, si arma facinorosa

regnent, quæ ciuitas constare potest? quæ vmbra ciuitatis manet?

Porro horum quinq; arcanus aliquando vsus est in politia, in quo vsu ne dispendium aut naufragiũ patiatur Respublica, strategemata sophismataque legitima habentur. Verbi gratia, si pauperes exosi imperium optimatum, studeant à suis ceruicibus excutere, magnates, ne ciuitas in malũ penitus declinet, iuste & sapienter possunt sub prætextu popularis boni, superbã multitudinẽ, tanquã incautã auiculam, irretire, verbi gatia: Immunitates ipsis ac priuilegia quædam præ diuitibus concedantur & donentur, vt, si ad concilia, magistratus, iudicia, arma, præsidiaque ciuitatis lege cogantur diuites, permittatur autem tenuioribus ab his omnibus se excusare: Magnus tunc color est seueritatis in opulentos, ac libertatis in alios. Sic si lex fiat, vt nobiles solum, sub pœna centum librarum ad senatum veniant, liber vero populus in otio ac negotio ciuitatis viuat, putabit fortasse multitudo, in sui fauorem hanc legem fieri. Sed eo tendit (docẽte. Philosopho) vt sub hac specie libertatis, optimates soli potiantur imperio, & suo coerceatur populus officio: sic olim mulcta non leui cõstituta apud Lacedæmonios, ad senatum & concionem vocabantur proceres, sed angustioribus fortunis vsis licuit abesse, quibus etiam fuit liberum, magistratus eiurare, iudicandi munus non obire, arma non emere, in præsidijs ciuitatis non excubare. Hisce & similibus sophismatis popularis administratio aristocratica demum euasit, diuq; sub optimatum ferula imperioque permansit. Et sane ho-

rum

rum ſophiſmatum vſus in omni Reip. adminiſtratione poteſt emergere, tum vero maxime cum à recto digreſſa ciuitas absque prætextu boni (in illos qui ſunt emendandi) reflecti non poteſt. Blandius itaque, re ita poſcente, ciuitatis antiſtes populum alloquatur, vt videatur in legibus ferendis populo fauere (nam & plurima ſæpe mala magiſtratus, populo furore quaſi percito, ſi non approbare, tolerare tamen cogitur) interim ſub mollioribus verbis ſpinoſiora teget arcana ciuitatis, quibus illuſus populus ad obſequium ſenſim ac pedetentim trahitur. Caute tamen & prudenter demulcendus eſt hic leo, ne aut laxatis habenis inſolentior, aut nimium reſtrictis furentior fiat. Neque vero eſt hæc in bonis ciuibus diſſimulatio, ſed occultatio quædam myſteriorum, qua politice vtendum eſt, donec ſanetur vulnera ciuitatis. Nam vt peritus medicus ſæpe leniore manu grauiores morbos corporis: ita prudens magiſtratus, ſubtiliore arte tetriores labes reip. curat. Quod vero liceat hæc ſophiſmata & aucupia hominum ad bonum aliquando exercere, requirit neceſſitas, iubet prudentia & bonum ciuitatis. Neceſſitas id ſæpe requirit, nam cum vis valere non poteſt, ars præualere debet; at vi à mala conſuetudine populum auocare periculoſum eſt: ergo arte id operis præſtari debet. Vt ergo ſtrategemata in bello ad victoriam ducis: ita ſophiſmata in repub. ad quietem ciuitatis iuſte ac legitime exerceri poſſunt. Prudentia hoc iubet, quippe in qua ſolertia ingenium, prouidentia conſilium in rebus magnis poſtulat; ſed quam improuidi ac imprudentis ſit, parti aduerſan-

uersanti arcana remedia detegere, nemo est tam improuidus ac imprudens, vt opinor, qui non videat. Postremo, quis non intelligit, hoc ipsum è re & vsu ciuitatis esse, si malum percrebuerit in ciuili communione, vt ingenioso prætextu laxati Reip. nerui moresque dissoluti feliciter emendentur, totaque ciuitas sanie iam multorum veluti putrescens, oleo non gladio, arte prudentis magistratus, non manu hostis reformetur.

Neq; tamen ob id optimatibus, qui huiusmodi sophismatis insanum populi furorem cohibent, simulationis aut dissimulationis nota potest inuri, à quibus nimirum, nihil sanctum, nihil verum, nihil rectum, sed omnia ficta, vena, veteratoria, versuta peranda sint. Politici enim non sunt vt magici, qui falsis characteribus effascinatos animos multitudinis perstringunt, sed vt philosophi, qui mysteria suæ artis cuiuis non reserant & aperiunt. Si ergo in malis ciuitatis formis conseruandis hæc adhibeantur arcana, non strategemata sed clandestina consilia haberi ac nominari debent. Felix est error populi qui ad bonum, miserabilis vero qui ad malum ducit. Sed in rectis ciuitatis formis corrigendis hęc sapientum magistratuum sophismata populum feliciter deceptum ad summum bonum, in malis autem ad perniciem trahunt: ergo vt in illis laudari, ita in his repudiari ac reprehendi debent.

Atque in his administrandi formis Reipubl. arcana latent, in his fausta sidera Reipublicæ lucent. Triumphauit olim Roma, cum concio purpuram, magistratus gladium, iudicia ęquitatis trutinam in ea tenuerunt: at Roma tum cecidit, cum in senatu furor,

furor, in magiſtratu timor, fauor in iudicijs triumphauit. Ac beata profectò eſt ciuitas, in qua ſapiẽs magiſtratus viuit, in qua ſenatores & cõſules iuſte ac prudenter de rebus tot ac tantis conſilium capiunt; ſi togati conſulant, florebit palma: ſi armati ſolum, verendum eſt ne laurus pacis colorem perdat. Atque vtinam in omni ſenatu dextras armati & togati iungerent, viresque ingenij cum lacertis Herculis decertarent! Atque hęc ex Ariſtotele huc inſerere viſum fuit, qua nimirum ratione ſtatus Reipub. ne extra mediocritatis limites egrediatur, contineri queat, de quo etiam infra libro ſecundo prolixius agetur.

Cæterum, quanta ſibi inuexerint mala ac difficultates Reſpublicæ eæ, quæ non contentæ ſtatus ſui mediocritate bella in exteros temere mouerũt, hiſtoriæ paſſim teſtantur. Inter omnes documento ſit vel ſola Roma. Hæc enim, quoad Remp. habuit mediam, quicquid etiam contentionum ibi exiſteret, facile cõpoſuit, ac quæuis bella pactis fœderib. propoſitisq; pacis conditionibus ſtudioſiſſime declinauit. Poſtea autẽ, cum ſuccedente auaritia limites ſuæ ditionis protendere Romani geſtirent; cum inteſtinæ diſcordiæ ciues diſſociarent; cum exteris hoſtibus vacarent, cum Marius Numidis & Cymbris, cum Sylla Græcis & Mithridate, cum Pompeius Hiſpania & Aſia, Iulius Cæſar Gallia oppugnatis & expugnatis tantum & roboris & authoritatis, cuius nomine ſe ſuperiores alijs crederent, conciliaſſent: ridiculos illos domeſtici belli ſtrepitus, quales ſæpius in ſeditionibus auditi erant, ſubſecuta ſunt latrocinia, incendia, depopulationesq;,

nesq;,quarũ finis non ante erat,quam aduerſa pars prorſum non ſine magna Reip. clade & malo, imo etiam vt plurimum euerſione ſupprimeretur.

Ex quibus apparet dominationes medias in priſtino vigore& robore diutius,quam vel florentiſſimas perſtitiſſe. Verum hoc comprobatumq; facit Sparta, Carthago, atque imprimis Venetiæ: quæ omnes & ſingulæ in ſtatu medio diutius floruerunt

Ac ſane vere hæc dicuntur, mediocritasque pro ſtabiliore imperij conſeruatione recte affertur;ſed pauci admodum mediocritate contenti intra ſuos ſe fines continent. Etenim principes magnatesq;, quod ipſorum eſt vitium,ſuis non contenti alienis inhiant, illisque ampliandis & augendis plus nimium ſunt intenti;quo tamen vt plurimum nihilo plus agunt, quam quod extra ſecuritatis aleam ſe proijciunt, infinitisque difficultatibus ac periculis ſe ſuosque immergunt.

Senſerunt hoc Venetiani. Quid enim mediocritatis ſemitam egreſſi, contra vrbem Piſam hoſtiliter inſurgentes, contra Ludouicum Sfortiam fœdera pangentes, confecerunt? Immenſa opum vi ſe emungebant, imo in extrema ſalutis ſuæ diſcrimina incurrebant. Quare cautiores hiſce incõmodis diuerſisque cladibus redditi, poſtmodum, vt Cõtarenus ſcribit, ſtudia belli ac militarem diſciplinam deſeruerunt, pacis diuturnæ fructu & ocio delectati, adeo vt peregrinis non modo militibus,ſed etiam ducibus aduerſus hoſtes iampridem vti cogantur, ac ſi quis ex optimatibus ſtudia belli amplectatur, aut peregrinorum principum ſtipen-

ſtipendia quærat, hunc ab inſtituto domum reuocant: vti non iampridem Cornarium opibus ac propinquitatibus florentem, cum militares animos ſpirare, ac imperandi auiditate quadam teneri videretur, à principum peregrinorum conſuetudine ſeduxerunt. Quanquam autem periculi plena res eſt, exercitum peregrinum ac ducem peregrinum conducere, tamen Veneti, quippe loci natura, oppidisque ac propugnaculis munitiſſimis tuti, id non vſq; adeo morantur, etſi enim exercitus peregrini fraude vel ignauia vinci poſſunt, de imperio tamen deturbari haud facile poſſunt. Proinde quoniam pacem tantopere colunt, ipſorum conditio hodie cenſetur omnium optima, quo nomine etiam paſſim à Politicarum rerũ ſcriptoribus Reſpublica ipſorum miris modis prædicatur. Bodinus inter alia ita ſcribit: Ac ſiquidem bella non niſi propulſandæ iniuriæ ac pacis fruendæ cauſa ſuſcipienda ſunt: ac beata ciuitas eſſe putetur, quæ parta pace ſuis finibus cõtenta ſit: profecto Reſp. Veneta videatur, quæ non modo imperij ſedem in loco, arte & natura inexpugnabili collocarit, verum etiam continentes arces ad imperij adiumentum valde oportunas tantis præſidijs firmarit, vt nec hoſtium impetus valde metuere debeat, & ſubditos imperijs ac legibus facile tueri poſſit, propagandi vero imperij curam penitus omiſerunt. Quinetiam bellorum cauſas omnes ſtudioſiſſime declinant, & illata difficilime ſuſcipiunt: ſuſcepta vero finire, ac pacem modis omnibus, magnoque ſæpius cum detrimento inire conantur. Id ipſum confirmat Ioannes Iouianus Põ-

tanus

tanus, vbi de incremento vrbis Venetæ ita ſcribit: Tantam rerum felicitatem, concordiæ ſtudium maxime peperit, ac viuendi inter ſe æqualitas, è ſtatuendis & ſeruandis legibus nata. Hunc itaque tuendarum legum conſenſum, ſecuta eſt adminiſtrandæ Reip. concordiſſima ſecuritas. Nam ne vnquam nobilium animi per ambitionem inſoleſcerent, qui eam initio conſtituere, vnum & quidē ſummum ſtatuerunt magiſtratum, quem qui gereret, ducem vocauere, ſenatus quidem principem: cæterum cui iniuſſu ſenatus, nec pace agere, nec bello publicum quidquam liceat. Dux ipſe ſenatū conſulit: ſenatus auctor decernit, cuius tamen decreta ducis nomine feruntur, &c. Hoc concordiæ ſtudium & æquabilitas gubernandi effecit, vt politico more loquendo, aduerſus omnem vim & iniuriam temporis, mille iam & ducentos annos incolumis maneat: cum tamen haud ſemel ad illius interitum potentiſſimi reges incubuerint, & ſic licet aliquoties preſſa, attamen nunquam oppreſſa fuit. Hucusque Pontanus.

Quamobrem, vt hoc caput tandem finiamus, quisquis imperij ſui mediocritate acquieſcit, illiusque terminis gaudet, etiamſi interdum etiam cum ſuo detrimento paciſcere pacemque precio mercari cogitur, næ ille ſibi ſuorumq; ſaluti quam optime proſpicit.

CAPVT VII.

Vtrum imperium contiguum diſiuncto ſit durabilius necne.

IMPERIA

IMPERIA disiuncta aut tam procul inuicem absunt, vt non possint sibi mutuo suppetias ferre, ob intermedios principes & dominos, qui aut hostes aut suspecti sunt: aut ita distant ab inuicem, vt possint. Fit autem hoc tribus modis: aut pecunia, quanquam difficulter & periculose: aut inducijs cũ principibus, quorum regiones transire necesse est: aut mari, vt armato exercitu: id quod nulla cum difficultate cõiunctum est, modo dominatus mari sint continentes.

Præterea, membra disiuncti imperij aut tam sunt imbellia, vt finitimorum impetus neutiquam retundere possint: aut tanto pollent robore, vt si adiacentibus non superiora, at certe sint paria.

Indubitanter sane hoc infertur, quod imperia longe sint tutiora, minusque etiam violentiam & impressiones hostium experiantur: eo quod sint coniunctiora & viciniora: adeoque munitiora. Vicissim autem & hoc verum est, quod eiusmodi imperia internis corrumpentibus plus subiaceant, quippe quod elationem e vestigio subsequitur cõfidentia: hanc segnities: hanc contemtus dignitatisque amissio. Potentia parit diuitias: hæ voluptatem, quæ omnium malorum Pandora est.

Hæc, cur imperia, vbi ad summa cacumina peruenerunt, rursus deorsum ferantur, proprijssima causa est. Quanta enim virium potentiæque est accessio, tanta virtutis deminutio: Et quo regnorum opes sunt accumulatiores, tanto minor virtutis cultura.

Sub Augusto Cęsare in summo gradu potentiæ

& auctoritatis Romana politia stabat: sed sub Tiberio voluptates virtutem premere, idque indies magis magisque sub Caligula alijsque cœperunt. Fortitudine sua Vespasianus rem Romanam fere restituerat, quā Domitianus vitijs suis denuo protriuit. Nec minor erat virtus Traiani, qui Remp. ad pristinum statum quasi postliminio reducebat: quod & alij imperatores, quamuis rari secuti sunt. Sed quid fit? Retro statim sublapsa fertur, vsque dum plane subuersa fuit.

Quamuis autem sæpius deinde instaurata aliquandiu cōseruaretur, peregrinæ tamen illud virtuti non domesticæ fert acceptum. Etenim, imperator Traianus Hispania: Antoninus Pius Gallia: Septimius Seuerus Africa: Alexander Mammæa: Claudius Dardania: Aurelianus Mysia: Paulus Syrmia: Galerius Dacia: Constantius Constantini Magni filius Dardania: Theodosius postea instaurator imperij vocatus Hispania; oriundi erant.

Idem hoc in capita & duces quosdam, quorum virtus & fortitudo non minus nota est, conuenit. Stilico, Vllinus, Aëtius, Vandali fuere; Castinus Scythia; Bonifacius Thracia; Rithimerus, qui Biurgum Alanorum regem prostrauit, Gothia; fuerunt oriundi. Ex hisce facile est videre, Romanorum fortitudinem voluptatibus primo labefactatam adeo tandem incisam esse, vt absque auxilio aliunde accersito subsistere, nedum ex se vires resumere haud potuerit.

Tametsi vero Barbarorum exterorumq; opera Romanis sæpe prodesset, labascere tamen & conuelli indies visa fuit, ab eo tempore, quando priuatum

atum quisque ſpectare emolumentum & non tiam publicum in rebus gerendis cœpit. Sed hæc n præcedenti capite prolixius.

Neque vero hoc mirum: imperium enim inter- nis deſtitutum viribus, exiguum tempus inuidis & hoſtibus reluctari poteſt. Imperium Hiſpaniæ in- teſtina clade attritũ intra triginta menſes in Mau- rorum poteſtatem deuenit. Conſtantinopolitanũ eodem morbo laborans intra paucos annos cru- deliſſimam Turcæ dominationem ſenſit.

Inſuper, exortis irarum diſſidiorumque ignicu- lis aut inter optimates aut priuatos: vel altero im- perij membro temerarie turbas ciēte: malum hoc opinione citius longe lateque ſerpit, quinetiam ſa- na membra facile inficit: ſiquidem vicina: non ſe- cus atque peſtifera aliave contagioſa lues. Princi- pe autem rem negligenter tunc tractante, coniun- ctum huiusmodi imperium citius concipit veneni contagionem, debilitatumque hoſtium impetus minus ſuſtinet quam diſiunctum. Quo fit, vt au- daciſſimus quisque oblata occaſione plebem ab optimatibus ſeducat; eoque facilius, quo minus optimates inter ſe concordes ſunt: quæ peſtis cum omnibus imperijs ac ciuitatibus, tum vero opti- matum generi maxime omnium fugienda eſt. Dis- cordiæ enim ex rebus leuiſſimis ſæpe naſcuntur, quæ veluti ſcintillæ flammas excitant, ac poſtremo bellorum ciuilium incendia maxima totam ciui- tatem peruadunt.

E contrario vero diſiunctus dominatus contra externos hoſtes finitimo & continente eſt impo- tentior. Etſi enim nihil eſſet, quod huius vires in-

stringeret, sufficeret tamen disiunctio & distantia loci. Amplius, si disiuncta illa membra imbecilliora sunt, quam vt incursiones hostium reprimant: vel si longius dissita sunt, vt mutuo auxilio se iuuare nequeant, haud facile contingit, vt dominatus iste diu subsistat. Membra dissita, si mutuo auxilio sibi inuicem succurrere possunt, si tantum fiduciæ ipsis inest, vt ad hostiles incursiones non expauescant, pro potenti dominatu censeri debent non minus, atque coniunctus. Cum enim auxiliatrices sibi manus porrigere queant, qui dicas id disiunctum imperium?

Cæterum, libenter quidem damus, robore & potentia eiusmodi dominatum cedere coniuncto: interim tamen multis etiam prærogatiuis donatum asserentes. Primo enim in modo dictum dominatum vna vice, atque vno eodemque tempore incursiones hostiles fieri non possunt: idq; eo minus, quo remotius membra à se absunt. Vt enim affligat omnia membra simul, non cadit in principem numero vnum: nec fortassis in multos.

Inde sequitur, vni ex his membro hostiliter appetito, facile suppetias ferri posse ab altero integro adhuc, neque hostem sentiente. Ita non semel Indianas Respublicas à Portugalensibus adiutas esse accepimus.

Nulla quinetiam dissensio, nullaque factio in imperijs disiunctis, siue ea ab optimatibus, siue à ciuibus rebellib. & seditiosis, omnes partes membraque simul occupat. Etenim, qui factiosa sua rebellione conspirant, in reliquis membris neq; habent neq; facile inueniunt locum. Accedit etiam huc,

iuc, quod sanguinis coniunctio, amicitiæ, confœderationes & clientelæ tam late non patent. Hoc itaque modo rebelles & seditiosi ab ijs, qui ab imperatore suo non defecerunt, facili negocio coercentur atque ad debitam obedientiam compelluntur.

Porro etiam neque tam breui tempore, neque tam impetuose discordiarum & simultatum semina in dissiti imperij partes dispergi, quam in coniuncti, cuius partes cohærent, possunt. Locorũ enim distantia confusionis cursum intercludit, temporisque moram longiorem requirit, id quod semper & legitimo domino & iustitiæ patrocinatur. Hinc etiam raro imperia, nisi iam ante viribus suis intestino malo priuata, externe corrumpentibus sunt obnoxia, secundum illud Vegetij: Nulla enim, inquit, quamuis minima natio potest ab aduersarijs perdeleri, nisi proprijs simultatibus seipsam consumserit.

In quibus itaque dominatibus illa duo concurrunt, tametsi habeant membra longius distantia, de ijs affirmare non vereor, æque esse firma & durabilia, quam quorum fines sunt contermini.

Ita habet regnum Hispaniæ: Primo enim membra, quæ illi parent, tanto pollent robore, vt nullum ex finitimis hostem pertimescant. Comprobant hoc Mediolanum & Flandria, quæ à Gallis, semper tamen frustra, armis aliquoties sunt infestata. Comprobant etiam Neapolis & Sicilia.

Quamobrem, etsi distantia sit longior, non tamen videri debet prorsum disiuncta & segregata. Præterquam enim, quod argento, quo Hispania

 affluit,

affluit, omnia assequitur, mari etiam ita continentur, vt non sit vllum membrum cui classe instructissima suppetię ferri nequeant, excepta sola Flandria, quæ Angliæ est è regione.

Porro, rem nauticam adeo callent Catalani, Biscaij, Gallegij & Portugalenses, vt iure audiant nauigandi exactissimi magistri, nauiumque patroni. Hac arte, hac peritia obtinent, vt Hispania, quamuis mēbris sit disiuncta, tam cōiuncta habeatur, ac si partes contigue se attingerent: plurimum autem hoc seculo, vbi Castiliani & Portugalēses Hispano subiacent. Duæ hæ nationes cum vtrinq; soluunt, & vela faciunt, altera versus orientem, altera versus occidentem, coniunguntur ad insulas Philippinas. Toto autem itinere, quod sane ad amplitudinem regni Hispanici haud parū momenti habet, passim obuias habent insulas, regna, portus, quæ aut ad regnum Hispanicum proprie spectant, aut sane cōfœderatis ipsorum socia, aut eorum clientelæ subiecta sunt.

CAPVT VIII.

Qua ratione imperijs suus status conseruetur.

BONAM imperij constitutionem immediate conseruat pax inter subiectos: Fit autem duobus modis: vt & discordiæ. Has aut ipsimet ciues, aut peregrini cient. Dupliciter ciues factionibus vniuersitatem conturbant. Aut enim seipsos inuicem mutuis armis atterunt, intestinis se cladibus dilaniantes, id quod intestinū aut ciuile bellum vocamus; aut seditiose contra suum

suum magistratum insurgunt, & rebellio vocatur.

Sciendum autem est, ciuium secessiones ac discordias omni ciuitatum generi exitiosas, ac modis omnibus declinandas esse: aut siquidem nullis cõsiliis prouideri, vel prouisæ caueri non potuerunt, medicinam quæri oportere, quæ salutem laboranti Reip. pariat, vel certe morbum minuat. Vt enim morbi ac vulnera, ipsæq; animi ægritudines ac perturbationes, tum corporibus tum mentibus noxiæ sunt, ita quoque bella ciuilia Rebuspublicis ac ciuitatibus pestifera sunt ac perniciosa. Ac cum omni ciuitatũ generi metuenda sunt bella ciuilia, tum vero popularib. & optimatum imperijs semper exitiosa fuerunt. Quare princeps Reip. quam maxime operam dabit, vt factiosorum audaciam vi ac armis mature coerceat. quod futurum est, si aut arma ponere iubeat, & ab integerrimis ac prudentissimis iudicijs cõtrouersiam dirimi patiatur. Aut si tanta mali vis est, vt nec leges inter armorũ strepitus exaudiantur, & magistratuum imperia seditiosorum ciuium metu conticescant; cohortes prætorias aut etiam turmas equitũ vbique dispo-nat, ac seditionis capita, si fieri potest, repente opprimat: vt suppliciũ quidem ad paucos, metus vero ad omnes perueniat; ne dilatatio duces partium supplicij metu in eam desperationem adducat, vt Reipublicæ perniciem moliantur. Sunt enim ac semper fuerunt fortes ac boni ciues, qui pro patriæ salute mori non dubitent: plures sunt tamen qui patriã pro se perire malint. Tales igitur ciuitatum pestes opprimere derepente necesse est, ne sæpius in vno homine salus summa Reip. periclitanda sit:

etiamsi ob priuatas inimicitias ciuiles discordiæ exoriantur. Quod si factio principem aut Remp. opprimere tentabit, minime dubitandum est, an princeps se aduersarium ac hostem ferre debeat seditiosorum, qui se principis ac Reip. aduersarios omnium maximos profitentur: alioqui si, cum de statu ac fortunis Reip. aut etiam de principis capite agitur, ipse otiosum spectatorem se præbeat, nõ modo audacissimos, sed etiã ignauissimos quosq; ad se opprimendum inuitabit. Si parua manus est cõiuratorum, patietur magistratus ipsos lege agere, ac suppliciorum acerbitatem sua lenitate moderabitur, eoq; citius quo pauciores comprehensi fuerint, vt tum boni ciues in officio contineantur, tum improbi ab incepto deterreantur; nec tamen nimis curiose & anxie de coniuratis omnibus inquirendum erit, ne tormentorum vis arcana extorqueat, quæ ignorari quam sciri præstabilius sit. expressa tamen rei veritate, nec coniuratorum in caput principis supplicia differri, nec facile cuiquã in eo genere ignosci debet.

Hoc itaque malum quale quantumque sit præcauent & tollunt principum artes & virtus, quæ subditos reddunt dominorum amantiores & studiosiores. Quemadmodum enim res naturales ijsdem mediis, quibus olim prodierunt, rursus destruuntur, ita etiam Respub. quæuis, quo primum constituta est modo, conseruatur.

Quæ vero ratio olim augescente mundo multitudinis animos ad eligendum regem, principem, aliumve magistratum, eique obediendum inflammauit? Non ambigitur, quin fuerit amor & fauor,

quo

quo eos prosequebatur subditi, deinde vero auctoritas & grauitas, quam virtute paratam rebus præclare gestis roborassent. Quæ sane duæ rationes etiamnum subditis, dissentiendi pudorem incutiunt, adeoque incolumitas Reip. hoc modo conseruatur, id quod nemo negare audebit. Vtrum vero in eligendo rege præualet? auctoritasne an furor? Plurimum in dignitate procul dubio situm est. Non enim multitudo olim regendam se alij commisit, quod insigni suo fauore captaret principis beneuolentiam, sed quod communi saluti id crederet fructuosum. Hinc etiam elegerunt, non cui plurimum faueretur, sed qui heroâ virtute alijs esset eminentior.

Sic res difficiliores, quas feliciter expeditas vellent Romani, non commiserunt iuuenum temeritati, quamuis cliētelarum fauore multū præcellerent, sed senum prudentiæ: quales fuisse Manlios, Papirios, Fabios, Decios, Camillos, Paulos, Scipiones, Marios, aliosque accepimus. Odiosus & invisus erat Romanis Camillus, Romaque propterea eiectus, & tamen vrgente necessitate Romam reuocatus creatur dictator.

M Liuius initio nullo loco nulloque numero erat, et quod amplius est, a plebe cōdemnatus multabatur: quod cum ægerrime ferret, longius secessit, Roma plane derelicta. Verum cum inquietior Reip. status singularem desideraret virtutem, iterum pertractus est, Romamque accersitus consul et dux contra Hannibalis fratrem constituitur; omnino sepositis illis, qui varijs technis, et machinis gratiam et fauorem plebis aucupati, honorem flagitijs inhiabant.

Senilis auctoritas bello Macedonico promouebat L. Paulum; Cimbrico Marium; Mithrydatico Pompeium. Hæc eadem Vespasiano, Traiano & Theodosio imperium Romanum; Pipino & Hugoni Cappleto Gallicum; & Gothefrido Hierosolymitanum conciliauit.

Ecquod, inquiat aliquis, inter fauorem & dignitatem, statuis discrimen? Vno quidem & eodem nituntur fulcro, virtute nimirum. In hoc tamen est discrimen, quod fauor contentus est rebus mediocriter bene gestis: sed dignitas sublimior est, rebus magis arduis & præclarioribus intenta. Homo enim fortiter & secundum virtutem sua administrans si vulgarem hominum existimationem exuperat, multum quidem per se diligitur, suspicitur, sic tamen, vt plus sibi vindicet auctoritas. Rara siquidem virtute præstans vir plus suspicitur quam diligitur.

Quod si eiusmodi veneratio religionem Deiq; cultum concernit; dicitur reuerentia. Quod si attinet res Politicas aut bellicas administrandas, reputatio, id est, auctoritas vocatur. Itaque vnum & idem principi & beneuolentiam & auctoritatem conciliat, modo in eo genere cæteris ille sit præstantior.

Quid iustitia suauius, quid amœnius? Huius virtutis ductu Camillus pædagogo, qui proditorie hosti discipulos adducturus erat, magna cum infamia ad Faliscos remisso, tantam gloriam tantamque auctoritatem adeptus est, vt Faliscorum portas vnico hoc facinore, quas etiam validissima armatorum manu vel leuiter concutere, vix videbatur pos-

ſibile, facile aperuerit. Fabricius quod Pyrrho Medicum perfugam, qui veneno regem clam in gratiam Camilli necaturus erat, remiſiſſet, omnium admiratione in tantam iuſtitiam vel ad ſtuporem vſque conuerſa, hoc conſequitur, vt poſitis armis rex pacis expeteret conditiones.

Quid caſtitate iucundius, quid ſuauius? Nam & hæc Scipionem (illibatam enim & intactam ſuo ſponſo ſponſam reddebat, quamuis formoſiſſimam) non tantum in magna gratia, verum etiam in ſumma dignitate apud Hiſpanos collocauit, vt ad vnum omnes de eo dicerent, Eſſe eum à Dijs quempiam cœlis delapſum.

CAPVT IX.

Princeps virtute præſtans eſto.

IMMOTVM cuiusuis politiæ fundamentum eſt priuatorum obedientia erga cõpetentem magiſtratum. Ea autem in virtute principis vel domini ſubſiſtit. Vt enim elementa & ex his conflata corpora non inuita ad curſum cœli, quod ob naturæ præſtantiam nobilius eſt, mouentur: quin imo, vt in orbibus cœleſtis ordo conſtitutus eſt, vt inferiores ſe ad ſuperiorum periodos componant: ita quoque multitudo principibus ſuis libenter ſeſe ſubmittit, ijs nimirũ in quib. nõ virtutes tantum eſſe nõnulli rentur, verum etiam qui cæteris bonis virtutum exemplis prælucent! Nemo quidem, quod ego credam, ſuperioris & præſtantioris imperium detrectat,

ctat, parium autem aut deteriorum quivis. Vnde Poeta.

Nec quenquam, inquit, *iam ferre potest, Cæsarve priorem*
Pompeiusve parem &c.

Maxime autem hic requiritur, ne causam celebritatis præbeant res leuiculæ, quæ parui aut sane nullius momenti sint. Sit autem in eiusmodi factis clarus, vnde eximia mẽtis perspicacitas, admiranda prudentia, ingenijque diuinitas euidentissime elucet. Liuius enim ait, *Vinculum fidei est melioribus parere.* Et iterum Dionysius, *AEterna naturæ lege receptum est, vt inferiores præstantioribus pareant.* Magnus ille Aristoteles monet, eos demum veros esse principes, qui alios virtute & sapientia antecant: nobilitatemq; honorari, quod ea virtus sit ex sanguine orta. At sane verisimile est, a pijs procreari pios, sic enim habet illud vulgare:

In sobolem transire solet cum semine virtus.

Inde fit, vt plus inuidiæ & suspicionis in nobiliores & pios apud tyrannos resideat, quam in peiores & ignobiliores. Quoniam enim ea conditione, quæ in solam virtutem quadrat, indigni & incapaces sunt, satis argumenti habent, quamobrem metuant, quæ sibi non conueniunt, siquidem neque meriti, neque vnquam digni.

Porro antequam hoc caput concludamus, prius quæstionem de nobilitate breuiter discutiemus: An videlicet nobilitas sit in bonis numeranda necne, seu, Vtrum natura, an vero opinione contineatur. Quidam prius negant, quidam affirmant. Qui negant, his nituntur fundamẽtis. Quantum enim, inquiunt, ad naturam attinet & vitæ humanæ cõdi-

ditionem, vix intelligere possumus, quem fructum ferat hæc nobilitatis admiratio. Simul enim vt in hanc vitam fragilem & calamitosam ingredimur, ita legibus ijsdem tenemur vniuersi, vt nemini detur libertas recusandi mala quamplurima, quibus hæc mortalis conditio afflicta est. Omnes viuendi principium a lachrymis & acerbitate facimus: omnes infinitis miserijs & anxietatibus implicati, in metu atque dolore versamur, atque tandem varijs casibus ad mortem imus. Tantum vero abest, vt ab ijs pestibus tuta sit nobilitas, vt multo grauior sit eius conditio, & exitus multo acerbior: siquidem vt fumus semper summa petit: sic morbi, cædes, insidiæ, & reliqua vitæ mala, eos potissimum persequuntur, qui sunt in altissimo gradu collocati. Sin autem animum ad corporis naturam conuertas: ne in illo quidem quicquam inesse comperies, quamobrem nobilitas sit plebeijs familijs anteponenda. Nec enim viribus est valentior; neque celeritate pedum velocior; neque valetudinis firmitate robustior. Imo quo delicatius viuit, eo corpus reddit infirmius: & maiora morborum cruciamenta pati cogitur. Quod si nec in fortuna, nec in corporis præstantia est id quod hominum inter homines discrimen facit, & tanquam in classes distribuit: certe in bonis animi est id, quod a principio ordines hominum varie distinxit, aut nusquam est. Nec enim aliud genus bonorum præter hæc tria inuenitur, ad quod hic nobilitatis splendor reuocari possit. Cum autem videamus aditum ad virtutem patere omnibus, & sæpenumero qui claris

pa-

dignitatem: alia vero lucem à præstantioribus accipiant. Deinde videmus etiam ignem omniũ elementorum facile principem in summo loco collocatũ, cuius vi subiecta corpora concitantur: quorũ rursus eiusmodi ratio est, vt sit inter illa maxima virtutis & potentiæ dissimilitudo. Quid autẽ, (vt ad hæc inferiora descendamus) de plantis aut animantium genere dicam? An in omnib. eadẽ facultas inest atq; naturæ bonitas? Et hoc discrimen non in ijs duntaxat cernere licet, quæ sunt dissimili specie & ratione: sed in ijs etiam quæ eadem natura continentur & forma. Nec enim omnes eiusdem generis arbores vel eandẽ in specie venustatem habent, vel eundem vtilitatis fructum: nec omnes equi pari pernicitate præditi sunt: nec omnes leones eodem virium robore muniti. Deniq; nullũ genus animantium atq; adeo rerum est, in quo nõ extare & eminere quãdam nobilitatis effigiẽ perspiciam⁹. Hæc autem naturalis excellentia in rebus sempiternis semper manet: in ijs autem, quæ oriuntur & occidunt, virtute quadam seminis in sobolem ipsam infunditur.

Cum ergo hæc tanta vis naturæ sit, tantumque iuris habeat, vt res mutas, bellùas rationis expertes: reliqua denique omnia complectatur, quid tandem conuenit, eam in homine animantium reliquorum principe fingendo minus efficacem arbitrari? Quid? à quali arbore surculus defringatur, & quali genere sit canis susceptus, aut equus generatus, magni interesse putamus? Qualibus autem parentibus homo procreatus sit, nihil ad rem pertinere existimabimus?

Certe

Certe si id contentionis studio negare vellemus, res tamen ipsa nos aperte conuinceret. Perspicuũ est enim, vniuersas ferme gentes eisdẽ studijs semper oblectatas & eisdem moribus præditas fuisse. Quod sane facit indicium, hanc naturæ vim sic in singulis nationibus esse defixam, vt nulla cõditione euelli queat, hominumque mores ad posteritatem traduci. Sic Galli ingenijs variant à Germanis, Germani ab Hispanis, Hispani ab Italis, & vice versa singuli à singulis. Nulla deniq; natio est, quam natura non finxerit aliquibus vel vitijs vel virtutibus insignem, quæ virtute seminis posteritati ingenerantur. Hoc autẽ multo clarius in certis familijs semper eluxit. Id enim ferme videmus euenire, vt ij, qui illustri loco nati sunt, eas virtutes studiose persequantur, in quibus sui maiores aliquam laudem consecuti sunt. Ita vt qui hac sunt stirpe generati, sint manu prompti, & insignibus pugnis clari: qui alia, liberales atque munifici: alij vero rerum ciuilium prudentia cumulati. Ex qua quidem re efficitur, virtutem non tantum moribus, studio & consuetudine, sed etiam natura, genere & ingenio contineri. Id autem nobilitatem esse dicimus, quandoquidem nihil aliud est nobilitas, quam virtutis præstantia in aliqua gente constituta. Nobilitatem igitur non opinione, sed natura contineri, expositum arbitror.

CAPVT X.

De duplici virtutis præstantia in principe.

VIRTV-

VIRTVTVM præstantia est in principe aut omnibus numeris absoluta, aut secus. Perfectam autem voco, quæ in omnibus aut sane maxima parte medium excedit. Imperfectam autem, quæ elucet in singulari aliqua virtute, qua princeps principi præstat.

Ad priorem, perfectam nempe virtutis præstantiam, ex imperatoribus referre licet Constantinum Magnum, Constantem, Gratianum, Theodosium, Iustinum, Iustinianum (nisi fuisset monothelita) Tiberium II. Leonem philosophum; Henricum I. Otthonem I. (nisi illegitimo modo sacerdotiorum iura sibi arrogasset,) Otthonem III. Lotharium II. Sigismundum, Fridericum III. Carolum V. Ferdinandum. E regibus Galliæ, Clodoueum, Carolum Martellum, (quamuis regio titulo caruerit) Pipinum, Carolũ Magnum, Carolum sapientem, Robertum, Ludouicum VII. Ludouicum IX.

E regibus Hispaniæ optimi & præstantissimi fuerunt, Richaredus, primus Gothorum rex, qui catholicus fuit, Pelagius, Alfonsus catholicus (ita dictus, quod Arrianos in Hispania funditus extirpauit) Alfonsus castus, Ramirus, Alfonsus Magn⁹, Alfonsus VII. Sanctius (qui fuit tanquam alter Titus in Hispania: Descades, id est, mundi amor: vterq; breuis vitę, & gubernationis) Alfonsus VIII. Iacobus rex Arragoniæ, Ferdinandus III. Ferdinandus catholicus.

Ex papis optima virtute nitebant hinc à Syluestro, Iulius huius nominis primus, Damasus, Innocentius I. Leo Magnus, Pelagius, Gregorius I. & post eum Bonifacius IV. Vitalianus, Adeodatus,

Leo II. Conon (ob vitæ ſanctimoniam Angelicus cognominatus) Conſtantinus, Gregorius II. & III. Zacharias I. Stephanus II. Adrianus I. Leo III. Paſcalis I. Eugenius II. (pauperum parens vocatus) Leo IV. Benedictus III. (qui inuitus creabatur papa) Nicolaus I. abſens & inuitus papa ſalutatus) Adrianus II. Ioannes III. Leo IX. qui ab imperatore Henrico papa declaratus, deinde vero à Romanis, vbi Romam tanquam priuatus ingreſſus eſt, magno applauſu eſt exceptus: Nicolaus II. Alexander II. (abſens electus,) Gregorius VIII. qui eccleſijs ſua priuilegia reſtituit, ſediq; Apoſtolicæ priſtinam dignitatem, hactenus conculcatam recuperauit. Vrbanus II. qui contra infideles laudabilem fecit expeditionē: Paſcalis II. (inuite electus,) Gelaſius, II. Calixtus II. Anaſtaſius IV. Alexander III. Clemens III. & IV. qui cum indignatione plures vna præbendas cognato ſuo denegabat. Nicolaus III. qui propter integrum modeſtumque vitæ genus Compoſitus dicebatur. Nicolaus V. cui inuito electio contigit.

CAPVT XI.

Quibus virtutibus illuſtres, quo in celebritate & auctoritate viuant, animum adijcere debeant.

VNIVERSÆ quidem virtutes poſſeſſoribus ſuis proſunt ad conciliandum aliorum amorem, & auctoritatem: At earum nonnullæ plus auctoritatis, nonnullæ autem plus beneuolentiæ afferunt.

Prioribus aſſcribimus eas, quarum adæquatus finis

finis est, aliis benefacere: ceu sunt humanitas, comitas, beneficentia, &c. Has omnes sub iustitiam & liberalitatem referimus. Sub posterioribus intelligendæ sunt, ad quas singularis mentis perspicacitas, rebus difficilioribus accommoda, desideratur. Tales sunt fortitudo, peritia rei militaris, modus dominandi, constantia, magnanimitas, mentis sagacitas, aliæque plures, sub prudentiæ & fortitudinis nomine intelligendæ, &c.

CAPVT XII.

De iustitia, quam principi sit necessaria.

CVM, teste Aristotele, virtutes maximæ illæ sint, quæ se ad ciuilem statum & hominum salutem accommodant; & quibus societas hominum & vitę quasi communitas continetur; amplissimis illi honoribus digni sunt, qui non tantum institutis domesticis & optimis moribus sunt instituti, sed etiam omnia sua instituta ac mores in communem conferunt societatem, quibusque publici quam priuati emolumenti maior cura est. Nec enim tantum nostra ipsorum causa nati sumus, satis quippe tunc esset ad summam dignitatem, nostros animos recte cōponere, & familiæ nostræ prospicere. Cum autem natura nos ad reliquos homines iuuandos impellat & exsuscitet: is videtur munus sibi delegatum omni ex parte præstitisse, cuius studiū erga Remp. magnis in rebus perspectum fuerit. Non quidem, vt illa boni viri virtus sit vllo modo cōtemnenda: nam si non tota, aliqua certe Reip. pars, nēpe illius domus & familia eius consilio cōseruatur. Verun-

tamen cum intra domeſticos parietes continetur, neque ſeſe vlterius effundit, haud videtur illis ampliſſimis honoribus valde digna, qui tribuuntur illis, quorum virtus latiſſime patet, & Remp. vniuerſam amplectitur. Nec enim vnquam tanta fuiſſet hominum conſenſio, ad paucorum virtutem diuinis laudibus ornãdam, niſi cernerent vniuerſi, ſe illius opera fuiſſe magnis in rebus adiutos. Proinde ciuili tantum diſciplina ad iſtam nominis claritatem perueniri poterit. Huius autem diſciplinæ præcipua quidem pars eſt *Iuſtitia*, in qua virtutis maximus ſplendor ineſt. Eius enim admiratione commoti initio mortales omnes opes certis hominibus detulerunt. Sic enim, cum de iuſtitia quæritur, diſputari ſolet: fuiſſe quoddam tempus, cum genus humanum vitam in ſyluis & agris nullo certo more traducebat: nullam colebat religionem: nullum humanitatis officium tuebatur. Nihil denique ratio vel diſciplina, ſed pleraq; vis & furens animi impetus adminiſtrabat. Cum igitur latrocinia atque cædes infinitæ fierent: & ij, qui viribus plus valebant, affligerent imbecilliores, eſſetque omnis vita malis innumeris circumuenta: omnes ij, qui iniuriam acceperant grauiorem, confugiebant ad præſidium alicuius præſtantis ingenio viri, in quo lumen æquitatis elucere perſpexerant. Is cum miſeros & ſupplices in ſuam fidem recepiſſet, ſtudiumq; ſuum extinguendi latrocinij, reprimendæque cædis & iniuriæ vindicandæ declaraſſet, & potẽtes cum tenuioribus pari iure retinuiſſet: eueniebat vt omnes, qui otium & ſecuritatem amabant, omnia vitæ præſidia in eius virtute & imperio

rio constituta putarent, quem animaduertebant esse iustitiæ laude florentissimum. A iustitiæ igitur fonte regia potestas orta est: hinc optimates & principes extiterunt: hinc prima nobilitatis principia nata sunt: nec vllum omnino genus claritatis aut antiquius aut præstantius hac regum natione reperitur, qui primi virtute sua humanam naturã excoluerunt. Horum diuinitatem admiratus Hesiodus, reges à Ioue procreatos esse, in Theogonia scriptum reliquit. Quæ opinio fuit etiam à multis vsurpata, vt eum gentilem Deorum existimarent, qui virtutis huius præstantia clarus esset. Quod autem nullius virtutis laus illustrior esse possit, vel hoc indicium facit, quod reliquæ omnes, si nõ sint cum iustitia coniunctæ, nullam possunt habere cõmendationem: hæc autem etiam à reliquis seiuncta suam semper retinet dignitatem. Ex quo intelligi potest, nullam esse viam ad amplificationẽ honoris & gloriæ certiorem, neque quę maioribus ornamentis gentem aliquam afficiat.

Prima itaque ratio benefaciendi subditis est, vt iustitiæ beneficio cuiuis sua bona defensentur & conseruentur. Hocque vnico procul dubio pacis fundamentum, publicæque concordiæ vinculum continetur.

Christus seruator noster, ecclesiam, optimam profecto politiam, sibi cõstituturus, eius membra dilectione, tanquam arctissima copula coniunxit. Vis eius tanta est, vt, si vere vigeat, iustitiam quasi superfluam reddat. Dilectio enim non tantum commercia gubernat: verum etiam animos contrahentium coniungit, id quod iustitiæ vsum

obſcurat iniuriarum & iniquitatis vias tollendo.

Prauum autem cum ſit & impotens cor humanum, caritasque magis magisque refrigeſcat, vtiq; qui Respublicas ſartas tectas, earumque incolumitatem & tranquillitatem in poſteros deriuatam cupit, ſuam iuſtitiæ ſedē deſignare, & ad eius amuſſim omnia dirigere neceſſe habet. Latronum & proditorum ſocietas diu ſubſiſtere nequit ſine iuſtitia, quæ tamen inter ipſos tantum apparens non vera virtus haberi debet. Hinc poëtarū illud, quod ne Iupiter quidem ſine iuſtitia conuenienter terrena adminiſtrare queat. Plato libros, quos de politia ſcripſit, iuſtitiæ titulo inſigniuit. Vere autem proprieque loquendo regi aut principi iuſtitię ſtudio nihil eſt magis decorum, nihil vtilius. Vnde Demetrius rex Macedonum mulieri, vt ius ſibi diceret petenti, non vacare ſibi reſpondens hoc reſponſi accepit; Ergo ne rex quidem eris. Profecto primi reges olim creabantur, vt eſſent iuſtitiæ nutritij & patroni. Hinc etiam populi Iſraelitici ductores, quibus ſucceſſerunt reges, iudices ſunt appellati.

Ab initio omnes Græciæ ciuitates paruiſſe regibus, qui diremptis controuerſijs de ſententia legum ius dixerunt, Dionyſius auctor eſt. Hinc inſigni reges encomio ornaturus Homerus, iuſtitiæ vocat miniſtros. Regibus autem his conditionib. electis, nimium tamen poſtmodū ſua potētia confidentibus: ſiquidem ex proprio commodo officiū metiri videbantur: maxima Gręciæ pars ſuas Resp. immutare cœpit.

Interim etiam fuere, qui ſtudio leges & priuilegia

gia sua tutandi, auctoritatemque suo magistratui vindicandi regiam potestatem mutato nomine resumserunt. Thessali enim eos, qui summæ rerum apud ipsos præerant, Archas vocabant, Lacedæmones autem Armostas, Romani Dictatores. Cæterum à Dictatoris maiestate & potestate, siquidē molestior & maior videretur, abhorrescentes, Pōpeium, solus vt consul esset, elegerunt: atq; extraordinaria quidem Dictatoris potestas ipsi dabatur, sub ordinario tamen consulis nomine occultata.

Reges Ægyptiaci adeo iustitiæ æmuli erant patroni, vt magistratus, non amplius se parituros regibus, si iniqui fuerint deprehensi, iurare cogerent. Philippus Formosus rex Galliæ iudicibus præcepit, vt pro nihilo vel regia diplomata haberent, nisi iustitiæ essent consentanea.

CAPVT XIII.

De duplici regum iustitia: & primum quidem, de iustitia inter regem & subditum.

DVPLEX est regia iustitia: Prima quidem in rege & subditis: altera vero in subditis tantum perlucet.

Proprium est subditorum, quoad possunt & per facultates licet, omnibus rebus tam ad defensionē & conseruationem iustitiæ necessarijs, quam aduersum hostiles inuasiones necessarijs principes magistratumque suum iuuare. Ideo princeps intra hos iustitiæ fines se continens subditis inusitata & noxia grauamina neq; imperabit, neq; bonis eorū incommodabit: non etiam feret, vt census & tributa exactores rigidius, atque par est, colligant,

 aut

aut adaugeant, adeoq; euisceratores potius quam exactores dici mereantur. Etenim subditi vltra vires & facultates onerati aut solum vertunt, aut factiosi insurgunt, aut alterius principis, qui fortasse hostis est, potestati se dedunt.

Quamobrem recte imperator Tiberius cuidam ministrorum, quo pacto, minus tamen conuenientibus modis, magnam pecuniæ vim facile cõficere posset, consulenti, respondit, *Boni*, inquiens, *pastoris est tondere pecus non deglubere.* Non possum quin hic commemorem, quæ Polydorus Vergilius de S. Odoardo rege Angliæ scriptum reliquit. Hic, cum aliquando ingentem pecuniæ summam nimia ministrorum auaritia ex censu populi collectam admiraretur, animaduertit diabolum illi insidentem, varieque super illa gesticulantem. Hoc viso nimium perterrefactus rex seuere præcepit, vt cuique sua tributi pensio redderetur.

Cum vero ordinarius principum reditus aliunde non extorqueatur, quam e sanguine & visceribus subditorum, cauendum est summopere principibus, vt dent operam ne inutiliter profundatur. Nihil enim ægrius, nihil molestius fert multitudo, quam si a principibus suis magno sudore et fere sine lucro partam pecuniam, imo ad conseruandam eius & Reip. statum contributam leuiter & inaniter insumi, & tanquam per fenestras eijci cernit.

Luxus autem & ostentationes eiusmodi vt pleræque sunt immoderatiores, finemque nesciunt, ita principem helluatorem censusque suos voluptuose decoquentem in immoderatũ confusumq;

vitæ

vitæ genus, & hinc ad extremam paupertatem agunt præcipitem. Tam autẽ profunde immergũt, vt inde difficilis ſit regreſſus, niſi omnis generis imposturę, technæ, depeculationes innocentum tententur. Sic Caligula intra anni ſpatium ſexaginta ſeptem mille coronatis, quos imperator Tiberius multis abhinc annis magna induſtria comparſerat, profuſis nihil reſiduum ſibi fecit, vnde prodigam vitam continuaret. At quorſum hæc inquis? Nimirum prædationib. indulgendo tyrannus eſſe cœpit. Sapientiſſimus ille rex Salomon extruendis ædificijs, alijque incomparabili apparatui, circiter centum viginti millia coronatorum, quos pater moriens reliquerat, impendit. Semper quidem ille diuitijs, dum viueret, abundabat, at regnum ſuccedẽti filio maioribus preſſum oneribus, quam vt quis ſufferret, imo vt maxima pars rebellis facta a Roboamo deſciſceret, reliquit.

Huc pertinet iuſtitia illa, quam vocant, diſtributiua, quæ in diſtribuendis muneribus & pręmijs eſt occupata. Sic autem in conuenientia perſonarum cum officijs verſetur, vt onera emolumento, officiaque honori & dignitatibus reſpondeant. Digna enim labore recompenſatio efficit, vt virtus ametur, colatur, propagetur, fortitudo autem accreſcat. Siquidem e millibus vix vnus extiterit, qui nõ laudis & vtilitatis ſtudio ductus (inferiores quidem plus emolumenti, ſuperiores autem honoris) vtraque, quod aiunt, manu eas amplecti cupiat, idque ijs medijs, quæ a principe magni fieri aduertit. Etenim vt principis virtutes vulgus æmulari, atq; ita apud eum gratiam laudemq; aucupari geſtit: ſic

quoque contra leuior principis animus sui similes inuenit, assentatores, adulatores, calumniatores. Si est elatior, sunt qui efferant: si est auarus, sunt qui pecunia expleant; atq; ita porro. Exemplo vno atque altero hæc illustrentur: quorum primum erit, quod olim apud Romanos accidisse legimus. Sabina Poppæa illa (cui cuncta alia fuere præter honestum animum) quæ a Nerone ad insaniam vsque adamata fuit, capillos habuit succinei coloris, quos Nero crebris sermonibus laudabat, versibusq; ad citharam scite cantabat. Quo factum est, vt puellæ omnes Romanæ & Italicæ, eo tempore eiusmodi colorem magno studio affectarent, non in coma modo & capillis, sed & in reticulis, annulis & omni genere ornamentorum. Qua ex re succina gemma, quæ paruo antea æstimabatur, magno deinde licere cœpit, quod maximo omnium principi grata esset. Ex quo apparet vt in magnis rebus, ita in minimis quoq; multum valere exempla summorum virorum. Vsq; adeo verum est, quod Velleius Paterculus de Augusto Cæsare ait: Facere recte ciues suos princeps optimus faciendo docet; cumq; sit imperio maximus, exemplo maior est. Nam populus in regem, tanquam in edito loco positum, & in clarissima luce versantem, oculos conijciens, omnia curiose & diligenter inquirit; quid dicat, quemadmodum viuat; & in illius animum quasi per rimulas inspicit. Quapropter Tilius recte monet inprimis necessarium esse, vt regis domus munda honestaque conseruetur. Nam si qua virtutis monumenta in ea rex constituerit, ea totum regnum prosequetur: vt è contrario princeps

ceps

ceps in vitia fertur exemplo regiæ. Quo Claudianus quoq; respexisse videtur, cum ait:

——— non sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, quam vita regentis.
Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

Cæterum de vitiorum in principibus perniciosa imitatione est verbosa quasi disputatio in quadã Gregorij Narianzeni oratione, vbi dicitur, Nullam esse tam præparatam imbuendo vestem ad colorem, neq; tam idoneam ad odorem recipiendum, neque tam pestilentem halitum vllum in aëre diffundi, cuius contagione animãtes inficiantur, quã soleat celeriter principum virorum prauitate atq; vitijs compleri vulgus multo quidem citius quam à contrario virtute. Quæ eadem disseruntur à Cicerone demonstrante, Peccata principum plus exemplo quam peccato nocere. Sic patres vitiosi filijs sunt prauitatis causæ & exemplo. Illustrius hoc fit ex Ludouici xi. regis Galliarum historia. Is enim, cum Carolum filium, fortasse propter valetudinis imbecillitatem, scire latine vetuisset, præter vnum illud: Qui nescit dissimulare, nescit regnare; Ludouici consilium ita male interpretati sunt nobiles Franci, vt nullum literarum genus nõ contemserint. E cõtra cum Franciscus 1. rex Galliȩ miro studio bonas & liberales literas doctosque foueret, plerique eum imitati idem fecerunt, teste Lupano lib. 2. de Magno consilio: Nobiles, inquit, Franci ita perpetuo à literis abhorruerunt, vt illis literarum studium sordidũ videretur. Quorum liberi cum eius ætatis essent, vt laborem equestrem ferre possent, familijs principum & procerum ad-

dice-

dicebantur, vbi aliquot annos, quoad pubescerēt, equitandi & venandi studijs dediti, cum ephebis excessissent, militiæ totos se dabant. At nunc, Dei primum, deinde Francisci Regis benignitate in literatos literarumque studiosos, quod ante vitio vertebatur, laudi tribuitur. Hoc Tilium mouit, vt diceret, literas equestris ordinis nobilitatem confirmare & ab ignobilitate vindicare. Idipsum etiam Bodinus obseruauit, vbi dicit in Methodo historica: Quales in Repub. principes fuerint, tales fore ciues, non longius exempla petenda esse, quam à Francisco rege Galliæ, qui vt primum literas, a quibus sui maiores semper abhorruerant, amare cœpit, statim nobilitas secuta est: deinde reliqui ordines tando studio conquisierunt, vt nusquam literatorum extiterit maior copia. Eadem accidere Germanis, teste eodē Bodino, qui inquit: Cum olim inueterato quodam odio semper à literis abhorruissent, nunc tantum profecerunt, vt humanitate Asiaticis, militari disciplina Romanis, religione Hebræis, philosophia Græcis, geometria Ægyptijs, arithmetica Phœnicibus, astrologia Chaldæis, opificiorum varietate populis omnibus superiores esse videantur. Salutaris itaque est monitio Euagrij lib. 3. cap. 1. Eccles. hist. Imperatorem non ex eo quod alijs imperat, spectari debere, sed ex eo quod seipsum ita regere & moderari potest, vti nullum absurdum voluptatis genus sinat in animum irrepere, sed ita inuictum se ab intemperantia præstet, vt vita eius sit tanquam imago virtutis, quam imitentur subiecti eius, & ad virtutem erudiantur.

Cæte-

Cæterum nihil magis præter decorum regium est, quam honores & officia magis ex gratia quam merito æstimare. Præterquam enim quod ita virtuti violentæ manus afferuntur, etiam hoc accedit, quod digniores, vbi indignis se postponi vident, minus alacriter suum officium obeunt, sed se quandoque subducunt, sæpius plane intermittunt. Quinetiam si ita hominibus fœdissimis ac turpissimis maximi honores tribuuntur, ac bene de virtutibus ac Rep. meriti summouentur: res hæc non solum optimo cuique ciui grauis est ac minime ferenda, sed etiam seditionibus aduersus magistratum, ac non raro etiam aduersus principem ipsum occasionem affert. Hæc enim & Neroni & Heliogabalo exitium attulit, quod turpissimis quibusq; hominibus summos honores tribuerent. Adde quod quando princeps sceleratos vitæque turpitudine infames eiusmodi homines manutenet, au-ctoritatem suam prostituit, tantisq; peruersarum opinionum tricis se inuoluit, vt vix ac ne vix quidē saluam dignitatis suæ existimationem tueri possit, quin audacissimo cuique auctoritas ipsius sit ludibrio.

Tutissima itaque principis auctoritatem conseruandi ratio consistit in accurata consideratione, quid nimirum cuiq; personæ conueniat, ne summotis de virtutibus ac Rep. benemeritis viris, sceleratis ac indignissimis cum maxima Reip. labe, rerum gubernacula concedantur. Maximo etiam cum periculo coniuncta est principis gratia, nisi conuenienter pro merito quemque amplectatur. Quodsi princeps in immeritos propensior, præcla-

re

re autem meritis infensior est; ilico inferiorum animos liuor & odium, nobilium autem ira occupat & ad peruersa remedia impellit; adeo vt non vereantur ipsummet principē affligere, vnice spectantes, qui altius quam par est euecti, gratia principis excidant & deturbentur. Contigit hoc Odoardo II. regi Angliæ cum in præfectum aulæ nimium gratiæ & beneuolentię adhiberet. Simile quiddam euenit duci Britanniæ, quod plurimum fiduciæ in Petro Landovvicho collocaret. Ea enim de causa tota nobilitas coniuratione facta, eo ipsum adegit, vt misellum illum Petrum dedere nobilitati cogeretur, cuius gulam laqueo propediem fregerunt. Ioanna secunda, regina Neapolitana, in extremum adducebatur discrimen, ob Pandolfum Alopi & Ioannem Caracciolij, quem imprudens singulari fauore fuerat prosecuta.

Porro quam lubrica & fluxa sit fortuna eorum, qui in aulis ex inferioribus ad summos gradus, ambitiosis artibus peruenire conantur, & quibus calamitatibus ex suspicione principum expositi sint, præter ea, quę iam diximus, innumera exempla testantur. Didicit hoc malo suo, quidam Maio dictus, qui cum ob insolentiam intolerabilem ad regnum Siciliæ aspirare cœpisset, à Matthæo Bonello occisus est. Fuit is, sicut Thomas Fazellus prolixe describit, natione Apulus, patria Barensis, humili ortus genere, quippe cuius pater oleum Bari vendere solitus fuit. Hunc ex tenui fortuna Gulielmus (fuit is primus huius nominis rex Siciliæ, & ob crudelitatem & auaritiam Malus appellatus) primo in curia, postmodum gradatim Cancellarium,

um, ac demum magnum regni Admiratum constituit, & ad opes maximas prouectum, longe supra cęteros regni proceres amore prosequebatur. Quibus hic opibus licentiaque abutens, nihil crudelitatis, nihil violentiæ, vt aliquid ageret, prætermittebat. Ingenium illi ad omne versatile, cui facundia non dispar, atq; simulandi & dissimulandi quęcunque vellet, facilitas inerat: In venerem præceps, stupro virgines fœdare, laudi sibi ducebat, tantoque se clariorem existimabat, quanto splendidiores concubitus quacunque ratione assequi potuisset. Is itaque cum iam totius regni administrationem haberet, Regemque (cum quo solus regni negotia, cæteris proceribus exclusis, tractabat) quo vellet, attrahere posse confideret, in regnandi cupiditatem prolapsus, etiam de inuadenda tyrannide atque interficiendo rege consilia agitare spe animisque inflatis instituit. Eo autem dicitur hominis amentia erupisse, vt cum iam id minime dissimulanter præ se ferret, mentionem facere cum amicis de regno Guilielmo abrogando ausus fuerit; quinetiam per interpositam iurisiurandi religionem fidem ab ijs accipiebat, socios futuros ad regnum à Malo vindicandum, vbicunque gerendæ rei occasio atque oportunitas adesset, quę viris fortib. minime diu videretur defutura. Quinimo ad confirmandam suam auctoritatem Mathęum Bonellium genere Siculum, nobilitate insignem, multorum oppidorum dominum, affinitate cum pluribus Calabriæ proceribus coniunctũ, integræ apud omnes opinionis, militia strenuum, in generum delegerat. Qui tamen paulo post ob hu-

hi militatem generis a nuptijs cœpit abhorrere, & gener ſocerum, rege id approbante, ob affectatum regnum occidit. Similis hiſtoria de Cleandro extat apud Herodianum. Is erat quidam Phryx genere, ex ea nota hominum, qui publice per præconem veneunt. Hic cum in domum imperatoriam ſeruitio eſſet traditus, & cum ipſo Commodo accreuiſſet, eo ſcilicet honoris atque auctoritatis prouectus eſt, vt corporis cuſtodiam & cubiculi curam, præterea militum præfecturam ſolus obtineret. Cæterum diuitiæ & luxus etiam illum ad imperij ſpem inflabant. Quocirca grandi coacta pecunia plurimum frumenti coëmit. Id autem occluſum habebat, ſperans ſibi Rom. Pop. atque exercitus voluntatem adiuncturum, ſi prius rerum neceſſariarum pecunia laborantes, magnis repente largitionibus demereretur. Idem gymnaſium maximum ædificauerat, publicatis etiam balneis, vt eo modo populumineſcaret. At Romani infenſi iam pridem, ac totius peſtilentiæ cauſam in eum conferentes, ſimul peroſi hominem, diuitijs inexplebilem, prius quidem confertim per theatra identidem traducebant; deinde agente in ſuburbanis Commodo, repente vniuerſi magnis clamoribus concurrerunt, Cleandrum ad necem depoſcentes. Recenſet deinde Herodianus, quomodo is ſe diu auctoritate imperatoris, inſcij eius ſcelerum, armatis equitibus principis tutatus, & bellum cum populo in vrbe, & militibus ſtationarijs geſſerit, donec Fadilla maxima ſoror Commodi, cum alioqui nemini ad Cæſarē in alto ſeceſſu ſuburbani voluptatibus indulgentē, metu Cleandri acceſſus pateret,

teret, insidias & bellum ciuile fratri detexit. Qui cognita perfidia Cleandri, ei caput amputari, contoque præfixum circumferri, voluptuosum scilicet atque optatum populo spectaculum præbiturus, iussit. Ita id malum sedatum, atque vtrinque dimicatio diremta. Huc referenda est recens historia de Dauide quodam Rizio eleganter descripta à G. Buchanano, Rer. Scot. lib. 17. Is erat inter aulica ministeria reginæ Scotiæ; Augustæ Taurinorum natus, è patre homine probo, sed pauperculo; vt qui elementa Musices docendo, ægre se & familiam sustentaret. Hic cum nullum, quod suis patrimonium relinqueret, haberet, liberos vtriusque sexus psallere docuit. Ex ijs cum Dauid in adolescentiæ vigore constitutus, & non inamæna voce præditus, & à patre in musicis institutus esset, in spem fortunæ liberalioris erectus, Niceam in aulam Ducis Sabaudiæ, nuper in suam ditionem restituti, profectus est: sed ibi non pro spe acceptus, cũ omnium rerum egenus omnia circumspiceret, tandẽ in Morrettium incidit, iam tum, Ducis missu, iter in Scotiam adornantem. Hunc cum secutus eo venisset, nec Morrettius, homo non admodum copiosus, operam eius aut necessariam aut vtilem sibi existimaret, ibi subsistere paulum & fortunam denuo experiri decreuit; eo maxime adductus, quod regina diceretur cantionibus valde oblectari, nec ipsa musices omnino experta esset. Igitur, vt primum sibi aditum ad eam patefaceret, egit cũ cantoribus, quorũ pleriq; Galli erant, vt inter eos appareret; semel atq; iterũ auditus placuit, statim in eorum collegium adscriptus est. Ibi breui,

cum reginæ ſenſum atque mores intellexiſſet, partim adulando, partim alios miniſtros calumniando, perfecit, vt non minore eſſet apud reginam gratia, quam apud cæteros eſſet odio. Neque tamen hoc fortunæ blandientis fauore contentus, cum æquales omnes partim viliores feciſſet, partim varijs criminationibus expuliſſet, paulatim aſſurgere & maiora negocia tractare cœpit: donec ab epiſtolis aſſumptus eſſet; & hoc prætextu ſecretius & ſeorſim à vulgo agere cum regina poſſet. Iam ſermonibus materiam dabat repentinus hominis, tantum non mendici, ad opes nō mediocres progreſſus, & ſupra virtutē fortuna, ſupra fortunam arrogantia & æqualium contemtus, & cum ſuperioribus æmulatio. Alebat hanc vaniſſimi hominis inſaniam magnæ partis nobiliorum adulatio, qui amicitiam eius captabant, ſalutando, orationi eius ſubſeruiendo, foribus obambulando, exitus reditusq; eius obſeruando. Eo tandem peruentum eſt, vt ille cū vno atq; altero quotidianus reginæ conuictor eſſet. Quæ ſane res & inuidiam & ſuſpiciones inſigniter mouebat, & ſiniſtris ſermonibus materiam ſuppeditabat. Acceſſit ad hominum iam in peius procliues cogitationes inflammandas, quod ſupellectili, cultu corporis, equorum & genere & numero, longe regem ſuperabat. Rex itaque, concurrentibus inſuper alijs haud leuibus ſuſpicionum cauſis, quæ ſupra dicto loco à Buchanano prolixe recenſentur, ingentem irarum molem animo coquens, cum familiaribus fidioribus de tollendo Rizio, quo ſaluo neque rex dignitatem, neque nobilitas inco-

columitatem tueri posset, deliberare cœpit: Igitur paulo post Dauid in cellula angusta vna cum regina & alijs paucis cœnans, à rege, introductis familiaribus, ab ijsque extractus, multis vulneribus confossus est. Idque præter omnium, qui in cædem eius conspirauerant, voluntatem, qui eum publice strangulandum, populoque, cui gratissimum fore sciebant, id spectaculum præbere destinabant. Constans fama est, addit Buchananus, eum à Ioanne Damiæta Gallo sacrificulo, qui magicæ artis non imperitus vulgo habebatur, non semel admonitum, vt re infecta se alio conferret, & potentiorum odio, cui par esse non posset, se subtraheret. Respondit: Scotos magis minaces quam pugnaces esse. Iterum itidem paucis ante diebus admonitus, vt à notho sibi caueret; nothum illum se viuo in Scotia eam potestatem non habiturum, vt sibi timendum esset, respondit; à Morauio enim periculum sibi denunciari putabat. Verum dictione illa siue expleta siue elusa, primum ei vulnus à Georgio Duglassio, Comitis Angliæ notho fuit illatum. Vsque adeo vera est illa sententia, Dedecus & detrimentum esse comites & veluti pedissequas superbiæ & insolentiæ. Cæterum experientia testatur, plerunque eos, qui ex opificũ progenie & sordida plebe (licet nonnulli, sed raro, ex ijs, multis virtutibus claruerunt) emergunt, atque ad dignitates altiores vel ingenio suo, vel alia solertia ascendunt, multo insolentiores & propemodum intolerabiliores magna cum Reipu. iactura esse solere, quam qui nobili, veteri & celebri stirpe geniti sunt, (ita vt veterum ille recte di-

xerit: Baiuli imperant, & mali ſunt ſuperiores bonis: metuo ne nauem fluctus opprimat.) Teſtis eſt, præter eos quos ſupra notauimus, Pallas Claudij Cæſaris libertus, qui ſub eo principe immenſis opibus comparatis, cum à Peto accuſaretur in Neronem conſpiraſſe, atque ad rem probandam quidam Pallantis liberti adducerentur, coactus eſt Pallas, vt innocentiam probaret, ſuperbiæ ſuæ magnitudinem detegere. Affirmauit enim moris ſui eſſe nunquam miniſtrorum ſuorum quempiam alloqui, ſed, ſi quid vellet, id eis aut manu aut nutu indicare. Et ſi quid eſſet, quod longiore oratione declarandum eſſet, illud eis ſcribere. Id autem agebat, ne cum miniſtris ſuperbæ vocis ſuæ dignitatem communicaret. O immanem faſtum, adeo nimiæ fortunæ felicitate Pallantem efferri, vt primæ fortunæ gradum obliuiſceretur, & his, in quorum ordine fuerat, adeo ſe illius rei auarum præberet, quod large ſine vllo detrimento communicari poteſt. Quod ipſum quoque obſeruauit Aurelius Victor, de Cæſaribus part. 2. vbi ita dicit: Quibus rebus quantum ingenium eſt, compertum habeo, humilimos quosque, maxime vbi ad alta acceſſerunt, ſuperbia atque ambitione immodicos eſſe. Miranda non vſque adeo eſt, ac veniam propemodum meretur, eorum inſolentia, qui molliter ac delicatule educati, genere & opibus excellunt, tenuiorisque fortunæ amaritudines nunquam deguſtarunt: ij vero, qui ex ſordida plebe emergunt, ſi inſolentia nimia intumeſcunt, maxime omnium ſunt execrandi.

Inprimis antem obſeruatum eſt, illos plebeios vel-

veluti terræ filios, alijs bono & claro genere natis, inuidia & obtrectatione, vel aperta vel clandestina, maxime infestos esse, suaque dona, quibus excellunt, omni conatu adhibere ad eos deprimendos, & in hac re emergendi gloriam quærere. Cum enim eiusmodi parasiti, qui in sola principis gratia omne habent refugium, neq; in officio fideliter præstito, neq; in virtute quapiam insigni confidere audeant, maxime sane opus habēt, modo auctoritatem suam tueri velint, remisq; velisq;, ne vlla virtutum habeatur ratio, contendere, ijsq;, quos virtute & fortitudine celebres norunt, omnem ad principis familiaritatem & gratiam aditum pręcludere. Suppressa siquidem virtute, dignitatem suam, quam ex principis fauore habent, facile tuentur. Quo fit, vt dum nulla bonorum virorū ratio habetur, omnia negotia hominibus nauci & nihili, quibus plus assentationis in lingua, quam fortitudinis in manu residet, cōmittantur, ijque de rebus principis sui minus soliciti, salutisque communis negligentiores, omnes suas cogitationes vnice eo defigunt, quomodo eximium promotoris sui fauorem recompensent. Hinc inuidia, & in aulis dissensiones, clandestinæ machinationes, iustę bonorum indignationes, ac nisi mature insolentia illa parasitorum, qui etiam, vt quidam canit, vel sputum lingere sunt prompti, retundatur, omnia in aula, in republica, pessum ire necesse est.

Capvt XIV.

De iustitia subditorum inter sese.

DIGNA principe virtus est, singularem curam habere, vt subditi mutuam exerceant iustitiam. Quod quidem facile potest, si modo diligẽter cauet, ne ipsius subditi violentis ac notorijs iniurijs afficiãtur, siq; imposturas quaslibet, legum atque pœnarum rigore coercet.

Vim manifestam inferunt, relegati, prædones, proditores, homicidæ, atq; adeo ij, qui pro quæstu etiã tenui maxima quæq; pericula adeunt, quique summa cũ perfidia & infamia in quos benefici esse deberent, in illos vim aut fraudẽ exercent. Imposturæ sane tantas turbas non mouent, incommoda tamen si non maiora, at certe æqualia, inde ꝓmanant. Hisce n. imminuuntur mensuræ, pondera, corrumpuntur testamenta, contractus, monetæ, peruertuntur propolarũ commercia, reponuntur victualia ad quæstũ & vsuras; quibus omnib. communis tranquillitas, non secus ac fodina metallaris confossa, tandem cõuellitur ac disturbatur. Omnium enim illorũm ea institutio est, idque consilium, vt dum quærant, dum in domũ inferant, nihil sordidum ac turpe defugiant; nec pro exiguo quidem lucello ab infamia iter detorqueant, sed cupiditate habendi comparandarumque diuitiarum, ac rei ampliandæ studio nimio incensi, præcipitesque cuncta vndique corradunt, non parcunt illiberalibus, non abstinent sordidis, quippe quibus nullus honesti, nullus denique famæ cultus aut respectus est, lucro, qualecunque id sit, cuncta posthabentes. Furantur, depeculantur, compilant, intercipiunt, auferunt, extorquent, dolo, vi, fraude, malis artibus, omnique impuritatis aut flagitij genere,

nere. Siquidem horum ipsorum sunt compilationes, furta, latrocinia, violentiæ, rapinæ, falsæ obsignationes, iniqua iudicia, fraudes, fœnerationes, mercenaria parricidia, venena, &c. Itaque singulari prudentia præuenire has Reip. pestes & coercere debet Princeps. Parum siquidem Reip. profuturum foret, si hostes quidem exteri ab ipsorum finibus arceantur, intestinis interim intra Reipublicæ viscera gliscentibus latrocinijs. Hisce itaque malis si occurrat, cursumque inhibeat princeps, tũ vel supra fidem beneuolentia omniũ in se conuersa subditos caritate sibi deuinciet. Hoc nomine pater appellatus est Galliæ rex Ludouicus XII. Summę enim ipsi curæ erat, nę subditi vi & iniuria à potentioribus premerentur.

In primis autẽ plurimũ interest coercere vsurarios & fœneratores. Fœn⁹ n. est instar scelerati latrocinij, adeoq; fœneratores ꝓprie loquẽdo vere sunt prędones & fures. Nã & vnde, atq; à quib. minime licet, & supra, quam opus est, & quam decet, quacunq; ratione capiunt. Quæstus autẽ cum alij sint turpes, vt qui è fœnore: alij sordidi atq; illiberales, vt qui è macello, cauponaq;: alij infames, vt q è furtis atq; grassationib. (quanq̃ vbi infamia, ibi etiã turpitudo) horũ nulli ab hoc genere hominũ repudiantur: ac tametsi alios alij quęstus libentius sequũtur, tamen omnes omnia vtilitate proprijsq; commodis ac lucro etiã quantulocunq; metiũtur. Cato reliqt, fœneratores, qui supra sortẽ vltra duodecim ex mutuo exigerent, pœna quadrupli antiquitus multatos fuisse; fures vero dupli tantum. Hoc malum, pestis præsentissima, Atheniensium Rempublicam nõ semel afflixit ac distraxit. Rex Galliæ

aliquoties ad relegandos Italos numularios coactus est.

Quorſum vero attinet,ſubditis quidem impoſitione nimiorum grauaminum aliquantulum parcere,interim vero effrenatam fœneratorũ auaritiã, qui priuatorũ ſanguinem & viſcera corrodunt, exſutaq; omni humanitate ad inſtar Harpyiarum deglutiunt, non tantum nõ cohibere, ſed multo magis fouere. Neq; vero priuatorum duntaxat bona fœneratorum exactionibus exhauriuntur, ſed & ipſe fiſcus atq; adeo communes reditus.

Non equidem diffiteor, negociationes frequẽtes ob vectigalia aliasq; obuẽtiones quęſtum afferre vberrimũ. Siue enim mari ſiue terra merces aduehantur, eſt vt de ijs vectigalia penſitentur. At vero & hoc verum eſt, mercimonia & contractus niſi interueniente pecunia,florere neutiquãpoſſe. Quis autẽ eſt,qui non perſpectũ habeat, omnes eos, quib.deſtinatũ eſt, vſuris & re numularia diteſcere,dũ negotiationib.(quippe quę pſentem vbiq; pecuniã,animiq;& corporis in perferẽdis laborum difficultatib.tolerantiã exigunt)intermiſſis,nõ tam temp⁹ quã pecunię vſum chirographo diuendũt, priuatis dũtaxat commodis mutuatione hac inhiare,ac quaſi ſtertendo aliorũ bona ægre comparſa hirudinũ inſtar exſugere, atq; inde pingueſcere? In hoc omnino veſpis aſſimilandi.Eæ enim vt ignauũ pecus, apum aluearib inundantes,fauos mellis miraarte & labore conſtructos abſumunt.

Cęterũ ciuibus hunc in modũ ditari cupientib. atq;ex otio victuris,nõ poteſt, quin ſequat magna vrbiũ vaſtitas & pauptas ,artes humaniores & mecha-

chanicę frigeant. Deserit.n.officinam mechanicus; stiuam agricola. Redigunt pecuniam nobiles ex bonis venditis. Mercator qui hinc inde varias peragrabat regiones, omisso instituto domi delitescit rei domesticæ studiosior. Sic autem præcipuum Reipubl. decus & ornamentum concidit: reditus fiunt minores: vectigalia cessant, ærarium exhauritur, vulgus autem plane ad extremam inopiam vergit. Quid vero inde expectandum? Hoc nempe: Multi, qui possessionibus auorum distractis, vsuras cum fructibus prædiorum æstimantes, lautius se ex pecuniarum vsuris, quam ex fructibus prædiorum victitaturos sibi persuadentes, sorte dissoluta, fortunas omnes momento abliguriunt; cumq; illos pecunia primum, deinde fides deficit, rapto viuere, prædari, latrocinari non dubitant: aut, quod extremum est, perturbata ciuium quiete suam inopiam Reipub. ruina sarcire; quod eo magis metuendum est, quo ciuium ordo, qui cæteros opibus longe superat, à cæteris numero ac potentia superatur.

Sic Asiani à Romanis, quorum auaritia & vsuris non secus ac à rapacissimis Harpyijs exedebantur, desciuere, Mithridatisque imperio se vltro submisere: non sine insigni clade Romanorum. Sapiens ille Solon Athenis, Lucullus in Asia, Cæsar in Hispania, quilibet in sua Republica, in illicitas vsuras animaduertendo, aut saltem moderando, immortalem nominis existimationem sibi cōpararunt.

Principum opes & potentia è fortunis subiectorum dependent. At horum diuitiæ ex prædijs,

fundis, frumentis, alijsve artibus æstimantur: quæ omnia aut in ipsos adferuntur, aut ab ipsis asportata huc illuc in varias regiones transferuntur Nihil tale tractat vsurarius & numularius, imo dum subdole & perniciose aliorum æs ad se pertrahit, alijs, quo minus negociari, & emtionis titulo aliquid ad se transferre possint, impedimento est.

Duæ præ cæteris Respublicæ in Italia egregie florent: altera Veneta, altera Geneuatum. Harum & familijs & opibus Veneta longe est superior. Qui sic, ais? Quod nimirum vrbs illa mercaturis addicta incolas suos non contemnendis: ipsam vero Rempublicam summis insignes fecit diuitijs. Geneuates vero in re vsuraria occupati, maximas diuitias, exhausto interim publicis largitionibus ærario, acquisiuerunt.

Cęterum quoniam in vsurarum vsurariorumq; mentionem hic incidimus, vberius aliquid de ijs hoc loco dicemus; hac præsertim peste contagiosissima in ciuium partim animos sese insinuante, partim viscera & præcordia ipsorum mordicus rodentę; vnde certissimæ imperiorum ac ciuitatum non tantum conuersiones, sed etiam euersiones sæpius extiterunt; quarum nulla certior causa fuit, quam nimiæ paucorum opes, & multitudinis inopia non ferenda, ex nimia vsurarum praxi vtrinque prognatæ. Quo factum, vt cum inopiam amplius ferre tenues non possent, (quoniam vsura, quam Hebræi apposite *morsum* appellant, non modo ipsorum opes exhaurire, sed etiam ossa penitus arrodere, ac medullas ex ipsis ossibus exsu-

ſugere conſueuit,) locupletiorum, qui pauciſſimi erant, opes diripere, aut nouas tabulas, aut bonorum æquationem petere non dubitabant. Hinc Plato duas Rerumpublicarum antiquiſſimas peſtes appellauit, opes & inopiam: grauior tamen eſt inopia, non tamen propter inediam ac famem, qua nihil acerbius; ſed propter inſitum vnicuique egeſtatis pudorem, qui pleriſque paupertate ipſa durior eſt.

Quibus morbis vt occurri poſſet, quæſita ſæpius eſt & tentata æquatio bonorum, quam pleriq; pacis & concordiæ parentem appellant: inæqualem vero bonorum diuiſionem, inimicitiarum ac diſcordiarum nutricem. Nam quo quiſque alios opibus ſuperat, honoribus etiam, voluptatibus ac delitijs ſuperior eſſe, de virtute nihil aut parum admodum ſolicitus; tenues vero ſibi inſeruire, ſeque reuereri cupit. hinc egentium erga potentiores inuidia; hinc inimicitiæ; cum qui virtute ſuperiores ſunt, non modo ab honoribus arcentur, verum etiam in ſumma egeſtate & contumelia viuere coguntur.

Hæc, opinor, cauſa veteres legumlatores impulit ad eam, cuius modo mentionem feci, facultatum aut certe agrorum æquabilem diuiſionem, quam aliquoties quidem attentarunt, ſed irrito omnino conatu. Lycurgus quidem, auri & argenti vſu ſublato, agrorum æquabilem diuiſionem iniuit, non tamen ſine capitis ac vitæ diſcrimine. Secutus eſt Solon, cui ad bonorum æquationem nec animus defuit nec voluntas, ſed conficiendæ rei deſperatio. id tamen, quod pro-

ximum

ximum erat, ſcilicet nouas tabulas, inuexit. Idem rex Agis feciſſe dicitur, cum tabulas omnes debitorum in publicum allatas vna & eadem flamma comburi iuſſit, quo incendio nullum vnquam ſe clarius vidiſſe teſtatus eſt: cum tamen agros omnes ex æquo diſtribuere conaretur, ab Ephoris in carcere necatus eſt. Ac tametſi Romani cæteris in eo genere iuſtiores fuiſſe videntur, ſæpe tamen nouas tabulas tumultuanti plebi conceſſerunt, vt debitores tertia quartave debiti parte, aut in totum leuarent, ne illis idem accideret quod optimatibus Thurioriū; qui, cum omnes agros ſibi coemiſſent, ac tenues debitorum onere vrgerent, ab ijsdem bonis ac ciuitate expulſi fuerunt. Hæc tamen in ſpeciem præclara iudicantur: cum reuera nihil magis peſtiferum ac pernicioſum æquatione illa bonorum, ac ſpe nouarum tabularum cogitari poſſit, idque maxime ad euertendas ciuitates, quæ fundamentum firmius aut ſtabilius nullum habent, quam iuſtitiam: iuſtitia vero nulla eſſe poteſt, niſi conuentionum fuerit ac promiſſorum certa fides, ac neceſſaria ſolutio rerum creditarum. Quis enim dubitet, ſublata fide, ruptis tabulis, æquatione bonorum inuecta, Rempublicam breui interituram? Quanquam nouæ tabulæ ſæpius egentium facultates exhauriunt: & eorum potiſſimum, qui nihil præter nomina in bonis habent; callidi vero fœneratores, exaudito nouarum tabularum rumore, æs alienum vndique graui fœnore contrahunt: vt quidem Solonis & Agadis σεισάχθεια pleroſque fœneratores iſta ratione locupletauit, tenuium facultates euertit. Quamdiu vero prodigi nouas tabulas

bulas proſpiciunt ac ſperant,ſua largitionibus profundere non dubitant: deinde cum illos & pecunia & fides defecit,ad rapinas conuertuntur, alienisque bonis manus afferre coguntur,aut deſperatorum ac improborum hominum ſocietates conquirunt, vt rerum nouandarum occaſionem arripiant, Remque publicam omnino ſubuertant. At creditorum fraudandorum ſpe ſublata, ſoluendi neceſſitas & frugaliter viuendi ratio conſequetur. Quod ſi iniquum eſt, creditores ſua perdere, ac debitores aliena lucrari, quãto eſt iniquius agrarijs legibus veteres poſſeſſores ſuis ſedibus pellere, & ex aliorum direptionibus alios locupletare? nam qui creditarum pecuniarũ liberationem quærunt, iniuriam fœnoris ſpecie velant, & pecuniarum ſterilem naturam: ſed qui prædiorum, quæ legitimo iure aut iuſtis conuentionibus cuique obuenerunt, diuiſionem æqualitatis ſpecie poſtulant, non modo Rerumpublicarum,ſed totius humanę ſocietatis,quæ ſtare nulla poteſt,niſi ſua teneantur fundamẽta, labefactant. Abſurdius etiam,qui bonorum æquationem, *concordiæ parentem* appellant: cum nullæ capitaliores ſint inimicitiæ quam eorũ, quibus omnia ſunt æqualia. At cum egentes ac tenues locupletioribus inſeruiunt,non modo ab inopia, ſed etiam ab iniurijs potentiorum vindicantur. Ad Solonem quod attinet,is de agrorum poſſeſſione deturbauit neminẽ, ſed ordines quatuor ciuium ex cenſu deſcripſit: eorum ſcilicet,qui tritici,oleive aut vini quingentos modios annui reditus poſſiderent;deinde qui trecentos; tum qui ducentos; ordine poſtremo cæteros collocauit, quos

ab

ab honorum petitione repulit. Quinetiam Plato, quem æquationis istius auctorem ciere non dubitant, in secunda Republica, quæ ipsius est, altera Socratis propria, alios alijs locupletiores fecit: & ex eo ciuium numero, scilicet quinque millium & quadraginta, singulos ex singulis familijs totam hæreditatem cernere, cæteros ne delibare quidem permisit; ex quo summa inæqualitas paulo momento secuta fuisset. Atque in eo ipso Lycurgus in conuertendo suæ ciuitatis statu grauiter lapsus videtur, cum agrorum æquabilem partitionem inuexit, vt ciues omnes omnibus æquales faceret: nam paulo post, & quidem se viuo ac spirante, viginti hæredes eiusdem agri, & ab inopia liberorũ viginti hæreditates ad vnum peruenturas videre potuit. Plerique ciuium numerum augeri prohibuerunt. quam sententiam Aristoteles quoq; probauit: ac ne plures nascerentur, abortus fieri, & Platoni & Aristoteli placuit: at etiam distortos ac membris captos exponi iubet vterque, quod sine exsecratione dici non potest, vt diuinum hoc animal, quo nullum ab immortali Deo præstantius conditum est, posteaquam ortum est, non modo non viuere permittatur, verumetiam aboriri iubeatur. Ac sane grauiter, meo iudicio, peccant, qui ex liberorum ac ciuium multitudine futuram metuunt inopiam, cum nullæ ciuitates locupletiores sint, aut artium ac disciplinarum omnium varietate clariores, quam quæ ciuium multitudine magis abundant. Quod quia perspicuum est, exemplis nõ vtemur. Illud etiam frustra metuunt, ne scilicet ex tanta ciuiũ multitudine secessiones existant; cum

nulla

nulla re ciuitates à seditione tutiores sint, quam hominum copia ac varietate: quia potẽtes inter ac debiles, locupletes inter ac tenues, probos & improbos, sapientes ac desipiẽtes, opifices ac nobiles, magnam mediocriũ in omni genere multitudinẽ interiectam esse oportet, quæ extrema dissidentia medijs ordinibus coniungat, contra quam fit in angustis ciuitatibus, quæ & momento in duas factiones diuisæ secedunt, nec facile conciliantur.

Sed extra oleas versamur. redeamus ergo ad id vnde sumus digressi. Diximus autem initio de vsura, peste omnium, quæ Remp. obruere solent, nocentissima, quæ tametsi antiquitus quandoque tolerata, nunquam tamen approbata fuit. Solon, Lycurgus, Plato, Aristoteles, decemuiri legum ferendarum, alijque sapientissimi legumlatores ac philosophi, necessitate ita cogente, nẽpe vt locupletes ad subleuandam tenuiũ inopiam inuitarẽt, vnciariam vsuram permiserunt: quæ non nisi longissima hominis vita, id est, anno centesimo sortẽ æquaret. qui grauiorem vsuram pactus esset, quadruplũ ex lege XII. restituere cogebatur. Sapienter illi quidẽ, vt fœneratorem grauius quam furem, qui tunc per leges XII. dupli tantum pœna tenebatur. Eadem lex Duilia rogatione reuocata est, anno ab vrbe condita 396. ac decimo post anno fœnus vnciariũ ad semiunciarium cogi placuit: vt non nisi anno ducẽtesimo sortem exæquaret. atq; id etiam anno sequente penitus sublatum est Genucia rogatione propter cõtinuas tenuiũ seditiones. Nam vt minimũ fœnerari per leges liceat, sensim ad summũ ꝓuehimur. Tuti⁹ est igitur, vsuratũ nõ modo radices,

sed

ſed etiam fibras omnes amputare; neque id Reip. nec corporibus vllis aut collegijs vlla vtilitatis aut pietatis ſpeciȩ permittere. Leges diuinæ diſerto (Deut. cap. 23.) omnium fœnorum genera prohibent. Diſertus eſt ſermo Saluatoris noſtri (Lucæ 6.) Mutuũ dantes & nihil inde ſperãtes. quȩ ſane teſtimonia in dubiũ nemo debet vocare, niſi aperte inanib. argutijs oracula diuina fallere ſe poſſe putet.

Cæterum, ne quis ſub vocabulo vſuræ decipiatur, ac quæuis commercia & negociationes, ſine quibus Respublica conſtare diu nequit, hoc nomine traducat; opus eſt vt explicemus, quid per vſuram hoc loco intelligendum proprie velimus; quod quidem ex definitione vſuræ liquidiſſime conſtare poteſt. Eſt igitur vſura illicita quȩdam exactio pecuniȩ pacto expreſſo vel occulto facta, qua accipiens ex rebus (quarum vſus eſt ipſarum conſumtio) aliquid vltra ſortem reddere tenetur. Vel breuius ſic: Vſura eſt quæſtus illegitimus ex rebus, quæ à ſuis vſibus non ſeparantur. Ex qua definitione ſatis apparet, cõmercia & negociationes, atq; adeo rerũ commutationem hic non comprehendi, quippe quæ naturales ſunt & in Rep. conceſſæ. Etſi autem Ariſtoteles etiam cõmercia ſordidula quadantenus nominet, id tamen facit non abſolute, ſed quodam reſpectu. Diſtinguit enim inter victus quærendi rationes, quarũ alteram dicit prorſus naturalem; alterã vero mixtã, minusque primariam acquirẽdi victus rationem, illam nempe, quæ in rerum commutatione verſatur. Prioris, naturalis nempe, duo facit genera: alterum in ipſis viſceribus & quaſi medullis naturæ poſitum; alterum

sum à natura quoq; fluens, sed arte & industria cõsummatum; illud immediate, hoc remotũ ab vtero naturæ deriuari dicitur. Illud est, exempli causa, vt pabulũ quod pecori; hoc, vt alimentum quod homini comparatur. Atq; vt propius accedamus, Aristoteles prorsus naturalem quærẽdi victus rationẽ ita distinguit, vt alterũ eius gen⁹ sit primariũ, aliud minus primarium: primarium in agriculturam & pastoralem facultatem; minus primariũ, in prædatorium, piscatoriũ, venaticũ & mixtũ ex his genus diuiditur. Agricultura est laboriosa quasi nutrix ciuitatis. Pastoralis facultas est custos pecoris. Quẽadmodum enim belluarũ quædam gregatim, quędam sparsim & vage viuunt, & vt aliæ animantib⁹, aliæ fructibus, aliæ omni genere pabuli vescuntur: ita hominum alij hac, alij illa ratione victus delectantur. Hinc multi ex agricultura, multi ex pastorali facultate, nõnulli ex venatione, plurimi ex piscatu, oẽs & singuli ex his aut illis, de quib. dixim⁹, impetu naturæ suum victũ quæritant. Huc adde ꝙ hæc omnia sint naturalia: ergo ratio victus à natura oritur. Si firmius probari hoc ipsum cupias, sic accipe: Omnis ars, qua acquiritur sine medio id ꝙ natura fundit ꝑpter animal, est maxime naturalis homini: Sed ars acquirẽdi victũ est huismodi: ergo est naturalis. Patet ratio, quia nihil frustra facit natura, neq; deficit in necessarijs: at multũ deficeret quidem, si animalia produceret solũ vt mater, & non etiã vt nutrix aleret & conseruaret: sed nutrix tenera est natura, eadẽq; fouet quæ producit. Hoc videre licet in omni genere animantiũ, quæ vel semine vel putredine oriuntur. Miraculi instar est in

ouiparis, quomodo vna pars oui ad vitam, alia ad victum & alimentũ pertinet. O quanta cura, quantumq; studiũ naturæ est, quæ tantũ victũ vna cum fœtu parit, vt satis esse possit ad alendum id ꝙ natũ est, donec ipsum sibi suppeditare alimẽtum possit. Quia itaq; hoc quærendi victum genus est prorsus naturale, vti ex iam dictis patet, alterum vero, quod versatur circa cõmercia & negociationes, nõ prorsus naturale est, quia arte & solertia humana vtplurimum constat, qua quidẽ ratione naturale nõ est; Si vero indigentiam humanã, quę est ipsa commutationis causa; aut materiã, quæ res omnis ad vsum humanum parta; aut potentiam naturę, qua homo ad hoc medium viuendi cogitur, accuratius tecum consideres, inuenies, genus hoc, ꝙ circa commercia versatur, ex parte esse naturale. Ob id Aristoteles sordidulũ aliquatenus, eo quo diximus respectu, dixit. Quemadmodũ artes mechanicæ, si cũ liberalibus cõparentur, sordidæ: ita mercatura, quæ tota est in congerendis pecunijs, si cũ victus ratione cõferas, illiberalior appellatur. Vt ergo illa, nempe ratio victus quærendi, est necessaria in Rep. ita hæc quidẽ licita est & permittenda. Hoc indigentia naturæ docuit, hoc necessitas rerum commutandarũ posuit, hoc longa experientia confirmauit. Indigẽtia naturæ, quia aliter suis defectib. non medetur; necessitas rerũ commutandarum, quia aliter confusio negociorũ in ciuitate nascitur; experientia, quia sine hoc medio beata Resp. in bonis fortunæ non omnino redditur. Sed cum duplex sit cõmutandi ratio: vel cum res commutantur inter sese, vt frumentũ pro lana, vinũ pro oleo, vel cũ pro numo

(qui

(qui est mensura commutationis) res cõparentur; illam prorsus naturalẽ & legitimam esse defendo, hanc quoq; (si ad sordidum quæstum non progrediatur) necessariam ac licitam esse puto. Verum cũ duplex sit cuiusq; rei commutabilis vsus, cõmunis & proprius: videamus paucis, in quo legitima cõmutãdi causa versetur. Duplex (inquit Aristoteles) cuiusque rei possessæ vsus est: alius proprius, alius cõmunis: proprius est, vt calceo pedes defendere, ne lapillis vulnerentur; communis est, ipsa calcei cõmutatio, quæ quidẽ inuẽta est necessitatis causa, vt reb. ijs traditis quib. abũdamus, aliæ illorũ loco vltro citroq; tribuantur. Exempli causa. Angliam beauit Deus frumento, Galliã vino: Gallus indigẽs tritico in Angliã trãsportat vinũ; hinc nascitur vera illa, de qua nũc agitur cõmutatio. Vis ergo causam scire cõmutandi? Indigentia est rerũ ad vsus necessarios vitę. Tu pane, ego veste careo: à me tibi panis, à te mihi vestis datur; hoc modo indigentiæ rerũ succuritur, hoc modo defect⁹ naturæ tollitur, hoc modo pax ciuitatis conseruatur. Deinde Aristoteles victus rationẽ, quæ in cõmercijs versatur, appellat sordidã, non eam, quã iam diximus: sed eã quæ vltra limites naturę progreditur, q̃ turpissimũ quæstũ ac lucrũ quasi finẽ intuetur, quã odiosi fœneratores exercẽt, qui non ad victũ sed ad quęstũ, nõ ad vsum sed ad excessũ, non ad necessitatẽ vitæ sed augmentũ pecuniæ (cuius nullus est mod⁹) suas res oẽs locãt & nundinãtur. Isti sunt voraces corui in Rep. & quasi lupi insatiabiles, quorũ sitis nõ extinguit, quorũ hydrops nullis curat̃ herbis aut medicinis. Est tñ aliud gen⁹ mercaturę vtile & fructuo-

um in ciuitate, cuius solius causa numus (qui est mensura rerum commutandarũ) inuentus & formatus fuit. Hoc genus quamuis pecunia quidẽ vtitur, ad pecuniã tamen vt finem non refertur; vtitur pecunia vt medio ac instrumento, nõ vtitur vt eius mancipetur imperio. Miser enim est qui numos admiratur. Quod vero numus sit commutationis causa inuẽtus, adeoq; ad eam necessarius, quatuor modis probatur: à distantia locorum, à differentia temporũ, à quantitate rerum, ab indigentia & necessitate hominum. A distantia locorũ, in quibus res sunt cõmutandæ, exempli causa. In Arabia sunt aromata, quæ desunt Anglis, cõmode illuc ex Anglia res aliæ cõmutabiles transportari nõ possunt, vtputa lana aut ferrum; necesse ergo est rem aliquã inueniri paruæ quantitatis, quæ eisdẽ rebus æquiualere potest. A differentia temporũ, exempli causa. Habeo hoc anno multũ vini, in proximum seruare nõ possum, ne acescat, granũ aut oleum mihi non dabis: necesse ergo est vt pecuniam quæram. A quantitate rerum quæ cõmutantur, verbi causa. Equum habeo, at cibus & vestis desunt. Si equum pro alimento mutem, adhuc vestimentũ deest: necesse ergo est, vt numos quæram, quibus & cibum & vestem habeam. Ab indigẽtia hominum, exempli causa. Pauper opus facit, vt necessaria ad victũ habeat, tu vero pro quo hoc opus facit, numum non cibum in promptu habes; necesse ergo est, vt numum hic pauper capiat, quo sibi & suis alimentum paret. Ex his satis constat, pecuniam commutationis causa esse inuentam, & eandem in ciuitate esse valde necessariam; quo etiam perspicuum hoc

vnum

vnum redditur, nihil esse periculosius ciuitati, nihil ciuibus perniciosius, quam sæpius mutari legitimam pecuniam, quam rerum commutandarum mensuram, eandemq; permanentem iustitia fecit.

Etsi autem pecunia vsq; adeo necessaria est, vt ea deficiente commercia pleraq; pessum ire necesse foret, sine quibus, vt dictũ est, ciuitas diu constare non posset, non tamen multitudo pecuniarũ sunt veræ diuitiæ ciuitatis. Vnde recte M. Tullius: Animus, inquit, hominis diues nõ arca appellari solet. Quæ ergo est iam mũdi in cõmemoranda pecunia tam vana ostentatio? Quam stulta pro opibus hominũ contentio? Vis diues esse? pecunias fuge. Diuitias cupis? Virtutes cole. Audi Aristotelẽ de hac re loquentem: Nugatorium quiddam, inquit, videtur esse numus. Rationem addit, quia decreto illorũ, qui eo vtuntur, mutatus nihil est, neq; ad vllam rem necessariã parãdam vtilis. Sequuntur etiã hæc verba: Quod sæpe is, qui numis circumfluit, rebus ad victũ vitamq; necessarijs egeat. Si exemplum desideres, proponit Midam, qui aureo voto à Ioue cõcesso stultus inedia tandem contabuit. Ex quibus in hunc modũ argumẽtari licet. Quæcunq; sunt incerta, veræ ciuitatis diuitiæ non sunt. Sed pecuniæ sunt instabiles & incertæ, ergo veræ ciuitatis diuitiæ non sunt. Iterum: Illa non sunt veræ diuitiæ ciuitatis humanæ, quarum possessores aliquando defectu necessariorum ad victum pereãt. Sed pecuniosi sæpe defectu necessariorũ ad vitam pereunt. Ergo pecuniæ non sunt veræ diuitiæ ciuitatis. Ac sane perquã multus est Ariostteles in minuenda illa opinione hominum de congerendis

pecunijs,& oratorio quasi more vrget, eo consilio (vt opinor) quo animas fœneratorũ vulneret, vt si mores suos tandẽ nõ deponant, lenius saltẽ viscera & præcordia ciuitatis rodant. Nam vt nihil magis iuuat Remp. quã honesta rerũ cõmutatio & mercatura: ita pestis lethalior non est in ciuitate quam mordax pecuniarũ exactio & intolerabilis vsura. Ita vt merito exclamare quis possit: O pessima bestia, omni aspide nocentior, vtinã sane aut nunquã fuisses, aut saltẽ in florentes ac bene administratas Resp. nunquam irrepsisses! Natura te quasi stercus euomuit, auaritia te monstrũ suscepit, immanis cupiditas te pestẽ multarũ ciuitatũ auxit & enutriuit. Ac vt summatim dicã, vsuram exercere in ciuitate nullo modo licet his rationib⁹: quia vsum naturalẽ pecuniæ peruertit; quia monstrosum ortũ pecuniæ ex pecunia quærit; quia aut non ens vendit, aut idẽ bis vendit; quia vsum à re, q̃ est omnino inseparabilis à suo vsu, diuellit; quia infinite pecuniã expetit, ac deniq; quia expressum Dei mandatũ violat. Syllogistice hæc ita possunt exponi: Quicquid est contra legẽ naturæ, non est licitũ. Sed vsura est cõtra legẽ naturę. Ergo vsura non est licita. Maior cõstat. Assumtio probatur: Quicquid naturalẽ vsum rei peruertit, est contra ius naturæ. Sed vsura peruertit naturalẽ vsum pecuniæ. Ergo est cõtra ius naturæ. Minor patet, quia naturalis vsus pecuniæ est, vt sit mensura rerũ, at vsura eandẽ rem cõmutabilem facit. Præterea quicq̃d fœtũ aut partũ q̃rit ex ijs, q̃ vim pariendi nõ habẽt, vt ex ferro aut lapide, illud ipsum est plane cõtra ius naturę. Sed vsura pecuniã quasi fœtũ ex pecunia veluti ex matre quęrit (cum tamẽ pecunia vim generãdi nõ habeat. Ergo vsura

est

est plane cōtra ius naturæ. Tertio: Non ens vendi, aut eandē rem bis vendi est cōtra ius naturæ: sed in vsura aut nō ens venditur, aut res vna bis venditur: ergo est cōtra ius naturæ. Maior cōstat, quia secundum ius naturæ non licet aliū fraudare aut opprimere. Minor patet, quia aut vsus, qui non est, venditur; aut pecunia, quæ cū vsu suo translata est, bis venditur: quo nihil est vel in ipsa natura odiosius, vel in bene administrata Rep. detestabili⁹. Quarto, Rem cuius vsus est ipsa cōsumtio ab vsu separare, est contra ius legitimū seu positiuū. Sed vsura id facit. Ergo vsura est contra ius legitimū seu positiuū. Minor probatur, quia pecuniam, oleū, vinū, & similia, quorum vsus est ipsorū consumtio, vsura ab ipsorū vsu separat, indeq; turpissimū quæstū exigit & venatur. Postremo: Infinitū appetitū pecuniarum tam ius naturæ quā lex ciuitatis vetat. Sed in vsura est infinitus appetitus pecuniarū, ergo vsurā tam ius naturæ quam lex ciuitatis vetat. Minor est Aristotelis, ac ratione etiā probatur: quia tametsi, verbi causa, decem solū libras pro centū capis, pro illis tamen decē & pro alijs in infinitū semper aliquid vltra sortē cupis: hinc etsi finita sit pecunia q̄ requiris, infinita tamen est culpa quā cōmittis, ea enim metiēda est non cū re in qua versatur, sed cū voluntate tua à qua suscipitur, quippe voluntas tua concipit, actio prodit peccatū. Summa autē horū omniū est, ꝙ in vsura sit insatiabilis pecuniarū sitis, quod sit detestabilis peruersio naturalis vsus, quod sit monstrosæ generatio prolis, quod sit lęsio ciuis, ꝙ sit violatio tam humanę quā diuinæ legis: sequitur ergo, ꝙ vsura nō sit in bene instituta Rep. licita, nō sit laudabilis. Sed hic obijciat aliqs: Quicqd ius

ciuile concedit licitũ eſt:ſed vſuram ius ciuile concedit. Ergo vſura licita eſt. Maior patet, quia fundamentum eiusdem iuris eſt iuſtitia. Minor cõſtat in multis legibus imperatorũ. Reſpondetur ius ciuile permittit quidem vſurã, ſed non approbandã cenſet. Hoc conſtat, quia in ipſo iure ciuili dicitur, quod res, quæ vſu conſumuntur, neq; ratione naturali, neq; ciuili vſumfructũ recipiat. Sic Deus multis parcit, in multis conniuere ſolet. Polygamiam patrũ tolerauit, ſed non approbauit. Sic ꝙ malum eſt, iuſtitia vetat, politica tamen experientia malũ aliquando tolerat: tolerare malum, non eſt approbare malum Ferox, immanis, truculenta eſt natura humana, conſilio ſemper non regitur, iudicio non coercetur. Hinc tolerantia malorũ quædã irrepſit in ciuitatẽ, hinc lupanaria, hinc vſura; non ꝙ iuſta Resp. hæc mala approbet, ſed ꝙ (ne grauiora mala ſequantur) permittẽda cenſeat; ſed ita permittenda, vt peccantes impune ſuũ ſcelus non ferant. Nã perſiſtẽtes in his malis inter viuos maledicti, inter mortuos inſepulti, idq; legum cenſura, iacent. Permittit ergo lex, & tamen prohibet, tolerat & tamẽ percutit; ſic clauſis quaſi oculis videt hæc mala, ne nimis perſpicax videret monſtra. Quæ certe non ſine ſepulchro & naufragio ſui cerneret, ſi in multis ijsdemq; magnis malis non aliquãdo conniueret. Quippe tanta eſt infirmitas humana, tam facilis deſcenſus auerni, vt ſæpe lapſu prohibito in immanitatem ſceleris præcipitantius ruat. Atque hæc de vſuris, quod nimirum è quauis Rep. modo ſe ſaluam eſſe cupit, ſint exterminandæ.

Ad extremum, pauca etiam de mercatoribus & inſti-

institoribus, si non expilatorib., adijciã; non ijs quidem, quorũ mercatura cũ maximo Reip. cõmodo coniuncta est, quamque ad externorum sæpe regũ populorumq; amicitias cõtrahendas accõmodam, atq; etiam hominũ vitæ perutilẽ, ac quodammodo necessariam plerique arbitrati sunt; sed de ijs, qui latentium lucrorum astutissimi indagatores, manifestæq; prædæ auidissimi deuoratores; nec cognationes, nec affinitates, nec amicitias, nec cõmunem salutẽ, vlla fide, nisi sola vtilitate colunt; quorũ operosæ fraudes, non artes, venduntur emunturq; ; quib. passim peculiare est, mẽtiri, peierare, fraudare & imponere, nec vlla illis lucrandi ratio turpis; atq; ille melior, qui lucratur magis; quin & legib. id sibi licere dicunt, decipere secũ contrahentes ad dimidiũ iusti precij. De quibus esse nõ potest, cũ omnis eorũ vita ad quæstũ, ad lucrũ, ad diuitias adornata sit, illos earundẽ occasione turpia plurima & dignas supplicio fraudes cõmittere. Hinc emit ille, vendit alter: hic portat, ille asportat: hic creditor, ille debitor: hic soluit, ille recipit: alter rationes scribit. Peierãt, fraudãt, fallũt, nec animę, nec corporis, nec fortunę vllum periculũ excludunt, modo lucrum sperent: sicq; omnes per omnem ætatẽ post lucrũ, post diuitias currunt. At vero cuiusmodi fraudes committant in lana, in lino, in serico, in purpura, in gẽmis, in aromatibus, in cæra, in oleo, in vino, in eqs, in animalib. deniq; in omniũ mercium genere, nemo est qui nesciat, qui nõ videat, qui non palpitet, nisi qui forte illorum damna non senserit. Atq; hæc minora mala sunt, longe his maiora supersunt. Ipsi sunt qui inuectis damnosis mercib. & quæ ob rari-

tatem vel delitias à mulieribus & pueris appetuntur, & quæ nullam vitæ faciunt necessitatem, sed duntaxat ad luxũ, ad pompam, ad fucum, ad ludũ, ad mollitiem, ad voluptatem ab ipsis vsq; terræ finib. veluti laqueos importantes. Prouincias ac regna quotañis imẽnsa spoliant pecunia, corrumpũt bonos mores, introductis peregrinis vitijs ac sublato patrio ritu semper nouis & externis reb. studentes, eam perditissimis implicant consuetudinibus. Ipsi sunt, qui initis sodalitijs contra ius, fas & leges monopolia exercent, omnia tentantes, excogitantes, explorantes quibus multitudinis opes ad se cõtrahant, dum collectis pecunijs alios vincunt, alios præueniunt, alios ex aucto rerũ pretio deterrent, ac soli emunt omnia, quæ deinceps pro suo libito soli vendũt quam maximi. Ipsi nõ raro ingẽti ere alieno consarcinato, constituto alibi domicilio, inde vero prostituta fide, verso solo, pfugi, & sero aut nunquã redeũtes, creditores fraudãt, & ad desperationẽ ac laqueũ adigũt. Ipsi sunt qui chirographis & obligationibus implicãt & expilãt ciues, debitorumq; radices adeo pfundas, laboriosas, funebres & ineuitabiles plantãtes, vt euelli neqant; sed in gyrũ pullulantes, & ex debitis debita germinãtes, ciuitates suffocãt & euertũt: ipsi interim fœnori & vsuris incessanter dediti, totius plebis substantiã deuorant: ipsi nonnunquã numismata pcidunt, semper autẽ monetæ valorẽ, vtcunq; suo lucro cõducere visum est, nunc intendunt nũc remittunt, nõ absq; totius Reip. detrimẽto. Ipsi explorata principũ secreta, ciuitatumq; consilia & patrios rumores hostibus renunciant: nonnunqua etiã pacta mercede principũ

vitæ

vitę insidiantur, ac nihil nō pecunię studio attētantes, facientes, patiētes & venale habētes. Omne eorum institutū non nisi mēdacia, fuci, sermonū nebulæ, explorationes, insidiæ, fraudes, deceptionesque manifestę. Hinc Carthaginēses eiusmodi expilatorib. seu fœneratorib. distincta statuerūt diuersoria, nec ea illis cū ciuib. volebāt esse cōmunia: cęterū patebat illis in forū via. Ad naualia autē & secretiora vrbis loca, ne aspectus quidē cōcedebatur. Græci autē nequaquā intra vrbes recipiebant, sed quo ciues à periculi suspicione essent imunes, à pomerijs nō longe forū venaliū statuebant. Pleręq; aliæ gentes eos ad se accedere prohibuerunt, ꝙ mores deprauarent. Epidauri (teste Plutarcho) cū ciues suos Illyricorum commercijs improbos fieri animaduerterent, veriti à peregrinorum contagione, corruptis ciuium suorū morib. res nouas ciuitati suæ excitari, vnū inprimis grauē & circumspectū ex omni ciuium multitudine virū, in singulos annos eligebant, qui ad Illyricos accederet, & quæ quisq; suorum mandasset, mercaretur atq; contraheret. Vituperat mercatores Plato, quod optimos inquinēt mores, & apud bene constitutā Remp. lege cauendū cēset, ne externarum gentiū delicię in vrbem comportentur, ac ne quis à ciuibus minor quadraginta annis peregre proficiscatur: exteri autem ad suos remittantur, eo ꝙ istiusmodi peregrinorum contagijs, ciues veterē patrū parsimoniam priscosq; mores dediscant, & odisse incipiāt: ex quo vno vrbes plerunq; redduntur deterrimæ, omniq; fornicationū, adulteriorū, luxus & libidinū genere inquinatissimę. Ipse etiā Aristoteles iubet omnino

curam

curam habendam, ne quid ciuitates aduentitiorũ admixtione vitientur. Quin apud plerasq; Resp. antiqua lex erat, ne magistratum gererent, nec in senatum, nec in consilium admitterentur. Atque hæc de vsuris & vsurarijs, eorumque differentijs dicta sufficiant.

Capvt XV.

De officialibus & præfectis, maxime autem de eorum electione.

QVEMADMODVM, cum sacra sit persona regis, sui præsidium necessario postulat, ideoq; satellitibus succincti ac septi sunt reges, qui propellant iniuriam, ne regnũ quod est quasi turris excelsa, in qua opes infinitæ reclusæ iacent, ad quam expugnandam certatim ambitiosi & seditiosi veniunt, si præsidium desit, occiso rege facili negotio ab audacissimis quibusq; occupetur. Tametsi n. ciues sufficiant ad defendendũ regem, tamẽ non sunt semper pręsentes, vt propulsent hostem. Tametsi metũ ciuib. satellites incutiunt, verũ tamen id est, non in omnibus & singulis, sed duntaxat in malis, qui regum vitæ insidiantur. Tametsi tyrãnos animatos efficit custodia, tamen reges protegit, ne fiat iniuria. Tametsi virtus magis quã clypeus reges tegere debet, tamẽ cũ comes virtutis & regni, inuidia sit, ꝑinde satellitiũ omnino regibus necessarium est tantum, quantum maiestas regis necessitasque ciuitatis postulat, in eoque requiritur fides ne ꝑfidi, fortitudo ne ignaui, vigilia ne oscitantes, robur corporis ne fugaces & tergiuersantes fiant.

Pari

Pari omnino ratione cũ incõueniens ſit, regem ipſum iudicijs pẽſſe, ibiq; pronũciare, ꝓinde officialib. & præfectis ad hanc rem opꝰ habet honeſtis & pijs, quos moderandis populis regendisq; ꝓuincijs præficiat, quorum omnium vna hæc eſt ratio, legibus vt pareant, & publice priuatimq; iuſtitiæ ſeruiant. In qua reddenda tria præcipue ſeruanda ſunt ab eis. Primum vt inſpiciant, quæ regis ſupremive magiſtratus voluntas ſit. Secundum, quid aut regni aut ciuitatis priuata iura ſtatuant. Tertium, quid iura communia & imperatorum ſanctiones decernant. Decreta enim regni legesque municipales, quas tum cõſtitutiones tum ſtatuta nominant, ciuilibus legibus in plerisq; prę feruntur, placitum regis illis, cum illa ius ſcriptum ſint, domini voluntas lex loquens. Quamobrem in cauſis grauioribus oportet vel regem ipſum, vel ſupremum magiſtratũ conſulere: nam qui aliter egerit, is cum ſibi plus arroget, quam quod ſuæ partes ferant, obedientię fines volens egreditur. Quod etiam ſeruandũ videtur, quoties cauſę dubię ſunt & leges ancipites. Adhæc non omnia comprehenſa ſunt legibus, & tempora nonnunquam legibus præualent. Quibus omnibus rex ipſe multo melius ac ſanctius proſpiciet, qui & ſingula cautius metitur, & pluribus ſimul conſulit. Ac vt ſummatim cõprehendam, adminiſtrorum ac præſidum vna fere regula eſt, ea vt agãt atq; obſeruent, quæ præſcriptis continentur & formulis cauta ſunt. Inſpicere autem hoc primum debent, vt cui muneri præfecti ſunt, eius teneant formulam, quam ſequentes peccare vix poterunt. Cũ enim formulis ipſis certa regula formaque præſcri-

pta

pta sit, illis qui paruerit, hic vel obseruãtissimus necesse est inueniatur obediẽtiæ ac fidei cultor, difficilimumque sit labi illum ac decipi in aliquo, prætérquam si sponte id velit, aut omnino iners atque ignauus fuerit.

Verum enimvero, vt hoc obiter dicamus, nõ iniuria hoc loco quæri posset, Parendumne sit vbiq; formulis, cum fieri possit & nonnunquam cadat, vt damno futurum sit domino, si ad præscriptũ minister egerit. Itẽ si ex relicta mandati forma magna forte offeratur vtilitas, num committendum sit, vt illam quasi è manibus elabi sinat. Qua de re & à veteribus sæpe multumque dubitatum est. Fuerunt enim qui censerent, aduersus traditam semel mandati regulam nihil prorsus agendum esse, etiam si fortuna aut casus aliquis longe commodius agi posse polliceretur. Quippe cum, si parum successisset, (vt pœna luenda non sit) subeunda tamen culpa esset, quæ cui non pudenti beneque instituto grauis & acerba est? Atque vt bene feliciterque negotium gestum esset, cauendum tamen exemplum, nec committendum vt corrumpendi mandati documentum præberetur alijs, quod esset in omni re administranda pernitiosissimum. Alij iudicauerũt, fortunã sequẽdam esse, amplectẽdamq; occasionem, quam Dij immortales obtulissent: nec timeri pœnam oportere, vbi rei bene gerendæ certa spes videretur. Quod quomodo sine periculo & infamia fieri possit, vix video, cum fortunam, quæ incerta est, certo imperio mutari necesse sit. Quocirca voluerunt, antequam ipse aggrediare, illinc damnum, hinc emolumentum exactissime pensitari,

tari, & quasi in trutina suspendi, initaque ratione tum licere fasque esse aduersus præscriptum agere, vbi ex eo relicto incommodi parum, vtilitas vero adeo multa magnaque futura apparuerit, & spes quam possit firma certaque peragendi negotij. Parum enim prudentis esse ministri, occasione non vti, dominique sibi ipsi nimis tribuentis, qui nulla nec temporum nec fortunæ ratione habita, nisi quod semel imperauerit, & quomodo imperauerit, nihil aliud fieri omnino velit. Sed & Manlius Torquatus, is qui in filium, quanquam victorem, securi animaduertit, deterrere cum primis potest eos, qui duri inexorabilisque ingenij habent dominos. Et Publius item Crassus, quanquam minore in re, is enim consul Asiam prouinciam tenens, cum Leucas oppugnare vellet, ad architectum quendam Atheniensium, vt historiæ memorant, scripsit, imperans vt ex ijs malis, qui illic essent, maiorē statim ad se mitteret, velle enim arietē ex eo facere. Faber, vt erat ingenio solerti, nō maiorem, sed quem faciēdo arieti aptiorē iudicabat, misit, existimans consiliū quoq; suum requiri. Quo facto consul arbitratus, & suā & populi Romani maiestatem despectū iri, si nō opera, qualis imperata esset, sed consilio dictis suis satisfieret, accersitum illum ad se grauissimeq; increpatū virgis cædi iussit. Huic Publij Crassi cōsulari iudicio ciuiles quoq; leges multis in causis cōsentiunt, ne quibus gerēdi negotij, peragendiq; mandati cura tradita ac permissa est, eorū improbitati locus atq; exemplū detur, si statutum semel rem mutare libere atque impune licuerit. Verū cum sint diuersa negotiorum gene-

genera, quædamque magis requirant gerentis prudentiam, quam mandantis definitionem, præsertim vbi datæ formulæ nihil particulatim præscribãt: quas qui tulere, impossibile est, vt, quãdo quove modo futura quæq; res esset, aut prouiderent, aut definirent. Tolerabile certe fuerit, si ꝙ ex præscripti obseruatione futurũ est damnum, in gerendis negocijs minister prohibeat, cũ in administrãdis domini reb. non debeat fides vacare prudentia, ac difficile sit fidelẽ inueniri ministrum, qui idẽ prudens non sit atq; industrius. Cõstat in prætorio regum Neapolitanorum, vbi de regio censu, rationibusque cognoscitur, laudari ac probari solere ministros eos, qui, quanquam aduersus munerum suorum decreta, vtiliter tamen rem gessissent. Nã cum ferendarum formularum pręcipua fuerit causa, vt recte, vt vtiliter, cum honestate tamen gereretur ærarium, ac neglectæ vtilitatis ratio exigi soleat: quis hoc pro loco tamen ac pro tempore non probet? vbi vtilitas magna ipsa præluceat, eamque speciem præ se ferat, quæ minime videatur spem frustratura. In quo tamen singula sunt circumspicienda metiendaque exactissime, & vtilitas ipsa quasi manu tractanda. Meminisseq; oportet in omni ratione reddenda, non minus prudentiæ quam fidei obedientiæque rationem habendam esse, sine qua mancæ illæ esse videantur. Et illud inspiciendum est, ne quid omnino agatur, quod sit contra principis ingenium illiusque offendat animum. Est enim minime prudentis, imo & temerarij aduersante domino audere aut tentare aliquid, licet id futurum esset per se lauda-

laudabile. Nam nec ſemper, nec vbique, nec apud omnes ſatis eſt recte tantum atq; vtiliter rem geſſiſſe; & principum negocia non ex miniſtrorum ſententia, ſed ſuo ipſorum arbitratu gerenda ſunt. Etenim miles, quamuis fortiter manum conſeruit, tamē ſi contra ducis imperium cum hoſte pugnauit, nonnunquam capite pœnas luit. Igitur & hoc diligentiſſime cauendum eſt, & probe videndum, ne, qua in re liberaliter ac magnifice agi à domino iuſſum fuerit, in ea modicum ſe aut ſordidum aut parum certe ſplendidum pro illius imperio miniſter gerat. Legimus Iulium Cæſarem animaduertiſſe in panicerium, quod alium quam ſibi panem appoſuiſſet conuiuis. Alphonſus à nitore ac magnificentia miniſtros laudare conſueuit, at modicos ac ſordidos ſtomachari.

Cum autem præceptum omne partim imperet, partim vetet atque deterreat, atque altero opera exigatur, cauere alterum & continere iubeat, in illoque peccetur, imperatum quod ſit, minime faciendo, in hoc contra imperium nitendo; prioris vitii non ſemper aperta voluntas, ſed tum negligentia, tum ignauia cauſa eſſe ſolet: in poſteriori late regnat nunc contumacia, nunc improbitas, & quæ vim obedientiæ labefactat, vt quaſi demoliatur & euertat illam temeritas. Conſueuit & in hoc quoque perſæpe peccari, quod quidam, dum videri volunt quā obedientiſſimi, vltra præcepti vim nituntur, & ſupraquā iuſſum eſt agunt. Nonnulli præſcriptum ipſum argutius interpretantur. Sunt qui nec ſtatuti temporis nec datę regulæ ratione habita, tantum ſint de re ſolliciti. Alii dum præcipere

principis imperium volunt, & illius voluntatem ſuſpicantur (quod tamen prudētis eſt aliquando) in eo labuntur, quod parum ipſi penſitant, an domino talis ſit ars placitura. Quid? quod dum videri ſolertes ſtudent, improbantur, vt qui velint præuidere magis quam oportet & ſapere, atque vbi fortaſse minime opus ſit, apparetque eos non tam ad vſum domini rerum, quam ad ſui opinionem, quæ agunt, referre. Interpretari vero præcipientis imperium, plerumque eſt calumnioſi & tergiuerſantis hominis. Vera namque obedientia aperta eſt, nec anfractus quærit, ſed ſua & recta pergit via. Cato Portius reprehenſus eſt, quod nimis effracte defenderet ærarium, cuius iura tuenda ſunt, remouenda tamen auaritiæ ſuſpicio. Petrus Baſildunus, homo maleficentiſſimus, dum regij ærarii locupletandi gratia diuina & humana promiſcua haberet, liberaliſſimi principis famæ non parum detraxit. Itaque Alphonſo mortuo vitam traduxit contumeliarum plenam, quippe quem veluti tabidum peſtilentēq; omnes fugitarint. Atque hæc de officialium officio erga principem paucis præfari volui. Extant prętereа ſingulares cōmonefactiones, hac de re, quas ſingulas huic tractationi inſerere non eſt noſtri inſtituti. Vnum tamen hic adiiciam, quod non tam in officiales quam in cæteros ſubditos competit. Nempe id quod antiquitus quibuslibet ſubiectis crebro inculcatum fuit: Qui obedientiæ in regem munus implere ſuum volet, duo ſibi ante omnia proponat: vnum, vt iudicet, quæ in illum contulerit, in patriam ſe conferre, quæ poſt Deum primū

ſibi

ſibi locum in nobis vĕdicauit: alterum, vt ſibi perſuadeat, ad illius præſcriptum viuendum eſſe, ſtatuatque Regis imperium legem eſſe. Nam tyrannorum iuſſa plerumque iniuria ſumma ſunt. Hæc duo qui ſibi propoſuerit, facile tertium adiunget, fidelis vt ſit. Quæ autem fidelitate continentur, ea publicis inſtitutis cauta ſunt, quorum illa inprimis nota: Aduerſus regem, ſociosve, amicosve, ne cõiurato, neve illius iniuſſu clam palamve fœdus ferito. Arma ne tractato, neve tumultus excitato. Hoſti, quiſquis is eſt, regis conſilia ne indicato. Si quis aduerſus regem, ſociosve amicosve molitur inſidias, id tacitum ne habeto, iudicium facito. Hæc igitur aliaque item multa, quæ grauiora viſa ſunt (ſunt enim perduellionis crimina) legibus cauentur, leuiora vero adeo non eſt referri neceſſe, vt ea ne ab aniculis ignorentur. Maximum autem & firmiſſimum fidelitatis fundamentum eſt amor. Nam ſi verum eſt illud, vt certe eſt: quem quiſque odit, periiſſe expetit, erit profecto & hoc veriſſimum: quem quiſq; amat, ſaluum eſſe optat. Quãobrem qui ita ſit affectus animo, vt regem optet incolumem, is neceſſe eſt, quę fidelis & obedientis hominis munera ſunt, impleat.

Porro, vt eo, vnde digreſſi ſumus, redeamus, non minor principis cura atque induſtria ſita eſt in officialium electione, quam in eorundem debita tractatione, ne aut in commiſſo officio vacillent, aut plane eidem renuncient. Sit itaque hæc prima & præcipua principis cura, officiis præficere tales, qui officio concredito ſint idonei, integri & candidi, ne muneribus ſe corrumpi patiantur. Hunc modũ

principes & Respub. bene constitutæ studiosissime curarunt. Imperatori Alexandro Seuero magistratum alicui tributuro aliquot diebus ante eligendi nomen diuulgari & publice proclamari more receptum erat: hunc in finem, si ille malus sceleratusq; inueniretur, res digniori concredi posset.

Male itaque publicę saluti consulunt principes ij, qui distributionem officiorum non virtute sed pecunia æstimant, eaque venalia exponunt. Quid enim hoc est aliud quam iustitiæ præponere auaritiam, omnemque iustitiam flagitiosissimis quibusque prostituere, ac eius loco summam iniustitiam in tribunali reponere. Fieri siquidem non potest, vt iudex dorophagus, id est, qui muneribus, quibus vel sapientum oculi obcæcantur, capitur, officio suo candide defungatur; ille præsertim qui munus suum caro mercatus est precio. Inseram autem hic quod grauissimus quidam auctor de hoc munerum nundinatione scripsit: Intrusio, inquit, hæc est, non electio (Verres rapacissime) quapropter quæstum honorem in ciuitate quæris, Remp. venalem ac sordidam ciuitatem facis. Vox illa explosa est (seditiose Antoni)

O ciues ciues, quærenda pecunia primum,
Virtus post nummos.

Explosa dixi? Imo recepta. Imo proh dolor probata nimium: nega si possis, nam hoc est verũ,

Si nihil attuleris, ibis, Homere, foras.

De Roma olim hoc dictum fuit, Omnia vænalia Romæ. Roma vrbs ampla est & spatiosa, sed nõ sola capax istius sententiæ. Quid vis pecuniose mercator? ambisne magistratum? dic quantum dabis?

bis? centum: heu nimis leue: ducentos dabo: ne id quidem placet: gradarium spadonẽ fortasse addam. Iungimus dextras? heus tu, iurabis deuote, te nihil dedisse; politicum hoc est, modo subsit lucrum. Politicum ais (scelerate) modo subsit lucrum? O Christe, si latius hoc malum serpat, quem lapsum & luem ciuitatis video? sed conniuere oportet, nam dies mali sunt, corrupti ciues. Non licet, non (inquam) licet vendere magistratum, dignitas enim, non pecunia, sed virtute emitur: at magistratus est dignitas, ergo non pecuniæ sed virtuti debetur. Non fero hanc vocẽ; modo subsit lucrum; nam iuste rem acquirere est vere lucrum; sed pecunia emere magistratum non est verè lucrum. Pergis adhuc impie, modo subsit lucrum? Quod tuum non est, non debes vendere. Sed magistratus est bonum ciuitatis non tuum: ergo magistratum non debes vendere. Impudens es, si adhuc pergas, nam ciuitatem ad hastam figere, est immane scelus; sed emere vendereque magistratus est ciuitatem ad hastam figere, ergo emere aut vendere magistratus est immane scelus. Rationem queris? Audi:

Vendere iure potest, emerat ille prius.

Hinc fit vt pecunia non prudentia, quæstus nõ virtus, affectio hominis non moderatio æquitatis in ciuitate regnent. Et cætera quæ sequuntur.

Hinc Ludouicus XII. rex Galliæ dicere solitus est, Officiorũ emptores ea quæ integra vili pretio coëmissent, particulatim mensurata maximo pretio distrahere. Aristoteli Lycurgus in eo non probatur, quod sanciuit, vt qui publico munere (cui

potius idonea persona etiam inuita sit præficienda) dignus esset habitus, idem ambiret. Quid dicturus foret, si officia intermediante pecunia distribui videret?

Etsi autem laudabile & gloriosum fuit apud Carthaginenses & emere magistratus, & plures eodem tempore sustinere. Hoc tamen nihil probat. Sunt enim in hoc reprehensione dignissimi. Qua de causa etiam Polybius Carthaginensibus Romanos præfert, quod Carthagine officia lautiora donationibus obtinerentur: id quod Romæ in magno vitio erat & capitale. Vt autem in virtutum præmio dissimiliter senserunt, variarum circumstantiarum genera subinde obseruantes: ita quoque media pro assequendo fine hic aliter atque illic oportuit esse comparata. Suprà diximus cuiuis magistratui præficiendos esse idoneos, quibus & officia, & eorum conditiones essent conspicuæ: Hic itaque non possum non commemorare officiorum distributionem à regibus Chinæ obseruatam. Hos enim primo minora, deinde maiora, denique amplissima conferre officia ferunt, eo, vt præfecti gradatim quasi, longoque rerum vsu aptiores & prudentiores facti eueherentur.

Non hæc dicta volo, tanquam leges è tripode Apollinis profectas, à quibus recedere non liceret: eo enim allego, vt prudentiam, quam præelectiones magistratuum requirunt, quantum in me est, iuuarem. Multi autem principi sunt modi, quibus iustitiæ subditorumque administratores exploret, vtrum sint pii, & oneri ferundo.

Hoc

Hoc autem à viris bonis & sani iudicii ediscat: vix enim credi potest, quam expedita, quam accurata sit iis iudicandi facultas, qui nullis ducti affectibus, nec spe nec metu impediti iudicant. Virtus hominis ex rebus præclare & fortiter gestis elucet: Hæ enim ex animo singulari virtute prædito promanant, hominisque affectus ita frænant, vt gratiam & fauorem neutiquam captet, atque in assequenda gloria & honore non possit non esse sui semper similis. His conducit experientia, cum eorum acumen in rebus arduis expiscamur.

Inspicienda tamen præterea est animi modestia, quam arguunt constantes vitæ actiones. Nam animus bene constitutus & constans concinne & ordinate operatur. Argumento etiam est liberalitas: qui enim ex re familiari ad largiendum procliuis est: vix præsumitur in administrandis alienis iniustus.

Præ cæteris autem in omnes casus plurimum momenti in fama situm est: Ea enim vere si non omnia, at certa pleraque refert: Maiorem etiam iis, de quibus spargitur, cōciliat auctoritatē. Hinc Spartani in electione magistratus aliquot selectos non procul à populi concione, in domum quandam abdiderunt. Hinc sorte missa præconis voce competitorum nomina proclamabant: interim studiosissime obseruantes gestus & applausus populi ad euocatorum nomina. Cuius autem fauor apud populum maximus erat (quod facile colligere erat ex populi gestu)

dignus declarebatur, qui ad præsens officium adhiberetur. Plerique enim, qui communi plebis suffragio creantur, sunt quales vulgo censentur.

Curandum vero, vt in dignoscenda viri virtute pauperum suffragia, ditiorum votis præponantur. Opulentiores enim pluscule afficit ambitio. Pauperes autem de virtute Reip. salute, & cuius gratia æmulantur, plus cogitãt. Recordor hic rei alicuius gestæ, quæ non est prętereunda. Electo Romæ papa Marcello, Iaponensis quidam Bernhardus nomine sursum deorsum sub electionis horam concursabat, læta voce ingeminãs: præclarã esse & laudabilem electionem: vnde hoc sciret percontantibus; Ex nimia, respondit, pauperum lætitia.

Ætas etiam tum alibi tum hic potissimum est obseruanda. Quæ enim in iuuenibus animorum sunt vehementiores perturbationes & affectus, ineptos eos reddunt ad gubernandum alios. Qui enim parere, seque ipse compescere nescit, qui ille recte aliis imperabit.

Sed hic Scipionis virgulam non effugiam, si iuuenes ab administratione magistratus excludam. Sed vicissim Catonis cẽsuram timeo, si admittam. At non succensebunt iuuenes spero, modo ea, quę dicturus sum, attente audire non recusauerint. Dico igitur, puerilem & iuuenilem ætatem senili grauitati subiiciendam esse; nam illam parere, hãc regere & imperare decet. Sed, proh dolor, sunt omnia iam versa & transuersa, susque deque acta & transacta omnia; Appii & Catones vt cæci & delirantes senes explosi silent: noui oratores & senatores fiunt. Paris ante Nestorem iudicium dicit: sed

ſed attende, is pomum Veneri, non Iunoni, non Mineruæ dedit: magis ergo è re Troianæ ciuitatis fuiſſet, ſi pueri atque iuuenes ſenili imperio obtẽperaſſent, & vt in illa, ita in omni recte adminiſtrata Rep. fieri quidem debet. Naturæ enim ordo flagitat, vt iuuenes ſub diſciplina ſenili viuant, quippe natura à minus perfecto ad perfectum progreſſa iuuentutis vtile obſequium & ſenectutis illuſtre imperium docet; & ſane hoc verum eſt; nam iuuenes quaſi teneriores plantæ ſunt, quæ ne in curuum creſcãt, ſenectutis baculo fulciri ac ſuſtentari debent. Expedit ergo vt iuuenes ad tempus magiſtratu careant, ferulamque diſciplinæ prius ferant quam magiſtratum gerant. Ac quemadmodum ſæpe nauis aut fluctibus immerſa, aut ſcopulis alliſa perit, in qua gubernatores nauigandi imperiti ſunt: ita ciuitas illa cadat neceſſe eſt, in qua inexperti iuuenes ad puppim ſedent: è re ergo ciuitatis erit, ſi iuuenes ambitioſi magiſtratu careãt. Porro, quorſum Romani auguſtiſſimum ſuum regimen ſenatum, id eſt, quaſi ex ſenibus conflatum concilium appellarunt, ſi imberbis iuuentus ad magiſtratus ciuiles admitteretur, cuius ratio affectio, cuius experientia cæcitas atque ignorantia & propter æſtum caloris, & propter defectum ætatis ducitur. Inſuper natura hoc omnes docuit, ſcilicet iuuenes eſſe quaſi filios, quorum eſt obedire, & ſenes eſſe patres, quos imperare decet: non eſt ergo decorum, vt iuuenes magiſtratuum officio defungantur in ſenes. Poſtremo omnia teſtimonia tam humana quam diuina hanc rationem imperandi ac parendi laudant, damnantque contrariam. Cõ-

 clu-

cludã ergo illud quod ſacræ literæ me docuerunt: Væ regno, cuius rex puer eſt, væ ciuitati, in qua iuuenes magiſtratum gerunt. Quoniam ergo hæc ætas ſit vicina lapſibus, affectibus ſubiecta, implicata erroribus, raro conſtans, raro prudens, raro experta rerum; expedit vt potius filiorum more ſenili diſciplinæ ad tempus obſequantur, audiantque illud Ciceronis, 1. Offic. Eſt adoleſcentis maiores natu reuereri, exque eis deligere optimos & probatiſſimos, quorum cõſilio & auctoritate nitatur, ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenũ conſtituenda & regẽda eſt prudẽtia. Hinc ſapiẽter Plutarchus dixit: Iuuẽtus imperata faciat, ſenectus imperare debet.

Olim non admittebant legislatores ad Reip. adminiſtrationem, niſi qui eſſet opulentus. Hæc enim opinio animis eorum inſidebat, pauperiores & egenos in mulctis aliisque eius generis modum transgreſſuros, adeoque quæſtui ciuitatem habituros; diuites vero pecuniis aut affectibus minus circumagi, quin & diuites plerunque maiorem rerum experientiam habere exiſtimabant; inſuper ſplendidius ac honorificentius in ciuitate ſe gerere, multoque liberalius, ac magnificentius viuere quam pauperes. Verum hæ rationes parum habent momenti. Conſultius quidem eſt, fateor, globum ciuitatis diuitibus honeſtis quam pauperibus tametſi bonis committere. At omnem aditum ad magiſtratum honeſtæ paupertati intercludere, id vero iure improbatur. Virtus enim eum, quia ea præditus eſt, per ſeipſa animum frenare docet; quod niſi fecerit, parum in expellendo vitio profecerit: ſiquidem auaritia, ſimulac

ac radicibus actis in animo hominis inualuit, fœdius ſeducit diuitem quam pauperem. Hoc enim cupidine habendi aliquid duntaxat flagitante, ille omnia omnino in ſuum commodum conuertere conatur: Atque iterum neceſſitate pauperiorem ad aliquid delinquendum vrgente: ille auaritiæ (ſiquidem omnium malorum radix eſt) impulſu nullibi modum ſeruare poteſt.

Auctoribus quidem maximis & regendæ Reipub. ſcientiſſimis, ad iſtam ſententiam vti poſſem: ſed ego vnum tantum Platonem adhibebo: apud quem Socrates in 3. de Repub. libro, cum fabula quadam de hominibus armatis è terra editis, ad patriæ charitatem & mutuam inter ſe beneuolentiam ciues impuliſſet, tum deinde ſic inſtitutum ſermonem continuauit. Audi, inquit ille, reliquam partem fabulæ. Omnes qui in eadem ciuitate viuitis, fratres eſtis. Sed Deus cum vos informaret, iis quidem, qui nati & apti ſunt ad imperandum, aurum immiſcuit, iis autem, qui principibus in communi ſalute defendenda operam nauant, argentum: agricolis autem atque reliquis opificibus, æs & ferrum. Ita fit vt cum ab eodem principio ortum habeatis, vobis ſimiles plerumque generetis. Euenit tamen vt ex aureo parente interdum argentea ſoboles naſcatur: ex argenteo aurea. Et ſimiliter omnia ab aliis viciſſim oriantur. Iubet igitur Deus, vt principes ipſi primum ac præcipue adeo magnam curam ſuſcipiant inueſtigandi & inſpiciendi, quid in animis liberorum ſuorum immiſtum ſit, vt nihil omnino diligentius animaduertant. Quod ſi æne-

æneum aliquid aut ferreum, insitum in filiorum sensibus inspexerint: non impediantur misericordia, quo minus illis munus eorum naturæ conueniens assignent: & ad opifices aut agricolas dimittāt. Sin ex illis aliquid rursus aureum aut argenteū extiterit, honoribus afficiāt: & alios quidem ad vrbis custodiam & imperium: alios autem ad vrbis auxilium & militiam euocent. Insideatq; in eorum mentibus, fuisse olim oraculo prædictum, ciuitatē tunc omnibus bonis euertendam, cum ea ferri aut æris custodiæ commissa fuerit. Hæc Plato de principis officio, per Socratis personam disputauit. A quo reliqua omnino præclare, illa postremo diuinitus dicta sunt: omnes ciuitatis opes funditus interituras, cum æs & ferrum, hoc est, ingenium humile omniq; virtutis præsidio nudatum, Reip. gubernacula tractanda susceperit. Ob id igitur non solum homines industria & ingenio excellentes ex agris ad vrbis custodiam euocandos, sed etiam amplissimo genere natos, si degeneres extiterint, in infimam turbam coniiciendos esse statuit. Quod si verum est, omnia ornamenta, quæ cogitari possunt, virtutis excellentiæ deberi; princeps, qui Socratem audire voluerit, eos qui indigne patiuntur virtutem, in quocunq; hominum genere eniteat, omnibus ornamētis illustrari: omnium primos in agros deportandos, armentisq; præficiendos esse decernet. Nam si virtutis studio ipsius Reip. salus atq; dignitas continetur: is certe, qui virtuti aduersatur, Reip. opes infringit: & communem ciuitatis gloriā labefactat. Quamuis autē non potest princeps efficere, vt abiectus animus atq; demissus ad

rerum

rerum maximarum gloriam adſpiret. Poteſt tamẽ magnum animum & excelſum debitis ornamentis afficere.

Porro ſublimius aliquando expendendũ eſt, an iudicem extraneũ, an verò indigenam habere expediat. Ac ſane vt quod res eſt dicam, periculoſa admodum eſt in Remp. peregrinorum admiſſio, Periculoſum eſt (vt inquit ille) angues in ſinum, & peregrinos in vrbem ſumere: nam vt illi calore recreati mordent, ita hi libertate donati ciuitatem perdunt. Hinc Ariſtoteles: Qui inquilinos, inquit, aut advenas recipiunt in ciuitatem, hi fere omnes aut certe plurimi ſeditionibus conflictantur. Sed vt hoc ipſum argumentis probem, conſideremus quamlibet gentem, quæ proprios ſuos mores & ceremonias habet, ſi ergo alterius gentis populus in aliam ciuitatem migret, ſedem non animum mutari dicimus. Hoc dato ſequitur (meo quidem iudicio) grande periculum, ne receptis peregrinis antiqui mores ac leges in nouos & peregrinos commutentur. Sed quid citius parit ſeditionem quam legum morumque mutatio? Quid ergo periculoſius quam peregrinorum in vrbem admiſſio? Præterea, quorſum natura pares ſe cum paribus congregare docuit, ſi alienis moribus homines in ciuitatem traheret? Non vult natura, vt oues cum lupis, non vult prudentia, vt ciues cum peregrinis ſocientur. Philoſophia enim hoc ſuadet, quod contraria in eodem non poſſunt cohabitare loco: at peregrini maxima ex parte infeſti ſunt ciuibus, quibus cum verſantur. Huc adde, quod ſicut locuſtæ ſegeti ſunt, ita ſunt ad-

uenæ

uenæ ciuitati: nam vt illæ vastant & consumunt granum segetis: ita hi fructum ciuitatis vorant: quippe etsi rami sint eiusdem plantæ, à radice tamen non salutarem succum, sed venenum hauriunt, quo tandem infecta tota planta cadit. Sic Apolloniatæ, vt domestica hic exempla taceam, qui in Ponto Euxino habitant, peregrinorum seditione sunt agitati: Syracusani in suum malum seditiosos hospites susceperunt: Amphipolitæ receptis Chalcidensium colonis à patriis sedibus pellebantur. Sed quid in istis externis hæreo? Nonne populum Dei admissi hospites vt sentes & spinæ vulnerarunt? Certum est Salomonem peregrinis fœminis in idololatriam incidisse.

Verum enim vero non nego, interdum peregrinos iudices ac magistratus re ita poscente adsciscí posse. Sic peregrini iudices Florentiæ, Lucæ, Genuæ, alijsque Italiæ ciuitatibus ob Gibellinorum & Guelphorum simultates & machinationes, quibus vulgus se adiecerat, inuecti sunt. Florentia enim post obitum Friderici II. in pristinam libertatem asserta, aduersisque partibus aliquo modo pacatis, sopitisque domesticis bellis, ne diffidentiæ & contentionum opinio inter iudices existeret, dati sunt duo iudices, at peregrini, qui in causis ciuilibus ius dicunt. Alter horum, populi dux dictus, alter vero potestas.

Cum indigenis vero id mali plerumque coniunctum est, quod sibi facile persuaderi patiuntur à cognatis aliisque familiaribus, vt ipsorum præcipue habeant rationem, nec committant, vt iniuriam aut cladem aliquam accipiant, sed vt aliis

aliis anteponantur. Contra vero de extraneis timendum est, ne non imparatiores & infirmiores se videntes potentioribus coniungantur, spe certa freti fore, vt lapsi ab illis erigantur.

Mallem itaque inter vtrumque medium arripi, ita vt nec plane extraneus, nec inde, vbi officio præficitur, oriundus adhibeatur, sed alio ex loco, qui nihilominus principi pareret, accerseretur. Vnde recte à Marco Aurelio sancitum est, ne quis terræ suæ gubernator esset, & à Philippo Formoso Galliæ rege, ne quis vbi natus est, iudex esset.

Capvt XVI.

De mediis, quibus iudices & magistratus, vt in officio suo fidelitatem præstent, retinentur.

NON satis est principi summa prudentia elegisse iudices: requiritur enim insuper, vt etiam cogitet, quomodo eos retineat in officio, ne se abstrahi patiantur. Multoties enim contigit, vt, si ita liceat dicere, columba in coruum, & ouis in lupum transformaretur. Ne quicquam reperitur, quo animus hominis exquisitius, quam permissa ipsi magistratus potestate, cognoscitur. Tum enim verum efficitur illud: Honores mutant mores. Rarique inueniuntur, de quibus vere dici queat: Vir bonus ille est, cum fucum facere male factis possit, nihil tamen indecorum patret, honesti & æquitatis pulcritudine pellectus.

De imperatore Vespasiano legimus, quod præfectos vrbium & prouinciarum præsides tanta diligen-

ligentia & ſeueritate cohibuerit, vt in modeſtiæ & iuſtitiæ ſtudio non habuerint pares.

Diſtincti vero ſunt modi, quibus de fide & diligentia eorum reddimur certiores. Primus eſt, vt ſalaria ipſis promte perſoluantur, addita hac comminatione, ne largitionibus ſe dementari ſinant. Huius admodum ſtudioſus eſt rex Chinę. Ita enim victu, habitatione, armis, miniſtris, cæteriſque ad tuendam ſtatus dignitatem neceſſariis proſpicit: vt ſecuri curarum domeſticarum omni animi impetu in defenſionem iuſtitiæ, munerisque adminiſtrationem ferantur. Adeo profunde ſeuera hæc comminatio eorum animis eſt infixa, vt, niſi ieiuni & ſobrii, tribunali inſidere & ius dicere vereâtur. Si quis autem ſit tenuioris valetudinis, quam vt tantiſper ieiunium perferat, licitum eſt electuario aut alio pharmaco vti: vinum vero bibere omnino eſt interdictum.

Secundus modus in eo cõſiſtit, ne princeps ſuis officialibus & præfectis plenam det poteſtatẽ pro lubitu pronunciandi: ſed, quoad eius fieri poteſt, præſcripto legũ ſubiiciat, ſententia definitiua libera ſibi reſeruata. Leges enim & ſtatuta faciũt, vt raro, qui ea vere attendunt, errent: ſecus tamẽ fit, negotiis in vniuerſum ipſis permiſſis & demandatis: variis enim obnoxii ſunt perturbationibus. Quid quod præſides plena ſibi iudicandi copia facta minorem adhibent diligentiam, quam pręſens cauſa legumq; præſcripta requirunt. Verum progrediamur.

Romani, ne forte accuſarentur, metuentes, ſponte repreſſi & quaſi refrenati ſunt. Erant enim

ciues

ciues ambitiosi & inuidi. Neque quisquam tam potens erat, cui non esset aduersarius, qui non omnibus modis cõpetitoris honori officere tẽtaret. Hoc modo nõ tantum simultates sunt sublatæ, verum etiã iniuria, qua acceperant ciues, vindicata est.

Plurimum etiam conducunt, si grauius in eos animaduertatur, qui iniuste pronuntiarunt. Vnius enim iniusti pœna infinitos sæpe officij sui admonet, atq; ab iniustitia absterret. Cambyses rex Persarum præsidio Sisamni, qui pecunia corruptus iniustam tulerat sententiam, cutem detrahi eamque tribunali insterni iussit. Postea trucidati filio Otani in eandem sedem collocato mandauit, vt patris exuuias intuens recte iudicaret. Quot putas crudelitate huius supplicij perterritos, ne & ipsi iniqui iudices deprehenderentur, cauisse?

Nõ desunt principes, qui certas ad hoc personas eligunt, quos syndicos aut visitatores appellãt. Sed hic periculũ subest, ne eiusmodi exquisitores corrumpantur munerib. Quod ipsum commouit Cosmum, archiducem Toscanię, vt clandestinos aleret exploratores, qui tanquam aliud agentes passim se insinuabant, subditorũ dicta & facta accurate notantes. Quicquid etiã iniquius à iudicibus vel præfectis auditu vel visu exploratũ habebant, principi detulerunt. Et hęc ratio magis arridet, quam quæ de syndicis est.

Verum enim vero non nimiam semper fidem clandestinis istis exploratoribus habebit princeps, plerunq; enim in veritate vacillant, & quo negotium gnauiter se gessisse videantur, haud raro admodum mentiuntur, cum alioquin etiam cordati viri,

Persicum, barbarum & tyrannicum esse pronuncient, subauscultatores & otacustas cõstituere, qui omnibus rebus & agẽdis & dicẽdis aures admoueant, qui in omnẽ cætũ ac congressum hominũ callide sese insinuent, qui vitę & fortunis ciuiũ malitiose insidientur. Quis n. tutus foret, si tales in Rep. nebulones viuãt? Quis liber, si tales scorpiones magistratus alant. Pessima pars seruitutis est, subesse seruis: at tales carnifices in domo, in mẽsa, in sinu alere, est iugum seruitutis intolerabile; adeoq; seruilem metum in animis subditorũ hoc parit, quin etiam flam̃as seditionis sæpe mouet, quę sane à rege debent esse alienissima. Tyrannorũ hoc est, exploratores, & (si liceat nouum verbũ effingere) intelligentiarios habere, qui dicta factaq; ciuium notent, suisq; tyrannis referant & declarẽt. Id q́ satis factũ fuit Syracusis; hoc Hiero atrox ille tyrannus fecit. Prętetea tumultuante Marte istos habere licet, florente pace minus. Adde quod rex suspiciosus in suos subditos esse non debet atq; ita agere, contra libertatem naturæ est; cõtra dignitatem ciuilem, sine exemplo bonorum & contra legẽ charitatis. Quippe vt cancri inter rosas, lupi inter oues: ita exploratores inter ciues manent, hoc autem libertas, hoc honor ciuitatis, hoc lex amoris & charitatis negat. Postremo q́ si melius sit in Rep. apertos habere hostes q̃ dissimulãtes amicos, & si subauscultatores isti sint blandi dissimulatores, qui sub esca hamũ & virus gerunt, nemo est quin videat, admodũ iniustũ & periculosum esse, tales in Rep. tolerare. Cęterum animaduertendum est, vsum veneni aliquando etiam inter salutares medicinas admitti. Vt ergo ex

viperinis carnibus mithridaticum: ita ex serpētinis istis auscultatoribus aliquando vtile subsidium in ciuitate nascitur. Sed caute hic adhibenda est distinctio temporum, in quibus istæ hyænæ è suis latibulis & antris prodeant. Præscribunt quidā politici nostræ ætatis duo tempora, nimirū vel quando intestinæ seditionis est vehemēs suspicio, vel quando ab externo hoste facta inuasio. Huc quoque addunt vtile esse hoc genus sophismatis, si in suspectis & vicinis nationibus obscure & occulte adhibeatur. Speculatores & auscultatores in bello sacra philosophia approbat, eosdemque prudentia Lacedæmoniorum (qui sæpe istiusmodi vulpeculas Athenas miserunt) antiquitus approbauit. Ac iusta est etiam illorum praxis nostro tempore, si modo causam honestam habeat, iniusta vero, si solam speciē & laruam virtutis gerat. Iusta ergo princeps habebit causam, si eiusmodi emissarios ꝓtrudere, eaq; quę scire sua interest, cognoscere intēdit. Atq; tum, vti supra dictū, satius est, per exploratores quam per syndicum aliquid expiscari.

Vnicus enim syndicus pecunia facile flectitur: duo quoque: quamuis rarius. Multi autem propter sumptus principi sunt intolerabiles, aut populum exhauriunt, id quod de exploratorib. dici nequit. Ignorantur enim vulgo, neq; etiam se innotescere cupiunt: quapropter inuicem colludere, principique fucum facere & imponere nō possunt: omniaque minori sumptu princeps per eos conficit.

Alij principes ita rem aggressi sunt, vt ipsimet prouincias suas perlustrarent, causisque subditorum auditis, vita moribusq; inferiorū magistratuū

cognitis interessent negotijs aut reuiserent
præ cæteris maxime frequentauit Imperator
ianus, qui maximam imperij Romani parten
sens inuisit.

Arithbertus rex Longobardorũ ob iustiti
tis celebris alieno habitu assumto sæpius in
nes prodijt, quid de se & officialib. suis vulgu
tiret, exploraturus. Et, vt quod res est dicã, or
decet principes ipsosmet causas subditorũ c
scere. Prædicti enim modi interdum fallunt
ipsi præfecti.

Principes, qui subditorum causas alienis ta
oculis & auribus excipiunt, aliorumq; delat
nimiam fidem adhibent, multis modis suppl
tur, & fraudes, quibus à rei veritate abduc
sunt innumeræ, plane vt in humanam indu
non cadat illas amoliri.

Nobilis quidam, cui aulici mores perspec
erant, taliter olim ad me loquebatur: opus e
gi veritatem causarum plene cognituro vt n
quam sit surdaster, ne nugis assentatorum &
torum captus aberret: vicissim vero si in e
turri sit constitutus, vt prætereuntes tanqu
speculo propositos queat obseruare atque di
scere. Quando vero hæc fieri nequeunt, ess
regis, si interdum exploratores mittat, si d
faitis foro interdum præsit, si interdum causa
exaudiat, mutatoque habitu hinc inde euag
sic enim fore asserebat, vt vel ab inuitis à nih
opinantibus veritatem ediscat.

More laudabili vsurpabatur ab imperator
berio, vt vbicunque sederet aut prateriret,

ces commonefaceret officij, fideliter eo vt fungantur, leges tueantur, conscientiam ne onerent, litigantium actiones anxie perpendant, inculcans. Imitantur hoc etiamnum duces Venetiani. Non infrequens erat imperatori Augusto, multos auctores euoluere, gnomasque plurimas & Reipublicæ conseruandæ vtiles sibi decerpere: decerptas præfectis suis transmittere: prout quemq; his aut illis ad instructionem indigere cognouisset.

CAPVT XVII.

Singulares quædam de iure & iustitia commonefactiones.

MVLTA quidem occurrunt, quæ de iure exacte callere non esset incommodum: sed verba tantum de duobus faciamus: neq; hoc tanquam præcipientes, verum duntaxat admonentes.

Inprimis autē requiritur, vt ius sibi vbiq; cōstet: deinde vt mature sine inutili mora definiatur.

Supra de artificio iudices in officio fideles retinēdi diximus; sed nō sufficit assuefecisse præfectos, vt iustitiæ lancem æquo libramine gestent: si ipsimet principes libræ iugum pulsent, id est, fontes dimittant, nec deportandos & extremo supplicio dignos è medio tollant.

Clementia quidē maximum est in principe ornamentum. Iudicum enim est ex iuris præscripto & legum sententia decidere; principum autem iuris rigorem æquitate mitigare. Miserationem autem principi moueat, non quidem respectus personarum, sed eiusmodi circumstantiæ, quæ neq; iustitiæ neq; saluti Reip. fraudi sint.

Iustitiæ quidem nullo modo. Ea enim amussis & regula est omnium politiarum. Iis autem veniam dare, qui delicta suæ ignorantiæ prætextu excusare nequeunt, non est misericordiam adhibere, sed potius iniustitiæ patronum esse.

Neq; Reipublicæ. Siquidem subditi tributa cẽsusq; potissimũ eo nomine pendunt, vt à maleuorũ iniurijs immunes, vitam tranquille ac pacifice degant. Clementia autem nullo iustitiæ & Reip. respectu adhibita rerum confusionem parit & imperiorum certissimam tandem ruinã. Delictorum enim, quę latronibus & facinorosis condonata sunt, Deus vindictam à principibus sumit: cuius rei satis documenti sunt Saul & Achabus.

Afferendum & hoc est: Caueat princeps ne temere à cõstituta pœna recedat. Ioannes Vega, regius Siciliæ vicarius, multis aliquãdo deprecationibus solicitabatur, vt è primorib. illius regni quẽdam ob parricidiũ capitis damnatũ, clam tolleret: & pro clandestina illa iustitiæ administratione caperet triginta millia coronatorũ. Verum satis digne & grauiter respondit; Iustitiæ locum nullum esse, nisi in destinata sede exerceatur.

Altera commonefactio est de iuris sententia non protrahenda. Et hoc est quod omnes litigantes misere expetunt: quemadmodum ex libellis supplicibus, quorum infiniti quotidie ad principes magno agmine conuolant, videre est. Et, vt aperte dicam quod res est, dilatio iuris sæpe bonis suis ita exuit multos, vt quamuis bonam foueant causam, & secundum se pronunciatum iri certo sciant, tamen cum vident, rem nimis diu protelari,

ri, ſumtusque indies accreſcere, quibus exponendis non ſufficiunt, actionem deſerunt, nec litis definitiuam ſentẽtiam expectant. Quoniam ſumtus ſæpe ſortem & caput excedunt. Memini Lutetiæ quondam de ſex coronatis litigari: At finita lite ſexaginta florenos, qui lite pendente impenſi fuerant, pars victrix ab eo, contra quem ſententia lata fuerat, poſtulabat. Cum itaq; tanti ſumtus pro iure obtinendo fiunt, avide quidem iuris ſententiam expetũt pauperes, at fruſtra. Quapropter rem controuerſam amittere, quam in tanta dilatione iudicis ſententiam expectare malunt.

Porro quorumnam hominum malitia actiones ita protrahantur, notius eſt, quam vt pluribus hoc loco aperire opus ſit. Sunt nempe vt plurimum ij, qui artem placitatoriam ſiue aduocatoriam, vt aiunt maxime neceſſariam, ſuaſorio cooperimento ſubdole adornatam, plenis buccis ampullant; quæ ſane ars non eſt fere alia, quam ſcire iudicem perſuaſione demulcere, & ad omne arbitrium vti: ſcire iuribus ac inuentis gloſſis ac commentis, leges quaſcunque pro libidine fingere & refingere, vel iniquis quibusq; diuerticulis illas ſubterfugere, aut fraudulentã litem prorogare: Sic citare leges, vt peruertatur æquitas, ſic gloſſatorum aſtruere auctoritatem, vt ſubuertatur ſenſus legis mensq; legiſlatoris. Atq; in hac arte plurimum momenti habet, altũ vociferari, audacemq; & in litigando clamoſum & improbum eſſe. Isq; habetur aduocatorũ optimus, qui plures allicit ad litigandũ, & promiſſa ſpe vincẽdæ litis in iudicium impellit, ſtimulatq; impijs cõſilijs: qui venatur appellationes, quiq; eſt

egregius rabula ac iurgiorum auctor, quique g
rulitate ac linguæ viribus nihil non possit clama
sed & vera & iusta vno modo dubia & iniqua
cere: iustitiamque ipsam suismet armis profliga
peruertere, prosternere. Sed & ea etiam c
non sunt rerum, scilicet priuationes & silen
pretio exponunt: nam vt nullus eorum loquit
nisi ad mercedem; ita nec tacet nisi ad præmiu
exemplo puto Demosthenis, qui cum Aristo
mum fabularum auctorē interrogasset, quant
mercedis vti ageret accepisset, & responderet
talentum. At ego, inquit Demosthenes, plus
cepi vt tacerem. Causidicorum siquidē lingua t
damnifica est, vt nisi vinciatur muneribus, fieri
potest, vt non noceat. Ad horum autem class
referuntur etiam quidam notarij, quos tabellio
vocant, qui omnium fidem & licentiam ac po
statē apostolica & imperiali auctoritatē se obti
isse prędicant. Atq; inter hos sunt illi, qui forū eg
gie norūt perturbare, miscere lites, cōfundere c
sas, supponere testamenta, instrumēta, rescripta
plomata: tum egregie fallere, decipere, & vbi o
est, peierare & falsum scribere, omnia audere &
struendis dolis, fraudib. technis, calumnijs, laq
is, captiunculis, insidijs, tricis, ambagib., circū
tionibus se à nullo vinci patiūtur. Nullus pręte
notariorum tam integrū, quod vocāt, instrume
pscribere potest, quin rursus litem cōtestari nec
sit, si quis velit contradicere aduersarius. Nam
aliquid omissum dicet, aut falsum, aut fraud
subesse, aut aliam exceptionē opponet, qua inst
menti aut notarij fidem impugnet. Atq; hæc f

illa iuris remedia, ad quæ litigantibus confugiendum esse docent: hæ illæ vigiliæ, quibus iura subuenire dicunt. Huc spectant etiam vastissimi quidam gigantes, qui contra Iustiniani edictum, tot glossarum, commentariorum, expositionum ingẽtia innumeraque volumina, vnoquoque illorum aliter atque aliter interpretante genuerunt. Præterea tot opinionum procellas, tot vaferrimorum consiliorum ac cautelarum syluas infelicissima fœcunditate parturierunt, quibus aduocatorum instruuntur nutriunturq; nequitiæ, qui tam celebri illorum iurisperitorum per singulas periodos & paragraphos, nomenclatura pudorem suum obstringuut, ac si non potius rationibus constet veritas, quam confusis testimonijs ex tam nugantium opinatorum colluuie adductis, penes quos tanta laus est contentio atque discordia, vt qui non dissenserit ab alijs, qui nescierit nouis opinionibus aliorum dictis contradicere, ac iudicata omnia in dubium reuocare, & bene inuentas leges per ambiguas expositiones ad sua figmenta adaptare, is parum vel nihil doctus habeatur.

Cæterum veris ac candidis iuris iustitiæque patronis nihil hic derogamus, quin potius summopere colimus & veneramur. Iniquissimam illam ac teterrimam legum prostitutionem, id quod boni omnes nobiscum queruntur, duntaxat execramur ac damnamus.

Ac sane operæ omnino pretium facturi forent, si qui viri eruditiores, in hoc rerum omnium statu perturbatissimo, de remedijs, quibus confusionibus hisce atq; inde nascentibus incommodis ob-

uiari posset, serio cogitarent, modumq; statuerent, quo & res controuersæ citius diffinirentur, lataq; sententia diffinitiua executioni etiam mature mandentur. Tentatum id quidem sæpenumero à bonis ac eruditis viris, tentatur adhuc dum hodie. Bene sperare iubet ipsius rei facilitas. Euētus, Deo fortunante, omnium bonorū desiderio satisfaciet.

Iulius Cæsar, quantumuis bellorum dumetis implicitus, non tamen erubuit de eiusmodi rebus cogitare. Quamobrem cum ius ciuile dispersum videret, eruditioribus viris id negocij dedit, vt vtilissima quæque decerpta in ordinem redigerent. Quin & Vespasianus magnam adhibuit diligentiā in promouendo iuris processu: adeoq; quibusdam selectiorib. potestatem succinctiori iuris processu vtendi dedit.

Nec minor enitebat cura in Tito Vespasiani filio, qui odio dilationum vetabat, *De eadem re pluribus agi: & quæri, de cuiusquā statu vltra certos annos.* Rex Hispaniæ nō ita pridem ad senatum Mediolanensem scripsit, si quem sciret, qui haberet expeditiorem & breuiorem in iure procedēdi modū, eumq; commonstraret, rem sibi accidere gratissimam.

Leges & statuta plura sunt, quam vt enumerari queant: sed forsitan tantopere non obstarent, nisi vitiata hominum consuetudo dissimiles & discrepantes opiniones aut explicationes introducendi & specioso colore fucandi inualuisset, & nisi veritati tenebras offundere, & liquida reddere illiqда didicissent. Hinc etiam fit, vt nunquam deterior iuris fuerit cōditio, vbi tamen plus, quam antehac vnquā, de eo laboretur, quam hodierno tempore.

Haud

Haud tamen est pernicies maior, atq; sunt ipsi doctores, quibus assidua negocia facessit calamus. Quamuis enim sæpenumero exiguam iuris intelligentiam habeant, numerum tamen complent. Adeo vt plerunque, non qui optima, sed numero plura adduxit, causam obtineat. At potius in defendenda veritate ipsam iustitiam magis quam auctoritatem, magis vim argumentorum quam verborum volubilitatem ponderare decebat.

CAPVT XVIII.

De liberalitate, & primum eleemosynis.

LIBERALITATIS vis magna est in conseruando & muniendo quolibet statu. Conspicitur autem in duobus: Vno: in subleuanda pauperum inopia: altero: in promouenda virtute.

Non est quicquam in amplissimo hoc mundi theatro, quod conuenientius sit regi, quod pulcrius, & ad extrahendam pietatis famam cõmodius, quam si pauperum inopiam leuet. Decantatissima est passim in sacris literis immensa Dei misericordia, paternaq; cura, qua pios & exulantes respicit, mireq; tuetur. Similem earum omnibus, qui in imperio sunt, quam seuerissime commendauit.

Neq; quicquam meo arbitratu fingi potest, cuius vis maior sit ad animos priuatorum principi deliniendos & deuinciendos. Hebræi sibi persuasissimum habebant, quas conferebant eleemosynas, neruum & vinculum fuisse stirpis suæ conseruandæ, propagandæ, imo quibus felicissime ad honorum fastigia ascendisset. Ita videmus præstantissi-

tiſſimos principes, qui Chriſtianiſmo addicti fuerunt, beneficentiſſime eleemoſynis egenorũ miſeriam ſubleuaſſe: quales fuerunt Conſtantinus, Carolus Magnus, Theodoſius & alij plures.

In quorum numerũ iure referendus eſt Robertus rex Galliæ, qui eleemoſynarum largiſſima erogatione ſuum imperium non tantum roborauit, ſed etiam in familiam Hugonis Capleri, cuius erat filius, deriuauit. Semper ille mille pauperes alebat, proprijs ſumtibus curans, eos ſecum transportari, vt apud Deum pro rege deprecarentur. Ludouicus IX. qui ad annos 44. fauſtis auibus imperij clauos tenuit, ſemper centum viginti, ſed quadrageſimarum tempore centum quadraginta pauperes alere ſolebat. Prætereo iam Ludouicum illum, ducem Saphoiæ, qui in conferendis eleemoſynis in pauperes, in cibandis famelicis, veſtiendis nudis, alioq; modo ſubleuandis non habuit parem.

Tametſi vero liberalitas omni tempore multũ decoris adferat: tamen quoad præſens inſtitutum in certis caſibus non caret ſua virtute & efficacitate: potiſſimum ingruente publica calamitate, fame, annonæ caritate, peſte, terræmotu, incendijs, inundatione, hoſtili impreſſione, bellis, aut ſimilibus, quibus animi hominum conſternantur.

Titus perfectiſſimum illud exemplar & idæa boni & præclari principis (vnde & voluptas hominum dictus eſt) tempore peſtis alteriusve calamitatis non tantum cura ſua paterna ſe exhibuit miſericordem magiſtratum: verumetiam opinionem de ſe conceptam dictis & factis confirmauit: idque per literas conſolando afflictos, aut quoad licuit, remedijs auxilijsque opitulando. Ne-

Neq; vero vlla calamitas quantumuis maxima deterreat principem, quo minus saltem specimina quædam suæ commiserationis edat. Sic factitabat Cæsar Augustus, cum dux suus Varus magnam illam cladem in Germania accepisset. Ioram rex Israelis obsessa vrbe Samaritana magnaq; annonæ caritate gliscente, cilicio se induit iram Dei sua resipiscentia placatum: condolentiamq; ob communem calamitatem testatum, &c.

Commodior ansa beneuolentiam subditorum captandi, principi præberi nequit, quam publica illa miseria. Tum enim tanquam seminarijs, beneuolentia sua (vt ita dicam) disseminata, amorem subditorum cordibus implantabit: nihil dubitans, quin amœnissime efflorescat, largissimosque fructus effundat: plane vt centuplum emolumentum sit sperandum.

Quo quisque principum in sublimiori statu est, eo magis officium suum id requirit, hoc studiosius id imitabitur. Priuato enim priuatus vrgente necessitate suppetias ferre: sed publicam calamitatem solus princeps auxilio suo potest subleuare.

Esto autem, in eiusmodi casu vt priuatus inopiam publicam velit subleuare; princeps tamen non committet, se hoc casu ab inferiori præueniri palmamq; liberalitatis sibi eripi. Quid quod maximo cum periculo coniunctum est, si tota Resp. vni alicui priuato adeo sit benefactis obstricta. Mature admodum hoc suboleuit Romanis: ideo enim Cassium, Manlium, Capitolinum, & Gracchos trucidarunt: quod benigna & effusiore largitione commeatuum tempore famis, partim qui-

bus-

busdam legibus arctius populum Romanum; quã ciui conueniebat, obligassent.

Permultum autem ad conciliandum subditorũ amorem, & vehementius eorum animos inflammandos facit, si magistratus nonnunquam occasiones, quæ variæ interdum offerũtur, negligat, eo fine, vt subditi paucioribus oneribus premantur. Marcus Aurelius bellum gerens cum Marcomannis, ne subditi grauius, inuectis nouationib. afflicti exhaurirentur, maluit omnia vasa argentea & aurea, omnia clinodia & gemmas, vniones, artificiosissimas picturas omniaq; aulęa, quæq; ipsi pretiosissima in delitijs habebantur à maioribus suis coaceruata & relicta publicæ præconis voci subijcere & diuendere: atque inde pecunia confecta bellum illud grauissimum & diuturnum gessit.

Capvt XIX.

Quomodo virtutis studium liberalitate excitetur & propagetur.

Liberalitas non tantum pauperũ tenuitati subsidia affert: sed etiam multum ad instaurationem & culturam virtutis confert. Neq; enim liberalitatem comitatur inuidia, quoniam in personas dignas confertur. Quin & hoc admodum præclarum in ea cernitur: quod est sapientum promotrix, artium liberalium cultrix, sapientiæ auctrix, religionisq; orthodoxæ, quæ summum decus & ornamentũ politijs omnibus addit, felicissima propagatio. Maius est hoc: quod ea subditos principi arctissime obstringit. Qui enim literarum humaniorum dotibus aliarumq;

rumque rerum, quarum honestas cũ vtilitate coniuncta est, peritia sunt cumulatiores, ij quasi capita populi sunt, ad quorũ placita & cõsilia vulg⁹ se cõuertit. Si itaq; reges & principes beneficẽtia alijsq; officijs sibi deuinxerunt peritos illos viros, fieri nõ potest, quin pariter cum his etiam populum sibi oligarint. Ita omni tẽpore principes ac viri illustres viros illos, qui singulari sapientia præcellere credebantur, adâmarunt, & hoc ipso virtutis studiũ auxerunt. Alexander Magnus edicto vetuit, ne quis se, præter Apellem, pingeret, aut alius præter Lysippum duceret ęra fortis Alexandri vultum simulantia. Cæsar Augustus, quamuis ab omnibus in magna existimatione habitus, noluit tamen nomẽ suum nisi à viris laudatis laudari: Vnde etiam prouinciarum pręsidibus seuere edixit, ne suum nomẽ poetarum aliorumque auctorum scriptis inseri, adeoq; non tam nomen, quam auctoritatem obscurari paterentur. Imperator Theodosius, vt quidam volunt, amplificaturus artes liberales, aperuit Academiam Bononiensem: doctoribusque plurimis & stipendijs amplissimis Romanæ Academiæ accessionem adiunxit. Imperator Iustinianus, quãuis literarum expers, eã sapientia valebat, vt literatos studiaq; humaniorum artium maximo fauore prosequeretur. In hoc negotio multis parasangis cœteros fere omnes superauit Carolus Magnus rex Galliæ. Nam (vt nihil hic referam de ludis literarijs amore & emolumento Græcæ & Latinæ linguæ ab ipso passim institutis) Academiam Parisiensem, & Patauinam fundauit: Bononiensem etiam, quæ fere iam conciderat, restaurauit. Qua potuit diligen-

gentis, præclarissima quæque ingenia ad virtutem accẽdit, artes liberales in lucẽ pertraxit, omnemq; virtutum chorum nitori suo restituit. Neq; tanta industria caruit insigni vtilitate: siquidem omnes virtutes tum temporis tanquam maturitatis perfectissimum vigorem assecutæ sunt, vt quasi miraculi loco habeatur, summæque apud omnes semper fuerit admirationi. Hoc virtutis amore nõ minus quam gloria bellica, vt Carolus Magnus diceretur, assecutus est. Imperator Constantinus duces, Musarum & Gratiarum alioquin exors, maximis laudibus studia humaniora efferens in summis delitijs habuit eruditos: adeo vt nonnunquam diceret, malle se ex artibus quam administratione imperij inclarescere & nobilitari. Otto III. summam omnium admirationem in se cõuertit, dum iuuenis adhuc liberalibus artibus beneficẽtissime promotis, doctos vnice diligeret.

CAPVT XX.

Peculiares quædam cohortationes de liberalitate.

TRIA in exercenda liberalitate obseruanda veniunt. Primum: Ne conferatur in immeritos. Si enim indignis opem ferimus, non modo beneficia pessime collocamus, verum etiam ipsi virtuti, ijsque qui bene meriti essent, insignem inferimus iniuriam. Hinc est, quod subditi principib. suis in immeritos prodigis magis quam liberalibus, beneficentiam obseruantes, alia etiam meditãtur, quibus apud principem gratiam inire, eiusque munificentiam soli alicqui virtuti

tuti iure debitam se adepturos sperant. Basilius Macedo reuocatis omnibus donarionibus, quæ ab intercessore suo ex publico ærario indiscrete etiam in indignos collatæ essent, publice proclamari iussit, vt dona, si qui illegitime & indigne accepissent, restituerent.

Secundum est: Ne nimijs largitionibus liberalitatis modum excedat. Princeps enim nimius in erogando, eodem gradu diu haud subsistere, neq; quin tyrannorum modo in aliena bona inuolet, sibi temperare potest. Nero imperator intra annos quatuordecim vltra 10000000. coronatorum donando insumsit. Quo autem largior esse posset in assentatores, re familiari viros bonos exuit, opulentioresque ad extremam pauperratem redegit: non alia ductus ratione, quam vt vappas & nebulones, infimæque conditionis homines ditaret, & ad honores perduceret. Itaque Galba iustis stimulis impulsus vniuersas donationes post Neronis obitum irritas fecit.

Denique in minimis poni non debet: Ne liberalitas simul & semel effundatur in bene meritos, sed successiue. Cui enim pauca dedit liberalitas, nę ille bona spe tenetur, fore vt paulo post splendidiora accipiat, interim agnoscens, se benefactori multis modis deuinctum. In quos autem nimia & exuperantior fuerit, nonne putas eum alia media, quibus ad lucrũ sibi paret viam aliam, tẽtaturum. Quemadmodum enim tenues, continuæ tamen pluuiæ, terram felicius humectant, quam subiti densique imbres: sic vis liberalitatis legitime adhibitæ tam in conseruanda quam retinenda gratia, amore remune-

munerationisq; promtitudine eius, qui beneficia accepit, arctior est & efficacior.

Cæterum cum tanta liberalitatis & magnificētiæ vis sit in viro principe, vt ex hostib. amicos, ex alienis suos, ex infidis fidos faciat, peregrinos quinetiam & in extremis terris agentes ad sese amandū alliciat; non incongruum me facturum arbitror, si aliquanto amplius hic de ea verba fecero. Siquidē princeps ita se geret, vt ab omnib. ametur; id autē assequetur liberaliter agendo, vt & à singulis & ab vniuersa multitudine publice priuatimque charus habeatur. Vt autem honestior ac dignior liberalitatis ipsius forma appareat, fœdam ac deformem auaritiæ faciem prius detegemus, ac quā indigna sit viro principe, ostendemus. Etsi enim cupiditas habēdi est naturalis, vnde auaros longe plures quā largos inuenias, tamen cum non heroicæ indolis indicium, sed deprauatæ naturæ vitium sit, ob id ab omnibus bonis odio habetur. Nam & iniuria afficit quos minime decet, dum sua illis aut insolēter aufert, aut dolo subtrahit, & perperam parto sic parcit, vt nec sibi ipsi commodi sit, nec quibus maxime prodesse debeat, illud communicet, nec publice priuatimve beneficium vllum conferat. Cumq; insanabilis propemodum morbus sit, fieri videmus, vt in senibus, qui pleriq; omnes tenaces sunt, cum ætate simul crescat, & quanto minus ad viuendum spatij superest, tanto plus instruendis intenti opibus, timidius necessaria promunt; quinetiam sæpenumero, quos adolescentes ac iuuenes videris profusiores, eos ingrauescente ætate astrictiores factos intelligas. Quamuis autem auari oēs

maxi-

maxime cupidi sint, teneanturq; ingēti auiditate, sintq; ad rem attentiores, ac supra quam oportet ac decet, pecuniæ inuigilent, cui etiā seruire videātur, sunt tñ aliquot eorum species: neque enim per auaritiam vno tantū modo peccatur, neque ad habendam rem omnibus idem est consilium. Sunt. n. qui reb. suis parcētes, summo etiā studio rei familiari conseruandæ intenti, & quā potest minimum de suo impēdentes, ab alienis cōtineant, bonitate quadā naturę ita victi, vt re sua cōtenti, nihil turpe, nihil contra leges contraq; humanitatem habendi gratia faciunt. Hos nominare parcos cōsueuimus, eamq; animi institutionē maiores nostri parsimoniam dixere, quę in priuatis quibusdā tenuiq; in re constitutis ac laborantib. multitudine liberorum, humanisque necessitatibus circumuentis, laudari merito potest. In regib. vero ac principibus, adeoq; ijs, quorū res est opulentior atq; auctoritas maior, quomodo laudari possit tam minuta diligentia, q̄ panis etiā miculas colligat, nequaquā video. Sergiū Galbam, qui Domitio successit Augusto, quanquā alieni non appetentem, iure tñ ætas illa plurimum carpsit, q̄ suæ quidē pecuniæ parcus cum esset, publice etiam auarus foret: neq; enim aut secula illa, dignitasq; senatoria, aut opulentum Galbæ patrimoniū eā parcendi ac cōseruandi diligētiam, nec aurea sella tanta è publico auaritiā patiebatur. Didij Iuliani, maximi & potētissimi viri auaritiā qs ferat? q porcellū leporéve domo ad se missum in triduanas partiretur cœnas; sæpe etiā cū nulla religio aut abstinēdi causa subesset, leguminib. oleribusq; solis cōtentus cœnaret. Quo vt nō min⁹ sordid⁹, sic

fortasse magis accusandus Pertinax Augustus, qui inter priuatum & imperatorem nihil interesse putauerit, dimidiatas lactucas, carduos etiam dimidiatos apponere conuiuis solitus: ac si quando ad amicos de cœna mitteret, binas tantũ offulas aut paucula poma; atq; vbi opipare magis egisse videri vellet, gallinaceos lumbos mitteret. Quid .n. principe indignius, quam vt, qui tam late imperet, animũ tam angustũ etiam in vilissimis rebus habeat?

Porro parsimonia quæuis sordida merito omnibus bonis suspecta est, potiusque auaritia quam parsimonia dici meretur. Sunt autem sordide parci illi, qui in vtendis pecuniis nimis effracti ac minuti atque etiam concisi, & vt, ita dixerim, exangues sunt, quorũ exoleta semper vestis, mẽsa tenuissima & sordida, supellex exilis eaq; carie exesa, aut si qd forte in domo splendidiusculum fuerit, ab vsu ipso sepositum, demum domestici omnes sumtus perquam tenues & emendicati, & minutissimarum rerum importuna diligentia & cura; quos etiam seipsos accusantes videas apud Comicos, quod se geniumq; suum comparcẽdo defraudent; qui tametsi nihil ex alieno rapiunt, non tamen id faciunt honesti gratia. Ac si quis tenacitatis causam ab ipsis quærat, hoc se excusare solent, nempe, si dando rẽ minuant, ad turpia facinorosaq; impellantur. Sed reuera hoc magis timent, ne si ab alienis non contineant, non possint tueri sua, dum alios in se prouocant: diffidunt autem ipsi sibi, atque ab inferenda iniuria manum cohibent, ne ipsis rursus inferatur, adeoq; ob metum, non sponte cõtinent. Atq; hi partim tenaces adstrictiq;, partim aridi atenua-

tenuatique cum sint, ipso nomine præ se ferunt de suis fortunis aut nihil aut quamminimum, cum sua omnia tam arcte atq; districte teneant, atq; ex arido quidem nullus manet succus, nihilq; prorsus effluat, ipsiq; vt attenuati atq; abiecti, de minima ac vilissima re, nimis anxij atq; solliciti sint, quorũ qui clamores sunt, vbi quid è mensa decidit, vbi quid è penu minus parce promtum atq; administratũ est. Eorum quam ridicula vita sit, quam etiã misera, Euclio ille Plautinus docet, qui aquam plorat, cum lauat, effundere, qui vnguium præsegmina à tonstrina domum referat.

Verumenimuero excusationem propemodum meretur hęc tenacitas, in ijs pręsertim, qui tenuioris sunt fortunæ, domesticaq; rerum omnium penuria premuntur: at in viro principe nequaquam, quippe qui ab omni tenacitatis aut auaritię genere debet esse alienissimus, scireq; ac meditari sępius id, ꝙ vulgo dicitur: nihil dare, nihil alteri de suo conferre, nihil publice priuatimue impertiri, omnino abiecti ac degenerantis esse animi. Ac constat ex historijs, auaritiam principũ vt plurimum certissimam ipsorum interitus fuisse causam. Ostendit id exemplo suo Persa, vltimus Macedonũ rex, à Paulo Æmilio superatus ac captus. Nam à reliquis militibus desertus pauso antequam caperetur, magnarũ promissionum spe paucos quosdam Cretenses secum retinuit: promissorum pignus fuere data aliquot aurea vasa. Cum autem Cretensium præsidio in tuta se loca recepisset: pollicitus se pecuniã daturum, vasa à Cretensibus recepit, & cum vasis pecuniam quoq; retinuit. Itaq; ab ipsis etiam Creten-

ſibus deſtitutus, cum nullo alio quam auro comite in Samothraciam profugiſſet, ab Æmilio captus, Romam in triumphum, quemadmodum tanta auaritia dignum erat, perductus fuit. Nam cum in bello pluris aurum quam homines feciſſet, tādem experiēdo cognouit, aurum ſe, quia homines, quibus aurum defenderet, non habebat, vna cum libertate ac regno amiſiſſe. Idem accidit filio Tygranis, regis Armeniæ. Cum enim Tygranem Pompeius deuiciſſet, & is ab eodem Pompeio in regnis, quæ ante poſſidebat, reſtitutis, in Romana caſtra ad ſalutandum Pompeium veniſſet, maiore natu filiorum proſequente, à toto exercitu amanter exceptus, & à Pompeio cœnæ honore dignatus, poſt epulas Pompeio totique exercitui ingentia munera contulit. Cum autem poſtea filius quoq; inuitatus eſſet, reſpondente eo, ſe tanti cœnam emere nolle. Indignatus Pompeius cuſtodiri eum iuſſit, ac Romam in triumphū duxit. Nam patre eius ob liberalitatem in regnis relicto auarum filiū, qui abiecto erat animo, vna cum regno libertate quoque priuauit. Ridiculū eſt, quod de auaro quodā legit, qui cū particula hordei ſingulis ab equis clam ſubducere è præſepibus conſueuiſſet, ſecreto quodam aditu ad ſtabulū à ſe facto, tandē à magiſtro ſtabuli pro fure deprehenſus, in tenebris digne vapulauit.

Neq; tamen hæc eo à me dicuntur, ꝙ ſtatuam, heroicum eſſe, abligurīēdo omnia diſſipare; quinimo non tantum deſipientis aut potius dementis; verumetiam flagitioſi hominis eſſe dico. Tametſi autē Ariſtoteles putat, tyrannos ac reges prodigos minime dicendos, quod tam multa poſſideant, vt

dan-

dandis vel vtendis illis vix abijcere modũ valeant, ꝗ quidem, vt ipse putat, non est facile satis. Tamen ipsi scimus, Alphonsum, Neapolitanorum regem, licet plurimis & populis & nationibus imperaret, ac pace ocioq; permulto frueretur, faciendis tamẽ ingentissimis sumtibus, edendis magnificẽtissimis ludis, spectaculisq; & omnis generis rerũ effusionibus eo processisse, vt conflato ingenti ære alieno, cum satisfacere creditoribus nequiret, tandem decoxerit, ac dolore iraq; permotus, regij census ministros plerosq; mulctę nomine, pene bonis omnibus spoliauerit. Domitiũ Neronẽ Augustum sumtus im̃oderatissimi quo redegerint, cui est ignotũ? Quocirca opulentissimi etiã reges, dum ꝓfundunt sua, dum nullam facultatum rationem habent, ipsi quoq; eo deuenire, quanq̃ minus sæpe, aliquando tñ solẽt, vt exinanito ęrario rei familiaris angustijs pressi, atq; ad rapinas cõuersi, ad tyrannidem dilabantur, cuius rei maximũ exemplũ Nero, de quo paulo ante dixi, præbuit. L. Commodus, Antonini Augusti filius, erga alios quanquã parcissim⁹, luxuriæ tñ immoderatissimus sumtib. seq; ęrariumq; ita exhausit, vt deficiente pecunia, quo itinerarium ęs exigeret, in Africã se ad constituendã prouinciam transmissurũ finxerit. Alphõsus rex, vt magnã auri summã à sacerdotib. exigeret, traiecturum se eum exercitu in Græciam aduersus Turcas solẽni voto, facta etiam re diuina, publice professus est. Vides quo imperatoris optimi atq; opulentissimi filium, quo regem præstantissimũ effusio cõpulerit? Turpissimũ est omnino fallere, in regib. vero lõge turpius, ꝑsertim q̃stus gratia. Idẽ hic Alphõsus, quan-

quam esset, vt dixi, profusior, huiusmodi tamē homines cisternæ rimosæ persimiles dicebat, quas vt nullus impleret imber, sic hos nulli, quamuis magni ꝓuentus rerumq; cōpendia, exatiarēt, fieriq; ꝓpterea vt haud multo post dissipando exhausti egerēt.

In quibus illa vehementer sunt reprehendenda, quod in homines indignos, in ministros fœdissimarū voluptatū, in adulatores, in mimos, in contaminatissimos quosq; sua congerant, ab honestis ac ꝓbis viris manum subtrahentes, eos autem diuitijs honestantes, qui diuitijs minime digni iudicentur. Quocirca familiaritates flagitiosorū hominū sibi adiungunt, quibus etiā sese totos dedunt, voluptatibus capti atq; assentationib. deliniti. Varius Augustus, qui Heliogabalus dictus est, quemque vt omniū effusissimū; sic etiam inquinatissimum iure possumus dicere, libidinū suarū ministros in senatum legit, sine vlla ætatis ratione, quasi parū esset, honores ipsos ac magistratus vendere: at quam ob causam, vt haberet vnde anserū iecinoribus canes, phasianis ac psittacis leones pasceret, vt in lucernis balsamū ad lumen nocturnū intingeret; qui cum è familiarib. quidam ei diceret, Quid malum, nonne paupertatē exhorrescis? Atqui, inquit, quid melius, quā vt ipse mihi hæres sim meæq; vxori. Eiusmodi igitur homines, ni in ipso cursu habenas cōtineant, breui in præceps delati, multisq; simul vitijs obruti, pessum eant necesse est.

Cum igitur neq; auaritia, quippe quæ abiectum atq; effractum, neq; prodigalitas, quæ dissolutum animum arguit, in virū principem cadere debeat, restat vt liberalis viri nomen insectetur; cum enim libe-

liberalitati maiores nostri nomen inde fecerint, quod libero homine maxime digna esset, quodq; ij, qui ea vterentur, potissimũ libere agerent, (cũ pecuniæ seruire auaros putarent) liberalitatẽ viro principe maxime digna esse per se liquet. Liberalis autẽ viri nomẽ assequeт, si in pecunijs adipiscẽdis ijsdemq; dandis & cõferendis cũ delectu modũ adhibuerit. In quibus etiam erogandis, vt prodesse quamplurimis studebit, sic in comparandis nocere nemini, nec à recto honestoque recedere. Itaque & capiet ipse quidem & emolumenta quæret, fortunasque suas non negliget, nec per incuriam perire patietur. Idem quoque libenter admodum de suo tribuet, atque hæc omnia cum delectu atq; mensura. Erit autem ita commodus alijs, vt iustitiam prudentiamq; retineat, sine quibus liberalitas nulla est. Quæret igitur & capiet, & rem familiarem tuebitur, vt habeat vnde det. Quid enim dementius, quam quod libenter atq; honeste facias, non id curare, vt diutius & erga plurimos possis facere. Quocirca & rei familiaris cõmodis operam dabit. Qua in re qui effusi sunt, peccant, dum sua hinc per negligentiam, illinc per effusionẽ perdunt, & in danda pecuniæ rebusque familiaribus opera honestatem sequetur, quam auari plerunque aut cæci cupiditate non vident, aut præcipites calcant. Idem conferendis etiam muneribus promtus ac pronus erit, à quibus auari non modo abstinent, sed metu, ne ipsis desit, minutissimis etiam sumptibus faciendis animo deficiunt. Eum quoque in munerando delectum habebit, vt à recta ratione non declinet, à qua prodigi quam longissime aberrant.

Nam & quos minime oportet, & largiore
oportet manu pſæpe donis afficiunt, vt aut
aut nullam, interdum etiam parũ rectam, tu
rum quib. donant, tum ſuam ipſorum qui do
rationẽ habeant. Etenim, vt dixi, liberalitati
exiccãd⁹ nõ eſt, & honeſtas vbiq; ipſa amplec
Cumq; donãdi ratio eo ſpectet, vt quib. poſſit
pe & multũ ꝓſit, nõ eſt in alios ita ſin⁹ excuti
vt ſui ipſi⁹ im̃emor videat̃, quin ſeq; ac ſua ſic
vt habeat, vnde ſubminiſtrare ac ꝓdeſſe alijs q

Cum autem liberalitas in danda pecunia m
ocritas quędã ſit, adeoq; ſine delectu eſſe neq
(neq; n. retineri medium ipſum ſine recta rat
poteſt, è qua delectus manat) ꝓinde eiuſmod
delectus, vt & quid det, & quantũ etiã det, & c
quando, atq; etiã quomodo & quam ob cauſam
ligenter conſideret, in quibus omnibus cum
ctam rationem ſecutus fuerit, illud etiam vide
ne à fine ipſo, qui liberalitati propoſitus eſſe de
turpiter deflectat.

In habendo igitur delectu, quo vndiq; ſibi l
ralitas conſtet, videre etiã atq; etiam oportet,
det, in quo ne peccetur, & ſua ipſius & illius pe
na conſideranda eſt: deinde quæ ſint illius mer
quæ expectatio, ꝙ ſequatur vitę genus, quib. d
ctetur, quæ etiam ætas. Itẽ, ſi ciuis, peregrinus, l
ſpes, familiaris, propinqu⁹, vetus an nouus amic
& talia quædam, quæ perſonæ ipſi videntur adiu
cta, quæq; nulla ſunt ratione negligenda. Sic M
cus Aurelius ad paternum patrimonium cum ſo
re diuidendum à matre vocatus, vniuerſum ſor
cõceſſit, auitis tantum bonis contentus, nõ igno

uit virum se, illam vero & mulierem & sororē esse. Quid mirum, cum in imperio cōstitutus, nihil magis aut timuerit aut deprecatus sit, quam auaritiæ infamiam, quam vt deterrimum malum & imperij labem detestatus semper fuerit. Scipio is, cui postea Numantino fuit cognomen, integram Fabio fratri hæreditatem concessit. Agesilaus, quæ ex Agidis bonis delata ad se essent, cum intelligeret, cognatos suos inopia pressos, cuncta ex æquo cum illis diuidere maluit, licet iure ac ciuium iudicio ad se tantum peruenissent. Ælius Adrianus notum sibi olim in militia, cum scabie laborantem animaduertisset in via, corpusque ipsum parieti atterentem, quod seruum, à quo curaretur, nullum haberet, statim & seruis illum donauit, & ad victum necessaria ministrari iussit. Idem cum intelligeret quosdam, qui Romæ docuissent, propter ingrauescentem ætatem muneri amplius satisfacere non posse, ætatis ac diuturnæ professionis ratione habita, eos diuitijs honoribusq; honestauit ac vacare vitæ reliquū iussit. fœminis etiam plurimis, vnde familiā honeste alerent, salaria cōstituit, nescias, liberaliusne an magis cōsiderate. Antoninus cognomento Pius, quos prouincijs profecisset, eos & locupletauit, & ornamentis consularib. donauit, rhetoribus ac philosophis non solum solaria, verū etiam honores ac prouincias decreuit. Huius quātum in delectu studium fuerit, quod nōnullis, quos otio abuti cerneret, salaria è publico pberi vetuerit, dicens, nihil esse iniquius, quam in eos Remp. beneficam esse, qui nihil ipsi in Rempublicam cōferrent laboris ac beneficij. Ob munificentiam &

studi-

studium erga doctos non immerito etiam prædicatur Sigismundus imperator, & quod literatos reliquis, qui generis claritate duntaxat nitebantur, prætulerit. Interrogatus aliquando à principibus, qui literas oderãt, cur homines obscuro genere natos, ob literarum commendationem tanti faceret? grauiter respondit, se iure illos colere, qui cæteris singulari dono diuino antecederẽt; illos à solo Deo posse creari, verum in sua potestate esse, vt titulis & prædijs nobiles faciat, quoscunq; velit. Alexander Seuerus non modo literatorum genus omne, verũ etiam aruspices, architectos, & in quocunq; ingenij aliquid elucesceret, stipendijs prosecutus est. Amicos autem & quos bene de se meritos intelligeret, etiam ad petendum inuitabat. Quid est, inquiens, quod nihil petis? an me tibi vis fieri debitorẽ? pete, ne sit quod priuatus de me querare. Non solum autẽ deligebat, aduersum quos liberalis esset, sed etiam prouocabat, quos liberalitate sua dignos putasset. Probus Augustus cum se erga tribunos, centuriones, milites gessit, vt in plurimis victorijs, præter tela & arma, nihil sibi è præda retineret, quam inter milites partiebatur. Quid enim turpius, quam imperatorem ipsum in partienda præda, socium se militum suorum facere? cui præter gloriam nihil aliud è bello reportandum videatur.

Porro peccari hac in parte duplici modo solet: vno, si nec dantis nec accipientis ratio habeatur: altero, si in improbos & minime dignos benignitas exerceatur. Quocirca sapientissime ab Alexandro Seuero dictum est, Malum pupillum esse imperatorem, qui ex visceribus prouincialium homines

nes nec necessarios nec Reipubl. vtiles pasceret. Hęc igitur prima lex in exercēda liberalitate tenea-tur, vt proborum improborumve delectus habeatur, neque enim aliter recta ratio teneri potest.

Cæterum iam secundo loco, Quid detur, considerandum est, cuius rei quem aut meliorem aut maiorem magistrum adhibere in consilium possumus, quam eundem hūc Alexandrum, qui honesto loco natos, & magistratibus atq; honoribus functos, quos inopia rei familiaris laborare intelligebat, dum tamen neq; per luxū patrimonia absumsissent, neq; inopiam simularēt: alios alijs cōmodis, agris, seruis, armentis, vt quem egere intellexisset, iuuabat. Quinetiam magnificas domos à se extructas, integris atq; incorruptis viris, amicitia secum iunctis donabat: vt non modo quid daret, sed quib. etiam daret, exacte adeo pensitare visus sit, vt histrionibus atq; in scena se exercentibus, nihil aureum aut argenteum, quin perraro numos dederit. Non commendamus Opilium Macrinum, qui in tribuenda annona, cum esset largissimus, auri tamen parcissimus foret. Illud reprehendi iure nequit, quod auri atque annonæ delectum haberet. Quo circa tum principes vrbis, tum ipsi Augusti hanc rationem secuti, militi donatiuum, populo congiariū dabāt. Aurelianus Augustus tunicas viritim per populū distribuit, lineas etiā vestes. Quinetiam cum frumentum, oleū & porcina congiarij nomine dari tantum consueuisset, vinū etiam dandum decreuit. Cimon Atheniensis amoueri ex agris suis septa atq; vacerras iussit, quo poma frugesque ijs qui egerent, ciuib. ac peregrinis, legere liberior

rior facultas esset. Quinetiam si quem natu grandiorem, qui secum congrederetur, sordide ob paupertatem indutum cerneret nouis statim vestibus donabat. Alexander Philippi filius in Asiam profecturus, non ante nauem ascendit, quam rebus amicorum egregie pensitatis, vt enim cuiq; commodius visum est, alij villam, alij prædia, quibusdam portoria, aut annuos è domibus prouentus dono dedit. Ecce, quam exacte, quid cuiq; darent, & hic & illi dimensi sunt. Quocirca diligenter videndum est, vt quæ dono dantur, & dante & accipiente digna sint Neq; enim aut grammatico cataphractus equus, aut militi argento intectus Homerus cõuenit. Neq; qui dat ignorare seipsum debet.

Præterea, & tertio, consequens etiam est videre, Quantum dare, & cui datur, accipere satis sit, in neutro enim peccandum est. Rogarat Alexandrũ magnum aliquando Perillus, vt se ad parandam filiæ dotem iuuaret. Cui cum Alexander quinquaginta dari talenta iussisset: & Perillus, decem sibi satis esse dixisset; Alexander respondit, quanquam tibi, qui ea accepturus es, decem satis sint, mihi à quo dantur, ea non sufficiunt. Magno enim liberaliq; animo non tam honesti amici necessitatem, quam fortunæ suæ vires metiri voluit. Idem cum dispensatori mandasset vt Anaxarcho, philosopho daret, quantum poposcisset, petijsset autem postea centum talenta: veritus dispensator tantam summam dare, nisi id ante regi significasset, & propterea ei Anaxarchi postulatum declarasset: respondit Alexander, Anaxarchum nosse eum se habere amicum, qui hanc summam & longe etiam maio-

rem

rem dare & posset & vellet. Idem superato Dario, cum in itinere videret Macedonem agasonem, qui mulum defessum auro onustum agebat, à mulo in humeros suos sarcinam transtulisse, verentem quia Alexandri aurum illuderat, ne eo amisso quoque vitam perderet; & tamen ipsum quoq; agasonem sub onere, quod ingens erat, deficientem, vltra progredi non posse; agasoni vicinior factus dixit: Vt tibi hic labor minus grauis sit, in tabernaculum tuum hoc aurum deferes, quia iam hac hora tuum esse iubeo. Hoc non multum fortasse Alexandro, at mulioni multo nimium fuit. Alfonsus è nauicula in mare prolapsus, beneficio remigis liberatus est. Huic meriti gratia quotannis, dum viueret, duodecim vncias pendendas ex ærario statuit. Satis hoc remigi, parum tamen regi, tale præsertim ob meritum, cum nullam ei præsentem pecuniam numerari tum iussisset, ac sæpenumero etiam ob leuissimas causas atque alijs magnam pendi imperasset. Igitur, vt mensura retineatur, sine qua actiones nostræ rectæ esse nequeunt, quanta & dantem & accipientem summa decet, exacte pensitandum est; præstat tamen de linea aliquantulum excedere.

Cum autem sine tempore fiat nihil, quarto tempus quoq; vti cæteris in rebus, sic hac in re seruandũ est, qua ratione & munera ipsa gratiora sunt, & voluntas dandi maior quodammodo propensiorq; videtur, cũ maiore etiam accipientis vtilitate. Põpeius Atticus fugientẽ è patria Ciceronẽ, sestertijs ducẽtis & quadraginta millib. donauit. Cedenti Italia Bruto, sestertia centũ millia muneri misit. In Epiro

Epiro agenti sestertia trecẽtá numerari absens iussit; familiares quosdã Marci Antonij ex vrbe profugientes, quibus rebus egere intelligebat, sponte iuuit. Nam in P. Volumnium tam multa contulit, vt plura proficisci à parente non potuerint. Antoninus Pius cum fame plures Italiæ vrbes laborarẽt, frumento comportando ex vrbe subuenit. Non minore cura Adrianus, cum intellexisset populos quosdam pestilentia affligi, tempus ipsum hæc omnia maiora gratioraque reddidit. Quinetiam à principibus ciuitatum & à regibus seruari illud solet, vt solemnibus quibusdam festisq; diebus liberalitatem publice exerceant; adeo temporibus obseruandis decorum quoddam magis enicat.

Porro,& quinto,in dando quoq; videndum est, ne quid in vultu,gestu, verbis appareat,quod liberalitatẽ ipsam perinde ac labes aliqua inficiat. Vnũ illud Alexandri exemplum docere nos abunde potest,quid in vultu ipso dantis, quid etiam in verbis positum sit,vt magis magisq; gratificetur. Offerenti militi caput ab se truncati in pugna hostis; apud nostros,inquit, aureũ poculum huiusmodi virtuti solet esse præmium,quod te capere oportet; renidensq; statim subditit: de more quidem vacuum, ast Alexander meri plenum illud tibi propinat. dubitem,gratiusne hoc militi,an poculum ipsum fuerit. Quocirca videndum est,ne qui accipit, tristem datorem aut verbis minus gratis vtentem animaduertat. Ex ijs enim liberalitas ipsa gratiam, aut omnem, aut magna certe ex parte amittit.

Quanq̃ autẽ illa& prima &maxima causa esse debet,ꝓdesse nimirũ,ac benefacere,&quidẽ gratuito

ad-

ad hanc tamen causam & (sexto) aliæ quædam adiungendæ sunt, quæ principem liberalem, hominem esse, ac rerum humanarum memorem declarent, alienisque necessitatibus commoueri, & graues hominum casus miserari. M. Aurelius Antoninus labentibus vetustate oppidis auxilium tulit, tributa, vectigaliaque, vbi necessitas cogeret, remisit. Alexander Seuerus compluribus oppidis, quæ terræmotu corruissent, instaurandis ædificiis tum publicis tum priuatis, pecuniam è vectigalibus subministrari iussit. Quam honestiorem sequi causam potuere, quam vt in publica iactura publice benefacerent ciuibus? Liberalitati ac gloriæ Alphonsi regis plurimum detraxit, quod aliquot in Samnio oppidis terræmotu collapsis pene ad oppidanorum internecionem, iis, qui reliqui erāt, remissionem tributorũm petentibus, ita responderit; an qui vita excesserant, cuncta secum sua detulissent, soluerent igitur tot bonorum hæredes relicti. Quanto præstantius Alexander Macedo, qui plurimos ære alieno circumuentos liberauit, ingenti summa creditoribus exoluta. Sic Tiberius II. imp. Græcus vtilem omnino ac piam rationem in dispensandis thesauris habuit. Is enim quicquid longa auaritia Iustin. II. antecessor ipsius in imperio congesserat, egentibus largitus, largissimas pauperibus erogauit eleemosynas. Cum vero ob eam liberalitatem à Sophia Augusta obiurgaretur: Confido, ait, in Domino, nec deerit pecunia fisco nostro, modo pauperes eleemosynas accipiant, & captiui redimantur. Magnus enim thesaurus stips pauperũ. Nam hi sunt thesauri illi nullis obnoxii

L. peri-

periculis, quos ipse dominus colligere iubet. Veniamus ad priuatos ciues. Cimon Atheniensis, quos in foro inuenisset, indigna egestate pressos, iis statim de pecuniis, quas ad manũ haberet, subueniebat. Anicetus Cyrenęus captum ab Æginetis Platonem, pecunia sua redemit, ac liberum cum honesto comitatu remisit in patriam. Ecce quã pię & honestæ causæ, quæq; summã præ se ferunt humanitatẽ. Quocirca maxime accusandi videntur, qui in prosequendis histrionibus & donandis scurris multi sunt, qui non solũ in eo peccãt, quod quibus minime cõuenit, & supra quã decet, largos sese exhibẽt, sed quod cũ leui & parũ honesta causa moueantur, leues se & parum cõsideratos ostendunt. Quo in genere horũ temporum ii maxime peccãt, qui in ornandis bonis ac de se benemeritis mirifice parcunt. Neq; tamẽ ii sumus, qui nihil histrionib. iisq; qui artes tractãt ludicras, conferendũ pro tẽpore ducamus, quãdoquidem & his interdũ delectari nõ dedecet, sed ita quidẽ conferendũ, ne bonis ac benemeritis fiat iniuria, alliciãturq; alii ad id vitę gen⁹ infame, dũ turpissimas artes in pretio esse intelligunt. Sigismundus Augustus Burrã Hispanũ celebrem scurrã, quodam in conuiuio, argento onerauit adeo, vt sub põdere iã deficeret; an cui mirũ videri debet, si Burra mercede tanta adductus è iurisconsulto ad scurrã transierit? Nihil est autẽ homine dignius, quã hominũ calamitatibus moueri ac succurrere, neq; aliud, in quo vberiorẽ sibi gratiam cõparet benefaciendi ratio atq; voluntas: nã hominũ necessitates ridere, illisq; cũ possis, minime succurrere, quid est aliud, quã hominẽ exuere, ac ferarũ induere immanitatẽ? Quocirca factũ Se-

leuci

leuci regis vt impiũ, immane ac ferũ quis est qui nõ abominetur? Hic Demetrio à se capto, quãquã socero, petẽti tamen Tyrũ Sidonẽq;, in quib. agere vitã posset, cũ ipse ab Indo mari ad Syrię littora cũcta teneret, dare omnino recusauit, adeoq; inops animi, & supra quã dici potest, à misericordia alien⁹ fuit, vt maximo regi ingẽtib. fortunę malis pstrato, socero deniq; intra latissimos regni sui fines vix angustũ hospitiũ cõcesserit. At cõtra, quis nõ piũ Antigoni factũ & memoratu dignũ, summis etiã laudib. efferat? qui Alcyoneũ filiũ Pyrrhi ad se caput deferentẽ, baculo percussũ à se reiecerit, vt barbarũ vt pollutũ inclamans, quodq; aspectu ipso fœdari nollet, chlamydem ante oculos obduxit, miserabilẽq; Pyrrhi, quanquã hostis, mortẽ multis lacrymis prosecutus est. Antigoni etiam aui ac Demetrii de quo dictũ est, patris miseriarũ inter lacrymandum recordatus. Ne quis autẽ pietatẽ hanc fictã putaret, Helenũ Pyrrhi filiũ multa humanitate cõmplexus, in Epirum remisit. Hæ igitur causæ, vt honestæ, vt piæ, vt perhumanæ, quoties ad vtendã liberalitatẽ mouere videbũtur, mirũ est quantã cõmendationẽ pariant. Populo Neapolitano magis magisq; acceptum fecit Alfonsum, quod in virgines, quæ Deo initiarentur, liberalis esset, pecunia templis oblata, quam virginibus dotis nomine dari mos esset.

Cũ itaq; ex his quæ iã dicta sunt liquido appareat, liberalitatẽ ad gloriã comparandã & totius generis ornamentũ cõsequendũ principi apprime esse necessariã, multosq; ad regni fastigiũ hac virtute peruenisse, sine qua neq; suas opes firmare, neque gloriam vllam consequi quisquam potest, neque vlla est virtus, quæ maiores amicitias & studia maiora

pariat atque conseruet; proinde id maxime sibi propositum habebit, siquidem amplissimum dignitatis nomen obtinere contendit, vt dando, largiendo amplissimisque beneficiis complures afficiendo sibi deuinciat. Ne autem longius excrescat oratio, finem huic primo libro imponemus, reliqua, quę de liberalitate nosse par est, in caput quartum libri secundi transferentes, vbi copiosius de hac, vt & de aliis virtutibus principi necessariis, agemus.

IOANNIS BOTERI DE ILLVSTRIVM STATV ET Politia

LIBER SECVNDVS.

CAPVT I.

De prudentia & mediis ad eam necessariis.

AGAMVS nunc de iis, quæ principi ad conciliandam auctoritatem prosunt: At eiusmodi duo potissimum sunt: Prudentia nimirum & fortitudo. Hæ sunt tanquam immotæ sublicæ, quibus merito omnis politia debet esse suffulta. Prudentia principi est oculorum vice: sine quibus nulla re apte defungeretur. Consiliis prudentia, at viribus fortitudo armat. Prudẽtiæ est imperare, fortitudinis vero imperata facere. Prudentiæ est res arduas & periculosas gubernare, at fortitudinis illas discutere. Prudentia res disponit: hæc vero perficit. Ingenium acuit prudentia

dentia; at fortitudo fortium animos reddit erectiores.

Huc referri potest Emblema XIII. quod doctissimus vir Adrianus Iunius in suo eleganti libello emblematum inseruit. Ibi enim depingitur geminum Mercurii simulacrum, alterum iuuenta florentis; alterum maturo senio venerandi. Quo veteres, vt ipse explicat, innuere voluerunt, eum, qui recte Rempublicam aut regnum sit administraturus, coniunctam cum prudentia fortitudinem habere debere, quasi alterum inutile sit absque alterius ope. Ideoque inscriptio rectissime conuenit: PRVDENTIA CVM ROBORE CONIVNCTA.

Vegetius astruit: nihil magis principem decere, quam vt intelligentia & rerum peritia omnibus præstet. Vtile sane illud & commodum principi, cum etiam plura negocia incumbant. Tam autem inprimis illi necessarium quam vtile est tenere omnia, quibus ad interiorem perturbati animi, morumque cognitionem ducatur: de quibus plenissime agit philosophia moralis: vt & ea, quæ prosunt ad administrandum Resp. de quo similiter libri de politiis confecti legendi sunt. Occupata enim est philosophia moralis in affectibus, sine quibus nemo viuere potest, cognoscendis. Politica autem scripta docent, affectus & perturbationes vna cum suis effectibus, quos in regendis subditis sæpissime exerunt, apte regere, eosque nunc coërcere nunc laxare, prout in rem præsentem visum est.

Principis est bella mota gerere: adeoque etiam rei militaris peritia esse insignē. Exploratum itaq;

habeat, qualis debeat esse dux belli: quid militem deceat, quomodo delectus sit habendus, & si quæ sunt alia. Neque plane alienus sit à scientia eorum, quæ faciunt pro administranda re militari: nimirum Geometriæ, Architecturæ, omniumque quæ ad alia mechanica requiruntur. Hac peritia præ cæteris claruit Iulius Cæsar.

Hæc autem non ita intelligi debent, quasi princeps his nõ secus vt alius opificum incumbere debeat. Eatenus autem habeat illarum rerum intelligentiã, & eatenus in iis versetur, qua nihil admittatur contra decorũ, nimirũ, vt ab iniusto iustum, à malo bonũ, & ex multis optimũ secernere ac sequi possit. Indignũ itaq; est principis persona, velle põtes conficere, tormẽta fundere, puluerẽ bombardarũ terere, aut in extruẽdis munitionib. ipsummet occupari: dignissimũ autem, si artifices, qui prædictas aliasue artes se tenere profitentur, prudenter adhibere norit. Cum autẽ eloquẽtia inter eas artes numeretur, quæ merito semper in Rep. plurimũ dominatæ sunt, & sine quib. ciuilis status nõ potest diu permanere, adeoq; eloquentiæ magnitudine ingentem sæpissime gloriã multi sint consecuti; omnino decet principẽ etiã hac arte esse instructũ. Quando vero nec eloquentia consistere, nec quidquam efficere potest sine cognitione rerũ naturalium, ex quibus artificiosarũ rerũ fundamenta petenda sunt: necesse profecto principes & reges habent in illis ita esse versatos, vt suum quoq; iudiciũ, si res postulet, prudenter & apte in illis interponere queant. Laudabilis enim intelligentia & notitia de vniuerso hoc pulcherrimo, omnibusq; quę in eo conti-

continentur, natura, motu cœli, proprietatibus, quæ insunt corporibus & simplicibus: de generatione & corruptione: facultatibus, partibus & essẽtia animę, efficacitate herbarum, plantis, lapidibus, metallis: de naturis animalium, de ortu imperfecte mixtorum, qualia sunt pluuiæ, nebula, grando, tonitru, fulmen, fulgetrum, nix, Iris: origo fontium, fluuiorum, lacuum, terręmotus, de reciprocatione, id est accessu & recessu maris. Horum, inquam, notitia reficit animi vires, excitat ad sublimiora, acuit mentem, perpolit rationem.

Hinc primordia sumit doctrina de administranda Rep. hinc existit magnanimitas rerum gerundarum: vt videre est in Alexandro Magno. Hinc illa dea Suada eloquentia: in quem modum de Pericle extat; dubium enim, an magis fulminarit & tonuerit, quam perorarit. Constat tamen eius eloquentia vniuersam Græciam quasi præstigiis fascinatam, populumque ad eiusmodi, quibus maxime refragaretur, persuasum. Præstantissimus autem hic orator auream hanc eloquentiam non ab oratoribus, sed optimis philosophis, qui tum temporis florebant, hausit.

Tanta vero ediscendarum rerum multitudo bonum principem non absterrebit. Ne desperet neque de ingenii facultate, neque de tempore. Quæ enim in hominem priuatum difficulter, aut sane nunquam caderent, ea à principe citra laborem facili brachio confici possunt.

Ac multa quidẽ sunt, in quibus principi ad cõparandam eruditionem permultum sitũ est: sed plurimũ sibi vendicant conuersationes virorũ, quorũ

eruditionis splendor famæque integritas pa
nota est. Tales sunt mathematici, philosophi,
ces, præsidiarii, oratores & alii: quorum oper
studio in mensa idque breuissimo tempore
proficit, quam multis mensibus in scholis ass
potuisset. His semper aliquam conferendi &
ceptandi materiem proponet, siue id fiat equi
do, siue inambulando, siue alia quauis arrepta
casione. His exercitationibus ita acuet & pra
bit eos, vt nunquam accedere audeãt nisi instr
& parati: quid quod mutua æmulatione de pa
decertando optima & vtilissima quæque in m
afferre enitentur?

Qui itaque principes tempus (quod pleri
hominibus nauci, rudibus, prestigiatoribus &
rionibus fallunt) in tam nobili studio pos
sunt, næ ii exiguo temporis cursu doctrinas n
lissimas, quas scire permultum prodest & ad
cuendum ingenium, & ad regendum subd
memoriæ insigent. Ecquis fuit occupatior la
ribusque vnquam districtior quam Alexander
gnus, & Iulius Cæsar? iidem tamen nunqua
bonis literis refugerunt, pari pretio calamu
hastam habentes. Carolus Magnus nullum t
pus à negotiis vnquam habuit vacuum. Quid
interea? nihilominus virorum, qui artes, qua
ille studio ducebatur, profitebantur, audito
studiosissimus.

Idem in Carolum Sapientem regem Gallie
drat. Eius enim amor erga literatos, assiduit
euoluendis sacris, dicẽdo vix exprimi potest.
dicam Alphonsum X. Castiliæ regem, qui

summos labores, studiaq; plurima, sacras literas vna cum commentarijs, quadragies relegit? Quid Alfonsum I. regem Neapolitanum, qui omnium regum occupatissimus, dicere solebat, indoctum regem esse coronato asino simillimum. Ea autem tam diligenti artium cultura aulam suam omnesque imperij fines omnium rerum & doctrinarum peritissimis viris repleuit. Similiter huic fecit Franciscus I. rex Galliæ.

Laudabilem illum imperatorē Traianum nihil veritum, quo minus à Plutarcho pceptiones de imperio laudabiliter & vtiliter administrādo, earūq; veritatē per exēpla insigniora cōprobata peteret, opus sibi illud gratissimum fore asserentē legimus.

CAPVT II.

Quod principi conueniat tam veteres quam recentiores historias memoria tenere, & quomodo eas ediscat.

PRVDENTIÆ & administrationi rerum politicarum supremam perfectionis manum addit experientia: quā iure optimo illarum matrē appellare licet. Multa, n. de quibus in dicasterijs otiosi consultant, videntur sapientissime definita esse; cum tamen in opus deducenda secius habeant. Multa videntur confectu facilia, eadem tamen facilitate euentui nō respondentia. Aut enim plane contrarium euenit, aut impossibilitatem sero arguit.

Habemus autem experientiam duobus modis: aut ipsi sine adiumento aliorum: aut ex alijs tantū. Primus modus arctissima regione tenetur, ratio-

ne tum loci tum temporis. Nemo enim duobus locis simul esse, neq; pluribus eodem tempore intentus esse potest. Est itaq; vt ex omnibus, de quibus experientia certior factus est, meliora ceu succum in prudentiæ vtilitatem desumat.

Quæ vero experientia aliorum beneficio haberi potest, similiter duplici ratione cõtingit: Aut enim ex viuis aut ex mortuis. Quæ ex viuis contingit, quamuis ratione temporis adeo magna non sit; multas tamen regiones multaq; loca complecti & cognoscere potest. Legati enim, exploratores, negotiatores, mercatores, milites & alii, qui aut voluptatis aut negotiandi causa multa loca peragrarũt, casibusq; interfuere plurimis, de variis & ad institutũ ac munus nostrũ vtilissimis nos erudire possunt.

Plura tamen docent mortui: qui historias & res suo tempore gestas scriptis mandarunt. In iis tanquã in synopsi ob oculos ponũtur, totius humanæ vitæ curriculũ, terræq; climata sigillatim. Sũt profecto historiæ tanquã amplissimum theatrũ, quale quis animo vix conciperet. Hic aliorũ sumtu accõmodatissima quæq; decerpere licet: naufragia spectare sine horrore: bella sine periculo: populorum mores, bonasq; politiarũ cõstitutiones sine labore & sumtu. Hic ocularitex quasi exhibentur reuolutiones, id est, primordia, media & termini, causęq;, quibus accreuerint & decreuerint, imperiorũ, regnorum & dominatuum. Hic certa adferuntur argumenta, quamobrem hic pace, alter armis gubernarit: quamobrem his pax, illis bella ad honorum fastigia inseruierint: quãobrẽ hi sumtu incredibili nihil, illi minore at legitimo plurima perfecerint.

Tanta

Tanta vtilitas historiis inest, vt Lucullus bello Mithridatico præfectus nullo præterea comitãte magistro ex scriptis historiis, in itinere diurna nocturnaq; manu ab eo versatis, maximam disciplinę militaris peritiam assequeretur, adeo vt tum facile vinceret omnes bellorum duces. Et vt ad recentiora exempla transeam. Mahometes II. imperator Turcicus, primus eorũ, quos magnos Turcas nominarunt, nunquã in conspectum hominũ venit sine antiquo historiographo, quẽ in manib. gestabat. Selymus I. ardentissimo studio Alexandri Magni & Iulii Cæsaris res gestas legendi tenebatur; Hinc etiam motus eorum historias in Turcicam linguam trãsferri curauit: quibus etiam & feruore animi & celeritate expediendi non fuit absimilis.

Huc etiam referri potest poësis. Scriptum extat de Alexandro Magno, quod Homeri poemata magna cum voluptate sæpius relegerit. Pleraq; quidẽ poetarũ fictitia sunt cõmenta: ita tamen adũbrata, depicta, viuisq; coloribus expressa, vt animos legẽtium ad imitanda suorum heroũ facta inflammẽt, atq; vt quã proxime ad eorum facinora accedant, commoueant. Sic de Ferdinando duce Pescerensi proditum est, ipsum in iuuentute sua historias Romanorum lectitantem tanto desiderio ad gloriam adipiscendam exarsisse, vt celeberrimus postea dux belli euaderet, id quod omnibus constat.

Sermo autẽ mihi est de solis illis poëtis, qui Heroici vel Lyrici nominantur: qui verbis sonantibus & plenis venustoq; carmine heroũ fortitudinẽ cecinere, eorũq; laudes ad sydera vsq; euexere. De quorũ grege sunt Homerus, Pindarus, Vergilius. Quod

reli-

reliquam poëtarum turbam attinet, non equidem laboro, siquidem impudicis & petulantibus carminibus diuinam versificandi artem Musasque poetarum præsides plus dehonestarunt, quam celebrarunt: vix eorum aliquem legeris, quin te ad effrænatam amoris libidinem aliaque flagitiorum genera abreptum iri persentiscas.

CAPVT III.

Quot modis principes subditorum ingenia, & naturam, præsertim ex habitu regionis, explorata habere queant.

AEQVE necessariũ ac vtile est bono principi nouisse subditorum ingenia & affectus. Hinc cũ petenda sint imperãdi rationes, à capite, quod aiũt, eas arcessam'.

Tenendum est autem inprimis, naturam, proprietatẽ, & inclinationes hominũ pluribus modis deprehẽdi posse: nimirũ opportunitate loci, ætate, fortuna, educatione. Quoniã autem de institutione & educatione multi scripserunt, & Aristoteles in Rhetoricis suis de ætate & fortuna optime suo more disseruit, ob id illis sepositis de æstimãdis hominib. ex patrii soli ingenio, tãtũ hic disceptabim'.

In quauis regione considerandũ est, vtrũ septentrionem an meridiem; vtrũ orientem an occidentem spectet: an sit plana, an montosa: an ventosa, necne: quẽadmodũ enim mediũ vbiq; celebratur, ita quoq; in præsenti negocio nõ est contẽnendũ.

Populi intra Boream & Austrũ interiacẽtes, mediũ frigoris & caloris tenent, adeoq; temperatiorẽ melioremq; crasis constitutionem habẽt. Cæteris enim populis animo & intelligentia præstant, imperiis

periisq; accõmodatissimi. Videmus enim maxima quæq; imperia eiusmodi populorũ fuisse: ceu Assyriorum, Medorũ, Persarum, Catainorũ, Turcarũ, Græcorum, Romanorũ, Gallorum, Hispanorum.

Septẽtrionales animosi fortesq; sunt: sed stupidiores. Cõtra vero versuti & vafri sunt meridionales, sed meticulosi & timidiores. Septentrionalium corpora respondent animis: sunt enim procera, crassa, succulenta, robusta. Meridionalia autẽ strigosa, macilẽta, fugę quã conflictui aptiora. Illi sunt simplices & aperti: hi malitiosi & insidiosi. Illis animus leoninus est: his mẽs vulpeculæ. Illi tardiores, fideles, constantes: hi impetuosi, leues. Illi hilares frontisq; exporrectæ: hi melancholici. Illi vino: hi Veneri indulgent.

Quibus vero medium inter vtrumq; obtigit, illi quoad gestus, sunt ciuiliores: quoad naturam, cauti, prudentes, non versuti nec fallaces, fortes, strenui, non furiosi & feri.

Hinc Septentrionales suo robore confisi aut aristocraticam habent Remp. aut monarchiæ vel regi, quem sibiipsi elegerunt, parent. Exemplo sunt nostra tempestate Trãssyluani, Poloni, Dani, Sueci. Quamuis vero plerique Septentrionalium hæreditariis principatib. submissi sint: non tamẽ hoc inde fit, quod monarchiæ perfectione delectẽtur: sed potius quoniam monarchia cæteros dominatus ad se quasi allicere & attrahere facile potest.

Sic Galli, tametsi suo regi parent, nihilominus ab eo postulant, vt comiter & humaniter non secus atque à fratre tractentur. Quod cum facere recusat, illico audit: A page, facesse hinc.

Scoti

Scoti hactenus, quod fere inc ... ile est, centũ sex habuerunt reges: quorum tamen plurimos ipsi peremerunt. Angli gesserunt ciuilia bella, quoties reges nouitios demortuorum loco suffecerunt.

Populi meridionales, quod contemplationibus & meditationibus profundioribus intenti essent, facile imperii onera sustinuerunt, religione & idololatria commoti. Hinc existit astronomia. Hinc pharmaceutria. Hinc sacrificuli, gymnosophistæ, Brammanni, magi in maximo semper fuerunt honore. Saracenicum imperium, cuius fundamẽta & fulcra sunt, idolorũ cult⁹ perniciosissimus, absurdę & impię leges, quas tamẽ è cœlo demissas amẽtissimi opinabantur, in Arabia primo exortum est.

Sciarissus, dum se eremitam iactat, adeo fascinauit simpliciores, vt rex Marocci & Fessæ salutaretur. Magnus Nego, quẽ alias Preter Ioannem nominant, hoc obtinuit à subditis suis, vt tantum non adorent, nullam enim corporis sui partem præter pedes conspiciendam pręberet. Videmus etiã, qui in religione discrepantes fouerunt sententias, omniũ subtilissimos & acutissimos in Australib. regionib⁹ vixisse: cõtra autẽ meridionales stupidiores & simpliciores. Illorum quidã Iesu Christi saluatoris nostri diuinitatẽ, quidam humanitatem, quidã Spiritum sanctum à Filio procedere negarunt, alii alios fidei articulos impugnarunt. Hi vero spinosiorib. & sublimioribus cõtrouersiis emissis impugnarũt ieiunia, vigilias animarũ, pœnitentiæ ritum, aliaq; quibus caro domatur, qualia sunt, vagæ libidines & scorta sacerdotum, iurisdictio papæ, & similia.

Qui vero mediũ inter Austrum & Boream incolunt

colunt, ii medii in gubernando sunt seruantiores, iustitię nimirũ & sapientiæ. Hinc propriarũ legum iurisq; promulgatio, optimæ politiæ, artesq; & pace & bellis vtiles apud eos inuentæ sunt. Populi qui incolunt extrema versus meridiem & septentrionem, vbi intensissimum frigus & ęstus est, crassiores sunt & aliis insipientiores; corpore exigui, moribus agrestes. Illi enim præ frigore quasi rigent, hi feruore quasi enecti. Hinc ab altero phlegmatis prædominiũ acriorẽ sensum aufert, tanquã sine sensu fere obstupescat: alterum vero melancholia animali bruto fere similem reddit.

Quæ hactenus dicta sunt de populis cis æquinoctialem circulum habitantibus, eadem citra illũ degentibus applicari debent.

Oriẽtales, qui ad Solis ortũ habitant, natura sunt beneuoli & tractabiles, liberali forma & ꝓceri: occidentales autẽ sunt morosiores & inhumaniores.

Occidentales & meridionales, ceu sunt Hetrusci & Geneuates, sunt acris & subtilis ingenii, sed subdoli & versuti. Contra vero occidentales & septentrionales simpliciores & aperti.

Qui regiones ventis expositas incolunt, ii ventorũ naturam imitati impetuosi sunt & turbulẽti: qui vero aërẽ tranquillum & à vẽtis minus agitatũ habitant, ii plerunq; sunt cõpositi ad constitutionẽ aëris, tranquilli, mites & propositi tenaces.

Montosi sunt rudiores & ferociores, qui autem valles inhabitant, effœminati & delicatiores. Sterilis regio plerunque parit ingenia præstantiora, artificiosa, seuera, studiosa: fertilis autem voluptatis & otii clientes. Maris accolæ multa exercent commercia cum extraneis, adeoque ma-

gis versuti, vafri, vbique suo commodo intenti. Seiunctiores autem à mari & fluuiis, aperti sunt & constantes, fideles, etiam paruo facile contenti.

CAPVT IV.

Peculiares quædam commonefactiones ad prudentiam maxime necessariæ.

CERTO certius sit principi, non esse ex omnibus consilijs aliud vtilius, quam ne occasiones emolumentum aliquod insigne spondentes dimittat. Itaque non confidet in amicitijs: non in cognationibus: non in confœderationibus: alijsve, nisi cum singulari aliquo emolumento sint coniunctæ.

Omnibus malis principio vehementer obstet. Confusiones enim cum tempore pariter crescunt, & nisi mature impediantur, facile inualescunt.

Quod si mali exorti vis tanta sit: vt omnino retundi nequeat: deferenda est ad tempus. Tempus enim omnium rerum, earum denique naturæ vicissitudinem adfert, vnde vulgo dicitur, Annus nō ager producit.

Non autem sunt omnino negligendæ paruæ confusionum scintillulæ. Omnis enim tranquillitatis & pacis perturbatio initio parua est, sed suis progressibus vsa augetur, adeo vt tandem extremā minetur deuastationem: non secus atq; vapores & fumi, acie oculorum non animaduertente, sensim in sublime elati & congregati in densissimam tandem resoluuntur tempestatem.

Res arduæ vno & eodem tempore non sunt accumulandæ neque perficiendæ: nam.

Pluribus intentis minor est ad singula sensus.

Regi

Regi itaque caute & prudenter acturo etiam atq; etiam opus est sub primis administrationis annis omni nouatione supersedere. Itaque poëta Ariostus regem Franciscum laudaturus eiusdē imprudentiam inconsiderate taxauit, vbi ita cecinit, in hanc sententiam: Franciscum nempe primo regiminis sui anno in Lombardiam profectum esse, regni corona capiti ipsius nondum valide firmata ac robore fulta.

Ladislaus Caroli III. regis Neapolitani filius, cū vix pedem patrio regno immisisset, mox ad regnū Vngaricum, quo accersitus erat, occupandum se conuertit. Commodum autem Zaram venerat, cū rescisceret Vngaros animum mutasse, membra imperii conspirasse, & Sigismūdum regem Bohemiæ Vngarico regno præfecisse.

Vir sapiens interdum tempori concedit, eiq; seruit. Horrendis enim & procellosis tempestatibus commodissime resistitur cōtractis velis. Huius nō fuit alter obseruātior Philippo rege Macedonum. Hic enim primis imperii annis vndiq; se septum & inclusum hostibus videns non sine sui suorumque iactura magna expeditione contra illos facta, at pauco milite debellauit. Hoc facto erexit suorum animos, spiritusq; adauxit, hostibus autem certissima fortitudinis specimina edebat. Laudabilis est Venetorum prudentia, quod à Ludouico rege Vngariæ eiusq; confœderatis oppugnati cesserunt: sic enim se suaq; muniebant. Contra vero, cum regi Galliæ eiusq; confœderatis arma inferentibus cedere nollent, maximis periculis semet immerserūt.

Nihil magis reprehensionē in principe, qui sapiēs

 videri

videri vult, meretur, quã si rebus suis cœcę fortunę permissis securus agundorũ degit. Singularis & incõparabilis in hoc euitãdo imperatoris Tiberii fuit industria, de quo enim traditũ est: *Immotũ aduersus eos sermones fixumq; Tiberio fuit, nõ omittere caput rerum, neq; se in casum dare.* Nostra tẽpestate ex celeberrimis belli ducibus huc annumerari possunt, Prosper Columna, Ferdinandus Toletanus dux Albæ, Fabius Magnus, aliique. Plus tamen in hoc genere rex Hispaniæ Philippus excellit.

Subitæ & inopinatę mutationes caueri debent. Parũ enim felici euentu clauduntur: nõnunquam euentus respondet: admodum tamen mobilis & inconstans. Carolus Martellus regno Gallico inhians, nolebat sibi statim regium titulum attribuit principem se vocitans Gallicæ nobilitatis, cũ antea diceretur *Maior domus*. Hac humilitate filio suo strauit viã, qua deinde in regno patri succedere admodũ procliue erat. Ita Cæsares ex perpetuis magistratibus summi plebis tribuni: hinc principes: & demũ imperatores, vt nũc vocantur, cõstituti sunt.

Vbi de proposito deliberatũ est, mature facto opus est. Mora enim modo plures confusiones parit, modo pauciores: vere itaque dicitur,

Tolle moras: nocuit semper differre paratis.

Prisca nouis, tranquillitas perturbationi, semper præferendi sunt. Ita enim incertum certo, periculosum tuto postponitur. Meminerit etiã princeps identidem prçceptionis, quã Demetrius Phalereus Ptolomeo Philadelpho documẽti vice subiecerat, Plurima nimirũ in libris inueniri, quæ alius dicere ipsi non auderet.

Poten-

Potentiorem Remp. armis non inuadet, nisi certissima spe victoriæ proposita. Tantus enim amor libertatis est, tantasq; in animis, qui liberi aliquandiu vixerunt, egit radices, vt illas resecare sit difficile, extirpare difficilius, imo difficilimum. Decreta enim & senatus principum plerunque vna cum principibus occidunt & euanescunt: sed Rerump. fere perpetuo durant.

Omnino autem princeps à bonis ecclesiasticis abstinebit. Vix enim ac ne vix quidē, ni abstinuerit, sacrilegi nomē effugiet. Quicquid dicat, quicquid prætendat, magna tamen cum impietate eiusmodi sacrilegia coniuncta sunt, adeoq; ad ditandū fiscum nihil facient. Exemplo sint duces Mediolanenses, Florentini, reges Neapolitani, & deniq; Venetiani. Hi enim dū ecclesiis lites diuersimode intenderūt, conatu tamen irrito; magnam quidem opum vim pendentibus litibus impenderunt, fortunarumq; suarum iacturam passi sunt, rebus interim ecclesiæ florentibus. Et quamuis aliquando summi pontifices auctoritati ecclesiæ eiusq; iurib. vim inferūt; ab aliis tamen eorūdem successoribus vicissim restituūtur in integrum.

Cum vicinis & finitimis non est armis continuo confligendum, ne & illi armis assueti fiant pugnaciores. Agesilaus Lacedæmoniorum rex à Thebanis in prælio vulneratus audiuit minus suaue acroama, nimirum, tandem præmium ipsi obtigisse admodum dignum, quod assiduis bellis armorum vsum ipsos docuisset.

Iisdem strategematis capitalis Christianismi hostis aduersum Christianos principes vsus est.

Continua enim bella cum iis non gessit; sed paulatim modo hunc, modo illum aggressus est: nunc hanc munitionem, nunc illud imperium sibi subiunxit. Ne autem & ipsi disciplinæ militaris periti euaderẽt, induciis factis aliorsum exercitum suum abduxit. Neque tantum temporis indulsit nostratibus, vt longo armorum vsu animosi, alacriores & bellicis laboribus sustinendis redderentur aptiores. Ditione, vrbe, aliave munitione occupata, de pacis conditionibus & induciis quamprimũ sollicitauit. Neq; inutiles fuere ipsi eiusmodi technę: Effecit enim, vt suus exercitus peritiss: & veteranorũ militum flore excelleret: nostratum vero tyronibus & inexercitatis constaret. Nunquam enim illi est immunitas ab armis: nostri vero principes nihilominus, quam in armis vt essent, meditati sunt. Ex his consequitur rem longe ineptiorem cõmitti à principe, si suos ipsius subditos diuturno & cõtinuo bello affligat. Animi enim eorum exasperati indies magis magisq; abalienantur. Tametsi enim primo aggressu cladem & damnum accipiãt, quod dolere & nocere potest: tacite tamen id deuorant, concoquunt, parturiunt & perniciosissimum tandem enixi fœtum rebellione & seditionibus, principem despicatui habent. Hoc Sigismundus in Bohemico, at rex Hispaniæ in Belgico bello edoctus est. Non est enim populus tam fatuus tam vecors, vt sua sponte nulla adhuc dum iniuria lacessitus contra principem insurgat, siquidem perfidia & inobedientia nunquam ab ignominia, infamia & odio est separata. At armis semel susceptis, repagulisq; obediẽtię perruptis, metuq; iure experiũdi posi-

posito, certissimæ subsequuntur seditiones & factiones. Alexander Iudæorũ rex sex continuos annos bello infestauit subiectos, amplius quinquaginta millibus hominũ cæsis. Verum oleum & operã perditã nec euentũ votis respõsurum serius animaduertens cum demũ interrogaret, quo pacto sublato bello ad concordiã redacti coalescere queant? Responsũ satis insuaue accepit: Nõ nisi, inquiunt, morte tua. Hic tãdem animum ad media, quæ initio tentasse decebat, frustra applicabat.

Non est, vt princeps omni ex parte confidat pace, adeo vt vsum armorum plane velit intermittere. Quid enim pax inermis neque potentia septa? Vero verius est, ad quoduis institutum plus momenti in conficiendi celeritate, quam in potentia situm esse. Celeritas enim improuiso obruit: potentia autem aut cautionibus aut defensionibus anteuerti potest. Celeritas hostium ordines interturbat & dissipat: potentia autem fundit & perdit. Quiuis autem nisi plane ab intelligentia sensuque disiunctus colligere potest, longe facilius esse vires ante dispersas & labefactatas, quam quæ bene & ordine adhuc constitutæ sunt, pessundare & deuastare.

Persuasum etiam sibi quiuis certo habeat in rebus arduis & sublimib. deliberandũ esse diu, quod semel statuendum est. Vehementia enim vi, at lenitas cunctãdo, iustitia & causæ bonitate freta, tẽporis progressu debilitat ac frangit. Minoris autẽ laboris est, rem iam dum labefactatam & quasi vndique perfossam humi deiicere: quam omnia simul & semel inuertere.

Instandum est omnibus modis, vt quæuis occasio, quæ instituto alicui accõmoda esse potest, captetur, nec elabi temere permittatur. Omnibus enim in rebus plurimũ habet momẽti temporis & oportunitatis obseruatio, quã alias occasionẽ appellamus, quæ propriissime est cõueniens harmonia & tẽpestiuitas circumstantiarũ, quibus res gerundę leuãtur. Ea siquidẽ, nisi à fronte capillis prehendatur, vbi occiput prehensuro semel obuertit, calua inibi prehendentis manus excutit. Hac vigilantia, occasiones diligẽter obseruando, vsus fuit Philippus I. rex Macedoniæ, dũ ex discordia & dissensionibus Gręcię ciuitatũ occasione arrepta imperiũ suum mirũ in modum adauxit. Idẽ factitauit Amurathes I. Imp. Turcicus, qui studiosissime tãquam è specula Gręcorũ simultates & intestina odia obseruãs, illarũ ductu quasi per gradus imperii sui Europæi fines incredibiliter extẽdit. Et vt summatim dicam; neq; vis neq; celeritas laudabilẽ sortitur euentum, nisi duce occasione gubernetur.

Ad imperii eiusq; membrorũ grauiora & arcana consilia nemo admittitor, qui extero & peregrino magistratui fauet. Nõ enim adducor vt credã, hunc fidelẽ & taciturnũ fore, q cũ alieno magistratu, cui officiis aut aliis quibusq; modis deuinct⁹ est, colludit. Expediendorũ administratio siue executio ei, qui in cõsultationib. ea suis suffragiis probare noluit, nõ demandanda est. Quis enim contra mentẽ animiq; intentionẽ dextre aliquid expediat? Huius veritatẽ pugna ad Lepanthũ cum Ochiaio, qui velitationẽ & cõflictũ dissuaserat, cõmissa, satis superq; testatum facit. Si quid facto opus est, mature deli-

bera;

bera:formã autẽ modũq; gerẽdi negocii noli adeo ſtricte prę ſcribere. Executio enim rerũ deliberatarũ,occaſioni,tempori & aliis circumſtantiis,quæ in quasuis horas mutantur inſeruire cogitur. Quod ſi executioni metam præfigere velis,nihilo plus ages, quam quod miniſtris turbatis omnia negocia intricabis & perplexa reddes. Non cõſultabit princeps, quomodo fugę ſe dando laborẽ ſubterfugiat, periculisq; ſe eximat, quin cõtra audẽtius ito,& remis velisq;,quod aiunt,cõtinuare conator. Fugientem enim hoſtis inſequitur,at reluctantem fugit. Caue plus cũ nobilib.quã ignobilibus,aut cõtra,conuerſeris. Sic enim qui alioquin vtrisq; dominatur, diſpari illa cõuerſatione,alterutrius dũtaxat dominus cõſtituetur. Cui fidas vide,iis autẽ nunquã quos aliquãdo offendiſti;imo nec iis quos à te læſos opinatis. Vindicta enim feruida eſt&potẽs,quibusuis etiã minutiſſimis occaſiũculis incẽta. Docent hoc exempla comitis Iuliani & Caroli Borbonẽſis. Cũ aulici illi,qui fere nunquã à latere principis diſcedũt, ſui ipſius emolumẽti impendio ſint ſtudioſi; nõ eſt committendũ,vt abſentium,quorũ cauſa maiores ſumtus faciẽdi ſunt,quiq; plurib.negociis ſunt obſtricti,nulla ratio habeatur. Aduerſus multitudinẽ diſcrepantem à ſentẽtia principis, nihil violẽter ex abrupto princeps attẽtabit aut ſtatuet,vt enim maxime multitudinis furorẽ violẽta illa eruptione retundat,parũ tamẽ obtinebit, quin poti⁹ odium in ſe odia cõcitabit. Imitabitur ergo in huiuſmodi efferatæ multitudinis procellis boni naucleri ingenium,qui ventos,quos in puppi habet aduerſos, è latere intercipit; eodem modo princeps ſe ſponte &

libenter largiri simulabit, quod absq; aliqua labe adimere atq; impedire nequit.

Cæterum cũ sub finẽ libri primi, nos hoc capite, de liberalitate prolixius acturos promiserim⁹; itaq; iam porro prosequemur. Nam & hæc prudẽtiæ nomine continetur: nec quicquã ad beneuolentiam, & quod aptissimum est ad quiete viuendum, caritatem cõciliandam accommodatius est ipsa liberalitate, teste Cic. lib. 2. de finib. Quo etiam respexisse videtur Alfonsus Siciliæ rex. Interrogatus enim, quid seruaret sibi, qui tam multis tam multa donaret? Ea, inquit, ipsa quæ dono, cætera enim in meorum numero nõ habeo. Quo innuere voluit sapientissimus rex, munera liberaliter in alios collata sempitẽrnam sui memoriam apud eos, in quos collata sunt, relinquere.

Porro liberalitas cum erga alios sit, ea aut publice, aut priuatim, aut promiscue in multos exercebitur. Si publice, aut erga vniuersam ciuitatẽ prouinciamve, aut erga tribũ aliquam, quæ pars est ciuitatis. Huius exemplum est Cimon Atheniensis, qui singulis diebus domi mensam iubebat parari, in qua, quicunq; Laciadas esset, discumberet, volebat enim tribulibus suis domum semper patere. Illius egregium præbuit exemplũ Põponius Atticus, qui publicã Atheniensiũ inopiam suis sumtib. sæpe subleuauit. Hoc liberalitatis genere duobus vti modis possumus; aut numerãdo, vt cũ Alexander plurimos, qui ære alieno pressi erãt, ingenti summa pro ijs soluta liberauit; aut, quæ debẽtur, remittẽdo debitorib. ꝙ fecit Adrianus, qui aurum coronariũ Italię remisit, prouincijs minu-

it,

it, multos etiam populos tributis leuauit. Nõ minus etiã liberaliter Iulianus Augustus plurimis ciuitatib. debita lõga diuturnitate cõtracta cõdonauit. Quinetiam sua illis vectigalia restituit. Vtinam sint, qui nosse hæc nũc velint, nedũ vt sequi curẽt. Promiscue, in multos; vt cũ Adrianus ingentẽ summam, quæ à priuatis debitorib. fisco debebatur in vrbe Italia, ꝓuincijsq; remisit, syngraphis etiam in foro D. Traiani patris incensis, ne vnquam ea summa posset repeti. Priuatim, erga singulos, siue ciues siue peregrinos, siue hospites; vnde Hospitalitas dicta. Est autem nõ modo priuatorum ciuiũ, verum etiam vrbiũ ipsarum summa laus, priuatas domos patere peregre venientibus. Quo in genere laudis L. Lucullus inprimis claruit, tum erga alios, tum erga Græcos summa hospitalitate vsus, vt Luculli domus Græcorum, Romam veniẽtium, quasi portus quidam esset. Quo genere liberalitatis qui vtuntur, quantopere laudãdi sint, illud docet, quod maiores nostri hospitij iura sancta esse voluere; quodq; ad splendorem tum vrbium tum priuatorum ciuium iudicarent hoc non parum pertinere, in ædificandis domibus, illud imprimis videbant, vt hospitibus patere possent. Quocirca in hoc Alfonsi regis liberalitas & splendor mirum in modum videtur extollendus. Siquidem tum oratoribus populorum aut regum, tum claris viris ad se publico aut priuato nomine venientibus, & ædes exornari iubebat, & victũ, quamdiu apud sese essent, lautissimum ministrari. Quinetiam nisi egregie à se donatos, abire nequaquam passus est.

De toto autem eo genere erogationis, quæ in

Deos pietatem prę se fert, illud principe loco dicẽdum videtur, finem quidem esse optimum, non tamen vt superstitio laudanda sit. Muli etiam in subueniendis pauperibus ac mendicantibus, quæ erogatio Græce est ἐλεημοσύνη, peccant, dum auras inde aucupantur, facinorosasque cogitationes suas, ac peruersa consilia, stipe in egenos conferenda occultare volunt. Itaq; quę laus esse potest, ad fictam aut inanem ostentationem referre actiones suas? Nonnulli erogatione hac in Deos ipsos vtuntur, pecuniam, agros, fortunas vniuersas, omnemque rem familiarem templis offerentes; quibus illud videndum est, nedum erga Deos pij videri volunt, iniusti efficiantur, auferentes hominibus, quæ Dijs offerunt. Hoc enim quid est aliud, quã Deos ipsos auaros & iniustos existimare? Inprimis autem Deo hominibusq; acceptũ liberalitatis genus exercent, qui aduersus inopes & humana ope destitutas mulieres liberaliter aguut. Quid enim aut Deo potest esse acceptius quam imbecillum sexum adiuuare? aut gratioris vtiliorisq; in ciuitate exempli, quam prohibere, ne quod vnum ac præcipuum mulieris bonũ est, pudicitia egestate expugnata diripiatur? Quocirca Romanus atq; Atheniensis populus, dici vix potest, quam grate, quam liberaliter fecerit, quam in publicam honestatem consuluerit, cum alter Scipionis, alter Aristidis filiab. dotes è publico contulerit. Vrsus comes Nolanus singulis annis quibus Nolæ præfuit, satis bonam pecuniam puellis collocandis decreuerat, vnde & viuus maximè carus Nolanis fuit, & mortuus ab omnibus desideratur. Proxima est, quæ in eos qui morbo simul & ino-

& inopia laborãt, cõfertur liberalitas. Quod enim beneficiũ maius, quam homini salutẽ pecunia sua procurare? quod illinc satis patet, quod & Romani tẽpla Saluti constituere, & Græci Ioui Soteri sacra publica faciebãt. Quin etiã T. Quintũ Flaminiũ, quod ab eo Gręcię libertas restituta esset, Sotera in carminib. in sacrificiis, in põpis testabantur. Adolescentes quoq; quorũ angustiores sunt res, & in quib. ingenii vis & indoles aliqua ad virtutẽ pręlucet, pecuniis sustẽtare, vel inprimis cõmendandũ videtur. Quid enim vel priuatim beneficẽtius fieri potest, quã vadentẽ ad virtutes viatico suo iuuare? aut publice vtilius, quã sua pecunia suaq; opera id pręstare, ne naturę bona hominũ ope destituta pereãt? Alfonsus adolescẽtulos quosdã cũ intellexisset ob parentũ inopiã quib. cœperãt disciplinis cõtinuare operã non posse, eos in Galliã vlteriorem Parisios misit, pecunia statuta, quæ illis suo ex ærario suppeditaretur. Sic patrũ auorumq; nostrorum memoria clari quidã viri pręedia ab se emta gymnasiis dedicauerũt, è quorũ fortunis paupertas adolescentiũ sustẽtaretur, qui philosophiæ aut ciuilis iuris cognitioni operã darẽt. Nũ aut beneficentius aut vtili⁹ excogitari liberalitatis genus potuit? Hoc autẽ quid est aliud, quã dare operã, vt multi semper sint, qui rerum ciuilium ac naturæ perscrutationi vacent? quam nolle pati ob ignorantiam rerum cognitione dignarum caligare res publicas?

Porro, cũ liberalis proprium sit, dare, idq; & rogatus & nõ rogatus faciat, quis dubitet, longe esse gratius, præuenire muneribus, quando & voluntarium magis videtur, excelsiorique ab ingenio pro-

proficisci:&qui accipit,quod ex improuiso accipit, dantis voluntatem ac munus ipsum longe pluris facit,quodq; tanti se habere putet, vt etiamsi nihil petat,donis tamen se honestari sentiat; hoc quoq; plurimum addit gratiæ. Cum autem alii naturali quodam pudore affecti, extrema quæq; parati sint sustinere,prius quam aliquid petere: alii ingenuitate quadã naturæ adducti, & palã & maiore quadam animi fiducia petant,nõ debet id committere liberalis, vt aut illorum expectet preces, aut dum hos satiat,in alios min⁹ vti liberalitate queat. Neq; enim liberalis est, in vnum, aut in paucissimos omnia congerere;nec iusti,quæ multorũ sunt commoda,in paucos ea conferre.

Quæ autem tum importune petentium,tum indignorum hominum ratio haberi debeat, prudẽtia monstrabit.Nã improbe petentibus quis dubitet dandũ non esse?Donatellus Florentinus,statuarius egregius,homuncio nõ inurbanus,cũ importune mendicãti stipẽ obtulisset, & ille diis acceptã diceret;tunc ipse nõ diis,inquit, sed tuæ importunitati,ne me efflagitãdo occideres. Crassus ille diues vsus est præceptore Alexandro, à quo vt nihil ille vnquã petiit, sic nihil ipse Alexandro vnquam dono dedit. De quo quidẽ fertur, semel in itinere pileum cũ poposcisset,ex itinere reuersum, statim Crasso reddidisse.Incõmoda sane ac sine vlla benignitate familiaritas. Alfonsus rex quã nouam induisset vestẽ,statim è familiarib. cuipiã destinabat, eamque haud multo post tradendã curabat. Quocirca verum nobis liberalitatis exemplum Adrianus præbuisse videtur, qui amicos,& quidem non peten-

petentes locupletauerit, & petētibus minime negauerit. Vbiq; tamen suus habendus est delectus. Cæterum adeo omnium ad se amorem trahit liberalitas, vt in extremis terris constitutos, de quibus liberalitatis fama est, tametsi de commodis eius nihil nobis speremus, tamen beneuolentia laudibusque prosequamur; contra tenaces odio & obtrectatione. Eminebant vitia quædam in Nicolao V. pontifice maximo, item in Alfonso rege; claros tamen atque amabiles faciebat dandi studium. Machometum, qui ante annos aliquot Turcis ac Græcis imperauit, quanquam rebus gestis maxime inclytum, tamen propter singularem auaritiam, quis est, qui non improbet? At patrem eius Amorathum liberalitas splendorque etiam apud hostes commendauit. Plurimos autem è cuiusque modi hominum genere donis afficere, quanquam est regum, ac si qui regibus sunt pares, eorumque benignitas quam latissime pateat; tamen quibus minores facultates sunt, hi respicere inprimis debent, vt ipsorum liberalitas quo rarior minusque plena est, eo exactior ab ipsis delectus habeatur eorum, in quos pecunias conferunt. Nam qui plurimum habent quod dent, iis fortasse concedendum fuerit, si quid, dum non multum tamen, in delectu peccent; minus autem opulentis in hoc peccare non facile permittitur.

Ad eum autem delectum, quo dantis voluntas manifestior appareat, ipsaque erogatio gratior habeatur, illud etiam adiungendum est, vt læta fronte, vt verbis pro loco, tempore ac persona

quam

quam maxime accommodatis, quæ animi liberalitatem quandam declarent, & domus & dedisse videamur. Alexander Seuerus, vbi quem de Republica benemeritum prosecuturus esset, ante illi gratias agebat, & suo & Reipublicæ nomine, quod ita quidem Rempublicam gessisset, vt bene de ea meritus iudicaretur. Alexandro Macedoni legimus affuisse quandam in conferendis muneribus alacritatem, quæ sola gratificari animum eius abunde posset. Iulius Cæsar locupletiorem se factum dicebat, quoties fortem & benemeritum quem donaret. Anicetus Cyreneus, cum remissam sibi à Platone, qua eum redemerat, pecuniam sensisset, ea repudiata, Profecto, inquit, peccatum à me videri potest, quod maiore summa in Platonem exercenda liberalitas nostra fuit. Quis non intelligat, hoc dicto liberalitatem illam, quanquam magna quidem fuit, tamen altero tanto factam esse maiorem?

Quocirca munera ipsa nonnunquam honestanda verbis sunt, & dantis animus quam potest, erga eum, qui accipit, declarandus. Quod fieri quidem potest pluribus modis. Nam & munera ipsa quanquam magna, tamen si ad dantis voluntatem, si ad accipientis merita referantur, exigua quidem esse dicet: contra vbi minora illa fuerint, non munera ipsa, sed eius qui dat, egregiam voluntatem, optimumque in accipientem animum considerandum, atque alia munera alio in tempore, & plura maiora expectanda. Laudat apud Maronem pastor pocula il-

la illa quanquam fagina, tamen quod cælatum & quidem Alcimedontis opus esset.

Quid quod nec vbique palam atque in publico dandum est? quædam etiam per alium potius nonnunquam munera ipsa sic mittenda, vt qui ea mittat, ignoretur, seruandumque in quibusdam & erga quosdam tritum illud Christianorum prouerbium, Ignorare sinistram debere, quid dextra ipsa dederit.

Quin etiam liberalis viri cura eo progredi debet, vti amicorum, familiarium, ciuium necessitates, ac viuendi difficultatem reique familiaris inquirat angustias: quibus inuentis, nunc frumento, nunc pannis, nunc pecunia rebusque aliis eos iuuabit. Borsius Estensis, qui Ferrariam peregrini diuertissent, renunciari ad se volebat, demandata ministris quibusdam eius rei cura, vt qui ac quales essent, diligenter sciscitarentur, ne qui erga notos abunde liberalis esset, erga ignotos & peregrinos parum benignus haberetur, ad quem multarum Italiæ vrbium exules sic profugiebant, vt ab eo nemo repelleretur.

Philippus Maria Mediolanensis, non solum aduersus hospites ac peregre venientes, multa liberalitate vsus dicitur, sed quem fortem & clarum virum in Italiæ vrbibus, aut finitimis in regionibus agere intellexerat, munera ad eum mittebat, & se & illo digna.

Quamuis autem illorum ratio inprimis habenda est, quorum fides, integritas, fortitudo cogni-

cognita est, & in quibus præclara ingenii vis elucet, adeoque dignis parata est benignitas, tamen nescio, quomodo interdum debet plus apud liberalem posse dandi ratio, quam accipientis indignitas. Quocirca etiam aduersus latrones, piratas & flagitiosos quosdam, imo etiam hostes nonnunquam liberaliter fortasse agendum videatur, quo eorum improbitas minuatur. Alexander regium esse affirmabat, à quibus male audias, in eos & sæpe & multum conferre; quod ab Alfonso rege factitatum legimus, offulam enim obiiciendam censebat oblatrantibus canibus. Inprimis autem clara & nobilis est illa Philippi Mariæ Mediolanensis liberalitas, & animi altitudo, qui captum nauali pugna Alfonsum cum duobus fratribus, altero etiam rege, multis item regulis, non modo liberos esse voluit; verum etiam nullum liberalitatis, comitatis, mansuetudinis genus in eos prætermisit. Quid enim pulcrius, quam quos armis viceris, eos liberalitate ac beneficentia deuincire.

Cæterum, quod si erga homines hominumque actiones illas quidem rectas atque honestas ita institutum esse oportet, qua pietate gratitudineque liberalis vir erga deos affectus erit, Republica præsertim bene atque ex sententia gesta. Agesilaus rebus feliciter gestis, biennio supra centum talenta, quasi decimam quandam Delphis Apollini consecrauit. Populus Romanus victorias suas quam omnes diis immortalibus ascriberet, declarant tot templa Romæ illis posita dedicataque, tot ludi à C o s. s.

voti

voti, tot supplicationes decretæ, tot sacra in Capitolio priuatim ac publice facta. Quod si rectorib. vrbium propter iustã administrationẽ, parentibus propter pcreationem educationemq;, amicis propter beneuolentiã & coniunctionẽ, nemo bonus nõ maxime gratus esse studet; quinimo nõnulli etiam in animalia bruta, quorũ opera aliquando feliciter in rebus difficilimis vsi fuerũt, liberalitatẽ quasi exercuerunt. Ferdinandus rex equum, quo egregie vsus aduersus insidiantes fuerat, freno liberauit, vacuumq; labore omni esse voluit, stabulario cuidam data pascendi eius cura. Cui non est etiam abunde nota Alexandri gratia in equum illum suum, in cuius honorem vrbẽ ædificauerit de nomine eius dictam? Quibus equabus Cimon Atheniensis tertium vicerat in Olympico certamine, ijs sepulcrum statuendum prope suum monumentum curauit. Populus Atheniensis publica alimenta ad extremũ vitæ diem mulis decreuit, quorum laboriosis operis in Hecatompedo ædificando vsus esset. Et nos erga Deos ingrati erimus, quorum beneficia tam late pateant? vt ab eis tanquam perenni fonte, bona cuncta perpetuo quodam cursu profluant, vt si recte dictum est, vt quidem esse constat, timorem Dei initium sapientiæ esse: recte etiam dicatur, pietatem erga Deum ac gratitudinem humanæ felicitatis initium esse. Nec est quod quis obijciat, Deum opis nostræ minime indigere, ergo gratitudinem nostram in Deum esse superfluam. Sed attende. Non indiget viuentium gratitudine Vergilius, Silius tamen Italicus sepulcrum eius quotidie pene inuisebat atque adornabat muneribus. Quis

autem, qui modo aliquid è philoſophia deguſtauerit, non ſe Ariſtotelis manibus gratiam habere quam maximam intelligat, qua tamen ille nulla indiget. Quamobrem maximum mihi gratitudinis genus videtur, eo magis gratum ſe ergo Deum oſtendere, quo minus ipſe gratia noſtra indiget.

Verum enim vero, cum liberalis nõ tantum largiri, ſed etiam capere ab alijs debeat, hoc enim ni fecerit, breui fons ipſe liberalitatis areſcat neceſſe eſt, etiam de hoc parum aliquid dicemus. Abſtinebit itaq; liberalis à quocunq; infami quæſtu, turpi emolumento, fœneratitio redditu, parum licito compendio; ab omni deniq; inhoneſta atq; illiberali commodorum adeptione. Ex ijs enim, quę turpiter parta ſunt, quæq; ex inhoneſtis cõmodis proueniunt, quomodo proficiſci dandi pulchritudo poſſit, nõ video, cum deceat inprimis mundas manus donantẽ habere, quas fœdari ex illiberali prouentu neceſſe ſit. Non puduit principem orbis terrarum Veſpaſianum ex vrina vectigalia colligere. Quid fœdius? Idem homines rapaces in prouincias atq; ad obeunda publica munia miſit, interrogatusque ab amicis, cur id faceret, reſpondit, eis ſe tanquam ſpongia vti: quia rapinis locupletatos ipſe poſtea ſpoliaret. Quid à viro principe alienius? Pertinax Auguſtus non aliter quam priuatus ac ſordidus ciuis mercaturas exercuit. Quid indignius? E Neapolitanis regibus quidam hoc exemplũ ſecuti prouinciales ad inopiam redegere, erepta illis mercaturę facultate. Quid iniuſti⁹? Quid quod ſordidi etiam quæſtus nedum turpes declinan-

nandi. Videmus purpuratos quosdam oblata munuscula, petasunculos, altilia, poma, venalia exponere, lucrumq; ex ijs quærere, quibus familiares amicosque pascere par esset, nesciam, iniustius an sordidius comparatum hoc sit. Ex alea lupanarique, decreto etiam publico tributa exiguntur. Quid impurius? tametsi perditissimorum hominum ac mulierum damno exiguntur. Sic C. Caligula fœminarum mariumque lupanar in palatio condidit, ac misit, qui per vrbem cursitantes obuios, vt fructuosum vectigal principi redderent, inuitarent. Quamobrem nedum turpes sed etiam sordidi quæstus fugiendi sunt. Quid quod vt minuta quædam perinde ac maiora dona grato animo accipienda sunt, Artaxerxis exemplo, quem traditum est, nullum quamuis exiguum munus nõ læta fronte accepisse, quippe qui haustam è profluenti aquam iunctis offerentem manibus, aurea phiala & denarijs mille prosecutus fuerit; sic quędam quamuis legitime oblata, renuenda statim sunt. Antoninus Pius, cum institutus à quibusdam hæres testamento esset, vbi cognouit, liberos illis suos esse, repudiauit hæreditates. Ast longe aliter C. Caligula. Is enim post immensas profusiones ad auaritiam atque rapinas conuersus, testatores, vt ipsum hæredem scriberent, cogebat, quos postea, si superuixissent, veneno tollebat; ridendos ducens quod condito testamenta superuiuerent. Extat Aureliani Augusti epistola, cuius particulam inserere placuit, vt intelligant, qui imperant, ex oratione tanti principis, quam procul omnem à se auaritiæ

ſuſpicionem relegare debeant: Heraclemonem, inquit, occidi paſſus ſum, neq; enim mihi fidem ſeruaſſet, qui patriæ non pepercit. Diuitem hominem negare non poſſum, ſed eius bona liberis reddidi, ne quis pecuniæ cauſa locupletē hominē occidi paſſum criminaretur, &c. Inſuper quædam etiam, licet absq; vlla capi reprehenſione poſſint, nonnunquā tamen recuſanda videntur, quod Athenienſis fecit Cimon, qui Perſam hominem, quod patrocinio vti ſuo vellet, pateras duas offerentem, alteram aureorum plenā, argenteorum alteram, ea acerbitate ab ſe reiecit, vt diceret, mercenarium ſe non eſſe, quin ſi ſua vti vellet amicitia, quæ ſecum detuliſſet, domum referret munera. Intellexit vir liberaliſſimus quid liberalem deceret. Ergo quæ capienda ſint, quæ etiam repudianda, vir liberalis videbit, ne qua parte ſibi ipſi deſit. Quinetiā vt quæ oblata ſunt munuſcula, ita ſibi grata eſſe ſignificabit, vt plurimi ea facere videatur: ſic in lucris, commodis ac prouentibus omnibus animum vultumque, quam poteſt, moderabitur, ne geſtire quæſtibus videatur, ſed ob id ſolum eos ſibi gratos eſſe, vt habeat, vnde ſubminiſtrare alijs queat. Atque hæc ſunt, quæ de liberalitate in genere inſerere viſum fuit, quatenus ea ad communem vſum multorumq; ſalutem transferri poteſt.

Extant vero inſuper & aliæ non minus vtiles quam neceſſariæ ad prudentiam, quæ vigere in principe debent, commonefactiones, quas etiam curtatim attingemus. Principio igitur fugienda eſt principi omnis adulatio. Aures enim adulantibus qui præbet, is omnino ſuus eſſe deſinet, ex aliorum aſſen-

assentationib. potius quam ex sua conscientia, seq; suaque ipse metiens. Ambitionem quoq; vt quæ multorum ac magnorum malorum altrix & parens est, ab aula sua eiectam exterminabit. Vrbium enim regnorumque pestis est ambitio. Recte imperator Romanus Alexander, quendam ex ijs, qui popularem auram tanto studio captabat, vt in ea honorum fines poneret, palo affigi iussit; excitatoque mox igni ex materia minime arida, faucibus fumo conclusis extingui, affirmans iure illum fumo perire, quod fumum & vendere & emere solitus esset.

Princeps qui sese hominem esse meminerit, nūquam superbia efferetur, æquabilitatem sectabitur, & cum omnia maxime è sententia cedere sibi videbit, tum maxime credet, præesse reb. humanis Deum, cui superbia ipsa mirum in modum displiceat.

Quæ promittas & cui etiam promittas videto. Non modo autem facultatum ac meritorum, sed etiam temporum atq; ingeniorum habenda est ratio. In quo & alia multa consideranda sunt, & illud maxime, quod nihil turpius sit, quam fidem non seruare: cuius tanta vis est, vt etiam hosti si data sit, seruare tamen eam oporteat. Et cum sit fides, vt ab antiquis definitur, dictorum conuentorumve constantia & veritas, nihil antiquius veritate ipsa principi esse debere, declarat id, ꝙ à maiorib. nostris sapientissime institutum est, vt liber Euangeliorum, quo diuina cōtinetur veritas, diebus singulis osculandus principi offeratur, cum in re diuina adest, vt ex eo colendæ veritatis admonitus, meminerit studiosissimum se eius esse debere.

Inprimis autem ſtudere oportet, vt qui te adeunt, facilem eſſe intelligant. Nihil enim tam alienum eſt à principe, nec quod aliorum in ſe odium tantopere concitet, quam aſperitas, & ea quæ moroſitas dicitur. Contra vero in omni vita maxime laudatur comitas grauitate temperata. Atque vt verbis Titi vtar, non oportet quenquam à ſermone principis triſtem diſcedere.

Qui temperantem te ſenſerit, turpia nunquam petere audebit. O te fortunatum Marce Cato, inquit Cicero, à quo rē improba petere nemo audeat. Tum ꝑfecto principatu iſto dignus iudicaberis & boni regis ſpē pollicebere, cū improbos inſectaberis, oderis intēperātes, reijcies mēdaces. Admonitores quoq; voluptatū vt peſtē pernitioſiſſimam fugito, ſunt.n. animi quamuis bene inſtituti conqnatores; quib. ꝙ delectetur, impoſſibile eſt illū ſeruare aliquē vitę modū. Huius erit impudica pueritia, effœminata adoleſcentia, ſenectus infamis. Habebat Nero Claudius plurimos voluptatū conquiquiſitores; quē tamen ipſe vitę exitū habuit? quē & alij multi, ac fere omnes ab eo non diſſimiles.

Ambigam, quid fuerit in Scipione laudabilius, fortitudone in bellis gerēdis, an in omni vita cōtinentia. Altera.n. bis aut ter hoſtē ſuperauit; altera ſeipſum ſemper. Quod fuit eo admirabilius, quod plurimi inuenti ſunt, & inueniuntur quotidie, qui hoſtē vicerint, rariſſimi ꝙ ſeſe, ꝑ̄ſertim cū victoria inſolentes intemperatosq; efficiat. Qui alijs pręeſt omnino vacuus eſſe debet affectib. Ira namq; rectum quod ſit, cernere minime patitur; odium ad iniquā impellit; amor iudicium impedit; trahit ad

vim

vim inferendam libido; stimulat ad vindictam dolor; inuidia præcipitem agit.

Prudens & pia admodũ fuit admonitio Ludouici regis Galliæ, qui Sanctus appellatur, ad filiũ successorem in regno, quę inter alias multas recensentur à Tilio, lib. 2. de rebus Galliæ, talis videlicet: Ita te gerito, vt confessarij necessarijque & familiares tui possint te libere admonere mali, quod feceris, & docere facta tua. Merito igitur Arrianus laudat Alexandrum Magnum, quod sicut interdum præceps ad delinquendum fuerit, ita statim eum hoc pœnituerit. Quam artem etiam optime calluit Ludouicus XI. Galliarum rex perspicacissimus. Cum enim forte ob intemperantiam linguæ lapsus esset, & durior fuisset; mox agnouit culpam, & conuersus ad eum, quem offenderat: Non me latet, inquit, obfuisse mihi linguam; sed & profuit aliquando: nunc autem vt, quod illa peccauit, emẽdem æquum est: ac simul, cum ad eum modum familiariter ageret, donum aliquod dabat non contemnendum. In quam sententiam recte Cominæus, Est profecto, inquit, magnum Dei beneficium, agnoscere quod vitiosum est, ac mentem ad meliora conuertere. Melior enim est in malis factis humilis confessio, quam in bonis superba gloriatio, vt D. Augustinus ait.

Maxime autẽ hominis est, & eius præsertim hominis, qui principatũ gerat, ꝑsenti animo in aduersis vti, nec aduersanti fortunę succũbere. Sic Ferdinãdus Calabriæ dux, cum initio regni sui, multorũ simul procerũ ac populorũ, nonnunq̃ etiã integrarũ prouinciarũ ad Ioannẽ Andegauensẽ defectiões

nunciarentur, nunquam mutauit vultum, nedum vt animo consternaretur. In ipsos defectores nullo vnquam contumelioso dicto vsus. Nunciata rebellione magni cuiusdam viri, tametsi famæ suæ minime ipse pepercerit, hactenus commotus est, vt diceret, dolere se, quod talis vir & è tanta familia ortus, seque maioribusque suis indignum fecisset. Cæterum Christo gratias agere, quod ne minimam quidem ipse tanti patrandi facinoris causam ipsi præbuisset. Quid illud, nonne inuicti est, & ex aduersis etiam vires resumentis animi? Illud etiam in aduersis confirmare maxime nos debet, quod ad summa non nisi maximis cum laboribus & periculis peruenitur. Adhæc quotus est, qui aut patre, aut præceptore, aut domino ita facili & leni vti cupiat, vt obiurgari se ab illo nunquam velit? Sapienter igitur dictum est: Quos Deus amat, corrigit & castigat. Quapropter tenere hoc oportet, quod rerum humanarum & imbecillitatis nostræ moderator & rector Deus hoc maxime modo temeritati hominum consulat. Multos enim (quod quotidie etiam videmus) secunda fortuna præcipites egit, cum quibus quanto melius actum esset, si non plenis semper velis, sed aduerso interim vento delati essent. Quid quod non raro videmus, aduersas res magnorum præbuisse causas bonorum. Adde, quod nescio quo pacto parta ac retenta cum labore, magis nos delectant, carioraque multo habemus, quam si aut casu aliquo oblata essent, aut si curam eorum nullam habere nos oporteret.

Secundæ quoq; res sunt tanquam speculũ quod-

dam

dam nostri, quæ, vt de magistratu dicere solemus, qualis quisq; sit, apertissime ostendunt. Quamobrem tum maxime seruanda erit continentia, cum quicquid libuerit, licuerit. Cohibendus erit animus, ne efferatur, ne insolescat, ne obliuiscatur sui ipsius, atq; ita instituendus, vt se è libertate in seruitutem, è diuitijs in paupertatem, atq; ex alto atq; illustri loco in infima obscuráq; deijci aliquãdo cogitet. Bellerophontes, vt est in fabulis, cum equo illo alato ferretur, & sublimem teneret aera, præceps excussus est, quo casu, vt est in vetere versu, miser ac mœrens terris errauit alienis: quod euenire sępissime ijs solet, qui secundis rebus inflati, superbe nimis & intemperanter agunt. Beatum illum Plato dicit, & Cicero refert, cui etiam in senectute cõtigerit, vt sapientiam verasque opiniones assequi possit. Præclare quidem; sed vt in senectute valeamus assequi, iacienda sunt fundamenta ab adolescentia, quibus bene iactis tanquam in domo bene ædificata, non est verẽdum vt corruamus. Optima autem fundamenta adolescentis sunt, ad sapientiã assequendam, si cum sapiens id ætatis esse non possit propter temeritatem, atq; inscitiam, qua nec videre nec agere res optimas valet; quod certe potest, si eorum, qui habentur sapientes, consuetudine delectetur. Quo de genere est illud Ciceronis, cum ait, ita se à patre deductũ ad Scæuolam, sumta virili toga, vt quoad posset & liceret, à senis latere nunquam discederet. Primum enim est, vt colere sapientes assuescat. Secundum, vt eorum dictis aures libenter adhibeat. Tertium, vt eorum se quam maxime similem esse velit; quorum non

modo facta sed etiam dicta imitari contendat. Ex quibus principijs vsus deinde progressionibus, ad quam contendit, sapientiam victor consequetur.

Diligendi sunt principi, viri primarij, atque in omni genere laudis probati, quorum consilijs & admonitionibus formetur. Hi de rebus grauiorib. disserentes audiendi sunt; quibus enim ad res gerendas melioribus vti potest magistris, quā ijs, qui multa & magna gesserunt. Alfonsus Calabriæ dux Antonio poëtæ incredibili quadā voluptate operam dabat. Quinetiam veterum ab eo scriptorum lectiones singulis dieb. audiebat, ac licet multis magnisq; interim grauaretur curis, nunquam tamē passus est, horam libro dictam à negocijs auferri. Mirū est enim quantum valeat ad optimam vitæ institutionem assidua & diligens lectio. Nam si, vt Scipionem dicere de se solitū scribit Crispus, maiorum imagines mirum in modum intuentes ad virtutem excitant: quanto magis illorum dicta factaq; imitatione digna, sæpius animo repetita & ante oculos posita, commouere debeant.

Neque illis assentiendum est, qui literas accusant, qui si propterea cōtemnendas ducunt, quod discendæ non sint tanquam nō necessariæ, nescio quid sit, quod ipsi discendum putent. Quid est enim tam necessarium quam multa scire, atque ea tum in cognitione naturæ & rerum occultarū, tum in memoria rerum præteritarum & clarorum virorum exemplis posita? nisi si quid honestum, quid turpe, quid bonum, quid malum, quid expetendum: cōtra quid fugiendum, quid ægrotantibus iucundum, quid valentibus noxium sit, sci-

re ipsi non putent necessarium: qua vero ratione lautius conuiuiũ paretur, scire solum putent esse necessarium. Sin fortasse, ꝙ sint indignæ homine, ij falluntur omnino, & quod dici solet, tota errant via. Quid enim homine dignius, quam inter cæteros excellentem esse? Excellere autem doctrina præditos, vel ex eo iudicari potest, quod in maximis gerendis rebus consilijsque capiendis, primum semper locum ij tenent, qui docti habentur. Neque enim pueros statim Grammaticis esse tradendos, à quibus erudiantur, consentirent omnes, si literæ indignæ illis futuræ essent, postquã viri euasissent. Sed sunt quidam, qui vt ignorantiam suam, de qua etiam gloriari audent, defendant, ipsi de literis literatisque hominibus male sentiunt, malo otio & langori dediti. Licet autem non omnes, qui inter doctos numerantur, nota careant, vitium tamen non ad literas, sed ad ipsorum ingenia referendum, quanquam literæ ipsæ propter celebritatem conspectius illud efficiant. Sed & hoc necesse est, vt & ipsi fateantur: ex ijs etiam, quos idiotas vulgus appellat, quique literas nesciant, plurimos esse teterrimorum vitiorum maculis respersos inquinatosque, qui quod aut alijs vt careant, illo certe non carent, quod indocti ignorantesque sunt, quo esse contemtius aut homine indignius quid potest? Vrbe perterrita, & quid consilij caperet incerta, metu Catilinæ, coniuratorumque aliorum; plebis patrumque communi consensu maturatum est ad consulatum demandandũ M. T. Ciceroni, quanquam nouo homini & inquilino, primarijs ciuita-

tis

tis viris præteritis: videlicet non Arpinum aut maiorum imagines tantam ei expectationem comparauerant, sed insignes literarum tituli, & adducta è rhetorum scholis in forum senatumque eloquentia.

Sed non sit mihi lõgius nunc cum his certamen. Neque enim literæ patrocinio meo indigent, locus hic tantum attingendus fuit. Illud tamen nullo modo prætetierim, quod Alphonsus victo captoq; Antonio Caldora, cum exercitu in Pelignos profectus, cum peruenisset in locum, vnde Sulmo poterat despici, percontatus, an ea, vt ferretur, Ouidij esset patria, & qui aderant affirmassent, vrbem salutauit, gratiasque genio loci egit, in quo tantus olim poeta genitus esset, de cuius laudibus cum non pauca disseruisset, tandem famæ eius magnitudine commotus, Ego, inquit, huic regioni, quæ nõ parua regni Neapolitani nec contemnẽda pars est, libenter cesserim, si temporibus meis datum esset, hunc poëtam vt haberent, quem mortuum pluris ipse faciam, quam omnis Aprutij dominatum.

Quoniam autem non semper agendis negocijs occupati esse possumus, & à libris secedẽdũ est aliquando faciendæq; sunt intermissiones, q̃rendaq; tũ animi, tum corporis laxamenta, videre oportet, vt cessatio omnis careat ignauia, ne cum relaxati quęrimus, desidiosi effœminatiq; efficiamur, eritq; ocium, vt sine negocio, sic absque segnitia Nam vt agrum quamuis vberi sit solo, prudens tamen agricola cessare patitur, qui tamen si diutius cesset, sentibus fruticibusque obsitus squalet: sic vbi animũ

otio

otio torpere nimio patiemur, efficietur vt iure illa in nos dicantur: Pluma Sardanapali, Epicuri de grege porcum; & si qua dici aut fingi possunt indigniora opprobria. In hac cessatione dandus est locus aliquis iocis facetijsque, quibus animus recreetur; quod ait Laberius, Facūdum comitem in via pro vehiculo esse, ad istam quam dico cessationem transferendum. Adhibendi sunt etiam musici, qui tum cantu, tum chordis oblectent animū, & curas permulceant: dandum quoq; aliquid histrionibus. Venatio quoque & aucupium corpus animumq; maximè reficiunt. Augustus pila & folliculo, Alfonsus meridianis horis, arcu secum iuuenibus, exercebant. Cyrus apud Astyagem auum puer equum agere, & conclusas horto feras iaculo ferire doctus, postquam adoleuit, aut aprū aut leonem in syluis petebat. Itaque non iniuria apud Maronem præcipue laudi datur Pico, quod esset equum domitor debellatorq; ferarum.

Omnium autem primum studere oportet, vt ab ijs potissimum amere, quibus corporis ac rerum familiariū curam commiseris, quod faciens viues securior, & amor iste cum inter familiares altius egerit radices, latius postea euagatus, non modo inter populares subiectosque, sed externos quoq; diffundetur. Quem enim quisq; amat, eum, si fieri possit, viuere perpetuo expetit, nullique minus exercitu opus est: quanquam haud scio, an vlli sint maiores copiæ, quam ei qui plurimum ametur. Iure igitur videri potest dictum, quod Thomas Pontanus libenter vsurpabat, Amorem nunquam fecisse stipendium. Illud etiam eiusdem nō minus

pru-

prudens, Amorem inermem quidem incedere, dormire tamen loricatum. Ad conseruandum autem & magis indies augendum familiarium, & eorum, quos intimos habeas, amorem, illud maxime valet, vt amari se abs te intelligant. Vetus. n. est & prudens, Si vis amari, ama. Quod ex eo potissimum iudicabunt, si secundis rebus suis senserint te lætari, dolere plurimum aduersis.

Cæterum, non raro equidem accidit, vt principes vni tantum ex familiaribus, repulsis cæteris, fidant, eiq; veluti liberas habenas imperij concedant; quod raro felicem solet habere euentum, atq; hoc morbo regem laborare, & turpe & periculosum est, semperque fuit. Nam qui vnum amat, videtur cæteros odisse: estque mera seruitus regnantis, impotens amor paucorum. Quo referri potest ex vita & literis M. Aurelij Imp. salutaris doctrina, quam Lucullus in expeditione contra Mithridatem in ænea tabula reperit, & in triumpho suo vna cum gaza regia Romam attulit, nempe: Non est sapientis principis, si sibimet accersit periculum, vt alterius, quem euexit, auctoritas conseruetur, neque vult secure viuere amabilis omnibus. Non est prudentis principis, qui in vnum omnia congerit, vt cæteri egeant. Non est iusti principis, si magis vnius cupiditatibus inseruire, quam omnibus gratificari cupit. Fatui est principis, si obnoxius est vni, contemtis reliquorum consiliis. Audax est nimium princeps, qui vt amet vnum, sese omnibus reliquis inuisum facit.

Multum etiam conferet humanitas, qua virtute

tute cum excelles, necesse est, non modo vt ab intimis tuis amere multum, sed à cæteris omnibus. Cyrus qua tempestate ob inopiam liberalitate vti minime poterat, beneuolentiam suorum humanitate conabatur assequi, quippe quibus etiam in faciundo opere adiutor adesset ac laborum socius. Nam postquam regno Assyriæ potitus est, nullum in eos liberalitatis genus exercere prætermisit: cum non pecuniam, sed amicos, quibus ipse plurimum contulisset diuitiarum, suos esse thesauros duceret. Quanquam non modo familiares & amicos, sed è subiectis vnumquemque adeo lætaretur copia rerum abundare, vt boni regis proprium officium, quin & opus esse diceret, etiam ciuitates beatas efficere.

Cauendum autem maximopere est ab ijs vitijs, quæ his virtutibus dicuntur contraria. Non sentient te auidum alieni, neque inhiantem ijs, quæ ipsi in delitijs & chara admodum habeant. Dominum enim cupidum necesse est rapacem fieri, iure iniuriaque vim inferentem, vt cupito potiatur. Hinc proscriptiones, exilia, cruciatus, cædes, &c. Adhæc quid magis alienum à regibus, aut ipsorum securitati minus conducens, quam quod cum ipsi præbere se cæteris debeant humanitatis exemplũ, difficiles & superbos agant? Inhumanitas.n. mater est odij, vt superbia crudelitatis, malus vtraque & vitę & principatus custos. Tradũt Massinissam, cuius olim in Africa late patens fuit imperiũ, cum ne filijs quidẽ fideret, corporis custodiam commisisse canibus, quos multos & feroces alebat. Quam hic securus vixerit, ex hoc vno plane iudicari potest,

quod

quod canibus quã filijs plus fidei haberet. Quo vt nõ securiores, sic nõ minus infelices vixerunt Pheræus Alexander & Syracusanus Dionysius, quorũ alter ad Theben vxorem, quam perdite etiam amabat, cum introire vellet, barbarum quendam, & eum notis compunctum threicijs, vt Cicero refert, stricto gladio iubebat anteire, pręmittebatq; de stipatoribus suis, qui muliebres arculas perscrutarentur, & ne quod in vestimentis telum occultaretur, exquirerent. Alter vero, cum duas haberet vxores, Aristomaden & Dorida, neutrius vnquã complexus petijsse dicitur, nisi vestibus prius excussis. In cubiculum quoque, quod lata cinxerat fossa, ligneo ponte sese recipiebat. Quinetiam filias, à quibus ante tondebatur, vbi adultas vidit, veritus cultrum illis committere, candente carbone capillum sibi aduri faciebat.

Porro prima spes, quam polliceri de te populis debes, illa sit, vt delectari te præstantissimorum hominum consuetudine intelligant, quod cernẽtes, sperabunt futurum te eum, in quo sint reposita virtutibus præmia, quam tui expectationem magis magisque indies & concitabis & augebis, si quo maiorem quis virtutis opinionem præbuerit, hoc illum in honore maiore haberi abs te cognouerint. Quorum hominum etsi exiguus est numerus (virtus enim, vt cætera bona, rara est) idem tamen circa virtutem contingit, quod circa bonarum artium quanque videmus solere contingere. Vt enim, si aut poëticæ aut physicæ sit honor propositus, magnus erit illorum numerus, qui clarere in eis studeant: eodem modo plurimi

vir-

virtutem vt aſſequantur, contendent, ſi præmia quoque, quæ virtuti debentur, vna ſe conſecuturos ſperauerint.

Et quoniam fortuna principum in edito & prælustri ſita eſt loco, præbetque ſeſe ſpectandam omnibus, ſtudendum eſt, vt dicta factaque tua omnia eiuſmodi ſint, quæ non modo laudem tibi atque auctoritatem pariant, ſed & familiares & populares ipſos ad virtutem excitent. Ad quam nulla eos res magis excitabit, quam ſpectata ipſis virtus tua, & mores quam probatiſſimi.

Inſuper oportet, teipſum vt cognoſcas, intelligasque te gerere principis perſonam, quod intelligens, in omnibus tum dictis tum factis grauitatem ſeruabis atque conſtantiam. Cumque omnis tum conſultatio tum actio ſit de conſilijs capiendis, aut de rebus publicis aut priuatis; in capiendis conſilijs oportet multa audire, plurima circumſpicere, cauſas ſingulorum, quæ dicuntur, exquirere: non ſtatim aſſentiri, nec ſemper etiam palam improbare oculis, nutuque multa declarare, multa etiam penſitantem animo, vultu præ te ferre, ſententias aliorum ita examinare, vt mentes dicentium videare velle introſpicere, quod ipſe ſentias, aut non ſtatim, aut ſolum paucis aperire, in dicendo cautum & breuem eſſe; pro rerum tamen qualitate parce reprehendere, rarenter & non niſi maxima ex cauſa obiurgare; laudare cum grauitate, iracundiam cohibere, tanquam maieſtatis inimicam, in nullo ita efferri, vt quod aiunt, lineam tranſeas. Ex his igitur atque aliis, quæ natura, tempus, res & ars docuerit, de

O qui-

quibus nulla certa præcepta tradi possunt, nascetur admiratio quędam, sine qua maiestas esse nullo modo potest.

Publicæ vero res (voco autem publicas, quæ ad quietē populorum & regni moderationem pertineant) arte alia tractandæ sunt. Vrbium legatis conspectum tuum adeuntibus, mansuetum te & facilem prębebis, mādata referentes eo vultu audies, vt fiduciam eis ad dicendum des. Cum vero dimittentur, ita eos dimittes, vt quæ honesta & iusta, facile abs te impetrari posse intelligant. Nec his cōtentus, honoribus quoq; & donis, quæ grata illis esse foreque cognoueris, honestabis atq; afficies. Quæ vero aut minus honesta, aut non satis æqua petierint, ea non semper, nec palam, nec tristiore vultu, aut grauiorib. verbis denegāda sunt, sed potius ostendendum est, non ideo te ea non concedere, quod nolis, sed quod illis inutilia iudices, quodq; ea ratione ipsorum rebus melius consulatur. Vbi autem de iure agitur, nullū à te personarum discrimen habeatur, sed ipsarum legum personam induas, quæ eædem semper sunt omnibus. Populos etiam oportet tum literis, tum nuncijs, pro rebus temporibusque sæpius vt horteris, moneas, excites: nec semper expectabis, dum rogent quid, sed vltro & non rogatus beneficium conferes: præmia quoq; proponenda sunt ijs artibus, quas celebriores in ciuitate senseris.

Præsens eum te erga ciues geres, vt necessitatibus suis patremfamilias, iuri dicundo prætorem, ciuilibus simultatibus, dissensionibusq; cōpositorem adesse sentiant, gaudentem suis secundis ac flo-

florentibus rebus, dolentem aduersis, ac totis viribus pericula vimq; propulsantem, demumq; & præsentem & absentem eam te rerũ suarũ habere curam intelligant, vt tanquã dominũ vereantur, colant vt patronum. In iudicijs autem seuerum, in responsis grauem & circumspectum sentiant, gratum in sermone, acrem in sententijs, minime tamen cõtentiosum. Sint verba vt sine supercilio, sic non absque grauitate & penso. In facinorosos autẽ & eos, quos pœnis afficiẽdos leges sanxerint, sic animaduertas, vt nõ hominẽ sed crimen insectari ac punire videare. His atque similibus amor cõciliabitur & reuerentia, fideles & diuturni maiestatis comites.

De priuatis quoque aliquid præcipiendum est. Priuata igitur, cum aut extrinsecus erga eos, qui priuati sint, aut erga teipsum sint consideranda, quem te gerere erga alios debeas; Lex hæc erit, vt peregrinos humaniter excipias, attentus audias, liberaliter tractes, in omnibus facilem te eis & benignum præbeas. Studeas etiam, antequam te adeant, quoad poteris nosse, quod sit suũ ipsorum ingenium, quibus cum vixerint, quas artes fuerint secuti, quas etiam sequantur opiniones, factionesve, tristesne sint an hilares, suaues in sermone, an duriores, quæ afferant mandata, quid impetrare cupiant, publice veniant, an priuatim; mores quoq; nationum & studia sunt diligenter noscenda. His enim cognitis facile intelliges, quid agere teipsum oporteat. Adhibitos in cœnã laute accipies, inter discumbendum alloquere familiariter, multum te delectari illorum sermo-

ne ostendes, multa etiam ab ipsis de moribus nationum, de situ locorum, de ijs quæ inter peregrinandum memoratu digna viderint, audierintve, doceri studeas. Inuitandi sunt etiam ex ijs qui aderint, de rebus tum iocosis tum grauibus vt aliquid dicant, quod tum admirationem tum voluptatem pariat.

Cum vero in eum sermonem tecum venerint, vt impetrare aliquid abs te cõtendant, tum oportet vt liberalitatem munificentiamque præ te feras: & vbi aut dignitas tua, aut ea, quæ ab illis petuntur, exigerent, religionem, iustitiam, continentiam, mansuetudinem. Cum autem dimittendi sunt, blandis verbis & comi sermone alloquere: nec contentus ijs, quibus eos donaueris, multa quoque & ipse pollicebere, & per alios offeres.

E subiectis autem, quorum tibi aut ingenium aut fides, aut multa rerum experientia cognita fuerit, præficies magistratibus, prosequere salarijs; alium belli rebus, alium pacis designabis: bonis consilio & iustitiæ cultoribus, vrbiũ aut prouinciarum curam demandabis, probatæ fidei & ingenij minime varij præficies arcibus: administrandis pecunijs, thesaurisq; conseruandis, quos frugi, diligentes, industrios, abstinentes scieris. In hos seuerum, in illos facilem, pro causis, ingenijs, temporibus locisque te exhibebis, sciens summum ius summam interdum iniuriam esse, non raro etiam magis ex æquo & bono, quam iure agendum. Quædam etiam magis ignoscenda esse quam puniẽda, nonnulla etiam prætereunda tanquam ignores, aut in aliud tempus differenda.

Opti-

Optime etiam haberet, si vnumquenque è subditis domini cognoscerent. Nam vt bonis locus & gratia apud illos esset, sic malis improbisque paratum supplicium; quod quoniam tum naturæ humanæ imbecillitas non patitur, tum fortunæ inconstantia prohibet, cum præter opinionem plura contingant, præstandum est, vt si non omnes, plurimos tamen cognoscas; sciasque, quod nullus mercator in capiendis soluendisque numis ignorat, quanti quisq; sit expendendus.

Summa etiam cura attendes, vt quos iuri dicendo præfecturus es, auaritia, cæterisque malis libidinibus animum liberum atque inuictum gerant. Vim à te quoque ita prohibeas, vt nullius rei acriorem te, quam legum ac liberalitatis defensorem ostendas, nihilque, nisi quod iustum & honestum sit, ab vllo exigas.

Cum familiaribus quoque negligendum non est, qualis ipse futurus sis. Nam, vt est apud Iuuenalem:

———. *Lingua mali pars pessima serui est.*

Infamia enim, vt Nicolaus Maria Buzutus, eques Neapolitanus dicere solitus est, domesticũ malum est, quæ in domus penetralibus nata, vbi paulum modo adoleuerit, furtim se domo surripiens, orbem peruagetur. Quamobrem danda est opera, vt familiares, quique aulici hodie vocantur, optime de te sibi persuadeant; quod his moribus artibusque facilime assequeris, si facilem, comem, benignum, liberalem erga eos te præbueris, facile condonantem peccata, ac recte facta in maius etiam extollentem. Si vnusquisque partes suas pro

ministerio,opera ingenioq; suo valere apud te intellexerit. Si ex ijs, quę ipse sponte tua in illos conferes, sibi polliceantur, te, & non rogatum maiora indies in se collaturum, & à rogato, quæ petēt, facilime exoraturos.

Ludouici Pontani grauissimi viri, & sua ætate Iurisconsultorum principis, nobilis sententia est, Neminem posse in literis clarum euadere, nisi qui plurima legerit, audierit, memoriæ mandauerit. Quam si subtilius intueri velimus, intelligemus, regem etiam bonum esse nequaquam posse, nisi sæpe & multum legat, multos multa referentes audiat, lecta atque audita memoriæ mandet; quod etiam Homerus comprobare videtur, qui Vlyssem, quem sapientem effingere volebat, ab ipso statim operis initio his laudibus tanquam circūmscripsit:

Qui mores hominum multorum vidit & vrbes.

Quamobrem si amari à familiaribus vis, si futuri boni principis expectationē concitare optas, id de te inprimis præsta, vt non vni ex omnibus addictus viuas, quod maxime alienum est à principe, sed teipsum omnibus tanquam per vices partire, palam faciens, vnum te esse, ad quem referri omnia & velis & debeant. Vt enim male actum esset cum genere humano, si vni se Deus aut paucis admodum præberet exorandum: eodem modo male cum principum regumque familiaribus, si in tanta multitudine vni aut paucis admodum locus fidesque sit. Nullus enim familiaribus maior est dolor, quam vbi cum principe suo veluti per interpretem agendum sit. Oportet enim

enim qui amari à suis, & minime peccare in Rep. velit, plurimis oculis plurimisque auribus vt vtatur. Iacobus Caldora, dux ætatis suæ clarissimus, dicere solebat, eo die multum se pecuniæ comparasse, quo multos audisset, cum multos audire, maximos thesauros esse duceret. Vultus etiã bonus, læta, vt dicitur, frons incredibile est quantũ adiuuent. Catum namque est illud, Dextera corpus pasci, animum vultu.

Totius autem maiestatis fundamentum est, si tecum ita quidẽ viuas, vt minime à te dissentias, in omnibusque tum dictis tum factis fidem vt teneas atq; constantiam, quodq; in alijs reprehendendum iudices, seuerus in te iudex prius correxeris, animumq; prauis cupidinibus minime obnoxium gesseris. Si quemadmodum potestate & imperio, sic iustitia, pietate, constantia, moderatione, præcedere alios contenderis. Si vt fraudulenti & perfidi nomen abominaberes: ita nec semper, nec omnibus tantam fidem adhibebis, aut in dicendo, aut in consulendo, aut in alijs, quæ plurima in vita mortalium dubia & incerta contingunt, vt nõ existimes posse aliquando eos decipi, errare, labi, cum veritas plurima habeat diuerticula. Patientia quoque æstus, algoris, inediæ, non modo commendatur in principibus, sed tanquam necessaria desideratur. Cibo etiam & potu, vt cæteris corporis voluptatibus, maxime temperandum. Quid enim magis contra maiestatem, quam qui alijs imperet, eum vino intemperantiæq; seruire? quod monstro simile est. Si enim, vt est apud Nasonem:

Non bene conueniunt, nec in vna sede morantur
Maiestas & amor:

Quanto minus ebrietas & temulentia, quæ sordidis etiam hominibus maximo vitio datur. Somnus quoque immoderatus, & non concessæ viris delitiæ, omnino fugiendæ. Eneruat enim somnus, delitiæ effœminant. Principem namque in vmbra & plumis, vt aiunt, assidue agentem, multa vitia necesse est circumsistant, cum voluptatum titillantium nutrix sit culcitra, cui morbo multum adijciunt secreta cubiculorum cōclauia. Quamobrem recte ab Horatio dictum est:

Otium & reges prius & beatas
Perdidit vrbes.

Non parum etiam in gestu positum est. Sit igitur incessus non mollis, non concitatus, non dissolutus; medium inter hæc tenendum. Absit ab omni corporis motu rusticitas & petulantia, manuum complosio, & brachiorum cōcitata motio omnino inepta. Quid vultus illa contortio, quam vitiosa? quid risus profusio, & cachinni pene singultantes quam turpes? quid capitis cū ceruice quassatio, quā vulgaris: pene dixerim, equis hinniētibus magis conueniens. In oculis quoq; non paruam natura posuit motuum animi declarationem. Quamobrem ab eorum motionibus omnis erit abijcienda leuitas atq; impudentia: & cum nulla corporis pars vacare debeat continentia, oculos maxime oportet principem habere continentes; nihil fœdum, varium, crudele, inuidum, vanum, in

in illorum appareat motu atq; obtutu, nihil in supercilijs, nihil in fronte.

Vestitus quoque & totius corporis ornatus aptus & decens, multum conferet & ad retinendam & ad augendam, quam dico, maiestatem: quem etsi mutari oporteat, pro locis, negotijs, caussis, ætatibus, temporibus; non enim idem est senũ, qui & iuuenum: idem belli, qui & pacis: idem aduersis, qui & secundis rebus: idem in iudicijs, qui etiam in spectaculis: danda tamen est opera, vt nos & vbique & semper ij simus, quos esse conuenerit: neu inter triumphantes pullati, in funerum vero pompis sericati, diuersicoloresq; incedamus. Vtinam autem non eo impudentiæ peruentum esset, vt inter mercatorem & patritium nullum sit in vestitu cæteroq; ornatu discrimen. Sed hæc tanta licentia reprehendi potest, coerceri non potest: quanquam mutari vestes sic quotidie videamus, vt quas quarto ante mense in delicijs habebamus, nũc repudiemus, & tanquam veteramẽta abjiciamus. Quodq; tolerari vix potest, nullum fere vestimenti genus probatur, quod aliunde non fuerit adductum, in quibus leuia pleraq; in pretio sunt.

Sit igitur cultus, qui dignitatem augeat, nõ formam venustet, licet forma ipsa de cultu plurimum capiat adiumenti, ac nonnunquam etiam quæ insunt è natura vitia, cultus accessione aut minuantur aut contegantur. Sed quo pertineat muliebris & in adolescente & in sene cultus, nimiaque in comando diligentia? quis probet contortos in annulum capillos, & ad humeros vsque deiectos? quis non horreat prominentes in collo aut brachijs se-

tas? quanquam hæc quarũdam nationum propria sunt. E cultu enim venustatem quærere, mulierum est; horrorem autem, barbarorum.

Porro cum duo tantum sint, quibus ab animãtibus cæteris magna cum excellentia differamus, animus & oratio, sitque oratio index eorum, quæ animo aut conceperimus, aut sentiamus, omni arte studendum est, talis vt oratio sit, quæ nihil obscœnum, stultum, temerarium, inuidum, superbum, leue, cupidum, libidinosum, immite, animo cogitationibusque inesse indicet tuis: sed quæ præ se ferat in serijs rebus grauitatem, in iocosis leporẽ vrbanitatemq;, in dubijs circumspectionẽ, veritatem in iudicijs & seueritatem, in aduersis ac tristibus fortitudinem, in lætis prosperisq; mansuetudinem, facilitatem, humanitatem.

Sint verba rebus conuenientia, quibus etiã accedat vultus, & totius quoq; corporis motus aptus ac decens. Cauere autẽ oportet, ne verba ipsa sint plebeia, aut peregrina, aut militaria. Plebeia namque sordida sunt & ridicula: peregrina licet interdum nouitate ipsa placeant, tamẽ non sine dicentis audiuntur reprehensione: in militaribus vero inest temerarium nescio quid & inconditum.

Ipsa tamen oratio sit minime cõcitata aut trunca; lenem esse cupio & fluentẽ, quæq; simplicitatẽ quandam indicet, & q velit, paucis, apte tamẽ colligat: quanq̃ nonnunquam res ipsa exigit, vt impetum faciat oratio, & tanquã manũ conferat, ac nũc feriat, nunc minetur Sed quoniã nõ sine quibusdã iræ stimulis, & concitatione animi vehementiore fieri hoc potest, quandocunq; continget, vt in dicen-

cendo reprehensorem obiurgatorem ve agere necesse sit, quoad fieri possit, obiurgatio ira vacet: quæ vbi est, maiestas nullo modo retineri potest.

Vocem nobis ipsa natura nascentibus dedit, cui tamen ex arte non parum accedit adiumenti, maxime autem probatur clara & suauis, nec languẽs, nec canora, quam tamen nunc demittere, nunc tollere, proq; affectibus animi aut inflectere aut mutare oportebit, vt non solum rebus verba, sed vox quoq; vtrisque conueniat.

Latissimus sane se hic offert campus & ad disserendũ & ad præcipiẽdũ. Posset enim hic dici, qualẽ conueniat esse in cõuiuijs principẽ, qualẽ in ludis, qualem in ceremonijs, qualẽ in iure dicundo; insuper qualem eius regiam esse oporteat, aut quib. instructam ornamẽtis, apparatibusq; & si quę sunt alia; quia vero ista nõ paucis aliquot paginis possent comprehendi, sed iustum volumen requirerent; proinde omissis superfluitatibus, contentusq; his, quæ iam dicta sunt, ad alia progredior. Poterit tamen lector, plura de hac re cognoscendi cupidus, caput nonum huius libri his adiungere.

Capvt V.

De arcanis & taciturnitate.

QVi arduis & serijs negotijs ad bellum aut pacem attinentibus adhibetur, ei nihil æque est necessarium, quam taciturnitas. Hæc enim consiliorum successus largitur felicissimos: qui alias detectis deliberationibus varie impediti multis difficultatibus inuoluerentur. Quemadmodum enim cuniculi

sub

ſub munitionibus acti atque puluis tormentarius in magna quantitate admotus, ni hoſtibus prodãtur, magnum habent momenti ad expugnandas munitiones; ſecus vero ſi prodantur: eodem modo arcana principum conſilia, quandiu apud multitudinem ſilentio ſupprimuntur, facile in effectũ deducuntur: contra vero vbi iuſto citius diuulgãtur, fine ſuo defraudata difficilime conficiuntur. Aut enim hoſtes aut inuidi contraueniunt, rationes quibus illa eludant vndiq; conquirentes.

Magnus dux Coſmus Medices vir ſapientia & prudentia celeberrimus, plurima ex parte imperia gubernari & conſeruari taciturnitate duxit.

Modus autem optimus arcani celandi & tegẽdi eſt, ſi cum nullo hominum communicentur. Hoc autem cadit in principes, qui tanto ingenij acumine tantaq; rerũ peritia valent, vt quid facere, quid omittere oporteat, ipſimet ſecum cõſtituere poſſint. Quo nomine Antigonus Aſiæ rex commendatur. Percontanti enim aliquando filio, quando caſtra moturus eſſet? iratus reſpondit: Quid? Tune ſolus metuis, vt ſonum tubæ non animaduertas.

Similem huic fuiſſe Metellum Macedonicum accepimus. Interrogatus enim, quid de bello Hiſpanico conſtitutum haberet? Sufficiat tibi, inquit, id ignorare. Si enim aliquid eorum, quæ animo iam concepi, interulæ cuti meæ quam proxime adhærenti, innotuiſſe vel cogitarem, mox exutam igni addicerem. Petrus de Arragonia papæ Martino IV. interroganti ad quid inſtructiſſimã illam claſſem apparaſſet, idem dedit reſponſum: Gallis autem Siciliam taciturnitate illa ademit.

Quod

Quodsi vero omnino princeps, rei difficultate ita exigente, per se ipse commodum consilium inuenire non queat, proindeq; vt cum alijs deliberet, opus habeat, non tamen multos huius consilij faciat participes. Nihil enim, cuius plures conscij sunt, diu occultum manet. Inter duos tutissimum est silentium, at si tertio committatur, non vacat periculo.

Quoniam vero consiliarij, legati, secretarij, exploratores ad arcana adhiberi solent; est vt hisce munijs præficiantur, quorum fides in tacendo, integritas in iudicando perspecta est.

Huc etiã pertinent dissimulationes. Ludouicus XI. rex Galliæ censebat, dissimulationibus in gubernando plurimum esse tribuendum. Imperator Tiberius de nulla re magis, quam de cauta dissimulatione, quo in genere excellebat, gloriatus est.

Hoc autem voco dissimulare, quando præ nobis ferim' arcana à nobis ignorari, neq; curari, cum tamen sint perspectissima: vel cum aliquid agendo aliud agere videmur. Quia vero dissimulationi è regione quasi opposita est iracundiæ vehementia: boni principis est, hunc affectum apprime moderari, ne in verba erumpat, aliave signa & iudicia edat, quibus animi sensa aliis aperiri queant. Alfonso Calabriæ duci, in Lombardia contra Ferrarienses arma mouenti sæpius excidit, velle se Neapolim reuersum sumto de quibusdã supplicio collapsum regnum restituere, & ad pristinum statum reuocare. Verũ hoc cognito omnia imperij membra ad seditionẽ & rebellionem sunt extimulata. Passerinus, Mantuę pręsul, nonnihil aduersus Ludoui-

douicũ Gonzagam minas iactarat, sed præuentus vna cum filio trucidatus minarũ pœnas luit. Frãciscus Orsus Foriuliensis, comitem Hieronymum Riarium, q̧ comminatus esset grauiora, in proprio cubiculo trucidauit. Minis itaque abstinendum: Arma enim, quibus minamur, vltro porrigimus.

CAPVT VI.

De principum & illustrium consiliis, qualia debeant esse.

SVPRA consiliorũ mentione facta, non potui, quin hoc in loco de ijs eorumq; natura prolixius aliquanto dißererem.

Non est principis calliditatem, sed sapientiam & prudentiam præ se ferre. Prudentia enim virtus est, legitima & apta media, quibus ad exitum propositum perueniatur, inuestigans. Quamuis autem calliditati idem finis sit propositus, tamen à prudentia differt. Hæc enim in delectu mediorum cauet, ne quid inhoneste aut indecore faciat, honestatis quam vtilitatis obseruãtior. Illa autem cæteris neglectis solam vtilitatem spectat.

Non sunt magni habenda consilia, quæ multis subtilitatibus sunt intricata. Quo enim spinosiores & acutiores sunt consultationes, hoc exactiore & subtiliore egent administratione, quæ tamen sæpius cadit infeliciter. Velle enim seria & sublimia consilia exequi, cautam admodum requirit circumspectionem: vnde etiã multis casibus subiacent. Quemadmodum vero horologia maiore industria & artificio fabrefacta citius atteruntur & fallunt, ita consilia & deliberationes, quib. nimiæ subtilitates pro fundamẽto sunt, tandem subuentaneæ euadunt. Neq;

Neq; illa adeo magni pretij consilia sunt, quæ ostentationē & pompam, magis quā rei gerendæ felicitatē præ se ferunt. Pleraq; enim cum infamia & damno sunt cōiuncta. Tale fuit consiliū Antiochi Magni, cum Macedones, qui in acie confligētibus rege Philippo & Quinto Flaminio ceciderant, solenni pompa rerumq; ostētatione sepeliri curauit: quo facto non tantū populi fauorem à se auertebat, verum etiā regis animū sibi alieniorem reddebat. Vnde Liuius: Reges sæpissime suā natura tam leues sunt, vt sæpe suscipiant consilia opinione quidem speciosa, sed euentu vana. Multo minus approbanda sunt consilia, quæ vt sunt ampliora, ita infinita quoque complectuntur: quorū expeditioni neq; opes, nec vita, nec potentia sufficiūt, quæq; media desiderant, quæ assequi nunquam valemus. Eiusmodi consilia impensius tractauit imperator Maximilianus. I. Periculosa sunt & illa, quorū audacia & temeritas insignis est. Tametsi .n. primo aspectu à forti & magno animo profecta videātur, felicemq; successum polliceātur: paulo post tamen maximum & inopinatum negotium facessunt, adeoque longe alium quam pleriq; opinati fuerunt, sortiuntur exitum.

Omissis itaq; cōsilijs, quæ modo dictis circumstantijs obnoxia sunt, alia ineunda, quæ expedita, quæ salubria sunt. Studiose hoc vbiq; factitandū est: Excipere tamen licet, vbi cum hoste cōfligendum est, tum .n. iactura rerū aliqua facienda est, vt virtus nostra hosti fiat conspicua: potissimū autem primo conflictu hoc periclitari conuenit, Nam *Audentes fortuna iuuat.*

Quod

Quod si tuenda & vindicanda sint, quæ antehac ne possedimus, aut alio modo nostris adiecimus, tum sane princeps extremam aleam periclitabitur. Incredibile est, quam principib. potentioribus lenta consilia coueniant. Maius enim impendendum est studium in re sua conseruanda, quam augenda. Expedita consilia in ijs laudanturt, qui imperij amplificandi quam conseruandi sunt studiosiores.

Quamobrem iudicaturi de consiliorum bonitate, tam exercitationem& peritiam, quam meditationes ingeniosasque inuentiones perpendere debent: neq; contemnere & fastidire exercitati & periti viri iudicium: magis laudantes, quæ à sapientibus& multiiuga eruditione prȩstantibus promanant. Inquit enim Aristoteles, exercitati viri iudicium æquiualere iudicio eruditorum.

Hoc nomine, semper suspectæ fidei nobis sunto artes nuper inuentæ, recens extructæ: nisi earum bonitatem experientia rerum magistra euidenter ostendat.

Cæterum cum hæc duo capita de consiliarijs consilijsq; vberiorem fere requirant tractationẽ, placet, aliquid amplius de officio consiliariorum deq; delectu consiliorum hic annectere. Principio itaque prudentis viri, ac propemodum consiliarij proprium peculiarisq; illa eius commendatio est, bene vtiq; vt consulat. Bene autem consulere nemo poterit, nisi omni ex parte res ipsas negotiaq; de quibus consultatio suscepta est, perspecta animo, atq; vndique animaduersa habuerit, probeq; considerata; nisi ipsius quoq; consultantis nouerit

ex-

expenderitque ingenium, vires, facultates, opes: Nam ratione alia consulere, quinam bene ac prudenter poterit? oportet enim consilium esse bonum, vtq; ipse tum sibi tum alijs bene consulat, siquidem prudentem virum bonum quoq; eundem esse volumus. Nam & prædones & sicarij recte quidem consulere atq; è re ipsa flagitijs patrandis consueuere: bene autem consulere nullo modo, sunt enim flagitiosi ac maxime improbi. Nam etsi quod bene, idem recte; non vbique tamē quod recte, idem quoque & bene. Itaq; peruersis in hominibus deprauatisque in ingenijs, ad patrandum flagitium, rectum inesse atque accommodatum potest consilium. Ideo autem rectum, quod facinus ipsum ad exitum, quem sibi in animum induxerāt, recta perducant via: bonum autem quomodo? cum finis ipse sit maxime turpis, ac summum in modum detestabilis, sintque improborum ac sceleratorum hominum corrupti mores, deprauata mens, impurus atq; inquinatus animus, voluntas à bono honestoque penitus auersa ac detorta: Qualia tyrannorum sunt consilia cogitationesq; à bono honestoq; tantopere abhorrentes. Quo fit, vt bene consulere nequaquam possit, cuius animus aut dolore teneatur, aut voluptate præsertim nimia: prudenterque apud Salustium Cæsar, qui de rebus consultent dubijs, ab odio, amicitia, ira atque misericordia oportere vacuos esse censet. Etenim affectiones illæ, quæ à bono honestoque consulentem detorquent, vel à dolore excitantur, vel à voluptate nimia, pessimis hominum consiliarijs. Voluptas enim animi

vires ſic eneruat, vt nihil niſi languidum, muliebre, & tanquam euiratum, aut ſentire patiatur, aut conſulere.

Porro, quiſquis bonum conſilium aut ipſe ſibi capturus eſt, aut alijs daturus, oportet eum plurima circumſpicere, loca, tempora, perſonas, rerum præſentium ſtatum examinare, eorumque ſimul omnium delectum habere, facultates, clientelas, opes expendere, præterita diu multumque in animo vertere, eaque præſentibus conferre, & tanquam in trutina componere: quibus compoſitis, & quod prudentis eſt æſtimatoris, omni ex parte examinatis, de agendi modo rationeque præcipue ſolicitus erit, totusque in eo verſabitur, vt non ſolum, quid ſequendum ſit, ſed qua illud via ſequendum, vtque & quid deceat, quid etiam oporteat, & quantum quoque & quouſque oporteat, in ſcapulo ipſo probe perpenſum habeat.

Ad celeritatem autem conſiliorum maxime confert natura, inditumque ab illa ingenium; ad maturitatem vero perfectionemque vſus ipſe rerumque multimodarum plurima exercitatio, quæque in ore eſt hominum, experientia. Quid quod probatum conſilium, ſenile idem dicimus, quod videlicet plurima ſenes experti ſunt: contra vero, quod præceps ac male conſultum, iuuenile, quando iuuenes ipſi & parum omnino experti ſunt, & ætas illa affectibus intemperantioribus maxime eſt ſubiecta. Quocirca in conſultandis apud Homerum rebus primæ partes propter ætatem ac rerum vſum traduntur

Neſtori.

Neſtori. Econtra vero iuuenilia ac præcocia conſilia, quæ feruore potius quam maturo iudicio ſuſcipiuntur, paſſim apud auctores male audiunt, ac rariſſime ſperatum ſortiuntur exitum. Quemadmodum enim, vt inquit Lemnius, in omni ſtirpium genere ac fructibus obſeruamus, ſerotina diutius aſſeruari, quæ vero feſtinantius matureſcunt, flaccida fieri, ac putredini obnoxia. Celerius ſiquidem occidit feſtinata maturitas. Sic actiones & conſilia præcocia non abſque diſpendio parum diuturna, & vt plurimum pernitioſa eſſe cernimus. Merito igitur reprehenditur eorum inſcitia, audacia vel inſolentia, qui res arduas præcoci & temerario auſu ſuſcipere & perficere ſatagunt, neque prius prudenti deliberatione habita perpendunt, qualis euentus expectandus ſit. Quamobrem prudens eſt Annibalis apud Liuium oratio, vbi ita dicit: Quodſi in ſecundis rebus bonam quoque mentem darent dij, non ea ſolum quę eueniſſent, ſed etiam ea quę euenire poſſent, reputaremus, &c. Verum enim vero plerunque fit, cum vni incommodo, in quod ſua imprudentia inciderunt, mederi volunt, vt in alia multo atrociora incurrant, & dum vnum aliquod malum intempeſtiue tollunt, pluribus malis ex eodem fluentibus ſeſe inuoluant. Idipſum Senecæ non ignotum fuit. Negotia, inquit, quædam abrumpi quidem poſſe, explicari non poſſe, quod negotiũ ex negotio ſeratur, & occupationi occupatio, velut vnda ſuccedat vndæ. Siquidem facilius nihil eſt, quam cōmentitio prætextu turbas excitare, & ſtabilita cōuellere: verũ turbata &

labefactata in tranquillum statũ restituere, hoc opus, hic labor est. Vnde accidit, vt mox pœnas temeritatis, cum proprio aliorumq; magno incõmodo, sæpe etiam exitio, dare soleant. Preterquam. n. quod vniuersæ Reip. ingens detrimentũ inferunt, etiam ipsi non ferunt impune. Etsi enim aliquandiu à priuatis calamitatibus sunt immunes, Sera tamen tacitis, vt inquit Poëta, venit pedibus pœna. Id quod prudenter admodum Cominæus lib. 10. his verbis innuit, inquiens: Quando principes eorumque familiares aut ciuitates aliquid delinquunt, quis de ea re quæstionem habebit? & habita quæstione quis ad iudicem deferet? quis iudicis personam sibi sumet? quis pœnam constituet? Certe, querimoniæ & lacrymæ miserorum hominum, quos crudeliter vexarunt; item viduarũ & pupillorum gemitus atq; suspiria, quos parentibus atque maritis inhumane spoliarunt; breuiter, eorũ, quos afflixerunt & fortunis omnibus denudarunt, lamentationes atq; plangor erũt accusationis loco, quam illi coram supremo Dei tribunali sistent, qui magnitudine scelerum offensus, non semper concedit diuturniorem impunitatem, sed illos aliquando verberat præsentibus pœnis, ita quidem euidenter ac clare, vt dubitari nõ possit ipsum esse iustissimũ impietatis nostrę vltorem. Et paulo ante dicit: Quodsi certo statueremus, esse Deũ qui scelus nullũ sinit impunitũ, esse perpetuas & sempiternas pœnas, quib. affliguntur impij; credibile est, neminẽ fore, qui violenter aut auare, vel crudeliter aliquid ageret, &c. Sane fieri non potest, quin interdum etiam optimi principes,

pes, vt nunc est rerum statu, inique aliquid agant, etiam inuiti; similes fere rectoribus nauium, quos tempestas sępe à vicino portu in remotissimos scopulos nolentes trahit: sedulo tamen ipsis eo adnitendum est, vt quoad eius fieri potest, omnia agant deliberate ac cũ iudicio, ne temeritatis notã incurrant neq; per præcipitationẽ, quæ imprudẽtiæ cognata est, aut impetu animi defectuq; cõsilij agere dicãtur. Plerumq; enim praua & temere suscepta consilia duri & infausti rerũ exitus è vestigio consequuntur. Ob hanc causam D. Ambrosius, cũ olim apud Thessalonicam seditio esset exorta, & Theodosius Imp. ira incensus, ex improuiso plebem apud ludos congregatam à militibus obtruncari iussisset, persuasit imperatori, vt in omni pœna capitali sumenda, spatium triginta dierum interponeretur, à lata sententia ab imperatore, ne is impetu & furore illa faceret, quorum etsi postea eum pœniteret, ea tamen non possent amplius emendari, & hac ratione locus misericordię vel pœnitentiæ non periret, de qua historia vide Sozom. lib. 7. cap. 24. August. lib. 5. de ciuit. Dei, cap. 26. Iis autem, de quibus diximus, accidit simile quiddam ei, qui in equum conscenderat furentem. Raptans enim illum ferebat equus; at hic non magis equo currente descendere potuit. Et quidam obuiam factus interrogauit eum, quo abiret? ille vero inquit: Quo isti placet; demõstrans equum. Et eos siquis interroget, quo ferimini? vera volentes dicere, respondebunt simpliciter quidem; quo cupiditatibus placet: in parte vero, quo quidem voluptati, aliquando autem, quo gloriæ,

aliquando vero rursum lucri auiditati: aliquando vero ira, aliquando vero metus, aliquando vero aliud quid tale eos euehere videtur. Atque hoc mouit Cominæum, vt reprehendat principes, qui cum auctoritatem summam Dei beneficio teneant, officio tamen suo desunt. Iis sane (inquit lib. 9.) qui furore & amentia quadam vexantur, exprobrari nihil potest: qui autem ingenio non sunt destituti, & commoda vtuntur valetudine, ij minime deplorari debent, quando per ignauiam & ocium in calamitatem aliquã incidunt. In quam sententiam etiam Polybius li. 2. hist. inquit: Si quos in grauiorẽ aliquẽ casum fortunæ sæuitia deductos intelligimus, non solum misericordia prosequimur, sed quantum in nobis est, veniam opemq; præstamus. Quos vero per imprudentiam aut peruersitatem suorũ sibi malorum auctores cognoscimus extitisse, reprehendimus, culpamus atq; odio habemus.

Porro eius, quod antea dixim[9], praua & temere suscepta consilia diros & infaustos rerum exitus plerunq; consequi, vnicum duntaxat è multis proferemus exemplum, quod nostra memoria accidit. Cum quidam princeps, rerum successu momentaneo ferox, arcem quãdã nobilis cuiusdã aliquantisper obsedisset, quæ certis conditionib, (inter quos præcipua fuit, vt præsidiarijs potestas discedẽdi libera & tuta concederetur) in potestatem eius tradita est. Euenit autem, cum ipse cum exercitu eam intrare vellet, vt vnus inter præsidiarios ex quadam summa arcis turri, nesciens adhuc, q cum hoste pactũ & transactũ esset, emisso

tormento maiuſculo; quendam nō procul à principe equitem interficeret. Quo facto is ita excanduit, vt non habito reſpectu reliquorum præſidiariorum, quibus inſcijs cædes iſta facta & liber aditus permiſſus fuerat, eos omnes, vna cum parocho, proximæ arbori, in qua huic tanquam honoris cauſa ſupremum locum tribuit, plane contra leges militares, & inter Germanos antea inaudito exemplo, ſuſpendi iuſſerit. Etſi autem plerisque ex conſiliarijs principis & militaribus viris hoc tam præceps & crudele factum diſpliceret & ſecum tacite id deteſtarentur, tamen veriti principis iram, cuius alioquin adeo potens nō erat, non auſi ſunt palam contradicere. Verum accidit, vt mitigato paulo poſt in principe feruore animi, ipſe & alij non ſine indignatione tam triſte ſpectaculum, optantes facta infecta reddi poſſe, abominati ſint. Et mox experientia demōſtrauit, omnia eius & ſuorum conſilia & actiones deinceps infauſtas cum ſua & multorum pernicie fuiſſe, donec obæratus & extorris, non vſitato morbi genere, inter acerrimos cruciatus extinctus fuit. Eandem fortunam aſſeclæ eius & ſuaſores ſcelerum pleriq; experti ſunt. Etenim nemeſis & interfectorum ſanguis eos tamdiu perſecuti ſunt, donec & ipſi miſere perierunt. Vſque adeo vera eſt illa ſententia, quā ſæpius in ore habuit Ludouicus XI. rex Galliarū prudētiſſim⁹: Dedecus & detrimentū eſſe comites ac veluti pediſſequas ſuperbiæ & temeritatis. Cui⁹ etiā rei exemplū apud priſcos auctores habemus in Crœſo, potētiſſimo rege Lydię. Cū.n. is in ſuo florētiſſimo

regno ocij impatiens esset, & bellum Cyro regi Persarum, absque vlla legitima causa, sed tantum prosperitate rerũ & luxu superbus, inferre vellet, ob eamque causam legatos ad Delphicum oraculum, dissimulato habitu & vnde venissent, misisset, tandemque exposita vera legationis causa ambiguum atque anceps tale responsum retulissent, nempe:

Crœsus Halyn penetrãs magnam peruertet opum vim.

quod quidem oraculum pro se ipse exposuit, sibique omnia fausta polliceri arbitratus est. Sed bellum longe aliter successit. Ipse enim Crœsus à Cyro deuictus, ac regno exutus in potestatem Cyri venit. (Obiter autem hic memorare haud indignum arbitror id, quod Suidas de hoc bello scriptum reliquit, Danielem nempe ex prophetia Isaiæ Cyro indicasse, eum victorem fore, hocq; cum accidisset, Cyrum ideo Iudæos ex captiuitate Babylonica domũ remisisse.) Ob eam rem prudẽs est admonitio Pauli Æmilij apud Liuium: In secũdis reb. inquit, nihil in quenquã superbe ac violenter consulere decet, nec præsenti credere fortunæ, cũ quid vesper ferat, incertum sit. Is demum vir est, cuius animum nec prospera flatu suo efferet, nec aduersa infringet. Populumque Romanum, inquit Asdrubal Hœdus in senatu Rom. apud eundem Liuium, eo inuictum esse, quod in secundis rebus sapere & consulere meminerit.

Porro præcocia illa ac iuuenilia consilia non incommode conferri possunt infantibus, qui necdum pedibus firmiter insistere valentes, festinanter tamen progredi conantur, dumque tam festino

no impetu temere ferũtur, ex improuiſo collapſi ruunt. Pari modo cõſilia iuuenilia, cum nondum ad iuſtam ætatem maturuerunt, facilem patiũtur ruinam. Ac ſane hæc ſimilitudo in ſingulis fere partibus ad intelligentiam hominis imperfectam & (politice loquẽdo) perfectam quadrat. Quemadmodum enim infantes, cum nec erigere ſe, nec recti poſſunt progredi, propter membrorum imbecillitatẽ ac teneritudinem, nunc manibus quidem ſimul ac pedibus humi reptant, aut vtraque manu ſcabello innixi pedes ſenſim mouent: nunc vero nutricum manibus ſuſtentati, ac blanditijs illecti, paſſus pedetentim protendunt, donec robuſtiores facti, ſoli iam ac ſine adminiculis, externoque adiumento inambulant: poſt vero & ſaltant & currunt, ac modo lenti incurrunt, modo feſtinanter progrediuntur, eſtque eorum pro arbitrio nunc citus nunc tardus inceſſus. Eadem ratione mens pauxillatim ipſa perficitur; principio enim debilis plurimumque imbecilla, antequam eius confirmata ſit vis, maneantque ſuo in robore, quæ in illam ſenſus, obſeruationes, animaduerſiones, vſusque congeſſerunt (inde enim videtur mens dicta) nititur coniecturis, exemplis, aliorum monitis, inſtitutis, iudicijs, poſt diu multumque agendo exercitata, exercendo plurima diuerſaque experta, ac cogitando, veſtigandoque commenta, ſecumque eadem ipſa cum ratione verſans, dimetiensq; , & in vniuerſum & per partes circumſpecta efficitur. Itaque conſultandis rebus, peragendisque negocijs, quæ initio inopia laborabat, copia dein affluens ſummaque vber-

tate, robusta iam, cogitationibusque per se validis, atque vsu diuturno se offerentibus, ea explorat consilia, talia perquirit media, cōminisciturq; progressiones, cunctaque inter se ita & componit & aptat, & ad fidem agendo dirigit, vt voti tandem compotem agentem ipsum efficiat, ac decurso recte spatio perducat ad metam. Inde, quod peregre proficiscentes seruant, vt interrogent qui obuiam fiunt, de itinere, de viarum errore, de qualitate profectionis, deq; alijs, quæ susceptum ad iter facere intelligunt; secum ipsa quę offeruntur, considerat, confertque inter se, cunctorumq; & simul & seorsim rationem habet, ratiocinaturque & discutit singula, & perspecta examinat, suspenditque tanquam in trutina, vtiturque in cunctis publice priuatimque rationis ope ac præsidijs: qua dictante, pro rerum ipsarum qualitate ac natura, easdem & in vnum colligit, & collectas secernit; & secretas distinctasque quibus modis, qua mensura, quo ordine tractandæ sint ac metiendæ, qua etiam via ducendæ sint, deliberat. Demum refrigerata inuentionis opera compositisque disceptationibus, maturataque consultatione, adhibet sese in consilium mens, regulaque rationis comprobata, sententiam suam profert, deque singulis & particulatim iudicat & vniuersim decernit; dictatque quid sequēdum sit, quid contra fugiendum, & docet qua via sit progrediendum, quibus etiam vestigijs inhærendum, & admonet temporis, personæ, decori, quæ retinenda in singulis sit mensura, quis ordo adhibendus ac modus, & tāquam gubernatrix ac nauis temonem

nem temperans, cursum dirigit in portum, quoq; pluribus etiam oculis vtatur ac manibus, prudentiam assumit sociam, eamq; sibi vicariã substituit.

Cæterum prudentiæ laus cõsiliorumq; promtitudo nullatenus in adolescẽtes cadit. Etsi enim quidam à natura magis quã ab institutione & vsu in primo adhuc ętatis flore, sagaces & solertes cõspiciantur, quatenus tamẽ solertia & sagacitas illa in astutiã & calliditatem adeoq; ad fraudem declinat, prudentiæ nomine haudquaquã insigniri meretur, nec eius ancillas ac subministras esse volumus; quamuis si solertia, si sagacitas, si celeritas illa mentis, si tarditas, ratione fuerint atque inter agendum modo mensuraq; temperatæ, prudentiæ à famulatu videantur nullo modo repellendæ. Tum enim celeritas in maturitatem vertitur, sagacitas in prouidentiam, ac bonam illam & maxime paratam ad præsentiendum beneque cõsulendum promtitudinem. Quocirca hoc etiã differt à prudentia sagacitas, ꝙ ea ipsa prudentia vitæ quidem institutionẽ habet, estq; munus eius docere, præcipere, dirigere: & quid seu sequendũ sit, seu contra fugiendũ, ostendere, perinde ac vel vtile quippiam dixerit vel inutile; cum sagacitas promtitudine tantum contenta sit sua, & ad ferẽdum iudicium, & ad præsentiendum. Cumq; laus omnis in vsu consistat, qui plurima expert⁹ fuerit, plurimam is laudem prudentiæ feret. Qua è re nõ dubitauit Aristoteles dicere, oculũ esse prudẽtiæ experientiam, nec minus inhærendum esse eorũ, qui in actionibus cũ laude consenuerint, probatis sententijs dictisq; quã illorũ demonstrationibus, qui

qui procul ab actionibus vixere ciuilibusq; negotijs, remoti à rerum vsu. Namque vt à natura sapiens est nemo, tametsi & sagaces & solertes existunt quamplurimi: sic nullus etiam natura ab ipsa prudens, quando is habitus exercitatione comparatur, rerumque humanarum vsu. Quo fit vt prudentiæ laus omnis in senib. consistat quammaxime exercitatis. Quæ res indicat, intelligentiam cum ætate simul proficere, hoc est, diuturnitate & vsu. Atq; vt intelligētia ipsa, mensq;, mētisq; ipsius ratiocinatio, principium est & causa actionū quarumcunq; nostrarū, sic etiam finis eadem est atq; cōprobatio. Quæq; fructuum in arboribus est maturitas, ea in senibus quam exercitatissimis prudētia est, agēdiq; absoluta maximeq; spectata perfectio. Nam pueritiæ flores quasi quidā sunt, & in adolescentia cruda & acerba omnia, cuius vsus sunt nulli, & affectiones ipsę male temperatę, atq; ob dolorem aut voluptatem plerunq; præcipites, aut nimiū omnino remissæ. Itaq; adolescentia docta quidem esse potest, ac multarum etiam literarum gnara: quippe cū adolescentulorum ingenium & ferueat, & laudum flagret cupiditate, ac literæ ipsæ, doctrinæq; ingenio tantum comparentur. At prudentia solum vsu, qui in illis est nullus: & annis, qui in iuuenib. quidē florent, minime vero in ijs maturescunt. Cōmendat ab ætate quoq; eloquentiā Cicero, inquiēs: Cum oratio nostra iam canesceret: quā in ætate illa iuuenili exuberantiorem fuisse quādoq;, senex ipse iam intelligebat. Pensitatio. n. ipsa rerum, quæ iudiciū dirigit, quæ consulendi gignit rectitudinē, senum

atq;

atq;experientium hominum est propria. Optimū itaq; in pueris atq; adolescentib. futuræ prudentiæ signum, si senum ipsi vestigijs inhæreant, cōsilijsq; innitantur, atq; in illorum admonitionibus acquiescant.

Porro cum ad prudentiam, quæ & ipsa multiplex, triplex tamen fere est (aut enim est domestica, aut ciuilis, aut legalis) multa requirantur, ipsi⁹ igitur requisita, quæ tanquam administræ ipsam sequuntur, eiusq; comites virtutes, sigillatim, sed tamen breuiter explicabo. Prima itaq; prudentiæ vis & quædam quasi comes affertur, consideratio, quæ est persistens quædam animi pensio, assiduaque cogitatio rebus in ijs, quas mens ipsa sibi perpendendas atq; animaduertendas proposuit. Atq; hæc, cum assiduam & persistentem præsefeſerat, & à nomine & à reipsa cogitationem, ab electione quidem ipsa ad finem vsq; constantissime officium prętat suum, singulas non res modo negotiaque, verum loca, tempora, personas, fortunam, casus, repentina etiam quæq; perpendens, nihil incogitatum relinquens, aut inanimaduersum, quod in re esse ducat: nullo etiam modo commissura, vt dicendum sit, quod inconsideratorum est hominum, Non putaram: quo vitio qui laborant, merito inconsiderati dicuntur. Qui igitur agendis atque administrandis rebus, considerationem vbique, atque vt par est, suam adhibent, hi sunt quos consideratos non modo iure suo dicimus, verum etiam admiramur, quosque labi, errare, decipi posse vix vllo modo existimemus.

Secunda

Secunda prudentiæ virtus sequitur, prospiciētia, quę alio ac maxime noto nomine dicitur prouidentia. Hæc in aduersis prosperisque æque versatur rebus, commodis etiam atque incommodis prospectandis ijsq; etiam prouidendis. Atque vt auertendis damnis, sic etiam inuitandis compendijs. Non solum enim diuersissimas res acutissime dispicit, verumetiam & consulit, & consilio addit operam. Quæ autē sit eius opera & quæ vis, agriculturæ studiū cumprimis declarare nobis potest. Prudens enim ac probatus agricola, iacto statim semine, fila suspendit, paxillis quasi irretiens sata, quo auiculas deterreat à pastu. Nam & auium noxiam vim ante videt, & quib. eam artibus propellat, confestim prouidet. Idem pecudes quo arceat à pauperie, sepem satis intendit, quod nomē à sapiendo, hoc est, prouidendo deductum est, quod sepire agros & vineas, sit datum sapientiæ rei rusticæ studiosis. Quoq; imbres ab obducendis lacunis prohibeat, fossas ducit atq emissaria, nunc manu nunc rastris nocuas euellit herbas: nihil deniq; quod nocere possit, non antecernit, nihil omittit quod collaturum aliqua ratione intelligat. Itaque virtutis huius laus ac munus est, cum prospiciendo ante aggrediendam rem, tum remedia adhibendo, ne aut consilio vlla sibi ē parte desit, aut opera. Atque hi quidem sunt, quos appellare prouidos solemus, ac prospicientes. Tanta autem prouidentiæ admiratio est, & quædam quasi maiestas, vt non regibus modo, populorumque rectoribus attribuenda iudicetur, verum Dijs etiam immortalibus. Differt autem

tem à consideratione, quod illa in animi pendendis potissimum rebus versatur, hæc prouidendis potius & consilio ac re iuuandis.

Cæterum cum turpissimum sit, ad agendum quiduis, accedere imparatum, omnino post electionem, antequam rem ipsam aggrediamur, pro rei suscipiendæ materia ac natura, faciendus est confestim apparatus.

Perinde igitur, vt qui domum ædificandam decreuit, calcem, cæmenta, materiamque aliam prius, quam fundamenta iaciat, sibi apparat: sic prudens elector paratus accedet ad agendum. Est enim non dedecorosum modo, verum etiam periculosum, imparatum offendi nihilque ante præmeditatum. Qualis vero futurus esse debeat apparatus suscepti negocij, natura eius ratioque monstrabit. Refert Cicero, Galbam, insignem illum oratorem, prius quam ad agendam proficisceretur causam, solum eum in cubiculo multa diuque agitare solitum. Nam quantopere apparatus Cicero ipse ad dicendum accesserit, quam multa etiam meditatus, scripta eius manifesto docent. Extemporalitas sed ipsa omni est studiò fugienda, quippe quæ & turbare ingenium & stuporem afferre, ac rebus ipsis confusionem est solita.

Porro vtramque & considerationem & prouidentiam comitatur virtus etiam illa, quæ à perspiciendi acumine vocata est perspicacitas; & qui ea sunt præditi, perspicaces dicti. Cuius principia quidem cum sint in natura collocata (ingenij enim siue dotes siue damna natura ab ipsa

ipsa prouerliunt) diuturnior tamen consideratio atque perspicientia illam perficit. Huius autem virtutis est proprium, ad abdita penetrare atque occulta, qua è penetratione & consilia inter agẽdum capiuntur certiora, & quæ sit rectæ rationis apertius via cernitur. Perspicax namque Ciceronis ingenium atque cogitatio acumine suo summaque peruestigatione maxime occulta Catilinæ consilia, intestinosq; in nobilitatem ac Rempublicam apparatus detexit, qua è detectione & inceptis illius prudenter ijt obuiam, & Rempubl. saluam fecit, cum patrum ac bonorum omnium incolumitate ac salute.

His insuper adiuncta est etiam circumspectio, ex eo dicta, ꝙ & ante agendum & in medijs quoq; actionibus omni è parte circumspicit metiturq; singula. Circumspectorũ enim proprium est hominum metiri res actionesq;, & quid seruãdum, quid fugiendũ, quid prodesse, quid obesse, quid cõmodi exoriri possit, vel incommodi circumspicere, quid siue consulto siue ex inopinato contingere. Quaq; enim circum & tanquã eminenti in specula circumspectus vir positus, & metitur cuncta, & procul aspicit, seque illis vel aduersum ire aut obsequi instituit.

Cum autem hominũ res omnes rerumq; ipsarum administrationes in tempore fiãt, & suo quidem tempore; tempus siquidem ipsum rerum gerendarum non magister solum, verumetiam administer est. Quocirca suscepti negotij permulti agendi celeritatem adhibent, non pauci tarditatem, quæ tamen vacua sit pigritia. Eaque

suo nomine est cunctatio. In qua excelluisse iudicatus est Q. Fabius, sic in illa Iulius Cæsar, quem postea rerum gestarum magnitudo inter diuos retulit. Sunt etiam, qui occasionem ipsam inter agendum & expectent & obseruent, neque punctum, vt dicunt, temporis elabi patiantur, quinetiam occasiones ipsas summo studio atque arte prouocant. Cuiusmodi agnoscitur fuisse Annibal, qui intentus ad singula, ne minimas quidem occasiones frustra labi passus est vnquã. Atque vt priores illi tum celeratores dicuntur, tum festinatores, & habitus ipse tum celeritas, tum festinatio est suo nomine: posteriores autem cunctatores, & habitus ipse cunctatio: sic hi non improprie intenti vocari possunt, nec minus fortasse impigri. Sic Annibal obseruabat mores consulum Romanorum, qualitates itinerum ac temporum, rerum seu inopiam seu copiam, regiones, situm, loca, & tanquam in specula constitutus motus singulos prospectabat, nonnunquam etiam prouocabat, vt qui saxo canes, aut commotis irritant flagellis. Contra Fabius sedendo ac cunctando omnem illi conserendæ manus opportunitatem adimebat, iudicabat enim durando ac terendo tempus, frustrandos dolos eius atque artes. Cæsar vero non modo tempori occasionibusque non deerat, sed & tempus & occasiones ipsas, ingenio simul operaque sibi præstruebat, vt non tam nõ deesset ipse tempori, quã tempus sibi accommodaret, vel in sua potius iura ac potestatem traduceret. Qua diligentia non modo oportunitates sibi pariebat, sed (quod ma-

ius est) aduersarijs & consilia præripiebat, & facultates. Fuit non minus ad omnia intentus Scipio, idem temporum obseruator præoccupatorque occasionum, ac præreptor, vbique cautus, vbique perspicax. Qui tamen neque cunctator dici possit, neque præproperus, nunquam vero non paratus ipse, ac siue ad auertendum siue ad fugandum hostem instructus & sobrius. Qui igitur & quales sint intenti, impigrique, qui item cunctatores, rursus qui celeres atque festinantes, iam liquet.

His accedũt insuper, qui proprio nomine cauti dicuntur, quorum duplex est habenda ratio. Eorum vna, qui tantum id vident, ne à recto delabantur ipsi de via digressi. Illorum altera, qui id maxime curant, ab aliis ne decipiantur. Vtrũq; autem prudentis est proprium. Contra vero non in vtroque modo, verum in altero qui peccauerit, merito vt incautus & accusatur & despicitur. Cautorum est igitur non labi, non errare, non decipi, non haberi frustra, nolle contemni, nullo modo rideri. Itaque in omnem vitæ partem & necessaria est cauendi ratio, & iure suo ab omnibus laudatur. Quæ res effecit, vti apud maiores nostros dolus duplex haberetur: & bonus, qui fraudem malasque artes repelleret; & malus, per quem ad iniqua captiosaq;, qui peruerso sunt ingenio, impellerentur. Priorque ille prudentiæ comes est, sequiturque iustitiam: posterior hic fraudis satelles, malarumque artium tum suasor turpis, tum auctor nefarius. Itaque huiusmodi artibus instructi, vt subdoli fallacesque generi ho-

hominum maxime habentur incommodi, quippe qui ad suas tantum vtilitates omnia referant, nec summa sine improbitate ac turpitudine.

Quoniam autem paulo ante temporis mentionem fecimus, neque res ipsæ modo, verumetiam tempora maximam secum varietatem afferre solent: hac è commutatione efficitur, vt nonnunquam in mediis actionibus susceptisque in negotiis mutanda sit administrandi ratio. Cuius ipsius proprium quidem est, mutare pro tempore propositum, aliamque ingredi semitam, ac diuersum omnino iter insistere, & aliud atque aliud agendi administrandique genus sequi, quod vel temporis vel rei ipsius natura sic ferat, aut quod mutati etiam sint alij, qui parte ex altera negotium denuò susceperunt. Quocirca prudentis est, ad omnem sese agendi rationem tum flectere tũ mutare, nouamque pro rebus, locis, temporibus, proque ijs, quibus cum agendum est, personam induere. Quam administrandi rationem non impropriè minimeque indecenter, etsi minus vsitato vocabulo, versalitatem, & eiusmodi habitu indutos versatiles appellabimus. Quam ad rem plurimum etiam confert natura cuiusque atque ingenium. Itaque Vlysses ad diuersas sese facile accommodabit personas. At Cato à sua illa nunquam discessisset, seueritati atque constantiæ vbique addictus, perpetuoque cuidam administrandis rebus ferendisque sententijs tenori.

Oportet igitur quem prudentem esse volumus, quoties res ac casus ipse tulerit, sine

leuitate, ſineque dolo malo, mutare eum agendi rationem, talique cum penſitatione ac modeſtia, vt nec leuitatis det ſuſpicionem aliquam, nec omnino fraudis. Eſt enim prudentis ac maxime probati viri, ab omni improbitatis ac vitij ſuſpicione longius recedere. Vtere me, inquit apud Plautum, verſutulus & nequam ille, pro rota figulari. Atque prudentiſſimus quisque pro re ac tempore verſatilis eſt, non tamen vt ab iuſto deflectat atq; honeſti ſemita.

Verſalitati quoque huic affinis eſt ac maxime cognata verſutia, inde dicta, quod plurima ſecum ipſa verſet: nec idem ſentiat animo, quod verbis aut vultu innuat, quin & celat & infirmat ſententiam & interpretatur ſua dicta, variatque propoſitum, nec tam non conſtat ſibi, quam delectatur fraude ac captionibus, vnde etiam verſipelles dicti. Quæ igitur verſutorum ſint artes, mores, ingenia, Comici docent ſerui, quique mercatores inducuntur in Comœdijs. Itaque verſutorum hominum verba ſunt dubia, nulloque modo ſimplicia, promiſſa parum fidelia, fucata perſona, ſolertia malitioſa, ſermo anceps, captioſa oratio, conſilia haudquaquam recta, fictæ admonitiones, demũ in inſidias, deceptionem, illuſionesq; omnino ſpectant, quibuscum parum vtique tutæ ſunt conſuetudines atq; commercia. Non ſolum autem verſutus hoc differt ab eo, quem verſatilẽ diximus, quod fallax, doloſus, veterator, malitiæ omnis artifex, ſed quod verſatilis tantum ſtudet curatque, vt norit, intelligat, ſciat, vſu etiam ipſo comprobet, quid in quaq; rei ac temporis mutatione

tione sequendum, & quem se gerere vbiq; ac pro suscepto denuo negocio debeat. Ille vero vt decipiat, illudat, capiat, ac sub cauti prudentisq; psona fallat. Et versatilis quidem viri laudatur agilitas, quæque etiam dexteritas suo est nomine, versuti vero timetur duplicitas. Ille agẽdi modum ac rationẽ mutat, quo melius rem gerat, administretq; negotiũ commodius: hic sententiam inuertit, vt decipiat. Quid q; ille stat promissis, dictisque, hic vertere omnia suos in vsus nititur. Atq; vt paucis colligam, versatiles rationi sese studẽt adiungere. Versutorũ studium sequitur animorũ libidines, habendiq; cupiditatẽ, quam vt impleant, mente cogitationibusq; suis nihil nõ versabunt. Proclinare autem in dolum malũ, astusq; fallacissimos, versutorũ consilia, Ciceronis verba hæc indicant: Qui (inquit) versutos homines & callidos admirãtes, malitiã sapientiam iudicant. Alio item loco: Prudentia (inquit) sine iustitia nihil valet ad fidem faciendam. Quo enim quisque versutior & callidior, hoc inuisior & despectior, detracta opinione probitatis.

Porro horum in numero recensentur illi etiam, qui perditis cõsilijs, vt seipsos vlciscantur, Remp. etiã ipsam euertere non dubitant, dum inter medias Reip. ruinas soli consistere possint; ac sæpissime competitorũ sententias, tametsi Reip. salutares, acerrime oppugnant, & odia priuata ad Reip. exitiũ comparant, vt nihil aliud ferant, quam ciuitati luctuosissimũ de aduersarijs triumphum. Aliud item genus est eorum, qui nec inuidia, nec odio, nec amore cuiusquã ducuntur, sed ptinacia

 qui-

quidem ab ea, quam adamauerunt, sententia, diuelli se aut rationibus vllis persuaderi nunquam patiantur: ac sæpe argumentorum vi ac multitudine armati veniunt in senatum, quasi ad hostes debellandos, ne vel in dicendo peccasse, vel sententiam mutasse videantur. Atq; hi, tametsi alioquin polleant plerunq; ingenij acumine, doctrina & eruditione; tamen priuatis & liuidis affectibus suis, ambitione quadam & insolentia ita indulgent, vt actiones & consilia ipsorum recta, & inuolucris verborum ambiguis atq; aculeatis, de industria, fallendi causa contexta, potius eo dirigantur, ac spectent, vt ijs, quos versutia sua opprimere, quibusve nocere student, ægre faciant, quã vt aperte ac sincere animi sensus ad Reip. vtilitatem proferant, ita vt de ijs recte dici possit: Vel inuident, vel fallere conantur, qui obscure dicunt docentque, ac monstrosa oratio monstrosæ mentis certum indicium perhibetur. Atq; hoc genus hominum, ea quæ proferunt & agunt, ideo obstinate defendunt, non quod illis ea vera & Reip. vtilia esse videãtur: sed quia voluptati est, ab illis, qui aliter censent, præfracte dissentire. Ideoque contentionis quam veritatis cupidiores, suam sententiam fucatis coloribus ornatam, pertinaciter ac mordicus tenent, aliorum vero ab ipsis dissentientium aculeatis dicterijs odiosissime, superbis & elatis superciliis criminantur & cauillis suis exagitant. Quos etiam Cicero libro primo Off. taxat, dum inquit, pestem nullam maiorem & capitaliorem esse humano generi & iustitiæ, quam eorum, qui dum maxime fallunt, id agunt,

vt boni viri esse videantur. Quo congruit, quod alius quoque recte monuit: Vitia virtutis specie, venenũ esse validissimum. Digna itaque vox consiliarij illius meritissimi: Non committam, inquit, vt modestia prouocatus, mea pertinacia commodis publicis obstare videar. Quin omnia mea priuata incommoda & iniurias patriæ remitto; ciuiumq; incolumitate nihil vnquam aut fuit aut erit mihi antiquius. Quo etiam spectat memorabile dictum optimi regis Alfonsi regis Arragoniæ, se videlicet, si vixisset tempore priscorum Romanorum, constructurũ fuisse templum Ioui positorio, in quo, priusquam venirent in senatum patres conscripti, odium, amorem ac priuatos affectus omnes deponerent. Norat enim prudentissimus rex, ferendo iniurias maiorem laudem quam vlciscendo acquiri. Et eos qui iniurias suas persequi volunt, dolori suo, non Reipubl. commodo seruire.

Quo nomine inter alios præclarum encomium Camillus meruit, de quo Liuius ita scribit: Maluit hic tãtus vir patriæ suæ quam suæ iniuriæ memor esse. Quo magis Venetorum senatorum mos laudabilis cõmendandus venit: Ingredientes enim in senatũ priuatas inimicitias & simultates apud D. Marcum solent deponere, vt liberiori & tranquilliori animo de rebus ad salutem Reipublicæ pertinentibus deliberare queant. Huic etiam conuenit votum Friderici III. Imperator. Is enim optare fuit solitus, vt eius consiliarij in palatij vestibulo duas res deponerent, simulationem & dissimulationem.

Cæterum, tempus, ac nunc prospera nunc aduersa quæ accidunt, ipsæ quoq; rerũ mutationes non raro ferunt, vt alibi simulandũ sit, cõtra alibi dissimulandum. Qui mores bonis viris omnino habendi sunt indigni. Namq; in virtute nihil fictũ inesse debet, nihil simulatũ. Tanta tamen interdũ vis est fortunæ, casuum, rerumq; humanarũ varietatis atq; inconstantię, vt pro loco ac tempore, nõ modo simulare aut dissimulare, verumetiam fictionibus vti sit necessarium; idq; maxime honestum existimetur, ac summa etiã commẽdatione dignum: nam & apud Virgiliũ Æneas spem vultu simulat, altũ tamen corde dolorem premit. Ferũt Annibalem cognita repente Asdrubalis fratris cęde, ac totius clade exercitus, composuisse vultũ, risisseque conditionem humanam magis, quam vt dolorem præ se tulisse, aut animi consternationem videri vellet, quo videlicet militum ac ducũ suorum animos confirmaret. Populus Romanus quo tẽpore idem Annibal muris insultabat vrbis, iussit classem cum exercitu in Hispaniam à portu soluere: prudentissime ab vtroq; & pro tempore, ac pro rerũ & fortunæ euentis. Medicus apprime solers atq; industrius, cum ægroto daret operam, qui à phrenitide correptus, cibum nollet capere, quod mortuum se esse diceret, summisit qui sub eiusdẽ insaniæ specie prope illum in lectum collocatus diceret, se quoq; mortuum, exposceret tñ & cibum & potum sibi dari: qui cum afferretur, & ipse sumeret, & tunc alter ille, qui vere laborabat insania, quid hoc, inquit, an mortui comedunt? Et edũt, subdit alter ille sub ficta persona, & potãt

mor-

mortui oēs; atq; hoc dicto, cœpit etiam auentius mandere. Quo exemplo ductus qui ægrotabat; & ego, inquit, de more mortuorum pransurus sum. Confestim itaq; cibū sumere cum cœpisset, ex eo cōtinuauit & edere & bibere, è medici sententia. Nec multos post dies morbo liberatus est, magis prudenti hac illius solertia, quam curandi ratione aut arte. Itaque pro rerum humanarum varietate, pro loco ac tempore, tam simulare quā dissimulare quandoque prodest ac licitum est.

Inest autem prudentibus quibusq;, tum vsu ab ipso, tum etiā ab ingenio, quędam animorū agitatio, quę illos assidue sollicitos habeat, dum verentur, ne quid secus quam oportet, decetq;, vel admittatur vel accidat, experti videlicet humanos casus, ac tum fortunæ inconstantiam, tum hominum leuitatem. Itaq; prudentissimum quemque gerendis in rebus cura hæc maxime vexat, quæ ab animi ipsius commotione atq; agitatu dicta est solicitudo: laudabilis sane commotio, dum ne mentem perturbet labefactetque consilia. Ex hac itaq; animi solicitudine enascitur postea in agendo diligentia illa, quæ cum sit & temporis & rerum, & actionum ipsarum obseruatrix, nihil aut omitti patitur aut prætermitti, minime vero remitti, quod ad rem bene, commode, laudabiliterque administrandam pertinere intellexerit. Nullo autem ipsa modo aut præcipitat operam, aut relabescere illam sinit, elabiue occasionem è manibus. Minime vero omnium intempestiuitate vtitur, aut interturbat administrationis cursum. Eadem quoq; dū metitur singula, dispensat

tempus, actiones temperat, digerit ipsam seriem, nunquam deniq; à seipsa recedit, nullo sibi pacto aut arrogans, aut plus tribuens, quam quod suæ ipsius partes ferant. Etenim quæ hodie peruulgata quidé est p̄sumtio, proprio fortasse nomine arrogantia, an magis arrogatio, ni Iurisconsultorũ obstet auctoritas, non caret elatione ac iactantia vel leuitate potius ea, quæ rerum agendarum pernicies est quasi quædam. Non solicitari autem, nullaq; antequam agere incipias, neq; post, inter agendum cura premi, vel stupidi est hominis vel maxime insolentis, vel penitus ignorantis naturam rerum humanarum: quamuis maxima interdum peritia rerumq; plurimarum vsus atq; exercitatio securitatem etiam quandam ingeneret in administrantium animis. Quibus è vitijs nascitur incuria illa; quæ merito suo mater est negligentiæ appellanda. Quinetiam hæc ipsa cura, vbi nulla quidem affuerit, parit & stoliditatem & negligentiam, addo & contemtum. Vbi vero maior fuerit quam oportet, & quam decet, aut de quibus minime par est, aut in quibus nihil necesse est, negotijs, vitium ex se gignit curiositatis: quo qui laborant, dicti sunt curiosi; odiosum sane genus hominum. Ast vbi cura ipsa mediocris quidem fuerit, diligentiam gignit illam, cuius est studium seruare in cunctis modum ac mensuram, meminisse ordinis ac temporis, rerum, personarum, negociorum. Itaque prisci illi (vt erant actionum humanarum studiorumq; obseruantes) sicut Curiæ indiderunt nomé, quod in ea ageretur de Republica, ibidemq; curarentur negotia ciuilia: ita

quos

quos diligentes esse cernerent, à magistratu traducentes appellauere Curiones, à maiore videlicet rerum agendarum cogitatione & cura.

Admodum autem videndũ est prudẽti, æquabilem vti se prębeat æstimatorẽ tum rerũ temporumq;, tũ suiipsius, & illorũ pręcipue, quibus cum negocium cõtrahit. Nam & in bene cõstitutis ciuitatibus magistratus quidã publici decreti sunt æquandis ponderibus ac tenẽdis mensuris. Quid enim tam secundũ rectam rationem, quam æqua æstimatio? Licet autem eiusmodi temperamento præditi, iusti potius dici quã prudentes, populi etiam iudicio debeant: nec iustitia tamẽ esse potest absq; prudentia, nec prudentia sine iustitia. Secus enim summa esset malitia, quę pestis amicitiarum est maxima, humanæq; societatis in rebus negocijsq; quibusq; administrãdis. Adhęc nihil tã prudentiæ consentaneũ quam rerum negociorumq; discriminatio, & temporũ discretio ac personarũ.

Huic autem, nempe æstimationi, sunt adiũctæ comites duę, quarũ alteri nomen hodie est discretio, alteri delectio. Ac discretio quidem ipsa versatur in discernendo, ne videlicet in agendo peccetur, dum quid agendum, quid prætereundũ sit, diiudicat, distinguitq; res, operas, actiones, adhibetq; ordinẽ, discernẽs ipsa ac consulẽs, quid pri' quid posterius sit sequendũ, quid lenius aut seuerius, quid quadã cum tẽperatione quasi pretereas, quid cum asseueratione & quasi ptinacia insistẽs cõtendas atq; añitare. Exclamare solebat Corelia peritissimus rerũ humanarum senex, pręfuit enim sub Alfonso rege Neapolitanæ ciuitati complu-

res annos, exclamare inquam solebat, vbi quid vel ineptius gestum vel intemperantius administratum intelligebat, aut cõfusius pertractatum, aut præter rei, personę, temporis qualitatẽ, dignitatem, naturam: Proh dij boni, quonam abijt discretio? vbi ea gentium delitescit? Itaq; hoc vitio qui occupati sunt, maxime sunt inordinati, incõpositiq;, ignorantes illi quidẽ quid quoq; loco sit aut ordine aggrediundum, exequendum, & quo etiam modo ac via tentandum, prosequendum, agitandum, ad finem deniq; perducendum. At vero delectio illa, discretionis & soror & socia idẽ fere ius exercet & amplectitur munus, & in iudicando & in agendo: hoc tamẽ differre inter se videntur, quod delectio nõ distinguit ipsa quidem, verum facta rerum ac temporũ distinctione, deligit, quod è duobus potius, quod è complurib. ac multis potissimum videatur: atq; ex vtilibus quæ vtiliora, quæ etiam maxime vtilia: atq; è pulcris honestisq; vel magis honesta & pulcra, vel quæ honestissima appareant atq; pulcerrima. Sed nos his explicandis nimij fortasse sumus, & attigisse quædam quam disseruisse consultius fuerit. Itaq; summatim vt omnia comprehendam, viri prudentis partes ac munera esse dico: & antequã aggrediatur & postquã est aggressus, diu multumq; & simul omnia cõsiderare, & discretim etiam singula prouidenterq; prospicere, & quæ necessaria visa sunt, apparare, ac nũc cunctari, nũc festinare, nunc insistere, nũc cedere, modo incalescere, modo refrigere, introrsus res ipsas ꝑspicere, ad singula intentũ esse, obseruare tẽpora, locũ, personas,

res

res,negotia,inter seq; discernere,vertere etiã sese, perinde vt casus,fortuna,rerũ euenta,inopinatiq; exitus tulerint, ac nũc simulare, nũc dissimulare, dũ ne id fiat dolo malo, solicitari animo, cauere ad passus singulos,ne concidat,diligentiam vbiq; summã retinere;cumprimisq; adhibere delectũ, nec à seipso discedere. Atq;hęc quidẽ cũ dignitate & penso omnia. Quę præcepta seruantẽ & intra pręscriptũ rationis recte se cohibentẽ licebit prudẽter publice priuatimq;cunctis in negocijs,actionibus,inceptis sese gerere atq; administrare singula,consulentem è sententia & reb.ipsis familiaribus,cognatorũ quoq; atq; amicorũ,itemq;aliorum, qui curæ eius temperationiq; subiecti sunt, & publicis atque communibus cum summa etiam commendatione tum ciuium tum peregrinorum. Atq; ex his facile colligere est, quid prudentem deceat,& quibus sit ab eo vestigijs inhærendum, & quousque etiam progrediendum, & quomodo, ne de rationis rectæ curriculo discedens aberret à via, neue inter progrediendum concidat, corruatque sub onere.

CAPVT VII.

Quod Princeps res nouas moliri non facile debeat.

NIHIL fœdius, nihil odiosius est in imperijs, nihil subditis molestius: quã introductæ innouationes,quib.dignitas veterum stetit. Liuius historiographus inquit,Nihil motũ ex antiquo, ꝓbabile est:veteribus nisi quæ vsus euidenter arguit, stari malim. Arcte hoc potissimũ primis imperij annis tenendum

dum est. Ea de causa Saulus integro biennio post, quam à populo electus, & à propheta Samuele in regem vnctus esset, sine aula & satellitibus ad declinandam inuidiam priuato similis permansit. Imperator Augustus, ne inuisam redderet insolitam suam potentiam, regio nomine aut summo magistratu modeste recusato, summus plebis tribunus voluit vocari. Hac sua modestia non tantum solij dignitatem muniuit, verum etiam leges suas & edicta, quantum fieri potuit, ad veterum normas composita stabiliuit. Imperator Tiberius valde singularis in hoc fuit: siquidem etiam vitia & tyrannidem, quam indies exacerbabat plus quã præclara statuta & sancita, noua pictura nimirum antiquorum titulis interpolabat.

Pleræque nouationes odiosæ sunt, damnosæ autem correctiones. Hac de causa Vnon rex Parthorum, quod in Parthia moribus Romanis (fuerat enim Romæ aliquandiu) viueret, regno pulsus est. Crassius autem aberrauit Ludouicus XII. rex Galliæ: vbi simulac imperio præfectus est, omnes præfectos & ministros, & quos apud patrem in gratia fuisse constabat, muneribus suis abdicatos dignitate pristina priuauit: qua sane in re imprudenter admodum egit. Nuper enim primum rerum potitus erat, adeoq; rerum gerendarum minus peritus cum esset, saltem seniores secum retinere æquum atq; è re ipsius fuisset. Nouo enim rege nouis ministris, noua quoq; lex est. Id quod magno suo malo cum reb. omnibus ita immutatis, maximis periculis & difficultatibus inuolveretur, demum expertus est.

Et

Et vt maxime nouationum aliquid introducẽdum sit, non tamen tanquã ex abrupto, sed paulatim & successiue tentandũ est. Atq; hic naturã ducem sequamur: Ea enim non facit saltum, non ab hyeme ad æstatem, nec vice versa sine interiecto temporis interuallo descendit. Interposuit enim vtrobiq; tempus temperatum, autumnum nempe, & ver. Horum vicissitudo, æstus nempe in frigus, frigorisq; in æstum, interposita clementiore aeris tẽperie annũ reddit mortalib. gratiorẽ.

Nec res hunc teneræ possent perferre laborem;
Si non tanta quies inter frigusq; calorem
Iret, & exciperet cœli indulgentia terras.

CAPVT VIII.

De fortitudine, eiusque requisitis.

MAGNANIMITAS ex duobus cõsistit: ex prudentia & fortitudine animi. Hæc duo si in homine concurrunt, res maximas efficiunt.

Ad conseruationem imperiorum cõducibilior est fortitudo, quam potentia & robur. Huic consonat Aristoteles exemplũ afferens principũ illorum, qui virtute sua adepti sunt, quod vi nunquã aut perquam difficilime ipsis adimi potuit. Porro in præsenti verba faciemus de fortitudine, quatenus ex audacia originem ducit. Conflatur autem audacia partim ex innata animi facultate, partim ex robore corporis, partim externa potẽtia, de qua alibi dicetur. Tametsi autem audacia, quæ ex animo sese exerit, prima sit, quoniã nõ raro corporis infirmitatẽ insita animositate cõpensat: solet tamẽ plerunq; euenire, vt corpus male constitutũ

&

&morbidum sympathia animum afficiat, ac quasi retundat.

Optandum itaq; vt principi corpus sit sanum, laudatę cōstitutionis, erectū, vegetum, lætū. Qua de causa etiam naturę artib. quæ non tam pro cōseruanda valetudine, quā augenda & cōfortanda adhibētur, ipsi succurrendū est. Optima autem ad sanitatem ratio est in temperantia cibi & potus. Assiduæ enim heluationes & crapulæ vitiosis humoribus & cruditatibus ventrē replent: quas proxime excipit podagra, chiragra, & (breuiter vt dicam) vita medica, misera, laboriosa. Quibus princeps sibi ipse, nedum alijs tædiosum, molestum & inuisum onus est.

Corporis valetudinem conseruat Veneris abstinentia. Immoderata. n. Venus vel bruta elumbia reddit: quanto magis homines. Ante annos senectutem adfert: minuit spiritus vitales: incidit neruos: debilitat visum: accersit podagram, epilepsiam, apoplexiam, & deniq; accelerat ipsam mortem.

Vires corporis multum augentur ex moderata corporis exercitatione. Ex motu autē corporis incalescāt omnia mēbra, & excitētur. Pręstat hoc lusus pilæ, à Galeno celebratissimus, & venationes.

Huc inseruit variarū rerum assuetudo: frigoris, æstusq; patientia: famis & sitis tolerantia: vini & aquæ æque promtus in potando vsus, omniumq; quib. mortales victitare possunt. Vtilissimū enim hoc est hominū valetudini, membra cōfortat, corpora obdurat: atq; aduersus omnē iniuriā aëris aliarumque intemperierū occallescere facit.

Vt

Vt enim principem sexcenta negotia nonnunquã obruunt, ita quoq; corporis constitutio talis ei sit, vt nullũ casum nouum, rarũ & insolitũ ducat. Verum quia sæpius tam debilis est natura, vt arte releuari nequeat: necesse est inprimis, vt (qualitercũque etiam corpus sit affectum) animus tamen sit sanus, fortis, viuidus & erectus: & ad excipiendum quosuis casus (si necessitas postulet) instructus.

Atque hoc animi vigore corporis imbecillitas multis molestiis subleuatur. Huius rei documenti satis est Carolus V. in bello Germanico. Tametsi enim propter podagram, qua pessime torquebatur, in stapede non posset collocare pedes, sed in linteo fasciculo quasi circumferret: tamen integrã hyemem, eamq; asperrimam, niues, pluuias & ventos perpessus est magna animi elatione despiciens corporis incommoditates.

Animi autem erigendi & reficiendi remedia sunt, valetudinis curatio, melancholiæ & tristitiæ discussio, stimuli amoris, gloriæ, laudis &c. Neque minus sibi vendicant crebri sermones de principũ virtutibus, eximiorumq; belli gubernatorum cõsilia, historiarum de vitis ac rebus gestis præstantissimorum heroum lectio, insuper non solum cũ animosis & sapientibus conuersationes, sed etiam status & muneris sui perpetuæ meditationes. Huc memorabile illud dictum imperatoris Vespasiani incidit, quod ex ipso breui ante obitum exauditũ est, *Imperatorem stantem mori oportere.*

CAPVT IX.

Media quibus auctoritatem suam princeps tueri potest.

HACTENVS de virtutibus, ex quibus auctoritas principis descendit, disseruimus; videlicet de prudentia & fortitudine. Videamus nunc deniq;, quibus illa non tantũ conseruari, sed etiam augeri possit.

Primum autem medium est: vt princeps impotentiam & infirmitatem suam dissimulet. Nam non pauci principes, qui non vsque adeo auxilio pecuniæ rerumque abundantia sunt instructi; dignitatem suam artificiosa impotentiæ dissimulatione & conseruarunt, & semet ad maximę potentiæ opinionem euexerunt. Id quod longe satius fuit, ac si vi manuque armata potentiam affectassent. Dum enim nonnulli potentibus annumerari cupiunt, suo indicio fortunæ tenuitatem exiguasque suas vires, quæ ante ignorabantur, produnt.

Auctoritatem etiam sibi conciliat princeps, se præ aliis ostentando; studiose tamen occultans & virium & fisci infirmitatem. Satis hoc Ludouicus Sfortia intellexit, modo vsurpare licuisset, ac non nefario scelere è viuis sublatus fuisset. Ast in his omnibus Alfonsum I. Aragonem, regem Neapolitanum longe excelluisse proditum est. Lóge vero aliter fecit rex Iudæ Ezechias, quo nomine etiam in sacro codice reprehenditur, quod minus prudenter, vbi admonendi infideles erant, fiduciam omnem sibi in solo Deo defixam esse, thesauros commonstraret, subinnuens veluti tanquam in opibus spem vincendi poneret.

Plurimum autem conducit re ipsa plus præstare, ac verbis promissum est. Pluris enim fiunt facta

ctis, quam pollicitationes, ideoque in maiori habentur existimatione, qui re plura conficiunt, quam verbis crepant. Hinc maioris æstimantur subtristes & melancholici, minoris autem lætiores & verbosi.

Fides & constantia atque in sermone grauitas plurimam conciliat dignitatem: adde etiam, si pro ratione facultatum non plura promittat, quam præstare possit: proinde non nimis sit iactabundus aut vanus ostentator. Scipio Africanus huius præceptionis fuit obseruantissimus, id quodLiuius de eo prędicat, tum alias tum potissimum ab eo obseruatum fuisse, quando cum legatis Hispanis loqueretur: *Loquebatur*, inquit, *ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, vt nullum ferox verbum excideret; ingensq; omnibus, quæ ageret, cum maiestas inesset tum fides.*

Abstine sermone sesquipedali, cui fides haberi nō solet. Hoc enim agis, vt nunquā tibi credatur, imperitiaq; tua omnib. innotescat. Hinc est quod fœminę & pueri vitioso quodā animi feruore imbuti frequenter eiusmodi sermone delectentur.

Studēdum etiam est, vt semel promissis semper stetur. Arguit enim animum constantem & generosum. Alexander Farnesius, dux Parmensis maximam sibi gloriam ac laudem in Belgio hac virtute comparauit.

Idē præstat constātia in aduerso fortunæ flatu. Spirit⁹ enim magnos & generosos indicat. Accedit huc, ne efferatur rebus secūdis: ita.n. ostēditur, animū esse fortuna superiorē. Mira in hoc Romanorum industria in bello Africano, alioq; contra

Antiochum elucebat. Nam ante victoriam proponebant cōditiones, quasi victores iam tum essent, obtenta autem victoria non efferebantur, quin potius non aliter, ac si victi essent, sese gerebant.

Princeps nunquam suscipiat negotia humeris suis ferundo imparia, & quæ honeste declinare possit. Hoc in genere Hispani facile omnes vincunt.

Ad res humiles & abiectas princeps animum non adiiciet. Quæ enim non est ardua & eximia, qui illa, quæso, auctoritatem conciliabit?

Boni principis est, nil nisi magna & sublimia potissimum primis imperii annis meditari. Hinc enim cætera vulgus metiri solet. Nam dimidium facti (vt ait Plato) qui bene cœpit, habet.

Quæ honeste cœpta sunt, nec temere deserenda nec è manibus dimittenda sunt. Argumētum enim esset rei parum prudenter incoatæ, animo autem abiecto finitæ. *Multa magnis ducibus* (ait Marcellus Q. Fabio, cum Catalenum obsideret) *sicut non aggredienda, ita semel aggressa non dimittenda sunt: quia magna famæ momenta in vtramq; partem fiunt.*

Neque committat princeps, vt aliorum consiliis & iudicio adstrictus videatur. Quisquis enim secus fecerit, ille dominum se superiorem sibiipsi constituit, correctoremq; (vt ita dicam) assumit: sua imperitia posita quasi in propatulo.

Externa atque aliena princeps ad se non spectantia curiose ne inquirat, id quod Virgilius sequentibus versibus est complexus.

Tu

Tu regere imperio populos, Romane, memento,
Parcere subiectis & debellare superbos,
Hæ tibi erunt artes, paciq; imponere morem.

Parum itaque principi decorum est cantilenis aut carminibus effingendis velle intentum esse, vt Neronem: aut arcui, vt Domitianum: aut laternis conficiendis, vt Eropum regem Macedonum: aut pupulis siue imagunculis cereis cretaceisve effingendis, vt imperatorem Valentinianũ legimus factitasse. Quid quod vix concedendum videtur, vt arma in belli vsum fabricet, vt fecit rex Demetrius: aut in singulos dies venationibus indulgeat, vt Carolus IX. rex Galliæ: aut tormenta fundat, eaque explodat, vt Alfonsus I. dux Ferrariensis: aut totum se Astrologiæ studio addicat, vt Alfonsus X. rex Castiliensis. Philippus I. rex Macedonum, aliquando cum peritissimo Musico collocutus prolixa disputatione habita de arte Musices vrgebat, vt se victum ille fateretur: At Musicus, dii, inquit, ô rex, auerteant hoc, vt tam perite de arte atque ego, disseras: tanquam digito ostensurus, principes, qui se studiis illis abdunt, iisque implicantur, parum esse solertes, parum ingeniosos.

In conseruanda auctoritate permagna laus est taciturnitatis: principem enim facit terrenum numen mortalemque, vt dicunt, Deum, omniũq; oculos & animos, nisi iam ante de animi sententia constet, in se conuersos ad summam rei gerendæ admirationem rapit.

Curabit princeps, vt quę suam personam concernunt, nō nisi à viris laudatis & ingeniosis per-

agantur. Alexander Magnus ne suam prostitueret existimationem, nullius manu nisi Apellis depingi, atque à Lysippo fingi sustinebat. Neq; permittebat imperator Augustus, ne laudando vituperetur, nisi à laudatis se laudari.

Aliorũ opera, qui aut sunt inferioris sortis aut imbecilliores, in conficiendis rebus princeps non vtatur: quemadmodum Antiochus rex Soriæ fecisse dicitur, qui medicum suum Apollofanẽ cœteris imperii sui membris pręfecit. Ludouicus XI. rex Gallię, medicũ Cancellarium, tõsoremq; Ambassatorem creauit. Infimæ sortis & immerentes vides homines: at quid inde? omnem negotiis adimunt auctoritatem: quid? si nimium sunt impotentes, omnia euertunt. Contra vero & grauitas inest rebus, citraq; negotiũ administrantur, si rerũ potiuntur viri auctoritate & potentia graues.

A nimia familiaritate abstine, maxime loquaculorum. Celanda enim effutiunt, passim diuulgant, existimationemque demunt,

Nec quauis de causa princeps, nec ad cuiusuis nutũ omnib. sui faciet copiã. Exigẽte vero negociorũ difficultate solẽniter ad se accersitos audiat.

Vestitu composito magis quam vago ac dissoluto princeps delectabitur: honestum supercilioso anteferens.

Extrema omnino sunt vitanda: nimia tarditas; & præcipitantia; attemperata, præmeditata, mediocria sint omnia: lentiora quam præcipitata. Cunctatio enim ad prudentiæ: præcipitantia vero ad arrogantiæ naturam accedit. Quid quod omnium maxime auctoritatem imminuit?

Seug-

Seueritas (ciuitatibus, vt ait Menander, saluberrima) ad dignitatis splendorem lenitate est accommodatior: sicut dulcor valetudini tuendæ minus vtilior est quam amaror.

Enitendum est principi, vt omnia ipsius negocia sint insignia, grauitatisque speciem præ se ferant, ac præclare debitis circumstantiis absoluantur. Paulo Æmilio non minor gloria & maiestas obtigit ex illo instrūctissimo & exquisitissimo conuiuio, quod Amphipoli Græcorum legatis parauit, quam ex rege Perseo deuicto & capto.

Omnia principum facta ad ostentationem dignitatis & magnificentiæ sint comparata, animusque in rebus honestis, largus & liberalis. Honestæ autem in piis causis, Reipublicæ salute, aliisque extraordinariis conspiciuntur atque æstimantur.

Magnanimitatem semper pręse ferat, eamque passim vsurpet. Magnis magnus, paribus humanus sit, veritatemque vbique incertæ opinioni anteferat.

Negotia non accumulabit: suscipiet pauca, eaque dignitati ipsius conuenientia, ex quibus laudem & gloriam consequi queat.

Vbique ingenium heroicum, spiritusque altiores ostentet. Qualiter factitarunt Scipio Africanus, Alfonsus rex Neapolitanus, & alii multi.

Obedientiam priuatorum quasi freno ducet: vt & illa quæ magni momenti sunt, atque inde profluunt.

Quæ ad splendorem & excellentiam principis

 perti-

pertinent, ea patere debent nemini. Sunt autem potestas cõdendi leges: dandi priuilegia: mouẽdi bella aut sopiendi: distribuendi suprema officia tam belli quam pacis tempore: donandi libertatem; bonam existimationem iure tamen amissam restituendi: cudendi monetas: vlnas, pondera ac mensuras constituendi: census imponendi: munitiones præsidiis firmandi: & si quæ sunt plura.

Splendidissimis literis animo semper habeat inscriptam Crispi Salustii sententiam, *Eam*, dicentis, *conditionem esse imperandi, vt non aliter ratio constet, quam si vni reddatur*: Et alterius: *Sit summus seueritatis & munificentiæ.*

Ob oculos etiam indesinenter versari debet illud imperatoris Tiberii, qui *Cæteris*, inquit, *mortalibus in eo stare consilia, quod sibi conducere putent, principum diuersam esse sortem, quibus præcipua rerũ ad famam dirigenda.*

Fixum autem & constitutum hoc sit principi, in vno hoc omnem dignitatis splendorem consistere, talis vt sit, qualis haberi cupit, non in speciẽ tantum fucatus. Cæterum de omnibus hisce qui vberiorem desiderat tractationem, requirat in quarto capite huius secundi libri.

Caput X.

De principibus, qui propter auctoritatem & famam magni & sapientes sunt cognominati.

SVPRA meminimus auctoritatem sapientia & fortitudine suffultam esse: videamus nunc quomodo nonnulli prin-

principes in tantam admirationem atque existimationem venerint, vt cognominis loco Magni & Sapientes fuerint nuncupati: an & nostri illis & nomine & eminentia pares fieri possint.

Non statuendum est eos principes, quibus obtigerunt eiusmodi cognomina, sapientia & fortitudine cæteris omnibus fuisse superiores. Nam Scipio, Annibal, Caius Marius, Iulius Cæsar, Traianus, Seuerus, æque fortes, æque sapientes fuerunt, atque ex his nonnulli, quibus prædicta cognomina cesserunt, quamuis splendidis illis titulis fuerint destituti. Sufficit enim in illis, qui ita cognominati fuerunt, fuisse prudentiam & fortitudinem aut omnibus perfectionis numeris absolutam, aut saltem sua claritate tanquam lucis splendore præ cæteris fuisse conspicuam.

Primus tanta laude dignus fuit Alexander rex Macedonum: idque ob res gestas. Siquidem intra decennium orientalibus populis sibi subiunctis famam mundi extremis terminauit oris. Antiochus vnus ex ipsius successoribus eodem inclaruit nomine, plus tamen eximiæ sapientiæ quam fortitudinis ergo. Amisit tamen à Romanis victus.

Quintus Fabius Maximus quoque ita appellabatur, non quidem quod fortitudine bellica excelleret; sed quod temerariis libertinorum motibus dexterrime compositis maximo periculo Remp. exemisset.

Pompeius quoque Magnus cognominabatur at potius propter applausum militis, quo victorem iuuenem excipiebat: quam quod obtinuisset

 id fa-

id facinore aliquo insigniori, cui assignandum foret illud virtutis nomen.

Mithridates rex Parthorum, & alius quidam Ponti, etiam Magni dicti sunt: ille propter amplissimas victorias: hic propter diuturnum bellum, quod cum Romanis gessit.

Idem cognomen Herodi primo inditum inde credo, quod cum alioqui esset priuatus & peregrinus, singulari tamen animi industria & virtute rex Iudæorum factus est, regio statu & dignitate longo tempore contra multa pericula, quibus facilime frangi potuisset (odium Cleopatræ, Antonii & Cæsaris Octauii furorem) fortissime defensata. Eandem nominis dignitatem vendicant sibi ciuitates ab illo partim de integro extructæ, partim restauratæ: id quod imitatæ sunt splendidissimæ quæque regiæ exquisitissimo ornatu ac sumptu passim ab ipso exædificatæ.

Chingo quoque Tartarorum regi nomen Magni comparauit victoriarum amplitudo: postea ita in successores deriuatum, vt adhucdum rex Tartarorum Magnus Cham vocetur. Præclara Mahometis I. facinora; duobus enim imperiis subiugatis duodecim regnis Christianis ademptis, ducentas vrbes occupauit, illa, inquam, effecerunt, vt Magnus Turca diceretur: qui titulus fortitudine partus quasi hæreditarie omnibus eius successoribus etiamnum tribuitur.

Eadem de causa reges Ægyptii vocabantur Magni Sultani. Literis tamen proditum nõ comperi, quis eorum primus hoc titulo gauisus in posteros eundem transtulerit. Sic quoque Tamer-

mer-

merlanes, propter ingentem exercitum, quem ducebat: & propter rerum gestarum magnitudinem; quarum non minima fuit Baiazetes imperator Turcicus ab eo captus. Mahometes eius successor, qui nosto tempore octies centenis millibus equitum & peditum in orientem deductis perculsis orientalibus, fines imperii intra Indiam & fluuium Gangen amplificauit. Magnus Mogor nominabatur à populis, quos Mogoros vocabant. Ex insignibus rebus gestis & Persia expugnata Ismaël dicebatur Magnus Soffy. Porro & Hispani hoc cognomine Manzorum regem Africæ & Hispaniæ vocarunt.

Tandem vero etiam ad Christianos principes deuoluamur. De his Constantinus Magnus honorificentissimum hunc titulum obtinuit, partim quod imperium belli successibus augeret, partim quod religionem Christianam longe lateque diffunderet. Imperium enim ante misere distractum & disiectum collegit & refecit, fidei Christianæ felicissimus propugnator.

Post ipsum idem cognomen sortitus est, quamuis minore cum laude imperator Theodosius, quia, ni fallor, retusis nonnullis potentioribus imperium magno discrimine liberauit.

Maxima autem cum laude præ cæteris hoc cognomen obtigit Carolo I. regi Galliæ ex rebus & bello & pace præclare gestis, ex Christianæ fidei propagatione, ex insigni erga literatos fauore, & artium, quas tanquam orco amandatas in lucem protraxit. Maxime vero, quod primus Imperator occidentis fuit.

Nec de his postremus fuit Michael Comnenus Palæologus, nam & huic cognomen fuit Magno: seu quod Latinis Constantinopoli & Græcia expulsis imperio pristinum statum recuperasset: seu quod in synodo Louaniensi Latinas cum Græcis ecclesiis reconciliauit.

Datum est hoc cognominis imperatori Ottoni I. tum propter victorias à Germaniæ principibus Bohemiæ & Vngariæ gloriosissime reportatas, tum propter Berengarios prima quidem vice fusos, tota denique Italia exterminatos. Accedit huc insignis eius pietatis fideique orthodoxæ æmulatio: propugnata enim magno studio tandem in septentrionalibus efflorescebat.

Non omittendi hic sunt reges Hispani: quorum primus hoc cognomen obtinuit Ferdinandus III. tam quod duo regna Louaniense & Castellanum coniunxit, quā quod virtute sua Mauris potentiores Resp. ademisset. Vtrum vero tantum honoris, qui certe fuit amplissimus, studium iustitiæ & religionis, an magnitudo victoriarum, laudisque bellicæ, perpererit, dubites; adeo in vtroque excellebat.

Alfonsus III. hoc cognomen etiam contraxit ex summa virtute, siquidem rebelles contudit, Mauros multis ademtis vrbibus domuit, fana cōdidit, palatia augustissima extruxit, multis accessionibus Brigantium, vulgo Compostellam, adauxit, picturis ornauit, prouentibusq; vberrimis largissime donauit.

Regum Gallicorum, vna cum Carolo I. supra laudato, Magnus cognominabatur etiam Franciscus

ciſcus I. Non tamen cõſtat, an ita eum à Franciſco II. nepote, quem Galli minorem regem Franciſcum vocitabant, hoc nomen diſcerneret, an darent leges, quibus optime latis iuſtitiam coluit, liberaliumq; artium ſtudia in Gallia reſtaurauit.

Sic rex Polonorum Caſimirus II. ſibi idem nomen comparauit non tam victoriarum ſucceſſibus quam multarum vrbium reſtauratione, munitionum roboratione præſidiiſque firmiſſimis, templorum fundatione & donatione, pacisque cultura exactiſſima.

Hoc in loco non eſt præteroundus Matthæus Vicecomes, qui ſimiliter Magnus audiuit: & quod ſumma patientia fortunæ inſolentiam vicit, & quod fortitudine ampliſſimas ducatus Mediolanenſis opes in ſe & ſucceſſores ſuos deriuauit. Producendus etiam eſt in hanc ſcenam Magnus Canis della Scala, cui Magnum cognomen inditum eſt ex potẽtiſſimo dominatu, quem in Lombardia magno cum finitimorum metu & trepidatione tenebat. Alfonſus I. rex Neapolitanus non Magnus ſed Magnanimus dicebatur, ob æquabilem iuſtitiæ & virtutis actionem, quæ non minus in occupando quam adminiſtrando, non minus aduerſis fortunæ procellis, quam ſecundis eodem modo ſemper elucebat.

Ex familia Mediceorum, vbi prudentia principe digna dexterrime ſemper floruit, tres cognominati ſunt Magni: Coſmus ſenior, Laurentius, & Coſmus archidux. Coſmus ſenior, quod priuatus adhuc iiſdem, quibus rex in Repub. deiunctus eſt. Laurentius, quia cum Florentiæ dunta-

xat principatum teneret, virtute sua obtinuit, vt arbiter principum Italiæ designaretur. Cosmus, quod non tantum incredibili sua virtute imperium Florentinum in se deduxit, & Sienæ accessione mirifice amplificauit: sed quod etiam summa cum deuotione sacra & religiosa frequentaret: qua de causa à papa Pio V. (de quo prudentior sanctiorve fuerit, dubitatur) honorificentissimo archiducis donatus est titulo: quem etiã honoris ac dignitatis titulũ filius Don Frãciscus hęreditariũ posteris suis fecit: atq; etiamnũ à Don Ferdinando tanquã hæreditarium virtute sua possidet.

Porro Magni dicti sunt etiam nonnulli ex Pontificib. Romanis: Leo I. & Gregorius I. Leo quidẽ quod adiens Attilam, regem ferocissimum atque adeo implacabilem, & tanquam furore aduersus Romam percitum facundia sua, quę sane maxima erat, commouit, vt vrbe relicta agro Italico plane excederet: adde etiam quod auctoritate sua, cui plurimum tribuebant omnes, in cõcilio Chalcedonensi, vbi conuenerunt Episcopi numero sexcenti triginta, pestilentissimam Nestorii & Eutychetis hæresin repressit, damnauit, extirpauit, Dioscoriq; superbiam contudit. Gregorius autẽ, quod præter insignem vitæ sanctimoniam ecclesiasticas ceremonias correxit, earum ritus restaurauit, & Angliam Christianæ fidei adiecit.

Ex quibus omnibus facile apparet, illorũ quosdam, qui Magni appellati fuere, id cognominis obtinuisse, aut ex regnorum amplitudine, quę regnorum suorum finibus adiecerunt, aut quouis modo conciliarunt; qua quidem in re, gerendarũ

rerum

rerum occasionibus quam fortitudini plus tribuendum: aut ex rebus tam pace quam bello præclare gestis; quæ quidem ita æstimantur, aut ex sua natura, aut ex eo, quod is, qui inde nouum sortitus est nomen, eas primus gessit.

CAPVT XI.

De principibus, qui sapientes siue prudētes dicti fuere.

POST Salomonem regē Israëlitarum, omniū quotquot vnquā vixerūt sapiētissimū, primus inter cæteros Sapiens dictus fuit Alfonsus X. rex Castellanus, non eo nomine, quod tā sapiēter omnia regni sui negocia administrauerit, sed poti⁹ ꝓpter insignē ipsius erga philosophiā, præsertim vero erga Astronomiæ studiū ardorē atq; diligentiā, id quod tabulæ astronomicæ ab ipso exaratæ satis demonstrant. Post ipsum Sapiens dictus fuit Albertus archidux Austriæ, tam (meo quidem iudicio) propter inusitatam in gerēdis rebus promtitudinem atq; alacritatem, quam etiam propter insignem subditos suos ad immensas opes prouehendi dexteritatem.

Idem nomē, & quidē iure optimo obtinuit etiā Carolus V. rex Galliæ. Nec enim solū artes humaniores earūq; cultores summo fauore semper prosecutus fuit: verū etiam quāuis nec aciē ingrederetur, nec arma gereret, felicissime Anglos debellauit, omnib. quæ pater amiserat, recuperatis.

Neq; Ottonis III. laudē hic silere patiemur, qui tametsi nec Magnus nec Sapiēs dictus fuit: incredibili tamen & admiranda sapientia ac fortitudine, cuius specimina etiā adhucdum iuuenis edebat præclarissima, effecit, vt miraculū mundi diceretur.

CA-

CAPVT XII.

De aliis quibusdam virtutibus, quæ ad prædictarum conseruationem requiruntur.

NON diu profecto prædictæ virtutes, quibus pro fundamento est fauor & amor, durare poterunt, nisi aliis virtutibus suffulcirentur: religione nimirum & temperantia. Respublica recte cum vinea confertur, quæ nec gemmas protrudit, nec vuas ostẽdit sine clementia aëris calidioreq; cœli temperie & vinitoris putatione. Religio informat, quomodo quęvis creatura, quęvis res, miraculosa Dei gubernatione conseruetur: temperantia vero immoderatas voluptates, corruptasque animi perturbationes, vitiorum alimenta, imperiorum vero pestem profligat.

CAPVT XIII.

De religione cultuq; diuino.

PRINCIPES olim cultui diuino vacasse, extra dubitationis aleam est. Refert enim Aristoteles: Non quidem ipsosmet diis litasse (fuit tamẽ simul rex & sacerdos ~~Melchisalem~~) sed sua præsentia maiestatem quasi sacrificiis attulisse augustissimam. Alibi vero idem inquit: Esse summi magistratus, solennia eaque lautiora sacrificia offerre.

Inauspicato res suas cœptas credeban: Romani: nisi vatibus consultis, diisque placatis pro collatis beneficiis egissent gratias. Quid quod deorum cultum caput & neruos suæ Reipub. ducebant? præcise damnatis omnibus, quæ ad eius immutationem aut demolitionem spectarent.

Melchisedech

Tres

Tres virtutes in rege requirit Diotimus, pietatem, iustitiam & rei bellicæ peritiam.

Ob perfectionem sui prima est pietas: secunda, vt subditos in officio coërceat: tertia, hostiles incursiones vt reprimat. Suadet Aristoteles principibus, hoc sedulo dent operam, vt pij & religiosi videantur. Subditi enim dum sciunt timore Dei imbutum principem, non putant se ab eo male tractatum iri: quinetiam non ita facile aduersus huiusmodi principes seditiose insurgunt, quos Deo caros & curæ esse credunt.

Verum rarissime contingit, vt qui fucatæ pietatis est, vero corde pietatem amplexus habeatur: quid enim hypocrisi fragilius? Est itaque vt princeps tota animi deuotione ad maiestatem diuinam se abijciat, regnique thronum auctore & datore Deo sibi stabilitum, subditorumque obedientiam diuinitus datam credat. Quo autem altius cæteris supereminet, hoc humilius se coram Deo prosternat. Nihil etiam tentabit, nihil aggredietur, quod nō certo sciat cum amussi diuinæ legis co[n]sentire.

Hinc Deus ipse regi præcepit, vt sanctissimas suas leges quasi in scrinio pectoris conclusas in promtu habeat, eisq;, quantum in humanas vires cadit, satisfaciat. Quoniam veró magni momenti sunt diuinæ illæ præceptiones, iure optimo huc transferendas putaui. Sic autē legitur Deut. 17. ca. *Cum sederit in solio regni sui, describet sibi exemplar huius legis in libro corā sacerdotibus Leuitici generis, eritq; illud penes eū, vt legat in eo cunctis dieb. vitæ suæ, vt scilicet discat timere Dominū Deū suum & seruare*

S *omnia*

omnia verba legis huius, atq; statuta ista, vt faciat ea. Et ne extollat cor suũ super fratres suos, neq; recedat à præcepto, neq; ad dextram neq; ad sinistram, vt proroget dies in regno suo, ipse & filij eius in medio Israelis.

Necessitas itaq; postulat à principe ne quicquã deliberandum aut tractãdum sibi sumat, nisi iam ante in senatu conscientiæ, vbi periti sacræ scripturæ & diuini iuris pro tribunali sedent, vltro citroq; sit ventilatum: secus si fecerit magno cũ conscientiæ morsu multa figet, quæ breui post refigere opus habet: nisi & se & posteritatẽ ad barathrum infernale præcipitare velit. Neq; mirum aut absurdum hoc videatur. Si enim Romani nisi consultis auguribus nihil tẽtarunt: si Turcæ sine cõsilio suorũ Mufti, qui cõsilia sua literis cõprehensa exhibẽt, neq; bella mouẽt neq; aliud quiduis aggrediuntur: cur qui Christum profitentur principes, Euãgelio adeoq; Christo ipsi fores occludant? cur Remp. statuãt & regere in animum inducant contra præscripta Dei? vel quæ spes illorum animis concipi potest fore, vt auspicato & bono omine sit cessurum, quod absq; Deo omnium bonorum & faustitatis fonte largissimo pertexere decernunt?

Quis vnquã religiosior adeoq; in bellis fortunatior Constantino Magno fuit omnẽ fiduciã in cruce Christi ponẽte? Plurimas obtinuisse victorias Theodosium Nicephorus scribit, potius assiduarum precum, quam militis virtute.

Quid aliud domũ Austriacã ad tanta potẽtię & honoris culmina euexit, quã eximia pietas? Comitẽ Rudolphũ Habspurgẽsem legim' cum aliquãdo ma-

maximo cadente imbre venationibus insisteret, incidisse in sacerdotem, qui solus illac sine comite iter habebat, ipsumq; interrogasse, quo in tanta aëris fœditate tẽderet? Ille cõtra, Vado, inquit, ad consolandũ ægrotũ, & sacramentũ corporis & sanguinis Christi porrigendum. Dicto citius, equo descẽdit Rudolph9, & in genua deuolutus, Iesum Christũ crucifixũ, q pro nobis victima factus est, submisse adorauit: postea humeris impositum sacrificulũ, ne molestior esset pluuiarum iniuria, & munere suo decẽtius defungi posset, portauit. Bonus ille sacerdos comitis humanitatem multum admiratus maximas ipsi agebat gratias vehementissimis ad Deũ, vt largiter hoc beneficium refunderet, precibus fusis. Ecquid vero breui post cõtigit? Rudolphus fit imperator, posteri eius in Austria archiduces, Belgij principes, regis Hispaniæ, noui mundi Monarchæ, infinitarum vrbium & populorum dominio potiuntur.

Nullo alio pacto Carolinis obtigit regnũ Gallicũ, quãꝙ ipsis sincera religio curę esset. Eadẽ hac pietatis via Capetibus modo dictũ regnũ obtigit.

Religio cuiusuis status & Politiæ basis & fundamẽtum est. Itaq; cũ omne imperium à Deo stabiliatur, quodsi diuina benedictio, ad quam per solum Dei timorem pietatemq; patet aditus, absit, an credis aliud fundamẽtũ fore durabile? Timor Dei clementiam & fauorem diuinum principi conciliat: quid autẽ metuat is qui Deũ habet auxiliatorem? Quid quod vnius principis pietate sępissime subditi in vniuersum à Deo ꝓsperantur?

Non raro principes permissũ Dei in maximas

miserias incurrunt, nonnunquam etiam vita decedunt, vnde magno agmine sequuntur dissidia, vrbium deuastationes, periculosæq; imperij vicissitudines ob populi delicta: Cum vero omnia in honorem diuinæ maiestatis vergant: principis est sedulo dare operam, vt diuinus cultus syncere passim locorum floreat, pietasq; vna cum annis pariter crescat. Sic Gulielmus Normandiæ dux, cum occupato Angliæ regno, de eodē porro conseruando rationes inijsset, Vintonæ magnū clericorum concilium, papæ auxilio, coëgit. In eo saluberrimis legibus, sacerdotum vitas populique mores profligatissimos correxit ac reformauit, religioni pristinum florem, ac cultui diuino debitum honorem restituit.

Imperante Arnolpho, & aliquot annis post, mala exempla incuria imperatorum, quibus Ecclesiæ tantæ curæ non erant, religionem turbantia tanquam è vestigio subsecutus est euidentissimus virtutum interitus: Itali enim à Saracenis spoliati, à Barbaris tandem plane sunt pertriti. Durabat hoc longo tempore, vsque dum Sergius II. (qui vita inculpatiore animoque deuoto erat) & imperator Henricus II. (bellicosus iuxta ac pius) ecclesijs omni iam præsidio destitutis, nube summota, pristinam dignitatem restituerunt.

Religio est mater virtutum, omnes omnino in se complectens: Subditis incutit obedientiam, animum omnibus addit, in periculis erigit, omnia, promouet omnibus modis Rempu. vrgente necessitate subleuat. Habet enim vulgus

sibi

sibi persuasum & recte quidem se principibus obediendo Deo quoque, cuius illi loco sunt, morigerari.

Cæterum, quoniam hic in mentionem numinum fictitiorũ gentilium incidimus, operę pretiũ est vberiorẽ aliquanto de illis hic fieri mentionẽ. Potissimum autẽ in hoc genere Romani veteres superstitiosi admodũ fuerę; Habebant nimirũ illi in suis sacis peragendis certas precationũ formulas, solemnib. verbis institutas, quas anxie ad numeros recitare solebat. In quibus si quid titubatũ fuisset, si quid præposteris verbis aut sinistris ominibus effatum, putabant cõtinuo omnes Deos populo Romano iratos fore. O quanta formido erat hominibus illis anili superstitione implicatis iniecta, cum non satis ex animi sententia litabatur? cum exta dirum aliquod & triste minabantur exitium. Cum vero accidisset, vt multas eodem tempore hostias immolarent, & casus ita tulisset, vt aliarum exta darent illa signa, quib. homines existimabant, Deos omnia secunda promittere, aliarum vero tristia denunciarent, incredibili metu suspensæ tunc erant mentes ipsorum, quippe qui neque secundis extis propter varietatem & inconstantiam confirmari poterant, neq; rursus dira, propter religionem, qua erant penitus imbuti, contemnere. Quid ostenta, prodigia, aruspicum responsa? quantam vim habebant ad animos debilitandos atque frangendos? Cum nihil omnino neque natura, neque fortuito accidisset, quod non interpretarentur, deorum id consilio fieri cladem aliquam portendentium.

Itaq; vel alitis inuolatus, vel terræ fremitus, vel dextrum fulmen, vel quæuis eiusmodi monstra, atq; conficta interdum prodigia, terrorem atque metum miseris hominib. incutiebant. Quid autẽ solistima tripudia cõmemorem? quæ cum essent coacta nec illis quidem superstitiosis hominibus, & auspicio valde deditis firmam spẽ facere poterant. Si vero pulli casu aliquo non pascerentur, eaq; res ad militum animos permanaret, quasi de pernicie sua à dijs ipsis præmoniti, attoniti religione, manus cum hoste conserebant, ancipiti formidine perturbati atq; impediti. Multis itaq; in locis proditum memoriæ est, exercitus fusos atq; cæsos esse, quod vitio contra hostes educti fuissent. Quod quidem minime mirum est. Cum enim essent illa religione perfusi, vt crederent, non sine deorum consilio & numine, cladem atq; pestem denunciantium, pullos iniectam offam neglexisse, ob idq; omniũ mentes concidissent, manusq; metu obtorpuissent, neq; solita spe atq; audacia præliũ cõmisissent, necesse erat, vt cladẽ aliquam insignem acciperent. Inde adeo factum est, vt omnes illis religionibus valde dediti, in timore perpetuo & cura mentis ancipiti versarentur. Quid? quod multi viri strenui, leuissimis ostentis permoti, magnã multis in locis timoris significationẽ dederũt? Lacedæmonij, vt de Græcis etiã aliquid dicamus, cum bellũ aliquod suscepissent, regesq; ipsi in patriæ finibus de more sacrificarẽt, si casu non litabant, exercitus continuo domum reducebant. Cumq; essent Lacedæmonij morib. & institutis ad duritiem atq; virtutem militarem

edu-

educati, tamē ea imbecillitate ducta ex sacrorum impura religione tenebantur, vt bellum intermitterent. Iā si strepitus aliquis auditus fuisset, omnia belli consilia ab illis deserta & omissa iacebant. Quid autem quæso aliud, vt Lacedæmonios omittamus, Atheniensium opes euertit, quam anilis quædam & misera superstitio? Cum enim imperator sane fortis, Nicias, & classi & exercitui simul cum Demosthene præfectus esset, & Syracusas oppugnaret, intelligeretq; ciuitatē illam & suis viribus & totius Græciæ auxilio capi non posse: Demosthenesque instaret, vt classem à portu deducerent, ne præcluso exitu ab hostibus omne robur Atheniensium, quod in illa classe continebatur, misere periret, id Nicias ipse comprobabat, religione tamen impeditus salutare consilium executus non est. Paucis enim illis diebus lunæ lumem, terræ, vt certis temporibus fieri necesse est, interiectu defecerat. Id Nicias ostentum ratus, ad religionum interpretes deferendum statuit. Illi nefas esse respondent, intra triginta dies classe nauigare, aut quippiam aliud moliri. Interea Siculi magnis molibus portus fauces obstruunt, & exitum multis nauibus obiectis intercludunt. Classis igitur illa, in qua flos Atticæ iuuentutis, & Atheniensium robur inerat, cum iam frustra classem hostium perrumpere, & è portu progredi conaretur, inepta illa Nicię superstitione miserrime dissipata atque depressa est, omnisq; nobilitas occisione consumpta. Ex quib. apparet, quæ vis fuerit Ethnicarum illarum atq; anilium superstitionū, quę

homines etiam impigros & audaces, vbi non ex animi sententia litatum erat, extaq; sinistrum aliquid, vt ipsi quidē opinabantur, portendebant, horribili fortitudine replebant, mētem à cōstantia deducebant, atq; adeo cōsilia salutis impediebant. Tanta religionis reuerētia etiam vbique apud Ethnicos fuit.

At vero Christiana religione imbuti, nō alitis volatu, nō occinis cantu, non extis tristia minantib. pmouentur. Non terrę motu, nō fulmine, nō pdigijs vllis aut monstris conturbantur. Nihil est deniq;, qanimū hominis Christiani cōuellere aut labefactare possit. Sic est. n. institutus, vt si orbem terrarum bellis ardere videat, si omnia sibi picula intendi, si cūcta incēdio cōflagrare atq; pene consumi, ipse tamē optima spe plenus constantiā retineat: nec vllo vnq̄ horrore perfundatur. Primum, qa credit, esse se fortissimis copijs cōstipatum atq; communitum. Didicit. n. è sacris literis, esse quosdam cœlestes exercitus, qui piorū hominum salutem tueantur, & ab illis, cum commodū est, omnē impetū atq; furorē hostiū propulsent. Hoc enim se præsidio vallatum esse sensit Iacob, cum castra Dei se conspicere testificatus est. Rursus cum Syriæ exercitus Helisæi capiti immineret, ipsiusque minister formidine perterritus opem implora- ret, Noli timere, inquit Helisæus, plures enim nobiscum sunt. Subiungit deinde sacra historia; Cumq; orasset Helisæ⁹, ait, Domine aperi oculos pueri huius vt videat. Et aperuit Dominus oculos pueri, & vidit, & ecce mons plenus equorū & curruum igneorū, qui cingebant Helisæum. Atq; ne

quis

quis in paucos illud diuinum præsidium collatũ esse putet, alibi de vniuersis, qui pietatem colunt, Deumq; caste & pure venerãtur, sic scriptum est: Castra posuit Angelus Domini in circuitu timentium eum. His igitur testimoniis qui firmissimam fidem adiungit, seque diuino præsidio munitum esse credit, trepidare metu non potest, sed elato animo atque confidenti id, quod alio in loco scriptum est, vsurpabit: Si consistant aduersum me castra, non timebit cor meum. Si insurgat aduersum me prælium, in hoc ego sperabo. Item illud: Hi in curribus, illi in equis, nos autem in nomine Domini spem repositam habemus, ipsi confracti ceciderunt, nos autem erecti victoriam reportauimus. Hæc igitur, inquam, spes gentem Christianam imbecillo animo esse non sinit. Sic Constantinus Imperator, non tam numero militum aut robore exercitus aut bellandi sciẽtia quam Christi præsidio Maxentium superauit, quem ita prima impressione metu perterruit, vt in fugam turpissimã versum ad exitiumq; præcipitem, Tyberis alueo demergi compelleret. Illum autem eximiũ terrorem hostiũ animis, ipsius Christi numen iniecerat. Cum .n. Constantinus iam de Christiana religione præclare sensisset, vidit eo ferme tempore, quo erat cum hoste congressurus, æthere puro atq; sereno, crucis speciem, diuino splẽdore coruscantem, vocemque è cœlo missam accepit, quæ illi victoriam denunciabat, si modo crucem tanquam summi atq; æterni Dei vexillum sequeretur. Inde igitur omnibus regiis insignibus crucis signum anteposuit, in illo omnem spem non

modo victoriæ, sed immortalitatis & æternæ gloriæ collocauit: illo insignitus innumerabiles hostium copias fudit, imperiumque Romanum latissime propagauit. Quid de Theodosio dicam? qui cum Eugenio ita conflixit, vt facilime se Christi præsentis auxilio superiorem esse cerneret. Fuit autem in hoc imperator ille mirabilis, qui quo tempore reliqui corpora somno & cibo reficiunt, is cibi abstinentia & votis summa religione susceptis animum confirmabat. Cuius quidem pietatis atque religionis fructum eximium tulit. Nam vbi primum signis collatis cum hoste conseruit, excitati repente turbines vehementissimi aduersas copias hostium peruerterunt, & tela ab illis in Theodosij exercitum coniecta, maximo impetu repulerunt. Illius autem insignis victoriæ meminit Claudianus, dum ita ad Theodosium scribit:

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab antris
Æolus armatas hyemes, cui militat æther:
Et coniurati veniunt ad classica venti.

Quid Carolus Martellus? Sine Christi præsentis auxilio suspicari possumus, ab exiguis initijs ad tantam gloriæ magnitudinem peruenisse? Præsertim cum eas res gesserit, quæ viribus humanis pfici nullo modo potuissent. Incredibile fortasse multis videbitur, quod est traditum memoriæ, fuisse vno prælio ad trecenta septuaginta millia Arabum, virtute & auspiciis Martelli occisa, eo præsertim tempore, quo gens illa plurimũ armis poterat, & cunctæ Africæ atq; Hispaniæ exitium & vastitatem intulerat. Mihi vero nihil minus admiratione dignum videtur. Nihil est.n. tam arduũ

atque

atque munitum, quod non excellens virtus religionis ſtudio confirmata expugnet & conterat. Simili religionis ſtudio incēſus Carolus Magnus, omnia grauiſſima bella contra Chriſtiani nominis hoſtes ſuſcepit, nec vllum vnquam periculum Chriſtianæ Reip denegauit. Nō immerito igitur illius virtutes, quibus tanquam gradibus in cœlũ aſcendit, omni genere monimentorum immortalitati conſecratæ ſunt. Ex quibus apparet, quanta animi alacritate Heroes illi quouis tempore, qui Chriſto nomina dederunt, immenſos labores ſuſcipiant ac prælia ineant, atq; ita in hoſtiũ acies irruunt, vt etiam mortem appetere videantur. Cũ contra Ethnici oēs à Chriſtiana religione alieni, tametſi alias fortiſſimi habeãtur, mortem tamen maximopere horrent. Cauſa autem horroris illius eſt, quod multi illorum animas hominum mortales ſtatuerunt, atq; vna cum corporibus interire atq; euaneſcere putauerunt, alij vero immortales quidem crediderunt, ſalutis tamen animarum nullam habent cognitionem, nullam ſpem, nullã promiſſionem. At Chriſtiani intelligentes, huius vitæ curriculũ exiguo ſpacio circumſcribi, animi cogitationem in illam immortalem gloriam referunt, quæ propoſita eſt omnibus, qui fortiter & pie moriuntur. Refert Cæſar, Gallos illa Druidum diſciplina, quæ perſuadere nitebatur, non interire animas, ſed ab aliis corporibus ad alia poſt mortem tranſire, fuiſſe vehementer ad virtutem excitatos. Itaque metu mortis neglecto, intrepide ſeſe in quodcunque capitis periculum atque vitæ diſcrimen inferebant, cum nihil

aliud

aliud esse mortem opinarentur, quam mutat-
nem vitæ, atque in alia corpora migratione
Quod si Galli illi prisci immortalitatis opinio
vanissima ex immani quadam superstitione c
cepta, nulla pericula recusabant: Christiani,
non imbecilla opinione, sed constanti fidu
credunt, se postquam ex hac vita excesserint, f
beatissimos, mortem horrebunt?

CAPVT XIV.

Rationes propagandi religionem.

IN imperiis tanta religionis vis est, vt omnia, quibus humanæ res nituntur ne illa aut fluxa sint aut prorsus di beat. Hinc est cur fere omnes, qui peculiare s cōstituerunt imperium, nouas sectas introdu re aut sane veteres renouarunt. Videre hoc est Ismaele rege Persiæ, Scriffo rege Marocci, Mah mete Turca, aliisque pluribus, qui non tant sua hæresi magno offendiculo fidelibus fuer sed etiam orbi Christiano plurimum sępe nego facesserunt.

Omniū autem vtilissima & antiquissima pr cipi est religio, quam Christiani profitentur. riter enim cum corporibus subditorū bona pr cipi, quatenus honestati atq; ęquitati non adu satur, addicit: animos & conscientiam submitt obligat ei non tantum manus externe, sed etia interiores animi motus, & vt obediant princ malo pariter ac bono, iubet: imo, vt quidvis po perpetiantur, quam pacem dissoluant.

Præcise etiam Christiana religio in omnib

su

subditos ad debitam obedientiam magistratui obstringit, nisi euidẽter in naturæ legem aut verbum Dei impingat. His reclamantibus nihilominus ad quidvis aliud, quod tamen honestati ac conscientiæ non repugnet, potius quam ad rebellionem recurrendum est. Docent hoc Christiani primitiuæ ecclesiæ, tametsi enim persecutiones grauissimas, horrendaque martyria sustinerent, constat tamen nunquam eos à suo magistratu desciuisse, aut aduersus eum rebelles factos: potius vero rotas, gladium, ignes, tyrannorum & carnificum furores pro salute Reipublicæ æquissime sustinuisse.

Nec est vt quis existimet, ipsos impotentia resistendi & reluctandi adactos hæc sustinuisse. Integras enim legiones abiectis armis supplicia diritissima subiisse, memoriæ proditum est: imo, quod admiratione dignissimum est, in ipsa laniena pro incolumitate imperij Romani apud Deum deprecati sunt. Vidit idem hæc nostra ętas in Scotia, Anglia, Gallia, Flandria & alibi. Hæc satis superque demonstrant, Christianam fidem cæteris esse superiorem. Siquidem arctissime subditorũ corda principibus mutuo deuincit, conscientias astringit, pacis socia & promotrix, omnique scandalo contraria.

Quando itaque tam præclara, tam aurea germina, pacis Reipublicæq; saluti accommodatissima lætis viuiradicibus ex Christiana theologia suppullulant, vtique maximæ principi erit curæ, solicitoque computabit articulo, qui quam diligentissime eam propaget, propagatam vero sartam tectam conseruet.

Con-

Longe autem vtrinque arcenda ſunt extrema, hypocriſis & idololatria. Illa enim, vt ſupra attigi, nec durare nec occultari poteſt. Detecta autem cultorem ſuum omni fide exuit, adeo vt nemo bonus inpoſterum ipſum probatæ ac non potius ſuſpectæ fidei æſtimet. At idololatriæ proxima pediſſequa eſt contemtus. Amet itaque princeps conſtantiam & pietatem, idololatriam autem auerſetur ceu cane peius & angue. Deus enim ipſa veritas eſt, & in veritate vult coli, pura & illibata mente inuocari, adorari.

Hoc fundamento fideliter iacto debitam reuerentiam verbi miniſtris exhibebit, nec cuiquam aliquid ſcrupuli inijciat, eſſe fortaſſis minus magnificum, velle cum theologis conuerſari. Si enim eos amore Dei, cuius vices in officio ſuo gerunt, reuereris, cur non habeatis impius, niſi etiam eodem Dei amore ipſis concedas? Si vero honoris delationem non ex officio, ſed ipſorummet perſona & conditione æſtimas, agis profecto hominem fatuum & ſimplicem. Atque hoc nomine inprimis Ferdinandus Corteſius, qui nouam Hiſpaniam ad ſe traduxit, maximam promeruit laudem. Vir ille erat incomparabilis virtutis, ſacerdotumque veneratione religionem Chriſtianam illis in locis mirifice ac feliciter propagauit, omnibusque caram reddidit; adde quod ſuo exemplo tantos in vulgi animis aculeos reliquit, vt nullibi maior reuerentia, maior honor, quam in noua Hiſpania Canonicis tribuatur. Impoſſibile enim eſt, eum magnifacere religionem, qui theologos deſpicatui habet. Qui enim

reli-

religioni, quæ ſub oculorum ſenſum non cadit, multum quis tribuat, cum eius ſacerdotes & cultores, ſingulis diebus ob oculos obambulantes proindeque conſpicuos in minimis ducat?

Eſt autem inter eiusmodi perſonas differentia quædam, minime negligenda. Sunt enim principibus illi deligendi, qui ſingulari ſcripturæ peritia, virtutibusque valent. His conciliabunt auctoritatem apud plebem: id quod fit, vbi eorum conciones frequentes adeunt: vbi eorum opera, ſi modo ſunt alicuius eruditionis & ingenij, nonnunquam vtuntur, vbi cultui diuino promte vacant, adeoque ſuis miniſtris bono exemplo prælucent: vbi interdum conuiuio eos humaniter excipiunt: conſulunt: interdum etiam libellos ſupplices, qui de conſcientia, pauperum leuamine, aliisque negotiis eccleſiaſticis tractant, illis legendos exhibent, & breuiter vt dicam, cum anſam prębent bene collocandi concreditum talentum, vt hinc communis Reipubl. ſalus exædificetur.

Quoniam vero populi multum intereſt quoad res ſpirituales, habere peritos paſtores, officium profecto principum eſt, curare, ne miſer grex deſtituatur rectore. At non obtrudendus eſt, qui lenociniis phaleratisque verborum ambagibus cathedram impleat: aut garrulitate ſua, nullas res vehente, verboſum potius agyrtam, quam concionatorem agat. Qui itaq; à loquacitatis vitio maxime abſunt, erunt ad concionandi munus vocandi. Hi enim pro verbis res, pro nugis veritatem,

tatem, pro vana loquacitate ſpiritum ſucculentũ afferunt, atque ita inculcant, vt in corda auditorum conciones tanquam infuſuri videantur: vitia taxãt, delicta reprehẽdunt, animos dilectione Dei abreptos inflammant, totique in eo ſunt, vt Ieſum Chriſtum crucifixum deprædicent.

Neque permittendum eſt, vt paupertas verbi præcones in contemtum adducat. Nihil enim citius nauſeam ſiue contemtum religionis eiusque miniſtrorum adfert, quam ſi in paupertate miſeri viuunt.

Sumtuoſus etiam ſit princeps & liberalis in ædificiis eccleſiaſticis: plane ſtatuens, magis conuenire principi, collapſa ædificia eccleſiaſtica reſarcire & renouare, quam ex integro noua ædificare. Siquidem eiusmodi renouationes opera ſunt pietatis: nouis autem extructionibus vana plerunq; gloria quæri ſolet.

Omnium autem, & maxime quæ ad cultum Dei creatoris ſui ſpectant, patrocinium ſuſcipiat promtiſſimum. Rex Dauides vel in medio armorum vſu ac motuum bellicorum tumultibus conferebat ea, quibus opus ad ſacra erat, curabat vt ſacra in tabernaculo ordine peragerẽtur: cultũq; diuinum Muſicis & cantoribus adauxit.

A Carolo Magno imperatore excellentiſſimi Muſici ex vrbe Roma miſſi ſunt, vt ſacris peragẽdis eſſent ornamento: quinetiam ſcripta patrum ſedulo legi, martyrumque hiſtorias diligenter annotari & colligi iuſſit. Paulo Diacono fecit otium ſanctorum vitas & res geſtas ſcribendi: & Iſuardo Martyrologium literis mandandi. Conſtan-

ſtantinus Magnus religionis propagandæ ſtudio feruens ſanciuit, vt omnes libri, qui præteritis perſecutionibus miſere diſperſi & amiſſi fuerant, recolligerentur, inſtructiſſimæque bibliothecæ conſtituerentur: idque, quod memorabile eſt, ſuis ſumtibus.

Quo autem politia eccleſiaſtica floreat, omnino decet principem Theologis deferre iudicium de dogmatibus, de ceremoniis, animabus, conſcientiis: & præcipere, vt ad normam & incorruptam ſcripturæ mentem iudicia ferant. Hoc autem princeps omnibus modis iuuet: auctoritate, potentia, adeoque opere ipſo, neceſſitate poſtulante. Quo enim ardentius ſubditi in cultu Dei verſantur, quo magis ſemitis diuinis delectantur, eo promtius ac ſubmiſſius obediunt ſuo principi, quem è ſacris edocti, loco Dei ſibi eſſe norunt.

CAPVT XV.

De temperantia.

QVEMADMODVM religio virtutum omnium mater eſt, ſic earum nutrix eſt temperantia. Niſi enim hæ mutuo cõplexu ſibi inſeruiant, neceſſe eſt prudentiam excœcari, fortitudinem claudicare, ius omne peruerti, omniaque infringi ac peſſum ire. Sic crapulæ, ſomnus & otium omnia, quæ præclara & honeſta habentur, è finibus mundi propellunt. Crapulæ & ventriculi oneroſæ repletiones cerebrum obnubilant, vires labefactant, vitam decurtant. Otia vero lætique dies effœminatum

& abiectum animum parturiunt. Magna quidem hæc sunt mala & vitiosissimi fructus ex se; plura tamen eademque his maiora inde suppullulant. Dum enim præ cæteris eminere, & ditioribus superiores & splendido vestitu alioque luxu, quem reditus annui sufferre non possunt, esse cupiant, furtiuis manibus rapacissime in ecclesiastica bona inuolant, aliisque fœdis & turpissimis modis alienorum dominia in se transferendi passim rationes conquirunt. Cumque sperata lucra non succedunt, vnam in ruinam omnia tendunt. Basi itaque dilabente, omnia superædificata corruant necesse est.

Circumspice quæso, & quam potes alta memoria repete Reipublicæ Romanæ excidium. Inuenies profecto lamentabilem tam floridi imperii interitum voluptatibus & luxui acceptam ferri. Immoderatæ siquidem voluptates, cum Asia & Græcia vtpote incapacioribus capi nequirent, atque ob id in Italia sedem quærerent, Romæ omnes fenestras offenderunt apertas: blando itaque suo veneno clanculum omnibus irrepserunt. Hinc Romanus, armis antehac inuictus ab inerti luxu fractus in fœminæ naturam abiit, pro viro fœmina, pro iustitiæ patrono, iniquissimus prædator factus.

Cum regiæ delitiæ regiusque luxus ingrauescerent, omnes prouincias confœderatasque ciuitates suæ tutelæ commissas suis opibus exuerunt, omnia in vsum priuatum conuertentes. At hoc ipso omnis virtus concidit, fortitudo

sub-

ſublata eſt, voluptatibus immerſa, populique fauor ſæuitia magiſtratus extinctus & exanimis omnino deletus eſt: feneſtra autem latiſſima barbaris aperta eſt, non tantum Romanum agrum inuadēdi, verum etiam ipſam vrbem Romam aggrediundi.

Scipione Aſiaticum triumphum, Manlioque ſuum ducentibus, voluptates in Italiam irrepſerunt, & dulciſſimo ſuo veneno ſenſim diffuſo omnium medullis atque viſceribus profunde inſederunt. Tamdiu autem hoc durauit, dum magnanimitas & fortitudo humi iacerent: quo factum, vt populus Romanus crudeliſſimum Tiberii dominatum, pecuinam Caligulæ vitam, inhumana Neronis facta plusquam ferina, Heliogabali furta ac rapinas, aliasque beluas inſolentiſſimas, quales neque ſol aſpexit vnquam, nec in ampliſſimo hoc vniuerſo extitere, ſufferre, imo ſine ægritudinis dolore obedire non erubuerit. Quod vero tantum non omnes contuſi & trucidati ſunt, id magis fœminarum quam virorum, magis barbarorum quam Romanorum, magis priuatorum quam ſenatus virtus effecit. Non fuit gens vlla, quæ tyrannorum crudelitatem æquius tulerit quam Romani.

Vnde colligere licet, ipſorum virtutem tunc in theatris euanuiſſe, in Luculli viridario emarcuiſſe, in Meſſalæ piſcinis ſubmerſam, & voluptatibus atque otio plane hebetatam fuiſſe. Hinc citra puluerem Roma ab Alarico Gotthorum rege, Aſtulpho, Genſerico rege Wandalorum,

ab Odoacro rege Herulorum, à Theodorico, & Totila Visigotthorum rege occupari, diripi, incendi & in fauillas redigi, omnesque eius prouinciæ & membra auxilio destituta barbarorum potestati fuerunt exposita.

Misera certe humanæ potentiæ conditio: quæ cũ optime floreat, à voluptatum tineis & ferrugine petulantiæ paulatim attrita, tandem in exitium per præceps ruit. Memorabile huius rei exemplum est regnum Portugalense, quod deuastatum fuit, non quidem Maurorum armis, sed deliciis Indianis.

An vero difficilius aliquid sit quam huius mali cursum inhibere, haud scio. Plerique enim, penes quos est potestas, & facultas hæc vitia reprimendi, voluptatum illecebris primi inescantur, illectati vero reuocari se nõ sinunt. Coruo quoque rarior albo est, quem non reddat insolentem victoria, negligentem fortuna, vitiosum potentia. Citius ruinam passum fuisset imperium Romanum, nisi quorundam principum virtute aliquantulum esset sustentatum. Qui enim fieri potuit, vt tanta vrbs à suo statu & potentia non esset mota, in qua, vt Cato ait, piscis boue carius veniit. Imperator Augustus nimios sumtus in ædificiorum luxu tollere conatus est: publico enim edicto sumtuariam illam legem per P. Rutilium venustissima oratione populo proponi iussit. Tiberius conuiuiorum sumtus vetuit, suo exemplo ad parsimoniam priuatos inuitans: Nam in conuiuiis sæpenumero relicta fragmenta, aut dimidium apri caput apponi iussit, addens

addens, partibus cum toto communem esse naturam. Vespasianus vili suo vestitu, tenuique victu intemperantiam passim cohibuit.

Filius ipsius Domitianus anaclinteria, vestium purpurearum, magaritarum, & similium vsum edicto sustulit: paucis tantũ illa permittens, iisq; certæ ætatis & conditionis, statisque diebus. Omnium tamen maxime à sumtuositate abierũt Aurelianus & Tacitus, qui vt non concedebant, holosericis vestibus vti subditos, ita ipsi ab earum vsu plane abstinebant. Aurelianus sibi proposuerat vetare, ne aureæ laminæ, vestibus, ephippiis, lectis, aliisq; rebus ornatus gratia adhiberentur, asserẽs inutile esse quicquid eius hoc modo vsurparetur.

Maximis autem curis instandum est, ne modum muliebris mundus & ornatus excedat. Superbi enim & corrupti mores mulierum non tantum, vt ait Aristoteles, sua turpitudine turpes sunt, verum etiam maritorum animos ad auaritiam, aliaque turpia & illegitima accendunt. Hinc fit vt, cum vxores byssinis suis & fallacibus verborum pigmẽtis facilius imponant maritis, quam vxorum effrenatam licentiam illi coërceant, pauci imo paucissimi è maritis inueniantur, qui vxoribus vere dominentur. At vero immoderatus luxus importat ambitionem & leuitatem, imo lasciuiam sexus muliebris, quo tandem fit, vt si non prorsus deliciis illis exhauriuntur, insignem tamen ac certissimam fortunarum suarum faciant iacturam: quo enim vehemẽtius crescit superbia, eo cumulatius currunt vsuræ.

Operæ itaque precium est impensas & sumtus in vestitu & conuiuiis imminuere, id quod duobus modis confici potest. Primum, si quidam pretiosiores panni aliaque cariora ornamenta omnibus in vniuersum interdicantur: vt à Portugalensibus & Geneuensibus factitatum scimus. Aut saltem, nisi prohibeantur, vectigalibus aliisque censibus ita onerentur, vt maximo pretio quam carissime vendantur. Sic enim illorum vsum solis principibus vulgus vltro relinquet.

Verum non tantum pretiosæ illæ merces temperantiæ officiunt, adeoque imperii tranquillitatem maiore afficiunt detrimēto: sed etiam Resp. & ditiones magna vi auri & argenti emungunt. Gemmæ enim, vniones, suffitus & alia cum apud exteros tantum nascantur, magno pretio redimenda sunt. Quo fit, vt illis mulierum blanditiis & delitiis ditiones principum, pecunia aliorsum asportata, exhauriantur.

Hæc itaque propter maxima damna, quibuscum sunt coniuncta, non sunt tanquam per transennas inspicienda. Est enim indubitatum, potentissima quæque imperia duobus illis vitiis pessum iisse, voluptate nimirum & auaritia, quarum hęc illius filia est, illa autem à mulieribus introducta.

IOAN-

IOANNIS BOTERI DE

ILLVSTRIVM STATV ET Politia

LIBER TERTIVS.

CAPVT I.

Quomodo tractandi sint subditi, ne fiant rebelles.

HACTENVS generatim sermo nobis fuit de virtutibus, quarum beneficio princeps & in fauore populi & auctoritate esse potest, iis enim imperiorum maiestas perdurat: agamus deinceps in specie, de iis, quæ ad Reip. conseruationem sunt necessaria.

Horum primas sibi vendicant rerum abundantia, pax & iustitia. Dummodo enim à domesticis atque externis bellis tuti victitant, nec est, quod sibi à vi aut occultis expilationibus metuant subditi, facile ac paruo contenti ad sublimia non tendunt, modo tamen victualia tolerabili pretio parare queant. Testimonio nobis esse potest populus Israeliticus: quamuis enim in Ægypto seruitutem seruirent grauissimam, & à seruis Pharaonis immensis laboribus nimium pressi vix respirare possent, libertatem tamen propter victus abundantiam fere prostituerunt. Contra vero aqua aut aliis rebus in deserto deficientibus tumultuantur, morosiusque de auctore, qui ex Ægypto eos eduxisset, conqueruntur.

Qui Romanæ Reipub. gubernationem af
ctarunt, largitionibus & beneficiis in popul
collatis id perfici posse, vbique existimaru
nempe frumenti distributione, agrorum part
one, aliisque, quibus habendi amorem plebi
plerent. Faciebant hoc Cassii, Melii, Ma
Gracchi, Cæsar aliique. Vespasianus rerum
mæ potitus non commisit, vt esset penuria vi
alium. Imperator Seuerus magna cura effe
vt post obitum ipsius tanta copia, quæ vrbi in
ptennium alendæ sufficeret, frumentaria red
darent. Aurelianus, quo vilius victualia eme
tur, assem vncia auxit. Censebat enim, vt ex i
us litteris videre est, non esse quicquam po
Romano antiquius & suauius, quam si exatie
At vicissim docet experientia, omnium max
plebem victualium inopia & caritate mouer
exacerbari.

Abundantia vero rerum non posse frui, pa
prodest, puta, cum hostiles incursiones au
mines scelerati ac malitiosi effrenata sua au
prohibent. Opus itaque est, vt abundantia
& iustitia consocientur.

Porro cum vulgus sua natura sit mobile &
constans, nouitatisque auidissimum, pleru
nisi prudenti quadam ratione à magistratu c
ceatur, nouationes imperiorum & ordinum
tationes molitur. Hoc malum cauti & sapie
principes publicis ludis & exercitiis pleru
præcauerunt.

Eiusmodi exercitationes quo magis ani
corporis vires excitant, eo sunt instituto n
acc

accommodatiores. Instituebant Græci maiore acumine & delectu suos ludos, quos Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia vocarunt; quam Romani ostenderũt in suis Apollinaribus, Secularibus, Gladiatoriis, Comœdiis, Venationib. & aliis ludicris, quib. neq; excitati animi, neq; debito modo agitata fuerũt corpora; solum temporis tædium subleuatum. Græcorũ autem theatra optimæ fuerũt exercitationes corporis & animi. Sed missa hæc facio. Augustus imp. sapientissimus ipsemet semper publicis illis ludis interfuit; tum vt maior eorũ esset dignitas & celebritas, tum vt commõstraret curam se non paruã pro populo recreãdo gerere. Verũtamen multis annis intermissi ludi ob aquarũ inundationes & bella assidua contra barbaros, postea vero rursus à Theodorico Gotthorũ rege sapientissimo, sed Arriano, laudabiliter instaurati fuerunt. Hic theatra, amphitheatra, circulos, pugnas nauales, variaq; exercitia & ludos veterũ denuo in nouam scenã produxit: tanta profecto oblectamenta populi, vt sibi vnice hunc imperatorẽ perpetuo optaret.

Imitabantur hoc Matthæus & Galeatius, vicecomites Mediolani: Laurentius & Petrus de Medices Florẽtiæ, decursionibus, stadiis & similibus, quo nomine ab omnibus diligebãtur. Procul autem ab his spectaculis discrimen vitæ absit: secus enim si peragantur, expresse in verbũ Dei impingunt, neq; ludicrorũ proprium retinent. Ludorũ enim natura est, in euidens periculum aut damnũ præcipitare neminem, multo minus interimere. Zizimus frater Baiazetis percõtantibus olim, quid

de nostris decursionibus sentiret: Infra serium, respondit, longe sunt posita, iocandi autem modum excedunt, ob euidens vitæ periculum.

Quid quod spectatorum animi, ex cruentis eiusmodi theatris & ludicris cædibus extimulantur ad furorem, tyrannidem, sanguinolétiam, &c. Quæ nil nisi dissidia, contentiones, cædes, aliaque delicta pariunt. His rationibus accensus Honorius, vt quidam volunt, pugiles vrbe remouit. Monachum enim in impiam illam consuetudinem execrabilesque ritus asperius inuehentem populus, qui die illo in cruentis illis theatris spectator fuerat, in rabiem actus de medio sustulit.

Insit etiam grauitas & honestas hisce ludis. Quo enim propius ad naturam honestatis & dignitatis accedunt, hoc magis valent ad inuitandum populum & oblectandum. Felicitas enim, quam theatra tanquam in speculo nobis exhibent, duo in se complectitur, voluptatem & honestatem. Pluribus itaque tragœdiarum vsus quam comœdiarum probatur. Comœdiæ enim de rebus ab honestate remotioribus agunt: & actores earum potius agunt histriones siue lenones, quam ludorum artifices.

Hinc nō sine graui causa ius Canonicum illos à baptismo arcet, neque ad Eucharistiæ sacramentum admittit, nisi turpi illo lucro manus abstineant. Cur vero ius Canonicum & ecclesiasticas constitutiones commemoro? Scipio Nasica metuens, ne populus Romanus frequens comœdiarum & ludorum spectator & auditor seductus vitiis & sceleribus se inquinaret, senatui vt thea-

theatrum, nuper extructum, demoliretur, grauiter suasit.

Sacris comœdiis plus admirationis & maiestatis inest quam profanis: argumentum enim sacrum & diuinum tractant. Hinc Aristoteles principi consulit, vt sacrificia solemni pompa peragat. Oculati etiam sumus testes, cardinalem Borromeum populum Mediolanensem peculiaribus festis oblectasse, quæ religiose non vulgaribus ceremoniis atque incredibili auctoritate sunt celebrata. Tum temporis à summo mane ad vesperam vsque templum hominibus refertum, Mediolanensesque tam hilares conspiciebantur, vt similiter apud vllam gentem factum vix credam.

Capvt II.

De honestis & arduis rebus, quibus princeps ad oblectandum populum intentus esse debet.

PRÆDICTIS rationibus adiungendæ sunt aliæ, sublimes sane & heroibus dignæ: Honesta nimirum & præclara principum ausa, operaque eximia. Duo autem illorum sunt genera: quædam enim ciuilia, quædam bellica. Ciuilibus annumerentur ædificia: quæ aut propter structuræ insigne artificium, aut vtilitatem non exiguam in sui admirationem spectatores conuertunt. Talia fuerunt: Propylæum à Pericle extructum, Portus Hostiensis a Claudio conditus, & à Traiano amplificatus, Aquarum ductus, pontes, cuniculi subterranei, palustriũ muscosorumq; locorum supplementa, via-

viarum renouationes, idque in communem hominum vſum, quales fuerũt, Æmylia, Appia, Caſſia. Aquarum ductus: vt cum duo flumina per cuniculos cõiuncta nauigabilia aut aliis vſibus idonea redduntur, ceu ſunt canales Mediolanenſes, ptochotrophia, templa, monaſteria, vrbes. Ad quæ fortaſſis non incommode referuntur naues inſolitæ magnitudinis, qualem Alfonſus I. Arragonum rex extruxit: & peculiares apparatus bellici, quales erant machinæ illæ Demetrii, arietes nimirum & baliſtæ, quibus ſubruerentur muri.

Duo autem hic vitanda ſunt, primum, ne omnino ſint inutilia: alterum, ne iis nimium onerentur ſubditi. Multis ergo nominibus carpendi ſunt reges Ægyptiaci, quod immenſis ſumtibus, infinitis laboribus, ſolum vt oſtentarent & venditarent ſuas opes, altiſſimas ampliſſimasque regias ſibi extrui curarunt. Quid dicam de reginæ Semiramidis vanitate: quæ in monte quodam ſtatuam ſedecim ſtadia altam ſibi erigi iubebat. Nec magis profuit magnus ille Coloſſus veterum ſcriptis admodum celebris. Non iniuria huc retuleris baſilicas ſiue palatia, quæ ſapientiſſimus ille rex Salomon incredibili ſumtu & intolerabili ſubditorum grauamine ædificauit.

Princeps autem, dum ſubditorum oblectamenta & modeſtiam quærit, eorum opes hirudinis inſtar exugere, atque ita ad deſperationem adigere minime debet. Itaque quærat quidem princeps, qui ſubditos oblectet, ita tamen, ne oblectationes illæ fortunis eorum fraudi ſint. Nam quo

quo maius inde ſperatur emolumentum, hoc ſubditi ad iuſſa ſunt promtiores: ſubleuat hoc ipſum grauamina, cenſus imminuit, labores promouet: emolumentum autem hæc omnia ſopit.

CAPVT III.

De bello ſuſcipiendo.

BELLA ſuſcipere maioris eſt voluptatis. Maximo enim deſiderio bellorum, quæ proſunt, vulgus ducitur. Mouentur autem, ſiue ad tuendos imperii fines, ſiue ad amplificandos, adeoque legitime opes & gloriam acquirendum, ſiue confœderatos defenſandos, ſiue amicis opitulandum, ſiue religionem cultumq; diuinum propugnandum.

Hiſce plerunque operam ſuam promtiſſime locant, qui conſiliis & reipſa iuuare poſſunt, animumq; communis hoſtis vindicta explent. Cætera turba caſtra ſequitur, commeatum adducens, aliaque quibus opus eſt: aut domi deſidet otioſa votis ardẽtibus à Deo opt. max. victoriam expetens, aut ſolicite euentum belli expectans. Id quod omnium animis ſeditionum & tumultuum excitandorum libidinem eximit: quoniam omnibus eſt quod agant aut armis aut ſolicitationibus de dubio belli euentu.

Ad hanc rationem tanquam ad ſacram ancoram, quoties in populo ſeditio exorta eſſet, Romani vbique confugerunt. Educendo enim populum in aciem ſedabant eorum animos aduerſus nobilitatem inflammatos. Cimon Athenienſem

ſem pubem inquietam eſſe animaduertens, duas inſtruit triremes contra Perſas, animoſitatem atq; fortitudinem ipſorum exploraturus.

Penitius etiam introſpecturi, cur Hiſpania ab omni incurſionis aut belli metu libera & immunis ſit, Gallia vero ciuilibus bellis perpetuo agitetur: inueniemus in eo ſitum eſſe, quod Hiſpania exteris bellis in regionibus longe diſſitis, India, Belgio, contra Turcas & Mauros ſit deſtricta. Hiſpanorum itaque animis & manibus laboribus occupatis, pax domi adeo viget, vt ne aura quidem, nedum preſteres ſeditionis perſentiſcatur. E contrario vero, cum Galli nullos hoſtium ſtrepitus viderent, intra mœnia & portas ipſimet arma exercent, omnique cauſa deſtituti, Caluini dogma prætenderunt.

Aſſiduis bellis & victoriis Ottomanni non ſolum imperii ſui limites extenderunt, ſed etiam quod occuparunt (neque hic minus intereſt) præſidiis firmiſſimis muniendo ſubditis ſuis pacem pepererunt.

CAPVT IV.

An expediat, principem ipſum bellis interesse.

NON omnino alienum eſt præſenti negotio, enodare quæſtiunculam quandam, an expediat, vt princeps ipſe in aciem prodeat, bellis adeſſe debeat, nec ne.

In vtranque partem ſexcentis argumentis & rationibus prolixe diſputari poteſt. Vſuuenit nõ

raro

raro è multis belli ducibus vnum pluresve inueniri, sapientiores, fortiores, feliciores, quam est ipse imperator. Atque hoc casu bellum illorum opera & industria quam ab ipso imperatore geri præstat. Nisi enim virtutib. militaribus & summo imperatore dignis sit ornatus: multa profecto numero consilia & quidem saluberrima ipsius præsentia impedita euertentur.

Imperator Iustinianus nunquam ab vrbe Constantinopolitana sine consilio, virtute & prudentia suorum ducum secedendo, Italiam è manu Gothorum, Africam vero Wandalorum extorsit, Persarumque temerarios tumultus compescuit: felix fortunatusque creditus virtute Bellisarii & Narsetis, & aliorum, quibus vtebatur. Eodem modo Carolus VI. rex Galliæ Biturigis castrametatus virtute ducum, qui gloria bellica erant celeberrimi, Anglos regno suo eiecit. Hinc nomen Sapientis ipsi datum est.

Verum cum princeps talis est, qualem oratio nostra desiderat, atque ipse coram exercitum ducit; non tantum ea conficiet, quæ alias inferior aliquis faceret, verum etiam maiestate sua ducibus addet animum, & in spem meliorē milites eriget. Dici enim recte solet,

Vrget præsentia Turni.

Principem vero virtutibus bellicis conspicuum vt creare, ita dare solius Dei est. Itaque in præsenti tantum indicaturi sumus, vbi & quando præsentia principis sit necessaria. Hæc autem nostri discursus sit quasi anticipata notio

& re-

& regula irrefragabilis: ne princeps locum mutet, nisi manifesta vis Martis aliaue res magni momenti suadeat. Expeditiones autem suscipipiuntur aut ad custodienda nostra: aut ad inferendum damnum & aliena ad nos pertrahẽdum. Defensio suscipitur aut ob præcipuam ditionis partem, vbi tibi sedes est, aut ob membrum imperii, sed longius dissitum.

Concludo itaq;. Cũ hostis magno & instructo exercitu terræ mœnibusque appropinquat, principis arcem oppugnatum, tum sane lacessitus princeps hostili exercitui occurrendo circumspecte & caute agit. Primo enim famam nominis augebit, nobiliumque animos pariter cum plebe commouebit, vt sponte sequantur, de gloria & victoria certatim laboraturi: imo animũ iis addit pro regni regisque salute alacriter pugnaturum, neque quicquam periculi detrectaturum. Plurimum ad vindictam confert prouocantis iniuria, quãto magis animus, quem sui & Reip. commodum exacuit.

Præterea tantæ molis tantique momenti res est, ordinis & politiæ conseruatio, adeo vt ea nemini nisi principi accepta referri debeat. Secus si fecerit princeps, multum dignitati suæ detrahet: vt hoc videre est in Childerico, rege Galliæ.

Abdimarus rex Hispaniç plus quadringẽtis millibus Saracenorũ in Gallia irruit, & panico quasi terrore incolis iniecto obuia queq; in Xãthonorũ & Pictauiorum finibus incendiis & direptionibus deuastauit. Interea temporis Childericus domi deli-

delitescens voluptatib. indulgendo securus more Sardanapali in diem viuebat. Ast Carolus Martellus ferox & animosus subito magno exercitu coacto, cui flos nobilitatis Gallicę aderat, barbaris occurrit, magnoque prælio trecentis septuaginta quinque millibus hostium fusis victor euasit. Facinus vt erat calidum & egregium; ita quoque in famæ atque existimationis momentum hoc proderat, vt tota nobilitas ab ipso dependeret, rex vero in fabulam abiret. Vnde mirandum non est, cur ipsius filio Pipino anno à natu Christi septingentesimo quinquagesimo secundo tam procliuis ad coronam aditus patuerit, rexque fuerit salutatus.

Subditi vero nõ tantum obligantur & deuinciuntur ei, qui secularem Remp. administrat, verũ etiam illi, qui politiam ecclesiasticam regit. Maximus enim hic thesaurus est, contemnendus nemini: quippe ad oẽs generatim pertinẽs. In regno Gallico, cuius modo mentionem fecimus, sæpius apparuit, quantũ quidem fauorem sibi accurata fidei cultusq; diuini defensione captarint.

Opus tamen non est, vt princeps omnibus cõflictibus & velitationibus intersit, satius est, vt sit cum vniuerso exercitu: & breuiter dicendo, talẽ ibi agat, vt ordinis gubernatio si non omnino at saltem bona ex parte ipsius prudentiæ, industriæ ac magnanimitati adscribi queat.

In bellis offensiuis, vt vocant, idem debet obseruare, modo ea in vicinia maximis viribus atq; acriter moueantur. Vicinia enim iis, qui bello colophonem addunt, fauorem & gratiam conci-

ab Odoacro rege Herulorum, à Theodorico, & Totila Visigotthorum rege occupari, diripi, incendi & in fauillas redigi, omnesque eius prouinciæ & membra auxilio destituta barbarorum potestati fuerunt exposita.

Misera certe humanæ potentiæ conditio: quæ cũ optime floreat, à voluptatum tineis & ferrugine petulantiæ paulatim attrita, tandem in exitium per præceps ruit. Memorabile huius rei exemplum est regnum Portugalense, quod deuastatum fuit, non quidem Maurorum armis, sed deliciis Indianis.

An vero difficilius aliquid sit quam huius mali cursum inhibere, haud scio. Plerique enim, penes quos est potestas, & facultas hæc vitia reprimendi, voluptatum illecebris primi inescantur, illectati vero reuocari se nõ sinunt. Coruo quoque rarior albo est, quem non reddat insolentem victoria, negligentem fortuna, vitiosum potentia. Citius ruinam passum fuisset imperium Romanum, nisi quorundam principum virtute aliquantulum esset sustentatum. Qui enim fieri potuit, vt tanta vrbs à suo statu & potentia non esset mota, in qua, vt Cato ait, piscis boue carius veniit. Imperator Augustus nimios sumtus in ædificiorum luxu tollere conatus est: publico enim edicto sumtuariam illam legem per P. Rutilium venustissima oratione populo proponi iussit. Tiberius conuiuiorum sumtus vetuit, suo exemplo ad parsimoniam priuatos inuitans: Nam in conuiuiis sæpenumero relicta fragmenta, aut dimidium apri caput apponi iussit,

addens

addens, partibus cum toto communem esse naturam. Vespasianus vili suo vestitu, tenuique victu intemperantiam passim cohibuit.

Filius ipsius Domitianus anaclinteria, vestium purpurearum, magaritarum, & similium vsum edicto sustulit: paucis tantũ illa permittens, iisq; certæ ætatis & conditionis, statisque diebus. Omnium tamen maxime à sumtuositate abierũt Aurelianus & Tacitus, qui vt non concedebant, holosericis vestibus vti subditos, ita ipsi ab earum vsu plane abstinebant. Aurelianus sibi proposuerat vetare, ne aureæ laminæ, vestibus, ephippiis, lectis, aliisq; rebus ornatus gratia adhiberentur, asserẽs inutile esse quicquid eius hoc modo vsurparetur.

Maximis autem curis instandum est, ne modum muliebris mundus & ornatus excedat. Superbi enim & corrupti mores mulierum non tantum, vt ait Aristoteles, sua turpitudine turpes sunt, verum etiam maritorum animos ad auaritiam, aliaque turpia & illegitima accendunt. Hinc fit vt, cum vxores byssinis suis & fallacibus verborum pigmẽtis facilius imponant maritis, quam vxorum effrenatam licentiam illi coërceant, pauci imo paucissimi è maritis inueniantur, qui vxoribus vere dominentur. At vero immoderatus luxus importat ambitionem & leuitatem, imo lasciuiam sexus muliebris, quo tandem fit, vt si non prorsus deliciis illis exhauriuntur, insignem tamen ac certissimam fortunarum suarum faciant iacturam: quo enim vehemẽtius crescit superbia, eo cumulatius currunt vsuræ.

Operæ itaque precium est impensas & sumptus in vestitu & conuiuiis imminuere, id quod duobus modis confici potest. Primum, si quidam pretiosiores panni aliaque cariora ornamenta omnibus in vniuersum interdicantur: vt à Portugalensibus & Geneuensibus factitatum scimus. Aut saltem, nisi prohibeantur, vectigalibus aliisque censibus ita onerentur, vt maximo pretio quam carissime vendantur. Sic enim illorum vsum solis principibus vulgus vltro relinquet.

Verum non tantum pretiosæ illæ merces temperantiæ officiunt, adeoque imperii tranquillitatem maiore afficiunt detrimēto: sed etiam Resp. & ditiones magna vi auri & argenti emungunt. Gemmæ enim, vniones, suffitus & alia cum apud exteros tantum nascantur, magno pretio redimenda sunt. Quo fit, vt illis mulierum blanditiis & delitiis ditiones principum, pecunia aliorsum asportata, exhauriantur.

Hæc itaque propter maxima damna, quibuscum sunt coniuncta, non sunt tanquam per transennas inspicienda. Est enim indubitatum, potentissima quæque imperia duobus illis vitiis pessum iisse, voluptate nimirum & auaritia, quarum hęc illius filia est, illa autem à mulieribus introducta.

IOAN-

IOANNIS BOTERI DE

ILLVSTRIVM STATV ET Politia

LIBER TERTIVS.

CAPVT I.

Quomodo tractandi sint subditi, ne fiant rebelles.

HACTENVS generatim sermo nobis fuit de virtutibus, quarum beneficio princeps & in fauore populi & auctoritate esse potest, iis enim imperiorum maiestas perdurat: agamus deinceps in specie, de iis, quæ ad Reip. conseruationem sunt necessaria.

Horum primas sibi vendicant rerum abundantia, pax & iustitia. Dummodo enim à domesticis atque externis bellis tuti victitant, nec est, quod sibi à vi aut occultis expilationibus metuant subditi, facile ac paruo contenti ad sublimia non tendunt, modo tamen victualia tolerabili pretio parare queant. Testimonio nobis esse potest populus Israeliticus: quamuis enim in Ægypto seruitutem seruirent grauissimam, & à seruis Pharaonis immensis laboribus nimium pressi vix respirare possent, libertatem tamen propter victus abundantiam fere prostituerunt. Contra vero. aqua aut aliis rebus in deserto deficientibus tumultuantur, morosiusque de auctore, qui ex Ægypto eos eduxisset, conqueruntur.

Qui Romanæ Reipub. gubernationem affe-ctarunt, largitionibus & beneficiis in populum collatis id perfici posse, vbique existimarunt, nempe frumenti distributione, agrorum partitione, aliisque, quibus habendi amorem plebi explerent. Faciebant hoc Cassii, Melii, Manlii, Gracchi, Cæsar aliique. Vespasianus rerum Romæ potitus non commisit, vt esset penuria victualium. Imperator Seuerus magna cura effecit, vt post obitum ipsius tanta copia, quæ vrbi in septennium alendæ sufficeret, frumentaria redundarent. Aurelianus, quo vilius victualia emerentur, assem vncia auxit. Censebat enim, vt ex ipsius litteris videre est, non esse quicquam populo Romano antiquius & suauius, quam si exatietur. At vicissim docet experientia, omnium maxime plebem victualium inopia & caritate moueri, & exacerbari.

Abundantia vero rerum non posse frui, parum prodest, puta, cum hostiles incursiones aut homines scelerati ac malitiosi effrenata sua audacia prohibent. Opus itaque est, vt abundantia, pax & iustitia consocientur.

Porro cum vulgus sua natura sit mobile & inconstans, nouitatisque auidissimum, plerunque nisi prudenti quadam ratione à magistratu coerceatur, nouationes imperiorum & ordinum mutationes molitur. Hoc malum cauti & sapientes principes publicis ludis & exercitiis plerunque præcauerunt.

Eiusmodi exercitationes quo magis animi & corporis vires excitant, eo sunt instituto nostro accom-

accommodatiores. Instituebant Græci maiore acumine & delectu suos ludos, quos Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia vocarunt: quam Romani ostenderũt in suis Apollinaribus, Secularibus, Gladiatoriis, Comœdiis, Venationib. & aliis ludicris, quib. neq; excitati animi, neq; debito modo agitata fuerũt corpora; solum temporis tædium subleuatum. Græcorũ autem theatra optimæ fuerũt exercitationes corporis & animi. Sed missa hæc facio. Augustus imp. sapientissimus ipsemet semper publicis illis ludis interfuit: tum vt maior eorũ esset dignitas & celebritas, tum vt commõstraret curam se non paruã pro populo recreãdo gerere. Verũtamen multis annis intermissi ludi ob aquarũ inundationes & bella assidua contra barbaros, postea vero rursus à Theodorico Gotthorũ rege sapientissimo, sed Arriano, laudabiliter instaurati fuerunt. Hic theatra, amphitheatra, circulos, pugnas nauales, variaq; exercitia & ludos veterũ denuo in nouam scenã produxit: tanta profecto oblectamenta populi, vt sibi vnice hunc imperatorẽ perpetuo optaret.

Imitabantur hoc Matthæus & Galeatius, vicecomites Mediolani: Laurentius & Petrus de Medices Florẽtiæ, decursionibus, stadiis & similibus, quo nomine ab omnibus diligebãtur. Procul autem ab his spectaculis discrimen vitæ absit: secus enim si peragantur, expresse in verbũ Dei impingunt, neq; ludicrorũ proprium retinent. Ludorũ enim natura est, in euidens periculum aut damnũ præcipitare neminem, multo minus interimere. Zizimus frater Baiazetis percõtantibus olim, quid

de nostris decursionibus sentiret: Infra serium, respondit, longe sunt posita, iocandi autem modum excedunt, ob euidens vitæ periculum.

Quid quod spectatorum animi, ex cruentis eiusmodi theatris & ludicris cædibus extimulantur ad furorem, tyrannidem, sanguinolétiam, &c. Quæ nil nisi dissidia, contentiones, cædes, aliaque delicta pariunt. His rationibus accensus Honorius, vt quidam volunt, pugiles vrbe remouit. Monachum enim in impiam illam consuetudinem execrabilesque ritus asperius inuehentem populus, qui die illo in cruentis illis theatris spectator fuerat, in rabiem actus de medio sustulit.

Insit etiam grauitas & honestas hisce ludis. Quo enim propius ad naturam honestatis & dignitatis accedunt, hoc magis valent ad inuitandum populum & oblectandum. Felicitas enim, quam theatra tanquam in speculo nobis exhibent, duo in se complectitur, voluptatem & honestatem. Pluribus itaque tragœdiarum vsus quam comœdiarum probatur. Comœdiæ enim de rebus ab honestate remotioribus agunt: & actores earum potius agunt histriones siue lenones, quam ludorum artifices.

Hinc nō sine graui causa ius Canonicum illos à baptismo arcet, neque ad Eucharistiæ sacramentum admittit, nisi turpi illo lucro manus abstineant. Cur vero ius Canonicum & ecclesiasticas constitutiones commemoro? Scipio Nasica metuens, ne populus Romanus frequens comœdiarum & ludorum spectator & auditor seductus vitiis & sceleribus se inquinaret, senatui vt thea-

theatrum, nuper extructum, demoliretur, grauiter suasit.

Sacris comœdiis plus admirationis & maiestatis inest quam profanis: argumentum enim sacrum & diuinum tractant. Hinc Aristoteles principi consulit, vt sacrificia solemni pompa peragat. Oculati etiam sumus testes, cardinalem Borromeum populum Mediolanensem peculiaribus festis oblectasse, quæ religiose non vulgaribus ceremoniis atque incredibili auctoritate sunt celebrata. Tum temporis à summo mane ad vesperam vsque templum hominibus refertum, Mediolanensesque tam hilares conspiciebantur, vt similiter apud vllam gentem factum vix credam.

CAPVT II.

De honestis & arduis rebus, quibus princeps ad oblectandum populum intentus esse debet.

PRÆDICTIS rationibus adiungendæ sunt aliæ, sublimes sane & heroibus dignæ: Honesta nimirum & præclara principum ausa, operaque eximia. Duo autem illorum sunt genera: quædam enim ciuilia, quædam bellica. Ciuilibus annumerentur ædificia: quæ aut propter structuræ insigne artificium, aut vtilitatem non exiguam in sui admirationem spectatores conuertunt. Talia fuerunt: Propylæum à Pericle extructum, Portus Hostiensis a Claudio conditus, & à Traiano amplificatus, Aquarum ductus, pontes, cuniculi subterranei, palustriũ muscosorumq; locorum supplementa, via-

viarum renouationes, idque in communem hominum vſum, quales fuerũt, Æmylia, Appia, Caſſia. Aquarum ductus: vt cum duo flumina per cuniculos cõiuncta nauigabilia aut aliis vſibus idonea redduntur, ceu ſunt canales Mediolanenſes, ptochotrophia, templa, monaſteria, vrbes. Ad quæ fortaſſis non incommode referuntur naues inſolitæ magnitudinis, qualem Alfonſus I, Arragonum rex extruxit: & peculiares apparatus bellici, quales erant machinæ illæ Demetrii, arietes nimirum & baliſtæ, quibus ſubruerentur muri.

Duo autem hic vitanda ſunt, primum, ne omnino ſint inutilia: alterum, ne iis nimium onerentur ſubditi. Multis ergo nominibus carpendi ſunt reges Ægyptiaci, quod immenſis ſumtibus, infinitis laboribus, ſolum vt oſtentarent & venditarent ſuas opes, altiſſimas ampliſſimasque regias ſibi extrui curarunt. Quid dicam de reginæ Semiramidis vanitate: quæ in monte quodam ſtatuam ſedecim ſtadia altam ſibi erigi iubebat. Nec magis profuit magnus ille Coloſſus veterum ſcriptis admodum celebris. Non iniuria huc retuleris baſilicas ſiue palatia, quæ ſapientiſſimus ille rex Salomon incredibili ſumtu & intolerabili ſubditorum grauamine ædificauit.

Princeps autem, dum ſubditorum oblectamenta & modeſtiam quærit, eorum opes hirudinis inſtar exugere, atque ita ad deſperationem adigere minime debet, Itaque quærat quidem princeps, qui ſubditos oblectet, ita tamen, ne oblectationes illæ fortunis eorum fraudi ſint. Nam quo

quo maius inde speratur emolumentum, hoc subditi ad iussa sunt promtiores: subleuat hoc ipsum grauamina, census imminuit, labores promouet: emolumentum autem hæc omnia sopit.

CAPVT III.

De bello suscipiendo.

BELLA suscipere maioris est voluptatis. Maximo enim desiderio bellorum, quæ prosunt, vulgus ducitur. Mouentur autem, siue ad tuendos imperii fines, siue ad amplificandos, adeoque legitime opes & gloriam acquirendum, siue confœderatos defensandos, siue amicis opitulandum, siue religionem cultumq; diuinum propugnandum.

Hisce plerunque operam suam promtissime locant, qui consiliis & reipsa iuuare possunt, animumq; communis hostis vindicta explent. Cætera turba castra sequitur, commeatum adducens, aliaque quibus opus est: aut domi desidet otiosa votis ardētibus à Deo opt. max. victoriam expetens, aut solicite euentum belli expectans. Id quod omnium animis seditionum & tumultuum excitandorum libidinem eximit: quoniam omnibus est quod agant aut armis aut solicitationibus de dubio belli euentu.

Ad hanc rationem tanquam ad sacram ancoram, quoties in populo seditio exorta esset, Romani vbique confugerunt. Educendo enim populum in aciem sedabant eorum animos aduersus nobilitatem inflammatos. Cimon Atheniensem

ſem pubem inquietam eſſe animaduertens, duas inſtruit triremes contra Perſas, animoſitatem atque fortitudinem ipſorum exploraturus.

Penitius etiam introſpecturi, cur Hiſpania ab omni incurſionis aut belli metu libera & immunis ſit, Gallia vero ciuilibus bellis perpetuo agitetur: inueniemus in eo ſitum eſſe, quod Hiſpania exteris bellis in regionibus longe diſſitis, India, Belgio, contra Turcas & Mauros ſit deſtricta. Hiſpanorum itaque animis & manibus laboribus occupatis, pax domi adeo viget, vt ne aura quidem, nedum preſteres ſeditionis perſentiſcatur. E contrario vero, cum Galli nullos hoſtium ſtrepitus viderent, intra mœnia & portas ipſimet arma exercent, omnique cauſa deſtituti, Caluini dogma prætenderunt.

Aſſiduis bellis & victoriis Ottomanni non ſolum imperii ſui limites extenderunt, ſed etiam quod occuparunt (neque hic minus intereſt) præſidiis firmiſſimis muniendo ſubditis ſuis pacem pepererunt.

CAPVT IV.

An expediat, principem ipſum bellis intereſſe.

NON omnino alienum eſt præſenti negotio, enocare quæſtiunculam quandam, an expediat, vt princeps ipſe in aciem prodeat, bellis adeſſe debeat, nec ne.

In vtranque partem ſexcentis argumentis & rationibus prolixe diſputari poteſt. Vſuuenit nõ

raro

raro è multis belli ducibus vnum pluresve inueniri, ſapientiores, fortiores, feliciores, quam eſt ipſe imperator. Atque hoc caſu bellum illorum opera & induſtria quam ab ipſo imperatore geri præſtat. Niſi enim virtutib. militaribus & ſummo imperatore dignis ſit ornatus: multa profecto numero conſilia & quidem ſaluberrima ipſius præſentia impedita euertentur.

Imperator Iuſtinianus nunquam ab vrbe Conſtantinopolitana ſine conſilio, virtute & prudentia ſuorum ducum ſecedendo, Italiam è manu Gotthorum, Africam vero Wandalorum extorſit, Perſarumque temerarios tumultus compeſcuit: felix fortunatusque creditus virtute Belliſarii & Narſetis, & aliorum, quibus vtebatur. Eodem modo Carolus VI. rex Galliæ Biturigis caſtrametatus virtute ducum, qui gloria bellica erant celeberrimi, Anglos regno ſuo eiecit. Hinc nomen Sapientis ipſi datum eſt.

Verum cum princeps talis eſt, qualem oratio noſtra deſiderat, atque ipſe coram exercitum ducit; non tantum ea conficiet, quæ alias inferior aliquis faceret, verum etiam maieſtate ſua ducibus addet animum, & in ſpem meliorē milites eriget. Dici enim recte ſolet,

Vrget preſentia Turni.

Principem vero virtutibus bellicis conſpicuum vt creare, ita dare ſolius Dei eſt. Itaque in præſenti tantum indicaturi ſumus, vbi & quando præſentia principis ſit neceſſaria. Hæc autem noſtri diſcurſus ſit quaſi anticipata notio

& re-

& regula irrefragabilis: ne princeps locum mutet, nisi manifesta vis Martis aliaue res magni momenti suadeat. Expeditiones autem suscipipiuntur aut ad custodienda nostra: aut ad inferendum damnum & aliena ad nos pertrahēdum. Defensio suscipitur aut ob præcipuam ditionis partem, vbi tibi sedes est, aut ob membrum imperii, sed longius dissitum.

Concludo itaq;. Cũ hostis magno & instructo exercitu terræ mœnibusque appropinquat, principis arcem oppugnatum, tum sane lacessitus princeps hostili exercitui occurrendo circumspecte & caute agit. Primo enim famam nominis augebit, nobiliumque animos pariter cum plebe commouebit, vt sponte sequantur, de gloria & victoria certatim laboraturi: imo animũ iis addit pro regni regisque salute alacriter pugnaturum, neque quicquam periculi detrectaturum. Plurimum ad vindictam confert prouocantis iniuria, quāto magis animus, quem sui & Reip. commodum exacuit.

Præterea tantæ molis tantique momenti res est, ordinis & politiæ conseruatio, adeo vt ea nemini nisi principi accepta referri debeat. Secus si fecerit princeps, multum dignitati suæ detrahet: vt hoc videre est in Childerico, rege Galliæ.

Abdimarus rex Hispaniæ plus quadringētis millibus Saracenorũ in Gallia irruit, & panico quasi terrore incolis iniecto obuia quęq; in Xāthonorũ & Pictauiorum finibus incendiis & direptionibus deuastauit. Interea temporis Childericus domi deli-

delitescens voluptatib. indulgendo securus more Sardanapali in diem viuebat. Ast Carolus Martellus ferox & animosus subito magno exercitu coacto, cui flos nobilitatis Gallicę aderat, barbaris occurrit, magnoque prælio trecentis septuaginta quinque millibus hostium fusis victor euasit. Facinus vt erat calidum & egregium; ita quoque in famæ atque existimationis momentum hoc proderat, vt tota nobilitas ab ipso dependeret, rex vero in fabulam abiret. Vnde mirandum non est, cur ipsius filio Pipino anno à natu Christi septingentesimo quinquagesimo secundo tam procliuis ad coronam aditus patuerit, rexque fuerit salutatus.

Subditi vero nō tantum obligantur & deuinciuntur ei, qui secularem Remp. administrat, verū etiam illi, qui politiam ecclesiasticam regit. Maximus enim hic thesaurus est, contemnendus nemini: quippe ad oēs generatim pertinēs. In regno Gallico, cuius modo mentionem fecimus, sæpius apparuit, quantū quidem fauorem sibi accurata fidei cultusq; diuini defensione captarint.

Opus tamen non est, vt princeps omnibus cōflictibus & velitationibus intersit, satius est, vt sit cum vniuerso exercitu: & breuiter dicendo, talē ibi agat, vt ordinis gubernatio si non omnino at saltem bona ex parte ipsius prudentiæ, industriæ ac magnanimitati adscribi queat.

In bellis offensiuis, vt vocant, idem debet obseruare, modo ea in vicinia maximis viribus atq; acriter moueantur. Vicinia enim iis, qui bello colophonem addunt, fauorem & gratiam conci-

V liat,

liat,& militi etiam ad ardua tentanda animos addit atque robur.

Quod si eminus procul ab aula principis bellũ geritur,tũ princeps caueat,ne illam imperij partẽ, à qua finitima imperij membra auctoritatem,vires roburq; suum mutuantur,deserat; secus enim si fit,tum ademta sibi spe suppetiarũ,quas alioqui à suo principe sperabant,animo deficiunt. Caute idipsum obseruasse imperatorem Tiberium accepimus.Etenim,cum Germanorum legiones nõ sine magno periculo in seditionem erupissent, & præsentia imperatoriæ Maiestatis ad pacandos seditiosorum motus, requiri videretur: indignum putauit vulgi aliorumve hominum, quicunq; illi tandem essent,iudicia attendere,minus decorum potenti monarchæ ratus,nisi summa vrgente necessitate alio se cõferre, relicta sede regia, vnde totius imperij ordo & gubernatio dependet.

In hanc sententiam Herodotus quoq; scripsit: Non licuisse Persarum regi extra imperij fines in armis esse: nisi ad declinanda bella ciuilia domi vicarium regio insigni & honore conspicuũ constituisset. Ottomanni haud facile pugnis naualib. se committunt. Inter omnes solus Solimannus in bello,quod contra Rhodũ susceperat,Hellespontum,qui terram ab insula diuidit,tranauit.

Non possum nõ magnopere hic admirari Machiauellũ,qui suo principi siue tyranno aut quisquis is demum sit, auctor est, vt mutata propria sede in regiones nuper à se occupatas concedat. Sequatur hunc ducem qui velit;ego secus statuo. Annon enim princeps,si Macchiauelli consilium secu-

ſecutus fuerit, hoc modo ſubditos ſuos, quos hucuſque obtemperantes habuit, amore peregrinorum, & quod iam poſſidet, propter aduentitium per præceps in periculum præcipitabit? Aſſertionem ille ſuam quidem adductis exemplis probat; nempe Magnum Turcam ſedem, quæ antea erat Burſiæ, Conſtantinopolim tranſtuliſſe; ſed nihil hæc ad rhombum. Turca enim non habet veros ac naturales ſubditos; adde quod Conſtantinopolis in medio imperij Turcici ſita maximam ipſi ad res gerendas affert opportunitatem.

IOANNIS BOTERI DE ILLVSTRIVM STATV ET Politia

LIBER QVARTVS.

CAPVT I.

Qua ratione ſeditionum nerui ſint incidendi, & primum, de tribus hominum generibus, ex quibus qualibet ciuitas conſtat.

QVONIAM non ſatis eſt nouiſſe, quib. rationib. ſubditi tractandi, ludisq; à tumultibus ſint auocãdi, ſiquidẽ plerunq; ita fit, vt efferatæ multitudinis furor, vbi ſemel efferbuit, lenitiuis non amplius poſſit reſtingui aut ſanari, quocirca mature prouidendũ, vt omni tumultuum anſa lõge lateq; pręciſa ita coërceantur, vt nequaquã poſſint repagulis publicę tranquillitatis effractis ſeditiones concitare. De quo negotio in præſenti nonnihil diſſeremus.

In omni Republica tria hominum genera reperiuntur. Alij valde copiosi & locupletes, alij egẽtissimi ac tenuissimi, tertij inter hos medij. Ex his medij sunt tranquillitatis studiosiores, & imperium facile admittunt; cæteri vero non item. Illi cum Salomone, Ecclesiast. 30. cap. precantur. *Inopiam & diuitias ne dederis mihi, sed fac vt decerpam panem demensi mei.* Hi vero impatientiores fortunam incusant & aduersus etiam Deũ ipsum interdum murmurant. Hinc Plato, vt Cyrenis leges, ex quarum præscripto viuerent, præscriberet rogatus, modeste recusauit, addens, difficile esse leges Cyrenis constituere, dum in illa felicitate & fortunæ prosperitate starent. Pauperes autem legibus regi non possunt: siquidem necessitas legibus est soluta.

Ex hac autem animorũ discrepantia, legibusq; parẽdi obstinacia prodit partus vbiq; immaturus, certissimamq; Rebusp. perniciem afferens, seditio, audax, superba atq; insolens, impudentissime quæq; aggrediẽs, ac nimia celeritate, cum scelere coniuncta, conficiens. Quid.n. altissima ciuitatũ mœnia citius ab ipsis fundamentis concutit quã seditio? Quid monumenta antiquitatis & ornamenta pacis furẽtius inuadit quam seditio? Tempus est edax rerum, at dentatior tempore est seditio: nam rapit, vorat, consumit omnia: hæc nunq̃ concepta est sine pernicie matris, nunquam parta sine naufragio ciuitatis; ambitiosa hæc est factio, & factiosa ambitio, qua ardentes mali ciues rebus nouis student, nullaq; re magis capiuntur quam discordia, qua semel accensa, nec alta Carthago,

nec

nec tumens Græcia floret; hæc semper vtitur sæua & caperata fortuna in vertendis globulis rotisq; suis; & sane imperia, nationes, regna, sunt nihil aliud quã pilę fortunę, si virtutis sceptro nõ roborent: si ergo nihil magis rotã fortunę in imã verti, quã seditio, seditio est prima lues & pestis ciuitatis.

Causæ auté, sub quibus virus seditionis latet, & quasi pruna sub cinerib. occulta ardet, sunt variæ. Aut enim seditiones mouentur ab opulentiorib. aut à tenuioris fortunæ ciuibus, aut magistratus ipse dat causam seditionibus. Potissima causa seditionis est elatio animi, qua fascinati mortales in sui ipsorũ amore pereunt. Isti sunt, qui se altius cũ Icaro efferentes, & in currum veluti solis temere volãtes se posse omnia, cum nihil possint, sibi deberi omnia, cum debentur nulla, otiose somniãt; atq; hi, cum sint aliquantũ opulentiores, se omnino pares cum honoratis viris principibusq; ciuitatis efficere conantur; quorum sane quidam miseratione propemodũ digni sunt (si misericordia superbiæ & stultitiæ tribui potest) qui cũ nulla laude floreãt, nulla vitæ dignitate, nullo amplitudinis fructu, ita tamen inani insignium gentilitiorum nomine sibi blandiuntur, atq; si cœlo delapsi fuissent. Operæ pretiũ autem est, videre istorum in omni genere insolentiam: tunc autẽ maxime cum in regia versantur. Famulorũ pars antecedit: pars autem magno agmine subsequitur, ipsi vero in gressu certis quibusdam numeris vtũtur. Cum autẽ à ianitoribus introducuntur, & omnia circum cõmouentur, tum demũ sese felices supra quã dici potest existimant. Credo ꝙ illic tandem

contagione plebis minime violantur. Nec enim quenquam fugit, in quantá religionem veniat, si quispiam eorũ, qui sibi heroes vidẽtur, nec omnino nati sed à Deo aliquo effícti, plebeio homini familiariter admixtus incedat. Cũctas religiones pollui clamabunt oẽs, & omnia nobilitatis sacra funditus interire, &c. Tametsi vero diuites variis modis stomachari solent in egentes, nihil tamen apud eos obtinẽt, quin & ipsi vicissim stomachãtur, liberos se æque esse atq; diuites gloriantes. Ita susq; deq; vertuntur omnia, & pacis templũ arietibus Martis concussum cadit. Sic bilis in stomacho, bellum in ciuitate ardet.

Porro Aristoteles seditionis mẽbra diuisim tractata egregie in vnũ locũ traxit, vt monstri horribilis species omnium animos ad studium pacis commoueat. Recẽset autem tredecim seditionis causas, quæ fibris inter se cohærentes, charybdim Rerump. efficiunt; hæ sunt, vt ordine dicam, iniuria, auaritia, honor, excellentia, metus, contemtus, excessus rerum, fortuna, discordia, otium, paruæ occasiones, dissimilitudo & locus.

Est autem iniuria, vt de hac primo loco agam, iniusta læsio ciuis, quã nemo nisi inuitus patitur; qui ergo istius aculeos aut per nominis aut per rerum priuatarũ damnũ & iacturam sentiunt, facile acuuntur in eos, qui illis iniuste nocent. Impatiẽs enim est natura humana damni, vimq; iniuriæ nõ potest cõçoquere. Qui ergo velint seditionis neruos discindi, necesse est vt ab iniurijs & oppressionibus populi mentes manusq; detineant: nã nihil magis vrget ad factionem quam iniuria, nihil vehementius vrit quam oppressio.

Aua-

Auaritia, quæ est secunda radix seditionis, est inextinguibilis situs & appetitus rerũ, qua veluti febricitantes magistratus ad omne sterquilinium fortunæ sordide rapiuntur. Ista oĩum vitiorũ fæce cõtaminati principes à suis ciuib. indigni semper imperio iudicantur. Hinc liquefactum aurum suffocauit Crassum, stygium tormentum cruciauit Tantalum, nomẽ Asini vulnerauit Midam. Quid multis? ciuitas tuta non est vbi auaritia regnat.

Honor verus est præmiũ felicitatis, falsus vero nihil aliud est quã risus fortunæ & inanis strepitus multitudinis; huius flatu permulti sic tument, vt oẽs præ se insolenter contemnant, perpauci sunt, qui istius voce & nomine non delectentur, nulli pene sunt, qui vmbrã honoris fugiunt, à quo si vel latum (vt aiunt) vnguem coacti discesserint, continuo in maniam aut phrenesin incitantur: nihil ergo truculẽtiorem scenã in Rep. edit, quã iniusta honoris possessio, nihil maiorẽ luctum efficit, quã dedecoris metus & ignominia. Circũspice si placet, & intuere imperiorum stadia, ô quantas tragœdias honorum excitauit ambitio.

Excellentia, quæ quartũ seditionis ouum conficit, est eminens & insignis vnius aut paucorũ prę aliis omnib. in ciuitate potentia; vnde monarchia aut dynastia enasci solet. Hanc olim Argi, Athenienses, Romani, Carthaginenses tã capitali odio prosecuti sunt, vt Herculem, Themistoclem, Scipionem & Hannibalem præcellentes viros ostracismo testaq; exulum denigrarint. Sed hoc malũ (suadente Aristotele) nascens opprimi & coerceri debet, ne inueteratum robustius fiat,

Metus quinta existit seditionis causa, q passim definitur expectatio futuri mali: hoc animi motu perculsi qui iniurias fecerint, ne dent pœnas, aut ipsi talionis legem patiantur, flabella seditionis fiunt. Sic antiquitus in insula Rhodo nobiles, qui iugum populo iniecerunt, metuẽtes vtiq; ne iuste affligerentur, seditiosa arma in populum susceperunt. Vetus est illud: Odium est vmbra metus. At ex odio seditio nascitur: Ergo ex metu.

Sexta causa seditionis est contemtus, qui definiri potest superciliosa quædam reiectio & indignatio ciuium, qui putant non minus se demereri, quam qui in arce ciuitatis sedent. Istius carbone notari abhorret humana natura, quippe libera cum sit, sui potius interitum quam contemtum patietur. Carthago, superba illa ciuitas, propter vnius legati contemtum deleta est: Thebana, Megarensis & Syracusana, amplissimæ olim ciuitates contemtu fractæ conciderunt.

Incrementum septimo iam loco positum, est monstrosa & vltra modũ diuitiarũ augmentatio, quæ non aliter ad aurũ seditiosos, quam fames ad prædam leones mouet. Quare sicut corpus secũdum proportioné augeri debet, vt partes concinnitaté & consensum habeant: ita si in Rep. ciues conspirare velint, modum accumulandi opes & potentiam obseruari decet. Nam aliter vt corpus in alterius animantis figurã vertitur; ita Resp. in aliam administrationis formã facile cõmutatur.

Octaua fax seditionis est fortuna, quæ hic incerta & occulta calamitatis causa definitur. Huius vulnus olim Tarentini, Argiui & Athenienses

peri-

periculoſe ſenſerunt; quorum nobiles fortuito extincti, non ſolum ſui ſed etiam ſuarum ciuitatum calamitates extitere. Cæca profecto eſt rerũ humanarũ domina fortuna, quæ ludens, Aſſyriorum, Græcorũ, Perſarũ, & iam etiam propemodũ Romanorum imperia in puluerẽ, pene dixeram, in nihilum cõmutauit. Cæcam fortunam cauſam appello, nõ quod quicquam fiat ſine prouidentia Dei, qui ortum & occaſum imperatorum videt, ſed quia ignota hæc cauſa eſt, cur Alexandri veneno, hoc eſt, cur monarchæ & eorum ſceptra occultis modis tollantur. Eſt ergo fortuna cauſa quædam mutationis, ſi ignorantiam humanam, at nullo modo, ſi prouidentiam diuinam ſpectes.

Nonam ſeditionis cauſam, nempe diſcordiam addit Philoſoph⁹, quæ eſt de reb. leuioribus ciuiũ inter ciues inuidioſa cõtentio. Hæc aliquãdo efficit, vt democratiæ, in quib. multi locupletes fiant, in oligarchias ſeu paucorũ potentias migrent; diuites enim ęgre ferũt, vt pauperes ſibi in libertate imperij adæquentur. Huc etiam verecundia, quæ eſt indignitas magiſtratus, referri poteſt, cum nõ iudicio ſed ſorte ſartores & ſutores fæceſq; populi in magiſtratum ſumũtur, vt in ciuitatibus quibusdam, in quibus nonnunquam ſimiæ non opes ingenij, ſed ſordes & nates ab altis ſedibus in officio produnt, ſicut olim Piſo temulentus in ſenatu fecit, & ſicut hodie paſſim heu nimis multi faciũt.

Decima nunc cauſa mutationis nimirum incuria & negligentia ſequitur, quę eſt in officio laboris tædium & oſcitantia magiſtratus, qui oculum in ſummitate ſceptri vigilãtẽ nõ habet; hoc modo

 con-

contigit, vt vulpes & astuti homines alieno animo à Rep. existentes in Reip. viscera se insinuent, eodemq; potiti voto lacerent & dilanient. Hac occasione, vt opinor, Israëlitæ optarunt regẽ, quia iudices & sacerdotes negligẽter suum præstiterũt officium, & certe videtur Salomon nimio otio vitæ sepultus regnum in tyrannidem, cultumq; Dei in superstitionem commutasse. Recte Poëta:

Otium reges, simul & beatas
Perdidit vrbes.

Scipio Nasica ideo noluit Carthaginem deleri, ne populus Romanus in otio viueret; & sane ciuitas illa florere non potest, in qua bos minoris quam piscis emitur. Claudius Nero solitus est dicere Capuam Cannam, id est, perniciem fuisse Hannibali; quippe in ea suos milites meretriculis, balneis, alijsque id genus delicijs mancipatos passus est effœminari.

Vndecimum locũ inter seditionis causas paruæ occasiones habent; quæ sunt res, vt prima specie apparent, parui momenti, cæterum si oscitantius aut negligentius tractentur, ciuitatem in magnum periculum & discrimen vocant. Nã vt multis arenis nauis immergitur, vt bos culicum multitudine suffocatur, ita rebus minimis ac tricis neglectis magna nonnunquam euertuntur imperia. Sapienter Hippocrates: Nihil contemne, nam nihil paruum est: pustula sæpe in peracutum morbum, res parui ponderis in grande discrimen migrant: non est ergo in leuiculis scelerum occasionibus extirpandis morandum. Res parua inprimis videbatur Romanis, tribunos plebis instituere

tuere, ſed hæc libertas licentia facta lumen conſulum obſcuraſſe dicitur.

Duodecima ſeditionũ cauſa eſt diſſimilitudo morũ in ciuibus; hæc certe inter cæteras maxima cauſa conuerſionis eſt. Nam vt nihil citius corpus humanum inficit, quam peſtilentium vaporum cum innatis humoribus copulatio: ita nihil velocius corrumpit ciuitatem, quam peregrinorũ hominum admiſſio, in qua contagio & venenũ latet.

Poſtrema nũc cauſa ſequitur nempe locus, qui hic non tam pro ſitu quam pro influentia cœli ſumitur. Hinc gẽtes ſub Marte bellicoſæ, ſub Mercurio leues, ſub Ioue fortunatæ, ſub alijs virtutibus cæli alijs affectæ moribus ac modis dicuntur. Eſt quoq; in ſitu loci motus quidam & fomes, quo ſæpe incitamur ad mutationem, ſic teſte Ariſt. Athenis magis populares erant qui in Piræeo quam qui in vrbe habitarunt.

Cæterum rabida tametſi & furioſa res eſt ſeditio, cuius dente vulnerata ciuitas cõtabeſcit cito; cæterum ſi fiat edentula, eiuſdem latratus (vt quidam volunt) plurimum non nocet. Nam vt fures à tectis arcentur ſæpe latratu canis: ita tyranni & oppreſſores Rerumpublicarum ſtrepitu ſeditionis ab intentis malis propelluntur. Sed ne videar ipſemet mecum colluctari, eodemq; ſpiritu repugnantia dicere, affirmo nomen ſeditionis mitius aliquando ſumi non pro concitato furore ciuium in cauſa mala, ſed pro ardore optimorũ hominũ, qui bonũ cõmune ſtudẽt defendere. Atq; hinc eſt ꝙ dicit Ariſtoteles, virtute excellẽtes viros iuſtiſſime ſeditiones cõmouere poſſe. Sic Tarquinius ſuperbus

perbus pulsus est regno, & alij multi: est ergo tolleranda seditio, ne Phalaris, Nero & Dionysius regnent. Tres autem causæ sunt, cur potentes tyranni (qui aliter placari non possunt) seditionis ense tollerentur. Prima est, quia imperant contra naturam; secunda, quia bono communi nō consulunt; tertia, quia populum non secus quam vultures suam prædam, lacerant ac dilaniant: iniustū ergo est eorum imperium ac violenta administratio ciuitatis, quæ si lege & consilio sanari non potest, defectionis impetu coërceri debet. Recte Hippocrates: In periculosis tentandum est cum periculo. Si enim est in corpore ciuili ac est in humano: sed in humano corpore potius breuis & acris dolor ferendus est quam totius interitus: ergo in corpore ciuili breuis & truculenta tragœdia sustinenda est potius quam ciuitatis ruina & deuastatio: Amara hæc medicina est, sed tū necessaria, cū tyrānidis vlcera eousq; prorepserint, vt alio modo quam ferro curari nō possint. Animaduertendum tamen hic est, curam istam labentis Reip. non à vertigine populi aut vniuscuiuscunq; affectu dependere, sed cōsilio medicorum, hoc est, sapientum virorum manu vulnerib. ciuitatis debere applicari: tum quidem sedatio, non seditio, turbatio quædā humorum, non distractio distinctioq; ciuiū appelletur. Est ergo seditio hoc modo nomineq; accepta, toleranda, ne crudelis Nero accensa Roma exitium Troiæ ad lyram cantet, hoc est, ne incurabile monstrum tyrannidis Persico furore ciuitatem perdat.

Porro cum ex supradictis satis liqueat, diuites ple-

plerunq; esse petulantes & contumeliosos, pauperes autem maxima ex parte leues & malitiosos existere, perspicuum euadit rerum secundarum possessionem mediam omnium esse optimam, ciuitatemq; ex medijs ciuibus compositam prę alijs Reipublicæ formis esse eligendam, id quod aliquot etiam argumentis probat Aristoteles Pol. 2. cap. 1. & lib. 3. cap. 3. & 4. Nam, vt inquit Aristoteles, qui in excessu rerum secundarum aut amicorum viuunt, imperio parere nolunt, neq; recte imperare sciunt, molles enim sunt, rudes, contumeliosi, inuidi & inuisi omnibus; ciuitas ergo ea, quæ ex medijs constat, optima habetur. Insuper, optima ciuitas est illa, quæ vitam ciuium cum virtute cōiunctam habet; cuius item ciues facile obtemperant rationis iudicio. Talis autē est ciuitas ex medijs ciuibus constans, ergo optima. Præterea, vbi nullæ insidiæ, inuidia nulla, nulla sitis cupiditasq; alieni est, ibi optima ciuitas est. Sed inter mediocres mediosq; ciues istorū nihil est: Ergo ex medijs ciuib. optima ciuitas constituitur, queq; minus seditionum procellis est obnoxia.

Cum itaque hæc sit conditio mediocrium, vt tranquilli & pacifici viuāt, voluimus eos præmittere: in sequentibus acturi de ijs, qui ad extrema vtrobiq; deflectunt: rationesque adducturi, quomodo, ne seditiones cieant, sint cohibendi.

CAPVT II.

De tribus generibus potentum, qui principibus suspecti esse possunt: & primum de ijs, qui principibus sanguine iuncti sunt.

Tres

TRES potissimum personæ sunt, quarum auctoritas & potentia in suspicionem facile cadunt. Primum cognati: & sub his ij, qui propter sanguinis coniunctionem coronam affectare, aut quicquid moliantur, à populo obtinere posse præsumuntur. Secundo loco Vasalli: maxime ij, qui feuda magnifica & quæ ad res nouas moliendum accommoda sunt, possident. Denique, quibus virtus militaris, pacisve studium apud populum magnam conciliauit auctoritatem ac fauorem

Nusquam autem inuidia & æmulationes magis conspiciuntur, quam in cognata stirpe. Eo enim non raro principes & reges adigunt, vt surdis & rabiosis non multum sint absimiles. Præterea inuidia, ambitio, & æmulatio, (de his enim iam sermo est) quorum animis semel insederunt, tantis sunt viribus, vt si non omnino humano ingenio, at saltem humanitate & amica propensione exuti credantur.

Alexander Magnus bellum Asiæ illaturus cognatos omnes prius è medio sustulit. Vix cum pedem imperio inferunt Turcæ, fratres mox omnes, nulla reuerētia sanguinis tacti crudelissime trucidāt. Sic mortuo Selime Solimani filio, imperatore Turcico, anno 1582. Murates eius filius, patris successor, recepto more barbaro, strangulari quinque fratres, natu se minores in præsentia sua iussit: secutus exemplum proaui sui Selimis, Baiazetis filij, qui patre veneno, opera Iudæi Medici, vt aiunt, sublato, cum libido & cupidi-

pidi-

piditas regnandi naturalem mortem expectare non permitteret, non modo fratres suos & eorum liberos, omnesq; consanguineos è medio sustulit, ne æmulos regni relinqueret; sed etiam, cum in expeditione Ægyptiaca esset, veritus ne sibi absenti Solimanus filius vnicus imperium adimeret, quemadmodum ipse Baiazeti patri suo illud extorserat, veste quadã veneno tincta dono missa, filij vitæ pater, vt multi indicarunt, insidiatus est. Eadem diffidentia Solimanus erga filios laborauit. Cum enim anno 1552. Mustapha filius natu maior, fractis Persarum opibus, ad patrem accepta fide, sine comitatu redijsset, tanto exercitus clamore, tantaq; gratulatione exceptus est, vt mortalium antea nemo. Pater istam gloriam ferre non potuit, sed filium subinde strangulari mandauit in cubiculo interiore, & eodẽ momento coram exercitu proijci: tum præconem altissima voce promulgare iussit, vnum in cœlo Deum, in terris vnum Solimanum Imperatorem esse oportere. Totus exercitus terrore attonitus obmutuit. Iunior natu biduo post veneno sublatus est, quod ingemuisset. Terti9, qui metu patris ad regẽ Persarum confugerat; statim per legatos reuocatus est, ac securi percussus. Restabat Selimus, cui pater minas intẽtauit nisi solus restaret. Quocirca Augerius Busbequius, nihil omnino, inquit, miserius Turcicorum imperatorum filijs esse, è quibus si quis patri successit, reliquos ineuitabilem mortis necessitatẽ manere. Nã neq;, inquit, Turcę impij æmulos ferũt, nec ꝑ milites ꝑtorianos omnino ferre possunt; q, si quis forte fratrũ sit, ꝑter eũ qui regnat,

regnat, superstes, congiariorum petẽdorum nullum finem faciunt. Si recusantur, statim audis: Saluus frater sit, fratrem Deus nobis seruet. Quo verbo designari illum imperio non est obscurum, adeo vt fratrum sanguine manus polluere & parricidio regnum Turcis imperatoribus sit necesse. Olim quoque similia parricidia Asiaticis regibus consueta fuere, apud quos, teste Papirio Massono, nihil tam sanctum fuit, quod non facile violaretur, si vtilitas ostenderetur. Vnum è multis adducamus ex Plutarcho de rege Deiotaro. Ait enim, Deiotaro plures fuisse filios, quorum cum ipse vni relinquere imperium atque omne patrimonium suum cuperet, quo id facilius efficeret, cæteros omnes manibus suis trucidasse, vinitorũ exemplo, qui cum vitis aliqua plures emiserit surculos, vnum modo ex eis relinquere, alios amputare cõsueuerũt, vt is, qui relinquitur, maior & robustior fiat. Mitiore sane animo sunt reges Æthiopũ, vel Abissinorũ in Africa omniũ potentissimi. Ii. n. regnante legitimo successore, reliquos filios suos & cõsanguineos, ne ad regnũ aspirent, neue habeant occasionẽ, turbas libidine imperij excitandi, procul remotos in monte altissimo, qui ab Aluerezio Anga vocatur, ad quem propter præcipitia vnus tantum aditus esse dicitur, perpetuis sed liberis custodijs potius incolumes detinere quam parricidia committere malunt. Inde nulli, nisi qui ad imperium magis idoneus ex filijs, & ijs deficientibus, ex proximis agnatis, optimatibus videtur, egredi, & habenas imperij absq; æmulo liberas capessere, mortuo tamen ante rege, licet.

Idem

Idem etiam regibus Chinæ vsitatum est, qui a fratricidijs abhorrētes, fratres suos in certū quendā ad id peculiariter destinatū locū, omni deliciarū ac voluptatum genere affluentem, ablegant.

Sed vt à diuerticulo ad propositū reuertamur. Nec reges Chinę nec Æthiopiæ, amandando, nec Turcæ occidendo, nec Mauri excœcando fratres suos aut consanguineos, sua satis vallare, imperia à seditionibus tueri possunt. Esto vero: lateant cognati, regnum non affectent: an non vulgus, imo etiam proceres & optimates irę stimulis compuncti, aut metu pœnarum agitati, aut desiderio vindictæ propter ablegatos & occlusos colludere? an non custodes largitionibus corrumpere? & custodiæ mancipatos ab exilio ad imperij clauum reuocare possunt? Id quod consimili exemplo quondam Hispani in Calabriæ duce carcere Sciattivæ detento attentarunt.

Plus autem laudis & humanitatis habere Chinensium & Æthiopum consuetudinem, quam aliorum, inficias non eo. Longa enim cōsuetudo pro lege est. Ac sane plausibile est aliquo modo, regnum clandestinis consanguineorū machinationibus, quoad laute & humaniter tractantur, exemtum esse. Sed certe minor est securitas quam vulgo credatur: quandoquidem plurimos Chinæ reges trucidatos, multosque crudelissimos tyrannos, imo & fœminas, rerum apud Chinenses potitos fuisse legimus. Quid quod paucis abhinc annis in Æthiopia Abdimelech ad imperium: non ex monte Anga, sed Arabia, quo confugerat, accersebatur?

Maiore autem cum periculo Turcarum crudelitas, Maurorumque inclementia coniuncta est: quorum illi fratres perimunt: hi vero vna cum consanguineis visu priuant. Cum enim in cæteris imperijs nulla re animi honoris & potentiæ interdum auidi ad seditiones & arma quam ambitione inflammentur: Ottomanni & Mauri præter illam etiam necessitatem, quam prætexant, habent, quo nimirum vitæ suæ incolumitati consulant. Hinc nullibi plures seditiones pluraq; bella ciuilia audiuimus, quam apud Mauros, Ormi, Tunigi, Marocci & Fessæ: & Turcos inter Orcanē & Mosen, Mosen & Mahumetem: Baiazetem & Zizimum: Selimum I. & Baiazetem II. ipsius patrem: Baiazetem II. & Alenziacum ipsius nepotem: Solimannum & Mustaffem filium: Selimum II. & Baiazetem fratrem: quorum hic cum Tammam ad regem Persiæ cōfugisset, à Tamnite quodam, apud quem hospitabatur, qui ad id facinus auri talento conductus fuerat, interfectus est.

Qui enim se à principis in imperio successore sublatum iri sciunt, his vnicus labor restat, quomodo extra tela constituti vitæ suæ stabiliant felicitatem. Sumtis itaque armis vim pro virili à se propulsare enituntur, idque aut subditorum aut barbarorum auxilio. Et hoc est, quod Selimo I. in ore erat: Facile, aiebat, excusationem mereor, tametsi fratres, cognatos, nepotes, & consanguineos non paucos è medio sustuli, siquidem nec ab infimo etiam Ottomannicæ familiæ, si meo loco esset, benignius fuissem exceptus.

Econ-

Econtrario cuiuis in conſpectu eſt, imperium Hiſpanicum, Portugalenſe, Gallicum, Germanorum principum & aliorum Chriſtiani orbis procerum, quantumuis inter ſe conſanguineorum, minus ſcatere ſeditionibus, aut inteſtinis bellis, qualia ſæpe inter barbaros exarſerunt. Fera enim & inhumana cõſuetudo feros & cyclopicos: humana autem humanos reddit. Vbinam plures ſunt conſanguinei, fratres, & cognati, quam in familia Auſtriaca? Anne propterea amicitiam, quam natura peperit, & Romani imperij tranquillitatem fumoſo ambitionis titulo accenſi vnquam diſſociarunt? Mutuo quique ſibi cedunt, honore præueniunt, pacificeque rem componũt: non ſecus ac multa & diſtincta corpora, quæ vno ſpiritu animata, vna voluntate ducta regerentur. In regno Gallico, quamuis omni tempore multi ratione ſanguinis regem attingerent: non tamen, neque à Caroli Magni, neque Hugonis Capeti, neque Merouei, qui hos anteceſſit, ſucceſſoribus, de ſucceſſione vnquam hoſtiliter litigatum fuit. Anne fieri poteſt, tantam gubernationis eſſe dulcedinem, tantam eſſe recompenſationem, adeoque tam perfectum gaudium, vt cum fraterno ſanguine, conſanguineorumque interitu conferri queat? Ecquis imperatorum vnquam tam diues, tam potens, tam beatus eſt, qui vere & ex animo frontem explanare queat, conſanguineis, qui felicitati ipſius congratularentur, deſtitutus?

Quamobrem optima ratio pacem & concor-

diam principum, imperij æmulorum, alendi, in iustitia & prudentia sita est: quarum beneficio cuiusvis ingenium explorari, ira componi, inuidia (affectuũ vehementissimus) declinari, adeoque imperio sua tranquillas constare potest. Nam quemadmodum furore & sæuitia magnatum animi exasperantur: ita humanitate & beneuolentia, vt sorte sua contenti acquiescant, conciliantur.

Turcę fratres suos trucidaturi ad rebellandum cogunt. Quanto consultius Antoninus Philosophus Lucium Verum fratrem, imperij collegam, & Valentinianus Valentem asciuerunt. Ex quo nil nisi amor, caritas & beneuolentia nascitur. Gratianus regnum cum Theodosio partitus est, ad quem tamen nulla eius portio attinebat: quo etiam obtinuit, vt nunquam tanta animorum coniunctio inter principes, qualis inter ipsos extitit, audita sit.

Ac sane credibile, imo certissimum fere est, regnum Turcicũ hac ipsa potissimũ de causa, quod tã horribili tyrañide ij, qui ad regni gubernacula euehũtur, in cõsanguineos sæuiũt, tandem collapsurũ esse. Cũ .n. imperatores Turcici atq; adeo ij, qui ex Ottomanica familia sunt ꝓgnati, quotquot libet vxores ducant, è quib plerunq; numerosissimam prolem suscipiant, (id quod inter alios de vno ex hodierni imperatoris Turcici filijs proditur, natos ipsi esse intra biennium quinquaginta liberos) quibus sane haud clam est, omnes se à patris successore vita priuatũ iri: verisimile certe est, fore tandẽ, vt metus & odium in intestinũ bellum erum-

erumpant, imperium labefactent, diuellant, adeoq; aditum hosti ad imperij excidiũ patefaciant.

Quod vero hæc hactenus non euenerint, non est quod mireris. Cum .n. certę ac destinatæ sint imperiorum periodi, & vero pauca adhuc secula præterierint ab eo tẽpore, quo primũ Ottomannus (qui anno 1328. viuẽte Benedicto XII. Pontif. obijt) imperium Turcicũ stabiliuit; hactenus quidem nondũ est subuersum. Cum vero breui hoc tẽporis curriculo perquam multæ diræ ac funestæ cædes, potissimũ vero parricidia, ab imperatorib. Turcicis diuersimode perpetratę sint, atq; adhuc dum cõtinuẽtur; regnũ Turcicũ extremam tandẽ passurum ruinã; prognosticaq; & p̃dictiones meas impletũ iri, omnes intelligẽtes & sperãt & vident.

Capvt III.

De vasallis.

IN cuiusvis regni vasallis duo occurrũt, bonum & malum. Malum est: auctoritas ipsorum & potentia: quatenus eæ sumo principi sunt suspectæ. Sunt enim instar præparatæ sedis & refugij omnib. qui turbas excitare student, aut armis imperatorẽ tẽtant: vt compertũ est in regno Neapolitano, principib. Tarentinis, Salernitanis & ducibus Sesti & Rosi.

Bonum vocamus: quod vasalli illi sunt tanquã sceleton, quo veluti basi integrum Reip. systema innititur. Subtracto illo hoc nihil est aliud quam corpus sine ossibus & neruis, sola carne & musculis subsistens. Hinc reliqua imperij membra ingrauescente bello, moriente rege, exercituve

 fuso,

fuso, facile succumbunt. Plebs enim destituta viris, qui maiorum suorum celebritate prouocati, ad rerum maximarum gloriam aspirant, adeoque virtute sua defensant, magnis errorum tricis inuoluitur, imo si inter spem metumque hæret, hosti se facile adiungit. Aliquoties hoc vidit Ægyptus: forsitan & Turciæ idem contingeret, si Deo clementer annuente immanissimus ille hostis aperto Marte & campo funderetur.

Ac constat longa rerũ experiẽtia, regna, in quibus copiosa ac præclara est nobilium multitudo, pene inuicta & immortalia esse: id quod exemplis suis Gallia & Persia probant. Gallia enim prope in regum Anglicorum potestatem redacta, ope & auxilio nobilitatis vindicata & liberata, Sic Persia, modo à Tartaris modo à Saracenis agitata, virtute & fortitudine nobilitatis, qua regio illa abundat, fortiter defensata est. Sic Hispania nobilitatis ope Maurorum seruitutem excussit.

Obiter hic recordor egregij responsi comitis Sabaudiæ Petri, cum enim cancellarius imperatoris moneret, literas feudales de nonnullis oppidis, quæ paulo ante primum in bello acquisierat, monstraret: gladium euaginatum illi ostendens, Hæ, inquit, sunt literæ, quibus ista loca acquisiui. Huc respexit fortasse Cynus iurisconsultus insignis, sicut allegatur à Paride de Puteo, referẽs, quod quidam nobilis domino feudi ostẽderit ensem pro instrumento feudali.

Audio vero, qui hic contra veniat, dicens, esse

esse quidem vasallos & proceres conseruandæ patriæ non inutiles, regi vero prodesse minime. Quemadmodum enim eorum præclara esse potest in defendenda patria erigendoque populo opera, sic quoque vicissim potentia sua turbas contra principem excitare & funestas mouere seditiones possunt. Ecquis hæc posse fieri neget, cum princeps oneri ferundo non est, dignitatis incapax, ac principis munere indignus? cum iustitiam peruerse administrat, iudicijque subtilitate caret, atque adeo secus habet quam nos supra definiuimus?

At vero talis vbi fuerit, negotiũ facessent non tam vasalli: quam etiam consiliarij: imo moriones, coniuncta opera naso eum ducent, non obseruantes vt regem, sed ludibrio habentes, vt infantem. Childericus & Carolus simplex ille in Gallia (sub quo feuda Gallorum initium habuerunt, omnib. ob incuriã nimirum regis, vrbẽ aliaq; suæ fidei commissa ad se pertrahentibus) Wencestaus in Germania, Ramirus in Hispania, Andreas Neapoli, Maximilianus Sfortia Mediolani suis exemplis id comprobant. Ex quibus firmiter illud concludo, eiusmodi principes consilio & iudicio destitutos, ab eiusmodi impetitionibus minime posse esse liberos.

CAPVT IV.

De ijs, qui virtute & fortitudine sua maximam sibi conciliarunt auctoritatem.

IN tertio gradu suspectorum collocantur illi, qui tametsi non vsque adeo illustri genere suscepti sunt, & neq; diuitijs neq; multitudine vasallorũ eos æquant, amplissimam tamen existimationis laudẽ sibi pepererunt, eo quod aut obierunt negocia ardua, aut animi fortitudinem insigni aliquo facinore, siue id pacis siue belli tempore, declararunt.

Et sane si verum fateamur, nulla imperij pestis capitalior esse potest quam nimia priuati hominis potentia & auctoritas. Hinc Athenienses sorte eos eiecerunt è ciuitate potentiam eorum ita declinaturi. Neq; monarchia omnino caret illo periculo, vt non immerito dixerit Aristoteles, non esse permittendum vt alij alijs auctoritate & diuitijs nimium sese efferant, aut prætermodũ glorientur, affirmatq; cuiusuis Reipub. ac status salutem hoc modo facile saluam esse posse. Paucissimi enim non luxuriant rebus secundis, imperitiores quam vt fortunæ flatui inseruiant.

Magnum quidem hoc est malum, at facile anteuerti potest. Primo si ad consilia de rebus sublimioribus ac difficilioribus superbi, temerarij, arrogantesq; eiusmodi non adhibeantur. Quorum enim mens ita imbuta est, plerunque noua sectantur: atque, vbi arrogantiam cum potentia coniunxerunt, tunc & frena respuunt, & sedari amplius non possunt. Longius autem arcendi sunt callidi & inueteratores: quales olim C. Cassius & Laurentius Medices erant. Vt enim arrogantes sua confidentia; sic callidi

sua

sua vafritia plus æquo omnia metiuntur. Longissime vero omnium ab arcanis separētur mobiles & leues: siquidem more arundinis nunc huc nunc illuc agitari vel ad leuissimam spei metusve aurā flectuntur: iucundæ sane & arrogantibus & versutis fabulæ.

Male etiam & incōsulte illis committitur magistratus, qui propriam iurisdictionem habent, & fere summum magistratum adæquant: quandoquidem vix dici potest, quam dulce sit imperare alijs, quam dulcis sit periurio latebra, quam commoda iusti & æqui negligendi occasio. At, quid si nouus princeps eiusmodi præfectos inueniat? Dissuenda illorum potestas potius quam discindenda. Sic præfectura Connestabilium in Gallia, & Magni Magistri ad D. Iacobum, Alcanteræ & Calatranæ in Hispania, aliquoties suppressa est.

Non raro autem cōtingit eiusmodi præfectos tanta pollere potentia, vt remoueri non possint: tum vero de die in diem illorum dignitas diminuenda, potentiaq; sensim atterenda est. Potentia enim diuturna hominum animos quasi fascinat & impellit, vt non ea, quæ decet, sed quæ possunt, aut posse credunt, sectentur. Quæ dum considero, mirari mihi sæpius in mentem venit, quomodonam amplissimi magistratus in orbe Christiano, ceu sunt Connestabiles, Amirales & Marescalli in Gallia, hucusque tamdiu durauerint.

Porro officia hæc procerum Pariensiū ita sunt distributa, vt quoties agitur legibus aut rescriptis de magno consilio & curia Parisiorum, quam

Parlamentum vocant, curia ordine prior esset. Cumque innumerabiles pene sint regij procuratores, vnus curiæ Parisiorum dignitate cæteris prior est. Nam cęteri iusiurandum curię cuiusque iudicibus præstare solent: procurator vero curiæ Parisiorum vnius principis iureiurando tenetur. Militaris disciplinæ ac bellicarum rerum arbiter ac moderator, is qui magister militum seu Connestabilis dicitur, aut inter Marescallos seu tribunos militum, qui primus eorum honorem adeptus est; domesticæ vero disciplinæ ac iudiciorum princeps est cancellarius seu primicerius: vterque vtriusque disciplinæ magister summa potestate constitutus; nec alter alterius imperio tenetur, sed vterque vtrique æqualis eodem gradu ac ordine incedit: nihilominus magister militum dignitate superior est, dextrumque principis latus occupat, cancellarius sinistrum; ac ne quis putet, eum ordinem magistro militum tribui, quasi gladium principis ad dextram præ se ferre teneatur, quoties locorum angustiæ non ferunt vtrumque simul incedere, magister militum antecedit, deinde cancellarius, quem prætorio præfectus sequitur.

Sic præcipui magistratus in Gallia viris maxime excellentibus perpetuo demandantur. Tametsi autem officia hæc eorum propria ac hæreditaria non sunt, qui ijs funguntur, non est tamen penes regem, eos ab officio propria auctoritate remouere. Quoniam enim maiorum magistratuum functiones principibus perpetuo dantur, atq; ita à parẽtibus in filios transeunt, fit hinc, vt dum

intra

intra modestiæ terminos sese continent, popularemque fauorem passim sibi conciliant, atque ne regio fauore excidant, cauent, hæreditario demũ iure in filios ac nepotes dominia illa, quibus præsunt, transmittant. Atque hac ratione, Ducatus, Comitatus, Marchiæ alijque magistratuum ordines dum perpetuo dabantur, fere omnes hæreditarij facti sunt.

Administrari quidem iustitia perpetuo debet, non tamen ab vna sola sed à pluribus Parlamenti siue senatus personis. At bellicæ disciplinæ administratio nulli perpetuo, neq; etiam multis simul, demandanda est. Non multis, nam multi custodes gregi pernicies. Sic ducum bellicorum multitudo præclaris sæpe consilijs obstat, & exercitus vnicum habens ducem plerunq; superior fit eo, quem plures simul ducunt. Non perpetuo. Potentia enim bellica duces fiunt insolentiores atq; efferatiores; id quod de Achille nobilis ille poëta scribit:

——. *Nihil non arrogat armis.*

Hac de causa omnes magistratus Romani fuerunt annui: exceptis consortibus: quin imo Dictatura, cuius potestas summa erat, raro integrũ annum durauit. Marius, Cęsar & Pompeius quod à magistratu, bellorum & prouinciarum administratione, definito tempore non abirent, maximam Reipublicæ partem ad se transtulerunt.

Tria autem mala ex perpetuis magistratibus enascuntur. Primum hactenus perstrinximus: Alterum est, quod princeps, contra quam opinatur,

me-

meliori occasione, quæ forsitan obtingeret, ea vero vti non licet, semet defraudat.

VLtimum est, quod raro eiusmodi personæ, quę perpetuo præficiuntur, aut propter virium corporis debilitatem aduersamque valetudinem ad onera illa sustinenda inepti, aut propter ætatem minus alacriores, aut propter affectuum animiq; perturbationes à recto deuiationem, plus incommodi quam commodi in Rę mp. inuehunt, quinetiam sæpenumero ob animi impotentiam grauissime delirant. Quo fit, vt armis, quæ Reipubl. causa gerunt, aut parum aut nihil proficiant, aut denique plus obsint quam prosint.

Quemadmodum vero princeps nunquam sibi persuaderi patietur, vt perpetuo elocet magistratus: ita nulli se adstringet, vt illos non possit non mutare. Semper sibi integrum ius reseruet, vtendi & abutendi, stabiliendi & deponendi: idque tum personæ tum circumstantiarum ratione. Licet hoc videre in Cæsare Augusto. Cum enim fama cōstans esset obijsse Q. Varum, omnium prouincialium administrationibus terminos prorogauit, ea de causa, vt afflictis & periculosis temporibus incidentibus, subditi à viris peritis, & de quarum prudentia constaret, regerentur. Sub Tiberio multi in prouincijs & bellis gubernandis consenuisse dicuntur.

Antoninus Pius, pijs & apertis ministris magnopere semper delectatus est: imo quos tales esse comperit, nunquam officio remouit, sed honoribus cumulatiores & diuitijs locupletiores reddidit.

Cum

Cum vero necessum sit, vt, quæ lubrica & mobilia sunt, inmoto & inconcusso fundamento superimponantur: non abs re fecerit princeps, si cũ prouincialium, ducum, præfectorum, militum, aliorumq; eius generis magistratus non sint perpetui, proindeq; ipsorum consilio non perpetuo fruatur, consiliarios habeat perpetuos, quibuscũ consilia & arcana negotia communicet: vbi tamẽ cauendum, ne quis eorum propriam habeat iurisdictionem. Deliberẽtur autem & cõcludantur res arduæ ac magni momenti ad bella pacemve attinentes. Vniuersa autem in senatu illo principis tractata diligenter consignentur: inde depẽdeat omnis Reip. administratio: inde quæcunque belli pacisve tempore conueniant, promanare omnia debent.

Caput V.

De pauperibus.

RESTAT adhuc aliud genus hominum, turbarum cupidi, pacis inimici: ideoq; non immerito timendi: nimirum ad quos nullum emolumentum ex bona Reipubl. cõstitutione redundat. Sunt autem qui ad extremam paupertatem & miseriam sunt redacti. Cũ enim, quod amittant, desit, facile aliqua mutatione suborta impelluntur, proxima quæque arripientes, quibus rem suam ex aliorum pernicie & detrimento amplificent.

Hinc Liuius scribit, quod in Græcia, bellico rumore inter regem Perseum & Romanos sparso,

pau-

pauperiores quique πανολεθρίαν omnium euersionem ſperantes ad Perſei partes tranſierint: Boni vero, quorum intererat Rempublicam ſaluam eſſe, cum Romanis fecerint. Catilina facem Reipublicæ Romanæ illaturus adiunxit ſibi homines nequam, profligatæ vitæ ac famæ. Atq; vt ille inquit: quicunque impudicus, adulter, ganeo, latro, ſacrilegus; vel qui alea, manu, ventre patrimoniũ diſſipauerat, quique alienum æs conflauerat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea omnes vndique parricidæ, ſacrilegi, conuicti iudicijs, aut pro factis iudicium timentes; adhæc & quos manus linguave periurio aut ciuili ſanguine alebat; poſtremo omnes, quos flagitium, egeſtas, conſcius animus exagitabat: hi Catilinæ proximi ac familiares erant, & de ciuitatis magiſtratu rerumque omnium mutatione cum eo tractabant, & nihil ſibi reliqui non ad prędam non ad crudelitatem fecere: ſacra profanaque, diuina atque humana omnia in promiſcuo, nihil penſi neque moderati habebant. Homini enim potentiam quærenti (ſic apud auctores Catilina declamans infertur) elegantiſſimus quiſq; opportuniſſimus, cui neq; ſua cara, quippe quæ nulla ſunt, & omnia cum pretio honeſta videntur.

Iulius Cæſar imperium Romanum affectans, non niſi obæratos & ob vitam male actam aliamve ob cauſam exules & egenos ad ſe illectauit. Cum vero nihil ſupereſſet amplius, quamobrem ſua ſorte contenti eſſe poſſent, non omnino ineptos eſſe iudicauit, quorum opera ſumma rerum

potiri

potiri posset. Quamuis vero quibusdam vtpote egentissimis & miserrimis succurrere non posset, tamen dicere sæpe solebat, nihil ipsis deesse nisi bellum ciuile.

Summatim autem vt perstringam: Omnes, qui de statu suo patriæ salutem deturbare conati sunt, eiusmodi homunciones adhibere consueuerunt. Nam vt Salustius ait: Semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuident, malos extollunt: vetera odere, noua exoptant: odio suarum rerum mutari omnia student.

Maximæ & perniciosissimæ seditiones in Gallia, quæ nondum deferbuerunt, à domesticis & incolis sunt excitatæ. Armis enim inter regem Galliæ & Hispaniæ motis, cum principes ob sumtus maximos alienum æs vndecunque contrahentes in extremam paupertatem redigerentur, adeoque militibus stipendia militaria exoluere nō possent, factum est, vt milites omnes in vnam abirent sententiam de inuadendis ac diripiendis bonis ecclesiasticis, quorum annuus reditus supra 6. thonnas auri æstimabatur. Quamobrem sumtis armis florentissimum illud regnum, cui par sol non aspexit, depopulati, in eum qualis nunc est, miserabilem statum redegerunt.

Toto itaque animo princeps se metu & periculo egenorum liberare studeat: potest autem hoc duplici ratione. I. Sua ditione remouendo. II. Eorum opera vtendo.

Exonerari autē possunt, cum alio in nouas colonias traducuntur: Sic Partheniós Spartani, cōtra quos

quos ne quid molirentur, suspicio erat, deliberato Tarentum mittunt. Vel cum in militiam abire cogũtur: Sic Venetiani plurimos paupertate pressos maleque feriatos, quibus ciuitas scatebat, bello Cyprico adhibitos exonerarunt. Aut cum omnino solum vertere iubentur. Sic Ferdinandus rex Hispaniæ, Zingaros, (vulgo Zigeuner) quibus sexaginta dies, intra quos omnino Hispania fuerat deserẽda, destinauerat, Hispania exhausit.

Cæterum cum hic Cingarorum mentio fiat, (genus hominum quam notissimum tam perniciosissimum) de illis pauca insuper hic referam. Vagum nempe & inutile prorsus est hoc genus hominum, satis in Germania & alibi passim cum multorum pernicie ac damno notum. De quorũ origine, & vnde veniant, historici variant. Plerunque tamen in eo consentiunt, cui etiam communis experientia adstipulatur, nempe quod nihil aliud sunt, quam manipulus furum, & colluuies ociosorum & fraudulentorum hominum, ex varijs nationibus non ita remotis sed vicinis collecta, qui extra ciuitates in agris, in triuijs tentoria erigentes, latrocinijs & furtis, deceptionibus & permutationibus, atque ex chiromantica diuinatione oblectantes homines, ijs fraudibus victum mendicant. Fabulas quoq; meras fingunt, sibi ex patrijs sedibus necessariam migrationem nescio quibus de causis iniunctam esse; si secus fecerint, & non quotannis hordas suas, id est, multitudinem hominum vtriusque sexus exulatum miserint, calamitatem & sterilitatem certam omnib. pręsto esse. Cęterum vt rectius cognoscamus,

mus, cuiates sint isti impostores, audiamus Albertum Cranzium, cuius verba sunt: Cum ageretur à Christo annus decimus septimus post mille quadringentos, primum apparuere his nostris maritimis locis ad mare Germanicum homines nigredine informes, excocti sole, immundi veste, & vsu rerum omnium fœdi, furtis inprimis acres, præsertim fœminæ eius gentis. Nam viris ex furto fœminarum victus est. Tartaros vulgus appellat. In Italia vocant Cianos. Ducem comites milites inter se honorant. Veste præstantes, venaticos canes pro more nobilitatis alunt, sed vbi venentur, nisi furtim, non habent. Equos sæpe mutant, maior tamẽ pars pedibus graditur. Fœminæ cum stratis & paruulis iumento inuehuntur. Literas tum prætulerunt Sigismũdi regis & aliquot principum, vt transitus illis per vrbes & prouincias incolumis permittatur innoxiusque. Ferunt ipsi, ex iniuncta sibi pœnitentia mundum peregrinantes circumire, sed fabellæ sunt. Hominum genus, quod vsu compertum est, in peregrinatione natum, ocio deditum, nullam agnoscens patriam ita circuit, furto, vt diximus, fœminarum victitans: canino ritu degit: nulla religionis illi cura: in diem viuit: ex prouincia demigrat in prouinciam: per aliquot annorum interualla redit, sed multas in partes scinditur, vt non ijdem in eundem facile redeant, nisi per longa interualla, locum. Recipiunt passim & viros & fœminas volentes in cunctis prouincijs, qui se illorum miscẽt contubernio. Colluuies hominum mirabilis, omnium perita linguarum, rusticæ plebi graui

damno imminens: vbi foris laborant in agris, hi spolijs inuigilant casellarum, &c. Auentinus quoq; hanc impostorum progeniem suis viuis coloribus egregie depinxit, cuius verba ex annalibus Boiorum inserere operæpretium existimaui: Eadem tempestate (anno videlicet post natum Christum 1439.) furacissimum, inquit, illud genus hominũ, colluuies atque sentina variarũ gentium, quæ in confinio imperij Turcarum atq; Vngariæ habitãt, (Zigenos appellam⁹) rege Zindelone nostras peragrare cœpere regiones. Furto, rapina, diuinationibus impune prorsus victũ quæritãt. Ex Ægypto se esse mẽtiuntur, extorresq; domo à superis cogi maiorũ delicta, qui Deiparam virginẽ cum puero Iesu hospitio excipere recusarint, septem annorũ exilio expiare, impudentissime confingunt. Experimentis cognoui, eos vti Venetica lingua. Et ꝓditores atq; exploratores esse, cum alij tum inprimis Maximilianus Cæsar Augustus & Albertus parens principũ nostrorum publicis edictis testãtur; adeo tamen vana superstitio hominum mentes velut lethargus inuasit, vt eos violari nefas putent, atque grassari, furari, imponere passim impune sinant. Hæc Auentinus.

Cæterum quod ad mendicos attinet, extat de illis vetus constitutio, quæ Caroli M. vulgo putatur, his verbis: Mendici per regiones vagari non permittuntor: suos pauperes quælibet ciuitas alito: illis, nisi manibus operentur, nullus quidquam dato. Mangones, vagabundi & cotiones, qui imposturis homines ludunt, coercentor. Facinorosus oculum pro prima culpa perdito: culpam ite-

iterans naso truncator: tertio deprehensus capitalem pœnam luito. Nemo militiæ socium suũ aut quemlibet alium ad potãdum inuitato; quod si quis ebrius repertus fuerit, eiectus quoad culpã cognoscat, aquam bibito. Extat quoq; cõstitutio Iustiniani imp. in Nouel. contra otiosos medicos, digna quæ hic inseratur, talis videlicet: Si huius terræ fuerint, & corporibus quidem validis vtantur, vitæ autem eis decens non est occasio, hos nõ frustra esse terræ onus permittere, sed tradere citius eos operam publicorũ attinet artificibus, ad ministerium, & præpositis panificantium stationum, & hortos operantibus, aliisq; diuersis artibus aut operibus, in quibus valent simul quidem laborare, simul autem ali, & segnem ita ad meliorem mutare vitam. Si vero aliqui noluerint inseruire operibus, quibus traditi sunt, hos fectari hac regia ciuitate. Parcentes enim eis hoc sancimus, vt non segnitie eos ad illicitos actus impellente, leges eos abripiant, ad pœnas nostris tradẽtes iudicibus; læsos autem aut læsas corpore, aut canicie graues, hos sine molestia esse iubemus in hac nostra ciuitate, aut pie agere volentibus ascribẽdos, & aliorũ singulos interrogare, qua venerint gratia: & inquisitis, q̃ digna sunt super eis agere, vt non pigri hic sedeant, sed cõpetentia agentes, ad proprias reuertantur prouincias. Et recte Basilius mendicorũ vult delectũ haberi. Nam qui arte ad fallendum cantilenas mendicitatis edocti, vlcera corporisq; mutilationes q̃stus causa ꝓtexunt, his nõ oportet suppeditare, aut exiguo dono eorum latratũ depellere, ne ad ignauiã & malitiã sumtus

ſuppeditentur, ſed veris & exploratis pauperibus liberaliter largiendo domino fœneraueris, dicenti: Eſuriui, & dediſtis mihi edere.

Atque huc non incommode refertur id, quod quidam grauiſſimus auctor monet, tria nẽpe genera hominũ debere expelli de ciuitatib⁹: leproſos, cadauera mortuorũ & mendicantes validos. Hoc enim poſtremũ (inquit) genus hominũ ſemper fuit exoſum, quippe qui veluti fuci ſeſe aliorũ laboribus ſuſtentare, & alimenta egenorum ſurripere ſatagunt, damnoque aliorum pingueſcunt. Qua de re extat lex Platonis lib. 11. de legib. Nemo in noſtra ciuitate mẽdicus eſto. Et idem Plato dicit, in ea ciuitate, in qua videas mendicos, ibidẽ eſſe fures, latebras quæritãtes ſectores, ſacrilegos & huiusmodi ſcelerũ artifices. Et extat Caroli M. conſtitutio, in qua mendicis palantibus vetuit quicquam tribui: ſuos quamq; regionem inopes alere, ſanos validos labore victũ quæritare, ac deſiderio ſufficere manus iuſſit. Lepide igitur, ſi non recte, mendicis validis & ocioſis, qui mendicandi victus quaſi artem quandam factitãt, iubetur panis dari, & inſuper quaſi pro opſonio pugnus impingi: illud quidem, quia homini panem petenti negare, vix hominis videtur: hoc autem, vt diſcãt ab illa fœda parandi victus ratione abſiſtere, & intelligant ſe bonis omnibus merito odioſos eſſe. Hęc tamen non eo dicuntur, ꝙ ſentiam, charitatẽ vel beneficentiam erga proximum egentem prohibendam, quin potius omni petenti, ſed tamen vere egẽti, dandum eiusq; inopiam quoquo modo ſubleuãdam eſſe firmiter ſtatuo. Quod ipſum

quoq;

quoq; obseruauit olim gentilis quidam, qui erga omnes, etiam ignotos, liberalis & beneficus fuit, solitusq; est dicere, se non dare & largiri homini petenti, sed humanitati indigenti. Sermo itaque superior est de malitiosis mendicis, qui vere indigentibus sua pigritie alimenta de industria surripiunt, cum sese laborib. suis honestis, ni socordia obstaret, sustentare & alere commode possent.

Porro cum ex supradictis satis constet, nihil in Rep. tam perniciosum esse quã otiosorum ac tenuium hominũ huc illuc errantium multitudinem, quippe q̃ui & priuatorũ bona, nisi coerceantur, diripiunt, & in euersione Reip. spem omnem fortunarũ suarũ ponunt: operam dabit princeps, vt eos quoquo modo coerceat; id ꝗ sæpe potest, certis nimirum ipsos negocijs mancipando: puta agriculturæ, fodinis aliisq; huiusmodi exercitijs, vnde viuere ac sustentari possunt. Sic Amasis rex Ægypti legem promulgauit, quæ oẽs subditos iubebat, magistratibus & præfectis suis ratioẽ reddere, quomodo & vnde viuerent, qui reddere nõ possent, in eos grauissime animaduertebatur. Athenienses in eos, qui nullum artificium callebãt, peculiares pœnas legibus ipsorũ definitas statuerunt. Solon vetabat, ne filius parentem, qui nulli aut artificio aut negociationi ipsum mancipasset, quaquam in re leuaret aut suppetias ferret.

Chinensium leges volunt, vt filius artem, quam pater exercuit, itidem profiteatur & exerceat. Vnde duplex emergit commodum. Primo enim omnes artes optime excoluntur. Deinde cuiuis occasio est domi suę discendi ea, è quibus olim victũ

quærat. Hoc modo ignauum & ociosum à Rep. arcetur. Quid quod ne cæcis quidem & claudis apud ipsos ociandi locus est, siquidem certis ac peculiarib. ad hoc destinatis operis vacare iubentur. Non est qui in ptochotropheia se recipi optet: at ne recipiuntur quidem, nisi sic affecti, vt quoquomodo se torqueāt, victum tamen parare sibi non possint. Rex Viteus, à quo plurimas leges & statuta mutuatus est rex Chinæ, edixit, vt fœminæ artificia paterna & tenerent & exercerent, aut minimum colum acumque tractarent.

Reges Romani, quo subditi maiore studio ad defensionē patriæ accenderentur, publice edixerunt, vt, quoad eius fieri posset, ex ciuibus singuli sua tenerent prædia, vt desiderio tutandi prædij pro communi salute alacrius concurrerent. Fore creditis, ait Nabidius Q. Flaminio, vt per æquationem fortunæ ac dignitatis multi essent, qui pro Rep. arma ferrent.

Quoniam vero non cuivis contingit prædia possidere, aut mercimonia tractare (siquidem humana vita sic comparata est, vt pluribus indigeat) interest boni principis constituere aliquid, ex quo ad pauperiores quid lucri redundet. Sic imperator Augustus plurima ædificia extruxit: simul optimates adhortatus, vt se imitarentur. Atq; hac ratione egentissimi quiq; alebantur. Erat Vespasiano artificiosus quidam architectus, qui inuenisse profitebatur, quomodo ingentes columnas exiguo sumtu in Capitolium inferret. Verum, Vespasianus inuentum quidem sibi probari (quāobrem etiam præmium dederat) cum vero plebi

pau-

paupertate pressæ non sit lucrosum, id se respuere respondit: indicaturus, illas impensas, quibus multi fruerentur, maxime se approbare.

Denique, non infima securitatis ratio & hæc est, ne cui Reipubl. clauum committe, nisi cuius multum intersit pacifice & tranquille viuere: & cuius salus, suborta aliqua calamitate, periclitari possit. Sic Q. Flaminius in ordinem ciues Thessaliæ redacturus, eos tantum, quorum cum ad remfamiliarem tuendam, tum ad dignitatem exornandam, maxime interesset, Rempubicam saluam & quietam esse, muniis principalioribus præfecit, & ad honoris & potentiæ culmen euexit.

IOANNIS BOTERI DE ILLVSTRIVM STATV ET Politia

LIBER QVINTVS.

CAPVT I.

De subditis nuper acquisitis, quomodo erga illos se princeps gerere debeat.

HACTENVS satis superque, nisi fallor, de hæreditarijs subditis dictum est. Sequitur, vt deinceps, qua fieri potest breuitate, subditos nuper acquisitos siue aduentitios contemplemur.

Prima vero & maxima cura principis esto, vt eiusmodi subditi in sua ditione iure municipali & negotijs lucrosis gaudeāt non secus ac si essent hæreditarij. Abalienatis enim à principe subditorum animis, principatus vtique plantæ, quæ radice caret, haud absimilis videtur. Vt enim ad quemvis ventulum eiusmodi plantæ trepidant & prosternuntur: sic quoque quovis fortunæ strepitu mouentur subditi: imo pariter cum fortuna mutantur: atque ad victores transeunt. Vnde deinceps dissidia & factiones in Rebuspublicis existunt.

Vna hora Gallis totam Siciliam, & perbreue tempus regnum Neapolitanum, ducatumque Mediolanensem abstulit: nulla alia de causa, quā quod subditi nulla spe lucri & vtilitatis oblata fauere magistratui non possent. Animaduertentes enim, par lucrum & ex Gallis & ex Hispanis, alijsque ad se redundare, subito mutatis animis in alterius se tutelam recepere.

Pari modo reges Galliæ, vt & duces Mediolanenses sæpe Rempublicam Geneuatum amiserunt: & aliquantulum ante Latinis imperium Constantinopolitanum eadem de causa excussum est. Sic Angli multis & florentissimis & populosissimis prouincijs, quas terra habebant, exciderunt. Quæritas causam? Ministrabant eam sibi ipsimet ignari quomodo suum dominatum plebis fauore & applausibus metirentur, & lucrosa negotia ostentarent. In bello à Selymo contra Mamaluchos moto, populi Soriæ & Ægypti pertœsi crudelis, superbi, & inhumani barbarorum do-

dominatus apertis portis Turcam vltro recepe-runt: tantum aberat, vt contra eos dimicare vellent.

Est itaq;, vt inprimis subditorum animi ita la-ctentur, ita inescentur, vt ex nostro dominatu im-munitates, honores, ac omnis generis bona sibi polliceri queant; adeoque ad principis salutem tutandam vel quouis dispendio satellites armati videantur. Manuductionem vero rationes fa-uorem obtinendi & auctoritatem comparandi eæ, de quibus supra dixi, sufficienter suppeditant.

Plurimum autem prodest, iustitiæ vbique pa-trocinari, in pace eos conseruare, eorumque bo-na tueri. Plurimum autem hac in parte vendicat sibi amor religionis, artium humaniorum, virtu-tis, verbi diuini ministrorum, literatorum, & o-ptimis quibusque præmiorum digna distributio. Hæc qui fecerit, citra laborem reliquam plebecu-læ partem sibi demerebitur. Theologi enim po-puli animos, literati autem eius sensum ac volun-tatem quasi in manu gerunt: atque horum iudi-cia magnum habent pondus: illorum quidem propter vitæ sanctimoniam & reuerentiam: ho-rum vero propter ingenij excellentiam & aucto-ritatem. Hinc plerunq; illorum dicta & facta iu-sta & tanquam é tripode Apollinis profecta cen-sentur, adeoque digna, quibus omnes acquie-scant.

Præterea, quoque opifices, quorum exacta artis suæ peritia cum virtute coniuncta est, quid-quid etiam opificij exerceant, oblectando & ca-ptando populo non omnino incommodi sunt.

Quo fit, vt principes, se illorum amore duci reipsa demonstrando, facile à suis amentur & magnifiant. Quo ingenio fuisse Carolum Magnum constat, qui præter summum religionis & liberalium artium amorem ad bene merendum de pauperibus mire fuit propensus. Nihil vero gratius, nihil accommodatius, nihil efficacius est ad conciliandum populi fauorem, quam prædictæ rationes, quarum causa & miram de se expectationem mouet princeps, & summam laudem apud omnes meretur.

Nullum vero vallum, neque vllum munimentum ad stabiliendam dominationem benignitate & æquitate, modo non prodigatur, potentius: cum videlicet princeps, vt ne inhumanus & immitis habeatur, ignoscendo & iuris rigorem mitigando, ductu clementiæ natura insitæ: sed condemnando sontes, iustitiæ impulsu, communisque tranquillitatis studio, fecisse creditur. Non ignorabat hoc imperator Nero, qui, quum ei pro more allata esset sua manu confirmanda capitalis sententia, alte ingemiscens, Ah, inquit, quam optarem me nunquam scribere didicisse.

Sunt præterea & aliæ excellentes atq; egregiæ virtutes, quibus non tantum nostrorum fauorem inuitamus, sed & hostium animos ad amorem & admirationem nostri inducimus. Exemplo est Alexandri magni castitas & modestia, vt & Scipionis, magnaminitas Camilli erga Faliscos, Fabricij erga Pyrrhum, Conradi Imp. erga ducē Misiconem. Hic enim persequente Conrado, ad Odoricum

cum Bohemiæ regem confugit, plene ſperans fore vt ſibi tutũ præberet aſylum, ſed ſpe fruſtratus ſenſit Bohemũ leuitate, aut auaritiæ impulſu cũ imperatore velle colludere, & de eo tradendo agere. Imperator vero, vt erat apertus & magnanimus, perfidiam improbat, Miſiconemque adhortatur, vt ſibi ab hoſpite, apud quem diuertiſſet, caueret. Miſicon ſummam hoſtis clementiam admiratus, vltro ei ſe dedit.

Pręcipue vero cauendum quam diligentiſſime ne promiſſis euacuetur fides, ſed ijs ęque ac pactis ſtetur. Pactiones enim & conditiones, quib. ſubditos tibi ſubiunxiſti, reſciſſæ aut immutatæ maxime omniũ ſubditorum animos, quos nuper acquiſiſti, abalienant. Norandino, regi Damaſci, qui noſtros Soria eiecit, conuentorũ conſtantia nihil fuit cõducibilius. Nam, cũ aduentitij eum à nouis expilationibus, & grauaminibus abſtinere, & promiſſorũ ſeruantẽ viderent, conſulto & vltro ſeſe ſubmittẽtes obediẽtiſſimi vbiq; fuerũt.

Nec in minimis ponenda eſt educatio atq; aſſuefactio, quæ eſt altera natura: & ſubditos nup partos naturalibus & hęreditarijs adæquat. Sic Alexander Magnus triginta millia è iuuentute Perſica, veſtitu, armis, exercitijs & geſtib. ad Macedonum habitũ induebat, ijs non minus quam hęreditarijs ſubditis in bellis ſe vti poſſe ratus. Ita tyrannus Turcicus Ianizaros, (de quibus infra dicetur) qui ſunt filij Chriſtianorum, à ſe ſubiugati, educatione fortiſſimos & fideliſſimos ſatellites efficit. Hi impatoris Turcici cuſtodes ſunt, hi negotijs ſublimiorib. vbi fides & virt⁹ deſiderãtur, adhi-

adhiberi solent: atq; sic duplici ratione se munit; Prima, dum hostes potentia ac robore exuit; altera, dum hostium liberis se suaque confirmat, ac munit.

Plurimum etiam tribuendum est amicitiæ & affinitatibus, quas princeps eiusque subditi cum aduentitijs contrahunt. Alexander Magnus Rossanam, fœminam Persicam in vxorem ducendo, barbarorum animos sibi fecit propensissimos; certo enim inde persuasum habebant, fore ipsum regem tranquillum & pacificum. De Capuanis reliquit Liuius, quod desciscere, & fortunæ Annibalis inseruire volentes, ceu maximum impedimentum amicititias & cognationes, quæ ipsis cum Romanis intercedebant, allegarunt.

Æterna memoria dignum est illud Tarquinij Prisci: quo subditos & confirmauit, & caritate sibi obstrinxit. Latinos enim, florentissimum populum, deuictos non reddidit vectigales, sed cõfœderatione sibi iunxit. Hæc antiquissima fuit ratio, qua imperium Romanum ad tanta potentiæ & honoris fastigia ascendit: siquidem Latini & Romani conjunctis animis & armis pro Reip. salute se obiecerunt.

Hoc fœdus postea renouauit Tarquinius Superbus, qui pubem Latinam, sed sine duce & signis, collectam iuuentuti Romanæ immiscendo diuersas gentes vniuit, constituto illis duce de sanguine Romano. Quo vero plus dignitatis & solennitatis facto inesse videretur, edixit, vt confœderatæ ciuitates, quarum numero quadraginta septem erant, in monte Albano Ioui Latiali

fanum

fanum ponerent. Ibi quotannis festa Latinorum celebrata sunt, & in prædictas ciuitates bos, quem immolabant Romani, distributus est. Vnde satis apparet, Latinis, quamuis essent populus confœderatus ac socius, Romanos superiores fuisse, vt iam satis declaratum est.

Multum etiam refert, nostrum idioma aut linguam illi terræ, quæ recens domita est, inferre: id quod factitare Romanis non infrequens erat. Fecerunt idem Arabes, magna in parte Africæ & Hispaniæ. Idem in Anglia ante annos quingentos Guilielmus dux Normandiæ. Facilime autem peregrina lingua introducitur, per leges illa lingua conscriptas: nec non cum principes & præfecti illo idiomate ad populum loquuntur. Idem de omnibus negotijs, commissionibus, diplomatis, alijsque consimilibus, quæ lingua, quam introducturus est princeps, conscribi conuenit, dictum volo.

Tandem vt supremam addam manum, Carolus Magnus pulsis Longobardis, exercitum Romanis ecclesijs dono datum, Romanum vocauit, quo milites illius exercitus à Græcis, sub quorum imperio antea fuerant, derelicti pedetentim propensiores Romanis, magis magisq; papæ Romano adstipulaturi, euaderent.

CAPVT II.

De infidelibus siue incredulis: quomodo tractandi, vt conuertantur.

Paucis

PAVCIS etiam de ſubditis, qui omni religione prorſus carent, aut ſi habent, peruerſam & pollutam tamen, loquamur. Bona pars imperij religio eſt, adeoque neceſſarium, vt fideles religione orthodoxa commonſtrata toto animo ad Deum conuertantur. Diuerſitas autem opinionum in religione, pandora fere eſt omnium malorum, quæ in mundo magno cum hominum intertrimento quaſi diſſeminata ſunt. Multum quidem rationes hactenus auditæ ad imperij adminiſtrationẽ valent; maxima vero eius pars, vt dictum eſt, religio: ea iungit animos: iunctoſque continet, itaque decreta Dei altiſſime ipſis inſigantur oportet.

Multis modis id conficitur. Eſt enim opus cooperarijs, numero multis ſed fidelibus, qui ſacra ſcriptura inſigniter imbuti, & inculpata vitæ ratione exorbitantes ouiculas in veram ſemitam, apertiſſimaq; cœleſtis veritatis paſcua reducant. Verbis exprimi non poteſt, quantum huc conferant ſcholæ: quæ & doctis Magiſtris liberalium artium, honeſtiſque exercitijs, quæ infidelium filijs iucunda quaſi palæſtra eſſent, ad erudiendam iuuentutem abundant. Sic enim parentes vna cum liberis in veram viam perducuntur. Parentes quidem ob egregia documenta & exempla, quæ tenellis pectuſculis inculcantur, & imprimuntur. Hinc memoriæ proditum eſt, Sertorium, quod non tantũ magiſtros eruditione conſpicuos aluit, ſed etiam ſtudioſe obſeruauit, quo tenella ætas ſtatim à teneris vnguiculis honeſte

&

& dextre informaretur, magnam gratiam apud Portugalenses iniuisse. Liberi vero ipsorum facilius, quando nimirum beneficio scholarum ab ineunte ætate, seminaria Christianæ pietatis sacrarumque virtutum imbibunt. Hac causa inflammati Reges Portugalenses (præcipue Iohannes III.) numero multa collegia fundarunt, vbi magna frequentia studiosæ iuuentutis, varijs ex locis eo confluentis, sub Iesuitarum disciplina ingeniosissime instituitur.

Vnde profecto insignis industria Iesuitarum, qua tam in Germania quam etiam in America, adeoque nouis Insulis, fidem Romanam mirifice propagarunt, satis elucet. Siquidem Germaniæ vrbes, vbi quidem intromissi ac tolerati sunt, in fide hucusque confirmarunt. Brasiliam incredibili celeritate à religione gentilitia abstraxerunt. Idem etiam hactenus præstiterunt & adhuc hodie præstant in noua Hispania atque Insulis Peru, conuersosque in puluere scholastico quotidie exercent. Gens enim illa, quæ principio sine pleniore verbi diuini cognitione baptisata est, scholarum beneficio, & liberorum institutione, in fide tanquam renouatur, & ad sacra deuotius accenditur.

Maxime vero hic elaborandum est, vt artium & scholarum Magistri vitæ innocentia discipulis præeant, neque malo exemplo vllum offendant: vt ipsorum eruditio, quæ excellere debet, cum dono continentiæ & modestiæ sit coniuncta, omnique auaritiæ suspicione vacua. Libidines enim & immoderatus amor habendi

sunt

sunt præsentissima pestis bonorum morum, infestissimumque impedimendum spiritualis politię. Maximum itaque ornamentum est boni principis abundare viris multiiuga eruditione excultissimis, qui iuuenilem ætatē dextre informare possint. Præterea etiam stipatum esse peritis verbi diuini ministris, qui insigni dono concionandi sint præditi, auditorum animos rite informent & diuina mysteria nostræ salutis, quæ sacra scriptura continentur, ad normam & præscriptum expressi verbi enucleare norint.

Quo autem sanctissimę Dei leges altius animis auditorum insculpantur, immunitates nonnullæ, ę quibus honores & vtilitates captari queant, cōcedendæ sunt. Liceat nimirum arma gerere, militare, magistratu defungi, ab omnib. aut aliquot saltem grauaminib. detur immunitas, & id generis alia, quæ ratione temporis & loci nonnunquā mutare conuenit. Constantinus de Braganza, regis Portugalensis vicarius in India, dum erga baptisatos & Christianæ fidei initiatos beneuolus esset, diuina dogmata in prędictis locis incredibiliter propagauit. Silentio hoc in loco prætereunda non est pia æmulatio imperatoris Iustiniani, qui, vt Euagrius meminit, Herulos argento ad fidem Christianam adduxit: eadem ratione multi Iudæi ab imperatore Leone VI. ad veram fidem conuersi sunt.

CAPVT III

De infidelibus, qui veram fidem admittere nolunt, quomodo tractandi.

Postea-

POSTEAQVAM appetitus carnis, cui infideles promte obtemperant, διὰ διαπασῶν vt aiunt, spiritui Euangelij contradicit, plerunque euenit, infideles ceu Turcos aliosque tam obstinato, tam indurato corde esse, vt omnino ab admonitionibus salutaribus abhorreant, easque in vniuersum respuant.

Magna itaque (siquidem pacem Euangelij ab angelis annũciatam & à Christo saluatore nostro de cœlo delatam bello mutant) vesania atq; dementia haberetur, velle eorum opera in Reip. administratione vti. Quamobrem sicco pede prętereundum id non est, ne quid agas, dubites.

Præsentissimum autem pharmacon, quo & alia mala extinguuntur, eiusmodi hominib. propinari potest, si principijs obstemus, id est, si in primo conflictu, qui solet esse asperrimus, contrarias partes fortiter defendamus, adhibitis deinde pręceptionibus, quas supra inculcauimus. Sin & hic oleum & operam perdideris, neq; vlla spes de illis conuertendis & Reip. nostræ accommodandis subsit, est vt consilio, quod Terentius Varro cum Hostilio communicauit, vtamur. Toscanos, inquit, in pace & obedientia conseruabis, si omnes virium neruos illis incidas, vt, quam maxime velint, irritus tamen & vanus esset conatus. Triplici autẽ ratione hoc confieri potest. Prima, tumidos illorũ spiritus frangendo: altera, omni potentia & viribus exhauriendo: vltima denique, omnibus modis illorum cõuenticula, vbi consultent, dirimendo. Seditionib. n. præbet ortũ hominũ animositas siue cõfidentia, potentia aut multitudo.

CAPVT IV.

Qua ratione rebellium animus frangendus, & quasi in desperationem sit adigendus.

NOSTRO instituto plurimũ conducit, rebelles omnib. illis, quæ animum adiicere & erigere possunt, priuari, ceu sunt nobilitatis, imaginumq́; ac sanguinis prerogatiua, equorũ vsus, quo iam pridẽ Christianis Turcæ interdixerunt: arma eorumque exexcitatio, quibus Diocletianus alijque Ecclesiæ Christi persecutores, fideles, & Theodoricus, rex Gotthorum, Italos arcebant.

Adimendus est omnis magistratus: abstineant vestitu lauto & pretioso: vili & abiecto tantum vtantur. Si enim aliud hominum animos, certe pannosus & cõtemtus vestitus abijcit. Hinc Christianis Ottomanni non permittunt candida redimicula gerere. Quid quod Saraceni etiam nomen Persarum sustulerunt, eo, ne nominis appellatio pristinam fortitudinem refricaret, & ad rebellandum moueret. Gulielmus dux Normandiæ deuicto regno Anglico, vt victis adimeret animum, omnes magistratus abdicauit, præscriptis legibus lingua Normandica: hinc vt commonefierent esse translatum sceptrum, & cum legibus & lingua pariter omnia mutanda.

Nec ab re erit, grauissimis oneribus alijsque grauaminibus eos premere, pressos macerare, vt à Pharaone domitos Iudæos legimus: aut abie-

ctis & contemtis muneribus præficere, vt Iudæi Gabaonitas & Romani Calabreses; aut alijs laboribus, agriculturæ nimirum, artibusque illiberalibus destinare. Agricultura enim in agris eos retinet, reique familiari intentos: animumque altius sapere, aut sublimiora meditari non sinit. Recte itaque Cimon sacramento militari reliquos Græcos liberauit: quo occupati rusticis laboribus paulatim regnandi cupiditatem abijcerent: interim rectissime fecit, ciues suos terra mariq; armorum vsus edocendo.

Artium mechanicarum hæ sunt proprietates, vt suos cultores astringant officinis, ibique rationem victus quærere suadeant. Cumque è re sit mechanicorum, laborem suum vigere, non possunt non amare & iurare Reipubl. tranquillitatem. Hinc mercimonia, hinc negotiationes florent: hinc in emporijs pacem non tam optari quam amari videmus.

Præter hæc tyrannorum restat inuentum: ij liberos eorum, à quibus rebellionem metuebant, delicate & effœminate educari curabant: id quod Dion Halicarnassæus Aristodemo tyranno Cumano adscribit. Nam ne in trucidatorum filijs, patrum vulnera recrudescerent, callide illorum virtutem eludere conatus est, dum vsque ad annum vicesimum delicatissime fœminarumque more educari eos iussit. Tunica præterea vaga longaque, ad talos vsque demissa vti, crispis & prolixis capillis esse, & coronas serteas gerere: facies vero fucatis pi-

gmentis illita delicatiores & molliores, quam natura erant, reddebat: in gynæceo nutriebantur, vt & moribus & animo fœminas adæquarent. Ac quemadmodum Circe, vt à Poëtis traditur, venefico suo poculo homines in bruta subito trãsformauit; ita huic tyranno adolescentulos in mulieres immutare, animus fuit.

Imprudens vero fuit & stultum tyranni factũ: siquidem masculis in fœminas abeuntibus mulieribus ansa dabatur officia virilia tractandi. Itaque pro colo & acu (quæ masculis relinquebant) arreptis armis indignum tyranni facinus vindicarunt: id quod Aristodemus tandem etiam, plus quam vellet, sensit. Accedit huc Musices studium: vt enim blanda mollis & delicata est, ità quoque animos hominum exculpit. Itaque prisci illi Arcades, quod ex asperiore soli habitu incolæ feros quoque & agrestes mores contraxerant, introducta Musica ab innata illa feritate auocatos sensim ad mansuetius vitæ morumque genus abduxere. Mollitiem autem maximam præ se ferunt cantiones quieti & septimi toni: ideoque à Lydis & Ionibus, qui otio & voluptatibus diffluebant, olim præcipue frequentatæ: at Aristoteli, qui in lib. de Rep. primum tonum, vtpote masculis dignum restituit, improbatæ ab eoq; interdictæ.

Cæterum ne Musicam Aristoteles à Rep. sua omnino exterminasse putetur, idẽ in Politicis, Musicam ad otiũ animi mentisq; quietẽ in omni vitę statu plurimum conferre ideoq; necessariã esse aperte affirmat. Etsi enim quidam ex Aristotele astrue-

astruere conantur, Musicā neq; necessariam neq; vtilem esse, ad quod confirmandū sententiā Aristotelis allegant, Quocirca, inquientis, musicam maiores nostri inter disciplinas numerarunt, non quod sit necessaria, nihil enim tale habet, neque quod sit vtilis. Aristoteles tamen ipse se in sequētibus explicat, nempe quod non sit vtilis aut necessaria, vt aliæ literæ, ad lucrandam pecuniam, aut rem familiarem destinatæ; quasi diceret, Musica est vtilis & necessaria, non tamen vt aliæ artes, quæ suum opus & quæstum habent. Tempus autem me deficeret, si de antiquitate, dignitate, vsu ac necessitate musicæ, quæ velim, hoc loco scriberem. Itaq; laconica breuitate eius laudē perstringam. Quod itaq; primo ad Musicam naturalē (quæ vulgo mundana nominatur) attinet, ea partes mundi omnes & singulas respicit, in quibus est admirabilis quædam harmonia & concordia; vnde Pythagoras & Plato in motu cœlestium corporum Musicam posuerunt, & sane non solum in diuinis illis sphæris ad numeros & proportiones perpetuo rotatis, sed etiam in elementis, maxime autem in partibus humanis, adeoq; in animi potentijs canentium, veluti chorus visq; tota musices inesse videtur. Est enim anima (definiente Boëtio) veluti dulcissima naturæ cythara potentijs suis tanquam neruis ac fidib. compacta. Quid hic dicam de philomelis? de alaudis? de alijs sexcentis auium generibus, quas non industria, sed ipsa natura Musicam edocuit? Qui ergo Musicam contemnit, lapis non homo est, degener & spurius non naturæ filius, vt olim Æteas ille fuit,

qui magis equos hinnientes aut balantes oues audire quam homines canentes peroptauit. Quid quod vere Deus omnipotens (in quo præter concentum nihil inest) hanc quoque harmoniam dedit, quæ Musica vocalis dicitur vocumque concentu perficitur, qui linguam & vocem finxit, qui matres infantulos canendo placare docuit, qui angelos Gloriam in excelsis cātantes misit, qui cantatores in templo suo collocari iussit. Amphionem, Orpheum, Orionē, Timotheū aliosq; infinitos laudatissimos viros hic nō inducam, qui Deū mouisse, infernos spiritus lenijsse, lapides & syluas traxisse vi musices dicūtur. Cātauit Dauid, Elisæus à Psalte coram se canēte ad prophetandū excitatur. Deus Psalmis & hymnis se coli & honorari iussit. Musica porro instrumentalis organis ac instrumentis suauiter sonantibus constituitur. Quanta vero vis huius generis sit, Orphei lyra, Hectoris tuba, Cythara Dauidis mirifice & aperte docent. Est insuper & alia species Musices, quæ mixta dicitur, quæ vel ex omnibus vel ex pluribus vocibus ac instrumentis inter se coniunctis constat; in hac est tam incredibile mouendi sensus, mentisque artificium, vt plane mentiar, si non affirmem, hoc genus artis omnem scientiam sui delectatione superare. Fessa etenim corporis membra reficit, spiritus attonitos viuaciores reddit, vires sepultas excitat, ipsumque animum deiectum mirifice erigit & confirmat. Quid multis? Negociorum tœdium musica lenitur, musica in pace Dei numen colitur: musica in bello hostis furor frangitur: nulla ergo est pars

vitæ,

vitæ, siue in otio siue in negotio, siue in pace siue in bello, quæ musicæ vsu non reficitur. Quid quod Musica sanitatem conseruat, morbos pellit, malos dæmonas fugat, amicitias gignit, sensus ad obedientiam mentis, mentem ad Deum trahit. Nulla igitur ars est excellentior aut diuinior quam Musica. Non tamen hic intelligo mollem & effœminatam illam symphoniam, qua vagabundi tibicines ad illecebras vtuntur: sed grauem & diuinam eam, quæ cum anima humana proportionem habet, quæque nos nostrosque sensus & affectus à terra ad cælum, à vanitate ad virtutem, ab inani strepitu mortalium ad gloriosum chorum cælestium spirituum, ab hoc indiuisibili puncto temporis ad infinitam circumferentiam numinis possit allicere, possit auocare. Nec homo audit musicam vt leo, sed de ea iudicat & distinguit, eiusdemque nutu & quasi instinctu ad virtutis studium & amorem ducitur. Atque vt ex alijs obiectis sensus exteriores pulsantibus phantasmata quædam in occultis potentijs animi imprimuntur, quibus tanquam formis ac imaginibus mens ipsa depingitur efficiturque sciens: ita chordæ musicæ & concentus ab auribus ad intellectum, ab intellectu ad voluntatem transfusi in animo mirificos affectus fructusque mirabiles virtutis pariunt, quibus homo iustus, sapiens & beatus redditur. Talis autem est grauis & diuina illa Musica, oraculis plena, Dorica nominata, illa enim potissimum animum ad studium sapientiæ ac veræ pietatis trahit. Hac olim in Synagogis

Ethnici, hac nunc in Ecclesijs Christiani vtuntur: est enim in ea quædam cœlestis harmoniæ imitatio, qua veluti dulci & salutari medicina animi morbi curantur, dissipantur vitia, minuuntur curæ, ros gratiæ diuinæ sensim ac pedetentim instillatur, vt Augustinus asserit, qui Augustinus ad lacrymas & fletum voce & harmonia dulciter cantantis Ecclesiæ se sępe motum fuisse confitetur.

Cęterum est quoddam genus hominum in hac ætate nimis proteruum, & (vt ita loqar) stoice superstitiosum, quod omnē musices vsum in tribunali suo vanissime condemnat: prætexunt hi nescio quam causam summæ pietatis, nempe vt Deus ab hominibus distincte cum intellectu, & non confuse graculorum more adoretur; quod sane fieri, vt aiunt, non potest, si in templo, vt in theatro, cantibus ac instrumentis concertemus. Deus, inquiunt, fistulosis organis & lyris neruouosis non placatur; delirant ergo qui ijs vtuntur. Hinc sæpe vrgent illud, quod antiquitas dedit:

Non vox sed votum, non cordula musica sed cor,
Non clamans sed amans cantat in aure Dei.

Vtinam votum, cor, amorem Deo isti persoluerent, tum quidē vox, cordula & clamor omnino non deficerēt. Fateor equidem id verū esse, quod Cassidorus scribit: Non solū cantantes sed intelligentes psallere debemus. Id quoq; optandum est, quod patres in Concilio 4. Carthaginensi præceperunt: Vide, inquiunt, vt quod ore cantas, corde credas, & q̄ corde credis, opere & vita comprobes. Rationē diu⁹ Augustinus addit, Bene, inquit, psal-

psallere & male viuere est Deo odiosum. Sed qd? An hinc concludis, Musicam omnino à templis exterminandam esse? Hoc est arma militibus tollere, qui artificiose nõ pugnant. Etsi enim instrumenta Musices syllabice non loquantur, musice tamen ferentes sonum pios affectus mouent. Quid sæpius hic de Musica in templo Salomonis, de Dauidis cythara & cymbalis bene sonantibus dicerem? Qui de hac re dubitant, legant Augustinum in præfatione, quam in psalmos scripsit, & alios plures, inprimis vero Eusebium lib. 4. de vita Constantini, & decretum totius Ecclesiæ (de quo Euseb. lib. 7. cap. 24.) contra Paulum Samosatenum hæreticum, quod psalmos & cantus, qui ad honorem Christi decantari solebant, tanquam à viris recentioris memoriæ editos exploserit.

Porro non iniuria etiam quærat aliquis, anne prouectioribus quoque ætate praxis huius artis conueniat? Sunt enim Aristarchi quidam, qui actum & opus Musices homines sordidos & illiberales efficere ineptissime dicunt, qui Sardanapalum mollem, Neronem tyrannum, Alexandrum insolentem, Homerum insanum, furiosum Herculem, Paridem adulterum ex opere praxiq; Musices factos esse censent. Habuerunt hi quidem omnes suas lyras, multaque & varia instrumenta Musices; sed negamus lyram, ad quam cantabat Nero, causam fuisse cur Romam incenderit; negamus cytharam, quam Paris tractabat, causam fuisse cur Helenam sustulerit; negamus, inquam, vocem aut instrumentum causam omnino esse, cur isti aut alij quicunque insani, furiosi, adulteri,

aut quouis alio modo flagitiosi fiant: ineptũ sane est mentis labem in artis vsum vertere, vel ꝓpter scelus hominis splēdorem artis tollere. Fateamur enim quod isti (vt hodie nimis multi) fuerint abusi ad morum licentiam hac diuina scientia, estne igitur venerabilis eiusdem vsus tollēdus? an inde cōcludes, omnes sordidos & illiberales effici, qui fides & neruos pulsant, aut consorti vocum concentu ad numeros & modos cantant? hoc est gladium Dauidi negare, quia gladio Saulus seipsum transfixit, vsumque rei eximiæ tollere, quia pessimi homines eadem abutũtur. Quid ergo? an senibus decorum esse putas? si Musicis instrumentis digitos admoueant? si in choro contendant? si vociferentur? Ad id respondet Aristoteles, pueris & adolescentibus tractationem, viris vero & senioribus iudicium huius artis conuenire. Possunt itaque senes aut recreationis causá ad solatium vitę, aut causa contemplationis ad cultũ Dei hanc artem exercere, non tamen vt pueri & adolescentes in foro, theatro, ludo; sed vt decet grandiores, in domo, in musæo, in templo, in quibus hymnos Deo canere, & dulcissima pietatis instrumenta tractare senili ętati conuenit. Hinc, vt opinor, Socrates in sua senectute hanc artem didicit, vt Patricius scribit; hinc Epaminondas senex lyram pulsare non recusauit; vana enim non sunt quæ sunt honesta, indecora non sunt quæ ad diuinos vsus destinantur. Imo Socrates apud Platonem tanti æstimat Musicen, vt auderet dicere, mutationem musices aut defectionem Reip. maxime periculosam esse, perinde ac si diceret, ciuium fortunam,

tunam, bellum, pacem, virtutem totam vitæq; rationem quodammodo à fidibus dependere. Hinc Themistocles, cum in epulis recusaret lyram, habitus est indoctior. Quid multis? tanti fecerunt maiores nostri hanc praxin artis, vt indignos, vita, luce, ciuitate putarent, qui lyram aut cõtemnere vt Æteas; aut mutare, vt Timotheus; aut ignorare, vt Themistocles; videbantur. Eccur ergo non probamus, cur non amplectimur Musicam? dat quietem, si simus fessi; mores, si simus mali; sapiẽtiam, si simus ignari; libertatem ab affectibus, si simus scelerib. mancipati; defessos enim recreat, flagitiosos corrigit, ignaros docet, otiosos & segnes ad studiũ pietatis trahit. Huius auctor Deus est, materia melos est, custos homo est, gloria Christi finis est. Stoici ergo sumus si recusemus, Epicurei, si condemnemus. Tubal Adami filius, Miriam Aaronis soror aliæq; mulieres cum tympanis, Anna mater Samuelis, Debora, Dauid, & alij infiniti Deum musice laudarunt. Patriarchæ, prophetæ, angeli ipsi, patres & doctores renascẽtis ecclesiæ cecinerunt, artemq; diuinã hanc exẽplo, voce atq; præcepto cõmendarunt. Musicam ergo vt canonicã artẽ recipiamus & amplexemur.

CAPVT V.

An artes liberales ad bellicarum rerum administrationem aliquid conferant?

PLACET nunc, quoniam de educatione, cuius nobilissima pars in artibus liberalioribus sita est, hoc loco disquirere, quid & quantum artes liberales rebus militarib. prosint. Eum in finem, vt princeps, an sint edisçen-

ediſcendæ necne, honeſtæ cognitu, ac permittendæ ſubditis, an contra, conſtanter queat iudicare.

Duo vero pręmitto, quæ fundamenti vice ſunto: nimirum, duo liberalibus artibus ineſſe, quæ bellicæ fortitudini ſint contraria. Primum enim ſui ſtudioſos Muſæ adeo à cæteris rebus gerendis abſtrahunt, vt omnib. deſpectis quaſi toti in ſtudia abſorpti videantur. Argumento eſt Archimedes, qui dum à Romanis Syracuſæ occuparentur, & diriperentur, profundiſſimis ſpeculationibus immerſus nulla prælia, nullos tumultus exaudiuit, quaſi ad ſe communis calamitas nihil ſpectaret, priusq; enſem hoſtilem in ceruice quam hoſtium irruptionem atque vrbis expugnationem ſenſit. Secundo, alacritate pulſa triſtitiam & melancholiam incutiunt: vt & Ariſtoteles & perpetua rerum ſeries ſatis commonſtrat. Ecquis vero triſtitiam alacritati animi, quam arma requirunt, contrariam eſſe non ignorat?

Quod ad primum Muſarum effectum attinet; audiatur Cato: qui tum Romanos Rempublicã perdidiſſe aſſerebat, cum primum Græcæ linguæ & artibus operam dediſſent. Idem, cum olim oratores quidam, quorum numero tres erant, frequensque auditorium iuuenum habebant, Romam veniſſent, ſenatui ſuadet, propediem Athenas eſſe remittendos, ne flos iuuentutis Romanæ liberalibus artibus ineſcatus rei bellicæ fieret negligentior. Gotthi, Muſarum ſtudio homines animo abiecto & bellis inhabiliores reddi, animaduertentes, libros Græcos, quorum magnam copiam penes ſe habebant Vulcano deſtinarunt.

Poſte-

Poſterior ſtudiorum natura Gallis (præſertim nobilibus) qui natura ſunt læti & alacres, Muſarum contemtum peperit. Vnde Ludouicus XI. rex Galliæ, vir alioquin gubernandi peritiſſimus, ab omni literarum ſtudio filium Carolum remouendum duxit, modo id, quod vulgo fertur, didiciſſet, *Qui neſcit diſſimulare, neſcit regnare.* Sed quã prudenter fecerit, in ſequentibus patebit.

Contra vero ſunt etiam aliæ virtutes artium liberalium, quæ maximi ſunt momenti, & rei militari accommodatiſſimæ. Quarum prima eſt, quod earum cultores prudentiores reddit, cõſilia acuit, ad perfectionem promouet. Altera eſt, quod deſiderio laudis & virtutis accendit.

His itaque præſuppoſitis propoſitum problema in præſenti diſcutiendum ſumam, artibus humanioribus non tantum multum dignitatis & ornamenti belli ducibus accedere, ſed etiam ſcitu fere neceſſarias eſſe demonſtraturus. Viſum enim, vt ita dicam, perſpicacem reddunt, ingeniũ acuunt, & à ratione diſcedere non patiuntur: excitant, & ad honorum laudiſque cupiditatem extimulãt: tam prudentem quã fortem reddunt. Prudentia vero cum fortitudine in homine coniuncta ad ſummam rei bellicæ peritiam & gloriã via quaſi præparata facilime ipſum deducit.

Tanta literarum cognitione floruit Alexander Magnus & Iulius Cæſar, vt dubites, an artes liberales, an res bellis geſtæ, plus gloriæ eorum exiſtimationi adiecerint. Omitto Hannibalem, omitto Scipionem, quorum vterq; ſummam artium cognitionem cum rei bellicæ peritia adæquauit.

Vnde

Vnde, cum Iulius Cæsar Pompeium in Pharsalicis campis vicisset, inter alios honores à senatu illi decretos hi fuere, vt currus ipsi aduersum Iouem spectans in Capitolio collocaretur. Ipse quoque super imaginem orbis terrarum positus statueretur cum hac inscriptione: SEMIDEVS EST. Ob eam causam haud dubie in heroicis Gabrielis Simeonis symbolis depingitur stans super globum mundi, sinistra tenens librum, dextra gladium, cum hac inscriptione: EX VTROQVE CÆSAR. Qua pictura demonstratur, his duobus, armis videlicet & literis Cæsarem imperium acquisiuisse, & acquisitum conseruasse. Qua de re etiam extat lex Seruij Tullij sexti regis Romanorum, qua continetur, non solum armis & scientia belli, sed & consiliis artibusque pacis Rempublicam consistere. Atque huc sine dubio respexit Iustinianus imperator in principio suarum institutionum iuris, vbi orditur: Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiã legibus armatam esse oportet, vt vtrumq; tempus & bellorum & pacis recte possit gubernare, & princeps Romanus non solum in hostilibus præliis victor existat, sed etiam per legitimos tramites calumniantium calamitates expellat.

Diserte autem dixi Musas belli ducibus fere necessarias esse: arguens, vtilissimas quidem, non tamen ita necessarias, vt sine ijs bonus miles esse non possit. Multi enim extitere duces, qui literarum prorsus rudes nihilominus summam in gerendis bellis scientiam consecuti sunt: aut inge-

nij

nij bonitate, aut longo rerum vsu. Plenius hoc Manlij, Decij, Mariani, Diocletianus, Seuerus, alijque imperatores probant.

Quæ vero principi deligendæ sint artes, quando supra memoraui, hic supersedeo. Quod vero ad milites gregarios attinet, ingenue fateor, militi artium scientiam neque prodesse, neque necessariam illis esse. Præcipua enim militis virtus est obedire: & iussa imperatoris expedite exequi: Artes vero expoliunt iudicium, iuuant consilia, quibus soli duci opus est. Principis enim vt est vigilare, vt cęteri dormiant, ita perspicacis visus esse, vt alij minori cum periculo cœcutire possint. Sic Heluetios populum crudum & rudem, artiumq; liberalium contemtorem, in armis vbique versatissimos fuisse constat: quod idem etiam de Germanis, Vngaris, & Ianizaris dici potest. Imperator Iulianus subdola calliditate ecclesiam Christi conculcaturus, scholas (ex quibus multi sapientes tanquam ex equo Troiano prodirent,) studiorumque exercitia sustulit.

CAPVT VI.

Quomodo rebellium vires frangi & discuti debeant.

SÆPISSIME animum colligunt homines alioquin nauci ac fere triobolarij, seditionesque cient, quoties potentiam nescio quam somniant: itaque magna industria præuertendi ipsorum conatus, labefactandæ vires, potentiaque adimenda.

Maxi-

Maxima autem fiducia ponitur in robore iuuenum, aut armatura: quæ aut animata: cui annumerantur equi & elephanti: aut inanimata: ceu arma, quibus nostra tuemur, aut alios repellimus: apparatus bellicus & tormeta terra mariq; : commeatus, munitiones, arces, quas aut natura, aut ars humana ohfirmauit: & principale illud medium, quo omnia facile confici possunt, nimirum, pecunia. Omnibus hisce exuendi rebelles, imo omni occasione illa comparandi, priuandi sunt.

Iuuentus atque adeo omnes, quorum opera & cõsilijs iuuari possent, commodius auelli ab ipsis nequeunt, quam cum princeps ipse eos ad se pertrahit, pertractosque ita, secum retinet suisq; munijs accommodat. Quoties Cæsar vrbem occupauit siue vi siue deditione, prima hæc erat ipsius postulatio atque mandatũ, vt omnia arma, equos atque etiam obsides, quos ex optimis quibusque atq; ex omni iuuentutis robore ipse delegit atq; segregauit, sibi exhiberent. Sic omni robore consilioque vrbes à se expugnatas nudauit.

Idem infestis copijs Britanniam inuasurus ferocissimis & robustissimis de nobilitate Gallica secum abductis, non tantum illorum fidem probauit, sed mire suas copias confirmauit. Imperator Heraclitus, ne frænis laxatis Saraceni & Arabes imperij iugum excuterent, quatuor millia, tãquam stipendia mererent, illis subtraxit. Nemo vero, vt opinor, vnquam cautius sibi prospexit de fide subditorum, quam Turcicus tyrannus, dum Christianorum liberos, vt supra ostendimus, abreptos omni robore ac viribus Christianos nudat atq; ad se transfert.

Arma

Arma autem non tantum illis adimuntur, vſu eorum interdicto: verum etiam materia, ex qua cudi ſolent, imo ipſa cudendi ars. Magna enim vbi populi eſt frequentia, materiæque (modo adſint artifices) copia præſto eſt, facile tunc arma vſui accommoda parari poſſunt. Teſtatur hoc Carthaginenſium obſidio. Callido quidem inuento Carthaginenſes omni armatura, omnique claſſe bellica à Romanis priuati: nihilominus vrgente neceſſitate artifices, quorum numero bene multi erant, omni collecta materia, præter ſpicula, pila, miſſilia, confecerunt centum clypeos, trecentosq; gladios; imo, deficiente cannabe, funes ex mulierum capillis nectebant, deficientibus lignis ædes demoliti naues ſibi extruebant.

Inconſultum eſt, eos ferri illis in locis, quæ aut iam munita ſunt, aut breui muniri poſſunt. Cum Romani Ligures Apuanos ob aſperam & natura munitam regionem, quam incolebant, quæque ipſis magnam ſæpe confidentiam pepererat, & non raro ad ſeditionem commouerat, coercere non poſſent, à montibus abductos, in terram planam & apertam tranſtulerunt. Iidem, Carthaginenſes ſæpe ſeditiones cõcitantes, vt mari relicto in continentem mediterraneam concederent, coegerunt. Vt compeſceret piratas Pompeius, de mari in aridum eos tranſtulit. Cato Celtiberos & Paulus Æmylius Albanenſiũ vrbes euertit. Vitiſa rex Gothorum ſeditionem metuens, vrbiũ mœnia, exceptis Lugduno & Toleto, diruit. Alij ſeditioſos aliorſum amandarunt.

 Im-

Imperator Probus domito insigni illo prædone Palfurio in Pamphilia & Isauria, prædonumq; turba eiecta animaduertens, terram illam execrandi illius hominum generis quasi natura feracem esse: Video, inquit, hic citius prædones quã prædonum traduces extirpari posse. Eam ob causam militibus veteranis regendam dedit: hac tamen lege, vt filios iam octodecim annos natos Romanis committerent: quo armis tractandis potius quam prædationibus assuefierent.

Imperator Aurelianus animaduertens Dacos qui hodie Valachi, Moldaui, Transyluani sunt, ac citra Danubium habitant, Romani imperij impatientes esse, citeriorem terram habitandam dedit.

Carolus Magnus imperator frequentibus Saxonum motibus irritatus integram fere familiarum myriadem eo transtulit, vbi nostro seculo Brabantini & Flamingi, qui descendunt ex illis, habitant.

Pecuniarum possessio, quæ hodie summæ potentiæ ac virium neruus est, facile præripi potest per vsitatos census & tributa: verum quia hoc in casu principes iamdudum lynce perspicaciores sunt, ad alia transcendo.

CAPVT VII.

Quomodo rebellium conuenticula impediantur.

VT maxime desudet princeps in frangendis viribus & animis rebellium: nõ tamen animus vnquam ipsis deerit, dum

dum copia est conueniundi & conferendi. Hic enim verissimum fit illud:

Iamq; faces & saxa volant, Furor arma ministrat.

Conuenticula certe illis hominibus maximos addunt animos, vbi sæpe vnius audacia cæteros omnes accendit, aut vnus aliquis ex sermonibus, qui in consultationibus illis habentur, animosior redditus, fit audaculus, atque in perniciem principis deplorata quadam audacia non clandestine amplius, sed aperte aliquid machinatur. Augustus imperator seditiones metuens, satellitium suum intra Romæ mœnia tantum è tribus cohortibus constare volebat: ædes proprias omnino ijs denegans, ne capitibus collatis ferocirent: cæteras cohortes extra vrbem in finitimis oppidis & munimentis detinebat.

Contra vero Seianus sub imperatore Tiberio prætoriarum cohortum dux factus maioris potentiæ cupiditate, existimationem nominis & præfecturæ amplificaturus, cohortes hinc inde dispersas vnum in locum coegit, persuadens sibi fore, vt coniunctæ animosiores factæ omnibus sui terrorem incuterent. Res sane ad Reipublicæ labefactationem valde accommoda, siquidem eo superbiæ & inobedientiæ tãdem deuenerunt, vt etiam senatusconsulta fastidirent. Consimili exemplo tres illæ legiones, (quæ Tiberio Rempublicam capessere incipiente seditiones in Vngaria mouerunt,) coire & ex tribus vnam legionem conflare, quo & animus præsentior, & robur firmius esset, conatæ sunt.

qui magis equos hinnientes aut balantes oues audire quam homines canentes peroptauit. Quid quod vere Deus omnipotens (in quo præter concentum nihil inest) hanc quoque harmoniam dedit, quæ Musica vocalis dicitur vocumque concentu perficitur, qui linguam & vocem finxit, qui matres infantulos canendo placare docuit, qui angelos Gloriam in excelsis cātantes misit, qui cantatores in templo suo collocari iussit. Amphionem, Orpheum, Orionē, Timotheū aliosq; infinitos laudatissimos viros hic nō inducam, qui Deū mouisse, infernos spiritus leniisse, lapides & syluas traxisse vi musices dicūtur. Cātauit Dauid. Elisæus à Psalte coram se canēte ad prophetandū excitatur. Deus Psalmis & hymnis se coli & honorari iussit. Musica porro instrumentalis organis ac instrumentis suauiter sonantibus constituitur. Quanta vero vis huius generis sit, Orphei lyra, Hectoris tuba, Cythara Dauidis mirifice & aperte docent. Est insuper & alia species Musices, quæ mixta dicitur, quæ vel ex omnibus vel ex pluribus vocibus ac instrumentis inter se coniunctis constat; in hac est tam incredibile mouendi sensus, mentisque artificium, vt plane mentiar, si non affirmem, hoc genus artis omnem scientiam sui delectatione superare. Fessa etenim corporis membra reficit, spiritus attonitos viuaciores reddit, vires sepultas excitat, ipsumque animum deiectum mirifice erigit & confirmat. Quid multis? Negociorum tædium musica lenitur, musica in pace Dei numen colitur: musica in bello hostis furor frangitur: nulla ergo est pars vitæ,

vitæ, siue in otio siue in negotio, siue in pace siue in bello, quæ musicæ vsu non reficitur. Quid quod Musica sanitatem conseruat, morbos pellit, malos dæmonas fugat, amicitias gignit, sensus ad obedientiam mentis, mentem ad Deum trahit. Nulla igitur ars est excellentior aut diuinior quam Musica. Non tamen hic intelligo mollem & effœminatam illam symphoniam, qua vagabundi tibicines ad illecebras vtuntur: sed grauem & diuinam eam, quæ cum anima humana proportionem habet, quæque nos nostrosque sensus & affectus à terra ad cælum, à vanitate ad virtutem, ab inani strepitu mortalium ad gloriosum chorum cælestium spirituum, ab hoc indiuisibili puncto temporis ad infinitam circumferentiam numinis possit allicere, possit auocare. Nec homo audit musicam vt leo, sed de ea iudicat & distinguit, eiusdemque nutu & quasi instinctu ad virtutis studium & amorem ducitur. Atque vt ex alijs obiectis sensus exteriores pulsantibus phantasmata quædam in occultis potentijs animi imprimuntur, quibus tanquam formis ac imaginibus mens ipsa depingitur efficiturque sciens: ita chordæ musicæ & concentus ab auribus ad intellectum, ab intellectu ad voluntatem transfusi in animo mirificos affectus fructusque mirabiles virtutis pariunt, quibus homo iustus, sapiens & beatus redditur. Talis autem est grauis & diuina illa Musica, oraculis plena, Dorica nominata, illa enim potissimum animum ad studium sapientiæ ac veræ pietatis trahit. Hac olim in Synagogis

psallere & male viuere est Deo odiosum. Sed q.d? An hinc concludis, Musicam omnino à templis exterminandam esse? Hoc est arma militibus tollere, qui artificiose nō pugnant. Etsi enim instrumenta Musices syllabice non loquantur, musice tamen ferentes sonum pios affectus mouent. Quid sæpius hic de Musica in templo Salomonis, de Dauidis cythara & cymbalis bene sonantibus dicerem? Qui de hac re dubitant, legant Augustinum in præfatione, quam in psalmos scripsit, & alios plures, inprimis vero Eusebium lib. 4. de vita Constantini, & decretum totius Ecclesiæ (de quo Euseb. lib. 7. cap. 24.) contra Paulum Samosatenum hæreticum, quod psalmos & cantus, qui ad honorem Christi decantari solebant, tanquam à viris recentioris memoriæ editos exploserit.

Porro non iniuria etiam quærat aliquis, anne prouectioribus quoque ætate praxis huius artis conueniat? Sunt enim Aristarchi quidam, qui actum & opus Musices homines sordidos & illiberales efficere ineptissime dicunt, qui Sardanapalum mollem, Neronem tyrannum, Alexandrum insolentem, Homerum insanum, furiosum Herculem, Paridem adulterum ex opere praxiq; Musices factos esse censent. Habuerunt hi quidem omnes suas lyras, multaque & varia instrumenta Musices; sed negamus lyram, ad quam cantabat Nero, causam fuisse cur Romam incenderit; negamus cytharam, quam Paris tractabat, causam fuisse cur Helenam sustulerit; negamus, inquam, vocem aut instrumentum causam omnino esse, cur isti aut alij quicunque insani, furiosi, adulteri,

aut quouis alio modo flagitiosi fiant: ineptũ sane est mentis labem in artis vsum vertere, vel ꝓpter scelus hominis splẽdorem artis tollere. Fateamur enim quod isti (vt hodie nimis multi) fuerint abusi ad morum licentiam hac diuina scientia, estne igitur venerabilis eiusdem vsus tollẽdus? an inde cõcludes, omnes sordidos & illiberales effici, qui fides & neruos pulsant, aut consorti vocum concentu ad numeros & modos cantant? hoc est gladium Dauidi negare, quia gladio Saulus seipsum transfixit, vsumque rei eximiæ tollere, quia pessimi homines eadem abutũtur. Quid ergo? an senibus decorum esse putas? si Musicis instrumentis digitos admoueant? si in choro contendant? si vociferentur? Ad id respondet Aristoteles, pueris & adolescentibus tractationem, viris vero & senioribus iudicium huius artis conuenire. Possunt itaque senes aut recreationis causá ad solatium vitę, aut causa contemplationis ad cultũ Dei hanc artem exercere, non tamen vt pueri & adolescentes in foro, theatro, ludo; sed vt decet grandiores, in domo, in musæo, in templo, in quibus hymnos Deo canere, & dulcissima pietatis instrumenta tractare senili ętati conuenit. Hinc, vt opinor, Socrates in sua senectute hanc artem didicit, vt Patricius scribit; hinc Epaminondas senex lyram pulsare non recusauit; vana enim non sunt quæ sunt honesta, indecora non sunt quæ ad diuinos vsus destinantur. Imo Socrates apud Platonem tanti æstimat Musicen, vt auderet dicere, mutationem musices aut defectionem Reip. maxime periculosam esse, perinde ac si diceret, ciuium fortunam,

tunam, bellum, pacem, virtutem totam vitæq; rationem quodammodo à fidibus dependere. Hinc Themistocles, cum in epulis recusaret lyram, habitus est indoctior. Quid multis? tanti fecerunt maiores nostri hanc praxin artis, vt indignos, vita, luce, ciuitate putarent, qui lyram aut cõtemnere vt Æteas; aut mutare, vt Timotheus; aut ignorare, vt Themistocles; videbantur. Eccur ergo non probamus, cur non amplectimur Musicam? dat quietem, si simus fessi; mores, si simus mali; sapiẽtiam, si simus ignari; libertatem ab affectibus, si simus scelerib. mancipati: defessos enim recreat, flagitiosos corrigit, ignaros docet, otiosos & segnes ad studiũ pietatis trahit. Huius auctor Deus est, materia melos est, custos homo est, gloria Christi finis est. Stoici ergo sumus si recusemus, Epicurei, si condemnemus. Tubal Adami filius, Miriam Aaronis soror aliæq; mulieres cum tympanis, Anna mater Samuelis, Debora, Dauid, & alij infiniti Deum musice laudarunt. Patriarchæ, prophetæ, angeli ipsi, patres & doctores renascẽtis ecclesiæ cecinerunt, artemq; diuinã hanc exẽplo, voce atq; præcepto cõmendarunt. Musicam ergo vt canonicã artẽ recipiamus & amplexemur.

CAPVT V.

An artes liberales ad bellicarum rerum administrationem aliquid conferant?

PLACET nunc, quoniam de educatione, cuius nobilissima pars in artibus liberalioribus sita est, hoc loco disquirere, quid & quantum artes liberales rebus militarib. prosint. Eum in finem, vt princeps, an sint ediscen-

ediſcendæ necne, honeſtæ cognitu, ac permittendæ ſubditis, an contra, conſtanter queat iudicare.

Duo vero pręmitto, quæ fundamenti vice ſunto: nimirum, duo liberalibus artibus ineſſe, quæ bellicæ fortitudini ſint contraria. Primum enim ſui ſtudioſos Muſæ adeo à cæteris rebus gerendis abſtrahunt, vt omnib. deſpectis quaſi toti in ſtudia abſorpti videantur. Argumento eſt Archimedes, qui dum à Romanis Syracuſæ occuparentur, & diriperentur, profundiſſimis ſpeculationibus immerſus nulla prælia, nullos tumultus exaudiuit, quaſi ad ſe communis calamitas nihil ſpectaret, priusq; enſem hoſtilem in ceruice quam hoſtium irruptionem atque vrbis expugnationem ſenſit. Secundo, alacritate pulſa triſtitiam & melancholiam incutiunt: vt & Ariſtoteles & perpetua rerum ſeries ſatis commonſtrat. Ecquis vero triſtitiam alacritati animi, quam arma requirunt, contrariam eſſe non ignorat?

Quod ad primum Muſarum effectum attinet; audiatur Cato: qui tum Romanos Rempublicã perdidiſſe aſſerebat, cum primum Græcæ linguæ & artibus operam dediſſent. Idem, cum olim oratores quidam, quorum numero tres erant, frequensque auditorium iuuenum habebant, Romam veniſſent, ſenatui ſuadet, propediem Athenas eſſe remittendos, ne flos iuuentutis Romanæ liberalibus artibus ineſcatus rei bellicæ fieret negligentior. Gotthi, Muſarum ſtudio homines animo abiecto & bellis inhabiliores reddi, animaduertentes, libros Græcos, quorum magnam copiam penes ſe habebant Vulcano deſtinarunt.

Posterior studiorum natura Gallis (præsertim nobilibus) qui natura sunt læti & alacres, Musarum contemtum peperit. Vnde Ludouicus XI. rex Galliæ, vir alioquin gubernandi peritissimus, ab omni literarum studio filium Carolum remouendum duxit, modo id, quod vulgo fertur, didicisset, *Qui nescit dissimulare, nescit regnare*. Sed quã prudenter fecerit, in sequentibus patebit.

Contra vero sunt etiam aliæ virtutes artium liberalium, quæ maximi sunt momenti, & rei militari accommodatissimæ. Quarum prima est, quod earum cultores prudentiores reddit, cõsilia acuit, ad perfectionem promouet. Altera est, quod desiderio laudis & virtutis accendit.

His itaque præsuppositis propositum problema in præsenti discutiendum sumam, artibus humanioribus non tantum multum dignitatis & ornamenti belli ducibus accedere, sed etiam scitu fere necessarias esse demonstraturus. Visum enim, vt ita dicam, perspicacem reddunt, ingeniũ acuunt, & à ratione discedere non patiuntur: excitant, & ad honorum laudisque cupiditatem extimulãt: tam prudentem quã fortem reddunt. Prudentia vero cum fortitudine in homine coniuncta ad summam rei bellicæ peritiam & gloriã via quasi præparata facilime ipsum deducit.

Tanta literarum cognitione floruit Alexander Magnus & Iulius Cæsar, vt dubites, an artes liberales, an res bellis gestæ, plus gloriæ eorum existimationi adiecerint. Omitto Hannibalem, omitto Scipionem, quorum vterq; summam artium cognitionem cum rei bellicæ peritia adæquauit.

Vnde

Vnde, cum Iulius Cæsar Pompeium in Pharsalicis campis vicisset, inter alios honores à senatu illi decretos hi fuere, vt currus ipsi aduersum Iouem spectans in Capitolio collocaretur. Ipse quoque super imaginem orbis terrarum positus statueretur cum hac inscriptione: SEMIDEVS EST. Ob eam causam haud dubie in heroicis Gabrielis Simeonis symbolis depingitur stans super globum mundi, sinistra tenens librum, dextra gladium, cum hac inscriptione: EX VTROQVE CÆSAR. Qua pictura demonstratur, his duobus, armis videlicet & literis Cæsarem imperium acquisiuisse, & acquisitum conseruasse. Qua de re etiam extat lex Seruij Tullij sexti regis Romanorum, qua continetur, non solum armis & scientia belli, sed & consiliis artibusque pacis Rempublicam consistere. Atque huc sine dubio respexit Iustinianus imperator in principio suarum institutionum iuris, vbi orditur: Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiã legibus armatam esse oportet, vt vtrumq; tempus & bellorum & pacis recte possit gubernare, & princeps Romanus non solum in hostilibus præliis victor existat, sed etiamper legitimos tramites calumniantium calamitates expellat.

Diserte autem dixi Musas belli ducibus fere necessarias esse: arguens, vtilissimas quidem, non tamen ita necessarias, vt sine ijs bonus miles esse non possit. Multi enim extitere duces, qui literarum prorsus rudes nihilominus summam in gerendis bellis scientiam consecuti sunt: aut ingenij

nij bonitate, aut longo rerum vsu. Plenius hoc Manlij, Decij, Mariani, Diocletianus, Seuerus, alijque imperatores probant.

Quæ vero principi deligendæ sint artes, quando supra memoraui, hic supersedeo. Quod vero ad milites gregarios attinet, ingenue fateor, militi artium scientiam neque prodesse, neque necessariam illis esse. Præcipua enim militis virtus est obedire: & iussa imperatoris expedite exequi: Artes vero expoliunt iudicium, iuuant consilia, quibus soli duci opus est. Principis enim vt est vigilare, vt cęteri dormiant, ita perspicacis visus esse, vt alij minori cum periculo cœcutire possint. Sic Heluetios populum crudum & rudem, artiumq; liberalium contemtorem, in armis vbique versatissimos fuisse constat: quod idem etiam de Germanis, Vngaris, & Ianizaris dici potest. Imperator Iulianus subdola calliditate ecclesiam Christi conculcaturus, scholas (ex quibus multi sapientes tanquam ex equo Troiano prodirent,) studiorumque exercitia sustulit.

CAPVT VI.

Quomodo rebellium vires frangi & discuti debeant.

SÆPISSIME animum colligunt homines alioquin nauci ac fere triobolarij, seditionesque cient, quoties potentiam nescio quam somniant: itaque magna industria præuertendi ipsorum conatus, labefactandæ vires, potentiaque adimenda.

Maxi-

Maxima autem fiducia ponitur in robore iuuenum, aut armatura: quæ aut animata: cui annumerantur equi & elephanti:aut inanimata:ceu arma,quibus nostra tuemur, aut alios repellimus: apparatus bellicus & tormeta terra mariq; : commeatus,munitiones,arces,quas aut natura,aut ars humana ohfirmauit: & principale illud medium, quo omnia facile confici possunt, nimirum, pecunia. Omnibus hisce exuendi rebelles, imo omni occasione illa comparandi,priuandi sunt.

Iuuentus atque adeo omnes,quorum opera& cõsilijs iuuari possent, commodius auelli ab ipsis nequeunt,quam cum princeps ipse eos ad se pertrahit,pertractosque ita,secum retinet suisq; munijs accommodat. Quoties Cæsar vrbem occupauit siue vi siue deditione, prima hæc erat ipsius postulatio atque mandatũ,vt omnia arma, equos atque etiam obsides, quos ex optimis quibusque atq; ex omni iuuentutis robore ipse delegit atq; segregauit,sibi exhiberent. Sic omni robore consilioque vrbes à se expugnatas nudauit.

Idem infestis copijs Britanniam inuasurus ferocissimis & robustissimis de nobilitate Gallica secum abductis, non tantum illorum fidem probauit, sed mire suas copias confirmauit. Imperator Heraclitus, ne frænis laxatis Saraceni & Arabes imperij iugum excuterent,quatuor millia,tãquam stipendia mererent, illis subtraxit. Nemo vero,vt opinor,vnquam cautius sibi prospexit de fide subditorum,quam Turcicus tyrannus, dum Christianorum liberos,vt supra ostendimus, abreptos omni robore ac viribus Christianos nudat atq; ad se transfert.

Arma

Arma autem non tantum illis adimuntur, vſu eorúm interdicto: verum etiam materia, ex qua cudi ſolent, imo ipſa cudendi ars. Magna enim vbi populi eſt frequentia, materiæque (modo adſint artifices) copia præſto eſt, facile tunc arma vſui accommoda parari poſſunt. Teſtatur hoc Carthaginenſium obſidio. Callido quidem inſtento Carthaginenſes omni armatura, omnique claſſe bellica à Romanis priuati: nihilominus vrgente neceſſitate artifices, quorum numero bene multi erant, omni collecta materia, præter ſpicula, pila, miſſilia, confecerunt centum clypeos, trecentosq; gladios; imo, deficiente cannabe, funes ex mulierum capillis nectebant, deficientibus lignis ædes demoliti naues ſibi extruebant.

Inconſultum eſt, eos ferri illis in locis, quæ aut iam munita ſunt, aut breui muniri poſſunt. Cum Romani Ligures Apuanos ob aſperam & natura munitam regionem, quam incolebant, quæque ipſis magnam ſæpe confidentiam pepererat, & non raro ad ſeditionem commouerat, coercere non poſſent, à montibus abductos, in terram planam & apertam tranſtulerunt. Iidem, Carthaginenſes ſæpe ſeditiones cõcitantes, vt mari relicto in continentem mediterraneam concederent, coegerunt. Vt compeſceret piratas Pompeius, de mari in aridum eos transtulit. Cato Celtiberos & Paulus Æmylius Albanenſiũ vrbes euertit. Vitiſa rex Gothorum ſeditionem metuens, vrbiũ mœnia, exceptis Lugduno & Toleto, diruit. Alij ſeditioſos aliorſum amandarunt.

Imperator Probus domito insigni illo prædone Palfurio in Pamphilia & Isauria, prædonumq; turba eiecta animaduertens, terram illam execrandi illius hominum generis quasi natura feracem esse: Video, inquit, hic citius prædones quã prædonum traduces extirpari posse. Eam ob causam militibus veteranis regendam dedit: hac tamen lege, vt filios iam octodecim annos natos Romanis committerent: quo armis tractandis potius quam prædationibus assuefierent.

Imperator Aurelianus animaduertens Dacos qui hodie Valachi, Moldaui, Transyluani sunt, ac citra Danubium habitant, Romani imperij impatientes esse, citeriorem terram habitandam dedit.

Carolus Magnus imperator frequentibus Saxonum motibus irritatus integram fere familiarum myriadem eo transtulit, vbi nostro seculo Brabantini & Flamingi, qui descendunt ex illis, habitant.

Pecuniarum possessio, quæ hodie summæ potentiæ ac virium neruus est, facile præripi potest per vsitatos census & tributa: verum quia hoc in casu principes iamdudum lynce perspicaciores sunt, ad alia transcendo.

CAPVT VII.

Quomodo rebellium conuenticula impediantur.

VT maxime desudet princeps in frangendis viribus & animis rebellium: nõ tamen animus vnquam ipsis deerit, dum

dum copia est conueniundi & conferendi. Hic enim verissimum fit illud:

Iamq; faces & saxa volant, Furor arma ministrat.

Conuenticula certe illis hominibus maximos addunt animos, vbi sæpe vnius audacia cæteros omnes accendit, aut vnus aliquis ex sermonibus, qui in consultationibus illis habentur, animosior redditus, fit audaculus, atque in perniciem principis deplorata quadam audacia non clandestine amplius, sed aperte aliquid machinatur. Augustus imperator seditiones metuens, satellitium suum intra Romæ mœnia tantum è tribus cohortibus constare volebat: ædes proprias omnino ijs denegans, ne capitibus collatis ferocirent: cæteras cohortes extra vrbem in finitimis oppidis & munimentis detinebat.

Contra vero Seianus sub imperatore Tiberio prætoriarum cohortum dux factus maioris potentiæ cupiditate, existimationem nominis & præfecturæ amplificaturus, cohortes hinc inde dispersas vnum in locum coegit, persuadens sibi fore, vt coniunctæ animosiores factæ omnibus sui terrorem incuterent. Res sane ad Reipublicæ labefactationem valde accommoda, siquidem eo superbiæ & inobedientiæ tādem deuenerunt, vt etiam senatusconsulta fastidirent. Consimili exemplo tres illæ legiones, (quæ Tiberio Rempublicam capessere incipiente seditiones in Vngaria mouerunt,) coire & ex tribus vnam legionem conflare, quo & animus præsentior, & robur firmius esset, conatæ sunt.

Non latebat hoc Romanos: itaq; Acheorum, (quamvis in diuersa oppida distributi ijsdem tamen legibus vterentur, adeoque, vt nostro seculo Heluetij, vnum corpus, vnamve Rempublicã constituerent) potentia cum esset Romanis suspecta, varijs modis eos dissociare quærebant. Achæi vero rem admodum moleste ferentes iracundia adeo exarserunt, vt more rabiosæ beluæ vrbem Corinthum aggressæ, quicquid ibi peregrinorum esset, ad vnum omnes opprimerent: imo Romanorum legatos, quos iura violare non sinunt, summa ignominia affectos dimittere nil vererentur.

Ne autem coniungantur rebelles, duplici modo præcaueri potest. Vno, vt animus conspirandi dematur: altero, ne coniungendi ansa præbeatur. Animus autem & conatus conspirandi disseminata inter ipsos suspicione & diffidentia præpeditur, ita vt neuter alteri fidat. Sic enim animi sui sensa explicare, neque quibus cor ęstuat detegere inuicem, nisi magna cum diffidentia audent: at hic exploratorum opera magno vsui esse potest.

Obiter hic incidit illud Caroli Magni, ad frenandos Westphalos vsurpatum. Ducebant ij quamvis baptisati dissolutam & impiam vitam, quæ & in suspicionem eos coniecit, aut incredulos eos esse adhuc, aut certe à Catholica fide breui discessuros. Hanc vitæ ac morum turpitudinẽ vt reprimeret Carolus Magnus, præter ordinaria iudicia aliud iudicium sed clãdestinum instituit: idque demandauit prudentibus, pijs, & candi-

dis

dis viris, data licentia absque vlteriore iuris processu ac consueta inquisitione pro suo arbitrio supplicio afficiendi omnes eos, quos à fide Christiana defecisse experirentur. Vt autem de ipsius defectione morumque turpitudine certius ipsis constare posset, adhibuerunt ad hanc rem exploratores: viros bonos & apertos: nonnunquam etiam Iudæos: qui tanquam longe ab hoc negotio abessent, peragrata illa regione, omnium dicta & facta consignantes, ad iudices detulerunt; qui deinde in hunc modum delatos, vbi vbi deprehensos à proxima quaque arbore suspenderunt: hinc mortuos prius, quam cur mortui, increbuit.

Mirum autem in modum clandestini illi iudices populi licentiam compescuerunt. Præterquã enim, quod omnes laterent, summa adhibebatur seueritas, quæ nec præpotentibus, sed solis pijs & obedientibus parcere sciret. Quid quod amicus amico, proximus proximo insidiarum metu arcana sua occultabat.

Occasiones autem, quo minus conueniant & colludant, varie tolli possunt: Primum cum nuptijs & affinitatibus contrahendis prohibentur: potissimum vero patricij, qui ab amicis sunt instructiores. Latinis hoc à Romano impositum: siquidem nouis affinitatibus & clandestinis contractibus omnino cogebantur abstinere. Quid quod Macedoniam in quatuor partes, quarũ sua cuique metropolis erat, Amphipolis, Salonica, Pella & Pelagonia, distribuerunt, data lege, ne matrimonia inuicem contraherent.

Deinde vero eorum proceres, quos in aucto-

ritate habent mature remouere conuenit: eosq; vbi quid culpa dignum commiserunt, aut omnino muneribus abdicare: (iniustitiæ enim nusquã locus est) aut aliis rebus adhibere. Paulus Æmylius, quo Macedones retineret pacatiores, primores ipsorũ vna cum filiis in Italiam abire iussit. Imp. Carolus M. quo Saxonicarum seditionum finis esset, nobilitatem in Galliam transferebat.

A publicis congressibus abstineant: magistratu careant: neque vlla facultas quouis modo se inuicem coniungendi permittatur. In hunc modum à Romanis Capua eneruata est. Permissum quidem ipsis fuit, vt vrbem inhabitarent propter agrorum fertilitatem. Vt autem formam inter se haberent ciuitatis aut Reipublicæ, id vero omnino denegatum fuit. Ademta itaque ipsis iudicia, ademtus senatus, ipsa denique Reipublicæ administratio vna cum publicis congressibus interdicta fuerũt. Sic enim omnem rebellionis ansam ac neruos præcidi posse prudenter existimabant.

Abdala, princeps Saracenorum, Christianis, quibus dominabatur, vigilias nocturnas noluit committere, quanto plus Turcis & Mauris aliisq; infidelibus, quibus inter nos habitare datum, diffidere nos decet? Saladinus rex Damasci expugnatis Hierosolymis campanas sustulit, ne dato signo fortassis concurrerent. Imitantur hoc Turcæ vbique. Atque experientia omnes compertum habent, quantum valeat campanarum pulsus ad concitandos hominũ animos & arma arripienda. Probat hoc vrbs Bourdeaux, quæ propter tributũ salis gubernatore obtruncato à rege Henrico deflexit.

Cum

Cum vero lingua atq; adeo idioma, arctissime contineat hominum societates, ad nostram linguam omnino sunt assuefaciendi vt sermo eorum intelligatur: id quod Mauris rex Hispaniæ iniunxit.

Quid vero dicam de populosis ciuitatibus, quę vel leuissimo ventulo agitatæ desciscunt & ceu furore correptæ ad arma concurrunt? Soldani Ægyptij, suspectis Cairi incolis, latis & profundis fossis vrbem distinxere, atq; sic in formã fere prouinciæ, vbi pagi continentes sunt, redegerunt; fossas magno tumultibus & seditionibus impedimento futuras arbitrati. Præcipuam causam, quæ Venetiarum Remp. quietiorem reddit ac tuetur, in eo pono: quod tota ciuitas infinitis canalibus quasi dissecta, populi congressus difficiliores reddit: & antequam turbæ motæ sunt, suo molimine retardat.

Multum huc faciunt Citadellæ: delecta præsidiariorum militum cohors, quibus loca suspecta munimus, idq; aut extra aut intra ditionem nostram. Ea de causa Magnus Turca suam Cabelliam, quæ 150000. equitum continet, hinc inde in Esia & Europa in ducentas Sangiacchas distribuit: horũ est in præsidiis limitaneis manere, excubias agere, omnes motus & tumultus, quales illi sint, pacare.

Quod si vero nullum eorum, quæ hactenus adduximus, rebelliũ factiosos animos deiiciat, tum demũ alia ineũda est via. Dispergẽdi nimirũ sunt & in aliã eamq; peregrinã regionem traducendi. Sic Iudæos sparsim in Chaldæã abducebant Assy-

rij. Alexander vero Magnus, (si vera sunt, quæ ab Historiographis hac de re scribuntur) in Tartariam, & imperator Hadrianus in Hispaniam eos traduxerunt. Iidem tamen subdole & fraudulenter sub rege Euicato Christianæ fidei subscribentes, maxime autem tum Christum oppugnantes omnibus bonis exuti, cum vxoribus & liberis in Hispaniam dissipati pro mancipiis fuerunt. Euenit hoc circa annum Christi sexcentesimum nonagesimum octauum. Idem Dagobertus rex Galliæ factitauit.

Quando vero Arabes (Almosades dicti, tempore Alfonsi VII. regis Hispaniæ, imperium suum auspicati) Christianis locum esse sub se denegarunt; quinetiam vt amplecterentur Mahometis religionem, coegerunt; aut si facere recusent, exquisita supplicia subirent: quid obstabit, quo minus ingenia inquieta, profligatæ spei & salutis nostris finibus exterminemus?

Nihil autem ferendum est, quod infidelium peruicaciam adaugeat. Tollendi itaq; eorum doctores, libri, Typographeia, & si quæ sunt alia. Antiochus edicto Iudæis vetuit, ne die sabbathi pro more libros Moysis lectitarent. Diocletianus omnia sanctorum scripta concremari iussit. Imperator Constantinus Magnus, vt omnia scripta Arij hæretici comburerentur, edixit.

CAPVT VIII.

Quomodo præcaueri possit, ne subditi cum exteris contrahant & colludant.

QVÆ

QVÆ proxime præcedenti capite discepta sunt, magnam intelligentiæ lucem huc adferunt. Obstrue enim subditis vias inuicem colludendi & conspirandi, annon simul, vt ne aliorum coniunctione freti insurgant, sustuleris? Coniunctiones illas pariunt cognationes, affinitates, amicitiæ, conuiuia, commercia, colloquia clandestina, quæ omnia impedienda sunt & quasi amputanda: id quod commodissime conficiunt exploratores hinc inde clam & quasi aliud agentes dispositi: sic etiam sub portis & vicinijs, vbi ad nostra aut patet aditus aut egressus. Præclaro autem successu hoc tentari potest in insulis, aut regionibus, quarum angustiam & incapacitatem mare, montes, aut flumina effecerunt.

Remotiores suspectorum translationes inprimis vtiles sunt. Sic Magnus Turca anno post pugnam ad Lepanthum Christianos, ne Latinis se adiungerent, terminis ac portubus Græcorum abire iussit. Liberius autem hoc strategemate vsi sunt Philippus primus & vltimus, reges Macedonum, dum vt pastores vniuersum gregem, integrum populum in terram ignotum transferrent.

IOANNIS BOTERI DE ILLVSTRIVM STATV ET Politia

LIBER SEXTVS.

CAPVT I.

Qua ratione princeps ab externis hostibus tutius esse queat.

HVc vsque de tranquillitate inter subditos conseruanda: videamus nunc deinceps rationes, quæ externis symptomatis, quibus Resp. attentari, perturbari, aut euerti possit, ne quid morbi improuiso gignant, medeantur.

Tenendum & fundamenti loco inprimis habendum est, quod quam longissime hostem, impendentemque difficultatem à vertice nostro auertere, maximam pariat securitatem. Mali enim vicinitas pars est mali imminentis: & quo propius abest, hoc periculosius. Itaque etiam atque etiam cauendum; vt vt maxime appropinquet hostis, non tamen, vbi noceat, inueniat.

Accessu autem hostes varie prohibentur. Primum quidem requiruntur munitiones locorum, qua patet ad nos ingressus & transitus. Est itaque vt ibi, vbi commodissimum videtur, munitiones, de quibus iam agemus, extruantur.

CAPVT

CAPVT II.

De munitionibus vtrum necessaria principi & vtiles sint

ARTIFICIVM loca muniendi ipsa natura dictitat: vt enim facultatem vitalem obfirmaret, periculaque facilius declinaret, & cerebrum & cor multis & duris officulis circumsepsit. Quo consilio fructus tot ijsque varijs, duris, asperis siliquis & putaminibus texisse ac frumenta tam aculeatis aristis armasse credis? Numquid, vt contra auium depopulationes se quasi tueantur? Vnde sæpius mirari soleo, qua fronte nonnulli in controuersiam vocare audeant, sint ne principi munitiones vtiles necne: cum videamus naturam ipsam eas vsurpare.

Nec licet in hoc vniuersi theatro inuenire vllum imperium, quod non aliquando, quantacunque etiam potentia & dignitate polleat, sibi à subditis, aut finitimis principibus metuat, aut de fide & affectu eorum periclitetur. His & similibus optimam medicinam faciunt munitiones. Præbent enim locum tormentis bellicis, & vniuersæ armaturæ: certus militum numerus ibi, tanquam in schola, exercitatur: paruis mœnibus integram regionem defendunt: exiguoque sumtu multis difficultatibus obstant.

Græci, quorum industria magna fuit, Romanique, quorum vbique summa prudentia emi-

emicuit, plurimum ſemper tribuere Citadellis. Teſtes ſunt Corinthij, Tarentini, Rhegij & alij. Romani imperium ſuum conſeruarunt beneficio promõtorij, vbi extructum fuit Capitolium: quamuis non in limitibus, ſed tanquam in viſceribus Reipublicæ Romanæ ſitum eſſet. Plurima quidem principibus diuerſimode accidunt, & belligerandi occaſiones ſunt innumeræ. Quæ tamen omnes tolluntur, vijs quæ aduentanti malo ingreſſum præbent, obſtructis & munitis. Perſæ magna iactantia in Caballijs ſuis confiſi ſuo exemplo docent, quam vtilis & quam neceſſarius ſit munitionum vſus. Turcæ enim, quamuis aliquoties fuſi bonam imperij partem, ac tandem pollentiſſimã vrbẽ Taures, iam hũc iam alium locum muniendo occuparunt: vnicaque Citadella, quam ibi extruxerunt, ab omni periculo contra eos ſeſe obfirmarunt. Sicque vnica hac cauſa Perſæ, quod deſtituti eſſent munitionibus, vrbes amiſerunt.

CAPVT III.

Quales debeant eſſe munitiones.

VIDEAMVS porro, quæ conditiones munitionum eſſe debeant. Danda autem apprime opera eſt, vt, vbi neceſſitas aut vtilitas eas requirit, conſtruantur. Neceſſariæ vero ſunt, quæ cum non eſſent, ditionem principis denudatam hoſtium incurſionibus exponerent. Vtiles vero, quæ ciuitates opibus & populo abundantes defenſant: impendente difficultate ſubditis aſylum præbent.

Pro-

Procul vero à ſede principis remotæ ſint: ſic enim hoſti terrori erunt, ac principem extra tela quod aiunt, conſtituent. Dum enim hoſtis munitionis expugnationem molitur, reliqua ditionis pars tranquilla de neceſſarijs ſibi conſulere poteſt. Hæc facies eſt inſulæ Maltæ verſus Siciliam, & Corſinij verſus Venetias. Cumque procul à principe diſtẽt, imo in hoſtiũ agro ſitæ ſunt, bono ipſi eſt, ipſumque reddunt tutiorem. Videre hoc eſt in Orano, Melila, Pegnon di Veles, Setta, Tonger, Mezagam, Arzilla, (quas omnes rex Hiſpaniæ in Africa tenet,) quatenus Hiſpani terram ſpectant. Tales fuerunt Rhodus, Neapolis, Maluaſia, & Famaguſta.

Nimium multas autem habere non prodeſt: non enim ſine inſigni reliqui roboris diminutione ac debilitatione defendi, & præſidijs firmari poſſunt. Probe autem munitæ ſint, aut ipſius naturæ, aut artis manu: idq; aſperitate ſoli: aut aqua profluente ſeu ſtagnante. Hoc modo munitiſſimæ ſunt in Italia, Mantua & Ferraria: inprimis autem Venetiæ: in Germania, Argentoratum: in Belgio innumeræ: tam in Hollandia quam Selandia: quibus natura munitiores (quantum ego intelligo) in toto terrarum orbe non extant. Habitant enim ad mare, quod ſtatutis temporibus accedit & recedit, & terram plurimis in locis commodiſſime perluit Sunt ibi flumina, quæ continentem vndequaque alluunt, & cingunt. Adeo vero demiſſis locis habitant, vt aggeribus reuulſis vniuerſam regionem aquis facile cõplerent & immergerẽt. Non poteſt exprimi, quantopere his condi-

conditionibus ſint munitæ. Ars vero loca. alioquin ſitu incommodiora munit adhibitis certis artificijs in extruendo: nimirum materia murorum bona, probe coagmentata, ſpiſſo aggere, valloque latis & profundis foſſis. Inter hæc vallum muris, foſſæ autem cæteris præferri debent.

Parum hæc efficiunt: inſufficientia enim. Requirit itaque porro quæuis munitio, vt commeatu, tormentis bellicis, præſidijs, robuſto fortique milite, &, quod caput rei eſt, duce exercitatiſſimo ſit inſtructa. Nulla autem munitio, quantumuis ſatis munita, præſidiarios timidos, à quibus defendi debet, pugnaces & animoſos reddit. Vbi vero præſidiarij ſunt robuſti ac animoſi, quemvis locum, quantumuis alioquin etiam expugnatu facilem; defendere, vimque hoſtium propulſare poſſunt. Sæpius experientia docuit, plurimas munitiones, quæ armis inuictæ creditæ fuerunt, facile ac paruo admodum negotio expugnatas eſſe: quod principes nimis munitionum habitu & ſitu confiſi non ſatis proſpexerint de cæteris neceſſarijs. Quid quod pleræque munitiones ijs in locis, vbi natura loci munitiſſimæ & acceſſu difficilimæ ſunt, expugnantur? Videre hoc eſt in monte Aorno, & promontorijs Indiæ; quæ Macedones occuparunt.

Scipio Carthaginem, Franciſcus dux Guiſius inſulam Cales, mari occuparunt. Antiochus Magnus vrbem Sardim, vbi Acheus, celebris ille eques auratus degit, quæ inconcuſſa æſtimabatur,

tur, occupauit, cum prius obseruasset, excubias ibi, quam pro re deceat, agi negligentius.

Contra vero sæpius vidimus, plurima loca nec arte nec natura munita contra vim fortiter restitisse: quod principes imbecillitatis illorum locorum conscii forti & animoso milite, eximiisq; ducibus atq; adeo firmiori præsidio muniunt, Exemplo est nostra tempestate Agria in Vngaria, vt & insula & munitio Malta: Loca quidem nec natura nec arte satis munita: verumtamen & ducum & militum virtute acerrime defensata ijsdem immortalem gloriam pepererunt. Hinc interroganti, cur Sparta careret muris, respondens Agesilaus, digito monstratis ciuibus, inquit, En tibi, hi sunt. Idem vero negabat vrbes lignis & lapidibus obfirmandas esse: sed potius virtute incolarum.

Frustraneæ tamen insuper sunt omnes prædictæ rationes, nisi munitio eiusmodi capiatur locis, quæ auxilia à suis facile admittat. Obsidione enim graui & diuturna conquassata munitio hosti tandem in prædam cedit; imo munitiones, quibus nouis subinde subsidijs ac commeatibus subueniri non potest, certissima sunt militum præda. Id quod inter cæteras arx Nicosia in Cypro summo suo cum malo experta est.

Maxime itaque opportunæ sunt munitiones, quæ mari sitæ sunt: quibus subsidia, modo ventus sit secundus, semper ferri possunt.

CAPVT

CAPVT IV.

De colonijs deducendis.

AD coërcendum hostes pugnacesq; populos, Romani principio gubernationis, loco munitionum, in ꝓxima queq; loca colonias, quæ bona parte ex ciuibus Romanis siue Latinis constabant, deduxerunt: distributis inter ipsos deuictorum bonis, quæ iure belli parta erant: quo improuisa pericula facilius declinarent.

Hic vero dubites, vtrum expediat deducere colonias, an vero munitiones habere? Verum responsio vt est succincta, ita sua luce manifesta. Coloniæ quidem præferendæ erant: siquidem coloniæ munitionibus, non vero contra, dominantur, & præsunt.

Romani, qui in Reip. negotijs versatissimi fuerunt, & plus colonijs vsi sunt, & plus emolumenti inde perceperunt. Sed nostro seculo munitiones colonijs sunt vsitatiores. Facilius enim parantur, & fortassis etiam plus commodi afferunt. Magnam enim ingenij dexteritatem, summamq; prudentiam coloniæ, vt deducantur & ordinentur, requirunt. Emolumentum autem, quod inde sperandum est, aliquo temporis interuallo demum subsequitur.

Interim tamen negari non potest, colonijs plus securitatis, imo perpetuum fere emolumentum inesse. Satis huius veritatem arguunt Septa, & Tanagra, quarum situm versus Mauritaniam Portugalenses maximi faciunt: quę in nouam coloni-

loniam deductæ fortiter contra Seriffum & Barbaros pugnarunt. Idem testatur Cales, quo Angli coloniam sub Odoardo III. anno salutis 1347. deduxerant. Porro vltimus ille tractus fuit, quem terra amiserunt.

Coloniæ autem in propinquo esse debent: nisi enim suppetitas ipsis tuleris, aut præda hostib. factę in eius potestatem transibunt: aut meliori fortunę flatui inseruient: nihil suam originem moratæ. Fecerunt hoc amplissimæ Græcorum & Phœnicum colonię, quas ad vniuersas fere maris mediterranei regiones inhabitandum ablegarant. Romani vero exactiori trutina hæc pensiculati, plures colonias in Italia, quam in reliqua imperij parte, habuerunt: quin imo, anno demũ sexcẽtesimo ab vrbe condita extra Italiam colonias deducebant: quarum prima fuit in Africa Carthago: in Gallia vero Narbona.

CAPVT V.

De militibus præsidiarijs.

POSTEAQVAM Romanum imperium mirifice in tres mundi plagas extensum esset: non amplius visum fuit Romanis colonias deducere, tum propter loca maxime dissita, tum propter ferocitatem finitimorum: quales partim erant, Alemanni, partim Parthi: sed loco illarum hinc inde ad Rhenum, Danubium, & Euphratem præsidiarios alere, ingensque robur exercitus, cõsultius iudicabant: quorum numerus sub Augusto Cæsare vsq; ad quadraginta quatuor legiones (quæ, si rationẽ ineas, efficiunt ducẽta viginti millia peditũ,

inter quos tamen equitatus non refertur) sese extendebat. Duas præterea triremes vsurpabant, alteram Rauennæ, alteram Misennæ: quibus integrum mare mediterraneum cogebant. Quæ. n. Rauennæ erat, tanquã in limitibus posita mature quicquid etiã turbarũ in mari Ionio & altero mari versus orientem exoriretur supprimebat. Quæ vero Misennæ erat obseruabat, si qui mot⁹ versus occidentem excitarẽtur, vt eos quamprimũ compesceret. Sed neq; hoc omnino caruit sua incommoditate: nam ꝑsidiarij partim ductu suorũ præsidum debacchari cœperunt, partim etiam suam vicem indignati maximas turbas mouerunt, non sine maximo imperij Romani periculo. Nonnũquam etiam cohortes quælibet duces suos salutarunt summos imperatores: ex quo non possunt non sequi ciuilia bella. Vix enim fieri potest, vt magnus exercitus diu seditione vacet: mouent enim aduersus se inuicem, aut aduersus duces. Adde vero ducum ingenia inquieta & nouationum cupida: oleum camino, quod aiunt, addentes.

Hæc vt præcaueantur, aut educẽdi sunt in aciem contra hostem: aut in diuersa loca segregandi. Disiunctio enim exercitus, militum animos & eorum ferociam nonnihil infringit: & pariter duces aliosq;, quibus mens inquieta est, intra officij septa coërcet.

Vnica hæc causa procul dubio fuit, quamobrẽ Turcas qui (circiter sexaginta millia equitũ in Europa & paulo minus in Asia perpetuo alit) nullam eorum factionem vnquam sensit: non enim con-

coniunctim sed sparsim alit. Cum enim nunquā conueniant, nisi quando pugnandum est fit vt robur viresq; suos ignorent; proindeq; non facile turbas mouent, neq; etiam ab antesignanis, siquidem ad rebellionem inclinare vellent, tam facile sibi persuaderi patiuntur. Quamobrem cum quisq; suo loco suum prædium, quod magnus Turca stipendij loco dedit, colat, adeoque fructus expectet, tranquillitate omnes omnino delectantur.

Capvt VI.

De finitimarum regionum deuastatione ad arcendos hostes.

FVERVNT, qui difficiliorem hosti accessum facturi finitimas regiones deuastarunt. In hoc autem ducem & quasi exemplar naturam imitati sunt, quæ regna non tantum montibus, mari, alijsq; fluminibus, sed etiam deserto & vasta solitudine nonnūquam distinxit: sic Mauritaniam à Quinea, Numidiam à Nubia, Nubiam ab Ægypto natura distinxit. Imitabantur hoc olim Sueui. Et paucis annis ante Tammas rex Persiæ, vt Magnum Turcam longe à finibus suis abarceret, finitimas regiones ad quatuor aut plurium dierum itinera omnino deuastatas in vastam solitudinem immutauit.

Capvt VII.

Quomodo hostis præueniendus, & quomodo id commode fiat.

OPTIMA ratio à sede nostra hostem depellendi eiusq; impetum retundendi in eo posita est, vt præuentum in sua terra obruas. Qui.n. res suas periclitari videt, is ꝓfecto de alienis minus est curiosus. Frequẽs hoc erat Romanis in omnibus bellis grauiorib. excepto Gallico & secundo Punico, ꝙ tamẽ finire non potuerũt, dũ trãs mare & alpes exercitũ abduxerũt. Annibal cõsulturus Antiocho contra Romanos dicere solebat, Nihil eũ memoria laudeq; dignũ cõfecturũ, nisi in Italia eos adoriatur.

Itaq; nõ desino mirari, cur nostro seculo in dubiũ nonnulli trahãt, an præstet Turcicorũ armorum strepitus in mœnib. & portis nostris exaudire, quam in Turciam ipsam copias nostras abducere. Veteribus hoc nunquam dubium: quandoquidem firmiter sententia stetit, satis esse ꝓuocare quam ꝓuocari. Si enim legitime, nulla arrogãtiæ temeritate irritatus, prouoces & adoriaris hostẽ, molestissimus profecto eris hosti, anges & cõfundes, bona iminues, reditus labefactabis, commeatum subtrahes, aut vt ipse sibi officiat, impelles. Lacessens si vincis, præclara est victoria: sin minus, tolerabile est dãnum: potissimum cum arma in longe dissitis locis mota sunt. Summatim vt perstringam, Martis euẽtus, qui ancipites sunt, plerunq; fauent lacessentibus.

Hannibal & Scipio (rerum bellicarum præclara lumina) probro sibi duxissent: si ille cum Romanis extra Italiam; hic vero extra Africam cum Carthaginensibus cõflixisset. Belligeratus est hactenus Turca contra Christianos, nunquã autem

domi

domi desidens Christianorum copias expectauit, sed vel eorum cogitationes, nedũ opus bellicum anteuertit. Hinc adortus nunc hanc nunc illã ꝓuinciam nunquã tantum temporis ipsis indulsit, vt collectis viribus inferre bellum potuissent. Ex quo factum est, vt multorum, quæ nostra fuerunt, dominia ad se per vim transtulerit.

Potentiorem autem semper decet esse, qui primus vult lacessere, aut minimum parẽ ei, qui cum vult conflictari. Fortior autem & par sit: aut copijs, aut virtute, aut occasione. Cui autem minores sunt vires, quam vt cum hoste congredi audeat, alia tentare necessum habet: in primis vero angustias viarum, aliaq; loca, in quibus aliquid momenti situm est, prȩcludere ac munire, vt in ijs expugnandis aut tempus extrahat hostis, aut virib. debilitetur: tibi vero interim locus sit milites cogendi, aut exterum populum accersendi: id quod Maltæ factum accepimus. Turcæ enim, cum ibi S. Elmi arcem obsidione premerent, integro mẽse Maio frustra insumto prȩcipuũ exercitus robur amiserunt: interea locus erat nostris, se cõgregandi, & hostem vicissim aggrediendi. Quod si imbecillior es, quam vt præuenias hostem, aut insigni aliqua clade afficias: expeditissima ratio est, vt fortiorem in auxilium accersitum præficias ijs, quibus tu conficiendis par non eras. Gensericus rex Vandalorum, cum imparibus viribus congressus cum Basilio Patritio, ingenti nauali prælio ab eo victus ac magna clade affectus esset, ideoq; deteriora metueret: re composita cum Ostrogotthis, & Visigotthis ipsis persuasit vt Remp.

Romanam hostiliter inuaderent, sicque se ac sua in tutum recepit. Magnopere vero hic cauẽdum, ne ex eiusmodi technis grauius aliquid oboriatur: ne idem eueniat, quod Ludouico Mauro: qui, vt ab Arragonensium impetu tutus esset, Gallis semet spoliandum & subiugandum propinauit.

CAPVT VIII.

Alia via hostium incursiones a nostris finibus arcendi.

ALIVD restat subsidium, quo præueniri hostis & abigi potest: si nimirum mittantur clancularij, qui in hostis aut finitimorũ ditione turbarũ & factionũ seminaria spargant: aut cum consiliarijs capitaneis & optimatib. qui gratia & auctoritate apud principem valẽt, clandestine contrahant, vt suo principi expeditionem aduersus nos dissuadeant, aliorsum inflectant, aut executionis mora conatus eius irritos reddant aut alijs modis dehortando & auiscendo auxiliẽtur: Tela enim prouisa minus feriunt.

Quod si clandestinæ huius technæ successus adeo felix sit, vt seditiones, proditiones, aliosve tumultus hosti minari videatur, tum sane res nostræ in bono sunt constitutæ loco: hostis enim de intestinis cladib. anxius intacta nostra relinquit. Hoc strategemate regina Angliæ contra regem Hispaniæ in Flandria, & contra regem Galliæ, ære & cõsilio alijsq; vsa incendium in suis ædibus, quas alioquin iam dudum corripuisset, feliciter hactenus auertit. At interim verum manet illud *Non est consilium contra Dominum.*

CAPVT

CAPVT IX.

De fœderibus cum vicinis factis.

MVLTVM possunt fœdera & pactiones cum ciuitatib. & principibus, qui proxime hostem habitant, aut potentiæ eius inuident, in mutuum auxilium factæ. Adimunt enim hosti animum eorum alterutrum adoriendi.

Ciuitates Heluetiæ pactis inuicem fœderibus adeo se contra vim muniuerunt, vt ne quidem hactenus extiterit, qui hostiliter vel minimum ipsorum pagum aggrederetur.

Venetis sub Solimanno Turca diuturna pax fuit: solum quod Turca videret, si ipsos adoriretur, se cum eo pariter omnes Christiani orbis principes (quorum res plurimum agitur) in sui exitium attracturum. Sed de fœderibus infra lib. 8. prolixius.

CAPVT X.

De eloquentia.

A PROPOSITO suo hostem auocãdi magna vis est eloquentiæ. Laurentius Medices in discrimen se adductum videns, ob bellũ quod Sixtus V. & Ferdinãdus rex Neapolitanus contra Florentinos mouebant, Neapolim abijt, miraq; eloquentiæ suæ dulcedine regẽ cõmouit, vt fœdere rescisso cũ Florẽtinis recõciliaretur. Galeati⁹ Vicecomes à Philippo de Valois, qui ingẽti exercitu Mediolanũ obruturus erat, obtinuit, vt vrbe relicta exercitũ reduceret.

Alfonsus Arragonẽsis bellũ aduersus Renatũ

Caput XII.

Quomodo commeatu hostes prohibendi?

OMnis spes frumentationis hostibus est præcidenda: id quod fit vijs, quibus frumenta aduehuntur, præclusis. Sic à Turcis in Essechico bello commeatus regi Ferdinando interclusus fuit. Aut cum frugibus aut segeti calamitas infertur, vt Galli imperatore Carolo in prouinciam abeunte factitarunt. Dux Cosmus suæ regioni à natura inclementius prospectũ (siquidem vna tantum parte quæ põtificis regnũ tangit, frumentari licet) videns, summo semper studio papæ amicitiam coluit. Cæteris vero partibus, ne quis spe potiundi frumenti irrumperet, constituit, vt omnes post messem sua frumenta in certa & munitiora loca, quæ ipse destinarat, deponerent: & quanto quovis tempore opus haberent, inde repeterẽt. Ideo vero hoc fecit, vt si improuiso infestis copiis obrueretur, hostes, quibus nullius frumentationis spes esse posset, citra negotium fame enecaret.

Caput XIII.

De propulsatione hostis.

AVertere hostem & anteuertere non sunt eadem. Anteuertimus enim hostes ante, quam illi nos adorti sunt: auertimus vero, cum iam infestant.

Auersione notatu dignissima vtebatur Agathocles: quandoquidem grauissima obsidione

Syracusis à Carthaginensibus cum premeretur, vsq; adeo vt sola deditio opem latura videretur, abductis secum quibusdam militibus in Africam nauigauit, & magna belli mole hostem ad reuocandum exercitum ex Sicilia in patriæ defensionẽ coegit. Est & illa insignis, qua Bonifacius Corsicæ Comes anno Christi 1329. feliciter vsus est. Cum enim Saracenis Siciliam inuadentibus omnia incendiis & latrociniis infesta essent: ipse classe instructa, repente in Africam nauigans totaque vi in hostem conuersus omnibus præliis victor euasit. Domestica clade Saracenus motus sua defensatũ re in Sicilia infecta, regredi coactus fuit.

Capvt XIV.

Nonnunquam cum hoste transigendum?

Si in tanta hostis potentia sit, vt nulla spes eam labefactandi supersit: boni principis erit omnẽ impedentem difficultatem quam minimo sumtu auertere. Hic vero omnia reconciliationum genera, pactiones, conuentiones, quæ pecunia confieri possunt, locum & quidem commodissimum habent. Strategema hoc sæpius profuit Florentinis, qui maximis periculis, quamvis magna auri iactura, aliquoties se exemerunt. Geneuates nouendecim millibus ducatorum non secus ac vi armata exercitum Barnabæ Vicecomitis represserunt. Sic Pippum regis Sigismuudi ducem Veneriani auro retroegerunt. Qui postea auro, quod liquefactum collo rex infundi iubebat, periit. Hæc ratio pro

Vene-

Venetianis sæpe contra Turcas militauit: dum amplissimis muneribus affecerunt cum ipsos bellorum duces, tum etiam eos, quos apud hostem magnæ auctoritatis esse norant: imo interdum etiam ipsum Turcicum imperatorem. Bellum enim, vt inquit Ludouicus Viues in Epistola ad Henricum octauum Angliæ regem, non est facile suscipiendum, nec certa pax spreta victoria permutanda: de re nulla magis aut crebrius quam de bello deliberandum est, in quo non licet bis peccare, & ad ꝙ princeps descēdere vix debet, etiam ineuitabili necessitate pressus, omnib. primo remediis tentatis, & frustra consumtis, nullum est tam felix bellum, quo non potior sit iniqua pax, siue curas, siue sumtus, siue discrimina consideres & contempleris. Itaque de iure suo citius decedat princeps, quam de summa periclitetur, & tantam fortunæ plagam leui lateris inflexione declinet. Varij sunt belli casus, & exiguo momento maximas res voluit. Vnde Mauortem veteres nominauerunt bellū, in cuius manu est suscipere, nō deponere. Initia belli penes principes sunt, exitus penes fortunam, seu verius Deum, cuius voluntatem erga nos non sine causa ignoramus: videlicet nescij quam apud eum gratiosi simus. Itaque non secus quā pecunia nostro arbitrio aleæ exposita, ilico alieni fit iuris, incertū cui cessura sit: ita princeps & tota ditio in sortē euentus cōijcitur, moto bello. Quā multos pœnituit belli vel ꝓspere cœpti? Nec vlla Resp. instabilior est, quā q̄ sępe mouet arma. Quoties in extremū discrimen Athenæ venerūt, à Persis exustæ, à Lacedęmoniis oppressæ

ac ſpoliatæ mœnibus, à Philippo fractæ, ab altero Philippo afflictæ, à Mithridate occiſæ, à Sylla propemodum deletæ. Bellatrix illa Roma à Tatio capta eſt, à Porſena obſeſſa, à Gallis incenſa, à Pyrrho territa, ab Annibale concuſſa, ſuis denique armis dilacerata. Dicet aliquis: Armis & bello creſcunt regna: ſed & eisdem quoque pereunt. Minus forſan eſt in pace ſplendoris & glorię, falſæ illius quidem, ſed plus quietis, minus controuerſiæ ac periculi, & proinde firmitatis plurimum. Non laboro, inquit Theopompus rex ſapientiſſimus, quam amplum filiis regnum tradam, ſed quam manſurum ac ſtabile. Nihil ab alijs repetis, ſed nec abs te alij, in quorum vtroque eſt periculum, ſiue cum fortiore congrediaris, ſiue cum debiliore, quippe nihil eſt tam infirmum, cui ſuæ ad nocendum vires deſint: deſtitutaq; facultate omni iuuandi ac benefaciendi, multum adhuc ad lædendum ſupereſt, tanto videlicet promtius eſt malefacere, ſeu robore ſui, ſeu imbecillitate noſtra. Quocirca, vt inquit Thucydides (libr. 1. in concione Corinth. 3.) virorum prudentium eſt, ſi non laceſſantur iniuria, quieſcere: bonorum autem, ſi iniuria afficiantur, pacem bello mutare: ac ſi bene ceſſerit, iterum pro bello pacem inire, & neque belli ſucceſſu efferri, neque pacis tranquillitate captos iniuriam pati eos decet. Nam tum ille, qui voluptatis cauſa cunctatur, ilico priuari poteſt oblectatione trãquillitatis, cuius gratia ſegnis eſt, ſi quieuerit: tum qui in bello proſperitate abundat, non cogitat ſe incerta temeritate efferri. Multa enim malę cõſultata, eo quod

hoſtes

hostes inconsultiores fuerint, feliciter euenerunt: & plura, quæ recte instituta videbantur, turpiter in contrarium euentũ relapsa sunt. Nullus enim eadem factis præstat, quæ inter deliberandum sibi promittit. Nam consultamus securi, in opere autem cum timore deficimus. Non inficior sane, vt inquit Franciscus Petrarcha, quosdam militia ad amplissimas opes, siue etiam ad summum imperium peruenisse. Crede autem mihi, plures ad inopiam, ad carcerem, ad seruitutem, ad violentiam, subitamque mortem, eodem tramite peruenerũt. At inquis: Belli dux victoriis clarus sum? R. Quanto melius pacis dux virtutibus clarus esses. G. Multa bella confeci. R. Quietem tibi atq; alijs abstulisti clarum opus. G. Victorijs atque triumphis notus sum. R. Sæpe malum bono notius & atra tempestas serenitate famosior. Deniq; parasti busto titulos, vulgo fabulam, tibi nihil. Idem Dialogo 97. de exercitu armato. G. Exercitum armatum habeo. R. Mirabar, nisi regnum atque imperium exercitus, hoc est, miseria miseriam sequeretur. Atque Seneca Scipionem Africanum cœlotenus attollit: non quia magnos duxit exercitus, quos & furiosi nocentesque duxerunt, sed ob egregiam moderationem, quam nunquã certe dat exercitus, sæpe eripit, sæpe minuit. Quæ enim tam solida virtus est, quam tot sceleratorum, totque carnificum cruentorum conuersatio exemplumque non deterreat? G. Fortissimum habeo exercitum. R. Habes belli materiam, pacis excidium. Si huic gaudes, ad cælestem certe non pertines ciuitatem, G. Habeo exercitũ ingentem.

R. Ha-

R. Habes vtrumque ad latus, hostes armatos, quos nec murus à te separat nec vallum: anceps profecto negotium ac graue. G. Mihi multæ sunt & validæ legiones. R. Harum tœdia nemo facile atque molestias, insolentiasque dinumeret: sed tu omnia experiundo condisces, & quanto sit satius, solum viuere, quam cum multis legionibus. Profecto nullæ iniuriæ, nulla perfidia, nulla credulitas, castrensium moribus conferendæ vel cõparandæ sunt: intelliges per teipsum, quam sit verus versiculus ille, pueris quoque passim notissimus:

Nulla fides pietasq; viris, qui castra sequuntur.

G. Magni dominus ac rector exercitus sum. R. Tutius pastor tygridum forsitan ac vrsorũ esses. Possunt mansuefieri corda ferarum, at quorundam hominum non possunt, & minantur antequam feriant: fere odia hominũ improuiso erumpunt. Hi quos tuos reris, qui te dominum vocant, heu quam paruo precio venale genus & instabile, quam leuibus ex causis mutabuntur, & ex militibus hostes fiunt. Blandi vultus in horrorem, dataeque tibi dextræ tuam forsitan in perniciem conuertentur, neq; si fiat, nouũ erit aut insolitũ. Ad Placentiam aduersus Iulium Cęsarem exercitus suus insurrexit. Alexander Romanus à suis militibus interfectus est, postmodum Maximi pater & filius: sic Galbinus & Maximus: sic Probus dux clarissimus: sic Gratianus & Valentinianus iunior, optimi fratres: ille à suis legionibus, hic à suo comite proditus. Sic innumerabiles à suis hostibus inuicti, suis exercitibus periere, & quos milites

lites appellabant, inuenere carnifices. Vide ergo, quo gaudeas: tuus hic exercitus, trux, immitis, vtq; ait ille, bellua multorum est capitũ, nihil non ausura, ira illam vel inopia vel auaritia irritante. G. Mihi exercitus ingens est. R. Pompeio quidem Thessalico ꝑlio, aut ait Florus, nihil magis exitio fuit, quam ipsa exercitus magnitudo: & ferme in omnib. bellis maior semper exercitus succubuit, minor vicit. Idẽ Dialogo 99. de machinis bellicis; G. Balistis affluo. R. Melius belli odio & studio pacis afflueres: cum cætera quidẽ arma inquieti & degeneris animi signa sunt: nec pacificis quidem grata, & bellatorib. inuisa magnanimis. Deniq; sic habeto, qui balistam primus inuenit, ille aut pauidus fuit aut proditor, & nocendi auidus & metuens hostes. Itaq; cogitauit, quod Lucanus ait, longe tẽdere neruos, & quo ferre velint, committere vulnera ventis. Idque de omni genere missilium puta. Fortis bellator congressum hostis exoptat, quem sagittarius vitat. Idem Dialogo 100. G. Thesaurum in bella reposui. R. Rem malam in vsus pessimos. Quanto tibi & aliis erat vtilius, hunc & amicorum & patriæ vsibus aceruasse, maximeq; necessitati indigentium, ille demum thesaurus verus esset: Et thesauri precium cœlestis, nunc precium est inferni: deinde thesaurus animi vires extenuat, bellum viros: vtrumq; pestiferum. Postremo solet iste thesaurus possessori suo perdendi metum adferre, hostibus lucri spem, & bellandi simul audaciam. Quis non alacer ad id bellum eat, qui quærere multum possit, amittere nihil? Pugnasse quidem feruide inopem ac vicisse,

eundemque mox diuitem refrixisse, apud Flaccum legis. Virtutum nutrix optima est paupertas, opulentia vitiorum: ergo thesaurus reconditori parit curas, & inuidiam hostibus, stimulos furibus. Recte itaque veteres poëtæ, qui rerum vim ac naturam sagacissime perspexerunt & aptissimis figmentis adaptarunt, adumbraruntq;, tradidere, bellum ab inferis immitti, idq; furiarum ministerio, nec quamlibet furiam ad hoc negotij conficiendum esse idoneam. Deligitur omnium pestilentissima, cui nomina mille, mille nocendi artes. Hęc innumeris armata colubris, tartarea buccina præcinit. Pan insano tumultu complet vniuersa. Bellona furiosum quatit flagellum. Furor impius ruptis omnium vinculorum nodis euolat horridus, ore cruento. Quo congruit, quod Erasmus in Chiliadibus, Bellum, inquit, nihil aliud est, quam multorum commune homicidium & latrocinium: hoc sceleratius, quo latius patet. Sed ridétur hæc, inquit ibidem, ceu deliraméta scholasticorum à crassis proceribus nostri temporis, qui cum præter figuram nihil habeant hominis, tamen ipsi sibi plane dij videntur, & tamen ab ijs initijs huc videmus esse peruentum insaniæ, vt tota vita nihil aliud agatur. Belligerantur assidue, gens cum gente colliditur, regnum cum regno, ciuitas cum ciuitate, princeps cum principe, populus cum populo, &, quod Ethnici quoq; fatentur impium, affinis cum affine, cognatus cum cognato, frater cum fratre, filius cum patre: denique, quod ego sane puto ab his omnibus atrocius, Christianus cum Christiano. Et ô cæcitatem men-

mentis humanæ, hęc nemo miratur, nemo detestatur: sunt qui applaudant, qui vehant laudibus, qui rem plusquam tartaream sanctam appellent, ac principes vltro instigent; oleum (quod aiunt) camino addentes. Iocus & ludus sunt, inquit Ludouicus Viues, in militia domus diripere; fana spoliare, virgines rapere, solidas vrbes atque oppida incendere. Hæc sunt belli decora: profuisse nemini, nocuisse quamplurimis, nullo respectu aut recordatione præsidentis mundo Dei, ita gerunt in pollutis corporibus cæcos animos, vt Dei iustitiam non videant, & admonere indigne ferant. Qui dicunt Deo, recedere à nobis scientiam viarum tuarum nolumus, at qua insolentia & ore quam importuno diuinas leges negligunt, humanas aspernantur? Vt hoc demum videatur esse, vere ac germane militari: nihil arbitrari æqui ac boni, propter se esse sancitum, nullo se iuri esse subditum, se in vagina leges omnes cum ferro gestare, quicquid consceleraто animo collibuerit, id solum esse ius atque æquum. Principes etsi alia omnia in bellum inuitarent, illud vnicum debet retrahere, ne ipsa res esset cum militibus, hominum genere iniquissimo. Neque vero tales sunt solum in alienum principem, sed etiam in suum: cuius dignitatem, opes, præsidia in se solis collocata esse putant, & posse quocunq; velint, transferre. Quæ porro in pace, ne cogitant quidem, quum populus adest, proceres quiescunt, propinquæ nationes & reges pacati sunt, ipsi milites ad togam & paganum cultum redacti, necessariis ad vitam operibus destinantur, magisq; illis ad me-

liorem vitam vacat. Quod si pestis hæc celsitudinem quoque principatus pertingit & infestat, reputare conuenit, multo acerbius humiliora premi ac diuexari. Quippe populus non tantum premitur ab ijs, qui militiæ sacramento sunt rogati, sed ab ijs etiam omnibus, qui se illis adiungũt, vel adiunctos sumũt, vt per militarem licentiam impune possint malefacere, intentis iis, penes quos summa est potestas, in cogitationem bellorum, nec in eos audent animaduertere, qui se quoquo modo milites profitentur, ne seditionem incommodissimo tempore moueant. Postremo multitudo grauata indictionibus & tributis, exclusis per bellum terra & mari commercijs, in summa egestate ac miseria vitam trahit, tam exhausta & perdita, vt quiete ac pace deinceps reddita, vires tamen longo etiam tempore recipere non valeat. Quo spectat, quod Antisthenes cuidam, pauperes in bello interire dicenti: Imo plures tunc fiunt, respondit.

Ac præterquam quod bonorum bona continuis bellis attenuantur & exhauriuntur, etiam permulti ad rapinas atq; latrocinia rebus desperatis sese conuertunt: præsertim ingenti licentia atque impunitate scelerum, quam belli tempore necesse est contingere, cum quisque ita sanctissimus ac honestissimus habetur, vt animus est ei promtissimus facinoribus ac flagitijs patrandis, tanquam in eiusmodi dextris posita sit regni salus, quæ maxime malam perniciem regni adferunt. Ergo boni præsentem rerum statum oderunt; mali sceleribus adsuescunt, ac perinde impu-

pu-

punitatem diligunt; iura illis, leges, iudices inuisa sunt; & his ipsi infesti.

Quinetiam passim poetæ, tam Græci quam Latini, bella execrati, pacem omnibus commendarunt. Sic enim Philemon poeta græcus in Pyrrho. Inquirunt, (inquit,) vt audio, philosophi, & multum in hoc absumũt temporis, Quidnam sit bonum: necdum vllus inuenit quid sit: Alius virtutem, alius prudentiam inquit, & hæc etiam intricant magis quam quid bonum sit. At rusticus ego terramque fodiens, nunc bona quæ sint pacis inueni. O Iupiter carissime, amabilis illius & benignissimæ Diuæ nuptias, festa, cognatos, liberos, amicos, diuitias, sanitatem, amorem, vinum, voluptatem Pax confert: Quod si omnia hæc defecerint, perijt omnis comiter viuentium vita. (Hęc sententia sicut & sequentes è Græco simpliciter ita reddũtur.) Et Euripides ἐν Ἰῶν διάστῳ O stulte, stulte; hæc omnia paci insunt; Vt ruri aliquis in prædio habitet, immunis à forensibus negotijs, proprium possidens iugum boum, balantes & audiat oues, capræque vocem ad mulctram emulgendæ: Obsonijs autem vtatur, conchis & turdis, neque expectet in foro venales pisciculos triduanos magni pretij, contrectatos piscium venditoris iniquissima manu. Sane, vt Euripides, tragicus poeta inquit, cum de bello suscipiendo suffragia fert populus, tum nullus mortem imminere sibi cogitat, sed istud infortunium in alium conijcit: Quod si mors ob oculos esset, dum feruntur suffragia, nunquam insano belli amore capta periret gratia.

Cum itaque, si omnia circumspiciamus, vt Cicero inquit pro lege Agraria, quæ populo grata sunt atque iucunda, nihil tam populare quam pacem, quam cõcordiam, quam otium reperiamus, nihilque sit, vt inquit Cassiodorus, quod principem melius prædicet quam quietus populus, cõcors senatus & tota Respublica morum honestate prædita; quid est amplius, cur se temere bellis implicet, ac non potius pacem omnibus modis insectetur, bellum vero vt minime bellum atque amabile declinet atque abominetur.

Capvt XV.

An principi conueniat, alterius principis clientelæ se submittere?

INstante periculo, quod non tantum præsentem libertatis amissionem, sed totius ditionis euersionẽ minetur, non vitio sibi princeps ducet, sese alterius principis tutelæ fideiq; submittere, qui nimirum ab hostium incursionibus vindicare queat. Sic Romanis sese submiserunt Capuani, vt à Samnitibus, à quibus insignibus sæpissime cladibus affecti fuerant, tuti essent. Sic Geneuates nunc Gallis, nunc duci Mediolanensi sese submittebant, vbiq; pro imminentis periculi grauitate. Pisani nũc tutelæ, nũc imperio Venetorum se subiecerunt, sed parũ prudenter. Etenim Veneti cõtra Florentinos, qui ipsorum hostes erant, difficulter eos poterant tutari, ob difficilimũ & periculosissimum transitũ, nimiamq; loci distantiam, quodq; plures tum fecissent

cissent sumtus, quam à Pisanis expectarent sibi restitui. Inconsultum enim est principi, eos in clientelam suam recipere, à quibus plus detrimenti quam emolumenti in ipsum redundat.

CAPVT XVI.

Vicinis dissidentibus princeps sibi caueat.

VICINIS inter se hostiliter digladiantibus, princeps non tantum non sibi gratuletur, sed potissimũ sibi vsquequaq; tum prospiciat; fieri enim haud raro solet, vt hostes recõciliati omnem belli molem in neutrales, hoc est, in eos qui neutri sese parti voluerunt adiungere, sæpius conuertant, quinetiam impetiti ab extero hoste, sæpenumero arma, quæ in se inuicem verterunt, coniungunt atq; in hostem vibrant. Quod probe intellexit quõdam Cotio dux Dacarum. Cum enim Dacæ finitimæq; illis gẽtes intelligerent, Romanos inter se arma vertisse, miroq; ob id raperentur ardore belli in eos mouẽdi, Cotioq; illorum dux alia nequiret tantũ impetũ ratione compescere, in principum ipsorum conuẽtu ac frequẽtia, ferocissimos duos canes emitti è catenis iussit, qui statim in se cõuersi atrocissime inuicem sæuiebãt. Cumq; illorum maxime atrox ac sæuiens certamen esset, ex occulto lupum immitti iussit; quo viso canes quasi pacatis animis ac concordi fœdere, in lupum è vestigio illati sunt, pugna inter se diremta. Prudentissime igitur dux Cotio, quod nec ratione nec oratione persuadere poterat, belluarum exemplo persuasit.

Composita inter Carolum II. regem Neapo-litanum, & Fridericum Aragonem, pace, milit[es] qui vtrinque stipendia meruerant, Catalani at[que] Itali, reconciliatis regibus & ipsi conciliati, instru-cta classe amplissima numero circiter viginti tri-remium, ex Sicilia atque Apulia, Rugiero tem-plario sibi præfecto, soluentes, atque hinc ind[e] impetu facto, totam maritimam, quæ Macedo-niam & Græciam attingit, depopulabantur. Ind[e] vires eundo acquirentes, innumera ad ipsos va-gantium militum confluente multitudine, mar[is] Ægæi insulas diripuerunt, quinetiã vrbes in arido aggressi maxima clade affectas depopulati, ex ali-orum interitu prædijs ingentibus potiti sunt.

Sic inita pax inter Philippum Mariam & Ve-netianos ecclesijs atq; adeo earum nutritoribus fraudi atq; incommodo fuit. Vtrinq; enim duces ac milites composita pace in ecclesiastica demũ bona inuolarunt. Sic Maximiliani & Venetiani arma inuicem posuerant. At Hispani ipsorumque complices, qui tum militauerant, duce Francisco Maria Vrbinum adorti, in tãtas angustias papam Leonem adduxerunt, vt cum se saluum nec gra-uiora perpeti vellet, maximum lytrum pendere cogeretur.

Verum enimvero tametsi hæc ita vsu venire vi-deamus, idq; exemplis iam adductis satis cõpro-batum sit, tamen haud raro etiam dissensiones ac digladiationes Christianorum principum in ma-ximum ipsorum vtrinque vergunt discrimen. Etsi enim verum id sit, quando Christiani cum Chri-stianis digladiantes à tertio demum Christiano prin-

principe bello infeſtantur, tamen conſtat, id nequaquam aut ſane rariſſime euenire, vbi Turca infenſiſſimus Chriſtiani nominis hoſtis Chriſtianos inuicem diſſidentes bello aggreditur, tum enim tam obfirmatis animis inuicem repugnant, vt citius in tyrannidem Turci quam mutuas pacis compoſitiones concedere ſæpius malint.

Non ignorat id Turcorũ tyrannus, quapropter etiã tanto confidentius in Chriſtianos arma mouet, & ſi qui ſparguntur de Chriſtianorum concordia rumores, tãquã inanes ac futiles explodit. Id quod ex ſequenti narratione ſatis liquet. Cum aliquando & quidem haud ita pridem, Turcico tyrãno quidam ex ſuis bellum aduerſus Chriſtianos diſſuadere conaretur, quippe formidandum eſſe diceret, ne Chriſtiani bello irritati tandem in vnum conuenirent, bellumq; aduerſus eum cõmuni conſilio & ope gererent. Tyrannus ridens recitaſſe fertur fabulam illam vulgo notã de canibus bellum aduerſus lupos intentãtibus. Cum, inquit, lupi aliquando magnã canum multitudinem aduẽtare aduerſus ſe intellexiſſent, ingensq; ꝓpterea terror eos occupaſſet: vnus ex ijs, qui inter eos ſenior erat, in propinquũ montem profectus, cacumen eius, vt canũ ſpecularetur aduentũ, conſcendit. Verũ cum eos multos quidẽ, ſed diuerſorum colorũ eſſe cõſpexiſſet, lætus geſtiensq; ad ſuos reuerſus: Bono, inquit, eſte animo. Tanta enim eſt in hoſtibus noſtris colorum, morum, ſtudiorumq; diuerſitas, vt conſentire vna ac conſpirare in aliquẽ oẽs ſimul nõ poſſint: ſingulos vero, ſi venerint, abſorbere ſine difficultate poterim⁹.

 Cui

Cui conuenit, quod Imbraimus interpres Turcici Imp. Francofurti in electione Maximiliani II. Cæsaris, cuidam vires & potentiam Germanorũ deprædicanti, respondisse fertur, Videri sibi, Germanorum animos similes esse belluæ multorum capitum & plurium caudarum, quæ agitata sepem transire conaretur. Vnde cum capita diuersa, diuersa foramina transeundi quærerent, necessariũ fore, vt simul & corpus & caudæ immotæ manerent, & ne progrederentur vlterius, impedirentur: imperatorem vero suum se cõparare belluæ vnicipiti, quę plures caudas haberet, ita vt si caput per vnicum transitum penetraret, necessario & corpus & caudæ vna absque omni impedimento cogerentur sequi. Qua sane similitudine haud insulsa, nihil aliud innuere voluit, quam dissensionem animorum & distractionem viriũ Christianorum, econtra concordiam & potentiam vnitam Turcarum. Idipsum Tacitus de Britannis queritur, quorum dissensio victoriam Romanis contra ipsos peperit. Olim, inquit, regibus parebant; nunc per principes factionis studiis trahuntur: nec aliud aduersus validissimas gẽtes pro nobis vtilius, quam quod in commune non consulunt. Rarus duabus tribusq; ciuitatibus ad propulsandum commune periculum conuentus: ita dum singuli pugnant, vniuersi vincuntur. Cum quibus plane cõgruit, quod de Gręcis pronunciat Iustinus historicus: Græciæ ciuitates, dum imperare singulæ cupiunt, imperium omnes perdiderunt.

IOAN-

IOANNIS BOTERI DE ILLVSTRIVM STATV ET Politia

LIBER SEPTIMVS.

CAPVT I.

De principis potentia.

EGIMVS huc vsq; de ijs, quæ tranquillitatem subditorum & procreant & tuētur: dispiciamus quoque de nonnullis, quæ ad imperij dilatationem faciunt.

Innituntur autem ea, principis facultate & potentia, quas alias instrumenta prudentiæ & fortitudinis voco. Sigillatim vero si exponere velim, quid vocula *Potētia* intelligendum veniat, quidve complectatur, immensum opus & instituto maius efficerem: placuit itaq; paucis de præcipuis capitibus aliquid adferre. Sunt autem fere hæc: miles fortis, pugnax, & copiosus, pecunia, commeatus, bellici apparatus, arma, quibus bellum & inferimus & auertimus. Ne vero longius abeā, paucis dicam, quæ & qualia arma sint congerenda & conquirenda. Prudenti itaq; & sapiēti principi tanquam librum, in quo omnis generis arma cōsignata extant, armamentarium Venetianum, sua lingua Arcenale vocant, in quo tanquam in synopsi omnia armamenta contemplari potest, propono.

In hoc amplissimo Venetorum armamentario, quod sesquimilliare Italicum & vltra ambitu suo complectitur, vndique altissimis muris septũ, tantam licet videre armaturã, tot machinas, tot instrumenta, quæ bellicis negotijs & vtilia & necessaria sunt, terra marique: vt vel oculatus testis sæpissime de apparatus veritate dubitet. Capacissima ibi intueri licet naualia & fornices, quæ aliquot centum triremibus, alijsque nauibus maioribus & minoribus tutam stationem præbent. His quotidie nouæ naues adduntur, quæ tanta celeritate & dexteritate conficiũtur, vt plerunq; singulis diebus noua triremis in mare ducatur.

Sunt præterea ibi distincta eaq; ampla admodum repositoria, quorum hæc tormentis, illa gladijs, hæc hastis, illa sclopis, hæc galeis, illa clypeis alijsve omnis generis armamẽtis referta sunt. Omnia autem ita sunt disposita, vt intuentiũ oculos atq; mentes mire afficiant, timidiusculos quidem ad horrorẽ & consternationem, fortes vero & excelsos ad animositatẽ & confidentiam. Insuper sunt etiam ibi omnis generis officinæ capacissimę: quædam ferro, quædam cupro, quædã cannabi, quædam lignis, quędam alijs sunt destinata. In quibusdam ferrum ducitur ad cudendas glandes, clauos, anchoras, &c. In quibusdam liquatur cuprum, tormenta funduntur. In quibusdam varie decorticata cannabis materiã præbet plegmatis, funibus, rudentibus, velis alijsque. In quibusdam videre licet infinitam struem lignorum, ex quibus remi, mali, tabulæ, nauiumque armamenta conficiuntur. Simul & semel vt dicam,

qui-

quiuis princeps, qui probe ab armis instructus esse cupit, ob oculos sibi proponat armamentarium Venetiarũ, quod omnis generis arma principi necessaria, repræsentat. Vnde Marchio Alfonsus Aualus viso instructissimo hoc Venetianorũ armamentarij apparatu, omnibusque probe cognitis, recte dixit, malle se vnum eiusmodi habere armamentarium, quam quatuor vrbes Lombardiæ.

De commeatu, itemque equis, iam sileo, sufficiant quæ tanquam in transitu, cum de agricultura ageremus, præmisimus. Duo hic principatui restant, quæ artem & industriam requirunt, subditi & pecunia. Quanquam vero, qui subditis abundat, pecunia non careat, paucis tamen his immorabimur, vt expeditius in cæteris queamus progredi.

CAPVT II.

An cum principis dignitate conueniat, colligere thesauros.

PLANE contra principis officicum agit, quisquis data opera, nulla euidenti vrgente necessitate thesauris corradendis inhiat. Siquidem hoc ipso dilectionis & beneficentiæ exercitium plane animo suo delet: radicemque & fundamentũ dilectionis, quæ subditorũ animis erga principes inesse debet, & beneficijs, potissimũ q̃ à principib. accperũt, innitit, violẽta manu subuertit. Ideo, q princeps fisco explẽdo incũbit, nõ potest quin subditos nouis exactionib. oneret, & insueta onera imponat. Quibus ferundis cum subditi nõ sunt, aut immutatio-

tationem suæ Reip. optant, aut cum ferre decreuerunt, facile seditiones cient.

Accedit huc, quod nimius amor habendi pecuniæq; conquirendæ studium, nimis confidentes reddit, modosque, quibus Resp. & incolumis stare & rite propagari potest, omnino proterit & conculcat. Vnde auari principes non raro suo imperio plane excidunt opesq; longo tempore congestas hostibus relinquunt. Vsuuenit hoc Sardanapalo, qui quadragies millies suis interfectoribus reliquit. Darius quoq;, quem Alexander Magnus victum regno extuderat, octogies millies reliquit. Sic Persei opes aurumq; Romanis, à quibus regno exuebatur, in prædam cesserunt.

Qua vero ratione princeps auarus, qui toto animi impetu in congerendo thesauro desudat, animi cogitationes præclaras & honestas virtutique consentaneas voluat? Satis hoc suo exemplo probat imperator Tiberius, satis probat Alfonsus II. Rex Neapolitanus, qui porcos suos subditis saginandos dedit, demortuorum vero pretium ab ijs postulauit. Porro omnia olea in Apulia & segetes coemtas, postea quanto pretio potuit vendidit, addito edicto, ne quis aliquid venderet, donec rex omnia sua distraxisset. Omnium vero maxime execrandũ est, quod publica quandoque officia ac dignitates prostant, vt nemo ad eas nisi data pecunia promoueri queat, id quod in summam principum ignominiam, subditorũ vero maximam vergit perniciem. Et vt summatim dicam? Auaritia ad quæuis vitia illectat principes: & violenta quasi manu virtutis organa, honorisq; accessiones abripit.

Quid

Quid vero laudem? Plerique thesauri, quos principes illegitime corraserunt, transeunt in hæredes prodigos inutiliterq; perdentes. est enim satis vulgatum, quod de male quæsitis non gaudet tertius hæres. Rex Dauides magno quidē studio, at legitimo, auri argentiq; thesaurum deponebat, adeo vt nulli regi tantus antehac fuerit: quandoquidem plusquam centies & vigesies auri millies collegerat. At regni successor Solomon congestum thesaurum (præter sumtus templi) liberalissime impendit ædificijs splendidissimis, vrbanis & rusticis, æstiualibus & hyemalibus, viridarijs, piscinis, equis, curribus, cantoribus & cantricibus, luxui & voluptatibus, adeo vt thesauro paterno deficiente, subditorum plurimi, ob exactionum magnitudinem à filio descisceret.

Ecquis vero vsus æris illegitime cōgesti? quod inde emolumentum? quæ spes? Imperator Tiberius grauissima tributorum & onerum impositione thesaurū sexagies septies millies & vltra corrasit: q̄ omnia successor Caligula intra vertētis anni curriculū pessime dilapidauit. Id vero inde accidit. Princeps nouitius p̄cipue iuuenis tāti thesauri possessione varijs inuoluitur meditationib. quæ vt infinitæ sic inquietæ sunt. Qui itaq; in thesauris nimium confidit, plerunque se immiscet negotijs, quæ supra vires sunt: pacem odit: vicinorū amicitiam floccipendit: mouet bella, quæ neq; vtilia neque necessaria, imo sibi & subditis plurimum nocent. Hinc est quod Dion noluit regem habere argenti & auri immensa pondera.

Cæterum cum superius aliquanto prolixius de

aua.

auaritia egerimus, erimus hic breuiores. Inter cæteros vero Vespasianus imperator facile primas tenet. Legatis illi aliquando renunciantibus decretam illi publice non mediocris summæ statuam, iussit vt eam continuo ponerent: & vacuam ostendens manum: Ecce, inquit, parata basis: significans, vt eam pecuniam, quam in statuam decreuissent impendere mortuo, viuo darent in manum. Idem quoniam rapacissimum quemque promouere solebat, vt mox ditatos condemnaret, vulgo dictus est, officiarios suos habere pro spongijs, quod veluti spongias & siccos madefaceret & humidos exprimeret. Quocirca cõgrue admodum rusticus quidam, cum gratuitam libertatem suppliciter ab ipso petens repulsam pateretur, confidenter in hæc prorupit verba: Vulpes pilos mutat, mores non mutat: exprobrans illi naturæ rapacitatem, quasi mercede data concessurus fuisset, quod gratuito negabat. Indignum sane quod de tanto principe vere dicatur. Nullum enim, vt inquit Cic. lib. 2. Offic. est vitium tetrius quam auaritia, præsertim in principibus & Remp. gubernantibus. Habere enim quæstui Remp. non modo turpe sed sceleratum etiam & nefarium est. Itaq; quod Apollo Pythius oraculum edidit, Spartam nulla re alia nisi auaritia esse perituram; id videtur non solum Lacedæmonijs, sed etiam omnibus opulentis populis prædixisse. Cum enim cupiditates sint insanabiles, atque, vt inquit Aristoteles lib. 1. polit. desiderium diuitiarum in infinitũ vadat (quemadmodum enim, vt inquit Seneca de benef. carnis missa à domino

frusta

frusta panis, aut carnes aperto ore captans, quicquid excipit, protinus integrum demittit & properat ad spem futuri. Idem, inquit, euenit nobis. Quicquid fortuna expetentibus proijcit, id sine vlla voluptate demittimus, & statim ad rapinam alterius erecti & attēti stam⁹) fit vt haud raro hinc odia, dissidia, discordię, seditiones ac bella nascātur. Ac sane si ad alia cōferatur vitia passim gliscētia, facile cōperiemus, auaritia nullum esse detestabilius. Inuidia quidē, vt ait Petrarcha, li. 6. Epist. famil. mæsta sæpe, attamē otiosa est. Auaritia vero & tristis est & occupata. Superbia dum se aliquid magnū putat, falsa licet opinione delectatur. Auaritia vero semper se famelicā & egenam sentit, neq; fallitur. Verissimū .n. est poëticum illud: Semper auarus eget. Nam si auarus est, cupit: q ipsum vitij nomen indicat. Sane, quod ait Seneca, non qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est. Et hoc inde concluditur, q non paucitas rerum inopem facit, cum paucis natura cōtenta sit, cui qui rite satisfecerit, diues est, & nihil ei deest; sed cupiditas expleta, quæ indicat sibi tantum deesse quantum cupit, cupit autē omnia, & optanda superuacua fecit necessaria. Quo spectat, quod Seneca, Neminem, inquit, pecunia diuitē facit; imo contra, nulli non maiorē sui cupiditatē incussit. Et sequitur: Quæris, quæ sit huius rei causa? plus incipit habere posse qui plus habet. Venio autem ad reliquas pestes, & eius quidem, quam accidiam nostri vocant, eadem ratio est quæ inuidiæ fuit. Gula autem ac libido sæpe suis fruuntur delitijs, quibus exultant, & gaudia fugitura

per-

percipiũt. Auaritia nulla re fruitur, nisi curis auarissimis: dum enim quærendis inhiat, & illa non habet, & quæsita non videt nisi ad supplicium, hinc trepida, inde sollicita. Quæ cum ita sint, inde auaritia sororum omnium pestilentissima dici potest, quam traducem omnium malorum vocat Apostolus. Et Epist. 99. Quid est, inquit, auaritia quod delectet? Nempe nil aliud quam quærendi labor, quam seruandi pauor, nil inquam aliud, quam timere ruinas, incendia, rapinas, domesticos & externos fures, ad extremum, mures & tineas. Nolite ergo, vt idem inquit Epist. 117. cupiditati aurem dare, nunquam dictura est, sufficit: semper nescio quid deerit, habet hoc auaritia proprium ac pessimum. Insatiabilis est, & dum promittit absentia, præsentibus vti vetat. Hæc habẽdi sitis nunquam plura quærendo, sed pauciora concupiscendo sedabitur. Recte itaque atque admodum concinne Diogenes eos, qui immensas opes cumularent, μεγαλοπτώχους, id est, magnificos pauperes appellare solitus est. Auaro siquidẽ tam deest quod habet, quam quod nõ habet; quã ratione non incongrue magnificus pauper, ex sententia Socratis dici meretur. Quibus concinit, quod Seneca in prouerbijs scriptitat.

Auarus ipse miseriæ est causa suæ.
Auarus nisi cum moritur, nihil recte facit.
Auaro quid mali optes; nisi vt viuat diu.
Auaro negandi causa nunquam deficit.
Pecuniæ imperare oportet non seruare.
Pecunia si vti scias,
Ancilla est; si nescias, domina.

Quo

uo referenda est inuectiua illa Plinij in au- lib. 33. cap. 1. Imus, inquit, in viscera terræ, sede manium opes quærimus: illa nos pre-:, illa nos ad inferos agunt, quæ occultauit : demersit illa, quæ non nascuntur, vt repen-:ns ad inane euolans reputet, quis deinde us finis est? seculis omnibus exhauriendi ea sque penetret auaritia? Quam innocens, ı beata, imo vero & delicata esset vita, si aliud de ea, nisi quod supra terras, concu-ret, haberetq; non nisi quod secum est. In ı sententiam etiam Iã. Philomusus Poëta ita rum aurive cupiditatem inuehitur:

um destructor vitæ, princepsq; malorum,
quam difficiles nectis vbiq; dolos!
nam natum nunquam mortalibus esses,
ulcia suppeditas quæ nocumenta viris!
opter pugnæ fiunt, & bella mouentur,
d prædam & cædes corpora nostra trahis.
icis, ingratus patrem quod filius odit,
ter & agnatos iurgia sæpe moues.
ernis gentes, & totum destruis orbem.
ulla fides hominis te duce stare potest.
ra tu regnum, tu falsos iungis amicos,
nperio seruit & genus omne tuo.
tamur montes, atq; intima viscera terræ,
ec tutum poteris subtus habere locum.
: ille tamen, modico qui viuit in agro,
incula nam mortis hunc leuiora manent.
nquit post se nullas in funere lites,
Dat mentem superis, oßaq; condit humo.

CAPVT III.

Necessarium principi est habere thesaurum.

NON obstantibus ijs, quæ hactenus diximus, tam ad pacem quã ad bella plurimũ cõducit, vt fiscus principis promta pecunia sit instructus. Fac enim principem esse negligentiorem, neque velle ad certos vsus thesaurum colligere, nisi cũ iam iam necessitas efflagitet, annon tum non solum difficile, sed etiam periculosum erit? Difficile sane, quod inter arma omnes negotiationes cõticescunt, agricultura iacet, frumentorumque collectio turbatur: adeoq; legitima tributa alijq; reditus imminuuntur. Periculosum vero: quod subditi militũ tam domesticorum quam exterorum iniuriam & crudelitatem, quæ militibus nimis est familiaris, experti variosq; Martis casus grauatim sustinentes facile in seditiones conspirant, si principes præter hæc inclementius noua tributa, numaria difficultate pressi exigerent.

Est itaque, vt in huiusmodi vsus reseruata & promta pecunia huic malo occurrat princeps, hostemq; abigat, quo frugibus terræ alijsq; beneficijs subditi fruantur. Imminente siquidem bello, vtrum difficilius sit dubites, pecuniamne an militẽ cogere seu hostẽ armis abigere. Sum̃a itaq; necessitas à principe requirit vt ampliori quadatenus thesauro sit munit⁹ quo im̃inente hoste nõ de pecunia demũ sed duntaxat de coactione cura sit necessaria. Nisi.n. principijs obstes, facile fieri potest, vt interea tẽporis, dũ de comparanda pecunia cõsultatur, sua agendi celeritate eo discrimini-

minis te adducat hostis, vt nec pecunias nec militē cogere permittat. Admirabilem celeritatē adhibet Turca bellū exteris illaturus: de fisco. n. stipendia militi persoluit, armis se instruit, & quæ requirit apparatus bellicus, probe adornat. Sumtus bellicos postea fisco ex tributis, censibus, alijsque exactionibus subditorum refundit.

Hinc facile est colligere, q͂ princeps, q in numerato pecuniā non habet, multū tēporis inutiliter insumet, dū vnde conquirat, deliberat, imo semet occasionib. quib. ad victoriā duci potuisset, priuat. Visitatissimus sane modus cōficiendi pecuniā est, dum æs alienū ad vsuram cōtrahimus. Verum hęc conqrendi ratio multa regna exhausit, imo plane euacuauit. Nā ad vsurarū exolutionē plerunq; ordinarij redit⁹, & vectigalia oppignorātur. Hinc vero ꝓxime subsequūtur extraordinaria tributa, noua vectigalia, aliaq; quę corradēdę pecunię subseruiūt. Hæc vbi semel inualuere, nunq̄ abrogantur, sed in consuętudinē & legem abeunt, id q͂ si opus esset facile ꝓbarem. His vero nihilo pl⁹ agitur, quā quod mala malis nō tolluntur, quin potius accumulantur, statusq; imperij quantūuis antea quidē fuęrit amplissimus, certissimā tandē sentit ruinā.

Cum itaq; ex his nō obscurū sit, tā ad cōseruandam dignitatē regnorū & Rerump. quam ad propellendā vim & iniuriā, in pace & bello thesauros id est, pecuniæ collectionē esse pernecessariam & ideo nō negligendam: eamq;, vt recte dicitur, esse neruū belli, sineq; ea neq; subditos recte pacatos teneri, neque hostes fortiter propelli posse. Proinde in omnem euentum principem instructum

 esse

esse pernecessarium est. In colligendis vero thesauris certus modus est adhibēdus, ne ex sanguine & visceribus subditorum corrasus, ne quid amplius dicam, thesaurus passim dicatur. Aurum enim, vt grauissime dixit Tiberius II. Imp. Græcus, cum lacrymis & querelis subditorum collectum, adulterinū & venenosum est. Colligenda itaq; est pecunia, sic tamen vt minus animaduertatur; id quod duobus perfici potest. Primo ex ordinarijs reditibus, deinde si princeps largitionibus non necessarijs abstineat.

Porro quam periculosæ sint inspetatæ illæ exactiones, patet etiam ex oratione quam habuit quondam Gorellus Orilia ad Ladislaum ducem Neapolitanum. Cum enim Ladislaus victus fugatusque ab hoste ex agro Casinate Neapolim confugisset, ibiq; de comparanda pecunia, ad restituendum exercitum admodum esset solicitus, decerneretq; suadentibus quibusdam magis partium studiosis quam sapientibus viris, noua quædam inusitataq; tributa parentibus populis imponere: ea re cognita Gorellus, quanquā senex ac pedibus laborans, regem adijt, & qua erat comitate atq; prudentia. Quam, inquit, vereor, ô rex, ne, dum hostium impedire conatus ac repellere vim studes, id ipse agas, vt tuos in te populos popularesq; noua ob tributa iratos excites, prouocesq; in odium ac maleuolentiam. Quid obsecro, qui tibi male volunt, quiq; aduersariorum rebus fauent, quid inquam, aut magis cupiāt, aut vehementius optent, quam id consilij vt ineas, quod auertere à fidelitate atq; in te beneuolētia & studijs

dijs quam facilime populares tuos queat? Atqui hęc quidē & vna & certissima est ad idipsum via: quam vt ineas, qui rebus tuis male consultū volunt, sub beneuolētię speciem suadere tuto habeant. Quocirca cōsilia hæc vt parū vtilia, vt minime salubria, atq; ab hostibus tuis magnopere expectata ex animo tuo prorsus eijce, quodq; summa tibi centum millium opus est, eaq; præsenti, nobis familiaribus tuis atq; administris, quorum vna futura tecum est fortuna, cogēdam inter nos atq; enumerandam statue. Atq; his dictis assumpto cōfestim calamo, paucos quosdam regis ex administris designauit, quanta cuiq; sibiq; inprimis ipsi pecunia irrogāda esset, notata, eaq; è vestigio persoluta est. Prudentissimum sane pro re ac tempore & datum à Gorello & acceptum à rege consilium est. Quo effectum est, vt ex hac subsidiaria paucorum eorumque fidelissimorum hominum contributione, peruersis hostium obuiam iretur consilijs, regisque necessitudini, & popularium consuleretur beneuolentiæ ac quieti.

CAPVT IV.

De reditibus Principis.

PRINCIPIS redituū duo sunt genera; ordinarium & extraordinariū. Proueniunt. n. reditus aut ex agrorum frugibus: aut ex labore & industria humana. Agrorū reditus sunt duplices, quoniā immediate quædam prædia principem, quædam vero subditos spectant. Principis ꝓpria sunt prædia hęreditaria, quemadmodū & illa q̄ alterius dominio nō sunt subiecta: hęc princeps q̄ diligentissime coli instar

 boni

boni patrisfamilias curet, fructusque constituto tempore demeti. Quædam ferunt segetes, quædam pascua, quædam ligna, quædam alia, lacus, piscinas, flumina complectuntur.

Porro terræ fructus quidam in terrę visceribus quidam in superficie terrę nascuntur. In visceribus terræ inueniuntur varia metalla: aurũ, argentum, cuprum, stannũ, ferrum, argentum viuũ, sulphur, aloë, sal &c. Porro etiam varię gemmæ pretiosiq; lapides, marmorei, alijq; infiniti. In superficie terrę sunt segetes, legumina, animalia parua & magna, fera & domestica. Multa etiam eaque vtilissima ex aquis habentur, quorũ quædam animata & conseruationi vitæ humanæ apta, ceu pisces, ostreæ &c. quædam inanima, vt corallia, vniones, aliaque. Quædam vero ancipitis naturæ, de quibus dubites, vtrum viuant necne; sunt autẽ fungi, quibus mediam naturam inter viuam & non viuam Aristoteles adscribit.

Vsitatum erat Mahometi II. quoties agris abundaret, nonnullos ex Sclauis seu mãcipijs suis eo amandare & singulis quantum agri quindecim diebus ararent boues, & frumentum, quo primo anno sementem facerent, dare. Primis duodecim annis dimidiam partem fructus ex illis agris sibi sumebat: insequentibus vero septimam. Hoc ipso vero mirum in modum annuos suos prouentus adauxit.

De subditorum bonis principi debentur tributa, census, aliaq; grauamina, quæ vrgente publico cõmodo nõ improbantur. Æquum. n. est & indubium ꝙ priuatorum bona Reip. sine qua salua esse

non

non possunt, inseruire debent. Non autem debẽt capita seu personæ æstimari, sed fortunæ & bona subditorũ: Alioquin enim bona parte grauaminũ egena plebs demũ affligeretur. Siquidem etiamnũ plerunq; nobiles in subditos, vrbes in pagos, sua grauamina deriuant. Quod cum fit, nimiũ plebs premitur, tandemq; cum ferundo amplius nõ est, ijs succumbit: id ꝙ sępe fit magno cũ nobilitatis & amplissimarũ ciuitatũ detrimento. Tũc enim suis sumtib. bella gerere: hæ vero maxima p̃sidia alere tenentur? Factitatũ id in Gallia oẽs norunt. Romæ omnia tributa & census imperijs imponebantur.

Subditorũ quoq; bona aut certa sunt aut incerta. Per certa intelligo im̃obilia, p incerta vero mobilia. Ex his de immobilibus tantũ pendentur tributa. Tributa nuper etiam bonis mobilibus imposita totã Flandria à duce Albaniæ desciscere fecerunt. Quod si extrema necessitas bona mobilia iubeat censere: vtique non improbarem morem quibusdam Germaniæ ciuitatibus receptum, vt cuiusq; conscientia iureiurando obstringatur.

Per ea quæ labore & industria humana comparantur, intelligo contractus, cõmercia & negotiationes. Ac meo quidem iudicio nõ est prouentus vllus nec census magis legitimus quã hic. Quid. n. legib. & æquitati magis cõsentaneum: quam vt is, qui in nostro territorio, aut ex nostris quęstum facit, suaq; ampliora reddit, principi, cuius permissu negotiari ipsi ibi permittitur, aliquid pendat.

Negotiatores autem ac propemodũ proxenetę cum aut subditi sint, aut exteri: fas est, exteros & pegrinos grauius censeri quã subditos. Stricte hoc

Turcæ obseruant. Nam de mercibus Alexandrinis peregrini decẽ, subditi vero quinq; duntaxat pendunt. In Anglia quadruplo amplius exteri quam subditi dependunt.

Cum diuitiæ ibi plerunq; cõfluant vbi abundantia rerum, quib. vita humana sustentatur, aut necessaria enascuntur; sedulo principi opera danda est, vt subditos ad agriculturæ, & mechanicarũ negotiationũ amorẽ alliciat. Sed de his suo loco.

CAPVT V.

De pecunia mutuo sumenda.

NON raro contingit annuos prouentus expediẽdis negotijs nõ sufficere: eo casu nihil obstat, quo minus princeps pecuniam à subditis ad vsuram sumat aut sine vsura. Vt vero priuatus, sic quoq; princeps ab ære, de quo vsuram præstet, omnino abstineat: nisi summa id efflagitet necessitas. Sine vsura namq; facile obtinebit princeps: modo suis promissis stet firmiter & definita die creditum restituat, ne creditori res fraudi sit.

Henricus II. rex Galliæ, exercitum suum à Cęsarianis fusum redintegraturus, conuocatis tribus regni sui prouincialibus, p Cardinalẽ Lotharingię edixit, vt quisq; è sua prouincia mille viros seligeret, quorum singuli mille coronatos absque vsura regi crederent: id quod facile ab ipsis obtinuit. Atq; hoc modo termillies auri coëgit, belloque restaurato res præclaras non sine magna sui laude confecit. Neque vero plura onera subditi propterea senserunt, quippe quorum opes censibus iam ante erant attritæ. Norat procul dubio

rex pecunia mutuo ad vsuram sumta incredibiliter reditus excrescere, fidem contra imminui & deperdi. Et si verum fateri licet, tantopere se ære alieno obstrinxit prædictus rex, vt regnum Galliæ nimis obæratum nondum omnia nomina expunxerit.

CAPVT VI.

De auxilio bonorum ecclesiasticorum.

ECCLESIASTICA bona ad instar sacræ ancoræ habent, religiosa itaque habenda, neque temere violanda: nisi papa permittat, Reipublicæque salus ita velit. Papæ enim indulgentia quadamtenus coram Deo: at necessitas coram hominibus excusat. Quod si alterutrum desit, fieri non potest, vt res felici exitu claudatur.

Plurima exempla adducere possem; lubens tamen omitto, ne cui stomachum commoueam. Vnum multorum loco esto. Emanuel rex Portugaliæ in bello Indiano & Africano felicissimus erat, vtrobiq; enim rebus preclare gestis magnum fecit quæstum: vt vel rebus difficilimis maximum auri & argenti pondus quasi auro enasceretur. Postea vero instinctu susurronum, quibus aures dabat, nescio qua insania abreptum mala cupido magnam vim pecuniæ de reditibus ecclesiasticis colligendi incessit, permittente quidem papa Leone. Quod cum in Portugalia increbuisset, magna vbique in Portugalia indignatione & fremitu exceptus est. Rex itaque intelligens, nulla se necessitate impulsum, omnium iras animorumq;

abalienationē in se deriuasse, papæ bullā donauit ecclesiasticis: qui submissi animi beneuolentiam testificaturi cētum quinquaginta millibus coronatorū ipsum vltro donauerunt. Ab hinc vero nō tantū omnia bella inauspicatò gessit, sed & auctoritate & potentia, qua ante florebat, plane tandē exutus est. Opem autem ferūt ecclesiastica bona duobus modis: aut cum bona immobilia diuenduntur; aut eorum prouentus. Bona ecclesiastica distrahere pinde est ac si securi tibiæ admota neruos incidas: id quod in Gallia sæpius euenit. Accedit etiā hoc mali: quod papali bullæ executio nō respōdet: plus enim semper petitur, quam illa indulsit, & vt dicitur, dato digito, palma deuoratur. Quid quod quibusdam ea opinio animo insedit, Deo se gratum opus præstare, vbi reditus ecclesiastici direpti in alienos vsus conuertuntur.

Partem vero ecclesiasticorum redituum, vbi necessitas exigit, adhibere, & clericatui tolerabilius, & Reip. est vtilius. Comprobat hoc Gallia: vbi clerici sumtus bellicos vt plurimū sustinuere, & plusquam vicies millies ad bellum regi suppeditarunt. Similiter in Hispania factū est: ibi enim ecclesiastici aliquot annos sexaginta triremes easq; instructissimas suis sumtibus aluerunt, sumtusque duplo maiores in aliis fecerunt.

CAPVT VII.

De reditibus extraordinariis.

HACTENVS de prouentibus ordinariis verba fecimus: restant principibus alii, quos extraordinarios vocamus. Hi aut ex subditis aut exteris proueniunt. Ex subditis

ad

ad principem deriuãtur actiones iniuriarum, capitis, mulctę, donationes. Ab exteris vero tributa, pẽsiones, munera, aliaq; eius generis. Hæc omnia cõferentur legitime, modo quo supra docuimus de reditibus ordinariis. Qui princeps eo modo in expẽdendis prouẽtibus versabitur, næ ille bonã partẽ sibi residuam in singulares casus reseruabit.

Capvt VIII.

Impensis inutilibus abstinendum. Vbi & quædam de magnanimitate dicuntur.

INVTILES impensas voco, quæ Reip. bono non sunt, & neq; ad eius munitionem, neq; ad principis existimationẽ conducunt. Vt autẽ luxus & voluptates infinitæ sunt, sic etiã impensæ, de his dictũ est etiã aliquid superius, atq; hic prolixius dicetur. Summopere cauendũ, ne modus largitionũ & munerũ excedatur. Debentur autẽ meritis ac dignis tantũ, eaq; modice. Munera.n. in indignos collata offendunt bene meritos. Quo factum est, vt etiam Christiani quidam proceres, quorũ tamẽ nominibus parco, funditus perierint. Nimiæ.n. largitiones & donationes liberalitatis & beneficẽtiæ fontem exhauriunt & exiccant. Vnde sæpissime fit, ꝙ principes fisco largitionibus exhausto à munerib. ad extorsiones facto transitu vi aliena rapiant. Nero intra 14. annorum spatium circiter bis & vicies millies donationibus effudit, id est, quingenties & quinquagies cẽtena millia aureorum. Galba vero successor publico edicto oĩbus Neronis donationib. reuocatis decimã partẽ donatariis reliquit. Nero cũ dissipato fisco nõ esset, vnde liberalitatem suã osten-

ostentaret, latrociniis aliisque sceleribus animum adiecit. Et in hoc habuit imitatorem C. Caligulam, qui & opes immensas à Tiberio congestas, ac vicies septies millies sestertium intra annum absumsit. Demetrius Antigoni & Aratonices filius ducenta talenta scortis dari iussit, auctore Plutarcho. Apitius omnium fere luxum ac prodigalitatem nepotinis helluationibus superauit. De quo Martialis lib. 5.

Dederas Apici bis trecenties ventri,
Sed adhuc superat centies tibi laxum.
Hoc tu grauatus ne sitim & famem ferres,
Summa venenum potius duxisti.

Quod sic interpretatur Budæus: Apici sexcenties sestertium, id est, quindecies centena aureorũ coronatorum millia, inexplebili illa helluatus ingluuie, cum posses adhuc ducentis quinquagenis millibus (quod centies laxum poëta appellat) vitam, cauto & eleganti victu producere, tamen venenum miser hausisti, ne patrimonio tanto superesset, quod jam non te deserturum videbatur.

Heliogabalus inuitatis ad prandium summis viris, croco mensam sternebat, dicens, se fœnum pro eorum dignitate exhibere. Idem triclinia, lectus & porticus omni florum genere strauit, liliis, violis, hyacinthis & narcissis, quos flores pedibus conculcabat, naues preciosis mercibus onustas mergi in pontum iussit, magni id animi esse dicens. Aureo vtebatur vase ad corporis excrementa; gemmas ab optimis sculptas artificibus in calceamentis ferebat, quæ nunquam iterabat: preciosas vestes sæpe conscidit; minxit etiam in myrthi-

thinis & onichinis vasis, omnibus meretricibus sine effectu libidinis multos quandoq; dedit aureos numos. Alexander Macedo Promachum bibacissimũ hominem, victorem in vini certamine aurea corona donauit. Alphonsus rex Neapolitanum, cum multa per luxum prodegisset, conflatoque ære ingenti alieno iam non haberet, vnde creditoribus satisfaceret, dolore & ira permotus plerosque suis spoliauit bonis. Cleopes Ægypti rex sumtu pyramidis eo redactus inopiæ est, vt filiam exponere venalem ad meretricium quæstũ coactus sit. Xerxes opum regiarum ostentatione eximia, eousque luxuria progressus est, vt edicto præmium ei proponeret, qui nouum voluptatis genus reperisset; hinc deinceps factum, vt dum delitiis nimiis caperetur, amplissimi regni ruina euaserit. Caius Sergius Orata pensilia balnea primus facere instituit, quæ impensa leuibus initiis cœpta, ad suspensa calidæ aquæ tantum nõ æquora penetrauit. Idem, videlicet ne gulam Neptuni arbitrio subiectam haberet, peculiaria sibi maria excogitauit, ęstuariis intercipiendo fluctus, pisciumque diuersos greges separatis molibus includendo, vt nulla tam sæua tempestas incideret, qua non oneratæ mensæ varietate pisciculorum abundarent. Ædificiis etiam spatiosis & excelsis, deserta ad tempus ora Lucrini lacus pressit, quo recentiore vsu conchyliorum frueretur, vbi dum se publicæ aquæ cupidius immergit, Considij publicani iudicium nactus est, in quo Lucius Crassus aduersus illum causam agens, errare amicum suũ Considium dixit, quod putaret, Oratam remotũ

à lacu

percipiũt. Auaritia nulla re fruitur, nisi curis auarissimis: dum enim quærendis inhiat, & illa non habet, & quæsita non videt nisi ad supplicium, hinc trepida, inde sollicita. Quæ cum ita sint, inde auaritia sororum omnium pestilentissima dici potest, quam traducem omnium malorum vocat Apostolus. Et Epist. 99. Quid est, inquit, auaritia quod delectet? Nempe nil aliud quam quærendi labor, quam seruandi pauor, nil inquam aliud, quam timere ruinas, incendia, rapinas, domesticos & externos fures, ad extremum, mures & tineas. Nolite ergo, vt idem inquit Epist. 117. cupiditati aurem dare, nunquam dictura est, sufficit: semper nescio quid deerit, habet hoc auaritia proprium ac pessimum. Insatiabilis est, & dum promittit absentia, præsentibus vti vetat. Hæc habẽdi sitis nunquam plura quærendo, sed pauciora concupiscendo sedabitur. Recte itaque atque admodum concinne Diogenes eos, qui immensas opes cumularent, μεγαλοπτώχους, id est, magnificos pauperes appellare solitus est. Auaro siquidẽ tã deest quod habet, quam quod nõ habet; quã ratione non incongrue magnificus pauper, ex sententia Socratis dici meretur. Quibus concinit, quod Seneca in prouerbijs scriptitat.

Auarus ipse miseriæ est causa suæ.
Auarus nisi cum moritur, nihil recte facit.
Auaro quid mali optes; nisi vt viuat diu.
Auaro negandi causa nunquam deficit.
Pecuniæ imperare oportet non seruare.
Pecunia si vti scias,
Ancilla est; si nescias, domina.

Quo referenda est inuectiua illa Plinij in aurum, lib. 33. cap. 1. Imus, inquit, in viscera terræ, & in sede manium opes quærimus: illa nos premunt, illa nos ad inferos agunt, quæ occultauit atque demersit illa, quæ non nascuntur, vt repente mens ad inane euolans reputet, quis deinde futurus finis est? seculis omnibus exhauriendi ea quousque penetret auaritia? Quam innocens, quam beata, imo vero & delicata esset vita, si nihil aliud de ea, nisi quod supra terras, concupisceret, haberetq; non nisi quod secum est. In quam sententiam etiam Iā. Philomusus Poëta ita in aurum aurive cupiditatem inuehitur:

Aurum destructor vitæ, princepsq; malorum,
O quam difficiles nectis vbiq; dolos!
O vtinam natum nunquam mortalibus esses,
Dulcia suppeditas quæ nocumenta viris!
Te propter pugnæ fiunt, & bella mouentur,
Ad prædam & cædes corpora nostra trahis.
Tu facis, ingratus patrem quod filius odit,
Inter & agnatos iurgia sæpe moues.
Prosternis gentes, & totum destruis orbem.
Nulla fides hominis te duce stare potest.
Fœdera tu regum, tu falsos iungis amicos,
Imperio seruit & genus omne tuo.
Scrutamur montes, atq; intima viscera terræ,
Nec tutum poteris subtus habere locum.
Felix ille tamen, modico qui viuit in agro,
Vincula nam mortis hunc leuiora manent.
Et linquit post se nullas in funere lites,
Dat mentem superis, ossaq; condit humo.

CAPVT III.

Necessarium principi est habere thesaurum.

NON obstantibus ijs, quæ hactenus diximus, tam ad pacem quã ad bella plurimũ cõducit, vt fiscus principis promta pecunia sit instructus. Fac enim principem esse negligentiorem, neque velle ad certos vsus thesaurum colligere, nisi cũ iam iam necessitas efflagitet, annon tum non solum difficile, sed etiam periculosum erit? Difficile sane, quod inter arma omnes negotiationes cõticescunt, agricultura iacet, frumentorumque collectio turbatur: adeoq; legitima tributa alijq; reditus imminuuntur. Periculosum vero: quod subditi militũ tam domesticorum quam exterorum iniuriam & crudelitatem, quæ militibus nimis est familiaris, experti variosq; Martis casus grauatim sustinentes facile in seditiones conspirant, si principes præter hæc inclementius noua tributa, numaria difficultate pressi exigerent.

Est itaque, vt in huiusmodi vsus reseruata & promta pecunia huic malo occurrat princeps, hostemq; abigat, quo frugibus terræ alijsq; beneficijs subditi fruantur. Imminente siquidem bello, vtrum difficilius sit dubites, pecuniamne an militẽ cogere seu hostẽ armis abigere. Sũma itaq; necessitas à principe requirit vt ampliori quadatenus thesauro sit munit⁹ quo iminente hoste nõ de pecunia demũ sed duntaxat de coactione cura sit necessaria. Nisi.n. principijs obstes, facile fieri potest, vt interea tẽporis, dũ de comparanda pecunia cõsultatur, sua agendi celeritate eo discrimini-

minis te adducat hostis, vt nec pecunias nec militē cogere permittat. Admirabilem celeritatē adhibet Turca bellū exteris illaturus: de fisco. n. stipendia militi persoluit, armis se instruit, & quæ requirit apparatus bellicus, probe adornat. Sumtus bellicos postea fisco ex tributis, censibus, alijsque exactionibus subditorum refundit.

Hinc facile est colligere, ꝙ princeps, ꝗ in numerato pecuniā non habet, multū tēporis inutiliter insumet, dū vnde conquirat, deliberat, imo semet occasionib. quib. ad victoriā duci potuisset, priuat. Vsitatissimus sane modus cōficiendi pecuniā est, dum æs alienū ad vsuram cōtrahimus. Verum hęc conqrendi ratio multa regna exhausit, imo plane euacuauit. Nā ad vsurarū exolutionē plerunq; ordinarij redit⁹, & vectigalia oppignorātur: Hinc vero ꝓxime subsequūtur extraordinaria tributa, noua vectigalia, aliaq; quę corradēdę pecunię subseruiūt. Hæc vbi semel inualuere, nunꝗ abrogantur, sed in consuetudinē & legem abeunt, id ꝙ si opus esset facile ꝓbarem. His vero nihilo pl⁹ agitur, quā quod mala malis nō tolluntur, quin potius accumulantur, statusq, imperij quantūuis antea quidē fuerit amplissimus, certissimā tandē sentit ruinā.

Cum itaq; ex his nō obscurū sit, tā ad cōseruandam dignitatē regnorū & Rerump. quam ad propellendā vim & iniuriā, in pace & bello thesauros id est, pecuniæ collectionē esse pernecessariam & ideo nō negligendam: eamq;, vt recte dicitur, esse neruū belli, sineq; ea neq; subditos recte pacatos teneri, neque hostes fortiter propelli posse. Proinde in omnem euentum principem instructum

 esse

esse pernecessarium est. In colligendis vero thesauris certus modus est adhibēdus, ne ex sanguine & visceribus subditorum corrasus, ne quid amplius dicam, thesaurus passim dicatur. Aurum enim, vt grauissime dixit Tiberius II. Imp. Græcus, cum lacrymis & querelis subditorum collectum, adulterinū & venenosum est. Colligenda itaq; est pecunia, sic tamen vt minus animaduertatur; id quod duobus perfici potest. Primo ex ordinarijs reditibus, deinde si princeps largitionibus non necessarijs abstineat.

Porro quam periculosæ sint inspetatæ illæ exactiones, patet etiam ex oratione quam habuit quondam Gorellus Orilia ad Ladislaum ducem Neapolitanum. Cum enim Ladislaus victus fugatusque ab hoste ex agro Casinate Neapolim confugisset, ibiq; de comparanda pecunia, ad restituendum exercitum admodum esset solicitus, decerneretq; suadentibus quibusdam magis partium studiosis quam sapientibus viris, noua quædam inusitataq; tributa parentibus populis imponere: ea re cognita Gorellus, quanquā senex ac pedibus laborans, regem adijt, & qua erat comitate atq; prudentia: Quam, inquit, vereor, ô rex, ne, dum hostium impedire conatus ac repellere vim studes, id ipse agas, vt tuos in te populos popularesq; noua ob tributa iratos excites, prouocesq; in odium ac maleuolentiam. Quid obsecro, qui tibi male volunt, quiq; aduersariorum rebus fauent, quid inquam, aut magis cupiat, aut vehementius optent, quam id consilij vt ineas, quod auertere à fidelitate atq; in te beneuolētia & studijs

dijs quam facilime populares tuos queat? Atqui hęc quidẽ & vna & certissima est ad idipsum via: quam vt ineas, qui rebus tuis male consultũ volunt, sub beneuolẽtię speciem suadere tuto habeant. Quocirca cõsilia hæc vt parũ vtilia, vt minime salubria, atq; ab hostibus tuis magnopere expectata ex animo tuo prorsus eijce, quodq; summa tibi centum millium opus est, eaq; præsenti, nobis familiaribus tuis atq; administris, quorum vna futura tecum est fortuna, cogẽdam inter nos atq; enumerandam statue. Atq; his dictis assumto cõfestim calamo, paucos quosdam regis ex administris designauit, quanta cuiq; sibiq; inprimis ipsi pecunia irrogãda esset, notata, eaq; è vestigio persoluta est. Prudentissimum sane pro re ac tempore & datum à Gorello & acceptum à rege consilium est. Quo effectum est, vt ex hac subsidiaria paucorum eorumque fidelissimorum hominum contributione, peruersis hostium obuiam iretur consilijs, regisque necessitudini, & popularium consuleretur beneuolentiæ ac quieti.

CAPVT IV.

De reditibus Principis.

PRINCIPIS redituũ duo sunt genera: ordinarium & extraordinariũ. Prouenniunt. n. reditus aut ex agrorum frugibus: aut ex labore & industria humana. Agrorũ reditus sunt duplices, quoniã immediate q̃dam prædia principem, quædam vero subditos spectant Principis. ꝓpria sunt prædia hęreditaria, quemadmodũ & illa q̃ alterius dominio nõ sunt subiecta: hęc princeps q̃ diligentissime coli instar

 boni

tationem suæ Reip. optant, aut cum ferre decreuerunt, facile seditiones cient.

Accedit huc, quod nimius amor habendi pecuniæq; conquirendæ studium, nimis confidentes reddit, modosque, quibus Resp. & incolumis stare & rite propagari potest, omnino proterit & conculcat. Vnde auari principes non raro suo imperio plane excidunt opesq; longo tempore congestas hostibus relinquunt. Vsuuenit hoc Sardanapalo, qui quadragies millies suis interfectoribus reliquit. Darius quoq;, quem Alexander Magnus victum regno extuderat, octogies millies reliquit. Sic Persei opes aurumq; Romanis, à quibus regno exuebatur, in prædam cesserunt.

Qua vero ratione princeps auarus, qui toto animi impetu in congerendo thesauro desudat, animi cogitationes præclaras & honestas virtutique consentaneas voluat? Satis hoc suo exemplo probat imperator Tiberius, satis probat Alfonsus II. Rex Neapolitanus, qui porcos suos subditis saginandos dedit, demortuorum vero pretium ab ijs postulauit. Porro omnia olea in Apulia & segetes coemtas, postea quanto pretio potuit vendidit, addito edicto, ne quis aliquid venderet, donec rex omnia sua distraxisset. Omnium vero maxime execrandũ est, quod publica quandoque officia ac dignitates prostant, vt nemo ad eas nisi data pecunia promoueri queat, id quod in summam principum ignominiam, subditorũ vero maximam vergit perniciem. Et vt summatim dicam? Auaritia ad quæuis vitia illectat principes: & violenta quasi manu virtutis organa, honorisq; accessiones abripit.

Quid

Quid vero laudem? Plerique thesauri, quos principes illegitime corraserunt, transeunt in hæredes prodigos inutiliterq; perdentes. est enim satis vulgatum, quod de male quæsitis non gaudet tertius hæres. Rex Dauides magno quidē studio, at legitimo, auri argentiq; thesaurum deponebat, adeo vt nulli regi tantus antehac fuerit: quandoquidem plusquam centies & vigesies auri millies collegerat. At regni successor Solomon congestum thesaurum (præter sumtus templi) liberalissime impendit ædificijs splendidissimis, vrbanis & rusticis, æstiualibus & hyemalibus, viridarijs, piscinis, equis, curribus, cantoribus & cantricibus, luxui & voluptatibus, adeo vt thesauro paterno deficiente, subditorum plurimi, ob exactionum magnitudinem à filio desciscerent.

Ecquis vero vsus æris illegitime cōgesti? quod inde emolumentum? quæ spes? Imperator Tiberius grauissima tributorum & onerum impositione thesaurū sexagies septies millies & vltra corrasit: q̄ omnia successor Caligula intra vertētis anni curriculū pessime dilapidauit. Id vero inde accidit. Princeps nouitius p̄cipue iuuenis tāti thesauri possessione varijs inuoluitur meditationib. quæ vt infinitæ sic inquietæ sunt. Qui itaq; in thesauris nimium confidit, plerunque se immiscet negotijs, quæ supra vires sunt: pacem odit: vicinorū amicitiam floccipendit: mouet bella, quæ neq; vtilia neque necessaria, imo sibi & subditis plurimum nocent. Hinc est quod Dion noluit regem habere argenti & auri immensa pondera.

Cæterum cum superius aliquanto prolixius de

aua.

auaritia egerimus, erimus hic breuiores. Inter cæteros vero Vespasianus imperator facile primas tenet. Legatis illi aliquando renunciantibus decretam illi publice non mediocris summæ statuam, iussit vt eam continuo ponerent: & vacuam ostendens manum: Ecce, inquit, parata basis: significans, vt eam pecuniam, quam in statuam decreuissent impendere mortuo, viuo darent in manum. Idem quoniam rapacissimum quemque promouere solebat, vt mox ditatos condemnaret, vulgo dictus est, officiarios suos habere pro spongijs, quod veluti spongias & siccos madefaceret & humidos exprimeret. Quocirca cõgrue admodum rusticus quidam, cum gratuitam libertatem suppliciter ab ipso petens repulsam pateretur, confidenter in hæc prorupit verba: Vulpes pilos mutat, mores non mutat: exprobrans illi naturæ rapacitatem, quasi mercede data concessurus fuisset, quod gratuito negabat. Indignum sane quod de tanto principe vere dicatur. Nullum enim, vt inquit Cic. lib. 2. Offic. est vitium tetrius quam auaritia, præsertim in principibus & Remp. gubernantibus. Habere enim quæstui Remp. non modo turpe sed sceleratum etiam & nefarium est. Itaq; quod Apollo Pythius oraculum edidit, Spartam nulla re alia nisi auaritia esse perituram; id videtur non solum Lacedæmonijs, sed etiam omnibus opulentis populis prædixisse. Cum enim cupiditates sint insanabiles, atque, vt inquit Aristoteles lib. 1. polit. desiderium diuitiarum in infinitũ vadat (quemadmodum enim, vt inquit Seneca de benef. carnis missa à domino

frusta

frusta panis, aut carnes aperto ore captans, quicquid excipit, protinus integrum demittit & properat ad spem futuri. Idem, inquit, euenit nobis. Quicquid fortuna expetentibus proijcit, id sine vlla voluptate demittimus, & statim ad rapinam alterius erecti & attēti stam⁹) fit vt haud raro hinc odia, dissidia, discordię, seditiones ac bella nascātur. Ac sane si ad alia cōferatur vitia passim gliscētia, facile cōperiemus, auaritia nullum esse detestabilius. Inuidia quidē, vt ait Petrarcha, li. 6. Epist. famil. mæsta sæpe, attamē otiosa est. Auaritia vero & tristis est & occupata. Superbia dum se aliquid magnū putat, falsa licet opinione delectatur. Auaritia vero semper se famelicā & egenam sentit, neq; fallitur. Verissimū. n. est poëticum illud: Semper auarus eget. Nam si auarus est, cupit: ꝙ ipsum vitij nomen indicat. Sane, quod ait Seneca, non qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est. Et hoc inde concluditur, ꝙ non paucitas rerum inopem facit, cum paucis natura cōtenta sit, cui qui rite satisfecerit, diues est, & nihil ei deest; sed cupiditas expleta, quæ indicat sibi tantum deesse quantum cupit, cupit autē omnia, & optanda superuacua fecit necessaria. Quo spectat, quod Seneca, Neminem, inquit, pecunia diuitē facit; imo contra, nulli non maiorē sui cupiditatē incussit. Et sequitur: Quæris, quæ sit huius rei causa? plus incipit habere posse qui plus habet. Venio autem ad reliquas pestes, & eius quidem, quam accidiam nostri vocant, eadem ratio est quæ inuidiæ fuit. Gula autem ac libido sæpe suis fruuntur delitijs, quibus exultant, & gaudia fugitura

per-

percipiũt. Auaritia nulla re fruitur, nisi curis auarissimis: dum enim quærendis inhiat, & illa non habet, & quæsita non videt nisi ad supplicium, hinc trepida, inde sollicita. Quæ cum ita sint, inde auaritia sororum omnium pestilentissima dici potest, quam traducem omnium malorum vocat Apostolus. Et Epist. 99. Quid est, inquit, auaritia quod delectet? Nempe nil aliud quam quærendi labor, quam seruandi pauor, nil inquam aliud, quam timere ruinas, incendia, rapinas, domesticos & externos fures, ad extremum, mures & tineas. Nolite ergo, vt idem inquit Epist. 117. cupiditati aurem dare, nunquam dictura est, sufficit: semper nescio quid deerit, habet hoc auaritia proprium ac pessimum. Insatiabilis est, & dum promittit absentia, præsentibus vti vetat. Hæc habẽdi sitis nunquam plura quærendo, sed pauciora concupiscendo sedabitur. Recte itaque atque admodum concinne Diogenes eos, qui immensas opes cumularent, μεγαλοπτώχους, id est, magnificos pauperes appellare solitus est. Auaro siquidẽ tãm deest quod habet, quam quod nõ habet; quã ratione non incongrue magnificus pauper, ex sententia Socratis dici meretur. Quibus concinit, quod Seneca in prouerbijs scriptitat.

Auarus ipse miseriæ est causa suæ.
Auarus nisi cum moritur, nihil recte facit.
Auaro quid mali optes; nisi vt viuat diu.
Auaro negandi causa nunquam deficit.
Pecuniæ imperare oportet non seruare.
Pecunia si vti scias,
Ancilla est; si nescias, domina.

Quo

Quo referenda est inuectiua illa Plinij in aurum, lib. 33. cap. 1. Imus, inquit, in viscera terræ, & in sede manium opes quærimus: illa nos premunt, illa nos ad inferos agunt, quæ occultauit atque demersit illa, quæ non nascuntur, vt repente mens ad inane euolans reputet, quis deinde futurus finis est? seculis omnibus exhauriendi ea quousque penetret auaritia? Quam innocens, quam beata, imo vero & delicata esset vita, si nihil aliud de ea, nisi quod supra terras, concupisceret, haberetq; non nisi quod secum est. In quam sententiam etiam Iå. Philomusus Poëta ita in aurum aurive cupiditatem inuehitur:

Aurum destructor vitæ, princepsq; malorum,
O quam difficiles nectis vbiq; dolos!
O vtinam natum nunquam mortalibus esses,
Dulcia suppeditas quæ nocumenta viris!
Te propter pugnæ fiunt, & bella mouentur,
Ad prædam & cædes corpora nostra trahis.
Tu facis, ingratus patrem quod filius odit,
Inter & agnatos iurgia sæpe moues.
Prosternis gentes, & totum destruis orbem.
Nulla fides hominis te duce stare potest.
Fœdera tu regum, tu falsos iungis amicos,
Imperio seruit & genus omne tuo.
Scrutamur montes, atq; intima viscera terræ,
Nec tutum poteris subtus habere locum.
Felix ille tamen, modico qui viuit in agro,
Vincula nam mortis hunc leuiora manent.
Et linquit post se nullas in funere lites,
Dat mentem superis, ossaq; condit humo.

Caput III.

Necessarium principi est habere thesaurum.

NON obstantibus ijs, quæ hactenus diximus, tam ad pacem quã ad bella plurimũ cõducit, vt fiscus principis promta pecunia sit instructus. Fac enim principem esse negligentiorem, neque velle ad certos vsus thesaurum colligere, nisi cũ iam iam necessitas efflagitet, annon tum non solum difficile, sed etiam periculosum erit? Difficile sane, quod inter arma omnes negotiationes cõticescunt, agricultura iacet, frumentorumque collectio turbatur: adeoq; legitima tributa alijq; reditus imminuuntur. Periculosum vero: quod subditi militũ tam domesticorum quam exterorum iniuriam & crudelitatem, quæ militibus nimis est familiaris, experti variosq; Martis casus grauatim sustinentes facile in seditiones conspirant, si principes præter hæc inclementius noua tributa, numaria difficultate pressi exigerent.

Est itaque, vt in huiusmodi vsus reseruata & promta pecunia huic malo occurrat princeps, hostemq; abigat, quo frugibus terræ alijsq; beneficijs subditi fruantur. Imminente siquidem bello, vtrum difficilius sit dubites, pecuniamne an militẽ cogere seu hostẽ armis abigere. Sũma itaq; necessitas à principe requirit vt ampliori quadatenus thesauro sit munit' quo iminente hoste nõ de pecunia demũ sed duntaxat de coactione cura sit necessaria. Nisi.n. principijs obstes, facile fieri potest, vt interea tẽporis, dũ de comparanda pecunia cõsultatur, sua agendi celeritate eo discrimini-

minis te adducat hostis, vt nec pecunias nec militē cogere permittat. Admirabilem celeritatē adhibet Turca bellū exteris illaturus: de fisco. n. stipendia militi persoluit, armis se instruit, & quæ requirit apparatus bellicus, probe adornat. Sumtus bellicos postea fisco ex tributis, censibus, alijsque exactionibus subditorum refundit.

Hinc facile est colligere, ꝙ princeps, q in numerato pecuniā non habet, multū tēporis inutiliter insumet, dū vnde conquirat, deliberat. imo semet occasionib. quib. ad victoriā duci potuisset, priuat. Vsitatissimus sane modus cōficiendi pecuniā est, dum æs alienū ad vsuram cōtrahimus. Verum hęc conqrendi ratio multa regna exhausit, imo plane euacuauit. Nā ad vsurarū exolutionē plerunq; ordinarij redit⁹, & vectigalia oppignorātur: Hinc vero ꝓxime subsequūtur extraordinaria tributa, noua vectigalia, aliaq; quę corradēdę pecunię subseruiūt. Hæc vbi semel inualuere, nunq̄ abrogantur, sed in consuetudinē & legem abeunt, id ꝙ si opus esset facile ꝓbarem. His vero nihilo pl⁹ agitur, quā quod mala malis nō tolluntur, quin potius accumulantur, statusq; imperij quantūuis antea quidē fuerit amplissimus, certissimā tandē sentit ruinā.

Cum itaq; ex his nō obscurū sit, tā ad cōseruandam dignitatē regnorū & Rerump. quam ad propellendā vim & iniuriā, in pace & bello thesauros id est, pecuniæ collectionē esse pernecessariam & ideo nō negligendam: eamq;, vt recte dicitur, esse neruū belli, sineq; ea neq; subditos recte pacatos teneri, neque hostes fortiter propelli posse. Proinde in omnem euentum principem instructum

esse pernecessarium est. In colligendis vero thesauris certus modus est adhibẽdus, ne ex sanguine & visceribus subditorum corrasus, ne quid amplius dicam, thesaurus passim dicatur. Aurum enim, vt grauissime dixit Tiberius II. Imp. Græcus, cum lacrymis & querelis subditorum collectum, adulterinũ & venenosum est. Colligenda itaq; est pecunia, sic tamen vt minus animaduertatur; id quod duobus persici potest. Primo ex ordinarijs reditibus, deinde si princeps largitionibus non necessarijs abstineat.

Porro quam periculosæ sint inspetatæ illæ exactiones, patet etiam ex oratione quam habuit quondam Gorellus Orilia ad Ladislaum ducem Neapolitanum. Cum enim Ladislaus victus fugatusque ab hoste ex agro Casinate Neapolim confugisset, ibiq; de comparanda pecunia, ad restituendum exercitum admodum esset solicitus, decerneretq; suadentibus quibusdam magis partium studiosis quam sapientibus viris, noua quædam inusitataq; tributa parentibus populis imponere: ea re cognita Gorellus, quanquã senex ac pedibus laborans, regem adijt, & qua erat comitate atq; prudentia. Quam, inquit, vereor, ô rex, ne, dum hostium impedire conatus ac repellere vim studes, id ipse agas, vt tuos in te populos popularesq; noua ob tributa iratos excites, prouocesq; in odium ac maleuolentiam. Quid obsecro, qui tibi male volunt, quiq; aduersariorum rebus fauent, quid inquam, aut magis cupiãt, aut vehementius optent, quam id consilij vt ineas, quod auertere à fidelitate atq; in te beneuolẽtia & studijs

dijs quam facilime populares tuos queat? Atqui hęc quidē & vna & certissima est ad idipsum via: quam vt ineas, qui rebus tuis male consultū volunt, sub beneuolētię speciem suadere tuto habeant. Quocirca cōsilia hæc vt parū vtilia, vt minime salubria, atq; ab hostibus tuis magnopere expectata ex animo tuo prorsus eijce, quodq; summa tibi centum millium opus est, eaq; præsenti, nobis familiaribus tuis atq; administris, quorum vna futura tecum est fortuna, cogēdam inter nos atq; enumerandam statue. Atq; his dictis assumto cōfestim calamo, paucos quosdam regis ex administris designauit, quanta cuiq; sibiq; inprimis ipsi pecunia irrogāda esset, notata, eaq; è vestigio persoluta est. Prudentissimum sane pro re ac tempore & datum à Gorello & acceptum à rege consilium est. Quo effectum est, vt ex hac subsidiaria paucorum eorumque fidelissimorum hominum contributione, peruersis hostium obuiam iretur consilijs, regisque necessitudini, & popularium consuleretur beneuolentiæ ac quieti.

Capvt IV.

De reditibus Principis.

PRINCIPIS redituū duo sunt genera: ordinarium & extraordinariū. Proueniunt. n. reditus aut ex agrorum frugibus: aut ex labore & industria humana. Agrorū reditus sunt duplices, quoniā immediate q̃dam prædia principem, quædam vero subditos spectant Principis ꝑpria sunt prædia hęreditaria, quemadmodū & illa q̄ alterius dominio nō sunt subiecta: hęc princeps q̃ diligentissime coli instar

non possunt, inseruire debent. Non autem debēt capita seu personæ æstimari, sed fortunæ & bona subditorū: Alioquin enim bona parte grauaminū egena plebs demū affligeretur. Siquidem etiamnū plerunq; nobiles in subditos, vrbes in pagos, sua grauamina deriuant. Quod cum fit, nimiū plebs premitur, tandemq; cum ferundo amplius nō est, ijs succumbit: id ꝙ sępe fit magno cū nobilitatis & amplissimarū ciuitatū detrimento. Tūc enim suis sumtib. bella gerere: hæ vero maxima ꝑsidia alere tenentur? Factitatū id in Gallia oēs norunt. Romæ omnia tributa & census imperijs imponebantur.

Subditorū quoq; bona aut certa sunt aut incerta. Per certa intelligo imobilia, ꝑ incerta vero mobilia. Ex his de immobilibus tantū pendentur tributa. Tributa nuper etiam bonis mobilibus imposita totā Flandria à duce Albaniæ desciscere fecerunt. Quod si extrema necessitas bona mobilia iubeat censere: vtique non improbarem morem quibusdam Germaniæ ciuitatibus receptum, vt cuiusq; conscientia iureiurando obstringatur.

Per ea quæ labore & industria humana comparantur, intelligo contractus, cōmercia & negotiationes. Ac meo quidem iudicio nō est prouentus vllus nec census magis legitimus quā hic. Quid. n. legib. & æquitati magis cōsentaneum: quam vt is, qui in nostro territorio, aut ex nostris quęstum facit, suaq; ampliora reddit, principi, cuius permissu negotiari ipsi ibi permittitur, aliquid pendat.

Negotiatores autem ac propemodū proxenetę cum aut subditi sint, aut exteri: fas est, exteros & ꝑegrinos grauius censeri quā subditos. Stricte hoc

Turcæ obseruant. Nam de mercibus Alexandrinis peregrini decē, subditi vero quinq; duntaxat pendunt. In Anglia quadruplo amplius exteri quam subditi dependunt.

Cum diuitiæ ibi plerunq; cōfluant vbi abundantia rerum, quib. vita humana sustentatur, aut necessaria enascuntur; sedulo principi opera danda est, vt subditos ad agriculturæ, & mechanicarū negotiationū amorē alliciat. Sed de his suo loco.

Caput V.

De pecunia mutuo sumenda.

Non raro contingit annuos prouentus expediēdis negotijs nō sufficere: eo casu nihil obstat, quo minus princeps pecuniam à subditis ad vsuram sumat aut sine vsura. Vt vero priuatus, sic quoq; princeps ab ære, de quo vsuram præstet, omnino abstineat: nisi summa id efflagitet necessitas. Sine vsura namq; facile obtinebit princeps: modo suis promissis stet firmiter & definita die creditum restituat, ne creditori res fraudi sit.

Henricus II. rex Galliæ, exercitum suum à Cęsarianis fusum redintegraturus, conuocatis tribus regni sui prouincialibus, p Cardinalē Lotharingię edixit, vt quisq; è sua prouincia mille viros seligeret, quorum singuli mille coronatos absque vsura regi crederent: id quod facile ab ipsis obtinuit. Atq; hoc modo termillies auri coëgit, belloque restaurato res præclaras non sine magna sui laude confecit. Neque vero plura onera subditi propterea senserunt, quippe quorum opes censibus iam ante erant attritæ Norat procul dubio

rex

rex pecunia mutuo ad vſuram ſumta incredibiliter reditus excreſcere, fidem contra imminui & deperdi. Et ſi verum fateri licet, tantopere ſe ære alieno obſtrinxit prædictus rex, vt regnum Galliæ nimis obæratum nondum omnia nomina expunxerit.

CAPVT VI.

De auxilio bonorum eccleſiaſticorum.

ECCLESIASTICA bona ad inſtar ſacræ ancoræ habent, religioſa itaque habenda, neque temere violanda: niſi papa permittat, Reipublicæque ſalus ita velit. Papæ enim indulgentia quadamtenus coram Deo: at neceſſitas coram hominibus excuſat. Quod ſi alterutrum deſit, fieri non poteſt, vt res felici exitu claudatur.

Plurima exempla adducere poſſem; lubens tamen omitto, ne cui ſtomachum commoueam, Vnum multorum loco eſto. Emanuel rex Portugaliæ in bello Indiano & Africano feliciſſimus erat, vtrobiq; enim rebus pręclare geſtis magnum fecit quæſtum: vt vel rebus difficilimis maximum auri & argenti pondus quaſi auro enaſceretur. Poſtea vero inſtinctu ſuſurronum, quibus aures dabat, neſcio qua inſania abreptum mala cupido magnam vim pecuniæ de reditibus eccleſiaſticis colligendi inceſſit, permittente quidem papa Leone. Quod cum in Portugalia increbuiſſet, magna vbique in Portugalia indignatione & fremitu exceptus eſt. Rex itaque intelligens, nulla ſe neceſſitate impulſum, omnium iras animorumq;

abalienationẽ in ſe deriuaſſe, papæ bullã donauit eccleſiaſticis: qui ſubmiſſi animi beneuolentiam teſtificatum cẽtum quinquaginta millibus coronatorũ ipſum vltro donauerunt. Ab hinc vero nõ tantũ omnia bella inauſpicatò geſſit, ſed & auctoritate & potentia, qua ante florebat, plane tandẽ exutus eſt. Opem autem ferũt eccleſiaſtica bona duobus modis: aut cum bona immobilia diuenduntur; aut eorum prouentus. Bona eccleſiaſtica diſtrahere pinde eſt ac ſi ſecuri tibiæ admota neruos incidas: id quod in Gallia ſæpius euenit. Accedit etiã hoc mali: quod papali bullæ executio nõ reſpõdet: plus enim ſemper petitur, quam illa indulſit, & vt dicitur, dato digito, palma deuoratur. Quid quod quibusdam ea opinio animo inſedit, Deo ſe gratum opus præſtare, vbi reditus eccleſiaſtici direpti in alienos vſus conuertuntur.

Partem vero eccleſiaſticorum redituum, vbi neceſſitas exigit, adhibere, & clericatui tolerabilius, & Reip. eſt vtilius. Comprobat hoc Gallia: vbi clerici ſumtus bellicos vt plurimũ ſuſtinuere, & plusquam vicies millies ad bellum regi ſuppeditarunt. Similiter in Hiſpania factũ eſt: ibi enim eccleſiaſtici aliquot annos ſexaginta triremes easq; inſtructiſſimas ſuis ſumtibus aluerunt, ſumtusque duplo maiores in aliis fecerunt.

CAPVT VII.

De reditibus extraordinariis.

HACTENVS de prouentibus ordinariis verba fecimus: reſtant principibus alii, quos extraordinarios vocamus. Hi aut ex ſubditis aut exteris proueniunt. Ex ſubditis ad

ad principem deriuãtur actiones iniuriarum, capitis, mulctę, donationes. Ab exteris vero tributa, pẽsiones, munera, aliaq; eius generis. Hæc omnia cõferentur legitime, modo quo supra docuimus de reditibus ordinariis. Qui princeps eo modo in expẽdendis prouẽtibus versabitur, næ ille bonã partẽ sibi residuam in singulares casus reseruabit.

CAPVT VIII.

Impensis inutilibus abstinendum. Vbi & quedam de magnanimitate dicuntur.

INVTILES impensas voco, quæ Reip. bono non sunt, & neq; ad eius munitionem, neq; ad principis existimationẽ conducunt. Vt autẽ luxus & voluptates infinitæ sunt, sic etiã impensæ, de his dictũ est etiã aliquid superius, atq; hic prolixius dicetur. Summopere cauendũ, ne modus largitionũ & munerũ excedatur. Debentur autẽ meritis ac dignis tantũ, eaq; modice. Munera.n. in indignos collata offendunt bene meritos. Quo factum est, vt etiam Christiani quidam proceres, quorũ tamẽ nominibus parco, funditus perierint. Nimiæ.n. largitiones & donationes liberalitatis & beneficẽtiæ fontem exhauriunt & exiccant. Vnde sæpissime fit, ꝙ principes fisco largitionibus exhausto à munerib. ad extorsiones facto transitu vi aliena rapiant. Nero intra 14. annorum spatium circiter bis & vicies millies donationibus effudit, id est, quingenties & quinquagies cẽtena millia aureorum. Galba vero successor publico edicto oĩbus Neronis donationib. reuocatis decimã partẽ donatariis reliquit. Nero cũ dissipato fisco nõ esset, vnde liberalitatem suã osten-

ostentaret, latrociniis aliisque sceleribus animum adiecit. Et in hoc habuit imitatorem C. Caligulam, qui & opes immensas à Tiberio congestas, ac vicies septies millies sestertium intra annum absumsit. Demetrius Antigoni & Aratonices filius ducenta talenta scortis dari iussit, auctore Plutarcho. Apitius omnium fere luxum ac prodigalitatem nepotinis helluationibus superauit. De quo Martialis lib. 5.

Dederas Apici bis trecenties ventri,
Sed adhuc superat centies tibi laxum.
Hoc tu grauatus ne sitim & famem ferres,
Summa venenum potius duxisti.

Quod sic interpretatur Budæus: Apici sexcenties sestertium, id est, quindecies centena aureorū coronatorum millia, inexplebili illa helluatus ingluuie, cum posses adhuc ducentis quinquagenis millibus (quod centies laxum poëta appellat) vitam, cauto & eleganti victu producere, tamen venenum miser hausisti, ne patrimonio tanto superesset, quod iam non te deserturum videbatur.

Heliogabalus inuitatis ad prandium summis viris, croco mensam sternebat, dicens, se fœnum pro eorum dignitate exhibere. Idem triclinia, lectus & porticus omni florum genere strauit, liliis, violis, hyacinthis & narcissis, quos flores pedibus conculcabat, naues preciosis mercibus onustas mergi in pontum iussit, magni id animi esse dicens. Aureo vtebatur vase ad corporis excrementa; gemmas ab optimis sculptas artificibus in calceamentis ferebat, quæ nunquam iterabat: preciosas vestes sæpe conscidit; minxit etiam in myrthi-

thi-

thinis & onichinis vasis, omnibus meretricibus sine effectu libidinis multos quandoq; dedit aureos numos. Alexander Macedo Promachum bibacissimũ hominem, victorem in vini certamine aurea corona donauit. Alphonsus rex Neapolitanum, cum multa per luxum prodegisset, conflatoque ære ingenti alieno iam non haberet, vnde creditoribus satisfaceret, dolore & ira permotus plerosque suis spoliauit bonis. Cleopes Ægypti rex sumtu pyramidis eo redactus inopiæ est, vt filiam exponere venalem ad meretricium quæstũ coactus sit. Xerxes opum regiarum ostentatione eximia, eousque luxuria progressus est, vt edicto præmium ei proponeret, qui nouum voluptatis genus reperisset; hinc deinceps factum, vt dum delitiis nimiis caperetur, amplissimi regni ruina euaserit. Caius Sergius Orata pensilia balnea primus facere instituit, quæ impensa leuibus initiis cœpta, ad suspensa calidæ aquæ tantum nõ æquora penetrauit. Idem, videlicet ne gulam Neptuni arbitrio subiectam haberet, peculiaria sibi maria excogitauit, ęstuariis intercipiendo fluctus, pisciumque diuersos greges separatis molibus includendo, vt nulla tam sæua tempestas incideret, qua non onerata mensæ varietate pisciculorum abundarent. Ædificiis etiam spatiosis & excelsis, deserta ad tempus ora Lucrini lacus pressit, quo recentiore vsu conchyliorum frueretur, vbi dum se publicæ aquæ cupidius immergit, Considij publicani iudicium nactus est, in quo Lucius Crassus aduersus illum causam agens, errare amicum suũ Considium dixit, quod putaret, Oratam remotũ

à lacu

à lacu cariturum ostreis, namque ea si inde petere non licuisset, in tegulis reperturum. Huic nimirũ magis Æsop⁹ tragœdus in adoptionem dare filiũ suum, quam bonorum suorũ hęredem relinquere debuit, non solum perditæ sed etiã furiosæ luxuriæ iuuenem, quẽ constat cantu commendabiles auiculas immanibus emtas preciis in cœna pro ficedulis ponere, acetoque liquatos magnæ summæ vniones potionibus aspergere solitũ, amplissimum patrimoniũ tanquã amaram aliquã sarcinã quam celerrime abijcere cupientem. Ingẽs etiam prodigalitas atq; deliciæ fuerũt M. Scauri, L. Syllæ generi atq; priuigni. Nam vt in ædilitate sua, quẽadmodũ eius honoris mos ferebat, ludos ederet, neq; publicis theatris vti vellet, ipsorum ludorũ gratia tantum quos ipse editurus erat, extemporarium theatrum extruxit & peractis ludis opus ipsum demolitus est. Fuit autem illius magnitudo speciesque tanta, vt viuentium regum nullus his temporibus simile pro mansuro opere facturus fuerit. In eo marmoreas columnas trecentas ac sexaginta posuit: quę omnes tricenorum octenorumq; pedum ac circiter longitudinem implerẽt. Senę autẽ pars marmorea fuit: altera autem polymito opere exornata tota æneis inauratisq; tabulis tecta. Intercolumnia vero ænearum statuarum tribus millibus exornauit, præter tabularum ornamenta, quę insignium pictorum opere mira arte confectæ erant. Reliquæ theatri partes aulæis egregij operis vestita, ita vt quod in eius operis vsum supra necessitatem cõparatum fuerat, mille sestertiorum pretiũ excederet. Cuius tam ornati pre-

pretiosique theatri amplitudo tanta fuit, vt in eo sedere homines 80000. potuerint. Quanquam circus Maximus, quem Pompeius lapide calceq; extruxit, vltra 60000. nõ caperet. Quis vero vnq̃ delitiis atque luxuria M. Antonio triumuiro par fuit? Ebrius enim in conspectu populi Romani, negotium publicũ gerẽs hesternam cœnam euomuit, ac gremiũ suum totumq; tribunal incoctæ cœnæ frustis vinum redolentibus impleuit, musicis mimisq; immensas possessiones oppidaq; donauit. Nec contentus Cleopatræ arbitrio orientẽ totũ regere, ei Arabiã, Phœniciam, Syriã, Ciliciã, item Iudęæ partẽ, prouincias oẽs maximo populi Romani labore sanguineque partas dono dedit. Nondum his expletus, q̃ antea in Italia libidinose egerat, dum exercitus circuiuit, vir temporib. illis insigni honore præditus, lectica vna cũ mima deferebatur. Hic amatorẽ Antonium Ægypti regina Cleopatra sequetur, quemadmodũ & viuentem & morientem secuta est. Hæc ab irato Antonio in iudicium vocata, cum ex Ægypto in Ciliciam nauigaret, flumẽ Cydnũ incredibili pompa subiuit, nauis eius purpurea habuit vela sericeosq; rudentes, argẽto quoq; remos exornatos remigando tibiarũ sonũ per dimẽsa tẽporis spatia pcussit. Ipsa sub aurea vmbella in media naui in Veneris speciẽ ornata sublimior sedebat circumfusaq; virginum choris in nympharũ formã auro amictarũ. Ad extrema nauis latera pmultę alię insignes puellę aureis thuribulis ad fluminis ripas adornamẽta pfundebãt. Itaq; haud iniuria tũc disseminatũ fuit, Venerẽ ad Bacchũ profectã esse. Egressa postea naui, cũ pro iudicio res in cõuiuiorũ certamẽ deducta

esset, inter cætera, quæ nimis profuse delicateq; egit, cum pepegisset cum M. Antonio se plus impensæ vno bolo quam Antonium magno conuiuio absumturam; ingentem vnionem, cui similis magnitudine specieq; nunquam visus erat, ab aure detraxit, atq; aceto maceratum absorpsit. Et cum iam manũ ad alterius auris vnionem apposuisset, ab Antonio, cum vicisse eam declarasset, ꝓhibita abstinuit. Quæ quanquam ingenti regno potiretur, non erubuit, cum vxor esse Antonij nõ posset, superstite Octauia eius vxore, quæ Romæ erat, cum eo amicæ ac impudicæ nomẽ sustinere. Caligula lasciuia Venereque perditus numquam nisi in odoribus lauabatur, citreoque ligno naues ædificabat, ornatis auro gemmisque earum puppibus, in eis quoque odoratas arbores atque herbas plantabat, & viridaria porticibus ac tricliniis auratis circumsepta construebat. Quibus nauib. circum Campaniæ littora inter sonos cantusq; ac scorta nauigabat, in cõuiuiis aureo pane aureisq; piscibus in verorum similitudinem expressis mẽsas instruebat. Pulmenta, quibus excitari stomachus solet, detritis maceratisque margaritis conficiebat: tanquam alia nulla Romani cõsumendi Imperij ratio offerretur. Sumtuosissima quoque cœna, quanquã extemporanea, fuit ea, quam Vitellio principi frater fecit, in qua duo electorum piscium & septem auium pretiosarũ millia præter alia exhibuit. Quam cœnam cum superare Vitellius vellet, in sola vna patina, quæ tam late patebat, vt Mineruæ clypeus appellaretur, scaurorum iecinora, item phasianorum atque pauonum cerebrum

rebrum tantum: præterea phœnicopterorum linguas, & murenarum lactes ab orientali plaga Atlanticoque freto, triremibus eius rei gratia missis, aduectarum præbuit: tam longe tantoque impendio palati tam breuem atque pudendam voluptatem & bonæ valetudini vehementer aduersam quærens.

Sed nimium fortasse, cum scelerum etiam molesta commemoratione, hic immoror; verumtamen requirit id ipsa rei peruersitas, cumque recentiora ac viuentium etiam exempla recensere odiosum nimis sit, priscis illis quæ iam adduxim* contenti, de officio principis in dispensandis cõferendisque sumtibus atq; beneficijs, quanquam etiam supra nonnihil de hoc actum sit, dicemus. Etsi autem naturæ principis nihil est accommodatius quam beneficentia, ex qua magnanimus potissimum dici meretur, vt in sequentibus dicemus; atque vt Bion dicere solitus est, oportet bonum principem ac discedentem magistratũ non ditiorem sed clariorem euasisse. Ex Cicerone tamen etiam admonendus est, habere beneficentiam multas cautiones.

Primo enim, inquit Cic. lib. 1. Offic. videndum, ne obsit benignitas, & ijs quib. benigne videbitur fieri & cæteris. Deinde ne maior sit benignitas q̃ facultas: tum vero vt pro dignitate cuiq; tribuatur. Sunt multi cupidi splẽdoris & gloriæ, qui eripiunt ab aliis quod aliis largiantur, hiq; arbitrantur, se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunq; ratione. Id autem tantum abest ab officio, vt nihil magis officio esse possit

contrarium. Videndum est igitur vt ea liberalitate vtamur, quæ prosit amicis, non noceat.

Alter locus cautionis est, ne benignitas maior sit quam facultates; quod qui benigniores esse volunt quam res patitur, primum in eo peccant, Quod sunt iniuriosi in proximos. Quas enim copias his suppeditari æquius est & relinqui, trãsferunt eas ad alienos. Inest enim in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi & auferendi per iniuriam, vt ad largiendum suppetant copiæ. Videre etiam licet, plerosque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, vt benefici videantur, facere multa, quæ videntur proficisci ab ostentatione magis quam à voluntate. Talis autem simulatio voluntati est coniunctior, quam aut liberalitati aut honestati.

Tertium est propositum, vt in beneficentia sit delectus dignitatis, in quo & mores eius erunt spectandi, in quẽ beneficium conferetur, & animus erga nos, & comitas & societas vitæ, & ad nostras vtilitates officia ante collata. Quæ vt concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ maioresque ponderis plus habebunt. Hactenus Cicero.

Modum itaque in largiendis muneribus princeps adhibebit eum, quem & natura ac ratio ipsa monstrat. Primum nempe seque animumque metiatur suum, & quid se dignum sit, cui etiam ipse sit rei idoneus atque appositus, tanquam è statera perpendat. Persuadere enim sibi longe plura ac maiora, ad quæ neque sit omnino aditus, neq;

neque via pateat vlla, vani est & seipsum decipientis hominis: longius vero cogitationes euagari sinere, incassumque conferre operam, quid est aliud quam in irritum iactare actiones suas? Oportet igitur æquum cumprimis esse sui ipsius, viriumque ac facultatum suarum æstimatorem, dimensoremque minime vanum expetitionum suarum, ac rerum earum, ad quas contendit, consilio, opera atque actionibus suis omnibus. Persuadere autem sibi supra vires supraque ingenium, & attentare ea, ad quæ non sit accessus, hominis est inconsiderati, parumque omnino confirmatæ mentis; quæ in homine quidem magni animi maxime sedata esse debet, minimeque immoderata aut lubrica, suique ipsius ignata. Itaque difficultatem nullo in genere laudis ac virtutis euadunt rariores, quam in hac ipsa beneficentiæ iusta moderatione, quæ ab animi magnitudine, expetitionumque ipsarum, atque ab ipso fine, qui est honor, vocata est magnanimitas. Cæsar diuina & humana peruertisse accusatur, dum cohibere animum, & in gyrum rationis agere cogitationes, atq; consilia aut nequit, aut parum vtiq; vult sua. Maleq; & seipsum & res suas dimensum esse illud palam fecit, q̄ suis etiam à beneficiarijs confossus fuerit.

Publius Scipio tum ciuis, senatorque, tum imperator nūquam satis laudatus, qualis magnanimus esse debeat in beneficijs collocandis, operaq; multis impartienda, abunde quidem docuit. Quocirca benefaciendi studium viam sibi ad honorem maxime certam comparabit conferendo

operam suam quamplurimis. Quæ enim res maiorem in ciuitate colligere potest beneuolentiam, quam beneficentia, quæ maiorem fidem atque auctoritatem adiungere, quam vt ipse sis, in cuius præsidiis omnes constanter sperent, nemo vereatur iniuriam? Denique quid tantam potest ingenerare in animis ciuium admirationem, quam vt omnes videant, intelligant, sciant, in te vno & publicum & priuatum ciuium bonũ esse collocatum. Itaque vbi tria hæc simul conuenerint, vt ament te omnes, vt fidem habeant, vt admirentur, quid deesse potest, aut non adesse ad honorem & gloriam assequendam. Scipio idem Africanus, quem, qui veris honoribus dant operam, proponere sibi ante oculos, vt verum ac fortasse solum veræ magnanimitatis exemplum, & tanquam speculum debent, non temere domum è foro se aut curia recepisset, nisi beneficio prius aliquo bene collocato. Itaque fertur de eo, quo die operam suam nulli contulisset, regressum eum domum non modo grauate id tulisse, verumetiam obiurganter questum esse, quod amici diem amisisset. O vocem præstantissimo viro, id est, Scipione Africano dignã! Nullum etiam præterriisse diem proditum ab ijs est, qui de Alexadri Seueri rebus scribunt, in quo non ille pium aliquid, liberale, humanum fecerit, publici tamen ærarij ratione habita, vt quamuis imperaret, sciret tamen moderatum se prudentemque Reipublicæ dispensatorem esse debere? Præcipue igitur in hoc contendet, totusq; in hoc erit vir magnanimus vt prosit, si possit, omni-

omnibus: noceat nemini, nisi ratio iustitia, maxima honesta causa necessitasque aliter tulerit. Nam cum proprium magni sit animi, velle studere, adniti, quo in honore habeatur & precio, ijs ipse artibus dabit operam, quibus plurimos beneficij deuinctos maximæque obnoxios sibi adiungat: quæ sola est ac vera ratio alios subijciendi, videlicet neutiquam per vim atque iniuriam, sed vera tantum virtute, moribusque quam probatissimis. Quid enim est aliud, honorari velle ab omnibus, quam anteire omnes velle? hoc nisi per virtutem assequi quonam alio modo quis poterit? Namque ab inuito si extorqueatur, esse honor desinit. Cum vis hæc quidem sit ad comparandum in libera ciuitate dominatum, nequaquam tamen ad magnanimitatis assequendum decus accommodata. Etenim magni animi vir, qui ex hoc dictus est magnanimus, vel acerrimus libertatis defensor est, qui cum turpissimum esse ducat seruire aliis, vel inhonestissimũ quidem iudicauerit per violentiam atq; metum alios ad seruiendum compellere: Quando Hercules vt magnanimus monstra, hoc est, tyrannos atque impotentes homines domuit, liberasque ciuitates ac nationes esse voluit. Quonam enim pacto vi vtatur atque extorsione magnanimus, qui ab alijs beneficia accipere etiam oblata defugiat? cum sit eius proprium, nolle obligari, nemini debere, nulli esse addictum, quin deuincire sibi ipsi alios potius, ac subijcere conferendis operis ac beneficijs; quando eius qui beneficium confert, partes omnino potioris sunt ac superio-

ris,illius vero qui accipit,inferioris,longeq; nimis præstantis. Itaq; quā benefaciendo delectatur, tā ipse recusat,parumq; omnino honestum ducit,ac nullo modo suū,ab alijs accipere fieriq; obnoxiū. Quo fit vt & rogatus libenter &non rogatus spōte multa conferat in bonos scilicet ac beneficijs dignos: & quidem gratuito, solamque ob benefaciendi gratiam. Neque enim aut fœneratur vir magnanimus aut captator, minimeq; id aut agit, aut respectat, quo emat sibi eum,cui benefacit. Sed quia animi eius magnitudo sic ferat,ratioque quam sequitur, vt nihil inde expectet,præter beneficij conscientiam & honorationē eam, quam ex seipsis consuerint benefacta adducere, etiā aut nolentibus aut non cupientibus nobis. Nam etsi veteri est in prouerbio, Beneficium mereri retributionem, mercenarij tamen hæc ratio esse, viri autem potest nullo modo magnanimi, quem nec pecunia moueat,aut aliud remunerationis genus vllum, quam animi magnitudo ipsa, quā honor, quo se dignum iudicat, quem solum sequitur, ad quem actiones suas omnes, suaq; consilia refert cuncta:quo se alijs deniq; superiorem fore,omnibusq; anteferri cupit & summo etiam studio contendit. Tantum vero abest, vt de referenda sibi gratia,deq; remunerando sit solicitus, vt siquando vsu venire est necesse, beneficio se affectum esse senserit, è vestigio det operam, quo se ab obligatione liberet,properetq; ad remunerandum. Cuius rei adeo multum inest ei studium, voluntasq; tantopere propensa, vt multiplicata remuneratione, peraccumulatisque meritis longe qui-

dem

dem arctius atque contentius, à quo beneficium acceperat, illum ipsum sibi obliget, efficiatque, quod mercatores vsurpant, ex creditore debitorem. Est enim eius qui excellere cæteris cupiat, nolle cuiquam debere, minimeque aliis esse obnoxium. Quin illud præcipue cauebit, euitabitq; tanquam scopulum, supplicem se cuiquam facere, aut rogantis personam induere. Quod ad munus, si ratio, si necessitas, si maxima aliqua atque honestissima quandoque adduxerit causa, eum sese nihilominus geret, vt etiam in rogando eius appareat animi generositas, præstantiaq; illa magno & excellenti viro digna. Itaq; apud Virgilium Æneas tempestate iactatus, & partim missis, partim quassatis nauibus, his apud Didonem agit:

——*Prohibe infandos a nauibus ignes.* Et:
Parce pio generi, & propius res aspice nostras.

Quo autem vultu quoque animo ea diceret, declarant illa:

Quem sese ore ferens, quam forti pectore & armis. Et:
Credo equidem, nec vana fides, genus esse Deorum.
Degeneres animos timor arguit. heu quibus ille
Iactatus fatis, & bella exhausta canebat.

Cæterum meminerit etiã is, magnanimus qui haberi vult, magni esse animi, placabilitatem vbique seruare & iniuriarum facile obliuisci. Itaque odium eius neque tenax erit, neque diuturnum, studiumque ac propositum vt est eius, superbos debellare, compescereque impotentes, sic victis seque prostantibus parcere, veniamque impertiri

ſeſe dedentibus. Quid enim indignius, quam iniuriarum perpetuam habere memoriam, vulneraque refricare poſt obductam etiam cicatricem? Si enim (inquit Euſebius Sardus) conſtitutus in magiſtratu inimicitiæ memor fueris, in deteriorem conditionem teipſum das, & grauitate ac ſanctitate, quæ requiritur in principe, teipſum priuabis apud conſcios tibi, quod inimicitiæ indulgeas, & pro ſanctiſſimis nominibus, & pro iudice, inquam, ac principe cauſam agentium hoſtis eorum turpiſſimo nomine appellandus ſis. Principatum ergo gerens, ne reminiſcaris inimicitiarum & diſſenſionum, ſi quæ prius tibi cum aliquibus interceſſerunt. Non enim ad regnãdum promotus es, vt teipſum vlciſcaris, verum vt imperio tuo ſubditos etiam ab aliorum inſidijs ſecuros atq; tutos cuſtodires, & vt cuſtos eſſes recti, & magnæ Deæ iuſtitiæ miniſter ac interpres. Itaque ſi quid admiſeris præter eius ſententiam, aut deceperis ipſam, velut in Deam maximam delinquens, tum ab ipſa, tum à conſtitutis circa eam genijs cuſtodibus & vltoribus pro factis vindictam expectato. Multi ſane (vt inquit Plutarchus ad imperitum ducem) regum ac principum ſine mente imperitos ſtatuarios imitantur, qui Coloſſos putant ita demum magnos videri, ſi multum diuaricatos, diſtentos, & hiantes fecerint. Nam & illi, principes inquam, grauitate vocis, aſpectus aſperitate, morum & cõuerſandi aſpernatione magnitudinẽ & ſeueritatẽ imperij exprimere ſe putant. Cæterum oportet, vt idẽ Plutarchus inquit, quemadmodũ amuſſis,

cum plane recta & minime peruersa fabricata est, cætera, quibus admouetur & accommodatur, dirigit: similiter quoq; principem, vbi primum didicerit imperare sibiipsi, & animum suum recte instituere, & mores habuerit bene compositos, ita demum subditos regere. Nec enim cadẽtis est currere; aut incompositi cõponere; aut parere nescij imperare. Quinimo, vt inquit Sopater in Epistola ad Hemetenũ fratrẽ, quos prius nõ cognoscebat, & nihil ad se pertinere putabat amplius, quã quiuis homo communem hominum naturam, illos iam princeps fact⁹ reuereri debet, ceu iam notos & familiares, ac omnes sibi amicos esse videns paterna beneuolentia complecti. Fugiendaq; est omnis superbia & coniuncta ei vitia, vt sunt: arrogantia & pertinacia, tanquam humilis vilisq; animæ affectus. Sui enim obliuisci propter phantasiã breuis imperij magnam pusillanimitatem arguit. Curandum est tamen, ne dum probrosos istos excessus malitiæ vitare studet, in alteram improbitatis extremitatem turpiter impingat: lenitatem dico & humilem animi vilitatem. Quapropter oportet vere imperantem mansuetum simul & grauem erga subditos tum videri tum esse, seq; simul & clementem & malis infensum præbere: lente quidem puniendo, clementiam: malis autem indignando, improbitatis odiũ præseferendo. Vt hoc quidem, fugienda esse mala; illud autem, non nimis implacabilem ijs, qui peccauerunt, esse fortunam, documento sit. Imperandi ergo modum singulorum moribus decẽter accommodet, cum probis moderate, cum supinis vehementer,

cum audacibus acerbe, cum cautioribus denique leniter agens; pronior tamen vbique ad misericordiam sit quam ad rigorem, memineritq; quod obsequendo & placendo (vt inquit Plato in Polit.) hominibus rerum gerendarum commoditas acquiritur: austeritas vero amicorũ solitudinem parit. Sic consequetur, vt & in ipso imperij tempore, (vt inquit Eusebius Sardus) & post id, iustitiæ ac bonorum omnium à subiectis testimonium habeat. Sed extra oleas fere progressus sum. Clamabat Cæsar in acie illa Pharsalica: Parcite ciuibus. Digna vox Cæsare, si post eam victoriam publicæ libertati, ciuibusque ipsis, patriæ denique pepercisset. Quid contra homine ratione vtente atque inter alios excellere cupiente, aut dignius, aut quod magis expectari ab eo debeat, quam deuictis vt parcat, detque veniam petentibus. Agesilaus ille rex, & imperatorijs & regijs laudibus abunde clarus, ex hoc ipso mirifice laudatus est, quod sua illa animi magnitudine remittentis condonantisque iniurijs potissimum vteretur. Cum autem vindicandi cupiditas ab ira foueatur, quæ studium ipsum vindictæ excitat, iratorum vultus, verba, oculi, motus vniuersi corporis declarant, quam ea dedeceat, quodque sanguinolentia illa ferarum sit propria. Et vero qui parcit, duplici ratione magnitudinem ostendit suam, & quod vicit (est enim victoris parcere) & quod illum, cui parcit, forte aliquando contra insurrecturum minime etiam timeat. Generosum itaque admodum illud Fabricij ad Pyrrhum: Saluum te ab insi-

insidijs volumus, vt armis aliquando vincamus. Ferdinandus Neapolitanorum rex à puero conceptum odium seruauit ad senectutem. Itaque indigne multa præterque regiam dignitatem etiam in innocentissimos homines patrauit.

Multa etiam sunt, quæ partim ridere, partim despicere, partim quæ ne audire quidem aut scire velle magnanimus vir debeat. Idem Cæsar in ignem coniecit & literas & libellos aduersum se scriptos, minimeque à se lectos, maluitque ignorare maleuolentium atque aduersum se sentientium nomina, quam habere certam illis causam irascendi. Augustus quoque multi cum accusarentur, male quod & sentirent de eo & loquerentur, satis esse sibi dixit, qui nocere posset, penitus esse neminem; atque in ciuitate libera, linguas quoque ciuium liberas esse oportere. Generosius Alexander rex Macedonum, qui in detractores liberalitate quoque vsus sit, cum regium esse diceret, à quibus male audias, in eos etiam beneficentiam exercere. Generosissime autem Alexander Seuerus, imperator Romanus, deprehenso enim in coniuratione, tyrannidisque affectatatæ reo conuictoque Ouinio Camillo senatorio viro, atq; ad se vocato: At ego, inqt, Ouini Camille, vel etiã maximas tibi gratias ago pro suscepta Reip. cura, tantoq; in eam studio: quippe qui spõte eius patrociniũ suscipere volueris, q non pauci & probati quidẽ viri persæpe oblatum recusent. Atque his dictis deductum eũ secũ in senatũ, quanq̃ ptimescentẽ ob sceleris cõscientiam, & commendauit senatori-

toribus, & imperij participem ac socium appellauit, concessis etiam augustalibus ornamentis, secumq; in palatio habuit, adhibuitque in mensam. Quinetiam suscepta aduersus Germanos expeditione, secum vt proficisceretur, hortatus est, proficiscentemque vt socium prosecutus, donec ille pertæsus laborum, & abdicauit se imperio, & in villam atq; agros suos, senex iam secessit. Idem itaq; vt facile ponet odium, obliuiscetur q; iniuriarum, condonabitque placabiliter indigne admissa, sic & à maledictis conuitijsq; abstinebit, ac præsertim querimonijs, queq etiam homine indignæ sunt, conquestionibus. An enim qui sibi ipsi laudibusq; parcit suis, delectabitur maledicentia? Quiq; neq; captator est laudum, neq; earum curiosus, studebitne obtrectationib. atq; conuicijs? quod muliebris est ingenij. An qui laudatoribus vix aures suas aperit, patefacietne eas aut vituperantibus alios, aut linguam ipse suam ad criminãdum exacuet? Et cuius oratio & rara est & parca, & commendandis aliorum benefactis breuis, anne erit in opprobrijs atq; vociferationibus intemperata & multa? Nec vero prædicator ideo non est alienorum facinorum magnanimus, quod aut illis inuideat, aut quod occulta ea esse cupiat; sed quia propter animi sui excellentiam, cũ nihil ei videatur magnũ, non est admirator alienarũ laudũ ac benefactorum, nec etiam commendator suorum. Cum igitur pauca sint quæ admiretur, queq; digna se esse ducat, pauca omnino aggredietur, atq; ea quidem tantum, quę ardua, præclara, prorsus magna iudicet, atq; in quibus eius animus dilatari,

latari, & tanquam persultare arbitratu suo valeat, pro animi celsitudine rerumq; ipsarum excellentia, atque cum Hercule ipso semper constitutum habeat, virtutis esse domare quod cuncti pauent. Proindeque se suisq; conatibus atq; aggressionibus nihil dignum putet, nisi de quo recte dici ac iure possit: Hoc opus, hic labor est. Pauciq; quos ardens euexit ad æthera virtus.

Quæ cum ita sint, fit hinc, vt rarissimi euadant, qui vere quidem sint exacteq; magnamini, ac nõ vnam tantum aliquam aut plures forte assecuti virtutis eius partes. Neque enim beneficum esse eum solummodo oportet, nec iustitiæ cultorem, temperantiæ continentiæq;, verum etiam fortitudinis. Nam etsi pericula maxime difficilia, & in quibus pulcrum sit emori, materia sit fortitudinis, & quidam quasi campus, in quo ea spatietur, nihilominus magnanimitas quoq; sese in illis exercet, quæritq; suum ex ijs decus sibi comparare atque honorationem. Vir itaq; magnanimus, vt est rarissimarum omnino delector rerum, atq; etiam admirator (neque enim quæ parua sunt pericula, vt sese indigna, adit, & quia non multa sunt quæ ab eo magna existimentur, idcirca rara etiam sunt, quæ ab illo adeantur) adibit illa tantum, quę magna quidem ac se digna duxerit, in quibus vtiq; illustrari abunde decenterque magnitudo eius possit, cum dignitate atq; excellentia, in illisque præ cæteris enitescere. Quod vt assequatur, euadatque voti compos, vitæ suæ minime parcet, secus enim vita se indignum putet, ducatq; indecorum viuere. Itaq; in maximis illis quidem pulcerrimisq;

timisq; inceptis ita versabitur, vti in magnis maior ipse appareat, in maximis quoq; multo maximus ac præstantissimus. Ideoq; periculorum ipsorum erit contemnentissimus, quoq; maiora illa fuerint, eo se in illis fidentiorẽ pręstabit, vt videatur etiã illa nihili ducere. Quo in genere Robertus Sanseuerinius dux Neapol. fortissimus sese præsentissimum ac maxime conspicuum semper præstitit. Inter alia honorifice de eo refertur. Cum aliquando Hierosolymam ad Christi sepulcrum, quo se voto damnatum absolueret, profectus esset, accidit, vt inde proficiscenti ad montem Sinan, quo in monte & D. Catharinæ monimentum esset, & Deus Opt. Max. Mosi se ostendisset, describendis tabulis ac legibus Iudæorum generi, latrones Assyrij obuiam fierent, qui viam obsidebant. Hos cum aliquanto longius arenarum agitatu venientes animaduerteret, conuersus ad eos, qui Sultani sub publica fide eum deducebant, & quinam essent, percontatus: cumque illi metu repente consternati latrones esse Arabas respondissent, vagos, palantes, nulla lege coërcitos: ibi Robertus confirmatissimo animo cohortatus familiares ac comites, iussit vt sarcinulas explicarent, prandium enim esse parandum aduentantibus, deque puluere atque æstu fatigatis; inde vultu maxime hilari, vt erat statura totoque corporis habitu insignis, processit illis obuiam, arridensque venientibus comiter etiam eos accepit, multaq; per interpretes iucunde, familiariter ac maxime fidenter locutus fuit. Illi autem quanquam bar-

bari

bari atq; inhospitales,& maiestate viri commoti, & comitate sermonis, pransi cum fuissent, donati ab eo, quibus tum delinire posset muneribus; & gratias Roberto egerunt, quod ab eo tam comiter accepti essent, & valere hilariter cum iussissent, discesserunt, quam maxime pacatis atque amicis animis.

Est insuper etiam magnanimi proprium, ita lętari prosperis, vt ne id quidem nimis, cumque in illis sese gerere, rerum vt humanarum nullo modo videatur immemor: ita etiam commoueri aduersis, vt nullo pacto concutiatur deque gradu corruat suo. Sed miraberis fortasse quod dico, cõmoueri asperis magnanimum, eundemq; lætari non omnino multũ prosperis. Nimirum commouebitur, quia homo, quem natura ita constituit, vt lætetur iucundis, doleat tristibus; nõ consternabitur tamen, quem ratio quidẽ ducat, & animi magnitudo illa vbiq; victorem statuat. Etenim in magnum ac præstantem animum, rerumque humanarum contemtorem non cadit consternatio. Quid? insolentemne facient illum secundæ res atque impotentem sui? Minime id quidem. Nam quid obsecro honoris affluentia secundius? qui primum inter externa bona locũ obtinet. Igitur suprema dignitas quẽ nõ extulit, summusq; honoris gradus sui nõ reddidit immemorem, efferentne longe inferiora bona, minusque ab illo expetita? ac decoris sui vt obliuiscatur, impellent? Quarũ quidẽ rerũ admiratione, vt pleriq; mortalium, neutiquã capiatur. Itaq; neq; magnanimus efferetur secundis, neq; deijcietur aduersis.

Igi-

Igitur qui videantur aduersantis fortunæ ictus ac procellas ridere, quam sunt qui dominari rebus humanis velint, qui secundas res atq; ad votũ fluentes diuitias, opes, potentiam, non modo nõ admirentur, verum quandoque etiam contemnant, atq; despectui habeant: qui laudari res ab alijs suas minime ambiant, neque ipsi laudandis alienis, quasi earum admiratores sese profundãt: qui non quæcunq; pericula à se obeunda, vtpote parum digna magnitudine sua putent, nisi summa ea fuerint, atq;, vt ita dixerim, Herculea: quibus honor deniq; vix satis omnino videatur, quãuis ciuilium bonorum supremũ sit omnium: neque etiam quiuis honor aut qualiscunq; ; hi iure quasi quodam elati superbique iudicari solent à multitudine, atq; ex eo passim condemnantur. Sed aliud est profecto superbum esse, aliud retinere grauitatem, vbi & quando opus est, supercilium. Etenim honoris comes est grauitas, eademq; magnanimitatis socia; quæ sane, vt inquit Fulgosius, in verbis rebusq; cum superbia aut iactantia caret, in omni hominum genere laudatur; & tamen ijs præcipue, qui in ampliori fortuna constituti sunt, congruere magis videtur. Sic Themistocles, cum aliquando ad mare descendisset, vt occisorum Persarum stragem inspiceret, cum passim humi mortuorum corporibus militũ sparsos torques & armillas aureas videret, ad amicum conuersus dixit: Tu, qui Themistocles nõ es, ista collige. Grauissimo verbo ostendens, conditiones, quibus hominum gradus discriminantur, eas esse, quæ faciant, vt aliquid agere aut deceat

aut

aut non deceat. Sic cũ aliquãdo Simonides poëta eiuſdem Themiſtoclis prætoris operam pro amico in re iniqua peteret; reſpondit Themiſtocles, nec Simonidẽ fore bonũ poëtã, niſi menſurã modumq; in canẽdis carminibus, q̃ ſcribebat, curaret: neq; ſe bonum prætorem habitum iri, ſi legibus ac iuſtitiæ alicuius gratiã præpoſuiſſet. Grauiter Lacedæmonij quoq; Philippo Macedonum regi reſponderunt, cum rem iniquam ab eis petiiſſet. Hoc enim reſponſo vſi ſunt Lacedæmonij Philippo regi: De eo, quod ad nos ſcripſiſti, Non: nulla alia vel excuſatione vel verbo addito. Grauiſſimũ etiam fuit reſponſum Syagri Lacedæmoniorum legati, cum vna cum Athenienſibus, quo tempore Xerxes expectabatur, ad Gelonem tyrannum Syracuſanum miſſus fuit, vt in eo bello opem ab eo peterent. Nam cum Gelo offerret ducentas triremas, duo equitum & octo peditum millia, ac præterea grandem pecuniã, ac vim magnam frumenti, ſi Græci in eo bello eum ducem creare vellent; Syagrus reſpondit, non accipere ſe conditionem, quia ad quærendos milites & nõ ad ſumendum ducem miſſus erat. Pluris enim patriæ dignitatem, quam eam neceſſitatem, in qua eos fortuna deprehenderet, facere voluit. Quæ ſane magnanimitatis exempla iam allata nullam præſeferunt ſuperbiam Etenim ſuperbus non poteſt eſſe magnanimus, nec econuerſo. Superbiæ enim ſolet eſſe adiuncta crudelitas, cum è cõtrario magnanimi propria ſit placabilitas. Eſt igitur magnanimus grauis, non ſuperbus, mitis atq; ad parcendum propenſus, non ſæuus aut aſper, faci-

lis aditu, non difficilis, de suo conferens, non eripiens alijs, quod vitiũ superbiam sequi solet illiq; inhærere. Idemq; tutator bonorum, propulsator iniuriarũ, bonus deniq; ipse & vir & ciuis & princeps: secus enim honore esset indignus, cum prauitas ipsa summe sit vituperanda, atque aduersa fronte honori obsistat vituperatio, improbatioque reuerentiæ. Quomodo igitur superbi erunt atque impotentes magnanimi, quorum peculiare munus sit benefaciendi studium? Desinant igitur, qui male hac in parte sentiunt, abuti vocabulis, & quæ grauitas est, eam appellare superbiam.

Hanc ipsam vero superbiæ opinionem multa sunt quæ augeant. Primum commotiones viri magnanimi, quæ tardæ quidem sunt ac sine vlla leuitate; quæ enim magna, tarda, præ magnitudine videlicet sua. Et cum honori, qui magnanimum antecedit, astet semper reuerentia, nimirum leuitatem abesse ab eo longius, est necesse, quæ reuerentiæ plurimum aduersatur. Deinde vox etiam grauis ipsa quidem ac plena, cuius omnino sonus nihil habeat muliebre, nihil puerile aut languidum, minime vero petulans. Quid enim in magnanimo languore indecentius? aut abhorrentius petulantia? In Iacobo Caldora duce fortissimo, iudicabatur vox tum plena & grauis, tum etiam canora, referre animi eius magnitudinem, & quandam imperandi auctoritatem. Qua è re habebatur elatior, cum esset ipse quidem perhumano maximeq; composito ingenio. Sed parte in hac pcipue, nõ qd vulgus inepte sentiat,

sentiat, verum quid magnum virum deceat, magis considerandum est. Deinde oratio quoq; sibi constans, eaq; breuior, atq; inconfusa, verba ipsa expressa, quæq; præ se ferant pondus ac pensum, vt ne vllum prorsus vanitatis, insidiarum, fraudis, intemperantiæ, libidinis ijs insit indiciũ, sed quæ animi potius præstantiam, firmitatẽ atq; excellentiam repræsentẽt, tũ quotidianis in sermonibus, tũ etiam in deliberationibus atq; inter cõsultandũ. Ipsa autẽ oratio nullo pacto aut ꝓpropera erit aut diuagans, temperandaq; linguę volubilitas. Qui. n. maximis de rebus est sollicitus, ac neq; multis aut leuib. sed paucis potius ac maxime grauibus intentus est, huic nullo pacto videatur conuenire dicẽdi celeritas, & quædã quasi præcipitatio. Cum minime quidem sit ei properandũ propter rerum tum magnitudinem tum etiam raritatẽ: quoniam, vt dictum est, magnanimus nisi magna non complectitur & præstantia; q̃ quidem ipsa pauca prorsus per se sunt, aut non omnino multa. Etenim magno qui grauatus est põdere, is onere ab ipso, ne properet, impeditur; & qui paucis occupatus est, huic festinatio parum est necessaria. Adhæc neq; acrimonia, neq; maior vehemẽtia orationi eius inesse debet: torrensq; ille oratorius ab eo prorsus alienus. Nã neq; verbis ipse innititur, verũ rebus ipsis potius, & collectio illa verborũ, efferẽdęq; orationis vehemẽtia, vidẽtur de animi eius magnitudine haud parũ detrahere. cũ fucare velle videat orationẽ atq; illius fuco trahere alios in suã sententiam. Itaq; & oratio & verba, & motus ipse corporis, gestus, status,

retinebunt vbique viro dignam grauitatem ac pensum magnitudini ipsi consentiens. Incessus Catilinæ, inquit Salustius, modo cit⁹, modo tardus, fœdi oculi, color exanguis. Quocirca & incessus quoq; grauis eius erit, nec pedũ modo, verum manuũ quoq; atq; oculorũ motus erit graui & præstanti viro, quiq; præter honorẽ cætera nihili ducat omnia, conueniens atq; appositus, omniq; è parte congruens. Quæ quidem ipsa magnanimitati cum sint coniuncta, ac rerum ipsarum maiestati, aliterq; eam humilime sordescere sit necesse, quando magnanimitas ab omni prorsus abhorret vanitate, incõstantia, fuco: nimirum apud homines, quibus rerum natura parum nota est, falsam illam superbiæ opinionem ingenerat, quæ suo nomine est grauitas, maiestati hominis magnanimi & rerũ eius dignitati cõiuncta. Quod ita esse, probitas vndiq; spectata declarat, viuendiq; innocẽtia, atq; ad benefaciendũ semper occupata sedulitas, mensq; nunquam à publicis atq; priuatis beneficijs cõquiescens. Minime vero insolentẽ debere esse eũ, aut rapacẽ, violentũve, aut rapto gaudentẽ, quę vitia superbiam comitantur; hæc docent, quod minime est querulus, deq; ijs pſertim, quæ licet minuta ac paruiducenda, cum tamẽ defuerint in re familiari, indigẽtię vt succurrat, nullo modo aut q̃retur apud alios de inopia, aut subueniri sibi rogabit, ne videatur mendicare, quod ab eius magnitudine penitus & sit & videatur alienum. Cum magni sæpe exercitus æquissimis ac maxime contentis animis famem tolerauerint, eamq; constanter ferẽdo euaserint victores,

res. Adhæc insolentia, crudelitas, vis non cadũt in bonum ac probatum virum, bonitatẽ vero ac probitatem virtus præstat. Quod si per virtutem magno vir animo, & res moderatur secundas, & cõstat sibi in aduersis, nunquã committet, vt honor, diuitiæ, potentia labefactẽt adeo eius animi magnitudinẽ ac robur, vt dilabatur ad superbiã, aut vt habẽdi cupiditas impellat ad rapinam, etiã vbi facultates pro animi magnitudine parũ suppetent. Nec profecto & plurimorũ & pręclarissimorũ ei virorũ hac in parte exempla defuerint: cũ ætas illa priscorũ Romanorũ talis omnino fuerit. Itaq; si q forte eiusmodi reperiantur superbi, crudeles, rapaces, violẽti, hi simulatores penitus habẽdi sunt magnanimitatis, cum vere sint nullo modo magnanimi. Quorũ cũ sit ꝓprium, præter honorẽ cætera cõtemnere omnia, quænã erit ista contẽtio, si ab habẽdi cupiditate & studio ad violenta rapiantur ac turpia? falsoq; inferiores sibi existimabunt alios, si à fœdissimis ipsi vitijs superabuntur. Oportet. n. virtute præclarisq; actionibus præferentem sese alijs hoc sibi vindicare. Nemo autem remota virtute iust⁹ esse æstimator aut sui aut aliorum potest. Nullus quantumuis diues ac potens, quantũuis etiam generis nobilitate insignis, dignũ se, qui alijs præsit, iure recteq; iudicauerit, virtute neglecta. Quæ vbi vires potestatẽq; retinebit suam, quas diximus opes ac facultates, superbum illum & impotentẽ aut petulantem, & nequam efficient nunquam, multo vero minus turbulentũ, facinorosum, aut in bonos præcipue grassantẽ, nec dijs ipsis parcentẽ nec hominibus,

Potentia namq; sine virtute anne est aliud quam gladius in manu furiosi? aut diuitiæ, præterquam instrumentum ad omnem petulantiam atq; improbitatem? Itaque quam huiusmodi homines à magnanimitate absint, tam magnanimi ipsi, atque etiam longius ab elatione atq; impotentia, & earum socia crudelitate. Imo vero magnanimi comes erit vbiq; socia humanitas. Nam si placabilis, si odij minime tenax, si facile etiam parcit, necesse est sit etiam & humanus. Adhæc magnitudo illa animi, nisi humanitate temperetur, in neruum rumpat oportet: neque enim ita se aliis præfert, aut tanti se facit, vultque haberi ab alijs, vt hominem se esse obliuiscatur: cum sciat, Deum nequaquam esse se, neque inter deos agere, sed versari inter homines, quorum maxime propria & peculiaris sit humanitas. Non temere igitur à poëtis ficta, quæ de Salmoneo referuntur. Nero Augustus non minus fuit ridiculus quam crudelis: nam dum studet, cantoribus musicisque præferri omnibus, humanitatis loco, quam sæuiendo in bonos exuerat, despicabilitatem induit atque contemtum. Quocirca vt iustitiæ rectitudo, liberalitati gratia, temperantiæ modus, fortitudini securitas; sic magnanimitati coniuncta erit humanitas, quæ & animi sublimitatem atq; excellentiam moderetur illam, & prudentia duce dirigat: cuius subductu auspicioque euadat magnanimus, vt omnium, qui virtute præstant aliqua, omnino maximus, sic etiam præclarissimus.

Cæterum, quæres hic fortasse, addubitabisq;, qualia

qualia viri magnanimi p̄dia, quales fundi, ædesq; esse debeant, qualis item ornatus corporis supellexq; vniuersa. Dicā ad hæc quæ sentio, quęq; digna eo viro, de quo nunc agimus, videantur. Qui igitur cæṭera omnia præter honorem despicit, præterque magnitudinem illam animo infixam, quæque magnitudine ipsa digna videantur, nihil quærit aliud, nihil affectat, nihil admiratur; an curabit ornatum corporis ac cultum? qui communis sit pueris, mulieribus, effœminatis etiam hominibus. At nihilominus ornatus ac cultus cum honore simul dijs tribuitur, inq; bene constitutis vrbibus, nihil ornatu templorum prius, nihil sacrificijs ac ludorum pompis magnificentius. Quomodo igitur despectui habeatur à magnanimo? qui mea quidē sentētia, vt magnus ipse per se atq; animo maxime clarus, nec ornatu quęret corporis honorari, pusilla sane de re: neq; ob lucra, quę mercatorū p̄cipue sunt, fortunasq; prædiorū. Cū ob animi magnitudinē nihil sibi defuturum timeat, habeatq; persuasum virtutem abunde quidē omnia suffecturā, nihilq; in magnitudine illa animi, rerumq; q̄ ab ipso administrātur, nō summa etiā cū vbertate affuturū: ac si quid defuerit, paruū omnino momentū habiturum. Namq; ab Alexandro rege Macedone, antequam in Asiā transiret, distributis inter amicos àc benemeritos regijs ꝓuentibus ac reb. fere omnib. dicēti Perdicæ: Ecquidnā tibi superest ô rex? Spes, ille respōdit: q̄ vox futuræ fuit magnanimitatis non obscurū indiciū. Verum cū homo ipse sit, plurimisq; (vt qui magnis versetur in re-

bus) indigeat, nequaquam patrimonium vbi ei opulentum fuerit, negliget, quo benefaciẽdi suppeditetur copia, alatq; abũde familiam, quiq; sub vmbra eius degunt: quinetiam liberorum, parentũ, cognatorumque, quod naturæ ipsius ius ac lex est, proque dignitate etiam sua bene memor erit; quippe qui alia ratione futurus sit & parum prudens & minime etiam beneficus, aut iustus, cum illis maxime desit, quibus maxime teneatur. Quo fit, vt quod magnanimitas ipsa per se fortasse non exigit, & exigat & postulet ratio benefaciendi, ac iustitia ipsa, quæ humanæ societatis arctissimum est vinculum, quando, vt dictum est, magnanimitas ipsa è quaque virtute, vt est ipsa præclara & nobilis, sic pro natura ac dignitate sua sibi mutuatur accommodatque, quod est in illa præclarum & nobile. Itaque vt prudens paterfamilias, atque aduersum eos, quibus maxime obligatus est, iustus, vtque benefaciendi etiam maxime studiosus, nullo modo negliget res familiares, nec abijciet rerum earum curam, per quas benefacere etiam possit quamplurimis. Nam & Paulus Æmilius, licet ex tanta illa multiplicique præda Macedonica nihil intra domum præter gloriam intulerit, rem tamen diligentissime curauit familiarem. At Cæsar seruari apud se diuitias ac partas bello res prædicabat, quę virorum essent fortium præmia. Prudenter itaque magnanimus ac pro dignitate rem tuebitur familiarem, & quam ipse aut parum potest suscipere, aut se indignũ ea iudicat, curã procurationeq; ministris ac ꝓbatis viris demãdabit. Quid quod

quod nulla tam pudica est matrona, quæ nō cultum pro dignitate admittat sua. Sunt Dij ipsi per se satis honorati, sine templis, sine aris, donamus tamen eos ędibus etiam magnificentissimus, ijsq; auro, argento, purpuraque instructis atque ornatis. Igitur & magnanimus idem præstabit ipse sibi in cultu corporis domesticoque apparatu, quod & dijs pręstatur, quorum aras, ędes, statuas, & purpura ornamus & coronis; non quod inde sit ipse ornatior, (cui enim honor vix est satis, quantum apud eum habeant momenti aut aurata laquearia aut purpuræ?) sed quia naturale est, vt exactissimis ac perfectissimis quibusq; rebus accedat ornatus: qui & ipse sit etiam maxime conspicuus.

Porro cum certa quædam indicia ac signa sese exerere soleant in ijs, qui euasuri sunt magnanimi, ea conabimur hic ostendere: tametsi quem vere, hoc est, exacte perfecteque proferri in exemplum forte cupias, mea quidem sententia nullum habeas; id quod in alijs quoque virtutibus non raro contingit, & in plerisque item facultatibus, vt in Oratoria, in Poëtica, in Medicina. In quibus etsi permulti sunt qui partes aliquas, paucissimi vero qui exacte consecuti sint omnes. Namque vt est in veteri illo maximeque diuulgato prouerbio: Non omnes hominum contingit adire Corinthum. Adeunt autem illi, quibus magnum à natura præbitum est subsidium, eaque tāquam suffragatur nascentibus. Hæc igitur ipsa pręsidia adiumentaque, indolem quasi quandam præ se ferunt illorum indicatricem, futuræque

magnitudinis ac virtutis. Id quod in Alexandro, Cæsare, alijsque quibusdam apertissime est cognitum: atque in Alexandro præcipue, vt à scriptoribus est proditum, cum maximi esset ac bellicosissimi regis filius: qui si, dum in quaque re magnitudinem illam magnanimo dignam retinet, ab ijs temperasset, quæ magnitudinem eam & natura ingenitam & moribus confirmatam vel turpissime fœdarunt, quem profecto magnanimum quærimus, prorsus haberemus. Nam Cæsar in libera natus cum esset patria, nec ea præstare puer potuit quæ Alexander, nec etiam adolescens, demumque vt iniustus, & minus in patriam ac publicam libertatem, quæ ipsi cum ciuibus vniuersis erat communis, impie grassatus est. Maior Africanus nec ad Alexandrum accessit, nec ad Cæsarem, licet Annibalis victor, domitorque Carthaginis, quæ tamen est assecutus, ea per omnes suos numeros adimpleuit. Itaque vt illi magnitudine vincunt rerum gestarum, sic hic perfectione & cumulo eorum omnium, quæ magnanimitatem comitantur. Puer igitur Alexander inter eiusdem ætatis æquales constitutus, quidam eum dum percontaretur, libenterne certaturus esset in stadio (pedum enim præstabat pernicitate.) Atqui perlibenter dicebat, si reges secum certaturi essent. Pares dignitate in certamine puer adhuc & pene infantulus requirebat. Perlatis nuncijs victoriarum, atq; expugnationum Philippi patris, conuersus ad æquales, qui astabant, non semel dixisse traditur: Male mecum ô pueri agitur, nam dum pater cuncta sibi occupat, nihil mihi relinqt

egre-

egregium, ꝙ vobiſcum poſtea exanclare habeam. Mortuo Philippo ac ꝑturbatis tumultuantibusq; prouincijs, cum amici ſuaderent, omittẽdas Græciæ res, quiq; deſciuiſſent barbari, comitate illos clementiaq; reconciliandos. At, inquit, audacia potius tutandũ eſt regnum, atq; animi præſertim magnitudine, ſe vero peſſum datum à cunctis iri, vbi præſenſiſsẽt, remiſſius ab ipſo agi: è veſtigioq; coactis copijs aduerſus Triballos in Illyrium profectus, rege in pugna occiſo, profligauit eos. Idem Achillis ſtatuam veneratus cum eſſet, felicemque appellaſſet, quod Homeri præſertim ei præconium contigiſſet, inuitatus ad videndam Paridis citharã, imo vero ſtatim ſubdidit, Achillis ipſius quęritandam eſſe citharam, qua heros ille heroũm laudes resque maxime inclytas decantare eſſet ſolitus.

Cæſar vixdum pubeſcens quamuis dominante Sylla, tamen ad populum Romanum prodiens, fiduciæ plenus, diale auſus eſt ſacerdotium petere. Idem adoleſcens à piratis captus, pro redemtione quinquaginta pependit talenta, cum illi viginti tantum peterent, eos irridens, quod quem captiuum haberent, minime intelligerent, eis & ſæpius & palam minitatus inter iocos, quod ad vnum omnes in cruce eſſet exanimaturus. In alpium Gallicarum trãſitu iter ipſe in Hiſpaniam faciens, ignobile admodum cum præteriret oppidum, à paucisque atque iisdem maxime ſordidis habitatum incolis, ibique è comitibus quiſpiam per iocum dixiſſet: Ecquidnam & hos quoque inter certamen eſt de principatu

ma-

magiſtratibusque adminiſtrandis? Conuerſus ad illum: At ego mehercule mallem inter hos eſſe primus, quam inter tot tantosque Romæ ciues ſecundus. Admirabundum primo eum, poſt etiá lacrymantem ad Alexandri Gadibus depictas hiſtorias, percunctati quidam lacrymandi cauſam cum requirerent, reſpondiſſe poſt aliquantū ferunt, iure ſibi dolendum eſſe, quod qua ætate ipſe tum eſſet, Alexander innumerabiles ſubegiſſet & vrbes & nationes, cum à ſe nihil actum eſſet interim memoratu dignum.

Cum igitur qui & qualis magnanimus ſit, quæ etiam magnanimitas, quæq; magnanimi indoles, explicauerimus; non alienum fuerit ab hac materia, quantum fortuna ipſa magnanimo conferre ſoleat, declarare. Pompeius cognométo Magnus laborante vrbe vniuerſaque Italia rei frumentariæ inopia, huic rei à ſenatu populoque Romano præfectus, cum in Sicilia, Sardinia, Africaque magnam tritici copiam comparaſſet, ea nauibus impoſita, per multos dies aduerſa tempeſtas prohibuit, quo minus ipſe in Italiam atque ad vrbem cum frumento nauigaret. Itaque animi anxius, ac populo fame laboranti quamprimum prouidere cupiens, ad claſſem è continenti profectus, cum videret nauium præſides ac gubernatores omnes vereri ſe procellis committere, nolleque è portu ac ſtationibus ſoluere, nauim ingreſſus confeſtim ſolui ora iuſſit, maximisque increpat omnes clamoribus, ac vociferatur, nauigare quidem omnino neceſſe eſſe, viuere autem minime eſſe neceſſe. Nec multum in-

de

de absfuit, cum trepidantibus omnibus maximeq; perturbatis, secunda ex insperato tempestas exorta est, à qua incolumi classe in Italiam perlatus, & vrbem Romam & finitimos populos fame liberatos etiam satiauit. Quid si atrocitas illa procellarum aut perstitisset, aut etiam increbuisset? nam nec imperare procellis Pompeius poterat: quod nequaquam victori eius Cæsari successit, cum cymbam ingressus e Macedonia Brundusiũ atque in Italiam annauigare vellet, transportandi militis gratia. Ferdinando Neapolitanorum regi circumsesso pene Baroli in Apulia ab Ioanne Antonio Vrsino, ac Iacobo Picinino eius duce, ex insperato cum classe affuit Alexander Castriotus cognomento Scanderbechus, cum equitibus circiter mille, nec multo minore peditum numero, quos secum à Macedonia deuehebat, quo laboranti Ferdinando suppetias ferret: non rogatus ipse, non certior ab rege de obsidione factus, sed beneficiorum tantum memor ab Alphonso illius patre in se collatorum. Quamobrem repentinus Alexandri huius atque insperatus aduentus, victoriæ Ferdinandi, quæ post secuta est, maximam attulisse causam iure quidem visus est. Macedoniæ rex Alexander visendi Ammonis cupiditate tractus, cunctis dissuadentibus ac reformidante exercitu, arenas ingreditur, ea per loca proficiscẽs, in quibus Cambyses rex cum millibus quinquaginta hominum, ventorum vi atque arenarum turbinibus pene demersus fuerat. Itaque cum sitis passim timeretur, iterque incertum sine vestigijs ac procellosum esset, præter regionis cœlique illius

illius naturam, imbres inter proficiscendum repente è cœlo fusi sunt, qui & æstum leuarent, & metum sitis adimerent, ac restincto puluere firmarent sub incedentium pedibus arenosum solum, nullo perflante vento. Quodq; fortunatius fuit vel diuinius potius, itineris duces cum deerrassent, præter spē affuere incedentib. alites corui, qui die quidem volatu, nocte vero crocitatione & cantu aberrantes dirigerent. Arato Sicyonio rē maxime difficilē ac periculosam aggresso luna & quidē pernox, itemq; nebula ac nubes fuere auxilio. Cum.n. Acrocorinthum admotis scalis nocturno aggressu capere decreuisset, luna ipsa iter militibus, qui præmissi ab eo fuerant, ostendit. Hi cum vrbi propinquassent, eoq; peruētum esset, vt arma videri ob lunæ irradiationē possent à vigilibus, densissima repente exorta è mari nebula, armorum aspectū penitus eripuit. Ipsi autem Arato cū alia manu proficiscenti per loca ignota & confragosa, luna fulgore suo viam similiter aperuit. Rursus vero constitutū vbi peruenit ad locum, ne conspici ab hoste posset, eadem ipsa sub nube admodum densa & atra delituit. Vrbe itaq; potitus cum aduersus arcem profectus esset, copiæq; aduentarēt aliæ, luna ipsa nubibus liberata, radiisq; eius fulgentissime collucentibus, armorum telorumq; ac militū numerum, staturam quoq; progredientiū, ita ingeminare visa est, vt terrorē hostibus mirificum incusserit. His igitur fortunæ fauoribus atq; auxilijs adiutus Aratus, & vrbe & arce præter omnium opinionem potitus est. Non modo autem fortuna, sed dijs quoq; & monito-

ribus

tibus & auctoribus, ijsdemq; suffragatoribus vsus videtur Lucius Lucullus. Nam cum in certamen descendisset cum Mithridate Ponti rege, nec detrectare vllo modo pugnam honeste posset, licet maxime id cuperet, cõspecta hostiũ multitudine, suorumq; paucitate; hic medias inter acies, cum paulo ante cœlũ minime turbatũ esset, igneus repente globus, argento candenti persimilis, maxime terribili fragore, ex aëre corruit, qui flammantis dolij speciẽ præ se ferret. Qua è re tãtus vtrunque exercitũ pauor inuasit, vt vterq; in castra redierit, religione deterritus. Idẽ trãsmissurus cum exercitu Euphraten, tumentem tunc imbribus ac turbulentum, cum lintribus comparandis daret operam, ac iungendis ratibus, ad traijciendum militem, noctu ita defluxit ac subsedit amnis, vt mane incolumibus copijs, illum vado inuento transierit, obstupefactis accolis, remque insolitam summum in modum admirantibus, ac Lucullum venerantibus, quod flumen ipsum ei & viam aperuisset (conspiciebant enim in alueo breuiusculas quasdam enatas repente insulas, antea nusquam visas) & transitum militibus tutissimum præbuisset: itaque passim prædicabant hæc absque Deorum minime contigisse fauore & munere. Hetrusci rerum in Italia potiti, cum dicipiendis intenderent Cumis, quæ vrbs ea tempestate in ora Tyrrheni maris admodum florebat, tum ciuium frequentia, tum diuitiarum magnitudine, propter agrorum vbertatem, & rerum, quæ mari comportabantur, affluentiam, quodq; Græca esset colonia, comparato exercitu

pedi-

peditum quinquaginta millium ac duodeviginti equitum, vt memoriæ proditum est, castris haud procul Leborijs in campis positis, vrbem quotidianis vexabant impressionibus. Quibus artibus Cumanorum res in arctum ac prope in desperationem adductæ cum essent, accidit, siue Deorũ benignitate & opera, siue assiduis atque ingentibus maris tempestatibus, ab austro vrgentibus, vt Lyris atque Vulturnus amnes, qui finitimum in mare influunt, ab ostijs retrouersum, ad fontes dies plurimos refluerent, manantibus quoque è cœlo continuis atque immoderatis imbribus, omnis vt ea regio restagnaret, & quæ interiacebant proxime oppidum valles, aquis confluentibus obmergerentur. Itaque cum non vt antea Hetrusci palantes ferri possent, angustis admodum itineribus in vrbem irruebant. Quod animaduertentes oppidani, vtendumque in tantis periculis Deorum ope rati, muris egredi in pugnã decreuere, & cum hoste, conserta manu in locorum angustijs in certamen descendere: cum minime timendum viderent, propter lacunas ac restagnantes agros, ne ab hostium circumsisterentur multitudine. Cœpto itaque prælio, cum in acie quatuor cum millibus, aut paulo plus peditũ, equitibusque sexcentis, diuersis in locis acriter stetissent, collatis cum hoste manibus, tãta aquarum moles cœlo repente fusa, tot in hostem excussa è nubibus fulmina, tam emicantes fulgores in illorum ora oculosque ex aëre dissiluere, vt hinc locorum angustijs, inde stagnantibus vallibus, campisque pluuia natantibus, Cumano etiã

ipso

ipso premente, Dijs quoque cœlitus fauentibus, tantus exercitus paucis horis fusus, atq; ad internecionem pene redactus à quam paucissimis fuerit. Quem sibi ludum parasse fortuna visa est, quo tyrannidem Aristodemo strueret, cuius opera in ea pugna maxime perspecta fuerat.

Ex his igitur quanquam paucis iudicari facile quidem potest, ad consequendam magnanimitatis laudem, quantum etiam in fortuna positum sit & collocatum. Quæ vero sit magnanimorum fiducia tum in suscipiendis inceptis, tum in faciundis atque obeundis prælijs, exemplis quoque, etsi non multis, testificabimur. Cæsarem iter cum exercitu facientem, Heluetij ex improuiso adorti cum essent, & ipse pedes inter acies versaretur, oblatusque illi esset equus, vultu maxime hilari summamque fiduciam præ se ferente: Peropportune, inquit, pedibus pugnanti mihi adductus est equus, vt habeam quo paratissimo haud multo post vtar ad insequendum hostem iamiam in fugam inclinantem. Ad Rubiconem cum peruenisset, deque traijciendo esset amne inter amicos disceptatum, ipseque cum tacitus aliquantum deliberabundusque perstitisset, obticentibus, vt in re ancipiti, ac dubitantibus illis, obfirmatissimo animo, Sit alea, inquit, iacta: iussitque statim exercitum transmittere, atque eodem impetu animique confirmatione inceptum prosecutus est. L. item Lucullus cum Tigrane rege manum conserturus pridie nonas Octobris à militibus cum admoneretur, diem eum atrum esse ac nefastum, quod eo die Romanus fuisset

à Cymbris cæsus exercitus: At ego bono, inquit, animo vos esse iubeo milites, hunc enim ipsum diem ex atro nefastoque maxime candidum ac felicem populo Romano faciam. Nec cunctatus instructis copiis, tumulum quendam pedes cum ascendisset, dimensus oculis ordines, situm, hostem cunctaq; cum perpendisset, conuersus ad suos, qui sequebantur, fidentissime exclamauit: Vicimus milites, vicimus; id quod statim secutum est. Euagrius Salaminius cæso patre à coniuratis, puer ipse regno pulsus in Ciliciam concessit, vbi adolescentiam egit. Itaque animo agitans, quanam ratione & patrem vlcisceretur, & regnum per scelus sibi ademtum reciperet, assumtis secum quinquaginta tantum delectis viris, naue comparata in Cyprum delatus, facta statim descensione, ac cohortatus socios ad rem strenue nauandam, recta quidem Salaminam petit, atq; ex improuiso vrbem ingressus, regiam adoritur, summaq; virtute expugnat, tyrannumq; ipsum conficit. Sola igitur fiducia animique magnitudine, cum exiguo admodum numero, paucissimis non tantum diebus, verum etiam horis, cæsis aduersariis, regnum recuperauit, victorque paterno in solio consedit, multaque ex eo etiam fortissime gessit.

Quæ vero & quales sint magnanimorum cogitationes, quæ item cupiditates, mentisq; agitationes atq; consilia, declarare illud potest, quod nihil nisi magnũ animi eorum concipiant, nihil expetant nisi excelsum, rarum atq; omnium primũ. Arati Sicyonij illa summa & maxime generosa fuit

cura,

cura, studium, consilium, vt Greciæ vrbes à tyrannis liberaret, atq; in libertate constitueret. Antigonus rex & sua & Demetrij filij opera industriaq; succedentibus è sentẽtia rebus, cum pecuniis, copiis, opibus terra mariq; plurimum polleret, fortuna etiam secundo flatu aspirante, vocato in cõsilium filio, ita quidẽ cum illo simul egit, vt nihil magnum adeo videretur, quod non assequi se posse confideret. Itaq; communibus simul sentẽtiis decreuere, seruientẽ Cassandro & Ptolomæo Greciam suis opibus liberare. Quo haud sciam an vlli vnquam reges aut natura iustius, aut commẽdatione dignius honestiusq; bellum susceperint. Maxima igitur classe comparata, ingentibusque etiam instructis copiis, seruituti Græciæ Demetrius affuit, statimque Athenas liberauit, quæ annis iam quindecim Cassandri imperium seruiliter tulerat. Ex eoque pater & filius maximis & cogitandis & gerendis rebus nunquam defessi sunt. Quod ni Demetrius præclarissimas à se gestas res voluptatibus inquinasset, nimirum post Magnum illum, ni fallor, Alexandrum, Græcorum omnium siue ducum siue regum gloriam ad se ob res fortissime gestas traxisset. Quæ Alexander etiã adolescentulus animo cõceperit, quibus non gentibus nota sunt: Idem hic per Indiæ fluuios ad Oceanum delatus, indeque ad Psytulcin insulam enauigans, contemplatus cum esset & littoris naturam & maris, quantumque adiri liceret, rebus diuinis rite iam peractis, id tantum Deos precatus dicitur, susceptæ à se expeditionis terminos ne cui supandos mortali post se

vnquam concederent. Cæsar quo plures assecutus esset victorias, eo magis ad decus ac gloriam accendebatur. Itaque compositis tandem Romæ rebus, ni coniuratorum intercessissent consilia, decreuerat Parthicum bellum suscipere: quo confecto per Hircaniam, perque adiacentis Caspio mari montiq; Caucaso regiones in Pōtum regredi, indeq; in Scythiam ac Germaniam, atq; illinc in Galliam, & per eam in Italiam, atq; ad vrbem tanquam orbis totius victor ac triumphator in patriam reuerti. Marcus Crassus, quanquam infeliciter suscepta expeditio ei cessit, Romanoque exercitui, tamen contra Parthos eo est consilio profectus, nihilque animo agitabat aliud, quam vt imperij Romani fines Caspium mare statueret, Indicumque Oceanum.

Qualis item quantusque in dando atque erogando magnanimus esse debeat, etsi de eius beneficentia & dandi studio in initio multa sunt à nobis dicta, Alexander tamen Macedoniæ rex apertissime id ostendit. Qua de re selecta quædam, deque eodem ipso exempla referemus, quæ magnanimi potius quam liberalis viri esse videantur. Capto Poro, rege maxime inclyto, cui & corporis ingentes inerant vires, & animi longe etiam maiores virtutes: hanc ipsam & corporis & animi excellentiam admiratus Alexander, sciscitabundus ipse quidem, magna tamen comitate adhibita, ab illo exigit, quanam se ab Alexandro ratione tractari, quemque erga ipsum sese gerere Alexandrum cupiat. Ad ea nihil Porus aliud, quam vt pro regia secum dignitate

age-

ageretur. Rursus Alexander, numnam forte & aliud? Ad ea quoque & ille subdit, regiam dignitatem, quæ ipse cuperet, omnia secum continere. Quæ dicta cum Alexander pro sua, regiaque & Pori dignitate ac decore pensim examinasset, nō regnum modo illi restituit belli iure vindicatum, verum imperio eius latiores etiam fines adiecit, auxitque popularibus. Quid liberalius, si donum spectes? si victorem ac belli ius, quid clementius? sin animi magnitudinem, quid maius, rarius, memoratu dignius? Venerat ad Alexandrum Taxiles, vir & sapiens & opibus quammaxime insignis, quique magnæ opulentæque Indiæ imperitaret parti. Is igitur primis in congressibus & comiter & magnanime: Neque, inquit, remotissima in hæc à Macedoniæ regno loca ideo profectum te, Alexander, arbitror, quo deuictis nobis ea tantum adimeres, quæ ad victū necessaria sunt, vtque & terram & aquam, quod nostri dicunt, victis eriperes, pro quibus tamen & strenuis & sapientibus viris pugnandum videatur: maiora itaque his à te, tot tantisque laboribus ac periculis quæruntur. Quare sic, ô rex, habeto, si te forte Taxiles hic opulentior tuo etiam ipsius iudicio habeatur, conferendis in te muneribus abunde paratus, atque instructus venit ad certamen: sin maior ipse, longeq; me his instructior es omnibus, tua ipse in Taxilem, vt maior ac locupletior, confer & munera & officia, neque enim inferior tibi esse recusat. Ad quem nec degeneranter Alexander, necnon ex dignitate: Per Iouem, ego quidem, ô Taxiles, vel hoc vno pugnæ

rârum genere decertaturus tecum sum, neq; ipse vinci abs te vllo modo patiar. Itaque quanquam plura ab illo accepit, longe tamen plurima in illũ Alexander contulit, vt post alia permagnaq; etiã munera, mille talenta familiaritatis ac beneuolẽtiæ gratia ad illum miserit. Atq; hæc quidem aduersum deuictos hostes. Superato autem Poro, proximisq; subactis nationibus, Philippum vnum ex æqualibus suis quinq; millibus præfecit oppidis vicisq; longe plurimis à se captis. Velle autem referre, quibus prouinciis quos præfecerit, quantusq; in hoc Alexander ipse fuerit, historiæ est potius, quam susceptæ de magnanimitate materiæ. Profusus fuit in eodem hoc liberalitatis ac magnanimitatis genere Marcus Antonius. Sed quis hominem laudet de publico erogantem? quando largitio ea iure ipso videri potest rapina. Alexander vt victor ipse sibi lex erat & aliis prescribebat. At Antonio Romanisq; aliis patria ipsa lex erat, ad quam referenda erant omnia, quippe cuius auspiciis pugnabatur.

Ne autem hunc tanquam vltimum de magnanimitate actum perinde ac neglectum relinquamus, magnanimorum quoque principum, eorumque laudatissimorum exempla quædam referemus: quibus & abunde constet, magnanimum virum virtutibus vndique omnibus munitum esse oportere: & qui volunt principes & Rerumpublicarum administratores in hac ipsa virtute potissimum enitescere, habeant quos potissimum imitentur, cum aperte viderint, quæ ipsi verbis prosequimur, extitisse qui factis ea actioni-

nibusque & declarauerint illis, qui tunc temporis viuerent, & post se etiam aliis perpetuo testata reliquerint.

Breuiores vero erimus referendis Iuliani Augusti monimentis, propter nomen eius Christianis hominibus parum gratum: quippe qui à Christi religione, in qua natus atque educatus esset, parũ pie desciuerit: & quod à militibus oblatum per ambitionem imperium præoccupauerit, non expectato Constantij obitu, qui Galliæ eum cum imperio præfecerat, aduersus quem collectis in vnum copiis suis omnibus ac viribus armatus instructusq; processerit, paratus confligere. Magno igitur atque excelso fuisse eum animo illud docet pæcipue, quod in imperio suo stabilitus, cum & animi sui excellentiã & Romani imperij magnitudinem per fortitudinem ac decus domitandis declarare barbaris vellet, essentq; è consiliariis senatoribusque, qui tum aduersus gentes alias, tũ maxime Getas, qui illo quoq; tempore Gothi vocabantur, ꝙ fidem sæpius fregissent, ꝙ parum stetissent fœderibus, expeditionẽ faciendam suaderent, respõdit, maiorem rem magisq; strenuũ atq; generosum, qui cum confligeret, hostem quærere. Galatas enim mercatores, qui Romano subiecti essent imperio satis quotidie multos ære suo è Gothis coemere, quos perinde ac commerciales prouincialibus exponerent. Itaque quod generosiora ac maiore fama digna sibi proposuisset, in Parthos expeditionem suscepit, quo & cladium exercitibus Romanis illatarum vltor esset, & gentis bellicosissimæ, quæ per annos fere sexagin-

ta finitimarum nationum capitibus insultasset, victorijs suis titulum adiungeret, Parthicusque agnominaretur, cuius rei tanto tenebatur desiderio, vt lituos fere assiduus somniaret & prælia. Pugnauit autem aduersus immanes ac barbaros exercitus, collatis sępius signis vbique victor, profligatorque aduersariorum. Disciplinam militarem constantissime retinuit, quam à militibus seuerissime seruari iussit, obeundis periculis ac prælijs maxime fidens, ac fortis, moderandis populis citra rigiditatem, iustus ac puniendis criminibus seuerus. Ipse continens, gratus, liberalis, beneficus, in sacrificijs magnificus, rerum ciuilium omnisque vrbanitatis, naturæ etiam ipsius rerum eminenter doctus sciensque, ac doctissimorum hominum admirator & cultor. Qui si in qua religione natus, quaque instructus fuerat, in ea perstitisset, vix haberent, qui virtutibus eius ac moribus detrahunt, in quo iure in illum inueherentur.

Ante hunc longe maiorem præ se tulit magnanimi viri speciem Vlpius Traianus aduersum numerosissimas maximeque feroces nationes, plurimis difficilimisque exantlatis bellis. Qua è re & complures sibi titulos de victorijs comparauit, & Romani fines imperij longe lateque protulit. Nam & Germanos transRhenanosque vt compressis quiescerent spiritibus coegit, & Daciam finitimosque Daciæ populos subegit, compluribus transDanubium regionibus in prouincię formam redactis. Itemque trans Euphraten ac Tigrim. Arabiam quoq; imperio adiecit. Armeniam à Par-

à Parthis occupatã recepit. Albanis ac Persis regẽ dedit. Babylonem finitimasq; nationes ad Indiæ vsq; fines armis subactas cepit. Ad mare rubrum processit, tribusq; ibi prouincijs constitutis, ingentẽ classem cõparauit, qua in Indiam traijceret. Tantas has bello partas laudes adornauit singulari humanitate, qua in oẽs vtebatur, summa moderatione ac popularitate, Romæ pariter atq; in prouincijs amicos mirifice honorauit, ac beneficijs prosecutus est. Liberalitatem in omne genus hominũ exercuit, & priuatim erga notos, & publice erga ciuitates ac populos. Vias strauit, flumina pontib. iũxit. Ipse ingenio maxime trãquillo & placido, moribus adeo cõpositis, imperatorijsq; virtutib. ita cumulatus, vt ab orbe terrarum Deo proximus haberetur: nam & mortuus inter deos relatus est, & ꝙ Romanorũ imperatorũ ante eum nulli cõtigit, intra vrbem in foro cõditus est. Hocq; post ei⁹ mortẽ in votis mãsit atq; cõprecationibus, interq; bene ominandũ, dũ noui crearẽtur impatores, vt optarẽt illũ, qui creabatur, sicut Augusto feliciorem, ita Traiano meliorẽ. Ne autem sigillatim dicta factaque illius in exemplum adducantur, scriptorum iactura in causa est.

Et quoniam Alexander Mammææ filius, Seuerus Augustus, magnanimitatis ipsius numeros aut iam expleuit, aut vt expleret, omni studio contendit & opera: ex vita eius & rebus gestis exempla si non omnia, quod instituti non est huius, non pauca tamen referemus, quæ declarare facile quidem possint, magnitudinem illũ animi sui omni è parte, virtutum simul omnium muni-

isse præsidijs. Nam qualis quantusq; animi vigor eius fuerit, illud præcipue declarat, quod prius in Parthos, post in Germanos ferocissimam ac maxime bellicosam natione expeditiones suscepit, cum Tingitano interim bello Furium Celsum, Illyrico Varium Macrianũ, Armenio Iulium Palmatum delegauerit: quibus victorijs consularia ornamenta decreuit, additis etiam sacerdotijs ac prædijs. Igitur mortuo Vario Heliogabalo, cum contaminata propudijs illius omnia ac sceleribus comperisset, quod tum prudentis esset viri, tum imperatoriæ dignitatis, senatum omnem expurgauit, eademq; diligentia & magistratus vrbis & prouinciarum, vrbem etiam ipsam, tanta ex moribus illius corruptio inuaserat. Itaq; impuros & flagitiosos homines publicis à muneribus imperatorijsq; ministerijs amouit, ab equestri item ordine ac senatorio. Tribus quoq; ipsas recognouit: neq; eos neglexit, qui militaribus donati fuerant prærogatiuis: nec magni ciuis, nec boni imperatoris esse ducens pati aut magistratuum impuritatem aut ciuium corruptos mores. Ex aula quoque eijciendos curauit, qui obscænis essent ac perditis moribus, aut quorum aula ipsa minime egeret ministerijs, publice obtestatus: & nequam & malum pupillum esse imperatorem, qui è visceribus prouincialium inutiles parumq; opportunos homines pasceret. Nequaquam enim magnitudo illum animi immemorem sui fecit, vt non consideraret publici census ministrum sese esse, ac dispensatorem, haberetq; ante oculos Varij profusiones familiaritatesq; inquinatissimas.

Legi-

Legibus constituendis de iure fisci, ac populi aliisque item sanciendis, præter graues alios multique vsus viros, viginti semper adhibuit Romani iuris consultos, vsusq; inprimis est Vlpiano & Paulo clarissimis illius temporis ac peritissimis viris. Romani principis ac terrarum orbis rectoris proprium cum iudicaret, & tueri leges & corrigere, proq; re ac tempore nouas condere. Quibus condendis alijsque item constituendis adeo circumspectus fuit & consideratus, vt quos præfectos prætorij statueret, eosdē in senatum quoque asciscere, quod indignum iudicaret, de senatoribus alium, quam qui senatorio esset ex ordine, iudicare debere. Popularitate vero fuit tanta, vt præter affabilitatem quotidianam, aditum quoque ad se, non amicis modo ac familiaribus, verum etiam militibus cæterisque hominibus quam facilimum præbuerit. Nam humanitate ea quidē fuit, vt etiam milites, qui de morbo iacerent, visitaret. Quid enim magnanimo viro conuenientins quam in summa felicitate summoq; in imperio hominem sese esse minime obliuisci? Commonefacientibus matri atq; vxori, ne tātam ob familiaritatem maiestatē ipsam imperij minus venerabilem redderet, Quin hac ratione, respondit, & securiorem illam mihi facio, ac magis magisq; etiam diuturnam. Quo circa excelsam illam animi magnitudinē his alijsq; tum Romano principe, tum magnanimo viro dignis studijs atq; artib. potissimū exornauit. Iusti vero honestiq; supra principes oēs studiosus fuit. Huius rei non exiguum indiciū est, quod Domitium

Vlpia-

Vlpianum ac Iulium Paulum, præstantissimos iuriscõsultos prætorij sui præfectos habuerit. Ipsum autem Vlpianum tantopere veneratus est, vt sine illo maius aliquid vix decreuerit, quippe quẽ etiã cænis ac conuiuijs suis testem vbiq; adhibuerit. Deniq; maioribus tractandis rebus, siue publicis siue priuatis, doctos semper viros adesse voluit: qui vero abessent, per epistolam cõsulebat: facile passus vel à mediocribus etiam viris corrigi, cum quibus ipse de ijs, quę aut egisset aut acturus esset, conferebat. Negotia causasq; scriniorũ præfectis, Romaniq; iuris peritis, viris quidem integris ac maxime probatis demãdabat, probe ab illis cognoscendas atque examinandas, postque sibi referendas. In deliberando autem & consultando, ne imparatus quispiam respõderet, spatiũ ad cogitandum præbebat. Si de iure tantũ req; aliqua grauiori aut de moribus tractaretur, solos doctos ac disertos viros adhibebat in cõsiliũ: sin de re militari, qui diutius versati fuissent in militia, quiq; locorum, regionum, ponendorumq; castrorum maxime periti essent. E literatis vero hominibus, pręcipue qui historias noscerent, è quibus intelligebat consilia, artes factaq; ac dicta veterum imperatorum, tum Romani populi tum externarũ gentium. Vsuras fœneratorum moderatus est. Iudices Romę artibus singulis constituit, vt sciret vnusquisque, ad quem causa quæque pertineret. Quos prouincijs rationibusque præfecturus ac pręposituruserat, eorum nomina populo proponebat, requirens, vt de ijs cogitationem susciperet, pœna imposita, si quis falsum perhibuisset testi-

testimonium. Nam & notarium falsi conuictum incisis digitorum neruiculis, ne scribere vnquam posset, deportari iussit. Vetronium Turnum familiarem suum, quod fumum, vt ipse dicebat, venderet: quippe qui præse ferret, suum ad nutũ imperatorem cuncta facere: ad stipem alligatũ fumo exanimari iussit, excitato è stipulis humidis viridiq; è materia: nolebat enim ab aulicis suis, vt ipse vsurpabat, vendi. Cõpilatores deniq; quosque fama erat, depeculari Rempublicam, abominatus est adeo, vt stomacho moueretur, quoties ex ijs, qui peculatus condemnati essent, obuium haberet aliquem. Itaque per præconem edixit, ne qui furti sibi esset conscius, ad se salutandum accederet. Condemnationes & rarius fieri & clementius, cauit, ipsasque vectigales esse ciuitatibus aut publicis instaurandis ædificijs, aut nouis faciendis. Libertinos equestrem in ordinẽ redigi minime est passus, quod ordo ipse equestris senatorum seminarium esset. Itaq; maxime celebrata est illius vox, vt magnanimo principe digna: Egone de præfectorum capitibus senatorumque mancipia ære empta sentẽtiam ferre patiar? Itaq; moribus ipse suis & Romæ & per prouincias censuram exercuit: non in rebus modo ciuilibus & publicis, verũ etiam militaribus. Nam milites ita continuit, vt si quis de via in prædium diuertisset, tum fustibus tum virgis cædi iuberet: quodsi militis ipsius persona obstitisset, cõtumeliosius obiurgabat. Dictum illud Christianum, Aduersum te quod fieri nolis, id tutemet aduersus alium ne feceris; nõ solum libenter vsurpabat, sed

ſed proclamari à præconibus mandabat, ac publicis celebribusq; in locis inſcribi. Quocirca militem, qui aniculæ iniuriam feciſſet, exauctoratũ prius illi ſeruum addixit, qui labore eam ſuo aleret. Itaque quamuis maxime affabilis & erga milites officioſus eſſet, quippe quos Quirites vbique ſuos appellaret, neq; vnquã in expeditionib. niſi apertis cænaret patentibusq; tabernaculis ac poſt cænam ſtatim milites admitteret, quos ad pocula etiã inuitabat, ac nulla vnquam ratione exercitũ grauaret. Quin in expeditionibus illos faciẽdisq; itineribus, mulis iuuaret camelisq;: & quos languentes vidiſſet, opportuna illis omnia subminiſtranda curaret, matronisq; ac viris ſanctioribus commendaret exſolutis impenſis. His tamen è moribus ab ipſis militib. vocatus eſt Seuerus. Ac nihilominus auro argentoq; præter milites rarẽter alios donauit, indignum ducens, qui diſpenſator eſſet publici ærarij, ſuas in delicias voluptatesq; atq; oblectamenta familiarium prouincialem pecuniam conuertere: quę quidem eo quoq; ſpectabant, vt à Varij profuſionib. ac contaminatis moribus abhorrere, omni è parte iudicari vellet. Ipſos autem milites bene veſtitos & calciatos ſemper habuit. Eratque in illius ore dictum hoc maxime frequens: Militem probe armatum, veſtitum calciatumque eſſe debere, aliquidque habere ſemper in zonula. Siquidem inſtructum armis hominem mendicitatem ipſam ad quod non facinus ac deſperationem eſſe impulſuram. Sciebat autem quem quiſque gradum haberet in militia, quod etiam ſtipendia feciſſet, quæq; exiſterent

sterent virtutes cuiusq; ac merita. Alexandri vero tũ seueritas tum animi celsitudo in expeditione Parthica potissimũ nota fuit. Nã Anthiochię cum esset, haberetq; cognitũ, milites lauasse apud Daphnem in balneis, ibiq; delicias fecisse, illos ipsos capi cunctos, & in vinculis vt haberẽtur, impauit. Qua è re legio, ex qua illi erant, tumultuari cum cœpisset, ipse in suggestũ ascendẽs seuerissimã cõcionem habuit. Cumq; assueuerararet se nullo modo passurũ, Romanã disciplinã corruptum iri, tumultusq; statim esset exortus inclamãtis legionis: Istas, inquit, voces aduersus hostem exercete, non imperatorẽ qui vos alit: quas ni cõtinueritis, ego vos hodie ad vnum vsq; omnes dimittã Quirites, atq; haud sciam, an Quirites, qui ius humanũ nõ agnoscitis. Cumq; his auditis fremerent, ferroq; minabundi astarent: Ferrum, inquit, dexteraque in hostem exercendæ vobis sunt: neque enim ista me terrent, qui senatum, qui patres conscriptos, qui Rempublicam vniuersam habeam necis meę vindices. Tunc ingenti voce inclamans: Abite hinc, ait, ex Alexandri cõspectu Quirites, armaq; è vestigio proijcite. Tantus igitur ex his dictis milites terror cepit, vt positis armis simul ac sagulis non in castra ausi sint regredi, sed diuerso itinere in familiarium atq; hospitum domos exterriti confugerint; silentio errorem confessi: ac tametsi tricesimo post die exauctoratam legionẽ in locum suum placatus restituit, tribunos tamen securi percuti iussit. Tanta igitur seueritas militem continentissimum præstitit, vt non exercitus iter per prouincias facere, sed senatus vide-

videretur, qua è re perinde ac Deus à prouincialibus suscipiebatur. Ac nihilominus milites licet iuuenē, tamen vt patrē eum colebant, vt Dei filiū venerabantur, quippe quib. illo tribuēte nihil prorsus deesset. Nam quantū ad senatores spectat, eū se erga illos gessit, tanta humanitate comitateq; vsus est, vt sub eo senator omnino perierit nullus. Se vero fortunamq; suam, summumq; illū animi vigorem ita moderatus est, vt dominum appellari se passus nunquam fuerit; epistolas ad se scribi perinde ac priuatum voluerit, adhibito tantū imperatoris nomine. Salutari vero se nō aliter sustinuit, quam vt vnus è senatorib. apertis foribus Ac patenti velo. Salutandi vero mos hic erat & simplex & minime quidem ambitiosus, Aue Alexander. Si quis à salutantibus aut caput inflexisset, aut blandius locutus esset, quasi adulator aut ridebatur, aut statim iubebatur abire. Itaque vt ipse cum amicis familiarissime viuebat, sic ad eius salutationem præter honestos & integra fama viros nulli admittebantur: quando parum bonæ famæ mulieres ad conspectum matris atq; vxoris; ne admitterentur, imperauit. Eunuchos quoque palatijs eiecit, præterquā qui mulieribus ministrarent in balneis. Quid quod mulieres infames publicari; exoletos quoque deportari cauerit? A luxu autem ita abhorruit, vt in cōuiuio aurum nescierit, abacū eius ne plus ducentę argenti libræ adornauerint, quod videlicet in militum stipendia aurum argentumq; conuertendum duceret magis quam in spectacula, splēdoremque minime necessarium, ac superfluentem

tem: ministros suos ne publicis quidem in conuiuijs aurata veste vti voluerit, quo moderatione hac sua vrbanum quoq; luxũ moderaretur. Quid quod in conuiuijs aut Vlpianum, aut è doctis viris vnum semper aliquem adesse voluerit, cuius sermone inter discumbẽdum oblectaretur? Cum priuatim cænaret, librum in mensa semper habuit, quem cænatus lectitaret. Denique publicis in conuiuijs eam retinebat simplicitatem, quam cũ priuatus cænabat. Conuiuia vero eius fuere ipsa quidem parca, ob publicum exemplum, nitoris tamen summi eximiæq; lautelæ, scenicas tamen in ijs voluptates abominatus. Gemmarum vsum virorum esse negabat, muliebremq; ad comtum iudicabat spectare. Ipse vsus est chlamyde frequenter coccina, in vrbe tamẽ semper toga. Prætextam vero ac togam puram nisi consul nunquã accepit, eamque de Iouis templo sumtam. Consulatum ter tantum inijt, in quo statim alium sibi suffecit. Quod vero dandi virtus erogandiq; cõsuetudo ac beneficentia magnanimitatis ipsius quoddam quasi condimentum esset, liberalitatẽ ita exercuit ac beneficentiam, nullus vt dies præteriret sine liberali ac benefica eius opera. Oleum quondam populo Romano à Seuero Augusto constitutum, post ab Vario Heliogabalo sublatum restitui iussit. Ter populo cõgiarium addita carne, ter militi donatiuũ præbuit. Præsides prouinciarum, quos integros compeiisset, & honoribus & donis ita prosecutus est, vt vitæ reliquum possent honeste ducere. Ipsa autem dona cõferebantur pro dignitate cuiusq; ac pro vitæ genere:

Siquidem magnificas ædificare solitus erat domos, quibus postea amicos, deque se ac Republica benemeritos donabat. Viros etiam bonos inopia pressos subleuabat conferendis agris, seruis, gregibus commodisque alijs diuersi generis. Rhetores, Grammaticos, Medicos, Haruspices, Astrologos, Architectos salarijs prosequebatur. Oratores qui in foro versarentur, gratisque caussas agerent, liberalissime est complexus. In ægrotos quoque nihil omittebat, quod præstare ipse posset. Vrbibus terræmotu concussis dari pecuniam ex vectigalibus statuit, instaurandis tum publicis tum priuatis ædificijs, itemque ad publica construenda opera. Thesauros eorum esse decreuit, qui illos inuenissent. Quos ex amicis ac probatis viris sciret aut nihil petijsse ab se, aut parum quidem accepisse, vocatos coram hortabatur vti peterent, quibus opus esset, ne tacitum haberent, ęgre se ferre ostendens: quod dũ nihil ipsi requirerent, debitorem constituere eum vellent: minime vero id se passurum, vt qui priuatus esset, de Augusto quereretur. Condemnatorum bona ita contulit disposuitq;, vt e tali collocatione sequi nullo modo posset infamia. Præfecturas, proconsulatus, magistratusque vbique distribuit, adhibito senatus iudicio. Superato Artaxerxe Persarum rege prædam omnem militibus concessit, quæ quidem maxima fuit ac locupletissima: quo tempore Persæ serui Romæ haberi primum cæpti. Vestes ornatusque corporis, post annum inter amicos familiaresque partiebatur. Demum vectigalia ita contraxit,

im-

imminuitque, vt qui Varij tempore decem præstitisset aureos, tertiam tantum auri partem præstaret suo. His maxime exemplis iudicari potest, quæ & qualis esse debeat magnanimorum liberalitas, quodque etiam benefaciendi studium, mirificeque esse abstinendum illis à luxu ac superfluentia, ne suo præsertim exemplo ciuitatem inficiant. Magnificentiam quoque Alexander sic exercuit, vt animi magnitudini nulla è parte deesset. Thermas fecit, quæ Alexandrinæ sunt dictæ: addidit & thermis syluas: de oleo etiam cauit, vt & mane & vesperi in illis lucesceret. Ab Antonino Caracalla inchoatas & perfecit & exornauit. Balnea & horrea in singulis vrbis regionibus ædificauit ob ciuium commoda. Basilicam miræ magnitudinis inchoauit, quam morte præuentus non perfecit. In Baiano de matris nomine appellatum cum lacu & piscationibus palatium fecit, alia item ædificia in honorem affinium. Pontes à Traiano factos instaurauit, nomine suo non addito, nouos & ipse fecit. Statuas summorum virorum vndique tralatas in foro Traiani collocauit. In foro etiam D. Neruæ statuas posuit diuorum imperatorum cum titulis & rerum gestarum subscriptione. E Porphyretico & Lacedæmonio lapide immista opera primus instituit, plurimasque statuas hoc genere dispositionis diuersis in vrbis locis posuit. Quodque ad vrbis spectaret atque imperij dignitatem, carrucas, rhedasque, quibus veherentur senatores, argentatas esse voluit. Edendis quoque

ſpectaculis ludisque theatralibus magno etiam opere delectatus eſt. Pietatem vero ac religionem videtur inprimis coluiſſe. Cui enim virtuti vir magnanimus addictus magis eſſe debet quam pietati ac religioni? Cum præmium eius idem ſit illud, quod deorum eſt immortalium, honor ac reuerentia. Itaque vt omittamus, qua pietate vſus ſit in matrem, quæ quidem temporum illorum iudicio maior eſſe non potuit in omni obſeruantiæ genere, templa frequens viſitabat. Romæ cum eſſet, ſeptimo quoque die Capitolium aſcendebat. Rem diuinam ſuo in Larario mane primo faciebat, quoties cum vxore non cubuiſſet. Quo in Larario tum optimorum Principum ſtatuas collocatas habebat, tum ſanctiſſimorum hominum, & in iis Habraæ, Orphei, Apollonij, ipſius quinetiam Chriſti, Saluatoris noſtri, cui etiam dedicare templum cogitauit, cumque inter deos referre, diſſuaſus tamen ab illis eſt, qui dicerent, ſi id faceret, vniuerſos breui futuros Chriſtianos, veterumque ædes deorum quamprimum deſertum iri. Nam exorta contentione inter Chriſtianos & popinarios, de loco quodam, in quo Chriſtiani ſacellum ædificare inſtituiſſent, popinarij vero aduerſarentur, vt qui locum eum ſui iuris eſſe dicerent, conſultus imperator reſcripſit, ſatius eſſe Deum illic coli. Cæterum quod argentum in templis dedicaret, non temere quinque libras exceſſiſſet, aureum vero tantum aut reticulum eſſet, aut bracteola, ſuſurrare Perſianum illud ſolitus: In templo quid facit aurum

rum? quod ad vsum quidem hominum esset inuentum, commutandasque ad res in vita agenda necessarias. Quod vero iudicari pium iure suo potest, præclarissimorum virorum heroumque simulachra secundo in Larario venerabatur: in ijsq; & Ciceronis, cuius de Republica, deq; officijs libros frequentius lectitabat: & Virgilij, quē poëtarum Platonem vocabat. Dona, quæ à regib. accepisset, reponi in templis iubebat. Matri puellas sacras instituit, quas Mamæanas vocari voluit. Isium ac Serapium perquam decenter ornauit signis additis ac doliatis, quibusq; alijs mysticis opus esset. Quem autem imitaretur, elegit potissimum Macedonē Alexādrum, cuius laudes & audiebat libentissime & legebat historias. Itaq; statuam eius inter Lararij diuos habebat, venerabaturq;: etsi ebrietatem condemnabat atq; in amicos crudelitatem, delectabaturq; eorum lectione scriptorum, qui illum ab ijs vitijs tutarentur. Ad secundam mensam in expeditionibus præsertim, militares admittebat amicos ac notos homines, quibus poculum dabat: Sume, inquiens, in honorem Magni Alexandri. Numos quoque sub imagine illius ac nomine conflari iussit ex electro & auro: omni deniq; laborabat studio, quo dignus Alexandri nomine videretur. In expeditione enim Parthica, qua regem illum potentissimū vicit, Alexandri ipsius exemplo & argyraspidas & chrysoparidas, & phalangem constituit hominū triginta milliū, sex e legionibus, similibus instructorum armis. De seipso, quod magnanimi proprium est, prædicari male libenter audiebat: pro-

indeque tum Oratores tum Poëtas, qui panegyricos de ipso scripsissent, audire nunquam voluit: hortabatur vero eos vt facta laudarent priscorum, maximeque Romanorum, cum primis autem Alexandri Macedonis. Quin & ipse cum esset maxime eruditus, vitas bonorum principum versibus scripsit, atque, vt traditum est, non inuenuste. Geometriam nouit atq; Astrologiam. Egregie etiam pinxit. In haruspicina auguralique admodum profecit. In Musicam pronus, nunquam tamen, quod imperatorium minime duceret, testibus cantauit vllis, præterquam pueris suis. Bonus & luctator fuit & palæstrites; eratque mos eius publica post negocia, bellicasque ac ciuiles curas, legendis tum philosophis tum oratoribus aut poëtis dare operã. Inde aut cursu, aut lucta, aut palæstrico alio ludo se exercebat, cum esset ipse iuuenis: siquidẽ mortuus est annum agens septimum ac trigesimum. Mortis autem ita contemtor fuit, vt in pugna illa Parthica inter tela, & qua maxime conferta erat acies, versaretur: nec imperatoris solum munia, verũ etiã strenui dextra militis munus edens. Cũ autẽ à Thrasybulo Mathematico prædictum ei esset barbarico gladio occubiturũ, lętatus dicitur, ꝙ existimaret se in acie casurũ, ac dijs ipsis similem & parẽ futurũ, in pugna si caderet: quippe qui cum alacritate quadã animi referret Alexãdrum, Pompeium, Cæsarem, adderetq; & Ciceronem & Demosthenem, violenta morte diem obijsse. Delectatum vero eum tum doctis viris, tum etiam probis ac sanctis moribus, indi-

cio

tio est, quod inter consiliarios publicis ac priuatis rebus deliberandis administrandisque, iis potissimum, quos referam, vsus est: Vlpiano & Paulo, Romani iuris prudentissimis ac maxime integris viris: Fabio Sabino, tantæ grauitatis, continentiæ sapientiæq; vt Cato illius temporis haberetur: Ælio Gordiano, viro maxime insigni: Ælio Serenato, quem ætas illa sanctissimum iudicauit: Cæcilio Seuero, qui vir illius temporis doctissimus est habitus. Claudio Donato, oratore amplissimo, & Q. Marcello, quem optimũ fuisse Historicum, Spartianus est autor.

Fuimus fortasse longiores in colligendis Alexandri dictis ac factis; quod eo libentius fecimus, quod Alexander iuuenis ea præstitit ex omni parte, quæ senectæ ætatis videntur esse propria: neque hoc ambitiose, vt perinde ac historiæ scriptoris munus obiremus, verum quo palam exemplis faceremus, magnanimos etiam viros inuentos, qui virtutes cæteras magnanimitati coniunxerint, appositeque atque conuenienter à bonis philosophis dictum esse, virtutum quidem omnium ornamenta inesse debere magnanimo. Cæterum quo magnanimum ipsum perfecte teneamus, adijciemus hic verba ipsius, quæ deuicto Artaxerxe, Parthorum ac Persarum rege in senatu atque ad populum habuit, ex quibus apparebit, quam parce, quam moderanter, quam etiam paucis de seipso deque tota victoria locutus fuerit: Neque verbis, inquit, multis opus est, nec magniloquẽtia. Artaxerxem regẽ relictis signis intra Persidis fines cõpulimus. Cen-

tum triginta millia equitum fudimus: Cataphractorum, quosq; Persæ clibanarios vocant, decem millia in pugna cecidimus, quorum armis nostros instruximus: Captos è Persis plurimos vendidimus ac seruire docuimus: Ex elephantorum numero, triginta cepimus, decem & octo viuos perduximus, ducenti interfecti, falcati currus mille & sexcenti capti: Mesopotamiam recepimus. Miles diues, exercitus victor domum in patriam redit. Quod reliquum est, quodque erga Deos immortales humana gratitudo exigit, supplicationes decernamus, ne deorum ipsorum parum memores tanta in victoria videamur.

Ex ijs igitur quæ in medium adduximus, satis constat, & iustitiæ & liberalitatis, & spectatæ cuiusque virtutis, maxime spectatas actiones in magnanimis viris tãquam perflorescere. Quibus tamen referendis etsi aliquanto longiores fuimus, non desistemus tamen à quibusdam etiam recensendis, quæ tum dicta, tum tentata illorũ nos magnanimitatis admoneant, qui ea aut dixere, aut tentauere.

Sextus Pompeius Magni Pompeij filius, qui Siciliam obtinebat, cum inde ex Africa à Lepido, hinc ex Italia ab Octauio, maximis terra marique exercitibus premeretur, decreuit vno eoque maxime illustri prælio decertare. Misit itaque ad Octauium, qui maritimum illum ad certamen prouocarent, quo de vniuersa re coactis semel viribus vtrinque ageretur, statuta die pugnæ, nauiumque etiam certo numero: quæ res

ne

ne ab Octauio quidem detrectata est. Idem antea cum Antonio atq; Octauio percussis fœderibus, cum illos in triremi accepisset in cænam, atque inter discumbendum ab Menedoro classis præfecto clam esset admonitus, vtriusq; capiendi, qua ratione & paternam vlcisceretur necem, & vniuersum sibi imperium vindicaret: cum Menedorus ipse ita prospexisset nauibus, vti euadere neuter in continentem posset, summa cum animi celsitudine respondit: Menedoro quidem id licere, cui peierare fas esset (fuerat enim seruus) Pompeio vero Magni Pompeij filio nequaquam licere. Vtrunque animo quam generosissimo.

Pullulantibus tam inter Antonium atq; Octauium discordiæ seminibus, cum hic Antonij familiares amicosque, alium alio per honestas dimitteret causas, Lucium quoque illius fratrem, quem antea fame pressum ad Perusiam in deditionem acceperat, mittere ad Antonium decreuit, cum mandatis; siue Lucium vt tentaret, siue quod ea per fratrem potissimum Antonio nota esse cuperet. Ad quæ Lucius, non vt liberalem modo atque ingenuum decebat tum ciuem tum senatorem, verumetiã vt summo ac maxime excelso animo præditum: Si meus, inquit, frater Antonius aduersus triumuiratũ pro patriæ libertate contra te, Octaui, moturus est arma, quanquam de me tantopere es benemeritus, clam tamen palamve ad illum proficiscar, aduersum te pro patria dimicaturus: sin ea est fratris sententia, vt sua tantum pro dominatione aduersum collegas sit bellum suscepturus, ego pro te, Octaui, aduersus

fratrem armatus atque in acie ſtabo, nequaquam deſiturus tua pro cauſa contra illum pugnare, quandiu intellexero, patriæ in te libertatis curam ineſſe, quam & amicitiæ & generi vbique ſum præpoſiturus. Atque hæc quidem verba vt magnanimiter à Lucio dicta, ſic etiam ab Octauio maxima quoque cum admiratione ſunt ſuſcepta.

Nec vero indignum videatur cuiquam, ſi Iuliæ Antonij Triumuiri matris egregium tum factum, tum generoſa admodũ retulerimus verba. Nam cum Lucius Cæſar, Iuliæ frater, in illa triumuirali coniuratione morti eſſet deſtinatus, militesque ad eum occidendum concurriſſent, qui ad ſororis domum confugerat, illaque dignitate atque auctoritate ſua graſſatores initio arcuiſſet à limine, tandem in forum profecta, vbi Triumuiri cõſidebant, virili maxime animo, quiq; antiquum præ ſe ferret genus familiæque nobilitatem, ante filium ipſum conſtituta: Ego meipſam imperator accuſo, inquit, quæ Lucium fratrem meum, auunculum tuũ, penes me domi aduerſum edicta veſtra habeam, quẽ vt recte intelligas, habitura etiã ſum. Proinde ſcias, vno vtriq; gladio matrem cum auunculo ſimul transfigendã. Qua animi magnitudine effectum eſt, vt Planci cõſulis opera Lucij ſit Cęſaris incolumitati proſpectũ ac reſtitutioni.

Nec vero ab re fuerit, ſi alterũ quoq; ac tertiũ huic matronale exemplũ ſubdidero. Theſta Dionyſij tyranni ſoror, cum à fratre grauiſſimũ accuſaretur in modum, ꝙ ipſa Polyeni coniugis fugæ conſcia, nullum fratri feciſſet rei eius indicium: ad ea, qua ipſa quidem erat animi magnitudine me-

tusq;

tusque omnis expers: Adeone, inquit, Dionysi, ignaua tibi visa sum, degenerantiq; prorsus animo, vt non Polyxenũ maritum fuissem secuta, si eius mihi cõsilium fuisset cognitum, omnis eiusdem fortunę atq; ęrumnarũ comes futura ac particeps? ac si nõ satius vtiq; fuisset, vel exulantis ac ꝓfugi viri vxor dici, q̃ dominãtis Dionysij soror.

Tymoclia, singularis pudicitiæ matrona Thebana in direptione per vim à Tribuno cognita, illum haudquaquã multo post arte quadam vsa, pręcipitem dedit in puteum, deuolutis è vestigio plurimis in caput eius saxis, quo illũ omnino cõficeret. Accusata igitur à cõtubernalib. deductaq; ad Alexãdri conspectũ, & incessu ipso & corporis totius statu, quanquã captiua atq; à militibus tracta, admirabilẽ præ se tulit animi magnitudinem. Interrogata igitur ab Alexandro, quænam esset quoq; è genere? tum ipsa animo maxime confirmato, vultuq; robur ipsum animi referente: Ego, inquit, ô rex, Theagenis soror sum, eius inquam Theagenis, qui dux exercitus in Cheronęa aduersus patrem tuum Philippum, instructa acie pro Gręciæ libertate pugnãs fortissime occubuit. Admiratus igitur matronæ magnitudinem animi tãtam Alexander in summa etiã calamitate, & in respondẽdo & in vindicando vim illatam, liberam eam cum omni familia esse iussit.

Phocion Atheniensis cum iniustissime duceretur ad supplicium cum alijs etiam quibusdam ciuibus interrogatus ab amicis, qui illum honoris gratia atq; amicitiæ sequebantur, velletne per eos ipsos filio aliquid significari: Vt illatæ in me popu-

populo ab Atheniensi iniuriæ prorsus obliuiscatur. Cum autem venenum deficeret, quod in illis alijs absumtũ fuerat, mortiq; afferret mora à carnifice, ꝙ vellet duodecim sibi prius drachmas à à magistratu pro veneno solui, tanti enim eius venibat vnciola: Non stabit per me hoc, inquit Phocion, vocatoque ex ijs, qui sequebantur, amico: Quando, inquit, emori Athenis, nisi emta prius morte non licet, huic quæso pretium veneni nomine meo exoluito.

Caius Cæsar dictator, tum admonentibus, tũ obsecrantibus ex amicis non paucis, vti custodes sibi adhiberet corporis, Sullæ præsertim exemplo: Quanto, inquit, satius est semel emori, quam momẽtis singulis ab metu ac suspicione cruciari. Idẽ cum animaduertisset, suspensum in Aruernorum templo gladium, perinde ac spolium quoddam eius, subrisit, detrahique illum è testitudine ab ijs, qui notam inde afferri victori ipsi existimarent, minime passus est.

Alexandri Magni dictum quam celebratissimũ est, regis id esse proprium, à quibus male audierit, in eos beneficentia maiore vt vtatur. Suadentib⁹ amicis, noctu cum Dario pugnandum esse, ne si aperto pugnaretur Marte, tanta hominum inspecta multitudine, miles consternaretur, maximo cum supercilio inclamauit: Victoriam se nullo modo furaturum.

Ex quibus omnibus abunde satis dictis apparet, quæ sint magnanimi ipsius partes ac munera, quem satis etiam constet in magnis versari, quib. se omnino dignum, ac iure quidem ipso & dignũ

&

& benemeritum putet, atque ad ea capessendum maxime idoneum; qua quidem in amplitudine rerum actionumque videri merito suo non summus modo verumetiam admirandus queat. Ac nihilominus quoniam à dignitate minime recedit, ac decoro, mediocritatem vtique seruabit, idque etiam temperamentum, vt neque à medio ipso discedat, talemq; se existimet, qualis haberi dignus est, talia etiam agat, qualia animi eius magnitudini conueniant. Quando nec à medio, vt dictum est digreditur, qui neque plus minusve quam par est, agit: neque se aliter gerit, quam vt dignitas eius postulat, & quam eius ipsius muneris est atque officij.

CAPVT IX.

Quomodo pecunia reposita sit asseruanda?

QVANDOQVIDEM insidias adulatorum & assentatorum, quibus peculium principis notum est, difficulter euitare princeps potest, est vt pecuniam certis vsibus adhibeat, vnde in parasitos non facile queat redundare. Varia in hoc veterum cautio fuit. Imperator Augustus pecuniam, in imperij sumtibus cõparsam ad vsuram, fideiussoribus acceptis, credidit: Antonius pius ad vsuram quincuncem: Idem Alexander Seuerus fecit.

Neq; tamen hæc à principe ita intelligi velim, vt etiam suam pecuniam ad vsuram elocet. Tantum enim abest, vt principe id dignum sit, vt etiam à ratione longe dissitum in expressum Dei

ver-

verbum manifeste impingat. Gratis mutuo dare pecuniam duobus modis prodest. Primo enim fideiussores de securitate creditæ sortis melius cauent: deinde vero subditis illa ansam ditescendi præbet: id quod principi maximopere prodest. Romani tempore pacis & otij thesaurum suum argenteum & aureum liquefactũ in massam tegulæ non absimilem redigebant. Reges Marocci ex thesauris suis globos factos in summitatibus summorũ Moschorum siue templorũ collocarũt. Nostra tempestate principum thesauri in ferreis cistis reconditi adseruantur. Has Guilielmus dux Mantuæ ioco magnos diabolos vocare solebat. Et hæc de pecunia satis.

Capvt X.

De populo.

DEinceps de potentia, quæ vere nominari potest potẽtia, & in populo cõsistit, nonnihil agamus. Omnis potentia, quæcumq; esse potest, in hoc est fundata. Cui multus est populus, is omnibus quoq; abundat, quæ humana industria & intelligentia complectitur: id quod ex sequentibus, vbi hæc vocabula Populus & Potẽtia promiscue pro vno & eodem vsurpabũtur, planũ euadet. In populo autem duo considerantur. Multitudo nimirum & Fortitudo.

Capvt XI.

De populi multitudine.

CVivis ordini inprimis salutaris est magna populi frequẽtia. Ait enim Seruius Tullius, ciuitati res arduas moliẽti, præclaraq; facinora acturæ nihil æque necessariũ esse

esse ac frequentiã ciuium, qua ingruentibus belli difficultatibus confidat. Quod si enim numero pauci sunt, facile aut pestilentia, lue cõtagiosa aliòve symptomate tollentur.

Viderunt hoc Spartani. Victi .n. in pugna Leuctrica cum ciuibus circiter mille septingentis desideratis simul imperium Græciæ amiserunt. Thebani & Athenienses à rege Philippo vnicâ pugna fusi plane protriti & euersi sunt. Contra vero imperio Romano totus orbis fere cessit, non tam virtutis ergo, quam multitudinis ciuium: quã arguunt bella etiã remotissimis in locis eodem sæpenumero tempore gesta, in Italia, Gallia, Hispania, Sicilia, Sardinia Macedonia & alibi.

Nonnunquam vno pluribusve locis fusi plurimos suorum desiderabant: semper ęque forti animo: quod quo maior accepta esset clades, maiori agmine vbiq; confluerent. Hinc Cineas Romam, si qua eius mentio incideret, multorum capitum Lernæam hydrã nominabat. Rex Pyrrhus ingenti pręlio Romanis deuictis cum breui dierum cursu Romanos maximas copias de integro coegisse animaduerteret, obstupuit, omniq; spe deinceps eos vincendi abiecta de pace ad Romanos misit; sed frustra. Multitudine militis procul dubio Carthaginensibus Romanus fuit superior: siquidem Romanæ clades semper maiores fuere, quam hostium. Primo bello Punico Romani quinqueremes circiter septingentas amiserunt: Carthaginenses vero duntaxat quingentas. In secundo bello Punico in pugna ad Cannas facta plures cecidere Romani quã Carthaginẽses toto illo bello.

Indu-

Indubitatumque est apud Historicos Romanos, in bello contra Pyrrhum, Numantinos, Viriatos, Athenianos, Sartorianos, Spartanos plures amisisse, quam obtruncasse. Victoria tamen penes eos semper fuit, propter populi multitudinem. Arabes, Saraceni, Tartari, & nostro seculo Mamud Massagetarum rex, quem tota India perhorrescit; Turcæ, res multas præclare gesserunt, plures tamen multitudine populi, quam robore & virtute.

Accedit huc quod subditorum multitudinem magna etiam opum possessio comitatur. Multitudini enim subditorum tributa, census, aliæque pensitationes respondent, & copiosam fisco accessionem adiungunt. In Italia & Gallia non facile inuenias argenti siue aurifodinas: maior tamē his est copia auri & argenti, quam vlli Europeæ regioni. An hæc aliunde quam à frequentia incolarum promanat? Hi pecuniam cōmerciis & negotiationibus suis, quibus ad diuersas mundi plagas excurrunt, important. Multus populus necessario ferax & cultum solum, vnde non tantum peti potest victus, sed & conueniens rerum materia, requirit. Memoriæ prodidit Suidas suo temporo Galliam fuisse cultissimam, magis tamē populi multitudine quam solertia. Atqui certissimū est abundantia diuitiarum iuxta ac multitudine commerciorum tam res priuatas quam publicas mirum in modum proficere atque adaugeri.

Etsi hactenus Hispania inculta fuit habitá: nō tamen id factum est, quod regionis natura esset aspera & inepta producendis frugibus: sed quod magna

magna esset incolarum solitudo. Est enim ea regio omnium, quæ vitæ ciuium sustentandæ vsui sunt, feracissima: Et profecto, si grauiter excoleretur, varios fructus immensæ turbæ alendæ produceret. Qualis enim olim fuit? Certe constat, priscis temporibus non tantum vnicum exercitū: sed etiam Romanorum & Carthaginensium copias præter suos incolas vno & eodem tempore aluisse. Neq; extitit vlla regio, quæ pluribus bellis Romanum afflixit quam Hispania. Quoties enim fusi victiq; fuerunt, toties maiore exercitu collecto arma repararunt.

Sed omissis veterum negotiis aliquantum recentiora memorabo. Constat regem Granatensem in bello cōtra regem Ferdinandū vltra quinquaginta millia equitum duxisse. Tantæ copiæ, vt maxime omnia loca excutias, neque in Hispania neq; in Portugalia iam cogi possent. Quid vero causæ est? Anne vis & habitus soli mutatus? an diuersus ibi aër: Neutrum horum. At hæc est vnica huius rei causa, quod incolæ sedes suas spōte mutauerint, quo factum est, vt etiam incolarum paucitate agriculturę studium hactenus vt plurimum conticuerit.

Pauciores iam sunt incolæ, atq; ante fuerunt, quam Hispanis Mauri arma inferrent: Eo.n. bello (præter captiuos in Barbariam mancipatos alioq; dispersos) intra trium mensium spatiū septies cētena millia hominū & amplius perierūt. Hinc insecutū bellum, quo Hispani Mauros vltra quingētos annos persecuti tandem Hispania plane eiecerunt. Interea temporis tot vtrobique homines

indeque tum Oratores tum Poëtas, qui panegyricos de ipso scripsissent, audire nunquam voluit: hortabatur vero eos vt facta laudarent priscorum, maximeque Romanorum, cum primis autem Alexandri Macedonis. Quin & ipse cum esset maxime eruditus, vitas bonorum principum versibus scripsit, atque, vt traditum est, non inuenuste. Geometriam nouit atq; Astrologiam. Egregie etiam pinxit. In haruspicina auguralique admodum profecit. In Musicam pronus, nunquam tamen, quod imperatorium minime duceret, testibus cantauit vllis, præterquam pueris suis. Bonus & luctator fuit & palæstrites; eratque mos eius publica post negocia, bellicasque ac ciuiles curas, legendis tum philosophis tum oratoribus aut poëtis dare operá. Inde aut cursu, aut lucta, aut palæstrico alio ludo se exercebat, cum esset ipse iuuenis: siquidẽ mortuus est annum agens septimum ac trigesimum. Mortis autem ita contemtor fuit, vt in pugna illa Parthica inter tela, & qua maxime conferta erat acies, versaretur: nec imperatoris solum munia, verũ etiã strenui dextra militis munus edens. Cũ autẽ à Thrasybulo Mathematico prædictum ei esset barbarico gladio occubiturũ, lętatus dicitur, ꝙ existimaret se in acie casurũ, ac dijs ipsis similem & parẽ futurũ, in pugna si caderet: quippe qui cum alacritate quadã animi referret Alexãdrum, Pompeium, Cæsarem, adderetq; & Ciceronem & Demosthenem, violenta morte diem obijsse. Delectatum vero eum tum doctis viris, tum etiam probis ac sanctis moribus, indi-
cio

tio est, quod inter consiliarios publicis ac priuatis rebus deliberandis administrandisque, iis potissimum, quos referam, vsus est: Vlpiano & Paulo, Romani iuris prudentissimis ac maxime integris viris: Fabio Sabino, tantæ grauitatis, continentiæ sapientiæq; vt Cato illius temporis habe-retur: Ælio Gordiano, viro maxime insigni: Ælio Serenato, quem ætas illa sanctissimum iudicauit: Cæcilio Seuero, qui vir illius temporis doctissimus est habitus. Claudio Donato, oratore amplissimo, & Q. Marcello, quem optimũ fuisse Historicum, Spartianus est autor.

Fuimus fortasse longiores in colligendis Alexandri dictis ac factis; quod eo libentius fecimus, quod Alexander iuuenis ea præstitit ex omni parte, quæ senectæ ætatis videntur esse propria: neque hoc ambitiose, vt perinde ac historiæ scriptoris munus obiremus, verum quo palam exemplis faceremus, magnanimos etiam viros inuentos, qui virtutes cæteras magnanimitati coniunxerint, appositeque atque conuenienter à bonis philosophis dictum esse, virtutum quidem omnium ornamenta inesse debere magnanimo. Cæterum quo magnanimum ipsum perfecte teneamus, adijciemus hic verba ipsius, quæ deuicto Artaxerxe, Parthorum ac Persarum rege in senatu atque ad populum habuit, ex quibus apparebit, quam parce, quam moderanter, quam etiam paucis de seipso deque tota victoria locutus fuerit: Neque verbis, inquit, multis opus est, nec magniloquẽtia. Artaxerxem regẽ relictis signis intra Persidis fines cõpulimus. Cen-

tum triginta millia equitum fudimus: Cataphractorum, quosq; Persæ clibanarios vocant, decem millia in pugna cecidimus, quorum armis nostros instruximus: Captos è Persis plurimos vendidimus ac seruire docuimus: Ex elephantorum numero, triginta cepimus, decem & octo viuos perduximus, ducenti interfecti, falcati currus mille & sexcenti capti: Mesopotamiam recepimus. Miles diues, exercitus victor domum in patriam redit. Quod reliquum est, quodque erga Deos immortales humana gratitudo exigit, supplicationes decernamus, ne deorum ipsorum parum memores tanta in victoria videamur.

Ex ijs igitur quæ in medium adduximus, satis constat, & iustitiæ & liberalitatis, & spectatæ cuiusque virtutis, maxime spectatas actiones in magnanimis viris tãquam perflorescere. Quibus tamen referendis etsi aliquanto longiores fuimus, non desistemus tamen à quibusdam etiam recensendis, quæ tum dicta, tum tentata illorũ nos magnanimitatis admoneant, qui ea aut dixere, aut tentauere.

Sextus Pompeius Magni Pompeij filius, qui Siciliam obtinebat, cum inde ex Africa à Lepido, hinc ex Italia ab Octauio, maximis terra marique exercitibus premeretur, decreuit vno eoque maxime illustri prælio decertare. Misit itaque ad Octauium, qui maritimum illum ad certamen prouocarent, quo de vniuersa re coactis semel viribus vtrinque ageretur, statuta die pugnæ, nauiumque etiam certo numero: quæ res

ac

ne ab Octauio quidem detrectata est. Idem antea cum Antonio atq; Octauio percussis fœderibus, cum illos in triremi accepisset in cænam, atque inter discumbendum ab Menedoro classis præfecto clam esset admonitus, vtriusq; capiendi, qua ratione & paternam vlcisceretur necem, & vniuersum sibi imperium vindicaret: cum Menedorus ipse ita prospexisset nauibus, vti euadere neuter in continentem posset, summa cum animi celsitudine respondit: Menedoro quidem id licere, cui peierare fas esset (fuerat enim seruus) Pompeio vero Magni Pompeij filio nequaquam licere. Vtrunque animo quam generosissimo.

Pullulantibus tam inter Antonium atq; Octauium discordiæ seminibus, cum hic Antonij familiares amicosque, alium alio per honestas dimitteret causas, Lucium quoque illius fratrem, quem antea fame pressum ad Perusiam in deditionem acceperat, mittere ad Antonium decreuit, cum mandatis; siue Lucium vt tentaret, siue quod ea per fratrem potissimum Antonio nota esse cuperet. Ad quæ Lucius, non vt liberalem modo atque ingenuum decebat tum ciuem tum senatorem, verumetiā vt summo ac maxime excelso animo præditum: Si meus, inquit, frater Antonius aduersus triumuiratū pro patriæ libertate contra te, Octaui, moturus est arma, quanquam de me tantopere es benemeritus, clam tamen palamve ad illum proficiscar, aduersum te pro patria dimicaturus: sin ea est fratris sententia, vt sua tantum pro dominatione aduersum collegas sit bellum suscepturus, ego pro te, Octaui, aduersus

fratrem armatus atque in acie stabo, nequaquam desiturus tua pro causa contra illum pugnare, quandiu intellexero, patriæ in te libertatis curam inesse, quam & amicitiæ & generi vbique sum præpositurus. Atque hæc quidem verba vt magnanimiter à Lucio dicta, sic etiam ab Octauio maxima quoque cum admiratione sunt suscepta.

Nec vero indignum videatur cuiquam, si Iuliæ Antonij Triumuiri matris egregium tum factum, tum generosa admodũ retulerimus verba. Nam cum Lucius Cæsar, Iuliæ frater, in illa triumuirali coniuratione morti esset destinatus, militesque ad eum occidendum concurrissent, qui ad sororis domum confugerat, illaque dignitate atque auctoritate sua grassatores initio arcuisset à limine, tandem in forum profecta, vbi Triumuiri cõsidebant, virili maxime animo, quiq; antiquum præ se ferret genus familiæque nobilitatem, ante filium ipsum constituta: Ego meipsam imperator accuso, inquit, quæ Lucium fratrem meum, auunculum tuũ, penes me domi aduersum edicta vestra habeam, quẽ vt recte intelligas, habitura etiã sum. Proinde scias, vno vtiq; gladio matrem cum auunculo simul transfigendã. Qua animi magnitudine effectum est, vt Planci cõsulis opera Lucij sit Cęsaris incolumitati prospectũ ac restitutioni.

Nec vero ab re fuerit, si alterũ quoq; ac tertiũ huic matronale exemplũ subdidero. Thesta Dionysij tyranni soror, cum à fratre grauissimũ accusaretur in modum, ꝙ ipsa Polyeni coniugis fugæ conscia, nullum fratri fecisset rei eius indicium: ad ea, qua ipsa quidem erat animi magnitudine me-

tusq;

tusque omnis expers: Adeone, inquit, Dionysi, ignaua tibi visa sum, degenerantiq; prorsus animo, vt non Polyxenũ maritum fuissem secuta, si eius mihi cõsilium fuisset cognitum, omnis eiusdem fortunę atq; ęrumnarũ comes futura ac particeps? ac si nõ satius vtiq; fuisset, vel exulantis ac pfugi viri vxor dici, q̃ dominãtis Dionysij soror.

Tymoclia, singularis pudicitiæ matrona Thebana in direptione per vim à Tribuno cognita, illum haudquaquã multo post arte quadam vsa, pręcipitem dedit in puteum, deuolutis è vestigio plurimis in caput eius saxis, quo illũ omnino cõficeret. Accusata igitur à cõtubernalib. deductaq; ad Alexãdri conspectũ, & incessu ipso & corporis totius statu, quanquã captiua atq; à militibus tracta, admirabilẽ præ se tulit animi magnitudinem. Interrogata igitur ab Alexandro, quænam esset quoq; è genere? tum ipsa animo maxime confirmato, vultuq; robur ipsum animi referente: Ego, inquit, ô rex, Theagenis soror sum, eius inquam Theagenis, qui dux exercitus in Cheronęa aduersus patrem tuum Philippum, instructa acie pro Gręciæ libertate pugnãs fortissime occubuit. Admiratus igitur matronæ magnitudinem animi tãtam Alexander in summa etiã calamitate, & in respondẽdo & in vindicando vim illatam, liberam eam cum omni familia esse iussit.

Phocion Atheniensis cum iniustissime duceretur ad supplicium cum alijs etiam quibusdam ciuibus interrogatus ab amicis, qui illum honoris gratia atq; amicitiæ sequebantur, velletne per eos ipsos filio aliquid significari: Vt illatæ in me

popu-

populo ab Atheniensi iniuriæ prorsus obliuiscatur. Cum autem venenum deficeret, quod in illis alijs absumtũ fuerat, mortiq; afferret mora à carnifice, ꝙ vellet duodecim sibi prius drachmas à à magistratu pro veneno solui, tanti enim eius venibat vnciola: Non stabit per me hoc, inquit Phocion, vocatoque ex ijs, qui sequebantur, amico: Quando, inquit, emori Athenis, nisi emta prius morte non licet, huic quæso pretium veneni nomine meo exoluito.

Caius Cæsar dictator, tum admonentibus, tũ obsecrantibus ex amicis non paucis, vti custodes sibi adhiberet corporis, Sullæ presertim exemplo: Quanto, inquit, satius est semel emori, quam momẽtis singulis ab metu ac suspicione cruciari. Idẽ cum animaduertisset, suspensum in Aruernorum templo gladium, perinde ac spolium quoddam eius, subrisit, detrahique illum è testitudine ab ijs, qui notam inde afferri victori ipsi existimarent, minime passus est.

Alexandri Magni dictum quam celebratissimũ est, regis id esse proprium, à quibus male audierit, in eos beneficentia maiore vt vtatur. Suadentib[9] amicis, noctu cum Dario pugnandum esse, ne si aperto pugnaretur Marte, tanta hominum inspecta multitudine, miles consternaretur, maximo cum supercilio inclamauit: Victoriam se nullo modo furaturum.

Ex quibus omnibus abunde satis dictis apparet, quæ sint magnanimi ipsius partes ac munera, quem satis etiam constet in magnis versari, quib. se omnino dignum, ac iure quidem ipso & dignũ

&

& benemeritum putet, atque ad ea capessendum maxime idoneum; qua quidem in amplitudine rerum actionumque videri merito suo non summus modo verumetiam admirandus queat. Ac nihilominus quoniam à dignitate minime recedit, ac decoro, mediocritatem vtique seruabit, idque etiam temperamentum, vt neque à medio ipso discedat, talemq; se existimet, qualis haberi dignus est, talia etiam agat, qualia animi eius magnitudini conueniant. Quando nec à medio, vt dictum est digreditur, qui neque plus minusve quam par est, agit: neque se aliter gerit, quam vt dignitas eius postulat, & quam eius ipsius muneris est atque officij.

CAPVT IX.

Quomodo pecunia reposita sit asseruanda?

QVANDOQVIDEM insidias adulatorum & assentatorum, quibus peculium principis notum est, difficulter euitare princeps potest, est vt pecuniam certis vsibus adhibeat, vnde in parasitos non facile queat redundare. Varia in hoc veterum cautio fuit. Imperator Augustus pecuniam, in imperij sumtibus cõparsam ad vsuram, fideiussoribus acceptis, credidit: Antonius pius ad vsuram quincuncem: Idem Alexander Seuerus fecit.

Neq; tamen hæc à principe ita intelligi velim, vt etiam suam pecuniam ad vsuram elocet. Tantum enim abest, vt principe id dignum sit, vt etiam à ratione longe dissitum in expressum Dei

ver-

esse ac frequentiã ciuium, qua ingruentibus belli difficultatibus confidat. Quod si enim numero pauci sunt, facile aut pestilentia, lue cõtagiosa aliove symptomate tollentur.

Viderunt hoc Spartani. Victi .n. in pugna Leuctrica cum ciuibus circiter mille septingentis desideratis simul imperium Græciæ amiserunt. Thebani & Athenienses à rege Philippo vnicá pugna fusi plane protriti & euersi sunt. Contra vero imperio Romano totus orbis fere cessit, non tam virtutis ergo, quam multitudinis ciuium: quã arguunt bella etiã remotissimis in locis eodem sæpenumero tempore gesta, in Italia, Gallia, Hispania, Sicilia, Sardinia Macedonia & alibi.

Nonnunquam vno pluribusve locis fusi plurimos suorum desiderabant: semper ęque forti animo: quod quo maior accepta esset clades, maiori agmine vbiq; confluerent. Hinc Cineas Romam, si qua eius mentio incideret, multorum capitum Lernæam hydrã nominabat. Rex Pyrrhus ingenti pręlio Romanis deuictis cum breui dierum cursu Romanos maximas copias de integro coegisse animaduerteret, obstupuit, omniq; spe deinceps eos vincendi abiecta de pace ad Romanos misit; sed frustra. Multitudine militis procul dubio Carthaginensibus Romanus fuit superior: siquidem Romanæ clades semper maiores fuere, quam hostium. Primo bello Punico Romani quinqueremes circiter septingentas amiserunt: Carthaginenses vero duntaxat quingentas. In secundo bello Punico in pugna ad Cannas facta plures cecidere Romani quã Carthaginẽses toto illo bello.

Indu-

magna esset incolarum solitudo. Est enim ea regio omnium, quæ vitæ ciuium sustentandæ vsui sunt, feracissima: Et profecto, si grauiter excoletetur, varios fructus immensæ turbæ alendæ produceret. Qualis enim olim fuit? Certe constat, priscis temporibus non tantum vnicum exercitũ: sed etiam Romanorum & Carthaginensium copiis præter suos incolas vno & eodem tempore aluisse. Neq; extitit vlla regio, quæ pluribus bellis Romanum afflixit quam Hispania. Quoties enim fusi victiq; fuerunt, toties maiore exercitu collecto arma repararunt.

Sed omissis veterum negotiis aliquantum recentiora memorabo. Constat regem Granatensem in bello cõtra regem Ferdinandũ vltra quinquaginta millia equitum duxisse. Tantæ copiæ, vt maxime omnia loca excutias, neque in Hispania neq; in Portugalia iam cogi possent. Quid vero causæ est? Anne vis & habitus soli mutatus? an diuersus ibi aër? Neutrum horum. At hæc est vnica huius rei causa, quod incolæ sedes suas spõte mutauerint, quo factum est, vt etiam incolarum paucitate agriculturę studium hactenus vt plurimum conticuerit.

Pauciores iam sunt incolæ, atq; ante fuerunt, quam Hispanis Mauri arma inferrent: Eo. n. bello (præter captiuos in Barbariam mancipatos alioq; dispersos) intra trium mensium spatiũ septies cẽtena millia hominũ & amplius perierũt. Hinc insecutũ bellum, quo Hispani Mauros vltra quingẽtos annos persecuti tandem Hispania plane eiecerunt. Interea temporis tot vtrobique homines

neci dati, vt magna vaſtitas etiam integrarũ prouinciarũ ſit ſubſecuta. Bellum hoc finitum nihilo pacatiores & trãquilliores fecit Hiſpanos: infeſtis enim copijs Africanos, Neapolitanos, Inſubros, nouas inſulas, deniq; Belgium, vbi ſoli affectabãt rerum ſummam, inuaſerunt. Quot credis in tãtis & tam diuturnis tumultibus calamitate bellica conſumtos? quot Martis vi perculſos? De ijs, qui indies in pdictas regiones ibi habitaturi; negotiaturi, aut vrbes defenſaturi abeunt, in pſentia nihil aliud dicere habeo, quam quod numerari nõ poſſint.

Adde quod rex Ferdinandus publico edicto (quod poſtea rex Emanuel Portugaliæ imitatus eſt) oẽs Iudæos, quorũ rationem ſi ineas, circiter centum viginti quatuor mille familiæ fuerunt, quæ vt vulgo creditur capita efficiunt octies centena millia, ſua ditione eiecit. Turcicus vero Imp. Baiazethes magno errore regis perpenſo ſolebat dicere, mirari ſe regis Ferdinandi acumen & intelligentiam, quod ea re, quæ imperijs potentiã adderet, tanto nimirum populo ſe priuaret. Clementer itaq; exulib. Iudæis ſuſceptis certas fixit ſedes Rhodum, Salonicam, Cõſtantinopolim, S. Maurã aliasq; plures.

Sed & hac de cauſa in prædicta regione agricultura minus exercitata, imo plane tandem iacuit, quod populus naturæ ſuæ ingenio in arma procliuior bellis magis eſt addictus, facileq; in militia abit, & opes & exiſtimationẽ nominis inde amplificatũ.

Colophonis loco in diſcurſu obiter adijcio, Hiſpanis non tantum exiguæ curæ eſſe agriculturam ſed etiã opificia manuaria. Vix igitur ſol aſpicit regionem, quæ minus opificum & ſolertiæ humanæ

ha-

habeat: hacq; de causa lanæ, serici aliarumque rerum maxima pars alio asportatur: Reliqua vtplurimum ab Italis elaboratur: Vineæ vero & rus à Gallis coli solent.

IOANNIS BOTERI DE ILLVSTRIVM STATV ET Politia LIBER OCTAVVS.

CAPVT I.

Potentia duobus modis crescere potest.

POPVLVS siue potentia dupliciter augescit: Primum tuorū dilatatione: & aliena legitime ad te pertrahendo. Sua extendere quis potest agricultura, subsidijs ad puerorum institutionem, promotione artium & opificiorum, & colonijs deducendis. Aliena legitimo titulo ad nos pertrahimus, hostiū deditione, languefactione finitimarum vrbiū, municipij collatione, familiaritatibus, fœderibus, stipendijs præclarorum hominum, affinitatibus alijsque rationibus: quas ordine, succincte tamen, ꝑponemus.

CAPVT II.

De agricultura.

RES optima est agricultura: qua bona sua quiuis sine alterius detrimento meliora reddere, augere & extendere potest. At sub nomine agriculturæ omnis ratio ac modus res colendi, qualis qualis ille sit, intelligendus venit. Agriculturæ Romani, inprimis

vero Ancus Martius, fuerunt studiosissimi. Dionysius rex Portugaliæ agricolas Reip. neruos vocabat. Isabella, regina Castellanorũ, in ore habebat illud, Si ab omnibus, inquit, vnanimi voto Hispaniæ abundantia exoptetur, est, vt omnes S. Benedicti ordinem profiteantur. Dictum ea de causa, quod Benedictini prædia ac agros diligentissime excolunt & curant.

Munus itaq; principis est, agriculturæ studium promouere, eosq; qui intelligentiã habitus & naturę cuiusq; soli habent, quique prędia cultissima possident, fauore prosequi, & rem paucis vt complectãr, noctesq; diesq; diligẽter rimari omnia, q̃ ad agrorum fertilitatẽ omnigenasq; cõmoditates conducant. Curabit tẽpe palustria exiccari: arbores plantari: dumeta & fruticeta eradicari: ea deinceps coli: omnesq;, quorũ labor & diligentia in eo genere conspicua est, quacumq; ope iuuabit. Sic Massinissæ, regis Africæ, studio Numidia & Barbarię mediterranea, antehac aspera & inculta, diligenti cura & cultura euasit feracissima, omnia, q̃ necessitas vitæ humanæ flagitat, vbertim effundens. De Tiberio Imp. reliquit Tacitus, quod omnio studiũ, operã & diligentiã in agricultura posuerit, ne qs superesset locus, q sine cultura sterilesceret.

Potissimum vero calor & humor tanquã causæ proximæ sub elementari regione omnis generis fructus ex terra producunt: ideo & hoc loco principi cõuenit naturæ vim, quoad potest, iuuare, vt: aquæductibus, lacubus, stagnis in arẽtia loca deriuatis. Quo nomine magnam prisci Mediolanenses laudẽ sunt assecuti. Thesti enim & Ada, alueis

& canalibus per Insubriam diffusis, fertilissimam eam effecerunt. Poëtarum figmentũ fuit Herculẽ cum fluuio Acheloo duello certantem, alterũ ipsi cornu excussisse. Hoc inuolucro veritas tecta: Hercules enim fluuij impetũ, crebrioribus inundationibus magnam agri vastitatem efficientem, aggeribus factis alio deriuauit, vbi minus damni inferret inundatio: & hoc est cornu (quod poëtis est pro inundatione aquarum) excutere.

Pro virili laudabile Herculis factũ quilibet princeps imitabitur: sedulo eo incumbens, vt habeat regionẽ fertilissimam, omnibusq; quas tellus illa ferre potest, abundantem. Quibus plantis, seminibus tua regio caret, ea aliunde adduci curabis. Romani ab vltimis Asiæ finib. cerasa & persica & paulatim alios fructus in suam terrã inuexerunt. Experientia docuit optimũ gingiber, quod India primum suggessit, in Portugalia natũ esse. Memini me aliquando gingiber edere Lutetijs natũ. Quæ de terræ frugibus hic commemoro, ea quoq; ad animalia non-noxia restringi volo. Non sit vlla pars regionis deserta, rebusve inutilib. destinata. Proinde princeps δρυοφυλάκια id est, roboraria (qb. Anglia abundat, non sine maximo indigenarum incommodo, qui ob id pluris frumẽta emere coguntur) atq; eius generis delicias declinet, atq; in meliores vsus conuertat. Nec quenquã à labore prædicto sumtus absterreant. Cõfici. n. hoc omne potest hyeme à Sclauis & mesonautis, si adsunt: aut mancipiis, ob delicta in triremes damnandis, aut capite plectendis. Ita à Romanis eiusmodi hoĩes in metalla dãnati aut in ergastula, marmora eru-

tum. Quod si desint, semper tamen inuenire licet mendicos, errones, aliosque agyrtas circumforaneos, quibus nec domi nec foris est quod perdãt, commode autem his laboribus adhiberi possunt. Satius enim est eiusmodi homunciones in illis laboribus, qui Reip. vsui sunt, exerceri, quã vt orbẽ circumcursitent, & passim molesti sint. In China, vbi Resp. est optime constituta, panem ostiatim quærere licet nemini: Omnes ibi pro viribus laborare coguntur. Cœci, vbi deest de quo viuant, molis trusatilib. versandis addicũtur. Qui affecto corpore sunt negotijs, quibus pro corporis affectione defungi possunt, destinantur. Soli illi ptochotrophæi beneficio gaudent, qui ad sustinẽdos labores plane sunt inepti. Romani hæc per milites à bellicis laborib. vacuos perfecerunt: id quod fossæ Marianæ in Prouincia, Drusianæ in Geldria, Æmilianæ & Cassianæ viæ satis superq; probant. Augustus Imp. alueos, quibus Nilus in agros deduceretur, obstructos videns, per milites ab sordium influẽtia eos repurgauit. Heluetij eiusmodi laboribus vniuersam populi multitudinem adhibent. Interdum aggeribus ripæ, ne exundent in agros, obfirmãdæ sunt, interdum colles æquandi, torrentesque auertendi, viæ reparandæ; hæc & similia mutua opera coniuncta populi multitudo breui tẽpore expedire potest. Præter hæc omnia, qua potest diligentia, prouidebit, ne quid pecuniarum sua ditione, nisi necessitas exigat, auehatur. Quamuis enim nõ sine impensis aliquid sibi comparet, satius tamen est, subditos quã exteros ad conficiendum aliquid, mercede conducere; Quippe pecunia illa progressu temporis per cen-

sus.

ſus, tributa ac vectigalia ad fiſcum redit. Id vero fieri nequaquã poteſt, vbi numo emũctam tenes regionem: numi enim pariter cum ſperato lucro amiſſi ſunt, ac tum demũ, vt dicitur, ſera admodũ eſt in fundo parſimonia. Noſtro ſeculo Italia quibusdam in locis eſt excultiſſima, quæ deſerta ante fuerunt. Teſtãtur id lacus Pontici, qui ob aerẽ venenatũ inde exhalantem inſalubrẽ Romę habitationem efficiebant, adeoq; nullius erant vſus; hoc tamen tẽpore tellus ibi eſt fertiliſſima, aeriq; ſaluberrimo ſubiecta. Neq; ſilẽtio prætereundæ ſunt reparationes Venetorũ in Poleſine di Rouigo: & ducis Ferrarienſis in valle Comagenorum, vnde quotannis tantus frumentorũ cumulus ad ipſum redundat, vt vel populoſiſſimæ ciuitati cibandæ ſufficeret. Pluribus in locis idem in actum deduci poſſet, ſi re exactius penſiculata principes futuro emolumento quam pręſenti intẽtiores eſſent: id quod ſane fieri conueniebat: nec difficile admodum foret, quin & pręſentibus potiri & futuris operam dare æque poſſent.

CAPVT III.

De varijs hominum artibus & commercijs.

NATVRA in animis hoĩum fingendis, ſummam cõiunctionis rationẽ habuiſſe videtur; non in eo ſolum quod homines iisdem muneribus mentis & cogitationis ornatos, & generis ſimilitudine cognationeq; inter ſe deuinctos, ſic instruxit ad eandem vitæ rationem, vt nullum animal magis ſociabile reperiri poſſit; ſed in hoc etiam, quod dum eorum ingenia varie diſtinxit, id effecit, vt homines ad ſocietatem natos, incredibili etiã neceſſitate colligaret. Cum.n. artes innume-

rabiles existant ad communis vitæ cultum & incolumitaté maxime necessariæ, neq; possit vnus homo omnibus illis inseruire, id fuit à natura diuinitus excogitatũ, vt alios alijs artib. instrueret, alijsq; muneribus præficeret: ita vt dum quisque præstitisset operã suam, & in cõmune contulisset, ipse vicissim propriã indigentiam, quam suis non potuisset, alienis opibus sustentaret. Nec enim omnes Hippiæ Elei similes esse possunt: quem gloriari solitũ accepimus, nihil esse vlla in arte rerum omnium quod ipse nesciret. Neq; solum eas artes tenere, quibus ingenuæ doctrinæ & sapientiæ studia continentur, sed eas etiam quæ in sordida & illiberali ratione versantur: ita vt annulum quem habebat, pallium quo amictus incedebat, soccos quibus indutus erat, se sua manu confecisse diceret. Non est, inquam, facile cuiuis, tantum ingenio præstare, vt tam multa munera solus sustinere possit: ipsumq; Hippiam opinor haud satis cõmode tam dissimilia inter se studia exercere potuisse: qui prẹterquam ꝙ indecenter liberales & ingenuas disciplinas cum sordidis & humilib. cõiunxit; non oẽs artes enumerauit, quorũ præsidio vita cõfirmatur. Nec enim (vt alia omittam) fecit vllam mẽtionem disciplinæ militaris: in cuius tutela reliquæ oẽs acquiescunt. Rei autem militaris studiũ, nulla ratione poterit ab vno Hippia, præsertim tã multis negotijs implicato, strenue nauari. Est igitur necesse, vt alij quidẽ principes sint, & rectores, qui sapientia & æquitate omnium saluti prospiciant: alij autem vel arma tractent, vel eas artes persequantur, quibus in rebus magnis Reip.

vsui esse possint: alij postremo sedulo terram colat: aut fabrili artificio aliquid conficiant eorum, quæ ad communem vitam cultumve pertinent. Cum igitur in humana societate sint omnino oporteat homines & ordine & vitæ studio dispares atq; dissimiles: id prouidenter egit natura, vt ingenia etiam essent dissimilia. Sic factum est, vt quibusdam diuinam mentis aciem & excelsum animum singulari sapientia & industria præditũ elargita sit: quo quid vniuersitati expediret, & videre prudenter & perficere constanter possent. Hanc autem ingenij atq; sedulitatis præstantiam aurum diuinum appellat Socrates in Phædro. Cuius auri copia circumfluentes animos deorũ quasi agnatione teneri, & ad regnandũ maxime natos esse putat. Hos itaque collocauit in summo gradu dignitatis ipsa rerum parens natura. Alios autem non tanta virtute excellentes effecit: alacritate tamen & inuicto animi robore firmauit, vt possent imperata strenue perficere: in maximisq; rebus legibus obtẽperando patriã iuuare. Quosdam postremo humilitate animi depressos ad sordidas & infirmas artes abiecit: quales sunt ij, quos operarios & opifices appellamus. Sic enim diuino consilio effectum est, vt dum pro se quisq; cæteris auxilium fert, & vicissim aliorũ artibus atq; facultatibus seipsum tuetur, illud ius humanæ societatis sanctum permaneat. Cæterum nos prioribus duobus, quippe de quibus supra tractatũ fuit, prætermissis, hoc capite duntaxat agemus de posteriori genere, eorum nempe, quorũ operæ ad communem vitam cultumve pertinent, de va-

rijs nimirũ hominum inter sese artibus & cõmercijs. Quorũ sane quædam vsqueadeo sunt necessaria, vt illis vita humana carere nequeat: quædã ciuili vitæ atq; vsibus accõmoda: quæda ad ornatum & pompæ ostentationẽ: quædã vero ad delitias hominũ cõparata sunt. Hinc immensa auri & opum vis, maximaq; frequentia hominũ aut opificũ aut contrahentiũ, aut materiã operis suggerentium, elaborataq; hinc inde distrahentiũ.

Selimus I. Turcicus imperator Cõstantinopolin & incolis & opibus amplificaturus, aliquot mille peritissimos artifices omniũ mechanicarũ Cõstantinopolin accersiuit primũ ex vrbe regia Belgrado, deinde ex potẽtissima vrbe Cairo. Eadem mens fuit Polonis, qui Henricum ducem in Angio, regem creantes efflagitarunt, vt cẽtum opificum familias in Poloniam secum abducat.

Cum vero ars naturæ æmula superior esse certet, nõ imerito inferat aliquis, vtra harũ ad multitudinem incolarum plus conferat: soline fertilitas, an solertia inhabitantum? Perpetua rerum series arti humanæ palmam adiudicat. Siquidem quæ duce arte inveniuntur, maioris sunt prælij & valoris, quam ea quæ natura peperit. Rudẽ materiam artifici informandam natura suppeditat: humanum vere ingenium infinitis modis pro lubitu materiam informat, per quod fit id quod esse debet, nec antea fuit.

Lana rudis & informis est materia, naturæ operatione enata: at quas elegantias, quas delicias inde infert solertia humana? Quanto cum emolumento coniunctum est lanificium? Vbertimum

rimum sane faciunt quæstum lanifices, pectēdo, carminando, texendo, tingendo, nendo alijsq; sexcentis modis. An non hæc omnia huc illuc distracta maximam pariunt vtilitatem. Sericum quoque naturæ informis proles est: at quod modis artificum manu elaboratur? tantum arti ingenium est, vt sordidos, fœtidos, turpiculos, fœdosq; vermiculos cæsaribus, regibus, principibus & magnatibus, reginis alijsq; matronis bene natis commendet. Verum quid optimates memoro, cum vix sit de infima plebe, qui sericam vestem non magnopere gestiat.

Hæc satis arguunt, plures arte victitare quam alijs prouentibus, qualescunque illi tandem sint. Euidenter hoc probant plurimæ ciuitates Italiæ: inprimis, Florentia, Genua, Venetiæ (quarum vrbium magnificentiam, iam prætereo) vbi plurimi tractanda lana & serico victum quærunt.

Ecquis vero tam à ratione desertus, qui hæc eadem in alijs quoq; fieri non animaduertat? Ferrifodinæ parum per se vehunt vtilitatis. At quantum lucri ex commercijs ferri emergit? Alunt ea multa millia hominum; dum strenue elaborant, quisque pro suo officio, fodiendo, lauando, excoquendo, cudendo. Ille ferrum solidum, hic ferri particulas vendendo. Quid de instrumentis inde fabricatis dicā? Prodeunt hinc arma, galeæ, frameæ, aliaque instrumenta agriculturæ, Architecturæ omnisque generis opificijs, quotidianis vsibus, humanæ vitæ non incommoda? imo tam necessaria, vt non plus igni & aëre, quod aiunt, vtamur. Vsqueadeo vt si redi-

reditus ferri, fodinarum (qui principi penduntur) computes cum lucro, quē operarij adeoq; ij, qui ferrum ad varios vsus elaboratum distrahunt, inde aucupantur, facilime deprehensurus sis, naturam arte lōge esse inferiorem. Confer cum inelaborato marmore politam statuam. Confer lignū non dedolatum cum triremi alijsq; nauibus, quarum infinitæ species sunt, bellorum, onerum, delitiarum, aliarumve quarūuis rerum vsui accommodatis. Confer cum imagunculis, cum magnificis ædib. artificiosissime inde extructis: ne quid dicam de tornatoribus, arcularijs alijsq;, qui in lignis ad vsum communem varie efformandis sedulo versantur, maximamque partem sibi vendicant. Confer colores cum picturis & senties quātо materia rudis minoris æstimetur, quam formata, color quam coloratū, senties, inquā, quod plures artis quam naturæ fructu viuant. Zeuxes pictor celeberrimus artificiosissimas quasque picturas non vendebat, quod crederet ære eas inæstimabiles.

Ac sane vsqueadeo innumera sunt ingenij humani inuenta, vt hominis lingua ijs recensendis minime sufficiat; in quibus etiam alij sumtus, alij formas, alij artem & industriam, alij amplitudinem, alij rerum nouitatem admirantur. Septem illa miracula mundi, de quibus varia varij auctores scripsere, quique etiam in numero septenario non omnes consentiunt, potius admirari quam partibus suis describere possumus. Vrbes admirandis atque stupendis operibus insignes si quis velit enumerare, vnde initūi faciat, haud immerito

nito dubitet. Proinde omissis his, quæ propter amplitudinem vix cadunt in narrationem hominis, particularia quędã breuiusculè attingemus. Neque vero hic mentionem faciemus viæ illius apud Blekingiam, marmore excisæ, planæ ac mõtanæ, plurima passuum millia, ac perpetuis literis exaratæ, cuius meminere Saxo Grammaticus & Krantius; neq; etiam viæ Appiæ, quam Appius Romanorum tum Censor construxit, vt pedites equitesq; perpetuo tum hyeme, tũ æstate siccas obambularẽt vias, tum vt rectæ ipsæ viæ nullum ad vrbem accedentem errare permitterent, vbi lapides ita sunt connexi, & inter se tam valide cõdensati, vt speciem præseferant visentibus, non compositos esse, sed natura sic editos: nec item amphitheatrorum, præsertim Titi, nec molium Adriani, nec Mausolei Augusti, nec arcuum triumphalium, nec aquæductuum, nec Septizonij, nec thermarum, præsertim Diocletianarum & Antonianarum, nec columnarum singulariũ, turrium altitudine, nec circorũ, palatiorum, templorum, aliorumq; huius generis, quę fere omnia corruere aut hostili manu, aut proprijs Romanorum armis, cum vinci non possent alienis. Pyramidum etiam & obeliscorum, labirynthorum, viuariorum & colossorum, templorum, theatrorum & palatiorum nullam hic suscipiemus tractationem, cum passim æri incisæ sigillatim publice circumferantur, adeoq; cuiuis obuia.

Cæterum de ijs, quæ industria humana conficiuntur, dicturis, primum sit illud quod de Aquilonaribus refertur; etenim nonnulli Aquilonares in

in domorum tectis serunt hordeum ac reliquas fruges: præpingui etenim humo domorum tecta cōseruant, semperque ea arte virescunt ad suū & pecoris alimentum. Adinueniendi autem circa tecta huiusmodi industriam causa fuit frequentium fulminum metus: humor etenim perpetuus & virens olus disijcit fulminum ignis, ne hæreant. Eodem etiam nomine commendandi sunt ij Aquilonares noui orbis populi, qui domos piscium ingentium corijs contegunt. Quid quod è sale quibusdam locis domos construi affirmat, præcipue Carrhis Arabiæ oppido incolæ muros domosque massis salis faciunt aqua ferruminantes, vt Plinius habet lib. 31. cap. 7. In qua sane re illud est mirabile, quod cum aqua sal dissoluatur, ibi confirmetur solidius, quod etiam affirmat Isid. lib. 16. capite secundo. Tolerabilius est, quod excisis è salis monte lapidibus muri domorum construantur marmoris modo: nam id fieri ab Hammaniensibus tradit Plin. libro quinto cap. 5. Cui persimilimum, quod in Aquilonari regione compertum est, muros construi ex glaciei fragmentis eadem ratione formaque compactis, quibus marmora ipsa componuntur, teste Olao lib. 11. cap. 20. & 21. Sicut enim bello terrestri & fossæ & aggeres ac valla fiunt humo, ac lignis congestis, ita glaciei fragmentis fiunt: eaque perinde sunt tuta ac firma, vti esse solent è saxis lateritijsve valla & munitiones constructæ, quibus hostis arcetur, irritis quibuscunque etiam bombardis: huiusmodique exaggerata materia plerunque oppida ob-

obsidentibus omnem spem expugnationis auferre comperta est, adeo vt obsidio dissoluatur. Quid quod Numidæ, qui incertis sedibus vagantur, domorum vice plaustris vtuntur; domunculas enim quasdam construunt, quas mappalia nuncupant, plaustrisque impositas circumferũt, vt memorat Plin. lib. 5. cap. 3. Fuerunt autem qui huiusmodi domos spectatiles excogitarũt & cõstruxerunt magna omnium spectatorum iucunditate. Cum enim Franciscus Galliæ, & Henricus Angliæ reges, constituto in finibus Morinorum loco, certam ad diem in colloquium deuenissent, Galliæ quidem rex sumtuosissimis exornatis tabernaculis, papilionibusq; multiplicibus patentibus locis erectis pro more vsus est. At Britannus, vt Iouius scribit, attulerat lignea domum, amplissimæ regiæ instar, cum luculentissimis & amplissimis porticibus atq; cænaculis, quæ cõstabant ex materia miris modis elaborata, picta simul atq; inaurata tanto fabrorũ architectorumq; ingenio, vt aptissimis iuncturis atq; vertebris tota plicatilis, mẽbratim diuidi, & cũ liberet, iucunda cõmutatione tolli, asportariq;, & rursus in varias formas distingui atq; erigi posset. Fuit illud quoque memorandũ portatile ædificiũ à Sultano Babylonico dono missum ad Fridericũ Romanorũ imperatorem, anno 1232. tãta enim arte confectũ memoratur, vt in eo imagines solis ac lunę, artificio quodam motę cursus suos certis horis ac iustis spatijs cõficere cernerẽtur, dieiq; ac noctis horas certissimas indicarent; pretiũ eius quinquaginta aureorum millia excessisse creditum est.

Porro

Porro domus portatiles possunt etiam nuncupari nauigia, quæ & portant & portantur, & sane de illis multa recensentur ab auctoribus memoratu digna: quamobrē de eis disserere peropportunum est: nam & plicatiles naues cōpertæ sunt. In ipsa enim Ægyptia nauigatione, qua Nilo Alexandriam itur, Æthiopicæ naues in vsu sunt, quæ cum plicatiles sint, humeris transferuntur, quoties ad cataractas ventum est, quo loco nauigia sistuntur. Ac portatiles huiusmodi cymbas in vsu esse etiam in Indi novi orbis compertum est, visæq; sunt in Europa anno Domini 1509. erantq; in ea septem ex Indis ipsis; delata est cymba Rothomagum, fuligineo colore erant ii, ceu homines syluestres, grossis labris, stigmata in facie gerentes, ab aure ad medium mentum instar liuidæ venulæ per maxillas deductæ. Barba per totū corpus nulla, neque pubes, neque vllus pilus præter capillos & supercilia. Baltheum gerunt, in quo est borsula ad tegēda verenda. Idioma labris formāt, religio nulla; cymba illa corticea, quā homo vna manu euehat in humeros. Arma eorum arcus lati, chordæ ex intestinis aut neruis animalium, sagittæ saxo aut osse piscis acuminatæ: panis, vini, pecuniæ nullus illis vsus, nudi incedūt. Ascitas tradit, Arabes bubulis vtribus contabulatas crates superponere, vectitatosq; hoc nauigij genere impetere prætereuntes venenatis sagittis. Quemadmodum autem ex vtribus, ita quoque ex corio cymbas fieri cōpertum, quæ & ipsæ plicatiles esse possunt. In ipso etenim oceano Britannico, etiā Plinii tēpore naues vitiles corio circumfusæ fieri

con-

consueuerant. Olaus scribit, se vidisse, anno Domini 1505. huiusmodi cymbas. Iuxta enim Islandiam, quæ eodem in oceano Britannico est sita, memorat, piratas litora ista infestantes nullo alio vti nauigij genere, quam ex corio, quibus superficietenus, quasi nusquam visi, vehuntur, quin si demergantur, etiam demersi viuūt incolumes: quinetiam ima ingentium nauium lintribus huiusmodi inclusi subeūt, & nihil tale opinantibus nautis, etiam obterebrant: vnde naufragijs consequentibus, piratæ huiusmodi solent ditescere. Quinetiam vitro confici nauigia exigua quidem posse aliqui putarunt, sed certe aut irrita arte aut periculis plena: vitreas autem triremes paruas ornamenti & ingenij exercendi causa confectas Venetijs se vidisse memorat Leander.

Adijciam & aliud memorandum, currus enim in ipso solo ventis impelluntur, perinde ac mari nauigia: nam & vela habent in Philippinis insulis, vt ita nauigare per solum ipsum ac campos illi videantur, sicut & mari. Commemoratu etiam æque dignum est, quod papyro & scirpo nauigia fiant; eiusque rei percommoda ratio est. Papyrus enim aut scirpus, aut arundines cōtextę, illitæque bitumine aquis superstant. Et hoc nauigio quanquam perexiguo Moyses infantulus vect⁹ est in hortos Pharaonis: fiscella etenim impositus scirpea flumen traiecit, Exod. c. 2. Quid quod Strabo cuiusdā nauiculæ generis meminit, quam Pactonem nominat, contextā canistri modo virgultis, quo flumina etiam ipse pro regionis more absq; vllo periculo traiecit in Ægyptum.

Sed & aliud hic dicam æque memorandum. In ea regione, quæ Ferrariensem agrum à Bononiensi disterminat, est peculiare quoddam nauigandi genus, iure à nobis non pretermittendum: nam nauigia onusta in montium cacumina, recta sursum linea, nullo adiutore aut trahente aut impellene conscendunt, rursum quoque ab ipso mõtis vertice, recta deorsum linea, in imam vallem descendunt onusta, nemine impellente. Iam hactenus quæ dico, admirationem excitant, cũ tamẽ perfacilis res sit, libetq; explicare, quod hactenus nemo memorauit. Fluuius cũ æquali decursu nequeat fluere, sæpe à montib. decidit: quę res nauigandi vsum impedit. Industria autem fecit nauigabilem locum, hoc videlicet ingenio, vbi aquarum casus est pronus in vallem, murus circulari forma ductus est ab imo in summum montis cacumen perueniens, donec fluuij superficiei fiat compar. Duæ præterea portæ sunt huic muro, altera in summo fastigio, vnde aqua in hũc campum muro conclusum influit, altera in ima valle, in eodem muro. Portatum amplitudo est, quantum egent ipsa nauigia, vt prætergrediantur: locus autem hoc muro septus tantus est, quã-ta fuerint duo, tria aut plura etiam in eo includẽda nauigia. Cum igitur à summo in vnum mittẽda est cymba, occluditur firmissimis ad hoc institutis repagulis porta inferior, qua occlusa, fluuij aqua retenta locum muro cinctum totum replet vsque in summum; atque ita æquali cursu cymba intra septum illud incurrit portam ingrediens, quam in summo muro apertam diximus.

Mox

Mox vbi ingressa est locũ, porta, qua ingressa est cymba, recluditur, paratis ad hoc repagulis; atq; ita desinit eum in locum aqua influere, obsistentibus clausis iam summa parte valuis. Interim datur opera, vt inferior, quæ in valle est, porta aperiatur ad aquam emittendam; mox vbi reseratur, effluit aqua, & in eandem depressa æqualitatem cum reliquo fluuio se comparat, atq; ita ratis ipsa quoque cum aqua demissa è porta eadem exiens peragit reliquũ viæ, donec ad aliud forte septi genus huiusmodi peruenerit. Hac industria à summo monte in campos naues descendunt. Vt autem à campo in montem ascendant, contraria ratione deprehẽditur. Ingreditur cymba ab imo fluuio intra iam dictum septum per inferiorem portam, quæ ab ingressu mox reclusitur eisdem repagulis; quamobrem aquæ effluxus impeditur, retenta igitur aqua intumescit, donec superiori æquetur, vbi æquata fuerit aqua, cymba superiorem egressa portam, reliquum conficit viæ, eodem æquali fluuio. Atque dum ipsa iam suum iter persequitur, inferior porta à ministris aperitur, vt aqua consueto cursu decidens effluat. Hoc igitur non est tantæ admirationi spectantibus quam audientibus.

Sunt etiã plurimi in Europa pontes spectandi. In Sinarũ regione memorat qui lustrarunt, pontes esse incredibilis amplitudinis ac miræ longitudinis, nam ad bis mille passus protendi ac miro artificio exsculptas continere vbiq; imagines, tradit Melchior Nugnez de rebus Sinarum. Sed & pons, quo Euphrates amplissimũ flumen traiitur

in ipsis Armeniæ confinibus, adeo in lōgum protenditur, vt septemdecim habeat latissimas concamerationes ac fornices. In Anglia, Londino vrbe supra Tamasim fluuium pons est, in quo numerantur viginti cōcamerationes ac pilæ. Æquat eandem dimensionem pons in Dresda, Saxoniæ Ducū regia super Albim. Sed pons qui apud Pragam est, super Muldauiam sexdecim fornices amplissimas habēs, lōgus est cubitus 872. latus ad excipiendos quatuor currus simul ꝓcedentes, totus è quadrato saxo constat, adeo vt in omni Europa vix alius sit celebrior. In nouo orbe iuxta portum Panamæ prægrandis ac prælongus vno è saxo pons est, protensus à ripa in alteram ripam ad pedes 80. latus ad pedes triginta, & eo amplius.

Archimedes architectorum facile princeps onustam nauem solus remolitus est, traxitq; quo voluit, cum ingens vis mortaliū ne mouere quidem suo quiuisset loco: quin ingenio confisus testari ausus est, si alter terræ globus esset, vtrumq; alterumque alteri se fuisse applicaturum. Sphæram etiam construxit, & cursus sydetum ac coniunctionem affabre composuit: nam lunæ, solis, syderumq; erratitium motus in sphæram illigauit, vt tarditate & celeritate dissimilimos motus vna regeret conuersio. Fuit autem sphæra vitrea, in qua miræ huius artis motus dissimiles circulorum visebantur.

Amulius quod cum machinis quibusdam tonittua tonitruis, fulgura fulguribus referret, ac fulmina iacularetur, pro Deo se venditare ausus est. Sed quoniam Deus superbis semper obsistit, inua-

inundatione paludis ad quam inhabitabat, perijt vna cum Regia demersus. Atq; ita factum est, vt qui se Deum esse ob ingenium venditaret, quod ignis miranda quædam cōstrueret, aqua absorberetur. Ex huius vero Amulij tonitruis ac fulgurib. arte constructis putarūt nonnulli bombardarum vsum manasse. Sed magis mihi arridet Polydori Virgilij sentētia, qui originē huius machinæ primū cōpertam fuisse tradit anno Domini 1330. à Germano quodā, qui cū versaretur circa mortariolū sulphure plenū incauto excidit ignis: quamobrem sulphureus puluis totus in flammā erupit, quod cum ille animaduertisset, inuentionem inuentioni addens, ex concauo vim maiorem colligens etiam machinam fieri posse est assecutus. Propterea Venetos conficiendæ machinæ artem vsumq; docuit ipso anno Domini 1330. cum apud fossam Clodiam cum Genuensibus bello dimicarent, quam noua bellandi industria Veneti hostes perfacile superarunt. Dignus profecto haud alia morte quam Perillus ænei bouis inuentor.

Cæterum eo peruenit in genus humanum ea feriendi ars, vt vnica machina triplex corpus habeat, tripliciq; impetu deseruiat, sæpe iaculando semel, bis, tertio, non successiuis instructionibus, sed cum triplex sit concauitas, ac spiracula tria, triplex quoque sit iaculatio; quinetiam plures interdum sunt compactæ concauitates ac spiracula, quo fit vt etiam plures simul machinæ emittantur.

Sed alia in super persequamur, quæ ab ingenij perspicacitate profecta sunt: ac sane videtur mihi

maxime commemoratione digna columba illa, quam Architas Tarentinus volantem sua fecit industria.

Simili quoque industria ferunt Albertum illum Magnum statuam hominis forma construxisse, quæ cum libramentis quibusdam, rotis atque alijs machinis intra latentibus peritissimo compositis, linguam quadam ratione & disciplina mouentibus articulata verba pronuntiaret. Hanc statuam cum S. Thomas Aquinas studiose ab Alberto missus in cubiculum, vbi illa latebat, audijsset verba adeo articulate pronunciare, perterrefactus fuste machinam contriuit, ac postea interrogatus, cum respondisset, se statuam confregisse; respondit Albertus: Opus triginta annorum destruxisti. Omitto iam horologiorum structuras priscis incognitas, varia arte & pro artificum ingenijs elaboratas.

Est etiam nunc commemorandum, quod referunt de Pyrrhi annulo: nam regia fama est, gemmam Pyrrhi illius, qui aduersus Romanos bella gessit, Achatem scilicet, admirandam fuisse, in qua nouem Musæ & Apollo citharam tenens spectabatur, non arte, sed natura ipsa magistra, ita discurrentibus maculis, vt Musis quoque singulis sua redderentur insignia. Et illud insigne opus fuit, quod vniuersa passionis Christi mysteria in proprijs vnguibus quidam sibi delinearit. Scribit enim Landinus, Capoccium Senensem ciuem in vtriusque manus vnguibus, quicquid de passione Christi tradidere Euangelistæ, tum res, tum actus, tum per-

personas peritissime delineasse. Par industria fuit eius, qui vniuersum Homeri Iliadem tanta membrana conscripserat, quanta posset in nuce includi. Orationem Dominicam siue symbolum Apostolorum in Denarioli spatio scribi, hodie non est nouum.

Æquali ingenio memoratur sculptura quædam Callicratis: is enim ex ebore formicas, & alia tam parua animalia effinxit, vt partes earum à cæteris cerni non possent. Quinetiam Myrmecides quidam in eodem sculpturæ genere adeo inclaruit, vt quadrigam ex eadem eboris materia, quam musca integeret alis, fabricauerit. Sed & nauem exsculpsit, quam apicula pinnis absconderet. Accedit ijs illius aurificis Africani industria, qui Memphis pulicem catenula aurea illigauit, quamobrem non paruo præmio muneratus est à populari multitudine.

Et in puteis ars humana non parum eluxit. Nam non procul à Nilo aridissimo solo rarissimi quidem putei sunt, attamen ibi vnus est ad mille pedes sua profunditate pertingens, è quo vt aqua hauriatur, bos perpetuo labore funem trahit ad irrigandum proximum hortum & ad humanum potum.

Inter omnia autem quæ admirationem inducunt, illud præ cæteris esse semper excogitaui, quod à scriptura inter homines euenire solet; non de characteribus intelligo, sed de sententia. Vnusquisq; enim animi sui effigiem sine linea-

mentis in scriptura imprimit, doctum à minus docto, & inscium à doctiore discernimus, maleuolum à beneuolo, accuratum ab ignauo, prudentem ab imprudente, iram, amorem, affectus omnes, etiamsi quis adnitatur velamine aliquo obtegere, suis tamẽ literis sese ꝑdit: artes astusq; ipsi in ipsis scripturis ac strategemata, & multorum temporum gesta paruo folio recensentur. Tepor, liuor, fraus, sicut solertia, hilaritas & animi candor scriptura exprimuntur, absentia redduntur præsentia, quantauis immensa locorum intercapedine sibi inuicẽ remota, ꝑterita quoque ipsa, quanquam iam tot seculis lapsa, legentibus ex scriptura nobis reuiuiscunt. Propterea quasi viuere quodamodo omnia videntur ex scriptura, fieriq; perpetua: chartæ quoq; ipsæ apud Indos, vbi vsus scribendi prorsum erat incognitus, putabantur ab imperita gente vitam in se habere, atq; animatę esse censebantur, vel eo tantum nomine, quod ex ipsarum inspectatione magna locorum intercapedine à se seiuncti homines, quæ alibi contigissent, aut quæ agenda essent, perdiscerent. Cum igitur gens illa stultissima conscriptas literas videret, horrescere videbatur, metuens circumspectabat, vti rem viuentem & animatam, latereque in eis spiritum existimabat.

Succedit scripturæ impressoria ars eiusq; vicẽ obtinet, & orbi toto commodior, quando facile omnia scripta breui interuallo tẽporis in vniuersum orbem disseminantur, magno studiosorũ commodo, si tamen res bonæ sunt quæ euulgantur,

tur, ſicut magna quoque pernicie accelerataque mortifera peſte, cum aut falſa aut turpia prona celeritate impreſſa in omnes partes percurrunt. De autore artis impreſſoriæ hic non digladiabor. Summum id Dei beneficium grato animo nos ſedulo decet agnoſcere. Ab vno enim homine vno die tantum literarum imprimitur, quantum vix toto anno à pluribus ſcribi poſſet. Singulis enim diebus in quolibet prælo, in Germanorum quidem typographijs imprimuntur ter mille ſexcentæ chartæ, nõnunquam etiam quater mille, interdum etiam vltra. Atque hoc impreſſionis beneficio factum eſt, vt omnes diſciplinæ breui emicuerint, linguæ ipſæ omnes breui innoteſcãt, ac omnium ſcientiarum volumina etiam egenis ſtudioſis percommode ſuppetere poſſint: atque ita etiam fit, vt plurimorum auctorum ſcripta ab interitu vindicata ſint.

Impreſſoriæ arti ſuccedit ars illa, quę ęri inſculpit imagines easq; poſtea imprimendas, aliquantum tamen diuerſo ab impreſſoriæ artis modo. Huic ſuccedit pictura, cuius etiam comperta ſunt admiranda quædam omni memoria digna. Sed manum de tabula; quis enim pro dignitate ſingula tractare queat. Ad ea igitur, vnde primum digreſſi ſumus, reuertemur.

Verbo vt abſoluam, tantæ diuitiæ inſunt artibus, vt nec argenti nec auri fodinæ in noua Hiſpania aut Peru cõparari ijs queant. Vectigalia mercium in ducatu Mediolanenſi maiorem pecuniæ vim important, quam venæ metallicæ Potoſi & Salixci. Tam India quam Gallia caret auri & ar-

genti fodinis: beneficio tamen commerciorum vtraq; auro & argento abundat. Neq; in Flandria inuenias venas metallicas: Ea tamen ante tot & tantas seditiones propter artificiosissimas nouorum operum inuentiones aurifodinis Vngaricis ne latum vnguem quidem cessit, neque Transyluanicis fodinis inferior. Non erat vlla regio Europæa tam opima, tam opulenta, tam habitabilis; neque vllo mundi climate inuenire licebat tot & tam potentes vrbes, in quibus exteri maiora aut frequentiora tractarent cõmercia. Qua etiam de causa, imo propter incredibile æris pondus, quod imperatori Carolo cedebat, à quibusdam Cæsareæ Maiestatis India vocata est.

Natura quamuis materiam induit ea forma, quã ante, quam elaboratur, repræsentat: at artificis industria præter naturalẽ sexcenta formarum genera liberrimo motu ei induit. Natura enim habet se ad artificẽ, vt prima & rudis materia ad naturalem efficientem. Princeps itaq;, qui habere gaudet vrbes populosas, sedulo operam dabit, vt insignibus artificibus eas celebres reddat. Faciet autẽ hoc, cũ è peregrinis nationib. præclaros artifices accersit, accersitos autem commoda sede aliisq; necessarijs ꝓmouet; ingenia solertia suspicit: præclare inuẽta & excogitata magni æstimat; & quandoq; optimum quemq; honorario donat.

Omnino autẽ vetet princeps rudes materias in in sua ditione erutas aut nuper importatas ad exteros asportari; siue sit lana, siue sericũ, siue ligna, siue metalla, siue quæcunq; alia. Materiam enim artifices sequũtur, & materia elaborata plus lucri exhibet, quã rudis & informis: imo principis prouen-

uentus auget. Serico nondũ cõtexto pretiosius est holosericum: panni in maiori sunt valore quam lana, sindon cannabi: & ita porro. Suboleuit hoc ante aliquot annos regibus Galliæ & Angliæ, ideo ne quis extra suæ ditionis fines lanã diuenderet, publico edicto prohibuerunt. Idẽ postea rex Hispaniæ factitauit. At huic nõ vsq; adeo stricte mos potest geri: quæ.n. est in illis regionib. tenuissimæ lanæ abuãndtia, sua copia lanificũ manus obruit.

Tametsi vero principes nulla forsan alia de causa nisi vectigaliũ magnitudine impulsi, nostro ꝓposito inseruierint: subest tamen etiã aliud longe præstantissimum, quod è re subditorum est. Vberior enim quęstus ad subditos lana facta quã rudi aut alio abducta redit,. Populi enim multitudo diligenti cultura fœcundat solum: naturaliq; materiæ, quam loci natura effundit, varias formas, quibus redditur vendibilis, inducit.

CAPVT IV.

De coniugio & liberorum educatione.

VETERES legislatores vtpote præstantiorum virtutũ ignari Resp. suas ciuium numero aucturi, cõiugia quibusdã immunitatibus & prærogatiuis donarunt. Sanciuit Lycurgus, ne in theatris locũ haberent misogami, id est, qui vitæ solitariæ dediti matrimonium detrectarent: statuit etiam, vt sub hyemem nudi per vrbẽ trahãtur, & à pueris, si essent seniores, honore coæuis debito neutiquam afficiantur. Et quo cõmendatius redderet coniugiũ in cõtrahendis matrimonijs potiorẽ voluit esse ratiõnem virtutis in fœminis, q̃ diuitiarũ: dotẽ ducentib. dandã negãs.

Idem quoque placebat Soloni, pro dote fœminis nullam omnino pecuniam, ne emtæ viderentur, dari, sed paucas dumtaxat vestes & supellectilia volenti. Durat hęc consuetudo etiamnum in Vngaria & ferme in vniuersa Asia & Africa. Atque vt legitimis tantum nuptijs operam liberis darent, promulgauit, spurios filios obedientia, reuerentia, amoreque filiali non debere esse obstrictos.

Philippus II. Macedonum rex arma moliens aduersus Romanos, ne deesset miles, edixit serio, vt qui per ætatem possent, vxoribus ductis liberis operam darent. Studiose hoc etiam obseruarunt Romani: id quod probat eximia oratio à Q. Metello Censore habita: in qua omnibus, qui maturæ essent ætatis, vt nuberent, suasit. Quæ etiam oratio postea ab Augusto imperatore vberrimis laudibus decorata publico edicto confirmata est.

Ne vero paupertas à iugo matrimonij absterreret, agri aliaque bona pauperibus donata sunt. Pleriq; enim, qui extrema paupertate conflictantur, de die in diem viuunt, procreādæ soboli nihil intenti; aut, vt maxime suscipiunt, adeo affectus paternus friget, vt, nisi plane torpeat, at minimus tamen sit in educanda prole.

Tametsi vero sine maris & fœminæ coniunctione humanum genus propagari non posse, verissimum est. Tamen & hoc notandum, sola multitudine contrahentium non multiplicari genus humanum. Nam præter lecti consuetudinem etiam educationis cura, conseruandique facultas requiruntur. Hæc nisi coniungantur aut præmatura morte liberos anteuertunt, aut ad obeunda

da munia ineptos obtrudunt, inerti pondere patriam replẽtes. Regnum Galliæ populosissimum semper fuit. Causam adducit Strabo: Gallicæ mulieres, inquit, temperato corpore, naturaque sua fœcundæ, nec minus prolis probe educandæ sunt studiosæ.

Cæterum insigne amoris paternæ exemplum, non quidem ad imitationem sed ad ostẽdendam parentum vere illustriũ in liberos insignem στοργὴν hic inseremus, de Seleuco, qui Alexandro mortuo Syriæ præfuit, lateque plurimis imperauit populis; vbi rarissimum paternæ charitatis exemplũ audies. Is nempe ex prioris matrimonij vxore, Apamea dicta, filium susceperat Antiochum. Ea mortua, Stratonicen duxit. Cuius amore captus cum esset Antiochus, tacitus, mœrensque hinc pudore, illinc amoris conficiebatur impotentia. Qua è re lethalem contraxit morbum, qui eo erat periculosior, quod eiusmodi affectus medicis erat incompertus. Erasistratus igitur, inter omnes qui ęgroto astabãt, & primus & solettissimus medicus, cum adolescentis corpus sincerum videret, nullisque illud malignis vexari humoribus, ægritudinis causam ad ægroti animum referre secum cœpit: decreuit igitur assidere ægroto, & ad salutationem ingressumq; singulorum intra cubiculũ illius notare commotiunculas. Permultis igitur diuersi generis quotidie eum inuisentibus, cum in illorum siue aditu siue abitu, non oris, non venæ spiritalis, signum aliquod commotionis appareret, sed iaceret Antiochus mœstus languescensque, ac semitorpidus, nec tamen ipse ab in-

cepto

cepto desisteret, continuaq; animaduersione, deprehendit tandem, & dum cubiculum ingrederetur, & dum languenti assisteret Stratonice, intingi rubore Antiochi faciẽ, venamq; subsilire, ac corp⁹ ipsum vigorẽ resumere, confestimq; abeunte illa labascere, spiritumq; ipsum concidere. Idq; cum non semel animaduertisset, vt erat naturæ sciens Erasistratus, sensit hinc amorẽ morbi esse causam, illinc pudorem, ac paterni tori reuerentiam, atq; infamiæ metum, hancq; inter contentionem, affectuumq; concursationẽ, tacitum illũ languentemq; tabescere, atq; occulta cura cõfici, pudore, metu, amore, desperationeq; obluctantib. Huius igitur rei tam occultæ & raræ deprehensio, quãta in Erasistrato inesset ingenij vis, quam magna etiam mentis intelligentiæq; eius siue prudentia, siue sagacitas, aut perspicientia, rarissima quadam cum admiratione omniũ declarauit. Sed inuenta morbi causa longe maior prudentia eius extitit, cõparandis atq; adhibẽdis remedijs adeo difficilibus, cum ea, quę amaretur, patris, & amantissimi quidẽ patris vxor esset. Itaq; multa secũ animo cũ agitasset, tandẽ his Seleucum est aggressus: Compertam habeo rex morbi causam, amorẽ scilicet muliebrem. Verum quam deamat filius, ea est vt desperandũ sit illi, posse ea potiri. Ad ea rex, Dij, inquit, boni, quęnam hæc est mulier, quã si minus donis, at certe coniugio, & parte regni etiam potissima in dotẽ tradita, traducere ad voluntatem filij, & eius quidẽ vnici nequeamus? quando nihil est quod nõ libẽtissime pro eius sim salute ꝑstiturus. His auditis Erasistratus, regem cum vidisset

maxi-

maxime incensum: Atqui, inquit, ô rex, ne diutius frustrere, mea est vxor, filius quã deperit tuus; adiditq; & verbis vultũ quam aspernacissimũ. Tũ Antiochus precabũdus: O amicissime Erasistrate, medicæq; facultatis cũ primis experiens, quando ad eximiam rerum cognitionem summam etiam bonitatẽ adiunxisti, nonne vno tempore & patris senis miserebere, & vnicum filiũ tali ingenio præditum, tantiq; imperij successorem arte tua, tuo item beneficio munereque in vitam restitues, an passurus es, per summam etiam iniustitiam tabescentem illum confici, eiusq; rei desiderio, quæ in manu tua est, miserabiliter expirare & emori? Ad hæc aliaq; tum precum, tum pollicitationum plena, perinde ac indignaretur Erasistratus, vim sibi regem afferre velle: videlicet ô Seleuce, tuam tu si filius amaret vxorem, esses illi traditurus. Ad ea benigno vultu rex: Et vxorem, inquit, & regnum. Sed tu iniustior, qui cum & morbum deprehenderis & morbi causam, sitque penes te vnum remedium, tamen & patrem vna & filium eadem opera velis perdere, peruetus noster cũ sis & amicus & medicus. Tum rursus Erasistratus: Ne tu, rex maxime, qui me iniustiorẽ vocites, iureiurando affirmaueris, tuam te vxorẽ, quamuis & vnico & charissimo nato traditurũ, si ob eius amorem is iaceret, vt quidem de meo iacet, quod vides, quã grauissime. Hic rex cũ & per regiam fidem, & per deos immortales iurasset pro Antiochi salute, quẽ vnicũ haberet, eumq; continentissimũ pariter ac maxime prudentem cognosceret, animo quam libentissimo, vxorem se illi suam esse concessurũ,

factu-

facturumq; longe etiã maiora, salutis illlius ergo. Tum Erasistratus regem cerneret nil simulanter loqui, verum ex animi sententia, cõposito admodum vultu, & qua opus erat, adhibita prudentia, rem omnem patri sic aperuit, vt hoc cognito Seleucus lætatus fuerit mirum in modum: quodque reliquum in auctoritate sua intelligeret collocatum operam primo adhibuit, vt filio vxorique à viris grauissimis maximæque auctoritatis connubium persuaderetur. Quo ab vtroque impetrato, conuocatis vndique amicis dynastisque ac ducibus exercitus, orationem huiusmodi ad illos habuit: senem esse se, suamque ætatem indigere nepotum præsidijs, minime vero se passurum, tantũ se imperium, sua præsertim vnius culpa, Macedonũ è iurisdictione ad alias manus ditionemq; relabi. Hisque atque alijs in eam sententiam explicatis, de nuptijs filij & parte regni ei permittenda, quid decreuisset, aperuit, summaque cum lætitia & amicorum atque exercitus voluptate, nuptias illorum celebrauit.

Porro quam necessaria sit diligens liberorum cura atque educatio, id exemplis tam rerum insibilium è terris nascentium, quam brutorum etiã animalium probari potest. Annon enim cultura humana in propagandis lactucis, brassicis aliisq; satiuis herbis vim naturæ superat, vrticas aliaque eius generis zizania sponte producentis? Annon lupæ & vrsæ plures pariunt catulos quam oues? Annon etiam plures agni quam lupi & vrsi mactantur? At lõge maior est agnorum copia, quam vrsorum aut luporum. At qua de causa agni homini-

minibus curæ sunt, educantur, à pastoribus in pascua producuntur, custoditi molossis, qui lupos adorti discerpant.

Turcis cum Mauris communis lex est, licere plures vna ducere vxores: contra mandatum Dei est, vt duo tantum sint in carnem vnam: omitto iam tot millia, qui Deo perpetuam castitatem vouerunt. Neque tamen orbis Christianus propterea destituitur ciuibus, imo longe est populosior quam Turcia. Plaga Septentrionalis, quæ tot dedit imperij Romani euersores, plurib. semper inhabitata fuit, quam Australis, cum tamen indubium sit, Septentrionales minus sentire libidinũ flammas, quam Meridionales. Quid quod plures vxores vni Meridionali simul iunguntur, Septentrionali vix vna sit? At quæ ratio? Difficilima, inquam, copiosæ prolis, ex vxorum multitudine susceptæ educatio: & commoditatis educandi paucos liberos, qua illi gaudent, quibus vna tantum vxor est, destitutio. Nunquam tanto amore ardet in plures vxores maritus, atque vnicam: quo fit, vt affectus paternus in liberos debilior, diuagansque de liberis rite educandis parum sit solicitus. Et vt maxime educationis cura solicitum habeat, copia tamen liberorum obrutus, non potest officio paterno omnibus numeris absolute satisfacere.

Quid prodest vrbi Cayro magnitudine & ciuibus insignem esse, at quotannis sæuissima pestilentia tot incolarum millibus priuari? Quorsum attinet Constantinopolim plurimis ciuibus refertam esse, cum quolibet triennio pestis furor ma-

ximam ciuitatis partem absorbeat? At quæ materia, quod pabulum, vnde luis contagio enascitur ac proserpit? Inuehit eam angustia & incapacitas habitationum: impura & vitiosa alimenta: sordes vrbium aerem inficientes. Hæc & similia liberos adolescere vix sinunt. Tametsi itaq; infiniti quotidie nascantur, pauci tamen ad iustam ætatem perueniunt.

Hac de causa genus humanũ, quod ab vno marito & vxore vna originẽ trahens ante tria millia annorum tanta copia & numero, quo & iam est, constitit, non amplius, sicut olim, multiplicari videmus. Pleræq; ciuitates, quarum incunabula parua, incolarum multitudine ad certum numerum excreuerunt, acquisitam metam non transscẽderunt. Roma tribus millibus hominũ cœpta, tandem ad quadringẽta quinquaginta millia eorum qui arma ferre possent ꝑgressa substitit, nec vnquam plures inibi numerati fuerunt, cum tamen ratione incrementi prioris magis magisque in infinitum vsq; augescere debebat. Sic Neapolis, Venetiæ, Mediolanum amplius ducenta millia ciuium nunquam habuerunt: id quod de aliis ciuitatibus quoq;, quę plerunq; consuetum ciuiũ numerum non transcendunt, dictum volo.

In causa procul dubio est, homines alendi difficultas: quã peperit aut soli sterilitas, aut habitus vicinarum prouinciarum, è quibus victualia tanta, quæ alendis ipsis sufficiant, commode transportari non possunt.

Duo itaq; ad incrementa populi requiruntur, liberorũ procreatio & educatio. Multitudo quidem

dem coniugum maximam partem sibi vendicat: minus tamen feliciter altero requisito destituta. Vnde plane in eam (ego quidem Boterus) abeo sententiã, ꝓpagationi humani generis nihil accedere ex cõiugio sacerdotũ & monialium. Licentia nubendi, quam sibi sacerdotes Angliæ & Germaniæ sumserunt, multitudini populi nihil addunt: Adauctus quidem est coniugũ numerus, at educandi commoditas nihilo facta locupletior.

Satis hæc declarant non sufficere principi numerum coniugum auxisse: nisi pariter quoque de educatione liberorũ ipsis prouideat, eleemosyna pauperibus, beneficentia egenis, virginũ indotatarum elocatione porrigenda stipe ijs, quos paupertas emergere, filios honestis rebus assuefacere, semet ab iniuria famis vindicare nõ finit: cohortãdo robustiores, q ex labore victũ sibi q̃rere possũt: amice & clementer alendo senio, virium infirmitate affectos. Tanta erat Alexandri Seueri beneficentia, vt pauperum liberos, tam masculos quam fœmellas suis sumtibus educari curaret: de matre Mammæa Mammœos postea dictos.

Porro vt hoc ad finem huius capitis adiiciam, cum generantiũ ac genitorũ diligens & accurata debeat haberi ratio, nõ incõmode hic de qualitate contrahentium matrimonia quæritur. Si enim vel ætatũ magna sit dissimilitudo, verisimile est, q magna etiam futura sit inter virũ & vxorem dissensio; quæ ne fiat, magistratus sedulo ac diligenter præcauere debet; quod quidem malum euitari non potest, si certum ac definitum tempus contrahendi nuptias non assignetur. Hinc passim

extant leges municipales connubiorum (de quibus etiam doctissimus I.C. Andreas Tiraquellus in amplissimo consiliorum suorum volumine, in tractatu De legibus connubialibus, cum legentium admiratione exactissime agit) quãto annorum ætatis interuallo vir & vxor debeant distare, quousque seni & qua ætate iuuenculam & vicissim anui iuuenem ducere aut non ducere conueniat, & si quæ sunt aliæ leges, quæ imparia illa iuga ad æqualitatem & harmoniam quandam traducunt, immaturamque etiam contrahendi matrimonij proteruiam compescunt. Proinde statuenda omnino ætas est, in qua cõiugium inire liceat: quod si enim inter genitos & genitores nimia est ætatum distantia, tum facile cessat ac flaccescit officium parentum in liberos: econtrario vero si nimia sit annorum propinquitas omnis reuerentia in parentes tolletur: quippe liberi prope æquales cum parentibus ætate insolescere & intumescere solent. Sed quæ tandem ista ætas, quod tempus ducendi vxorẽ? Aristoteles tradit virũ ad septuagesimum, fœminam ad quinquagesimum annum ætatis suæ à generatione declinare, ac proinde à nuptijs, nisi consolationis causa, vtrumque abstinere debere. Sed, Deus bone, quot hodie curuos & decrepitos senes in amplexibus & vlnis Laidum inuolutos vbique videas. Natura illos spadones fecit, & tamen, vt loquitur Propheta, visa puella hinniunt, & quamuis in cymba Charontis vnum pedem habeant, de Helena cogitant & loquuntur. Heu quam indecora res est & impia, delirantes senes, cum oculis cœcutiant, cum careãt dentibus,

tibus, cum ex naribus & ore pus & spumam ætatis mittant, cum manibus tremant, cum vacillēt pedibus, cum totis naturæ viribus deficiāt, de sponsa & libidinosa Venere somniare? Natura hoc in belluis semper abhorruit, sapientia maiorum hoc semper prohibuit. Quid ergo, an adolescentulis liceat vxores ducere? Ne illud quidem licet. Cum enim eadem militet ratio in hominibus quoad appetitum cōiunctionis, quæ est in belluis, belluæ autem si in tenuiori ætate congrediantur, imperfecti tunc nascantur fœtus, sępiusq; fœminæ quā mares; hinc fit vt idem etiam in ciuitate contingat, si adolescentuli vxores ducant. Atq; ex consequēti, quanto virtus generandi est imbecillior, tanto deinceps dolor pariundi est acrior & laboriosior, imo hinc nani & perpusilli homunciones nascuntur, hinc (quod modo diximus) genitores ac geniti prope æquales fiunt, hinc circa administrationem familiæ oriuntur querelæ, hinc accretio & augmentatio corporum iuuenilium tollitur (multum enim proficit ætas congrua ad producēda corpora tēperata) hinc fœminis crebrius quam maribus procreatis, spes belli & superandi hostis penitus deletur, hinc abortus, hinc mutilati, hinc monstra, hinc alia sexcenta mala eueniunt. Atque huc refertur quod Trœzenijs olim (cum multæ mulieres apud eos partubus interirent) oraculo responsum fuit, Dei nempe iram in Trœzenios ante non posse placari, quam fructus serius Deus ipse perciperet: quod oraculum de immaturis nuptijs & nimis festinata filiorum procreatione magi exposuerunt, legeque hinc

facta (qua adoleſcentes à connubijs pellebantur) tabes ſeu cõtagio penitus euanuit. Humana teſtimonia infinita ſunt, Ægyptiorũ qui non ante triginta; Lacedæmoniorum, qui non ante triginta quinque; Romanorum qui non ante triginta ſeptem ſuos adoleſcentes ducere permiſerunt. Ariſtoteles ætatem in fœminis habilem, viceſimo ſecundo; in maribus triceſimo ſeptimo anno definit. Cæterum pace illius dicam quod ſentio, nempe quantumuis eo ſeculo, in quo ipſe vixerit, adoleſcentia firmior & diuturnior fuerit, nunc tamen in occaſu mundi, cum omnia velocius conſeneſcant, citius ducendum eſſe puto. Viris ergo circiter trigeſimum, fœminis circiter vigeſimum ętatis annum, matrimonium cõtrahere liberum licitumque eſto: ſic erit æqualitas quodammodo temporis, cum ſi attendas, fœmina citius per quoddam ſpatium à conceptione, quam vir à generatione ceſſet & deficiat. Huc addi poteſt, quod lex iſta plurimum cõferat ad temperantiam & experientiam; ad temperantiam, quia adoleſcentiores vſu Veneris præmaturo fiunt libidinoſi; ad experientiam, quia ſedatis affectibus ratio magis & prudentia in hac ætate viget. Quinetiam ſi non ante hoc tempus animos ad nuptias homines appellunt, futurum eſt, vt ciues longe robuſtiores corpore & animo vegetiores naſcantur.

Cęterum & hoc loco obiter ſciendum, quasdã olim gentes more barbarico, ne multitudo ciuiũ in infinitum creſceret, membris orbatos eijcere abortionesq; crebriores facere cõſueuiſſe. Id vero

ab

ab homine maxime alienum esse debet; neque id parentum generosiorũ affectio cõmittit, quippe quæ sæpissime in imperfectos ardentius transit. Abortũ vero facere, natura, ratio ac religio vetát, quippe quod vere est homicidium. Quid enim aliud est abortio, quam embryonis aut infantis in vtero matris truculenta occisio. Atq; ex iure mulier ea, quę visceribus suis vim intulerit, quo partũ abigat, morte punitur, l. si mulierem 8. ad l. Cornel. de sicar. & l. Cicero 39 de pœnis, quam quidẽ seueram pœnam lex nõ pręscripsisset, si ratio horrendũ hoc facinus esse non persuasisset. Est quoq; hoc scelus cõtra humanitatem, quia nihil est immanius, quam infanti naturæ castris obuallato vitam tollere. Si enim peccatum sit, virũ, qui potest obsistere, vi & armis inuadere; quanto atrocius flagitium est, innocentem in vtero matris adhuc palpitantem obtruncare. Sed eheu, qualia sunt tempora, in quibus viuimus! Quot virgines stupratæ, quot coniuges adulteræ, quot vbique meretriculæ mercedi expositæ sauinam & colocynthidem bibere didicerunt? Paucę admodum partem mandragorę cum Rachel, vt fiant fœcundiores, petunt, Genes. 30. Sed nimis profecto multæ pilulas fœtidas sumunt, vt grauidæ factæ abortionem faciant. Vbi vbi lex tua, Cæsar, cum vbique Ægisthus adulter, vbique Tarquinius Superbus, vbique iudices & sacerdotes luxuriosi viuant.

Concludam itaq; tandem cum Aristotele, cum ætas conciliandi nuptias & tempus operam dandi liberis definitum sit, æquum est atque omnino

neceſſarium, vt ſenio & morbis confecti à cõiunctione nuptiali deſiſtant, vtque adulteri omnesq; qui Veneris inſidijs ſtudent, pro ſceleratis habeãtur. Verba Ariſtotelis hæc ſunt: De concubitu, inquit, viri cum alia fœmina, aut fœminæ cum alio viro, eſto abſolute turpe & flagitioſum, alium aut aliam vlla ratione vlloque pacto tangere videri, cùm & eſt & appellatur coniux. Hæc cum doceat Philoſophus, non credo ipſum Phrynen meretricem vnquam iniuſte tetigiſſe, eamque ſuem in vlnis & amplexibus ſecum volutaſſe.

Capvt V.

De coloniis Romanorum.

MAGNAM imperio ſuo acceſſionem coloniarum beneficio Romani adiunxerunt; neq; id ſine grauiſſima cauſa. Vt enim plantæ natiuæ alio translatæ felicius & creſcunt & fructificant: vt etiam apes mirifice augentur aluearijs ſuis exemtæ: vbi alias, ſi durarent, fame aut lue pereundum eſſet: ſic plurimos in patria perſeuerantes, omniſque auxilij ſpe deſtitutos paupertas aliæq; miſeriæ oppreſſos euerterent, ab œconomia adeoq; liberorum educatione auocarent: qui coloniarum more translati, ſede prædijsque donati, hisq; omnibus ſedulam operam nauantes, ſeſe à paupertate atque rerum inopia facile vindicant. Sic Alba ciuitas circiter triginta colonias hinc inde deduxit: quas poſtea Latinas colonias vocarunt. Romani colonias ſuas, quas deduxerunt, grauiſſimis bellis feliciter adhibuerunt.

Hæc

Hæc & ſimilia exempla Portugalenſes & Caſtellani ſecuti quammultas colonias deduxerunt, illi in Madera Capouerde, Braſilia & India: hi in inſulis noui orbis, in Hiſpania, Peru & denique in inſulis Philippinis. Vtriſq; tamen colonias deducere plus bellorum cauſa propoſitum fuit, quã vere Romanos imitari. Parum enim patriæ proſunt coloniæ, in regiones longe diſſitas deductæ, vbi ſiquando illis opus ſit, ſuppetias ferre nõ poſſunt. Hac de cauſa Romani nullas colonias extra Italiam intra ſexcentos annos habuerunt: Seqñẽti vero tempore duas miſerunt: vnam in Africam, quæ Carthaginenſis; alteram in Galliam, quæ Narbonenſis dicebantur: quæ tamen propius abeſſe videbantur, quod ad mare, cui dominabãtur Romani, Carthago & Narbona ſitæ fuerunt.

Romani itaq; victis populis & agri parte mulctatis colonias egẽtium ac tenuium ciuium mittere conſueuerunt, & eam agri partem illis aſſignare. Atq; ſic plebs tenuiorũ, quæ vrbem onerabat, exhauriebatur; ſtirpes ciuium propagabantur; veteranis agri aſſignabãtur. Iam vero materia ſeditionum ex vrbe ſublata, coloniarum translatione etiam victi populi, Romanorum legibus, moribus, imperijs aſſueſcere: deinde connubijs ac propinquitatibus cõtractis cum Romanis ſenſim coaleſcere neceſſe habebant; aut ſi res nouas molirentur, aderat colonia Romana velut ſpecula quædam, quæ hoſtes præoccupare ac præpedire, aut Romanos exercitus arceſſere ſolebat. Secus vero factitant Portugalenſes & Hiſpani, quippe qui victis vrbibus perpetua præſidia imponũt,

Idem quoque placebat Soloni, pro dote fœminis nullam omnino pecuniam, ne emtæ viderentur, dari, sed paucas dumtaxat vestes & supellectilia volenti. Durat hęc consuetudo etiamnum in Vngaria & ferme in vniuersa Asia & Africa. Atque vt legitimis tantum nuptijs operam liberis darent, promulgauit, spurios filios obedientia, reuerentia, amoreque filiali non debere esse obstrictos.

Philippus II. Macedonum rex arma moliens aduersus Romanos, ne deesset miles, edixit serio, vt qui per ætatem possent, vxoribus ductis liberis operam darent. Studiose hoc etiam obseruarunt Romani: id quod probat eximia oratio à Q. Metello Censore habita: in qua omnibus, qui maturæ essent ætatis, vt nuberent, suasit. Quæ etiam oratio postea ab Augusto imperatore vbertimis laudibus decorata publico edicto confirmata est.

Ne vero paupertas à iugo matrimonij absterreret, agri aliaque bona pauperibus donata sunt. Pleriq; enim, qui extrema paupertate conflictantur, de die in diem viuunt, procreãdæ soboli nihil intenti: aut, vt maxime suscipiunt, adeo affectus paternus friget, vt, nisi plane torpeat, at minimus tamen sit in educanda prole.

Tametsi vero sine maris & fœminæ coniunctione humanum genus propagari non posse, verissimum est. Tamen & hoc notandum, sola multitudine contrahentium non multiplicari genus humanum, Nam præter lecti consuetudinem etiam educationis cura, conseruandique facultas requiruntur. Hæc nisi coniungantur aut præmatura morte liberos anteuertunt, aut ad obeun-

da

da munia ineptos obtrudunt, inerti pondere patriam replẽtes. Regnum Galliæ populosissimum semper fuit. Causam adducit Strabo: Gallicæ mulieres, inquit, temperato corpore, naturaque sua fœcundæ, nec minus prolis probe educandæ sunt studiosæ.

Cæterum insigne amoris paternæ exemplum, non quidem ad imitationem sed ad ostẽdendam parentum vere illustriũ in liberos insignem στοργὴν hic inseremus, de Seleuco, qui Alexandro mortuo Syriæ præfuit, lateque plurimis imperauit populis; vbi rarissimum paternæ charitatis exemplũ audies. Is nempe ex prioris matrimonij vxore, Apamea dicta, filium susceperat Antiochum. Ea mortua, Stratonicen duxit. Cuius amore captus cum esset Antiochus, tacitus, mœrensque hinc pudore, illinc amoris conficiebatur impotentia. Qua è re lethalem contraxit morbum, qui eo erat periculosior, quod eiusmodi affectus medicis erat incompertus. Erasistratus igitur, inter omnes qui ęgroto astabãt, & primus & solertissimus medicus, cum adolescentis corpus sincerum videret, nullisque illud malignis vexari humoribus, ægritudinis causam ad ægroti animum referre secum cœpit: decreuit igitur assidere ægroto, & ad salutationem ingressumq; singulorum intra cubiculũ illius notare commotiunculas. Permultis igitur diuersi generis quotidie eum inuisentibus, cum in illorum siue aditu siue abitu, non oris, non venæ spiritalis, signum aliquod commotionis appareret, sed iaceret Antiochus mœstus languescensque, ac semitorpidus, nec tamen ipse ab incepto

ceptio desisteret, continuaq; animaduersione, deprehendit tandem, & dum cubiculum ingrederetur, & dum languenti assisteret Stratonice, intingi rubore Antiochi faciẽ, venamq; subsilire, ac corp⁹ ipsum vigorẽ resumere, confestimq; abeunte illa labascere, spiritumq; ipsum concidere. Idq; cum non semel animaduertisset, vt erat naturæ sciens Erasistratus, sensit hinc amorẽ morbi esse causam, illinc pudorem, ac paterni tori reuerentiam, atq; infamiæ metum, hancq; inter contentionem, affectuumq; concursationẽ, tacitum illũ languentemq; tabescere, atq; occulta cura cõfici, pudore, metu, amore, desperationeq; obluctantib. Huius igitur rei tam occultæ & raræ deprehensio, quãta in Erasistrato inesset ingenij vis, quam magna etiam mentis intelligentiæq; eius siue prudentia, siue sagacitas, aut perspicientia, rarissima quadam cum admiratione omniũ declarauit. Sed inuenta morbi causa longe maior prudentia eius extitit, cõparandis atq; adhibẽdis remedijs adeo difficilibus, cum ea, quę amaretur, patris, & amantissimi quidẽ patris vxor esset. Itaq; multa secũ animo cũ agitasset, tandẽ his Seleucum est aggressus: Compertam habeo rex morbi causam, amorẽ scilicet muliebrem. Verum quam deamat filius, ea est vt desperandũ sit illi, posse ea potiri. Ad ea rex, Dij, inquit, boni, quęnam hæc est mulier, quã si minus donis, at certe coniugio, & parte regni etiam potissima in dotẽ tradita, traducere ad voluntatem filij, & eius quidẽ vnici nequeamus? quando nihil est quod nõ libẽtissime pro eius sim salute ꝓstiturus. His auditis Erasistratus, regem cum vidisset maxi-

maxime incensum: Atqui, inquit, ô rex, ne diutius frustrere, mea est vxor, filius quã deperit tuus; addiditq; & verbis vultũ quam aspernacissimũ. Tũ Antiochus precabũdus: O amicissime Erasistrate, medicæq; facultatis cũ primis experiens, quando ad eximiam rerum cognitionem summam etiam bonitatẽ adiunxisti, nonne vno tempore & patris senis miserebere, & vnicum filiũ tali ingenio præditum, tantiq; imperij successorem arte tua, tuo item beneficio munereque in vitam restitues, an passurus es, per summam etiam iniustitiam tabescentem illum confici, eiusq; rei desiderio, quæ in manu tua est, miserabiliter expirare & emori? Ad hæc aliaq; tum precum, tum pollicitationum plena, perinde ac indignaretur Erasistratus, vim sibi regem afferre velle: videlicet ô Seleuce, tuam tu si filius amaret vxorem, esses illi traditurus. Ad ea benigno vultu rex: Et vxorem, inquit, & regnum. Sed tu iniustior, qui cum & morbum deprehenderis & morbi causam, sitque penes te vnum remedium, tamen & patrem vna & filium eadem opera velis perdere, peruetus noster cũ sis & amicus & medicus. Tum rursus Erasistratus: Ne tu, rex maxime, qui me iniustiorẽ vocites, iureiurando affirmaueris, tuam te vxorẽ, quamuis & vnico & charissimo nato traditurũ, si ob eius amorem is iaceret, vt quidem de meo iacet, quod vides, quã grauissime. Hic rex cũ & per regiam fidem, & per deos immortales iurasset pro Antiochi salute, quẽ vnicũ haberet, eumq; continentissimũ pariter ac maxime prudentem cognosceret, animo quam libentissimo, vxorem se illi suam esse concessurũ,

factu-

facturumq; longe etiã maiora, salutis illlius ergo. Tum Erasistratus regem cerneret nil simulanter loqui, verum ex animi sententia, cõposito admodum vultu, & qua opus erat, adhibita prudentia, rem omnem patri sic aperuit, vt hoc cognito Seleucus lætatus fuerit mirum in modum: quodque reliquum in auctoritate sua intelligeret collocatum operam primo adhibuit, vt filio vxorique à viris grauissimis maximæque auctoritatis connubium persuaderetur. Quo ab vtroque impetrato, conuocatis vndique amicis dynastisque ac ducibus exercitus, orationem huiusmodi ad illos habuit: senem esse se, suamque ætatem indigere nepotum præsidijs, minime vero se passurum, tantũ se imperium, sua præsertim vnius culpa, Macedonũ è iurisdictione ad alias manus ditionemq; relabi. Hisque atque alijs in eam sententiam explicatis, de nuptijs filij & parte regni ei permittenda, quid decreuisset, aperuit, summaque cum lætitia & amicorum atque exercitus voluptate, nuptias illorum celebrauit.

Porro quam necessaria sit diligens liberorum cura atque educatio, id exemplis tam rerum insibilium è terris nascentium, quam brutorum etiã animalium probari potest. Annon enim cultura humana in propagandis lactucis, brassicis aliisq; satiuis herbis vim naturæ superat, vrticas aliaque eius generis zizania sponte producentis? Annon lupæ & vrsæ plures pariunt catulos quam oues? Annon etiam plures agni quam lupi & vrsi mactantur? At lõge maior est agnorum copia, quam vrsorum aut luporum. At qua de causa agni homini-

minibus curæ ſunt, educantur, à paſtoribus in paſcua producuntur, cuſtoditi moloſſis, qui lupos adorti diſcerpant.

Turcis cum Mauris communis lex eſt, licere plures vna ducere vxores: contra mandatum Dei eſt, vt duo tantum ſint in carnem vnam: omitto iam tot millia, qui Deo perpetuam caſtitatem vouerunt. Neque tamen orbis Chriſtianus propterea deſtituitur ciuibus, imo longe eſt populoſior quam Turcia. Plaga Septentrionalis, quæ tot dedit imperij Romani euerſores, plurib. ſemper inhabitata fuit, quam Auſtralis, cum tamen indubium ſit, Septentrionales minus ſentire libidinũ flammas, quam Meridionales. Quid quod plures vxores vni Meridionali ſimul iunguntur, Septentrionali vix vna ſit? At quæ ratio? Difficilima, inquam, copioſæ prolis, ex vxorum multitudine ſuſceptæ educatio: & commoditatis educandi paucos liberos, qua illi gaudent, quibus vna tantum vxor eſt, deſtitutio. Nunquam tanto amore ardet in plures vxores maritus, atque vnicam: quo fit, vt affectus paternus in liberos debilior, diuagansque de liberis rite educandis parum ſit ſolicitus. Et vt maxime educationis cura ſolicitum habeat, copia tamen liberorum obrutus, non poteſt officio paterno omnibus numeris abſolute ſatisfacere.

Quid prodeſt vrbi Cayro magnitudine & ciuibus inſignem eſſe, at quotannis ſæuiſſima peſtilentia tot incolarum millibus priuari? Quorſum attinet Conſtantinopolim plurimis ciuibus refertam eſſe, cum quolibet triennio peſtis furor ma-

dem coniugum maximam partem sibi vendicat: minus tamen feliciter altero requisito destituta. Vnde plane in eam (ego quidem Boterus) abeo sententiã, ꝓpagationi humani generis nihil accedere ex cõiugio sacerdotũ & monialium. Licentia nubendi, quam sibi sacerdotes Angliæ & Germaniæ sumserunt, multitudini populi nihil addunt: Adauctus quidem est coniugũ numerus, at educandi commoditas nihilo facta locupletior.

Satis hæc declarant non sufficere principi numerum coniugum auxisse: nisi pariter quoque de educatione liberorũ ipsis prouideat, eleemosyna pauperibus, beneficentia egenis, virginũ indotatarum elocatione porrigenda stipe ijs, quos paup-tas emergere, filios honestis rebus assuefacere, semet ab iniuria famis vindicare nõ finit: cohortãdo robustiores, q ex labore victũ sibi q̃rere possũt: amice & clementer alendo senio, virium infirmitate affectos. Tanta erat Alexandri Seueri beneficentia, vt pauperum liberos, tam masculos quam fœmellas suis sumtibus educari curaret: de matre Mammæa Mammœos postea dictos.

Porro vt hoc ad finem huius capitis adiiciam, cum generantiũ ac genitorũ diligens & accurata debeat haberi ratio, nõ incõmode hic de qualitate contrahentium matrimonia quæritur. Si enim vel ætatũ magna sit dissimilitudo, verisimile est, ꝙ magna etiam futura sit inter virũ & vxorem dissensio; quæ ne fiat, magistratus sedulo ac diligenter præcauere debet; quod quidem malum euitari non potest, si certum ac definitum tempus contrahendi nuptias non assignetur. Hinc passim

extant leges municipales connubiorum (de quibus etiam doctissimus I.C. Andreas Tiraquellus in amplissimo consiliorum suorum volumine, in tractatu De legibus connubialibus, cum legentium admiratione exactissime agit) quãto annorum ætatis interuallo vir & vxor debeant distare, quousque seni & qua ætate iuuenculam & vicissim anui iuuenem ducere aut non ducere conueniat, & si quæ sunt alię leges, quæ imparia illa iuga ad æqualitatem & harmoniam quandam traducunt, immaturamque etiam contrahendi matrimonij proteruiam compescunt. Proinde statuenda omnino ætas est, in qua cõiugium inire liceat: quod si enim inter genitos & genitores nimia est ætatum distantia, tum facile cessat ac flaccescit officium parentum in liberos: econtrario vero si nimia sit annorum propinquitas omnis reuerentia in parentes tolletur: quippe liberi prope æquales cum parentibus ætate insolescere & intumescere solent. Sed quæ tandem ista ætas, quod tempus ducendi vxorẽ? Aristoteles tradit virũ ad septuagesimum, fœminam ad quinquagesimum annum ætatis suæ à generatione declinare, ac proinde à nuptijs, nisi consolationis causa, vtrumque abstinere debere. Sed, Deus bone, quot hodie curuos & decrepitos senes in amplexibus & vlnis Laidum inuolutos vbique videas. Natura illos spadones fecit, & tamen, vt loquitur Propheta, visa puella hinniunt, & quamuis in cymba Charontis vnum pedem habeant, de Helena cogitant & loquuntur. Heu quam indecora res est & impia, delirantes senes, cum oculis cœcutiant, cum careãt dentibus,

tibus, cum ex naribus & ore pus & ſpumam ætatis mittant, cum manibus tremant, cum vacillẽt pedibus, cum totis naturæ viribus deficiãt, de ſponſa & libidinoſa Venere ſomniare? Natura hoc in belluis ſemper abhorruit, ſapientia maiorum hoc ſemper prohibuit. Quid ergo, an adoleſcentulis liceat vxores ducere? Ne illud quidem licet. Cum enim eadem militet ratio in hominibus quoad appetitum cõiunctionis, quæ eſt in belluis, belluæ autem ſi in tenuiori ætate congrediantur, imperfecti tunc naſcantur fœtus, ſępiusq; fœminæ quã mares; hinc fit vt idem etiam in ciuitate contingat, ſi adoleſcentuli vxores ducant. Atq; ex conſequẽti, quanto virtus generandi eſt imbecillior, tanto deinceps dolor pariundi eſt acrior & laborioſior, imo hinc nani & perpuſilli homunciones naſcuntur, hinc (quod modo diximus) genitores ac geniti prope æquales fiunt, hinc circa adminiſtrationem familiæ oriuntur querelæ, hinc accretio & augmentatio corporum iuuenilium tollitur (multum enim proficit ætas congrua ad producẽda corpora tẽperata) hinc fœminis crebrius quam maribus procreatis, ſpes belli & ſuperandi hoſtis penitus deletur, hinc abortus, hinc mutilati, hinc monſtra, hinc alia ſexcenta mala eueniunt. Atque huc refertur quod Trœzenijs olim (cum multæ mulieres apud eos partubus interirent) oraculo reſponſum fuit, Dei nempe iram in Trœzenios ante non poſſe placari, quam fructus ſerius Deus ipſe perciperet: quod oraculum de immaturis nuptijs & nimis feſtinata filiorum procreatione magi expoſuerunt, legeque hinc

facta (qua adolescentes à connubijs pellebantur) tabes seu cõtagio penitus euanuit. Humana testimonia infinita sunt, Ægyptiorũ qui non ante triginta; Lacedæmoniorum, qui non ante triginta quinque; Romanorum qui non ante triginta septem suos adolescentes ducere permiserunt. Aristoteles ætatem in fœminis habilem, vicesimo secundo; in maribus tricesimo septimo anno definit. Cæterum pace illius dicam quod sentio, nempe quantumuis eo seculo, in quo ipse vixerit, adolescentia firmior & diuturnior fuerit, nunc tamen in occasu mundi, cum omnia velocius consenescant, citius ducendum esse puto. Viris ergo circiter trigesimum, fœminis circiter vigesimum ętatis annum, matrimonium cõtrahere liberum licitumque esto: sic erit æqualitas quodammodo temporis, cum si attendas, fœmina citius per quoddam spatium à conceptione, quam vir à generatione cesset & deficiat. Huc addi potest, quod lex ista plurimum cõferat ad temperantiam & experientiam; ad temperantiam, quia adolescentiores vsu Veneris præmaturo fiunt libidinosi; ad experientiam, quia sedatis affectibus ratio magis & prudentia in hac ætate viget. Quinetiam si non ante hoc tempus animos ad nuptias homines appellunt, futurum est, vt ciues longe robustiores corpore & animo vegetiores nascantur.

Cęterum & hoc loco obiter sciendum, quasdã olim gentes more barbarico, ne multitudo ciuiũ in infinitum cresceret, membris orbatos eijcere abortionesq; crebriores facere cõsueuisse. Id vero

ab homine maxime alienum esse debet; neque id parentum generosiorũ affectio cõmittit, quippe quæ sæpissime in imperfectos ardentius transit. Abortũ vero facere, natura, ratio ac religio vetát, quippe quod vere est homicidium. Quid enim aliud est abortio, quam embryonis aut infantis in vtero matris truculenta occisio. Atq; ex iure mulier ea, quę visceribus suis vim intulerit, quo partũ abigat, morte punitur, l. si mulierem 8. ad l. Cornel. de sicar. & l. Cicero 39 de pœnis, quam quidẽ seueram pœnam lex nõ pręscripsisset, si ratio horrendũ hoc facinus esse non persuasisset. Est quoq; hoc scelus cõtra humanitatem, quia nihil est immanius, quam infanti naturæ castris obuallato vitam tollere. Si enim peccatum sit, virũ, qui potest obsistere, vi & armis inuadere; quanto atrocius flagitium est, innocentem in vtero matris adhuc palpitantem obtruncare. Sed eheu, qualia sunt tempora, in quibus viuimus! Quot virgines stupratæ, quot coniuges adulteræ, quot vbique meretriculæ mercedi expositæ sauinam & colocynthidem bibere didicerunt? Paucę admodum partem mandragorę cum Rachel, vt fiant fœcundiores, petunt, Genes. 30. Sed nimis profecto multæ pilulas fœtidas sumunt, vt grauidæ factæ abortionem faciant. Vbi vbi lex tua, Cæsar, cum vbique Ægisthus adulter, vbique Tarquinius Superbus, vbique iudices & sacerdotes luxuriosi viuant.

Concludam itaq; tandem cum Aristotele, cum ætas conciliandi nuptias & tempus operam dandi liberis definitum sit, æquum est atque omnino

necessarium, vt senio & morbis confecti à cōiunctione nuptiali desistant, vtque adulteri omnesq; qui Veneris insidijs student, pro sceleratis habeãtur. Verba Aristotelis hæc sunt: De concubitu, inquit, viri cum alia fœmina, aut fœminæ cum alio viro, esto absolute turpe & flagitiosum, alium aut aliam vlla ratione vlloque pacto tangere videri, cùm & est & appellatur coniux. Hæc cum doceat Philosophus, non credo ipsum Phrynen meretricem vnquam iniuste tetigisse, eamque suem in vlnis & amplexibus secum volutasse.

Capvt V.

De coloniis Romanorum.

Magnam imperio suo accessionem coloniarum beneficio Romani adiunxerunt; neq; id sine grauissima causa. Vt enim plantæ natiuæ alio translatæ felicius & crescunt & fructificant: vt etiam apes mitifice augentur aluearijs suis exemtæ: vbi alias, si durarent, fame aut lue pereundum esset: sic plurimos in patria perseuerantes, omnisque auxilij spe destitutos paupertas aliæq; miseriæ oppressos euerterent, ab œconomia adeoq; liberorum educatione auocarent: qui coloniarum more translati, sede prædijsque donati, hisq; omnibus sedulam operam nauantes, sese à paupertate atque rerum inopia facile vindicant. Sic Alba ciuitas circiter triginta colonias hinc inde deduxit: quas postea Latinas colonias vocarunt. Romani colonias suas, quas deduxerunt, grauissimis bellis feliciter adhibuerunt.

Hæc

Hæc & similia exempla Portugalenses & Castellani secuti quammultas colonias deduxerunt, illi in Madera Capouerde, Brasilia & India: hi in insulis noui orbis, in Hispania, Peru & denique in insulis Philippinis. Vtrisq; tamen colonias deducere plus bellorum causa propositum fuit, quā vere Romanos imitari. Parum enim patriæ prosunt coloniæ, in regiones longe dissitas deductæ, vbi siquando illis opus sit, suppetias ferre nō possunt. Hac de causa Romani nullas colonias extra Italiam intra sexcentos annos habuerunt: Sequēti vero tempore duas miserunt; vnam in Africam, quæ Carthaginensis; alteram in Galliam, quæ Narbonensis dicebantur: quæ tamen propius abesse videbantur, quod ad mare, cui dominabātur Romani, Carthago & Narbona sitæ fuerunt.

Romani itaq; victis populis & agri parte mulctatis colonias egētium ac tenuium ciuium mittere consueuerunt, & eam agri partem illis assignare. Atq; sic plebs tenuiorū, quæ vrbem onerabat, exhauriebatur; stirpes ciuium propagabantur; veteranis agri assignabātur. Iam vero materia seditionum ex vrbe sublata, coloniarum translatione etiam victi populi, Romanorum legibus, moribus, imperijs assuescere: deinde connubijs ac propinquitatibus cōtractis cum Romanis sensim coalescere necesse habebant; aut si res nouas molirentur, aderat colonia Romana velut specula quædam, quæ hostes præoccupare ac præpedire, aut Romanos exercitus arcessere solebat. Secus vero factitant Portugalenses & Hispani, quippe qui victis vrbibus perpetua præsidia imponūt,

ſicque non feces, ſed lumina Reipubl. eosque qui magno Reip. vſui eſſe poſſent, per colonias exonerant; adeoque non corruptum, putridum, redundantemque ſanguinem, ſed optimam partem ſanguinis puriſſimi, quaſi è viſceribus effundunt. Tantum autem abeſt, vt victi vincentiũ imperijs aſſueſcere cõdiſcant, vt non prius à nouandis rebus cõquieſcant, quã aut præſidia interemerint, aut arces ceperint, aut finitimos principes ac populos ad bellũ accerſierint; nulla quippe vis diuturna eſſe poteſt, & peſſimus diuturnitatis cuſtos eſt metus. Procliue quidem admodũ illis fuiſſet, non ſolum de Hiſpanis, ſed etiam alijs, in quos dominatum habebant, deducere colonias; exemplo Romanorum, qui præter Romanas, etiam Latinas colonias in ea loca, vbi minus ſuberat periculi, deducebant.

CAPVT VI.

Legitimæ rationes, aliorum ditiones & imperia acquirendi, & qualiter Romani ſe in hoc negotio geſſerint?

NON minor eſt virtus, id quod vulgo decantatur, quam quærere, parta tueri. Quo in genere magna ſemper Romanorum emicuit induſtria. Cum vero prolixum nimis foret, ſigillatim id percenſere, ideo breuiter tantum percurram.

Mirum autem in modum imperij ſui fines externa opera extenderunt. Primo, quod hoſtes jam deuictos, puta Albanos, Sabinos, aliosque populos in fidem ſuam receperunt. Deinde quod euer-

euersarum vrbium incolas Romam se recipere, ibique habitare adegerunt. Præterea ius ciuitatis dederunt plurimis: priuatim viribus fortibus & virtute præditis: publice vero etiam integris ciuitatibus. Ius ciuitatis à Seruio Tullio vt & à Sempronio Graccho sclauis & seruis manumissis datum est. Plurimum autem suam potentiam stabiliuerunt multas nationes & reges sibi adiungendo, quosdam, vt Latinos, sub titulo societatis, quosdam, vt regem Ægypti, Asianos, Massilienses aliosq; amicitiæ prætextu. Atque hæc nomina populus Romanus tantum ijs vrbibus & principibus benemeritis tribuebant: eos enim demum amicos aut socios appellabant.

Non raro etiam vrbes, regiones, ditionesq; in deditionem acceperunt. Sic Campani cum à Samnitibus bello infestarētur, Romanorū clientelæ se subdiderūt. Simili exēplo Messinēses à Gerone & Carthaginē lib. bello impetiti. Hac opera Turca non mediocriter suū imperiū adauxit. Cum.n. sub fide sua ac tutela Chiurlanos, Præcopitas Tartaros, nonnunq̄ etiā Georgianos habeat, sæpenumero illorū opera cū suis coniuncta res maximas gessit. Eodē strategemate vsus est Mahometes, cū Cōstantinopoli capta imperiū Grecorū euersum, adeoque propter irruptiones hostiles interfectis aut captiuis abductis incolis, nō solū Cōstantinopolis, sed tota illa regio fere desolata esset. Vt itaq. rursus ea frequentaretur, iussu Turcici Imp. lex promulgata est, qua vnicuique sua religio libera, modo quotannis certum tributum penderet, relinquebatur. Quia igitur haud pridem, regnante

Ema-

Emanuele, omnibus Iudæis & Mauris, in Lusitania, qui Christo nomina dare vellent, vt è regni finibus excederẽt, dies dictus fuerat, intra quem omnes, si non alio se contulissent, & post in illius regno fuissent inuenti libertatem amitterent, innumeraq; etiam multitudo ob id alias sedes quærere coacta fuisset; proinde, proposita hac à Turcarum Imperatore, immunitate, qua apud Christianos frui non poterant, sese eo caternatim cum suis familijs, & rebus, quas exportare poterant, contulere; & fama est, vt quidam scribunt, ad cẽtũm millia hominum vtriusque sexus ad Turcos diuersis temporibus migrasse. Memoriæ autem traditum est, Turcicum Imperatorem dicere solitum, se mirari Christianorum regum stoliditatem, quod tantam multitudinem, quam si non interficere voluissent, attamen mancipiorum loco ad vtilia & idonea seruitia præstanda retinere poterant, potius in propriam perniciem expellere, quam ad suum emolumentum retinere maluerint, iuxta præceptum Horatianum:

Vendere cum possis captiuum, occidere noli:
Seruiet vtiliter.

Iudæi enim illi primum ad Turcos attulerunt tum varia artificia, tum etiam perfectiorem vsum machinarum bellicarum, aliarumque rerum, quibus antea ista barbara gens destituta fuerat. Id q̃ magno Christianæ Reipub. incommodo accidit. Legibus alioquin prohibitum est, ne quid ad hostes deferatur, quod eorum vires augere, ipsosve ad bellum instruere queat, inter quas extat lex Honorij & Theodosij Imp. quæ vltima est in Codice

dice Iustiniani, sub titulo de pœnis, cuius sunt verba: His, qui conficiendi naues incognitam ante peritiam barbaris tradiderint, capitale suppliciũ proponi decernimus. Reliqua quoq; quæ ad barbaros exportari non debeant, comprehensa sunt sub peculiari titulo ibidem, qui duas leges Valentiniani & Gratiani Impp. & Martiani Imp. continet, vbi pœna capitis & confiscatio bonorum cõtra inobedientes statuitur. Qua de causa etiam in l. 4. C. de commerc. & mercat. interdicuntur cõmercia cum Persis, ne alieni regni scrutentur arcana. Extat præterea bulla pontificis Romani, in qua excommunicantur ij, qui ad hostes Christiani nominis res prohibitas deferunt, hisce verbis: Excommunicamus & anathematizamus omnes illos, qui equos, arma, ferrũ, ligamina & alia prohibita deferunt Saracenis, Turcis & alijs Christiani nominis inimicis, quibus Christianos impugnant. Veruntamen dum ita violenter extruduntur, atque ita alieno se submittere coguntur imperio, mirum non est, si quævis arcana, quo gratiam noui principis aucupentur, pandant.

Hæc ars alienarum nempe vrbium ac imperiorum defensionem suscipiendi principibus nostri seculi nõ est incognita; notissima certe fuit Henrico II. regi Galliæ, quippe qui sub prætextu defensionis imperij ciuitatum aduersus Carolum V. Imp. miro astu tres vrbes munitissimas Diuodurum, Mediomatricum metropolin, Tullum & Verdunum sibi adiunxit, id quod etiam Argentorati, sed frustraneo atq; irrritu conatu attentauit. Hac etiam arte Liuonia regibus Poloniæ obtigit.

Ma-

Magnam etiam accessionem potentiæ suæ adiecerunt Romani, beneficijs in reges & principes amice collatis. Titus Quintus Flaminius repulso ad Hapsum fluuiũ Macedoniæ rege Philippo, cũ videret illum in Thessaliam properare, atq; incẽsis regionis oppidis, quæ infirmiora videbantur, eius iussu incolas intra montiũ aspera se conferre, quæq; secum parum asportare possent, ea Macedonibus à militib. diripi, iussit militem Romanũ, perinde ac per pacata loca iter facere, ac tãquam Romanæ ea ditioni à Philippo permissa essent, ab omni prorsus direptione violẽtiaq; abstinere, nihilq; hostilem in modum agi, quin amice perhumaniterque administrari ab suis omnia. Qua è re humanitas cum perspecta esset Quinti, animusq; longe ab superbia auaritiaq; alienus, id effectum est, vt cum primũ in Thessaliã cum exercitu peruenisset, certatim vrbes ad sese dedendas sponte oratores mitterẽt, breuiq; Græci vt ipsi palam dicerent, Romanos non aduersum Græcos, sed pro Græciæ libertate, aduersus superbum Macedonũ dominatũ bellum gerere. Quod reipsa paulo post experti sunt cum Isthmicis in spectaculis, quibus celebrandis omnis ferme Græcia conuenerat, pace parta superatoq; publicę libertatis hoste, Titus ipse Quintius publico edicto per præconem declarauit, Gręciæ populos, senatu populoq; Romano, seq; ipso consule id statuente, liberos immunesq; de cætero fore, eosq; sui iuris esse. Sic Attalus, Asiæ; sic Nicomedes Bithyniæ, reges, amore; quem erga Romanos ex illorum beneficentia atque officijs conceperant, inflammati adeo fuerunt,

runt, vt morituri regni sui hæredes Romanos cõstituerent. Idem quoque alij reges factitarunt. Sic Geneuates ab Imperatore Michaele Palæologo, Pera: Franciscus Catacusinus Mittellinc: Veneti à Ioanne Bano, Vegia: Franciscus Sforza à Ludouico vndecimo rege, Sauona, quod consilio & auxilio ipsi sæpius adfuisset; donati fuerunt. Sic Fridericus secundus, Modonam & Regium donauit Estensi, ob beneficia Ferrariæ sibi ab ipso præstita. Sic Alexander Farnesius, dux Parmensis, præualidam illam Citadellam Placentiæ à rege Hispaniæ, propter strenuam ab ipso in bellis Belgicis nauatam operam, adeptus est.

Cæterum vnicam hic adiungam quæstiunculam, quam breuibus decidam: An videlicet legitimum ac iustum sit, bellum inferre finitimis, quo augeatur imperium? Lacedæmonij sane, Cretenses, Scythæ, Persæ, Thraces, aliæque nationes ad bellum suos ciues ideo instruxerunt atque composuerunt, vt finitimos inuaderent, suaque confinia aliarum gentium damnis spolijsque augerent & onerarent. Hinc apud quasdam nationes leges quædam institutæ fuerunt, quæ ad hanc bellicam virtutem populum incitarent, quemadmodum ferunt Carthagine anulorum ornatum ita quemque capere, vt plurimas militias tolerarit. Lex etiam erat apud Macedones, vt qui nullum hostẽ occidisset, in foro ignominiose cingeretur capistro. Apud Scythas autem ei, qui hostium neminem interfecisset, ex aureo scypho, qui circumferebatur in solemnibus illo-

illorum festis, bibere non licebat. Apud Hispanos olim mos erat, tot numero verucula seu hastas figere circa sepulcrum, quot quisque hostes interemerit. Similima his plurima olim Britanni (populus, teste Cæsare, ad Martem natus) fecisse dicuntur, vt Alexandri multi Achillis clypeo, hasta, sepulcro conspectis fierent; est enim in mortuorum sepulcris ac imaginibus, quædam (vt ita loquar) vitæ historia. His quantumuis positis ad superiorem quæstionem respondeo, inferre bellū finitimis, vt imperio & dominatus dilatentur, nō esse iustum aut legitimum, quippe in amplificandis imperijs & mactandis finitimis non lucet beatitudo ciuitatis. In illos ergo impetum facere, ab illis imperium & dominatum rapere, non solum iniustum sed etiam ignominiosum haberi debet, nisi quidem sint illi barbari & serui à natura, quibus vtile & iniustum est alieno imperio subesse ac inseruire. Licet enim homines ad iustitiam cogere; at liberos volentes iuxta ac inuitos, armis cogere, illorum ciuitates deuastare, depopulari agros, omnia denique eo solum animo inuadere, vt longe lateque dominemur, iniquum est & ab intentione naturæ, iustitiæ, rationis ac legis penitus alienum. Hoc tamen semper excipio, nisi sint serui à natura, aut immaniter barbari, & insidiosi, machinantes semper malum, & perturbantes quietum & tranquillum statum ciuitatis; tales vero si sint, conandū quidem est vt ars arte deludatur, & clauus clauum pellat. stultum enim est ab armis abstinere, cum hostis in tergo hæreat: sin minus, hoc est, si non sint hostes, sed in suis ipsorū sedi-

ſedibus quieti, ciues illos ſpoliare eſt ius naturæ violare, illorum fortunas imminuere eſt latrocinari, illos occidere eſt innocentium ſanguinem effundere, nec non atrox homicidiũ perpetrare. Sic ergo principes in imperando facient, quod venatores in venando, venamur enim non omnẽ feram, ſed quæ eſt apta eſui: ita illos finitimos ſolum inuadere debemus, qui ſunt à natura ſerui. Legumlatores ergo non debent ad bellandum legibus prouocare ciues, vt alijs dominentur, ſed in hoc potius eorum officium ſitum eſt, ſcilicet, mores hominum locorumque conditiones conſiderare, vt ſtudioſi pacis & virtutis ſolum in ciuitate viuant. Quibus etiam hoc addo, quod periculoſum eſt magnam multitudinem ad furorem & inuidiam irritare; quod ſane faciunt illi, qui haſtis & flammis vicinas ciuitates vaſtant: nam etſi homines forſan ſubactos ſuo iure teneãt, angues tamen dentatos in ſinu ſe tenere putent: verum ſi non vincant, ſed ſuperati ſint, quod fieri quidem poteſt (quis enim exitum bellorum nouit?) actum eſt de ijs illico, & ſuis ipſorum gladijs transfoſſi & iugulati pereunt. Miſerandum eſt exemplum Turcici imperij, quod hoc modo ortum, in immenſum permiſſione diuina creuit. Teneant ergo ſua omnes, nam iuſtum non eſt, nec ergo tutum aliena poſſidere; ad tempus fortaſſe inſidioſa aut violenta valere poſſunt inuenta hominum, ſed abſque iuſtitia & æquitate præualere non poſſunt diu; quippe vana & infirma ſunt ſtrategemata ciuitatis, quæ columna virtutis non fulciuntur.

CAPVT VII.

Quomodo aliorum ditiones emtione acquirantur.

ALIORVM ditionibus suum imperium amplificandi optima ratio enitet in legitima emtione: sic enim emitur, quod alias exolui nequiret: nec vllũ est principe dignius cõmercium. Papa Clemens VI. à Ioanna huius nominis prima, regina Neapolitana emebat Auinionem reditibus, quos illa ecclesia debebat. Sforza Attendolus Cotignolam à papa Ioanne XXIII. quatuordecim millibus ducatorũ emebat. Delphiniũ ditionem amplissimã à principe Vmberto quadraginta millib. aureorũ emit Philippus Valesius: & Ducatum Berry sexaginta millibus. Carolus V. Comitatum Auxerre Francicis triginta & vno millibus in auro emebat.

Emtionibus vero omnium locupletissimi euaserunt Florentini: & nullum imperium fuit à numerata pecunia instructius. A Signoir di Cosse quadraginta mille aureis vrbem Arezzo emerũt: Liuorniam vero à Thoma Fregeso centum & viginti millibus Ducatorum. Præterea emtionis titulo Cortonam à Ladislao rege Neapolitano: & Pisam à Gabriele Maria Vicecomite, sibi comparantur.

CAPVT IIX.

Nonnullis stipendia dentur.

FREQVENTER in ore habebat Ioannes Galeatius Vicecomes, non esse sub sole nobilius commercium, quã si viros omni-

omnium rerum peritia eximios apud se habeat, negotijsque suis rite adhibeat. Hinc ne maximo quidem sumtu absterreri se passus est, quin ex diuersis nationibus viros industrios & celebres stipendijs suis aleret.

Multis vero modis hoc princeps conficere potest. Visitatissimus est, exteris accersitis militare stipendiũ dinumerare. Sunt vero & alia insuper, quorum causa stipendia persoluuntur. Aut enim exteri accersuntur ad inhabitandum vrbes. Sic Leo papa cum Corsicis contraxit, vt sedes in vrbem Burgo transferrent. Aut ad colendã terram, id quod Ioannem II. regem Portugaliæ factitasse constat, qui agricolas è Germania conduxit. Aut ad faciendum quæstum ex ipsorum artibus & negotiationibus; id quod Cosmus & Franciscus archiduces Tuscaniæ sedulo procurarunt. Aut ad conficiendam pecuniam ex bonis & mercibus quibus abundamus.

Cum vero & rudis materiæ & elaboratæ copia est, cauebit princeps sedulo ne rudis materia sua ditione exportetur. Materiam enim alio deuectam è vestigio artifices, qui illam tractant, sequuntur. At quid tum? Multis millibus tua ditio eorum, quos dixi artificum, exuitur. Principis itaq; munus est curare, quo materia in sua ditione enata diligenter elaboretur & perpoliatur, polita vendatur. Sic enim numerus eorum, qui inde poterunt victitare, maior, maius adferet emolumentum tam publice quam priuatim, vt suo loco prolixius ostendi.

CAPVT IX.

De pecunia ad vrbes & ditiones credenda.

PLVRES restant ditionum acquirendarum modi: creditio nimirum pecuniæ, hypothecata illa ditione, in quam credidisti. Rarentissime enim hypotheca illa repigneratur: hypothecata itaq; bona pro proprijs haberi solent.

Electores imperij imperatori Carolo IV. sua vota, cum Wenceslaũ filiũ suũ Romanum regem designare vellet, vendiderant, suum quisq; centũ millibus aureorum, quod vero tanta pecuniæ vis in promtu nõ esset, sedecim vrbes imperiales oppignorauit, quas & ipsi & posteri deinceps tenuerunt. Ludouicus X. rex Galliæ ducatum Ronciglion à Ioanne rege Arragoniæ quatuor auri tõnis recuperauit: quem postea Carolus IIX. gratis regi Hispaniarum restituit. Sic Florentini ab Eugenio IV. vrbem Burgo à Santo sepolchro viginti quinq; millibus coronatorũ ad se transtulerunt. Ioannes III. rex Portugaliæ hac ratione insulas Moluccas à Carolo V. imperatore trecentis quinquaginta millibus coronatorum suas fecit.

CAPVT X.

De amicitiis, quæ ex nuptiis contrahuntur.

AD hæc multum conferunt amicitiæ per nuptias conflatæ. Hac enim occasione multi principatum cum maxima potentia coniunctum sunt assecuti.

Tarquinio Superbo plurimum profuit, quod

vnam ex filiabus suis Octauio Mamilio, qui apud Latinos maxima auctoritate valebat, in matrimonium elocarat. Carthaginenses Siphacem, regem potentissimum à Romanorumq́; societate auerterunt, quod Sophonisbam, Asdrubalis conciuis sui filiam ipsi dederant vxorem. Hac ratione Veneti sibi aditum ad insulas Cypri pararunt. Philippus Maria Vicecomes, imperiũ, quod parentis ipsius Capitanei inter se diuiserant, quatuor tonnis auri, quas Beatrix à Tenda pro dote adferebat, recuperauit. Sic Aquitania Angli, & Britannia Galli ijsdem medijs sunt potiti.

Nullum autem imperiũ ad altiorem dignitatẽ per mutua connubia ascendit quam domus Austriaca, q̃ cũ fortuna lætissime hactenus effloruit. Sortitus.n.est Maximilianus Belgium per Mariam Caroli vltimi ducis Burgundiæ filiã. Philippus ei9 filius vniuersam Hispaniam per Iohannam regis Ferdinandi & Isabellæ filiã accepit. His omnibus Carolus eius filius successit. Hoc tẽpore Philippus Caroli filius, post obitum matris Isabellæ vniuersam Portugaliã cum omnibus pertinentijs, regnis ac cæteris eius prouincijs amplissimis sane hæreditario iure accepit. Cumq; hic modus ditescendi, iustitiæ consentaneus & minore cum periculo coniunctus sit: plane statuendum est, eum esse optimum ac tutissimum.

CAPVT XI.

De adoptione.

MVLTVM valet ad potentiæ & auctoritatis conciliationem adoptio: hac enim Ioanna II. Regina Neapolitana contra

hostiũ impetus se obfirmauit. Et adoptionis beneficio Angiouani & Aragonenses aditum sibi ad florentissimum nostrum regem fecerunt. Apud solos Gallos hæc amplificandi regni per connubia ratio locum non inuenit. Habent enim illi hac de re peculiarẽ constitutionem, quæ lex Salica ab ipsis dicitur, quam etiam Baldus ius gẽtium Gallorum appellat, qua cautũ est, nullas omnino fœminas ad regni feudorumve successiones esse admittendas; quæ quidem lex non recens est ac noua, sed antiquissimis Saliorum tabulis conscripta & consignata. Verba legis sunt; *De terra vero Salica nulla portio hæreditatis mulieri veniat; sed ad virilem sexum tota terræ hæreditas perueniat.* Atque hoc Salicæ legis beneficio Galli se hactenus à Gynæcocratia vindicarunt; quamobrem etiam Baldus in l. centum, C. vnde legiti: Burboniæ gentis masculos etiam millesimo gradu à stirpe remotos prius sceptra Francorum adepturos scribit, quam fœminis locus vllus relinquatur. Et certe principes Allobrogũ Salicæ legis auctoritate fœminas ab imperio semper depulerunt. Etenim Constantiam Ducis Allobrogum filiam à patruo de imperij iure certantem iudicum suffragijs summotam fuisse legimus.

CAPVT XII.

De consuetudine amplificandi regni Polonis vsitata.

POLONORVM regnum longe lateq; extẽsum est, dum exteros, quorum ditiones postea Poloniæ adiectæ sunt, reges crearunt, Sic Ducatum Lithuaniæ, ma-

magno Lithuaniæ Duce è Iagellonē familia oriũdo, ad regni Polonici regimen aſcito, regno Polonico adiecerunt. Eſt autem Lithuania, iam regni Polonici pars non minima, regio admodum paluſtris, plurimumque nemoroſa, eaq; difficilis aditu, ac quodamodo inacceſſa, aquis omnia obtinentibus: hyeme cõmercia cum Lithuanis habiliora: paludibus & ſtagnis alta glacie concretis, niueque ſuperinfuſa, fiunt omnia mercatoribus peruia. Ab oriente Boriſthenis fluuij curſu continuo clauditur. Ruſſiam & Moldauiam ad meridiem reſpicit. Poloniam vtramque & Maſouiam verſus occaſum, Liuoniam & Samogitiam ad Septentrionem conterminas habet. Rara huius regionis oppida: villarum incolatus parum frequẽs: accolarum diuitiæ pecora pellesq; pretioſæ multigenum ferarũ, quibus regio inſigniter abundat. ceræ ac mellis ibi copia: vſus pecuniæ genti nullus: ſermo, vt Polonis, Sclauonicus: caput regionis Vilna eſt, Epiſcopalis ciuitas.

Cæterum habent & alias rationes Poloni, quominus è ſuorũ numero aliquem in regem eligant. Quod ſi enim regni Polonici ciuibus ad regnum pateat aditus, impudentiſſimus ac ferociſſimus quisq; per fas & nefas dominatum ambiet: ſi vero plures ęqua poteſtate & gratia valeant, populũ in factiones diſtracturi ſunt, id quod nõ ita pridem Sigiſmundo Auguſto Poloniæ rege mortuo contigit, ob quã cauſam, cum ſcilicet cõtrouerſia inter optimates, qui regni ſpem ad ſe quisq; trahebant, coorta eſſet, ſenatusconſultum factum eſt, quo omnib. ciuibus ad regnũ via præcluderetur.

CAPVT XIII.

De fœderibus.

BONAM partem prolatandæ ditionis fœdera ſibi vendicant: non enim tam potentiam augent, quam in ſpem animo iniecto erigunt. Multa quidem princeps niſi in fœdera veniſſet, tentare non auderet: quæ ſocijs armis alacriter & aggreditur & finit. Societatis enim vis eſt in rebus ſecundis animum addere: afflictas vero & duras ſubleuare.

Varia autem ſunt fœdera; quædam perpetua; quædam ad certum tempus conditionaliter icta: quædam adoriri hoſtem iubent: quædam iniuriam & vim illatam propulſant: quædam vtrumq; præſtant: in quibusdam confœderati conditione pares ſunt, in quibusdam non item.

Sic Romani in fœderibus, quæ cum Latinis pangebant, erant ſuperiores. Ii enim de bellicis negotijs ſoli deliberabant, duces eligebant, omnesque dabant magiſtratus. Et breuiter vt dicam, vt ſoli bellis præerant, ſic etiam vti victores omnia ad ſeſe transferebant, adeo vt Latinos ſeruis haud abſimiles fuiſſe liquido appareat: nomine quidem ſocios, at non re, niſi in laboribus. Non enim ad honoris, lucri & imperij partem admittebantur; adeoque ſociale fœdus in patrocinium mutabant, ac tandem etiam dominatum arripiebant, atque ita ſub æqui fœderis ſpecie imperioſe ſibi parere compellebant. Vt non immerito Setinus, Latinorum imperator de Romanis queſtus fuerit: Sub vmbra fœderis æqui ſeruitutẽ

pati-

patimur. Siquidem ex Latinorũ pecunijs, arma, classes atque exercitus, Romani comparabant, ipsorumq; auxilio totius fere orbis terrarum dominium adepti sunt: Latinos vero suum ipsorum imperium denuo restaurare nunquam passi sunt, sed vel ipsi vel alij ipsorũ nomine conatus eorum represserunt. Quam ob causam etiã, vt inquit Liuius, concilia populorum Latinorum habita, responsumq; nõ ambiguum imperantib. Romanis datum, absisterent imperare ijs, quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potius quã pro alieno imperio arma laturos. Iisdem prope querelis aduersus Romanos, Lycortas Achæorũ imperator vsus est, cum diceret, fœdus Romanorum cum Achæis specie quidem æquum esse; re precariam libertatem, apud Romanos etiam imperiũ esse. Nec aliam ob causam Samnites aduersus Romanos tam diuturnum bellum gesserunt, quam quod societatis specie Romani imperare Samnitibus vellent. Ac sane quam imperiose se Romani gesserint aduersus socios, patet ex sociali fœdere, ꝙ cum Ætolis percusserunt, verba fœderis sic habent: Imperium maiestatemq; populi Rom. gens Ætolorũ conseruato sine dolo malo; hostes eosdem habeto quos populus Rom. armaque in eos ferto; & bellũ pariter gerito; obsides arbitrio consulis XL. & talenta quingenta dato. Liberũ quidem Ætolis imperium reliquerunt, sed ijs conditionibus, vt paulo minus quam Romano imperio subditi viderentur. Hæc autẽ verba fœderis: Maiestatem Romanorũ conseruato; iniquum fœdus esse, nec legibus æquis cõtractum satis declarant.

Cæterum cum, vt superius diximus, duo fœderatorum sint genera: alterum eorum, qui auxilia mutua paciscũtur, si ab hostibus lacessiti fuerint; alterum eorum, qui etiam mutuas opes & copias ad sociorum hostes inuadendos promittunt, idque vel exceptis quibusdam, vel sine vllius exceptione: omnium arctissima societas est, cum eosdem cum socijs amicos habemus. In quo genere societatis & amicitiæ principes honorarium quoddam gentis insigne, puta militare cingulum torquemve mutuo dare & accipere consueuerunt. Interdum etiam connubijs societates ac fœdera sanciuntur.

Porro & hoc attendendum est, societates tametsi æquissimis coierint legibus, æquum tamen atque adeo necesse esse, aliquo temporis interuallo definiri aut certe sæpius reuocari, ne temporis diuturnitate ac reticentia amicitiæ refrigescant, aut paulatim intermoriantur, aut plane etiam labascant ac conuellantur; quod cum fit; insigne confœderati cæteri exinde capiunt detrimentum. Vt enim horologium vel vnica rotula desiderata non mouetur: sic confœderatorum vires, vel vno tantum membro laborante, discussæ, non secus ac membra sparsim à corpore diuulsa pessum eunt. Luculenter hoc probant fœdera sub Paulo tertio & Pio quinto papa, inter Hispanos & Venetos contra Turcam icta. Ac sane infestissimis quidem armis coniunctim Turcam aggressi, aliquot victorijs potiti, minus tamen feliciter, ac prout decebat, vsi sunt, propterea quod periculum non omnes ex æquo at-

tin-

tingere visum est. Etsi enim Veneti bella in oriente maxime reformidant, hostemque ijs regionibus auertere strenuissime laborant; Hispanis tamen eo locorum non admodum sunt curæ, proinde in abigendo hoste non tantopere desudant. Vice versa, è bellis quæ in Africa geruntur, nihil emolumenti in Venetorum Rempublicam redundat; at Hispanos, vt inibi bello hostem aggrediantur, summa cogit necessitas. Quo fit vt cum Veneti Turcica arma versus orientem, Hispani vero potentiam ac irruptiones amplissimæ atque populosissimæ ciuitatis Alcairi metuant, non pari feruore atque promtitudine auxilia sibi mutua cõmunicent. Papa in medio interiacens multa damna & clades sine vllo emolumento accepit. Hinc plane mecum habeo constitutum, duabus rationibus fœdera cõtra Turcã, si quid præclare gerere principes Christianorum velint, pangi posse. Prima, si omnes principes, qui ditiones cum Turca habent continentes, vno eodemque tempore simul arma contra eum moueant, idque acerrime, atque sic iacturæ cum lucro aliqua fieret recompensatio. Altera est præstantior, vbi plures principes coniunctim in laudẽ nominis diuini propagationemq; ecclesiæ pluribus locis Turcam vrgerent. Factitatum hoc vidimus olim vbi principes aliquot Germaniæ, Flandriæ, Galliæ, Italiæ partim ditionib. suis venditis partim hypothecatis exercitũ ad 400000. viros coegerunt, Turcisque Niceæ, Persis Antiochiæ, Saracenis Hierosolymis fusis, orientique magno incusso terrore, Palæstinam recuperarunt,

Præ cæteris autem hoc notatu dignum: quod ad tantam expeditionem neque reges neque imperatores auxilia contulerunt. Etsi enim rex Galliæ, rex Angliæ, Conradus & Fridericus Impp. post eos secuti sunt, nō quidem aliquid de integro occupatum, sed occupata defensum & cōseruatum, nihil tamen posteritate dignum effecerunt.

Sed vt ad finem perducamur, plane statuo fœdera iungenda, quoties periculum aliquod imminens vtrosq; ex æquo concernit. Si vero inæqualis cōditio concurrat, statuendum, etiam auxiliū, quod ex confœderatione sperandum fuerat, fore nullum. Et generatim vt dicam, hoc fœdera sunt firmiora, quo firmius est eorum fundamentum. Perpetua itaque præualent ijs, quæ certo tempori conditionaliter sunt adstricta; vt & ea, quibus mutuum auxilium aut ad debellandum aut ad hostium vim propulsandum compromittitur, validiora sunt iis, quæ particularia quædam in se cōtinent. Adde etiam, quod paritas magis quam imparitas conditionum, quæ vtrinq; concurrunt in fœderibus, certius promittit diuturnitatis ac perseuerantiæ vinculum.

Cæterum quod ad fœdera in quibus pares vtrinque sunt conditiones, attinet; sunt ea sane cōmoda & vtilia in mutuis defensionibus; at in inferendo bellum alijs non item: id quod fœdera Heluetiorum abunde testantur. Cum enim reprimendus est hostis, tunc vbi vni periculum incumbit, id omnibus imminere videtur, atque ita ad mutuum auxilium socios rapit. Magis siquidē animos hominum metus malorum, quam boni

spes

ſpes afficit: cum vero bellum alijs eſt inferendum, emolumentum quod inde ſequitur, tametſi in omnes ex æquo redundat; non tamen hunc iuxta atque illum mouet. Itaque tametſi Heluetijs ſæpiſſime anſa ampliſſima maximas ditiones acquirendi obtigerit, nihil tamen quoad præſens attẽtarunt: contenti quod extra ſuam ditionem nunc huic, nunc illi ſtipendia meruerint.

Hinc multi quidem ex eorum ſtipendiis militaribus, multi ex penſionibus, pacis tempore diteſcunt. Plures tamen conſilio quidem diuites, euentu autem inopes fiunt, aut omnino peſſum eunt, adeoque bona publica indies labefactantur, non eo tantum, quod varij Martis caſus quã plurimos perimunt, ſed etiam propter æs alienũ & debita, quibus bellorum duces exteriq; principes ipſis multis modis obſtricti manent.

CAPVT XIV.

De commerciis ſiue negotiationibus: & vtrum principem ijs incumbere conueniat.

VSITATISSIMVS modus ex alieno ſua bona augendi in negotiationibus cernitur. Quando vero eiuſmodi negotia priuatis potius quam principibus conuenire videntur: operæ pretium me facturum duxi pauciſſimis perſtringere, quibus caſibus ſine dignitatis imminutione princeps commercia tractare ac circa ea verſari queat.

Mea itaque ſententia tribusmodis ſine exiſtimatio-

mationis iactura quilibet princeps, qualiscunque ille sit, versari in commercijs tractandis potest. Primum, cum priuati in bonis tantum non habent, ideoque aut nimiæ impensæ, aut viæ hostibus infestæ, aliæve rationes à negotiationib. abstinere cogunt. Sic reges Portugalię commercia in Æthiopia & India classe instructissima armataq; manu negotiationes restauratas hactenus magna sui laude & existimatione hucusque cōtinuarunt. Iam vero in confesso est, quæcūq; regis virtutem ac potentiam requirunt, siue ad bella siue ad alia quæuis, famæ principis non obstare.

Secundo, si nimis lucrosa essent commercia, & quibus subditi nimium ditarentur. Sic triremes publicas Veneti amandant allatum aromata: quæ Alexandriæ primum coemta, deinceps vero in Anglia, Flandria atque alibi magno Reipublicæ bono venduntur. Ecquis vero regi minus decorū diuitijs, quæ regi conueniunt, legitimis mediis inhiare, ausit asseuerare?

Tertio, cum commercia illa publicam salutem spectant: sic nonnunquam potentiores principes extrema annonæ difficultate pressis subditis aliunde frumenta coemi, deinceps vero subditis vēditum distribui curarunt, non sine maxima in vasallos beneficentia.

CAPVT XV.

Quomodo Sultani Ægyptij & Portugalenses hac in parte sese gesserint.

AD

AD imperij sui conseruationem Sultanis Ægyptijs pueros, qui ad armorum vsum habiles videbantur, vndecunque coemere vsitatum fuit: postea strenue exercitare in ijs, quæ armorum vsus equorumque gyratio requirit: eorumque opera, siquidem manumissi erant, in bellis vti. Hinc tantam potentiã, qua vltra trecentos annos incolumes steterunt Ægyptus, Syria, Arabia & Cyrenaica, conflarunt.

Idipsum quoque, nisi fallor, longe ante vsurpatum Parthis, ipsorum namque in exercitu (qui quinquaginta virorum millibus constabat) contra M. Antoniũ ducto plures quadringentis quinquaginta liberis Parthis non fuerunt numerati. Cleomenes rex Spartanorum destitutus milite, omnibus mancipijs detulit libertatem, hac tamẽ lege, vt singuli pro redemtione libertatis penderent quinquaginta coronatos; atque hoc modo non solum maximas copias, sed etiam prægrandem vim pecuniæ coegit. Homar, Mahometis successor, data Sclauis immunitate plurimos Sclauos sibi adiunxit.

Portugalensibus magna est ciuium solitudo: mittunt itaque quotannis in portus Guineos suas naues varijs mercibus onustas, quas multis millibus Sclauorum permutant. Deinde hos secum in insulas S. Thomæ, in Capo Verde, in Brasiliam, & alio, vt saccarũ cõficiant & rus colant, abducunt: aut vẽdunt eos Castilianis, qui in insula Spagniola & alibi eos certis adhibent laboribus. Eadem hæc hominum penuria in causa fuit, vt capitis damnati ad triremes in ergastula, in metalla &c. condemnarentur.

Sem-

Sempronius Gracchus nauaturus egregiam aduersus Hannonem ac Brutios & Lucanos operam, cum legiones magna ex parte Volonum haberet, qui alterum iam annum libertatem tacite meruerant (referam autem Liuij ipsius verba) pronunciat, tempus venisse libertatis, quam diu sperassent, pariundæ: postero se die collatis cum hoste signis dimicaturum, puro ac patẽti campo, vbi sine vllo metu insidiarũ vera virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberũ iussurum esse. Itaq; acri coorta pugna, quarta post horam renunciatur Gracco à tribunis militum, nullam rem aliam magis impedire, q̃ capita hostiũ pretia libertati facta. Nam vt quisq; hostem impigre occidisset primum, caput ægre inter turbam tumultumque abscindendo tereret tempus: deinde occupata dextra, tenendo caput, fortissimus quisq; pugnator esse desijsset, segnib. ac timidis tradita pugna esset. Quo cognito Sempronius, signũ dari propere iussit, proijcerẽt capita inuaderẽtq; hostem, nec dubiã libertatem futurã strenuis viris. Itaq; redintegrata acriter vtrinque pugna, ducibus hinc inde acerrime annitentibus: postremo pronunciat, esse nihil qui de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. Ea demum vox ita animos accẽdit renouato clamore, vt hostes haud dubie terga verterint. Cæsi igitur fugatique ac castris exuti sunt hostes ducis potissimũ prudentia, primo dum libertati pretiũ, qua nihil seruo optabilius, caput hostis allatum ꝓponit; dein cũ mutato è re consilio proijcienda edicit capita, neque dubiam libertatem futuram stre-

strenuis viris; demũ libertatis spem nullam prorsus futuram cum pronunciat, nisi eo die fusis ac fugatis hostibus. Ex quo sane innuitur, prudentis esse viri; pro re ac tempore mutare consilium ac rei gerendæ rationem.

CAPVT XVI.

Quæ Chinensium in hac parte consuetudo.

TAM Græci quam Romani hostes suos in bellis captos seruos fecerunt, & magno cum suo emolumento ruri colendo aliisque laboribus destinarunt: Chinensibus autem vsitatum est, non quidem hostes trucidare, neq; exactionibus grauare, non numellis includere, aut aliis difficilioribus rebus addicere: sed bellis, quæ in longissimè dissitis locis gerebantur, habitu Chinæo amictos, destinare. Quo vero facilius ab aliis dignoscantur, rubeos gestant pileolos, alioquin in China minus vsitatos, nisi infamibus, quibus eos gestare ignominiosum est & infame.

CAPVT XVII.

Quæ Turcarum consuetudo.

MAGNVS Turca multis rationibus populum siue potentiam suam augendi instructus, præ cæteris hanc sequentem magis frequentat. Omnes omnino homines recipit, vndecumque etiam confluant, quamcunq; amplectantur religionem. Sedes

vltro dat, ea tantum lege, vt, si opus sit, in bella adhibiti strenue pugnent. Ex hac confluentia, robusta illa & fortis equestris copia, quam vulgo vocitant Mutiferiaghos, prodit. Non paucos hic Christianos, quos aut malignans desperatio, aut concepta ira & indignatio, aut execranda superbia, aliæve causæ adegerunt, inuenire licet.

Cęterum omnium huiusmodi Christianorũ, si tamen Christiani dicendi sunt, peruersitas atque perfidia summopere execranda est. Etsi enim mitius quandoque agunt Turcæ cum Christianis illis, qui sponte ipsorum fidei se committunt; tamen quam fluxa eorum fides sit, exempla crudelitatis eorum multa extant, quæ id ostendant: cum præsertim ex legibus Mahometanis ipsis impune sit, datam fidem frangere, quando commodum vel emolumentum aliave occasio propagandi suam religionem & imperium appareat. Sibi ipsis igitur blandiantur quamdiu velint, illi, qui fidei Turcicæ fidunt, & seruitutem libertati præponunt. Saniores absque distinctione recte sentiunt, si Turcarum arma præualuerint, nobis nihil reliquum futurum: certe non pudor, non honestas, non dignitas, non libertas, non religio. Si enim crudelitatem & sæuitiam horrendam in suos tributarios & veteres amicos exercent, id quod calamitosissimum recens exemplum Chiensium satis luculenter ostendit. (Hæc enim insula diu pacem cum Turcis, soluto annuo tributo, metu, ne tam potens & vicinus hostis offenderetur, constan-

ſtanter coluit: verum cum ob fertilitatem inſulæ & pulcerrimas fœminas, ob quas ſemper ea celebris fuit, Turcis aliud placeret, non attentis pactis & fide data; alijs prætextis cauſis, eam ſubiugarunt, idque factum anno Domini 1565. quam Tragœdiam Leõclauius in Supplem. annal. Turc. diligenter enarrat,) quid ſtatuturi & facturi eſſent in eos, cum quibus continua fere bella geſſere, & quos diu hoſtes infeſtiſſimos habuere, atque voluntaria deditione ſub iugum redegere. Queruntur fœminæ Chienſes apud Iacobum Palæologũ, filios paruos raptos & ſeruitio regio addictos, per vim circumciſos & factos Turcos; & onus filiarũ nubilium, quod ſecum trahebant, & viduitatem, quæ ob mortem maritorum illis contigerat; Nos vero mitiora de ipſis nobis pollicebimur? Promittit quidem impius Turcorum tyrannus religionis libertatem ijs, qui iugo illius colla ſubdũt, ſed fidem ſeruat, dum ob rem. Nam qui ex Alcorano didicit, Chriſtianorum perſecutione Mahometicam paradiſum comparari poſſe & debere, nunquam Chriſtiano parſurus eſt, niſi quatenus ſimulata clementia reliquos ad ſuum imperium perferendum pellici poſſe confidit.

Nn 2 IOAN-

IOANNIS BOTERI DE ILLVSTRIVM STATV ET Politia

LIBER NONVS.

Capvt I.

Rationes populum & potentiam iamdudum collectam porro amplificandi.

Hactenvs allatæ rationes, quæ principem ad potentiam extensiue amplificandam manuducunt: Videamus porro quomodo eam ampliet intensiue. Plurimum huc conferunt rationes, quibus fortitudo crescit. Non enim sufficit, numeroso exercitu instructum esse: sed hoc demum, cum confidere eorum virtute & robore licet. Pauci animosi & imperterriti ingentibus cohortibus, timidis & meticulosis præstant. Planum hoc reddunt historiæ tam Græcorũ quam Latinorum, qui sæpissime parua manu ingentes hostium copias fuderunt: Multitudine itaque fortitudo semper superior.

Capvt II.

An principi tempore belli, subditorum aut exterorum opera uti conueniat.

Antequam vlterius progrediamur, operæpretium me facturum putaui, si quæstionem antehac à Gallis sæpissime agi-

agitatam enucleemus, Vtrum è re principis arma molientis sit, subditos, an vero exteros milites cõscribere?

Consueuere olim principes, non quemuis sine discrimine, sed solam nobilitatem susceptis bellis adhibere. Imitãtur id etiamnum maxima ex parte Poloni, Persæ & Galli. Cũ vero nobiles equestri maxime certamine gaudeãt, proindeq; equites in aciem descendant, fit vt pleræq; illæ nationes equitatu maxime præstent, peditatu nõ item.

Virtus, qua pleriq; nobilium excellunt, tyrannis fere semper fuit suspecta: ideo nobilitate non raro, ne tyrannidis neruos inciderent, sublata, ditione sua eiecta, bonis eorum plebis libidini ac furori prostitutis fauorem populare͂ sibi hoc modo conciliarunt. Bona pars roboris Turcici consistit in subditis nuper acquisitis, proprijs tamen factis. Ex pueris siquidem Turca eligere solet expeditissimos quosq; (Azamoglianos vocant) hos in infantia tanquam à sinu materno auulsos, in Turciam huc illos dispersos Mahometana religione imbui & informari curat. Amplexi itaque Turcicam doctrinam patrem, nisi solum magnũ Turcam, cuius stipendiis aluntur, ignorant: ignari alterius patriæ, quam quæ stipendia & victum suppeditat.

Rectius autem vt discutiatur quæstio proposita: inprimis notãdum est, maxime stabiliri regna ab independe͂tia, id est, vt ex se in se & per se subsistant. Est autem independentia duplex: *Prima* requirit, vt nulla sit superior iurisdictio. Principes independentes sunt papa, imperator, reges

Galliæ, Angliæ & Poloniæ: Altera, ne in defensionem aliunde auxilium accersatur. Hoc modo & respectu independentes illi habentur, qui hostem potentia & viribus aut superant, aut sane adæquant.

Harum autem posterior est præstantissima. Prima enim vi externa aliundeq; quasi ascita substat; posterior vero ex se intrinsecus. Illa plenam & summam iurisdictionem arguit; hæc satis potentem ac robore firmatum ad imperij defensionem, opereq; ac reipsa maximum principem esse ostendit.

Atque hac altera ratione non potest quis esse dominus independens, si nō ipse potentia & populo abundet. Socij enim aliunde assumtio, vt maxime tibi obligatos habeas, potius sua commoda spectant tuis posthabitis. Sæpe, cum illorum ope maxime indiges, reuocato pede te deserunt. Adde quod sæpius ab hoste corrupti à te auertantur: sic Celtiberi primo à Romanis corrupti fidem Carthaginensibus datam ruperunt, atque iterum à Carthaginensibus corrupti Romanos deseruerunt. Nonunquā mora detēti sero adueniunt: hoc aliquoties Gallia non sine maximo periculo sensit. Aliquando reuocantur, impendētibus patriæ periculis. Sic copiæ auxiliares, quæ Francisco regi militabant, tametsi illorum opera minime carere poterat, rebus ipsius grauiter afflictis, ipso tamen in illis angustijs relicto, in suam ipsorum patriam, quam Iohannes Iacobus Medices bello impetiuerat, rege nequicquā eos obsecrante, remearunt.

His

Hic tanquam in transcursu monendi sumus, eiusmodi socios, quandoquidem mercenariorum more stipendia merentur, similimos esse periuris propolis lenisq; fidei, qui officinas obsoletis & corruptis mercibus infarciunt; operamq; suam carius vendunt. Seditiones vbique spirare, nisi & mature numeretur stipendium: ac integras Respublicas in summa discrimina abducere, & confundere, parum illis est. Post primum bellum Punicum senserunt hoc Carthaginenses: sensit idipsum Dominus de Lutrecha Bicoccæ. Imo habes de quo tibi gratuleris, si non prodant, nec hosti in manus tradant: quod Ludouico Sfortiæ Nouaræ euenit. Procliue admodum etiam illis est, sicubi superiores viribus se deprehendant, molem belli in te conuertere. Angli à Britannis contra Scotos & Pittios in auxilium vocati, verso mucrone, vbi fugatus fususq; erat hostis, illos, quos adiutum venerant, hostiliter impetiuere.

Quid dicam de interitu & excidio imperij Romani? annon acceptum referendum militi barbaro aliunde adscito? Tam domesticis quam exteris bellis quasvis nationes addebant imperatores: Adrianus Alanos: Alexander Osroenos: Probus Basternas, Hispanos, & Gallos: Valerianus Gotthos: alij alios. Hi bellandi ritum Romanis vsitatum edocti, situque regionis cognito & explorato, imperatorum, imo ipsius imperij domini euaserunt, adeo vt præstantissimus quisque Romanorum dux à barbaris & exteris natus esset. Stilicon, Vldinus, Ruffinus, Castinus, Bonifacius,

Aetius, alijque plures, eandem quam imperatores potestatem apud Romanos vsurparunt: tandem ipsum imperium adorti pede in Italiam fixo Romam ceperunt, in regna cęteris prouincijs redactis. Sic Franci Galliam: Burgundi Sequanorũ regionem: Vandali Aquitaniam, Hispaniam & Africam: Sueui & Alani Bretagnios: Ostrogotthi Macedoniam & Thraciam: Sclaui Dalmatiam: Saraceni, Asiam, Africam & Hispaniam occuparunt. Rhadagassus, Alaricus, Attila, Gensericus, Biorgus, Theodoricus, omnes barbari, Italiam semel aggressi, successu temporis penitus euerterunt.

Ecquæ causa, dic amabo, imperium Orientale pessumdedit? Annon, quod imperator Carloiannes duodecim millia Turcarum contra hostes aluit? & ex his, cęteris dimissis, sex millia retinuit? Hi explorata regione eiusq; habitu, perspecta soli fertilitate, facilitateq; expugnandi ob infantiam principum, discordias procerum, & attenuatam potentiam, suasores Amurathi fuerunt, vt maximis copijs, sexaginta millibus bellicosorum angustum mare traijceret. Tum cœptæ à Turcis occupari vrbes tamdiu, donec Mahometes capta Constantinopoli vniuersum Orientis imperium euerteret.

Hoc malum ab externa manu militum profectum potissimum in causa fuit Carolo VII. regi Galliarum, vt regnum suum Anglorum è manibus excussum expeditius defensurus exercitum quinquaginta mille peditum conscriberet. At cũ proditiones machinari viderentur latrocinijsq; & expi-

& expilationibus molesti essent, à Ludouico XI. dimissi sunt substitutis Heluetijs. Postea Franciscus I. animaduertens magnitudinem periculi toti Galliæ imminentem ab extero auxilio: quod aut serius veniebat, aut eneruatum, planeque inutile redditum, aut hostium strategematis plane auersum minus proderat: nouum exercitũ quinquaginta millibus peditum constantem & in septem legiones distributum cõscripsit, anno 1534. His vero maxima ex parte fusis, Henricus rex noua accessione facta redintegrauit, minus tamen ob corruptiorem disciplinam, ipsorum opera feliciter vsus fuit.

At dicat aliquis, qui subditos armis addicit, & in ijs exercitat, nę ille sibiipsi malum struit, & subditi leuissime ostensi iugulum ipsius petent. In armis enim non timor sed furor inest, atque armata malitia nihil periculosius ducitur. Satius itaque est eos esse armis nudatos, tum enim timebunt verbera: at armis muniti tentabunt imperia atq; in dominos sibillabunt, secundum illud:

Iura negat sibi nata, nihil non arrogat armis.

Factitatum hoc in Flandria & Gallijs accepimus: vbi milites cædibus & sanguini assueti, pace cum exteris facta arma in patriam ac magistratus converterunt. Verum enimvero vix ac ne vix quidem fieri poterit, vt res humanæ, præcipue in imperij negotijs, extra aleam periculi constituantur. Mature itaque occurrere vrgenti difficultati, munus est principis intelligentis.

Maxima autem cuiusvis Reipublicæ pestis est, cum viribus proprijs ijsq; sufficientibus destituta

auxilia extrinsecus asciscere, ijsq; firmissimi præsidij loco vti opus habet. Atque ab hac difficultate dependent omnes cōfusiones supra memoratæ, quæ numero tot & tantæ sunt, vt quicquid ab altera parte in contrarium adferri queat, cum hoc neque conferri, neque pondus vllum habere queat. Stat itaque sententia, omnem diffidentiam, id est, cum princeps subditis suis diffidit, ex animo abiecto, & minus heroico proficisci.

Cum enim nulla ciuitas, nulla Respublica insidijs careat, optimi quique principes ac heroes subditos sibi ciues ad omnes armorum vsus assuefecerunt, vt inopinato tumultu aut seditione exorta, in promtu arma sua haberent, aliter enim armatus hostis inermes inuaderet, & prius opprimeret oscitantes, quam ex publica armatura ciuitatis peterentur tela. Sicut ergo optandum est, vt in qualibet vrbe sit armorum copia: ita tutum erit, si quilibet priuatim bellica ornamenta teneat, quibus tectus derepente impetum capitalis hostis poterit retundere. Mora siquidem in omnibus, maxime rebus in bellicis moribusque, seditionis trahit periculum; quique hoc onus defugerit, non tam ingratus quam ignauus inter ciues haberi debet. Porro in multis locis faces inuidiæ ardent, nec non sæpe accendunt animos ad furorem, vnde ad cædem & sanguinem non aliter quam feroces leones ac tigres rapimur: si in hoc casu sobrijs desint arma, nemo est quin videat incendium fieri. Sic Romulus peregrinos artibus mechanicis, quas sordidas

didas & illiberales Cicero appellat, adeoque ciuibus Romanis minus conuenientes, addicabat: nulla commercia nisi agriculturam & res bellicas ciuibus permittens. Nec meminerunt historiæ rebus sic stantibus, intra ducentos & quadraginta annos vllam seditionem inter ipsos fuisse exortā. Suis sumtibus militabant, dicto audiētes, expediti & promti: disciplina illis erat iusta & stricta, semperq; magistratus, qui non solum rerum periti sed & in executione erant strenui. Macedonibus ab Alexandro Magno omnium grauaminū data immunitas, solo armorum vsu relicto. Hieron, olim rex Syracusanorum à Romanorū rerum scriptoribus passim decantatus, imperium suum vt labefactationibus minus redderetur obnoxiū, exteros milites trucidauit omnes, sic enim se ijs certo liberari posse credebat: de suis vero delectu facto amplissimas copias coegit, quarum opera se & sua fortiter, dum vixit, tuebatur. Amplius dicam. Respublica Veneta, dux Sabaudiæ, magnus dux Toscaniæ, annon alunt viros bellicosos, & quotidianis exercitijs agitatos? Neque tamen, eos rebellione facta detrectasse iugum, deprædatos regiones, vias infestasse, vrbes obsedisse, pacem rupisse, aliaque nefanda commisisse, vnquam auditum est. Hoc autem vitium si deprehendatur, potius laxitati militaris disciplinæ, quam ipsi militi imputandum est.

Quæ sane omnia satis euidenter docēt, crebrioribus armorū exercitijs subditos à principe exercitandos, eum in finem, vt incursionibus in ipsius fines factis, intra Reipubl. suæ ipsius viscera

satis

ſatis virium habeat, nec aliunde auxilia conquirere opus habeat. Satis dilucide id oſtendit Liuius de duorum Scipionum interitu ſcribens: *Id quidem*, inquit, *cauendum ſemper ducibus Romanis, exemplaq; hæc vere pro documentis habenda: ne ita externis credant auxiliis, vt non plus ſui roboris, ſuarumq; proprie virium in caſtris habeant*. Ne autem ſubditi armorum tractandorum vſum edocti, pace turbata turbas cieant: cohibendi vtique ſunt bona & ſeuera diſciplina, &, qui ſtipendia merentur, debito tempore exoluendi. Nunquam deerunt Turcæ, Mauri, & Saraceni, contra quos in aciem educti dimicent.

Cæterum ad præcauendos inteſtinos motus multum etiam confert habere ſemper paratas triremes, quibus inquieti & Martis amantes impoſiti ablegentur, ad deprędandum hoſtes, ſic enim & hoſtibus terra marique incutitur metus, & Reſpublica noxijs illis humoribus exhauritur. Quamuis enim vtplurimum ſunt ferociores, raro bonis legibus, raro emollitis moribus obſequentes: Neptunus enim ferox eſt & feros facit milites: hos tamen alere & fouere oportet ciuitatem, ijsque quaſi ſceptrum Neptuni marisq; imperium polliceri; imperandi enim titulis & inſignibus mirifice capiuntur milites, modo quoad victum & cultum nihil deſit neceſſarium, id vero ſi deſit, furantur, & ſane nõ ſine cauſa. Nam quid magis deplorandum eſt, quam vt miles pro ciuitate pugnans inedia & frigore exhauſtus pereat? Præſtat itaq; multas triremes inſtructas & claſſes armatas in ſuis partib. habere. Cum enim hoſtes terra

terra marique sæpe obsideant & oppugnent vrbem, cum dies noctesque excubias faciant, vt in vrbis quasi costis & lateribus suas hastas figant, cũ nunc in continenti hæreant, nunc per mare irruant & ingrassentur, prouidentius nihil est constitutum, sapientius nihil prouisum, quam vt classes & nauales copiæ adsint, quæ instar nemorum cõtra vim hostis vrbem protegãt & defendant. Nobiles isti muri ita Mineruæ vrbem (Athenas) aduersus Lacedæmonios bellicosam gentem tutati sunt, vt donec exarserit intestina seditio, frequens tentantem frustra hostem secuta sit confusio.

CAPVT III.

Non omnis multitudo promiscue recipienda, sed fortissimi quique eligendi.

ADMODVM fructuosum est ad erigendum militum animos, fortiores quosque seligere. Neque enim omnes ferundis laboribus bellicis æque pares sunt. Bellicosi est, tam æstus quam frigus perferre; tam solis quam lunæ iniuriam, siue æstas siue hyems intonet, siue fames siue sitis premat: integros dies sine operis remissione, totasque noctes insomnes ducere: flumina tranare, fossas trãsilire, muros conscendere, conflictus cõflictu accumulare, qualem Dauidem fuisse, antequam rex crearetur, legimus. Semper paratus sit hosti resistere, quocumq; etiam modo ex improuiso obruatur: non abhorreat ab incendijs, nõ ab immensis tormentorum fragoribus, non pertimescat sclopor

gran-

Cęterum, cum fortitudinis nomine quamplurimi sępenumero abutantur, ac dũ audaculi quippiam ausu temerario perpetrarũt, eo nomine fortes videri cupiunt, non abs re me facturum arbitror, si qui vere fortes dici debeant, exponam, veramq; fortitudinem ab adulterina discernam. Sane milites nostræ ætatis summæ laudi ac voluptati ducunt, atq; inde maxime fortes videri cupiunt, vicos nimirum incendere, vrbes obsidere, obsessas expugnare, expugnatas diripere, direptas inflammare, stupra cædibus, cædes stupris cumulare, omnia deniq; humana diuinis miscere. Atq; hæ sunt vtilitates, hi militiæ fructus, bonis omnibus merito detestabiles, militibus tamen suaues ac iucũdi. Nec vero exemplis in re tam perspicua opus est. Quis agricolarum etiamnum vulnera nescit? quis non videt calamitates? quis querimonias non audit? Certe quidem omnes omnium agri, pecora, fruges, quibus spiritum ducimus, hęc, inquam, omnia sunt in potestate militum, id est, vt plerique omnes interpretantur, prædonum; quos vel auaritia ab hostibus ad prædam; vel libido ad voluptatem; vel crapula ad ingluuiem; vel furor ad crudelitatem reuocare consueuerunt. Num vero ex huiusmodi egregijs scilicet facinoribus fortem quempiam dicendum existimabimus? Minime vero. Fortitudo enim, vt inquit Gellius lib. 2. cap. 5. Noct. Attic. non ea est, quæ contra naturam, monstri vice nititur, vltraque modum eius egreditur, aut stupore animi aut immanitate, aut quadam misera & necessaria in perpetiendis doloribus exercitatione: Sed ea vera & proba

proba est fortitudo, quam maiores nostri scientiã esse dixerunt rerum tolerandarum & non tolerãdarum: per quod apparet esse quædam intolerabilia, quibus fortes viri aut obeundis abhorreant aut sustinendis. Si enim, vt inquit Arist. lib. 1. mag. moral. aliquem valde facias impauidum; quod Deos non timeat, non fortis sed insanus est. Fortis ergo erit, non qui timet omnia, neque qui nihil mensurat timore, sed qui auget fortitudinem. Et paulo post: Si quis non timet timenda, aut aliquid quod supra hominem terribilium est, non fortis est sed insanus.

Cum itaq; ex iamdictis, ex contrariorum nempe oppositione, quę sit vera fortitudo, prope eluceat (contraria enim iuxta se posita magis elucescunt) ostendemus nunc, quæ virtutes fortitudini potissimum famulentur. Harum autem prima est Tolerantia, quæ est æqua malorum ac molestiarum perpessio. II. Duritia, imbecillitatis mollitieique expultrix. III. Patientia, stabilis & firma perpessio eorum omnium, quę dura, aspera, difficilia, grauia, ærumnosa contingere vnquam possunt. IV. Firmitas quoque, quæ periculosis & aduersis nullo modo succumbendum esse doceat. V. Animi magnitudo, quæ nihil humile, nihil abiectum agi sinat. VI. Fidentia quoque, quæ vires atq; animos vbique suggerat. VII. Despicientia, quæ mala omnia cõtemnenda suadeat, cunctaq; præter virtutẽ pro nihilo ducenda moneat. VIII. Confirmatio etiam, quæ est virilis ac robusti animi institutio, vrgentibus malis minime cedendi. IX. Generositas item, quæ suadeat cuncta præ-

ter decus laudemque contemnenda. X. Præsto est etiam cautio, animi compositio: quarum altera doceat, non esse periculis temere obiectandum: altera, ne dolore, ira, libidine aut impetu victi rapiantur. Quid de constantia dicam, quæ non modo fortitudinis, sed temperantiæ quoque fida comes est: quando dolores reprimit, voluptates euagari non sinit, resistit periculosis, non cedit aduersis, compescit impetus, iram cohibet, libidini reluctatur, non concutitur repentinis, nō opprimitur malorum aceruis, immota inuictaq; & vbique ac sibi semper constans. Est hinc adiuncta etiam contentio: inde dicta, quod totis virib. contendat, vt victrix composq; euadat.

Insuper etiam mansuetudinis atque modestiæ laus splēdori fortitudinis tantum abest vt aduersetur, vt etiam nullo modo à se inuicem diuelli atq; disiungi queant. Itaque nemo vir fortis esse potest: nisi idem sit mansuetus atque moderatus. Longe enim fallitur opinione, qui animi impetū non æquitatis & humanitatis studio, sed cupiditate atq; furore concitatum, fortitudinem appellandam potius, quam importunæ cuiusdam belluæ feritatem putat. Iste autem præclarus auctor, qui principes ad communis salutis perniciem instruit: qui imperij opes non tam æquitate & clementia, quam perfidia & crudelitate stabilire docet; appellet sane quo velit nomine, furorem illum cunctam barbariem scelere & immanitate superantem; dummodo nemo sanus tam stultæ atq; nefariæ opinioni assentiatur. Nos vero nunquam ita amentes erimus, vt illam animi mode-

ra-

rationem, clemētiam nempe & mansuetudinem seu modestiam, ipsam fortitudinē impedire dicamus. Nam cum omnes virtutes inter se conglutinatæ sint; tum vel maxime animi moderatio atq; fortitudo. Vtraq; enim ab eadem animi magnitudine profecta, eandem propemodum retinet dignitatem. Nec enim maioris animi est, impetum hostium sustinere; quam cohibere iracundiam & omnem perturbationem reprimere: nec vlla offensione ab humanitate & à mentis cōstantia deturbari. Non itaque quis ferme fuerit vir egregie fortis, quin etiam laudem mansuetudinis sibi adsciuerit. Quanta gloria fuit illa Themistoclis, cum esset in consilio Græcorum à reliquis ducibus cōuitijs indignissime vexatus: ille vero petulantiam illam non conuitio, sed patientia comprimendam putaret? Quid hic Periclem referam? Quid Iulium Cæsarem? & alios complures, qui non maiore studio virtutis imperatoriæ nomen, quam mansuetudinis & patientiæ laudem venabantur. Contra vero, vt quisq; est animi maxime angusti atque demissi, ita est ad iracundiam & feritatem maxime propensus. Omnes illi barbari, qui à disciplina fortitudinis abhorrent, ita crudeles habiti sunt, vt loquendi consuetudo crudelitati ipse barbariei nomen adscripserit. Quid de mulierum natura dicam? quibus vt nihil est imbecillius, ita nihil ad iniuriam persequendam cōcitatius.

Sed obijciet hic aliquis: Cum vere fortes mansueti etiam esse debeant, nunquam impetum hostium à suis finibus depellent, neque sceleri armis

resistent: sed quemuis furorem beneficio compensabunt? Hoc qui dicit, minime expendit officiorum momenta: nec intelligit, alia alijs personis, locis, temporibus, causis conuenire. Sic Christiani ipsi, qui in priuatis offensionibus & iniurijs moderationem atque patientiam amplectuntur, ijdem in publicis periculis acerrimi & vehemẽtes publicæ salutis atque libertatis vindices existunt, p̄sertim vbi simul agitur dignitas religionis. Tunc enim mansuetudinem indignum flagitium, patientiam scelus nefarium arbitrantur. Hac mente præditus fuit diuinus ille Moses, quem sacræ literæ perhibent, fuisse inter omnes mortales mitissimum, qui tamen & hostium copias singulari virtute repressit; & læsi numinis offensionem multorum supplicio placauit Talis etiam fuit Dauid, quem vnum diuina oracula laude mansuetudinis vnice commendant. Hic tamen incredibili virtute maximos & fortissimos hostium exercitus profligauit, & ingentes alienigenarum strages edidit. Sic etiam multi Christiani principes ad omnem rationem humanitatis commodissimi, bellicæ fortitudinis gloria laudem mansuetudinis æquarunt. Non est igitur, cur quisquam mansuetudinem aspernetur, cum ita cum vera fortitudine coniuncta sit, vt nihil possit esse copulatius. Atq; vt de vera illa ac sacris codicibus scriptorumque ecclesiasticorum voluminibus passim decantata, Christiana nimirum fortitudine nonnihil dicamus, cum ciuilis illa in rebus difficilioribus haud raro labascat; hæc non terræmotu, non fulmine, non prodigiis vllis aut monstris conturbatur: nihil

hil est denique quod animum hominis Christiani conuellere aut labefactare possit. Sic est enim institutus, vt si orbem terrarũ bellis ardere videat, si omnia sibi pericula intendi, si cuncta incendio conflagrare atq; pene consumi, ipse tamen optima spe plenus constantiam retineat; nec vllo vnquam horrore perfundatur. Primum, quia credit, esse se fortissimis copijs constipatum atque communitum. Didicit enim è sacris literis, esse quosdam cœlestes exercitus, qui piorum hominum salutem tueatur, & ab illis, cum commodum est, omnem impetum atque furorem hostium propulsent. Hoc enim se præsidio vallatum esse sensit Iacob, cum castra Dei se conspicere testificatus est. Rursus cum Syriæ exercitus Helisæi capiti immineret, ipsiusque minister formidine perterritus opem imploraret, Noli timere, inquit Helisæus, plures enim nobiscum sunt. Atque ne quis in paucos illud diuinum præsidium collatum esse putet, alibi de vniuersis, qui pietatem colunt, Deumque caste & pure venerantur, sic scriptum est: Castra posuit Angelus Domini in circuitu timentium eum. His igitur testimonijs qui firmissimam fidem adiungit, seque diuino præsidio munitum esse credit, trepidare metu non potest, sed elato animo atq; confidenti, id quod alio in loco scriptum est, vsurpabit: Si consistant aduersum me castra, non timebit cor meum. Si insurgat aduersum me prælium, in hoc ego sperabo. Item illud: Hi in curribus, illi in equis, nos autem in nomine Domini spem repositam habemus: ipsi confracti ceciderunt, nos autem erecti victoriam reportauimus.

uimus. Hæc igitur, inquam, spes, gentem Christianam imbecillo animo esse non sinit. Deinde immortalitatis cogitatio, atque certa gloriæ futuræ præsensio, quantam vim habet ad constantiam stabiliendam? Quid est enim magis in Christiana religione celebratũ, quam omnes eos, qui coluerint iustitiam & pietatem, posteaquam è corpore quasi è vinculis emissi fuerint, in cœlum euolaturos, vt immortali gloria æuo sempiterno perfruantur? Quid deinde est magis animis nostris infixum, quam fore aliquando, vt corpora, quæ iam penitus consumta sunt, instaurentur: atque cœlesti splendore collustrata, rursus cum animis ipsis inuiolabili fœdere coniungantur, vt sic diuinitus renouati omnibus summis & æternis voluptatibus animo & corpore potiamur? Sed longius fortasse progredior quam par est, itaque vnde digressus sum, reuertar.

Videndum ergo nunc primum cuiusmodi sint illa in quib. fortitudo versatur. Nam licet omnia metuantur, quæ nocendi vim habeant, non tamẽ in ijs omnibus, de quibus nunc agimus, vir fortis conspicitur. An fortasse, vt excellentis est medici, grauissimos morbos lethalesq; plagas sanare: sic etiam fortis est viri, in ijs versari seque inuictum præstare, quæ quammaxime omnium formidabilia videantur? Siquidem fortitudinis materia & quidam quasi campus, sunt difficilima quæque pericula, atq; illa maxime, quæ mortem videantur allatura, qua nihil sit omnino terribilius. Cũ enim homo sit ex corpore & anima, si naturam ipsam sequi, nec obliuisci hoĩes nos esse voluerimus,

mus,

mus, nihil profecto videatur morte formidolosius: quæ corporis fabricam, quæ sensus omnes, actiones deniq; ipsas penitus tollat, & in nihilum redigat. Quæ ratio cum sit quammaxime naturalis, necesse est, sit etia quammaxime vera. Quid quod alius dum amoris impotentiã ferre nequit, laqueo gulam frangit? alius dum ægerrime fert seruitutem, ferrum adigit in præcordia, vt illius onus morte statim excutiat. Quæ res efficit, vt morte aliquid terribilius videatur, qua de re paulo post.

Quoniam autem generosissimus quisque laudis est decorisque appetentissimus, quibus vt potiatur, nihil non paratus sit, & ferre & perpeti, ex hoc naturæ animique motu & quodammodo impetu, ad laudem ac decus, vt Cicero ait, illa pericula adeuntur in prœlijs. Non sentiunt viri fortes in acie vulnera: vel sentiunt, sed mori malunt, quam tantummodo de gradu dignitatis dimoueri. Nec vero in quocunq; periculo, sed vbi aut ex victoria, aut ex morte decus illud senserunt se adepturos. Siquidem ignauissimi etiam nautæ, tamen ferendis procellis assueti, non perturbantur marinis tempestatibus: quorum quidem mors an quicquã potest habere præclarum? Plebeij quoq; homines & in vmbra educati, corporis cruciatus perpetiuntur. Iidem gladiorum vibratus & hosticum tubæ sonũ ferre nequeũt. Quocirca fortis vir, quique plane dicendus est vir, ex morte, quæ quidem futura sit longe pulcerrima, decus illud adipisci contendet, cuius est quammaxime studiosus; quo vt potiatur, difficilima quæq; peri-

ricula ſponte adibit: in quibus peruincendis, aut ſi hoc minus contigerit, in appetenda morte laudemque & decus collocatum intelligit. Cum reſcindi pontem iubebat Horatius, annon intelligebat quid ageret? Caritas tamen patriæ ac nobilitas mortis & gloria, eripiebat omnem animo vulnerum atque aquarum metum. Idem licet de Epaminonda dicere, quamuis alter liberam relinquere patriam contenderet, alter quam ipſe in libertatem vindicaſſet, imperantem relinqueret. Senior ille Phorbas apud Statium, vide quo adhortationis ac laudis genere proſequatur in bellum proficiſcentes:

Ite alacres, veſtri nunquam morientur honores,
Bellaq; perpetuo memorabunt carmina muſæ.

At Æneas grauiſſima illa tempeſtate vexatus ingemit:

——. Et duplices tendens ad ſidera palmas
Talia voce refert: O terq; quaterq; beati
Queis ante ora patrum Troiæ ſub mœnibus altis
Contigit oppetere!

Quorſum hæc fingũtur à Poëta in viri ducisq; fortiſſimi perſona, vt quem hoſtiles tot cõgreſſus nunquam fregiſſent, præruptus ille aquæ mons tã humiliter atque infracte de ſua ſuorumque coegerit ſalute deſperare? an quod id moriendi genus nullum decus eſſet allaturum? nec virtuti ſuæ vllum ſentiret locum inter tranſtra remosque relictum? Itaque non fert grauato animo mori, ſed quod ſic moriundum eſſet. Idem dico de Hippomedonte. Is enim diu inter aquas colluctatus, cũ tandem à torrente raperetur, exclamat, queritur,

Deos

Deos incusat, quod tam indigne secum ageretur:

——. Fluuione (pudet) Mars inclyte merges
Hanc animam? segnesq; lacus & stagna subibo,
Ceu pecoris custos subiti torrentis iniquis
Interceptus aquis? Adeone occumbere ferro
Non merui?

Sed inquis: Quid conuenit, orationem hanc quæ ad philosophorum morem instituta est, his Poetarum mendacijs inquinari? Hæc, inquam, mihi aliquis obijciet. Cui sermoni imperito vt respondeam, velim dari mihi veniam, si tantisper à proposito digrediar. Equidem is sum, qui Poetas omnes vera scripsisse credam. Atque hoc certe viri Græcorum grauissimi statuerunt, cum duos Homeri versiculos secuti, litem secundum Athenienses dederunt, cum fuisset de Salaminis possessione inter Athenienses & Megarenses ingens controuersia constituta. Id arbitrati sunt viri doctissimi, qui tam crebro auctoritatis Homericæ præsidio scripta sua munierunt, viri in omni genere laudis præstātissimi; quem etiam Homerum omnium Poetarum fuisse veritatis amantissimum arbitrati sunt. Nec tamen, quod istos homines minime malos haud fefellit, eadem veritas exigitur, & à Poeta, & ab Historico. In historia namq; res tantum gestæ describuntur, vt hominum memoriæ commendentur: A Poetis autem quibus est aliud propositum, multa etiam ad honestam aurium voluptatem referuntur. Idcirco in historia præcipua virtus est, vera simplexq; rerum gestarum expositio, locis, personis, temporibusque distincta: Poetarum autem oratio vt numeris est

satis virium habeat, nec aliunde auxilia conquirere opus habeat. Satis dilucide id ostendit Liuius de duorum Scipionum interitu scribens: *Id quidem*, inquit, *cauendum semper ducibus Romanis, exemplaq; hæc vere pro documentis habenda: ne ita externis credant auxiliis, vt non plus sui roboris, suarumq; proprie virium in castris habeant*. Ne autem subditi armorum tractandorum vsum edocti, pace turbata turbas cieant: cohibendi vtique sunt bona & seuera disciplina, &, qui stipendia merentur, debito tempore exoluendi. Nunquam deerunt Turcæ, Mauri, & Saraceni, contra quos in aciem educti dimicent.

Cæterum ad præcauendos intestinos motus multum etiam confert habere semper paratas triremes, quibus inquieti & Martis amantes impositi ablegentur, ad deprędandum hostes, sic enim & hostibus terra marique incutitur metus, & Respublica noxijs illis humoribus exhauritur. Quamuis enim vtplurimum sunt ferociores, raro bonis legibus, raro emollitis moribus obsequentes; Neptunus enim ferox est & feros facit milites: hos tamen alere & fouere oportet ciuitatem, ijsque quasi sceptrum Neptuni marisq; imperium polliceri; imperandi enim titulis & insignibus mirifice capiuntur milites, modo quoad victum & cultum nihil desit necessarium, id vero si desit, furantur, & sane nō sine causa. Nam quid magis deplorandum est, quam vt miles pro ciuitate pugnans inedia & frigore exhaustus pereat? Præstat itaq; multas triremes instructas & classes armatas in suis partib. habere. Cum enim hostes

terra

terra marique sæpe obsideant & oppugnent vrbem, cum dies noctesque excubias faciant, vt in vrbis quasi costis & lateribus suas hastas figant, cũ nunc in continenti hæreant, nunc per mare irruant & ingrassentur, prouidentius nihil est constitutum, sapientius nihil prouisum, quam vt classes & nauales copiæ adsint, quæ instar nemorum cõtra vim hostis vrbem protegãt & defendant. Nobiles isti muri ita Mineruæ vrbem (Athenas) aduersus Lacedæmonios bellicosam gentem tutati sunt, vt donec exarserit intestina seditio, frequens tentantem frustra hostem secuta sit confusio.

CAPVT III.

Non omnis multitudo promiscue recipienda, sed fortissimi quique eligendi.

ADMODVM fructuosum est ad erigendum militum animos, fortiores quosque seligere. Neque enim omnes ferundis laboribus bellicis æque pares sunt. Bellicosi est, tam æstus quam frigus perferre; tam solis quam lunæ iniuriam, siue æstas siue hyems intonet, siue fames siue sitis premat: integros dies sine operis remissione, totasque noctes insomnes ducere: flumina tranare, fossas trãsilire, muros conscendere, conflictus cõflictu accumulare, qualem Dauidem fuisse, antequam rex crearetur, legimus. Semper paratus sit hosti resistere, quocumq; etiam modo ex improuiso obruatur: non abhorreat ab incendijs, nõ ab immensis tormentorum fragoribus, non pertimescat sclopotũ gran-

Cęterum, cum fortitudinis nomine quamplurimi ſępenumero abutantur, ac dũ audaculi quippiam auſu temerario perpetrarũt, eo nomine fortes videri cupiunt, non abs re me facturum arbitror, ſi qui vere fortes dici debeant, exponam, veramq; fortitudinem ab adulterina diſcernam. Sane milites noſtræ ætatis ſummæ laudi ac voluptati ducunt, atq; inde maxime fortes videri cupiunt, vicos nimirum incendere, vrbes obſidere, obſeſſas expugnare, expugnatas diripere, direptas inflammare, ſtupra cædibus, cædes ſtupris cumulare, omnia deniq; humana diuinis miſcere. Atq; hæ ſunt vtilitates, hi militiæ fructus, bonis omnibus merito deteſtabiles, militibus tamen ſuaues ac iucũdi. Nec vero exemplis in re tam perſpicua opus eſt. Quis agricolarum etiamnum vulnera neſcit? quis non videt calamitates? quis querimonias non audit? Certe quidem omnes omnium agri, pecora, fruges, quibus ſpiritum ducimus, hęc, inquam, omnia ſunt in poteſtate militum, id eſt, vt plerique omnes interpretantur, prædonum; quos vel auaritia ab hoſtibus ad prædam; vel libido ad voluptatem; vel crapula ad ingluuiem; vel furor ad crudelitatem reuocare conſueuerunt. Num vero ex huiuſmodi egregijs ſcilicet facinoribus fortem quempiam dicendum exiſtimabimus? Minime vero. Fortitudo enim, vt inquit Gellius lib. 2. cap. 5. Noct. Attic. non ea eſt, quæ contra naturam, monſtri vice nititur, vltraque modum eius egreditur, aut ſtupore animi aut immanitate, aut quadam miſera & neceſſaria in perpetiendis doloribus exercitatione: Sed ea vera & proba

proba est fortitudo, quam maiores nostri scientiã esse dixerunt rerum tolerandarum & non tolerãdarum: per quod apparet esse quædam intolerabilia, quibus fortes viri aut obeundis abhorreant aut sustinendis. Si enim, vt inquit Arist. lib. 1. mag. moral. aliquem valde facias impauidum; quod Deos non timeat, non fortis sed insanus est. Fortis ergo erit, non qui timet omnia, neque qui nihil mensurat timore; sed qui auget fortitudinem. Et paulo post: Si quis non timet timenda, aut aliquid quod supra hominem terribilium est, non fortis est sed insanus.

Cum itaq; ex iamdictis, ex contrariorum nempe oppositione, quę sit vera fortitudo, prope eluceat (contraria enim iuxta se posita magis elucescunt) ostendemus nunc, quæ virtutes fortitudini potissimum famulentur. Harum autem prima est Tolerantia, quæ est æqua malorum ac molestiarum perpessio. II. Duritia, imbecillitatis mollitieique expultrix. III. Patientia, stabilis & firma perpessio eorum omnium, quę dura, aspera, difficilia, grauia, ærumnosa contingere vnquam possunt. IV. Firmitas quoque, quæ periculosis & aduersis nullo modo succumbendum esse doceat. V. Animi magnitudo, quæ nihil humile, nihil abiectum agi sinat. VI. Fidentia quoque, quæ vires atq; animos vbique suggerat. VII. Despicientia, quæ mala omnia cõtemnenda suadeat, cunctaq; præter virtutẽ pro nihilo ducenda moneat. VIII. Confirmatio etiam, quæ est virilis ac robusti animi institutio, vrgentibus malis minime cedendi. IX. Generositas item, quæ suadeat cuncta præ-

rationem, clemētiam nempe & mansuetudinem seu modestiam, ipsam fortitudinē impedire dicamus. Nam cum omnes virtutes inter se conglutinatæ sint; tum vel maxime animi moderatio atq; fortitudo. Vtraq; enim ab eadem animi magnitudine profecta, eandem propemodum retinet dignitatem. Nec enim maioris animi est, impetum hostium sustinere; quam cohibere iracundiam & omnem perturbationem reprimere: nec vlla offensione ab humanitate & à mentis cōstantia deturbari. Non itaque quis ferme fuerit vir egregie fortis, quin etiam laudem mansuetudinis sibi adsciuerit. Quanta gloria fuit illa Themistoclis, cum esset in consilio Græcorum à reliquis ducibus cōuitijs indignissime vexatus: ille vero petulantiam illam non conuitio, sed patientia comprimendam putaret? Quid hic Periclem referam? Quid Iulium Cæsarem? & alios complures, qui non maiore studio virtutis imperatoriæ nomen, quam mansuetudinis & patientiæ laudem venabantur. Contra vero, vt quisq; est animi maxime angusti atque demissi, ita est ad iracundiam & feritatem maxime propensus. Omnes illi barbari, qui à disciplina fortitudinis abhorrent, ita crudeles habiti sunt, vt loquendi consuetudo crudelitati ipse barbariei nomen adscripserit. Quid de mulierum natura dicam? quibus vt nihil est imbecillius, ita nihil ad iniuriam persequendam cōcitatius.

Sed obijciet hic aliquis: Cum vere fortes mansueti etiam esse debeant, nunquam impetum hostium à suis finibus depellent, neque sceleri armis

resistent: sed quemuis furorem beneficio compensabunt? Hoc qui dicit, minime expendit officiorum momenta: nec intelligit, alia alijs personis, locis, temporibus, causis conuenire. Sic Christiani ipsi, qui in priuatis offensionibus & iniurijs moderationem atque patientiam amplectuntur, ijdem in publicis periculis acerrimi & vehemẽtes publicæ salutis atque libertatis vindices existunt, pser'im vbi simul agitur dignitas religionis. Tunc enim mansuetudinem indignum flagitium, patientiam scelus nefarium arbitrantur. Hac mente præditus fuit diuinus ille Moses, quem sacræ literæ perhibent, fuisse inter omnes mortales mitissimum, qui tamen & hostium copias singulari virtute repressit, & læsi numinis offensionem multorum supplicio placauit Talis etiam fuit Dauid, quem vnum diuina oracula laude mansuetudinis vnice commendant. Hic tamen incredibili virtute maximos & fortissimos hostium exercitus profligauit, & ingentes alienigenarum strages edidit. Sic etiam multi Christiani principes ad omnem rationem humanitatis commodissimi, bellicæ fortitudinis gloria laudem mansuetudinis æquarunt. Non est igitur, cur quisquam mansuetudinem aspernetur, cum ita cum vera fortitudine coniuncta sit, vt nihil possit esse copulatius. Atq; vt de vera illa ac sacris codicibus scriptorumque ecclesiasticorum voluminibus passim decantata, Christiana nimirum fortitudine nonnihil dicamus, cum ciuilis illa in rebus difficilioribus haud raro labascat; hæc non terræmotu, non fulmine, non prodigiis vllis aut monstris conturbatur: nihil

hil est denique quod animum hominis Christiani conuellere aut labefactare possit. Sic est enim institutus, vt si orbem terrarũ bellis ardere videat, si omnia sibi pericula intendi, si cuncta incendio conflagrare atq; pene consumi, ipse tamen optima spe plenus constantiam retineat; nec vllo vnquam horrore perfundatur. Primum, quia credit, esse se fortissimis copijs constipatum atque communitum. Didicit enim è sacris literis, esse quosdam cœlestes exercitus, qui piorum hominum salutem tueatur, & ab illis, cum commodum est, omnem impetum atque furorem hostium propulsent. Hoc enim se præsidio vallatum esse sensit Iacob, cum castra Dei se conspicere testificatus est. Rursus cum Syriæ exercitus Helisæi capiti immineret, ipsiusque minister formidine perterritus opem imploraret, Noli timere, inquit Helisæus, plures enim nobiscum sunt. Atque ne quis in paucos illud diuinum præsidium collatum esse putet, alibi de vniuersis, qui pietatem colunt, Deumque caste & pure venerantur, sic scriptum est: Castra posuit Angelus Domini in circuitu timentium eum. His igitur testimonijs qui firmissimam fidem adiungit, seque diuino præsidio munitum esse credit, trepidare metu non potest, sed elato animo atq; confidenti, id quod alio in loco scriptum est, vsurpabit: Si consistant aduersum me castra, non timebit cor meum. Si insurgat aduersum me prælium, in hoc ego sperabo. Item illud: Hi in curribus, illi in equis, nos autem in nomine Domini spem repositam habemus: ipsi confracti ceciderunt, nos autem erecti victoriam reportauimus.

uimus. Hæc igitur, inquam, ſpes, gentem Chriſtianam imbecillo animo eſſe non ſinit. Deinde immortalitatis cogitatio, atque certa gloriæ futuræ præſenſio, quantam vim habet ad conſtantiam ſtabiliendam? Quid eſt enim magis in Chriſtiana religione celebratũ, quam omnes eos, qui coluerint iuſtitiam & pietatem, poſteaquam è corpore quaſi è vinculis emiſſi fuerint, in cœlum euolaturos, vt immortali gloria æuo ſempiterno perfruantur? Quid deinde eſt magis animis noſtris infixum, quam fore aliquando, vt corpora, quæ iam penitus conſumta ſunt, inſtaurentur: atque cœleſti ſplendore colluſtrata, rurſus cum animis ipſis inuiolabili fœdere coniungantur, vt ſic diuinitus renouati omnibus ſummis & æternis voluptatibus animo & corpore potiamur? Sed longius fortaſſe progredior quam par eſt, itaque vnde digreſſus ſum, reuertar.

Videndum ergo nunc primum cuiusmodi ſint illa in quib. fortitudo verſatur. Nam licet omnia metuantur, quæ nocendi vim habeant, non tamẽ in ijs omnibus, de quibus nunc agimus, vir fortis conſpicitur. An fortaſſe, vt excellentis eſt medici, grauiſſimos morbos lethalesq; plagas ſanare: ſic etiam fortis eſt viri, in ijs verſari ſeque inuictum præſtare, quæ quammaxime omnium formidabilia videantur? Siquidem fortitudinis materia & quidam quaſi campus, ſunt difficilima quæque pericula, atq; illa maxime, quæ mortem videantur allatura, qua nihil ſit omnino terribilius. Cũ enim homo ſit ex corpore & anima, ſi naturam ipſam ſequi, nec obliuiſci hoĩes nos eſſe voluerimus,

mus, nihil profecto videatur morte formidolosius: quæ corporis fabricam, quæ sensus omnes, actiones deniq; ipsas penitus tollat, & in nihilum redigat. Quæ ratio cum sit quammaxime naturalis, necesse est, sit etiã quammaxime vera. Quid quod alius dum amoris impotentiã ferre nequit, laqueo gulam frangit? alius dum ægerrime fert seruitutem, ferrum adigit in præcordia, vt illius onus morte statim excutiat. Quæ res efficit, vt morte aliquid terribilius videatur, quã de re paulo post.

Quoniam autem generosissimus quisque laudis est decorisque appetentissimus, quibus vt potiatur, nihil non paratus sit, & ferre & perpeti, ex hoc naturæ animique motu & quodammodo impetu, ad laudem ac decus, vt Cicero ait, illa pericula adeuntur in prœlijs. Non sentiunt viri fortes in acie vulnera: vel sentiunt, sed mori malunt, quam tantummodo de gradu dignitatis dimoueri. Nec vero in quocunq; periculo, sed vbi aut ex victoria, aut ex morte decus illud senserunt se adepturos. Siquidem ignauissimi etiam nautæ, tamen ferendis procellis assueti, non perturbantur marinis tempestatibus: quorum quidem mors an quicquã potest habere præclarum? Plebeij quoq; homines & in vmbra educati, corporis cruciatus perpetiuntur. Iidem gladiorum vibratus & hosticum tubæ sonũ ferre nequeũt. Quocirca fortis vir, quique plane dicendus est vir, ex morte, quæ quidem futura sit longe pulcerrima, decus illud adipisci contendet, cuius est quammaxime studiosus; quo vt potiatur, difficilima quæq; pericu-

auxilia extrinsecus asciscere, ijsq; firmissimi præsidij loco vti opus habet. Atque ab hac difficultate dependent omnes cõfusiones supra memoratæ, quæ numero tot & tantæ sunt, vt quicquid ab altera parte in contrarium adferri queat, cum hoc neque conferri, neque pondus vllum habere queat. Stat itaque sententia; omnem diffidentiam, id est, cum princeps subditis suis diffidit, ex animo abiecto, & minus heroico proficisci.

Cum enim nulla ciuitas, nulla Respublica insidijs careat, optimi quique principes ac heroes subditos sibi ciues ad omnes armorum vsus assuefecerunt, vt inopinato tumultu aut seditione exorta, in promtu arma sua haberent, aliter enim armatus hostis inermes inuaderet, & prius opprimeret oscitantes, quam ex publica armatura ciuitatis peterentur tela. Sicut ergo optandum est, vt in qualibet vrbe sit armorum copia: ita tutum erit, si quilibet priuatim bellica ornamenta teneat, quibus tectus derepente impetum capitalis hostis poterit retundere. Mora siquidem in omnibus, maxime rebus in bellicis moribusque, seditionis trahit periculum; quique hoc onus defugerit, non tam ingratus quam ignauus inter ciues haberi debet. Porro in multis locis faces inuidiæ ardent, nec non sæpe accendunt animos ad furorem, vnde ad cædem & sanguinem non aliter quam feroces leones ac tigres rapimur: si in hoc casu sobrijs desint arma, nemo est quin videat incendium fieri. Sic Romulus peregrinos artibus mechanicis, quas sordidas

didas & illiberales Cicero appellat, adeoque ciuibus Romanis minus conuenientes, addicabat: nulla commercia nisi agriculturam & res bellicas ciuibus permittens. Nec meminerunt historiæ rebus sic stantibus, intra ducentos & quadraginta annos vllam seditionem inter ipsos fuisse exortã. Suis sumtibus militabant, dicto audiẽtes, expediti & promti: disciplina illis erat iusta & stricta; semperq; magistratus, qui non solum rerum periti sed & in executione erant strenui. Macedonibus ab Alexandro Magno omnium grauaminũ data immunitas, solo armorum vsu relicto. Hieron, olim rex Syracusanorum à Romanorũ rerum scriptoribus passim decantatus, imperium suum vt labefactationibus minus redderetur obnoxiũ, exteros milites trucidauit omnes, sic enim se ijs certo liberari posse credebat: de suis vero delectu facto amplissimas copias coegit, quarum opera se & sua fortiter, dum vixit, tuebatur. Amplius dicam. Respublica Veneta, dux Sabaudiæ, magnus dux Toscaniæ, annon alunt viros bellicosos, & quotidianis exercitijs agitatos? Neque tamen, eos rebellione facta detrectasse iugum, deprædatos regiones, vias infestasse, vrbes obsedisse, pacem rupisse, aliaque nefanda commisisse, vnquam auditum est. Hoc autem vitium si deprehendatur, potius laxitati militaris disciplinæ, quam ipsi militi imputandum est.

Quæ sane omnia satis euidenter docẽt, crebrioribus armorũ exercitijs subditos à principe exercitandos, cum in finem, vt incursionibus in ipsius fines factis, intra Reipubl. suæ ipsius viscera

satis

ſatis virium habeat, nec aliunde auxilia conquirere opus habeat. Satis dilucide id oſtendit Liuius de duorum Scipionum interitu ſcribens: *Id quidem*, inquit, *cauendum ſemper ducibus Romanis, exemplaq; hæc vere pro documentis habenda: ne ita externis credant auxiliis, vt non plus ſui roboris, ſuarumq; proprie virium in caſtris habeant*. Ne autem ſubditi armorum tractandorum vſum edocti, pace turbata turbas cieant: cohibendi vtique ſunt bona & ſeuera diſciplina, &, qui ſtipendia merentur, debito tempore exoluendi. Nunquam deerunt Turcæ, Mauri, & Saraceni, contra quos in aciem educti dimicent.

Cæterum ad præcauendos inteſtinos motus multum etiam confert habere ſemper paratas triremes, quibus inquieti & Martis amantes impoſiti ablegentur, ad deprędandum hoſtes, ſic enim & hoſtibus terra marique incutitur metus, & Reſpublica noxijs illis humoribus exhauritur. Quamuis enim vtplurimum ſunt ferociores, raro bonis legibus, raro emollitis moribus obſequentes; Neptunus enim ferox eſt & feros facit milites: hos tamen alere & fouere oportet ciuitatem, ijsque quaſi ſceptrum Neptuni marisq; imperium polliceri; imperandi enim titulis & inſignibus mirifice capiuntur milites, modo quoad victum & cultum nihil deſit neceſſarium, id vero ſi deſit, furantur, & ſane nõ ſine cauſa. Nam quid magis deplorandum eſt, quam vt miles pro ciuitate pugnans inedia & frigore exhauſtus pereat? Præſtat itaq; multas triremes inſtructas & claſſes armatas in ſuis partib. habere. Cum enim hoſtes terra

terra marique sæpe obsideant & oppugnent vrbem, cum dies noctesque excubias faciant, vt in vrbis quasi costis & lateribus suas hastas figant, cũ nunc in continenti hæreant, nunc per mare irruant & ingrassentur, prouidentius nihil est constitutum, sapientius nihil prouisum, quam vt classes & nauales copiæ adsint, quæ instar nemorum cõtra vim hostis vrbem protegãt & defendant. Nobiles isti muri ita Mineruæ vrbem (Athenas) aduersus Lacedæmonios bellicosam gentem tutati sunt, vt donec exarserit intestina seditio, frequens tentantem frustra hostem secuta sit confusio.

CAPVT III.

Non omnis multitudo promiscue recipienda, sed fortissimi quique eligendi.

ADMODVM fructuosum est ad erigendum militum animos, fortiores quosque seligere. Neque enim omnes ferundis laboribus bellicis æque pares sunt. Bellicosi est, tam æstus quam frigus perferre; tam solis quam lunæ iniuriam, siue æstas siue hyems intonet, siue fames siue sitis premat: integros dies sine operis remissione, totasque noctes insomnes ducere: flumina tranare, fossas trãsilire, muros conscendere, conflictus cõflictu accumulare, qualem Dauidem fuisse, antequam rex crearetur, legimus. Semper paratus sit hosti resistere, quocumq; etiam modo ex improuiso obruatur: non abhorreat ab incendijs, nõ ab immensis tormentorum fragoribus, non pertimescat scloporũ

gran-

grandines & ictus, neq; procellas calcis viuæ feruentisq; olei, neq; proiectos ignes declinet. Summatim vt perstringam, nõ detrectet vitæ salutem obijcere periculis, imo ipsi morti, si id per naturã liceret, insultare eamque prouocare.

Cum vero pusillanimes ac timidi nihil horum possint perferre, delectum omnino habebit princeps militum, fit enim haud raro, vt ij, qui alioqui sunt animosi, perspecta timidorum pusillanimitate, etiam ipsi animo deiiciantur. Vbi vero sibi adiunctos vident animosos, tum & ipsi animis & robore aucti indies maiora spirant. Hac de causa Deus præfectis Israelitarum præcepit, vt antequã populum in aciem educerent, conuocato loquerentur, vt Deut. 20. cap. extat: *Quis est homo formidolosus & corde pauido? vadat & reuertatur in domum suam, ne pauere faciat corda fratrum suorũ, sicut ipse timore perterritus est.* Cumque affectus siue ardor erga sponsam in sponsi domum nondum deductã; aut amor domus nuper extructæ, nondum vero inhabitatæ: aut vineæ nouæ, de cuius fructu nondum comedit, aliarumve huiusmodi rerum plerosq; hominum à rebus bellicis, quod cum periculo sint cõiunctæ, auocet & auertat, adeo, vt vitæ quam honoris adipiscendi sint studiosiores: etiam horum Deus voluit haberi rationem, præcepitque & hos à militia debere esse immunes. Obseruauit hoc Iudas Macchabæus, vt liber Macchab. cap. 3. testatur. Quamuis enim hostium magna copia, ipsi vero exigua turba esset, proclamari iussit, vt qui domos ædificarent, vxores ducerent, vineas colerent, aut formidolosi essent,

essent, domum quilibet ad sua abirent.

Præstantissimi quiq; duces oculos suos magis ad virtutem & fortitudinem, quam militũ multitudinem adiecerunt. Alexander Magnus tribus myriadibus peditũ, & quatuor millibus equitum totam Orientem domuit. Hannibal expeditionẽ in Italiam suscepturus debellatum Romam septẽ millia Hispanorũ, quorum pusillanimitatem aduerterat, domum remisit: plane statuens, plus detrimenti quam emolumenti ab his sibi impẽdere. Comes Albericus de Cunio dimisit copias Italas non sine infamia, vna tantum selectiore cohorte secum retenta, quam D. Georgij fœdus vocabat, qua Anglos, Britannos, aliasque barbaras gentes, quæ montibus superatis longo iam tempore regionem omnem pessime afflixerãt, fudit, Italiaq; eiecit. De Georgio Castriota notum est, quod multis prælijs cum Turca commissis, nũquam sub signis suis vltra sex millia equitum duxerit, quib. ditionem suam, exiguis inclusam terminis, fortiter & reparauit & defendit, multis opimis splendidisq; victorijs reportatis ab Amurathe & Mahomete Turcicis imperatoribus. Constat porro, quantam existimationis famam in bellis Italicis Ioannes Medices selectissima militum manu ac robore sibi pepererit.

Optandumque insuper esset, milites selectos esse ambidextros. Requirebat hoc Plato, ratus longo vsu rem confectu facilem esse. Verum hæc & similia, vtpote cuius sint nationis, qua forma, quibusve rebus exercitati esse debeant milites selecti: alijs, qui & docte & copiose id tradiderunt, relinquam.

Cæte-

proba est fortitudo, quam maiores nostri scientiã esse dixerunt rerum tolerandarum & non tolerãdarum: per quod apparet esse quædam intolerabilia, quibus fortes viri aut obeundis abhorreant aut sustinendis. Si enim, vt inquit Arist. lib. 1. mag. moral. aliquem valde facias impauidum; quod Deos non timeat, non fortis sed insanus est. Fortis ergo erit, non qui timet omnia, neque qui nihil mensurat timore, sed qui auget fortitudinem. Et paulo post: Si quis non timet timenda, aut aliquid quod supra hominem terribilium est, non fortis est sed insanus.

Cum itaq; ex iamdictis, ex contrariorum nempe oppositione, quę sit vera fortitudo, prope eluceat (contraria enim iuxta se posita magis elucescunt) ostendemus nunc, quæ virtutes fortitudini potissimum famulentur. Harum autem prima est Tolerantia, quæ est æqua malorum ac molestiarum perpessio. II. Duritia, imbecillitatis mollitieique expultrix. III. Patientia, stabilis & firma perpessio eorum omnium, quę dura, aspera, difficilia, grauia, ærumnosa contingere vnquam possunt. IV. Firmitas quoque, quæ periculosis & aduersis nullo modo succumbendum esse doceat. V. Animi magnitudo, quæ nihil humile, nihil abiectum agi sinat. VI. Fidentia quoque, quæ vires atq; animos vbique suggerat. VII. Despicientia, quæ mala omnia cõtemnenda suadeat, cunctaq; præter virtutẽ pro nihilo ducenda moneat. VIII. Confirmatio etiam, quæ est virilis ac robusti animi institutio, vrgentibus malis minime cedendi. IX. Generositas item, quæ suadeat cuncta præ-

rationem, clemētiam nempe & mansuetudinem seu modestiam, ipsam fortitudinē impedire dicamus. Nam cum omnes virtutes inter se conglutinatæ sint; tum vel maxime animi moderatio atq; fortitudo. Vtraq; enim ab eadem animi magnitudine profecta, eandem propemodum retinet dignitatem. Nec enim maioris animi est, impetum hostium sustinere; quam cohibere iracundiam & omnem perturbationem reprimere: nec vlla offensione ab humanitate & à mentis cōstantia deturbari. Non itaque quis ferme fuerit vir egregie fortis, quin etiam laudem mansuetudinis sibi adsciuerit. Quanta gloria fuit illa Themistoclis, cum esset in consilio Græcorum à reliquis ducibus cōuitijs indignissime vexatus: ille vero petulantiam illam non conuitio, sed patientia comprimendam putaret? Quid hic Periclem referam? Quid Iulium Cæsarem? & alios complures, qui non maiore studio virtutis imperatoriæ nomen, quam mansuetudinis & patientiæ laudem venabantur. Contra vero, vt quisq; est animi maxime angusti atque demissi, ita est ad iracundiam & feritatem maxime propensus. Omnes illi barbari, qui à disciplina fortitudinis abhorrent, ita crudeles habiti sunt, vt loquendi consuetudo crudelitati ipse barbariei nomen adscripserit. Quid de mulierum natura dicam? quibus vt nihil est imbecillius, ita nihil ad iniuriam persequendam cōcitatius.

Sed obijciet hic aliquis: Cum vere fortes mansueti etiam esse debeant, nunquam impetum hostium à suis finibus depellent, neque sceleri armis

resistent: sed quemuis furorem beneficio compensabunt? Hoc qui dicit, minime expendit officiorum momenta: nec intelligit, alia alijs personis, locis, temporibus, causis conuenire. Sic Christiani ipsi, qui in priuatis offensionibus & iniurijs moderationem atque patientiam amplectuntur, ijdem in publicis periculis acerrimi & vehemẽtes publicæ salutis atque libertatis vindices existunt, pſertim vbi simul agitur dignitas religionis. Tunc enim mansuetudinem indignum flagitium, patientiam scelus nefarium arbitrantur. Hac mente præditus fuit diuinus ille Moses, quem sacræ literæ perhibent, fuisse inter omnes mortales mitissimum, qui tamen & hostium copias singulari virtute repressit, & læsi numinis offensionem multorum supplicio placauit Talis etiam fuit Dauid, quem vnum diuina oracula laude mansuetudinis vnice commendant. Hic tamen incredibili virtute maximos & fortissimos hostium exercitus profligauit, & ingentes alienigenarum strages edidit. Sic etiam multi Christiani principes ad omnem rationem humanitatis commodissimi, bellicæ fortitudinis gloria laudem mansuetudinis æquarunt. Non est igitur, cur quisquam mansuetudinem aspernetur, cum ita cum vera fortitudine coniuncta sit, vt nihil possit esse copulatius. Atq; vt de vera illa ac sacris codicibus scriptorumque ecclesiasticorum voluminibus passim decantata, Christiana nimirum fortitudine nonnihil dicamus, cum ciuilis illa in rebus difficilioribus haud raro labascat; hæc non terræmotu, non fulmine, non prodigiis vllis aut monstris conturbatur: nihil

hil est denique quod animum hominis Christiani conuellere aut labefactare possit. Sic est enim institutus, vt si orbem terrarũ bellis ardere videat, si omnia sibi pericula intendi, si cuncta incendio conflagrare atq; pene consumi, ipse tamen optima spe plenus constantiam retineat; nec vllo vnquam horrore perfundatur. Primum, quia credit, esse se fortissimis copijs constipatum atque communitum. Didicit enim è sacris literis, esse quosdam cœlestes exercitus, qui piorum hominum salutem tueatur, & ab illis, cum commodum est, omnem impetum atque furorem hostium propulsent. Hoc enim se præsidio vallatum esse sensit Iacob, cum castra Dei se conspicere testificatus est. Rursus cum Syriæ exercitus Helisæi capiti immineret, ipsiusque minister formidine perterritus opem imploraret, Noli timere, inquit Helisæus, plures enim nobiscum sunt. Atque ne quis in paucos illud diuinum præsidium collatum esse putet, alibi de vniuersis, qui pietatem colunt, Deumque caste & pure venerantur, sic scriptum est: Castra posuit Angelus Domini in circuitu timentium eum. His igitur testimonijs qui firmissimam fidem adiungit, seque diuino præsidio munitum esse credit, trepidare metu non potest, sed elato animo atq; confidenti, id quod alio in loco scriptum est, vsurpabit: Si consistant aduersum me castra, non timebit cor meum. Si insurgat aduersum me prælium, in hoc ego sperabo. Item illud: Hi in curribus, illi in equis, nos autem in nomine Domini spem repositam habemus: ipsi confracti ceciderunt, nos autem erecti victoriam reportauimus.

mus, nihil profecto videatur morte formidolosius: quæ corporis fabricam, quæ sensus omnes, actiones deniq; ipsas penitus tollat, & in nihilum redigat. Quæ ratio cum sit quammaxime naturalis, necesse est, sit etia quammaxime vera. Quid quod alius dum amoris impotentiā ferre nequit, laqueo gulam frangit? alius dum ægerrime fert seruitutem, ferrum adigit in præcordia, vt illius onus morte statim excutiat. Quæ res efficit, vt morte aliquid terribilius videatur, quā de re paulo post.

Quoniam autem generosissimus quisque laudis est decorisque appetentissimus, quibus vt potiatur, nihil non paratus sit, & ferre & perpeti, ex hoc naturæ animique motu & quodammodo impetu, ad laudem ac decus, vt Cicero ait, illa pericula adeuntur in prœlijs. Non sentiunt viri fortes in acie vulnera: vel sentiunt, sed mori malunt, quam tantummodo de gradu dignitatis dimoueri. Nec vero in quocunq; periculo, sed vbi aut ex victoria, aut ex morte decus illud senserunt se adepturos. Siquidem ignauissimi etiam nautæ, tamen ferendis procellis assueti, non perturbantur marinis tempestatibus; quorum quidem mors an quicquā potest habere præclarum? Plebeij quoq; homines & in vmbra educati, corporis cruciatus perpetiuntur. Iidem gladiorum vibratus & hosticum tubæ sonū ferre nequeūt. Quocirca fortis vir, quique plane dicendus est vir, ex morte, quæ quidem futura sit longe pulcerrima, decus illud adipisci contendet, cuius est quammaxime studiosus; quo vt potiatur, difficilima quæq; peri-

ricula ſponte adibit: in quibus peruincendis, aut ſi hoc minus contigerit, in appetenda morte laudemque & decus collocatum intelligit. Cum reſcindi pontem iubebat Horatius, annon intelligebat quid ageret? Caritas tamen patriæ ac nobilitas mortis & gloria, eripiebat omnem animo vulnerum atque aquarum metum. Idem licet de Epaminonda dicere, quamuis alter liberam relinquere patriam contenderet, alter quam ipſe in libertatem vindicaſſet, imperantem relinqueret. Senior ille Phorbas apud Statium, vide quo adhortationis ac laudis genere proſequatur in bellum proficiſcentes:

Ite alacres, veſtri nunquam morientur honores,
Bellaq; perpetuo memorabunt carmina muſæ.

At Æneas grauiſſima illa tempeſtate vexatus ingemit:

——. Et duplices tendens ad ſidera palmas
Talia voce refert: O terq; quaterq; beati
Queis ante ora patrum Troia ſub mænibus altis
Contigit oppetere!

Quorſum hæc fingũtur à Poëta in viri ducisq; fortiſſimi perſona, vt quem hoſtiles tot cõgreſſus nunquam fregiſſent, præruptus ille aquæ mons tã humiliter atque infracte de ſua ſuorumque coegerit ſalute deſperare? an quod id moriendi genus nullum decus eſſet allaturum? nec virtuti ſuæ vllum ſentiret locum inter tranſtra remosque relictum? Itaque non fert grauato animo mori, ſed quod ſic moriundum eſſet. Idem dico de Hippomedonte. Is enim diu inter aquas colluctatus, cũ tandem à torrente raperetur, exclamat, queritur,

Deos

Deos incusat, quod tam indigne secum ageretur:

—— Fluuione (pudet) Mars inclyte merges
Hanc animam? segnesq; lacus & stagna subibo,
Ceu pecoris custos subiti torrentis iniquis
Interceptus aquis? Adeone occumbere ferro
Non merui?

Sed inquis: Quid conuenit, orationem hanc quæ ad philosophorum morem instituta est, his Poetarum mendacijs inquinari? Hæc, inquam, mihi aliquis obijciet. Cui sermoni imperito vt respondeam, velim dari mihi veniam, si tantisper à proposito digrediar. Equidem is sum, qui Poetas omnes vera scripsisse credam. Atque hoc certe viri Græcorum grauissimi statuerunt, cum duos Homeri versiculos secuti, litem secundum Athenienses dederunt, cum fuisset de Salaminis possessione inter Athenienses & Megarenses ingens controuersia constituta. Id arbitrati sunt viri doctissimi, qui tam crebro auctoritatis Homericæ præsidio scripta sua munierunt, viri in omni genere laudis præstātissimi; quem etiam Homerum omnium Poetarum fuisse veritatis amantissimum arbitrati sunt. Nec tamen, quod istos homines minime malos haud fefellit, eadem veritas exigitur, & à Poeta, & ab Historico. In historia namq; res tantum gestæ describuntur, vt hominum memoriæ commendentur: A Poetis autem quibus est aliud propositum, multa etiam ad honestam aurium voluptatem referuntur. Idcirco in historia præcipua virtus est, vera simplexq; rerum gestarum expositio, locis, personis, temporibusque distincta: Poetarum autem oratio vt numeris est

 astri-

est à Philosophis factitatum: sed incredibili potius atque diuina dicendi venustate, quo facilius homines ad studium virtutis alliceret. Iure itaq; nemo Poetas mendacij insimulare poterit, sicubi vere cumulateq; præstiterunt eam fidem quæ ab ipsis requirebatur. Sed hæc obiter.

Hanc itaque ob causam Poetarum magis auctoritate atque sententijs quam Philosophorum initio vti malui. Non quod non etiam Philosophi virtutem hanc mirum in modum laudent, sed quod Poetæ magis magisque admirentur illam, & pleniori quodam ore efferant. Quippe qui dum non modo inuictam, sed ne superabilem fortitudinem volunt ostendere, Amphiaraum illum viuum armatum, è curru pugnantem, hiatu repente facto, ad inferos ruere magis quam descendere faciunt, qui ne dum quidem aut arma manu aut frena remittit, verum sicut erat, rectos defert in tartara currus, vt magnifice ac luculenter de eo Statius canit.

Cæterum cum ex supradictis satis appareat, omnium pulcerrimum esse in bello mori, atque in maximis belli periculis qui intrepidum se ac inuictum in ijs gesserit, is sit quem viuum suspicimus, in quem mortuum honores conferimus ac titulos, pulcrumq; mori succurrat in armis; vt ait Poeta excellentissimus: intelligit quivis, qualis virum fortem mors deceat. Optasse dicitur Cæsar, vt repentina aliqua morte decumberet, in morbis enim nolebat iacere: adhæc iudicabat in lecto inter fomenta mori, habere nihil

posse,

posse, quod esset forti viro dignum. Iacobus Caldora mira cum animi voluptate præ se ferebat, quod in pugna casurus esset, sic enim à Mathematico prædictum acceperat. Is cum aliquando graui esset morbo correptus, sentiretque medicos de salute desperantes: Atqui, bono vos, inquit, animo esse volo, in bello enim atque acie armato mihi, non in lecto sub culcitra est cadendũ, quod etiam postea contigit. Nam dum collem Samnij castellum oppugnat, dum ex quo milites cohortatur, animam repẽte extulit, nullo doloris signo dato, præterquam quod dum à satellitibus equo expirabundus aufertur, atque in tugurium sub tecto collocatur, nutu labrisque significauit, velle se in tabernaculo vita fungi, indignum imperatore ducens sub tugurio emori. Delatus itaque in tabernaculum, statim & acquieuit & diem obijt. Quocirca fortis vir in rebus omnibus, in quibus munere suo fungi potest, officiumque cum dignitate facere, & in quibus mori pulcrum fuerit, inuictum sese atque impauidum præstabit: atque in ijs maxime, quę in acie difficillimisque belli periculis pugnando contingunt, quæque mortem etiam nobilissimam allatura videantur.

Porro terribilia, quæ horrorem atque metum animis hominum incutere solent, duplicia sunt. Alia enim omnino hominis captum exuperant; quippe quibus nec vires nostræ pares sunt, nec vllus humanæ prudentiæ rationique vel tolerandis illis vel peruincendis locus relinquitur. Quæ quidem timere, nec degenerantis est animi, cum nihil inde laudis decorisque possit comparari, si

mi-

minus formidentur: nec turpitudinis infamiæq; si, vt par est, timeantur, quando cuique sanę mentis æque sunt extimescenda. Atq; ea quidem metuere, sani potius quam imbecilli est animi. Annon enim terræmotus, aquarum inundationes, fulgura ac tonitrua, aliaq; his similia tibi videantur iure etiam fortissimos quosque debere concutere? Quis Ætnæ incendia & eructantis illius verticis liquefactos igne lapides non expaueat? Dicat aliquis terræmotum non esse formidandũ, cum vrbes non modo quassantur, verum etiam funditus euertuntur, cum infinita hominum strage, ex qua qui reliqui manserunt, nihil meminere miserabilius? Contendat etiam hic suum fortitudini esse locum? Hæc igitur aliaque huiusmodi, fortes ignauique iuxta metuunt; quæ quidem non metuere, omnemque adeo metum exuisse, videtur magis hominis aut parum sanæ mentis, aut prorsus stupidi atque obtorpescentis, quam sensu rationeque bene vtentis esse. Alia vero, quæ concutere quidem animos soleant, non tamen vt aut tolerandis ipsis humana virtus satis non sit, aut acrius ingruentibus parum constanter resistere valeat: quandoquidem eadem ipsa vt viribus inferiora persæpe vincat, qualia sunt bellica pericula, & ea maxime quæ homini ab homine inferuntur: quorum ratio hæc est, vt tum magis quam oportet, tum minus quam opus est, aut etiam quanti oportet, timeri vsu veniat. Cur autem bellica pericula etiam fortissimo cuiq; haud raro horrorem incutiant, hinc est, quod euidentiora cum sint, magis sentiuntur. Quid? quod ipse gla-

tametsi timeri quædã oporteat, timentur illa quidem, at non perinde vt oportet, aut vbi minime opus est, deniq; non quam ob causam timeri debeant. Proinde loci semper ac temporis adhibita æquabili mensura ratio est habenda. Hæc enim & si qua sunt de genere eorum, circumspicienda sunt forti, in quibus qui labitur, is ex arce fortitudinis necesse est corruat.

Videre licet alios nimis puerili animo cuncta pauentes: alios quanquam grauioribus rebus atq; periculis nõ imminentibus, adeo tamen consternati, vt etiam cogitata excutiantur. Atq; illi quidem in eo peccant, quod metuenda ac non metuenda æque pauitãt; hi quod à modo mensuraq; ita decidant, vt pene videantur exanimes. Sunt etiam quos ipsa præmeditatio territet. Quæ res magnas aliquando copias nullo premente hoste fudit fugauitque. Cęsar cum ad solam famam aduenientiũ Germanorũ suos ita videret exterritos, vt permulti è castris iam abirent: quibus nõ artib. terrorem illum sola opinione cõceptum, è militũ suorũ animis excutere conatus est? Interdum etiã præteritorum periculorũ aut acceptæ cladis memoria animos deijcit. Quã ob causam duces ipsi, vbi cõfligendum fuerit, abolere student omnem ex militũ animis aliquando acceptam calamitatem. Quocirca pro concione hortantur, confirmant veteres victorias, & fortissimi cuiusq; operam commemorant, hostium res eleuant, sua cõsilia, suas artes, ijs verbis, vultu, gestu explicant, vt vicisse se iam videri velint.

Porro cum tam multa diuersaq; fingere metus soleat, sintq; variæ metuendi causæ, vidẽdum est, ne

ne inopes consiliorum effecti in eo peccemus, vt timendi causas ignoremus, fugiatque nos rerum nostrarum ratio. Eripit autem metus non modo consilium, vbi vehementius turbarit animum, verum etiam si remissior primo fuerit, post tamẽ pluribus simul oblatis causis, mẽtem ipsam adeo labefactat, vt nonnunquam, quanquam iure quidem metuimus, specie tamen decepti, non quam ob causam debemus, metuamus. *Causam timoris* (ait Thyestes) *ipse quam ignoro, exigis. Nihil timendum video, sed timeo tamen.* Fit etiam aliquando, vt animus ipse futurorum præscius, imminentia mala præsagiat: &, quanquam causa timoris non appareat, timeat tamen.

Idem quoque asperis atque periculosis rebus tolerandis aut suscipiendis adhibendus est delectus: nec toleranda sunt, quæ viro forti aut parũ conuenerint, aut certe omnino dedecuerint. Quid enim vel inconsideratius, vel improbius, quam ea velle aggredi, quæ nulla sint ratione aggrediunda? Quid magis incompositum, quam nec temporis nec loci rationem habere? aut quid immoderatius, quam à mensura ordineque recedere? Cumprimis autem videndum est, quam id, quod aggredi paramus, iustum sit. Siquidem animi magnitudo iustitia vacans, immanitatis potius quam virtutis nomen accipit. Immanis Annibal, qui nulla lacessitus iniuria, bellum Saguntinis intulit: quod vt iniuste suscepit, sic crudeliter administrauit. Immanis Catilina, qui dum pro suis aut paucorum tantum commodis, non pro communi salute laborat, nefarium patriæ bellum intulit, dumq;

dumque ad id, quod sibi proposuerat, peruenire posset, vrbis incendium ac bonorum ciuium interitum parat. Nec vero in rebus gerendis id solũ considerari oportet, quam iuste atq; honeste, sed vires cuiusq; metiendæ sunt, ne turpiter succumbamus tanquam oneri omnino impares. Varro, Flaminiusque, alter ad Thrasymenum, alter ad Cannas, dum Annibalis artes despiciunt, dum quales haberent exercitus, denique dum seipsos parum noscunt, rem Romanam pene funditus subuertere. Nicolaus Picininus, & ante eum Mutius, qui cognominatus est Sforzia, clarissimi ambo duces, non semel rem parũ prospere gesserunt, dum nimium cõfidunt, dum incepta supra facultates suscipiunt. Fortem namque vt minime insidiosum, sic vel cum primis cautum æquumq; rerum suarum æstimatorem volumus. Cauenda quoque non modo turpia quæ videantur ac fœda, verumetiam sordida: quibus quid magis alienum esse ab eo potest viro, quem admirabilem efficere fortitudo debeat? Quocirca si constare sibi vndique fortis debet, ita quidem & metuet & tolerabit, & confidet & aggredietur, vt in ijs alijsque, quæ ex eodem sunt genere, nũquam à se ipso recedat. Cum autem pulchri honestiq; gratia omnis ab eo suscipiatur actio, cunctaq; ad decus referat: hoc assequi non aliter poterit, quam si diligentissime in cunctis dignitatis suæ rationẽ habuerit. Quemadmodum autem molle aut fœmineum aliquid inesse in viro forti non debet, sic etiam econtra non sit nimium confidens; duplex enim peccatum est eius, qui nimis confidit: nam

è nimia fiducia & aggreditur, quæ aggredienda nullo modo sint: & postquam est aggressus, virib. animoq; ita deficit, vt quantum ante a rectam fidendi atq; aggrediendi regula prægrediebatur, tantum post & fortasse vehementius superatur à metu. Itaq; & confunditur & consternatur, & ab incepto ignauiter desistit. Adhęc ante congressũ nimis etiam festinat & calet, & tanquam rapitur ac gestit. Post in ipso periculo positus, hæret, hebetatur, tabescit, friget, metu tela decidũt. Quare & arrogans idem hic esse solet, siquidẽ plura sibi, quam suus captus est, arrogat. Et gloriosus simulatorque virtutis est, quando quod assequi nullo modo potest, fortis vult videri.

Is itaq demum, vt Cicero ait, primum in arce fortitudinis locũ sibi vendicat, qui in rebus aspẽtis non turbatur, nec tumultuans de gradu deijcitur, sed præsenti animo & consilio vtitur. Atq; vt ante congressum sedatior est, sic in ipsis congressibus planę impigrum atq; alacrem sese pbet. Idem nihil ad ostentationem refert, nihil inanẽ sequitur, veram laudem cõcupiscit. Non tumultuatur vir fortis, neque est seditiosus, aut iusti honestiq; contemtor, aut detrectator imperij. neq; rerũ suarum prædicator, præterquã vbi necessitas ac ratio aliter tulerit. Atque vt laudari ab alijs sua non illibenter audit (nam etsi conscientia sua cõtentus esse potest, lætatur tamen habere rerum à se gestarum testes) sic aliorũ recte facta libenter cõmemorat, in quibus laudandis neq; parcus esse debet neq; adulator. Idem laboribus perpetiẽdis exultat maiorq; existit. Aduersa quoq; ita fert, vt for-

fortunã intra se positã habere videatur, omniaq; quæ possint homini euenire, sic contemnit, vt quasi pro nihilo ducat; habita tamẽ eorũ ratione atq; delectu. Hæc igitur taliaq; præstare atq; efficere generosissimi & maxime præstãtis est animi: qui quod rariores inueniuntur (quando præstans omne perrarũ) ideo pleniori quodam ore laudãtur, & in honore atq; admiratione habentur etiã summa. Hos Græci ἥρωας dixerunt, quorũ honoratissimum Herculem faciunt, ob toties exantlatas ærumnas, totque monstra perdomita.

Quoniam autẽ nisi assuefaciendo fortis euadere nullus potest, q idem de temperato & iusto dicitur, oportet primũ vt assuescat pati laboriosa, dura, aspera, difficilia toleratu, periculosa aditu, per quæ fit ad fortitudinem via. Sic Euryalus à teneris se institutum annis, tolerandis militiæ laboribus ac bellorum periculis, apud Virgiliũ prædicat, & Camillæ illi armentalis equæ mammis ac ferino educatæ lacte, pater spicula ex humero late suspẽdit & arcum; ac pro crinali auro, & longæ pallæ tegmine, tygridis exuuiæ per collum à vertice pendent. Virgilio itaq; auctore etiam mulier huiusmodi laborib. assueta, egregiam sibi ex fortitudine comparare laudem poterit, vnde & viragines dictæ. Etsi autem rarum est mulierẽ fortem euadere, imo rarissimum, non tamen est ita rarum, vt fieri non possit. Quin imo quo est rarius, & sexus ille imbecillior, eo præclarius ac nobilitari dignius. Ac tametsi alioquin illi, qui è nimio metu strenue aliquid videtur agere, in fortiũ numero non sunt collocandi. In mulierib. tamen

si quid tale deprehensum fuerit, fortitudinis laudem haud dubie meretur. Quo nomine Sabinæ illæ mulieres, quam historiam Liuius prolixe recenset, quæ in tela volitantia se inferre ausæ fuerunt, pleno ore sunt laudandæ. Sane dubitandũ non est, quin mulieres illæ vt fœminæ, vt insuetæ, statim ad primum armorum aspectum exhorruerint: nam & ipsa gladiorum micatio est ipsis etiam viris horribilis. Ast vbi sese in consilium vocauere, ratioque vires suas coegit, & illinc parentes, hinc viros pugnare, ac sese aut cõiugibus aut patribus, fortasse etiam vtrisque orbas eo certamine futuras reputauere; & quid se in tanto discrimine facere deceret, quid etiam ratio posceret, intellexere: tum quidem non victo malis pauore, sed forti tum consilio, tum animo in medias acies intulere. At qua mente? vt si impetrare precib. possent, prælium dirimerẽt. Sin minus, vt corpora sua parentum ac coniugum telis, id est, morti quam honestissimæ obijcerent. Sic Aurelianus Augustus vir bello acerrimus nõ dubitauit de Zenobia triumphare, ac decẽ in triumpho mulieres ducere, quas virili habitu pugnantes inter Gotthos ceperat, cum reliquæ in prælio fortiter dimicantes cecidissent. Qualis autem Zenobia ipsa fuerit, ea, quæ de Odenato viro eius scribuntur, docere satis possunt. Fuit enim Odenatus vir acer, ac maxime inclytus, qui primam ætatem exegit in capiendis leonibus, pardis, vrsis, cæterisque syluestribus animalibus. famem, æstus, frigora, pluuias in syluis ac montibus iuxta passus; quibus duratus facile postea bellicas difficultates tum aduersus alios

alios tum maxime aduersus Persas tulit, non aliter etiam Zenobia coniuge assueta, quam marito fortiorem fuisse perhibent, solitam etiam inter pedites ipsos versari, ac plura passuum millia pedibus simul agere, orientis totius mulierem omnium nobilissimam, &, vt Cornelius Capitolinus tradit, etiam formosissimam. Audiamus vero etiam quæ de Zenobia ipse Aurelianus ad senatũ scripsit: Audio, patres cõscripti, mihi obijci, quod indignum viro, indignum triumpho fecerim, qui de Zenobia triumpharim. Næ illi mediusfidius, qui me accusant, abunde etiam laudarent, si scirent, quæ illa est mulier, qua prudentia, constantia, grauitate, libertate, seueritate etiam cum vsus vocaret. Ausim dicere, Zenobiæ fuisse, quod vir eius Odenatus Persas vicerit, ac fugato Sapore, Ctesiphontem vsq; penetrauerit. Possum etiam affirmare, tanto Ægypti atque orientis populis mulierem terrori fuisse, vt se nõ Arabes, non Sarraceni, non Armenij mouere ausi sint. Haud ego illam incolumem esse iussissem, ni scirem, quantũ inde populo Romano profuturus sim, quippe cuius liberorumq; eius imperio oriens seruiret. Insigne etiam heroicæ fortitudinis vel prudentiæ potius exemplũ præbuerunt olim mulieres Spartanæ. Lacedæmonij enim grauissime cum premerentur ab Epirotarũ rege Pyrrho, decreuissentq; muliebri sexu in Cretam transmisso vltima expectare, improbantibus factum hoc matronis, tum Archidamia earum princeps, gladio incincta in senatum prodiens: Quænam, inquit, viri vos cepit dementia? nunquid ipsi existimatis excisa Sparta,

deleta patria, amissis viris liberisque, mulieres Spartanas vlterius victuras? Ex eo itaq; dicto maxime generoso ac forti confirmatis virorum animis, vt erat inter mulieres compositum, confestim multitudo virginum ac matronarũ expedita atque instructa affuit, quæ & desumeret sibi cum senibus opus valli, aggerisque aduersum Pyrrhi Elephantos statuendi, & iuberet iuuentutem ipsam atq; ætate validos abstinere ab opere, seq; seruare ad cõferendas tantum cum hoste manus, illumque à vallo reijciendum. Archidamiæ itaq; non minus prudentibus quam fortibus effectum est dictis, vt & Lacedæmonij resumtis animis defendendæ vrbi acrius multo intenderent, imminuto viris labore conficiendi valli, quod opus sibi illæ desumsissent cum viris bello inutilibus, & Pyrrhus ipse à vallo reijceretur, vrbe in hunc modum acerrime defensa.

Porro, cum vir fortis rerum ærumnosarum sit contemtor, quibus tolerandis sese intendit ad firmitatem, eundem semper vultum atq; animum in tolerandis malis retinebit, vt non solum non appareat cedere eum, ac veluti pondere pressum labascere, sed placide etiã ac sedate ferre, & onus ipsum quodammodo contemnere, atque ex ipso contemtu se intendere ad firmitatem; nisi enim sedato sit animo, necesse est inter congrediendũ turbari eum atque confundi.

Iram quoq; abijciet illam, quæ mentem atque consilium, rationem deniq; ipsam à vero rectoq; detorquet, atq; vbi vehementior fuerit, prope ad insaniam impellit. Quamobrẽ iratus aliquis aut furo-

furoris stimulis percitus virum fortem præstare nequit. Neq; enim vir fortis cæde lætatur & tanquam saginatur cruore, quod irati est ac furentis in acie, quanquam enecat victoriæ, nō necis gratia. Vnde quædam nationes, & in ijs Lacedæmonij instituisse dicuntur, vt præcinentib. tibijs cantibusq; remissioribus milites in pugnam procederent. Sedatis enim ac maxime compositis animis iri ad conserendam manum volebant. Et tamen in cōgressionibus deterret aduersarium vir fortis, ac terrentis speciem præ se fert; quod de Turno Virgilius dicit:

——. Tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clypeoq; micantia fulmina mittit.

Cumque fortissimus quisq; iusti honestiq; maxime studiosus sit; necesse est insuper, vt sit non solum non fallax, sed veritatis cum primis amicus. Quem tamē vt fraudibus vacuum, sic cautū prudentemq; esse volumus, namq; vt à iustitia, sic à prudentia seiungi fortitudo nequit. Quid enim turpius quā decipi, præsertim vbi est de vita gloriaq; contentio? Cæsar quanquam toties collatis signis cum Gallis dimicasset, vbi cū exercitu Africam traiecit, ad pugnādum cunctatior factus dicitur, quod id genus hominum fallax maximeq; insidiosum esse intelligebat.

Quando autem institui atq; assuescere necesse est eum, qui fortis euasurus est, ac magna est vis exempli, proponendus videtur huic aliquis, quē imitetur, cuius gloriam tanquam ducem habeat, eoque quasi quodam auctore nitatur. Cæsar cum Alexandri sepulcrum inuisisset, ab illo

ita discessit, vt iam tum quæ postea gessit, animo conciperet. Alexandrum ipsum liberi patris gloria, tanquam admotis stimulis impulit ad decus, ad famam, ad immortalitatem comparandam. Minori Africano maior, maiori pater, patruusq; exempla præbuere. Quamobrem ad fortitudinis laudem adipiscendam multum etiam conferet imitatio. Cæterum repentina & necopinata vel cum primis viri fortis magnitudinem ostendunt, in quibus eo maior cernitur, quod illis sese inuehentibus, non solum non cedit aut animo consternatur, sed quod maximum est, cum nullus in ijs, quæ repente accidunt, relinquatur consilio atque electioni locus, nullumque ad colligendas vires animumque confirmandum spatium detur; ipso tamen habitu & obsistit illis, & ingruentibus obuiam procedit, quod præstare eo est præclarius quo difficilius. Ac demum, cum omnia in fortitudine debeant esse solida, sibique apte vndique firmiterque constare, nihil fictum, nihil fucatum habere fortem par est, neque esse gloriosum, vanumque rerum ostentatorem, quanquam locus, tempus, fortuna, res sæpe ipsa de se suisque vt prędicet meritis exigit. At tũ quidem ad rem ipsam atque ad tempora, non ad ostentationem, quæ dicit, referre ipsum apparebit. Sic Scipio quo tẽpore cum Annibale parabat cõfligere, celsus corpore vultuque adeo læto milites allocutus dicitur, vt vicisse eum iam crederes. Atque vir fortis, quo plura gessit, maioribusque se dignum laudibus sentit, eo maiorem æquabilitatem, moderationem, continentiamq; retinere debet, seq; intra gyrum rationis coercere.

Vera

Veræ autem fortitudinis exempla Græci barbariq; edidere permulti, sed Romanorum longe maximus est numerus, cuius mihi princeps videtur Horatius Cocles. Siquidem in summa Reip. calamitate, in maximo euidentissimoque populi Romani periculo, vrgente grauissimo hoste, pro salute publica, cæteris etiã fugam capessentibus, solus ipse se hostibus obiecit. At quo animo? vt dum pons rescinderetur, hostis impetum detineret: interim pugnando, non quod desperantium est, vitam contemneret, sed simul & hostem feriret, & corpus suum, in quo salutem patriæ positam sentiebat, tueretur, non tamen vt mori pro communi salute recusaret. Atque vbi pontem rescissum intellexit, non arma proiecit, quibus hostes potirentur, non seipsum in tanta ruina deseruit, sed natabundus ad suos saluis armis redijt. Cuius pulcherrimum facinus non ciuium modo verum etiam inimicorum animos admiratione repleuit. Nam nec altitudine deiectus quassatusve, neq; pondere armorum pressus, nec vllo vorticis circuitu actus, nec telis quidem, quæ vndiq; congerebantur, læsus, tutum natandi euẽtum habuit. Sed ô vocem maxime memorabilem, rediens re infecta hostis se quidem Romano potitũ, solo ab Horatio victum esse prædicabat. Cum Hannibal Capuam, in qua Romanus exercitus erat, obsideret, Vibius Aceus Pelignæ cohortis præfectus, vexillum trans Punicum vallum proiecit, seipsum suosque commilitones, si eo hostes potiti essent, execratus, & ad id petendum subsequente cohorte, primus impetum fecit, quod vt

posse, quod esset forti viro dignum. Iacobus Caldora mira cum animi voluptate præ se ferebat, quod in pugna casurus esset, sic enim à Mathematico prædictum acceperat. Is cum aliquando graui esset morbo correptus, sentiretque medicos de salute desperantes: Atqui, bono vos, inquit, animo esse volo, in bello enim atque acie armato mihi, non in lecto sub culcitra est cadendũ, quod etiam postea contigit. Nam dum collem Samnij castellum oppugnat, dum ex quo milites cohortatur, animam repẽte extulit, nullo doloris signo dato, præterquam quod dum à satellitibus equo expirabundus aufertur, atque in tugurium sub tecto collocatur, nutu labrisque significauit, velle se in tabernaculo vita fungi, indignum imperatore ducens sub tugurio emori. Delatus itaque in tabernaculum, statim & acquieuit & diem obijt. Quocirca fortis vir in rebus omnibus, in quibus munere suo fungi potest, officiumque cum dignitate facere, & in quibus mori pulcrum fuerit, inuictum sese atque impauidum præstabit: atque in ijs maxime, quę in acie difficillimisque belli periculis pugnando contingunt, quæque mortem etiam nobilissimam allatura videantur.

Porro terribilia, quæ horrorem atque metum animis hominum incutere solent, duplicia sunt. Alia enim omnino hominis captum exuperant; quippe quibus nec vires nostræ pares sunt, nec vllus humanæ prudentiæ rationique vel tolerandis illis vel peruincendis locus relinquitur. Quæ quidem timere, nec degenerantis est animi, cum nihil inde laudis decorisque possit comparari, si mi-

minus formidentur: nec turpitudinis infamiæq; si, vt par est, timeantur, quando cuique sanę mentis æque sunt extimescenda. Atq; ea quidem metuere, sani potius quam imbecilli est animi. Annon enim terræmotus, aquarum inundationes, fulgura ac tonitrua, aliaq; his similia tibi videantur iure etiam fortissimos quosque debere concutere? Quis Ætnæ incendia & eructantis illius verticis liquefactos igne lapides non expaueat? Dicat aliquis terræmotum non esse formidandũ, cum vrbes non modo quassantur, verum etiam funditus euertuntur, cum infinita hominum strage, ex qua qui reliqui manserunt, nihil meminere miserabilius? Contendat etiam hic suum fortitudini esse locum? Hæc igitur aliaque huiusmodi, fortes ignauique iuxta metuunt; quæ quidem non metuere, omnemque adeo metum exuisse, videtur magis hominis aut parum sanæ mentis, aut prorsus stupidi atque obtorpescentis, quam sensu rationeque bene vtentis esse. Alia vero, quæ concutere quidem animos soleant, non tamen vt aut tolerandis ipsis humana virtus satis non sit, aut acrius ingruentibus parum constanter resistere valeat: quandoquidem eadem ipsa vt viribus inferiora persæpe vincat, qualia sunt bellica pericula, & ea maxime quæ homini ab homine inferuntur: quorum ratio hæc est, vt tum magis quam oportet, tum minus quam opus est, aut etiam quanti oportet, timeri vsu veniat. Cur autem bellica pericula etiam fortissimo cuiq; haud raro horrorem incutiant, hinc est, quod euidentiora cum sint, magis sentiuntur. Quid? quod ipse gla-

tametsi timeri quædã oporteat, timentur illa quidem, at non perinde vt oportet, aut vbi minime opus est, deniq; non quam ob causam timeri debeant. Proinde loci semper ac temporis adhibita æquabili mensura ratio est habenda. Hæc enim & si qua sunt de genere eorum, circumspicienda sunt forti, in quibus qui labitur, is ex arce fortitudinis necesse est corruat.

Videre licet alios nimis puerili animo cuncta pauentes: alios quanquam grauioribus rebus atq; periculis nõ imminentibus, adeo tamen consternati, vt etiam cogitata excutiantur. Atq; illi quidem in eo peccant, quod metuenda ac non metuenda æque pauitãt; hi quod à modo mensuraq; ita decidant, vt pene videantur exanimes. Sunt etiam quos ipsa præmeditatio territet. Quæ res magnas aliquando copias nullo premente hoste fudit fugauitque. Cęsar cum ad solam famam aduenientiũ Germanorũ suos ita videret exterritos, vt permulti è castris iam abirent: quibus nõ artib. terrorem illum sola opinione cõceptum, è militũ suorũ animis excutere conatus est? Interdum etiã præteritorum periculorũ aut acceptæ cladis memoria animos deijcit. Quã ob causam duces ipsi, vbi cõfligendum fuerit, abolere student omnem ex militũ animis aliquando acceptam calamitatem. Quocirca pro concione hortantur, confirmant veteres victorias, & fortissimi cuiusq; operam commemorant, hostium res eleuant, sua cõsilia, suas artes, ijs verbis, vultu, gestu explicant, vt vicisse se iam videri velint.

Porro cum tam multa diuersaq; fingere metus soleat, sintq; variæ metuendi causæ, vidẽdum est,

dumque ad id, quod sibi proposuerat, peruenire posset, vrbis incendium ac bonorum ciuium interitum parat. Nec vero in rebus gerendis id solũ considerari oportet, quam iuste atq; honeste, sed vires cuiusq; metiendæ sunt, ne turpiter succumbamus tanquam oneri omnino impares. Varro, Flaminiusque, alter ad Thrasymenum, alter ad Cannas, dum Annibalis artes despiciunt, dum quales haberent exercitus, denique dum seipsos parum noscunt, rem Romanam pene funditus subuertere. Nicolaus Picininus, & ante eum Mutius, qui cognominatus est Sforzia, clarissimi ambo duces, non semel rem parũ prospere gesserunt, dum nimium cõfidunt, dum incepta supra facultates suscipiunt. Fortem namque vt minime insidiosum, sic vel cum primis cautum æquumq; rerum suarum æstimatorem volumus. Cauenda quoque non modo turpia quæ videantur ac fœda, verumetiam sordida: quibus quid magis alienum esse ab eo potest viro, quem admirabilem efficere fortitudo debeat? Quocirca si constare sibi vndique fortis debet, ita quidem & metuet & tolerabit, & confidet & aggredietur, vt in ijs alijsque, quæ ex eodem sunt genere, nũquam à se ipso recedat. Cum autem pulchri honestiq; gratia omnis ab eo suscipiatur actio, cunctaq; ad decus referat: hoc assequi non aliter poterit, quam si diligentissime in cunctis dignitatis suæ rationẽ habuerit. Quemadmodum autem molle aut fœmineum aliquid inesse in viro forti non debet, sic etiam econtra non sit nimium confidens; duplex enim peccatum est eius, qui nimis confidit: nam

è nimia fiducia & aggreditur, quæ aggredienda nullo modo ſint: & poſtquam eſt aggreſſus, virib. animoq; ita deficit, vt quantum antea rectam fidendi atq; aggrediendi regula prægrediebatur, tantum poſt & fortaſſe vehementius ſuperatur à metu. Itaq; & confunditur & conſternatur, & ab incepto ignauiter deſiſtit. Adhęc ante congreſsũ nimis etiam feſtinat & calet, & tanquam rapitur ac geſtit. Poſt in ipſo periculo poſitus, hæret, hebetatur, tabeſcit, friget, metu tela decidũt. Quare & arrogans idem hic eſſe ſolet, ſiquidẽ plura ſibi, quam ſuus captus eſt, arrogat. Et glorioſus ſimulatorque virtutis eſt, quando quod aſſequi nullo modo poteſt, fortis vult videri.

Is itaq demum, vt Cicero ait, primum in arce fortitudinis locũ ſibi vendicat, qui in rebus aſpẽtis non turbatur, nec tumultuans de gradu deijcitur, ſed præſenti animo & conſilio vtitur. Atq; vt ante congreſſum ſedatior eſt, ſic in ipſis congreſſibus plane impigrum atq; alacrem ſeſe pbet. Idem nihil ad oſtentationem refert, nihil inanẽ ſequitur, veram laudem cõcupiſcit. Non tumultuatur vir fortis, neque eſt ſeditioſus, aut iuſti honeſtiq; contemtor, aut detrectator imperij. neq; rerũ ſuarum prædicator, præterquã vbi neceſſitas ac ratio aliter tulerit. Atque vt laudari ab alijs ſua non illibenter audit (nam etſi conſcientia ſua cõtentus eſſe poteſt, lætatur tamen habere rerum à ſe geſtarum teſtes) ſic aliorũ recte facta libenter cõmemorat, in quibus laudandis neq; parcus eſſe debet neq; adulator. Idem laboribus perpetiẽdis exultat maiorq; exiſtit. Aduerſa quoq; ita fert, vt for-

fortunā intra se positā habere videatur, omniaq; quæ possint homini euenire, sic contemnit, vt quasi pro nihilo ducat, habita tamē eorū ratione atq; delectu. Hæc igitur taliaq; præstare atq; efficere generosissimi & maxime præstātis est animi: qui quod rariores inueniuntur (quando præstans omne perrarū) ideo pleniori quodam ore laudātur, & in honore atq; admiratione habentur etiā summa. Hos Græci ἥρωας dixerunt, quorū honoratissimum Herculem faciunt, ob toties exantlatas ærumnas, totque monstra perdomita.

Quoniam autē nisi assuefaciendo fortis euadere nullus potest, ꝙ idem de temperato & iusto dicitur, oportet primū vt assuescat pati laboriosa, dura, aspera, difficilia toleratu, periculosa aditu, per quæ fit ad fortitudinem via. Sic Euryalus à teneris se institutum annis, tolerandis militiæ laboribus ac bellorum periculis, apud Virgiliū prædicat, & Camillæ illi armentalis equæ mammis ac ferino educatæ lacte, pater spicula ex humero late suspēdit & arcum; ac pro crinali auro, & longæ pallæ tegmine, tygridis exuuiæ per collum à vertice pendent. Virgilio itaq; auctore etiam mulier huiusmodi laborib. assueta, egregiam sibi ex fortitudine comparare laudem poterit, vnde & viragines dictæ. Etsi autem rarum est mulierē fortem euadere, imo rarissimum, non tamen est ita rarum, vt fieri non possit. Quin imo quo est rarius, & sexus ille imbecillior, eo præclarius ac nobilitari dignius. Ac tametsi alioquin illi, qui è nimio metu strenue aliquid vidētur agere, in fortiū numero non sunt collocandi. In mulierib. tamen

ſi quid tale deprehenſum fuerit, fortitudinis laudem haud dubie meretur. Quo nomine Sabinæ illæ mulieres, quam hiſtoriam Liuius prolixe recenſet, quæ in tela volitantia ſe inferre auſæ fuerunt, pleno ore ſunt laudandæ. Sane dubitandũ non eſt, quin mulieres illæ vt fœminæ, vt inſuetæ, ſtatim ad primum armorum aſpectum exhorruerint: nam & ipſa gladiorum micatio eſt ipſis etiam viris horribilis. Aſt vbi ſeſe in conſilium vocauere, ratioque vires ſuas coegit, & illinc parentes, hinc viros pugnare, ac ſeſe aut cõiugibus aut patribus, fortaſſe etiam vtriſque orbas eo certamine futuras reputauere; & quid ſe in tanto diſcrimine facere deceret, quid etiam ratio poſceret, intellexere: tum quidem non victo malis pauore, ſed forti tum conſilio, tum animo in medias acies intulere. At qua mente? vt ſi impetrare precib. poſſent, prælium dirimerẽt. Sin minus, vt corpora ſua parentum ac coniugum telis, id eſt, morti quam honeſtiſſimæ obijcerent. Sic Aurelianus Auguſtus vir bello acerrimus nõ dubitauit de Zenobia triumphare, ac decẽ in triumpho mulieres ducere, quas virili habitu pugnantes inter Gotthos ceperat, cum reliquæ in prælio fortiter dimicantes cecidiſſent. Qualis autem Zenobia ipſa fuerit, ea, quæ de Odenato viro eius ſcribuntur, docere ſatis poſſunt. Fuit enim Odenatus vir acer, ac maxime inclytus, qui primam ætatem exegit in capiendis leonibus, pardis, vrſis, cæteriſque ſylueſtribus animalibus, famem, æſtus, frigora, pluuias in ſyluis ac montibus iuxta paſſus; quibus duratus facile poſtea bellicas difficultates tum aduerſus alios

alios tum maxime aduersus Persas tulit, non aliter etiam Zenobia coniuge assueta, quam marito fortiorem fuisse perhibent, solitam etiam inter pedites ipsos versari, ac plura passuum millia pedibus simul agere, orientis totius mulierem omnium nobilissimam, &, vt Cornelius Capitolinus tradit, etiam formosissimam. Audiamus vero etiam quæ de Zenobia ipse Aurelianus ad senatū scripsit: Audio, patres cōscripti, mihi obijci, quod indignum viro, indignum triumpho fecerim, qui de Zenobia triumpharim. Næ illi mediusfidius, qui me accusant, abunde etiam laudarent, si scirent, quæ illa est mulier, qua prudentia, constantia, grauitate, libertate, seueritate etiam cum vsus vocaret. Ausim dicere, Zenobiæ fuisse, quod vir eius Odenatus Persas vicerit, ac fugato Sapore, Ctesiphontem vsq; penetrauerit. Possum etiam affirmare, tanto Ægypti atque orientis populis mulierem terrori fuisse, vt se nō Arabes, non Sarraceni, non Armenij mouere ausi sint. Haud ego illam incolumem esse iussissem, ni scirem, quantū inde populo Romano profuturus sim, quippe cuius liberorumq; eius imperio oriens seruiret. Insigne etiam heroicæ fortitudinis vel prudentiæ potius exemplū præbuerunt olim mulieres Spartanæ. Lacedæmonij enim grauissime cum premerentur ab Epirotarū rege Pyrrho, decreuissentq; muliebri sexu in Cretam transmisso vltima expectare, improbantibus factum hoc matronis, tum Archidamia earum princeps, gladio incincta in senatum prodiens: Quænam, inquit, viri vos cepit dementia? nunquid ipsi existimatis excisa Sparta,

 dele-

deleta patria, amissis viris liberisque, mulieres Spartanas vlterius victuras? Ex eo itaq; dicto maxime generoso ac forti confirmatis virorum animis, vt erat inter mulieres compositum, confestim multitudo virginum ac matronarũ expedita atque instructa affuit, quæ & desumeret sibi cum senibus opus valli, aggerisque aduersum Pyrrhi Elephantos statuendi, & iuberet iuuentutem ipsam atq; ætate validos abstinere ab opere, seq; seruare ad cõferendas tantum cum hoste manus, illumque à vallo reijciendum. Archidamiæ itaq; non minus prudentibus quam fortibus effectum est dictis, vt & Lacedæmonij resumtis animis defendendæ vrbi acrius multo intenderent, imminuto viris labore conficiendi valli, quod opus sibi illæ desumsissent cum viris bello inutilibus, & Pyrrhus ipse à vallo reijceretur, vrbe in hunc modum acerrime defensa.

Porro, cum vir fortis rerum ærumnosarum sit contemtor, quibus tolerandis sese intendit ad firmitatem, eundem semper vultum atq; animum in tolerandis malis retinebit, vt non solum non appareat cedere eum, ac veluti pondere pressum labascere, sed placide etiã ac sedate ferre, & onus ipsum quodammodo contemnere, atque ex ipso contemtu se intendere ad firmitatem; nisi enim sedato sit animo, necesse est inter congrediendũ turbari eum atque confundi.

Iram quoq; abijciet illam, quæ mentem atque consilium, rationem deniq; ipsam à vero rectoq; detorquet, atq; vbi vehementior fuerit, prope ad insaniam impellit. Quamobrẽ iratus aliquis aut furo-

furoris stimulis percitus virum fortem præstare nequit. Neq; enim vir fortis cæde lætatur & tanquam saginatur cruore, quod irati est ac furentis in acie, quanquam enecat victoriæ, nō necis gratia. Vnde quædam nationes, & in ijs Lacedæmonij instituisse dicuntur, vt præcinentib. tibijs cantibusq; remissioribus milites in pugnam procederent. Sedatis enim ac maxime compositis animis iri ad conserendam manum volebant. Et tamen in cōgressionibus deterret aduersarium vir fortis, ac terrentis speciem præ se fert; quod de Turno Virgilius dicit:

——, Tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clypeoq; micantia fulmina mittit.

Cumque fortissimus quisq; iusti honestiq; maxime studiosus sit; necesse est insuper, vt sit non solum non fallax, sed veritatis cum primis amicus. Quem tamē vt fraudibus vacuum, sic cautū prudentemq; esse volumus, namq; vt à iustitia, sic à prudentia seiungi fortitudo nequit. Quid enim turpius quā decipi, præsertim vbi est de vita gloriaq; contentio? Cæsar quanquam toties collatis signis cum Gallis dimicasset, vbi cū exercitu Africam traiecit, ad pugnādum cunctatior factus dicitur, quod id genus hominum fallax maximeq; insidiosum esse intelligebat.

Quando autem institui atq; assuescere necesse est eum, qui fortis euasurus est, ac magna est vis exempli, proponendus videtur huic aliquis, quē imitetur, cuius gloriam tanquam ducem habeat, eoque quasi quodam auctore nitatur. Cæsar cum Alexandri sepulcrum inuisisset, ab illo

ita discessit, vt iam tum quæ postea gessit, animo conciperet. Alexandrum ipsum liberi patris gloria, tanquam admotis stimulis impulit ad decus, ad famam, ad immortalitatem comparandam. Minori Africano maior, maiori pater, patruusq; exempla præbuere. Quamobrem ad fortitudinis laudem adipiscendam multum etiam conferet imitatio. Cæterum repentina & necopinata vel cum primis viri fortis magnitudinem ostendunt, in quibus eo maior cernitur, quod illis sese inuehentibus, non solum non cedit aut animo consternatur, sed quod maximum est, cum nullus in ijs, quæ repente accidunt, relinquatur consilio atque electioni locus, nullumque ad colligendas vires animumque confirmandum spatium detur; ipso tamen habitu & obsistit illis, & ingruentibus obuiam procedit, quod præstare eo est præclarius quo difficilius. Ac demum, cum omnia in fortitudine debeant esse solida, sibique apte vndique firmiterque constare, nihil fictum, nihil fucatum habere fortem par est, neque esse gloriosum, vanumque rerum ostentatorem, quanquam locus, tempus, fortuna, res sæpe ipsa de se suisque vt prędicet meritis exigit. At tū quidem ad rem ipsam atque ad tempora, non ad ostentationem, quæ dicit, referre ipsum apparebit. Sic Scipio quo tē-pore cum Annibale parabat cōfligere, celsus corpore vultuque adeo læto milites allocutus dicitur, vt vicisse eum iam crederes. Atque vir fortis, quo plura gessit, maioribusque se dignum laudibus sentit, eo maiorem æquabilitatem, moderationem, continentiamq; retinere debet, seq; intra gyrum rationis coercere.

Vera

Veræ autem fortitudinis exempla Græci barbariq; edidere permulti, ſed Romanorum longe maximus eſt numerus, cuius mihi princeps videtur Horatius Cocles. Siquidem in ſumma Reip. calamitate, in maximo euidentiſſimoque populi Romani periculo, vrgente grauiſſimo hoſte, pro ſalute publica, cæteris etiã fugam capeſſentibus, ſolus ipſe ſe hoſtibus obiecit. At quo animo? vt dum pons reſcinderetur, hoſtis impetum detineret: interim pugnando, non quod deſperantium eſt, vitam contemneret, ſed ſimul & hoſtem feriret, & corpus ſuum, in quo ſalutem patriæ poſitam ſentiebat, tueretur, non tamen vt mori pro communi ſalute recuſaret. Atque vbi pontem reſciſſum intellexit, non arma proiecit, quibus hoſtes potirentur, non ſeipſum in tanta ruina deſeruit, ſed natabundus ad ſuos ſaluis armis rediјt. Cuius pulcherrimum facinus non ciuium modo verum etiam inimicorum animos admiratione repleuit. Nam nec altitudine deiectus quaſſatusve, neq; pondere armorum preſſus, nec vllo vorticis circuitu actus, nec telis quidem, quæ vndiq; congerebantur, læſus, tutum natandi euẽtum habuit. Sed ô vocem maxime memorabilem, rediens re infecta hoſtis ſe quidem Romano potitũ, ſolo ab Horatio victum eſſe prædicabat. Cum Hannibal Capuam, in qua Romanus exercitus erat, obſideret, Vibius Accus Pelignæ cohortis præfectus, vexillum trans Punicum vallum proiecit, ſeipſum ſuoſque commilitones, ſi eo hoſtes potiti eſſent, execratus, & ad id petendum ſubſequente cohorte, primus impetum fecit, quod vt

 Vale-

ValeriusFlaccus,tribunus tertiæ legionis aſpexit, conuerſus ad ſuos, Spectatores,ait,vt video,alienæ virtutis huc venimus: ſed abſit iſtud dedecus à ſanguine noſtro, vt Romani gloria cedere Latinis velint. Ego certe aut ſpecioſam optaui mortem, aut felicem audaciæ exitum vel ſolus præcurrere paratus ſum. His auditis Pedanius centurio conuulſum ſignum dextera retinens, iam hoc, inquit, intra hoſtile vallum mecum erit, proinde ſequantur qui id capi nolunt,& cum eo in caſtra Pœnorum irrupit, totamq; ſecum traxit legionem.

Sed quod ad præliatorum excellentem fortitudinem attinet, merito L. Sicinij Dentati commemoratio omnia humana exempla finierit,cuius opera honoresq; operum,vltra fidem veri excedere iudicari poſſent, niſi ea certi auctores,inter quos M.Varro,monimẽtis ſuis teſtata eſſe voluiſſent: quem cẽties & vigeſies in aciem deſcendiſſe tradunt eo robore animi atque corporis vtentem, vt maiorem ſemper victoriæ partem traxiſſe videretur. XXXVI. Spolia ex hoſte retuliſſe; quorum in numero octo fuiſſe, cum quibus ſpectante vtroque exercitu ex prouocatione dimicaſſet. XIII. Ciues ex media morte raptos ſeruaſſe. XLV. vulnera in pectore excepiſſe, tergo cicatricibus vacuo, nouem triumphales imperatorum currus ſecutum, totius ciuitatis oculos in ſe numeroſa donorum pompa conuertentem. Præferebantur enim aureæ coronæ octo, ciuicæ quatuordecim, murales tres, obſidionalis vna, torques centũ octoginta tres,

ar-

armillæ centum sexaginta, hastę octodecim, phaleræ viginti quinque, ornamenta etiam legioni, nedum militi satis multa.

Cæterum, quis Romanorum fortissimus fuerit, in dubium verti potest. Alij enim huic Sicinio, de quo modo verba fecimus, palmam tribuunt. Alij Marco Sergio, quod tribus & viginti vulneribus honeste acceptis, ac neutra manu, neutro pede satis vtilis, sinistra manu sola quater pugnauerit, ferreaque dextra sibi religata manum conseruerit; Cremonam obsidione liberauerit; Placentiam tutatus fuerit; duodena castra hostium in Gallia ceperit, cumq; alij victores hominum fuerint, ipse, vt Plinius ait, vicerit & fortunam. Manlij Capitolini decora, eodem Plinio teste, his minora nequaquam fuissent, si non ad vltimum omnia perdidisset, regno suo inseruiens. Siquidem adolescens bina ex hoste spolia cepit, Eques omnium primus murali corona donatus, sex ciuicis septem & triginta donis, duodetriginta cicatricibus aduerso corpore acceptis, magistro equitum Seruilio seruato, humero ac femore grauiter ictis, quodq; omnium maximũ, Capitolio à Gallis defenso. Nec mihi silentio prętereundus videtur Probus, is qui multis post hos seculis Romanum tenuit imperium. Hic bello Sarmatico tribunus, transmisso Danubio, multa fortiter fecit, qua è re pro concione laudatus est, donatusq; hastis puris quatuor, coronis vallarib. duabus, ciuica vna, vexillis puris quatuor, armillis aureis duabus, torque aureo vno, patera item

vna

vna librarum quinq; ad rem diuinam, quo etiam tempore Valerium Fecianum adolescentem nobilem à Quadorum liberauit manu. Vnde Valerianus Augustus ciuica eum donauit, addita legione tertia, quæ felix dicebatur: vestes etiam triplices ac salarium duplex dari iussit. Cui post Aurelianus Augustus decumanos etiam suos credidit. Tacitus quoque Augustus eum orienti toti ducem præfecit, tradiditq; salarium quintuplex: geminauit etiam ornamenta militaria, & consulem creauit, quod illum pro virtutibus Capitolina maneret palmata. Idem Marmaridas acri pugna vicit. Afros rebellionem parantes coercuit. Aradionem singulari certamine vicit, occisumq; ingenti sepulcro donauit trecentorum pedum in latitudine. Vicit etiã Palmirenos, maximamq; orientis partem in Aureliani potestatem redegit. Creatusq; militari consensu Imperator, Galliam recuperauit, cæsis prope quadringentis millibus Germanorum, Rhœtias pacauit. Illyrios, Sarmatas, finitimasque gentes ita compressit, vt quæ illi occupassent, prope sine bello receperit. Palpherum latronem Isauricum cepit, Blemmeis subegit, Ptolemaidem iuri Romano integram restituit: suique conscius, paucis antequam moreretur diebus, gloriatus est, breui se facturum, ne populo Romano milites necessarij viderentur. Atq; hæc sunt veræ fortitudinis exempla, è plurimis hausta & tanquam delibata. Videamus nunc exempla fortitudinem quasi præ se ferentia, non tamen proprie sed duntaxat apparenter ad fortitudinem spectantia.

Ac primo ſane loco occurrũt Feroces, qui quãuis ſæpe maxima quæque abſque horrore ac metu aggrediantur, in numero tamen fortium non habentur. Siquidem maiore ferũtur impetu, nec qua debebant ratione, pericula metiuntur; quinetiam ad feritatem dilabuntur. Adhæc ferox ingenium & gentes quaſdam natura feroces dicimus. Nemo autem aut natura aut ingenio fortis eſt, quare ferocia hæc aut militum eſt, aut barbarorum, non fortium virorum.

Sed nec audaces dici debent fortes. Tametſi enim initio videtur audax habere quiddam forti ſimile, ac illius animum præ ſe ferre, poſt tamen vt parum firmis viribus imparq; incepto ſuccumbit, atque in timiditatem recidit. Etenim audaces ante pericula adita laboreſque ſuſceptos nimis quam acres videntur, ſunt ad incipiendum præcipites, poſt vero magis magiſque deficiunt, videtiq; incipiunt ſimiliores hęſitantibus, donec concidunt animis, apparentque ipſis etiam timidis timidiores. Quales autem audaces ſint cum in prouocando, tum poſt prouocationem ipſam in conſerendis manibus, Taurea ille Campanus ſatis docere poteſt: nam verbis quam re ferocior, vt eſt apud Liuium, cum Claudio Aſello milite Romano, quem etiam contemto iure hoſpitij prouocauerat, equo congreſſus, vbi aliquantum pugna extracta ſine vllo eſſet vulnere, minitabundusq; dixiſſet in cauam viam dimittendum eſſe, vbi conſertis manibus decernerent, nullo ibidem equis ad euagandum dato ſpatio, & Romanus confeſtim equum in viam egiſſet, ipſe repente con-

concitato equo Capuam refugit. In quem illud in Drancem Turni dici rectissime potest, quod ei ventosa in lingua pedibusque fugacibus Mauors esset. Et sane audaces tumidi sunt ac ventosi, pluraque sibi arrogant, vt qui videri fortes velint. Quo de genere sunt etiam milites gloriosi, Græco nomine θρασόνες dicti. Curate vt splendor meo sit clypeo clarior, quam solis radij olim cum sudum est, esse solent, vt vbi vsus veniat, contra conserta manu præstringat aciem oculorum in acie hostium. Hic qui tam multa magnaque videri vult promittere, vbi in conspectum aduersarij venit, vt statim sese perijsse dicit? ac deprecabundus vapulat, vincitur, tandemq; exolutus habere se gratiã dicit. Etenim gloriosissimus quisq; est elata insolentiq; oratione, atq; vt seipsum iactat extollitq; sua, sic alienæ laudis est perquam inuidus, & tanquam contemnit absentes. Idem vbi in aduersarium incidit, nec verbis nec re substat, sed perhorrescit conturbaturque tanquam deprehensus.

Sed nec desperatio verum assequitur fortitudinis nomen. Etsi enim adacti in extremam calamitatem ac infortunium res quandoque maximas, desperatione quasi acti aggrediantur & cõficiant, non tamen fortes ex eo solum dici merentur. Non ignoramus (vt etiam Statius ait) esse vbi det vires nimius timor, nam & timidissimæ quędam belluæ, vbi nullum se habere profugium clausæ sentiunt, ferociores factæ, & ob desperationem etiam acerrime pugnant.

Insuper nec qui ob edictum aut pœnæ metum

pugnant

pugnant, fortes dici possunt. Licet enim alio atq; alio modo fortitudo dicatur, vir tamen fere fortis nihil habere coactum, nihil arcessitũ, sed suis viribus suaq; virtute niti sibiq; vndique constare debet; adibit quidem pericula non vt tyrunculus quidam, quem tũ edicta ducum pœnæq; statutæ fugientibus, tum increpationes commouere soleant, sed honestum per se ac pulcrum ducit, fortiter facere. Etenim tyro vbi maior hostium vis ingruit, cui sese imparem iudicet, edictorum oblitus ac pœnarũ, nihilq; infamiam veritus, statim in fugam vertitur, præfertq; fugam turpissimam morti quam honestissimę. Eadem fere gladiatorũ ratio est, quippe qui exercitatione freti ac digladiãdi peritia, nõ animi firmitate in certamẽ prodeunt: facile enim quæ quis norit, aggredi parat, tentatq; quæ sæpius est expertus. Quorũ euentus in re dubia & aspera fere non alius esse solet, quã quibus aliquid præter spem opinionemque euenit: namq; vbi pericula & hostium impetus longe superarint, mentemq; metus concusserit, nihil est eis fugacius. Et gladiatores quidem alijq; armorum vel vsu vel scientia freti, pugnaces rectius quam fortes dicuntur.

Sed nec in ordine fortium collocandi videntur, qui ob libidinem amoresque vel adoriuntur periculosa, vel perpetiuntur tristia. Nam & amãtes multa audent, plura etiam, quamuis grauia, æquo animo ferunt, in eo tamen peccant, quod vel aggrediuntur, quæ aggredienda non sunt, vel tolerant, quæ tolerari nullo modo debeant, nec quam ob causam debeant, quippe qui-

quibus propoſita ſit voluptas ea, quę homini cum belluis eſt communis; indignum ſane pretium. Galeatius Mantuanus, vir ſane impiger, Papiæ cũ hybernaret, forte in ponte puellam, quam vnice amabat, obuiam habuit. Ea vt per blandam aliquam iocandi ſpeciem, amantem ad colloquium inuitaret, Quin tu, inquit, belliſſime amator, qui tantum tibi armatus in acie places, è ponte in amnem amoris gratia deſilis? hoc ille audito, concitato repente equo, ſeſe demiſit in fluuium, quo exanimato vix Ticino natabundus emerſit. An hic tibi magnus videbitur? cui nihil aliud tanto fuerit quæſitum periculo, quam vt mulierculæ & quidem iocanti ſatis faceret, quæ ſeſe, ne id aſpiceret, auertiſſe dicatur. Leuitas hæc eſt, & quidem plena ſtoliditatis. Galli, Britanni, Germani dum alius aliam inter amantes amoris cauſam atque patrocinium ſuſcipit, vt quem ſtrenuum nacti ſunt, in certamen prouocant, pugnæ legibus propoſitis, interdum adeo duris, vt in certamen prodeundum ſit, corpore maiore parte exarmato, concurrendumque haſtis & equis primo, deinde pedibus res gerenda, cominus gladio ac ſecuri. Quo quid videatur ſtolidius? Adhæc in ea concurſione emori, quam tantam afferre laudem poteſt? quando nihil egregium ei eſt morti propoſitum. Reſtat etiam de dolore iraque diſſerere, qui affectus quantus habeant impetus, Poeta declarat, cum ait:

Dolor iraq; mentem Præcipitant.

Siquidem doloris atque iræ ſtimulis agitati, perinde vt cæci in pericula feruntur. Quanquam

ira

ira ipsa, quæ rationi obsequitur, est laudāda, neq; enim frustra homini à natura inest. At vbi vehementior fuerit, vbi in furorem acta desæuit, quid tum habet quod accusari iure non debeat? Ira ex vindicta voluptatem capit. At fortes honestatem expetunt ac decus, non vlciscendi voluptatem, per quam ad feritatem dilabantur. Quamobrem feritas hæc quidem magis quam fortitudo videri potest. Siquidem feræ vbi vulneratæ telum sensere, dolore rabieque præcipites in percussores rapiuntur. Et huiusmodi quidē homines feri sunt, atroces, sanguinolenti, eorum sunt truces vultus, fœdi animi, impetus quales sæuientium belluarum. Gaudet cruore fœdari sanguinolentia. Exultat cædendo atrocitas. Nihil est feritate impetuosius, nihil magis rabiosum. Quæ vitia longe sunt à viro forti aliena. Quocirca videndum est forti, quousque sit irascendum, & quam etiam ob causam, ne rationis præteriens regulam modum transgrediatur.

Cæterum ciuilis illa fortitudo in specie ita dicta, sicut & ea, quæ est in militibus, proxime quidem ad veram fortitudinem accedunt, sed non omnino reciprocantur. Ciues sane, honesti ipsius, id est, honoris gratia labores publicaque munera cum suscipiunt, ad fortitudinem propius videntur accedere. At vero in eo peccant, quod nō aut tolerant molesta, aut aggrediuntur periculosa, vt fortiter agant, sed id metuunt, ne si cesserint, ex declinatione & fuga sequatur infamia atque inhonoratio. Quamobrem quod labores adit ac pericula, & quidem pudoris atque honesti gratia,

ciuilis quędam appellatur fortitudo, tametsi à vera perfectaq; fortitudine multum distet, vt ex superioribus satis constat. Ad milites quod attinet, tametsi labores etiá grauissimos suscipiunt, & pericula adeunt persæpe maxima; cum tamen nunc minis ac metu pœnarum, nunc exhortationibus precibusque adducti, aut prędæ cupiditate capti, aut exercitatione, peritiaq; rei bellicæ freti, magis quã virtute ipsa rem gerant, pugnaces potius quá fortes videri iure possunt. Atque hæc de forttitudine attigisse sufficiat.

Capvt IV.

De armis.

PLerique milites præclari & bellicosi habẽtur ex armorum ratione: tam quibus se ab incursione hostis tuentur, quam quibus alios lædunt. Hinc Poetarum est figmentum, heroibus arma data esse à Dijs fabricata. Nostrique Romani historiographi heroas fascinatis & impenetrabilibus scutis indutos scripserunt: indicaturi, milites animum sumere ex armis. Cum vero & equi armis annumerentur, admirandos etiam viris fortibus equos adfinxerunt.

Arma, quibus corpus à vi externa vendicamus, primitus consideranda sunt. Milites enim, (quod diligenter notandum) animaduertens se minus idonee ab armis instructum procul dubio plus in pedum pernicitate, quam in lacertis confidet, ad fugam quam ad aciem promtior. Licet idem cernere in equis, qui quãvis ratione careant, alacriores

res tamē ad buccinam accedunt phalaris suis ornati, quam denudati. Armorum vsu adhuc apud Romanos vigente, & tanquam in flore existente, pedites in prœlium ituri, omnes erāt cataphracti. Tandem vero refrigescēte hoc exercitio, onereq; armorum indies imminuto deuentum eo est, vt omnia arma oneri essent. Hinc factū est vt ab imperatore Gratiano peterent primū vt æneos thoraces deinde galeas domi retinere liceret. At quis fructus? Conflicturi cum Gotthis facilime victi & prostrati sunt.

Cæterum arma quibus corpus nostrū tuemur, proba sint & satis indurata: vt armatus cōtra impetus tutior incedat: sed sint etiā leuia, & habilia. Leuia quidē, ne molesta sint militi & impedimento. Memorię ꝓdidit Tacitus in bello Sacrouirano hostes tam pōderosa arma, loricas, clypeos & gladios gestasse, vt pondere pressi vix se mouere potuerint, adeo vt Romanis securib. opus esset quib. eos diruerent, non secus ac si murus deijciendus esset: quibusdam furcæ erant, quibus militem inepte armatum prosternerent. Habilia autem sint ac tenuia, vt sine impedimento gestari & vsurpari possint. Hinc Dauid à Saule arma indutus, eadem recusauit, quod sibi culeo insutus, vbi se motare non posset, videretur. Pectoralia Germanorum lōge meliora sunt quā Italorum. Hinc etiā Teutones sine alterius opera citius quam Itali armatur.

Probe insuper sint formata & apta gestantibus. Hinc Liuius: Oblongi, inquit, clypei nō tegebant obesa & crassa Gallorum corpora: vnde etiam à Romanis facile deuicti fuerunt.

Verum non est mihi animus prolixius describere, quales debeant esse galeæ, pectoralia, aliaq; quibus corporis pericula arcemus. Illud moneri sufficiat, subditos certis armorũ generibus exerceri debere, quæ etiam, si ita postulet necessitas, immutari quandoque conuenit. Sic Romani fecerunt: etsi enim animi intelligentia nulli populo cedebant, non tamen sua arma ad Samnitum armamenta componere vitio sibi duxerunt.

Tela hostem vulnerantia & lædentia plus laudantur si sunt leuia, si polita & tractabilia, si hostẽ eminus ferire possunt. Leuia: quia minus fatigant sæpiusq; icunt. Polita & tersa: vt diutius durent. E longinquo feriant: vt hostis antequam propius pedem ferat, magnam accipiat cladem. Feriens enim eminus, verbi gratia, sclopo longiori, ter displodere sclopum potest, vbi hostis, qui sclopis vtitur breuioribus, vix bis displodit. Res autem eo redit, vt, tametsi vtrinque duo millia sclopetariorum sint, tu tria habere credaris. Vnde Vegetius memoriæ prodidit, Martiobarbulorum opera, qui strenui ac bellicosissimi fuerunt, ideoque à Diocletiano & Maximiano Iouiani & Herculani vocati, Romanos splendidissimas sæpenumero victorias adeptos. Peculiari enim telorũ genere equos & equites attingebant, priusquã nõ modo ad manũ sed ad iactum potuerat perueniri. Atq; hinc haud dubie sclopetarij nostri temporis peritiam explodendi mutuarunt, quorum opera felici rex Hispaniæ sępenumero in bellis Belgicis vsus est. Equites illi, quorum quisque quinis aut senis sclopis vtitur, vix vnquam aliquid laude dignum

gesse-

gesserunt, ex breuiori iactu: semper fusi ab illis, quorum sclopi essent longiores. Franciscus dux Guisianus eos lanceis suis in fugam coniecit.

Cæterum vt & hoc loco de gladijs, quorũ vsus in prælijs semper fuit maximus & vtilissimus, aliquid dicamus, memorabile & laudabile certe est, quemadmodum olim, ita & nostra ætate, viros militares & strenuos, gladijs inprimis contra hostes pugnando vsos fuisse, parumque honestum & fortibus indignum putasse, alijs telis, exceptis hastis, in primo congressu vti. Ideoque diligentissime curarunt, vt gladios egregios, & singulari arte & materia exquisite fabricatos haberent, quibus heroes, quemadmodum etiam suis equis generosioribus peculiaria nomina indiderunt. Sicut de Rolando, duce fortissimo, Caroli Magni sororis filio legimus, qui tam eximia temperatura gladium Durindanum, vel Durandalum, fortasse dictum à duritie, habuisse fertur, vt cum cæsis suis copijs, antequam ipse labore & siti conficeretur, in durissimis cautibus, ne hostes eo potirentur, illum frangere magnis viribus conatus fuisset; illæ potius ipsius aciei cesserint, quam gladius fractus sit, sicut Girardus refert, dicitque hunc gladium iussu Caroli Magni, in ciuitate Blaiensi ad Garonnam, in monasterio S. Romani, ad Rolandi sepulcrum, vna cum eius cornu appensum fuisse. Arturus Britonum rex, qui vixit anno 470. gladium habuit Caleburnum, & lanceam Ronam, quo gladio vno prœlio occidit quadringentos & septuaginta ex hostibus, si vera sunt quæ Sigibertus Gemblacensis memoriæ tradidit. Georgij quoq;

Castrioti Epirotæ viri fortissimi gladium Mahometes Turcorũ imperator & ipsius hostis acerrimus videre cupijt. Hunc cum Castriotus (qui à Turcis Ischenderbeg, id est, dominus Alexander, vocatur, vnde vulgo Scanderbegus appellatur) ad eũ, accepta cautione, Constantinopolim misisset; nemo tãti roboris in Turcica aula repertus fuisse dicitur, qui eo cõmode & perite vti potuerit; ob id Mahometes remisso eo, veluti ad terrorẽ suppositio gladio se hostili animo & arte delusum esse renunciari iussit. Cui Schanderbegus rescripsit, se bona fide & absq; fuco dolove misisse acinacem suũ, quo in prœlijs valide strenueq; vteretur: verũ manum & brachiũ suũ, quo medios Turcos proscindere, trãsuersos diuidere, integrosq; artus detruncare soleret, nõ misisse, sed sibi retinuisse. Idipsum se mox reipsa ostensurũ. Quod & perfecit. Laudantur itaq; nõ sine causa Turcici milites, qui hodie gladios suos leuiter incuruos tã magni faciunt, vt maximo pretio eos cõparare, diligentissimeq; asseruare, neq; permittere, vt ij ad exteros venales exportẽtur, soleant. Nam gladijs vera fortitudo in prœlijs, non sagittis, nõ globulis ex tormentis missis, à viris magnanimis demonstratur.

Quod vero ad clypeos attinet, præstantiores quam gladij olim habiti fuerunt ideo, quod prior sui tegẽdi quam hostis lædendi cura habenda sit. Quam ob rem veteres pœnam militi statuerunt, qui clypeum vel scutum in prœlio proiecisset vel amisisset; qui vero gladium vel hastam, nulla afficiebant pœna, vt ostenderẽt, annitendum esse, ne quid detrimenti patiamur potius, quã vt vulnera

hosti

hosti inferamus. Quocirca Romani non dextram militari annulo donabant, sed sinistram, quæ clypeo hominẽ tegebat. Germanicis quinetiam legibus militaribus cõtinebatur, teste Tacito, quod scutum reliquisse præcipuum flagitium, & huic ignominioso, neque aut sacris adesse aut cœtum conciliumq; adire fas esset. Quod vero attinet ad tormenta bellica & sclopetarios, licet sæpenumero in prœlijs hostibus valde nocuerint, tamen in ijs spes victoriæ non semper collocanda est. Proinde in conflictibus, sclopetariorum vsus sæpius est ad speciem quam ad necessitatem. Abiectis .n. fulminalibus, cum post primum impetum aciem hostium subiere, gladijs comparasse victoriam, neq; vnquam hac ratione frustra pugnasse, exercitati milites vnanimiter consentiunt,

CAPVT V.

De ornatu armorum.

NON incommode, dum in armorum materia versamur, disputari potest, an expediat militi, arma inaurata, alijsque emblematis pretiosis decorata gestare, necne? In vtramque partem sunt & exempla & argumenta. Sertorius, vt & Iulius Cęsar, volebant, vt miles suus auro & argento interpolata arma & tela haberet, paludamentaq; pretiosa, conspicuis coloribus distincta. Hannibal contra, Antiochi exercitui pretiosa arma, sumtuosasque vestes maximo vertit vitio, idipsum enim instimulare hostem ad auaritiam, prędæque cupidiorem quam cõflictus. Mithridates exercitũ suum inauratis & supbis armis pitidũ Romano victori succubuisse

animaduertens, abiecto vano illo splendore, chalybe ferroque eundem muniuit: at sero nimis iactura facta.

His itaq; præmissis, statuendum nihilominus, omnia militi, quæ animosum, alacrem erectumq; reddunt, terroremque hosti incutere videntur, concedenda esse. In hoc primum sibi locum vendicant splendida, nitida & sumtuosa arma. Hinc cristas aliaque capitis ornamenta tam equiti quã militi maiorem quasi staturam adijcientia gestare semper fuit vsitatum. Dixerit sane Hannibal ornata & pretiosa arma hosti ad inhiandum prędæ stimulos addere: at Scipio, qui Hannibalem rerũ bellicarum scientia adæquat, contra censuit: fore nimirum vt milites argento & auro nitentibus armis instructi, ne sibi eripiantur, gnauius sint pugnaturi. *Milites*, inquit Suetonius de Cæsare, ***habebat tam cultos, vt argento & auro politis armis ornaret: simul & ad speciem, & quo tenaciores eorum in prælio essent, metu damni.***

Sed fortassis non incommodum esset, non cuiuis arma auro argentoque nitida concedere: nisi solis veteranis, qui strenuam sæpe in rebus difficilimis nauarint operã, multis prælijs interfuerint, aliaque præclara gesserint. Sic de Alexandro Magno meminerunt historiæ, argento polita arma militibus, qui inde Argyraspides dicti, non esse data ante deuictos Persas, orientisq; euersionem. Committere tamen noluit, vt summus exercitus dux tam nitide incederet: ne suo exemplo alios pellectos, non duces modo inferiores, sed integrũ exercitum nimio sumtu exhaustum pessumdaret, id

id quod alicubi memini factitatum. Summus quidem dux, alij vt ornamenta eiusmodi gerant, ferre potest: ipsemet tamen suo exemplo illorum non sit auctor. Recte Seneca gladium bonum esse dicit, non cui deauratus est baltheus, nec cui vagina gemmis distinguitur, sed cui ad secandum subtilis acies, & mucro, munimentum omne rupturus.

CAPVT VI.

De acie.

QVEMADMODVM munitiones reddit firmiores forma siue figura, quam materies: sic exercitū potius iusta aciei dispositio ac ordo quam multitudo, aliave, quæ in exercitu visuntur. Ordinem autem voco modum collocandi milites in aciem educēdos. Tam autem iusta collocatio ac dispositio necessaria est, vt maximæ victoriæ pars in ea sita sit, eamque plerunque sociam habeat. Saluo enim & necdum rupto ordine, non facile fugatur exercitus: contra vero ordine vix soluto simul exercitus dissipatur.

Duo omnino fuerunt populi, qui ex difficilimis bellis gestis, multisque victorijs partis summam existimationis famam ad posteros transmiserunt; Macedones & Romani. Romani suis legionibus totum terrarum orbem coercuerunt: Vniuersam Asiam phalangibus Macedones. Peculiaris vtrique erat ordo, semper inuictus habitus. Melius autem phalangibus dispositæ erant legiones. Phalanx enim similis erat solidæ massæ,

aut corpori ex numeroso milite conflato, in qua vir viro, hasta hastæ ita iungebantur, vt sepem spissisimam repræsentarent. At hæc spissitudo admodum tardi gressus causa erat, & angustia agilitatem impediebat? Quid quod phalãgarij dissoluti ad cladem hosti inferendam erant inhabiles? Nullius etiam vsus erant phalanges, nisi in planitie ferro decernendum foret. Montosis itaque & asperis locis facile dissipabantur, id quod in pugna inter Paulum Æmilium & regem Perseum commissa euenit. Legio autem similis erat corpori diuersis membris cõstante: Triplici enim militum genere constabat quorum alij principes, alij hastati, alij triarij dicti sunt: ijque subdiuisi in cohortes, atque hæ vicissim in centurias: quarum singulæ centeno milite constabant. Centuriæ rursus in cõtubernia siue manipulos: id quod decuriam vocamus. Hoc ordine maius datum interstitium expeditiores fecit milites ad bellica negotia, atque ad res præclare ac fortiter gerendas; id quod nemini non constat.

Scribit Liuius, Celtiberos in extremo discrimine cõstitutos acuminatam quasi ac mucronatam instituisse aciem, adeoque impetuose irruisse, vt irrumpentes hostis sustinere non posset. Syphax rex Numidarum potentissimus diuitijs & subditis Carthaginenses æquauit: at dispositione & collocatione militis longe impar. Petijt itaque à Romanis, quos in societatem adsciuerat, vt duces suppeditarent nonnullos, qui rudem militem vexilla obseruare, in aciem prodire, ordinem tenere

nere aliaque rebus bellicis necessaria, docerent atque instruerent. Quibus impetratis sensit, quanti momenti sit ordinem probe tueri: siquidem magno prælio Carthaginenses postea fudit.

Experientia probat milites Italos propter ordinis defectum & neglectum paruifieri: vti nec dux ille copiarum peritus aut prouidus satis habetur, qui Martis aleam periclitaturus cõtra Germanos & Heluetios omnem fiduciam in Italo milite ponit. Probant idem Veneti, qui, cum solis Italis peditibus vterentur, fusi sunt, quotiescunque ferro decernerent cum Transalpinis; Reueredi, Carauagi, Vialæ. Germani & Heluetij pristinam existimationis gloriam præstantiamq; virtutis bellicæ retinent, quod boni ordinis sunt tenaciores. Intelligentia & mentis perspicacitate, diligentia, labore & celeritate Italis longe sunt inferiores: vt & Hispani & Galli: Siquidem id satis constat ex pugnis quibusdam inter Italos & prædictarum nationum populos commissis quam mari quam terra, Trani, Quaratæ, Astæ, atque alibi. Sunt tamen Italis superiores, vbi non velitationibus sed iusto prælio decernitur. Cuius quidem nulla alia est causa, quam quod Transalpini ordinibus suis stationibusque non excedunt, Itali vero palantes discursitant, atque ita ab inuicem distracti facile funduntur: itaque singularibus conflictibus ac velitationibus quam iustis prælijs sunt aptiores.

Caput VII.

De bona causa.

TVM demum militum animi attolluntur, cum iustam fouent causam. Iusta enim causa in spem bonam erecto victoriam pollicetur, iuxta illud:

——. *Spes addita suscitat iras.*

Ira enim est ceu lapis Lydius, ad quem militis fortitudo exigatur. Tantum enim abest vt is, pro quo bona causa militat, abiecto animo fiat, vt etiam quævis discrimina subire nō dubitet. Adde quod subditi promtius operam suam principi nauant, atque alacrius pro principis salute belligerantur, bonitate causæ inducti. Quid quod prouocatus & vindictæ cupidus grauiore ira accēditur, quam lacessens? Econtra vero cuiuis constat iniustam causam vt & eius patronos à Deo non prosperari. Quod vnum satis est ad militis animum frangendum.

Munus itaque boni ducis est curare, vt alte animis subditorum sit infixum non nisi de iusta causa bellum esse susceptum. Commodissime autem hoc efficitur, cum per legatos aut Feciales, Romanis ita dictos, hosti iustæ conditiones proponuntur: vel iniqua eius postulata recusantur. Porro quoque, cum testis Deus adhibetur, nō temeritate, non ambitione, non petulantia, non leuitate, sed ad subditorum salutis ac fortunarum, aut ad purioris religionis, famæq; suæ defensionem arma esse mota.

Hic

Hic memoratu dignum eſt factum Iulij Cæſaris in bellis ciuilibus. Siquidem vel inter medios armorum Martisque ſtrepitus nunquam non de pace legatos miſit, nihil eorum intentatum relinquens, quæ ad pacem cõferrent. Hoc ipſo, quamvis vnice bella quęreret, nihilominus pacis amantiſſimus fuit exiſtimatus. Ea vero de cauſa hoc factum, vt milites pacis conditiones à Pompeio recuſatas animaduertentes magis ad vindictam inflammarentur.

CAPVT VIII.

Quod omnis ſpes & fiducia in ſolo Deo ſit collocanda.

OMNIVM maxime erigit militum animos fiducia auxilij diuini. Platonis ſententia erat, à Deo precandum eſſe auxilium belli ſiue ſit arduum ſiue exiguũ. Felix enim auſpiciũ felici clauditur euentu. Quãto magis ſic facto opus eſt in bellis grauiſſimis? in defenſionibus munitionũ? in oppugnatione vrbium? in prœlijs atque conflictibus, alijsq; ad bella pertrinentibus? Onoſander ſententiam præceptoris ſui Platonis ſecutus exercitum niſi ſolenni aliquo ſacrificio luſtratum negat abducendum. Neque vnquam Romani, niſi conſultis aruſpicibus arma mouerunt.

Rex Dauides nullam ſuſcepit expeditionem, nihil arduum, antequam de voluntate Dei certo conſtaret. Conſtantinus Magnus in bello Perſico tabernaculum fixit, inſtar templi exædificatum,

vbi

vbi ſacra peragebantur. Et cuivis legioni tãquam mobile templum erat, in qua ſacerdotes & diaconi rem ſacram fecerunt. Hinc ortæ ſunt miſſæ Caſtrenſes. in vexillo depictum erat ſignum crucis: victoriæ arrha certiſſima. Duos Theodoſios, ambos imperatores ardentiſſimis ſuis precibus plures victorias, quam armatis copijs obtinuiſſe, vnanimis eſt hiſtoricorum conſenſus. Admodum autem fructuoſa eſt ſpes illa in auxilium Dei fixa. Primum enim diuinum patrocinium in noſtram partem trahit. Atqui ſi Deus pro nobis, quis contra nos? Quid quod firmiſſimam fiduciam omnium animos mirifice afficientem & reficientem inijcit? Quid quod nos certos reddit ęternæ beatitatis, quæ incredibiliter militum animos obfirmat. Quid enim, dic quæſo, in maiorem ſpem erigit homines, in vitæ diſcrimine, aut bello, vbi plurima mortis eſt imago, conſtitutos, atq; æterni gaudij ſpes indubitata?

Vt autem deuotis precibus Deus inuocatus felicem euentũ largiatur: eſt vt dux belli omnes intendat neruos, quo caſtra ſacerdotib. abundent, qui doctrina, redargutione, correctione tam priuatim quam publice militũ aures obtundant: ad vigilantiam & ſobrietatẽ, ad meliorem vitæ frugẽ & cultũ Dei ſedulo adhortentur. Si tenellæ & imbelles virgines cõtra ferociſſimos tyrannos, cõtra inhumanos carnifices, contra exquiſitiſſima ſupplicia, imo contra ipſum imperium Romanũ triũpharunt: quanto magis miles, ſub alis Dei excubans, in gratia apud Deum poſitus victoriam ſibi ſpõdeat. Hæc ꝑfecto vnica cauſa fecit, cur fideles

infi-

infidelibus semper fuerint superiores: quod illi à veritate, hi à mēdacio: illi spe indubia auxilij diuini: hi animo desperato: illi fide Sacramentis cōfirmata armati steterūt: hi vero seductoribus datis aurib. præfracte mendacia defensarunt, tantumq; in ferocia & armis spē & fiduciā suā posuerunt, ignorantes vnde victoria & prosperi progressus in bello veniant. Ast quo quisq; puriori corde Deū coluerunt, eo feliciores semper in prælijs extiterunt. Sic Abrahā domestica seruorū manu cōparata maximum & fortissimū exercitū est adortus, & quatuor reges incredibili virtute deuicit, hostibusq; partim cæsis partim fusis prædam detraxit. Sic Gedeon trecentis tantū viris fortissimis septus, innumerabiles copias hostium trucidauit. Quid Iosuam Mosis successorē? quid Iephten? quid alios viros excellentes tā sanctitatis studio quam bellicæ laudis gloria præstantes cōmemorem? qui bella sanctissima contra sceleratos homines susceperunt. Quid vero aliud significat illa cōclamatio: Gladius Dei & Gedeonis. Et illud rursus: Factus est super Iephte spiritus Domini, & eiusmodi innumerabilia, nisi nō absq; diuino numine, quod illis fortissimis hominib. præsens aderat, tanta bella suscipi atq; profligari potuisse? Sed ad recētiora transibo. Constantinus Imp. nō tam numero militū, aut robore exercitus, aut bellandi scientia quā Christi præsidio Maxentium superauit. Isq; eo ipso ferme tēpore, quo erat cū hoste congressurus, æthere puro atq; sereno vidit crucis effigiem diuino splendore coruscantē, vocemq; è cœlo missā accepit, qui illi victoriā denunciabat, si modo crucem, tanquam summi

atq;

atque ęterni Dei vexillum sequeretur. Inde igitur omnibus regijs insignibus crucis signum anteposuit, in illo omnem spem non modo victoriæ, sed immortalitatis & æternæ gloriæ collocauit: illo insignitus innumerabiles hostiũ exercitus fudit, imperiumque Romanum latissime propagauit. Quid Melitenses & Lepanthanos seu Naupactanos memorem? qui diuino freti auxilio sæpenumero Turcas maxima clade affecerunt. Vsq; adeo verũ est illud, quod extat Paral. c.16. vbi Hannani Propheta ad Asam regem Iuda inter alia ita ait: Oculi Domini contemplantur super vniuersam terram & præbent fortitudinem his, qui in corde perfecto credunt in eum. Item illud: Hi in curribus, illi in equis, nos autem in nomine Domini spem repositam habemus, ipsi confracti ceciderunt, nos autem erecti victoriam reportauimus.

CAPVT IX.

Miles à patria longius abductus euadit animosior.

MVLTO animosiores fiunt milites à patria longius abducti: sic enim spes fugæ præciditur: quam non raro patriæ vicinitas suadet. Amor erga parentes, vxores, liberos & familiares longe est remissior in loco procul ab illis distante. Hinc patet, cur in vrbium propugnatione in subditorum opera confidere non sit tutum. Præsentia enim parentum, amor coniugalis, liberorumque, cura rei familiaris quasi religatis manibus militis animum hebetat &

tat & emollit. Cum vero procul à patrio fumo abiere, hostibus vndequaque septi: necesse profecto habent animi torporem excutere, arma stringere, totisque viribus incumbere ad retundendum hostem.

Non ignorabat id Annibal: quapropter abiturus in Italiam, cum interim Hispaniam & Africam præsidio muniturus esset, Hispaniam Africano, Africam Hispano præsidio obfirmauit: ratus vtrinque rem rectius posse geri, quod extra patriam essent præsidiarij. Hacque de causa Itali suos milites floccipendunt, quorum tamen opera exteræ nationes felicissime sæpe vtuntur. Quid Portugalenses memorem? Quænam eorum in patria & finitimis locis res præclare gestæ? Exiguæ sane. At rursus attende, quæ præclara virtutis specimina in India ediderint, vbi exiguo numero (vtcunque etiam id Mamaluchi, Turcæ, Persæ alioquin bellicosissimi, atque ipsi Indiæ reges potentissimi inique ferrent) dominatum oceani, & præ cæteris immensas diuitias Ormus, Diu, Goæ, Malaccæ, & Malucci fortissime occuparunt. Procul enim à patrijs sedibus abducti, omnique auxilio destituti, vbi nullum habere se profugium senserunt, ferociores facti, ac desperatis non absimiles acertime pugnarũt, ac fortuna prosperiore vsi res maximas gesserunt. Idem de Hispanis iudicium esto, quos fortuna, audaciores cum essent, in nouis insulis, ad res maximas conficiendas incredibiliter iuuit.

CAPVT X.

De disciplina militari.

TOTIVS rei bellicæ optimus neruus atq; firmissimum vinculum est militaris disciplina, quæ circa militem informãdum atq; in officio cõtinendum versatur. Illi autem rite imbuti censentur, quorũ obedientia iuxta ac fortitudo conspicua est. Optime autem totum hoc negotium perficitur demta occasione luxuriæ & voluptatis, qua & seducuntur & emasculantur. Plerique vino, balneis, fœminis, calonibus, scurris, somno, voluptatibus rerumq; abundantia subacti degenerant. Hę delitię, vt tradit Liuius, Capuæ Annibalis copias eneruarunt. Atq; idipsum, nempe quod exercitum tanto tempore in tam opulenta omnisq; delitiarum genere abundanti vrbe degere passus fuit, nõ admodum Annibali laudi ducitur; sicut & illud, quod ex Cãnensi victoria non protinus ad vrbem Romam duxit: hic enim error distulit victoriam: ille vires ademit ad vincendum. Cęterum de ijs quibus milites seducuntur & eneruantur prolixius agamus.

Magnam vim habent ad seducendum pretiosa supellectilia & vasa. Hinc Pescenninus Niger animaduertens militum suorum quosdam ex argenteis poculis potare; omnibus illorum vsu in castris suis interdixit. Idem nunquam alio quam militari cibo vsus est: exercitui vinum ferri non patiebatur, sed acetum solum, vtpote quod facilius vbique inueniretur. Quamobrem militibus, quibus Ægypti finium cura demandata erat, cum vinum poscerent, respondit: debere eis amnis Nili

Nili aquam sufficere. Neque vero, nisi reliquus exercitus sub tecto mansisset, ipse tentorium aut frondea tabernacula subibat, sed sub dio manens alios exemplo suo ad patientiam hortabatur. Idē hic militaris disciplinæ æque ac suæ suorumque abstinentiæ seuerus custos, cum intellexisset à milite suo gallinam rustico cuidam esse per vim ereptam, atque ad illius aliarumque nonnullarum rerum epulas raptorem, decem alios adhibuisse comites, ingenti labore, cum ob hoc ipsum ad rebellionem spectare exercitus videretur, vix retentus est, quin omnes capitali pœna multaret: lenitaque animaduersionis seueritate effecit, vt denæ per singulos gallinæ, ei cui erepta erat, persoluerentur, eorumque nullus durante ipso bello in tabernaculo suo ignem accenderet, soloq; pane atque aqua vitam duceret. Antonius Bassianus Caracalla, cum patri in imperio successisset, præterquam quod sæpe se cum militibus exercebat, pedibus iter armatus faciebat, ac sæpe magnum spatium militaria signa ipse ferebat: ne tum quidem cum lassus in tentoria se receperat, delicatiore cibo reficiebatur: sed cum alijs militibus eo pane vescebatur, quem ipse sibi pinsuerat, & tunc in ardenti cinere decoxerat. Scypho quoque ligneo bibebat, per hunc modum aucta bona valetudine magis etiam à militibus diligebatur, cum fraterne se erga omnes ipsos gereret.

Testatur Ammianus Marcellinus, militarem disciplinam & virtutem apud Romanos (quæ tamen illis aliquando antiquior fuit liberorũ chari-

tate, teste Paulo IC.) decreuisse ac degenerasse, quando non amplius saxum, vt antehac, armato cubile, sed plumæ & flexiles lectuli & grauiora gladijs pocula erant: hinc factum, vt etiam ipsorũ imperium labefactatum, & externis hostibus prędæ fuerit. Idem quoque nostro tempore accidit. Quamprimum enim miles, vt idem Marcellinus refert, ferox in suos & rapax, ignauus vero in hostes & fractus esse cœpit, vt per ambitionem otiumque opibus partis auri & lapillorum varietates discerneret scientissime, contra quam recens memoria tradidit; tum pristinus vigor & virtus euanuit. Atque vt Scipio dicere solitus est: Vbi miles contemtor opum & diuitiarum, tantum virtuti suæ fidens, bella gereret, & adhuc disciplina paupertate magistra staret; fatigatis humus cubile esset; cibus quem occuparant, satiaret; tempora somni arctiora quam noctis essent: nihil tunc imperuium conspiciebatur. Verissimum enim est, quod ad Vrsinum Platina scriptum reliquit, Romanam scilicet Rempublicam omnium florentissimam fuisse, cum ciues paupertate gloriarentur. Siquidem eo tempore, teste Petrarcha, omnium gentium fuere victores: tunc vero vinci cœpere, dum diuites facti sunt. Ita ad aduentum diuitiarum cessere victoriæ ac virtutes; simulque opum comites delitiæ ac libidines subiere, vt non immerito scriptores quidam temporum illorum Romanæ paupertatis interitum questi sint. Etsi autem paupertas humanam vitam nonnunquam misere vexat, sæpeque pressos non audenda audere cogit: tamen eius commoda multiplicia late recen-

recéſentur in Ariſtophanis comœdia, cui titulum fecit, Plutus. Vnde Demaratus apud Herodot. pro encomio Græcorum ait, Græciam ſemper alumnam paupertatis fuiſſe, hoſpitem virtutis, quã à ſapientia aſciuerit, & à ſeuerá diſciplina, quam vſurpans & paupertatem tueatur & dominatum. Cuius etiam opinionis fuit Pertinax Imp. apud Iulium Capitolinum, vbi inquit: Sanctius eſt inopem Rempublicam obtinere, quam ad diuitiarum cumulum per diſcriminum atq; dedecorum veſtigia peruenire. Laudatur ergo non immerito M. Curius Dentatus. Is enim Samnitibus magnã vim auri offerentibus reſpondiſſe dicitur, Non egere ſe auro, quamdiu cupiditatibus ſuis imperare poſſet. Sane pulcrum omnino & laudabile eſt, vincere reges, oppugnare regiones, caſtra & vrbes: attamen multo pulcrius, proprijs affectibus imperare, omniumque admirabiliſſimum, cum is, qui multos vicerit, ſeipſum demum vincat. Ea enim, vt Plato ait, omnium victoriarum tum prima eſt tum optima. In quam ſententiam Fridericus Cæſar, victis in Hungaria Guinzienſibus, ſuos Germanos milites allocutus eſt: Magnum, inquit, actum eſt opus: nunc maius reſtat, vt vincamus nos ipſos, atque auaritiæ & vlciſcendi cupiditati finem imponamus. Hæc autem victoria ſuimetipſius absq; frugalitate & contemtu opum obtineri nequit.

Cæterum ad diſciplinam militarem & ſecuritatem agricolarum atque annonam conſeruandam hanc cautionem ſanciuit Henricus I. Imperator, Auceps dictus. Is.n. in bello contra Slauos,

ex militibus, qui in villis essent, nonum quenq; in oppidis collocauit, cui reliqui agrũ colendo victum quærerẽt, nonus vero tertiam omniũ frugũ partem conditam asseruaret, suisque socijs intra muros horrea & domicilia extrueret; sed vice cęterorum ipse quoties opus esset, militaret, & pro patria periculũ susciperet, alijs domi seruantibus. Huius instituti commoda hæc erant: primum, vt propter incursiones perpetuas, agris spoliatis, nõ esset timenda penuria: deinde vt in vrbibus miles ne deficeret, q̃ bellis iam plurib. exhaustæ habitatoribus erant. Quã ad rẽ cõstanti & bene ordinata disciplina militari omnino opus est, q̃ si dilabatur, & nomen & imperiũ amittitur, vt inquit Lampridius in oratione Alexandri Seueri in oratione ad milites. Et rectissime ac verissime scripsit Euagri⁹: Prudẽtia ducũ, & obedientia disciplinaq; militũ bona ingentia effici solent. Quod si vnũ ab altero destituatur, claudicare vtrumq;, & isto præstantissimo iugo dissoluto, oĩa euerti atq; conturbari.

Qualis autẽ & quam arcta & prudenter constituta militaris Romana vetus disciplina fuerit, Flauius Iosephus, postquã arma tam peditum quam equitum eorũ exacte descripsisset, ita eam recenset: Armorum quidem exercitatione comparant, vt non modo corpora, sed animi quoq; militum fortiores sint. Maior autem illis est ex timore diligentia. Nam leges apud eos non desertionis solũ, sed etiam minimæ negligentiæ, sunt capitales, ducesq; magis quã ipsæ leges terribiles. Namq; bonos honorando redimunt, ne in coercẽdis noxis videantur crudeles. Tanto autẽ obsequio parent recto-

rectoribus, vt in pace ornamento sint, & in acie corpus vnum totius cõspiciatur exercitus. Sic eorum copulati sunt ordines, ita circũduci sunt mobiles, & acutis aurib. ad pcepta, oculisq; ad signa, & ad opera manibus. Vnde facere quidem semper strenui sunt: pati vero tardissimi. Nec est, vbi prœliantes aut multitudinem hostiũ aut consilia sensere ducum, aut difficultatem regionũ: sed ne fortunæ quoq; succubuere. Nam & ea certiorem putant esse victoriam. Ob hanc causam recte miles Romanus ita à Vegetio definitur, quo etiam leges Cæsareæ respiciunt, Nempe eum esse, qui sub imperij Romani signa iurans in castris habitet, ad arma contra hostes expedienda semper paratum; duritiam pro imperio perferre, & malum hostile manu militari à Rep. Romana arcere adsuetum. Præterea ab imperatoribus omne id, quod ad cõseruandam militarẽ disciplinam, & ad securitatẽ subditorum spectat, diligenter in multis legibus sancitum est. Sic enim Impp. Honorius & Theodosius in l. 5. C. de Metatis & Epidemiticis, lib. 12. Ioanni PP. rescripserunt: Solam sane hospitalitatem, sub hac obseruatione concedimus, vt nihil ab hospite, quod vel hominum vel animaliũ pascuis necessariũ creditur, postuletur: omniumque sit acceleratum iter atq; continuum, nec vlli liceat residere, ne diuturnitas commanẽtium vlla ex parte prædium vexet. Decem etiam librarum auri mulcta ferietur, quisquis administrator, erogator apparitorve vllus, militans scilicet, vel iter agens, vllo in loco aliquid ab hoste postulauerit. In tantum enim inhiberi sceleratum morem iubemus,

vt ipsis quoq; præbentibus impunitum esse non patiamur, si quid cõtra præceptum nostrum probati fuerint obtulisse. Et sane magnum ad res feliciter gerendas momentum afferret, si priscæ illæ Impp. de moribus & pœnis militaribus sanctiones redintegrarentur, ac deplorata militum quorundam, præsertim erronum & plerunque fere tyronum temeritas atque audacia iustis pœnis coerceretur. Quid enim, vt inquit Horatius, leges sine moribus vanæ proficiunt? Secus namq; si fit, pernicies potius quam vtilitas in Remp. inducitur. Nam obscuri illi vtplurimum, & immodesti pessimisque exemplis famosi homines, quocunque accedunt, ex rapto viuunt, vicos & agros misere vastãt, infimam plebem & rusticos homines affligunt, & quidvis patrare non verentur, nullumq; adeo inter amicos & hostes discrimen ponunt: & sic non minus populos prouinciasque vastant ij, qui vt eas defendant, quam qui vt offendant, stipendia accipiunt. Idipsum optime intellexit ac perpendit Ferdinandus, Hispaniæ & Arragoniæ rex: quocirca sæpenumero expeditiones aliquas non alia de causa parandas esse aiebat, quam vt furibus, sicarijs, ganeonibus & perditis hominib. iuuentus Hispana expurgaretur, quæ malorum consortio inutilis & vitiosa paulatim reddebatur. Hoc etiam consilio iam olim in Atheniensium Republica, Periclem, clarissimum imperatorem visum esse, ex historijs nouimus, qui singulis annis classem ornare solitus erat, vt ignaua, turbulenta & seditiosa plebe ciuitatem suam leuaret, ac velut sentinam improborum exhauriret ex naui Reip.

Non

Non ignorarunt enim prudentissimi viri, bellum in se cum alia plurima, tum illud inprimis habere, quod & male animatis hominibus afferat peccandi facultatem, & plerunque principibus conniuendi necessitatem. Verum hæc de profanis militibus ac propemodum ijs, qui tantum in ferocia & armis spem & fiduciam suã ponunt, sanguinemq; & viscera etiam miserorũ haurire ac prędari haud verentur, dicta esse ex superioribus satis liquet. Verus enim virtutisq; industrius miles, vt inquit Ambrosius serm. 5. in psalm. 118. cum ingreditur viam, viandi ordinem non ipse disponit sibi, nec pro suo arbitrio viam carpit, nec voluptuaria captat compendia, ne recedat à signis: sed itinerarium ab imperatore accipit, & custodit illud, pręscripto incedit ordine, cum armis suis ambulat, rectaque via conficit iter, vt inueniat commeatuum sibi parata subsidia. Si alio ambulauerit itinere, annonam non accipit, mansionem paratã non inuenit, quia imperator his iubet hæc præparari omnia, qui sequuntur, nec dextra nec sinistra à præscripto itinere declinant: meritoque non deficit, qui imperatorem sequitur suum. Moderate enim ambulat, quia imperator non quid sibi vtile, sed quod omnibus possibile, considerat. Ideo & statiuas ordinat, triduo ambulat exercitus, quarto die requiescit: Eliguntur ciuitates, in quibus triduum, quatriduum, & plures interponuntur dies, si aquis abundant, si commercijs frequentantur. Et ita sine labore conficitur iter, donec ad eam vrbem perueniatur, quæ quasi Regalis eligitur; in qua fessis exercitibus requies ministretur.

 Tur-

Turcæ certe in seruanda disciplina militari, reliquis nationibus excellere, non obscurum, imo notissimum, cum nostro magno damno & malo est. Nulla (inquit Hippol. de Collib. in suo principe) vnquam pugna inter eos exauditur. Nam vel minimum delictum capite vindicatur. Promte obediunt imperantibus, ita vt nullum quamvis manifestum vitæ discrimen subterfugiant: sine tumultu & clamore in castris versantur; & quamvis semper ibi maxima sit frequentia, silentium perpetuum & stupendum obseruant. Manus minima significatione & nutibus reguntur, profunda tranant flumina; abruptos superant montes, vigiliæ inediæque tolerantissimi, nec vnam quidem mulierem in castris habent: in expeditione nemini infensi: ideo agricolæ ad eorum aspectum nequaquam pauent, tantum abest, vt operas aut domos deserant, cum nullum damnum, nullam vim reformident.

Cæterum dissolutiores etiam fiunt milites vsu iumentorum clitellariorum, quæ bona militum baiulent. Quocirca Scipio minor in bello Punico edixit, vt omnia illa venderentur, ne aliquando molestiora militibus fraudi essent. In bello contra Iugurtham edicto cautum fuit, ne quis equo aliove iumento, quod peculium castrense portaret, vteretur.

Insignem etiam militis corruptionem inferunt omnis generis delitiæ. Quam ob causam Scipio, de quo modo diximus, publico edicto omnes

castris

castris exire iussit, qui cibos delicatiores importarent ac venderent. Similiter in bello Numantico sub pœna grauissima iussit omnes, qui clinodia aliaque delicatiora venderent, ocyus castris excedere, neque vnquam reuerti, nisi adducerent frumenta.

Memorabile est, quod de Tito Vespasiano scriptum extat, ad quem cum olim iuuenis quidam pro collato in se officio, gratias acturus fragrantibus odoramentis perfusus accederet; Allium si oleres, inquit imperator, longe esses gratior. Sic præter opinionem male acceptus, peius dimissus est. Imperator enim continuo, munere ante dato, diplomatis reuocatis ipsum abdicauit. Cui non absimile est, quod de Andrea Gritti, Venetorum Prouisionario, proditur. Cum enim aliquando iuuenis quidam venuste comtus, ambramque & moschum redolens, munus bellicum ab ipso petijsset: O iuuenis, inquit, si animus est præesse, elige aut remos aut rastra; Indicaturus, ad quodvis munus, nisi forte ad opera nautica & rustica esse ineptum.

Nimia etiam licentia, amicos atque adeo eos, apud quos hospitantur, deprædandi, eos reddit maxime peruersos. Recte itaque fecit imperator Aurelianus, qui grauissime in eiusmodi flagitiosos animaduertit. Deprehensum enim aliquando militem hospitis vxorem stuprantem pedibus distentum illigari iussit ad duas arbores, quarum cacumina vi attracta restituendo corpus discer-

discerpserunt. Idem cuidam ex suis vicario rescripsit, vt quam diligentissime licentiam militis cõpesceret, ne quis vel capillum alterius violare ausit, omniũ studijs eo collatis, ne ex lacrymis amicorum, sed hostium præda ditescant. Verba autẽ ipsius epistolæ hæc fuerunt: Si tribunus esse vis, aut potius si tibi vt viuas curę est: fac militum manus ab alieno contineas. Nemo alienum pullum accipiat, alienam ouem tangat, ab aliena vinea vuam decerpat, aliena sata calcet, oleum, salem, ac ligna petat, taxato ei commeatu cõtentus maneat, prædaque hostium non lacrymis subditorũ alatur, nitida habeat arma, ferramentaq; omnia parata teneat, calciamenta sint firma, veterem vestem noua excludat, stipendiumq; eius in baltheo & non in culina maneat, torquem, armillam atque annulum ferat, equum suum maiorem ipse perfricet, animal ex hoste captum non vendat, mulumque, qui eius ac comitum impedimenta gerit, diligenter curet, mutuoque sibi milites vt serui auxilio sint, à medicis sine præmio curentur. Aruspici & Sago nihil dent, honeste in statiuis suis viuant, & qui rixabitur, vapulet. O miram disciplinam non modo antiquis militibus, sed religiosis quoque viris dignam. Quem enim temporis nostri militum, tentoriorum, lectorum, vasorum, ciborumque ac vestium, quibus nimis molliter vtuntur, vna cum rapinis, quibus miseros populos, quos tueri debent, populantur, cum hanc epistolam legerint, vt ignauissimos vehementer non pudeat?

Grauem se quoq; ac seuerum in militari disci-

plina

plina Tamberlanus gessit: id quod inter cætera semel cum exercitum per minorem Asiam duceret, quæ nunc Turchia dicitur, visum est. Nam cũ ei lacrymabunda mulier se obtulisset, querens, ab eius milite, nullo dato pretio coctam parumq; casei erepta esse, statim consistere iussit exercitũ: atque inde agmen ordinatim incedere, vt mulieri facultas esset eum agnoscendi, qui vim fecerat. Agnito igitur rex per pectus se præsente aperiri corpus iussit, in cuius stomacho lac quod mulieri eripuerat, fuit inuentum: cui supplicio mulier designata erat, nisi eius rei, qua se spoliatam questa erat, signa fuissent inuenta. Hac enim seueritate assequebatur, vt copiæ quas habebat immẽsas, cum tutus ad castra omnibus esset accessus, omni commeatu semper abundarent. Idipsum etiam, nullum nempe in magnis exercitibus perniciosius malum esse quam nimiam licentiam, probe cognouit imperator Seuerus, quod ipsum etiam cum prudenter videret, minime tulit. Cum enim podagra laboraret, & propterea impediri quam decreuerat, expeditio videretur, maiorem natu filium, Antonium Bassianum, exercitus Augustum salutauit, arbitratus in eo sceleris nihil à se perpetrari. Quod Seuerus cum audisset, lectica se in tribunal deferri, citatisque primis huius consilij auctoribus securi percuti iussit; qui omnes cum humi prostrati, & cum eis vna reliquus exercitus lacrymans miserabili voce excusabilis erroris veniam peterent, vix tandem adduci potuit, vt petentibus in hæc verba erumpens veniam daret: Nunc demum intelligatis, nõ pedes sed caput impe-

imperare. Per quæ verba affecti corporis impedimento animi magnitudinem atq; prudentiam contulit.

Præsentissima autem pestis, qua milites nefarie incenduntur, est otium. Otiosi enim colludunt, seditiones & turbas meditantur. Recte itaq; fecit Iulius Cæsar, qui militib. suis, ne otio diffluerent, aut otiosi aliquid mali machinarentur, nunquam prœlij aut expeditionis tempus prædicebat, vt omnibus horis præsto esse se debere, atq; in medijs delitijs, si iuberentur, descendendum esse in prœlium scirent. Quæ norma multas ei peperit victorias atque hostes in magnas deduxit calamitates. Quod si nimia indulgentia milites ad contumaciam descendisse animaduertisset, aut seditionem in exercitu mouere, quæ militaris disciplinæ mortiferum est venenum, ceu bonus insessor moderate frena contrahendo, militare imperium sibi vendicabat. Vbi vero non mature seditiosis istiusmodi machinationib. obuiam itur, adeoque vires eundo acquirunt, sero tunc sapiunt Phryges, ac tum demum minime aut quam difficilime sopiuntur. Videre id licet in exercitu Scipionis. Finito enim bello Punico plerique otio diffluentes omnia suo arbitrio æstimare, socios expilare, duces contemnere cœperunt: donec tandem eo audaciæ ac proteruiæ proueherentur, vt & tribunos plebis abdicarent & nouos crearent præfectos. Sunt itaque frequentibus laboribus exercitandi, nunc huc, nunc illuc abducendi ad eruendam terram cōficiendis fossis, vallibus, ducendum aquas, aliosq; labores militares obeundos.

M.Æ-

M. Æmilius, ne otio miles diffluerer, viam Placentia Ariminum ducentem lapidibus sterni iussit. Idem Flaminius Bononia Arezzum vsque curauit. Marius in prouincia fossas confici curabat de suo nomine postea Marianas dictas: & in Belgio Drusus Drusianas. Imperator Augustus Ægyptum in prouinciam redegit: & vt solum feracius agriculturæque conuenientius esset, militum opera riuulos, quibus agri irrigarentur, tunc vero squalore sordium & arenæ oppleti erant, renouauit. Imperator Adrianus nunquam à laboribus vacationem militibus indulsit: ne vero assiduos labores grauius ferret, inter primos admouebat manũ: neq; detrectabat armatus inter pedites & ipse pedes vno die viginti passuum millia conficere: exigua quiete: ciboq; tenui, quo & alij vescerentur, contentus. Consimili modo Imper. Probus ad labores militem adhibebat: siquidem eius opera pontes, fornices, templa aliaq; eximia ædificia extruxit. Imperator Seuerus Romanos à Britannis segregatos cupiens, ingentem murum inter duo maria militum labore interponebat eo loco, vbi hodie amnis Tuedus & mons Cheuiotta Angliam à Scotia segregat & distinguit.

Posteaquam vero natura ita affecti sumus oẽs, vt quisq; quavis etiam occasione delitias captet, omnemq; laborẽ, qui non cum iucunda mercede coniunctus sit, perhorrescat, fit vt plerïq; aleæ & lusibus sint intenti. Sunt itaq; nõ raro in ijs rebus exercitãdi, è quib. aliquid emolumẽti capi potest. Non ferebat Don Sfortia di Cotignola, vt milites tesseris, chartis, alijsq; luderẽt: ideo quo expediti

auer-

auerterentur, ijs ludicris eos exercitabat, quæ nõ prorsus ab artibus militaribus essent aliena: saltãdo, decertando, decursionibus, stadijs, palæstris, &c. In quo imitatus videtur Valerium Coruinum & Papyrium Cursorem: qui eadem exercitia vsurparunt. Idem quoque secutus est imperator Aurelianus: qui nullum diem præterire passus est, quo non milites in aliquo laborum genere exerceret. Quæ sane exercitatio non tam vires reficit, quam ad quævis sustinenda tolerantiam parit.

Interim tamen lusus quidam ferendi, ij nempe qui ad peritiam belli aliquid conferre possunt. De quibus hæc sequentia habe. Præ cæteris & hoc Romanis non erat infrequens, armabant iuuenes circiter quinquaginta, quandoque plures: qui omnibus rebus ita defuncti, ac si cum hoste conflixissent, quadrato agmine facto clypeos in capita aut tergum reponebant: adeo autem complicatos tenebant, vt duobus qui se non immiscuerant, transitum ab infimo ad summum vsque præberent: non secus ac si validum tectum conscenderetur. Clypeorum enim series catenatim quasi stabat: vt primi starent erecti, cæteri vero inclinatiores, vltimi vero genibus inniterentur. Qui conscenderant palæstricam exercebant, varie discurrebant, aliaque bellica exercitia periclitabantur. Simile hoc erat exercitium lusui, quem Pyrrhicham nominamus. Quis vero huius exercitationis fructus fuerit, discere licet ex secundo bello Macedonico. Romanis enim Heracleam obsidentibus milites super eiusmodi ponte ad mœnia vsque prorumpentes, vbi cognouerunt se hosti-

hostibus pares, muris hoste facilime depulso locum illum occuparunt.

Porro etiam fictis & imaginarijs pugnis committendi sunt, & explorandi oppugnatione & defensione vrbium, pontium, portuum, viarum, angustorum meatuum, fossarum, similiumque locorum. Iubeantur interdum vires & ingenium suum in velitationibus & conflictibus vnius aut pluriũ experiri (sic tamen ne in periculum vita adducatur) tranando aut transeundo, decurrendo, digladiando, collimando, peregrinãdo nunc huc nunc illuc: amouendis tormentis & reducẽdis, sursum, deorsum, in planitie alijsque locis.

Neque longius hic commemorabo, quam vtile sit quamque necessarium milites instrui, quales se gerere debeant prope à vexillo cõstituti: quod nunc ad dextram nunc ad læuam sit declinãdum pro ratione loci & circumstantiarum: quomodo incedere absque ordinis ruptione: quomodo adoriri hostem, quomodo sustinere, reprimere, atq; ad quævis se accommodare debeant. His exercitationibus, quamvis ludicris, ita informantur animi militum, vt omnia dexterius & promtius, vbi serio res agitur, expedire valeant. Neque tantum animi fortitudo augescit: verum etiam corpus, quoad agilitatem & agendi celeritatem fit exercitatius. Vegetius, *Sciendũ est*, inquit, *in pugna vsum amplius prodesse quam vires*. Tametsi vero prędictæ vtilitates nõ subsequerentur, vnũ tamẽ hoc sufficiet, quod tuetur militis valetudinẽ, erectioremq; & vegetiorẽ ad q̃vis reddit, vt cum opus sit, nõ ab epulis in antrum, sed ab arce in campũ, à muro in hostem ruant.

CAPVT XI.

De stipendijs & præmijs militum.

DVo omnino sunt, quibus tanquam inconcusso fundamento militaris disciplina perstat: exsolutio stipendij siue præmiũ militare, & pœna. Præmia animos militum ad virtutes & strenue agendum alliciunt: pœnæ vero omnis generis flagitia ac nefarias cupiditates coërcent atq; continẽt. Prçmia ad præclaros & virtute præstantes pertinent: pœnæ autem meticulosos, futiles, & inobedientes manent. Præmium calcari, at pœna freno confertur.

Præmia verò sunt aut honesta aut vtilia: honesta rursus aut mortuis aut viuis dantur. In defunctorũ memoriã & honorem nonnunq̃ eriguntur statuæ, egregia decantantur epicedia, sumptuosaq; mausolea extruũtur. Alexander Magnus suis militibus, qui in pugna ad amnem Ganicum occubuerant, pulcerrimas statuas de marmore artificiose elaboratas erexit. Primus Romanorum, quem concio funebris debitis encomijs ornauit, Brutus fuit, quẽ Martis vis in bello contra Tarquinios perculerat. Idem mos postea Athenis invaluit: publice enim pro concione recitabantur laudes eorũ, qui in pugna Marathonia & postea Artemsij & Salamine fusi fuerunt. Præ cæteris maximè cõmendatur oratio Periclis, qui summis laudibus cives in pugna Samia cæsos evexit.

Fuit tamen aliquid discriminis inter Romanos & Græcos. Athenis pro concione publice laudabantur, qui mortẽ pro patriæ salute oppetijssent: Romæ vero tantũ qui magistratus gerebant, imò

tam mulieres q̃ viri. Lycurgus legislator ille celeberrimus censebat, civium eloquentiam adhibēdam esse in laudem eorum, qui pro patria fortiter pugnando sanguinē effudissent: deniq; in vituperium eorum; qui turpiter ex acie se subduxissent. Sed & hoc apud Romanos more receptū erat: Funera illustriū & fortium virorū solenni pompa ad Rostra (sic locum illum appellabant) efferebant: ibi de suggestu, qui ex rostris naviū (vnde locus denominatus est) erat constructus, propinqui & familiares defuncti virtutes & vitā præclare gestam splendidissima oratione prosequebantur. Finitis exequijs, defuncti imago cerea in pulcerrimo domus conclavi reponebatur, quā quoties deinceps ex familia cognata quis è vita decederet, simul efferebant, prolixa nēpe tunica ad talos vsq; demissa indutam, si viuus adhuc cōsulem egisset: at purpura, si cēsorem: auro intertexta, si triumphalem. Invehebātur curru admodū pomposo, à quo pendebant secures, virgę, aliaq; honorum monumenta: pro ratione dignitatis & officiorum, quæ viui adhuc gesserant. Tandem imagines prædictæ Rostris illatę eburnea sella collocabantur. De his ita sentit Plinius, vt statuat, nihil hisce pompis ac theatris, ad excitandos iuueniles animos ad virtutis studia, potuisse excogitari accommodatius.

Honores etiā mortuis deferuntur: monumētis siue sepulturis de publico extructis. Primus fuit Val. Publicola; cui post obitū eiusmodi honor obtigit. Spartani nō permittebāt epitaphia poni, nisi ijs q in prœlio cecidissent. Post memorabilē illam victoriam ad Lepanthū partam Don Io. de Austr.

Messinę exornatissimum statuit trophęum, armis eorum, qui fortiter pugnarant, encomijsque annexis. Iubebat etiam pro animabus eorum exequiarum iusta fieri, aliaq; huiusmodi peragi: quibus vna cum optimis quibusque frequens ipse intererat. Tametsi vero honores defunctis exhibiti maxime ad virtutem viuos extimulent: solet tamen fieri nonnunquam, vt & viui encomijs & statuarum erectione honorentur. Regibus Spartanis consuetum erat, vt antequam ingrederentur pugnam, Musis Poetarum præsidibus, sacrificarent: vbi etiam eos, qui bellis præclaram nauarant operam, siue essent adhuc viui siue mortui, insignibus encomijs extulerunt, vt ita res in prœlijs pręclare à suis gestę immortalibus monumentis ad posteros transirent.

Hoc ipsum sequuti Romani, siquidem quoties commissum prœlium victoriaq; parta fuit, consules cæterique belli duces, circumfuso exercitu, eos, quorum opera præ cæteris præclara fuerat, summis laudibus affecerũt. Sic Scipio expugnata & occupata Carthagine militum virtutem maxime commēdauit, quod imperterriti perstitissent ad sæuissimam hostis irruptionem, neque altitudinem mœnium, nec profunditatem fossarum & aquarum, neque accliuem munitionis viam perhorruissent: sed animo magno omnes difficultates & impedimenta superassent. Idem hic Scipio in pugnis Africanis aliquoties magna laude euectos, omnibus tanquã virtutis exemplar proposuit Lælium & Masinissam: qui aduersus Carthaginenses & Syphacem fortissime aliquoties se

gesse-

gesserant. Nonnunquam etiam viuis, quorum fortitudo in bellis ante alios maxime enituit, statuæ eriguntur: quas antiqui ex marmore aut ære fusili effinxerunt: repræsentantes equestrẽ aut pedestrẽ, armatam aut inermem, pro ratione illius, cui quælibet consecrata fuit. Sic Cleliæ virgini (vt è multis vnum adducam) Romani equestrem statuam statuerunt, quod regis Porsenæ custodes frustrata Tyberim tranarit, sospesque Romam redierit.

Præ cæteris etiam maximo in honore fuerunt coronæ, ijs dari solitæ, qui è vitæ discrimine ciuem liberarant: vnde *Ciuiles coronæ* dicebantur: sunt & aliæ ijs datæ, qui primi hostium muros conscenderunt, aut valla hostium superarunt, hinc *coronæ Murales & Vallares*. Tam vero fuit honorificum eiusmodi coronis insigniri, vt nullus honor in bello maior obtingere potuerit: quãvis alioquin vilißima materia, vt gramine, fronde quercina, alijsque similibus constarent, adeoque vix asse redimendæ. Hinc imperator Augustus salutis mentisque publicæ princeps peritißimus, ne in contemtum abirent, admodum rarenter militem illis coronis donabat: adeo, vt frequentius militis virtutem monilibus, catenis, annulis, alijsque monumentis aureis argenteisve honoraret.

Capta Carthagine cum Scipio murali corona eum, qui murum primus conscenderat, remuneraturus esset, maxima cõtentio inter milites suborta est, quibus nimirum deberetur, anne ijs, qui nauali an qui terrestri pugna vrbem adorti essent. Tandem cum honoris illa æmulatio ad tumultũ

& factiones spectare videretur, Scipio opportune malo occurrendum ratus, duas donabat coronas: Vnam Q. Trebellio, qui terra; alteram Digitio, qui mari, fortitudinis suæ specimina præ cæteris ediderant. Non absimilis cōtentio occupata Durā est exorta inter Hispanos & Italos, vbi duo milites, alter Italus, alter Hispanus, quisque de fortitudinis brabeio sibi debito acriter contendebant.

Et sane eiusmodi præmia, quæ in solo honore posita sunt, nullo cum alio emolumento coniuncta, redintegrare, maxime operæ precium esset, in laudem & honorem eorum, qui rem bello preclare gesserunt. Etsi enim post insignes quandoq; victorias, equites aurati quidam creantur, (qui quidem titulus absque vllo alio emolumēto mere est honorarius) cū tamen haud raro pacis tempore in eos etiam conferatur, qui nūquam bello interfuerunt, quibus vix gladius vnquam vagina vacuus visus; quin etiam honore hoc soli nobiles donentur: inde fit, vt milites, qui non quidem genere nobiles, ad virtutem tamē quasi nati res maximas aggressuri forent, dum ab honorificis illis brabeis, quæ maiores ad virtutem stimulos adderent, indigne admodum excluduntur, ad res magnas ineundas & suscipiēdas animum sponte abiiciunt.

Honorificentissimum præterea & illud fuit, in Iouis Feretrij æde *Opima Spolia* (à Romulo sic primum & vocata & instituta) suspendere; id quod tribus tantum, quamdiu Respublica Ro-

mana

mana floruit, contigit, Romulo nimirum, Cornelio Cosso, & Marco Marcello. Cæterum opima spolia dicebantur exuuiæ, quibus dux Romanus hostium ducem exuerat.

Inprimis autem imperator Augustus in remunerandis militum virtutibus sedulus fuit, vsque adeo, vt etiam nouos modos ipse excogitauerit, quibus fortitudinem militum honoraret: quin etiam licentiam dedit, vt vel triginta ducibus, immo pluribus triumpho ingredi Romam liceret. Intellexit nimirum sapientissimus imperator, hisce honorum coaceruationibus coaceruari etiam animorum magnitudinem ad res maximas ineundum. Nulla enim, vt Valerius Maximus ait, humilitas tanta est, quæ gloriæ dulcedine non tangatur. Atque, vt Cicero in Officiis, vix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam. Sæpeque multi, vt idem ait 1. Tuscul. quæst. qui aut propter victoriæ cupiditatem, aut propter gloriæ amorem, aut etiam vt ius suum & libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter & tulerunt. Gloria enim (vt inquit Beroaldus in libello de felicitate) est fax mentis, quæ sola animos mortalium perurit, inflammatque ad magna capessenda, ad pericula quævis fortiter & intrepide subeunda, in tantum, vt viri magni, excellentia animi præstantes, summum bonorum in gloria collocauerint: ad gloriam perinde atque ad metam actiones suas omnes direxerint: denique pro gloria ipsa mori non recusauerint. Sic namque,

vt inquit Boetus lib. 2. de consol. rerum versa est conditio, vt diuinum merito rationis animal non aliter sibi splendere nisi inanimatæ supellectilis possessione videatur.

Atq; hinc illæ equestres apud Romanos, quas diximus, imagines, coronæ murales, castrenses, ciuicæ ac triumphales. Et quis tam multa virtutis insignia atq; laudis ornamenta poterit explicare, quam multa Romanorum legibus fuerunt olim virtuti militari proposita? Minime ergo mirum est, si ciuitas illa ad tantam imperij magnitudinẽ peruenerit, in qua virtus tam multis honoribus & præmijs afficiebatur; ad quorum cupiditatem nõ modo nobiles, verumetiam multi è plebe ita vehementer exarserunt, vt nullum pro Republica vitæ periculum recusarent. Atque, vt ex innumeris paucos admodum recenseam, duo Decij plebeij quidem fuerunt: propter tamen singularem animi virtutem, amplissimum honoris gradum in Republica consecuti sunt: qui tandem pro patriæ salute, victoriæ sese libentissime deuouerunt. L. Marius, ille qui Rempublicam Romanam in Hispania collapsam restituit, humili genere susceptus erat: virtute tamen est assecutus, vt ad summos honores atq; gloriam perueniret. Quid hic referam M. Portium Catonem, virum insigni virtute atque singulari sapientia clarum? Quid M. illum Marcellum, qui primus Hannibalis impetum repressit, omniaq; tandem virtute vinci docuit? Quid fortissimum illum Marium & sexcentos alios humili loco natos, qui tamẽ propter virtutem militarem & imperatoriam, ascenderunt ad ho-

ad honores amplissimos, posterisque suis nobilitatis gloriam pepererunt. Hinc etiam hæc nobilitatis insignia, quæ nostris etiam temporibus circumferri videmus, ortum habuere.. Nam cum aliquis operam egregiam in bello præstitisset, erat illi ab imperatore concessum, vt nobilis haberetur: & insigne virtutis gestaret aliquod, per quod nobilitaret genus, & posteritatem ad similis facti memoriam excitaret. Alij igitur tot castella depicta gestant, quot illi generis principes pugnando ceperunt: alij circulos, aut quidvis aliud pro numero hostium, quos in prœlio aliquo durissimo interfecerunt; alij vt fortasse ostenderent, se lucem rebus patriæ afflictis attulisse, stellis scuta distinxerunt: alij deniq; alia assumserunt, quibus virtutis suæ memoriam proderent.

Porro id quod apud Romanos, idem etiã apud omnes bene constitutas nationes priscis temporibus fuit constitutum, plurimumq; honoris virtuti bellicæ semper fuit attributum: vt scilicet ea gloriæ cupiditate omnes alacrius arma caperent, atque ad rei bellicæ studium præcipue incumberent. Contra vero ignauiæ atque formidini permulta probra fuerunt legibus prudentissime constituta. Apud Macedonas erat olim lege sancitum, vt qui nullum hostem in acie cęcidisset, capistro publice cingeretur. Apud Scythas nemini licebat in sacris epulis circumlatum poculum accipere, qui nullum in re militari virtutis signum dedisset. Amazonibus non erat concessum vlla conditione nubere, nisi prius hostem pugnando interemissent. Solon autem statuit vt eorũ liberi,

qui pro patria dimicando mortem oppetiissent, de publico alerentur. Quod etiam fuit in multis aliis ciuitatibus valde prudenter vsurpatum. Magna Syracusanorum erga Timoleontem Corinthium gratitudo fuit, cuius opera Dionysij secundi tyrannide liberati fuerunt. Nam cum postea Syracusis, quod supererat ætatis peregisset, (etenim vsque ad vltimam decrepitam viuere ei contigit,) nihil, quod publicam rem attingeret, per id tempus Syracusani decreuerunt, nisi prius in consilium perlato Timoleonte, eius sententiam perquisiuissent, à qua discedere nefas erat. Cum autem Timoleon decessit, candidatus populus Syracusanus coronatus eum extulit, laudes eius magna lacrymarum vi decantans: publico edicto declarata funeris impensa, vt, quanti ea constitisset, omnes intelligerent, in medio foro sepultus est, sepulcri area magna porticu circumsepta: quæ à Timoleontis nomine vocata est, in quo loco quotannis ludi in Timoleontis memoriam edebantur. Athenarum etiam ciuitas erga Aristidis liberos grate se admodum egit: eorum enim memor, quæ Aristides pro Atheniensium salute Persarum bello egerat, honeste dotatas è publico Aristidis filias, ex publico palatio ad maritorum ædes deduxit, Lysimachoque filio centum argenti minas, & totidem agri iugera, quadragintaque drachmas in singulos dies, vnde viueret, contulit. Diuinitus igitur à priscis legislatoribus institutum est, vt in quocunque hominum genere ista virtus eluxisset, multis insignibus atque

titu-

titulis, quinetiam præmijs, ornaretur. Quis enim, vt Iuuenalis ait, virtutem amplectitur ipsam, Præmia si tollas? Contra verò turpitudo & ignauia, omni dedecore & publica contumelia afficeretur.

Proinde facessant ij, qui nobilitatem habent in astragalis, vt est in proverbio, nec animum generis splendore dignum gerunt; qui dignitatem maiorum virtute comparatam fœdis factis amiserunt, qui timiditate, flagitijs atque sordibus & omnium rerum inscitia se in infimam turbam coniiciunt, neque tamen desinunt ad nauseam vsque de familia sua perillustri emugire. Quæso enim, quem tandem fructum feret istud nudum familiæ nomen, cum Respublica in vltimum discrimen venerit armorum; aut domesticis seditionibus agitata fuerit? In tanta re ignari omnium (vt in Iugurtha Salustij prolixe habetur) trepidant, festinant, sumunt aliquem monitorem ex populo officij sui: ita plerumque euenit, vt qui imperare debebat, is sibi alium imperatorem quærat. Inuident honori alieno, nec tamen inuident alienis laboribus & periculis. Maiorum suorum fortia facta memorando clariores se putant. Verum errant. Sane maiores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclaram, virtutem autem non reliquere, neq; poterant, ea sola neq; datur dono, neq; accipitur. Maiorũq; gloria posteris quasi lumen est, neq; bona eorũ neq; mala in occulto patitur. Ac quemadmodũ, vt inquit Socrates, frumentũ optimũ non iudicam⁹, quod in pul-

in pulcerrimo agro natum est, sed quod commode nutrit: sic neque virum bonum & studiosum, qui genere clarus, sed qui moribus egregijs fuerit. Neque sunt vera atque omni exceptione maiora insignia illa, quæ in imaginibus, triumphis aut consulatibus maiorum ostentantur: sed hastę, vexilla, phaleræ & alia militaria dona, præterea cicatrices aduerso corpore. Germanæ tamen nobilitati, quæ & ex ipsius virtutis stirpe generata est, & eadem virtute nititur, summum honorem haberi par esse puto. Istos autem, qui nobilitatis fabulam frigide nimis & insulse peragunt, (in quos admodum quadrat illud à Dionysiodoro Trœzenio frequẽter vsurpatum: Quis patrem laudabit, nisi filij infelices?) vellem omnium sibilis excipi, & theatro, perinde ac dignissimi sunt, explodi. Virtute enim & consilio res geruntur, nõ fumosis imaginibus.

Cęterum, vt ad institutum nostrum redeamus, maximopere curabit princeps, vt bella ac præclara suorum facinora exacte in annales referantur. His enim monumentis non tam imperatorum virtus ad posteros magna cum ipsorũ laude transit: quam etiam immortales posteritati redduntur ipsi bellorum duces, imo etiam milites, qui magno animo periculis obiecti facinora præclara ediderunt. Hoc ipsum alios ad similem virtutem allicit & instigat. Si enim sepulcrum in æde aliqua vix duo triave verba inscripta habens tantopere colitur, ac nemo non huiusmodi monumẽtis quantumvis minus durabilibus inclarescere gaudet, quidni eum, qui laudem suam historiarũ

monu-

monumentis non tantum passim dispersam ab omnibus legi videt, sed etiam nulla posteritatis memoria obliterandam certo cognoscit, rebus præclaris inhiaturum putemus?

Multis nominibus hic reprehendendi sunt Castiliani. Quot enim quæso eorum facinora? quot nauigationes? quot insularum & regionum inuentiones? quot gentium & populorum subactiones? quorsum demum Noui Mundi imperium? Magna profecto eorum incuria, q nullis scriptis, nullis annalibus sua bella, ac res gestas, quarũ magnitudine Græcos & Alexandrum Magnum longe vincunt, ad posteros transmitti curarunt. Hic vt & alibi fere, laudabilior est Portugalensium prudentia. Summæ enim ipsis curæ fuit, quo res suas Portugalẽsi & Romana lingua eleganter descriptas in publicum ederent: id quod non ita pridem fecit Petrus Maffæus societatis Iesu, tam artificioso, tam venusto, tam exculto sermonis genere, vt nisi à pariter doctis satis celebrari non possit.

Porro memoriæ mandare res suas suorumque, ad alliciendum alios, potissimum decet summos equestris ordinis magistros, S. Lazari, S. Ioannis, S. Stephani. Cum enim numero pauci in his ordinibus inueniantur, quivis illorum bona spe animo concepta certo secũ constituere potest, posse se ad huiusmodi virtutis præmia peruenire: cum etiam omnes sint nobiles, non puto commissuros, ne satis videant, quanti ille honor sit æstimandus.

Integram vero historiam conscribere principis

est:

est: ait alterius, qui iussu & auxilio principis, arduarum & abstrusarum rerum detectione, promotionibus, pecunia aliisq; rebus huc necessariis adiutus id præstare potest. Certa enim & exacta cognitio causarum, initii, medii, & finis bellorum aliarumq; circumstantiarum in solum principem, cuius ductu & nutu omnia geruntur, cadit: & demum in illum, cui princeps aperuit. Secus si fit, parum laudis historiographus merebitur. Vidit hoc atq; etiam vidit Carolus Magnus, quapropter multiiuga eruditione præstantissimis viris data materia conscribendi historias, omnia scitu digna aperuit, mandauitq; vt singula memoratu digna, præclara facinora nationum, quas subegerat, debito ordine cōsignata in lucem ederent. Sed ad propositum. Fuerunt & alia veterum præmia, quibus benemeritos afficiebant, adiicere enim honori vtilitatem solebant. Talia fuerūt: coronæ siue serta aurea, monilia, armillæ, phaleræ, prædia, tauri, mancipia, stipendiorū adauctiones, ad officia sublimiora euectiones, &c. quibus sane nihil est ad excitandum animos efficacius. Non ignotum hoc erat Romanis, qui præfecturas militares non tantum honestas sed etiam vtiles optime quibusq; meritis adeoq; dignioribus tantum dabant. Hinc Vegetius ait, multum à pristino vigore legiones ideo degenerasse, quod ambitio præmia soli virtuti debita, fauores vero dignitates, quibus fortes digni essent, præriperent. Atq; vt veteranus quidam militū dux, Tria, inquit, militem absterrent à militia: Vastatio & depopulatio hominum innocentissimorum, à quibus nunquam

quam aliquis fuit læsus: deinde vita dissoluta & impia militum: postremo ingratitudo, quod benemeriti plerumq; negligantur. Verum hæc sigillatim pertexere; non est nostri instituti. Illud saltem dixisse sufficiat, ex dissoluta illa & belluina militum viuendi ratione illud consequi, vt & ipsi quandoque ab ipsorum ducibus pro belluis habeantur, ac instar belluarum tractentur, dum haud raro inter pocula atque ludos, vbi nihil minus quam res bellicas tractant, vrbem aut munitionem, quam obsident, admotis machinis sternere iubent, quantumuis omnino nulla, pro tempore, potiundæ spe proposita, hoc ferè fine, vt ipsi stipendijs eorum, qui tunc occumbunt, potiantur. Quæ sane ratio etiam Ethnico, ne dicam Christiano militum duce est indignissima. Veruntamen de hoc infra vberius aliquanto tractabimus.

Porro non desunt Christianis principibus alij modi, quibus benemeritos remunerantur, ac deuinciunt, immensæ nimirum facultates, prædia sacrorum ordinum, ac dignitates, vt sunt Commendaturæ omnigenæque superioritates, quæ certis gradibus in sacris ejusmodi ordinibus, qui perpetuis aduersus infideles bellis vota sua consecrarunt; distinguuntur. Multum vero hic pollet rex Hispaniæ, quippe qui ex ordinibus Sanct. Iohannis, Sanct. Iacobi, ex Alcanthara, Calatraua & Montera, quibus omnibus papali indulgentia præest, amplissimos capit reditus. Ac sane hujusmodi officiorũ recompensationes & remunerationes Hispanis maximopere profuerũt: hac enim

enim ratione ita se firmarunt, vt contra ingruentem Maurorum vim inuictos se vbique præbuerint. Quinetiam, quibus rationibus Hispania eos eiecerũt, ijsdem etiam in Africa aut plane eos delere, aut finibus saltem propellere possent, modo negocium strenue ageretur.

Certe, vt in discursu obiter id dicam, equites ordinis S. Ioannis, omni honore laudeque sunt dignissimi. Sunt enim infidelium hostes capitales: nec patiuntur eos viribus collectis respirare, sed continuis terra marique incursionibus impetũt, idque summo orbis Christiani bono. Horum vestigijs proxime insistunt equites ordinis D. Stephani, qui tantum negotij Turcis facessunt, vt vel eorum nomen longe maiorem terrorem, quam integer alioquin exercitus incutiat. Non abit dies, quin ijs bene precentur plurimi Christiani, eorum beneficio grauissimæ tyrãnidis iugo liberati, potissimum vero illi, quorum pedes in vrbe Alcairo & Tripoli durissimis compedibus adstricti adhuc, bona tamen spe futuræ liberationis, quam indies sperant, fulciuntur. Estne vero opus aliquod, quod propius ad pietatem accedat? estne, ex quo dilectio Christiana clarius eluceat, quam captiuorum redemtio? Estne carcer vllus captiuitate hac durior? tristior? Vix sane: maximis enim tormentis corpus distenditur: anima vero maximo periculo tentatur.

Ad finem vero vt tandem deuoluamur, sciendum: impendio vtile & necessarium esse, vt militi certo constet, si forte contingat membri luxatio aut amputatio, quæ pani lucrando ineptum redderet,

deret, ſe non derelictum iri à principe, ſed ſuppeditatis neceſſarijs nihilominus honeſtè viuere poſſe. Magnus enim numerus eorum eſt, qui vel maximo diſcrimine ſubduxerunt ſe: nō quidem metu mortis, quę in bellis inopinatos & exiguo cum dolore obruit: ſed tormentorū aliusq; infortunij metu: verentur enim ne fiant claudi, curui, & ad perferendos labores inepti. Lēnitas itaq; & beneficentia principis officio humanitatis declarata timorem militis animo eximit. Sic enim certo ſtatuit, ſibi ſatis bene conſultum, ſeque in euentum principis beneficentia ſubleuatum iri nullus dubitat. Atque hinc tam ij, qui iamdum militant, in bonam ſpem erecti audaciores euadunt: quam etiā ij, qui domi adhuc deſident, à bellicis laboribus & periculis minus abhorrent. Ecquis autem tam deſes ac omnium rerum immemor erit, qui ciuem aut familiarem inter Martia tela vulneratum aut affectum domum redeuntem, atque à principe humaniter exceptum videns, non feratur magno deſiderio eandem aleam ſubire? Reuertatur autem miles vulneratus & affecti corporis, & male deſertus à principe & auxlio & ſolatio deſtitutus miſere oberret & oſtiatim victum quęrat: quem tunc tam affectæ mentis, quem tam inconſiderato animo credas, q inhumanitatē principis ante oculos cernens animum non abijciat? Notum hoc erat Romanis: Pręterquā enim quod militibus de Republ. bene meritis ſtipendia numerabant, agros quoque, quibus ſuſtentarentur, dederunt. Vnicum inter multa exemplum adduco. Scipio maior publico ſtatuto conſtituit, vt ſin-

gulis militibus, qui bello amplius minus essent idonei, pro militari officio annuatim tantum agri, quantum quisq; biduo araret, donaretur.

Neq; vero hoc silentio prætereundum, quod ad erigendos militum animos, adeo vt per saxa per ignes spiculis imo ipsi morti sine metu corpus opponant, maximas habeat vires liberalitas & clementia principis, non tam in ipsosmet milites, quos forte casus aliquis effecit miseros, quam in viduas eorum, senio confectos & afflictos parentes aut cognatos, quos ope sua subleuare alioquin potuissent.

CAPVT XII.

De pœna & correctione.

MERCEDIS persolutio cuiuis quidem ordini perutilis est: sed pœna etiam, vt ex seqq. patebit, non minus est necessaria. Veræ enim virtutis natura est, vt suo motu, no n extrinsecus petito, bene agat: vitij vero, vt sola pœnæ formidine ad virtutem se aliquomodo componat. Hinc legislatores & Reip. administratores plus desudarunt in tollendis vitiis, quam rependendis benè factis. Parum profecto gratiæ inibis apud eum, qui strenuam in bellis nauauit operam, nisi insigni afficias munere: Æquum ergo est, vt & in delinquentes grauius animaduertas. Nullum est enim tam mortiferum in bellis venenum quam inobedientia?

Hac de causa factum, vt quouis tempore celebriores duces seueritate iusta vsi inobedientium contumaciam puniendo disciplinas bellicas partim retinerent, partim correctas instaurarent. Imperator

peratur Augustus (omitto iam Manlios, Curso-res, aliosq;) humanus, lenis pacisq; amantissimus princeps, tam diligens disciplinæ militaris obseruator fuit, vt etiam integrarũ copiarum, quæ aut terga hosti verterant, aut vrbẽ amiserant decimũ quemq; capite plecteret, hordeo cæteros, frumẽto ademto, cibaret. Imperator Tiberius disciplinas bellicas iam dudum collapsas restauraturus omnia supplicia priscis Romanis vsitata reduxit.

Duplex autem pœna bellica fuit: quædã enim infamiam, ignominia & dedecus adferebat: quædam præter illa, dolores quoq; & damnũ. Turpis & infamis habebatur publica reprehensio siue castigatio, quam merebatur pusillanimitas aut leuitas: id quod nonnunquam priuatis, nonnunquam integris copiis obuenit.

In eũdem modum Liuius tradidit, M. Marcellum in suos milites, qui terga verterãt, tam acerbe tam aspere inuectũ: vt vehementia orationis grauius exercitum, ad quẽ faciebat verba, percelleret, quam hostiũ ictus & vulnera. Atq; vt maior esset infamia, publico edicto, iussit omnes, qui in pugna vexilla amiserant, hordeo cibari. Quin & cingula ademit, eo, vt districtos gladios in manib. gestare cogerentur. Semptonius Gracchus hac pœna afficiebat milites, qui timidius rem gesserant, vt stando cibũ sumere oporteret. Spartani nemini, quicunq; etiam foret, qui fuga sibi consuluisset, vxorem ducere permittebant; imo cogebant dissecta variique coloris pallia gestare, semiraso vertice: permissum insuper cuiuis eos percutere & molestare.

Admodum dura fuit Romanorum seueritas, in eos adhibita, qui ex acie fugerant, aut animo fracti hostibus se dediderant. Qui apud Cannas Remp. deseruerant, à senatu condemnati sunt, ne intra Italiam, vsq; dum finiretur bellum illud Punicum, militarent: stipendiis quoq; mulctati, quantumlibet etiã nominis splendorem ex rebus postea præclare gestis contraherent. Sumo etiam dedecori vertitur militi, cum castris exterminatur. Contigit hoc ducibus nonnullis sub imperatore Iulio Cæsare, qui in bello Africano contumaces sese exhibuerant. His adiungi debet abdicatio ducum ab officio, signiferorumq; honorum & dignitatum ademptio.

Noxium juxta ac ignominiosum erat statutum illud, quo milites, quos mens inconstans & pauida in hostis potestatem redegerat, redimi vetabantur. Sic Romani nequaquam in redimendos captiuos, qui in Carthaginensium potestatem sua culpa deuenerant, consentire volebant. Nulli vnquam genti minus curæ fuit de captiuis redimendis atq; Romanæ. Hinc qui se Carthaginensibus vltro dediderant, adeo nihili æstimari, vt ne quidem permutari eos voluerunt. Inhumanum vero & crudele facinus illud fuit, cum decimum quemq; eorum, qui male rem gesserant, supplicio affecerunt. Non quidem multi sic trucidati, horror tamen & timor ossa ac medullas eorum penitus peruasit. Sic summus Hispanorum militum Capitaneus Hispanos eos, qui temere in Gallorũ potestatem transierant, frustulatim dissecari iussit, magno cum terrore omnium, atq; vt constaret po-

ret postea, non fuga sed ferro decernendum & perinde esse ad amicos confugere atq; ad hostes. Consul Romanus in agrum Gallicum cum traiecisset exercitum, pontem rescindi iussit, vt sublata fugæ spe milites scirent, omnem in gladio spem positam esse. Annibal cum duce Romano in Africa cõflicturus, suis edixit, vt quem ex acie fugientem cernerent, habitum pro hoste cæderent. Appius Claudius re cum Volscis male gesta, ob militum contumaciam in desertorem signorum exercitum acriter pro concione inuectus, centuriones virgis cæcidit ac securi percussit. Reliqui sorte decimus quisque ad supplicia lecti. Q. Fabius Maximus omnium, qui ex præsidijs Rom. ad hostes transfugerant captiq; erant, manus abscidit, vt trunca præ se brachia gestantes, metum defectionis reliquis inijcerent. Africanus maior deuicta Carthagine, cũ omnes, qui ex Romano exercitu ad Pœnos transierant, in suam potestatem redegisset grauius in Romanos quam in Latinos transfugas animaduertit. Hos enim tanquam patriæ fugitiuos crucibus affixit: illos autẽ tanquam perfidos socios securi percussit. Africanus minor, euerso Punico imperio, exterarũ gentium transfugas in ædendis populo spectaculis feris bestijs obiecit. Et L. Paulus, Perse rege superato, eiusdem generis & culpæ homines elephantis proterendos substrauit. Epaminundas, cum Thebani exercitus aduersus Lacedæmonios dux esset, & tempus eligendorum magistratuum appeteret, id quod nisi præsente ipso (nam prætor erat) fieri non poterat, Thebas profectus est, Sthesimbroto

filio relicta exercitus cura, ſub ea lege, ne cum hoſte manum conſereret, filius autem plus hoſtium contumeliis motus (nam præ ignauia eum detrectare certamen increpabant) quam paterni imperij memor in aciem progreſſus, hoſtes penitus fudit. Itaque reuerſo patri cum ſe tanta victoria lætum obtuliſſet, ab eo primum vt victor coronatus eſt: deinde ſtatim, quia imperium neglexerat, morte mulctatus eſt. Piſiſtratus Athenienſium tyrannus, cum militem nocturnæ vigiliæ munus obeuntem dormire offendiſſet, occidit, dicens, ſe eum, vt inuenerat, reliquiſſe. Pari ſeueritate vſus eſt P. Sulpitius equitum tribunus, dum Galli Capitolium obſiderent, cum ſomno captum vigilem ab eo loco præcipitauit, per quem Galli (eos enim non ſentiebat) ad arcem conſcendebant; quos inde M. Manlius poſtea reiecit. Non minus ſeuere Macrinus imperator in militari diſciplina parendi ſtudium exegit. Is tribunum, quod eo modo, quo mandarat, exploratores non miſiſſet, morte crudelem in modum affecit. Currui enim pedibus alligauit, ac per tota caſtra trahi iuſſit, donec in fruſta lacerum corpus prorſus diſcerperetur. Recte itaque Clearchus Lacedæmoniorum dux ſtatuit, à militibus imperatorem potius quam hoſtem metui debere.

CAPVT XIII.

De æmulatione.

ACER & fortis animus mirũ in modum confortatur æmulatione. Lycurgus legislator æmulationem induxit, tãquam singularem ad virtutem inflammationem. Cum enim homo natura imitationis studio, adeoque gloriæ ducatur, difficulter fert superiores & laudatiores: potissimum in rebus honestis. Nusquam autem hic affectus fortior & euidentior apparet atque in militibus: quorum quasi peculiare est, affectibus plus quam ratione duci.

Quod cum Romanos non fugeret, æmulationis excitandæ studio certas adhibuerunt rationes. Primum enim bellis adhibebant non modo ciues suos, sed etiam Latinos, aliosque, qui socij erant. Hi omnes æmulandi studio adducti, certatim de gloria, dum quilibet eorum eminere studebat, contenderunt. Ad hoc autem vsurparunt distinctos legionum suarum ordines. Vocabantur ibi quidam principes, quidam hastati, quidam triarij: cedentibusque primis ex acie, succedebant cæteri: at pulso & secundo hoc ordine, ad triarios, extremo periculo reseruatos, deuentum est, qui laude & gloria victoriæ obtinendæ rem iam forte amissam restauraturi, fortissime repugnando, fere incredibiles labores sæpenumero sustinuerunt.

Non infrequens est ducibus, æmulationis aculeos, diuersarum nationum militibus infigere, equitibus, peditibus, diuersisq; militum turmis. Iulius Cæsar exercitui suo ad nomen fortitudinis & roboris, quo pollerent Germani, perterrefacto, metum & pauorem exemturus, Nisi

inquit, ſequemini, decima tantum legione mecum abducta honeſte bellum conficiam. Hinc indignatæ reliquæ legiones, gloriæque futuræ inuidentes vltro oblata opera communi ſorte Martem experiri cupierunt, ne partæ victoriæ gloriam pauci ſibi vendicarent.

Noſtro ſeculo experientia comprobatum habemus, minus bene inſtructum exercitum exiſtimari, qui non conſtet diuerſis populis. Æmulatio enim laudis, quam quisque auide ſectatur, omnium animos ita concitat, vt aduerſus pericula omnes velint eſſe fortiores: eo potiſſimum, vt fama decusque partæ victoriæ penes ſe eſſet. Hæc honoris cōtētio non cadit in exercitum vno populo conſtantem: citius enim, malo belli fatigati, ſuccumbunt.

CAPVT XIV.

De priuilegijs Genizarorum.

GENIZARI Turcarum efferaſcunt nimia ſua licentia ſeu potius proteruia (ſic priuilegia ipſorum nominare licet.) Permiſſum ijs, quosuis pro lubitu iniuriari, adoriri, & quoduis negocium faceſſere: idq; nemine reclamante, & impune. Hoc modo ipſorum opinione reddūtur feroces, alacres, fortesque: at fallunt & falluntur. Vera enim fortitudo ex cognitione virium proficiſcitur. Quomodo vero pericliteris vires, vbi deſit, qui referiat? Victoria ſane in imbellem minimeq; reſiſtentem, parum decora eſt. Eſto vero: affligant nunc hunc, nunc illum impune,

ne, ſiquidem nemo contra venire audet, mea tamen eſt ſententia, eos in re ſeria abiecturos animum, niſi præter illam licentiam alia quoq; accederent. Nam ſi inde licentiam pro lubitu calumniandi & iniuriandi aſſequuntur, quod nemo contra mutire, nedum repugnare auſit: profecto criſtas cito demittent, vbi in fortes & bellicoſos incident. Priuilegia itaq; illa (modo petulantię licentiã ita liceat vocare) potius temerarios atq; arrogantes quam fortes reddunt.

Cæterum vt obiter conſtet, quinam apud Turcos Genizari dicantur, ex hiſtorijs id repetemus. Sabellius lib. 9. dec. 3. de Genizaris ita ſcribit: Turcarum principũ mos eſt, ex omni captiuorum numero quintam ſibi partem vendicare: pueros fere à 10. anno ad 16. legũt: ſi captiui deſunt, è prouincijs Chriſtiano nomini ademtis, vel parentib. inuitis per inquiſitores capiuntur. Eos à pio cultu auerſos, Mahometana ſuperſtitione imbuunt: imbutos præceptoribus militari diſciplina inſtruendos tradunt: vbi vero adulti ſunt, cum principe militant, eosq; Genizaros vocant. Qui ingenio & indole præſtant, ad dignitatem promouentur. Ex his Subaſſas, Flambularios, prouinciarũ, vrbium, & arcium præfectos legunt: cætera turba partim ad oppidorũ præſidia, partim ante ianuam principis excubant: illius latus, ſi quando domo egreditur, ferro ſtipant. Ex his lectiſſima illa & quaſi prætoriana cohorte in bello vtuntur Reges, &c. Eorum (vt inquit Buſbequius in Itin. Conſtant.) cum pleniſſimus ſit numerus; rex Turcarum habet XII. millia: per omnes fere eius imperij fines,

vel præsidio, munitionibus aduersus hostem, vel tutelæ Christianis Iudęisq; aduersus iniurias multitudinis futuri sparguntur. Neq; vllus est paulo frequentior pagus, municipium, oppidumve, in quo non sunt aliquot Genizari, qui Christianos & Iudæos, reliquosq; opis indigos ab improborũ petulantia defendant. Budæ in arce perpetuum Genizarorũ pręsidium est. Vestitu vtũtur ad talos demisso, capitis tegumen habent ex penulæ manica (nam inde, vt ipsi memorãt, duxit originem) cuius parti caput insertum sit, pars retro propendens ceruicem verberet: à fronte surgit oblongus argenteus conus deauratus, gemmisq; elaboratus sed vulgarib. &c. Seminaria autem Genizarorum idem Busbequius in lib. de re milit. cõtra Turc. instit. ita, eleganter & exactius quam alij, describit: Mittit quotannis Turcarum princeps certos homines in diuersas prouincias, qui de pueris è Christianis hominib. natis tertium aut quartum quęq; poscant. Horum gregibus Constantinopolim perductis, qui liberaliore sunt aspectu aut ingenij maiorem indolem præ se ferunt, ipsius principis, aut Bassarum, aut aliorum satraparum domesticis vsibus applicantur. Reliqui perducuntur in locũ, in quem magna omnis generis hominum multitudo, præsertim rusticanorum, confluxit. Hi de istis pueris, ab eo, qui ei negotio præest, quos visum est deposcũt. Ille accepto nummo aureo, puerum petenti tradit, item annis signisque, quibus per omnem ætatem dignosci possit, in publicas tabulas relatis. Sic illi liberum est, seu rusticus sit siue vrbanus, puerum trans mare in Asiam, seu quocunque

terrarum velit, vbi domicilium habeat, abducere: vbi assidue, labore atque opere eum vt mancipium exerceat. Puero cibaria præbentur panis & aqua, & interdum loco obsonij, pultis aliquid, aut fructuum aut herbarum. Vestitus suppeditatur, quo se aduersus cœli iniuriam tueri vtcunque possit. Adhæc disciplina & religione Mahumetana instituitur. Ita deliciarum nescius, procul à propinquorum blanditiis, in virum robustum & cuiuis labori ferendo parē, adolescit. Hic, cum est opus, ab illo fiduciario hero reposcitur, & ad rem militarem deducitur: atq; ex eo veluti seminario, diminutis Genizarorum legionibus, supplementum subrogatur. Ad Genizaros rescriptus, primo meret menstruo stipendio, plus minus, vnius ducati cum dimidio. Id enim militi nouitio & rudi satis esse censent. Sed tamen ne quid victus necessitati desit, cum ea decuria, in cuius cōtubernium assumptus est, gratis cibum capit ea conditione, vt in culina, reliquoque ministerio toti ei decuriæ seruiat. Sed eum rursus, qui est eius decuriæ armorum peritissimus, præceptis militaribus erudit, quotidianaque exercitatione arma scienter tractare docet, &c. Reliqua, quæ ibi sequūtur de Genizaris, videantur apud ipsum auctorem, ne in describendis rebus ex aliis, præter decorum, videar fuisse prolixior.

CAP.

Cap. XV.

De laboribus bellicis.

Milites in laboribus exercere duobus modis prodest: obdurantur enim & obcalescunt contra labores, & assuefiunt calamitati bellicæ, si quæ aliquando ingruat. Hinc factum est, vt nonnulli imperatorum in milites iusto seueriores extiterint. Papyrius Cursor tam equites quam pedites innumeris laboribus aggrauauit. Equitibusq; aliquando pro immensis laboribus ob bene merita deprecantibus, respondit, Equidem, inquit, contentus sum, si posthac ex equis descendentes nō amplius eos manu mulseritis, vt hactenus factitatum vidi.

Quid quod ex militum labore & hoc emolumentum resultat, vt laborem fastidientes maximo desiderio ad pugnandum ferantur. Sic Marius in bello Cymbrico maximam temporis partē insumsit, dum milites maximis laboribus exercitatos nunc huc nunc illuc traduxit: Iussis, qui amplas profundasque fossas, in quas partem fluuij Rhodani deduxit, egererent: quo factum est, vt nimios labores, qui indies aggrauabantur, fastidirent, vltro magno impetu ad conserendum manus cum barbaris proruerent. Idipsum secutus est Sylla: Auide enim expectans, dum miles inflammatus alacrius arma desideraret, triduū detinuit, maximis laboribus fractos: Iam enim fluuium Cephisum alio deduci, iam altas fossas confici iubebat, ne tempus tereretur inutiliter. Hoc opere ita

ita miles fractus vnanimi voto velitationes pugnasq; exoptauit: ſperans fore vt impoſito labore abſtineretur.

CAP. XVI.

Princeps certo conſtitutum habeat quid ſit facturus.

MVLTVM refert principem ſecum certo ſtatuiſſe, quid ſit facturus. Sic enim amolitur & confundit cogitationes tam præfectorum q̃ militũ, ne cogitationibus alio defixis pugnam animo abiiciant: ſed vnanimi voto in prælia conſpirent. Franciſcus I. rex Galliæ, cum animus omnino ipſi eſſet copias in Italiam abducere: conuerſus ad duces, Stat, inquit, ſententia, propediem montes hos tranſcendere: qui diſſuaſerit, non audietur, imo admodum diſplicebit: eſte itaque ſtrenui, quiſque ſuo munere fideliter defungatur: Dicto citius omnes clamãt, arma, arma: nec erat, qui non eandem ſententiam animo ſuo iam concepiſſet. Regis adeo ſententia omnium omnino erat.

De Arato Sicyoniorum principe extat, quod peritiſſimus alioquin dux, peſſimo tamen vitio reprehendẽdus, nunquam euolutam animi ſententiam habuerit cum hoſte conflicturus, ſemper vere dubius animi & gerundarum hæſerit. Vitium ſanè exercitus duci admodum pernicioſum: non enim ſolus ipſe perplexa hæret mente: ſed etiam nobiliſſimos militum ſpiritus ignauos reddit ac timidos.

Non poſſum hic ſilere, qua voce initio belli

Macedonici suos adhortatus fuerit Paulus Æmylius: Nolite, inquit, soliciti esse de consiliis capiendis, sed id curate, vt ea in principis animo defendatis. Bono militi tria obseruanda incumbunt: Vt sit expedito corpore: vt habeat arma polita & acuta: vt mediocritatis in cibo & potu amans vel ad nutum imperatoris presto sit & mandata exequatur. Hic verbis omnium animus & cogitationes eo versæ sunt, vt nihil aliud animo versarentur, quam quomodo fortiter pugnare velint.

Cap. XVII.

De necessitate: cum exercitus ita ducitur, vt cum hoste confligere necesse habeat.

TANTA vis est necessitatis, vt etiam prouerbio dicatur: *Necessitas frangit telum.* Necessitas autem virtuti coniuncta mirifice fortitudinem adauget: Hinc à multis multa tentata, quæ militem ad conflictum cogerent: Eaque de causa in viscera Italiæ traductus Hannibalis exercitus, ne salutis vlla spes, præter fortitudinem pateret. Stimulaturus itaque eos ad pugnam, Nullum, inquit, nobis restat refugium nisi in armis & fortitudine, quæ hoc modo acquirimus, nostra erunt. Si qui vero sunt, qui de alio cogitant refugio, quibusq; notæ viarum fauces, quo in tutum se recipiant, timidi illi sunt atq; ignaui Este itaque viri fortes & animosi: &, quandoquidem inter victoriam & mortem hic nullum est medium, necessarium vobis credite: aut pro victoria fortiter pugnãdum, aut ancipiti belli euentu po-

tu potius honestè in pugna occumbēdum, quam perfide in hostium manus transeundum.

Cato maior cum Hispanis prælio conflicturus procul exercitum à mari & nauibus, quibus aduecti erant, in medios hostes abduxit, Mei milites, inquit, in sola virtute & fortitudine salus nostra iam consistit: inter nos nostraq; castra hostem videtis, à tergo hostis terram: incumbite itaq; in id quod & pulcerrimum, optimum & tutissimū est: in virtute, inquam, tanquam sacra ancora omnem fiduciam locate.

Marius cum Cimbris prælium initurus castrametatur ad montis radicem prope vrbem Aix, vbi nullæ erant aquę, nulli fontes: idq; singulari industria, vt ad pugnam alacriores vrgente necessitate redderentur. Animaduertens aūt plerosque indignari, quod siti affligerentur, sublato digito eminus fluuium castra hostium præterlabētem ostendit, Qui sitit, inquit, sitimq; sedare cupit periculo suo abeat aquatum.

Laudabile erat periculum, in quod Guilielmus dux Normandiæ se vna cum milite coniecit: dum in Angliam traiiciens occupatum eam, omnibus nauigiis ignem iussit iniici. Secutus hanc est Ferrantes Cortesius, cum ad Vera cruce appulisset in noua Hispania bella gesturus.

Summa fuit necessitas, in quā Attilius Regulus & Metellus Celtiber seque suosq; milites coniecerunt: Attilius quidem in bello contra Samnites. Romanis enim in fugam coniectis cum equitatu se obiecit, stricto gladio sub portis turpidinem fugæ multum increpans, Ne quis, ait, intret ante victo-

victoriam partam, eligite itaque aut vt mecum aut cum hoste confligatis. His verbis pudore suffusi animo collecto prælioque redintegrato victores discedunt.

Metellus Cõtrebiam obsidione cingens, quinque cohortibus cedentibus stationemque deserentibus edixit, vt citra moram eam recuperent: mandauitque suis, vt quem ex acie fugientem cernerent, habitum pro hoste cæderent. Quo factum, vt hostem minus quam amicos & socios pertimescerent: ignominia quam periculo plus perculsi. Atque hac comminatione in prælium reuersi stationem suam receperunt.

Huc referri potest celebre illud senatusconsultum Romanum, quo cautum erat, ne captiui redimerentur. Hoc namque rigore milites compulsi aut fortiter pro obtinẽda victoria decertandum, aut honeste moriendum, cum amissa victoria eadem merces expectanda esset, in animum induxerunt.

Solebat P. Æmilius noctu exploratores mittere exarmatos, vt se armis tuendi ablata spe, vigilantiores in excubiarum munere essent.

Referri huc non incommode potest memorabilis cuiusdam villicani fortitudo, de qua prolixe extat in historia Scotica. Conflixerunt aliquando acriter Dani & Scoti inter se, cumque incerta victoria diu multa cum cæde vtrinq; pugnatum esset, Danorum duces per totam aciem dederunt tesseram, nemini in castra, nisi victoria, reditum sperandum. Ad quam vocem, renouato clamore, tanto impetu sunt inuecti Dani, vt mediam Scotorum

torum aciem cornibus vtrinq; nudarent, fugientesq; acriter insequerentur. Et fuisset profecto illa dies longe Scotis funestissima, nisi velut diuinitus per vnum hominem, in re prope desperata, fuisset oblatum auxilium. Colebat forte agrum propinquum, per quem plurimi fugiebant, homo plebeius, cognomento Haius, cum duobus vna filijs, qui cum corporis animique viribus magnis essent, nec minore in patriam caritate, pater iugo; filij, quod cuique in promtu fuit, pro armis accepto, vbi densissimum fugientum agmen conspexerunt, obuiam loco angusto profecti, primũ conuitijs, deinde minis fugientes sistere conantur. His vbi nihil proficiunt, proximos feriunt, se quoque vociferantes, aduersus fugientes, Danos futuros. Ad hæc timidiores consistunt: fortiores qui non tam metu, quam turba suorum abrepti, terga verterant, ad eos se aggregant, clamantes, auxilium adesse. Ita totum agmen in hostes conuertunt, & Danos non minus trepida, quam ipsi venerant, fuga retro ad suos compellunt. Ad hanc Danorum trepidationem agasones, & imbellis agrestium turba, sublato clamore, speciem noui exercitus præbuere. Ea res tantum animi Scotis, & formidinis Danis attulit, vt alteros de salute desperantes erexerit, alteris pro sperata victoria certam calamitatem attulerit. Hæc est illa victoria, ad Loncartem vicum parta, illo & aliquot proximis diebus summa lætitia ad posteros perpetua fama celebrata. Cum spolia victores diuiderent, Haius in omnium ore erat. Multi homines honesti testificabantur se vidisse, quacumque ille cum

liberis impreſſionem feciſſet, ibi Scotorum ordines reſtitutos, & hoſtilem aciem velut ruina impulſam. Omnes denique vno ore prædam, victoriam, famam, ſalutem ſe eis debere fatebantur. Haius ad regem perductus modeſte de ſe locutus, ſplendidas veſtes ſibi & filijs oblatas, vt conſpectiores Bertham ingrederentur, renuit: ac tantum, abſterſo puluere, quotidiano amiculo indutus, iugumque, quo erat in prœlio vſus, ferens, multis à rege anteire, ac ſatis magno interuallo ſequi iuſſis, multis ad noui generis ſpectaculum accurrentibus, vrbem ingreditur, omniumque ora & oculos in ſe vnum conuertit: ac ſolus prope omnem illius diei celebritatem tulit. Poſt Danorum diſceſſum, otio præter ſpem tam cito parto, in conuentu procerum, qui ad Sconam poſt paucos dies eſt habitus, nihil prius quam de Haij filiorumque eius honoribus & præmijs eſt actum. Ager eis datus, vnus prope totius Scotiæ fertiliſſimus, quem adhuc eorum poſteri tenent; nunc in multas opulentas familias propagati: ipſi è plebe in ordinem nobilium relati. Inſignia ferenda, vti mos eſt nobilitati, data ſcutum argenteum, in cuius ſolo tria ſcuta rubricata inſunt. Quæ inſignia hoc (opinor) indicant, ſalutem publicam trium hominum ſingulari in prœlio virtute fuiſſe defenſam.

CAPVT XVIII.

Aliquando duces cum militibus mutuo iuramento in defenſionem mutuam ſe obſtringunt.

NON

NON defuerunt duces bellorum peritissimi, qui concrematis nauibus alijsque refugijs sublatis, necdum tamen adducere copias potuerunt, vt cum hoste vellent congredi. Qua re duces sæpenumero moti, vt ne ignauia hæc fraudi ipsis foret, exercitui iuramento se adstrinxerunt. Exemplo sint Arcanani. Animaduertentes enim, hostes Ætolos maximis copijs aduentare, vxores, liberos, & masculos sexagenarios ablegabant, vbi tutus ipsis esset receptus. Cæteri arctissimo coniurationis vinculo ita sese obstrinxerunt, ad vnum omnes prius morituros quam re infecta domum reuersuros. Qua re comperta hostes bello destiterunt. M. Fabius consul milites petentes vt educerentur contra Tuscanos, à quibus iniuria accepta fuerat, iureiurando obstrinxit ne reuerti vellent, nisi victores: id quod & factum. L. Sylla, cum in Orchomeno fusam aciem suam ab Archelao Mithridatis duce videret, ex equo confestim descendens, signo arrepto in medios irruit hostes, exclamãs: Hic, hic milites, Romani mori volo. Sed vos cum rogabimini, vbi ducem vestrum amiseritis, mementote petentibus respondere: in Orchomeno. Hac ipsius voce moti milites ad ordines regressi, redintegrata pugna victores iam hostes in fugam verterunt.

Alexandri Magni fortitudo paruaque salutis suæ ratio habita, cum adeunda erant pericula, etiam in gregario milite mira videri potuit: nedum in tanto rege, pro cuius salute totus decertat exercitus. Cæterum in eo res illa vehementer

laudanda, quod cum cæteris rebus agendis principem se præberet, in serendis prœlijs in postremo agmine non maneret. Id quod in Nisa vrbe oppugnanda non obscure ostendit. Nam cum milites suos in traijciendum amnem, quo ab vna parte vrbs cingebatur, segniores videret, ipsius amnis altitudine territos, ipse scuto suo innixus, quod pectori subiecit, primus fluuium tranauit. In India aliam quoq; vrbē oppugnare adortus primus scalis appositis in vrbis muros euasit. In quibus cū effractis scalis cum duobus tātum remansisset comitibus, quanquā multis acceptis vulneribus, nunquam de se hostibus dedendo verbum fecit: sed vt erat cōfossus à muris saltu ad suos se recepit. Admiranda etiam M. Sergij fortitudo fuit, qui cum ante semel tantum in bello fuisset, amissa in prœlio dextra, aliam ferro confecit, quaterque in prœlio ita decertauit, vt sub eo duo confoderentur equi, & cum iam amplius viginti acceptis vulneribus vix pedibus consisteret, peneq; manuum vsum amisisset, Cremonam tamen atque Placentiam obsidione liberauit, duosque hostiles exercitus in fugam cōuertit, plusquam aduersus debilitata vulneribus membra sua, quam cum hoste pugnando. Omnes qui eum viderent, in admirationem mouebat, vt pedibus illis, qui vix incedendi vsum ei præstabant: & manibus, quæ vt cibum ori possent inferre, non nisi magno labore sufficiebant; non solum sæpe dimicaret, verumetiam de fortissimis hostibus victoriam reportaret. Quam generoso etiam animo Pyrrhus Epirotarum rex fuit? qui cū in Sicilia Cricem arcem munitissimam oppugnaret,

ret, primus ſcalis in muros cóſcendere voluit. Vbi hoſtium, à quibus premebatur, alijs conſpectus ſui atrocitate territis, vi primus in muros euaſit, illicq; tamdiu ſolus hoſtium vim ſuſtinuit, quoad milites, qui deorſum erant, receptis animis, ac ſtimulante prætetea ob ea, quæ regem egiſſe viderant, pudore, omnes impetu facto muros conſcenderunt. Cum Philopemenes Megapolitanus in caſtris cum Antigono Macedonum rege eſſet, in eo bello, quod is aduerſus Cleomenem Spartarum regem gerebat, nimio pugnæ ardore non expectato ſigno, primus qui in hoſtes irrueret feriretq; fuit. Itaque dum prœlium continuaret, vtramque coxam ſagitta perfoſſus, cum veluti vinctus (euelli enim ſagitta non poterat) remaneret, altera coxarum in partem contrariam extenſa, ſagittam in duas partes effregit, atque ita eam conuulſit. Eo igitur vulnere nihilo inualidior factus, redintegrata pugna tantum animi fauoriſque ſuis iniecit, vt eo die Philopemenis virtute Antigonus prœlij victor remaneret. Atque vt ad hiſtorias Biblicas quoque tranſeamus, Gedeon Iſraelitarum iudex ex omni Iudæorum numero ſolos trecentos delegit, atq; eo tantum comitatu noctu hoſtes in ipſis caſtris inuaſit. Coniectaque omni eorum multitudine in fugam, ex ipſis centum millia occidit; à reliquis Iudęis in cęde ſolum fugientium adiutus. Saul Iudæorum rex, quamuis perſuaſum haberet ad certam ſe mortem proficiſci, vt ei à Pythoniſſa prædictum fuerat, totam tamen noctem iter continuauit, vt prœlio cum ſuis intereſſet, in quo cum omnia pręſtitiſſet, quę à rege non prudenti ſolum,

verum etiam forti expectanda erant: tandem vt suos in fugam conuersos vidit, vna cum suis illic oppetere mortem quam fugere maluit. Iudas Macchabæus, cum ab Antiocho cum duobus hominum millibus rebellasset, eumque Bacchides cum duobus equitum millibus ac triginta millib. peditum persequeretur, præ timore multis Iudæorum abeuntibus, solus cum octingentis viris remansit. Qui cum hortarentur eum vt inde abiret, ingenti respondit animo, emori malle quã vt eius fugientis terga hostes inspicerent. Prœlio igitur inito, vna cum suis in eo campo, vbi certauerat, vitam amisit.

Magna autem huius loci cautio est, vt ante, quam iuramenti vinculo confœderatio facta sequatur, libera & vltronea militum sententia habeatur explorata. Quod si cogi eos contingat, nõ facile id quod speras assequeris. Coactione enim ista animi ipsorum tantum abest, vt cõfirmentur, vt potius omni alacritate atque insito vigore excidant. Exemplo sint Samnites, qui omnes & singuli ad aram, cui duces strictis gladijs assistebant, iuramento confirmare cogebantur, mortem potius honeste subituros, quam turpiter fugituros, oẽsq; perfugas pro hostibus habituros. Tãtum vero abfuit, vt maiorem sumerẽt animum, vt etiam summo terrore correpti L. Papyrio splendidissimam victoriam in manus darent.

Priscis Romanis vsitatum erat, vt deni aut centeni coniurarent, stationem suam non deserturos, nisi arma mutare, hostem fundere, aut socijs auxiliari opus esset. Atque hæc spontanea coniuratio

ratio eademque laudabilis, sequenti tempore L. Paulo & M. Varro Coss. loco vsitati sacraměti fuit habita: veruntamē cum coactionis quandā præ se ferret speciem, proindeq; non pure esset libera ac spōtanea, factum est, vt minus etiam feliciter successerit. Hinc vt certo appareat illā coniunctionē mediante iuramēto spontaneo motu factam præualere ei, quam necessitas siue coactio effecit.

Asdrubal Carthaginensium dux, paulo longius ab hac consuetudine abijt. Inflammaturus enim ad pugnam militum animos, excœcari captiuos Romanos, amputari nasos, membrisq; alijs truncari curauit, idq; ad terrendum valde euidens fore credidit, potissimum cum ita mutilatos ad muros sisteret: plane animo persuadens, Punicum grauissimo exemplo territum in pugna mortis periculo vitam expositurum, prius quam in hostis potestatem deuenturum. Sed spe frustratus, immani hoc facto non iniecit sed ademit animum: ita vt tutissimum & firmissimū ad declinandam pœnæ atrocitatem crederent potius fugere, quam in prœlio perseuerando eidem sese quasi exponere. Quod si vero milites consulto & libere, nullo instigante, iureiurando illo coalescunt, nō potest, quin animi magnitudo augescat. Videre hoc est in ciuitate Agria: quæ inuictæ constantiæ & fortitudinis exēplo omnibus, quibus simile quid contingat, esse debet. Ideo operæ preciū facere mihi visus, si rem, vt gesta est, paulo altius pertexuero.

Agria vrbs est Vngariæ, & situ & muris inualida: siquidem montes iuxta eam supereminent, è quib. pſentissima clades inferri potest, mœnia vero

antiquorum more structa. Hæc anno 1562. à Mahomete Bassa grauissima obsidione cincta sexaginta millibus militum & quinquaginta bronteis subinde appetita. Vngari vero, quorum duntaxat erant duo millia, à mœnibus incredibili labore & constantia hostem arcessebant, tredecim hostiles concussiones fortiter sustinebant, Turcæque plurimis suis desideratis semper absistere coacti fuerunt. Et quanquam de ipsorum fortitudine ex tot tantisque difficultatibus, quas infractis animis sustinebant, per se satis constabat, eandem tamen illustriorem & excelsiorem reddere cupientes vno ore coniurasse perhibentur, nullis se conditionibus, quantumuis in speciem plausibilibus, se hosti dedituros; secus vero qui fecerit, de capite eius actum iri: proinde non verbis sed tormentorum ictibus&hastis excipiendos hostes. Sin diuturna nimis futura sit obsidio, fame se prius perituros, quam crudelissimam hostis tyrannidem habituros. Qui pugnæ inutiles in ciuitate erant, continuis laboribus dirutis vallis restaurandis, fossis egerendis, complosis mœnibus reficiendis, cratibus & aggeribus obfirmandis, alijsve similibus rebus adhibebantur.

Vt autem omnes proditionibus vias obstruerent, vetuerunt, ne plures tribus colloquerentur. Summatim vt dicam: omnia eo directa, ne quis aliud pręter patriæ salutem&defensionem animo suo versaret.

Præterea quoque cautum erat, vt omnia frumenta, tam publica quam priuata, comportarentur, atque in omnes æqualiter distribuerentur.

Cibi

Cibi delicatiores vulneratis reſeruabuntur. Conuentum etiam erat inter ipſos, vbi Deus ipſorum cauſæ, quam iuſtam eſſe ſcirent, patrocinaturus ſit, omnes exuuias, omnia ſpolia in vnum congeſta ęquali lance diſtributum iri.

Fama eſt, multa egregia pollicente Baſſa, ſi dedant ſeſe; nihil ab ipſis reſponſum, ſed feretrum intra duas lanceas nigro panno velatum in mœnibus collocaſſe: indicaturi nimirum, ſi Turca vrbe expulſos vellet, mortuos efferret.

CAPVT XIX.

Tentandas ſiue periclitandas hoſtis vires.

NON raro milites conſternatos reddit aut accepta clades, aut rumor hoſtilium copiarum. Animoſos vero reddunt, cõflictus & velitationes cum hoſte, aliaq; quibus eius vires periclitantur & mores ediſcũt. Non fugiebat hoc Iulium Cæſarem; atque alte memoriæ infigenda eſt ſolertia & induſtria Marij. Cũ enim Romani aliquoties aduerſus Cimbros, gẽtem efferam & ferocem infeliciter dimicaſſent, atque ob id animis adeo percellerentur, vt non niſi cum gigantibus negotium ſibi eſſe crederent; Marius ſiniſtram pernicioſiſſimamque hanc opinionem animis ipſorum exemturus & edocturus, Cimbros non eſſe alios homines atq; ipſi eſſent, aliquot dies velitando cum hoſte & quaſi ludicra tractando inſumſit, donec Romanus barbaræ voci & clamori aſſuetus, geſtusque Cimbricos ferre didiciſſet. Quo ipſo obtinuit Marius, vt metu illis

ademto alacrius atque felicius aduersus Cimbros dimicarent.

Idem etiam de Turcis constat, eos non solum in prœlijs vti tympanis alijsq; clangoribus, ad animandos milites inuentis, verum etiam horribili & truci vlulatu, & hoc modo hostes, præsertim in velitationibus adoriri solere, ita vt insuetis facile terrorem incutiant. Etsi autem nonnullis audacioribus hic mos Turcicus inanis esse videtur, existimantq; illos clamores bellicos ex timiditate potius proficisci, id quod etiam communi prouerbio innui videtur, Canes timidiusculos plus latrare quam mordere. Qua de causa etiam Regulus quidam Mauritanus instructa acie cum Lusitanis pugnaturus his verbis compellat suos milites: Non clamoribus, sed virib. est agendum: Non sunt hi homines, qui vocibus exterreri soleant: In virtute, non in vlulatibus est spes victoriæ collocanda; Cupio nunc nõ eos, qui voces inanes fundant, sed qui hostẽ feriãt, aspicere, &c. Constat tamen ex historijs, clamorẽ militarẽ bellicosissimis plerunq; nationibus, sicut Israelitis quoq;, ante prœliũ & in ipso conflictu, fuisse olim, & nunc quoq; esse vsitatum. Idq; non ignorant Indi occidentales, qui inter se cõtinenter bella gerunt. Quamprimũ.n. illi hostes cõspexere, in tantos tamq; editos vlulatus prumpunt, vt etiã tonitru tum vix exaudiri possit. Accedentes vero propius, clamores ingeminant, cornibus increpãt, fistulis deniq; canunt, minas alij in alios intentãt, ossaq; mortuorũ hostiũ ostentant. Tacitus quoq; de moribus Germanorũ, paulo post principiũ, ita de ijs scribit: Ituri in prœlia canunt. Sunt illis hęc quoq; carmina, quorũ relatu, quẽ Barditũ vocant,

accen-

accendunt animos, futureq; pugnę fortunam ipso cantu augurantur. Terrent .n. trepidantve, prout sonuit acies. Affectatur præcipue asperitas soni, & fractũ murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior & grauior vox repercussa intumescat. Vnde Cato senior sępenumero dicere solitus est, Verba plus q̃ gladiũ, & voces plus quam manũ hostes in fugam vertere attonitosq; reddere; sibique inuisum esse militem, qui ambulans moueret manus, pugnans moueret pedes, clariusq; sterteret q̃ inclamaret. Macedones quoq; & Persas clamorib. prœlium incoare solitos, patet ex ijs, qui res gestas Alexandri M. memoriæ tradiderũt. Abari quoq;, teste Suida, statuerunt in belli motu sonitũ excitare cõfusum & agrestem, vnaq; cũ fremitu bellico pulsare tympana vt tantus tumultus existeret, quo percellerẽt & terrerent Romanos. Quod Bonus præcognitũ militibus indicauit, ne re subita consternerentur, eosq; iussit pulsatione tympanorũ audita vicissim scuta concutere, & bellicum clamorem tollere, & Pæana canere, & ligneas situlas collidere. Secus autẽ accidit in memorabili illa expeditione & clade contra Parthos, in qua M. Crassus cum filio Publio, optimo & Ciceronis amantissimo adolescente, atq; cum vniuerso fere exercitu fraude hostiũ occubuit, Qua de re Plũtar. in vita M. Crassi inter cætera ita scribit: Ille (Crassus) sermone suos ad meliorem spem erigere conatus, paucorum vidit animos incensos. Quin & clamorem militarem tollere cum iussisset, mœstitiam eorum culpauit, quod imbecillam, exiguam & inæqualem vociferationem edidissent. At barbarorum aspera & sonora conclamatio aures perstrepebat, &c.

Ex his apparet, quantam vim tam ad excitandos quam ad perterrefaciendos animos hominis vox & clamor habeat; quæ vis clamore immensæ multitudinis excitata & velut vnita, efficacissima esse, & latissime sese extendere velutique telum obuia quæq; magno cum impetu penetrare solet. Sicut ex eodem Plutarcho videre est. Scriptum enim reliquit, in vita Pompeii, plebem indignatione motam ita acclamasse, vt superuolans coruus attonitus in turbam deciderit. Eodem modo legimus apud Liuium, volucres ad terram delapsas, clamore militum, cum tanta multitudo naues cõscenderet, vt nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. Non raro etiam columbæ volantes tabellariorumque vicem gerentes (possunt enim assuefieri ad afferendum in aere literas sub alis corpori alligatas) clamore militum & boatu tormentorum ex alto collapsæ & interceptæ sunt.

CAPVT XX.

Nullas commoditates esse dimittendas.

MAGNI momenti est posse dignoscere, qua in re hoste sis superior: & qua ratione occasionibus commode vti queas. Punici sępius à M. Regulo in Africa fusi sunt. At qua de causa? Quod ignorarent commoditates, quibus Romanis erant meliores. Interea cum stipendiarijs aliquot militibus è Græcia venit Xantippus Lacedæmon, eques nobilissimus, prudens admodum & peritus. Is omnibus

pro-

probe cognitis ocyus aduertit, quid tantam cladem Carthaginẽsibus hactenus attulerit: addens, acceptam hactenus cladem esse non à fortitudine Romanorum, sed à Carthaginẽsium incuria. Carthaginenses enim robore excellebãt quoad equitatũ & elephantos: quia vero nõ in planitie, equitatui accommoda, sed in locis accliuibus Romano pediti opportunis decertarant, facile à Romanis fuerunt deuicti. Xantippus itaque aliter acie instituta in planum copijs abductis & collatis manibus cum Romanis, victoria haud difficulter potitus est.

In secundo bello Punico cum Hannibal cognosceret, equitatum suum Romano esse præstantiorem & ampliorem, Romanos in planiciem prouocauit, ibique cum illis congressus, vbique victor euasit. Cum vero Fabius Maximus, Romanorum dux, suorum clade id animaduerteret, non amplius in planiciem prodijt, sed in iugis & asperis locis hostem præstolatus est.

Ecquæ causæ tot victoriarum, quas à Christianis Turcæ reportarunt? Nullæ profecto nisi equitatus, quo plerique barbari præstant. Itaq; etiam, quoties in plano cum nostris cõgrediuntur, equitatu cum abundent, certam sibi victoriam pollicentur. Quod si vero ac quoties à nostris fauces viarum occlusæ, commeatus interceptus, ex improuiso obruti, aut stationum ordinibus dimoti, assiduisque velitationibus fracti fuere, toties victi semper cesserunt.

Breuibus vt perstringam, nihil est quod maiorem militi animum addat, quam obseruata occa-

sio; qua hosti nocere & superior esse potest. Itaq; occasionem diligenter princeps captet, eaque, quoties licet, vtatur. Nota est Portij Latronis sententia, qua L. Catilinam ita appellat: Num in gerendis negocijs ignoras, sequendas temporũ opportunitates, & in occasione rerum desidiam ac tarditatem omnem quam diligentissime fugiendam? Mutabilissimæ quidem (inquit) sunt Deorum voluntates, & fortunam cum abire permiseris, frustra postmodum discedentem ac fugientẽ sis imploraturus, &c. Ac sane experientia testatur, quam leuis occasio interdum præter omnem spẽ ad res maximas gerendas, veluti sese ducem præbeat, cum videlicet eo deuentum est, vt permissione diuina aliquid accidere facile possit. Ita vt non frustra à nonnullis occasio anima actionum dicatur.

Iulius Cæsar in acie illa Pharsalica, quam è militum duobus viginti millibus constituerat, cum videret, Pompeium id agere, quo dextrum cornu, vbi Cæsar ipse decima cum legione versabatur, cętero ab exercitu intercluderet (abundabat enim equitatu Pompeius, duploque maioribus copijs) legionibus ex omnibus sex eduxit cohortes, easque post se occulto in loco constituit, ne prospici ab hoste possent. Quibus ita dispositis milites cohortatur monetq; ne aduersus irruentes Pompeianos equites consueto pugnandi more vterentur. Esse enim illos adolescentes, bene cultos, radiantibus instructos armis, minime pugnaces ac prœliorum inexpertos, & infligendi atq; accipiendi vulneris insuetos. Illud vero maxime

ab

ab ijsdem timeri, ne ora fœdarentur cicatricibus. Quocirca neque confodiendis equis daturos eos operam neq; figendis pectoribus aut coxis equitum, sed ora tantum oculosq; illorum hastis lanceisq; petituros, vibratibusque assiduis obtutum lacessituros. Scirent igitur in hoc solum intentos sese esse debere. Fore enim dum illi ora formamq; tuentur à vulneribus, dum oculorum obtutus ea ratione intercipitur, facile vt repulsi in fugã verterentur. Quod vt prędictum fuerat à Cæsare, contigit. Eo namq; pugnandi genere insolito improuisoq;, deterrito equitatu atq; in fugam verso, reliqua Pompeij acies facile profligata est, castraque haud multo post capta direptaque. Consilium sane quam prudens, vsuq; ab ipso, atq; à multa prœliandi consuetudine summa quoque à consideratione profectum. Ante Cæsarem hunc L. Lucullus cum rege Tigrane conserturus manum, acies ipsæ instructæ atque ad dimicandum paratæ cũ essent, ipse cum parte equitatus ac duabus tantum cohortibus tumulum quendam pedes ascendit, ac superato tumulo contemplatus & hostium ordines, & loci situm, exclamauit quanta maxima potuit voce: Vicimus milites, vicimus, conspicatusq; cataphractos equites, totius robur exercitus sub tumulum collocatos, præcepit equitibus suis, vti in cataphractos maximis incurrerent animis: nihil aliud curaturi p̃laturiq;, q̃ vt gladijs illorũ hastas conciderent: quib. concisis ac detruncatis, fore, vt illi pugnæ inutiles omnino redderẽtur. Cõuersus hinc ad milites alios: Non pilis hodie aut lanceis opus est, inquit, gladijs tm̃ res agenda. Itaq; strictis

simul

ſimul enſibus, ſuris femoribusq; figendis tantum incumbendum eſt: qua parte cataphracti equites exarmati ſunt, æreiſque tegmentis nudi. Quod cum ab equitibus peditibusque, vt præceptum erat, ſeruaretur, cataphracti vix prima impreſſione ſuſtentata, terga vertunt, quorum trepidatione reliquus quoque exercitus in fugam coniectus eſt. Cæſis igitur ſupra centum millibus peditum, cataphractiſque admodum paucis incolumibus, victor Lucullus caſtris ac præda omni potitus eſt, tulitque hanc prudentiæ laudem, vt diuerſiſſimis artibus ipſe cum parua manu duos potentiſſimos reges, Mithridatem ac Tigranem, illum cunctando, hunc celeritate ſumma vtendo, breui tamen vtrunque fregerit.

Fabij Ambuſti prudens factum minime prętereundum videtur. Is enim Anxur cum oppugnaret ab infima parte, qua in paludes prona eſt, Seruiliũ Ahalam quatuor cum cohortibus circummiſit, qui parte à ſuperiore mœnia ex improuiſo inuaderet. Igitur intra muros irruptum cum eſſet, diuque anceps in vrbe prœlium (nulla namq, cedendi ſpe relicta, cogebantur oppidani pugnam ob deſperationem ipſam eo acrius inire) hoc cognito Fabius pronunciari iuſſit atque edici, ne quis ex hoſtibus præter armatos violaretur. Quo edicto proiectis ſtatim armis & cędes deſijt, & vrbs in poteſtatem Fabij redacta. Quid vltra? Iuſſit ab vrbis direptione ceſſari, donec collegæ Valerius & Cornelius, qui interim Volſcos diſtinuerant, cum exercitibus ſuis aduenisſent. Iudicabat enim ab illis quoque captum oppidum, quod Volſcos interea

à præ-

à præsidijs auertissent, direptionisque participes iure quoque esse debere. Itaque, vt Liuius inquit, ea primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliauit.

• Quid quod etiam sæpenumero vrgens necessitas contra hostiles insultus inopinatum auxilium præstitit. Atque adeo ea, quæ homines alioqui raro & non sine periculo attingere soliti sunt, neq; sine noxa loco moueri queunt, sed emolumenti aliave de causa in alios vsus asseruantur, telorum vsum & inopinatum auxilium contra improuisam hostium irruptionem præbuisse constat. Cum Alphonsus I. Vicarum oppidum occupare constituisset, primoque impetu, vallo eruto fossam transgressi milites, alij muros missilibus oppugnare, alij scalas applicare cœpissent: oppidani, quanquam repentino regis aduentu perculsi, nihilo tamen segnius armati subito in muro apparuere, ac transsilire conantes lapidibus repulere. Cum autem regij acrius instarent, nec à muro repelli possent, complura apum aluearia, quæ forte paulo ante ex agris metu hostium intra castellum congesserant in muros, arrepta in hostes deuoluerunt, quorum fragore irritatę apes cum circumuolarent non solum os atque oculos oppugnantium incessabant, verum etiam sese armis & inferioribus tunicis inferentes, eos maiore quadam molestia & malo afficiebant. Atque hoc modo sese & oppidum diu tutati sunt, donec vi maiore subrutis mœnibus in deditionem venirent. Hoc quoque non ita pridem in Africana expeditione contra regem Fessensem Lusitanis accidit. Cum enim Barriga,

Lusitanorum militum dux, Xiatimenses acerrime oppugnaret, ijque se in vltimum discrimen adductos esse cernerent, aluearia apum innumerabilia, quibus abũdabant, incensa è mœnibus deuoluere. Lusitani igitur & aluearium flammis ambusti & apum aculeis stimulati oppugnationem deserere coacti sunt. Idem inopinatum auxilium & quidem felici euẽtu seruauit ante plusculos annos arcem quandam Hungaricam finitimam Turcis, satis munitam, in ditione Episcopi Agriensis. Cum enim Turcæ ex improuiso eam occupare conarentur, & perpauci præsidiarij adessent, nec in tanta festinatione, absente præfecto, armis destituti, hostes mœnia & aggerem transcendentes repellere possẽt, subito aliquot aluearia, quæ incolæ tanquam in tutum locũ eo congesserant, in irruẽtes pcipitarunt, quorũ mole non tantũ, sed magis ab apiculis irritatis, ex fauis agminatim prodeuntibus, & sese sub fluxis vestib. eorum insinuantib. icti & afflicti, non sine clade, infecta re, magna cũ indignatione discedere coacti sunt. Non absimilis astus militaris, Annibale auctore, vt Iustinus & alij historici tradunt, olim profuit Regi Prussiæ contra Eumenem, vt nouo commento victor existeret. Nam omne serpentum genus in fictiles lagenas conijci iussit, medioque prœlio in naues hostium misit. Id primum Ponticis ridiculum visum, fictilibus dimicare, qui ferro nequeant. Sed vbi serpentibus naues repleri cœpere; ancipiti periculo circumuenti, hosti victoriam cessere. Idem accidit Seuero imperatori, vt refert Herodianus in expeditione contra Atrenos: Obsessi enim à Seueri-

uerianis, non solum sagittis lapidibusque sese audacter defenderunt: sed etiam vasa fictilia, volucribus quibusdam venenatisq; bestiolis oppleta deuoluere, quæ cum aut oculis inuolitarent, aut in apertas corporis partes sensim obreperent grauiter singulos sauciabant. Sic quoq; Pompeius, vt Plutarchus in eius vita testatur, cum victoriam cõtra Mithridatem consecutus, in Hyrcaniam & ad mare Caspium, à quo tridui itinere aberat, ire vellet; multitudine venenatorum reptilium prohibitus fuit. Eodem modo Sapores rex Persarum à Nisibis vrbis, quam nonulli Antiochiam Mygdoniæ vocant, obsidione, crabronum & culicum multitudine repulsus est.

CAPVT XXI.

Quod hostis sit anteuertendus.

MAGNA spes magnusque animus injicitur militi, vbi iubetur hostem adoriri, non expectare vsque dum lacessatur. Valet hoc vbique multum in omnes casus. Necessarium autem hic est, vt, viribus cum es hoste inferior, eum aggrediaris. Hæc enim impressio, non tantum reddet copias tuas erectiores & animosiores, sed etiam perculsum hostem dissipabit, ordinemq; aciei soluet, dũ apud animum concludit, te viribus parem esse.

Multa in hac re adducere possem exẽpla, sed vnicõ cõtentus ero. I. Cæsar vnica naui maiori Hellespontũ traijciẽs Cassio hostilis exercitus duce decẽ triremib. obuiã veniente, noluit, quis hosti viribus

 omni-

omnino impar esset, fugam capessere, sed nec erat vlla effugiendi spes: quin potius alacri animo recta in hostem concitato cursu inuectus, eundem magno terrore obstupefactum ad deditionem coegit.

CAPVT XXII.

De strategematis.

STRATEGEMATA, id est, sagacitates & consilia militaria tempestiue adhibita, ad res feliciter gerendas, erigendosq; militum animos maximum habent momentum. Quæ tametsi quidem in cæteris actionibus non vsq; adeo præclaram mereantur laudem, in rebus tamen bellicis tantum abest vt improbentur, vt etiam ad famam & gloriam ducis militaris maximum addant decus atque ornamentum. Sic Lysander ille Lacedæmon prudēs & sagacissimus: tantum strategematis suis, quantū robore & copijs effecit. Cuidam id ei exprobranti: Quando, inquit, nihil proficit leonina, induenda est pellis vulpina. Carboni frequens in ore erat: cum ipsi negotium cum leone & vulpecula esset, quæ duo in L. Syllæ corde delitescebant, vulpem se magis quam leonem timuisse.

Nuspiam autem, vti dictum est, locus sit strategematis, nisi in solis rebus militaribus. Crassus itaque Lysandri error est, qui sæpe gloriatus fuit, non minus se in negotijs rei militaris, quam in cæteris rebus esse astutum.

Cæterum, inter eos, qui strategematis admirabiles

biles extiterunt, primum fere locum tenet Themistocles. Is aliquando veritus, ne Xerxes, quia male maritimam cedere expeditionem videbat, omni conatu, terrestri bello incumberet, & tandem omnem Græciam opprimeret, cum sciret, parui animi Xerxem esse, Arsacem eunuchum, quem in Persica classe cœperat, noctu ad eum misit, & per ipsum Xerxi significauit, Græcos deliberasse pontem in Hellesponto factum rescindere, vt retrocedendi ademta facultate ipsum cum omnibus Persis in Græcia intercluderent. Quod cum Xerxes ita esse arbitraretur, vehementer territus, Mardonio in Græcia cum exercitus parte relicto, statim ipse cum alijs copijs per pontem in Asiam, atque inde in Persidem regressus est. Exitus autem postea docuit, quantum Græciæ Themistoclis astutia profuisset. Nam ex periculi magnitudine, in quod se coniectos Græci senserunt, cũ profecto rege solus Mardonius cum parte exercitus in Gręcia remansisset, facile cogitando assecuti sunt, si Xerxes cum alijs copijs remansisset, quanto grauiora laturi fuissent. Itaque haud iniuria dici potest, Themistoclem Græciæ rebus atque saluti plus consilio atque calliditate, quam reliquos omnes Græcos sanguine atque armis contulisse.

Adathames Cara cum ab Artaxerxe Persarum rege rebellasset, atq; aduersus eum tenderet, monitus est Metrobarzanem socerum suũ ad hostes profugere. Veritus igitur, ne eo exemplo à reliquis copijs desereretur, edixit in exercitu, socerũ iussu suo ad Persas tendere, vt cum ipse cum Persis à fronte manum conseruisset, socer Persarum

terga cęderet, vt ita facilius vincerentur. Huius rei facta militibus opinione in hostem pergere continuauit. Cum autem citato cursu Persæ eum venire vidissent, atq; Metrobarzanem cum magna manu ante ire, arbitrati eum vt primus Persas adoriretur, præcedere, aut sub transfugæ specie prodere Persas velle, ipsum vt hostē armis exceperunt. Et cum Adathames retro terga eius cæderet, cum omnib. suis paruo tempore Metrobarzanes cæsus fuit. Dum autem per hoc prœlium turbatæ apud Persas res essent, Adathamesq; vltra cum exercitu in Persas inueheretur, nō ante prœlio destitit quā Persas fudit. Eo igitur astu cū minime cōsilium ac deliberationē in Metrobarzanis fuga distulisset, Adathames duo consecutus est, vt & socerū fugiētem vlcisceretur & de hoste victoriam reportaret.

Cui & hæc sequens historia admodū quadrat. Conserta cum Veientibus ac Fidenatibus ab Hostilio Romanorum rege pugna, in ipso pugnandi ardore nunciatur ei, Albanorum præsidia, quibus Metius præesset Suffetius, mōtem capere, nudata ab eo latere Romana acie. Quod eo cōsilio faciebat Metius, vt Fidenatib. sese, inclinante Romano adiungeret. Hoc cognito rex, nec animo nec consilio destitutus, quamuis in maximum discrimen adductā rem cerneret, vultu quammaxime confirmato, vocem ita extulit, vt ab Fidenate audiretur, suo iussu Albanum cœpisse montem, quo aduersarios adoriretur à tergo. Quib. auditis, Romani quidem eo audentius in hostem erumpunt: Aduersarij vero destituti spe, ꝙ putarēt se à Metio deceptos, consternatissimis animis dedere terga

atq;

atq; in fugam versi, ingentem eo die cladem accepere. Itaq; vox illa prudentissimo cõsilio animoq; vel maxime cõfirmato, inter acies iactata victoriã Romano peperit, post quam & Metium quadrigis illigatum discerpendum equis rex permisit, & Alba diruta, populum Albanum omnem migrare Romam confestim coegit.

Non minus etiam laudis merita est ea ratio, quã Epaminundas aduersus Lacedæmonios iniuit, cũ vtraq; acies solum expectaret cõfligendi signum. Ipse enim ante aciem magnũ equorũ numerum excurrere iussit, ita vt concitato ingenti puluere hostium conspectus adimeretur. Per id tempus in acie sua ordines immutauit, ita vt cum postea cõfligeretur, ipse à tergo in hostes, qui id minime aduerterant, impetum faceret; quæ res ei victoriam facilime peperit.

Huic fere simile est quod de L. Papyrio Cursore proditur. Cum enim aduersus Samnites diro admodũ prœlio decertaret, ante initam pugnã iussit Spurium Nautium ad hostiũ terga occultis itineribus cũ iumentis ac mulis castrensibus, insidentibus ijs militib. in medio ardore pugnæ, quantum maximũ posset puluerẽ excitare; cumq; Nautius in tempore & affuisset à tergo hostium, & puluerẽ excitasset, mulis ipsis trahentibus frondentes ad caudam ramos, qui puluerem exagitarent multo maximum: hoc viso Papyrius, sublata voce, vt hostes quoq; exaudirent: Captũ est, inquit, Cominiũ, Collega aduentat Caruilius (obsidebat enim tum temporis Caruilius Samnij vrbem Cominiũ) An passuri estis milites gloriã pugnæ huius apud

 colle-

collegæ exercitum fore? Quo dicto, vt hostium consternauit animos, sic adauxit suis, incenditq; gloriæ cupiditate. Confestimque ascenso equo, signum dedit equitibus, vti in aciem se inferrent hostium, quacunque ipsum erectam quatientem cuspidem vidissent. Atque haud multo post artibus his hostium exercitus cæsusque & in fugam versus est.

Q. Fabius Dictator in obsidione illa Satricana, cũ ipse iam obsideretur, hinc ab oppidanis, illinc ab Samnitibus, qui auxilio Satricanis venerant, cum cognouisset, ab Roma C. Fabium, magistrum equitum aduentare cum præsidijs, monuit illum vti secreto aliquo abditoque in loco delitesceret, donec ab ipso signum accepisset. Quo cum magistro equitum constituto, celauit de aduentu illius milites, quo spem in seipsis modo collocatam scirent, ratus illorum animos, quos fortes esset expertus, efficacius proposita necessitate incendendos. Itaque pugnæ signum cum dedisset, sic allocutus est milites, vt diceret, sola in eruptione spem esse, viam ferro patefaciendam, ad commeatum comportandum nullum omnino aditum, cum circa omnia defecissent. Neue illos frustraretur, castra ipsa esse relinquenda, atq; ab se mandatum, vti primum cum agmen vallo excessisset, ignis inijceretur, iacturam rerum, quæ incendio concremarentur, hostium è præda resarciendam. Atque his dictis & milites vallum egredi confestim iussit, & in hostem desperatione magis quam ira concitos ferri, & ab altera castrorum parte ignem inijci. Quod quidem signum ignorante milite cum ma-

gistro

giſtro equitum cōuenerat, qui in inſidijs poſt hoſtem deliteſcebat. Hac itaque ratione hinc milite ob deſperationem acerrime in Samnitem illato, illinc magiſtro equitum repentino adortu inuecto, vehementiusque premente à tergo, hoſtis in medio cæſus eſt, Romanusque non ſolum obſidione liberatus, verum etiam victor caſtris Samnitū potitus eſt.

In agro Sorano vicus eſt cognomento Albus. Is vicus arcem habet & natura & manu egregie munitam. Eam arcem quidam nomine Ricius, dux impiger, cum obſediſſet diutius, nec aliam potiundæ illius rationem videret, niſi per vanam aliquā formidinem cuſtodum animis territatis, magnam vim lapidum ſub ipſius rupem arcis noctu à militibus comportandam curauit. Interdiu interſtrepi feſtinarique iuſſit, æque ac magna manus effodiendo cuniculo occupata eſſet; idem in ſequente etiam nocte faciundum curauit. Vbi vero dies alter illuxit, magnis ſublatis clamoribus, omnem illam conuectorum lapidum vim præcipitari per decliuiorem rupem, quanto maximá poterat feſtinatione imperauit, ipſe minitabundus arcis cuſtodes territare; ac niſi intra quampauciſſimas horas deditionem feciſſent, fore vt arce per vim occupata, ferro ad vnum omnes cæderet. Confeſtim itaque ſeque arcemque (tantum apud ignauiſſimos homines formido ipſa valuit) dedidere.

Cum vrbe Roma olim capta Galli Capitolium obſiderent, ſolamque potiendi eius ſpem in fame eorum repoſitam animaduerterent, perquam callido genere conſilij Romani vſi, vnico perſeue-

tantiæ irritamento victores spoliauerunt. Panes enim iacere compluribus ex locis cœperunt. Quo spectaculo obstupefacti, infinitamq; frumenti abundantiam obsessis superesse credentes ad pactionem omittendæ obsidionis compulerunt.

Magna quinetiam laude dignus est Canis Scaliger, qui Veronæ atque Taruisij principatum obtinebat. Nam cum discubiturus esset, atroci nuncio perculsus, Patauinos magno exercitu in prima Taruisinorum tecta ingressos esse, magnoque in discrimine vrbem illam versari. Ea re minime territus, statim occurrendi periculo salutare consilium cœpit, abiecta prandij cura vestem mutauit, atque in rusticanum iumentum conscendit, vnoque solo ac fideli comite, magna celeritate Taruisium peruenit. Illic arma induit, atque in bellatore equo ante se hostibus ostendit, quam venturum eum suspicarentur. Fretus id fore, quod accidit, vt hostes ipso conspecto venisse maiorem numerum aut proditionem duplici fraude molitam arbitrarentur. Itaque territi erepta victoriæ spe, cuius se iam compotes putabant: præterea nouo homine terrore perturbatis ordinibus, cum in eos Canis inueheretur, fusi sunt, eorumq; duces à Cane capti.

Astutia etiam singulari vsus est Fridericus Mõtisferrati Comes, cum Verculæ arcem contra Sigismũdum Malatestam Ariminensem principem obsideret. Fictas enim literas, ita vt omni ex parte Sigismundi viderentur esse, noctu per ignotum optime eruditum hominem ad præsidij præfectũ in arcem misit, monẽs se auxiliares copias mittere para-

paratum, si ipsi opus esse videretur. Cum autem ipse verum Sigismundi nuncium ac literas arbitratus respondisset accepturum: Fridericus militibus suis Sigismundi vestitu ornatis, omniq; alia necessaria re compositis ea nocte missis, arcem in potestatem suam redegit.

Nominis similitudo me ad Fridericum II. Imperatorem trahit, qui cum necessarijs de rebus ab Ethruria in Apuliam discessurus esset, & multa eum mouerent, vt Saminiatensem populum ad rebellionem spectare arbitraretur: misit ad eos, qui nunciarent, se captiuos quos habebat, atque thesaurum Saminiatum mittere velle, & propterea hortari, vt fideliter ea vsque ad eius reditum custodire vellent. Populus eo insperato commodo lætus, misit qui renunciarent, ex fide Saminiatenses ea obseruaturos. Fridericus igitur armis pro pecunia onustis aliquot iumentis tectisque, vt ei mos erat, cum pecuniam mitteret; item cathenis iniectis quibusdam ex militum suorum numero fortibus viris, atque ante eos missis nonnullis captiuis: inter quos fuit Petrus Vinea, cui illic postea oculos defodi iussit: Saminiatensis populus arbitratus veros esse captiuos, quia vincula inspexerat, cum sarcinis omnes in oppidum accepit. Illi autem postea arreptis armis statim occupato oppido Friderico defectionis suspicionē, quam conceperat, ademerunt.

Inter multa callide à Genuensibus mari gesta hoc vnum connumerabimus. Alphonsus Aragonius, Siciliæ rex in Corsica insula Bonifaciam vrbem obsidebat. Cum Genuæ Thomas

Fulgo-

Fulgosus ducatus titulum obtineret, ab eo Ioannes frater adhuc pene adolescens cum quatuor tantum nauibus ad opem ferendam missus est, Cũ is ad vrbem penetrare non posset, quod Alphonsi classis simul ancoris connexa, pontibusque inter ipsas naues iactis immobilis, ceu humi magnis firmamentis stabilita manebat. Ioannes vt huic rei occurreret, misso vrinatore, qui supra humanam fidem sub aqua morari consueuerat, in hostilibus nauibus ancorarum vincula desecuit, ita vt naues resolutæ, dum vndis impellerentur, pontes inter se factos confusis rebus omnibus confringerent, nõ sine omnium, qui cum Alphonso erant, admiratione, cum eos ipsius facti causa lateret, & nullis spirantibus ventis nullaque vi tentata agitari naues conspicerent; fieri non posse arbitrati, vt viuens quispiam sub aquis tale moliri opus possit. Itaque in Alphonsi classe ob eam rem omnibus confusis territisq; Ioanni ad ferendam Bonifaciæ vrbi opem via patuit, Alphonsusque inde irrito conatu discessit.

Sed & Gallorum regina Fredegunda Childebertum Austrasiæ regem insigni strategemate fudit fugauitque. Cum enim Gilpericum maritum suum per adulterum Landericum occidi curasset, atque simul cum adultero Galliarum regnum administraret; bellum ei intulit Childebertus Austrasiæ rex, ingenti Longobardorum exercitu adiutus: cui audax regina cum impubere filio Lothario, atque adultero, cum magno ipsa quoque exercitu obuiam prodijt. Cum autem non longe à Bruniaco (id oppidum est in ea Galliç parte, quam nunc

nunc vulgo Campaniam dicunt) hostilibus castris propinqua esset, vt improuisa hostem adoriretur, mira calliditate vsa est. Nam arborũ ramos haud paucos frondosos præparari iussit, quos quadruplici ordine ante agmen præmisit, atque inter eos tintinnabula quædam immiscuit. Quæ cũ sensim procederent, speciem armenti in sylua depascentis præbuere, syluam in qua armenta agerent hostes rati esse (neque enim, quia nondum certa lux erat, discerni fraus poterat) castris eorum Fredegunda, priusquam hostes armarentur, atque prodire in aciem possent, appropinquauit. Inermes igitur atque nihil tale verentes adorta fudit, atq; in fugam cõpulit. In quo sagax mulier clare ostendit, fœmineum ingenium non minus ad omnia mala promtum ac calidum esse, quam ad bona virile soleat esse.

Quis vero satis pro rei magnitudine Annibalis calliditates narrare ac mirari poterit? Is enim, ꝙ vere affirmare licet, nunquam manus conseruit, nunquam velificatus est, quin robur & vires astutijs, arma ingenij perspicacitate attẽperarit. Dexterrime ea adhibebat vbique locorum petita ex situ & ratione regionis, loci, montium, vallium, syluarum, solis, ventorum, temporis, aliarumque rerum circumstantia. Sic Cannensem olim Populi Romani aciem speculatus, priusquam ad dimicandum descenderet, compluribus astutiæ complicatam laqueis, ad miserabilem perduxit exitũ; ante omnia enim prouidit, vt & solem & puluerem, qui ibi vẽto multus excitari solet, aduersum haberet, deinde partem copiarum suarum, inter

ipsum

ipsum prœlij tēpus de industria fugere iussit, quā cum à reliquo exercitu abruptam legio Romana sequeretur, trucidandam eam ab ijs, quos in insidijs collocauerat, curauit. Postremo quadringentos equites subornauit, qui simulata transitionē petierunt consulem, à quo iussi more transfugarū depositis armis in vltimam pugnæ partem secedere, districtis gladijs, quos inter tunicas & loricas abdiderant, poplites pugnantium Romanorum cæciderunt. Hæc fuit Punica fortitudo, dolis & insidijs & fallacia instructa, quæ certissima circumuentæ virtutis Romanorum excusatio est: quoniā decepti magis quam victi sunt.

Extat & aliud ab Hannibale vsurpatum strategema, quod an risu prius quam admiratione dignum siet, dubites. Estque hoc: Cum saltum Cassinatem petere se putans, vt illic commeatus ac pabulationem copiosius haberet, per ducum errorem Casilinum se deductum inuenit; vbi propter loci iniquitatem ac simul sterilitatem infessus à Fabio montibus breui cum exercitu periturus videbatur: quia vallis depressa atq; altis montibus obsessa, in quibus Fabius cum exercitu cōsederat, vno tantum aditu per Vulturni cursum ad mare patebat. Nonne supra humanum ingenium euadendi inde, quam iniuit Hannibal, ratio fuit? Quis enim putasset, alligatis stramentis ad boum cornua, incensisque, Romanos milites, qui fauces eius vallis insidebant, ita terreri posse, vt locum desererent, atque ipsum Fabium Hannibalis ante dolis inuictum tunc hoc ludibrio capi, ita vt inde egrediundi libera Hannibali facultas relinquere-

queretur? Hac igitur calliditate, qui ſpem amiſerat armis inde ſe emittendi, nullo effuſo ſanguine, ne tentata quidem pugna libere euaſit. Et profecto vix quicquam eſt, quod duci maiorem nominis exiſtimationem adferat, vehementioresq; addat ſtimulos militi & ad amandum principem & ſerio iuuandum. Quamobrem maximopere hic deſideratur vario rerum vſu exercitata ſapientia, ingenijq; dexteritas: vt quamuis ipſe ijs vti nolit, hoſtem tamen, qui forte ſibi non incommoda duxerat, anteuertat.

CAPVT XXIII.

De peculiari quadam ratione Iulij Cæſaris, qua animoſum reddebat militem.

FREQVENS erat Iulio Cæſari peculiaris ratio ad extimulandam & augendam militis fortitudinem: dum tantum aberat, vt famam potentiæ copiarumque hoſtilium imminueret, vt etiam quoad liceret, eas exaggeraret. Animaduertens itaque aliquando, militum ſuorum animos regis Iubę populoſiſſimo & florentiſſimo exercitu conſternatos eſſe, cõuocatis indicat, certo ſibi compertum, aduentare hoſtem centum myriadibus equitum, & trecentis elephantis inſtructum: peditem vero non poſſe numerari. Ideo autem hoc fecit, vt exercitus, vbi ſe aduerſus tam immenſam, fictitiam tamen hoſtium multitudinem munierit, cognita deinde ipſorum paucitate, animo magis de victoria confirmaretur.

IOANNIS BOTERI DE ILLVSTRIVM STATV ET Politia

LIBER DECIMVS.

CAPVT I.

De exercitus imperatore.

BREVIOR in hac doctrina ero, quam hactenus in cæteris fui. Alexander enim Farnesius dux Parmésis omnibus exemplo est, ex quo ipsissima imago boni & perfecti ducis, tanquam ex nitidissimo speculo, peti potest, adeo vt euidentius ea sic appareat, quam si multas præscripsero præceptiones, aut ingentia volumina confecero. Dum enim dux fuit Hispani exercitus, multas obtinuit victorias, idq; varijs modis: iam vt Q. Fabius: iam vt Marcellus: pericula & incommoditates omnes superauit, loca munitissima occupauit, populos propemodum inexpugnabiles deuicit. Vno verbo vt cõprehendam, nulla est ducis virtus, nulla ars militaris, nulla prudentia, nulla vis fortitudinis, cuius non euidentissima ediderit specimina in tot tantisque bellis & conflictibus: præcipue in obsidione Antuerpiæ, quæ vix vlli cedit.

Vt autem milites sint fortes ac animosi, id potissimum in prudentia & gubernatione ducis siue disciplina bellica situm est, qui pro re nata, prædictis atque alijs rationibus, de quibus suo loco, omnia

omnia moderatur. Vnde communis illa opinio, ſatius eſſe, vt exercitus puſillanimis habeat ducẽ fortem ac animoſum, quã dux animi abiecti animoſum exercitũ. Imperator enim fortis atq; animoſus exercitum exemto metu alacrem reddit diſciplinæ militari probe imbutum. Fieri tamen etiam poteſt, vt exercitus animoſus reique gerendæ gnarus ducem, à quo & prudentia & rerum experientia abeſt, peritum & prudẽtem reddat. Recte profecto olim Homerus, Exercitũ ceruorum meliorem eſſe duce leone, quam leonum, duce ceruo.

Cum Alexandro Magno nunciatum eſſet, quadraginta millia virûm in monte inacceſſo & ratione ſitus inexpugnabili deliteſcere ſub duce timido & meticuloſo: certo certius ſibi pollicitus eſt victoriam, acſi iamjam in manibus poſitam haberet: plane ſtatuens abiecto ducis animo fore, vt facilis ad montis clauſtra ac propugnacula ipſi cõtingat aditus: quod & breui poſt factum. Numantini Romanos, quod diſparibus gubernarentur ducibus, ſæpiſſime fuderunt: at mutato duce & ſumma rerum Scipioni tradita, fortuna quoque verſa eſt. Vnde Numantini ſenioribus ſuis, ecqua de cauſa ab ijs, quos ſępe fugaſſent, toties nũc funderentur, percontantibus reſponderunt: Eaſdem quidem eſſe oues, at paſtorem ſiue ducem alium ac diuerſum. Iulius Cæſar in Hiſpaniam ſuſcepta expeditione innuere volens certo ſibi de victoria iamdum conſtare: Exeo, inquit, ad exercitum duce deſtitutum.

Ac profecto inficias nemo ire poteſt, plures

victorias obtineri, plura bella, res difficilimas arduasque vnius ducis arte, quam exercitus Marte finiri. Forte superuacaneum est hic inducere Themistoclis callidissima consilia, quibus Athenæ incolumes mansere: Epaminundæ, qui virtute sua Thebas contemtas antea, celebres reddidit: Xanthippi, qui singulari prudentia Carthaginéses antehac à Romanis vinci solitos vindicauit: Fabij Maximi, qui cunctando Romanam restituit rem; atque aliorum: hic ergo subsisto.

Cæterum non incongrue hoc in loco quæstio moueri posset, An in duce exercitus eligendo potius scientia rei militaris quam amor virtutis aut ciuitatis spectari debeat? Ad quam quæstionem citra ambages vt respondeam, tenendum est, iuxta Aristotelem in Politicis, in imperio militari demandando, peritiam vsumque rei militaris potius quam virtutem spectari solere & debere. Non quod virtus militari scientiæ sit postponenda absolute, sed comparate demum ac respectu quodam, nempe belli. Optandum sane esset, vt duces Themistoclem & Scipionem tam in rei militaris disciplina, quam in vitæ integritate imitentur, hoc est, vt non solum hostes, sed etiam seipsos vincere & moderari contendant, vt facinora egregia edant, & facinora vitæ fugiant. Verum si eo res deducta sit tandem, vt exorta belli tempestate, vel ad rem militarem administrãdam aptus sed improbus; vel erga Rempublicam beneuole iusteque affectus, sed scientiæ militaris inscius sumeretur, virtutem potius officij in hoc casu quam animi spectare oportet: quippe Antonius

quam-

quamuis Cleopatram diligat, imbelli Catoni, qui solam iustitiam colit, est præferendus; non quod Cato nō sit vir melior, sed quod Antonius rei militaris longe peritior habeatur: quæ omnia eo tendunt, vt potius leo quam lepus rebus bellicis præficiatur. Cæterum si non dux exercitus, sed quæstor ciuitatis fieret diuersa militat ratio, ibi enim magis seu maior requiritur virtus quam scientia. Atq; in duce militaris scientia, in quæstore probitas & conscientia quæritur. Sed quid maior? rem punctis agam: In electione illa maxime requiritur virtus, qua munus susceptum melius p̄statur. Sed munus imperatoris bellici melius scientia rei militaris quam virtute perficitur. Ergo in electione imperatoris bellici potius scientia militaris quam virtus requiritur. Præterea, sine rei militaris scientia victoria acquiri non potest. At sine vitæ innocentia potest. Ergo magis illa quam hæc in electione ducis desideratur. Insuper vt leo fortis & tamen rapax, ita dux peritus, & tamen vir malus esse potest. Postremo, Sylla dux nobilis sed superbus, Coriolanus dux nobilis, sed furiosus, dux nobilis Antonius, sed intemperans, dux nobilissimus Alexander, sed crudelis fuit: quamuis ergo optandum quidem sit, vt in belli ducibus, factis responderet vita, in electione tamen eorum potius belli scientia, quam vitæ ratio considerari debet.

CAPVT II.

Rationes, quibus milites animosos dux efficere potest: & primum, de ducis felicitate.

TAMETSI bona pars prædictarum rationum, quibus fortitudo augetur, à principe proficiscatur, sigillatim tamen etiam nonnullæ, non quidem quæ belli administrationem militaremque disciplinam, sed ipsissimam ducis personam concernant, in mediũ afferemus. Primas hic facile obtinet ducis felicitas, qua vnice militum animi eriguntur. Felicitas autem nihil aliud est, quam incrementum & accessio auxilij diuini, quo Deus ter Opt. Max. prosperat interdum eos, qui peculiari ratione vocati sunt ad executionem iustitiæ ac voluntatis diuinæ. Talem Iosuam fuisse legimus: ad cuius preces solis cursus inhibitus diem effecit longiorem: Cyrum, quem quamuis incredulum, Deus ministrũ suum vocat: Alexandrũ Magnum, cui mare Pamphylianum transitum præbuit: Cingum Tartarorum regem, cui mare Indicum transitum dedit: Attilam & Tamerlanem, qui sibi ipsis, vt Flagella Dei vocitarentur, nomina dederunt: aliosque, quos Deus pro beneplacito suo felicibus victoriarum successibus ornauit.

Non autem prætereundum hic est, felicitatem nõ semper solius ducis propriam esse: sed aliquando eius, cuius ministerio funguntur, principis.

——Dux fortis in armis
Cæsareis Labienus erat: nunc transfuga vilis.

Remius de Ceri, dum stetit à parte Venetorum, felicissimus fuit: at sub rege Francisco & Clemente VII. neque fortunam (modo Christianis hæc vox digna sit) fauentem, neque victorias vllas expertus est. Andreas Doria, quamdiu Franciscum

regem modo dictũ iuuit, pauca memoratu digna gessit: plane aduersa vsus fortuna in bello Sardiniano. At contra sub Carolo V. adeo felix fuit, vt maximum inde nominis splendorem ad posteros transmiserit. Idem de alijs quoq; dici potest. Quo sane innuere vult Deus, se interdum non quidem duces absolute, sed eos potissimum, pro quibus militant, prosperare. Nonnunquam duces, qui bono proposito piaque intentione pro principis incolumitate militant, felicibus successibus secundantur, quamuis Deo non probetur vita principis, quem postea alijs modis castigat. Sic Narsetes cõtra Gothos splendidissimas victorias Deo ita volente obtinuit, interim non datum vt imperator Iustinianus, sub quo duxerat exercitũ Narsetes, Italiam quiete & tranquille gubernaret: siquidem immissi Longobardi optimam Italiæ partem occuparunt.

Interdum Deus neque principi neque ducibus felices successus largitur, imo datos reuocat, ob populi iniquitates. Hac de causa Iosias rex misera morte misere perijt.

Deo vero approbante vitam & consilia principis simul atq; ducis, neque obstante populi malignitate, non est, de victoria quod dubites. Nihil enim tunc virium habent subdola & astuta hostiũ consilia, debiles sunt omnes machinæ, imbecillaque & inutilis est omnis aduersus fortitudinem atque constantiam multitudo. Victoria enim non in munitionibus operibusque bellicis, sed in causæ bonitate posita est. Tametsi vero euentus felix à virtute nonnunquam seiungatur: siquidem etiã

Turcæ, Æthiopes, alijque infideles à malis Christianis palmam reportant: id tamen accidit ijs ex causis, quas supra commemorauimus. Multis exẽplis eius veritatem asserere possem, at res meridiana luce clarior illis supersedere iubet.

Milites autem cognita felicitate ducis, lubentes dato nomine sine terrore sub ipso militant: tã certo sibi pollicentes victoriam, ac si iamjam in manus data esset: neque detrectantes quicquam quamuis arduum & sublime.

CAPVT III.

De alacritate & ferocia ducum, quod bono exemplo militibus prælucere debeant.

DVCES impertertite se periculis obijcientes suo exẽplo militẽ reddunt alacrem & animosum, suaque animi alacritate integrum exercitum armant. Hinc de C. Mario extat, quod ætate adhuc vegeta & robusta res maximas confecerit: dum ipsemet primo aciei ordini vbique immixtus omnes ad eandem virtutem abripuit. Ingrauescente vero ætate vigoreque animi vna cum sanguinis calore deficientibus nihil effecit, quod cum pristinis conferri queat: vt ex bellis ciuilibus videre est.

Alexandri Magni maxima fuit audacia: atque hoc vno potissimum insigniter conspicuus: magna nimirum animi elatione: & in omnibus felici successu. Seleucus animaduersa suorum fuga in vltimo prœlio, quo cum rege Demetrio conflixit, ipse equo descendens abiecto clypeo, quo facilius agnosceretur, primo cornu se immiscet. Hoc facto miles

miles confusus animum iamdudum abiectum recollegit, prœlioque integrato item ingenti clade affecit. Proditum est de Iulio Cæsare, ipsum sæpenumero aduersus milites suos fugam parãtes aciẽ conuertisse atq; hoc modo à fuga reuocasse, quinetiam tanto animi feruore rem gessisse, vt signiferi vexilla ipsi interdum reliquerint. Inter Christianos principes prima laude dignissimus est Georgius Castriotta, qui millibus ferme pugnis cum Turcis cõmissis semper prima acie dimicabat: vnde etiam indubie creditur, in diuersis prœlijs circiter duo millia Turcarum trucidâsse.

Non vero hæc sic accipi velim, quasi duces & ipsos principes temere quibusvis periculis se obijcere deceat. Non enim eorum est prœliari, sed prœliantes ordinare, instruere acclamationibusq; iuuare. Interim tamen semper sit animo erecto, alacri & forti: & re ita postulante pericula subeat aut ad impediendam fugam, aut milites labore iam ac metu fractos in spem meliorem erigendum, &c. Cautè autem admodum in omnibus se gerat, salutis suæ ipsius, quoad licet, nõ immemor; quippe à qua totius exercitus salus dependet.

CAPVT IV.

Duces sint læta & exporrecta fronte.

VIx dici potest quantum ad obtinenda victorias faciat frons ducis serena & explanata: Ea enim ad sui habitum militum animos componit, alacres facit, lætos & erectos: qui alioquin animo conster-

nato & abiecto in prœlium euntes res parum laudabiles gerunt. Exemplo ſint Germani, cum eorũ dux eſſet Marchio Vaſtenſis, in prœlio ad Ceriſolem cõmiſſo. Hac laude præ cæteris claruerunt nõnulli Romani, Papyrius Curſor & Scipio Africanus. Docet enim Liuius non extitiſſe ducem alacriorem, quam fuit Papyrius in pręclara illa pugna cum Samnitibus facta: & quam fuit Scipio, cum inſigni conflictu ab Hannibale & Carthaginenſibus victor diſcederet.

Sic Dion Syracuſanus, conſilium cum aliquando cepiſſet liberandæ patriæ ab impotente Dionyſij dominatu, Athenis vbi exulabat digreſſus, Zacynthum venit. Ibi autem conuocatis militibus, patefacto conſilio ſuo, animaduertit illos, qui erant circiter octingenti, ac præcipue præfectos ferme omnes improbare inceptum, neque enim tam exiguis inuadendum copijs maximum atque opulentiſſimum regem. Siquidem Dionyſij opum magnitudinisque ingens inter Gręcos per id temporis fama erat atque opinio. Quod animaduertens Dion, cohortatus eos, iuſſit bono animo eſſe, atq; vt peractis die dicta ſacris in ſtadio adeſſent, ſecum in Apollinis honorem diſcubituri. Itaque præparatis lautiſſimis epulis, magnam ex auro argentoque poculorum ac paterarum vim, vaſculorum item diuerſi generis, artificijque, in abacis apponendam ac menſis curat. Quocirca admirati conuiuæ auri magnitudinem atque argenti, reputantesque animo, Dionem neque fortuito neq; ob deſperationem tantas diuitias obiectare caſibus, neque etiam iuueniliter, cum ætate eſſet iam pro-

prouectior, atque eius grauitas admirationi esset Grçciæ vniuersæ, omni terrore discusso, maiora etiam animo conceperunt, coniectantes ex ijs, apparatas illi esse in Sicilia res, paratissimos etiam Siculorum animos, copiasque aduenienti instructas atque armatas in continenti statim affuturas. Igitur è timore ac terrore maximam in spem conuersi, promtissimis ac spei plenis animis naues ascenderunt. Atque hac quidem arte confirmandis militibus vsus est Dion. Et qui frugalitatem præ se vbiq; atque in omni vita tulit, ijs in epulis luxum adhibuit, diuitiarumque ostentationem.

Ingentem animi fiduciam Alexander Magnus ostendit, cum antequam in Asiam transiret, immunitates reditusque ingentes in Macedonia donaret. Cum autem Perdicca amicorum vnus ei diceret: omnia dando quid sibi retineret. Respondit, Spem bonaque Persarum. Admirabili fiducia ostendens, se quod adhuc in potestate hostium erat, ceu rem propriam ducere. Ea permoti spe Macedones, spretis muneribus, quæ tunc Alexander repræsentabat, sola ipsa spe cum ipso contenti manserunt, longe pluris eam, quæ nondum venerat, quam præsentia munera facientes.

Lacedæmonij cuiusdam minime spernẽda fuit confidentia, qui cum in clypeo pictam (vt vera videretur) muscam ferret, atque ei diceretur, insigne nimis paruum id esse, neque ab hostibus visum iri: Respondit, se ita hosti appropinquaturum, quod longe maior quam esset, ei musca videretur.

Cum aliquando Egdarus Britannorum rex,

reges omnes qui ei parebant, in conuiuium adhibuisset, eiq; esset relatum, Rinandum Scotorum regem (cum eum statura pusillum inspexisset cum alijs) dixisse, non mediocriter se mirari, quod ipse alijque reges viri fortes proceroque corpore, tam paruo homini subiectos se esse paterentur. Nulla prorsus re dicta venatum duxit eum, dataq; opera, vt solus cum eo ab alijs disjunctus esset; Rinando alterum è duobus gladijs, quos secum tulerat, obtulit: dixitque fortitudinis eius periculum facere velle, vt sciret, an verbis in eo facta responderent. Qua re Rinandus vehementer territus errori veniam petens tandem eam impetrauit, cum ei Egdarus generoso facto singularique virtutis suæ fiducia ostendisset, virtute se & non sorte electum regnare, ei vt hoc experiri posset, potestate facta.

Sic Romani olim milites ingentes animos sub Papyrijs, Manlijs, Scipione alijsq; spirabant: cum de victoria quasi certi, ducum suorum fortitudine atque alacritate freti in aciem ducebantur. Sic, cum olim Cimbri omnium animos summo cum terrore in admirationem suorum facinorum bellis gestorum conuertissent, nullum alium postularunt Romani quam C. Marium, in cuius fortitudine & virtutibus omnis fiducia erat locata.

Capvt V.

Quibus indicijs duces animum suum de victoria obtinenda iam certum prodant.

Reqvi-

REQVIRITVR insuper ad serenandum vultum spes & certitudo victoriæ: quæ militibus maiores addit stimulos. Multis autem modis hæc certitudo præ se ferri potest.

Annibal cum Romanis ad Cannas congressurus, paulo ante pugnam cum ascendisset tumulum paulo editiorem, è quo & multitudinem intueretur Romanorum & ordines; quique illi astabat Giscon quasi obstupefactus, cum dixisset, mirari tantam se multitudinem: tum ipse, qui obstupefactum illum de numero intelligeret, ne qui adessent, simili terrore caperentur, conuersus ad illum, contracta admodum fronte, Quanto maius, inquit, mirum tibi videatur Giscon, illud si cogitaueris, in tanta illa hominum multitudine, qui Giscon appelletur, omnino esse neminem. Quod dictum cum statim inter acies emanasset, ad risumque conuerterentur omnes, eam vim habuit, vt singuli existimarent, ijs dictis propterea iocari Annibalem, quod de Romano exercitu putaret iam actum. Effecit igitur maxime cautus imperator ac prudens ex hoc dicto, milites ad capessendam pugnam tum promtiores detracto metu, tum de victoria pene certos, qui viderent tanto in discrimine imperatorem suum iocari.

Ad Scipionem Africanum aliquando nonnulli, à Carthaginensibus Romanas copias exploratum missi, adducti sunt, quos iure belli de medio tollere ipsi fuisset licitum. Verum de iure suo ipse discedens in castris quoquo versum eos circum-

circumduci, postea ad suos reuerti iussit. Hoc facto animum suis adjecit, hosti vero ademit. Idem fecisse dicitur Gracchus in Hispania. Percontantibus enim Celtiberorum legatis, quibus confisus in Celtiberorum fines hostiliter irruisset, respondit, præstantia militis, quem duco. Hinc iussis, qui ordine exercitum disponerent, legatos per ordines transire iussit: id quod ad terrendos legatos, ad confirmandos vero suos facere ratus est. Tanto hoc legatis terrori erat, vt attoniti domum reuersi, nuntiatis ijs quæ vidissent, Panico quasi terrore absterrerent suos, quo minus vrbem tum à Romanis obsessam liberatum exirent.

Capvt VI.

Ducem prudentem esse decet, solertem, industrium, & in agendo celerem, vt quamvis tempestatem præsenti consilio restinguere sciat.

NON sinit militem ignauum ac timidum esse ducis prudentia, & industria iam cognita. Admodum enim militum animos erigunt duces, qui sunt prudentes & solertes, qui premeditate omnia agunt, vitamq; ac fortunas militum tuendi studio tenentur.

Multum huc omnino facit ingenium prudens ac solers, in agendo expeditum, adeo vt improuisum malum arte consopiat. Hoc ipso enim non modo obtinentur nonnunquam victoriæ, sed etiam maximæ difficultates & pericula auertuntur. Testatum hoc faciunt plurima exempla, Tulli nempe, regis Romani, Ditami, Ferrantis Consalui, alio-

aliorumque. Contra Fidenates & Veientes exercitum ducebat Tullus Hostilius: iunctis Albanis, quorum dux erat Metius Suffetius, qui animo fluctuans relicto Romano sensim ad montem se cõuertit. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Romani, qui proximi stabant, vt nudari latera sociorum digressu senserunt, equitem citato cursu regi hæc nuntiatum mittunt. Rex hoc cognito, nec animo nec consilio destitutus, quanquam in maximum discrimen adductam rem cerneret, vultu quammaxime confirmato, minime metuere, claraque increpans voce, vt hostes exaudirent, redire in prœlium iussit, suo enim iussu Albanum cœpisse montem, quo aduersarios adoriretur à tergo. Quibus auditis Romani eo quidem audentius in hostem irrumpunt: Aduersarij vero destituti spe, quod putarent se à Metio deceptos consternatissimis animis dedere terga, atque in fugam versi ingentem eo die accepere cladem. Itaque vox illa prudentissimo consilio, animoque vel maxime confirmato inter acies iactata, victoriam Romano peperit, postquam & Metium quadrigis illigatum discerpendum equis rex permisit, & populum Albanum migrare Romam coegit. Eadem industria inclaruit Ditamus dux Curianorum. Posteaquam enim à rege Artaxerxe desciuisset, & à Pisidianis filium suum intertemtũ comperisset, infestas copias contra eos duxit. At socero Metabarzane equitum duce metuente, ne generi aula malo euentu clauderentur, subterfugiens periculum cessit. Ecquis vero socio auxilio recedente non expauesceret? At Ditamus præ-

præſens huic malo excogitauit remedium. Alta enim voce exclamabat, ſuo iuſſu ſocerum diſcedere, vt nuda hoſtiũ terga adoriatur, ſimul adhortatus ſuos, vt propere opem ferrent. Sic vero Metabarzanes medius inter Piſidianos & Ditami milites, qui ipſi opem latum venerant, incluſus, cum omnibus ſuis trucidatus eſt.

Nec minus laudis promeruit induſtria Ferrantis Conſalui, qua tempeſtiue admodum vſus eſt: iamjam enim cum duce Namurenſi prœlio (quo regi Hiſpaniæ regnum Neapolitanum obtigit) cõflicturus, cum tormenta emitti iuſſiſſet: triſti quidem nuntio certior factus fuit, puluerem Bombardicũ ſiue proditione ſiue alio infortunio flammis abſumtum, nihilo tamen timidior reſpondit: Satis bene res habet: certus iam ſum de victoria, quę igne triũphali iam indicata eſt. His verbis magna ſpe animis militum iniecta omnes reddidit animoſiores.

Sylla copias ſuas à Mithridate repreſſas à fuga reuocauit his verbis omni memoria digniſſimis, Eia, inquit, abite mei milites, ego quidem maneo, vt honeſte vitam profundam: macti virtute eſtis, abite quo placet. At rogati dehinc, vbi dux veſter hæreat, mementote, quæſo, reſpondere ab ipſo Orcomeni relicto vos deceſſiſſe. Tantos autem ſtimulos omnium animis his verbis iniecit, vt à fuga pede reuocato audentius in hoſtẽ non niſi parta victoria irent.

In vltimis bellis Turcarum & Perſarum inter ſeſe, milites mota ſeditione contra Muſtaffam capitaneum Turcicum nõ verebãtur aſſerere, nolle

se fluuium Cancho transire. Mustaffa rebellibus, quoad poterat, ea die demulsis, postero die equo fluuium ingrediens clara voce ingeminauit: Maledictus omnis, qui stipendia nostri regis merens tranantem me non sequitur. Dicto citius certatim omnes sequuti, quisque pro se inter primos transire contenderunt.

CAPVT VII.

De eloquentia alijsque virtutibus, quibus ducem ornatum esse decet.

VERBA quidem iam ante de eloquentia fecimus: at nihil obstat, quo minus & hic eam attingamus. Qua quidem, si dux pollet, maximas res conficit: hac enim militem fatigatum reficit, segnes excitat: timidos consolatur, pusillanimis animum addit. Et summatim vt dicam: Habet eloquentia ad instar pharmaci, cuius vsus vbique potest salutaris esse.

Cæterum lubet hic longius aliquanto de eloquentiæ viribus euagari, & quantum ea ad permulcẽdos hominum animos valeat, exemplis vndequaq; petitis ostendere: præmissis tamen prius veterum de Eloquentiæ viribus sententijs. Sic autem de *communi* ipsorum *Mercurio*, quanquam Ethnico more, Aristides loquitur. Initio, inquit, cum essent recẽs nati homines, magnus inter hos ac reliqua animantia tumultus erat perturbatioq; super terrã, propterea quod non possent inuicem vti sese: nec enim vlla res intercedebat, q̃ illos cõciliaret; verum qui potentiores erant, opprimebant

bant inferiores, neque ſatis erant idonei, vt reliquis animantibus reſiſterent: omnibus enim illis omni ex parte inferiores erant, aliaq; in re ab alijs vincebantur: veluti ab vniuerſo genere volucriũ, celeritate:vnde factum eſt,vt,quod ait Homerus, Pygmæis accidere à gruibus, id tum paſſim à robuſtioribus auibus paterentur homines. Rurſum quantum ad vires attinebat,longe ſuperabãtur,& à leonibus, & ab apris, & alijs item compluribus: atq; hunc in modum ſilentio peribant. Iam vero quoad munitionem ornatumque corporis non coruis modo,verum etiam cocleis cedebant,neq; cuiquam ex ipſo ſuppetebat, quod ad tuendam vitam erat opus. Itaque cum ad eum modum interiret hominum genus,ac paulatim dilaberetur: Prometheus (vt eſt ſemper hominum ſtudioſus) orator aſcendit in cœlum,mortalium nomine,nõ ille quidem miſſus ab eis,neque enim id temporis legatos vllos erat cernere,ſed ipſe vltroneus abijt. At Iupiter partim in gratiam Promethei, maxime qui iuſta poſtulare videretur, partim negotio apud ſeſe conſiderato filium ſuum Mercurium iubet ad homines deſcendere, Eloquentiam ſecum adducentem. Edixit autem, vt eam mortalibus impertiret, non quemadmodum Prometheus,omnibus ex æquo ſenſus reliquaq; corporis membra, perinde quaſi theatralem pecuniam diſpertiens, vt omnes ex æquo eloquentiæ eſſent participes, non aliter quam oculorum, manuum ac pedum:ſed vt pręſtantiſſimos quosque ingenioq; generoſiſſimo&indole pollentiſſima pręditos deligeret, atque ijs demum munus hoc impertiret, vt pa-

vt pariter & suam ipsorum & aliorum incolumitatem tueri possent. Porro posteaquam iam Eloquentia ad mortales peruenisset, cum negotium, quod habebant cum belluis molestissimum, licebat effugere, tum vero desierunt vndequaq; inter sese simultatem exercere, reperto commerciorum initio: digressique de moribus, alij in aliam orbis partem iungebantur: principio quidem sub dio viuentes: post autem, vbi verbis inter se communicassent, & ciuitatem condiderunt, ac distributi sunt, non quemadmodum antea, temere, verum in ordines plebis ac belli duces, sanctisque legibus tum principes, tum Reipublicæ statum instituerunt: ijs munera cœperunt offerre, primitias, auspicantes ab oratione, quibus nunc quoque vel maxime gaudere Deos consentaneum est: quandoquidem hoc contigit, vt primũ esse Deos cognosceremus. Hinc deinceps ita creuit homo, vt qui initio debilis fuerat atque inualidus, postea in altum tolleretur: quique antea pro nihilo habitus ac despectus erat, deinceps factus est omnium, quæ sunt in terra, dominus: cui, quibus vti liberet, ius esset, non alio propugnaculo sibi parato quam oratione. Hactenus Aristides. Extat consimilis apud Platonem de Protagora. Quibus consonat, quod Fabius lib. 2. cap. 17. Deus, inquit, ille princeps, parens rerum, fabricatorque mundi, nullo magis hominem separauit à cæteris, quæ quidem mortalia essent, animalibus, quam dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patientia, velocitate, prestantiora in illis mutis videmus: Eadem minus egere acquisitæ ex-

 trinse-

trinsecus opis, nam & ingredi citius, & pasci, & tranare aquas, citra docentem, natura ipsa sciunt: & pleraq; contra frigus ex suo corpore vestiuntur: & arma ijs ingenita quædam, & ex obuio fere victus, circa quæ omnia multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, eiusq; nos socios esse cum Dijs immortalibus voluit. Sed ipsa ratio neq; tam nos iuuaret, neq; tam esset in nobis manifesta, nisi quæ cōcepissemus mente, promere etiam loquēdo possemus. Quod magis deesse cæteris animalibus quam intellectum & cogitationē quandā videmus: Nam & moliri cubilia, & nidos texere, & educare fœtus & excludere, quinetiam reponere in hyemē alimenta, opera quædam nobis inimitabilia (qualia sunt cærarum & mellis) efficere, non vllius fortassis rationis est. Sed quia carent sermone, qua id faciunt, muta & irrationabilia vocantur. Deniq; homines, quibus negata vox est, quantulū adiuuat animus ille cœlestis. Quare si nihil à Dijs oratione melius accipimus, quid tā dignū cultu atq; labore ducamus, aut in quo malimus præstare hominibus, q̄ quo ipsi homines cęteris animalibus pręstent. Eo quidem magis, quod nulla in parte plenius labor gratiam refert, id adeo manifestū erit, si cogitauerimus, & vnde & quousque iam profecta sit orandi facultas, & adhuc augeri potest. Nam vt omittam, defendere amicos, regere consilijs senatū, populum, exercitū, in quæ vult, ducere, quā sit vtile, conueniatq; bono viro: nonne pulcrum vel hoc ipsum est, ex cōmuni intellectu verbisq;, quibus vtantur oēs, tantū asseq laudis & gloriæ, vt non loqui & orare, sed ꝙ Pericli contigit, fulgurare ac tonare videaris? Extat apud Gal-

Gallos inusitata Herculis, quē illi vernacula gentis lingua Ogynium vocant, effigies, de qua Budęus in añot. ad Pandect. ex Luciano ita refert: Senex apud illos est, ad extremū vsq; occipitiū recaluus, reliqs capillis, si qui sunt, canis; cute rugosa, & aterrimū exusta colorem, cuiusmodi sunt nautæ isti senes, Charontē potius aut Iapetū quempiam ex ijs, qui apud inferos versantur, diceres: in summa, quiduis potius, quā Herculem esse conijceres ex imagine. Atq; tali specie cum sit, tamen Herculis ornatum gerit, vt qui tum leonis exuuium indutus sit, tum clauā dextra teneat, tum pharetrā humeris aptatā portet, tū arcum læua prætendat, deniq; modis omnibus Hercules est. Hæc equidem arbitrabar in Gręcanicorū Deorū contumeliam perpera facere Gallos, cū eum eiusmodi fingerent effigie, quo nimirum illum talib. picturis vlciscerentur: ꝙ olim in regionem ipsorum incursasset, prædas agens, id temporis, cum Gerionis armenta vestigans occidentaliū gentiū plerasq; regiones peruastaret. At nondum etiam dixi id, ꝙ erat in imagine maxime nouū atq; mirandū: siquidem Hercules ille senex ingentem admodum hominū multitudinem trahit, omnibus ab aure reuinctis. Porro vincula, catenulæ tenues auro electroque confectæ, pulcerrimis istis monilibus adsimiles, atq; cum vinculis vsque adeo fragilibus ducantur, tamen neque de fugiendo cogitant, cum alioqui commode possint, neq; prorsus obnituntur aut pedibus aduersus trahentem obtrudunt, sese resupinantes: verū alacres ac læti sequuntur ducentem, admirantes, vltro festinantes omnes, & laxatis vinculis etiam

anteuertere studentes, perinde quasi grauiter læturi, si soluerentur vinculis. Nec illud quidem pigebit referre, quod mihi videbatur omniũ absurdissimum. Etenim cum nõ inueniret pictor, vnde cathenularum summas ansas necteret, videlicet dextera iam clauam, læua arcum tenente, summã Herculis linguam perterebrauit, atq; ex hac religatis cathenulis eos trahi fecit: ipse nimirũ ad eos, qui ducebantur, vultum ac oculos conuertebat, arridens. Hæc ego cum diutius assistens essem cõtemplatus, admirans, hæsitans: indignans Gallus quispiam, qui propius astabat, nostrarum literarũ non indoctus, id quod declarauit, cum Græcanicam linguã absolute sonaret, Philosophus opinor, ex eo genere Philosophorum, quod apud illos esse fertur: Ego tibi hospes, inquit, picturæ illius ænigma explicabo, nam videre vehementer ad eam attonitus ac stupefactus: Orationem nos Galli nequaquam arbitramur esse Mercurij, quemadmodum vos Græci: verum Herculi illam tribuimus, propterea quod hic Mercurio longe robustior extiterit. Quod senex fingitur, nihil mirere; siquidẽ vna facultas dicendi vel facundia, consueuit in senecta demum absolutum vigorem ostendere, si modo verum nostri dicunt Poetæ. Hinc videlicet apud nos & Nestoris lingua melle profluit, & Troianorum cõcionatores liriessam educunt vocem, videlicet floridam: Nam liria, si satis commemini, flores appellantur. Proinde, ꝙ ab auribus vinctos, ad linguã trahit senex hic Hercules, qui nõ aliud quam ipse est sermo, ne id quidẽ debes admirari, qui quidem non ignoras, linguæ cum auribus esse

cogna-

cognationem. Neq; vero ad cõtumeliam illius illud pertinet, quod ea pertusa est: nam nemini, inquit, & iambicos quosdam versiculos è comœdijs apud vos discere. Siquidem viris loquacibus extrema lingua perforata est omnibus. Quin de eodem hanc habemns opinionem, vt quicquid egit, id oratione facundiaq; cõfecisse putemus: vtpote virum sapientem persuadendo pleraq; sibi subegisse. Iam tela illius, nimirum rationes sunt acutæ, missiles, citæ, atq; animum saucientes: vnde pennigera dicta vos quoque appellatis, &c. Vsque adeo verum est quod Cicero libro 1. de Oratore: Neque vero, inquit, quicquam præstabilius est, quam posse dicẽdo tenere hominum cœtus, mentes allicere, voluntates impellere, quo velit, vnde autem velit, deducere. Hæc vna res in omni libero populo, maximeque in pacatis tranquillisque ciuitatibus prçcipue semper floruit, semperque dominata est. Quid enim est tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum existere vnum, quid, quod omnibus natura sit datum, vel solus cum paucis facere possit? Aut tam iucundum cognitu atque auditu, quam sapientissimis sententijs grauibusque verbis ornata oratio & perpolita? Aut tam potens tamque magnificum, quam populi motus, iudicum religiones, senatus grauitatem, vnius oratione conuerti? Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum, quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in ciuitate? Quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis, vel prouoca-

uocare improbos, vel te vlcisci lacessitus? Age vero, ne semper forum, subsellia, rostra, curiamque mediteris, quid esse potest in otio aut iucundius, aut magis proprium humanitati, quã sermo facetus, ac nulla in re rudis? Hoc enim vno præstamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos, & quod exprimere dicendo sensa possumus. Quamobrem quis hoc iure miretur, summeq; in eo elaborãdum esse arbitretur, vt quo vno homines bestijs maxime pstent, in hoc hoĩbus ipsis antecellat. Vt vero iam ad illa summa veniamus, quæ vis alia potuit, aut dispersos homines vnum in locũ congregare, aut à fera agrestiq; vita ad hunc humanũ cultum ciuilemq; deducere, aut iam cõstitutis ciuitatib. leges, iudicia, iura describere? Ac ne plura, quæ sunt plane innumerabilia consectet, comprehendam breui; sic enim statuo: Viri eloquẽtis moderatione & sapientia non solum ipsius dignitatẽ, sed & priuatorum plurimorum, & vniuersæ Reipublicæ salutem maxime contineri.

Cæterum, vt inquit Cælius lib. 1. c. 31. leuia ista possunt censeri. At certe, si consideret qs humanæ linguæ incomparabile donũ, in quo bonitas infinita, inæstimabili munificentia nos, vt legitimos liberos est amplexata, mirari an venerari illud cõueniat, addubitabit. Quantam enim in humanis rebus habet excellentiam; vsu linguæ posse hominem, quæ minus intelligentia consequatur, ab altero tota facilitate percipere, quæque noris ipse, magna tua gloria alijs impertiri? Eximiũ est quod inde profluit emolumentum, parturiente semper animo, quæ vel obseruaris intentissime, vel sumo

excogitaueris ingenio. Nescire malumus magna pars, quam in id tantis laborib. & curis profecisse, vt abdita illatebrataq; velut in sanctuarijs aut sepulcro verius, tam pretiosa supellectilis munera supprimamus. Quid illa in calamitatibus, tanquã oneris præmolesti alleuatio, cum amicis communicatio? Quid secundis rebus incredibilis & gestiens ille ardor animi eisdem impertiẽdi boni? Deniq; vt rei pretium intelligamus, quam & quanta cõmolita natura est, vt decẽter orationis euaderemus cõpotes? Omnium primũ artifex illa in pulmonibus spirãdi officina nobilitatis huius præstat exordia, mox illa spiritalis fistula, quam etiam arteriam dicimus, ad os producta intimũ velut canali à mente perfectã vocẽ ita subuehit, ac excipientis linguæ ita attudit, vt artifici motu, nũc illa in palatũ surrecta, nunc allisa dentib. alioqui barbaricũ insuauemq; sonũ sic moderatur effingitq;, vt auribus contingat iucundissimus, & vehementia quandoq; detonans altius, imo vero clarius fulgurans, tã potẽter mouet, docet argute, & ad delitias vsq; ita delectat, afficitq;, vt ꝙ de Olympio dictũ Pericle est, nõ Græciã modo, sed vniuersa fere, valeat permiscere. Quid vbi in modulatũ cœlestẽq; exit cantũ, nunc spiritu productiorẽ, nunc inflexo varium, nunc distinctũ conciso, copulatũ intorto, & ꝙ nequeas admiratione consequi, est vbi promittit, reuocat, infuscat, plenius edit aliq̃d, grauius, acutius, vibratius, summũ, mediũ, imũ. Propterea ingeniose ac plausibiliter mihi fecisse videtur, qui linguã plectri similem prodidere, chordarũ vero dentes, nares cornibus, queis canenti accinitur.

Quid vero labia, nonne & ipsa in homine pręsignem in cæteris rationem habent. In brutis quidem dentium modo hæc tegumenta sunt & velut procæstria quædam: At nobis etiam in loquendi facultate mirabile suggerunt adiuamentũ: indeq; mollia carnosaq; à rerum natura effecta sunt. Vt igitur humana lingua duplici fungitur munere, conceptus animi nunciando & saporum vim præsentiendo, proptereaq; à cæteris disparatur, nec similis est: ita nec in labijs simplex functio est, sed dentes quidem cum decore contegunt plurimo, tum locutionem præstant articulatam, ea namq; conflatur ex literis, quarum enunciatio plurimum obturbata, detruncata, nec intelligibilis præstaretur, ni ad hanc rationem labra, linguamq; conformasset artificis infinita prouidẽtia. Sunt porro labia, vt scienter colligit Auicenna, ostij vice ori adiuncta: quod brutis comparatum creditur, ad explendam victus necessitatẽ, in homine promtuarium est rectæ rationis, vt quæ prudẽtia corde cõceperit, ea sensu promat oratio. Vnde eleganter Apuleius, os esse dicit, animi vestibulũ, orationis ianuam, cogitationũ vero comitium. Ambrosius in Hexamero, id quod supra etiam dictũ est, linguam, plectrum loquentis appellat, cuius carnẽ, vt omnia posset munificentius præstare, opifex Deus struxit rarã, fungosam & mollem, quæ tamen sola, vt inquit Cic. lib. 2. de nat. deorum, non potest per se eloquendi munus implere, nisi acumen suum palato illiserit, nisi adiuta vel offensione dentium vel compressione labiorum. Sed à testimonijs ad exempla transeamus.

Pyr-

Pyrrhus dicere solitus est, plures vrbes Cineam oratione subegisse, quam ipse cepisset armis. Erat autẽ Cineas Thessalus vir magni ingenij, qui audito Demosthene, ad illius æmulationem se contulerat: sed vim præcipue exprimens. Confirmatum itaq; est, quod dicit Euripides: Cuncta sermo conficit, quæcunque ferrum efficere possit hostium.

Orator Aphthonius sæuos carnifices ad se occidendum missos & iam strictis mucronibus irruentes, blanda oratione cõpescuit, vicissetq; crudelitatem eloquentia, nisi vnus ex eo numero, qui eum loquentem non audierat, cæteris iam digressis superueniens, velut aspis incantatoris voce nõ audita, virus in illum scelesti ministerij effudisset. Sed quid hominum exempla conquirimus? Vrsos videmus, pardos ac leones, atque alias truces & præualidas belluas blanditijs delinitas, parui domitoris imperium patienter excipere, nexus insuper & minas & verbera: volucres cœlo vagas contra primæuam naturæ suæ legem, humanam societatem anteponere libertati, vitam in vitrulis agere operto capite, præceptoq; etiam patriæ natalis aspectu famem suam nutritoris arbitrio moderari, de illius manibus cibum sumere, vocem iubentis agnoscere, clamoribus obedire, ita ad emittentis arbitrium & reuerti, optimasq; prædas non sibi, sed domino reportare.

Regibus Roma exactis plebs discedens à patribus, iuxta ripam fluminis Acienis, in colle, qui sacer appellatur, armata consedit, eratq; non solum deformis, sed etiam miserrimus Reip. status à ca-

pite eius, cætera parte corporis pestifera seditione diuisa, ac ni Valerij subuenisset eloquentia, spes tanti imperij ipso pene ortu suo corruisset. Is namque populum noua & insolita libertate temere gaudentem, oratione ad meliora & saniora consilia reuocauit, senatuiq; subiecit, id est, vrbem vrbi iunxit: verbis ergo facundis ira, consternatione arma cesserunt.

P. Rullus Trib. pleb. aliquando agrariam legem laturus erat populo, in qua cum de diuidendis in capita possessionibus ageretur, cui dubium erat, quin ei populus plurimum inhiaret, & omnia enixurus videretur, vt lex promulgari posset: eam rem, cum senatus permoleste ferret, neque tamen ad eam impediendam modum vllum haberet, Cicero vnus, habita oratione, adeo populi ipsius mentes permulsit atque permouit, vt vltro legem populus repudiaret. Quid enim hoc aliud fuit, nisi esurienti populo persuadere, vt cibum, quem pergratum mordicus apprehenderat, iam dentibus commasticatum, in guttur stomachumq; ne recipere vellet. Vnius igitur Ciceronis eloquentia plusquam totius auctoritas senatus ad impediendam eam legem effecit.

Alexander Magnus, interroganti, quomodo tam breui tempore totius orbis imperium obtinuisset, respondit: Consilijs, eloquētia & arte imperatoria. Illaturi arma Messenijs propter violatas virgines suas Lacedæmonij ab oraculo Apollinis moniti, opem ab Atheniensibus petierunt. A quibus irrisi nil aliud quam Tyrtæum Poetam, ischia debilitatum senemque retulerunt.

Lace-

Lacedæmones autem vt oraculo parerent, exercitui Tyrtæum ducem præfecerunt. Illatis autem armis cum repulsi essent, domumque reuerti rex decreuisset, Tyrtæus carminibus quibusdam recitatis, quibus ad virtutem constantiamque Lacedæmones hortabatur, atque consilia, quibus bellum gereretur, proponebat; adeo omnium commouit animos, vt mutata sententia vel vincere, vel in acie occumbere decreuerint. Itaque aliis abiectis vnius sepulturæ cura suscepta, omnes lacertis suis inscripta sua atque parentum nomina alligarunt: vt, si mori in prœlio contigisset, nominis inscriptio deformata vulneribus & tabo corpora distingueret, vt à cognatis sepulturæ mandarentur.

Ex quibus omnibus satis abunde constat, maximas esse tam bello quàm pace eloquentiæ vires; proindeque in vtrauis potentia requiri viros eloquentes, qui vi vocis potius quam Martis, feritatem morum lenire queant. Hæc enim in bello est causa, quo minus in castris ardeat contentio; hæc in Republica est causa, quo minus in vrbe fiat seditio. Maior enim vis est in voce eloquentis quam in pugnantis manu, vti ex superioribus satis apparet.

Neque tamen hæc eloquentiæ soli & per se absque cæterarum virtutum respectu consideratæ adscribendæ sunt, siquidem hanc necessario comitantur liberalitas, comitas aliæque virtutes, sine quibus nihil habet virium eloquẽtia. Quodsi enim belli præses priuatis cõmodis nimiũ inhiat, omnia susq; deq; feruntur, nec est, vt de militum

con-

constantia atque in gerendis rebus alacritate, certum quid ac solidum sibi pollicentur. Atq; ex hac causa fortes & egregij olim imperatores & militũ duces, plerunq; gloriam & celebre nomen pluris fecerunt quam opes, spolia & prædas hostiles, dũmodo tempestiue illas colligerent, illaq; contenti militibus suis has reliquerunt. Quo nomine insigniter cõmendatur ab Historicis M. Curius Dentatus, is enim cum interuersæ pecuniæ argueretur, cadum ligneum, quo vti ad sacrificandum consueuerat, in medium protulisse fertur iurauisseq;, se nihil amplius de præda hostili in domum suam conuertisse, cum tamen antea in senatu ita dixisset: Tantum agri cepi, vt solitudo futura fuerit, nisi tantum hominum cepissem: tantum porro hominum cepi, vt fame perituri fuerint, nisi tantum agri cepissem. Hunc imitatus est Paulus Æmilius. Is enim cum Perseo potentiss. rege Macedoniæ deuicto, Macedonicis opibus veterem ac hæreditariam vrbis paupertatem satiasset, penates autem suos nulla ex parte locupletiores fecisset, præclare secum actum existimauit, quod ex illa victoria alij pecuniam, ipse patriæ salutem & gloriam sibi parasset. Eadem de Catone perhibẽtur. Is enim cum Hispaniam citeriorem & in hac quadringentas vrbes cepisset, de præda, quæ fuit ingens, ad se nihil redijsse affirmauit, nisi quæ ederit & biberit. Ipse enim (vti verba ipsius apud Plutarchum recensentur) cum optimis (inquit) de virtute, quam de pecunia cum ditissimis, aut auaritia cum auarissimis contendere malo. Eodem modo, vt ad exempla recentiora perueniamus,

mus, apparet ex oratione Tamberlanis Tartarorum principis potentissimi, quam ad captum Baiazetem Turcorum tyrannum habuit, eum tam barbarum non fuisse, quin magis gloriam quam spolia sectatus sit. Ita enim captiuum suum, muliebriter aduersam sortem deplorantem, inter alia compellat: Valeat aurum, valeant vniuersa spolia, magnæ diuitiæ tuæ vndecunq; collectæ, quando abest gloria quam maxime expetebam. Ac scribit Iustinus historicus de Scythis, eos victores præter gloriam nihil concupiscere. Quo congruit, quod de imperatore Turcorum Solimano traditur. Inter alia enim quæ in oratione ad Philippum Valerium Magnum, capta Rhodo, habuit, etiam hæc ipsius verba recensentur: Haud enim, inquit, bella gero, vt diuitias & opes comparem: sed ad gloriam, famam, immortalitatem, protelationē imperij tuendo. Est enim regis sanguine regum orti proprium, rapere atq; inuadere aliena, non quidem auaritia, sed gloriosa cupiditate dominandi, cui cum obstat vicinus, armis & vi eum tollere satis habeo, &c. Extat etiam præclara vox Sanctij, Nauarrorum regis, in oratione, quam M. Antonius Muretus in oratione quadam ad Pium IV. Pontificem Rom. nomine Antonij Borbonij, regis Nauarræ habuit. Cum enim deuictis triginta barbarorum regibus, qui Castellæ regnum in Hispania duce atq; imperatore Smaragdo occupauerant, milites omnes vnanimi consensu Sanctiū obsecrarent, vt quantū sibi ipse vellet, ex omnibus rebus sumeret, nemoq; esset in vniuerso exercitu, qui non ita sentiret atque prædicaret: quan-

tam-

tamcunque sibi partem ex ijs vel deposceret, vel etiam suo iure sumeret Sanctius, nunquam tantum ad eum peruenturum esse, vt non multo plus ipsius virtuti præclárisque factis deberetur. Ille alacri vultu, cum gratam sibi illam esse exercitus voluntatem significasset, Non me, inquit, barbaricarum opum cupiditas, vt in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis hostium obijcerem, induxit: Christianæ mihi pietatis ardor, & huius pulcerrimæ regionis ab iniusto immanium belluarum dominatu vindicandæ studium, faces ad eam rem & stimulos subdiderunt. Nunc cum id, quod volui, diuino beneficio, & vestra, milites, virtute consecutus sum, non committam, vt maiori animo videar armatorum & stantium copias, quam inermium & iacentium spolia contemsisse. Ornamenta ista sint primum immortalis Dei diuorumque templis ac delubris, vt partim in sacrarijs reposita, partim à tholis pendentia propagent in omne tempus memoriam nostri, posterosque nostros ad suscipiendam semper magno animo religionis nostrę defensionem exsuscitent: ditent cætera egenos & exhaustos, pro suis quemque meritis, milites, vt cum iuuentutis suæ firmitatem in periculis & laboribus consumserint, habeant olim, quo senectutis infirmitatem in tranquillitate atque in ocio sustentare possint. Ego quidem, quod ad me attinet, præter has catenas, quas spectantibus adiuuantibusque vobis perfregi, atque perrupi, & præter illam gemmam, quam meis manibus deiectam illic iacen-

tem videtis (hæc autem dicens, ostendebat illis prostratum & in sanguuine suo exanimem Smaragdum) nullam omnino mercedem, nullum præmium postulo aut appeto. Ergo ad conseruandam tam nobilis victoriæ memoriam, simulque & incitandos successorum suorum animos & ipse postea catenas pro insignibus gestauit, & instituit, vt ijsdem insignibus cæteri post se reges vterentur. Ac quoniam eo in prœlio præcipuum, quem dixi, barbarorum ductorem Smaragdum sua ipse manu obtruncauerat, eiusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu voluit contineri. Recte itaque Bodinus ex sententia Aristotelis, principem instituendum putat, vt solida veraque laude pascatur, in eaque sensim adolescat, qui si gloria, inquit, non erit contentus, in tyrannum euadet. Quæret enim opes ac voluptates, hinc ad rapinas & stupra conuertetur. Si vero gloriæ cupidus erit, non modo infamiam ac vitæ turpitudinem fugiet, sed etiam intelliget, verum decus in sola virtutis actione versari, qua quidem regat improbos, tueatur bonos, factaque fortium & sapientium laudibus ac præmijs, cum improborum ignominia sempiterna, prosequatur.

Pleriq; sane nostro tẽpore ita sunt affecti, vt neglecto ac seposito publico emolumento, priuatæ rei augẽdæ solũmodo studeãt. quo fit, vt res Christianorũ afflictior sit quã existimãt; cũ tamen illis in mentẽ venire deberet id, ꝙ Pericles apud Thucydidẽ prudẽter ita monet: Nã cũ euertitur patria, is cui priuatim bene est, nihil tamen minus & ipse euer-

euertitur; cui autem male, is in illa prospere agẽte, multo magis incolumis est. Quo etiam respexit Cæsar in oratione ad suos legatos & cẽturiones, apud Dionem: Ac priuatim, inquit, quidem nemo omnium ita potest lætis rebus vti, vt non idem cum republica corruente pereat: at Resp. si prospero successu vtatur, etiam priuatorum omnes potest calamitates subleuare.

Capvt VIII.

Vtrum potentia mari præstantior sit ea, quæ terra habetur.

Hactenus ea tractauimus, quæ ad augendum populum & roborandum valent: comparate nunc loquamur cõferentes primum potentiam marinam cum terrestri, deinde vero peditatui equitatum.

An marina pręstet terrestri, vt nec quęstione sic nec solutione digna forsitan esset, nisi scrupulum injceret illud vulgare, quo dicitur, eum qui mari dominatum obtinet, facile eundẽ in arido quoque atq; continenti obtinere posse; id quod tamẽ neq; cum communi ratione neq; cum experientia consonat, imo plane repugnat. A ratione abit: quia potentia terrestris non indiget marina: hæc vero omnino illam requirit. Terra enim suppeditat arma, populum, apparatumq; bellicum: quid quod potentia terrestris vtiliter adhiberi potest marinæ, marina vero terrestri non item?

Hinc perpetua rerum serie edocti scimus, nullũ imperium, quod marina potentia stetit, late se in aridum

aridum extendisse: vt nec ipsorum Candiotarum, qui, vt Aristoteles sensit, natura ad dominium maris videntur facti: siquidem primi fuerunt, quibus inuentum rei nauticæ tribuitur. Idem etiam conuenit in Lydios, Pelasgos, Rhodios, Phœnices, Ægyptios, Milesios, quamuis successiue maris dominium habuerint.

Contra vero planum est, ampla continentis imperia mari, quoties lubuit, potita. Romani terrestribus suis copijs intra quadraginta dies, instructissimam classem in mare duxerunt, & aliam postea, qua Carthaginensibus maris dominium ademerunt. Iulius Cæsar nudus quidem erat ab apparatu nautico: at vrgente necessitate intra biennium tanto erat instructus, vt Venetos tum temporis maris dominos debellatos eijceret: Britanniam maiorem ad deditionem compulsam vectigalem redderet: Pompeiumque, qui copijs terrestribus potens admodum erat, vinceret: quo deuicto nunquam deinceps prælio nauali pugnauit. Ab eo tempore, quo imperium Romanum labascere cœpit, maris imperio inprimis potiti fuerunt Vandali, Saraceni, Turcæ: qui omnes Barbari, procul à mari nati, ventorumq; ac rerum naualium prorsus imperiti fuerunt. Adiuti vero terrestri potentia principio quidem portus, at têporis progressu ipsas etiam insulas occuparunt. Vandali enim ex Hispania in Africam sub rege Genserico traijcientes Siciliam adorti, atque irruentes in Italiam, regione illa deuastata nemine resistente Romam, imperij metropolin, deprędabantur. Eodẽ modo Saraceni Africa & Asia domi-

tis facile in omnes insulas incursiones fecerũt, afflictaq; Cõstantinopoli plurima ex parte nostras ditiones deprædati sunt. Turcæ copijs suis terrestribus etiam mari potiti sunt, adeo vt abhinc centum annis naues eorum nemine impediente hinc inde in mari cursitare conspiciantur.

In bello Indico duo erant Portugalensibus duces, ijq; insignes, Franciscus de Almeida & Alfonsus Albukercensis, qui in illis bellis vehementer dissentiebant. Dux. n. de Almeida nõ laborabat in occupandis vrbib. & regionibus: cõsilium enim erat, ingenti copiarũ naualiũ manu dominiũ maris acquirere, & sic omnia cõmercia captare: cogereq, mercatores & principes, quibus mari iter & commercia essent, vt tributa penderent. At Albukercensis re exactius pensiculata animo statuebat vel vnica tẽpestate posse omnẽ illam classem naualem plane interire, aut alio casu affligi, qui nõ tantum partam gloriam & auctoritatem adimeret, sed etiã imbelles maris dominos, vtpote terrestri potentia destitutos, redderet. Occupatis itaque Malacca & Ormus, pollentissimaq; vrbe Goa, ad quam præsidio Portugalensium obfirmatam, tutam nauibus stationem extruxit, infidelium conuersionem mirum in modum iuuit. Iure itaq; fundamenta dominatus, quem in India exercent Portugalenses, ipsi sunt accepta referenda. Nisi enim metropolis Goa lignis, ære, milite, armis & commeatu copijs naualibus opem tulisset, non potuisset fieri, vt tanto tempore Portugalenses in medio hostium inclusi durarent.

Non equidem diffiteor, quin aliquid terrestri poten-

potentiæ ex marina accedat: non quidem ſuppeditando robur & vires: ſed celeritatem expediendi promouendo. Quo enim terreſtres copiæ maiores, eo ad itinera ſunt tardiores & ineptiores. Difficulter exercitus, difficilius frumenta, difficilime vero apparatus bellici coguntur. Itineribus prolixis abſumuntur equi, affliguntur milites, ob continuam aeris mutationem. Quinetiam omnia maioribus conſtant ſumtibus terra quam mari. Exemplo nobis eſt Turca, qui Conſtantinopoli ad Vngariæ limites aut Perſiæ viciniam quoties deuenit, in regreſſu deinceps non tantum fere optimam æſtatis partem inſumit, ſed etiam optimum exercitus florem varijs caſibus deperdit: vt lucro damnum ſi non ſuperius, at minimũ par ſit.

Ideo itaque labores alleuat apparatus nauticus, quia facilius omnia transferuntur. Breui enim tẽpore ingens exercitus vna cum alijs impedimẽtis procul aſportari poſſunt: & qui mari dominatur, multis in locis hoſtẽ nihil tale opinantem adoriri, reprimere & conſilij ancipitem reddere poteſt. Hinc illud Coſmo Medices familiare: Non habendum potentem, qui potentiæ terreſtri non ſimul etiam naualem habeat coniunctam.

CAPVT IX.

Vtrum præſtet equitatus an peditatus.

VERE & breuiter vt dicamus, aſſero, peditatum equitatu meliorẽ & vtiliorem: vtpote ad plura negotia cõmodiorem. Primas tamen dabimus equitatui in planitie, quod plerunq; copiæ equeſtres in planitie palmas & victoriam reportant.

Ad oſtendendam aſſertionis veritatem adduco Xanthippũ: qui animaduerſa commoditate Punici equitis & elephantorum, de monte ijs in planitiem deductis victor euaſit. Sic plurimas victorias peperit Annibali equitatus, cum in planitie pugnaret. Hinc Fabius Maximus è montib. alijsq; locis, in quibus ab equeſtrib. copijs minus ipſi metuendum erat, nunquam ſeceſſit.

Immediata quidem cauſa victoriarum Turcæ contra Chriſtianos in eo ſita eſt, quod Deus ſuos caſtigat & punit, proxima vèro, quod equitatum ille ex loco plano confligere iubet. Multis perſuaſum eſt neruum rei bellicæ Genizaros Turcis eſſe, ſed fallunt & falluntur. Ante enim, quam imperator Turcicus Genizaros nutriuit; occuparũt Bithyniam, traiecerunt Helleſpontũ, Philippopolim & Adrianopolin expugnarũt: Principes Seruia & Bulgaria eiecerunt: Bis potiſſimũ, & rege Sigiſmũdo multoties, Chriſtianos vicerunt. Ab eo autem tẽpore, quo Genizaros alere cœperunt, grauiſſima ſæpius accepta clade attriti fuerũt, à Ladiſlao rege Poloniæ, Ioanne Huniade, Georgio Caſtriotta, Vſuncaſſano rege Perſię, Mammaluchis, Matthia Coruino rege Vngariæ, fœderatis principibus Chriſtianis & hodierno rege Perſiæ.

Dicas quidẽ, à Genizaris pugnas iam collapſas reſtitutas victoriamq; hoſti tanquam è manibus ereptam: at ſurdo fabulam. Genizari enim prope ducem ſuum adſtantes hoſtem continuo prœlio iam fatigatũ integri & needum defatigati interdum fugant: in quo ſane ꝙ admiratione dignum conficiant, non video, quippe quod idem etiam

quæ-

quælibet siue peditum siue equitum turmæ, viribus suis adhuc constantes, æque facili, si non faciliori præstare negotio possent. Quid est ergo tandẽ, vt Genizaros, qui numero plerunque duodecim aut quadraginta millia non excedunt, Christianus princeps, qui tot numero milites sub vexillis suis habet, siue ij sint Germani, siue Heluetij, siue Hispani, siue Itali, siue Guascones, extimescat? cedat? viribusne corporis an animi? Sane Christianorum peditatus semper Turcicum adæquauit. At, inquis, fusi sumus, fugati? Factum id est per equitatum, qui meliore loci cõditione captata viarum aditus intersepsit, consilia nostra interuertit, commeatus aut prohibuit, aut abstulit, auxilia moratus est, fatigauit, trucidauit: id quod viderunt nostri Varnæ, Nicopoli, Mugacchij, Execchij, Liuenzæ & alibi. Contra vero experti aliquoties sumus, Turcas, qui plerunq; alios pedites bene instructos vicerunt, aut victos aut disiectos esse ab ijs, qui equitatu fuerũt pares, puta, à Mamaluccis, Polonis, Moscouitis, Persis, alijsque.

Equitatu itaque peditatus in planitie inferior est: sed nec hic omnino eo carere possumus: At superior in sexcentis alijs, vbi equitatus plane est inutilis. Mari enim victoria omnino à pedite dependet. Vtriusq; sane vsus in pugnis & velitationibus magnus est, maior tamen peditatus. Siquidem pluribus in locis, in montibus, syluis, vineis, vallibusq; vt & in oppugnationibus & defensionibus vrbium nullus aut sane perexiguus vsus est equitatus.

Hinc multa experientia comprobatum, copias magno equitatu, at pauco pedite in planitie hostem fugasse, pauca in cæteris memoratu digna gessisse. Hostem enim, qui in vrbes & munitiones tuto se recipit, neq; obsidione, neq; alia vi premere vnquam nec expugnare potuerunt. Experti id sunt Parthi in bello cõtra Crassum & M. Antoniũ. Senserunt hoc idem Persæ olim imperium Romanum debellaturi: & nostro seculo in bello contra Turcas. Nam in vltimis bellis, vt cætera omittam, Persarum rex vtpote equitatu superior & melior maxima damna Turcis passim attulit in planitie: at destitutus magno peditum agmine, nihil obfirmatum & munitum coercuit: neque Turcam ex vrbibus nuper occupatis alijsque munitionibus, quo confugerat, eijcere valuit. Quamobrem aio in planitie peditatum equitatui præstantia longe imparem, at in alijs, vbi equites nullo modo peditatu carere possunt, vtiliorem & præstantiorem.

Finis libri decimi & vltimi.

IOAN-

IOANNIS BOTERI DE VRBIVM ORIGINE, MAGNITVDINE ET SPLENDORE, succincta & absoluta Apodixis.

LIBER PRIMVS.

CAPVT I.

Quid ciuitas, & quæ magna dicatur; & quibus rebus moti homines primum cohabitare cœperint.

CIVITATEM hoc loco intelligi volumus collectam ciuium multitudinem, cui proposita est tanquã extrema ac finis, rerũ omnium satis magna abundantia: cuius & origo ad viuendũ, & institutio ad bene viuendum refertur, vti Arist. 1. Polit. definit. Congregantur enim homines propter acquirenda necessaria, vicissitudinaria inter se acquisitione. Nam bene viuere volentibus plura exiguntur, quæ tamen per homines vnius ordinis procurari omnia non possunt. Cumque sex potissimum, iuxta Aristotelem, valde necessaria ad omnem ciuitatẽ requirantur,

 quæ

quæ nominatim ſunt, alimonia, artificia, arma, pecuniæ, ſacra, iudicatio. Colligitur, quod in vrbe neceſſario requirantur agricolæ, artifices, milites, opulenti, ſacerdotes & iudices, vt Seſoſtris rex Ægypti primusque auctor huius partitionis olim præclare docuit. Cibi comparatio ad agricolas & paſtores, inſtrumentorum confectio ad artifices, armorum vſus ad milites, diuitiarum ſuppeditatio ad locupletes, ſacrorum procuratio ad ſacerdotes ſolum, iudicatio & ad tribunales iudices, & ad curiales ſenatores conſultoresq; pertinet; nã cõſultare eſt de rebus honeſtis & vtilibus iudicare: hęc, inquã, omnia ſunt adeo neceſſaria, vt ſine illis ciuitas nullo modo conſtare aut florere poſſit. Nã ſine victu & alimento ciues non viuunt, ſine inſtrumentis artes non exercentur, ſine armis nec contumaces & ſeditioſi in ordinem cogũtur, nec hoſtium impetus & iniuria propulſatur; ſine vi pecuniæ nec ſplendor domeſticus, nec decus vrbis, nec ſubſidium rei militaris quæritur; ſine ſacerdotio nulla religio, ſine religione nullus Dei timor, ſine timore Dei nulla iuſta actio, nullus probe viuendi ordo in ciuitate manet: quid multis? Sine iudicio & iudice, tribunalia, leges, nec non ipſa iuſtitia ſilent, omniaq; male ſuccedunt & peruertuntur omnia. Vnde recte Iſocrates, Ciuitatis, inquit, felicitas non magnificis murorum ſtructuris, neque ciuium numeroſa multitudine vel quęri vel contineri poteſt, ſed ſapientibus ac moderatis Reipubl. gubernantibus. Atque ea demum, vt idem Iſocrates de Pace inquit, ciuitas felix nominanda eſt, non quæ ex promiſcua hominum multi-

multitudine multos ciues temere colligit, sed quæ antiquissimas & primas familias maxime conseruare studet. Hi etiã viri in præclaris habendi sunt, nõ qui potiti imperijs sæuitiam in ciues exercent, aut maiores opes ac potentiam, quam par & æquũ est, habẽt: sed qui maximis honoribus digni sunt, & illis tamen contenti viuunt, qui populi voluntate ipsis contigerunt. Nam tali auctoritate nemo siue priuatus, siue magistratus, neq; honostiorem, neque tutiorem, neque pretij maioris aut magis expetendam suscipere queat. Atque hi ordines, quos diximus, diuersi, seu communicationes officiorũ multiplices, quæ nihil aliud sunt quam pluralitas & distinctio partium ciuitatis, ad conseruationem vitæ factæ sunt. Habent enim humanæ res se inuicem vt catenæ circuli, qui mutuo amplexu hærent, seque inuicem sequuntur: quod si vnũ ex eis, quemcunque tandem attrahas, tota catena cum suo principio consequetur: ita etiam quicquid in vitæ negotijs tibi sumas, reliqua necessario sequi ordine cõtinuo succedentia deprehendes. Verbi gratia, si quis agriculturæ studeat, annon oportet prius haberi artem fabrorũ lignariorum, & ante illam ærariorum? quam rursus metalla fodientium ars præcedat opus est: Item qui fodinis vacant, ruri vt degere possint, corpore tegãtur necesse est, ad quod textores ac domus structores requiruntur. Similiter & alia omnia si quęras & scruteris, inter se connecti reperies.

Porro, magnitudinem ciuitatum hic non eam, quæ spatioso mœnium ambitu censetur: sed eam, quæ à numero & præstantia inhabitantium ciuiũ

nominatur, intelligo. Id quod hoc loco commonefaciendum putaui, hæc enim ignoratio Carthaginensibus olim maximæ fraudi fuit. Nam cum in senatu Romanorum de Carthagine exscindenda decerneretur, peruulgata fama, Carthaginenses legatos Romam miserunt, ne vrbem rerum ante gestarum gloria clarissimam, ac vrbis ipsius Romæ decus, monimentumq; victoriarũ illustrium delerent. Nihilominus re diu multumq; in senatu agitata, decretũ est, ad imperij Romani salutem deleri Carthaginẽ oportere, tum propter loci opportunitatem, tum etiam propter Pœnorũ perfidiam, qui iam Romanorũ socios bello lacessiuerant, & finitimos populos latenter ad defectionem inuitabant. Posteaquam ita decretum esset, legati Carthaginensium in senatum venire iubentur; quib. responsum est à Consule, vt in fide senatus populiq; Romani permanerent, obsidibus trecentis ac nauibus populo Romano datis; ciuitatem Carthaginẽsium saluã fore, iura, priuilegia, immunitates easdem habituros, quib. antea semper vsi fuissent. Legati accepto respõso domum læti redeunt. Interea Scipio Africanus iunior accepta classe Carthaginem mature proficisci iubetur, & vrbẽ ferro flammaq; delere, saluis ciuibus ac rebus omnibus, quas ex vrbe exportare possent. Scipio Censorinũ legatum mittit, qui posteaquam obsides vna cum nauibus Carthaginensium recepisset, iussit populum vniuersum Carthaginensem ex vrbe excedere: sic tamen vt quæcunque vellet, exportare, vrbemq; à portu remotiorem condere liceret. Carthaginenses, imperio ducis perterrefacti, fidem senatus

natus

natus populiq; Romani appellant: quibus responsum est, populum Romanum semper fidem coluisse, & quæcunque legatis eorum promissa essent, præstitisse; ciuitatem vero mœnibus vrbis minime contineri. Ita Carthaginenses verborum ambiguitate decepti vrbem totius Africæ pulcerrimam ardere, & solo æquari viderunt. Ita sæpissime legati iuris fęcialis ac legum imperiti, in pacis actionibus fœderibusque feriendis grauissime peccant.

Cæterum variæ semper fuerunt causæ, quibus permoti homines societatem ac cohabitationem mutuam inierunt. Cum enim humanæ societatis ratio ita comparata sit, vt homines & ordine & vitæ studio dispares sint atq; dissimiles. Alij enim sapientia & æquitate præstant, diuinaq; mentis acie & excelso, singulari sapientia & industria prædito animo donati sunt, quod vniuersitati expediat & videre prudẽter & perficere cõstanter possunt. Alij vero nõ tanta virtute excellunt, alacritate tamen & inuicto animi robore firmati sunt, aut ad arma tractanda, communesq; iniurias propulsandas, aut ad eas artes persequendas, quib. in rebus magnis Reipubl. vsui esse possunt. Alij locorum amœnitate affecti sociantur ac sedulo terram colunt. Alij deniq; fabrili artificio aliquid cõficiunt, variaue tractant commercia earum rerum, quę ad communem vitam cultumue pertinent. Sic enim diuino consilio effectum est, vt dum pro se quisq; cæteris auxilium fert, & vicissim aliorum artibus atq; facultatibus seipsum tuetur, ius illud humanę societatis & coalescat & sanctum permaneat. De quibus omnib. sigillatim in sequentibus agemus.

C A-

CAPVT II.

De ijs, qui ad viros diuina mentis acie atq; excelso animo praditos confluxerunt, & ciuitates atq; oppida extruxerunt.

CAIN absque omni dubio primus ciuitates, oppida atque villas extruere cœpit. Quanquam de hac re Poetæ, quos etiam Cicero ſequitur, ſuos corymbos intexant fabulis, in hanc ſententiam ſcribentes: Olim genus humanum in montibus atque ſyluis erat diſſipatum, cum nullis eſſet ciuilibus inſtitutis aut domeſticis moribus excultum. Excelluit autem maxime tunc vnus & alter eorum, quos natura finxerat ingenio & prudentia præſtantes, qui diſperſam illam multitudinem vnũ in locum cõgregauit & ex immani agreſtique vita ad humanitatem & honeſtos mores excoluit. Id quod homines doctiſſimi fictis fabulis memoriæ prodiderunt: Orphei cantu ſyluas ferasque omnes vnum in locum confluxiſſe, voluptate illa eximia commotas. Sic etiam traditur Amphion, cantus ſuauitate lapides impuliſſe, quo vellet, vnde vellet, deduxiſſe: quo ſignificarunt, homines illos agreſtes atque feros, qui vel ingenij ſtupore, vel immanitate morum, lapidum atque ferarum inſtar haberent, paucorum ingenio fuiſſe moribus humanis & ciuilibus inſtitutos. Hoc opere Theſeus, qui primus Athenienſes per pagos diſperſos in vnum locum compulit, & legibus ac inſtitutis deuinxit, eſt immortalem gloriam conſecutus. Vt nihil interim dicam de illis, qui Theſeo longe vetuſtiores

exti-

extiterunt, à quibus ciuitates fuerunt initio conditæ & constitutæ. Inde igitur cœperunt homines intelligere, quantum generosus animus & excelsus humilib. anteiret. Tantaq; extitit virtutis admiratio, vt quamdiu in vita manebant ij, à quibus beneficium illud acceperant, omnes illis sui regēdi potestatem trāderent: mortuos vero diuinis honoribus afficerent: eorumque liberos omni caritate amplectendos statuerent. Primum mouebat homines recens memoria principum, à quib. tam multis obstricti fuerant beneficijs, eorumq; posteritati gratiam referendam esse putabant. Deinde vbi experientia didicerunt, inesse in liberis paternam effigiem, nō tantum corporis lineamētis, quantum animi indole euidenter expressam: iam non solum parentum memoria, sed etiam indolis admiratione prouocati, gentem illam præcipue coluerunt, eique Reipubl. gubernacula libentissime tradiderunt. Fuit enim priscis illis hominibus maxime persuasum, virtutem paternam in posteritatem infundi, morumque præstantiam esse claræ gentis indicem: quod est ab Euripide sapientissime dictum:

Egregia dignitatis indoles, nota
Insignis est nobis, generis amplissimi.

Hæc autem opinio tantum valuit apud antiquos, vt qui maximo loco natus esset, eundem continuo sperarent maxime fore virtutibus exornatum. Quodsi cuiusquam virtus adeo esset admirabilis, vt extra communem hominum sortem posita & collocata videretur: is humana cūcta despiciens, seque longe inferiora reputans, originem suam

suam ad Deos auctores referebat. Hoc autem vt posset multitudini persuaderi, non tantum imperitia atque superstitio, quibus illa rudis antiquitas obligata erat, quantum virtutis admiratio faciebat. Fiebat enim illis verisimile, diuino semine susceptum esse, quem cernerent diuinis virtutibus esse cumulatum. Hinc illi prisci Heroes extiterunt, quib. Homeri Ilias referta est: inter quos nemo erat, qui non Deorum aliquem in suis gentilibus numeraret. Quæ opinio etiam effecit, vt Theseus, de quo ante diximus, Neptuni filius haberetur; Romulus item Martis. Alexander autem Magnus se multis post ætatibus Iouis filium dici concupiuit: quod etiam de Scipione Africano existimatū est. Fuit enim de illo viro, rumore quodam vanissimo dissipatum, quod prius in Alexandro Magno vulgatum fuerat: Nempe, anguem immanem persępe visum in matris cubiculo: eūq; hominum interuentu repente ex omnium oculis elapsum, neq; postea vnquam comparuisse. Inde consecuta est opinio eiusmodi, anguis illius concubitu, Scipionis matrem grauidam esse factam. Quis vero est tam ignarus omnium disciplinarū, vt ista vera esse in animum inducat. Verum istud ab ea opinione minime falsa natum est, quæ magnam virtutem & excelsam magnis & claris natalibus assignat. Hinc iam facile potest perspici, quanto in honore fuerit apud priscos illos homines inclytum genus & excellens. Et merito quidem: Nam si quid in illa ætate extitit præclare gestum dignumque memoria sempiterna, plurimum ab hoc ordine gestum est, quod satis est mani-

nifestum vetera scripta memoria repetenti. Quis neget Heraclidarum gẽtem ita magnitudine animi præstitisse, vt Pelopidarum potentiam copijs exiguis fregerit, & rebus Atticis in vltimum discrimen adductis sæpe lucem attulerit. Quid hic Perseidas referam? Quid Æacidarum res immortalitate dignissimas? Iam si te Athenas animo conuerteris, vt res memorabiles videas, quæ ab illa ciuitate gestæ sunt: omnes maxima ex parte videbis, à viris maximo genere ortis, & maiorum gloria concitatis editas esse. Vt enim reges prætercam, quos singulari virtute fuisse constat, certe Clisthenes qui tyrannidis delendæ princeps extitit, Miltiades, Cimon, Aristides, Pericles, & multi præterea, quos infinitum esset recensere, à quibus tam multa suscepta sunt facinora, tum contra Barbaros, tum etiam aduersum Græcos, omnes isti ferme in amplissima familia nati sunt. Idem etiam apud Thebanos & Spartiatas, & innumerabiles alias nationes accidisse comperies. Hæc vero omnia eo spectant, vt appareat, extitisse omni ætate viros quosdam egregios, ad quorum nutum & præscripta omnes suas actiones cæteri conformarunt.

In Brasilia hodie adhuc prisco illo ac ferino more victitant incolæ. Ibi enim tenebrosarũ specuum inhospita receptacula inhabitant, quas vel arborum ramis aut strue lignorum, vel palmæ arboris frondibus ac folijs, ei regioni nõ ignotæ, ruditer contegunt, atq; ita diuersissimis mapalibus ab inuicem segregati, dum occultis spelæis, ferarum in morem degũt, in beluinos etiam mores ab incu-

incunabulis degenerant; quo fit, vt tam difficulter rudimenta Christianæ religionis admittant, oleumque fere ac opera in erudiendis ipsis tam in fidei negotio quam etiam in moribus perdatur. Quamobrem Portugalenses ipsique adeo Iesuitæ eos è spelæis quasi protractos in vnum cogunt, ac tum demum religione & moribus feliciter imbuunt, id quod antehac præstiterunt Pernambucci, Pyratiningæ, il Santo Saluatore, il Porto Securo alijsque locis pluribus. His annumerari possunt ciuitates à laudatissimis potentissimisq; principibus extructæ, ad quas inhabitandas peregrinos vndequaque populos adsciuere. Sic Græci & Phœnices, Alexander Magnus alijq; reges ac principes quãplurimas vrbes de nouo extruxerunt, certaq; nomina indiderunt. Hinc illæ, Alexandriæ, Ptolemaides, Antiochiæ, Lysimachiæ, Philippopoles. Demetriades, Cæsareæ, Augustæ, Sebastiæ, Agrippinæ, Manfredoniæ, & nostra ætate Cosmopolis & del Sole.

Cæterum post Alexandrum Magnum, qui vltra septuaginta vrbes extruxit, rex Seleucus in extructione vrbium nemini cedit, qui præterquã quod tres illas in honorem vxoris, Apamias, ac quinque in memoriam matris, Laodiceas, quinetiam quinque in sui ipsius monumentum ac memoriam Seleucias, dictas, præter has vltra triginta vrbes magnificentissime extruxit.

CAPVT

CAPVT III.

De ijs, qui, ad facilius propulsandas iniurias, lares in eundem locum conferunt.

INEVITABILI quandoq; necessitate coguntur homines, modo vitæ ac fortunarum suarum cura eos tangit, alibi sedes suas figere, aliorumque auxilijs se munire; potissimum vero gliscentibus tumultibus bellicis, è quibus plerunque damnum irrecuperabile, vitæque ac fortunarum pariter iactura, nisi mature declinetur, fere imminet.

Atq; huc referuntur potissimum montium anfractus, paludosæ syluarum solitudines, insulæ quamminimum inaccessæ, quippe quæ certissimum afflictis præbent refugium. Post vniuersale illud orbis diluuium, tempore Noæ, cum timerent homines iterum periculum inundationis, solitarios recessus in mõtium fere cacuminibus petierunt, alij altissimas turres pyramidum instar extruxerunt, fore sperantes, vt si qua denuo inundatio terram obrueret, ipsi periculum hac ratione effugerent. Cum autem alterius futuri diluuij metus, de quo frustra erant solliciti, ex ipsorum animis paulatim aboleretur, tum demum de cacuminibus montium in planitiem se cõferre cœperunt, vbi ex singularum familiarum radicibus, quas Deus immortalis conseuerat, quasi stirpes primum fuerunt propagatæ, quibus domicilia tectaque sibi, vt ab iniuria cœli ac ferarum animantium, tutiores essent, ædificare necesse fuit: & cum in eam multitudinẽ excreuissent, vt eadẽ regione

contineri non possent, quippe domiciliorum cõiunctione, vicos; deinde vicorum continuatione pagos auxissent; alio proficisci ac nouas sedes quęrere oportuit. Itaq; locis ac regionibus, generisq; proximitate disiuncti, cum nullis imperijs ac legibus tenerentur, vti quisque vi ac robore cæteris præstabat, ita finitimos de locis ac domicilijs depellere, aut fontis ac loci amœnitatẽ eripere, aut de pascuis deijcere conabatur. Ea vis à valentioribus illata, fecit, vt imbecilliores loca natura tecta ac munita conquirerent; aut arte ac prudẽtia munirent, vt se, liberos, vxores, familiasque suas ab aliorum iniurijs, fossa, vallo, mœnibus denique tuerentur: inde oppida vrbesque constitutæ. Sic enim de rege Seruio scribit Dionysius, in locis montanis firmissimisque collibus perfugia quædam disposuisse, quæ Græci pagos appellant, quo se agrestes ex agris per hostiles irruptiones reciperent. Sed ne mœnibus quidem hostium vis arceri poterat, quo minus ij, qui se propugnaculis cinxerant, à potentiorib. obsiderentur. Fuit enim primum genus hominum rapinis, cædibus ac latrocinijs deditissimum, & cui nihil esset prius, quã grassari & occidere; aut imbecilliores seruitute premere, vt verissime Plutarchus in Theseo, cum historia sacra, Genes. 6. congruenter scribit. Ac multis ante seculis Thucydides, historicorum, qui in Græcia floruerunt, longe clarissimus, Græciam vniuersam, ait, paulo ante sua tẽpora potentiorũ latrocinijs ac direptionibus infestam, nec propter latrocinia vllam in familiam contractam fuisse: sed qui terra marique obuios haberent, ab ijs sine contu-

contumelia quæri consueuisse, an latrocinium an piraticum exercerent? Nec tantum Plato eiusque discipulus Aristoteles latrocinium inter venationis genera posuerunt: sed etiam legibus Solonis (libro vltimo de Collegijs) latrocinandi causa societatem iure cõtrahi potuisse planum fit his verbis: ἐπὶ λείαν οἰχόμενοι; quod Latinus interpres, cum absurdum ac falsum putaret, alio detorsit: nam quid aliud est, ἐπὶ λείαν οἴχεσθαι, quam prædari? Quin & Cæsar sua adhuc ætate de Germanis scribens; Latrocinia, inquit, nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant.

Hæc igitur latrocinandi licentia homines ad amicitias & societates coeundas adegit: nam principio sodalitia contracta fuerunt ab ijs, qui quod ex eodem puteo seu φρέατος aquam haurirẽt, φράτορες seu fratres sunt appellati: inde quoque φρατρίαι dictæ: aut qui ex eodem fonte, quem Dores παγὰν appellant; vnde pagi dicti sunt: vt Latini quoque comissari dixerunt eos, qui in ijsdem vicis, quos Græci κώμας vocant, conuictu communi fruebantur, vt Festus scribit. Ex quibus perspicitur, societates hominum inter ipsos vitæ tutius commodiusque degendæ fuisse quæsitas: easque primum ab eo, qui virum inter & vxorem intercessit, amore profectas. Inde fluxisse mutuam parentum ac liberorum pietatem; tum fratrum ac sororum inter ipsos caritatem; post etiam proximorum & agnatorum amicitiam; ac postremo affinium beneuolentiam.

Atque hi cum nullo certo more traducerent, proindeque qui imbecilliores essent affligerentur, latrociniaque atque cædes infinitæ passim fierent, essetq; adeo omnis vita innumeris malis circumuenta: omnes ij, qui iniuriam acceperunt grauiorem, confugiebant ad præsidium alicuius præstantis ingenio viri, in quo lumen ęquitatis elucere prospexerant. Is cum miseros & supplices in suā fidem recepisset: studiumque suum extinguendi latrocinij, reprimendæque cædis & iniuriæ vindicandæ declarasset, & potentes cum tenuioribus pari iure retinuisset: eueniebat, vt omnes, qui otiū & securitatem amabant, omnia vitæ præsidia in eius virtute & imperio constituta putarent, quem animaduertebant esse iustitiæ laude florentissimum. Aut si id non daretur, in tutissima, quæ videbantur, asyla sese recipiebant.

Sic cum Mauri Hispaniam hostiliter inuaderēt, tandemq; miseræ seruituti crudeliter subigerent, ij, qui ex lamentabili illa strage euaserant, partim in deserta atque imperuios montium recessus, qui sunt in Biscalia & Aragonia, secesserunt, partim in septem ciuitatum insulam (à septem Episcopis, qui sedem inibi cum suis fixerunt, ita dictam) traiecerunt.

Depopulatio illa immanissima, qua magnus Tamberlanes vbique populos crudelissime afflixit, Persas eorumq; finitimos sedibus patrijs (non secus ac fugatas auiculas) excedere coegit; inde alij in Taurum montem, alij in Antitaurum, alij in maris Caspij peninsulam aufugerunt. Atq; vti populi Istrici, cum Sclaui in Istriam irruptionem facerent,

rent, in Capsarias insulas soluentes, Iustinopolim inibi extruxerunt: eodem plane exemplo Galli, cum Lõgobardi Italiam hostiliter inuaderent, cis Padum in loca palustria secessione facta, vrbem Cremam construxerunt.

Etsi vero loca hæc, quæ iam diximus, aduersus hostium irruptiones natura satis sunt munita, cũ tamen nec fœcunditate soli, nec amœnitate, nec commerciorum frequentia præstent, nulli hactenus extiterunt, qui nouorum ædificiorum structura accessionem inibi facere concupiuerint. Quodsi vero loca illa, ad quæ rebus, vt supra, stantibus confugitur, nõ tantum sunt natura munita, verumetiam ad varios vsus humanos accommodari possunt, facile incolis, diuitijs atq; domicilijs augentur & locupletantur.

Hoc modo plurimæ ciuitates versus Orientem in Barbaria sitæ, in quibus præcipue numerantur, Salonica & Rhodus, maxima incremẽta sumsere, ab eo nimirum tempore, quo Ferdinandus Hispaniæ, & Emanuel, Portugalliæ reges, Iudæos regnis suis eiecerunt. Sunt vero etiam in Anglia hoc nostro æuo ciuitates non paucæ, quæ ædificiorum & hominum numero intra paucos ab hinc annos mirifice excreuerunt, ab eo nimirum tempore, quo primum Belgæ eo cœperunt migrare, adeo, vt vel saltem Louanij aliquot mille Belgarum familiæ numerentur.

Circa annum Christi nõgentesimum, cum Saraceni Genuam omnemque circa regionem, prædis, incendijs atque rapinis deuastarent, Pisa vrbs propter confluentem eo fugientium multitudi-

nem, incredibiliter accreuit. Vnde vero? Vrbs nempe est nō tantum natura ac ratione situs munitissima, verumetiam præter soli fertilitatem insuper varijs commerciorum generibus commodissima.

Cum Attilá impressione in Italiā facta, omnia deuastaret ac crudelissime prosterneret, Longobardi maximo terrore concussi relictis sedibus in peninsulam maris Adriatici traiecerunt, ibique pro ratione loci oppida ac ciuitates, Exquilinum nempe, Heracleam, Palæstinam, Malamocco, constituta simul certa Reipublicæ administrandæ forma, extruebant. Cum vero postmodum à Pipino rege bello impeterentur, nec satis virium ad retundendos hostium impetus sibi esse cernerēt, sponte excesserunt: atque iuxta Rialtum orbem collecti, consilium de Venetijs extruendis inierunt, cœptum feliciter, felicius continuarunt ac felicissime finierunt oppidum illud Venetiarum nobilissimum & laudatissimum, vniuerso orbi decantatum.

Capvt IV.

Quomodo Romani vrbem Romam deuastatione finitimarum vrbium adauxerint.

ROMANI vrbis suæ gloriæ auidissimi semper omnibus neruis in hoc incubuere, vt æternam posteris patriæ memoriam relinquerent. Vnde & prudentissime potentia sua vsi referuntur. Nam, vt finitimos in vrbem suam cogerent, astute consilio ini-

to, rebellium oppida funditus euertere. Quo pacto Tullus Hostilius, Albam celeberrimam vrbem vastauit. Tarquinius Priscus Cornicolo vrbem diuitjs omnibus abundantissimam exitio dedit. Seruius Tullus Pometiam solo æquauit. Libertatis postea tempore Veios vrbem post decennalem obsessionem fraude & astutia non vi occupatam diruerunt.

Itaque priuati vrbibus, & domicilijs pulsi, proinde sedibus destituti proprijs, ne omnino de salute periclitari cogerentur, Romam pro patria profecti incoluere. Hoc modo excreuit Romana ciuitas, & tam opum quam ciuium copia, inter omnes totius terrarum machinæ caput extulit vrbes, quemadmodum Poeta canit.

CAPVT V.

Nonnullos fuisse, qui alienarum vrbium incolas suis adsciuerint, narratur.

IDEM ferme medium, paullo tamen mitius, in amplificandæ vrbis processu, obseruarunt ante dicti Romani: in eo quod populum deuictum suo imperio iam subiugatum vel vniuersum in vrbem receperunt, vel maiorem saltem partem intra mœnia admiserunt. Sic à Romulo Ceninenses, Antennates, Crustumini in ciuitatem pertracti fuere. Nulla autem gens ciuitatem Romanam adeo auxisse dicitur, quam Sabinorum. Quibuscum congressus Romulus, post longum ac diutinum bellum, pepigit fœdus cum ipsis hac

conditione: vt Tatius Sabinorum rex cum populo vniuerso vrbem ingrederetur, & intra mœnia vrbis habitaret. Quam conditionem acceptans Tatius, Capitolium & collem Quirinalem pro habitaculo regio elegit. Hanc secutus viam Ancus Martius, Latinos consimili exemplo, Politorio, Tellena & Ficana vrbibus euocatos ad vrbem associauit, montemque Auentinum attribuit.

Tamberlanes Magnus Sarmacadam vrbem amplissimam mirifice & populis & ædificijs opibusq; adauxit, dum opulentiores ex ijs, quos diuersis prœlijs deuicerat, illuc sedes suas figere adigebat. Quam rationem obseruantes Ottomanni, cum primum Constantinopoli potirentur, multa familiarum millia, ex deuictis vrbibus, earum potissimum, quæ in certis artificijs insigniter excellerent, vtpote Mahometes II. Trebisunda, Selimus I. Cayro, Solymannus è Tauris, alij aliunde oriundos eo transtulerunt.

Capvt VI.

De his, qui voluptatis gratia societatem habitandi contrahunt.

NOn raro contigit, vt loci cuiusdam amœnitate allecti, viuendi coniunctionem inierint homines. Amœnitas autem illa vel per se ac natura loco inest, vel arte comparata. Ad naturalem atq; ingenitam amœnitatẽ accensentur: purus & incorruptus aër, iucundæ conualles, vmbrosa nemora, idonei ad venandum tractus, amœna fontium susurramina,

mina, flumina salubria, & si quæ sunt alia, quę hominis naturam afficiunt & recreant; cuiusmodi præcipue visuntur Antiochiæ in Soria, Damasci, Bursiæ in Bythinia, Siuiliæ in Hispania alijsq; locis pluribus.

Ad artificialem locorum amœnitatem referuntur: plateæ ædesq; artificiose extructæ, theatra, fornices, stadia, palæstræ gladiatoriæ, fontes arte diducti, monumenta, picturæ, pontes aliaq; huiusmodi, quę arte potissimum constant, spectantiumq; oculos ac mentes mire afficiũt. Sic Thesbin vrbem, visendi artificiosissimi Cupidinis simulacri gratia quamplurimi vndiq; adierunt. Samum propter templum ibi magnificentissime extructum viserunt innumera hominum caterua. Alexandria propter Pharos insulam turrimque, quæ ibi visebatur, arte atq; opere insigniter extructa, passim frequentabatur. Memphin Ægyptiorum vrbem Pyramides in summum celebritatis culmen erexerũt. Rhodon gratia visendę ingentis solis statuę, quę Colossus dicebatur, excurrerũt innumeri. Eorum, qui Babylonem ierunt, contemplatum mœnia à Semiramide extructa, vix putem iniri posse numerum. Si quando olim Romani se recreare vellent, Syracusas, Mitylenam, Smyrnam, Rhodum, Pergamum aliove, vbi salubertima esset aeris constitutio, cum amœnitate, quam & locorum natura & hominum inuenta exhibebant, se receperunt. Atq; vt paucis omnia dicam; quicquid visum ac reliquos hominũ sensus afficit, adeoq; omnia, in quibus hominum curiositas acquiescit, huc referenda veniunt.

Omnium Europæ totius vrbium populosissimæ hodie sunt Roma & Venetiæ. Etsi enim hodierna Roma ab antiqua illa, qualiter à Publio Victore & ab Hanufrio Panuino scriptis exactissime demandata est, quæ ante annos aliquot in lucem missa erat, Clemente VII. pontificatum tenente, quam maxime discrepet, atq; ex admirandis ædificijs & structuris nihil hodie supersit, præter exiguas reliquias & fragmenta mutilata, ex quibus antiquæ vrbis splendorem, magnificentiamque & profusos imperatorum principumq; sumtus, opificum diuina ingenia & industriam stupere & admirari possumus: Certissimum tamen est; quicunque eam vrbem diligenter & accurate lustrauerit, solertiq; indagatione notauerit omnia, quæ in ea seruantur à viris antiquitatum studiosis, animaduertet fatebiturque, nihil vsquam gentium spectari, quod cum Roma possit merito conferri. Atque hæc omnia magis commendari debent, quod præclari illi patritij & ciues nihil habeant domi suæ, q non liberaliter peregrinis videndum permittant, tanta humanitate, tanta comitate, vt etiam credere velint ab eis idem beneficium recipere, quod in eos vltro conferunt. Quis obsecro vnquam literatus exclusus est ab ædibus clarissimi illius patritij Romani Fuluij Vrsini? quis vnquam ab eo sine aliqua beneficentia dimissus est? Quis vnquam inuisit Marium Delphinum, quin ab eo discesserit cum singulari fructu & delectatione? Omitto personas illas Ecclesiasticas, Cardinales, Archiepiscopos & sacerdotes illustriores, qui propter dignitatum quib. funguntur amplitudinem, com-

communicare colloquia nõ semper possunt cum hominibus priuatis & peregrinis. Tanta enim in ijs est facilitas, vt neminẽ à suis ædibus arceri patiantur, sed domesticis seuere iniungunt, vt amice & comiter omnia cõmunicent poscentibus, eosque in cænacula, hortos secretioraque conclauia admittant, potissimum bonarum literarum studiosos, vt contemplentur, admirentur & notent quicquid spectatu dignum est: non solum marmora exquisita & pretiosa, vasa, statuas, tabulas, numismata & signa gemmis exsculpta, sed etiam ipsas bibliothecas exacte perlustrent, libros ex antiqua papyro, membrana, intestinis corticibusq; confectos reuoluant, ac sese contemplatione tam excellentium rerum, si fieri posset, expleant & satient. Quis vero est tam in Gallia, quã in Germania, qui ignoto fores suę domus apertas esse patiatur, vel illi vidẽda præbeat, quæ ornamenta possidet? Nemo sane, nisi sint aliqui viri docti, qui eruditione faciliores redditi sint, & erga peregrinos mansueti, quib. tamen nõ sine supercilio & morositate sese cõmunicant, nisi dignos hoc officio prius iudicent. Et dum de hospitum dignitate dedignantur inquirere, indigne à se expellũt eos, quorum studio & curæ satisfacere esset consultius.

Cæterũ quo de humanitate Romanorũ ac facilitate in exhibẽdis, q̃ penes se habẽt, monumentis verius cõstet, referre huc libet Iacobi cuiusdã Boissardi testimoniũ, quo sibimet ipsi huiusmodi humanitatis officia Romę exhibita fuisse p̃dicat: Memini, inq̃t, magnificentissimũ illustrissimumq; illũ Antistitẽ Pium Rudolphũ, Cardinalẽ Carpensem

(qui,

(qui, quo tempore Romæ eram, in Quirinali possidebat hortos amœnissimos, omnibusque antiquis marmoribus refertissimos) singulare humanitatis argumentum in me contulisse. Dum enim eo venissem cum aliquot studiosis, vt admirandã palatij structuram, statuasque, colũnas, obeliscos & aras antiquas viderem, neq; possem illa omnia tam breui temporis spatio, quod mihi cõcedebatur, describere (nondum enim tanto viro innotueram) socijs relictis abdidi me inter viretorũ vmbracula, latitans donec omnes horto exiuissent. Clausis tandem horti ostijs, reliquũ diei, quod superfuit, impendi in delineatione priscarum inscriptionum, ac totam noctem illic exigẽs sub arboribus, cum primũ illuxit, ad opus cœptum redij: cumq; illic hærerem attentus in descriptione cuiusdam marmoris, Cardinalis suorum aulicorum numero & comitatu stipatus, hortum ingressus est. Illi, cum ex remotiore loco me fuissent intuiti, substiterunt attoniti: nescientes, qua ratione omnibus inscijs domesticis eo irrepsissem. Confestim ad me duo accurrunt, qui sciscitarentur, quomodo & quando eo venissem. Ego licet non mediocri formidine percellerer, composita tamẽ ad fiduciam fronte, mihiq; nullius doli vel criminis conscius, rogaui vt tantillum expectarent, donec absoluissem descriptionem alicuius monumenti, quod cœperam: qua ad finem perducta, tanquam re bene gesta, ordine explicaui meam historiam: vt vespere superioris diei in hortos essem exceptus cum alijs peregrinis, à quibus postquam paulo longius, quam par erat, secessissem, lecturus &

desi-

designaturus quædam antiqua ſcripta, illi me relicto diſceſſiſſent: cumque paulo poſt egredi conarer, omnia clauſa me inueniſſe, coactumque illic pernoctaſſe: Quod tamen absq; vllo tædio mihi accidiſſe dicebam, capto & occupato in perluſtratione tam excellentium rerum, quæ in toto hortorum ambitu latiſſime conſpiciebantur. Illi cum riſu ad Dominum regreſſi narrarunt quicquid mihi accidiſſet; tantumq; abfuit, vt durius exciperer propter id factum, vt Cardinalis mei miſertus, quod absque cęna ſub dio pernoctaſſem, iuſſerit mihi ientaculum præparari, ne nimia inedia mea valetudo offenderetur: ſummaque cum delectatione reuoluit meas chartulas, laudauit induſtriam meã, & voluit vt deducerer in eius palatium, quod ampliſſimum habebat in vrbe plana, ad campum Martium. Permiſit quoq; vt omnia, quæ illic eſſent, viderem, & pugillaribus ad id præparatis, quæcunq; placerent, exciperem. Ego poſtea, vt gratus viderer erga tam beneficũ principem, exemplar omnium, quæ domi ſuę mihi cõmunicata erant, diligenter exaratum illi obtuli libello vno comprehenſum: quem non ſolum hilari fronte excepit, ſed donum dono compenſans, numiſmata antiqua mihi largitus eſt duo aurea, duodecim argentea, & totidem ahenea; cum parua Apollinis ærea ſtatua altero brachio manca. Non abſimilis humanitas mihi exhibita eſt à clariſſimo viro Maria Delphino. Ad eum enim eadem hebdomada cum tertio deduxiſſem ſcholaſticos aliquot Germanos & Gallos (qui Patauio & Bononia ſimul venerant Romam) vt eius ædes omni

omni antiquitatũ ornaméto celeberrimas lustrarent: iterumq; alij aduentassent, meamq; operam flagitarent amicorum literis mihi cõmendati; illis meũ officium sine pudore nõ audebam recusare, verebar interim grauis esse tanto viro, & illius facilitate abuti. Ad eũ igitur me festinus cõtuli, veniamq; humiliter deprecatus, rogaui vt mihi hanc importunitaté cõdonaret, coacto gratificari meis conterraneis: in quorũ pręsentia petiui, vt ne mihi succenseret, q̃ toties repetita reuersione illius grauiores occupationes interrumperé. Vir bonus & candidus meam formidiné ioco excipiens: Quid ais, inqt, mi Boissarde? itane me durũ & inhumanũ existimasti, q tibi officiũ hac in re recusaré, in qua beneficium mihi à te non exiguum tribuitur? An es nescius, tua opera Marij nomé extendi vsq; ad postremos septemtrionis terminos, q̃ alioqui coerceretur intra Romanorũ mœnium pomęria? nisi hospites isti viri nobiles & literati me inuiserent, mea contemplarentur & admirarétur, domumq; reuersi, quæ apud me vidissent, enarrarent. Fac, mi Boissarde, vt veniant, neq; quenquam à meis arceas foribus, quem potissimum virum bonũ modestumque & studiosum antiquitatis agnoueris. Nemo certe est quem non libentissime excipiam, humanissimeq; & humaniter tractatũ dimittam. Hæc postquam dixisset, introductis in Musæum hospitibus, comiter vidẽdos exhibuit stateres antiquos, & infinitum numismatum exquisitissimorum numerum, sardonychas, iaspides & gemmas singulari toreumate sculptas. Ostendit præterea nobis ingentem cippum marmoreum, qui olim, vt

vt inſcriptio prodebat, terminus erat vineæ Traiani imperatoris extra vrbem. Húc vt ſuo loco reſtitueret Gentilis Delphinus Marij pater, ingenti pretio vineam redimere conatus eſt, neq; à poſſeſſore venditionem extorquere potuit. Marius poſt patris mortem eodem ſtudio flagrans fundũ duplici pecunia coemit, & cippum in antiquum locum tranſtulit. Hucusque Boiſſardus; quæ ideo hic memoro, vt oſtendam, quantum humanitate & facilitate Romani ſuperent cæteras quaſcunq; nationes, dum hoſpites peregrinos tam prompte & comiter excipiunt.

Porro non pigebit huc referre, nec lectorem pœnitebit cognoſcere, quæ hodie adhuc memoratu ac viſu digna Romæ viſuntur. Ac primum, vt ab ea parte incipiam, qua per Hetruriam, Romam itur, occurrit primo Porta Vaticana, quæ Caſtello S. Angeli eſt contermina, iuxta quam prata Quinctia, Tyberi & Vaticalis collibus ac Strozziorum vinea clauſa. Eo ſe frequentiſſime Romana iuuentus conferre ſolita eſt, deambulationis oblectationisq; gratia. Voluptati enim præ cæteris omnibus hic locus tributus eſt. Qua autem ingreſſus in vrbem patet, portâ Æliâ, quam Caſtelli vocant, prope ſe extollit ingẽs illa moles Adriani imperatoris; quam extra Vaticanam vrbem extruxerat, vt in eo ſepeliretur: & in eadem Antoninorum cineres reconderentur. Hodie Caſtellum S. Angeli dicta, ꝙ vt fama refert, angelus exerto gladio viſus eſt vrbẽ eo loco defendere: ideo noſtro tẽpore ingẽs ſtatua angeli marmorea in ſummitatẽ molis repoſita eſt, vt nomẽ arci cõfirmaret. Ab hac arce deam-

deambulacra secreta fornicato opere protenduntur vsque ad palatium Pontificum, quod in colle Vaticano structum est, vocantque Curritorium: per quod Pontifices vrgente necessitate, dum obsiderentur, occulte se possent subducere, & tuta fuga ex palatio in hanc arcem se recipere.

Castello S. Angeli vicinus est pons Ælius, factus ab Ælio Adriano prope regionem Vaticanam: per quem in suum sepulcrum transitus esset facilior, ad funera eorũ, qui in tam magnifica mole sepelirentur, procuranda. Hodie pons Castelli vocatur, per quem ex vrbe in Burgum via protenditur ad palatium summorum Pontificum. Inde sub Ælio, medio Tyberi conspiciuntur è regione xenodochij S. Spiritus, ruinæ pontis triumphalis, qui olim triumphis sacer fuit. Imperatores enim de exteris nationibus & prouincijs triumphantes, hoc ponte pompas solennes in Capitolium agebant.

Huic proximum est Burgum recte ducens ad palatium Pontificum, quo loco olim ante Alexandri II. tempota sylua fuit, siue lucus Vaticanus, qui erat insignis sepulcrali pyramide Scipionis Africani. Nunc aliquot ædificijs illustribus atque diuersis ornamentis, insignibus nempe palatijs, conspicuum. Quorum illud, quod assurgit prope S. Catharinam, Cardinalis fuit Dandini: in eoq; monstratur caput elegans Agrippinæ matris Neronis pectore vestito: Hadriani Imp. & Antinoi Bithini iuuenis formosissimi; quem Hadrianus in delitijs habebat atq; alia insuper multa. Superius ad dextrã est palatiũ Cardinalis Roberti Strozzæ: vbi

vbi præter infinita ornamenta notatu digna ostẽditur armamentariũ ſplendidiſſimũ, omni genere armorum exornatum, tam noſtratiũ, quam exterarum nationũ; maxime Indorum & Americorũ: vt ſunt clauæ & gladij lapidei & lignei, quibus etiam chalybs ſcinditur; diuerſa veſtimẽta, pilei, caſſides, perizonia, periſcelides, & balthei clypeique, ex plumis artificioſiſſime cõpoſita omnia, tantaq; induſtria elaborata, vt ſine admiratione nemo ea ſatis cõtemplari potis ſit. Duo etiã ibi mõſtrantur Aleriones ſiue aues Paradiſi, quas Apodes nominamus. Harum corpora ſunt tenuia, quaſi ex xylo vel bombice: plumis oblõgis verſicolorib. & quæ colorem iridis cœleſtis referunt, & mutãt dũ auiculæ corpus inuertitur, nunc aurũ, nunc purpurã viridemq; Smaragdũ, & Saphyri cyaneã repræſentãtes formam, vel eam gẽmam, quam opalam vocamus. Sunt & alia in Burgo palatia, vt Campegiorum, ad dextrã, & ex oppoſito Pariſinũ: vtrumq; picturis & tabulis elaboratiſſimis inſtructum. In domo Petri de Radicibus in eodem Burgo, præter Bacchum integre nudum & tres Muſas longis inſtitis amictas, monſtratur etiam caput ſenis, quod dicunt eſſe Caroli magni: ſed quod longe diſſimile eſt illi Caroli Magni effigiei, quæ in Prætorio demonſtratur Norimbergæ.

Siniſtram ibi plateæ partem prope portam S. Honufrij, Palatium Cæſianũ occupat; ibi mõſtratur effigies Hippolytæ Amazonis, quam Michael Angelus Banarotus Florentinus, noſtri ſeculi pictor, ſculptor & architectus excellẽtiſſimus, mirifice laudat, vtpote in qua ſummum videatur arti-

ficium & proportio perfectissima. Huic areæ siue corti adiacent amœnissimi & spatiosissimi horti, q in quatuor areas latissimas distincti sunt, ac singulę fontes prębēt limpidos, quibus statuę supimpositę sunt. Atq; hic effigies & sculpturę artificiosissimæ vidētur, vtpote Bacchi, Fauni, Neptuni, Apollinis, Agrippinę, Palladis, Hermaphroditi cuiusdam nudi, Iouis Hammonis, Pompeij Magni, Demosthenis, Speusippi, Veneris, Romæ triumphantis de Dacia victa, aliaq; signa antiqua, quæ spectantibus singularem prębent delectationem.

Paulo alti⁹ attollitur ædificiũ rotundũ testudinatũ, qꝑ Antiquariũ vocāt, à diuersis signis & imaginib. marmoreis, q̃ in eo cōtinentur. Vbi p̃ter alia simulacrum est Satyri, cui assidet iuuenis inflans fistulam septemplicē. Nusq̃ gentiũ videtur statua elaborati⁹ facta vel venustior. Scopæ dicitur opus.

In Palatio pontificũ, in quod relicta Lateranorũ Basilica propter amœnitatem sese receperunt pōtifices (cuius amplitudo tanta est, vt oppidi potius iustam magnitudinem æquet quam domus) ornamenta exquisita tanta sunt ac talia, vt admirari potius quam recensere ea quis possit. Inprimis vero sacellum xysti, quod altissimum latissimumque templum æquat amplitudine, hic annotare & cōtemplari necesse arbitror. In hoc solet fieri noui pontificis electio, congregatis in hunc locum cardinalibus omnibus, & Ecclesiæ Romanæ p̃fectis, in sede vacante & interregno, sententiæ & suffragia ab vnoquoq; excipiũtur & referũtur in publicum. In huius sacelli pariete, qui attollitur pone summum altare, videtur pictura illa admiranda

Micha-

Michaelis Angeli Bonaroti, qua extremũ Christi iudiciũ expressum est, tanta arte, tanta venustate, vt nihil elaboratius, nihil perfecti⁹, aut absolutius toto mundo videri possit. Sunt etiã in hoc palatio horti, qui ꝓpter collium Vaticanorum amœnitatẽ, Beluedere nominantur. E simulacris, quorum infinita ibi visuntur, Michael Angelus summe laudat illud Herculis, quod est ad partem inferiorem statuæ Veneris cum Cupidine colludentis, idq; omnium, quę Romæ videntur, absolutissimum esse asserit. Atq; præter hoc etiam statua Laocoontis, cum duob. filijs, quos gemini dracones implicat, & flexuosis voluminibus intricant. Hoc opus est omniũ, quę toto orbe videntur, absolutissimum, teste Plinio, atq; hanc statuam Michael Angelus dicit esse miraculũ artis singulare, in quo diuinũ artificũ debeamus suspicere ingeniũ, potius quam ad imitationẽ nos accingere. In adiacente cęnaculo, sub testudinato receptaculo, est alia Cleopatræ statua quasi moriẽtis, tanta arte sculpta & perfecta vt per medias vestes tenuissimas, q̃ ex marmore factæ sunt pretiosissio, videatur corporis forma numeris omnibus absolutissima. Et quid multis? verbis exprimi nõ potest, quanta loci pulcritudo, quantum singulorum, quæ ibi videntur, pretiũ & quantam admirationem spectantibus moueant.

Quid de bibliotheca Vaticana, q̃ Nicolaus V. stabiliuit, memorẽ? q̃ qui lustrauerit diligẽti⁹, in ea nihil desiderabit, ꝙ ad admirationẽ, curã, aut studiũ viri literati facere possit. Tã multi sũt in ea libri ex mẽbranis, linteis, corticibus, & antiqua papyro, vt Ægyptiorũ illã Ptolomęi bibliothecam superare non sit dubium.

In platea media, quæ latissima expanditur ante pontificias ædes & S. Petri delubrum, obeliscus ille Vaticanus integer ex lapide ophite, cuius altitudo est pedũ 170. præter basin, q̃ cõtinet pedes 37. Obeliscus in inferiori parte latus est ped. 12. in superiore vero octo. Fuerat ante paucos annos erectus ad sinistrũ templi Vaticani latus in circo Neronis: sed Sixti VI. P. M. beneficio inde translatus est in mediã plateã loco celebriori, opera Dominici Fontanæ, architecti Comensis: quod contigit anno 1586. nescio an in hoc magis admirari debeamus audaciam architecti, quam artis efficaciam: qua potuit saxum tanti ponderis suo loco mouere, & alio transferre sine ruptione. Solus n. obeliscus præter basim superat pondus 956148. librarum: præter vectes, repagula, cingula, & harpagines ferreas, quib. oportuit tantã molẽ lapideam cingi, vt posset facilius cõprehendi, & alio moueri: quæ omnia decies centena millia quadraginta duo millia octingentas & viginti quatuor libras æquabant.

Non procul ab hinc est xenodochium siue hospitale S. Spiritus, ab Innocẽtio III. primo ædificatũ, postea multis ædificijs ampliatũ Sixti IV. sumtibus, pauperum & hospitum peregrinorum vsib. & necessitatibus dicatũ est. In eo, sicut & in Laterano, diligentissime ac summa cura tractantur hospites, ægroti maxime: ad quorum cõmoda pharmacopolium omnes generis medicamentorum instructissimũ erectum est, medici expertissimi ac fidelissimi cõstituti sunt, qui aduenarũ vsibus fidelissimam præstant operam. Fitq; sępius, vt non solum

lum pauperes & egeni, sese eo transferant, sed etiam opulentiores & ingenui ciues, qui familiam non alunt: vt curentur. Exactius in hoc suis sumtibus xenodochio tractantur: opus Christianæ charitati ac dilectioni proprium.

In monte aureo (qui ita vocatur à sabulo scintillante tanq̃ aurũ, q̄ illic nascitur) structũ est templũ S. Petri, omni picturarum elegãtia ornatissimum. In quo etiam erectum est insigne Iulij III. P. M. sepulcrum: quod sibi dum viueret, struxit. conditus tamen iacet in Vaticano, loco humili & inglorio.

E regione Naumachiæ siue Arsenalis, vbi olim omnia instrumẽta bellica, q̃ ad classes instruendas erant necessaria, reponebãtur (hodie vero vinum venale ibi proponitur, q̄ ex Ostia nauigio per Tyberim in vrbẽ inuehitur) paulo inferius pontẽ Aurelium, (hodie Ponte Xysto) reliqæ adhuc quædã conspiciuntur põtis sublicij, qui olim ligneus fuit, quo tẽpore Horatius Cocles impetũ sustinuit hostium, dũ pons deijceretur, ne per eũ in vrbẽ irruerent Hetrusci. Hũc postea lapideũ struxit Æmilius Lepidus. Ex eo præcipitatus est in Tyberim Heliogabalus, saxo ad ceruicem alligato.

De insula Tyberina fama est, excreuisse eã olim ex segetibus Tarquinij Superbi in alueum fluuij coniectis: ad quas paulatim arenarum cumuli & excrementa vrbis sunt addita: successuq; tẽporis emersit terra, quę firmari cœpit: & solidiorẽ sumẽs basim ædificijs in ea struendis facta est commoda: Lata quidem non est admodum, sed stadia duo sua æquat longitudine. Æsculapio sacra fuit antiquitus, hac causa. Cũ Romani contagiosa lue labo-

rarent, Apollinis oraculo iussi sunt ex Epidauro Romã Æsculapium accersere:qui in specie serpẽtis ex ara templi prosiliẽs,in naues legatorum Romanorũ,quę in portu erant,tortuosis repẽs voluminibus,magna spectantiũ admiratione conscendit. Cumque ad Ostiam peruenisset,per Tyberim in vrbem appulsa ad hanc insulam consedisse fertur,neq; inde potuit nauis abstrahi:q̃ res argumẽtum Romanis dedit,Deũ velle coli eo loco. Ideo ex senatusconsulto illic templum erectum est: quod hodie S.Bartholomæo sacrum est. Viceturque adhuc in fine inferiore insulæ,nauis illius forma,quæ ex lapide formata erat: & quam inundatio fluminis rapidior superioribus annis detexit.

Dignus etiam vel maxime visu est hortus Cardinalis Farnesij in Trãstyberina vrbe,varijs statuis illustris. Nec procul abhinc in templo Iouis, quod nunc Ioannis Baptistæ nomen habet, duo adhuc marmorei tripodes triangulares seruantur,qui religiose ad aram Iouis adstabant.

Carceres plebis eo loco fuerunt, vbi hodie est ædes S.Nicolai in carcere: quod templũ erat Pietatis à M. Attilio Glabrione dicatum: propterea quod in eo carcere filia patrem in vinculis arctatum multis diebus aluit proprio lacte.

Pilati domus (si vulgari famæ fidem habemus) ibi fuit,vbi prope pontẽ senatorium (qui nunc est S. Mariæ Transtyberinæ) altissimæ conspiciuntur ruinæ, sed reuera si quis eas contempletur attentius,cognoscet illic fuisse lauacra, siue sudatoria Laconica: quod ex caminorum canalibus frequẽtibus,qui vndequaq; parietibus inserti sunt,facile iudicatur.

Tem-

Templum Fortunę virilis adhuc fere integrum est & illæsum, longo vtrinq; columnarũ ordine: nunc S. Mariæ Ægyptiacæ sacrũ est. Quidam hoc asserunt fuisse Pudictiiæ matronalis delubrum: in quo fuit Bucca veritatis: q̃ statua erat marmorea, ęxertis labris, in os cuius Volaterrani reguli filia manum inseruit, vt suam virginitatem impollutam probaret, cum ab anu Fesulana de stupro accusaretur. Quod cũ paulo post idem tentasset alia puella eiusdẽ criminis rea, simulacrum os strinxit, & impudicæ dextram truncauit. Saxum illud amplum & rotundum ex porphyro, in cuius medio leoninus extat rictus, quod ante scholam Gręcam erectũ est, hodie Bucca veritatis appellatur. Quia tamen in vrbe, quamplurima eiusmodi animaduertuntur, ex diuersis marmoribus: quare stultum est ad buccam veritatis hæc applicare, quæ ad stillicidia & receptacula aquarum pluuialium seruiuisse verisimile est. Atque in hac vicinia etiam quædam sunt domus, in quibus spectantur multa egregia antiquitatis monumenta. Ostenditur etiam posteriore Capitolij parte præcipitium quoddam, Tarpeia rupes, quæ recta spectat Vestæ aram: ex hac Manlius affectatæ tyrannidis reus, edicto senatus præcipitatus est.

Domus Ouidij ostenditur inter eas ruinas, quæ sunt non procul à templo S. Mariæ della consolatione: alij dicunt fuisse in vico Iugario prope portam Carmentalem ad radices Capitolij; prope forum holitorium: vbi quoq; Valerius Amerinus habitauit, vbi Opis & Saturnus ædes habuerunt.

Templum Vestæ, quod à Romulo post vrbẽ cõ-

ditam est ædificatum inter Capitolium & Palatinum, fuit eo loco, vbi nunc est templum S. Mariæ delle Gratie (alij S. Mariæ della Consolatione volunt) in eo Vestales virgines ignem sacrũ & inextinctum custodiebant: & Palladium: quod erat simulacrum Palladis ligneum versatilibus oculis: olim ab Ænea ex Troia, cũ penatibus Ilij in Italiam deportatum. Hoc templum Deæ cum conflagrasset, ex incendio ereptum Palladium translatum est in Veliam vbi: est delubrum S. Andreæ in Pallara.

Templo S. Georgij in Velabro adiacet Arcus Boarius, totus marmoreus, artificiosissimis sacrificantiũ figuris insignitus. Erectus olim in honorẽ Septimij Seueri & M. Aurelij Impp. ab argẽtarijs & negociatoribus. Cui vicinũ est templum Iani quadrifrontis, quadratum, & in vnaquaq; fronte porta amplissima, superiusq; duodecim receptacula, quibus olim mensiũ simulacra continebantur. Ianus enim sacrificiorũ princeps apud antiquos est habitus: ob id multa olim fuerunt Romæ templa Iano sacrata, è quibus illud maxime claruit, prope portam Carmentalem iuxta theatrum Marcelli, quod Numa erexerat: habuitq; tantum duas portas, quę pacis temporibus claudebantur, bello autem relinquebantur apertæ. Hoc ter tantum clausum fuisse prodiderunt historiæ. Primo à Numa conditore. Secundo à T. Manlio Consule. Tertio ab Augusto Cæsare, post bellum Actiacum. Suetonius refert, à Nerone quarto fuisse clausum: quod ex eiusdem imperatoris numismatibus probatur, in quorum auersa facie legitur:

PACE

PACE POPVLO ROMANO VBIQVE PARTA IANVM CLVSIT. Hodie templum hoc S.Catharinæ sacrum est.

Herculis Victoris fuit olim templum è regione scholæ Grecæ versus Tyberim, vbi hodie videtur adhuc ædificium rotundum fornice tectum, dirutum fuit à Sisto IV. P. M. In hoc templum neque muscæ neq; canes, vt fama prodidit, ingrediebantur: tanta fuit veneratione apud antiquos, & hanc causam referunt. Cum Hercules cum victimarijs Ioui sacrificaturus esset, & à muscis molestaretur, myagrium Deum muscarum rogasse fertur, vt muscas à carnibus arceret: clauum autē suam ad templi fores appēdit; quam canes formidabant, neque ostio audebant appropinquare. Sacris, quæ in eo fiebant, non aderant mulieres, neque serui neque liberti, sed liberi tantum liberisque parentibus nati.

Aræ maximæ, quæ prope scholam Græcam ab Hercule fuit erecta: prope quam Æmilius ædificauit Pudicitiæ patritiæ fanum: in quod cum ingressa esset Virginia nobilis quidem, sed plebeij viri vxor, à reliquis matronis eiecta est: quæ offensa propter repulsam, in vico longo Pudicitiæ plebeiæ templum erexit: à quo patritiæ quoque matronæ arcebantur. Nulla horum hodie extant vestigia.

Mons Auentinus diu infamis & inauspicatus habitus, quod Remus in eo cæsus esset, à Sabinis habitari cœptus, hodie antiquum nomē retinuit. In cuius vertice, Dianæ templum ab Anco Martio erectum, nunc S.Sabinæ sacrum est. Prope hoc

templum Bona Dea delubrum habuit, nunc S. Mariæ Auentinæ dicatum. Nec procul ab hoc templo domum olim habuit Iulius Cæsar: ex hac Calpurnia Cæsaris vxor, cum se ad sacra nocturna Bonæ Deæ cum reliquis matronis contulisset, illius amore captus Clodius habitu muliebri tectus eo se contulit: cumque loci ignarus huc & illuc vagaretur, vt amicam quæreret, neq; virorum vlli sacris Dei liceret interesse, nescius, quas ceremonias deberet seruare, ab ancilla proditus est. In summo Auentino, Hercules Victor fanũ habuit, quod hodie dicitur S. Alexij.

Thermarum Decianarum, Varianarum & Traiani, ingentes hodie adhuc extant ruinæ, prope tẽpla, S. Priscæ, S. Alexij, & ad munitionem Farnesiam & portam veterem Tergeminam, in vinea Francisci Albertini, ciuis Romani.

Remoria vocatur is locus, vbi Remus cum suis auspicatus est: qui priscum nomen hodie retinet: vocantq; Romani Remoriã viam, quæ à Circo maximo per dorsum Auentini recta ducit ad munitionem Pauli III. Farnesij, in ea cæsus est à Celere Remus, Romuli iussu, & ibidem sepultus.

Spelunca Caci eo loco fuisse dicitur, vbi rupes aspera & exesa, locusq; accliuis cernitur, spectans Tyberim, è regione S. Mariæ Auentinæ. Hunc cum mactasset Hercules, quod boues, quos ex Hispania deuictis Geryonibus captiuos abducebat, aduersis caudis in id antrum traxisset: ibidem arã Ioui inuentori erexit, vbi postea templum erectũ est Herculi. Ad hoc præcipitium fuerunt olim Furcæ Gemoniæ, vbi facinorosi & scelerati vncis tracti

tracti immaniter trucidabantur. Ad has Vitellius imperator furca sub mento applicata, & vestibus ad nates vsq; turpiter laceris, Vespasiani iussu necatus est; quod paulo ante Sabinum Vespasiani fratrem è viuis sustulisset.

Porta Tergemina antiquissima ex opere latericio adhuc hodie fere integra videtur ad Auentini radices prope Tyberim, ad vineas, quæ Traiani thermis adiacent. Per hanc portam exiuerunt vrbe Tergemini fratres Horatij, vt contra Curiatios Albanos pro patriæ libertate decertarent: quibus cæsis, ac duobus fratribus amissis, Horatius ouans in vrbem regressus est.

Mons testaceus horreis Diocletianis centum & quinquaginta cellis, sed ruinosis, conspicuus adiacet, qui ex vasta congerie vasorum fictilium erectus est. De hac vrnarum coaceruatione variæ feruntur opiniones. Quidam existimant montem hunc (qui in circuitu suo fere duo millia passuum continet, & in altitudine plusquam centum & sexaginta pedes) in tantam vastitatem insurrexisse ex fragmentis ollarum, quæ à figulis eam vrbis partem circa flumen incolentibus cõgerebantur, ne si in Tyberim proiecta essent, fluuij cursum impedirẽt, vel si in agros vicinos essẽt exonerata, locorum obessent fertilitati. Quidã, sed inepte prorsus, eum vocant Montem d' ogni terra: fabulantes coniectura ridicula erectum fuisse ex vasibus diuersarum nationum, quibus tributa Romam importabant. Et vasa in eum locum memoriæ causa detrudi iubebantur. Olim Circus Olympicus totum id spatium loci complectebatur, quod Testaceum montem continet.

Ad

Ad portam Ostiensem adhuc integra conspicitur Pyramis C. Cestij Septemuiri Epulonum. Structa est ex candido marmore, saxis ingentibus & quadratis. Quamuis autem in eius frontispicio, quod Testaceum spectat, maiusculis literis nomẽ C. Cestij referat: volunt tamen doctiores, hanc Pyramidem fuisse sepulcrum commune omnibus Epulonum septemuiris. Erant enim Epulones, qui curam gerebant cõuiuiorum, quæ fiebant diebus festis & solennibus sacrificijs in honorem Deorũ.

Huic Pyramidi vicina est porta Ostiensis, quæ nunc S. Pauli dicitur. Extra hanc portam statim se offert templum illud splẽdidum, quod D. Paulo dicatum est. In quo quatuor sunt ordines columnarum ingentium marmorearum, Dorico & Corinthio opere: præter alias innumeras, Atticas & Ionicas, quæ totum chori sustinent ædificium. Neq; vllum inuenias Romæ templum, quod columnarum frequentiore numero, vel exquisitioribus marmoribus sit excultum quam hoc.

Ostiensi via ad Tyberim relicta, pons se offert ad læuam, riuo non admodum magno superiacens. A quo semita sese extollit in colles vicinos, ducitq; ad eum locum, qui vocatur Tre fontane. Templum est antiquum, ante cuius porticũ porphyriticæ extolluntur columnę preciosissimæ; variegatæ enim sunt venustissime rubro ac cinericio colore. Intrinsecus ostenduntur tres fontium scaturigines: quarum aquæ sacrosanctæ vulgo existimantur, ac morbis multis mederi. In eo loco Paulus Apostolus sub Nerone truncatus capite creditur.

Ad finem Parionis siue Hyperionis vici, ad quē à Strada Iulia transitur, sunt Arianæ ædes amplissimæ: ad quarum angulum sita est tota illa vrbe, imo toto orbe celeberrima Pasquini statua: cuius factum celebratur toto fere anno, sed maxime in die S. Marci. Ad hanc solent Romani affigere scommata & famosa epigrammata: quibus innotescit omnibus, quicquid ioci aut vitiorum tota vrbe solet committi inter principes ac matronas nobiliores: plerunque cum infamia ac dedecore multorum: cum Satyrica illa scripta nullius nomini conditionique parcant: imo etiam sæpissime summorum pontificum gesta, ioci ac secretiora dicta in eo loco publicentur. Et cardinalium collegium turpi sanna plerunque sugillatur.

Haud procul inde vastum illud palatium Cancellariæ quadrato ædificio, ac totum ex Tiburtino lapide constructum: Hoc ædificatum est ex ruinis Amphitheatri Titi Vespasiani; quod Coliseum vocant. Ne tamen hæc tam munifica structura prorsus deleretur, pontifices voluerunt aliquam eius partem relinqui superstitem, vt ex ea appareret splendor integri ædificij. Erectum est ibi inter alia egregium Bacchi nudi simulacrum, redimiti pampinis & vuis, & cum Satyro colludentis: Bacchus hic dicitur sculptus à Michaele Angelo Bonaroto, cum primum Romam iuuenis venisset Florentia: eo tempore primum locum inter pictores totius orbis facile obtinebat Raphael Sanctius Vrbinas. Is cum tacite Bonaroti famæ inuideret, & illius honorem crescētem studeret subuertere: Michaelem non latuerunt Sanctij consilia: cumque Florenti-

rentino esset ingenium elatum & in vindictam pronum, ex aduersarij iudicio sibi famam apud Romanos stabilire cõstituit; opera multorũ amicorum, maxime Cardinalis Capoferrati, qui illum dum vixit, ꝑpetuo dilexit & fouit. Bonarotus igitur ex antiquo marmore, quanta potuit arte & industria hunc formauit Bacchum, perfectamq; statuam vno mutilauit brachio, quod penes se seruauit: & in basis statua, excauata lacuna suum inscripsit nomen, quod litocolla cooperuit: opusq; quod clanculum elaborauerat, iussit terra recõdi in vinea cuiusdam ciuis, qui in ea domum paulo post structurus erat. Cumq; anno sequente simulacrum hoc esset repertum ab ijs, qui fundamenta domus iaciebant, vt solet Romæ fieri, statim adplaudi cœptũ est, & aduectum ante pontificis Palatium, laudari à multis, & cum aliis conferri, ac multis præponi. Solus Michael dissimulatũ suum opus laudare quidem, sed in eo non deesse, quæ possent reprehendi, dicebat. Tunc cõtentione inter illum & Sanctiũ orta, inuerti basim iussit, suũ nomen ostendi, & brachium ꝙ auulserat nouum applicari statuæ, quã calce cimẽto liniuerat prius, vt hunc situm ex antiquitate cõtraxisse videretur. Factumque est vt Bonarottus summum honorem apud Romanos ex Sanctii sentẽtia fuerit adeptus.

In foro Farnesiorum, quod la piazza del Duca vulgo nuncupatur, est amplissimum magnificentissimumq; palatiũ, quotquot in vrbe videntur, à Paulo III. P. M. Farnesio summis impensis extructum, ac multis statuis insigne. Ex cuius opposito sunt ędes Norciarum, diuersis inscriptionibus antiquis

tiquis insignes & elegãtissimo illo Adonide nudo, integro & baculum tenente: alii Meleagrum esse dicunt, propter caput apri adiacentis, & canem, qui spirare videtur. Inuẽtus est in Ianiculo monte in vinea: eius pretium quinq; millibus ducatorũ æstimatur: nulla statua tota Roma videtur magis integra: nusquam gentium antiqui operis statuæ tanti emuntur, quam Romæ. Omnes enim istorum ornamẽtorum ita sunt studiosi, vt in ijs conquirendis videantur inuicem decertare sumtibus & curiositate. Videtur ibidem simulacrum boni Euentus, qui dextra speculum tenet, læua sertum ex spicis. Opus est Praxitelis absolutissimum.

Non procul à Campo Floræ sunt ædes Cardinalis Capoferrati, qui S. Georgij dicitur, Farnesianis multo minores, sed non minoris splendoris & artificij. In frontispicio depingitur tempus vernũ: Veris præses est Venus (quæ ad similitudinem corporis Liuiæ Columnæ principis formosissimæ depicta est) quæcunq; illic repræsentãtur, sunt amatoria: complexio hominum est sanguinea, & aeris elemento cuncta signantur. Ita & in reliquis frontispicijs complexiones, cholerica, melancholica & phlegmatica sunt expressæ. Elementa, ignis, aqua, terra: tempora, æstas, autumnus, hyems: Dij præsides, Mars, Saturnus & Ianus. Opus est absolutissimum. Cardinalis hic, vt fuit vir ingeniosus, comes & liberalis, intimo Michaelem Angelum prosecutus est amore, & ab eo imperauit, quicquid à tanto viro potuit artificiosum excogitari. Cui & conclaue pinxit secretum: in quo duodecim Iouis adulteria arte summa sunt expressa.

Præ

Prætereo hic ædes Gabrielis Vallati, in quibus sunt plurimæ inscriptiones, & antiqua marmora. Ædes Marij Delphini, in quibus monstratur Canopi statua ex Simithe lapide facta in hydriæ speciem: in cuius frõtispicio anteriore tabula est proposita literis hieroglyphicis plena, quibus arcana sacrificiorum Canopi mysteria tradi creduntur. Prætereo etiam domus Maximorum, in quibus colossea Pyrrhi regis Epirotarum statua, galeata & armata erecta est. Palatium nouum Cardinalis delle Valle, quod omnibus antiquitatis ornamentis excoluit princeps eruditus & locuples. Palatiũ Valerij Cardinalis Vallæi, ædesque eiusdem Vallæi huic palatio contiguas: in quibus erectum est marmor candidum, altum & quadratum cum horoscopo solari & signis Zodiaci: vbi singulorum mensium dies & horæ notantur; & quicquid obseruare assueti erant antiqui, tam in sacrificijs Deorum, quam in ijs, quæ ad rem rusticam pertinebant; vt hodie nostris Calendarijs factitatur. Domus Bocabellorum, quæ occurrunt in ascensu Capitolij: in quorum ædibus, præter inscriptiones varias & marmora selecta, fons ostenditur venustissimo constructus artificio, ex tophis & conchylijs marinis: vnde limpidissimæ scaturiunt aquæ: & in ijs supernatant pisces artificiales subnixi filis æneis subtilissimis, quæ ad aquarum motum crispantur, & videntur leniter pisces moueri.

Ad partem superiorem Capitolij ad sinistram attollit sese templum Franciscanorum, quod vocatur Ara cœli, ad quod conscenditur gradibus marmoreis octoginta quinque; qui quinq; ordinibus

nibus sunt distincti. Templi testudinatum ædificium sustinetur vtrinque duobus columnarum marmorearum ordinibus: quibus tota vrbe non videntur sumtuosiores, si Vaticanas excipias. Hoc templum fuit olim Ioui Feretrio dicatum à Romulo, post bellum Sabinum: quod eo in loco Iupiter tulisset auxilium regi oppresso hostium violentia. In area Capitolina palatium est iustitiæ; vbi præter alia est fragmentum leonis mordicus equum tenentis: cuius artificium Michaël Angelus miraculosum vsq; ad cælos laudibus extollere sueuit. Ad sinistram positum est palatium Conseruatorum, ad cuius ingressum sinistro latere tabula est marmorea, cui insculpta est mensura Romani pedis & Græci: sicut in monumentis Neronis & Agrippinæ excauatæ sunt mensuræ tritici, calcis, olei & aliorum: ad quarum normam corriguntur vrbanæ mensuræ, si falsæ iudicantur. Atque alia præterea multa memorabilia ibi visuntur.

Templi Iouis Opt. Max. vbi hodie fiunt funes & rudentes, qua ad Tarpeiam rupem iter patet. Templi Veiouis, (vbi olim fuit arx Capitolina) quod olim fuit asylum facinorosorum. Monetæ Iunonis, quod à Camillo dedicatum fuit non procul à domo Manlij. Et Iani custodis, in ea Capitolij parte, quæ forum Romanum spectat, vbi hodie carcer & custodia est sceleratorum. Cum horum templorũ deiectæ & fere solo æquatæ ruinæ duntaxat hodie conspiciantur, non opus est illis diu immorari. E Capitolio cliuus est lapidibus status, per quem descenditur in forum Romanum, vsq;

ad templum S. Mariæ, à radicibus Capitolij & arcus Septimij Seueri, qui ad finē cliui Capitolini, marmoreus & integer erectus est. Per hūc arcum triūphales pompæ è foro ad Capitolium ducebantur. Ad radices Capitolij fuit Concordiæ templum, à Camillo dedicatum, cum plebem reconciliasset senatui. Ad sinistram cliui Capitolini partem locus est, qui vocatur S. Petri in carcere: quod illic S. Petrus vinctus fuerit & clausus: ideo illi à Siluestro Pontifice dicatus est: vbi festum vinculorum Petri celebrabatur olim primo Augusti: cuius feriæ Eudociæ imperatricis iussu translatæ fuerunt in Exquilias, ad templum quod illic ædificauit, & dedicauit S. Petro in vinculis. Carceres ij primo structi sunt ab Anco Martio: quibus concameratum locum subterraneum adiunxit Seruius Tullius: à quo Tulliani carceres sunt postea dicti: in ijs strangulatos scribit Salustius eos: qui Catilinæ conspirationi nomen dederant.

Ædibus diuæ Martinæ (ad quarum angulos iacet Marforij Colossus, fueruntque olim sacræ Marti vltori, proximum est Sancti Hadriani templum, quod antiquitus fuit Saturni, à Numatio Planco ædificatum, vel vt alij malunt, restauratum. In hoc fuit ærarium populi Romani, vbi etiam reconditæ erant tabulæ Elephantinæ, quibus continebantur XXXV. Tribus ciuitatis Romanæ. Ibidem quoque reponebantur signa militaria, decreta senatus, acta publica, & quæ ab imperatoribus bellorumque ducibus in triumphis adferebantur spolia deuictarum prouinciarum & populorum.

Ad

Ad dextram vbi ſunt columnæ porticus templi Concordiæ, ſub radice Capitolij, templum eſt hodie dicatum S. Mariæ liberatrici: ꝙ olim fuit Veneris & genitricis. Alti illi parietes, qui ſub Palatini radicibus adhuc conſpiciuntur, pars ſunt Roſtrorum nouorum. Roſtra enim vocatus eſt hic locus, propter ſuggeſtum & pluteum æneum, qui ex roſtris nauium Antiatium ſtructus erat. Ibi leges ferebantur, & habebantur conciones & conuentus patrum: ad ea proponebãtur capita cæſorum ſupplicio publico: vt Ciceroni contigit, cuius caput amputatum iuſſu Antonij roſtris affixum eſt, cum eius manibus, vnde Philippicas illas orationes declamaret Cicero, in æternum dedecus Antonij. Noua dicta ſunt hæc roſtra, ad diſtinctionem veterum, quæ ad Curiam Hoſtiliam ſita erant prope Comitium: quod extendebatur à porta Palatij vſque ad eum locum, vbi hodie eſt ſtructum templum S. Mariæ nouæ. In roſtris veteribus nunc ſtructum eſt ſacellum S. Mariæ de inferno.

Forum Iulij Cæſaris occupabat olim eum locum decliuiorem, qui videtur poſt Fauſtinæ porticum, vſque ad templum S. Martinæ. Foro Auguſti adiacet templum S. Laurentij. Templum Caſtoris & Pollucis fuiſſe dicitur inter S. Hadriani & Fauſtinæ. Templum Pacis à Claudio cœptum & à Veſpaſiano finitum, fuit auguſtiſſimum & magnificentiſſimum: cuius altiſſimæ teſtudines adhuc extant, non procul à templo Sanctæ Mariæ: vbi videtur hodie columna integra ſuperſtes omnium, quæ Romæ ſunt, altiſſima & maxima. In hortis S. Mariæ nouæ fornices altæ ac rotundæ

extolluntur, quæ fuerunt olim duo templa contigua, sacrata soli & lunæ, vel vt alij asserunt, Isidi & Serapidi.

Fori Augusti spectatur adhuc portiuncula eo loco, qui l'arca di Noé vocatur, corrupto vocabulo pro Arcus Neruæ. Ad dextram sunt duorum arcuum reliquiæ, partes palatij Neruæ sumtuosissimi. Arcus Neruæ restant adhuc fragmenta maxima, inter templum S. Basilij & turrim militiæ.

Via sacra, quæ ita dicta est ab antiquis, quod Augures solenni pompa per eam ad sacra facienda procederent, & in arcem conscenderent, extendebatur à foro Romano per arcum Titi Vespasiani, vsque ad eius Amphitheatrum, quod vocatur hodie Coliseum. Ad hanc viam sacram eminentiore loco Titi Vespasiani ex marmore erectus est arcus: in quo sunt exsculptæ victoriæ & triumphi pompa, qua ferebantur templi Hierosolymitani spolia post deuictos Iudæos; nempe Arca fœderis, candelabrum septem lucernarum, mensa panum Propositionis, tabulæ Decalogi, & vasa sacra, ex auro puro, quibus vtebantur ad sacra templi: quæ omnia in eo arcu videntur sculpta, cum curru triumphantis imperatoris. Prope hunc arcum sub Palatino ad dextram turris erigitur quadrata, quam vulgus vocat Studiolo di Vergilio: fabulanturque ridicule, ex ea fuisse Poetam appensum in corbe à quadam meretricula, ac toto die spectaculo fuisse populo: ꝙ vt vlcisceretur Vergilius, qui Magicam callebat artem, effecit vt ignis tota vrbe extingueretur: vniuersusq; popu-

populus candelas & lucernas incenderet ex flammis, quæ in pudendis meretriculæ fuerant excitatæ. Fabula pingitur hæc vbique, sine auctore. Non est verisimile, tale aliquid magno illi Vergilio cõtigisse, qui propter continentiam Parthenius vocabatur. Si quid in hac fabula verum est, de alio Vergilio Mago scriptum puto: de quo Neapolitani quoque dicunt plurima fuisse facta; inter cetera Pausilypum montem excauatum fuisse arte Magica, & peruium factum: nam Vergilij sepulcrum prope hanc celebrem cauernam erectum est.

In monte Palatino, qui olim fuit celeberrimus, propter augustas Cæsarũ ædes, quæ in eo fuerunt superbissimæ, hodie nihil admodum notatu dignum videas, cum omnia sint inculta & deuastata: neque locus est tota vrbe desertior. Inter has ruinas templum exiguum S. Nicolai adhuc extat, cum aliquot ædiculis, reliqua occupantur vineis, hortis & vepribus. Ad huius radices, prope Pacis delubrum fuit olim Curia Hostilia, eo die, quo Clodij à Milone cæsi corpus cremebatur, tota igne combusta, cum Basilica Portia illi vicina. Fuerunt etiam in monte Palatino multa templa diuersis Dijs sacrata: ex quibus vnum fuit Victoriæ; ex cuius ruinis patet aspectus ad hortos S. Mariæ nouæ. Apollo quoque ibi habuit templum, fulmine postea deiectum, cuius adhuc quædam vestigia videntur. Penates quoque suum fanum ibidem possederunt, ad Veliam, quæ spectat forum Romanum: in eo reposita erant simulacra, quæ Æneas ex Phrygia deportauerat in Italiam

euerso Ilio: hęc in summa veneratione semper habita sunt à Romanis. Multaq; alia in eodem monte fuerunt templa, quibus certus assignari non potest locus propter ruinarum implicatas ambages & confusionem. In eodem quoque Palatino multæ fuerunt splēdidæ domus, vt Tarquinij Prisci, Ciceronis, qui suas à Crasso quinquaginta millibus ducatorũ emerat, Germalus domus Faustuli, à germanis fratribus Remo & Romulo, qui illic fuerunt à Faustulo nutriti, qui casam incoluit, nō procul à Græcostasi; Summa Velia, quod illic pastores soliti essent vellere lanas ab ouib9 antequā tonsurę modus innotuisset: vnde lanæ auulsæ vellera vocantur; Palatium Scauri; Græcostasis, vbi diuersabantur legati diuersarum nationum, qui Romam mittebantur; domus Valerij Poblicolæ, quam vna nocte solo æquauit, quod suspectus esset populo, Palladium, delubrum, in quo Palladiũ custodiebatur, simulacrum ligneum versatilibus oculis, quod Æneas cum penatibus ex Ilio transtulerat in Italiam, quod in templo Vestæ repositum est postea, & traditum custodiæ Vestalis virginis. Fuit quoque ibi templum Cybeles; domus Augusti Cæsaris, in qua ipse natus est, cuius ruinæ adhuc spectantur altissimæ; Bibliotheca palatina, item balnea palatina, in q̄ deriuabatur pars aquæ Claudiæ per aquæ ductus, qui adhuc hodie vidētur in vinea Fędriæ Patricij Romani, versus Circũ maximum; vestigia portæ veteris Palatij, quæ & porta Romuli dicta est. Ad radices montis Palatini, nempe ad columnas porticus Liuiæ, vicinum videtur templum S. Theodosio dicatum: id olim con-

conditum dicitur à Romulo, quo tempore bello Sabino Romani perterriti fugerent, eorumque fugã voto suscepto rex cohibuit, postea Ioui Statori consecrauit.

In descensu ad Circum Maximum occurrit statim locus depressior & excauatus; vnde sub fornicibus amplis emanant aquæ copiosæ; ad quas mulieres suos pannos & lintea lauant, & hæ dicuntur esse fontis Nymphę Iuturnæ in Velabro. Fornicatũ vero illud opus, quod subterraneo ductu longe protenditur, pars est cloacæ maximæ, quã à Tarquinio structa est, vt esset receptaculum omniũ sordium vrbis, quæ per subterraneos meatus ferrentur in Tyberim. Incipiebat enim hæc cloaca ex Foro Romano ad Iouis Statoris ædem, deinde per Velabrũ porrigebatur in Tyberim. Cuius amplitudo tam lata fuit, vt facilime sub eius fornicib. carrus onustus ageretur. Legimus Censores aliquando vendidisse cloacæ huius immundicias, ad stercorationem agrorum, sexcẽtis ducatorum millibus. Quod cum obiectum esset imperatori, respondit, Odor lucri bonus ex re qualibet. Chiauica nunc vocatur. Illi vicinus erat Lacus Curtius; à Curtio dictus, qui se in voraginem præcipitem dedit armatum cum equo, vt auerteret pestilentem aerem, qui ex ea exhalabat, & Romam contagio malo infestabat. Prope cloacam maximam locus fuit Numæ Pompilio sacer & mysticus, in quo ne spuere quidem licebat vlli. In hoc loco Gallorum Senonum cineres reconditi erant: nunc Dolioli vocatur: propter dolia siue vasa fictilia, quibus cęsorum cineres continebantur, sepulta.

Ex omnibus Circi maximi ornamentis nihil ferè superest prçter loci circumscriptionem integrã, qua eius amplitudo facile cognoscitur, longitudo nēpe trium stadiorũ cum dimidio, latitudo vero trium iugerum; capax erat hic Circus ducentorũ & sexaginta milliũ hominum, alij restringunt ad numerum CL. millium. In eo loco Romulus primos edidit ludos Circenses in raptu Sabinarum. Versus Palatinum restant crebri porticuum fornices, quib. sedilia erant reposita, & testudines plurimæ secundum Circi ductũ: quæ putantur fuisse officinæ negociatorũ, quibus venales merces exponebantur populo, qui frequens cõueniebat ad spectacula. Alij existimãt, fuisse lupanaria, in quibus habitabant meretriculæ corpore quæstum facientes. Huic Circo templum habuit coniunctum Neptunus, ad Palatini radices, post S. Athanasiæ delubrum: cuius adhuc aliquæ videntur ruinæ, incrustatæ conchylijs marinis. Fuerunt etiam in hoc Circo erecti obelisci duo, quorum maior, præter basin, longus erat pedes centum & triginta duos, omnium, qui Romæ erant, maximus.

Naumachiæ locus, vbi Romana iuuentus se in exercitijs naualib. exercebat, hodie ostenditur, vbi crebræ aquarum lacunæ sunt & arundinum carecta. Vbi & aquæ illæ, quæ super Circo per canalem circa murum fluunt, pars sunt aquæ Claudiæ.

Ad læuam viæ Appiæ partẽ ingens Septimij Seueri moles attollitur. Nullum hoc ædificio fuit altius Romæ. Septisolium vocat Plin. quod septem solaria cõtineret; nunc Septizonium dicitur. Hoc ab imperatore fuit erectũ in tantam altitudinem,

vt

vt nauigantes ex Africa in Italiam hoc ſpectare poſſent è mari, & eius cineres (qui in apice ſupremo huius molis erant repoſiti) adorarent: erat enim Seuerus natione Afer. Ex tanto ædificio Septiſolij, quod olim ſeptem contignationibus in altum extollebatur, tres tantum noſtro tempore reſtant contignationes: quæ longa antiquitate videntur nutare, & ruinam minari.

Viæ Appiæ, quæ ab Appio Cæco ſenatore, lapidibus duriſſimis primum ſtrata eſt, reliquiæ quædam monſtrantur in via præcipue, qua itur Neapolim prope Priuernum & Circæum promontorium. Via noua autem dicitur ea pars viæ Appiæ, quæ à Thermis Antoninianis ducitur vſq; ad portam Capenam: propterea quod id totum ſpatium pauimento nouo ſtratum eſt ab Antonino Caracalla, dum ſuas extruxit thermas; quæ ſub Auentino è regione Piſcinæ & templi S. Sixti ſitæ ſunt. His nullæ videntur Romæ magis integræ præter Diocletiani.

Via noua ab Antoninianis thermis, qua reditus patet ad viam Appiam, eſt porta Capena, à Capena vrbe vicina Albę longæ. Alij Camœnam portam nominarunt à delubro Camœnarum, quod non procul fuit ab hac porta. Dicta eſt triumphalis, quod per eam olim duo Scipiones triumphis ſolennibus Romam inuecti ſunt: & nouiſſime Carolus V. Rom. Imp. Paulo III. regnante triumphans deuictis Afris vrbem ingreſſus eſt. Porta hæc hodie dicitur S. Sebaſtiani: à templo eidem Sancto conſecrato, quod abeſt à porta duobus paſſuum millibus ad cæmiterium Calixti. Erecta

quoq; ſepulcra magnificentiſſima ad hanc viam, magno numero vtrinque, adhuc fere integra. Ad dextram Almonis riui, qui Romam influẽs ſub Auentino Tyberi inſinuatur, ædificium altum eſt & rotundum, quod ex inſcriptionibus inde erutis probatur fuiſſe ſepulcrum Scipionum.

Appia via ad dextram relicta occurrit ſacellum rotundum, quod vocatur Domine quo vadis. Eo loco diuo Petro Roma fugienti metu perſecutionis occurriſſe Chriſtus dicitur: cui cum Apoſtolus dixiſſet, Domine quo vadis? Romam, Chriſtus reſpondiſſe fertur, vt iterum crucifigar. Iuxta hoc ſacellum multæ ſunt ſepulcrorum ruinæ, vbi, vt & in alijs plurimis locis, ſub fornicibus integris cellulæ conſpiciuntur, in quibus ordine concinno plenæ cineribus mortuorum vrnæ repoſitæ ſunt. Ad hanc viam etiam paulo vlterius ad ſiniſtram adhuc extant parietes ex coctilibus lateribus: qui pars ſunt templi Fauni & Siluani. Atque in eadem via ad dextram partem non procul à Sancto Sebaſtiano, aliud templum, olim Apollini ſacrum, viſitur, integrum quidem ſed ornamentis vacuum, in quod opiliones ſuos noctu aut per æſtus recipiunt greges. Hinc ad ſiniſtram in vicinos campos ſeſe extendit via: in qua vix quadraginta paſſibus ab hac Apollinis æde, inter ſentes & dumos obſcuro loco cauerna eſt ſubterranea, cuius aditus, propter arbuſta & lapidum aceruos vix conſpicitur: ſed poſtquam in interiora huius loci fueris ingreſſus, videbis fornices arte diligenti conſtructas, quæ vtrinque habent repoſitoria oblonga, decem aut duodecim

cim pedum, in quibus olim recondebantur mortuorum Christianorum corpora, quibus solenniter aut aperte non licebat suos funerari. In harum fornicum subterranearum recessu remotiore sunt adhuc crebræ cellulæ, & quasi locorum receptacula lampadibus applicandis idonea. Sub his cauernis obscuris & amplissimis, vulgo asseritur Christianos olim habitasse, & secreto latuisse; dum sub imperatoribus persecutiones crudelissimæ excitarentur: & hodie hęc loca dicuntur Stantie di Christiani.

In templo S. Sebastiani, quod est ad viam Appiam, descenditur per gradus in speluncas subterraneas, quæ Catacombæ vocantur, in quibus olim tyrannorum metu Christiani latebant, dicunturque illic quadraginta pontifices martyrium sustinuisse, ac cum ijs centum & septuaginta quatuor millia martyrum mortem pro religione Christiana tolerasse: vti ex inscriptione apparet, quæ ad principium descensus applicata est. Locus summa veneratione colitur, plenusq; est pauore propter profunditatem & tenebras. In eũ subire sine facibus aut lucernis nõ est tutum: neq; vltro citroq; vagari sine periculo quis potest: tam diuersi videntur vtrinque cauernarum anfractus, & cuniculi sese in omnem partem protendentes, vt labyrinthi speciem præ se ferant. Adhibitis tamen facibus & accito cõductore loci perito, tuto licet per spatiosiorẽ meatum ad exitũ peruenire. Sepulcrum vocatur Calixti. Inter cætera, quæ ibi videntur, notabis, ad altare sacelli læui ostẽdi vestigia pedum Christi in lapide: quæ dicũtur relicta

esse

esse in monte, cum Dominus noster spectantibus Apostolis in cœlum est assumtus. Huic S. Sebastiani templo vicinum est templum Gradiui Martis, centum ingentibus columnis marmoreis sustentatum; in eo olim hostiū legati audiebantur, quibus in vrbem introitum non permittebat senatus. Huius templi pars maior corruisse scribitur precibus Stephani pontificis, cum iussu Galieni cogeretur illic Marti sacrificare. Prope hoc templum seruabatur Manalis lapis, quem Romani solenni pompa & ceremoniarum veneratione in vrbem importabant, vt elicerent pluuias. Inferiori loco super via Appia videntur amplissimæ ruinæ arcis prætoriæ, vt putãtur. Ad huius arcis ingressum videntur sepulcrorum moles quadratæ, pyramides obtusæ & solidæ. Inter has quæ est celeberrima, forma rotunda ex quadratis facta marmoribus candidis instar amplissimæ turris, intus concaua, & parte superiore aperta, cuius muri crassi sunt circiter pedes viginti quatuor: ea mœnium angulo adiacet, in cuius circuitu incisa sunt marmorea boum capita, cute ac carne nudata, vt in sacrificijs fieri solitum erat, quæ continentur lemniscis & fasciarum inuolucris, cõiungentibus fructuum, florum ac foliorum congeriem (festones vulgo dicuntur) & in interuallis patinæ repositæ sunt sacrificiorum. Capita boum fere sunt ducenta, ideo Capo di Boi vocatur: voluntq; antiquarij geminam Hecatomben factam esse in funere celebri Cæciliæ Metellæ. Ad radices collis, in quo turris hæc ædificata est, si quis integrum versum heroicum pronuntiet, Echo admiranda eundem

dem reddet integrum & articulatum sæpius. Octies ad minimum integre & postea aliquoties confuse. Nusquam gentium eiusmodi Echo auditur: quæ ideo tanto dicitur excitata artificio, vt in funere huius Cæciliæ plorantium, eiulatus, exclamationes & planctus funebres in immẽsum multiplicarentur, dum Hecatombe illa celebraretur duplex, & ludi funebres in honorem matronæ præberentur.

Sub hoc colle, loco depresso, sunt adhuc ingentes circi Hippodromi ruinæ, omnium, quæ hodie videntur, integerrimæ, vbi sese curru, equitatione & quadrigis quotidie exercebant milites. Extolluntur q; hic altissimi muri, suis interuallis distincti, vbi erant stabula, quibus equi claudebantur, edocebanturque ad certamina equestria, quæ in hoc Hippodromo exhibebantur. In planitie superiore super circo templum est integrum quadrata structura, cum suis columnis & porticu anteriore, id fuit olim sacrum Deo ridiculo. Quod Hannibal post stragem Cannensem, qua ceciderunt ciuium quadraginta millia, cum ad vrbem obsidendam copijs victricibus properasset, eo loco castra posuit: audito risu effusissimo perterritus abiuit, & obsidionem vrbis reliquit: in qua si pertinacius institisset, vt erant omnia metu ac pauore consternata, sine magna difficultate potuisset Roma potiri: Romani post eius discessum Deo ridiculo consecrarunt fanum.

Non procul à porta Latina erectum est templum rotundum in honorem S. Ioannis Euangelistæ: qui dicitur eo in loco cruciatus oleo & igne.

Inde

Inde ad portam Gabiusam itur, quæ, sicut & Latina, muro clausa est & obstructa. A dextra conscenditur ad Cœlium collem, qui olim Querquetulanus dicebatur, à quercuum frequentia, antequam illum inhabitarent Hetrusci. In Cœliolo templum Sancti Ioannis Euangelistæ olim Dianæ sacrum fuit; hic Cœliolus appendix Cœlij est. In summitate Cœlij templum est rotundum, Sancto Stephano dicatum à Simplicio pontifice, quod fuit olim Fauni sumtuosissimum delubrum: sed temporis iniuria semidirutum, restauratum est à Nicolao V. P. M. in ea forma, qua videtur hodie. Curia Hostilia fuit olim, vbi nunc est templum SS. Ioannis & Pauli versus Septizonium Seueri. Albanorum mansiones in ea parte Cœlij fuerunt, quæ spectat Auentinum, vbi hodie situm est templum Sanctæ Mariæ in Dominica, prope quod videtur aquæductus aquæ Claudiæ. Castra peregrina, ita dicta (in quibus diuersabantur sub Augusto nauales copiæ, quas imperator ad Misenum detinebat) olim fuerunt, vbi hodie est templum quatuor Coronatorum. Palatium Constantini magni, cuius adhuc magnificentissimæ supersunt ruinæ, fuit inter portam Gabinsam & Cœlimontanam, nunc S. Ioannis dicitur. Lateranorum Basilica nomen suum retinet; sedes olim pontificum Romanorũ, cuius se vocant Episcopos: sed postea ducti amœnitate collium Vaticanorum, in eũ locũ se contulerunt, vbi palatium celeberrimum incolunt, cum templo S. Petri coniunctum. In hac Lateranensi Basilica locus ostenditur orbiculato ædificio & altissi-

altissimis fornicibus. Locus hic vocatur Basiliscus Constantini: Fama est Constantinum Magnum lepra laborantem, suasu medicorum voluisse lauari in sanguine puerorum, atque ideo sumtuosum hoc ædificium præparasse; sed monitum ab Angelo in somnis, vt aqua baptismi ablueretur in nomine Iesu Christi Dei veri, quem Helena eius mater colebat, imperatorem obtemperasse monitis cælestibus & baptizatum fuisse in eo labro porphyritico, quod adhuc medio Basilisco videtur. Sed fides sit penes lectorem: neq; enim verisimile est, ad tam barbarum nefas patrandum tantis sumtibus extructurum fuisse eum hoc ædificium, quod potius tegi & celari oportuit, quam vana ostentatione publicari; quid quod ab Episcopo Nicomediensi baptizatum tradũt historiæ, cum in Asiam venisset. Puto itaq; fuisse balneum Laterani Palatij, quod eousq; protendebatur.

Huic ædificio vicina sunt ad dextram sacella sacra, in quibus multa marmora preciosissima, quibus parietes incrustrati sunt, conspiciuntur, & columnæ Hierosolymis adportatæ Romam. Ad sinistram duæ sese attollunt columnæ marmoris flaui Mischij: quæ manu vestibus confricatæ & attritæ, suauissimum emittunt odorem, qualis est violarum cum lilio. De ijs diuersæ narrantur fabulæ; à Regina Æthiopum Salomoni donatas, & alia plurima pleraque inepta & ridicula.

In templo Lateranensi summorum Pontificum ossa sunt recondita: vbi omnia ex marmoribus preciosissimis facta sunt tanto studio & industria,

vrni

vt nihil vſquam gentium videri poſſit abſolutius. Ad ſummi chori latus ſiniſtrum parieti applicata eſt tabula ænea, characteribus antiquis leges & ſenatuſconſulta ſub Veſpaſiano referens. Sub hac tabula eſt tumba ſepulcri Laurentij Vallæ, qui canonicus erat huius templi. Ante chorum erectæ ſunt quatuor ingentes columnæ æneæ: opere concauo, ſed quæ repletæ ſunt, vt vulgus aſſerit, terra ſancta, quæ ex ſepulcro Chriſti Romam aduecta eſt. De his columnis diſſimilia narrantur.

In Baſilica Laterana, quę integra eſt & antiqua, cœnaculum eſt Rotæ ampliſſimum: in quo pontificum & ſenatus Eccleſiaſtici, cardinalium & archiepiſcoporum habebatur conſeſſus, cum de rebus magnis tractandum eſſet. Tres illæ portæ altiſſimæ & marmoreæ, quibus in cœnaculum patet ingreſſus, ex prætorio Hieroſolymitano ſunt aduectæ. Inde per ampliſſima deambulacra relicto S. Mariæ Gratiarum ſacello, ſuper ſcalis ſanctis duæ ſunt cathedræ ex porphyro pertuſæ, de quibus non parui equidem nominis auctores tradunt pontifices eligendos (poſtquam Ioanna mulier ſexum virilem mentita, pontificatum adepta fuerit) antehac in illis conſediſſe; quibus admota manu ſub cathedra per exploratorem virilia tractata fuerint: cumq; compertum eſſet marem eſſe alta voce exclamarint: *Teſticulos habet, dignus eſt papali corona.* Quinetiam pompas ſacras, quæ quotannis ſolenni ritu ducebantur ex Vaticano in Lateranum templum, propterea nunc diuertere ad templum S. Clementis, declinantes locum illũ, in quo fama eſt, Ioannam peperiſſe, ſacellum

nempe

nempe exiguum illud, prope xenodochium Lateranum ad muros hortorum constructum. Ridicula sunt hæc: fides ergo est penes lectorem. Inde descenditur per gradus marmoreos summæ reuerentiæ ac deuotionis: erant enim gradus Prætorij Hierosolymitani, per quos Christus virgis cæsus Pilati iussu sanguinolentus populo est propositus: & in ijs craticulæ aliquot æneæ deauratæ vidētur applicatæ marmori, quæ guttas sanguinis seruatoris tegunt. Tanta in veneratione habentur, vt piaculum morte dignum haberetur, eos pedibus contingere. Geniculatim per hos ad altiora loca conscenditur: suntq; ita excauati vestimentorum attritu, vt cum difficultate maxima cōsistere quis in ijs possit: propterea ad latus alij gradus lapidei sunt erecti, per quos commode ascenditur & descenditur. Eodem in loco super gradibus sanctis columna albicantis marmoris demonstratur, in duas partes diuisa ab epistylio ad basim: ea parieti adhæret: & creditur fuisse ad ingressum Sanctuarij templi Salomonis, quæ Christo in cruce Spiritum Deo patri reddente, cum velo templi rupta est & in partes separata. Vbi patet ingressus in Sancta Sanctorum, sacellum est summa veneratione cultum, in quod nulli licet mulieri introire: in eo seruatur arca fœderis, virga Aaronis, mensa cœnæ Dominicæ, Manna sacrum, vmbilicus & præputium Christi, eiusq; sanguinis phiala vna, spinæ aliquot ex eius corona, clauus vnus integer, quo Christus affixus est cruci, frænum equi Constantini Magni, quod confectum fuit ex duobus pedum clauis, nam ex quarto con-

flata est lamina, quæ diademati aureo imperatoris apposita est. Eodem in sacello ostenduntur plurimæ reliquiæ, quæ summa deuotione à Romanis obseruantur.

In vltima montis Cœlij parte templũ est S. Crucis in Hierusalem: olim sacrum Veneri & Cupidini: in eo seruatur pars crucis Dominicæ, & crucis titulus scriptus linguis tribus; denarius vnus ex triginta, quos Iudas proditor recepit pro precio venditionis domini, & alia plurima. Ibidem est sacrum sacellum subterraneum, ab Helena Constantini matre conditum, in quod semel tantum quotannis patet ingressus matronis.

Prope ductum aquæ Claudiæ, versus Cœlium, Xenodochium est Lateranũ opulentissimũ & rebus omnibus, quæ ad excipiendos hospites, cuiuscunq; conditionis aut status sint, instructissimum. In eo sunt cubicula, quibus principes & nobiles excipi possunt cõmodissime. Pharmacopolarum apothecæ refertæ sunt omni genere medicamentorum exquisitissimorum: neq; quicq̃ potest excogitari, quod ad ægrorum necessitatem conducere possit, quod ibi non inueniatur, & officiose omnibus præstetur. Idq; in causa est, vt multi nullius rei indigentes, cum in morbos inciderunt, eo se deportari curent, ac proprijs impensis curari.

Paulo vlterius se offert stupenda illa & admirabilis Amphitheatri moles. Hoc Colisæum vulgo vocatur: à Colossæa statua, quam Nero illic erexit centum & viginti pedes altam. Huius Amphitheatri tanta fuit altitudo, tanta amplitudo, tã cõcinna structura, vt nihil admirabilius Romæ videri

ri possit. Triginta seruorum millia tantum opus perfecerunt spatio vndecim annorum. Capax fuit octoginta septem milliũ hominum, qui commode in gradib. & subsellijs possent sedere & spectare lũdos, qui media cauea quotãnis exhibebantur. Ad sinistram erectus est Cõstantini Magni triumphalis arcus, à Romanis positus post deuictum ad pontẽ Miluiũ, Maxentium. Extat adhuc integer cũ suis victorijs & statuis. Ante Colisæũ super via, qua itur ad arcũ Titi Vespasiani, ædificiũ est altum & arctũ, testudinatum & acutum in speciem pyramidis rotundæ. Hoc vocabatur Meta sudans: ꝙ inde manarent aquæ copiosæ & vberes, ex quib. bibebat populus, qui in Amphitheatrum ad publica spectacula conueniebat. In palatio Maffœorum, quo ab Amphitheatro, Capitolio ad læuam relicto, recta itur, plurima videntur antiquitatis monumẽta, epitaphia, inscriptionesq;. & eiusmodi reliquiæ priscæ venustatis, quę mirifice delectãt peritiorum artificum, & literatorum hominum oculos, & ingenium excitant.

A posteriori parte templi S. Apollinaris antiquissimi prope domum Cardinalis Paceci Hispani, quod olim Apollini sacrũ fuit, templũ est S. Augustini, in quo Monicæ eius matris sepulcrũ ostenditur. Amplissimum illud forũ, quod à templo Apollinaris, & palatio ducissæ Parmensis, vsque ad Gallorum templum, quod S. Ludouico dicatum est, extenditur, nunc in Agone dictus, circus fuit Agonalis; in quo Agonalia certamina, & agonales ludi, in honorẽ Iani à Numa Põpilio celebrari cœpti sunt. Thermæ Alexandrinę, Hadriani & Neronis ibi postea extructæ sunt.

In ædibus Episcopi Sauli prope Agonem, in cænaculo ostenditur caput M. Tullij Ciceronis. Apud Alexandrum Ruffinum, prope templum S. Aloysij, simulacrum est Iulii Cæsaris armatum, & quasi colossæum: cuius crura sunt ocreis antiquis eleganter circũducta: è regione est Octauius Cæsar eiusdem altitudinis & vestimenti. His duabus statuis vix Romæ quicquam spectatur rarioris artificij. Inter templa S. Eustachij & Mineruæ videntur ruinæ quadratæ & longæ: reliquias quidam asserunt esse templi boni Euentus: qui colebatur ab antiquis, vt consiliorum & rerum, quas homines peragendas aggrediebantur, felicem & expectatum finem largiretur. Eius statua formabatur habitu plebeio, læta facie, dextra tenebat craterem, sinistra sertum ex spicis.

Fornices illæ rotundæ & altæ, quæ spectantur eo loco, qui Ciambella dicitur; partes sunt reliquiarum thermarum M. Agrippæ. Prope quas Nero quoq; thermas ædificari curauit sumtuosissimas: quarum vestigia cernuntur satis ampla à posteriore parte templi S. Eustachij.

M. Agrippa prope suas thermas construxit templum architectura & sumtibus admirandum. Nullum in vrbe antiquius, nullum integrius aut splendidius extat hodie. Hoc quia Dijs omnibus sacrauerat Agrippa, Pantheum vocatum est: hodie dicitur S. Mariæ rotundæ delubrum. Estque omnino sphæricum seu rotundum: caret fenestris: lucem admittit ingenti orbe, qui apertus est in summitate fornicis. In medio locus est profundus, & crate ænea tectus, ad excipiendas aquas

aquas pluuias. Fuit olim laminis argenteis coopertum; ſed Conſtantinus Heraclij nepos eas abſtulit cum reliquis vrbis ornamentis: quarum loco reſtitutæ ſunt plumbeæ à Martino V I I. P. M. Aditus olim ad portam patebat gradibus ſeptem, qui templum in circuitu cingebat: nunc vndecim ad eam deſcenditur. Vnde apparet, quantum ex ædificiorum ruinis ſolum vrbis accreuerit. In hoc Pantheo ſepultus eſt Raphael Sanctius Vrbinas, pictorum noſtri ſeculi princeps.

Non procul à Pantheo Minerua ſuum habuit templum; quod occuparunt hodie Dominicani, retento nomine antiquo: vocatur enim S. Maria della Minerua. In eo pauca videntur antiquitatis monumenta, præter paucas inſcriptiones, quæ in repoſitorijs aquæ luſtralis & altaribus leguntur.

A poſteriore parte S. Mariæ rotundæ, cum deſcendis à via lata, eo loco, vbi Ieſuitæ habitant, erectus eſt arcus antiquus, rudis, & omni ornatu nudus, qui Camillianus vocatur. Hunc à Camillo extructum putant, ſed falſo: nam primum ſub imperatoribus hæc opera publice ſunt excitata.

In domo Nicolai Stagni, prope arcum Camillianum, retro Mineruæ tēplum, eſt Herculis ſtatua nuda, cuius caput tectū eſt leonino rictu, corio circa collum inuoluto: quæ niſi pedibus careret, poſſet reponi inter præſtantiſſimas, quæ tota Roma ſeruantur. In domo Pauli de Caſtro demōſtratur caput Socratis, cū toto pectore & alia multa notatu digna, quæ ſpectatorem mirifice recreabunt. Prope arcū Camillianum ſuper platea iacet

pes collosseus ingentis magnitudinis: qui indicat altitudinem mõstrosam, & artificium stupendum statuæ, cum esset integra. Omnia illa, quibus olim forum Neruæ erat exornatum, aut vetustate periẽrũt, aut alio trãslata sunt; proinde parua admodũ eius hodie extant vestigia, sicut & Fori Traiani, quod fuit inter Capitolium, Quirinalem & Forum Augusti. Ex quibus ornamentis Fori Traiani sola columna cochlis superest, quæ notas manifestas præbet imperatorij splendoris: Alta est pedes 128. præter basim, quæ cum columna efficit 140. structa est lapidibus viginti quatuor, tantæ vastitatis, vt opus videatur non ab hominibus sed à gigantibus perfectũ: singuli lapides siue partes colũnæ, cõtinent gradus octo: per hos patet ascẽsus ad superiora, per interiorẽ partẽ concauã: Lumẽ pbent ascendentibus fenestellę 44. Nihil potest vsquam gentium videri admirabilius, nihil magnificẽtius. Erecta est in honorem principis, vt ostenderetur, quantæ altitudinis mons egestus esset in eo loco. Hanc columnam non vidit erectam bonus imperator, qui tunc occupatus detinebatur bello Parthico: & in reditu, sanguinis fluxu mortuus est apud Seleuciam in Syria; eiusq; corpus Romam translatũ est; & in summitate columnæ pila aurea eius ossa recondita sunt. Duæ illæ columnæ, quæ videntur prope S. Mariæ de Laureto templum, reliquiæ sunt porticus Traiani.

Suburram, vicum patricium, Exquilias, arcum Galieni & macellũ Liuianũ studio hic omittimus, quamminimũ.n. de eorũ structuris hodie visitur.

Templum Isidis, nũc S. Marię maioris (ad quod à tem-

à templo S. Viti sursum itur) insignẽ habet structuram auro & marmoribus peregrinis selectissimis exornatam. Sustentatur enim altissimis columnis marmoreis Ionicis. In eo sepultus est S. Hieronymus. ibi ostenditur imago Mariæ virginis, quę creditur depicta à S. Luca Euangelista. Prope hoc téplum sacellum est S. Lucæ sacrum, versus fanum S. Potentianæ: in cuius colle decliui fuit olim lucus Iunoni summa religione sacer.

A téplo quadraginta martyrũ ad templũ S. Clemẽtis versus Amphitheatrũ ruinæ sunt ingentes, Thermarũ Titi Vespasiani, ac eius Palatij, in quib. adhuc amplissima spectant̃ ędificia subterranea, q̃ dicuntur lé setté Salé. Erãt. n. castella siue aquarum receptacula, q̃ ad lauacra thermarũ erant necessaria. In vineis adiacẽtibus Feliciorũ visuntur adhuc integri fornices, in quib. picturę Grotescorũ apparẽt venustissimę. Pertinebãt. n. cõcamerata hęc loca ad palatiũ Titi. Et in his repta est illa Lacoontis statua, cũ duob. filijs, q̃ in palatio Vaticano Põtificũ cũ tanta spectantiũ admiratione demõstratur.

Prope tépla SS. Iuliani & Eusebij, moles quædã lateritia & alta extollitur, in qua fuerũt castella aq̃ Marcię: in hui⁹ molis superiore parte erecta sunt trophęa, hoc est, armorũ & spoliorũ cõgeries alligata trũco arboris. Hęc omnia sũt ex marmore posita bello Cimbrico in honorẽ C. Marij: q̃ cũ Sylla euertisset, à Iulio Cęsare sunt restituta in integrũ.

In vineis ꝓpe S. Eusebiũ, à posteriore parte trophęorum Marij, magnæ sunt ruinę thermarũ Gordiani: ꝓpe quas idẽ imperator splendidũ erexerat palatium; quod ducẽtas habuit in duplici ordine

columnas marmoreas. Sed de ijs omnibus, præter ingentes murorum ſpondas nihil videtur admodum notabile: cum ex ijs poſtea ad nobilium domos tranſlata ſint omnia ornamenta.

Per portam Tiburtinam ſiue Exquilinam, quæ nunc S. Laurentij vocatur, ſumtuoſo aquæ ductu introducitur in vrbem aqua Martia: quem primũ Q. Martius extruxit, poſtea vetuſtate conſumtum reſtituit Agrippa: deducebatur hæc aqua per millia triginta quinq; antequam vrbem contingeret: & per campum Exquilinum deriuabatur ad thermas Diocletiani, & ad loca vicina: ſalutifera enim fuit, ideo potui ciuium maxime accommoda.

Paulo vlterius pons eſt Mammeus: ſic dictus à Mammea Iulia matre Alexandri Seueri imperatoris: cuius impenſis pons eſt reſtauratus: nunc vulgo vocatur Ponte Mammolo. Via Præneſtina ab hac porta Exquilina ducebat Præneſte: & ab hac quoq; oriebatur Labicana via, quæ ad Labicanos, hoc eſt, ad Valmontonem ferebatur.

Pars illa Exquiliarum, quæ eſt prope templum S. Laurentij in Fontana, vocabatur Cliuus Virbius: prope quem Faguralis erat lucus: ad quem Seruius Tullius habitauit: ibiq; dictus eſt vicus ſceleratus, quod in eo Tullius à genero cæſus eſt, & per patris mortui corpus filia currum agere iuſſit aurigam, & hic ſceleratus vicus habebat ſuum principiũ ab hoc loco plano, & extendebatur vſq; ad buſta Gallica: vbi Galli Senones cęſi, cremati & ſepulti ſunt p Camillũ: locũ hodie vocãt Portogallo: vbi ſtructũ eſt templũ S. Andreæ ad buſta Gallica: vicus hic ſceleratus vocatus eſt & Cyprius. In ſummitate

mitate vici ſcelerati, Telluris templum antiquitus ita dictum, hodie S. Pantaleoni dicatum eſt. Ex ruinis arcus triumphalis Gordiani cõſtructum eſt templum S. Gregorij in Damaſo. Veſtigia templi Siluani prope S. Agathæ templum, ampla hodie videntur. Porta Viminalis hodie porta S. Agnetis vocatur. Remotius aliquanto in via Numentana, pons eſt Numentanus, à Narſete Eunucho ſtructus, vt docet inſcriptio. Nero imperator inter hanc portam Numentanam & Salariam, habuit ſuburbanum ædificio ſingulari, quod Liberto donauit: & in eo ſupplicium publicum metuens, pugione ſub papillam adacto, adiuante Sporo liberto, ſibi mortem conſciuit. Huius ſuburbani aliquot ruinæ ſunt adhuc ſuperſtites.

Porta Querquetulana hodie clauſa eſt; extra quam videntur mœnia erecta forma quadrata: reliquiæ ſunt caſtelli, in quo diuerſabantur milites, qui cuſtodiæ Diocletiani imperatoris erant deſtinati.

In dorſo Viminalis admirandæ vaſtitatis & ſumtuoſitatis videntur Diocletiani thermæ ſemidirutæ: nullæ tamen in vrbe ſunt magis integræ. In his conſtruendis quadraginta Chriſtianorum millia, per annos quatuordecim ſeruili more dicuntur eſſe vexata. Hodie vocantur allé Terminé: & locus ille ſubterraneus (qui dicitur la botta di Terminé) caſtellum eſt ſiue receptaculũ aquarũ, quæ ad lauacra erant neceſſariæ. Ad has thermas magnificentiſſimum ſtruxerat palatium Diocletianus: quod teſtantur ruinæ teſtudinataque ædificia adhuc fere integra: & ingentes columnarum

bases, quæ ibidem inuentæ sunt. In eo fuit illa celebris Bibliotheca Vlpia, in qua libri seruabantur Elephantini. In harum Thermarum parte dextra, Bellaiani sunt horti amœnissimi: in quibus videntur plurimæ statuæ artificiosissimæ suis loculis applicatæ, & in deambulacris dispositæ. Muri fere oẽs, Punicis & Medicis arborib⁹, cedris, cyparissis, myrtis & lauris in speciem peristromatum concinne tecti, nõ mediocrem voluptatem præbent. In alia thermarum parte postrema, vbi eleuata sunt ædificia concamerata & ampla (quæ vocantur le Botté) templum est S. Susannæ, quod olim fuit sacrum Quirino. In eo enim loco Romulus in cœlum antea translatus, Proculo Iulio Alba redeunti creditur apparuisse: propterea illi à senatu diuini sunt honores tributi, & templum positum. Totus ille cliuus vocabatur olim Vallis Quirinalis, quod in ea Romulus Proculo venit obuiam, & varia cum eo communicauit.

Vallis illa, quæ est inter Diocletiani thermas, & templum S. Mariæ maioris, continuit Olympiadis balnea, quorum adhuc vestigia demõstrantur non procul à templo S. Laurentij in Palisperna. Iuxta delubrum S. Pudentianæ sunt adhuc multæ ruinæ balneorum Nouati. Vbi vero ædes est S. Vitalis ad principium montis Quirinalis, olim fuerunt balnea Agrippinæ matris Neronis; cuius ibi adhuc extant ruinæ. In templo S. Laurentij in Palisperna, demonstratur marmor ingens summa veneratione & religione cultum, in quod S. Laurentij corpus assatum & vstulatum repositum est post eius mortem.

In

In via ad mõtem Quirinalem, quem hodie vocant Monte Caballo, occurrunt horti cardinalis Carpensis, qui omni ornamento antiquitatis pleni sunt: His enim nihil tota Roma, imo si ausim dicere, tota Italia, videtur amœnius, nihil magnificentius. Neapolis multos habet hortos insignes fontibus, herbis & arboribus, maxime Toletanos, qui Chiaiæ vocantur, sed p̃ter amœnitatem situs & aquas vberes, frigidas & salubres, pauca habent antiqua. In his Carpensibus nihil desidederari potest, nihil excogitari ab homine, quod non reperiatur: tanta magnificentia ædificiorum, tanta marmorum peregrinorum varietas, statuarum excellentia & pulcritudo, inscriptionum numerus & diuersitas (quarũ plusquam CXXXVI. numerantur diuersis figuris artificiosissime sculptæ) vt omnia ad miraculũ & delitias tanquam in Paradiso aliquo proposita esse videantur. Ante cætera fontis illius congrua concinnitas, & artis admirandæ singularis perfectio, reliqua omnia, quæ ibi spectantur, videtur præcellere. Quæ etsi à diuersis auctoribus summis laudibus celebrata sint, præsentia tamen famam videtur superare.

In monte Quirinali sunt horti magnificentissimi cardinalis Ferrariensis, quibus nulli videntur Romæ arborum diuersarũ cultu splendidiores, & ædificio mirabilis artificij, q̃ ex arboribus cõsertis simul & implicatis labyrinthũ efficiunt. In dorso Quirinalis colosseę sunt duorum virorum statuæ, quæ frænis duos ingẽtes equos marmoreos impediunt. Ab his equis mons Caballinus vocatus est.

Et

ſunt reliquiæ; Domus Corneliorum, hodie, il vico de Cornelij: & templum S. Saluatoris de Cornelij, quod olim fuit Saturno & Baccho ſacrum; Alta Semita, hodie porta S. Agnetis. Fuit & ibi Suburra plana, & paulo remotius templum Siluani. In apice Quirinalis, fuit templum Apollinis & Clatræ: & ſacella Iouis & Iunonis, Capitoliumq; vetus: horum nullæ fere ſuperſunt reliquiæ. Forum & domus Saluſtij non fuit procul à templo S. Suſannæ, eo loco, qui dicitur hodie Saloſtrico. Videtur ibi adhuc obeliſcus paruus literis Ægyptiacis ſignatus, qui dedicatus fuit Lunæ. In deſcenſu Quirinalis verſus forum Neruæ, turris alta ſe extollit, quam Torre meza vocant hodie. Ea pertinuit ad Mœcenatis domum: ad quam hortos habuit cultiſſimos: & ad hos ſæpius ſe conferre ſolitus erat Auguſtus Cæſar, vt cum amico ſe oblectaret, dum ſe à curis grauioribus vellet extricare.

Non procul à turre di Comti ſunt domus Aſcanij Magatozzi & Euryali Silueſtris antiquitatum memorabilium monumentis inſtructiſſimæ.

Fanum Neptuni, quod olim dicebatur ſitum in eo loco, qui dicitur Ripeta: in eo naufragi tabulas ſuæ fortunæ ſoliti erant appendere, & vota ſuſcepta pro ſua conſeruatione ſoluere: nunc dicatum eſt S. Blaſio.

In valle Martia ad templum S. Rochi videntur ingentia ædificia Mauſolei Auguſti. Hoc Mauſoleum ſtructum eſt ab Octauiano Cæſare, vt in eo ſepeliretur, ac poſt eum reliqui imperatores ex familia Cæſarum: eodem in loco prius erectum fuit Amphitheatrum ſiue Circus à Iulio Cæſare, quem

Augu-

Auguſtus in ſepulcretum cõuertit: huius circumferentia cernitur adhuc fere integra & ſuperſtes, opere per rhombos diſtributo. In domo Fr. Sonderini oſtenditur ſtatua Paſquini ſpectantis Anteum mortuum: hanc maxime commendat Michael Angelus. In hac mole Mauſolei duo fuerunt erecti obeliſci, ſinguli pedes XLII. longi: quorũ vnus iacet fractus in via Flaminia ante templum S. Rochi; alter ſemipultus terra cernitur in hortis poſterioribus. In hoc tractu fuerunt olim: Circus & porticus Auguſti, lucus Deorum Manium, ſepulcrum Marcelli, naumachia Domitiani, vallis Martia, & via Flaminia.

Extra portam Flaminiam inter hortos Franciſcus Ragaterius habet cultiſſimum & elegantibus ſimulacris ornatum. Ad hãc viam Iulius III. P. M. vineam extruxit, cuius ornamenta ſumtu & magnificentia ſuperant ea omnia, quæ Romæ cõſpiciuntur. Ad principiũ huius vineæ erectæ ſunt, in palatio magnificentiſſimo, multæ imagines ſenatorum & patritiorũ virorum. Fons quoq; poſitus eſt in eodem loco: in quo neſcias an magis ingenium artificum, quam ſumtuoſitatem & ſplendorem pontificum laudare debeas.

Sunt & alia ędificia in collibus vicinis extructa, ad deambulationes æſtiuas: quorum quod eſt celeberrimũ, in montis cacumine, duos habet obeliſcos erectos cum pyramide altiſſima: cui ſphæricum horologium ſuperimpoſitum eſt: In eo vẽtorum omnium ſigna ſummo notata artificio deſignantur, & diſcrimina ſingulorum cognoſcuntur: Ad hoc palatiũ hortus eſt amœnus, ſpatioſus, & al-

& alto muro cinctus, quem inſcriptiones antiquę & marmora diuerſis ſculpta figuris exornant, numero centum & vltra. Ibidem ſunt duæ ſtatuæ precij maximi, vna Termini, alia Suriæ ſiue Naturæ. Huic ædificio vicinus eſt alter hortus ſuperiore paulo amplior: vitium concamerationes altiſſimæ fulciuntur & ſuſtentantur terminis marmoreis antiquis octodecim, qui vice columnarum ſeruiunt: Ex Græcia Romam adportati ſunt ferę omnes. Paulo vltra Pons Tyberi ſuperpoſitus videtur, quem Ponte Mole vulgus vocat; erat antiquis Pons Miluius: ad quem habito conflictu cum Maxentio Romæ tyrannidem occupante Conſtantinus Magnus victor euaſit: tyrannus vero in fluuium cum equo ſe dedit præcipitem, ne in hoſtis poteſtatem veniret, & in triumphum duceretur, ludibrioque populi ad ſupplicij pœnas traheretur. Hac victoria ſalus & libertas vrbi reſtituta eſt: & in rei memoriam imperatori benę merito, victori ac triumphatori, conditus eſt illę arcus, qui adhuc integer ſupereſt inter Coliſeum & Septizonium Seueri.

In ſummitate vallis Martiæ occurrit arcus Tripoli, vel di Portogallo. Fuit hic arcus olim Domitiano ſacer, incultus & rudis, neque vllum habet ornamētum, præter Domitiani imaginem, quam tamen nonnulli aſſerunt eſſe Claudij Imp.

Templum S. Laurentij in Lucina fuit olim ſacratum Iunoni Lucinæ, nomenque antiquum retinuit: in hoc antiquitus puerperæ & prægnantes poſt partum vota ſoluebant; quod Deæ beneficio liberatæ eſſent, & infantibus ſuperſtitib. vita eſſet ſeruata.

In

In via Flaminia, quæ vocatur Strada del Popolo, domus sunt aliquot, in quibus multæ videntur statuæ antiquæ, vt: Domus Pauli Ponti, Francisci Aragonij, Card. Sarmoneti & Ambrosij Lilij.

Campus Martius planitiem eam totam complebat, quæ à Quirinali protendebatur vsque ad pontem Xistum & Tiberim. Non procul à templo S. Laurentij in Lucina, in cellis vinatijs multarum ædium, videtur ingens obeliscus, qui medio campo Martio fuerat erectus, literis & notis hieroglyphicis illustris: quem ex Hieropoli transferri Romam iussit Augustus Cæsar, cum duobus alijs, quos statuit in Circo maximo. Hunc longum centum & decem pedes scribit Plinius: atque in eo interpretationem philosophiæ Ægyptiorum contineri.

In ea campi Martij parte, quæ vocatur hodie la piazza di Sciarra, Antoninus Pius erexit altissimã columnam cochlidem, altam pedes CLXXV. fenestellas habet LVI. quæ lucem præbent intrinsecus. Quidam asseruit esse confectam ex XXVIII. lapidibus. Pars illius exterior continet res gestas Antonini sculptura figuratum excellenti: ab hac vocatur ille locus in Colonna.

Vndecim illæ columnæ altissimæ, quæ ad templum S. Stephani in Truglio conspiciuntur erectæ, sunt reliquiæ porticus, quam Antoninus Pius struxerat in suo foro, coniunctam cum suo palatio. Inter columnam cochlidem Antonini, & fontem æquæ virginis erant septa campi Martij. Erat autem is locus vallatus tabulato denso, in quem conueniebat populus suffragia laturus; quando magi-

magiſtratus erant eligendi. Collis ille qui aliquantulum eminẽtior tollitur in Campo Martio, inter Antonini columnam & S. Laurentij in Lucina (quẽ hodie Monte Acitorio nominant) fuit antiquis mons citatorum: in quem ex ſeptis ſe recipiebant ſingulæ tribus poſt lata ſuffragia. In eodem colle fuit Curia, quæ Villa publica dicebatur: in qua recipiebantur hoſtium legati, quibus non licebat vrbem ingredi, vel in Græcoſtaſi diuerſari.

Haud procul hinc eſt fons aquæ virginis, humili & depreſſo aquæductu per Campum Martium influens: hodie fonte di Treio dicitur. Et hæc ſola ex omnibus aquis, (quas tantis ſumtibus & aquæductibus tam ſumtuoſis antiqui principes in vrbem introduxerunt) remanſit ſuperſtes ad vſum ciuium. In hoc Campi Martij tractu ſunt ædes aliquot, vt: Pompilij Nari, Gaddiorum, Deſiderij Vrſati, Antonij Gabrielis, in quibus multæ viſuntur antiquæ ſtatuæ. Inprimis vero palatium cardinalis Carpenſis: in quo tot ſtatuæ, tot inſcriptiones videntur, vt mirari nemo ſatis poſſit ſtudium tanti viri in exquirẽdis ijs, quæ ab antiquitate peruenerunt ad noſtra tempora, magna omniũ doctorum vtilitate & voluptate. Inprimis repoſitum eſt ibi in quodam cœnaculo Veneris nudæ corpus, cuius artificiũ ſuperat reliqua omnia, quę Romæ ſunt: Id ſi eſſet integrum, nulla eſſet toto mũdo ſtatua, quæ huic conferri poſſet: neque abs re creditur eſſe Veneris Cnidiæ toto orbe celebratæ. Prope hanc Venerem eſt iuuenis non minoris artificij: in quo tanta eſt membrorum proportio, tam elegans & pulpoſa muſculorũ conuexitas, vt

ſculptorum & omnium artificũ oculos cum ſumma admiratione fixos detineat. In alio Muſæo huic cænaculo contiguo ſtatuæ duæ ſunt, Satyri & pueri plorantis: quibus nihil perfectius tota vrbe conſpici poteſt, nihil elaboratius aut artificioſius; multaque præterea omnis generis, quibus Roma nihil poſſidet magnificentius, nihil admirabilius.

In colle Pinciano, à Pincio ſenatore ita dicto, fuit ſepulcrum Domitiorum, in quo Nero ſepultus eſt. In elatiore collis parte videtur arcus ſiue concameratio fornicata, quæ olim fuit pars templi Solis. Prope quam eſt templum S. Trinitatis, à Ludouico XI. rege Galliæ ſtructum. Non procul abhinc iacet obeliſcus ex lapide Thaſio factus cum hac inſcriptione: *Soli ſacrum*. Prope Collinam portam non procul à templo Suſannæ Saluſti⁹ habuit hortos amœniſſimos & ſplẽdidas ædes: quarum ruinæ adhuc ſunt ſuperſtites in ea valle, qua itur ad portam Salariam. In media hortorum parte videtur obeliſcus non adeo magnus, literis ſignatus Ægyptijs hieroglyphicis, qui Lunæ ſacratus eſt. Locus adhuc hodie vulgo dicitur Soloſtrico. Campus ſceleratus ſiue via ſcelerata (in qua Veſtales virgines, quæ ſtupro violatæ erant, viuæ defodiebantur) complebat id totum ſpatium, ꝙ eſt à porta Collinæ, ſub ædibus & portis Saluſtianis, vſque ad portam Salariam.

Extra portam Quirinalem, ad ſiniſtram viæ Salariæ partem, ſunt ruinæ templi Veneris Erycinæ: cuius feſtum ſolennibus ceremonijs celebrabant matronæ pudicæ, Auguſto mẽſe, ad ſimulacrũ Veneris Verticordiæ, q̃ maritos vxorib. credebatur redde-

reddere placabiles & beneuolos:ad hoc templum fiebãt ludi agonales, vnde porta nomẽ ſortita eſt.

Paulo remotius, ſuper Aniene pons eſt adhuc integer, quẽ longa inſcriptio docet à Narſete ſtructum fuiſſe. Ad hunc pontem Annibal imbrium inundatione vehemẽti vexatus, obſidione ſoluta, caſtra remouit ab vrbe & diſceſſit. Paulo inferius Tyberi miſcetur Anien: ibiq; Torquatus Gigantẽ Gallum ſuperauit, & ab eius collo torquem aureum detraxit, à quo nomen poſtea cepit.

Cęterum (hoc obiter) prope Tybur inter Anienis arenas, leguntur amygdala, aniſum, feniculũ, & alia plurima petrificata, quę circumferuntur pixidibus in conuiuijs, vt matronæ & conuiuæ deludantur, exiſtimantes eſſe ex ſaccaro facta tragemata, quæ vocantur paſſim confette da Tiuoli, & ſuperioribus annis corpus hominis interfecti & coniecti in Anienem adhæſit radicibus arboris, quæ fluuij ripam ingrediebãtur, factumq; eſt longo temporis interuallo, vt corpus à putrefactione conſeruatum, in lapidem ſit conuerſum.

Ad portam Salariam demonſtrantur reliquiæ templi antiqui, quod Honori ſacrũ fuit: & domus illius ſiue ſuburbani, in quo Nero Imp. adiuuante Sporo, cuſpide ſub papillam adacta ſe interemit, ne in manus & poteſtatem ſenatus veniret, qui illum poſcebat ad ſupplicium.

Sub hortis Carpenſibus plurimæ ſunt cameræ & fornices obſcuri, & longo ordine producti: hos nonnulli volunt eſſe officinas, in quibus conficiebatur & elaborabatur minium: alij malunt eum locum adſignare habitaculis meretricum, quæ eo

ſe recipiebant tempore Floralium ludorum, qui celebrabantur in circo Floræ fornicibus his adiacente.

Sub Quirinali monte ſunt ædes Buffalorum, paruæ quidem, ſi conferantur cum maioribus illis palatijs cardinalium & principum virorum, ſed q̃ cæteris non cedunt omni ornamẽto antiquitatis. Hortulus eſt conſitus diuerſis herbis rariſſimis, & arboribus, palmis, cedris, malis Punicis ac medicis, myrtis & alijs. Palmæ enim videntur Romæ multis in locis; ſed nullæ gerunt dactylos prætérquam eæ, quæ ſunt in horto S. Mariæ del popolo, & S. Mariæ in Transtyberi. Huic hortulo fons eſt additus, ex tophis marinis efformatus affabre in ſpeciem rupis naturalis, tantæ pulcritudinis, tantorum ſumtuum, compoſitionis tam raræ, vt nihil ſpecioſius vſquam videri poſſit. Diſpoſita ſunt diuerſis in locis conchylia pretioſa, quæ margaritarum referunt ſplendorem, & ingentes cochleæ Indicæ lucidiſſimæ, colore iridis & vnionum. Totaque hæc rupes artificioſa venuſtiſſime tegitur lauris, cedris, tamariſcis, & altis arboribus, quæ præbent vmbram fonti ſubiecto: ſub quibus ſimulacra ſunt tria Muſarum elegantiſſima: & Caracallæ imperatoris, qui pallio marmoris cotognitis tectus eſt. Diſpoſita ſunt vndiq; ſigna, quæ ſuis è loculis extant, vt Demetrij, Maximini, Philippi, Claudij & aliorum. Ex rupe fontis eiaculantur aquæ limpidiſſimæ, per tubos & canales æneos mirando artificio. Litoſtratum ex marmoribus cõpactum eſt exquiſitiſſimis, opere teſſellato, ex chalcedonico, porphyto, alabaſtro, thaſio, pario, ophi-

ophite, Marmaridum & Æthiopum lapidibus. Opus summa admiratione dignum: quodque, licet multo minus sit, pulcritudine tamen & artificum inuentione potest conferri cum fonte Iulij P. M. qui ad portam videtur Flaminiam. In summa, quicquid in domo patritij huius ciuis spectatur, dignum rege & opulentissimo puta principe.

En habes hic, Laconica quidem breuitate, vrbis Romæ monumenta ac memorabilia pleraq;, partim integra adhuc, partim eorum ruinas. Consulto autem omisimus statuas atque effigies pictas aut sculptas, nisi quæ singularis alicuius essent artificij, ne videlicet nostra in immensum excresceret narratio, ob id etiam potissimum, quia plereq; statuæ, quæ passim in patritiorum aut aliorum ciuium primariorum ædibus cernuntur, quos nimirum repręsentent, nō possunt dignosci. Hoc enim malum semper fuit Romæ, propter nimium rerũ antiquorum studium, vt qui statuas non potuerunt emere integras, partes earum maxime capita sacrilege confracta & à corporibus auulsa sibi vendicarint. Hinc fit vt passim non agnoscantur corpora sine capitibus, & raro quoq; capita sine corporibus. De conclauibus quoque multorum cardinalium, nobilium & ciuium opulentiorum, in quibus seruatur infinitus numismatum aureorũ, argenteorum & æneorum numerus: toreumata excellentium artificum ex diuersis metallis; Onyches, Sardonij, Cornalini, Lazulij, amethystæ, topazij, Berylli, cyani, pyropi, hyacinthi, saphyri, crystallini lapides cælati & signati capitib. Deorũ,

 impe-

imperatorum, virorum illustrium, diuersorum animalium, herbarum & arborum, variaque emblemata continentes, hæc præterire satius putaui, cum impossibile sit singula annumerare, vel enumerata explicare: quod præterea hodie (propter fraudes multorum malorum, qui clanculum multa furto turpissimo subtraxerunt) paucis aditus præbetur ad huiusmodi secretiora loca. Multique timent ignotis ea communicare, quæ coniuncta sunt cum multis statuis, tabulis ac picturis nudis & lasciuis: quæ etiam à viris ecclesiasticis seruantur, propter artificium & operis venustatem & excellentiam. Nonnulli autem sunt, qui malignitate deprauati seculi, post reditum in patriam proterue suis enumerant & narrant, scriptisque publicant quæ viderunt, vt inuidiam, dedecus & contumeliam concitent possessoribus, à quibus comiter & perhumaniter sunt excepti: beneficiorum immemores ingratitudinem pro gratia referentes. Hæc malignitas in causa est, cur hodie domibus nobilium pauci admittantur, nisi commendatione amicorum id cõtingat, aut longa familiaritate, & vsu communicationis quotidianæ eos, quorum fidelitatem & ingenium perspectum habent, in musæa sua admittant, & amice communicent quæ habent pretiosa. Hinc fit vt virorum malorum ingratitudo viris bonis sit opprobrio & damno inæstimabili: impediaturq; studium iuuentutis, & comitas caritasq; omnium refrigeretur, aut plane extinguatur.

Cæterum de Venetiarum vrbe, quæ & ipsa ędificiorum structura, rerumque memorabilium splen-

ſplendore ac magnificentia inſigniter eminet, ſigillatim omnia, quæ ibi viſuntur, memoratu digna, percenſere, nimis longum foret. Sufficiat dixiſſe, naturam ipſam vires ac potentiam ſuam in illam effudiſſe, imo vrbis domus extruxiſſe, vndasque cohibuiſſe, ne in perniciem Venetiarum maris fluctus altius aſſurgant aut euagentur. Omnium vero maxime memorabile, quicunque illic videre deſiderat, petat is ſibi monſtrari ipſorum armamentarium, quod lingua ſua Arſenale vocant. Locus is patet ad duo millia, in quo bellica omnia inſtrumenta ſeruantur, triremes nauesque incredibili numero, indiesque conſtruuntur, planeque ego crediderim, Venetos omnibus præferendos in inſtruenda numeroſa ingentium triremium ac ampliſſimarum nauium claſſe; munitiones ac tormenta bellica infinita. In immenſum excreſceret oratio, ſi altiſſimas turres, ſplendidiſſima templorum ædificia atque ornamenta, magnificas palatiorum atq; ædium ſtructuras, areas ſiue planities ampliſſimas iuxta atque iucundiſſimas, ne quid dicam de multifarijs artibus & commercijs, quibus vrbs hæc facile totius mundi vrbes præcellit, legibus ciuilibus ſapientiſſime conſtitutis, decore vtriusque ſexus, aptitudine morum ciuilium. Tempus & oratio me deficerent, ſi ſingula pro dignitate perſequi oratione conarer.

CAPVT VII.

De vtilitate, propter quam aliquando homines in vnum locum coeunt.

MAXIMVM momentum ad promouẽdam atq; conciliandam hominum cum hominibus adeoq; loci alicuius habitationem, habet vtilitas, quæ vel maxime spectatur ab ijs, qui locum aliquem incolere, secũ deliberant, proinde hac deficiente, non est quod speres, te multitudine incolarum vrbem aliquam amplificaturũ. Nullius siquidem auctoritas tantæ apud homines est existimationis, vt, nisi proposita vtilitatis spe, vnius hominis auctoritatem atque arbitrium sequantur.

Sed neq; necessitatis tantum est protelum atq; incentiuum, siquidẽ collectio hominum talis coalescit duratq; in plurimos annos. Necessitas vero cum violenter agat, nihil producit durabile atque perpetuum. Quo fit, vt non solum ciuitates, q̃ vi coactæ primum confluxerunt, verum etiam principatus ac dominationes violenter constitutæ, nõ diu durẽt, aut certe accessione ciuium ac incolarũ minime augeãtur. Proinde haud incommode cõferri possunt torrẽti è cliuis syluarum agrorumve defluenti, nec habenti scaturiginem vnde continuum habeat effluxum. Vt igitur facile succrescit, ita etiam facile decrescit; facile itinerantibus incutit timorem, facile etiam vicissim eximit. Exemplum satis luculentum præbent Tartari, qui Asiã diuersis vicibus hostiliter inuaserunt, Alexander Magnus, Attila, Tamberlanes Magnus, Carolus VIII. & Ludouicus XII. rex Galliæ.

Causa

Cauſa enim harum viciſſitudinũ talis aſſignari poteſt. Natura noſtra ſic comparata eſt, vt in rem ſuam cum ſit intenta, ſuiq; emolumenti ſtudioſa, illa coactionis vincula, quibus vi metuve cõſtringuntur homines, facile diſrumpat. Conſimiliter enim vt plantæ, tametſi telluri ſatis alte defixæ, niſi tamen ventorum ſpiramine, pluuiarumque humiditate foueantur, areſcunt atq; intermoriuntur; ſic cohabitationes hominum vi coactæ, nulla emolumenti alicuius ſpe propoſita, facile flacceſcunt ac diſſociantur.

Sed neq; ſola loci amœnitas tanti eſt momenti, vt ob eam tantum, multitudo hominum coaleſcat, homo enim ad labores natus eſt, ac natura aliquid operatur, hinc eſt vt plures negocioſi quã ocioſi vbique reperiantur; atque horum otium in negotiantium artibus & ſcientijs fundatur, laboreque ipſorum fruitur. Amœnitas enim niſi habeat adiunctam comitem, lucri aut emolumenti alicuius fruitionem, nihili æſtimatur.

Cum itaque vtilitas principalis imo principaliſſima cauſa ſit, propter quam homines coaleſcunt, hominumque multitudo facile ſuccreſcit, & vero diuerſimoda vtilitatis ratio ſit, videndum nunc eſt, quænam ad multitudinem inhabitantium cogendam atque conciliandam accommodatiſſima ſit: dicendumque, eam in loci ſitus opportunitate, ſoli fertilitate, atque apportandi auehendique commoditate ſitam eſſe. De quibus omnibus ſigillatim deinceps ordine tractabitur.

CAPVT VIII.

De locorum situs aptitudine.

CONGRVAM locorum rationem eam appello, quæ ita disponit apportandi deportandiq; facultates, vt plurimis gẽtibus idonea fiat in commercijs, quorũ copia est, auehendis, quorum defectus apportandis, conditio. Eiusmodi locus, qui ęque his opportunus atq; illis, de vtrisq; æque participat, quorum æquam seruat proportionem, ita vt exinde opum affluentia pari vtrinq; ratione mire excrescat & dilatetur. Quod si vero neutrum horum contingat, tametsi locus auehendis apportandisque mercibus commodissimus simulque pernecessarius sit, nisi tamen ibi sint, qui commercijs dent operam, illac quidem peregrini transibunt, neutiquam tamen commerciorum gratia, cum nulla ibi vigeant, commorabuntur. Derbentum, in mari Caspio vrbs sita, accommodato loci positu ita conuenit in Tartariam & Persiam nauigationi, vt an magis possit competere, quis dubitet: neque tamen vnquam laudis nomen aliquod egregium hæc vrbs adepta fuit. Hoc qui fiat, merito quis quęrere possit. Non aliam profecto caussam inuenio præter eam, quod nulla ibi vigent commercia: sed transitum duntaxat præbet mercatoribus, qui non vt negociosi institores, sed vt viatores illac transeunt atq; hospitantur. Et vt vno verbo dicam, necessaria quidem, at sibi parum vtili, reb. ita stantibus loci aptitudine sita est.

Propter eandem causam, in alpium angustijs, quæ maiori ex parte Italiam cingunt, media nun-

quam

quam, multo minus amplissima ciuitas coaluit, quam creberrimum mercatoribus Gallis, Heluetijs, Germanis atq; Italis illac sit iter, & nusquam fere viatoribus vacet.

Idem dici potest de plerisq; alijs locorũ opportunitatibus. Quam enim accommodam arbitraris Susam ex India soluentibus & per mare rubrum Cayrum nauigantibus? Quam necessarias D. Iacobi insulas, Palmam, Terzeram, Portugalensium & Hispanorum transfretationibus in Indiam, Brasiliam, Americam &c. putas? in prædictis tamen locis nulla vnq̃ ætas hominũ laudati oppidi mentionem fecit. Ipsum quoq; accidit Daniæ & Suediæ interiectis insulis, idem quoque inter mare Germanicum & lacũ Subsolanum interpositis. Vlyssinga loco situq; Anglis ac Flaminijs reliquisq; non paruis nationibus tam idonea sita est, vt eius ope nullatenus ad cõmerciorum hinc illinc transportationes carere possint: Nunq̃ tamẽ quatũuis commoda, vrbs hęc celebritate cõmendata fuit, sed in pristino semper statu permansit. Cõtra Venetorum & Genuensiũ vrbes passim inclaruerunt, quoniã exterarum gentium opes ignotas sibi copiosissime apportatas cõmercantur, & non vt transitus peregrinis, sed vt nobilissima emporia variarum gentium sunt, & frequentissime inuisuntur. Eadem ratio est Lysabonæ, Antuerpiæ & aliarum vrbium. Concludimus itaq; ad incrementum ciuitatis alicuius ac populorum, nõ modo eam opportunitatem, cuius carentia esse nequit: verum etiam quæ finitimis nationibus ac populis magnopere prosit & congruat, requiri.

CAPVT

Capvt IX.

De fœcunditate soli.

Cavsam etiam inter alias non exiguam ciuitatum incrementis pręberet terrę fertilitas, in qua sitæ sunt. Cum enim hominis vita duabus potissimum sustentetur rebus: victu scilicet & amictu: & vtriusque horum æquum ex terra comparetur subsidium: non potest non soli fertilitas eximium ad hęc emolumentum conferre. Quo autem ipsius terræ fœcundior gleba, eo potior ad nostrum institutum fiet accessio. Et cum non omnis ferat omnia tellus, ea demum felicissima, atque ad conciliandam accessionem accõmodatissima est ratio aut ciuitas, quæ rerum plurium abundat copia; hinc enim fit, vt minor sit eorum, quibus abundant alij, indigentia. Quæ sola causa sæpe permultos mouet, vt patria relicta sedes exteras quærant. Hinc finitimis facilius ea, quorum apud nos copia superfluit, suppeditantur, qua re ducti alij populi relictis suis sedibus eo se conferunt, vbi omnium rerum affluentia constat atque percipitur.

Sed neque sibi fertilitas per se & simpliciter ad ciuitatum populorumque incrementa satis est. Multæ siquidem sunt regiones, eæque fertilissimæ, quæ tamen oppidorum incolarumq; numero minime abundant. Sic Piemontum, quamuis omnibus Italię regionibus, frugum, vini, iumentorum aliorumq; esculentorum fertilitate, facile superior sit, incolis tamen minus abundat. In Anglia,

glia, excepto Londino, nulla est ciuitas memorabilis, licet ea natio omnium rerum copia atq; vbertate abundet. De Gallia idem verum est; sola Parisiorum vrbs & amplitudine mœnium & multitudine ciuium præstat, quantumuis non in vsque adeo fertili aut commodo sola sita sit; non enim tanta ibi est amœnitas, quanta Toureyne vrbe; non tanta rerum abundantia, quanta Xantonge aut Poiectiers: nec tanta fructuum varietas quanta Landedocke: nec tanta maris commoditas, quanta est apud Normanos: nec tanta vini copia, quanta apud Burgundos: nec tanta frumentorum vbertas, quanta apud Campanos: nec inuenio, in quo sit æquiparanda ciuitati ac prouinciæ Orliens: quinetiam iumentorum multitudine Britannis ac Burges prouinciæ facile cedit.

Ex quibus perspicuum euadit, fertilitatem solam ad conciliandam incolarum multitudinem minime sufficere. Cuius ratio hæc est. Siquidem incolæ, qui omnium rerum vbertate fruuntur, eaque soli fertilitate gaudent, vt si non singularum rerum ad sustentationem vitæ humanæ affluentiam, sufficientiam tamen penes se habeant, de aliarum nationum frugibus, adeoque ijs, quæ in commercia veniunt, parum sunt solliciti, ijsque, quæ patrium suppeditat solum, contenti, alienarum mercium rerumq;, quorum in vita communi vsus est, asportandorum curam plane abijciunt, ac potius intra, quam extra patriam victui student, omneque extrauagantiæ studium intermittunt. Nam quorsum Anticyras nauiget ad consequendas gazas, quibus patria vberrime affluit? Omni-

Omnium autem eorum, quibus abundamus, precium eo præstantius, quo hominum moderatior est affectio, & quo minus voluptatum illecebris sunt dedita gentium ingenia.

Itaq; exinde consectarium est, bonorum affluentiam non sufficientem esse causam ad societatē populorum contrahendam: sed requiri insuper singularem congruentiam, modum ac rationem in vnum locum cogendorum: q̃ per idoneam facilemq; adportandi deportandiq; conditionem, de qua in posterũ dicemus, fieri aptissime poterit.

Caput X.

De apta aduehendi deportandiq; opportunitate.

HÆc aptitudo partim terra, partim mari haberi potest. Terra quidē, quo superficies eius magis est plana, eo facilior: quandoquidē merces & quidq̃d demũ mercatorium est, exiguo negotio huc illucve possunt transportari: quod fit varijs vehiculorum generib. aut. n. essedis, quę equorum gestatoria sunt, aut petorito, aut id genus alijs adminiculis aduehũtur deuehunturq;. Idonea quoq; profectio hominum magis tum est pedibus, caballis, rheda, alijsq; modis, vbi nempe iter est planum.

Cęterum Portugalenses memorant, maximam in regno Chinę esse cãporum amplitudinē, in quibus soleant aurigari incolæ expansis velis, nō secus acsi nauigijs veherētur; id q̃ & in Hispania quidam pauci s abhinc añis tētauit. In aq̃s vero aduehũtur deuehũturq; merces atq; adeo ipsi institores, quãdo remigiorũ pōdus sustinere aquæ moles potest. Inter duo hæc vehēdi cōmoda, vtrum pręferendum

dum sit, docet vsus. Absq; dubio nauale iter terrestri multo pualet: non propter facilitatem modo, sed & pp velocitatem. Nam appense breuiori mora, parcioriq; impensa ac minore negotio, onerosiora queq; de loco in locum maritimo transuehuntur nauigio, quam plaustrali in terris rota.

De aquis nauigabilibus iam vt dicamus: Primo sciendum non eodẽ pariter modo se habere aquas: nam aut natura sic cõstituit & ordinauit eas, vt sunt mare, flumina & lacus, aut opera artificioq; humano huc illucq; sunt deductæ magno labore & impensis: eiusmodi sunt canales & alicubi stagna à stando sic dicta, quale erat Mireum Ægyptium, cuius ambitus quadringenta & quinquaginta milliaria parua continebat.

Ex quib. satis cõijcere licet, quantã omnium rerũ conditor Deus opt. Max. in omnibus rebus, hominum rationem habuerit, & pcipue in vsu aquarum. Est. n. aqua elementum omnium maxime tum ad vitã, tum etiam ad victum necessarium. Nã etsi aer magis præcordia spiritusq; animales & vitales fouet, naturales tamẽ partes ac regiones corporis, aquarum fontes magis desiderant, eorumque vsum maiorẽ in omni cibo ac potu sentiũt; quin etiã Deus ter opt. max. aquas noxias ab iñoxijs, certis quibusdã notis distinxit. Aqua. n. q̃ est motu velocissima, limpidissima aspectu, leuissima pondere, facilima cõcoctu, ab ortu solis ad occasũ incitata, habetur omniũ saluberrima; quę vbi deest, ingeniũ humanũ, instillãte omniũ rerũ opifice, excogitat artes, quib. aqua insalubris, p fistulas arenosas aut alio modo diducta & quasi decolata, purior & subtilior adeoq; salu-

ſalubrior redditur. Sed & præter hunc vſum, etiã alium maxime neceſſarium aquarum vſum eſſe, nempe ad transportandas omnigenas merces, ex ſuperioribus ſatis liquet. Sic enim diuina ordinauit prouidentia, vt cum hominem animal ſociale omnesq; homines vnius;tanq̃ vniuerſalis cuiuſdã corporis membra eſſe voluerit, ſua dona ſic diſpertitus ſit, vt non omnibus ex æquo nationibus omnium rerum affluentiam conceſſerit: ſic enim fit, vt dum alter alterius eget adminiculo, mutua illa animorum connexio coaleſcat. Id autem quo fieret compendioſius, aquarum fluctus ita diuina ſua & inſcrutabili ſapiẽtia ordinauit:vt ad onera ſuſtinenda adiuti ventorum flatibus & rudentum velorumque adminiculis facilime quæcumque transportare poſſent. Hoc medio facta eſt orientis, occidentis, meridiei ſeptentrioniſque apta diſpoſitio atque amica conglutinatio. Parum ergo obſtat, quo minus dicamus, omnem tellurem omnia æque producere, propter commodam illam auehendi aduehendique huc illuc oportunitatem.

Nunc, vt ad aquarum deſcriptionem propius accedamus, affirmandum cenſemus, mare ad ante memoratas commoditates eſſe aptiſſimum, & mercibus hominum de loco in locum transmittendis maxime congruum, ſecus vero lacuum reliquorumque fluminum nauigationes:idque non modo ob immenſam eius magnitudinem, ſed & propter grauitatẽ & ponderoſitatẽ tantæ aquarũ molis. Admodum tamen parum in mari proficies,niſi habeas portus ampliſſimos, nauiumque ſtatio-

ſtationes tutiſſimas. Illos quidem, vt minus nauis illidatur: has vero, ne procellarũ turbinumq; impetuoſitatibus percellatur concutiaturve.

Cæterum omnium fere concors ſententia eſt, Fauonium omnium ventorũ eſſe placidiſſimum, minusque ab eo nauigantibus imminere periculum, atque ad eius compoſitionem ac ceſſationem, omnem maris tempeſtatem ſubito conquieſcere. Contra vero Aquilonis impetuoſiſſimum eſſe flatum didicerunt, quibus aliquando marinæ tempeſtates exploratæ fuerunt: in tantum enim, aiunt, ſeptemtrionales hoſce ventos concitare fluctus, vt requieſcente etiam earum flatu, aliquandiu tremant, fluctuentq; huc illucve vndę: quod ſummo ſalutis cum periculo in Venetiani maris ſinu ſæpenumero nauigantes experti fuere.

Porro portus marinos aut natura ipſa, artificioſiſſima operum conditrix, primitus ſtruxit, quales viſuntur Meſſinæ & Marſiliæ; aut ars ſiue induſtria humana obices quaſi, contra ventorum impetus ſtruit, quales viſuntur Genuæ ac Palermi.

Sed & lacus, qui quaſi exiguorum marium numero atq; appellatione habentur, vel maximum poſſunt cõferre ad cõciliandã incolarũ multitudinẽ; pro ratione nimirũ cuiusq; loci amplitudinis variarumq; cõmoditatum, q̃ ibi ſpectantur. Sic ad lacũ Mexicanorũ, in noua Hiſpania, q ad nonaginta miliaria parua extẽditur quadraginta plus min⁹ vrbes populoſiſſimę ſitę ſunt, è quib. ampliſſima vrbs Themiſtitan, potẽtiſſimi huius regni metropolis, ambitu ſuo tria miliaria magna cõprehẽdit.

Fluminum p̃terea vſus nõ mediocris eſt, eorum

 præ-

p̃sertim quorũ lata est deriuatio, p̃sertim per opulẽtas regiones, quales sunt: Padus in Italia, Scaldis in Flandria, Ligeris & Sona in Gallia, Danubi⁹ & Rhenus in Germania. Atq; pari ferme modo, quo lac⁹ cũ marinorũ sinuũ cõuallib. quarũ fabricatrix natura est, cõparantur: ita canales & aquagia, vt vocãt, q̃ ex vno lacu siue flumine in aliũ deducuntur, veris fluminibus opera humana æmula assimulantur. Antiqui Ægyptiorum reges fossam è Nilo adusq; Heroũ vrbem quam dixerunt, diduxere. Conati etiã sunt è mari rubro ad mare Meridianum canalẽ struere, atq; ita nostrum cum Indico mari cõiungere: quod eum in finẽ institutum, vt commoda nauigatione mercimoniorũ fieret trãsportatio, quo augesceret regni potentia. Nec semel scopulorũ inter Tenedũ & Chiũ perruptio & Ægei maris cũ Ionico cõiunctio attẽtata fuit. Sic Satrapas quidã Cayrin⁹ aquarũ ductus cõstrui fecit, ab Euphrate fluuio in ciuitatẽ Alepo dictã. In Flãdria huiusmodi passim visuntur multis impẽsis, & maximo labore cõstructi canales, quorũ tñ impẽsas, opportunitas atq; immẽsa emolumẽta exinde fluẽtia vberrime compẽsant.

In Lõbardia plurimę ciuitates hãc occasionẽ summo studio & labore nactæ fuere: Omniũ vero cõmodissimã ac fructuosissimã Mediolanẽses. Etenim canali quodã, Romanorũ haud inferiori ex Thesino & Verbeno lacu aqua ad se traducẽtes, maximas diuitias, & innumeras exterarũ nationũ opes acq̃sierũt. Alio deinceps canali ex Adda diducto quidq̃d frumẽti ea tellus germinabat, facilime in horrea cõuexere. Quorũ cõditio potior adhuc foret, si Pauiæ & Ireæ canales tandẽ aliquando sordib. atq; impedimẽtis euacuarent. Inter autem huiusmodi

aqua-

aquarum ductus,& flumina, ea tandē ad deportandas merces maxime cōuenire cēsentur, quorū non modo p varias regiones est defluxus, quēadmodum supra dictū, sed & quorū maxima ꝓfunditas, cōposita lenisq; fluctuatio, ęqua latitudo, & deniq; spissitudo & dēsatio est aquę. Profunda esse cōgruit. Aquę.n. ꝓfundæ maiora ferūt onera, minusq; iminet ab ijs nauigantib. periculū. Lenis nō concitatus eorum æstus sit oportet; sic.n. facili labore, quocunq; libet, nauiū cursus dirigi queunt. Proinde aquagia ex Thesino in Mediolanū traducta, nō sunt tantopere cōmendanda: siquidem ob velocissimum eius decursum, quē aquæ præbent sinus, multo labore atq; opere nautico remigib. in regressu opus est, & sępissime longissimum tempus in aduerso cū nausea & dispendio rerū teritur. Quod ad flumina attinet, artificis naturæ mira apparet lenitas, Galliæ Celticę & Belgicę exhibita. Tā masueta.n. fluminū in Gallia Celtica & quieta est decursio, vt incredibilē nauigantibus prębeat delectationē: pleraq;.n. eorum in planitie scaturiunt, ꝓinde minus cōcitato ferantur cursu. Sed neq; intra montiū conualles decurrunt, nec breuioribus cursibus finiūtur; verū aliquot centū milliaribus mira suauitate per planū defluunt. Quo fit vt amœnissimū spectantibus prębeāt spectaculū. Hic.n. extenduntur, illic cōtrahūtur aut contorquentur, nonnunquam antrorsum, sæpiuscule retrorsum cōcinno cursu fluunt, adeoq; exercēdi veluti atq; afficiēdi nauigantes speciē prębent: & ꝙ maximū est, hac flexione decursuq; vario, innumeras vrbes atq; prouincias aut fœcundāt, aut victualia vsibus humanis accōmoda importāt.

Omniū vero Europę nationum tractus ille Gallię

Belgicæ, Flãdria dictus, aquarũ commoditatibus atq; vsibus maxime gaudet. Sunt.n.ibi fluuij Scaldis, Mosella, Tenora, & Rura: quiq; trib. ramis diffluens in Rhenum effunditur. Hi totam illã regionem vndiq; circumfluentes, immẽsis opibus propter idoneã nauigationẽ, & incredibilem cõmerciorum frequentiã nobilitant. Hac vna re supradictis regionib. multo est inferior Italia. Italia enim in longitudinẽ protenditur, angustus vero eius latitudinis cõplexus montibus Apenninis in medio finditur: q̃ causa est, quod intempesto cursu immoderate decurrant ibi flumina. Fluuiorũ Lõgobardicorũ cõmunis fere scaturigo est ex alpibus, vt sunt Thesinũ, Adda Laber, Serio, & Adiga: vel ex Apenninis mõtibus, vt sunt Tarro, Lenza, Panarus, Rhenus. Tam breuiusculo autem feruntur cursu, vt torrẽtes potius riuulive syluestres, quã fluuij appellandi sint: repente .n. in Padũ qui Apẽninum atq; Alpes interfluit, effunduntur. Exinde Solus Padus nauigabilis hanc regionẽ vniuersam p̃terlabitur secundũ longitudinẽ, atq; hac ratione nempe reliquorũ fluuiorũ alluuie excrescit, & lõgitudine sua, dum cæteros violento influxũ illabẽtes excipit. intẽpestos eorũ cursus moderatur. Sciendum & hoc est, antedictos fluuios ob breuẽ decursum, maxima cũ æstuatione sese in Padũ quandoq; euacuare, quorũ affluxu velociore vsq; adeo Padus excrescit, vt etiam munitissimæ ciuitates in vicinia sitę sibi eius impetũ summopere metuant.

Verum flumina, q̃ intra Romanorum fines aliasq; Italiæ partes ex Apennino mõte instar torrentium syluestriũ vtrinq; decidunt, recto cursu in Adriaticum Tyrrhenũve mare feruntur; vnde nulla

mora

mora sistendi cursum suum sublatum illis datur, quo fit vt nauigabiles nunquam efficiantur. Nauicularũ enim vsus, q in Arno fluuio aut Tiberi exiguo admodum decursu cernitur, nullius fere est momenti.

Cęterum plurimũ etiam confert ad ferẽda onera nauigiaq; transportãda spissitudo quasi ac densitas aquarum. Negari siquidem nõ potest, ad ferẽda onera fluuios alios alijs esse aptiores. Senna, Galliæ fluuius mediocris amplitudinis, tãta sustinet onera, vt qui nõ viderit, incredibile existimet; certumq; est ac indubitatũ, nullum toto terrarum orbe inueniri fluuiũ, qui magnitudinis proportione huic correspondens tanta sufferre possit onera. Etsi enim mediocris duntaxat magnitudinis sit, omnia tamen quibus Parisiorũ vrbs, ædificiorũ simul atq; inhabitantiũ numero amplissima atq; instructissima, opus habet, hoc mediante illuc inuehũtur apportãturq;.

Verum hoc loco non incommode quæri posset, quęnã causa sit, q ferẽdorum onerum in aquis dispar sit ratio: alię.n. alijs ferunt maiora atq; grauiora. Nonnullis ea placet sentẽtia: quod nimirũ eę aquæ multũ ex materia terrea habeãt admixtũ, per quam fluẽtes spissentur crassæq; fiant. Sed horũ opinionẽ redarguit Nilus, qui tantũ materię terreę ac limosæ secũ trahit, vt in S. Scriptura nõ nisi fluuius turbidus appelletur: quapp & vnda eius nõ est potabilis, nisi prius in cisternis bene perpurgetur: adhęc humiditate sua terrã nõ modo perfundit & humectat, sed etiã pinguedine sua, instar culturæ fertilẽ facit, atq; excolit, neq; tamẽ fluuius hic quantumuis amplissimus, ad sustinendũ inuecta vsqueadeo est accõmodus. Cui sententię astipulatur etiam Plinius loquẽs de obelisco sub imperio Caij Romam delato.

Potius ergo dixerim requiri ad hanc rem aquæ viscositatem magis, quam lutositatem. Illa enim quasi conglutinatur atq; conspissatur:& per consequens ad ferenda onera fit aptior.

Vnde vero,(querat porro aliquis)hec aquarũ diuersitas oritur? Respõdetur, ex duabus causis eam prouenire. Primũ ex ipsa scaturigine,quando nimirum è loco pingui,putri ac viscoso scaturiẽs per locũ eiusdẽ naturæ ac qualitatis decurrit. Fluuij enim naturam soli q̃ perfluunt,imitantur atq; ad se attrahunt, q̃ vbi fuerit pingue ac viscosum, etiam aqua perluens viscosa ac pinguis redditur, fereq; olei naturam induit. Hæc ergo viscositas à decursu aquæ, lentiore tamen atq; breuiore, existit. Quodsi enim aquæ cursus fuerit concitatior,omnis viscosa materia dissipatur, vndaque subtilis ac rara efficitur. Ad cuius comprobationem vel vniusNili defluxum in exẽplum traxisse sufficiat. Is enim in bis mille milliaria(iuxta mẽsuram lineæ rectæ, iuxta obliquam enim lineam longe plura cõputarentur)extenditur subinde per scopulos atq;altissimas rupes perlabẽs, quo fit,vt frequenter spuma aut guttulæ instar pluuialium ob impetuosum decursum in superficie aquæ cõspiciantur. Hoc modo Nili vnda in tantum attenuatur, vt subtilis prorsus reddita omnem viscositatem penitus deperdat,quam tamen Germaniæ atq; Galliæ fluuij retinent: quippe qui vt plurimum è locis amœnissimis scaturiunt, solumq; pingue ac viscosum perluunt, quo fit etiam, vt neque impetuoso ferantur cursu. Hanc veram esse & neruosam causam, declarãt aquæ supra citati fluminis Senæ: quod si manibus lotricibus ad faciẽ atteratur,

tur ad instar smigmatis adhærescit & admirando ferme modo omnes næuos & maculas eluit.

Cæterum & de aquarũ latitudine dicendum aliquid restat. Ac primo quidẽ, vt fluuij siue canales, de quibus hic sermo est, satis amplam habeãt latitudinem, id vel maxime requiritur. Sic enim naues cõmode possunt huc illuc moueri, sic inuicem sibi obuiantes cedere, violentasq; collisiones declinare possunt. Hoc tamẽ addendũ, ad hanc latitudinem necessario etiam requiri profunditatẽ. Hæc enim si desit, ad institutum nostrum minime quadrat, nec vllũ nauium vsum admittet latitudo absq; profunditate. Huius exẽplum præbet Plata fluuius, qui ob nimiam latitudinẽ, ob vagum alueum inæqualiter profundus est, quinetiam salebrosis rupibus & paruis insulis abundat. Hanc ob causam flumina in Hispania minus nauigijs frequentantur, quoniam lata est quidem eorum aluus, verum & plurimum salebrosa, proinde nauigijs minus sunt accommoda. Atq; hæc de fluuijs dicta sufficiant.

Cum itaq; aquarũ cõmoditas tantũ habeat momenti, ad cõciliandam in locum aliquẽ hominum multitudinẽ, cõsequens est, eas etiã vrbes esse præclarissimas, q̃ fluuios habẽt nauigabiles. Ac sane infinitus hic foret sermo, si de imensis cõmodis ac beneficijs dicerẽ, quæ vrbes ppe mare aliosve fluuios nauigabiles sitę pręstant. Nã pter facilitatem exportandi atq; importãdi merces, accedit etiam opportunitas expugnandi hostes, itemq; delectabilis viuẽdi ratio prope mare ac flumina, & perennis fructuum velut scaturigo, quæ à mari in vrbem fluit. Hic enim situs lignea mœnia in portu aduersus

hostem habet, hic situs commune quasi forum orbis terrarũ habet, hic situs amœnitatẽ maris & fertilitatẽ telluris affert, hic deniq; situs infinita bona ab exteris nationib. in vrbẽ vehit: Est ergo vrbs hoc situ fortior, & excellẽtior, amœnior est, est locupletior.

Cęterum ne quis existimet, data deportandi cõditione, statim seq ipsum vrbis alicuius amplissimæ fundamentum atq; perfectionẽ: tenendum est, aliquid amplius adhuc requiri. Necesse enim est, vt euidens aliqua subsit vtilitas, quę homines ad coalescendum alliciat, vt & supra dictũ est. Sic vbi commoda aduehẽdi deficit opportunitas, ibi etiam minus frequẽs est incolarum numerus. Perspicuum id est in mõtibus, in quibus multæ quidẽ munitiones, nullæ tamen populosæ, cõspiciuntur. Cuius hæc est ratio, ꝙ ea, quæ ad vitæ humanæ sustentationẽ sunt necessaria, nõ nisi sumtuosis impẽsis & maximo labore apportari possunt. Quid causę est, quod Fesula habitatoribus orba, Florẽtia vero eorum multitudine tantopere succreuit? Hęc nempe, quod Fesula loco sublimiori & fere inaccesso, Florentia vero in planitie adeoq; accessu facili, sita est. Eadẽ de causa quoq; ex Romanis ciuibus ijs, qui montem Auentinum incoluerunt, eo relicto in planitiem aut prope Tyberim sedes suas transtulere.

Vnde vero illud? quod etiam ijs in locis, vbi commodæ sunt rerum trãsportandarũ opportunitates, necdum tamen loca illa incolarũ numero abundãt. Sic portus maritimi q sunt Messinæ, multo præstãt ijs, qui sunt Neapoli. Duplo tamen maior est Neapolis, si multitudinem spectes, quam Messina. Portus maritimus qui est Carthagenæ, longe superior

est

est Genuensi, Genua tamen celebritate, incolarum multitudine, omniumque rerum affluentia Carthagenæ longe præstat. Ecquis vero vspiam portus amœnior ampliorve est eo, qui est Catharo? Neque tamen vnquam locus hic ciuitate aliqua insigniori illustris fuit.

Quid fluuiorum præstantiam dicam? In Peru flumen Maragonne sese explicat, cuius defluxus (mirabile relatu) sex millia paruorum milliarium in longitudine continet, in latitudine plus sexaginta milliaribus expāditur. Ibidem Plata fluuius labitur, qui etsi longitudine fluctuationis Marragonnæ cedat, plus tamen aquarum in sese recipit: cuius latitudo in eo, quo in freta flectitur, loco, plus minusve centum & quinquaginta paruis milliaribus extendi narratur. In noua Gallia visitur flumen Canada: quod in latitudine vltra quinq; & triginta milliaria, in profunditate alibi ducentas vlnas complectitur. Africæ similiter celeberrimi sunt fluuij: Senega, Gambea, Coanza; quorum posterior recenter in regno Angola inuentus est, & ea, qua effluit parte, plusquam 35. milliaria continet. Neque tamen omnium horum fluuiorum vllus accolarum multitudine est celeber. Ad Coanza fluuium viuunt in speleis & cauorum arborum latibulis occultantur, in sodalitio quasi, cancrorum marinorum, locustarum, & id genus animalium, quæ crebra consuetudine mansuefaciunt, & domant.

Asiæ noti fluuij sunt: Menan, qui ipsorum lingua, mater fluuiorum vocatur, & Meicon, qui vltra duo milliarium millia nauali itinere frequen-

tatur. Similiter fere se habent Gangis atq; Indus, vt &alij fluuij, qui aliquatenus accoluntur. Aliter vero se habet Obio fluuius, qui tametsi omnium eius regionis fluuiorum maximus, nulla ciuitatis alicuius amplioris contermin æ accolarumve celebritate & multitudine deprædicatur. Cumque ea parte, qua in mare Scythicum effunditur, plusquam octoginta milliaria in latitudine contineat, nondesunt, qui opinantur, mare Caspium in hunc fluuium effusum in mare magnum sese emittere.

His positis adhuc dubitatur. Cum dictum sit ex cõmoda oportunitate loci & deportationum conditione, magnitudinem vrbis esse metiendã, qui fiat, quod his conditionibus apparentibus, effectus non semper respondeat. Videmus enim multas vrbes, quæ tametsi dictis commoditatibus alijs minime cedunt, amplitudine tamen vrbium & ciuium ac negotiantium numero neutiquam sunt pares. Cuius ratio assignari potest, insufficiens nempe enumeratio requisitorum. Non enim sufficit commoda vltro citroque transportandi opportunitas; sed præter hanc etiam aliud aliquid peculiare requiritur, quod homines ad mutuam societatem contrahendam alliciat. De quo subsequenti libello fusius agetur.

IOAN-

IOANNIS BOTERI DE VRBIVM ORIGINE, MAGNITUDINE & ſplendore

LIBER SECVNDVS.

CAPVT I.

Quarum rerum adminiculis effectum ſit, locum aliquem inhabitari frequentius & qualiter hac in re ſeſe geſſerint Romani.

HACTENVS de opportuno locorum ſitu, de ſoli feracitate, de commoda mercium commeatuumve transportatione dictum eſt; quæ omnia ad incremẽtum ciuitatum ſummopere conducere arbitramur. Iam quod reſtat, de his etiam videbimus commoditatibus, quibus allecti homines, inconditis alioquin præditi moribus, flexiles, ac ſibi ipſis cõſulere neſcij, locum quempiam elegerunt, quem potius, quam alium incolere maluerunt. Romanos primum ſpeciatim, deinde generatim cæteros populos cõſiderabimus.

Primũ ac præcipuũ medium, quo vſi primitus ſunt Romani, hoc fuit: Aſylũ, quod libertatis refugijque ſedem appellauere, extruxerunt, omnibusque ad id confugientibus immunitatem conceſſerunt. Cum enim Romulus finitimorum tyrannorum ac principum in ſubditos ſæuitam atq; ferociam animaduertiſſet, aſylum hoc extruxit, quo

quo ſane vulgi animos ad Romanam ciuitatem mirifice allexit, facileque populoſam reddidit. Innumera enim fugitiuorum aut bonis ſuis eiectorum multitudo hominum eo confluxit. Cæterum excreſcente virorum, in vrbe Romana, multitudine, cum mulierũ copia deficeret, Romulus miſſis per Hetruriam, Sabinamq; legationibus, omni ſtudio dedit operam, quo finitimos populos & matrimoniorum iure ſibi deuinciret, & vrbis ſuæ populariumque atque aduenarum propagationi vna conſuleret. Cum vero illi vtramq; rem inimice inuidenterque negarent, quod ægre ferrent nouam vrbem in caput ipſorũ creſcere, eaq; ratione conarentur procreandis liberis obuiam ire; ſic artem arte luſit Romulus. Ludos ſe vouiſſe Neptuno cum ſimulaſſet, ad eos publice celebrãdos vicinas inuitauit vrbes, ſpectaculo publice indicto. Igitur plurimi eo cum mortales concurriſſent cum vxorib. ac nubilibus puellis, vbi tempus viſum eſt, dato ſigno iuſſit Romulus ab ijs, quibus demãdatum id fuerat, virgines rapi, quos poſt cõiuncta ſibi Herſilia, inter populares diſtribuit, celebratis ſolenni more nuptijs. Nam & ante nuptiarũ diem honeſtiſſime eas habendas curauit, & ipſe blande appellando, dum vim excuſat, ac prolis cupiditatem in cauſam vocat, prætexitq; honeſtum culpæ titulum, ſolari eas omni arte conatus eſt. Atque hæc ſunt imperij Romani principia; quamque prudenter à Romulo excogitatum ſit & actum, exitus ipſe ac tanti magnitudo imperij declarauit.

Eadem fere ratio hac noſtra tempeſtate Geneuen-

uensium ciuitatem tantopere adauxit, quippe qui omnibus passim Gallia atque Italia ob religionem eiectis hospitium præbuerunt. Huc referri potest vrbs illa Germaniæ (Francorum vallem dicunt) permissu Casimiri Comitis palatini nouiter extructa à Belgis, qui ob religionem patrijs sedibus eiecti fuerunt.

Comus dux magnus Toscanæ cum Portum Feraio populis complere vellet; omnes exules patria sua propter commissa flagitia eiectos, facta sponsione libertatis suscepit, qua re ingentem hominum multitudinem collegit. Hunc postea secutus Franciscus Casimirus filius heres, Pisam & Liuornium inhabitari curauit. Illud vero, quod supra monui, diligenter est animaduertendum, neque Necessitatem, neque Vim aut Potentiam satis habere virium ad cōciliandam in locum aliquem incolarum multitudinem. Etenim populus in vnum locum coactus similis est semini traiecto in arua arenosa, in quibus ad maturitatem nunquam potest excrescere.

Vt autem de asylo aliquid adhuc attingamus: certum est immunitatem alicuius loci vel aliquā, ad conciliandam incolarum multitudinem maximum habere momentum. Hinc est quod ciuitates liberæ plerumque sunt populosiores ac fere ampliores, quam eæ, quæ principibus subsunt, etiamsi in cæteris vtrinque consentiant.

Porro alterum adminiculum, quo Roma accreuit, in eo est, ꝙ ciuitates bene meritas, postea Municipia vocatas, iure ciuitatis, priuilegijsque donarunt: & ad capessenda munia admiserunt.

Digni-

Dignitas enim magistratus, ius ciuitatis & priuilegiorum vrbis, omnes eos Romam compulit, quibus suffragia, fauores aut officia in Rempublicam collata ad dignitates & honores obtinendos spem aliquam inijciebant. Qui altiora ambire non audebant, minimum cognatos & amicos ad dignitatum fastigia aspirantes suffragijs, quoad licebat, iuuabant. Hinc illa Romanæ vrbis incrementa, hinc illa potentia & populo & opibus: quas mirum in modum auxerunt nobilitas alijque opulenti, quos quotidie magno agmine ad confluendum eo, iure ciuitatis donatos, Romanorum proceres illectabant.

Tertium adminiculum in eo situm fuit. Cum ingenium humanum nouis semper rebus inhiet, ijsque mirifice afficiatur, summa Romanis cura fuit, qui huiusmodi hominum cupiditatibus satisfacerent. Hunc in finem, subinde res nouas quæque admirationi essent visentibus, struxerunt atque instituerunt. Hinc illi ducum victorum triumphi magnificentissimi: hinc splendidissima illa ædificia: pugnæ nauales, palæstræ, venationes peregrinarum ferarum, publica conuiuia, ludi Apollinares, seculares, alij, incredibili pompa & solennitate celebrati. Quo effectum est, vt dum hæc Romanorum opera atque exercitia, omnia ad spectantium animos oblectandos accommodata, hoc modo continuarentur, & è vestigio sese quasi inuicem exciperent, ad vrbem Romam continue peregrini vndequaq; confluerent.

CAPVT

CAPVT II.

De coloniis Romanorum, quas Reipublica augendæ causa, ex vrbe in loca vicinora traducere interdum solebant:

QVID deniq; de colonijs sentiendum? fueruntne è re vrbis Romæ amplificandæ? Quod ad augendam vrbis magnitudinem & potentiam plurimum contulerint, nemò sanus (opinor) negabit: an vero per eas incolarum numerus creuerit, vehemens adhuc sub iudice lis est. Mea tamen fert opinio, neq; hic fuisse plane inutiles.

Videtur quidem per colonias alio translatas ciuium numerus nihil augeri, sed potius diminui: At contrarium nonnunquam contingere docebo. Quemadmodum enim in natiuo solo plantæ minus feliciter; translatæ vero vberius crescunt & multiplicantur: sic quoque humana proles intra patriæ mœnia viuens difficilius & alitur & propagatur. Iam enim peste, iam contagiosa lue correpta perit; iam fame compulsa patriam, ac patrios lares deserit, iam lectissimi & fortissimi quiq; externis bellis, aut intestinis seditionibus aut cadũt aut exulãt. Multos dira paupertas & rei familiaris angustia à matrimonio & prolis studio prorsum absterret. Qui itaque prædictis malis Romæ alioquin absorpti sine liberis decessissent, illi coloniarum beneficio periculis exemti, commodis habitationibus & agris fruentes animum ad suscipiendam & educandam sobolem adijciunt. Hinc sæpius adeo crescunt & multiplicantur, vt loco decem centum videas succedere.

At

At quorſum hæc, inquiat aliquis? Quomodo ablegati è patria, quam ciues adhuc augere non poterant, augebuntur alio translati? Procliue admodum. Primo enim coloniæ cum matre, à qua exierunt, vno quaſi corpore coaleſcunt. Deinde amor patriæ, quo quisq; ducitur, & ſpes aliquando ad dignitates præ alijs aſcendendi, aliaq; eiusmodi, tanti ſunt momenti, vt ingenijs ſublimioribus & nobilioribus, patriæ memoriam indeſinẽter refricent: Hinc euidentiſſima & populo & opibus patriæ incremẽta emergunt. Anne enim quis negare auſit, quin triginta illis colonijs ex Alba Longa ceu de vna ſtirpe deductis, vt & alijs, Roma deductis, permagna vtriusque ciuitatis dedecori & potentiæ facta ſit acceſſio. Cui vero inſuper dubium eſſe poteſt, Portugalenſes ab eo tempore, quo primum Liſabona egreſſi in inſulas Aſtori, Capo Verde, Madera aliasque, vt eas inhabitarẽt ac colerent, maiorem ad vrbem Liſabonam acceſſionem feciſſe, quam ſi nunquam ſedes ſuas in dictas inſulas tranſtuliſſent.

Hic autem requiritur, vt & ipſa ratio monet, ne coloniæ matrem amplificaturæ ab ea longius deducantur. Nimia enim diſtantia patriæ amorem facile extinguit, adeoque rerum communio planie refrigeſcit. Hac cauſa moti Romani, à primordio vrbis conditæ, nullas colonias extra Italiam intra ſeptingentos annos deduxerunt: quas demum poſt tot annorum delapſum Carthaginem & Narbonam tranſtulerunt. Sed hic ſubſiſto, cum ſuperius in ſexto libro, ſuo loco copioſius de his omnibus ſit dictum.

Atque

Atque his præcipue medijs Romani potentia ac robore feliciter excreuerunt, peregrinosque ad se abripuerunt. Restat vt promissis satisfacturi videamus, quid hac in re alijs nationibus fuerit vsitatum. Initium autem de religione, quæ omniũ rerum caput est, faciamus.

Capvt III.

De religione fideiq; negotio.

TANTA est vis, tantaque necessitas religionis, vt procul dubio non tantum multos in sui amorem pertrahat, sed etiam multorum commerciorum dux & caput existat. Vrbes, vbi cultus religionis est floridior & præstantior, faciliorem quoque & illustriorem habent aditum ad potentiæ & gloriæ accessionem.

Hierusalem, vt tradit Plinius, fuit orientis vrbs antiquissima & florentissima, tam religionis Deique cultu, quam totius regni respectu, vtriusque enim metropolis erat. Hierosolymis viuebant summi pontifices, sacerdotes, Leuitæ: peragebantur ibi sacrificia: vouebantur Domino vota: omnis fere populus Israelis ibi quotannis ter conueniebat. Scribit Iosephus, Hierosolymæ, quando à Tito Vespasiano obsideretur, circiter vigesies quinquies centena millia hominum fuisse: Numerus sane immensus & ferme incredibilis, si vrbs ex ambitu, qui 4. milliaribus paulo fuit amplior, æstimetur. Sed credendum viro perito & scienti, quemque omnis occasio mendacia comminiscẽdi defecit.

Ieroboam rex Israelis factus, mature perpendēs, sine cultus diuini & sacrificiorum exercitio non diu staturum imperium, metuensque, ne populus Hierosolymam religionis & sacrificiorū ergo confluens, cum Iuda reconciliatus in regis Israelitici necem conspiret, omissa vera religione idololatriā instituit. Cōflatis enim duobus aureis vitulis, & in fines regni Israelitici collocatis ad multitudinem conuersus, *Satis*, inquit, *iam ascendistis Hierosolymā, En Dij tui Israel, qui te ascendere fecerunt de terra Aegypti.*

Magna itaque religionis vis est in amplificandis vrbibus, ditionibus, in illectandis peregrinis: quod cum Ieroboam cognitum haberet, vt tribus decē Israeliticas, quibus imperitabat, suo dominatu coerceret, veram religionē idololatrica permutauit. Hic suo scelere omnium primus dici meruit, qui cupiditate dominandi debitum honorem & cultum Dei magno cum dedecore missum fecit, posteritatique sic supplantatæ malo exemplo præluxit; non tam stultitiæ, quam extremæ impietatis nota insignis.

Non desunt, qui nimia sibi scientia in constituendis imperijs arrogata, gloriari, imo publicis scriptis docere audent, vtilius esse principi subditos recte coerciturо humana ratione rem tentare, quā consilio diuino. At quos nulla verecundia, hæc vt adstruant, tangit, sciant se præsentissimo veneno tanquam peste principes fallere, imperia & principatus corrumpere, orbem Christianum offendere, capitales esse ecclesiæ hostes, imo ipsius Dei, contra quem nouam turrim Babylonicam, vt de Gi-

gantibus legitur, moliuntur, sed non sine confusione sui & pessimo interitu. Nam

Ipsorum facta atq; minas ridebit inanes
Qui super & cælos & super astra sedet.

Attēdite ô Principes Iesaiæ vaticinium de Pharaonis consiliarijs, *Sapientes*, inquit, *consiliarij Pharaonis insipiens dederunt consilium, deceperunt Aegyptum angulum populorum eius, Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis, & errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius & vomens.*

Quodsi liberum mihi esset, facile indice quasi digito monstrarem, quomodo plurimi ordines Christiani orbis hac pręuaricatione & peccato cōciderint, ac se suosque ab auxilio & gratia Dei abalienantes, flagello iustitiæ diuinæ Turcos & gentes in sese sæpenumero armarint. Sufficiat hic admonuisse principes, qui præpostero illo gubernandi modo legem Dei quantum in se est, conculcant, ne vnquam ex memoria tristissimum magistri sui Ieroboami interitum abijciant, sed resipiscant, vt alieno cauti malo, periculis eximantur. Posteaquā enim execrandi regis execrandam impietatem nō amplius ferret Deus, excitauit Baasan filiū Ahiha, qui facta conspiratione Nadabum Ieroboami filiū trucidauit, regnumq; occupauit pro eo. Factumq; est cum ipse regnaret, vt percuteret vniuersam domum Ieroboam, vt nihil spirans de Ieroboam faceret reliquum, donec deleret eum, iuxta verbum Domini. Sed progrediamur.

Religio cultusque diuinus, constansque diuini auxilij in loco aliquo vigentis opinio ad alliciendos illuc homines maximum habet momentum.

Potius ergo dixerim requiri ad hanc rem aquæ viscositatem magis, quam lutositatem. Illa enim quasi conglutinatur atq; conspissatur:& per consequens ad ferenda onera fit aptior.

Vnde vero,(quęrat porro aliquis)hęc aquarũ diuersitas oritur? Respõdetur, ex duabus causis eam prouenire. Primũ ex ipsa scaturigine,quando nimirum è loco pingui,putri ac viscoso scaturiẽs per locũ eiusdẽ naturæ ac qualitatis decurrit. Fluuij enim naturam soli q̃ perfluunt,imitantur atq; ad se attrahunt, q̃ vbi fuerit pingue ac viscosum, etiam aqua perluens viscosa ac pinguis redditur, fereq; olei naturam induit. Hæc ergo viscositas à decursu aquæ, lentiore tamen atq; breuiore,existit. Quodsi enim aquæ cursus fuerit concitatior,omnis viscosa materia dissipatur, vndaque subtilis ac rara efficitur. Ad cuius comprobationem vel vniusNili defluxum in exẽplum traxisse sufficiat. Is enim in bis mille milliaria(iuxta mẽsuram lineæ rectæ, iuxta obliquam enim lineam longe pluracõputarentur)extenditur subinde per scopulos atq;altissimas rupes perlabẽs, quo fit,vt frequenter spuma aut guttulæ instar pluuialium ob impetuosum decursum in superficie aquæ cõspiciantur. Hoc modo Nili vnda in tantum attenuatur, vt subtilis prorsus reddita omnem viscositatem penitus deperdat,quam tamen Germaniæ atq; Galliæ fluuij retinent: quippe qui vt plurimum è locis amœnissimis scaturiunt, solumq; pingue ac viscosum perluunt, quo fit etiam, vt neque impetuoso ferantur cursu. Hanc veram esse & neruosam causam, declarat aquæ supra citati fluminis Sennæ: quod si manibus lotricibus ad faciẽ atteratur,

tur ad instar smigmatis adhærescit & admirando ferme modo omnes næuos & maculas eluit.

Cæterum & de aquarũ latitudine dicendum aliquid restat. Ac primo quidẽ, vt fluuij siue canales, de quibus hic sermo est, satis amplam habeãt latitudinem, id vel maxime requiritur. Sic enim naues cõmode possunt huc illuc moueri, sic inuicem sibi obuiantes cedere, violentasq; collisiones declinare possunt. Hoc tamẽ addendũ, ad hanc latitudinem necessario etiam requiri profunditatẽ. Hæc enim si desit, ad institutum nostrum minime quadrat, nec vllũ nauium vsum admittet latitudo absq; profunditate. Huius exẽplum præbet Plata fluuius, qui ob nimiam latitudinẽ, ob vagum alueum inæqualiter profundus est, quinetiam salebrosis rupibus & paruis insulis abundat. Hanc ob causam flumina in Hispania minus nauigijs frequentantur, quoniam lata est quidem eorum aluus, verum & plurimum salebrosa, proinde nauigijs minus sunt accommoda. Atq; hæc de fluuijs dicta sufficiant.

Cum itaq; aquarũ cõmoditas tantũ habeat momenti, ad cõciliandam in locum aliquẽ hominum multitudinẽ, cõsequens est, eas etiã vrbes esse præclarissimas, q̃ fluuios habẽt nauigabiles. Ac sane infinitus hic foret sermo, si de im̃ensis cõmodis ac beneficijs dicerẽ, quæ vrbes ꝓpe mare aliosve fluuios nauigabiles sitę prętant. Nã ꝑter facilitatem exportandi atq; importãdi merces, accedit etiam opportunitas expugnandi hostes, itemq; delectabilis viuẽdi ratio prope mare ac flumina, & perennis fructuum velut scaturigo, quæ à mari in vrbem fluit. Hic enim situs lignea mœnia in portu aduersus

 hostem

hostem habet, hic situs commune quasi forum orbis terrarū habet, hic situs amœnitatē maris & fertilitatē telluris affert, hic deniq; situs infinita bona ab exteris nationib. in vrbē vehit: Est ergo vrbs hoc situ fortior, & excellētior, amœnior est, est locupletior.

Cęterum ne quis existimet, data deportandi cōditione, statim seq ipsum vrbis alicuius amplissimæ fundamentum atq; perfectionē: tenendum est, aliquid amplius adhuc requiri. Necesse enim est, vt euidens aliqua subsit vtilitas, quę homines ad coalescendum alliciat, vt & supra dictū est. Sic vbi commoda aduehēdi deficit opportunitas, ibi etiam minus frequēs est incolarum numerus. Perspicuum id est in mōtibus, in quibus multæ quidē munitiones, nullæ tamen populosæ, cōspiciuntur. Cuius hæc est ratio, ꝙ ea, quæ ad vitæ humanæ sustentationē sunt necessaria, nō nisi sumtuosis impēsis & maximo labore apportari possunt. Quid causę est, quod Fesula habitatoribus orba, Florētia vero eorum multitudine tantopere succreuit? Hęc nempe, quod Fesula loco sublimiori & fere inaccesso, Florentia vero in planitie adeoq; accessu facili, sita est. Eadē de causa quoq; ex Romanis ciuibus ijs, qui montem Auentinum incoluerunt, eo relicto in planitiem aut prope Tyberim sedes suas transtulere.

Vnde vero illud? quod etiam ijs in locis, vbi commodæ sunt rerum trāsportandarū opportunitates, necdum tamen loca illa incolarū numero abundāt. Sic portus maritimi q sunt Messinæ, multo præstāt ijs, qui sunt Neapoli. Duplo tamen maior est Neapolis, si multitudinem spectes, quam Messina. Portus maritimus qui est Carthagenæ, longe superior

est

est Genuensi, Genua tamen celebritate, incolarum multitudine, omniumque rerum affluentia Carthagenæ longe præstat. Ecquis vero vspiam portus amœnior ampliorve est eo, qui est Cathario? Neque tamen vnquam locus hic ciuitate aliqua insigniori illustris fuit.

Quid fluuiorum præstantiam dicam? In Peru flumen Maragonne sese explicat, cuius defluxus (mirabile relatu) sex millia paruorum milliarium in longitudine continet, in latitudine plus sexaginta milliaribus expāditur. Ibidem Plata fluuius labitur, qui etsi longitudine fluctuationis Marragonnæ cedat, plus tamen aquarum in sese recipit: cuius latitudo in eo, quo in freta flectitur, loco, plus minusve centum & quinquaginta paruis milliaribus extendi narratur. In noua Gallia visitur flumen Canada: quod in latitudine vltra quinq; & triginta milliaria, in profunditate alibi ducentas vlnas complectitur. Africæ similiter celeberrimi sunt fluuij: Senega, Gambea, Coanza; quorum posterior recenter in regno Angola inuentus est, & ea, qua effluit parte, plusquam 35. milliaria continet. Neque tamen omnium horum fluuiorum vllus accolarum multitudine est celeber. Ad Coanza fluuium viuunt in speleis & cauorum arborum latibulis occultantur, in sodalitio quasi, cancrorum marinorum, locustarum, & id genus animalium, quæ crebra consuetudine mansuefaciunt, & domant.

Asiæ noti fluuij sunt: Menan, qui ipsorum lingua, mater fluuiorum vocatur, & Meicon, qui vltra duo milliarium millia nauali itinere frequen-

tatur. Similiter fere se habent Gangis atq; Indus, vt & alij fluuij, qui aliquatenus accoluntur. Aliter vero se habet Obio fluuius, qui tametsi omnium eius regionis fluuiorum maximus, nulla ciuitatis alicuius amplioris conterminæ accolarumve celebritate & multitudine deprædicatur. Cumque ea parte, qua in mare Scythicum effunditur, plusquam octoginta milliaria in latitudine contineat, nondesunt, qui opinantur, mare Caspium in hunc fluuium effusum in mare magnum sese emittere.

His positis adhuc dubitatur. Cum dictum sit ex cōmoda oportunitate loci & deportationum conditione, magnitudinem vrbis esse metiendā, qui fiat, quod his conditionibus apparentibus, effectus non semper respondeat. Videmus enim multas vrbes, quæ tametsi dictis commoditatibus alijs minime cedunt, amplitudine tamen vrbium & ciuium ac negotiantium numero neutiquam sunt pares. Cuius ratio assignari potest, insufficiens nempe enumeratio requisitorum. Non enim sufficit commoda vltro citroque transportandi opportunitas; sed præter hanc etiam aliud aliquid peculiare requiritur, quod homines ad mutuam societatem contrahendam alliciat. De quo subsequenti libello fusius agetur.

IOAN-

IOANNIS BOTERI DE VRBIVM ORIGINE, MAGNITUDINE & ſplendore

LIBER SECVNDVS.

CAPVT I.

Quarum rerum adminiculis effectum ſit, locum aliquem inhabitari frequentius & qualiter hac in re ſeſe geſſerint Romani.

HACTENVS de opportuno locorum ſitu, de ſoli feracitate, de commoda mercium, commeatuumve transportatione dictum eſt; quæ omnia ad incremẽtum ciuitatum ſummopere conducere arbitramur. Iam quod reſtat, de his etiam videbimus commoditatibus, quibus allecti homines, inconditis alioquin præditi moribus, flexiles, ac ſibi ipſis cõſulere neſcij, locum quempiam elegerunt, quem potius, quam alium incolere maluerunt. Romanos primum ſpeciatim, deinde generatim cæteros populos cõſiderabimus.

Primũ ac præcipuũ medium, quo vſi primitus ſunt Romani, hoc fuit: Aſylũ, quod libertatis refugijque ſedem appellauere, extruxerunt, omnibusque ad id confugientibus immunitatẽm conceſſerunt. Cum enim Romulus finitimorum tyrannorum ac principum in ſubditos ſæuitam atq; ferociam animaduertiſſet, aſylum hoc extruxit, quo

tenſium ciuitatem tantopere adauxit, quippe qui omnibus paſſim Gallia atque Italia ob religionem eiectis hoſpitium præbuerunt. Huc referri poteſt vrbs illa Germaniæ (Francorum vallem dicunt) permiſſu Caſimiri Comitis palatini nouiter extructa à Belgis, qui ob religionem patrijs ſedibus eiecti fuerunt.

Comus dux magnus Toſcanæ cum Portum Feraio populis complere vellet; omnes exules patria ſua propter commiſſa flagitia eiectos, facta ſponſione libertatis ſuſcepit, qua re ingentem hominum multitudinem collegit. Hunc poſtea ſecutus Franciſcus Caſimirus filius heres, Piſam & Liuornium inhabitari curauit. Illud vero, quod ſupra monui, diligenter eſt animaduertendum, neque Neceſſitatem, neque Vim aut Potentiam ſatis habere virium ad cōciliandam in locum aliquem incolarum multitudinem. Etenim populus in vnum locum coactus ſimilis eſt ſemini traiecto in arua arenoſa, in quibus ad maturitatem nunquam poteſt excreſcere.

Vt autem de aſylo aliquid adhuc attingamus: certum eſt immunitatem alicuius loci vel aliquã, ad conciliandam incolarum multitudinem maximum habere momentum. Hinc eſt quod ciuitates liberæ plerumque ſunt populoſiores ac fere ampliores, quam eæ, quæ principibus ſubſunt, etiamſi in cæteris vtrinque conſentiant.

Porro alterum adminiculum, quo Roma accreuit, in eo eſt, ꝙ ciuitates bene meritas, poſtea Municipia vocatas, iure ciuitatis, priuilegijsque donarunt: & ad capeſſenda munia admiſerunt. Digni-

Dignitas enim magiſtratus, ius ciuitatis & priuilegiorum vrbis, omnes eos Romam compulit, quibus ſuffragia, fauorẽs aut officia in Rempublicam collata ad dignitates & honores obtinendos ſpem aliquam inijciebant. Qui altiora ambire non audebant, minimum cognatos & amicos ad dignitatum faſtigia aſpirantes ſuffragijs, quoad licebat, iuuabant. Hinc illa Romanæ vrbis incrementa, hinc illa potentia & populo & opibus: quas mirum in modum auxerunt nobilitas alijque opulenti, quos quotidie magno agmine ad confluendum eo, iure ciuitatis donatos, Romanorum proceres illectabant.

Tertium adminiculum in eo ſitum fuit. Cum ingenium humanum nouis ſemper rebus inhiet, ijsque mirifice afficiatur, ſumma Romanis cura fuit, qui huiusmodi hominum cupiditatibus ſatisfacerent. Hunc in finem, ſubinde res nouas quæque admirationi eſſent viſentibus, ſtruxerunt atque inſtituerunt. Hinc illi ducum victorum triumphi magnificentiſſimi: hinc ſplendidiſſima illa ædificia: pugnæ nauales, palæſtræ, venationes peregrinarum ferarum, publica conuiuia, ludi Apollinares, ſeculares, alij, incredibili pompa & ſolennitate celebrati. Quo effectum eſt, vt dum hæc Romanorum opera atque exercitia, omnia ad ſpectantium animos oblectandos accommodata, hoc modo continuarentur, & è veſtigio ſeſe quaſi inuicem exciperent, ad vrbem Romam continue peregrini vndequaq; confluerent.

CAPVT

CAPVT II.

De coloniis Romanorum, quas Reipublicæ augendæ causâ, ex vrbe in loca vicinora traducere interdum solebant:

QVID deniq; de colonijs sentiendum? fueruntne è re vrbis Romæ amplificandæ? Quod ad augendam vrbis magnitudinem & potentiam plurimum contulerint, nemò sanus(opinor)negabit:an vero per eas incolarum numerus creuerit, vehemens adhuc sub iudice lis est. Mea tamen fert opinio, neq; hic fuisse plane inutiles.

Videtur quidem per colonias alio translatas ciuium numerus nihil augeri, sed potius diminui: At contrarium nonnunquam contingere docebo. Quemadmodum enim in natiuo solo plantæ minus feliciter;translatæ vero vberius crescunt & multiplicantur: sic quoque humana proles intra patriæ mœnia viuens difficilius & alitur & propagatur. Iam enim peste, iam contagiosa lue correpta perit; iam fame compulsa patriam, ac patrios lares deserit, iam lectissimi & fortissimi quiq; externis bellis, aut intestinis seditionibus aut cadũt aut exulãt. Multos dira paupertas & rei familiaris angustia à matrimonio & prolis studio prorsum absterret. Qui itaque prædictis malis Romæ alioquin absorpti sine liberis decessissent, illi coloniarum beneficio periculis exemti, commodis habitationibus & agris fruentes animum ad suscipiendam & educandam sobolem adijciunt. Hinc sæpius adeo crescunt & multiplicantur, vt loco decem centum videas succedere.

At

At quorſum hæc, inquiat aliquis? Quomodo ablegati è patria, quam ciues adhuc augere non poterant, augebuntur alio translati? Procliue admodum. Primo enim coloniæ cum matre, à qua exierunt, vno quaſi corpore coaleſcunt. Deinde amor patriæ, quo quiſq; ducitur, & ſpes aliquando ad dignitates præ alijs aſcendendi, aliaq; eiuſmodi, tanti ſunt momenti, vt ingenijs ſublimioribus & nobilioribus, patriæ memoriam indeſinēter refricent: Hinc euidentiſſima & populo & opibus patriæ incremēta emergunt. Anne enim quis negare auſit, quin triginta illis colonijs ex Alba Longa ceu de vna ſtirpe deductis, vt & alijs, Roma deductis, permagna vtriusque ciuitatis dedecori & potentiæ facta ſit acceſſio. Cui vero inſuper dubium eſſe poteſt, Portugalenſes ab eo tempore, quo primum Liſabona egreſſi in inſulas Aſtori, Capo Verde, Madera aliasque, vt eas inhabitarēt ac colerent, maiorem ad vrbem Liſabonam acceſſionem feciſſe, quam ſi nunquam ſedes ſuas in dictas inſulas transtuliſſent.

Hic autem requiritur, vt & ipſa ratio monet, ne coloniæ matrem amplificaturæ ab ea longius deducantur. Nimia enim diſtantia patriæ amorem facile extinguit, adeoque rerum communio plane refrigeſcit. Hac cauſa moti Romani, à primordio vrbis conditæ, nullas colonias extra Italiam intra ſeptingentos annos deduxerunt: quas demum poſt tot annorum delapſum Carthaginem & Narbonam transtulerunt. Sed hic ſubſiſto, cum ſuperius in ſexto libro, ſuo loco copioſius de his omnibus ſit dictum.

Atque

Atque his præcipue medijs Romani potentia ac robore feliciter excreuerunt, peregrinosque ad se abripuerunt. Restat vt promissis satisfacturi videamus, quid hac in re alijs nationibus fuerit vsitatum. Initium autem de religione, quæ omniũ rerum caput est, faciamus.

Caput III.

De religione fideiq; negatio.

TANTA est vis, tantaque necessitas religionis, vt procul dubio non tantum multos in sui amorem pertrahat, sed etiam multorum commerciorum dux & caput existat. Vrbes, vbi cultus religionis est floridior & præstantior, faciliorem quoque & illustriorem habent aditum ad potentiæ & gloriæ accessionem.

Hierusalem, vt tradit Plinius, fuit orientis vrbs antiquissima & florentissima, tam religionis Deique cultu, quam totius regni respectu, vtriusque enim metropolis erat. Hierosolymis viuebant summi pontifices, sacerdotes, Leuitæ: peragebantur ibi sacrificia: vouebantur Domino vota: omnis fere populus Israelis ibi quotannis ter conueniebat. Scribit Iosephus, Hierosolymæ, quando à Tito Vespasiano obsideretur, circiter vigesies quinquies centena millia hominum fuisse: Numerus sane immensus & ferme incredibilis, si vrbs ex ambitu, qui 4. milliaribus paulo fuit amplior, æstimetur. Sed credendum viro perito & scienti, quemque omnis occasio mendacia comminiscẽdi defecit.

Ieroboam rex Israelis factus, mature perpendēs, sine cultus diuini & sacrificiorum exercitio non diu staturum imperium, metuensque, ne populus Hierosolymam religionis & sacrificiorũ ergo confluens, cum Iuda reconciliatus in regis Israelitici necem conspiret, omissa vera religione idololatriã instituit. Cõflatis enim duobus aureis vitulis, & in fines regni Israelitici collocatis ad multitudinem conuersus, *Satis*, inquit, *iam ascendistis Hierosolymã, En Dij tui Israel, qui te ascendere fecerunt de terra Aegypti.*

Magna itaque religionis vis est in amplificandis vrbibus, ditionibus, in illectandis peregrinis: quod cum Ieroboam cognitum haberet, vt tribus decẽ Israeliticas, quibus imperitabat, suo dominatu coerceret, veram religionẽ idololatrica permutauit. Hic suo scelere omnium primus dici meruit, qui cupiditate dominandi debitum honorem & cultum Dei magno cum dedecore missum fecit, posteritatique sic supplantatæ malo exemplo præluxit; non tam stultitiæ, quam extremæ impietatis nota insignis.

Non desunt, qui nimia sibi scientia in constituendis imperijs arrogata, gloriari, imo publicis scriptis docere audent, vtilius esse principi subditos recte coercituro humana ratione rem tentare, quã consilio diuino. At quos nulla verecundia, hæc vt adstruant, tangit, sciant se præsentissimo veneno tanquam peste principes fallere, imperia & principatus corrumpere, orbem Christianum offendere, capitales esse ecclesiæ hostes, imo ipsius Dei, contra quem nouam turrim Babylonicam, vt de Gi-

gantibus legitur, moliuntur, sed non sine confusione sui & pessimo interitu. Nam

Ipsorum facta atq; minas ridebit inanes
Qui super & cœlos & super astra sedet.

Attēdite ô Principes Iesaiæ vaticinium de Pharaonis consiliarijs, *Sapientes*, inquit, *consiliarij Pharaonis insipiens dederunt consilium, deceperunt Aegyptum angulum populorum eius, Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis, & errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius & vomens.* Quod si liberum mihi esset, facile indice quasi digito monstrarem, quomodo plurimi ordines Christiani orbis hac preuaricatione & peccato cōciderint, ac se suosque ab auxilio & gratia Dei abalienantes, flagello iustitiæ diuinæ Turcos & gentes in sese sæpenumero armarint. Sufficiat hic admonuisse principes, qui præpostero illo gubernandi modo legem Dei quantum in se est, conculcant, ne vnquam ex memoria tristissimum magistri sui Ieroboami interitum abijciant, sed resipiscant, vt alieno cauti malo, periculis eximantur. Posteaquā enim execrandi regis execrandam impietatem nō amplius ferret Deus, excitauit Baasan filiū Ahiha,[a] qui facta conspiratione Nadabum Ieroboami filiū trucidauit, regnumq; occupauit pro eo. Factumq; est cum ipse regnaret, vt percuteret vniuersam domum Ieroboam, vt nihil spirans de Ieroboam faceret reliquum, donec deleret eum, iuxta verbum Domini. Sed progrediamur.

Religio cultusque diuinus, constansque diuini auxilij in loco aliquo vigentis opinio ad alliciendos illuc homines maximum habet momentum.

Inspice, & testes habebis locupletissimos Loretũ in Italia, D. Michaelem in Gallia, Guadalupen, Monserratum & Brigantium in Hispania, quo quotidie magnus vndique est concursus omnium nationum hominum vel longissime remotarum. Omitto iam solitudines, eremitarum tuguria aut speluncas potius, quæ non minus singularibus animorum deuotionibus passim frequentantur.

Penitius autem rem introspice, & minus admirabilis videbitur. Quid enim maius, quid potentius, quid efficacius ad alliciendum & vi quasi attrahendum ipso summo bono, qui est Deus? Hic anxie desideratur, indesinenter expectatur & quæritur ab omnibus creaturis tam animatis quã inanimatis. Eum enim tanquam summum finem ad vnum omnes spectãt. Leuia summum hoc bonum supra in sublimi quærunt: grauia infra in terra: Cœli, cõcaua ac orbiculari sua periodo; nascẽtia terræ, floribus & fructibus; animantia, speciei conseruatione; homo tranquillitatem conscientiæ æternique gaudij quærendo.

Cum vero summum bonum sua essentia tam sublime sit, vt sub intelligentiam nostram, tamq; lucidum, vt sub oculorum sensum non cadat: quiuis eo se conuertit, vbi diuina potentia quoquo modo enitet, vires suas exerit, aut singulari auxilij ratione præsentem Deum declarat, in montes, in solitudines, aut aliquovis. Quid enim? Annon se in societatem amplificatæ Romæ ingerunt martyrum sanguis, reliquiæ sanctorum? loca sancta? & in diuinis suprema iudicandi potestas? Annon aspera & inculta iaceret, nisi quotidie locorum sanctitas

&religio infinitos homines ab extremitatib. mundi eo pertraheret? Annon deserta pateret, nisi sedes Apostolica, clauiumque potestas sede ibi fixa multa millia hominũ dulcedine sua delinita quotidie eo abire cogeret? Mediolanum vrbs populosissima volens nolẽs testatur, quanta honoris laudisque decora sibi parta sint ex insigni pietate eximij illius cardinalis Borromei. Ab extremis mundi Septentrionalis plagis eo conuolabant principes, quinetiam quibuslibet subortis dissidijs Episcopi eius discretione ac iudicio vnice stabant. Et quid multis? Omnium nationum clero Mediolanum patria erat, domus diui tutelaris pro portu tutissimo: liberalitas eius pro tuto refugio: vita eius transacta pro nitidissimo speculo & exemplari habebatur, ad cuius formam omnes ecclesiæ essent componendæ.

Molestus forsitan lectori sim, si longior velim esse in decantanda laude, qua synodos coegerunt tam publice quam priuatim; vnam tertio quoque anno: alteram quotannis. Quot illi erexerunt tẽpla, quot collapsa refecerunt? quot nouis reditibus donarunt? quot eorum monasteria? quot studiosorum collegia, ex quibus tanquam ex equo Troiano tot presbyteri adeoque spirituales prodierunt? quot Academiæ maximo totius regionis bono apertæ? quot & quantæ artium artificumq; ac commerciorum laudatissimæ promotiones. Quod si, vt iterum dicam, tantum recensere velim, quo pacto vna cum propagandæ religionis studio fines vrbis Mediolani extenderint, in infinitum abiero. Itaque hæc omitto.

Sed proh dolor, paucæ admodum numero sunt hodie ciuitates aut principes, qui hoc nomine iure commendentur. Vbi.n. hodie Numa Pompilius, qui tot Romæ augurii collegia? vbi Constantinus, qui tot sacra gymnasia struxit? vbi Theodosius, qui tot vectigalia? vbi Iustinianus, qui tot priuilegia dedit. O tempora! in quam ętatem mundi, in quos mores incidimus. Sed velum coloribus obduco meis, ne se multi nigro carbone in his tabulis notatos videant: illos innuo, qui spolijs ecclesiæ & sacrilegijs ditati, sacerdotibus victum, ecclesiæ censum, pauperibus, viduis & orbatis cibum, ignorantibus veritatis lucem, desperantibus salutis ancoram sustulerunt. Sed quid moror? Religio diuitias peperit, & filia deuorauit matrem. Non potest ergo non seges esse deinceps, vbi Troia fuit, Babelq; & confusio nimis superba excelsa & certo cōcidit.

CAPVT IV.

De studiosis & scholis.

PLVRIMOS, præcipue studiosos, in vrbes, quarum magnitudo nobis iam proposita est, adducit celebris & docta schola. Duo enim, si proprie loqui volumus sunt adminicula, quibus intelligentes fortesq; viri ad fastigia honorum perueniunt, Libri & Arma. Quorum illi in Academijs chartis & calamo; hæc in aperto campo gladijs & hastis tractantur.

Cum vero humanum genus duobus potissimū ducatur, gloria & vtilitate: & vero liberalium artiū, quędam artes diuitias, quędam nominis existimationem

ſionem adferant, eſt profecto, vt in vrbe, de qua hic loquimur, ſit Academia talis, quæ ſtudioſam iuuentutem certis propoſitis commoditatibus ſui amore vehementius accendat, ita vt potiſſimum eo nomine à pluribus diligatur & ſeligatur, potiusque hanc quam aliam frequentare ſtudioſa iuuentus malit Academiam. Id autem fit, cum ad ſcholæ & artium commoditatem peculiaria quædam & honeſta priuilegia inſuper accedunt. Honeſta ideo dico, ne licentiam dent ſcelus ſcelere impune accumulandi, quod priuilegium turpitudinis dicunt: ſed vt habeant anſam alacriter ſine impedimento ſtudijs inuigilandi.

Etenim magno cum labore omnis ſtudiorum ratio eſt coniuncta & corporis & animi. Hinc veteribus DEA artium ſiue ſapientiæ *Minerua* dicta eſt, quod animi meditationes & lucubrationes neruos imminuant, adeoque vires corporis incidant. Plerunque autem affecto corpore animus quoq; afficitur & turbatur. Æquum itaq; imo neceſſariũ eſt, vt ſtudioſis honeſta ſint priuilegia, quibus animus laſſus reficiatur, ſpiritus autẽ recreati maiore cum ardore ad ſtudia denuo ferantur.

Non autem, vt ante memini, indulgenda eſt petulantiæ licentia: quæ tamen Academijs Italis vt conceditur, ita exercetur. Ibi calami in pugiones, & atramentaria in thecas pulueris bombardici abierũt: Diſputationes in cruentas cœdes, ſcholæ in propugnacula pro lubitu quiduis audendi, academici autem in homicidas mutati ſunt. Irriſui ibi habetur honeſtas, verecundia & caſtitas dedecori: adeo vt ſtudioſus vere ſtudioſi vitam ho-

nestam nempe & modestam victurus nihilo plus efficiat, quam si seipsum in extrema pericula det præcipitem. Dolendum certe: sed abrumpo querelas. Illud saltem dicam; fieri non potest, vt Academia vlla efflorescat, aut iustam laudis maturitatem assequatur, nisi ab alea & armis, nocentissima vtraque peste, radicitus sit repurgata.

Franciscus I. rex Galliæ, magno agmine Lutetiæ studiosos cõfluere deprehendens, magna animi cura eo incubuit, qui studiosis honestam pararet recreationem. Designatum est itaque ingens pratum prope vrbem ad aquam situm, vbi esset solitaria & iucunda à studijs recreatio. Hic se exercebant, hic luctando, ille saltando; hic cursitando, ille pila ludendo, quibus non tam sibi, quam alijs, qui spectatum aderant, oblectamento fuerunt. His concessis strepitus armorum & tesserarum cõticuit.

Porro etiam in loco Academijs destinato temperata & salutaris sit aeris constitutio, amœnus situs, aquis, fontibus, syluis & campis vndique arridens. Fac enim deesse cætera, hæ solæ tamen studiosos morantur. His omnibus insignes olim erãt Athenæ & Rhodus: adeoque studiorum ibi vegetissimus vigor.

Galeatius Vicecomes primus erat, qui Academiam Pataui celeberrimam redditurus animo ad predictas amœnitates inprimis adiecto, edicto vetuit, ne quis è subditis studiorum gratia alio se cõferret. Hoc ipsum nonnulli Italiæ principes sunt secuti.

Verum magnam hoc parit diffidentiam & fastidium.

dium. Optime autem vasalli retinentur, & peregrini inuitantur commoditatibus ad honestas animi recreationes, & commeatus abundantia: si insuper priuilegia sarta tecta cõseruentur, defensentur, vsurpentur; si ad quosuis studiorum honores aditus pateat: si eruditioribus certi ijq; honorifici tribuantur gradus: si vitæ bene actæ sua sint præmia, suus locus, & inprimis si copia sit professorum eruditorum. Non erubuit Pompeius Magnus scholas bene constitutas intrare: domita enim Oriente, scholam Rhodi, vt professores audiret profitentes, ingressus legitur. Sigismũdus rex Poloniæ grauissimis causis motus edixit, ne quis vasallorum suorum, extra regnum studiorum gratia vagaretur. Qui sic? ais. Ne videlicet dogmate illo, quod sub rege Sigismundo reuixit, & fere omnes septentrionales imbuit, incenderentur.

Cæterum Academias tollere artiumq; scholas prohibere, tyrannicum plane ac barbarum est. Sunt enim Academiæ & artes lumina & fontes sapientiæ, à quibus splendor & sapor virtutis in omnes partes Reip. fluunt; suntque insuper Academiæ velut Musarum orbes, & artes sidera in illis fixa: at nisi orbes suum motum, sidera suam lucem habeant, quæ vita rerum, quæ influẽtia erit? Præterea vt oculi sunt in corpore, ita Academiæ & artes sunt in ciuitate; atq; vt oculi omnia membra corporis, ita academiæ omnes Reip. partes illustrant. Quinetiam contra ius naturæ ac rationis est, Academias tollere, natura enim confusionem, ratio ignorantiam fugit, quæ tamẽ duo sub-

latis Academijs artiumque ſcholis ſequuntur neceſſario. Quæ enim cognitio rerum ſine arte, quis ordo ſine toga, quæ adminiſtratio ciuitatis ſine doctrina & ſapientia eſſe poteſt? Porro, quid magis licentiam morum, perturbationem rerum, barbaritatem plebis, tyrannidem principis gignit, quam bonarum literarum naufragium & caſus? Sic truculenti olim carnifices Athenas (faſtum totius Græciæ, ſydera & lumen) penitus extinxerunt. Sic Iulianus funeſtus apoſtata Chriſtianorum gymnaſia ſuſtulit, artiumq; profeſſoribus ſilentium iuſſit. Sic in Hungaria alijsq; eximijs mũdi partibus (quas Mahometes vicit) Academiæ, ſcholæ & artes immanitate oppreſſæ iacent. Norunt enim crudelitatis monſtra, Palladem & tyrannidem, amorem artis & Martis furorem, ſapientiæ lumen & ignorantiam, ſtudium virtutis & odium ciuitatis ſimul cohabitare non poſſe. Multa hic alia ſe offerunt argumenta, quibus probetur hæc cauſa, ſed infinitum eſſet omnia, quæ velim, de re tanta ſcribere, pauca tamen hæc addam, ſi non ſim moleſtus, nempe à tempore, à teſtimonio, ab exemplo. Cõſtat enim omnes ſciẽtias poſt diluuium columnis lapideis inſculptas poſteris apparuiſſe; conſtat Deum ſolem, lunam, aliaque cæli lumina, dediſſe in ſigna temporum, probabile ergo eſt primam ætatem honoraſſe Aſtronomiam; conſtat Tubalem Adami filium inueniſſe Muſicam; conſtat Chaldæos in omni arte fuiſſe inſtructiſſimos. Nihil hic dicam de Moyſe alijsque gubernatoribus filiorum Iſrael, qui omni ſcientia Chaldæorum ac Ægyptiorum fuerunt

runt imbuti: nihil hic de Samuele cæterisq; Prophetis, qui Rama Gilead ſua collegia & Academiam habuerũt. Nihil hic de Paulo, qui diſputando ſæpe in ſchola cuiuſdã Philoſophi nomine Tyranni, adeoq; Athenis nõ contemſiſſe ſed approbaſſe venerabile nomen Academię videtur. Nihil de Conſtantino, Theodoſio alijsq; vere auguſtis imperatoribus, qui ſcholas, collegia, Academias magnifice extruendo, Eccleſiam Chriſti plurimum propagarunt; omnesq; adeo ætates hominum Academias & artes approbarunt. Cæterum rationes à teſtimonio & exemplis tacitus hic nũc prætereo, nam adhuc hodie vbique florent Academiæ, viuunt doctiſſimorum hominum ingenia, monumenta maiorum palam & aperte hanc rem loquuntur, plenæ hiſtoriæ, annales pleni ſunt illorum laudibus, quas malitia nulla delebit, ætas nulla conticeſcet. Sed breuitati ſtudeo, aliter potuiſſem hic quidem vrgere, quod nihil magis barbaritatem, vim, perfidiam, licentiam vitæ, hæreſim, atheiſmum & confuſionem omnium parit, quam ſcholarum & Academiarum defectio. Si ergo iuſti, ſi pij ac religioſi velint eſſe principes, non tollere ſed fouere, non euertere ſed conſeruare debent Academias, in quibus ſplendor regis, honor ciuitatis, amor virtutis, omnium bonorum ſapor ac influentia ineſt: pernicioſa ergo vox iſta eſt & plane tyrannica: Tollantur ſcholæ, tollantur Academiæ. Imo oraculum hoc ſit: Viuant ſcholæ, viuant Athenæ, artes ac ſcientiæ, quæ ſunt radij diuinæ ſapientiæ, ad gloriam beatæ triadis

in ſem-

in sempiternum viuant. Pius est, qui assentitur, improbus, qui Amen non acclamat.

Capvt V.

De loco tribunalis.

OMnis vitæ nostræ, famæ ac fortunarum salus in arbitrio iudicis sita est. Cũ enim dilectio in hominum animis vbique deferbuerit inq; eius locum malitia ac proteruia fere successerit, male sane nobiscum ageretur, nisi spem in æquanimitate iudicis repositam haberemus. Hinc vrbes in quibus grauissimi, prudentissimi ac iustissimi senes tribunali insident, qui ad sedem sine pompa, ad causam sine fraude, ad sententiam sine motu & ardore animi accedunt, plus & frequentantur & inhabitantur non tam frequentia litigantium, quam etiam eorum, qui clauum imperij tenent, quo referuntur præsides, consiliarij, aduocati, procuratores, solicitatores, Notarij. Memorabile autẽ est non quidem ad imitationem sed ad execrationem, quod sola præsens pecunia processum iuris hodie, proh dolor, expedite absoluit: nihilque adeo in toto terrarum orbe inuenias, quod ad incitatiorem cursum concitet quam argentum currens. Non tam ad se ferrum Magnes attrahit, quam aurum oculos iudicum inflectit. Cuius hęc censetur ratio, quoniam aurum ratione valoris atque facilitatis acquirendi, dignitates & commoditates omnesque fortunas in se complectitur. Summatim: Qui ęre abundat (ne quid grauius dicam) omnia mundana possidet.

Hinc

Hinc summa illa tribunalia, quę primitus quidē ad hoc sunt constituta, vt casus quidā reseruati tam criminalium quam ciuilium earumq; grauiorum causarum inibi decidantur; id quod etiam Dominus ad Moysen loquitur Exod. cap. 18. *Prouideas*, inquiens, *de plebe viros prudentes & timentes Dominum, in quibus est veritas, & qui oderunt auaritiam, & constitue ex eis tribunal & centuriones &c. quicquid autem maius fuerit, referent ad te, & minora iudicabunt.* Tum vero etiam, vt ad hæc tanquam asyla, à corruptis, indoctis maleque affectis iudicibus confugiatur, vt ibi corruptæ aliorum iudicum sententiæ aut reuocentur, aut moderatione quapiam leniantur. Sed & hæc hodie vbiq; fere priuata commoda redolent.

Vbiq; fere locorum hæc ita obseruantur, potissimum, vbi causæ forenses ex iure cōmuni deciduntur: hic enim processus longius extenditur pluresq; ministros requirit. In Anglia, Scotia, pręcipue autem in Turcia, vbi admodum breuis & stricta est iuris via, ac iudex in vno tanquam vestigio insistens, super lite deducta sententiam profert, parum proficitur ad amplificandam vrbem. Causæ enim, quantumuis arduæ & sublimes, intra dimidium diem, modo adsint probati & sufficientes testes, absoluuntur, præciduntur ibi longiores termini: nihil valent instrumenta, nihil processus, nihil præfecti. Pauca admodum suscipiuntur, quæ non quamprimum finiantur; Breuius hic adhibetur tempus, minores sumtus, pauciores Iureconsulti, quam in iure ciuili Romanorum. Hæc vero nō eo à me dicuntur, quod velim

indi-

iudicia differenda, terminosq; dilatandos. Qui enim longiores quærunt exceptiones dilatorias, vbique prætendentes periculum, ne videlicet cui iniuria adferatur, non possunt quin sint iniqui. Nostra itaque vrbs, de qua in præsenti loquimur, summum tribunal; & pro eo actiones iuris & iustitiæ executionem, requirit.

CAPVT VI.

De eruditione.

SVPRA lib. 8. vbi sermo erat de amplificandis ditionibus, prolixe egimus de artib. & eruditione humana, de varijs commercijs & negotijs, quæ in ciuitatibus ac regnis vigent: Eo itaq; beneuolus lector breuitatis studio esto remissus.

CAPVT VII.

De priuilegiis.

HAC nostra tempestate subditi à principibus auaritiæ immersis, aut alia necessitate vrgente, adacti ita premuntur, vt vel minimam spem qualiscunq; immunitatis ambabus, quod aiunt, amplexari gaudeant. Videre hoc est ex mercatib. & nundinis, quas cateruatim mercatores, institores, propolæ &c. frequentant, solum eo, quod oneribus carent. Inspiciantur hodierna Neapolis incrementa & ædificijs & populo: vnde vero illa tanta tamq; egregia? ex solis priuilegijs, quib. ciues gaudent. Quid quod

quod maioribus finibus amplificata esset, nisi peculiaribus rationibus, potissimum quod viciniæ incolis destituerentur magna cum principũ querela, rex Hispaniæ graui edicto vetuisset, ne quis nouas ædes ibi extrueret.

Ciuitates Flandrię commercijs celeberrimæ in tota Europa fuerunt: ratio præcipua sita est in priuilegijs & immunitatibus à vectigalibus, perexiguum enim vectigal de commercijs pendunt.

Non infrequens fuit ijs, qui vrbes aut extruxerunt, aut inhabitandas dederunt, præclaris priuilegijs eas, aut minimum primos incolas donare. Secuti hoc sunt, qui vrbes vacuas, aut peste exhaustas, aut Marte vastatas aliove Dei flagello exinanitas restaurarunt. Pestis quę teste Bocatio, in Italia ad triennium grassata est, adeo sæuijt, vt à Martio vsq; ad Iulium Florentiæ circiter centum millia é medio sublata peremerit: Venetijs tot ceciderant, vt vrbs fere desolata staret. Vnde effectum est, vt senatus necessum haberet nouos incolas adsciscere: quos publico Senatusconsulto iure ciuitatis omnes donabat, qui cum familia eo migrarent, bienniumq; ibi cõmorarentur. Porro eadem Venetiana Respublica aliquoties ab extremis periculis famis ac inopiæ vindicata est, dum eos, qui frumenta aduehebant, priuilegijs donabant.

CAPVT VIII.

Certa commercia sunt tractanda, neq; temere abiicienda.

Popu-

Opulosissimam vrbem reddunt certa commercia, & eorundem diligẽs studium: id quod maxime florere potest, cum patrium solum illas merces aut omnes, aut maximam partem, aut sane potissimas gignit, aut cum nullibi copiosior aut præstantior inueniri potest. Sic sola insula Molucca profert caryophyllum, Sabæa thus, Palæstina balsamum. Plurimum piper fert Calecutia: Zeilan cynamonum; atq; alia alibi. Præstantissimum sal generatur in Cypro, saccarum in Madera, lana in quibusdam ciuitatibus Hispaniæ & Angliæ. Huc accedit præstantia artium, quarum exercitationes aut ratione aquarum, aut studij in ijs collocati, aut reconditæ & abstrusæ scientiæ, quam soli incolę callent, hic quam illic vt frequentiores sunt sic meliores. Sic optima arma suppeditat Damascus & Scyras: elaboratissima aulæa Arazzus: holosericum Genua; aureas texturas Mediolanum, & si quæ sunt alibi alia elaboratiora.

Non hic sicco, quod aiunt, pede prætereundum, cõmercia, mechanicas, artesq; fere omnes omnium optime in China florere: idq; multis de causis, quarum hæ apprime notandæ. More receptum est apud Sinaitas, vt filij easdem artes, quas parens, addiscant & profiteantur. Hinc quasi cum lacte materno paternas artes & commercia imbibunt: non est quod parens eos celet, quin paterna affectione instruit, informat, nulli neq; diligentiæ neque labori parcens. Hinc omnes artes artiumque opera tantam assequuntur perfectionem, vt nihil quod in ijs desideretur, inuenire li-

te liceat. Probant hoc labores, qui è China in insulas Philippinas, & hinc Mexicum, tandem vero Seuiliam aduehuntur. Sed procedamus.

Sunt etiam nonnullæ vrbes, in quarum potestate certæ merces versantur: non quidem quod sua ipsorum tellus illas effundat, aut ab incolis elaborentur: sed quod dominantur aut finitimis locis ac regionib. vt, Seuilia, quo immēsæ opes ex noua Hispania & Peru aduehuntur, aut mari, vt Lisabona, qua nemo præteruehi potest nisi Lisabonensium saluo conductu & venia. Hac ratione piper Cocinense & cynamomum Zeylanense aliasque opes Indicas sibi vindicarunt. Eodem modo ante annos nonaginta Venetiani aromatum commercia fere prorsus ad se pertraxerunt. Hæc enim (antequam Indiam occuparent Portugalenses) trans mare Suezam & hinc camelis Cayrum Niloque Alexandriam asportabantur. Eo suas triremes Venetiani amandabant aduecta aromata coemtum, quæ deinde non sine maximo lucro Europæis passim vendebant,

Verum illa commercia hodie plane in Lisabonenses deriuata sunt. Eo quotannis (in Lisabonam nempe) noua via nuper adinuenta ingressi Portugalenses aromata, Turcis & Æthiopibus quasi ademta, diuendunt Hispanis, Anglis, omnibusque septentrionalibus. Tam autem fructuosum hoc est commercium, solum vt sufficeret ditandæ Portugalliæ.

Sunt & aliæ vrbes, quæ omnes fere negotiationes, pluribus nationibus perutiles ad se ptrahunt, vnde pro emporijs vulgo habentur. Tales sunt in

oriente Malacca & Ormus:in mari mediterraneo Alexandria, Constantinopolis, Messina, Genua: in mari septentrionali Antuerpia, Amsterodamũ, Dantiscum, Nerua: in Germania Francofortum ad Mœnum, & Norimberga. In his alijsq; pluribus multi opulentissimi mercatores sua cōmercia exercent, emporia constituunt: quo finitimi deinde se conferunt, non tam quod ibi cuncta venalia prostent, sed quod vectura cōmoda habeatur. Eiusmodi occasiones habētur, vbi magni sunt portus, vbi flumina nauigabilia aut vrbem perfluunt aut præterfluunt: vbi stagna sunt, alueiq; alio trāslati: vbi viæ & planæ & tutæ. Quoniā vero hic mentio incidit viarum publicarum, non possum p̃terire duas illas vias, quas reges Cusci, (suo idiomate Inghe vocant,) per suam ditionem decussatim patefecerunt. Protenduntur ad duo millia milliaria parua, amœnitate sua, cōmoditate, planitie tam insignes, vt nihil vijs Romanorum in historijs celebratis concedant. Videas ibi montes, vti & valles, planitiem olim impedientes nunc æquatos, altiora saxa petrasq; discussas. Videas ibi arbores vtrinq; tanquam ad amussim sitas, magna cum oblectamento eorum, qui iter illac faciunt. Vmbra earum dulcisq; auium concentus viatores mire afficit. Videas ibi plurima diuersoria in quibus pro hospitantibus beneuola & parata nō desunt palatia, lautaq; ædificia, quæ decore suo oēs in admirationem conuertunt. Videas ibi amœnissima oppida, vicos, suauissima tempe, aliaque infinita, quę varijs colorum pigmētis oculos gratissime pascunt, ac naturæ varietate artisque additamen-

tamentis incredibili iucunditate animum spectatoris afficiunt & perfundunt.

Cæterum maximum in eo situm est momentum, vt princeps regionis suæ ingenium, situm & naturam teneat: sic enim naturæ iniquitatẽ commodius tollet. Sic boni principis est, vt exemplis declarem, portus munire, vallis aggeribusq; obfirmare, commoditates mercium exportandarũ & importandarum parare, mare à piratis repurgare, flumina nauigabilia reddere, commoda & apta emporia extruere, vias munire tã eas, quæ ad montes, quam quæ per campi planitiem vergunt.

Ex hoc magnam laudem Sinaitarum reges captarunt. Incredibili enim sumtu regni sui vias lapidibus struunt, maximosq; fluuios pontibus coniungunt, editiores mõtes & saxa perfringunt, planitiemq; lapidibus instruunt: quo ipso tam æstate quam hyeme equiti iuxta ac pediti facilimum præbent transitum.

Hoc in genere grauissime quidam Italiæ principes errant, quorum viæ adeo inæquales & iniquæ sunt, vt profunditate luti nõn raro equi & carri impediti immergantur. Hinc mercimonia difficilime eo transferuntur, & viatores intra triduum minus viæ spatium quam alibi vno die conficiunt. Idem videmus in Gallia multis in locis, ad Augustoritũ præcipue, in Xantogia, in Beaussia, in Burgundia & alibi. Sed sufficiant hæc: non enim est nostri instituti de celeberrimis illis regionibus iudicium ferre.

CAPVT IX.

De iurisdictionis loco.

IN SVPER etiam populosa vrbs efficitur suprema iurisdictione: hæc enim homines loco illi quasi adstrictos raro discedere sinit: hanc magnus litigantiũ concursus appetit, vnde ciuitas facile ciuibus abundare potest. In vrbibus, vbi summa est iurisdictio, peculiaribus rationibus tam publicę quam priuatæ opes coguntur. Ibi conueniunt principum, ducum, ciuitatum & Rerumpub. legati: ibi causæ grauissimæ disceptantur & finiuntur: eo diriguntur appellationes: ibi negocia tam publica quam priuata transiguntur: eo ditionis prouentus conferuntur, & necessitate vrgente expenduntur, opulentioresq; exterarum vrbium ciues amicitias & sedes ibi quærunt.

Hinc non potest non sequi pecuniarum abundantia: quæ per se tanquam inescat mercatores, negotiatores, aliosq; quos ex locis longe distantibus allectat. Exinde ciuitates pro ratione iurisdictionis indies ædificijs, multitudine ciuium, opibus &c. splendidiores exurgunt.

Horum veritatem arguunt omnes vrbes, in quibus celebris fuit iurisdictio, Pisa, Sena, Genua, Luca, Florentia, Brescia: quarum ditiones centum longæ, & 40. milliaria latæ sinu suo complectuntur & coercent non tantum fertilissimos agros, sed etiam vberrimas valles, multas vrbes, castella, infinitaque loca, vbi circiter millia ædificia intueri licet, summatim vero sexcenta mil-

millia hominum affatim alunt. His annumerari possunt multæ liberæ imperiales vrbes Germaniæ, Norimberga, Lubeca, Augusta Vindelicorum.

Gandaui in Flandria, magno illo vexillo aliquando erecto, circiter centum millia bellicosorum numerata fuerunt.

Nihil iam dicam de Sparta, Carthagine, Roma, Venetijs, quarum incrementa vbiq; pro ratione jurisdictionis cõspicua fuerunt. Carthago, vt cæteras omittam, in summo potentiæ gradu constituta ambitu suo 24. parua milliaria continuit, Roma 50. præter suburbia, quæ tantæ fuerunt magnitudinis, vt vna parte ad Hostiam, altera ad Otricolim porrigerentur. Sed dilabamur ad alia, quæ de principis sede agunt.

CAPVT X.

De nobilium sede & habitationibus.

PLERÆQVE Italiæ vrbes augustiores & maiores sunt vrbibus Galliæ aut reliquę Europę, idq; quoniam nobiles Italiæ, vrbes inhabitant, Galli autem suis castellis, quæ ad instar palatiorum exædificata aquis & muris circundata editioribusq; turribus ita obfirmata sunt, vt facile improuisam hostium irruptionem & sustinere & arcere queant.

Etsi vero nobiles quoq; Italiæ, pagos incolãt, potissimum iuxta Florentiam, Venetias & Genuam, vbi tam splendida ac magnifica visuntur ædificia, vt etiam regnis, nedũ ciuitatib. aut oppidis

maximum sint allatura ornamẽtum, Gallia tamẽ sumtuosioribus augustioribus & frequentioribus nitet. Italus enim & sumtum & industriam bipartitus, & vrbibus & pagis delectatur, plus tamen vrbibus. At Gallus vrbana sorte spreta, rure magis delectatur, facile contentus quacunq; sorte, modo sibi ædes & hospitia sua salua constent. Experientia autem satis superque docet, vrbes à nobilibus inhabitatas fieri & splendidiores & populosiores; non tam quod ipsimet sua familia incolarum numerum adaugẽt, quam quod in conferenda liberalitate, quam in conspectu aliorũ nobilium exercent, dum alter vbiq; álteri in expendendo superior videri cupit, sunt largiores; quo fit vt multi, qui emolumentum aut beneficiũ quoduis ab ipsis sperant, gratiam ac beneuolẽtiam eorum modis omnibus cõciliare nitantur. Cũ contra nobiles ij, qui in rure victitantes, quibus cum magnificis eiusmodi largitionibus decertent, aut quorum admirationem aucupentur, non habeant, quin sordidulo etiam ac lacero vestitu inter rusticos incedere quandoq; minime morantur.

Cæterum & hoc addendum, quod vrbes, quo à pluribus inhabitantur nobilibus viris, eo splendidioribus atq; amplioribus nobilitãtur ædificijs: quinetiam omnis generis artes & mechanicæ magis tum florent, semper ad superiorẽ perfectionẽ aspirantes. Atq; hanc ob causam Ingha, id est, rex Peruanus regiam vrbem Cusco amplificaturus publico edicto non tantum omnes nobiles in vrbem coegit, sed etiam vt quiuis sibi pararet palatium, quod inhabitaret, mandauit. Quod quidem

ansam

ansam præbuit, vt dum quisque deinceps magnificentia ac splendore ædificij eminere studeret, breui tempore vrbs ædificijs fere regijs conspicua eniteret. Secuti sunt eum in hoc nonnulli duces Lombardiæ. Tigranes rex Armeniæ posita maxima vrbe Tigranocerta, plurimos nobiles aliosq; auctoritate & opibus insignes lares suos eo transferre coegit: quid quod bona omnia quæ in vrbem non illata ab ipsis essent, confiscata esse voluit?

Sic Venetiæ ex paruis incunabulis ad tanta potentiæ & rerum fastigia peruenerunt. Qui enim ex finitimis locis confugiẽdo in paruam insulam, vbi admiranda structura iam sitæ sunt Venetiæ, se receperunt, omnes & nobiles & opulenti fuerunt omniaque sua bona eo comportarunt. Quorum beneficio postea per maris opportunitates rei nauticæ studiosiores varijs negotiationibus admodum exiguo spatio continentes insulas ad se pertraxerunt: situmq; Venetiarum suis diuitijs & thesauris adeo ampliarunt, vt nunc totius terrarum orbis animum in summam sui admirationem rapiant.

Capvt XI.

De sede principis.

Cvm necesse sit, vt in quauis regione vrbs vna cæteris sit illustrior & excellentior, ad quam tanquam ad vnum euportorium & theatrũ honoris causa

causa tota regio fluat; quæ quidem vrbs totius regionis veluti cor & centrum esse debet, à quo reliquæ partes ac membra vitam & lumen habeant; si huius ornatum spectes, augustissima; si mœnia, fortissima; si vtilitatem, rerum omnium varietate refertissima; si ciuium numerum, ordinem, splendorem, omnium populosissima, iustissima, magnificẽtissimaq; esse debet. Hãc ipsam principis sedem esse conuenit, ad cuius maiestatem & honorem excelsa palatia, honorifica tribunalia, altissimæ turres, munitissima castella, populi magna frequentia, aliaq; pene infinita requiruntur. Non capit Augustum Mantua, Roma capit. Imo absurdum est & penitus indecorum, vt nobiles sub cespite & fumoso tugurio viuerẽt: locus enim vt homo suam maiestatẽ habet. Sic Roma in Italia, Lutetia in Gallia, Londinũ in Anglia, in omni deniq; regione ac gente vnã primariam vrbem inuenies, in qua Regia solis (vt ita loquar) splendet. Vrbs ergo necessario requiritur, in qua princeps, proceres, iudices hisq; obedientes ciues vna viuãt, & ad quam tanquã ad asylum iustitiæ, reliquæ omnes regionis partes vrgẽte necessitate veniant, in qua controuersiæ decidantur, in qua principum, procerum ac dynastarum conuentus habeantur, in qua exteri legati audiantur, in qua functiones, munera atq; honores petãtur, in qua deniq; omnium totius regionis oppidorum prouentus tanquam in thesaurario ad vsus publicos æque ac priuatos, prout fert necessitas, asseruentur & recondantur, quibus sane rebus vrbes mirifice excrescunt atq; augentur.

Asserit

Asserit hoc vrbs quæque celeberrima. Reges Ægypti, regni vetustissimi, partim Thebis, partim Memphi degerunt: vnde vtraque ciuitas mirifice est exculta. Vrbs enim Thebæ (quam poetarum more Homerus ἑκατόμπυλον, id est, centiportam vocat) ambitu suo 17. milliaria parua continebat, si Diodoro credimus, & publicis & priuatis ædificijs excultissima, satisque populosa. Hanc æquauit Memphis. Succedentibus regibus (qui Ptolomæi dicebantur) aula mutata sedem præbuit Alexandria: quæ exinde populo, ædificijs, opibus venerandaque auctoritate in immensum excreuit. Duæ autem prædictæ vrbes (regnum primo obtinentibus Chaldæis, postmodum vero Persis) pristino decore amisso fere sunt deuastatæ.

Sultani reprobata Alexandria Cayri consederunt: quod ex subito incremento Magnum cognominatur. Id quod ansamSultanis prębuit, vt metuentes multitudinis factiones vndique vrbem latis & profundis fossis distinguerent: adeo vt non tam figuram vnius vrbis quam multarum inuicem adiacentium repræsentaret. Hodie in tres vrbes distincta est, paruo milliari à se inuicem distantes, quarum nomina sunt: Bulacco, Cayrum vetus, & Cayrum nouum. Fama est, sedecim ibi, aut vt placet Ariosto, octodecim vicorum millia contineri, quos noctu ferreis portis obstruunt. Incolarum non potest iniri numerus; plerique enim sub terra degunt tam angustis receptaculis aut spelæis potius; vt alter alteri insidere videatur.

Pestis nunquam ibi cessat, septimo quoq; anno vehementer grassans, qua nisi ad minimũ trecenta

millia absumantur, vix pestem aut luem appellare dignantur; tolerabilemque aeris constitutionem Sultani æstimant, si grassante peste, mille duntaxat peste absumti efferantur. Atque hæc de Cayro dicta satis sunto, quippe quod capacitate sua omnibus innotuit.

Aula regum Assyriorum fuit Niniue: cuius ambitus continebat 480. stadia, quæ collecta faciunt sexaginta milliaria Italica; longitudo vero ad centum quinquaginta stadia protendebatur, vt scribit Diodorus. Eius suburbia proculdubio fuerunt amplissima: eo quod, vt sacræ literæ testantur, triũ demum dierum itinere vrbs Niniue conficiebatur. Traditque Diodorus nullam postea vrbem tanto ambitu, tantaque magnitudine extructam. Altitudo enim murorum fuit pedum centum, latitudo, quæ tres currus iunctos caperet: turres in muris mille & quingentæ, centum altæ pedibus, vt recensuit Viues.

Chaldæorum aula fuit Babylon, cuius ambitus 480. stadia includit, teste Herodoto. De hac Aristoteles scribit, famam fuisse suo tempore, cũ aliquando expugnaretur, post triduanam demũ expugnationem, omnibus in vrbe ciuibus captam innotuisse. Plinius libro 6. cap. 26. de ea sic habet: Babylon, Chaldaicarum gentium caput diu summam claritatem obtinuit in toto orbe, propter quam reliqua pars Mesopotamiæ Assyriæque Babylonia appellata est, sexaginta millia passuum amplexa muris ducenos pedes altis, quinquagenos latis, in singulos pedes ternis digitis mensura ampliore quam nostra, interfluo Euphrate, mirabili

bili vtroque opere. Ferunt ei plebis vrbanæ sexcenta millia fuisse: situm vero mœnium aquilæ pandentis alas: agrum totius orientis fertilissimũ. Eadem fere etiam Solinus capite 58. scribit. Eam à Semiramide fuisse constructam scribit Diodorus, Strabo, Iustinus. At Iosephus, Eusebius, Marcellinus, à nepotibus Noæ conditam asserunt: instauratam vero & muris munitam à Semiramide, quod & S. Hieronymus tradit in lib. Oseæ ad c. 2. citato poetico carmine:

——. Babylon, quam dicitur olim
Coctilibus muris cinxisse Semiramis vrbem.

Eam autem per singula quatuor latera recta habuisse 15. millia pass. recolit ex Herodoti libro 1. idem Hieronymus super Esaiam ad caput 14. ad illa verba, *Et consurgam*, *&c.* nihilque superesse præter murorum circuitum; at reliqua omnia introrsus in solitudine versari tradit. Recentiores, cuiusmodi Aldus, murorum eius & latitudinem cubitorum 50. & altitudinem 200. cum Plinio affirmant; sicut & ambitum sexaginta millium passuum. Strabo tamen libro 16. ambitum ad trecenta octoginta quinque stadia memorat, vt non attingat ad quinquaginta passuum millia: adijcit tamen, turres sexaginta fuisse altitudine, ac crassitie, pedum duorum & triginta, murosq; adeo late patuisse, vt quadrigæ sibi inuicẽ occurrentes facile pertransire possent. Fossa autem extrinsecus late etiam patens vice amnis circumfluebat, Aldo teste. Videndus Oros. lib. 2. c. 6. Q. Curtius lib. 5. & Euseb. de præpar. Euangelica libr. 9. cap. 4. in fine ex Abydeno vetustissimo auctore. Sunt in ea vrbe

horti

horti pensiles, qui in figura quadrata, quorum latus quodlibet est quaternum iugerum. Hi fornicibus continentur, sese in forcipis modum intercidentibus, sitis super pilis, in aleatoriarum tabellarum formam, alijs super alias positis. Pilæ concauæ sunt & terra plenæ, vt arbores maximas consitas recipere possint, ex lapide coctili & bitumine structæ, tam ipsæ quam fornices, & fornicum intersectiones: supremum tabulatum ascensus scalares habet & cochleas ipsis adiacentes, per quos continue aqua ex Euphrate in hortos afferebatur, ab hominibus ad hoc ipsum constitutis. Nam flumen mediam vrbem interluit, eius latitudo stadium occupat. Horti super flumine sunt. Strabo lib. 16. in prin. Cæterum à Scythis tandem hostiliter irrumpentibus omnia deuastata, rursus tamen à Bugiafara Calysso Saracenorum, qui octodecim auri milliones ad hoc impendit, tantisper restaurata, vt teste Iouio, etiamnum hodie Romæ magnitudinem, quoad complexum mœniorum, excedat; vbi & non tantum plurima rosaria & ambulacra, sed etiam syluæ venationibus, & rura culturæ destinata inueniuntur. Porro vt & de turre Babylonica, quæ miraculi fere loco censenda est, aliquid dicamus; eam à Nimroth ædificatam legimus, Genes. cap. 11. eius altitudinem tametsi sacris literis expressam non legerimus; tamen Isidorus lib. 15. cap. 1. ex Hebræorum scriptis memorat, altitudine turrim illam surrexisse vsque ad quinq; millia, centum septuaginta quatuor passus. Sed D. Hieronymus super Esaiam ad cap. 14. ad illa verba: *Et consurgam, &c.* hæc habet: Babylonis arx,

id

id est, capitolium eius vrbis, est turris, quæ in altitudine quatuor millia dicitur tenere passuũ, paulatim de lato in angustias coarctata, vt pōdus imminens facilius à latioribus sustentetur. Describunt ibi templa marmorea, aureas statuas, plateas lapidibus auroque fulgentes & alia pene incredibilia. Hæc ille.

Reges Medorum Ecbatanæ: Persarum Persepoli consederunt: de harum magnitudine præter coniecturam nihil extat. Nostro tempore aulas suas habuerunt primum Taurini, deinde Scyræ, ciuitatibus nobilissimis.

Tartaria & orientalis Asia ob immensas principum opes & potentiam, maiores exhibet vrbes, quam vlla mundi plaga. Tartari duob. regnis potentissimis dominantur, quorũ vnum est Mogoriniorum: alterum Cathayniorum. Mogorini Tartari suum imperium hodie late extenderunt: Mahamud enim eorum princeps, finibus suis nō contentus, ante paucos annos fere omnem regionẽ, inter Gangem & Indum interiacentem, sibi subiugauit. Samarcanda regia est metropolis Mogoriniorum: quam Magnus Tamerlanes mirum in modum ditauit præda ex Asia reportata. Ille enim tãquam sæua & procellosa tempestas omnem regionem peruagatus firmioresque vrbes demolitus plurimas opes abstulit. Ex sola Damasco (vt cæteras taceam) octo millia camelorum superbis spolijs onustorum abduxit. Vetera historiarum monumenta tradunt tantam fuisse huius vrbis potẽtiam, vt sexaginta mille equis diues censeretur. Minor hodie est, vt & ipsum imperium. Vt enim

post

post Magni Tamerlanis obitum à filijs in multas partes diuisum abijt; sic nostro tempore à Mahometis filijs magis discerptum videmus.

Cathaiorum Tartarorum princeps, (quem vulgus Magnũ Cham de Cathaus vocat) à Magno Chiny originem trahit, qui primus ante trecentos annos ex Asiatica Scythia mouens, grauissimis expeditionibus Tartarorũ nomen celebre reddebat. siquidem regno Chinensium occupato, bonam Indiæ partem sibi vectigalem fecit. Huius successores in vrbe Chiambalu sedes suas fixerũt, quæ vt insignis ita ampla est. Ambitus enim præter suburbia, viginti octo paruorũ milliarium esse traditur. Adeo ibi florent commercia, vt quotannis circiter mille currus vel solo serico onusti è China eo aduehantur. Ex quibus facile conijcere licet, quantopere ibi vigeāt negotiationes, p̃ciosissimæ merces, artes & artifices, quæ incolarum multitudo, quam splendide, quam nitide, quam egregie ibi viuatur.

Non extat in toto terrarum orbe regnum (puta partibus suis continuum & cōiunctum) capacius, non populosius, non opulentius, non potentius, non durabilius, quam amplissimum illud & laudatissimũ Chinensium regnum. In quo maxime conspicuæ tres vrbes, vbi sedes regiæ olim fuerũt, vulgò recensentur Suntien, Anchin & Panchin, quæ magnitudine vrbes oēs, quæcunq; demum vnquã in toto terrarũ orbe extiterunt, vincunt. Suntien (quantum ex indicijs indubitatis edoctus habeo) antiquissima est, metropolis regionis Quinsay, quo nomine etiam ipsa vrbs vt plurimũ vocatur. Sita fere est ad extremas orientis oras in lacu quodam, multis è fluuijs, quorum maximus Polysange dici-

tur,

tur, collecto. Multæ in hoc lacu enitent insulæ, q̃ amœnitate situs, salubri aere, hortis pensilibus ac splendidis ædificijs aspectum p̄bent gratissimum. Litora passim viridibus pratis conspicua tanquam varicoloribus tapetibus ornata, arborib. consita, salientib. aquis & riuulis irrigua, amplissimis palatijs & ædificijs vix credibilē spirant amœnitatem. Maxima lacus latitudo est quatuor magnorũ milliarium, incapacissima autē duorum. Vrbs ipsa ab effluxu aquarũ fere 28. milliaria Italica abest: ambitu suo centũ milliaria parua cōplexa: vicorũ siue platearũ multitudine, tam aqua quã terra maxime insignis: quarũ hęc silice politissime strata traditur. Visitatissima ibi sunt podia, è quib. in vias publicas iucundissimus patet prospectus. Insigniores aquarum aluei numero 15. sunt: super quos pontes eximios struxerunt, & sane ea altitudine, q̃ nauibus plenis velis transitum præbet. Horum alueorum maximus mediam fere secat vrbem, latus milliare Italicum; octuaginta pontibus conspicuus: quorũ aspectus & vsus oēs amœnitates, omnesq; vtilitates vincit. Molestior fortassis fuero omnia adducturus, q̃ celebritatem vrbis concernunt. Quantis enim & qualibus ea patet areis? qui splēdores ædificiorum? quã egregij vici? quantus ciuium numerus? quanta mercatorũ multitudo? quæ copia nauium, ebeno & marmore variegatarũ, auro & argento vermiculatarum? Lubens p̄tereo immensas illas opes, quæ quotidie & importantur & asportantur. Nec commemoro infinita illa voluptatum & delitiarum plaustra, quibus vbique abundat, & merito *Superba Suntien* vocari potest.

Cęteræ tamē duæ magnitudine sunt superiores: è qui-

è quibus Anchin tanta est, vt vix liceat equiti ad vtramque partem diurno spatio peruenire: vbi tamen suburbia non accensentur. Panchin autem ambitu sexaginta magna milliaria continere traditur.

Cæterum posteaquam Chinæ mentio incidit, non absurdum me fore credo, si & aliarum vrbiũ, quas in transcursu obiter attigimus, quædam encomia adduxero. Portugalẽses aiunt vrbem Cantan (notissimam quidem sed non maximam) Vlysbona maiorem esse: quæ tamen exceptis Constantinopoli & Parisijs, omnium in vniuersa Europa habetur amplissima. Vrbem Sauchieo triplo maiorem esse Siuilia in Hispania ferunt: quod Siuiliæ ambitus est sex milliarium, Sauchieo vero octodecim: Amplior tamen vtraque, Vechieo vrbs creditur. Cincheio, quamuis in numero maximarum non sit, à patribus tamen ordinis D. Augustini septuaginta millia ædificiorum habere credita est.

Hæc aliaque nemini absurda & à vero absona videantur, cum Marcus Polus in Relationibus suis multo maiora, quam quæ à me allata sunt hactenus, adducat. Hæc autem, quæ à me dicta sunt, tam vero consonant, & in vulgus tam nota sunt ex quotidianis nuntijs, qui illinc ad nos ab hominibus perspectæ fidei commeant, Lusitanique vno ore cõfirmant, vt qui negare velit, stultitiæ potius quam prudentiæ notam incurrat. Quo autem lectori beneuolo satisfiat, documntea quædam adducam, ex quibus perspicere facile sit, vnde Chinenses populi tantopere succreuerint.

In primis autem præsupponamus, quod hæc mundi

mundi plaga, quam orientalem vocamus aut ex cœli clementia, aut arcano & abdito siderum situ, atq; efficacitate, alijsve causis, quales quales illæ sunt, nescio qua virtute & natura omnia vberius proferendi cæteras antecellat. Hinc multa præclare, quæ in cæteris regionibus non nascuntur, ex felici illa plaga depromuntur, ceu sunt cynamomum, nuces myristicæ, caryophylla, piper, caphura, sandalum, thus, aloe, nuces Indicæ, &c. Quid quod ea nascentia, quæ oriens & occidens pariter profert, in occidente meliora, præstantiora, & perfectiora nascantur? Confer vniones, aurum, Adamantem, Smaragdum, lapidem Bezoar, & vera hæc esse probabunt. Vniones enim occidentales cum orientalibus collati ad inuicem se habent, vt plumbum ad argentum. Et Bezoar Indicus bonitate Peruano longe præstat.

Iam vero regnum Chinensium propius attingit orientem, quam vlla mundi plaga: adeoque omnium, quæ in oriente nascuntur, plenior ibi est prouentus. Chinenses aëre, cui potior vitæ nostræ pars tribuitur, vtuntur temperatissimo: cui porro accedit mare, quod hanc regionem & circumluit, & velut brachijs suis in eam expassis amplexatur ac fouet.

Deinde tota regio vt plurimum plana est, loci que natura percommoda, non tantum necessaria vitæ, sed etiã oblectamẽta & delicias vitæ humanæ affatim producẽs. Mõtes & colles varijs arborib. & satiuis operti sunt. Planities oryza, hordeo, frugibus & oleribus ceu pulcerrimis vestibus est

 induta,

indura, exculta, ornata. Horti non tantum nostratibus fructibus abundant, sed etiam sapidissimis peponibus, dulcissimis prunis, optimis ficubus, malis citrijs, chrysomelis, fragrantia & sapore iucundissimis.

Nascitur apud ipsos peculiaris herba, ex qua expressum succum loco vini adhibent. Liquor est dulcis, sanitatem conseruans, omnia mala ebrietatis propulsans.

Magna illis est abundantia omnium animantium, auium, ferarum, lanarum, gossypij, lini, plurimique serici. Abundans illis est metallorum copia, auri, argenti, ferri, &c. pretiosissimos ibi vniones inuenire licet. Nunquam illis desit saccarū, mel, Rhabarbarum, Caphura, Minium, Isatis, moschum, aloe: neque alibi nascitur porcellana. Vniuersam regionem varię aquę perfluunt, non sine magna vtilitate rei & nauticę & rusticę. Ruris fertilitatem ęquant aquę piscibus refertissimę: quorum magna copia tam in mari quam in alijs fluuijs passim ibi capitur.

Ad soli & aquarum fœcunditatem vtriusque incredibilis cultura & vtilitas accedit: idque duabus ex causis: quarum prima ab incolarum multitudine depēdet; China enim vltra sexaginta milliones hominum continere creditur. Altera in diligenti cultura consistit. Æque enim priuati ruri colendo & eius frugibus demetendis intenti sunt: ac magistratus, qui otiosum domi desidere sinit neminē. Hinc vix inuenias agellum vel glebam, quę non optime sit exculta. Num vero hic artes & opera mechanica silebo? cū non sit locus alius,

alius, tot & tam insignibus florentior, id quod itidem à duobus proficiscitur. Primum iam laudatum est, quoniam otia passim interdicta, labores cuiuis mandati: nulli licet esse otioso, non cæcis, non claudis, nisi plane viribus destitutis. Viteus Chinésium rex lege sancita etiam fœmellas ad exercendum artes paternas, aut minimum, tam nobiles quam non nobiles, colo & acui adstrinxit. Alterum est quod filij patris artificia callere & exercere iubentur. Hinc tot artes, totque artifices, qui à teneris vnguiculis omnes, tam masculi quã fœminæ, paterna artificia tractant. Hinc summa artium scientia absolutaq; perfectio.

Non committunt, vt vel minima & abiectissima res sine fructu pereat. Taurorum & bubalorũ fimo nutriunt pisces. Ex ossibus canum aliarumq; animalium varia fingunt sculptilia: qualia nos ex ebore. Ex laceris pannis conflant papyrum.

Sed quid tantopere in his recensendis immoror? Tanta nimirum est apud Chinenses omnium rerum ad vitæ sustentationem necessariarum artiumque & opificiorum copia, vt aliunde quicquam importare minime opus habeant. Quantam serici copiam quotannis vel duntaxat in Lusitaniam mittunt? Quindecim naues ad Philippinas onerantur. Fide maior copia in Giapas auehitur. Tantam Cathay excipit, quantam æstimare licet ex superioribus, vbi diximus, quanta in Ciambalu mittatur. Opera sua elaborata (quæ infinita sunt) vilissimo vendunt pretio, quod mercatores nouæ Hispaniæ, qui ex Philippinis insulis ea coemtum eo frequens iter habent, vix satis admirari queunt.

Quo fit, vt negotiationes, quæ cum Philippinis exercentur, Hiſpanorum regi damnoſæ potius quam lucroſæ ſint. Viliſſimum enim omnium rerum pretium Mexicanos, ſuas merces ex Hiſpania ante petentes, in Philippinas illectat. Quod autem eſt ſummũ regis Hiſpani ſtudium, feras illas gentes horribili caligini idolatriæ adhuc immerſas emolliendi & in album Chriſtianæ Eccleſiæ referendi efficit, vt damnum lucro æquale æſtimet, modo earum animas lucretur.

Ex his omnibus & ſingulis liquido cõſtat, Chinam partim naturæ, partem humanæ ſolertiæ dote & beneficio infinitos homines nutrire poſſe: adeoque non abſurdam eſſe tantam inibi populoſitatis famam. Atque hanc ego porro aſſero, & neceſſarijs documentis probo, idque dupliciter. Primo enim Chinenſium rex nõ opus habet bella gerere, pro amplificandis ditionis ſuæ finibus, ſed tantum vt ſua ſepta defendat. Perpetua illis fere pax eſt. At q̃d pace optabilius? quid fructuoſius? quid antiquius? Nulli ex Chinenſibus inſcio rege & magiſtratu terra ſua licet exire. Creſcentibus itaque incolis patrioque ſolo ſemper adhæreſcentibus non poteſt non eſſe incolarum ingens multitudo, vrbium maxima capacitas, præſertim cum ipſum regnum Chinenſium vnum corpus vnamque vrbem repræſentet.

Profecto nos Itali nimio noſtri amore omnia noſtra ſummopere admiramur, ſuſpicimus, dum Italiam eiusq; vrbes omnibus orbis partibus anteponendas cenſemus. Italia ratione ſitus oblonga, & media Apenninis montibus diuiſa, pauca habens

habens flumina nauigabilia, non potest ferre magnas & populosas vrbes. Fluuij Italiæ habent se vt riuuli cũ Gange, Menane & Meacone alijsq; orientalib. collati: Tyrrhenũ & Adriaticũ mare paludẽ dicas, si cũ Oceano cõpararis. Vnde nostrę negotiationes & nundinæ pro scrutarijs non immerito habeas respectu earum, quæ Cantanæ, Malaccæ, Calecutiæ, Ormo, Vlysbonæ, Seuiliæ & in cæteris vrbibus oceano finitimis habentur.

Huc accedunt inter nos & Mahumetanos dissidia & bella bonam partem commerciorum in Africa & oriẽte adimentia. Quid quod melior pars Italiæ, vt regnum Neapolitanum, ducatus Mediolanensis regi Hispaniæ paret? Satis autem tenues sunt reliqui ordines, vt & præcipue vrbes. Sed instituti ratio requirit vt eo, vnde digressi sumus, reuertamur.

Principis sedes ex sese satis virium habet ad instaurandam vrbem & extendendam. Memoriæ prodidit Franciscus Aluarez, in Æthiopia quantumuis regione amplissima non extare vrbem vltra mille sexcentos ciues continentem: quarum numero paucas esse ajunt. Rex vero Æthiopum, quem illi magnum Nego, nos, sed vitiose, Prette Ioannem vocamus, incerta aula vagatur. Sola enim eius aula instar potentissimæ vrbis est: siquidem eius tentoria vix aliquot milliaribus capiuntur.

Omnes celebriores vrbes Asię principum sedes fuerunt. Damascus, Antiochia, Angori, Trebisonda, Bursia, Hierosolyma. Sed ad nostram Europã transeamus. Roma translata aula imperatoria de-

florescere cœpit, Constantinopolis vero, vbi imperatores considebant, maxima cepit incrementa: quæ etiamnum ob aulam Turcici imperatoris sarta tecta durant.

Hæc vrbs sita est in loco amœnissimo, optimo, commodissimo, qualem nulla vrbs totius mundi inuenit. Sita quidem est in Europa, sed plus minus quadringentis passibus ab Asia abest. Dominatur ponto Euxino (quod Turcæ Mare nigrum, vulgo Mare Maggiore vocant) & Propontidi, quę nobis Mare D. Georgij nominatur. Euxini ponti ambitus est duorum millium septingétorum paruorum milliarium. Propontis vero vltra, ad ducenta milliaria porrigitur, donec Archipelago (alias mari Ægeo, Turcis Mari albo) committitur.

Nullius tempestatis quantumvis procellosæ sęuitia nauigationes ꝓhibet, quo minus variæ merces vtrinque in vrbem adferantur. Et haud scio, an, si modo dictam vrbem alius adhuc fluuius nauigabilis allueret, aliquid ad eius perfectionem accedere posset. Ambitus eius est 13. milliarium, & addita Pera, octodecim: intra huius complexum septingenta millia hominum inuenias. Pestis tertio quoque anno vehementer ibi grassatur: vel verius dixerim, raro aut nunquam fere à peste immunis est. Vnde profecto non indignum proponitur disputatoribus problema, cur illa lues tertio quoque anno (vt Cayri septimo) instar tertianæ febris vehementiori paroxysmo in vrbem ratione situs & aeris salubrem reuertatur. Quæ quidem ego in præsenti differo, aut ingenijs exercitatioribus discutienda propino.

Intra

Intra Constantinopolim septem montes conspiciuntur. Inuenias ibi prope litus ad orientem, Turcici imperatoris gynæceum, cuius muri ambitu suo tria milliaria coercent. Inuenias ibi armamentarium, vbi officina & statio nauium fornicibus plusquam centum triginta eniter. Videas vrbem situs ratione satis amœnam, portubus laudatissimis, ciuium multitudine, negotiationibus frequentissimis, ipsiusque imperatoris aula splendissima adeo conspicuam & ornatam, vt facile inter omnes Europæas, primas reportet. Vna enim imperatoris aula triginta millia armatorum equitum ac peditum alit.

In Africa maximam celebritatis famam assecutæ sunt; Alcairum, quæ vrbs non ita pridem amplissimi regni potentissima Metropolis adeoque ciuibus abundantissima facta est. Tremise, quæ cum adhuc floreret, sedecim mille familias continebat. Tunetum nouem millia: Marocco centum millia: Fessa, vbi Africæ regis potentissimi aula est, sexaginta quinque millia ædificiorum continent.

Quamuis orbis Christianus multa habeat regna eaque splendididissima, omnia tamen (puta quorum membra sint continuā) Gallico facile cōcedunt multitudine & incolarum & opum. Gallia circiter 27000. parochias (Parisiensem pro vna accipimus) habet, in quibus vltra quindecim hominum milliones inueniuntur. Bonis, quæ natura locorum suppeditat, & opibus, quas humana solertia cogit, Gallia omnibus nationibus est superior. Regia aula longa temporis serie hactenus fuit Lutetię, vnde ad tantam magnitudinem excreuit,

vt parem in orbe Christiano non inuenias. Ambitus eius est duodecim milliarium: intra quorum fines ac septa, quater centena & quinquaginta hominum millia plus minus degunt. Tanta ibi est rerum copia, tanta delitiarum & voluptatum, omniúmque, quæ humana vita requirit, est abundantia, vt, qui non vidit, nec credere, nec imaginatione concipere possit.

Regnum Anglicum, Neapolitanum, Portugalense, Bohemicum, comitatus Flandriæ, ducatus Mediolanensis dignitate & potentia sibi inuicem fere pares sunt: vnde & vrbes, vbi aliquando aulas suas habuerunt prædictarum regionum principes, parum discrepant: Eiusmodi sunt Londinum, Neapolis, Vlysbona, Praga, Mediolanum, Gandauum, in quibus singulis plus minus cẽtum sexaginta mille homines reperiuntur. Paulo tamẽ amplior cæteris est Vlysbona, propter commercia Æthiopiæ, Indiæ, & Brasiliæ, vt & Londinum ob motus bellicos, quæ in Belgica gliscunt. Tantæ magnitudinis in Hispania nullam inuenias vrbem, non tam quod hactenus in plura regna fuit diuisa, quam quod fluminibus nauigabilibus caret, sine quibus sufficiens commeatus, quo aliquantulum populus extraordinarie aleretur, inuehi nequit. Celebriores Hispaniæ vrbes, quæ olim regiæ erãt sedes, vulgo cẽsentur: Barcinon, *Saracossa*, Valeza, Corduba, Toletum, Biturigum, Lugdunum, quæ quidem omnes magnæ sunt, populosæ, Italiæ tamen vrbibus inferiores.

Has antecellit Granata, (vulgo Garnada) quæ longo tempore Maurorũ regibus sedem præbuit, mul-

multis eximijs ædificijs ab ijsdem exornata. Pars eius in monte, pars in plano sita est. Quæ monti adhæret, in tres distinctos colles est diuisa, aquis abundat, quibus vniuersa regio habitabilior efficitur & irrigatur.

Quandiu America patuit, in maximam potentiam succreuit Seuilia, quibus maris æstus ibi exūdans incomparabiles opes adfert. Ambitus est sex paruorum milliarium, octuaginta millia hominū complectens. Sita est in sinistro littore fluuij Betis, quem alias Guadalchiuir vocant. Eximijs templis & palatijs insignis est, solū habet fertile & amœnū.

Vagliadolid tametsi vrbs non sit, excellentissimis tamen vrbibus Hispaniæ comparari potest: idque quia longo tempore regia sedes ibi fuit. Sic Madridum vrbs nō tantum in maius aucta est, sed adhuc augetur, propter sedē regiā, à rege Philippo eo translatam. Tantū ibi valuit aula regia, vt ex nimio incolarū confluxu vnus pagus, q ibi olim erat, populosissimū oppidum totius Hispaniæ euaserit.

Poloniæ populosissimæ vrbes sunt Cracouium & Vilna, quia Cracouij principes Poloniæ, & Vilnæ magni duces Lithuaniæ aulas suas habebant.

Tribus potissimū vrbibus Moscouia inclaruit: Volodimeria, Nouogarda magna & Moscouia specialiter ita dicta; quæ omnes ac singulæ celebritatis nomen inde assecutæ sunt, quod summi Moscouiæ principes, vulgo magni duces, aulam suam ibi cōstituerunt. Hac ratione nostro seculo vrbs Moscouia præ cæteris celebris est, quod nimirum Magnus Moscouiæ dux aulam suam hodie ibi fouet. Moscouiæ vrbis lōgitudo est quinq; mil-

liarium paruorũ, latitudo aliquanto minor. Amplissimũ ibi est castellum,quod ducis magni palatium est & aula. Adeo populosa est, vt à quibusdã Constantinopoli,Luteriæ& Vlysbonæ æquiparetur,atq; his tribus Europæ vrbibus, vt florentissimis ita populosissimis velut quarta addatur.

Syracusarum vrbs omnium Siciliæ vrbium amplissima,quatuor maximis vrbibus,vt Cic. tradit, olim constitit. Causam amplitudini dedit,regum siue tyrannorum (vt antiquitus vocabatur) sedes. Commercijs vero & negotiationibus, quas cum Africanis habebant,deferuescẽtibus,& sede regia Palermũ translata,Syracusæ pristinam celebritatẽ indies magis magisq; perdiderunt: Palermũ vero caput extulit, dignitateque ac gloria excreuit.

Palermi capacitas satis ampla est, & secundum inter Italiæ vrbes locum facile obtinet: insignis splẽdidis templis & palatijs, sanctorum reliquijs, lautissimisq; ædificijs à Saracenis extructis. Duo vero potissimum, quæ nostra secula ibi construi viderunt, notatu digna sunt. Vnum, quod via regia per mediam vrbẽ patefacta est, adeo recta, plana,lata,longa,vt num simile quippiam habeat vniuersa Italia, iure dubites. Alterum est, quod valla, munitiones,aggeresq; versus mare,amplissimam atque tutissimam efficiunt nauibus stationem. Opus sane dignissimum, quod admirandis Italorum operibus adiungatur.

Marcus Polus, cuius supra mentionem fecimus, rerum Ind. libro secundo, capite 68. tradit, Quinsai vrbem in Magni Cham ditione centum passuum millium ambitum tunc fuisse complexã, atque

atque in ea numerata foculorum mille ac sexcenta millia, vt si quinque siue mares, siue fæminæ per singulos foculos adnumerentur, vna illa vrbs octuagies decies centena hominum millia continuisse visa fuerit. Verum cum omnium rerum vicissitudo semper fuerit, post ducentos à Marco Polo annos cum eo profectus fuisset Nicolaus de Comitibus, comperit adeo insignem vrbem iam diu antea excidiũ passam, ac nihilominus adhuc instauratam, atque ad triginta passuum millium ambitum fuisse redactum. Id ipse Nicolaus memorat in itinerario Indico apud Ramusium tomo 1. In eo numeratos põtes ad duodecim millia, quæ tantæ erant amplitudinis, vt onerarias naues admitterent, Polus eodem loco testatur & Ortellius in Tartaria. Viam autem eius vrbis primariam protendi latitudine 40. passuum, longitudine ad 38. millia passuum extendi Polus ait, scribitque quaque versus reliquas extra vrbem vias perstratas pluribus mensibus non permeari; nam octo mensibus etiam Odericus posterior tradidit. Adijcit quoque Polus, ibi plateas esse ambitu singulas bis mille passuum. Incolarũ eius tantus est numerus, vt ad pugnam numerati possint idonei vsq; ad ducenta millia: quandoquidem trecenta domorum millia conscripta sunt.

Paquin, regiam in Sinarum regione vrbem, adeo late patere memoratur, vt septem dierũ interuallo recta pertransiri non possit, cum p̃terea munita sit tribus ambiẽtibus muris. Quicquid ad alimenta regi necessarium est, infra hunc ambitũ nascitur. Vrbe rex nunquã egreditur: assistunt illi

quin-

quingenti gigantes, non minores pedibus quindecim. Flumine tota vrbs alluitur, ex informatione Iesuitarum, de rebus Sinarũ, tomo 2. Melchior Nugnez Iesuita scribens ex Malacca.

Quod si libet orbis noui, aut Indiarum, aut extra Europam plerasq; vrbes admirandas audire, facile mihi suppetẽt, ac breuibus recolam. Est Vohaca vrbs in Iapone memorabilis, longa ad quatuor passuum millia, habetque proximas ingentes turres & latitudine & altitudine vndiq; cõspicuas, quod earum tecta inaurata sunt, Lud. Froës in literis anno Domini 1586. Est Amaguci in eodem Iapone, centum millia foculorum continens, vt Franciscus Xauerius testatus est suis literis an. 1553. In eadem quoq; insula Meacus vrbs est, quæ memoratur centum octoginta millia focularum habuisse, eodem Xauerio teste; habere autem adhuc centum millia constat. In eadem insula est Osacci vrbs Reipublicæ ritum seruans, velut in Italia Veneti. Admiranda ibi est opulentia, numerati sunt mille ciues, quibus non minores sunt opes triginta millibus aureorum, supra autem sunt plurimi: tanto fastu educantur omnes, vt quisque ciuis paterfamilias, siue viri, siue fæminæ, reges aut reginæ nuncupentur, filij vero, principes, vt Ferd. Mendez scripsit anno Domini 1554. Propterea si Constantinus Constantini Magni filius, qui solebat, cum Romæ esset, dicere, tot se reges videre quot ciues, in ea vrbe fuisset, verius id dixisset quam Romæ.

Odia autem regia vrbs Indica orientalis Sornai regno Venetiarum in Italia vrbi & amplitudine &

ne & situ coæquanda est: tota enim in aquis exædificata per omnes vicos aquis adnauigatur; sed illud valde est admirandum, numerari ibi plura, quam ducenta cymbarum millia, quæ sex milliaria in latissime patente & vrbem alluente flumine occupant, omnibusque transitum impediunt. Ferd. Mendez anno Domini 1554.

Sunt & aliæ in aquis exædificatæ vrbes in oriente: nam in Burnei insula, cognominem vrbem esse ferunt ligneam totam præter regiam, quæ sola lapidea est; in imo mari fixis stipitibus struunt domos. Vici patent adeo, vt per singulos venalis annona cymbis deferatur: sunt autem viginti quinque domorum millia à Mauris culta, vt Antonius Pigafeta testatur. Est & Lao vrbs in eadem insula, illa quidem amplior, eadem structura, in vndis exædificata, atque ab Ethnicis colitur, eodem Pigafeta teste. Est in eodem orientis Indico tractu alia vrbs, cui nomen Vguin, adeo autem proximis ædificijs abundat, suburbijsque oppidis & villis, vt toto biduo inter ædificia semper eatur, & vnam vrbem omnia huiusmodi ædificia complecti putentur, Polus libro 2. capite 73.

Quin & Ceuscala duplo Venetijs amplior esse putatur, vt Odericus tradit libro primo. Zaiton quoque vrbs duplo Bononia in Italia amplior esse perhibetur. Ibi in vnico cœnobio idololatrarum numerata sunt tria Monachorum millia. Extabant quoque vndecim ingentium idolorum millia, quorum minimum hominis altitudinem superabat, Odoricus libro primo. Sed & Fluxo, quæ in eodem Indico tractu iacet, amplissima esse

patet

patet etenim ambitu ad passuum millia triginta, vt Oder. lib. 1. tradit. At alia vrbs, cui Chileraphe nomen est, ambitum quadraginta passuum millium habet, atque in ea lapidei pontes numerantur ad trecentos septuaginta eximie ædificati. Est etiam alia vrbs regia, cui nomen Tescol in Mangi prouincia, Venetijs triplo maior, in qua vna tot nauigia conspiciuntur in vsu haberi per fluuium, quo alluitur, quanta omni in Italia, tum mari tũ mediterraneis fluminibus lacubusve reperiri queant. At Cambalu Magni Cham regia vrbs bipartita est. Pars altera ambitu protenditur ad passuum viginti quatuor millia, altera proxime ad quadraginta millia. Vnicus autem murus vtramque vrbem cingit, qui protenditur ad centum passuum millia. Atq; hæc quidem in Asia etiam veteribus cognita. At memorant nostro seculo, qui eo penetrarunt, præter has ingentes vrbes inuentam vrbem Megoa, 40. domorum millia continentem. Sed & vrbs Lanchin ab ingressu ad egressum tanta reperta est longitudine, vt recta linea toto triduo pertransiri non possit; eius ambitus ad leucas septuaginta porrigi fertur, id est, ad Italica milliaria 280. Reb. Sin. part. 2. cap. 23.

At in orbe nouo, nostro hoc seculo comperta non sine admiratione multa de vrbibus recoluntur. Nam qui illum lustrarunt affirmant, Mexicũ vrbem centũ viginti millia magnarum ædium habuisse, augerique admirationem, quod tota in palustri aqua fuerit exædificata, abest enim à continenti, qua proxime, octo millibus passuum

passuum, cum eius ambitus sit ad duodecim millia passuum. Referuntq; in ea tantæ magnitudinis templum fuisse compertum, vt quingentę domus in eo extrui potuerint: in ambitu habere turres quadringentas præaltas, quadrangulares, centum quinquaginta passuum ambitu: itur in summum vsque verticem percommode, primum quidem gradibus centum triginta per girum: deinde exurgunt à vertice duæ aliæ turres, singulæ altitudine pedum sexaginta. In eam vrbem cum lacus salsam ferat aquam è continenti, canalibus in superficie laci locatis, potabilis plurima aqua deducitur. Nec vnam tantum vrbem continet is lacus, sed alias plures. Sunt in eadem Mexico horti porticibus ex Iaspide lapide confectis exornati, eximioque artificio compositi. Et quod valde libet annotare, in eodem nouo orbe, in prouincia Tapalum altera tantæ amplitudinis vrbs comperta est, quæ Mexico prorsus comparatur, vt Petrus Aluaradus scribit. In Peruaco autem eiusdem orbis Pachalchami vrbs, Roma maior comperta est. Sed & Cuscum regia vrbs in Peruaco, cuius muri amplitudine sunt admirabili, confecti ex grandibus lapidibus, quādoquidem quadrangulari forma sunt, per singula latera pedes triginta, quandoque viginti, ad minus quindecim. Est in eodem orbe Tascaltecal, in qua quadringentæ turres numeratæ sunt. Sed omnium rerum vicissitudo est. Cum etenim Cortesius toti orbi nouo Caroli Quinti imperatoris nomine præsideret, ob seditionem illam tantam vrbem

vrbem Mexicum igne consumsit: at postea augustissime restaurari curauit, exædificato palatio, adeo magno sumtu & amplitudine, vt cum ipsi senatuique vniuerso ac præfectis prouinciarum pluribus percommoda hospitia darentur, quicquid eius palatij superesset habitabile, ad septem ducatorum millia locaretur inquilinis, vti memorat Surius in Commentario anno Domini 1558. Vt quanquam sint hæc memoratu perdigna, admirari tamen etiam libet, quanta eius vrbis adiacentis sint oppida, quamq; ingens populorũ frequentia, vt omnia fere orbis loca superare numero hominum videri possint. Municipia enim prope vrbem quędam septem, quædam quindecim, alia viginti, alia triginta, alia quinquaginta, alia sexaginta, alia septuaginta domorum millia obtinent. Accedit his, quod solo in Mexico referũt multi summa fide dignissimi, triginta fuisse Dynastas, quorum quilibet habuerunt sub se centũ millia hominum, aut circiter, & tria millia Toparchatum, qui & alios sub se haberent clientes fiduciarios, ac beneficiarios Vasallos, Valuasores & Valuasinos. Qui Dynastæ certa anni parte familiam suam alebant in ciuitate Mexicana curia regis Montezumæ, & ex ea nõ licebat illis discedere ad suas prouincias, nisi regis permissu, ac relictis siue filijs siue fratribus suis in ciuitate obsidum loco: & quod dictu horrendũ est, mille plerunq; homines vno die in ciuitate Mexicana dæmonibus immolabantur, quæ tamen execranda abominatio hodie per Iesuitas sublata est. Hæc è Surij Commentario anno Domini 1558.

Solinus

Solinus cap. 53. tradit, in India quinq; esse oppidorum millia, quorũ singula ad minus nouem hominum millia habeãt. Idq; tribuit causæ, quod soli Indi nunquam à natali solo recesserint. Pomponius Mela lib.1. scribit Amasi in Ægypto regnãte viginti vrbium millia numerata fuisse, quod & Herod. tradit lib.2. c.12. Quinetiam recentiores tradunt, ob soli præcipuã fertilitatem & hominũ frequentiam, adeo Ægyptum excultam esse, vt decem & octo millia insigniorum vrbium in ea extructa adhuc numerentur.

In Chinensium regionibus Cantaon omnium quidẽ minima vrbs est, amplior tamen Vlyssibona in Lusitania; eoq; nomine insignis, ꝙ ad exercendam iustitiam eius rex alat centum millia ministrorum ac militum, tuendæ vbique securitatis causa; deinde quilibet eius vrbis vici noctu portis occluduntur, ne ex vno in alterum transitus pateat: vt ita cohibeantur maleficia, quæ haud dubie non nisi à proximis committuntur. Esseq; in ea vrbe memorant plures quam mille triumphales arcus eximie ædificatos, terq; quotannis agrum referre fructum ob assiduas irrigationes. Hæc Melchior Nugnez Iesuita in literis inde missis.

Huc referre lubet admirandam ædificandę vrbis nouitatem. In nauigatione, qua itur ab Ormutio Goam, non longe à Bazzain, vrbs quædam patet, tota in monte lapideo excisa & excauata, perinde ac cęlaturæ fiunt: viæ enim plures, domus, vici, plateæ, cisternæq; centum ad ciuium vsum: excauata enim hęc omnia sunt, nõ autẽ extructa,

vt sic vna tota ciuitas vno è saxo cōstare videatur, tuta à ruinis, inundationibus ac terræmotibus simul ac incendijs. Megu etiam Indica vrbs palatia cum ingentibus aulis & ipsa amplissima habet excauato saxo.

Sed & de murorum exstructionibus aliquid vt dicamus; Adrianus impator murū per octoginta millia passuū in Britannia duxit, qui Barbaros Romanosq; diuideret. Margianā regionē Antiochus circumduxit muro perpetuo, atq; in ea Antiochiā quoq; ędificauit. Erat autem muri ambitus stadiorum mille quingentorū, id est, prope ducentorum millium passuū, vt memorat Strabo. lib. 11. Alium Miltiades dux Atheniensium fecit, qui à Thraciæ vrbe, quam μακρὸν τεῖχος vocant, inciperet, supra fidem ingens vsq; ad sinum Melicum, excluderetq; Chersonesū à reliqua Thracia, vt memorat Viues ad libros August. de ciu. Dei, lib. 15. ad c. 27. Quo loco memorat Cæsarē quoq; alium duxisse murū à lacu Lemano ad mōtem Iuram, qui fines Sequanorū ab Heluetijs diuidit. Sic Seuerus imperator murum duxit in Britannia centum & triginta millium passuum lōgitudine, à mari scilicet ad mare. Sic Anastasius Dicorus murū longum condidit à magno mari ad Selybriam vsq; pertingentem, ob Mysorum, siue Bulgarorum & Scytharū incursiones. Carthaginēses quoq; murum sexaginta stadiorum duxerant in suæ vrbis tuitionem in Isthmo ipsius peninsulæ. Melchior Nugnez memorat, in Sinarum regionibus murum extare, Sinas ipsos à Tartaris disterminantem, magnitudine prope inexpugnabilem atq; præaltum, porrigiq; in tantam longi-

longitudinem, vt mẽstruo spatio integro ad illius postremam partem nemo valeat peruenire, vt sic deprehendatur prope ad decies centum millia passuum protendi longitudine.

Porro consideranda hic occurrunt & alia commemoratione digna. Ferũt qui regiones Chinenses perlustrarũt, quaquauersum directas ac lapidibus pstratas vias cõspici, in illis regionib. omnium totius orbis amplissimis, nõ in decies cẽtena millia passuum tantũ, aut ad menstruũ iter; sed ad octimestre, atq; ad septies centena millia passuũ, id est, septẽ milliũ miliariorũ Italicorum directas esse ac perstratas lapidibus vias huiusmodi, tum q̃ ab oriente in occidentem tendunt, & eæ sunt plures, tũ quę ab Austro in Aquilonem, q̃ etiam sunt plures, adhibitis percõmodis hospitijs quibuslibet itinerantibus, cũ equorũ ad itinerantiũ cõmodum incredibili multitudine certis locis aptissime constituta. Marc⁹ Polus lib. 2. c. 2. expressius id tradit, scilicet vbiq; Regia, q̃ reges capere possent, hospitia perpetuo singulariq; hospitijs ali equos cursores quadringentos, adeo vt itinerationis tantũmodo causa numerẽtur in huiusmodi hospitijs disposita ducenta equorũ millia. Atq; hæc in oriente sunt. At in nouo orbe ij, qui eũ perlustrarũt, nõ absimilia reperiri memorãt. Gusconiũ.n. in Peruaco amplissima vrbs regia est: cuius reges longe potentissimi duas vias militares direxerũt è ciuitate Gusconio in septingentas leucas, id est, ad plura, quam bis mille milliaria Italica, aut forte etiam prope ad ter mille milliaria, quarum vna per alpes, altera per valles ducebat, atque in ijs vijs ad singu-

las ſeptenas leucas diuerſoria conſtituta erant, in quibus ſingulis ſemper nudus, exarmatus, famelicus quadraginta aut amplius millium hominum exercitus, ſubito appellens, veſtiri, armari, paſci in longum tempus poſſet. Viam quoque marmore exciſam plana ac montana plurima paſſuum millia, ac perpetuis literis exaratam, meminere Saxo Grammaticus, & Krantius. Sic enim illi: Via eſt quædam apud Blekingiam admiranda, apta enim itinerantibus eſt rupes mirandis literarum interſtincta notis longiſſimo locorum tractu: ſiquidem à Meridiano mari in deſerta Verundiæ petroſa porrigitur ſemita, quam binæ lineæ exiguo diſcretæ ſpatio protractis in longum ductibus complectuntur: inter quas mediũ loco planum factis ad legẽdum figuris vndiq; ſecus exaratum oſtenditur; ꝙ licet adeo ſitu inæquale exiſtat, vt modo mõtium alta proſcindat, modo vallium ima prætereat, eodẽ tamen tenore literarum veſtigia ſeruare dignoſcitur. Quarũ ſignificationẽ rex Woldemarus ſacri Canuti fauſta proles admirationis cauſâ cognoſcere cupiens miſit, qui rupẽ permeantes patentium illic characterum ſeriem curioſiore indagatione colligerent; ac poſtmodũ virgulis quibuſdam ſub iiſdem formarum apicibus adnotarent; qui ideo nihil ex eis interpretamenti comprehendere potuerunt, quod ipſa cælaturæ concauitas partim cœno interlita, partim commeantium adeſa veſtigiis figuratæ protractionis ſpeciem obtrito calle confuderat. Vnde conſpicuum eſt, etiam petrinæ ſoliditatis rimas diutino madore completas, aut ſordium collu-

colluuione, aut irrigua nimborum instillatione concrescere. Hæc Saxo in præfatione Danicæ Historiæ.

Ad turres transeamus. Turres igitur sunt quidē & ornamenta & munimēta; sed cum superbia eas ædificat, irritæ sunt; quod in altissima ac latissima Babylonica constat, sæpe enim insania eas ædificat. Sic in Cyzico vrbe iuxta portam, quæ Thracia vocatur, ad stultam voluptatem turres septem ita exædificatæ sunt, vt voces accepto numerosiore repercussu multiplicentur, cui miraculo à Græcis nomen datum est, Echo, Plin. lib. 36. ca. 15. Memorant præterea ij, qui orientem perlustarunt, admirandam eam esse turrim, quæ visitur in Fucheo Sinarum vrbe, quam tradunt superare omnia Romanorum ædificia: est enim extructa super 40. solidas columnas amplissimas, simul & altissimas. Altitudinem putant nonnulli maiorem non reperiri in quauis turri Italica, siue Cremonæ, siue Bononiæ, quam in Africa vrbe Marocco, in exædificata à rege turri: est ambitu pedum ducentum, superat autem longè hunc numerum altitudine. Surgit enim in septem amplissima solaria, ad quæ præplanis gradibus per gyrum ascenditur. Vbi ventum est in summum, patet planities plurima, in qua locata est pyramis in imo patens pedes quinquaginta, longa circa pedes triginta; in cuius summo vertice ordine locatæ sunt velut veru confixæ tres ingentes sphæræ argenteæ. Extat & alia turris ad templi vsum & ipsa amplissima, in cuius summo cacumine velut ordine veru confixæ conspiciuntur tres ingentes sphæræ

aureæ, quarum precium ad centum triginta aureorum millia æstimari traditur. Hunc sumtum superant turres in Indiæ orientalis regno Mien, Nam regium ibi sepulcrum extat inter duas turres locatum, ipsum quidē aureis argenteisq; laminis digitali crassitudine obtegit. Turres vero ipsæ, præter id, quod in ipsarum summis verticibus aureas & argēteas cāpanulas ita constitutas habent, vt vento agitatæ è catenulis pendentes sonitum suauem edant: etiam ipsarum tecta, quanta (quæ maxima est) latitudine patent, vnius quidem argenteis laminis digituli crassitudine, alterius autem aureis laminis etiam pari crassitudine conteguntur, vt tradit M. Polus lib. 2. cap. 44. Altitudinem certe turris admirari quidem quisque videtur, qui Cremonam proficiscitur, cum per Lombardiam seu Cisalpinam iter agentibus aut nauigantibus à multis pass. millibus vndequaque spectabilis sit: sed reuera Argentinensis altior est: nam ab imo ad supremum culmen quadris & perpulchre figuratis lapidibus tota constat; pateтq; eius ascēsus cochleis: vbi vero crassities eius in fastigium incipit acuminari, ibi octo insurgunt cochleæ: vertex qui vix modij amplitudinem videtur habere, commode sex homines capit: Altitudo eius tota pedes habet Geometricos 574. Quod vero de Bononiensi turri diximus, velut ea inter reliquas sit præalta, duo augent de illa admirationem, quod exilis sit, quod ex debilitate fundamentorum in imo dehiscens paululum ad perpendiculum propendeat inclinatave sit. Est autem illi proxima alia turris tota prorsus inclinata,

nata, velut casura: attamen arte ita confecta est, vt cadere videatur, cũ ipsa firmissima sit. At turris, quæ Venetijs apud S. Marcum exurgit, tota imis fundamentis ipso mari substratis admiranda est, non modo crassitie & altitudine, sed ex gradibus quoq; quibus in summum itur. Referemus autem in id Sabellici verba, lib. de situ vrbis Venet. lib. 2. Superbissima (inquit) turris occurrit, adeo altis fundamẽtis innixa, vt pene plus operis latere credatur, quam ad auras exeat: summus apex adeo sublimis, vt fulgor auri quo illitus est, ad ducenta stadia ex alto nauigantibus velut saluberrimum quoddam occurrat sidus.

Porro & amplissima & magnificẽtissima quæq; regum ac principum palatia huc referre, nõ incõmodum fore existimo. Eorumq; omniũ maximũ esse putatur illud, quod magnus imperator Cham inhabitat in Cambaliẽsi vrbe. Cingitur primum muro perpetuo quatuor angulis, quorũ quilibet ad octo millia passuum porrigitur, vt inde iam deprehendamus, ambitũ Romana vrbe maiorẽ esse; & quod auget admirationem, munitur huiusmodi murus perpetua profundaq; fossa, quæ piscinæ vsum præbet. Introrsus postea alius est murus, etiam perpetuus, ad sex millia passuum per singula latera, frequentissimis etiam exornatus ædibus insignibus. Rursus paulo interius murus alius est etiam perpetuus, habens in singula latera quater mille passus, exornatus & ipse amplissimis ædibus, consitis etiam hortis ac viuarijs ferarum. Ac quicquid viarum est intra hæc septa, lapidibus stratum patet: ibidem quoq; in montis manufacti

vertice alia amplissima domus exędificata est,vno viridi colore tota perpicta. At ædes ipsæ regiæ, quæ in horum murorum medio extructæ sunt,ex auro tectũ habẽt vniuersum, minio, lazurio atq; alijs eximijs coloribus exornatũ.Hęc fusius tradit M. Polus rei inspector li.2. c.6. & Odericus lib. 1. qui adijcit, se triennio apud illum regẽ vitam duxisse ac omnia perlustrasse, extareque ex auro columnas 24. ac pinum arborem maximam auro illigatam, è qua vndecunque pendent ramusculi gemmis vuarum modo referti:plures quoq;ibi videri ingentes ex auro serpentes, ac prægrandem solidam ex auro columnam. Ædium autem harũ ambitus perpetuo muro cingitur per singula latera ad passus mille; extrinsecus autem secus murum hunc perpetuum ambulacrum cum podio ac mutulis columnisq; exiguis extructum est, ita eminens, vt quæcunq; inde circumcirca prospectari possint. Extat pterea mõs,quem manu confectum diximus: is porrigitur ad stadij vnius altitudinem, in imo vero ambitus eius est octo stadiorum, Pyramidis referens formam, quæ non quadrata, sed teres sit, totus arboribus consitus perpetuoq; virentibus. Memorat præterea eodem lib. c.68. regem Famfur eiusdem Indiæ ad Quinsai vrbem, palatium decem milliũ passuum ambitu inhabitare, proq; tanta amplitudine etiã ornatissimum atq;instructissimũ.Muros eius fuisse pręaltos vndecunq;: intrinsecus autem lõgissimas porticus auro & lazurio exornatas, inauratis columnis spectari, solaria omnia auro ornata: ædes quoque reliquas contiguas regiæ magnificentiæ

centiæ congruas fuiſſe: & in ijs muliebria clauſtra ornatiſſima: leporaria quoq; & peramœnos lucos habuiſſe. Hæc Polus lib. 2.c. 68. Regem præterea quendam in regione Sinarum tradunt, qui ea loca luſtrarunt, admirãdi artificij inhabitare ædes ampliſſimas. Primum illud eſt, eſſe palatiũ non muris fultum, ſed octo altiſſimis columnis totũ ſuperpoſitum conſiſtere, non minore firmitate, quã ſi in ipſo firmiſſimo ſolo ampliſſimis fundamentis ſtabiliretur. Auget admirationẽ ipſa columnarũ altitudo, nam ipſis turriũ fere altitudo eſt, aſſurgunt enim ad pedes 70. ſingulæ, quas bini homines cõplecterentur. Ædes igitur his columnis ſuperſtructæ exornatiſſimæ ſunt, eximijs picturis exterius, murisq; ipſis etiam inauratis. Cæterum ſummus Sinarum rex (nam regibus multis dominatur) longe ſumtuoſiorẽ inhabitat regiam. Aulas etenim ſeptuaginta nouem ampliſſimas continet: atque tantæ vaſtitatis eſt, vt dies abſumatur tota in ipſis aulis cubiculisque perluſtrandis. Ex ijs aulis quatuor inſigniores ſunt, vna inferne ſuperneque tota ære, alia argento tota, auro & encauſto alia, quarta vnionibus, pretioſisque gemmis exornata contectaque eſt. Rex nullo lumine ſolis ſe ſpectandum præbet, ſed qui adſtant miniſtri, perpetuo faſces accenſos præ manibus tenent. Si adeatur colloquij aut audiendorum legatorum cauſa, ingentem ingreditur ſerpentem artificio factum in palatina area locatum, cubiculi capacitatem habentem, ſex quoque neceſſarios ſecum ingredi iubet, feneſtella quoque in ſerpentis pectore eſt, vitro obducto, vt loquentes

ipſe quidem videat, at ab ijs non videatur. Id tradit Anton. Pigafet. qui adijcit huic regi ſemper in ſtatione palatina cuſtodiæ cauſa decem militum millia excubare. Eſt palatium illud ambitu incredibili, cum ſeptemplices muri inuicem valde remoti omnia ædificia cingant. Viſitur ibi ſolium regium ex ebore, prorſusque contectum eſt gemmis pretioſiſſimis, adeo vt noctu micet coruſcetque in tenebris, Reb. Sin. libro tertio, capite ſecundo. Regis quoque inſulæ Zipangu palatium omne laminis aureis, veluti apud nos plumbo, cõtectum eſt, ſolaria eius aureis laminis teguntur, adeo vt nihil audiri poſſit pretioſius. Sed & Iauæ maioris inſulæ regis palatium eſt, inq; illud pluribus gradibus conſcenditur, alterni ſunt locati gradus, vt alter aureus ſit, alter argenteus: ita quoque aularum muri hac alternatione contecti ſunt laminis, ſiniſter argenteis, dexter aureis, alius item argenteus, atque alius aureus. Tectum quoque eximio auro compoſitum eſt. Simulacra extant plurima ex auro, quorum capitibus diademata gemmis innumerabilibus exornata impoſita ſunt; qui ſpectatores fuerunt, referunt in orbe nihil reperiri precioſius. Nec prætermittendum videtur aliud, quod in Perſide eſt prope Taurim; eſt enim octangulare extrinſecus, intrinſecusque encauſto atque auro incruſtatum. Continet eximij artificij atque amœnitatis incredibilis hortos. Eſt & illud non omittendum palatium, quod in ampliſſima vrbe Odia in Sornai regno conſpici tantummodo exterius licet: nemini etenim prorſus ingredi permiſſum eſt, præterquã

re-

regum oratoribus. Extrinsecus quidem stano vndequaque muri obtecti sunt: intrinsecus autem omnia auro contecta eximio conspiciuntur. Ferdinand. Mendez anno Domini 1554. Hæc equidem in Asia admiranda regum palatia, quibus similia non conspecta in Europa, quamquam artificio sint aliqua memoratu digna, velut apud Constantinopolim recolit Luitprandus Ticinensis Diaconus, quando Berengarij nomine ad Cōstātinum imperatorem legatione perfunctus est, año Domini 950. Scribit enim se in regiam fuisse exceptum. Erat illa ornata sumtuosissime, ibi ęrea inaurata arbor ante ipsius imperatoris solium assurgebat, expansis magnum in modum ramis æreis atque inauratis, in his frequentissimæ variarum specierum aues arte confictæ, quarum singulæ species proprias voces cantusq; emittebant incredibili arte. Regium autem solium miro erat confectum artificio, vt momento videretur humile, atq; in ipso solo esse velut depressum, postea momento in sublime, elatumque apparebat, neque vlli cognitum esse poterat, qua id arte fieret, adeo sublime, velut solario compar, conspiceretur, nullis conspectis, aut instrumentis, aut machinis: erant sedilia eius amplissima, quæ leonum simulacra auro tecta custodire viderentur. Delatus igitur est Luitprandus in imperatoris cōspectum, duorum eunuchorum humeris innixus, mox vbi coram adstitit imperatori, leonum simulacra illa rugitum quendam emisere: auium quoq; simulacra quælibet pro sua specie vocibus obstrepebant; ac cū pronus paulū ab imperatore distans

distans illum adorasset in humili sedentem, vix erigens ceruicem cõspicit illum, iam mutato imperiali amictu, iuxta aulæ laquearia sublimem sedere. Hæc qua arte confecta fuerint, nullo ingenio assequi se potuisse contestatur Luitprandus, nisi forte qua arte trapetiorum torcularia conficiuntur, celerrimo motu id fuisset excogitatum. Hæc ex illius libro 6. cap. 2. Et sane in Pisauriensi ducum Vrbinatum villa imperiali conspiciuntur ea arte confecta sedilia, quæ quamquam pauimento sint proxima, momento tamen in laquearia vsq; tracta conspiciuntur cum sessoribus, trapetiorum simili vertigine, quinetiam in ipsum supra solarium feruntur, vt vlterius non cõspiciantur. Huiusmodi atque alia in regijs domibus artificia in Europa non desunt: nam & frondibus velut muris palatiũ in Hispania visitur proxime Valẽtiam: hortos enim an ædes, nescias dignoscere. Id his verbis Laurentius Valla exprimit, rerum Hispan. lib. 3. Proxime, inquit, Valentiam Hispaniæ horti sunt, non tantum citris consiti, sed etiã citreis parietibus viuente materia cõclusi, vt dubites, hortiné sint an ædes. Nam cum nihil aliud insit, quam arbores frugiferæ atque felices, manu positæ, institutæ, digestæ, quid nisi horti dicendi sunt? Rursum cum audis extrinsecus esse parietes, intus autem aulam, conclauia, curiam, item sacella, altaria, sedilia Canonicorum, thronum Episcopi & cætera huiusmodi, non aliud quam ædes esse putaris. Sunt autem parietes ex truncis citrorum confecti & tamen frondibus vestiti, vt percipi introrsum nequeant, nedum intrari: ita cum

cum rami adolescunt, intorquentur atque inflectuntur, ita insiti atque inserti, consiti atque conserti coalescunt, vt omnes rimæ expleantur, vt nihil vacui relinquatur, vt pariter firmitatis & decoris ex frondibus ratio constet; eodem pacto introrsum, quæ enumeraui, composita sunt, clericis laicisque deseruientia: pauimentum laterculo quadrato vitreatoq; ac picto constratum est, velut paradisus quidam terrestris. Hæc Vall. In Africa quoque recensentur ædes regibus magnificentissimæ, velut apud Memphim describit Iouius historiarum suarum libris. Sed illa admiranda est domus, quæ fuit Chebreni regis Ægyptij, cuius altitudo ad stadij mensuram porrigitur, pertingens ad cuiuslibet pyramidis summi cacuminis altitudinem; tota extructa ex Æthiopico lapide, & ne solum cœlum petere altitudo videretur, etiam inferna admiranda continebat: subterranea enim eius ad quadraginta deorsum pedes descẽdebant. Herod. lib. 2. cap. 10. Quæ quidem palatij structura firmior est quam ea, de qua Petrus Martyr meminit in summario rerum noui orbis. Tradit enim Abibeibam regulum inhabitare paludem ingentem, in qua arbores excelsæ frequẽtissime, quæ perinde ac nemoroso solo frondeat. Ipse igitur cum reliquo eius populo arbores inhabitat, constructis pensilibus casis: tanta enim sunt amplitudine arbores, vt octo viri coniunctis vlnis non complectantur. Ferunt igitur magnam illarum domorum contignationem, tametsi vento impellente nutare videatur, nullus tamen metus illis neque periculum, omnes illorum opes,

gazæ

gazæ, & thesauri, supellex, escæ, in ijs domibus asseruantur, præter vinum: nullus ibi metus ferarū neq; hostium, nisi rate vehantur. Hæc ibi Petrus Martyr. Quin idem tradit in Castilia noui orbis populos adeo frequētes inhabitare plantis, vt dicere iure possis, oppida in arboribus esse. Atq; his sane longe minor sumtus est in extruendis domibus, quam reliquis noui orbis incolis, pſertim si comparentur indigenis prouinciæ Topiræ, in qua domos contegunt aureis laminis, si credere liber Francisco Vasquez, qui in illa vrbe nouæ Galitiæ præfecturam gerens eius rei literas cōscripsit, quæ extant apud Ramusium tomo 3. Cæterum longe minori sumtu ac lōge minori ornatu sunt domorum tecta Aquilonarium quorundam, quinetiam maiore emolumento; etenim nonnulli populi in domorum tectis serunt hordeum ac reliquas fruges: præpingui enim humo domorum tecta conseruant, semperq; ea arte virescunt ad suum & pecoris alimētum. Adinueniendi antem circa tecta huiusmodi industriam causa fuit frequētium fulminum metus: humor etenim perpetuus & virens olus disijcit fulminum ignes, ne hæreant. Hæc Olaus lib. 12. c. 3. Eodemq; nomine commendandi sunt ij Aquilonares noui orbis populi, qui domos piscium ingentium corijs contegunt, quod memorat Ramusius tomo 3. in noua Francia.

At quo feror? Omnia mundi climata percurro, omniaq; adduco, quæ ad celebritatem vrbium, in quibus regiæ olim sedes fuerunt, faciant. Externa allego, domestica negligo. Annon vnica Roma omnium vice sit? præsertim si consideretur, qualis olim

olim fuerit; perquam enim multũ ab antiquo illo splendore hodie recessit. Audiamus vero Plinium de amplitudine vrbis Romæ lib. 3. cap. 5. loquentem: Vrbem tres partes habentem Romulus reliquit, aut (vt pluribus tradentibus credamus) quatuor. Mœnia eius collegere ambitu imperatorib. censoribusque Vespasianis, anno conditæ vrbis octingẽtesimo vigesimo octauo, passus tredecies mille ducentos, complexa montes septem ipsa. Diuiditur in regiones quatuordecim, cõpita earum ducenta sexaginta quinq; passuum eiusdem spatij mensura currenti à milliario in capite Romani fori statuto ad singulas portas, q̃ sunt hodie numero 37. ita vt 12. portæ simul numerẽtur, prætereanturq; ex veteribus septem, q̃ esse desierunt. Efficit passus per directum trigesies mille septingentos sexaginta quinque. Ad extrema vero tectorum cum castris prætorijs ab eodem milliario per vicos omnium viarum mẽsura colligit paulo amplius septuaginta millia passuum. Quodsi quis altitudinem tectorum addat, dignam profecto æstimationem concipiat, fateaturque nullius vrbis magnitudinem in toto orbe potuisse ei comparari. Clauditur ab oriente aggere Tarquinij Superbi intra prima opere mirabili; namque eum muris æquarunt, qua maxime patebat aditu plano. Cæterum munita erat præcelsis muris aut abruptis montibus, nisi quod expatiantia tecta multas addidere vrbes in prima regione. Hæc Plinius. Quibus persuasum nobis videri potest, venientibus Romam ædificia ac tecta reliqua vrbi adiacentia cœpisse videri: imo cœpisse esse

Ocri-

Ocricoli oppiddo, quod hodie ab vrbe distat triginta & eo amplius passuum millibus; continuisque ædificiorum structuris hoc omne, quod superest, vsque Romam viæ hinc inde ornabatur, adeo vt qui paululum eius viæ ab Ocricolo confecisset, iam se Romam ingressum putaret, vt recolit Leander. Ideoque, quod Vopiscus habet, Aurelianum imperatorem ampliasse vrbis Romæ muros ad quinquaginta fere millia passuum, quod & Cassiodorus habet in Chronico, & Oros. lib. 7. cap. 23. non ita accipiendum est, vt omnia ædificia hoc ambitu continerentur; sed tantummodo ipsius vrbis mœnia montesq; eius septem: at suburbia tectaque reliqua extra vrbem ad eam dimensionem, quam diximus ex Plinio, porrigebantur. Quod igitur Plinius ait, expatiantia tecta multas addidisse vrbes, argumento est, omnẽ circumcirca regionem ædificijs ita cultam, vt Romæ adesse quisque videretur, etiam longe absens. Id manifestum facit Constantius imperator & alij, vt ex Ammiano memorat Leander. Veniens Romam Constantius itineris comitem sibi adhibuerat Hormisdam, peritissimum architectum genere Persam: Ocricolo igitur discedens suis præcepit Constantius, ne quisquam Hormisdæ Romæ initium significet, sed suo ille iudicio animaduertat. Suburbiorum itaq; parte maxima transacta, Hormisdam interrogat imperator, q̃d sibi de vrbe Roma videatur, & quantum iam itineris in ipsam confectum conficiendumve esset; respondit Persa, putare iam vrbis dimidium inambulasse, adeo splendida continuaque iam ex Ocrico-

Ocricolo suburbiorum ædificia semper fuerant spectata. Qui igitur nondum in vrbem peruenerat, iam se in vrbe esse putabat, cum multis adhuc abesset passuum millibus. Ex Ocricolo igitur suburbiorum erant initia: quod & Claudianus subindicat in sexto Honorij consulatu, vbi sic habet:

Inde salutato libatis Tybride lymphis
Excipiunt arcus, operosaq; semita vastis
Molibus, & quicquid tantæ promittitur vrbi.

Dionysius quoque libro 4. suffragatur his verbis: Sunt omnia (inquit) circa vrbem habitata loca: multa ea & magna facilimaq; aduenientibus hostibus fieri obnoxia: siq; aliquis ad hæc spectãs velit Romæ magnitudinem exquirere, is & errare cogetur, nec habebit signum vllum certum, quovsq; sit hæc vrbs progressa, aut vnde esse non amplius vrbs incipiat, ita vrbi contexta est regio, præbetque spectantibus opinionem extensæ in infinitum vrbis. Aristides quoq; sic ait: Descendit hæc vrbs vsque ad mare, vbi commune emporium, communisq; omniũ, quæ terra eueniunt, dispensatio: quacunq; in parte eius vrbis cõstiterit quis, nihil prohibet, quo minus sit pariter in medio: quicquid nunc Italiæ restat, completura esse mihi videtur: vnaque futura vrbs perpetua in Ionium mare protensa. Hæc ille. Recolit eadem Antonius Massa Galesius I. C. apprime doctus in libello de origine Faliscorum. Addere libet, quo magis miremur, & vt Plinium seniorem recte scripsisse testemur, ad septuaginta millia passuum Romam protensam fuisse; non modo vsq; ad mare ipsam

peruenisse; verum etiam ipsum littus Ostiense ad multa passuum millia perpetuis propemodũ ædificijs ornatũ spectabatur. Referam in id verba Plinij iunioris in Epist. ad Gallũ lib. 2. Littus (inquit) ornant varietate gratissima, nunc cõtinua, nunc intermissa tecta villarum, quæ præstant multarũ vrbiũ faciem, siue ipso mari, siue ipso littore vtare. Hæc ille. Quanta autem eius vrbis tũ maiestas esset, vel inde patet, quod mille senatores esse cõsueuerant, licet plerique abortiui, sed horum immodicum numerum correxit Augustus, cuilibet censu annuo aureorũ triginta millium adscripto, vt Sueton. memorat in reformatione senatus Octauij: & recolit Budæus de Ass. lib. 2. qui lib. 5. adijcit, cum senatoribus census adscriptus esset singulis ad quingenta sestertia annua, paupertati tolerandæ id erogari consueuisse: vt ita duodecim millium census senatorius paupertatis nomen nõ amitteret, cũ hodie in senatu sacro, qui duodecim huiusmodi millium aureorum censum habuerit, inter diuites cõscribatur, ꝑter id, quod longe maioris æstimationis erant Romanorũ tempore illa duodecim, quã hodie triginta, adeo aureorũ valor est immutatus. Attamen etiã Adriani tempore, cũ is aliquando Centumcellas vrbem veterẽ scilicet refocillandi animi causa diuerteret (vt auctor est Cæcilius) cellas centum iudicibus, vt se ibi ꝑsente causas audirẽt, extruxit, quæ postea in vrbis iustæ formã cum creuissent, Saraceni Bernardi regis tẽpore (fuit autem hic Caroli M. nepos, qui Italiam Longobardis pulsis obtinebat) diruerunt. Hic D. Augustinus de Trinitate libros cõposuisse dicitur, teste Egnatio in scholio ad Commodum. Ideo autem

tem diximus Centumcellas vrbẽ veterem, vt moneamur, Centumcellas in Baiano quoq; sinu reptas, de quib. Leander in Campania. Ciuiũ Romanorum copiam tradidere plerisq; in ijs Eusebius Chronico sub Claudio, & Freculfus & alij, cõperta fuisse aliquando ad LXIX. centena CLXIII. millia, & eo amplius; quanquã nonnullis videatur, nõ ita ciues conscriptos, qui Romæ degerẽt, sed qui per orbem Romani ciuis nomine decorarẽtur. Quin &, vt Polybius scribit, in publicis Capitolinis tabulis fuisse descripta ex omni Italia septingẽta peditum millia, ac equitum millia ducenta. Sed quod nusquam ab orbe condito contigit, erãt ciuium Romanorum opes tantæ, vt diues non putaretur, qui annuo reditu suis sumtib. legionem alere non posset: fuisseq; eiusmodi plurimos vel inde constat, ꝙ Lucullus Romanus ciuis (quem Cicero & Cæsar Xerxem togatum appellabant, vt Plinius & Blondus memorant) ad viginti quinq; hominum millia honorificentissime hospitio excipere poterat; nec tamen ipse solus id potuit in vrbe Roma, quandoquidẽ viginti ciuium millia, & eo amplius in ipsa vrbe cõperta memorantur, qui cum Lucullo de diuitijs cõtendere potuissent; vt ex vetustis monumentis solo argumento hoc Franciscus Albertinus affirmabat Pontifici Romano Iulio II. omnibus, qui orbem incolunt, regibus persuaderẽ potuisse, nullam vnquã vrbem fuisse futuramve, quæ Romæ diuitijs æquari posset; vt autem verisimile id videatur, suadet, quod Suetonius meminit, Cæsarem Campum Stellatem maioribus consecratum, agrumque Campanum ad subsidia Reipublicæ vectigalem relictum diuisisse extra

 sor-

ſortem viginti millibus ciuium, quibus terni pluresq; liberi eſſent: ꝙ munus tanti fecerunt ciues illi, qui acceperunt, vt tãquam vna ſodalitas inde effecti, pro communi omnibus elogio ac titulo in monumentis ſe ſinguli Stellates inſcripſerint, vt memorat Blondus, qui adijcit, intra vrbem ciues illos omnes fuiſſe conſcriptos, fuiſſeq; non ſolum viginti, ſed multo plura ciuium millia tũ Romæ, qui ædium, ſuppellectilis, familiæ & apparatus omnis ſplendore, lautitiaque eminerent. Quantus autem ille Stellates campus eſſet, deprehendere licet è Liuij Decad. 1. libro 3. libro 9. & 10. & Dec. 3. libro 3. Quodſi forte ambigamus, non viginti millia, ſed duo millia ciuium Romanorũ tantæ opulentiæ extitiſſe; adhuc incredibile videri poteſt & longe admirandũ, vt ſi animis concordaſſent, potuiſſent milliones multos militum conſcribere, ſi vnicam tantum legionem quiſque eorum aluiſſet. Erant autem Romæ innumeri valde diuites, ſed in eorum, quos diximus, numerum non referebantur: ac prætermiſſis reliquis ſint nobis exẽplo duo Plinij viri doctiſſimi & diuitijs etiam affluẽtes. Senior enim pręter id, quod Romanam claſſem imperio regebat, pecunię plurimum poſſedit; idq; inde deprehendimus, quod cum procuraret in Hiſpania, vẽdere potuerit electorum commentarios Largo Licinio quadringentis millibus nummum: reſpuiſſe autem tam magnum pretium conſtat ob id, quod ſibi afflueret pecunia. Scripſit hoc nepos Plinius ad Marcũ, libr. 3. Alter igitur hic iunior Plinius ditior certe fuit ſeniore auunculo: at opes eius in eum, quem dixi-

diximus, ditissimorum hominum numerũ referri non potuerant. Quantum autem pecuniarũ illi afflueret, munificentia demonstrat, qua ille non secus insignis fuit, quam sint nostri temporis summi principes. Nam Quintiliani filiæ nubenti non rogatus vltroq; contulit quinquaginta millia nũmum, idque munusculum nuncupat scribens ad ipsum Quintilianum lib. 6. Romano quoq; Firmo sibi ab adolescentia cognito, vt in equestrem ordinem cooptari ille posset, dono dedit trecenta millia, extat Epist. libro 1. ad ipsum Romanum. Caluiniæ præterea affini centum millia dotis nomine largitus est: Epist. lib. 2. ad ipsam Caluiniam. Suo quoq; municipi Metilio Crispo, vt ad equestrem ordinem, in quem conscribebatur, sese instrueret, dono dedit quadraginta millia. Epist. ad Hispanum libro 6. Ad alendos ingenuos pueros quingenta millia contulit, triginta scilicet millia annua, Epist. ad Caninium libro 7. At quãtus fuerit alias in res pro opportunitate absumtarum pecuniarum numerus minore summa, quarum nulla in scriptis memoria? quantum quotidie, non dico in domestico sumtu, in amicos, necessarios, calamitosos quoque profuderit? illæ, quas diximus, ingentes erogationes nos docent, quantum minoribus erogare potuerit. Animaduertimus igitur liquido, num summi nostri seculi principes illius munificentiam superent. Erant certe illi villæ tanto ornatu & sumtu exultæ, vt regiam maiestatem adæquarint. Tusci sui villa scilicet apud Tifernates, sicut & Laurentini in littore Tyrrheni maris, de quibus scripsit suis Epistolis

disertissime, regum magnificentiam adęquabant. Habuit præterea plures villas in ripis lacus Larij: habuit Prænestinam, Tusculanam ac Tyburtinam splendidas omnes; habuit & alias, quarum vnam vendere potuit nongentis millibus: ipse id memorat Epistolis ad Fabatum, & ad Coreliam libro tertio. Quid moror? additamentum villæ vnius illi fuit emtum sestertio tricies, id est, octoginta fere millibus aureorum, Epist. ad Caluisium Ruffum libro 3. Sed cur adeo multa de iuniore Plinio? ob id certe, quod quicquid confert ad eius gloriam, recidit ad Christianorũ laudem. Deus enim cœli & terræ dominus contulit homini viuenti, velut rependens gratiam humanarum rerum, quod apud Traianum imperatorem suis ex Asia literis egerit, vt persecutio Christianorum intermitteretur, quod exorauit, editis in id à Traiano publicis literis: cum ipse Plinius iam pridem, quoad se spectaret, abstinuisset psecutione Christianorum, quorum institutum potius laudaret: extant enim & ipsius Plinij & Traiani literæ libro decimo. Æquum igitur fuit, vt tanti hominis acta hoc loco recenserentur. Libet præterea & de Seneca Sancti Apostoli familiari recolere, ter millies sestertium habuisse, Tacito & Budæo testibus; atque ita supra septem milliones possedit. Et eæ quoque Senecæ opes non conscribuntur inter eas, quas supra diximus. Sed de hac re hactenus.

Excedebat igitur Romana maiestas omnem orbem, iureque Cyneas Pyrrhi Epirotarum regis legatus & Constantius imperator Constantini

Magni

Magni filius dictitabant: ſeſe in vrbe tot proſpectare reges, quot ciues viderent. Externæ autem vrbes, quarum meminimus, non adeo omni ex parte Romæ comparandæ ſunt, licet aliquo nomine ei præferantur, vel ambitu, vel ciuium numero, vel populorum adiacentium illa incredibili multitudine, quam apud Mexicum eſſe recoluimus.

Sane ſolitudini Roma eſſet ſimilior quam vrbi, niſi ſedes Pontificalis ibi fixa viris principibus, nobilibus ac prælatis vrbem augeret; niſi maximo hominum numero, qui ſibi & ſuis inſeruiunt, vrbẽ repleret; niſi ſplendidiſſimis ædificijs, aquæductibus, fontibus, vicis, alijsq; rebus nitidiſſime vrbem exornaret; niſi venerandis negotijs, quorũ nonnulla cultum religioſum, nonnulla ciuilem politiam concernunt, eccleſiaſticos reditus impenderet; niſi his rationibus tot negotiatores, tot propolas, tot artifices, tot opificia, eorumque cultores attraheret & detineret. Rebus ergo ita vt nunc, ſeu olim verius, Romæ ſtantibus, non facile ea vrbs alteri vrbi, quæcunq; tandem ea ſit, omni ex parte ceſſerit.

IOANNIS BOTERI DE VRBIVM ORIGINE, MAGNI-tudine & ſplendore

LIBER TERTIVS.

CAPVT I.

Vtrum expediat ciuitati, paucos an vero multos habere ciues?

CVM nimia hominum frequentia ciuilis vitæ ordinem & diſciplinam reddat difficiliorem: quandoquidem multitudo perpetuis erroribꝰ implicatur: viſum fuit veteribus vrbium fundatoribus certum ciuium numerum deſignare, qui ſi excederetur, fieri haudquaquam poſſe putabant, vt Reip. ſuæ pax & tranquillitas conſtaret. In hac opinione fuerunt Lycurgus, Solon, Ariſtoteles & alij plures. Cuius rei hanc potiſſimum habuerũt rationem, quod rara ſit in nimia multitudine (quæ præter loci capacitatem confluxit) concordia, rara morum ac ſtudiorum ſimilitudo; quocirca optimam eam eſſe Reipubl. formam ſtatuerunt, ſi, quantumuis immenſa & numeroſa, ciuitas ex medijs ciuibus ſit compacta ac conſtituta, quæ neq; abundantia rerum nimia inſoleſcere, neq; nimia rerum penuria cõtabeſcere videatur, vbi quisq; ſorte ac fortuna ſua contẽtus in ea viuit, minusq; aliena appetit, vnde magna vis amicitiæ ciuilis naſcitur, in qua viuit, viget, floret & cõſeruatur ciuitas, quo ergo maiores ſunt ciui-

ciuitates ex medijs ciuibus constitutæ, eo minus seditionibus sunt obnoxiæ, atque ob eam causam magis sunt stabiles ac diuturnæ: quæ quidem est sententia Aristótelis Polit. cap. 2. & 5. & Platonis 3. de legibus. Quibus & hoc additur, quod vbi de quantitate ac numero ciuium certo constat, non tam procliue ac facile in ferendis legibus erratur, omnino enim leges pro quantitate & qualitate ciuium temperandæ sunt, ne susceptus labor in legibus ferendis inanis & otiosus fiat, ne concentus & harmonia ciuium in extrema diuitum pauperumque odia discordiasq; commutetur, vnde velut paralysis & conuulsio membrorum in corpore ciuili non sine magno dispendio nascitur. Sicut enim quantitatis ac qualitatis proportio in corpore naturali venustatem: ita vtriusq; debita consideratio in corpore ciuili singularem vnitatē efficit: quippe vt illis in quandā temperiē naturæ vi redactis multa mēbra specie distincta vnū corpus: ita eisdē in ciuitate ad quendā cōsensum deductis variæ Reip. partes, q̄ officio distinctæ sunt, vna ciuitas efficiuntur; q̄ si intra p̄dictos terminos contineatur, non est, vt ait Arist. verendum ciuium diuortium. Inuehiturque Aristoteles grauiter in eos, qui à multitudine ciuium potentiam ciuitatis magnam metiuntur ac definiunt. Magnum enim (inquit) proprie id dicitur, quod opus, ad quod destinatur, expedite potest perficere; hoc autem in ciuitate non immensa turba numeroq; hominum, sed certa & excellenti facultate ciuium definitur: non ergo (concludit Arist.) à vastitate loci, non à ciuium numerosa turba, non à

multitudine rerum, ſed ab egregia potentia & (vt ita loquar) ſufficientia feliciter ac fortunate agendi magnitudo ciuitatis pendet. Nam quemadmodum in re militari non militum confertiſſima multitudo, ſed vis & ordo magnam victoriam præſtat: ita in re ciuili non ſylua hominũ, ſed optima diſpoſitio & potentia ciuium magnam vrbem aut ciuitatem facit. Altera ratio à comparatione ducta ſuas vires in natura habet. Sic enim Ariſtoteles: Ciuitas magna dicitur, vt Medicus ille Hippocrates magnus fuit, non quidem vaſtitate corporis ſed artis excellentia: ſic ciuitas magna non numero ſed potentia habenda erit. Deeſſe in hac re exẽpla nõ poſſunt, ſic magnus Alexander, magnus Pompeius, ſic magnus Cæſar fuit. Præterea cum multitudo in ciuitate ſit duplex, ciuium nimirum & eorum qui ſerui, inquilini & peregrini dicuntur, quodſi ſeruorum ac peregrinorum augeatur numerus, funeſtior ciuitati afferri peſtis nõ poteſt. Inſuper conſerta, &, vt ita loquar, infinita hominũ caterua nec facile in ordinẽ cogi, nec ratione coerceri, nec legib. ſapienter dirigi & gubernari poteſt. Impedit .n. rectam imperãdi formam numeroſa multitudo hominũ, niſi diuina mẽs ac potentia eſſet, quæ ciuitatẽ & vrbẽ, vt Deus vbiq; ſubſiſtens, terrarum orbem regeret: nimia ergo & exuperans multitudo ciuitatis leges violat, ordinem peruertit, dignitatem obſcurat, contemnit magiſtratũ, omnẽ perniciem ac cõfuſionem parit.

Verumtamen quoniam multitudo ad cõplendam ciuitatis magnitudinem requiritur, quanta & qualis debeat eſſe hæc magnitudo, dubitari nõ

abs

abs re potest. Huic ergo dubitationi obuiaturus Aristoteles, quandam, inquit, magnitudinẽ reqri numero completam, hoc addito, vt neq; excedat modũ neq; deficiat nimium; iustam autẽ proportionem noueris, si egregie præstare possit ciuitas id operis, ad quod destinatur. Nam vt satis tũ sanũ corpus humanũ dicitur, cum nulla vel totius vel partis actio impeditur: ita ciuitas satis tum magna habetur, cum facile suis officijs muneribusq; fungitur. Sic. n. fit in ciuitatẽ, vt in naturę artisve opere: nam vt animal, homo, planta respectu naturæ (ad proportionem perducentis omnia) si partes abundent aut deficiant, dicuntur monstra; & vt nauigium palmi vnius longitudinis, aut ad duorum stadiorum longitudinem porrectum omnino inutile & ineptum est nauigationi, aut quia nimis paruum, aut quia nimis magnum existit: ita ciuitas quæ nullam symmetriam & proportionem suæ magnitudinis & paruitatis habet, habetur illa quidem aut vana aut nulla. Nam si sit nimis exigua, omni euentu fortunæ deficit & labascit; si vero sit instar Babylonis immensa, præco (vt inquit Aristoteles) sonoram vocem Stentoris habere debet; nam aliter in publicandis edictis percipi & audiri non potest; quasi diceret, si ciuitas sit nimis magna, confusa quoque erit. Concludit ergo, ciuitatem tum esse satis magnam, cum tanta in ea est multitudo, quanta ad bene beateque viuendum sufficit, quæque suis bonis contenta est. Ad extremum; In vasta & nimis populosa ciuitate ciuium classes non sunt probe distinctæ, illorum ordines

non

non ſunt ſatis noti, imo quod eſt maximum, ciues ciuibus, & illorum ordines magiſtratibus ignoti ſunt: At vero vbi ciues ciuibus ignoti ſunt, ibi neceſſe eſt munera ciuitatis minus conſiderate diſtribui, iudiciaque minus iuſte & ſapienter fieri; circa quæ duo aut negligenter agere aut turpiter errare valde periculoſum eſt ciuitati. Non ergo in populoſa multitudine hominum, ſed in iuſta proportione ac potentia ciuium materia ciuitatis aut magnitudo cernitur. Atq; hucuſq; ex ſententia Ariſtotelis.

Romani vero, quibus exploratum erat, potentiam, ſine qua reſpublica ſtare non poteſt, maxima ex parte in populi multitudine conſiſtere, omnem mouerunt lapidem in augenda patria tam ædificiorum numero quam hominum. De quo etiam ſupra in lib. de Illuſt. ſtatu prolixe dictum fuit.

Sane ſi pari ingeniorum ac morum ratione omnes homines ducerentur, vtique veterum opinio non eſſet admodum improbanda. Cum vero aurum non ſit ſine ſcoria, granum ſit ſine palea, id eſt, cum homines non ſine infirmitate viuant, & loco iuſtitiæ atque æquitatis, vis prædominetur, ob id Græcorum opinioni, Latinorum ſententiam anteponendam merito ſtatuo. Docent enim hiſtoriæ, Lacedæmonum & Athenienſium reſpublicas (cæteras iam omitto) amiſſis in prœlio ſeptendecim virorum millibus, ilico concidiſſe: Romani vero quamuis pluries victi cederent, victores tandem triumphaſſe. Certum eſt, Romanos in bellis cõtra Pyrrhum, Carthaginenſes, Numan-

Numantinos, Viriatum, Sertorium, maiores accepiſſe clades, quam hoſtes; nihilominus tamen ſemper victores extiterunt, beneficio multitudinis, qua hoſtẽ quantumuis fortem & alacrem non raro ipſi ſparſi & repreſſi non minus quam fortitudine ſuperarunt.

Cæterum cum in ſuperioribus libris prolixe ſatis actum ſit de ratione amplificãdarum vrbium, proinde hic repetere ſuperuacaneum ducentes, lectorem eo remittimus. Vnicum duntaxat colophonis loco, non quidem vt apprime neceſſarium, ſed quia lucem haud paruam operi huic allaturum exiſtimaui, annectere, atq; ad diſſerendum propinare viſum fuit.

CAPVT II.

Quid cauſæ ſit, quod urbes, floris ſui maturitatem aſſecutæ, raro maius ſumant, augmentum imo ſæpius decreſcant.

NON deſunt qui hactenus adductas rationes, quasque poſterior ætas inuenìat, iudicent ineptiores, quam quæ acceſſiones perpetuas ciuitatibus adiungant. Itaque prope conſiderandum, ecquid cauſæ ſit, quod vrbs certam potentiæ metam ſemel aſſecuta non altius progrediatur, maiorique ciuium numero non augeatur.

Satis documenti in omnes caſus eſt Roma; quę teſte Dionyſio Halycarnaſſæo, cum primum à Romulo conderetur, 3300. viris bellicoſis conſtabat, atque intra triginta ſeptem illos annos, quibus Romulus regnauit, ita excreuit ciuium numerus, vt adhuc eo viuo quadraginta millia ſeptem

ſeptem millia virorum bellicoſorum Romæ numerentur. Centum & ſeptem annis poſt obitum Romuli, regnante Seruio Tullio Romanorũ rege, ciuium qui arma ferre poterant, octuaginta millia Romæ numerabantur. Tandem creſcens vrbis potentia ad quadringenties quinquagies millia peruenit. Hinc quæſtionis eſt, cur Romana incunabula ad tam immenſam potentiam excreuerint, multitudinem autem illam nunquam tranſcenderint? Quod idẽ de Venetijs ac Mediolano quæri eadem prorſus ratione poteſt, quippe quæ & ipſæ ante annos quadringentos tanta ciuium multitudine, quanta hodie, conſtiterunt.

Sunt qui peſtem, bella, annonæ caritatem aliaq; accuſent. Querela certe, me iudice, iniqua. Quæ enim hominum ætas non ſenſit graſſantem peſtẽ? An non plures olim in prælijs cecidere quam nũc? Aperto marte veteres confligebant, vbi tribus horis maior expirantium numerus erat, quam aliquot annis iam hoſtis obtruncat. Hodie aperto Marte nunquam fere pugnatur. Muri hodie loco clypeorum obiectantur, intra quos deliteſcitur, è quorum angulis plerique inſidioſe cõficiuntur; raſtra & arma pugnantium æquali ſunt pretio. Quinetiam mundo ſuæ ſemper fuerunt viciſſitudines: tam annonæ vilitas quam caritas, tam ſanus quam infectus aer fuit; quod cum ex hiſtoriarum monumentis ſatis conſtet, longius non abibo.

Quid igitur? Cur auctæ vrbes vt ab initio, porro non itidem augentur? Adferunt huc nonnulli Dei omnipotentis, qui cuncta gubernat immotam

tam voluntatem, fatalemq; ordinationem. Verum hoc dubium nemini. Posteaquam vero diuina sapientia, nullis terminis, nullis finibus circundata & inclusa in omnia diffusa est, in gubernando naturæ cursu non reijciens causas secundas vlterius quæro: Quænam illa sunt media quibus vsa diuina prouidentia pauca multiplicat & auget, aucta vero intra certas metas cohibet, vlterius vt progredi non queant.

Pro quæstionis solutione aio, posse similiter de genere humano quæri. Propagatum enim ab vno mare & fœmina intra tria millia annorum ita auctum est, vt & insulas maris & continentem suo semine replerit. Cur vero illius temporis augmenta desierunt? cur nostra ætate non similiter multiplicantur?

Vt autem quæstioni satisfaciam, ita ad eam respondebo, vt non tam ad ciuitates, quæ numero ciuium non amplius augentur, sed etiam ad vniuersum hoc mundi theatrum applicari hæc responsio possit. Aio itaque:

Multitudinem ciuitatis aut à virtute generatiua aut à nutritiua proficisci. Virtus Generatiua vsque huc sui similis: aut saltem ita comparata, qualis fuit ante tria millia annorum. Æque enim homines ad suscipiendam prolem apti sunt, atque tempore Dauidis, Moysis. Fac igitur nihil aliud obstare, annon vrbium incrementa erunt infinita? Posteaquam vero in infinitum non augentur, est vt sublato digito fateatis, rem omnem inopiæ alimentorum imputandam.

Ali-

Alimenta aut ex nostra tellure, aut peregrina petuntur. Omnisque vrbis incrementa victualibus aliunde inuectis iuuantur. Vt autem obtineamus, frumenta ex longe remotis terris nobis aduehi, est vt virtus attractiua tantarum sit virium, quæ vincant salebras &asperitates regionum, vallium profunditates, impetus torrentium, pericula maris, insidias piratarum, instabilitatem ventorum, magnitudinem sumtuum, incommoditates viarum, inuidiam vicinorum, inimicitias hostium, tempus vecturæ, annonæ caritatem in ijs locis, vnde merces deportantur, dissidia nationū, disparitatem religionis, &c. Hæc enim omnia pariter cum incremento &decremento vrbis accrescunt & decrescunt: donec eo deueniat potentiæ vbi humanæ inuidiæ & odio nullus amplius detur locus.

Quis enim quæso persuaserit mercatori, vt frumenta ex India Romam mittat: aut, vt Romanus ea inde expectet. Fac autem vtrinq; mitti & expectari, quis in regionibus illis vbiq; pollicebitur lætos & vberrimos frugum prouentus, populorum amicitias & pacem? commeatus & itinera tuta? Aut quo pacto Romam inuehentur frumēta illæsis aurigis aut baiulis, ne labori succumbant & sine fortunarum dispendio eant.

" Vel vnicum de his impedimentis sufficit ad disjiciendum vrbium ciues, externo auxilio destitutos, tot vero & tantis incommoditatibus immersos, & dispergendum. Vel vnica caritas, famis bellique violentia, impedimenta negotiationum aliaque sat virium habēt ad commouendos ciues,

vt.

vt, (ceu hirundines aduentante hyeme) conclamatis vasis alio se recipiant.

Ordinaria ciuitatum magnitudo consistit in his terminis, quibus vix contentæ esse possunt. Omnis vero ciuitas, quę alimenta sua aliunde per prædictas incommoditates contrahit, diu durare nequit. Sic enim affectus est quisq;, vt omnes opportunitates, quæ obuiæ patent, quam diligentissime captet.

Accedit huc quod vrbes maiores caritatibus facilius subiaceant, quam minores: quod pluribus alimentis egent. Grauius etiam pestis illis immorari solet, quia lues illa vrbes hominibus pluribus abundantes vehementiore contagio afficit, pluresq; tollit, quam pagos, vbi minor est hominũ frequentia. Paucis vt perstringam; A magnis vrbibus nihil illorum abest, quæ supra recensui: cum quoque pluribus indigeat, quæ ex se mutuari nequit. Hinc effectum est, vt, quamuis eadem vis generandæ prolis & in primis Romæ auspicijs & in eiusdem flore permanserit in ciuibus, nihilominus ceu pede fixo substiterit: quia virtus Nutritiua altius ascendere nequiuit. Subsequentibus temporibus, cum victualia magis magisque deficerent, aut nulla iuncta sunt matrimonia, aut vt maxime iuncta sint, liberi tamẽ egestate pressi animo ab educenda prole abiecto, ex patria meliorem fortunam periclitaturi migrarunt. Huic malo vt Romani tempestiue occurrerent, colonias deduxerunt: solum eo, vt ceu plantæ translatę latior illis ansa prębere tur ad commodiorem vitæ sustentationem.

Sic quoq; genus humanum certum numerum attigit, nũquam cancellos, quibus seipsum quasi circumdedit, transgressum. Abierunt autem tria millia annorum, cum non minor, atque nunc est, in mundo viueret hominum copia. Fructus enim terræ nõ sufficiunt pluribus alendis. In Mesopotamia primũ genus humanũ augescere cœpit: inde progressu temporis in omnes terræ fines est diffusum. Tandẽ repleta cõtinente insulæ habitari cœptæ: donec tandẽ multis vertentibus annis etiam illas regiones, quas hodie nouũ mundũ appellãt, occuparũt. Quod quæso sub sole existit peius Eridis pomum, quod maiorib. dissidijs, rixis, pugnis, horribiliore sanguinis effusione defendere quisq; conatur, quam tellus, victus, sedisq; inhabitandæ commoditas? Sueci laudi sibi ducunt, quod regiones ipsis conterminas per aliquot centum milliaria steriles effectas devastarunt. In nouis insulis, in insula Dominica finitimisque locis incolæ exeunt homines venaturi, quemadmodum nos ceruos aut lepores sectamur, & carne humana ceu ferina vescuntur. Hos imitantur quidam populi in Brasilia, præcipue Aymurij, vt vocantur. Mactant ij & viuos deuorant liberos, filiæ siue filij sint perinde illis est. Grauidas mulieres dissecant, fœtum excindunt, super prunis assant, & in conspectu parentum deglutiunt, id quod horrendum est auditu, nedum visu.

In Guinea adeo pauperes & egeni plerique viuunt, vt suos filios admodum vili pretio Mauris vendant in barbariam abductis: aut Lusitanis vendunt in nouas insulas abducendos; aut Castilianis

hanis in nouas insulas ablegandos. Idem quoque accidit in Peru, cuius incolæ liberos suos fere nullo pretio vendunt proximo cuique obuio. Ad hanc ἀπορίαν egestas cogit, quæ fere impossibilem reddit sobolis educationem. Tartari & Arabes ex solo rapto viuũt. Nasamoni & Cafri, plane feri in Æthiopia, similiter ex rapto viuunt, naufragos deprędantes: id quod sæpius experti sunt Portugalenses.

Neque obscurum cuiquam puto, Gallos, Teutones, Gotthos, Vngaros, Anaros, Tartaros aliosq; populos, cum patria angustior esset, quam vt omnes caperet & aleret, haud semel in exteras regiones eiectis incolis migrasse. Hinc intra aliquot secula tot mutationes passim in Europa atque Asia, quarum regiones atque vrbes aduentitia gens pulsis primis colonis occupauit. Ratio in promtu est: aut enim nimiam incolarum multitudinem patria non ferebat: aut melioris vitæ alibi ducendæ desiderio illi tenebantur.

Vnde quæso subortæ prædationes & latrocinia, annon ex paupertatis miseria? Vnde tot contentiones & controuersiæ finium herciscundorum, annon ex ditionis incapacitate? Limites, fossæ, sepes, maceriæ, &c. quibus prædia circundamus, custodes vuarum & frugum, fores ædium, seræ & pessuli, canes appositi, annon satis arguunt mundi angustiam, quæ tenuius necessaria suppeditat, minusque desideria explet? Quid commemorem cruenta arma, in quæ inuicem procumbimus? Quid sæua

& diuturna bella omnia prouentia? Quid commeatus, munitiones, præsidia, expeditiones? quid muros.

Neq; hæc malorum lerna omnia continet. Accedunt enim præterea soli sterilitates, annonæ caritates, occultæ & pestiferæ cœli ἐνέργειαι & influentiæ, morbi contagiosi, pestis, terræmotus, inundationes maris aliarumq; aquarum, & si qua sunt, vt certe sunt, innumera alia. Annon his omnibus & singulis satis efficax vis inest euertendi vrbem, transferendi regna, nunc hos nunc illos incolas eijciendi? Quæ cum ita sint, nemo est qui iam non videat causam, cur humani generis originalis amplificatio hodie subsidat.

CAPVT III.

Quibus adminiculis parta dignitas & magnitudo conseruetur.

POSTEAQVAM vrbem nostram produximus ad dignitatem & amplitudinẽ quam habitus & natura situs prædictarum rationum ferre potest: omni cura enitendum est, qui dignitas & magnitudo parata conseruetur. Simul & semel vt dicam: necessaria omnino hic requiruntur, Iustitia, Pax, & Abundantia. Iustitia suum cuiq; tribuit, fortunasq; nostras in tuto locat, nec est personarum acceptrix; potentiorem imbecillo, diuitem inopi, gentilem inquilino, ciuem aduenæ, patriciũ plebeio minime anteponit, sed æquabile ius vniuersis impertitur. Atq; hoc vel solo iustitiæ nomine, quippe quę omnes

omnes sub se virtutes continet optime queq; respublicæ commendantur. Hinc tanquam pro insigni iustitiæ Romanis olim gladius ad deterrendos seditiosos & sceleratos publice propositus fuit. Vt enim secundum Festum, apud eos insigne imperij & armorum hasta fuit (Proconsules enim de ciuilibus prouincialium causis cognoscentes, pro tribunali hastam erigebant) ita in facinorosos homines animaduertentibus illis gladius semper in conspectu erat, sicut erudite admodum illud tradit Iacobus Ræuardi, lib. 2. de diuers. reg. iuris, vbi ita scribit: Sæuit inuicē discordantium rabies, & inter togas, pace rupta, forū litibus mugit insanum: hasta illic & gladius & carnifex præsto est. Huc pertinet quod Dio de Traiano scribit. Nam cum præfectum prætorio, quem creauerat, circundaturus esset ense, nudum eum illi porrexit. Cape hunc, dixit, & siquidem bene imperauero, pro me hoc vtere: Sin male, aduersus me. Hoc etiam attigit Plinius, vbi eum ita commendat, Nulla in audiendo difficultas, nulla in respondēdo mora; adeunt statimq; dimittuntur. Traiano quoque attribuit Aurelius Victor tres insignes virtutes: Sanctitatem domi: Fortitudinē in bellis & armis: Iustitiam & prudentiam vtrobique. Sic videmus gladium euaginatum, quod in solennitatibus imperatori & regibus præfertur, indicare iustitiam, vt terror sontibus incutiatur & insontes sciant, se sub protectione summi magistratus ab iniuria & vi tutos esse. Hoc quoque olim apud Massilienses vsitatum fuisse, testatur Valerius Max. Cæterum, inquit, à condita

 vrbe

vrbe gladius est ibi, quo noxij iugulantur, rubigine quidem exesus, & vix sufficiens ministerio, sed index, in minimis quoque rebus omnia antiquæ consuetudinis momenta seruanda. Moribus quoque nostris receptum est, quando equites, qui aurati vulgo vocantur, à Cæsare vel Regibus creari solent, vt gladius euaginatus illis tradatur, eorumque humeri leuiter eo perstringantur, cum commonefactione, vt iustitiam foueant, viduas, pupillos aliasque miserabiles personas à vi iniuriave defendant. Quid quod adhuc, vt fertur, in quadam imperij vrbe extat gladius rubigine propemodum, non secus ac Massiliensis, exesus, quo olim coactus fuit is, qui postremo in senatum eorum assumtus fuerat, supplicium de sontibus sumere. Neq; illi hoc ignominiosum sed potius honorificũ, vtpote factum ad tuẽdam iustitiã, fuit. Huc referri potest, ꝙ in quibusdam locis Franciæ orientalis longissima consuetudine receptum est, vt is, qui in pago aliquo, vbi furtum cõmissum est, nuperrime vxorem duxit, furi in flagranti crimine deprehenso, laqueum innectat; post omnes eius loci viri, quando nouus ille maritus signum eis peculiare dat, inprimis autem Sculteti, quorũ quandoq; plures, ꝓpter diuersas iurisdictiones vno in loco ius dicunt, illi adiutores, esse solẽt, vt fur de annosa & mutilata extãtibus ramis quercu, ad hanc rẽ superioribus seculis delecta, suspẽdatur. Sic Maximilianũ. I. huius nominis, Cęsarem, ferunt loca destinata ad supplicia sontium, venerabundum cum hac voce, SALVE IVSTITIA, præterire solitũ. Legimus quoq; in Gene-

Genealogijs Comitũ Flandriæ, Balduinũ XII. Comitẽ, tam seuerũ in puniendis criminib. fuisse, vt à securi, qua de sontibus tũ temporis supplicium sumebatur, cognominatus sit, ideoq; cum securi, veluti peculiari nota ibi depingitur. Hic vndecim equestri dignitate viris, eo q͡ tres mercatores spoliassent, eosq; interfecissent, in palatium suum vocatis, & in tabulã collocatis, laqueos singulis inijci iussit: post proprijs manibus subtracta tabula illis gulam fregit.

De Alexandro Seuero imperatore Lampridius in eius vita, (quem citat Erasmus in Chiliad.) ita scribit: Si vnquam furem vidisset iudicem, paratum habebat digitum, vt illi oculum erueret; tanto odio prosequebatur iudices, qui furtorum fama laborassent, vt si eos casu aliquo videret, commotione animi choleram stomacho euomeret, toto vultu inardescente. Sic de Bruto Consule Romano, ita scribit Matthæus Bossus: Quanti (inquit) extitit incomparabilis illa & immortalis Bruti seueritas, qui patriæ libertate tuenda filios de reducendis regibus cogitantes, interimere non dubitauit, exutus tenerum genitoris affectum, & infractum indutus Consulis animum. Quale illud tribunal aut quale spectaculum, Deus immortalis, vbi tam districtæ iustitiæ tamque seueræ vltionis laus cum natura ipsa & pietate pugnabat? Videbas Brute filios seruari tua indulgentia posse; sed contra gloriæ tuæ & perpetuo nomini pluris stare splendorem iustitiæ libertatemq; seruatam. Te spectante lictor sublata securi filiorũ ceruicibus imminebat intendens

iussuro tibi quid velles. Filij in te conuersi, Parce, ô genitor, & serua nos tibi, precari non desinebant. Quid agis Brute, quo te vertis in tam graui & ancipiti lucta? Si te liberis orbas, infelix. Si parcis, iniustus. At tandem non quod paternum & iucundum, & molle, sed quod honestum & probabile videbatur deliberans, Percute, inquis,

Vincat amor patriæ laudisq; immensa cupido.

Cæterum de iustitia extant passim tam apud sacros quam profanos scriptores cōmonefactiones grauissimæ. Sic enim extat Sap. 1. capite. Diligite iustitiam qui iudicatis terram. Iustitia enim perpetua & immortalis est. Iniustitia autem mortis acquisitio. Et Ecclesiast. 4. In iustitia agonizare pro anima tua vsque ad mortem: certa pro iustitia, & Deus expugnabit pro te inimicos tuos. Boni que adeo principis, vt inquit Eusebius Sardus, hoc vnum proprium lucrum & instar infinitorum aliorum est, omnia sic facere, vt & in ipso imperij tempore, & post id, iustitiæ ac bonorum omnium à subiectis testimonium habeat. Intelligatque (vt idem ait) vir princeps, quod qualis fuerit ipsarum rerum actionumque, quas agit, natura, talem quoque ex ipsis memoriam & famam vel bonam vel malam consecuturus sit. His consideratis ita demum alterutram viam ingrediatur, vel eam quæ perducit ad infamiam, vel quæ ad memoriæ splendorem: & illam, quæ ei melior futura videbitur, anteponat. Ibidem: Principatum gerens ne reminiscaris inimicitiarum & dissensionum, si quæ prius tibi cum aliquibus intercesserunt:

Non

Non enim ad regnandũ promotus es, vt teipſum vlciſcaris, verum vt imperio tuo ſubditos etiam ab aliorum inſidijs ſecuros atque tutos cuſtodires: & vt cuſtos eſſes recti & magnæ Deæ Iuſtitiæ miniſter ac interpres. Itaq; ſi quid admiſeris præter eius ſententiam aut deceperis ipſam, velut in Deam maximam delinquens, tum ab ipſa, tum à conſtitutis circa eam genijs cuſtodibus & vltoribus pro factis vindictam expectato. Præterea ſi conſtitutus in magiſtratu inimicitiæ memor fueris, in deteriorem conditionem teipſum das, & grauitate ac ſanctitate, quæ requiritur in principe, teipſum priuabis apud conſcios tibi, quod inimicitiæ indulgeas, & pro ſanctiſſimis nominibus, & pro iudice, inquam, ac principe cauſam agẽtium hoſtis eorum turpiſſimo nomine appellandus ſis. Quin deprehenſa veritate agnitaque iuſtitia nihil moreris, quod ius iubet, pronunciare atque exequi, idque impigre ac citra moram, niſi grauis obſtet neceſſitas. Id, quod paucis admodum hodie quidem curæ eſt. Quo fit etiam, vt nõ ſolum pleroſque in annos, ſed integram ferme hominum ætatem lites protrahantur, fatigentq; interdum etiam primam atque alteram ſobolem, exhauriantur patrimonia, rabie veluti igni incendantur hominum odia, manus excitentur ad cædem, pericliteturque ſalus ipſa cum rebus. Addamus, quibus interim curis, moleſtijs, anxietatibus vitam agunt, qui lites gerunt. Nihil ſane miſerabilius, nihil infelicius, nihil calamitoſius iſtorum mentibus continue laceratis & diro mucrone cõfoſſis, hos nulla requies, nulla oblectatio iuuat,

nullaq; vel amœnitas, vel illecebra mouet plenos quidem ſuis malis & ſæuis cruciatibus laniatos, ſed his toruus ſemper aſpectus, caput minax, ceruix demiſſa, ora pallentia, gemitus, planctus, ſtridor, furor, blaſphemia atq; deſperatio tanquam ad perpetuam ęrumnam infeliciter raptis. Quorũ malorum cum iudex cauſa eſt, poteſtné quicquã cogitari ſceleſtius atq; immanius, cum is, qui debuit his omnibus mederi malis atque periculis, is quidem ſit, qui percutiat, cruentet & ſauciet, improbos imitatus medicos, qui in ſedãdis languoribus, ſpe quadam amplioris quæſtus differunt medicamenta, proditores, prædones, interdum etiam homicidæ. Qui enim, cũ poteſt, oppreſſum non ſubleuat, & ab eo non propulſat iniuriam, viduarum, orphanorum, inopum, abiectorũ humiliumque non miſeretur, ſed animum ad offenſiones & calamitates indurat, tam eſt in ſcelere, quam qui opprimit & iniuriam infert, cum alter in inferendo malo, alter in nõ obſtando vel amouendo æque proximũ lædat, quod profecto tam alienum eſſe debet ab eo, qui magiſtratu dignus habeatur, vt mortem potius ſubeat, quam conſcientiam tali impietate, tanquam inexpiabili crimine inquinari patiatur. Quinetiã, (vt inquit Sopater in Epiſt. ad Hemetenum fratrem) quos prius non cognoſcebas, & nihil ad te pertinere putabas amplius, quã quiuis homo communem hominũ naturã, illos iam princeps reuereri debes, ceu iam notos & familiares, ac oẽs tibi amicos eſſe videns, paterna beneuolentia cõplecti. Fugienda autem omnis arrogantia & pertinacia tanquam humilis

vilis-

vilisq; animæ affectus. Sui enim obliuisci propter phantasiam breuis imperii, magnam pusillanimitatem arguit. Neq; vero ira in subditos vtendum est, neq; peccantibus institutum suum sine reprehensione relinquendum: nam iracundia principem ab insanis nihil differre signum est: hoc vero leuitatem ad peccandum in subditis gignit. Præbeat autem seipsum simul & clementem & malis infensum: lente quidem puniendo, clementiam: malis autem indignado, improbitatis odium præ se ferens: Vt hoc quidem fugienda esse mala: illud autem, non nimis implacabilem ijs, qui peccauerunt, esse fortunam, documento sit. Imperandique adeo modum singulorum moribus decenter accommodet: cum probis moderate, cũ supinis vehementer, cum audacibus acerbe, cum cautioribus deniq; leniter agens. Oportet autem etiam à peccatis arcere per necessitatẽ suadelæ coniunctam: his vero, qui deliquerunt, moderatam iustitiæ castigationem inferre, ita vt parua quidẽ & vulgaria peccata dissimulentur (nec enim conducit & quælibet & omnia simpliciter punire, neq; cognoscentem negligere) quæ vero iam ingrauescunt, ijs cura secundum leges adhibeatur. Quo respexisse videtur Philippus Macedo. Rogatus enim ab Harpalo, vt Crateram eius familiarẽ iudicio liberaret, Eum, inquit, rectius est, quam nos ob ipsum male audire. Hæc enim (vt Cicero in Lælio inquit) lex in amicitia sanciatur, vt ab amicis honesta petamus, simul & rogati amicorũ causa honesta faciamus. Neque enim est vlla excusatio peccati, si amici causa peccaueris. Oportet igitur

igitur capeſſentem Rempublicam magiſtratum iudiciaq; exercentem deponere amici perſonam & ſanguinis, & induere iudicis; qui aliud nihil eſt, quam ius loquens & animatum; aut ſi quo moueatur affectu, propenſior miſericordia atq; benignitas in calamitoſos eſſe debebit, ſi boni & digni miſericordia videantur, qui inopes virium & destituti præſidijs illis ſunt. Cui correſpondet etiam id, quod Epictetus ait: Si iudicia recte proferre voles, nullum contendentium & cauſam dicentium, ſed ipſam cauſam cognoſcas. Etſi vero, vt inquit Plato in Epiſtola ad Dionyſium, auſteritas amicorum ſolitudinem parit; tamen eodem teſte, in Politicis, principum mores acrimonia quadam & acri efficacique pertinacia indigent, proinde valde cautos eſſe iubet. Auſteritatem itaque hic intelligit Plato quatenus in tyrannidem vergit. In quam etiam paſſim inuehuntur auctores, inter quos Seneca in Thyeſte ita canit;

Vos, quibus rector maris atq; terræ
Ius dedit magnum necis atq; vitæ,
Ponite inflatos tumidosq; vultus;
Quicquid a vobis minor extimeſcit,
Maior hoc vobis dominus minatur:
Omne ſub regno grauiore regnum eſt.
Quem dies vidit veniens ſuperbum,
Hunc dies vidit fugiens iacentem.
Nemo confidat nimium ſecundis,
Nemo deſperet meliora lapſis:
Miſcet hæc illis, prohibetq; Clotho
Stare fortunam, rotat omne fatum.

Nemo

Nemo tam diuos habuit fauentes,
Crastinum vt possit sibi polliceri.
Res Deus nostras celeri citatas
Turbine versat.

Et quod idem Seneca in Octauia scribit, Amari magis regem decere quam metui, innuens:

N. Ferrum tuetur principem.
S. Melius fides:
N. Decet timeri Cæsarem.
S. At plus diligi.
N. Metuant necesse est.
S. Quicquid exprimitur graue est.
N. Iussisq; nostris pareant.
S. Iusta impera.
Consulere patriæ, parcere afflictis, fera
Cæde abstinere, tempus atq; iræ dare,
Orbi quietem, seculo pacem suo.
Hæc summa virtus: petitur hac cœlum via.
Sic ille patriæ primus Augustus parens
Complexus astra est, colitur & templis Deus.

Non possum non his addere, quæ idem Seneca in Thyeste valde eleganter scripsit, vbi egregie docet, quid regem faciat, sic canens:

Regem non faciunt opes,
Non vestis Tyriæ color,
Non frontis nota regiæ,
Non auro nitidæ trabes.
Rex est, qui posuit metus,
Et diri mala pectoris,
Quem non ambitio impotens,
Et nunquam stabilis fauor
Vulgi præcipitis mouet.

Qui

Qui tuto positus loco,
Infra se videt omnia,
Occurritq; suo libens
Fato, nec queritur mori.
Mens regnum bonæ possidet.
Rex est, qui metuit nihil,
Hoc regnum quisq; sibi dat:
Stet quicunq; volet, potens
Aula culmine lubrico:
Me dulcis saturet quies,
Obscuro positus loco,
Leui perfruar otio.
Nullis nota Quiritibus
Ætas per tacitum fluat.
Sic cum transierint mei
Nullo cum strepitu dies,
Plebeius moriar senex.

PAX, alterum illud, quod diximus amplificandæ ac tuendæ ciuitatis medium, vt firmiter constet, omnino prouidendum est, hac enim vacillante aut rupta, omnia in peius ruere necesse est, stante vero, quoq; firmiter consistunt ac durant: Eleganter admodum de pace Mantuanus canit:

Pax plenum virtutis opus, pax summa laborum,
Pax belli exacti pretium est, pretiumq; pericli:
Sydera pace vigent, consistunt terrea pace:
Nil placitũ est sine pace Deo, nec munus ad aram.

Attendendum tamen diligenter est, ne amica illa pacis fruitio ad temerarios multitudinis ausus, quicunque illi tandem sint, tacitam quasi ansam præbeat, qua in re illi, quibus id ratione officij competit, caute prospicient. Est enim populus,

vt

vt Plato inquit, ingratus, morosus, crudelis, inuidus, immodestus, vt qui est ex colluuie turbæ & stultis insolentibus collectus. Quo etiam respexisse videtur Ioannes XXIII. Pontifex Rom. Interrogatus enim aliquando, quid foret à veritate remotius, respondit: Vulgi sententia. Quicquid enim laudat, inquit, vituperio dignum est; quicquid cogitat, vanum; quicquid loquitur, falsum; quod improbat, bonum est; quod approbat, malum; & quicquid extollit, infame. Et sicubi sibi ipsi relictum nullis legum repagulis coerceatur, nullum tunc (vt recte Q. Curtius de rebus gestis Alexandri Magni libro 10. scribit) profundum mare, nullum vastum fretum & procellosum tantos ciet fluctus, quantos multitudo motus habet, vtiq; si noua & breui duratura libertate luxuriat. Hæc enim, teste Liuio, natura multitudinis est: Aut seruit humiliter, aut superbe dominatur; Libertatem, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt, & non ferme desunt iratum indulgentes ministri, qui auidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & cædes irritant. Atque hinc etiam non abs re vulgato versu dicitur:

Rustica gens est optima flens, sed pessima gaudens.

Atq; alio quoque, cuius idem omnino est sensus:

Vngentem pungit, pungentem rusticus vngit.

Hæc ita esse certissimum est. Quod si vero cui id dubium est, suo is sane periculo experiatur, per me licet, & facile ipsi, vt opinor, dubitationem illam excutient, &c. Quod si præterea superstitio aliqua

aliqua mẽtes multitudinis ſeditioſæ occupat: tũc demum ea bellua multorũ capitum, multo atrocius furit, neque modum tenere poteſt, exitumve vllum reperit, vbi aut fauere ſemel aut ſeruire inſtituit, hocque prætextu ſibi quiduis licere putat. Quo etiam Q. Curtius reſpexiſſe videtur libro 4. de rebus Alexandri Magni, vbi dicit: Nulla res multitudinem efficacius regit, quam ſuperſtitio: alioquin impotens, ſæua, mutabilis, vbi vana religione capta eſt, melius vatibus quam ducibus paret. Siquidem ſimulata religio inſtar torrentium eſt, qui nullis obicibus retardari queunt, quo minus campos inundent, & aliquandiu noceant. De quibus Lactantius: egregie admodum (adeoque ijs, qui ſuam religionẽ vi defendendam ducunt:) Quid ergo, inquit, ſæuiunt? vt ſtultitiam ſuam dum minuere volunt, augeant? Longe diuerſa ſunt carnificina & pietas: nec poteſt aut veritas cum vi, aut iuſtitia cum crudelitate coniungi. Sed defendenda ſunt, inquiunt, ſuſcepta publica ſacra? O quam honeſta voluntate miſeri errãt! Sentiunt enim nihil eſſe in rebus humanis religione præſtantius. Sed vt in ipſa religione, ſic in defenſionis genere falluntur. Siquidem defendenda religio eſt, non occidendo, ſed moriendo: non ſæuitia, ſed patientia: non ſcelere, ſed fide. illa enim malorum ſunt, hæc bonorum. Et neceſſe eſt bonum in religione verſari, non malum. Nam ſi ſanguine, ſi tormentis, ſi malo religionem defendere velis: iam non defendetur illa, ſed polluetur atque violabitur. Nihil enim eſt tam voluntariũ, quam religio, in qua ſi animus ſacrificantis auerſus

ſus

ſus eſt, iam ſublata, iam nulla eſt. Illud tamen probe tenendum eſt, quod & Claudianus monet, illum furorem efferatæ multitudinis, licet interdum terribilem, attamen non diu durare. Nam caret euentu nimius furor. Improba nunquam ſpes lætata diu. Temereque illi faciunt, qui populo innixi & magnas res ſuſcipiunt agendas, & ſuſceptas ſibi ſucceſſuras ſperant. Etenim quemadmodum creſcente vmbra, vel decreſcente, corpus tamen ipſum, cuius illa eſt vmbra, neq; creſcit neq; decreſcit: ita nec melior fit quisquã, dum à vulgo laudatur, nec item peior, dum vituperatur. Parum namque præſidij, inquit Cominæus, poſitum eſt in promiſcua multitudine, niſi contineatur aliqua neceſſitate & imperio: tametſi tempus incidat, cum populi furor & repentinus impetus valde ſit pertimeſcendus.

Abvndantia demum alimentorum, vt tertium ampliandarum ciuitatum earundemque conſeruandarum principale medium, facilem reddit victum. Quid enim antiquius, quid acceptius multitudini, quam ſi vili cibus potusque paretur. Ob id etiam in vrbibus ac oppidis rerum omnium affluente copia optimatibus cum multitudine adeoque obſcuris hominibus nullum eſt certamen aut diſcordia, in tanta vitæ diſſimilitudine, & tam diſpari ſtudiorum ratione atque voluntate. Illi enim imperium & gloriam expetunt: hi dum vitæ commodis abundent, non ita magnum fructum in decore & dignitate ponendum arbitrantur. Atque hæc pro præſenti

OOo dicta

dicta sufficiant. Cætera, vt supremam tandem operi addam manum, omnia quæ pro amplificanda vrbe adducta sunt, pro conseruanda quoque vsurpari possunt. Eadem enim rerum (quæcunque tandem illæ sint) ortus & progressus fere sunt principia.

FINIS LIBRI TERTII & vltimi.

INDEX

INDEX RERVM AC SENTENTIARVM, IN HOSCE IOANNIS BOTERI TRACTATVS; locupletissimus.

A.

Anti-

B.

C.

eius

Cathe

Desse-

 dux

For-

H.

Helio-

Iaco-

I.

Iusti-

M.

Men-

Mulie-

Obe-

Parsi-

Prin-

Prin-

Q.

Roma-

Sabau-

Sub-

CAPITA LIBRI OCTAVI.

CAPITA LIBRI NONI.

CAPITA LIBRI DECIMI.

CAPITA LIBRI QVARTI.

CAPITA LIBRI QVINTI.

CAPITA LIBRI SEXTI.

CAPITA LIBRI SEPTIMI.

CAPI-

Tre-

V.

Victo-

ERRATA.

PAg. 3. lin. 26. plano. 6. 10. pugnare. 11. 21. maxima. 31. 12. vllos. 37. 28. angustiores. 39. 15. debent. 44. 14. vana. 57. 8. fauor. 60. 16. Ac. 72. 25. conseruandum. 81. 28. expers. 105. 16. De quibus dubium esse. 119. 22. certe. 129. 6. conducit. ibid. 10. præsidi. 145. 3. antecessore. 159. 5. illud erat. 174. 17. PretreIoannem. 192. 25. erit? 224. 2. deleatur, ne. 261. 20. auertant. 275. 17. reges. 277. 9. sacris. 284. 13. tabescant. 290. 7. cupiunt. 371. 9. perniciem. 386. 30. Turca qui. 387. 3. suas. 388. 17. satius. 390. 20. præuisa. 414. 32. canis. 449. 18. triremes. 497. 3. gnauiter. 506. 23. pretij. 528. 32. causa? 566. 15. assumti. 569. 21. sibilabunt. 611. 1. phaleris. 669. 26. vero. 710. 10. moror. 711. 2. iterum. 758. 16. vrbem. 827. 2. quamvis. ibid. 14. Sueciæ. ibid. 17. idoneo. 828. 24. soli. 829. 27. eorumque. 834. 8. assimilantur. 846. 24. alijque. 930. 15. telluris.

Cætera æquus lector facile animaduertet.

SVMMA CAPITVM, QVÆ IN SECVNDO TRACTATV CONTINENTVR.

CAPITA LIBRI PRIMI.

SVMMA CAPITVM.

CAPITA LIBRI SECVNDI.

CAPITA LIBRI TERTII.

FINIS CAPITVM utriusq; Tractatus.

Vsu-

FINIS.